



FIRAT ÜNİVERSİTESİ



p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES



Cilt/Volume: 33

Sayı/Number: 1

**Ocak/January
ELAZIĞ 2023**



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 33

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2023

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.



SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/Volume: 33 Sayı/Issue: 1

BAŞ EDİTÖR

Editor in Chief

Prof. Dr. Murat SUNKAR

EDİTÖR

Editor

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

İngilizce Dil Editörü

English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:

<http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>
<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition

Prof. Dr. Murat SUNKAR

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2022

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir-Türkiye)
Doç. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara-Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University, Liverpool-UK)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Taşpolat SADIKOV (Karasayev BGU, Bişkek-Kırgızistan)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University, Iași-Romanya)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University, Lodz-Polonya)



SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / Volume: 33

Sayı / Issue: 1

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Arif ERENÇİN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi - Bolu) ariferencin@gmail.com
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) bozcan8@yahoo.com
Prof. Dr. Burçin UÇANER ÇİFDALÖZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) burcin.ucaner@hbv.edu.tr
Prof. Dr. Göksel SAZCI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) gsazci@comu.edu.tr
Prof. Dr. Gülçin Yahya KAÇAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) gulcin.yahya@hbv.edu.tr
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) hakkibuyukbas@erciyes.edu.tr
Prof. Dr. Hasan BOZGEYİKLİ (Selçuk Üniversitesi-Konya) hbozgeyikli@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. Hatice ODACI (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon) hatodaci@hotmail.com
Prof. Dr. Havise GÜLEÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) havisegulec@yahoo.com
Prof. Dr. İljâl OCAK (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) iocak@aku.edu.tr
Prof. Dr. M Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi- Kilis) fatih.kanter@hotmail.com
Prof. Dr. Muhammet Fatih ALKAYIŞ (İnönü Üniversitesi-Malatya) fatih.alkayis@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Mücahit COŞKUN (Karabük Üniversitesi- Karabük) mcoskun@karabuk.edu.tr
Prof. Dr. Olgun KİTAPCI (Akdeniz Üniversitesi -İstanbul) olgunkitapci@gmail.com
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla) ssidekli@mu.edu.tr
Prof. Dr. Sevgi ÖZGÜNGÖR (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) sozgungor@hotmail.com
Prof. Dr. Taner TATAR (İnönü Üniversitesi-Malatya) taner.tatar@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü Üniversitesi-Malatya) vehbi.bayhan@gmail.com
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi- Kütahya) yavuz.bozkurt@dpu.edu.tr
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi-Elazığ) abduunnuryildiz@yahoo.com
Doç. Dr. Ahmet Serdar AYTAÇ (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) aserdaraytac@harran.edu.tr
Doç. Dr. Ahmet VURGUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul) ahmetvurgun43@gmail.com
Doç. Dr. Alper BAŞER (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) baseralperhidayet@gmail.com
Doç. Dr. Atılım ONAY (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) aonay@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Atilla YÜCEL (Fırat Üniversitesi-Elazığ) ayucel@firat.edu.tr
Doç. Dr. Aziz BELLİ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi- Kahramanmaraş) abelli@ksu.edu.tr
Doç. Dr. Barış KILINÇ (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) bkilinc@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Bünyamin SARIKAYA (Muş Alparslan Üniversitesi-Muş) b.sarikaya@alparslan.edu.tr
Doç. Dr. Cem AYDEN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) cayden@firat.edu.tr
Doç. Dr. Çiğdem ÖZKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) cigdemozkan@comu.edu.tr
Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) davut.yigitpasa@omu.edu.tr
Doç. Dr. Elif GÜRİSOY (Uşak Üniversitesi-Uşak) elif.gursoy@usak.edu.tr
Doç. Dr. Erhan BOĞAN (Adıyaman Üniversitesi-Adıyaman) ebogan@adiyaman.edkuzuu.tr
Doç. Dr. Erhan YAYLAK (Ordu Üniversitesi-Ordu) erhanyaylak@gmail.com
Doç. Dr. Erol KOÇOĞLU (İnönü Üniversitesi-Malatya) erolakademi@gmail.com
Doç. Dr. Eylem YALÇINKAYA ÖNDER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) eylemyk@gmail.com
Doç. Dr. Faize SARIŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) faizesaris@gmail.com
Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) firdes.temizguney@atauni.edu.tr
Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR (Ege Üniversitesi-İzmir) haluk.saglamtimur@ege.edu.tr
Doç. Dr. Hatem TÜRK (Giresun Üniversitesi-Giresun) hatem.turk@giresun.edu.tr
Doç. Dr. Hazar KABA (Sinop Üniversitesi-Sinop) hazarkaba@gmail.com
Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR (Fırat Üniversitesi-Elazığ) ioakdemir@yahoo.com
Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) universalteoloji@gmail.com
Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa) kadir.karagoz@cbu.edu.tr
Doç. Dr. Kasım MÜMİNOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) muminoglukasim@gmail.com
Doç. Dr. M. Ayça VURMAY (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay) aycavurmaya@yahoo.com
Doç. Dr. Mahmut İNAN (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) mahmutinan65@hotmail.com
Doç. Dr. Mazhar BAL (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) balmazhar@gmail.com



SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

- Doç. Dr. Mehmet DAĞLAR (İğdır Üniversitesi-İğdir) mehmetdaglar34@gmail.com
Doç. Dr. Mehmet Fatih ÖZCAN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi-Ağrı) mfozcan@agri.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) sahinalp@harran.edu.tr
Doç. Dr. Murat ŞENGÜL (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir) muratsengul@nevsehir.edu.tr
Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) muratturkteki@yahoo.com
Doç. Dr. Ömer AYDINLIOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas) mr_aydinli@hotmail.com
Doç. Dr. Özgür YILMAZ (Samsun Üniversitesi-Samsun) oyilmaz1978@hotmail.com
Doç. Dr. Seda ARIKAN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) sarikan@firat.edu.tr
Doç. Dr. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi- Kilis) serhatkuzucu44@hotmail.com
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER (Bingöl Üniversitesi-Bingöl) suluerler@bingol.edu.tr
Doç. Dr. Sinem Güler KANGALLI UYAR (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) skangalli@pau.edu.tr
Doç. Dr. Şerife SUBAŞI (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) ssubasi36@gmail.com
Doç. Dr. TAŞKIRAN (Muş Alpaslan Üniversitesi-Muş) cengiztaskiran1@gmail.com
Doç. Dr. Ufuk ERDEM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) ufuk.erdem@hbv.edu.tr
Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM (Düzce Üniversitesi-Düzce) yildirimyildirim@duzce.edu.tr
Doç. Dr. Zülkif YALÇIN (Munzur Üniversitesi-Tunceli) zulkifyalcin@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Alev ÜSTÜNDAĞ (Sağlık Bilimleri Üniversitesi-İstanbul) alevustundag@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Elçin NOYAN (Antalya Akev Üniversitesi-Antalya) elcin.noyan@akev.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÇAPAR (Kafkas Üniversitesi-Kayseri) capargokhan@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Lütfi NAZİK (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi- Kırşehir) lutfinazik@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Özkan AYDOĞDU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas) oaydogdu@cumhuriyet.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÖZHAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) tolgaozhan@comu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇUKACI (İnönü Üniversitesi-Malatya) yusuf.cukaci@inonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya GÖKÇEK (Marmara Üniversitesi-İstanbul) yusufziyagokcek@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Zekiye Tunç (Sinop Üniversitesi-Sinop) ztunc@sinop.edu.tr
Öğr. Gör. Talha BAYIR (Şırnak Üniversitesi-Şırnak) talhabayir@gmail.com



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arkeoloji / Archaeology	
Davut KAPLAN, Ahmet YURAN (Araştırma Makalesi) Smintheion/Gülpınar Ören Yeri Yersel Fotogrametrik Yöntemlerle Sayısallaştırma Çalışmaları <i>Digitalisation Studies With Ground Photogrammetric Method at Smintheion/Gülpınar Archaeological Site</i>	1 16
Özlem ÇAKAR KILIÇ (Araştırma Makalesi) Orta Porsuk Havzası İlk Tunç Çağı I Çanak Çömleğinin Değerlendirilmesi <i>The Evaluation of the EBA I Pottery of the Middle Porsuk Basin</i>	17 32
Rabia AKARSU (Araştırma Makalesi) Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler <i>Graphite Slipped Ceramics in the Karaz Culture from 2021 Excavation Works at Pulur Hoyuk (Erzurum)</i>	33 45
Coğrafya / Geography	
Cüneyt AYVA, Ayşe ATALAY DUTUCU, Beyza USTAOĞLU (Araştırma Makalesi) İklim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkisi ve Uyum Önerileri: Kirazdere Havzası Örneği <i>Climate Change Impact on Water Resources and Adaptation Strategies: The Case of Kirazdere Basin</i>	47 64
Emrah TÜRKÖĞLU, Necmettin ELMASTAŞ (Araştırma Makalesi) Suriyeli Sığınmacıların Mekânı Dönüştürücü Etkisi: Gaziantep Kenti Örneği <i>The Evolutionary Effect of Syrian Asylum Seekers on Space: A Case Study of Gaziantep City</i>	65 81
Muzaffer SİLER (Araştırma Makalesi) Akçatepe Mağarası'nın (Elazığ) Jeomorfolojik Özellikleri, Turizm Potansiyeli ve Planlaması <i>Geomorphological Features, Tourism Potential and Planning of Akçatepe Cave (Elazığ)</i>	83 100
Dil ve Edebiyat / Language and Literature	
Murat DOĞAN, Ercan ALKAYA (Araştırma Makalesi) Elazığ İli Kovancılar Göçmen Ağzının Ses Özellikleri <i>Phonetic Features of Elazığ Province Kovancılar Immigrants Dialect</i>	101 116
Osman ORUÇ (Araştırma Makalesi) Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Çocuk İşçiler <i>Child Workers in Sabahattin Ali's Stories</i>	117 123
Serhat UYURKULAK (Araştırma Makalesi) The Political Ontology Of Michael Hardt And Antonio Negri <i>Michael Hardt ve Antonio Negri'nin Siyasal Ontolojisi</i>	125 134
Eğitim Bilimleri / Education Sciences	
Ayten KİRİŞ AVAROĞULLARI, Aylin ÇAM (Araştırma Makalesi) Öğretmen Adaylarının Senaryo Temelli Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Tercihlerinin İncelenmesi <i>Examination of Preservice Teachers' Preferences for Explaining Conflicting Scientific Claims Based on Scenarios</i>	135 148
Hacı Bayram KANAR, Birol BULUT (Araştırma Makalesi) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değer Tercihlerinin Küresel Vatandaşlık Düzeylerine Etkisi <i>The Effect of Social Studies Preservice Teachers' Value Preferences on Global Citizenship Levels</i>	149 158
Hamdi KARAMAN, Ömer YILAR (Araştırma Makalesi) Türkçenin Ana Dili Olarak Konuşulmadığı Bölgelerde İlkokuma Yazma Öğretimi İle İlgili Öğretmen Görüşleri <i>Teachers' Opinions About Primary Reading and Writing Teaching in Regions Where Turkish is Not Spoken as Native language</i>	159 170
İsa Özgür ÖZER (Araştırma Makalesi) The Role Of Loneliness, Cognitive Flexibility, And Interpersonal Problem-Solving In Predicting Dark Triad Personality Of University Students <i>Üniversite Öğrencilerinin Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerini Yordamada Yalnızlık, Bilişsel Esneklik ve Kişilerarası Problem Çözmenin Rolü</i>	171 185

Oğuzhan SEVİM, Behice VARİŞOĞLU (Araştırma Makalesi) Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrenciler İçin Üretici Dil Becerisi Öz Yeterlilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Productive Language Skills Self-Efficiency for Foreign Students Learning Turkish: A Validity and Reliability Study</i>	187 202
Yalçın KARALI, Hasan AYDEMİR, Mert ŞEN, Fatih KAYA (Araştırma Makalesi) Yetişkinlere Yönelik Mobil Okuryazarlık Ölçeği Geliştirme; Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Development of Adult Mobile Literacy Scale; Validity and Reliability Study</i>	203 219
Güzel Sanatlar / Fine Arts	
Göktürk ERDOĞAN (Araştırma Makalesi) Sivas'ta Cazband Grupları ve İlk Popüler Müzik Çalışmaları <i>Jazzband Groups and First Popular Music Studies in Sivas</i>	221 232
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences	
Ahmet KIRMIZIBİBER, Salih YILDIZ (Araştırma Makalesi) Gelen Pazarlamanın Ağızdan Ağıza Pazarlama, Marka Bilinirliği ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi <i>The Impact of Inbound Marketing on Word of Mouth, Brand Awareness, and Purchase Intention</i>	233 250
Arzu DENİZ ÇAKIROĞLU (Araştırma Makalesi) Mobil Bankacılık Hizmetlerinin Benimsenmesi: Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenler <i>Adoption of Mobile Banking Services: Digital Natives and Digital Immigrants</i>	251 268
Ayşe ÖZPOLAT (Araştırma Makalesi) Siyasal Bağnazlığın (Hoşgörüsüzlüğün) Demografik Değişkenler ve Korku Biçimleri İle İlişkisi <i>The Relationship of Political Bigotry (Intolerance) With Demographic Variables and Form Fear</i>	269 287
Esra İŞİK (Araştırma Makalesi) Covid-19 Sürecinde Babaların Ebeveynlik Düzeylerindeki Değişimin İncelenmesi <i>Investigation of the Changing in Parenting Levels of Fathers in the Covid-19 Process</i>	289 302
İfakat Senanur AŞAN, Erhan AKIN (Araştırma Makalesi) Üniversite Patentlerinin Patent Olgunluğunun İş Hazırlık Düzeyi (Brl) Ölçeği Açısından Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Patent Maturity of University Patents in Terms of Business Readiness Level (BRL) Scale</i>	303 311
İhsan KURTBAŞ (Araştırma Makalesi) Asya'nın Yükselişi Tezi Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu <i>The Rise Of Asian Thesis A Prediction of the Future Based on Changes in Centennial Balances and Parameters in the Global Conjunction</i>	313 330
İlker ŞAHİNOĞLU (Derleme) Kent Yoksulluğuna Müdahalenin Tarihsel Gelişimi <i>Historical Development of Alleviating Urban Poverty</i>	331 346
Kübra BAĞCI (Araştırma Makalesi) Prediction Of Türkiye's Burned Forest Areas Using ARIMA Model <i>Türkiye'nin Yanan Orman Alanının ARIMA Modeli ile Tahmini</i>	347 355
Neslihan KAN SÖNMEZ (Araştırma Makalesi) The effect of emotional intelligence levels of tourism students on their critical thinking disposition <i>Turizm Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Eleştirel Düşünme Eğilimi Üzerindeki Etkisi</i>	357 370
Sezin AÇIK TAŞAR (Araştırma Makalesi) TMS1 ve FFMS1 Muhasebe Standartlarının Karşılaştırılması ve Katılım Bankaları Açısından Değerlendirilmesi <i>Comparison of TMS1 and IFAS1 Accounting Standards and Evaluation of Participation Banks</i>	371 382
Yağmur YAVİLİOĞLU KAYA, Arzu KIZILKAYA (Araştırma Makalesi) Türkiye'de Bankacılık Sektöründe Yapılan Özelleştirme Uygulamaları <i>Privatization Applications In The Banking Sector In Turkey</i>	383 400
İlahiyat / Theology	
Abdurrahman GÜNEŞ (Araştırma Makalesi) Toplumsal Bir Protesto: Yeni Dinî Hareketler <i>A Social Protest: New Religious Movements</i>	401 412
Nusret TAŞ, Haydar DÖLEK (Araştırma Makalesi) İhvân-I Safâ Felsefesinde İnsanın Mahiyeti ve Nefs-Beden İlişkisi <i>The Nature of Human and the Soul-Body Relationship in Ihwân es-Safâ Philosophy</i>	413 426
İletişim / Communication	
Yunus NAMAZ, Ayşegül ŞAHİN (Araştırma Makalesi) Kartal Tibet Sinemasında Toplumsal Meselelerin Zübük (1980) Filmi Üzerinden İncelenmesi <i>Social Issues in Kartal Tibet Cinema: An Analysis of the Movie Zübük</i>	427 441

Sanat Tarihi / Art History		
Dilan ÇELİK, Eylem GÜZEL	(Araştırma Makalesi)	
Eugène Flandin'in Gravürlerinde Anadolu'dan Kent Panoramları		443
<i>City Panoramas From Anatolia in Eugène Flandin's Engravings</i>		458
Tarih / History		
Hamit ŞAFAKCI	(Araştırma Makalesi)	
Osmanlılar İle Karamanlılar Arasında Hâkimiyet Mücadelesi: Akçay Savaşı		459
<i>Domination Struggle Between the Ottomans and the Karamanids: The Battle of Akçay</i>		473
Hasret İPEK İLÇİN, Metin AYIŞIĞI	(Araştırma Makalesi)	
Balkan Savaşları Sırasında Muhacirlerin İstanbul'da Geçici İskânları ve Karşılaşılan Sorunlar		475
<i>Temporary Settlement of Immigrants in Istanbul During the Balkan Wars and the Problems Encountered</i>		487
Mahmut YILMAZ, İbrahim YILMAZÇELİK	(Araştırma Makalesi)	
Ma'muratü'l-Aziz (Harput) Reji İdaresi (1883-1925)		489
<i>Ma'muratü'l-aziz (Harput) Regie Administration (1883-1925)</i>		505



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 33. cilt 1. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 34 yazı yer almaktadır. Bu yazıların 3'ü Arkeoloji, 3'ü Coğrafya, 3'ü Dil ve Edebiyat, 6'sı Eğitim Bilimleri, 1'i Güzel Sanatlar, 11'i İktisadi ve İdari Bilimler, 2'si İlahiyat, 1'i İletişim, 1'i Sanat Tarihi, 3'ü Tarih alanıyla ilgilidir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER



**SMINTHEION/GÜLPINAR ÖREN YERİ YERSEL FOTOGRAMETRİK
YÖNTEMLERLE SAYISALLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI***

*Digitalisation Studies With Ground Photogrammetric Method at Smintheion/Gülpınar
Archaeological Site*

Davut KAPLAN¹ – Ahmet YURAN²

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun, davutkaplan@gmail.com orcid.org/0000-0002-5690-1639

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, ahmetyuran@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-2931-9325

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
22.11.2022
Kabul/Accepted:
02.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1208606

Anahtar Kelimeler

Smintheion/Gülpınar, kent
planı, fotogrametri, üç
boyutlu modeller

Keywords

Smintheion/Gülpınar, city
plan, photogrammetry,
three-dimensional models

ÖZ

Kuzeybatı Anadolu'da yer alan Smintheion/Gülpınar ören yerinde 40 yılı aşkın bir süredir devam eden çalışmalar sonunda önemli arkeolojik yapılar ortaya çıkarılmış, ören yeri sahip olduğu potansiyeli ile ülkemiz arkeoloji çalışmalarına önemli katkılar sunmuştur. Arkeoloji biliminin değişik alanlarında uzmanlaşan çok sayıda bilim adamı ile birlikte, mimarlık, epigrafi ve restorasyon alanındaki uzmanlar için de önemli bir çalışma sahası olarak öne çıkan Smintheion'da geçtiğimiz yıl içerisinde arkeoloji bilimi ile mühendislik bilimlerinin ortak çalışması sonucu başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Burada başta haritalama ve kent planı oluşturulması olmak üzere, üç boyutlu modellemeler ve fotogrametrik çalışmalar yapılmış, ören yerinin sayısallaştırılması amacıyla veriler toplanmıştır. Bu doğrultuda araziye uygun yöntemler belirlenerek, modern cihazlar yardımıyla bir çok ölçüm yapılmış, yapılan ölçümler sonucunda elde edilen veriler dijital ortamda işlenerek Smintheion/Gülpınar'da yapılmış olan ya da yapılacak olan arkeolojik çalışmalar için altlık oluşturulmuştur. Bu kısa çalışma boyunca Smintheion'da yapılan bu sayısallaştırma çalışmaları uygulanan yöntemlerle birlikte ele alınacak ve elde edilen sonuçlar aktarılacaktır.

ABSTRACT

In Smintheion/Gülpınar, in northwestern Anatolia, many important archaeological structures have been unearthed more than 40 years fieldwork, and this archaeological site has made significant contributions to the archeological studies with its significant historical background. At the same time, Smintheion stands out as an important field of study for many scientists in different fields of archeology, as well as for experts in the fields of architecture, epigraphy and restoration. And has been achieved successful results as a result of the multidisciplinary work of archeology and engineering sciences in recently, such as documenting the remains with modern techniques. Here, three-dimensional modeling and photogrammetric studies were carried out, primarily mapping and city plan creation, and data were collected for the digitization of the ruins. In this direction, methods suitable for the field were determined, many measurements were made with the help of modern devices, and the data obtained as a result of the measurements were processed in digital environment and a base was created for the archaeological studies that were or will be made in Smintheion/Gülpınar. Throughout this short study, these digitization studies at Smintheion will be discussed together with the applied methods and the results will be presented.

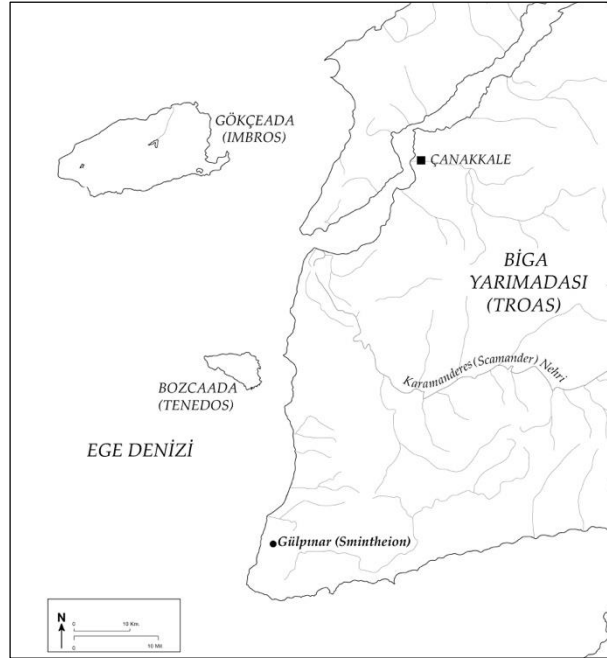
Atıf/Citation: KAPLAN, D. ve YURAN, A. (2023). Smintheion/Gülpınar Ören Yeri Yersel Fotogrametrik Yöntemlerle Sayısallaştırma Çalışmaları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(1-16).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Davut KAPLAN, davutkaplan@gmail.com

* Smintheion / Gülpınar'da yapılan ve bu makaleye konu olan çalışmalar Türk Tarih Kurumu'nun 2021 yılında kazımıza sağladığı maddi kaynaklarla yapılan çalışmaların bir ürünüdür. Verdikleri destekten ötürü kendilerine teşekkür ederiz.

1.Giriş

Smintheion-Gülpınar konumu, araştırmalar ve kazılar: Smintheion (Apollon Smintheus Kutsal Alanı), Kuzey batı Anadolu'nun Troas (Biga) bölgesinin güney-batı köşesinde, antik Hamaksitos ve Khrysa kentleri yakınında, eski (Osmanlı) adı ile Külahlı, günümüzdeki adı ile Gülpınar Köyü'nde "Bahçeleriçi" mevkiinde bulunur. İdari olarak ise bugün Çanakkale'nin Ayvacık İlçesine bağlı Gülpınar Köyü'nde (Mahallesi) bu yerleşimin eteklerinde yer almaktadır (Şekil 1), (Özgünel, 1982: 207-208; Özgünel, 2001: 1-4). İnşa tarihi Hellenistik döneme kadar inen bir tapınak, ören yerinin asıl odak noktasıdır. Bu tapınak haricinde, kutsal alan ve çevresinde Arkaik ve Klasik dönemlere ilişkin arkeolojik verilere de rastlanmıştır¹. Ancak alanın prehistorik döneme kadar uzanan bir geçmişinin olduğu son dönemdeki çalışmalarla detaylıca ortaya konulmuştur (Takaoğlu ve Özdemir, 2013; Takaoğlu, 2015; Takaoğlu ve Özdemir, 2018; Özdemir ve Özdemir, 2021; Özdemir, 2022). Arkeolojik bulgular ışığında kutsal alanın en gözde olduğu dönemin Roma İmparatorluk dönemi olduğu söylenebilir. Özellikle Roma döneminde hamamlar ve çeşmelerden oluşan bazı su yapılarının inşası ile bir "sağlık merkezi" – "kaplıcaya" dönüşmüştür (Kaplan, 2013b; Kaplan, 2018). Geç Antik Çağ'da ise yine küçük bir yerleşim halini alarak bölge halkı için uzun yıllar yaşam merkezi olmayı sürdürmüştür (Kaplan, 2018: 35).



Şekil 1. Smintheion/Gülpınar ören yerinin konumunu gösteren harita. (Çizen: A. Özdemir).

Smintheion, hem antik Yunan hem de Romalılar için Apollon Smintheus'a saygı gösterdikleri, varlıklarını kabul ettikleri ve özellikle kültte ifadesini bulan ritüellerin gerçekleştirildiği kutsal alanlardır. Smintheion'un çevresinde Lecton (Babakale), Khrysa (Göztepe), Hamaksitos (Beşiktepe), Tragesai (Tuzla Çayı) ve daha da kuzeyinde Aleksandreia Troas kenti bulunur.

Homeros'tan Eustathius'a kadar yüzlerce yıl boyunca çok sayıda antik dönem ozanı, coğrafyacı ve bilgin Smintheion hakkında bilgi verir. Smintheion'un modern dünyaya ilk olarak duyurulması 18. yüzyılda Troas bölgesini ziyaret eden seyyahların sayesinde olur. İlk olarak 1785'te Babakale-Lecton'dan (Bababurnu) Aleksandreia Troas'a giderken Jean Baptiste Lechevalier Smintheion'da bir tapınağa ait klanıtları gördüğünden bahseder ancak tapınağın tanımı yapılmamıştır. 1850'de C. Texier, olasılıkla bölgeyi ziyaret etmeden Külahlı'da dor düzeninde bir tapınağın varlığından söz eder ki daha sonra (tapınağın mimari

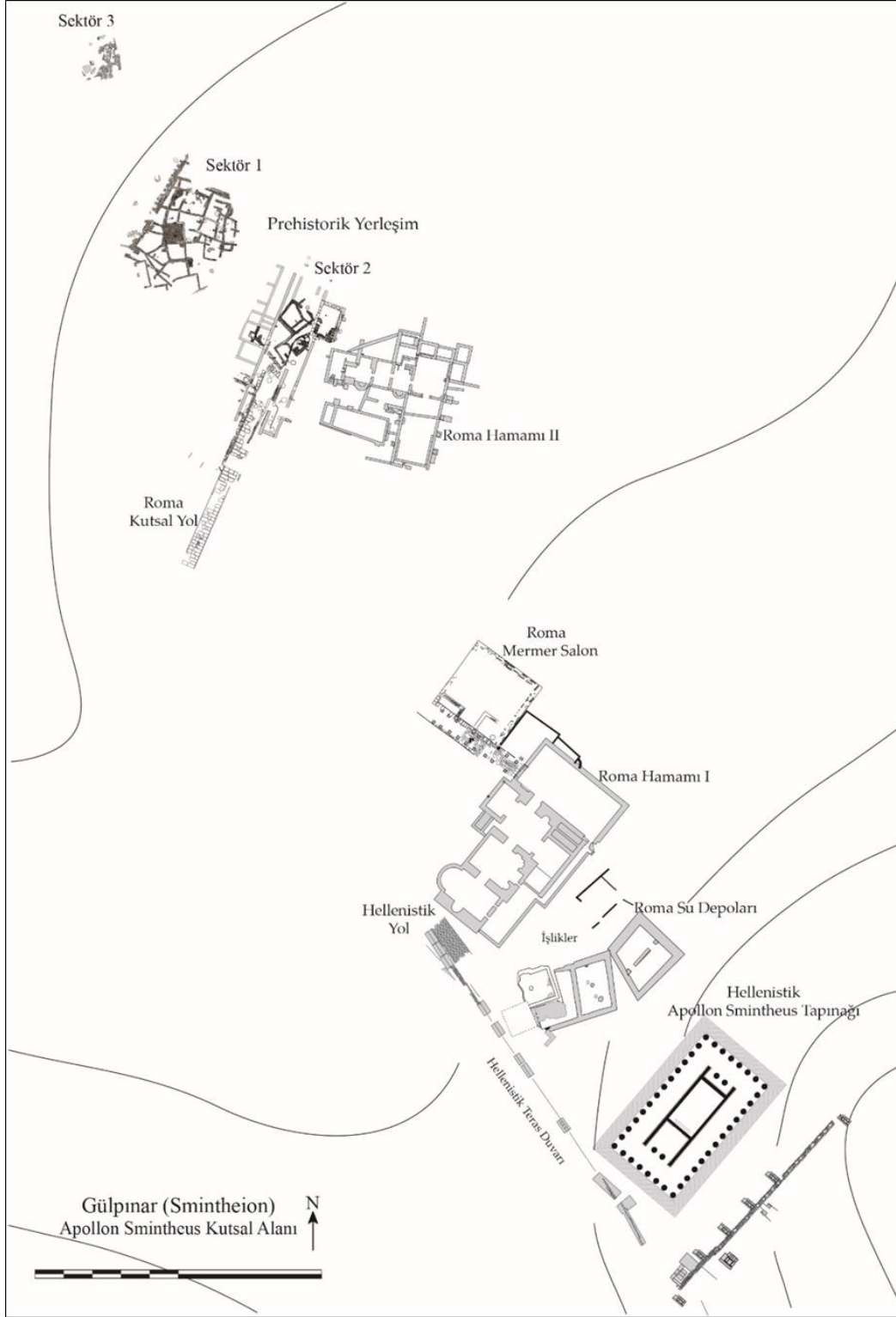
¹ Prehistorik Dönem'den günümüze değin yerleşime sahne olan Gülpınar'ın Apollon Smintheus Kültü ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kült yapılaşmanın su ve ilgili yapılar doğrultusunda şekillenmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda tapınağın öncüsü sayılan kutsal kaynak ve mağarada ilk tapınım gerçekleşmiştir. Özellikle de Hellenistik ve Roma Dönemi mimarisinde bu kültün ağırlığı hissedilmektedir. Hellenistik Dönem'den Apollon Smintheus Tapınağı, altar temeli ve bir cadde döşemesi ile kutsal alandaki en eski *temenos* duvarı tespit edilmiştir (Kaplan, 2013a: 102).

düzeni hakkındaki hatalı görüşü daha sonra düzeltilmiştir). 1866'dan yılından itibaren başlayan araştırmalarda tapınakla ilgili ilk tanımları görmeye başlarız. Ancak daha erken ziyaretler tapınağın tanımlanmasında önemli bir rol oynar. Sonraları amiral olacak olan İngiliz kaptan R. N. Spratt, 1853'te Troas bölgesine kıyı şeridinde harita çalışmaları için ziyarette bulunduğu Külahlı olarak adlandırılan Türklerin yaşadığı köyde tapınağın varlığını bahseder. Spratt, köye geldiği zaman büyük bir yapının kalıntılarının kendisini karşıladığını belirtir. Aslında mimari parçaları çevrede görmüş fakat tapınağın yerinin Tuzla Ovası civarında olduğunu varsaymıştır. Martin Leake'e göre Spratt, Apollon Smintheus Tapınağı'nı keşfetmiştir. Külahlı'da rastladığı kalıntıların tanrı Apollon'a ait, İon düzeninde yapılmış bir tapınak olduğunu arkeoloji dünyasına duyurur ve ilk kez Apollon Smintheus tapınağının en doğru tanımını yapar. Tapınağın, Apollon Smintheus'a adanmış olduğunu, tapınakta ve köyde bir evin duvarında rastladığı iki yazıt aracılığı ile tespit eder (Özgünel, 2001: 1-7). Bu ifadelerle göre bazı tapınak parçaları çevreye dağılmıştır.

İlk kez 1861 yılında bölgeyi ziyaret eden Richard Popplewell Pullan, 3-4 gün Külahlı'da kalır ve yapmayı planladığı kazıları üzerine düşünür. Tapınağın temellerinin oturduğu alanın küçük bahçeler ile kaplı olduğuna, az sayıda sütun, kaide ve duvar bloklarına ait yapı elemanlarının varlığına değinir. Tapınağın çevresindeki bahçelerde de dağılmış mimari parçalara rastlar. 13 Eylül-22 Kasım 1866'da Külahlı-Gülpınar'da Dilettanti Cemiyeti "(Society of Dilettanti)" adına kazılar yapar ve tapınağı bilimsel bulgularla Spratt'tan sonra arkeoloji dünyasına bir kez daha duyurur. Araştırmalar sonucunda tapınağın *peristasis*, *pteron* ve *cella* üstü bölümlerinin tamamen tahrip edilmiş olduğunu ortaya koyar. Pullan'ın araştırmasının ardından 1881'de H. Schliemann'ın yöreyi ve Smintheion'u ziyaret etmiştir. Schliemann, Külahlı Köyü'nden Post-Homerik Khrysa olarak söz eder ve Pullan'ın Smintheion'da yaptığı kazılara değinir. I.Dünya savaşı başlangıç yıllarında 1911'de W. Leaf ve F.W. Hasluck bölgeyi ziyaret ederler ve Smintheion ve Khryse kentinin lokalizasyonunu yaparlar. Leaf, Pullan'ın verdiği bilgilere dayanarak "Bahçeleriçi" olarak adlandırılan bölgedeki ceviz ağaçları tarifinden yola çıkarak kutsal alana ulaşır ve civardaki çok sayıda kalıntıdan söz eder. Bu ceviz ağaçları bugün dahi kutsal alanın tanınmasında sembol sayılır. 1959-1969 arası çeşitli dönemlerde Troas bölgesinde kapsamlı bir yüzey araştırması gerçekleştiren M.Cook 1959 yılında çalışmalarını Aleksandreia Troas-Babakale arasında yürütür. Tapınak, 100 yıl sonra 1966'da H. Weber tarafından tekrar arkeoloji dünyasına anımsatılır. H.Weber, yağhane onarımı ve çevre düzenlemesi sırasında ortaya çıkan mimari ve mimariye bağlı plastik eserleri, özellikle bazı friz bloklarını yayınlar ve tapınak yerini lokalize eder. 1971-1973 yılları arasında Çanakkale Arkeoloji Müzesi (yeni adıyla Çanakkale Troia Müzesi) tarafından tapınak ve çevresinde sondaj ve kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu yapılan sondajların çok azının raporları bugün elimizdedir. Bu çalışmaların bir kısmının tapınak dışında, kutsal alanın farklı bölgelerinde olduğu anlaşılmaktadır. Smintheion ile ilgili erken dönem çalışmalarının genel olarak Hellenistik döneme tarihlenen tapınağın mimarisi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Smintheion'da üçüncü dönem kazıları 1980'de A.C. Özgünel ile başlar.

Özgünel kazılarının birinci dönemi olarak kabul edilen 1980-2000 yılları arasında tapınak üzerine inşa edilmiş olan zeytinyağı fabrikasının (mengene) ve çevredeki bahçelerin kamulaştırılmasına ve arkeolojik kazılara belgeleme çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Tapınakta gerçekleştirilen kazıların ilginç sonuçlar ortaya koymuştur; beklenenin aksine tapınağın yoğun tahribata uğradığı ortaya konmuş ve sadece tapınaktan geriye in situ olarak en alt sıra tuf temellerin kaldığı görülmüştür. Tapınağa ait mimari parçalar bulmak umuduyla çalışmalar daha da genişletilmiş ve tapınak çevresinde sondajlar yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmalara Spratt'ın gemiye yüklenmek üzere deniz kıyısına taşımış olduğunu ifade ettiği tapınağa ait mimari parçalar da dahil edilmiştir. Suyun aşındırmasıyla yıpranmış bu parçalar bugün yazlık evlerin bahçelerine taşınmıştır. Bir taraftan dağılmış mimari parçalar belgelenir ve bir kısmı tapınak alanına taşınmaya başlanır. Özgünel Tuzla Köyü yakınlarındaki Bizans dönemi mezarlığı, Tuzla Camii ve Geyikli Beldesine kadar uzanan geniş bir alana tapınağa ait parçaların dağılmış olabileceğini ileri sürer. Bu çalışmalar kapsamında ayrıca daha önce Pullan, Weber ve Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından açılan kazı çukurları Özgünel ve ekibi tarafından yeniden belgelenmiştir. Bu yoğun çalışmalar sonrasında toplanan tapınağa ait friz blokları ve kabartmalı tamburlar bugün zeytinyağı fabrikasından müzeye dönüştürülmüş yapıda sergilenir. Bu çalışmalara dar bir alanla sınırlı kalmamış Aleksandreia Troas ve Smintheion'u birbirine bağlayan "kutsal yol" üzerindeki bulunan Tuzla Roma Köprüsü'nde de gerekli sondajlar ve belgelendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların diğer bir ayağı ise restorasyon çalışmalarıdır ki bu kapsamda tapınağın batı köşesi yükseltilerek üç sütun kısmen ayağa kaldırılmıştır (Özgünel, 2001).

Özgünel kazılarının 2. dönemi (2001-2019 yılları arasında) tapınağın kısmen ayağa kaldırılması ve kutsal alandaki diğer yapıların kazılması ile devam etmiştir. Bu dönem çalışmalarında tapınak artık çalışmaların tek odak noktası olmaktan çıkmış ve kutsal alan içerisinde tespit edilen birçok yapının ortaya çıkarılmasına yoğunlaşmıştır ki hamam kazıları (Kaplan, 2013b; Kaplan, 2018), suyolları ve depolarının kazılması (Kaplan, 2013a), kutsal yol, *heroon*, prehistorik dönem kazısı bunlardan bazılarıdır (Şekil 2).



Şekil 2. Apollon Smintheus Kutsal Alanı (Smintheion) planı (Çizen: D. Kaplan).

Gülpınar ve özellikle tapınak çevresinde birçok zeytinyağı işliğı-fabrikası var; bu fabrikalardan tapınak üzerine inşa edilmiş olan gerekli izinler sonucunda sökülmiş, tapınağın hemen güneyinde yer alan bir fabrika tapınak frizlerinin sergilendiğı müzeye çevrilmiş, bir başkası zeytinyağı müzesi olarak tasarlanmıştır. Diğer iki fabrika ise hala aktif olarak çalışmaktadır.

Kutsal alanda tanrı adına, tanrı için yapılmış veya tanrının hizmetinde bulunanlar dışında alanı ziyarete eden halk için de ihtiyaçları gideren farklı yapılar bulunur. Bunların başında yaklaşık iki yüz yıl süren kazı ve onarımlarla algılanabilir duruma gelen Hellenistik döneme ait Apollon Smintheus tapınağı gelir. Tanrının evi ve içerisinde tanrı heykelinin de bulunduğu en kutsal yapı olan ana tapınma mekanı tapınak (mabet) dışında kurbanların kesilip tanrıya sunulduğu altar (sunak), ritüellerin (törenlerin) vazgeçilmezi kutsal kaynak ve mağara, özel kişilere ait konut (villa), ritüel temizlik ve yıkanma amaçlı hamamlar, onurlandırma salonları ve tapınmak için gelenlerin kat ettikleri tanrıya adanmış bir kutsal yol yer alır. Ayrıca Troas (Çanakkale) bölgesinin Troia'dan da eski ve kazısı yapılmış en erken Prehistorik köy yerleşimi de bu alandadır. 2020 Yılından itibaren bu satırların yazarı tarafından devam ettirilen çalışmalar önceki dönemlerin devamıdır ve yeni bir hamamın (Kaplan vd., 2022) keşfi ile alanda yapılacak çalışmaların devam edeceğini göstermektedir. Son dönem kazılar ile Apollon Smintheus Kutsal Alanı yani Smintheion, Menander Rhetor'un sözünü ettiği tanrı adına yapılmış tapınak, kült heykeli, kült alanı çevresindeki çay ve su kaynakları, tapınağa ulaşan ve kutsal kabul edilen bütün yollar, festivaldeki kalabalık, farklı insan grupları ve ritüellerin nasıl gerçekleştirildiğı de daha kolay anlaşılacaktır. Ancak bu anlaşılabilirlik daha da teknik açıdan belgelenebilmesi ve değerlendirilebilmesi için daha modern araştırma, ölçme metotlarına ihtiyaç vardır.

Prehistorik yerleşim alanı Gülpınar Boynu olarak adlandırılan Gülpınar Ayağı Vadisi ve Tuzla Ovasına doğru devam eden vadi tabanı arasında kurulmuştur (Şekil 3). Denizden ortalama yüksekliğı 60 m olan bu yerleşim hafif doğuya doğru eğimli düz bir alanda yer alır. Bu eğimli düz alan ise zamanla alüvyonla dolmuştur. Roma Dönemi yerleşimi de genelde bu küçük derenin batı kısmındaki sırtı-Gülpınar boynunu takip eder. Anlaşıldığı kadarıyla mağaradan çıkan kaynak suyu ve yağmur suları, bu küçük dereyi Tuzla Ovasına doğru bir eğimle akarken etrafında tarım için de hem mil taşıyor hem de sulama ve diğer amaçlar için kullanılıyordu. Ancak yerleşimin büyümesi ve kutsal alandaki artan ihtiyaçlardan dolayı alüvyon ile dolarak düzleşen bu küçük dere üzerine de Roma dönemi ve Geç Antik Çağ'da yapılar inşa edilmiştir.



Şekil 3. Apollon Smintheus Kutsal Alanı (Smintheion) Ören yeri havadan görünümü (Gülpınar Kazı Arşivi).

Smintheion'un varlığı ve anıtsal yapılarla donatılmasında, üzerinde kurulduğu bölgenin jeolojik yapısının büyük katkısı vardır. Tuzla Ovası güneyinde, Akliman'a kadar olan kesimde Üst Miosen (denizsel yükselti) tabakaları ile volkanik temel arasındaki sınır morfolojide çok net izlenmektedir. Özellikle Tuzla Ovası ve Gülpınar arasındaki vadi görünümlü çukurluk (Çelen bağları), bu iki birim arasında şekillenmiştir. Bunun doğusunda bütünüyle volkanik temel, batısında Üst Miosen tortul tabakaları bulunur (Kayan, 1994: 64). Kuzeydoğu-Güneybatı yönde uzanan bu çukurluk içerisinde akarsu yoktur. Çevreden akan sular için bir "ana vadi" özelliği gösteren bu çukurluk, yağmur ve kaynak sularıyla şekillenmemiştir. Aksine, yapısal bir oluşumdur (Kayan, 1994: 41). İşte Smintheion bu vadinin en üst kodunda yani Gülpınar oluşu'nun en üst noktasındadır. Gülpınar yerleşimi ise bu vadinin doğu yamacında bulunmaktadır (Özgünel, 2001: 2- 3). Gülpınar tabanı püskürtülmüş volkanik kütlelerden meydana gelmiştir (Kaplan, 2013b: 117-118). Bu nedenle Gülpınar ve çevresi bir volkanik plato olarak isimlendirilmiştir (Özgünel, 2001: 1).

Modern Gülpınar yerleşiminin de üzerine oturduğu bu volkanik yapının batısını, su kaynaklarının yeryüzüne çıktığı yerler sınırlar. Bu kaynak suları volkanik tabandan sızarak Gülpınar oluşu'nun doğu sınırı boyunca yüzeye çıkarlar. Bu kaynaklar üzerinde ise Hellenistik ve Roma dönemi su yapıları, Osmanlı Dönemi Gülpınar çeşme ve çamaşırhaneleri yerleştirilmiştir. Son dönemde hızlı kentleşme ve teknolojinin kullanımı ve aşırı sulama için açılan kuyuların kaynakları kurutması sonucu bu yapılar ya tamamen terk edilmiş, suları kurumuş ya da sadece sulama amaçlı kullanılan birer su haznesinden farksız harabeye dönüşmüşlerdir. Bunlar içerisinde varlığını koruyan tek su kaynağı mağaradan çıkan su kaynağıdır ve bugün hala kullanılan Koca Pınar'ı beslemektedir.

Ayrıca Gülpınar ve çevresi, Çanakkale yöresinin en az yağış alan bölgesidir. Ege denizi içine bir burun ile sokulan Troas'ın güney sahilini tasvir eden Cook², Assos'un batısını yani bugünkü Babakale-Gülpınar-Tuzla bölgesini denizden 300-400 m yukarıda, toplam nüfusları 2866 kişi olan birkaç küçük köy yerleşimine sahip alçak sakin bir plato olarak tanımlar (Cook, 1973: 237-238). Verimsiz ve kıraç bölgede Tuzla Ovası ve Tuzla Çayı dışında, tarla ve bahçe olmadan yaşam zordur. İşte Prehistorik yerleşim ve Apollon Smintheus kült alanı da tapınağın 20 m güney-doğusundaki bu mağaradan çıkan kaynak suyu ile ihtiyacını gidermiştir. Bu kaynak, Prehistorik dönemde günümüze Gülpınar halkının su ihtiyacını gidermiş ve bahçelerini sulamıştır. Binlerce yılda oldukça fazla fiziksel değişime uğrayan kutsala alanın görüntüsündeki değişime yağmur suları ve insanlar dışında bu suyun ve beslediği ağaçların da katkısı vardır.

Smintheion kutsal alanında çalışmaların daha sağlıklı devam edebilmesi için Gülpınar coğrafyasının çevresi ile birlikte yeniden değerlendirilmesi, gelişen modern yerleşimler, değişen tarım alanları ve faaliyetleri ile Smintheion'un daha korumacı ve bilimsel çalışmalara ihtiyacı vardır.

Nitekim 40 yılı aşkın bir süredir kazıların gerçekleştirildiği ve çok katmanlı, farklı yapı biçimlerinin iç içe geçtiği bu arkeolojik alanda daha sağlıklı arkeolojik çalışmalar sürdürülebilmesi amacıyla ören yerinin tamamının sayısallaştırılarak arkeolojik harita ve planların güncellenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Arkeolojik kazı çalışmaları ve tekniklerinin, başarılı sonuçlara ulaşabilmek adına yeni teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeleri artık bir zorunluluk olmanın ötesinde, bu teknikler sadece mühendislik bilimleri meslek sahipleri tarafından değil, Arkeoloji ve Sanat Tarihi dallarında eğitim görmüş öğrenci, uzman ve akademik personel tarafından da kullanılmalıdır (Yıldız vd., 2003: 596). Arkeolojik kazı alanlarının ve kazılar sonrası ortaya çıkarılan yapıların sağlıklı şekilde belgelenmesi, burada yapılacak çalışmaların devamlılığı ve kazıların planlı olarak ilerlemesi açısından son derece önemli olduğundan, geçtiğimiz yıllarda yersel ve fotogrametrik yöntemler kullanılarak ören yerinin tamamının sayısallaştırılmasına başlanmıştır.

Bu çalışmalarla ören yerinin güncel planının ortaya çıkarılarak, topografik haritalara işlenmesi ve mevcut yapıların detaylıca belgelenmeleri amaçlanmış olup, kazı çalışmalarının ilerleyen yıllarında yapılacak olan kazı, restorasyon, üç boyutlu modellemeler dahil her tür mimari rekonstrüksiyonlar için yeter sayıda veriler elde edilmiştir.

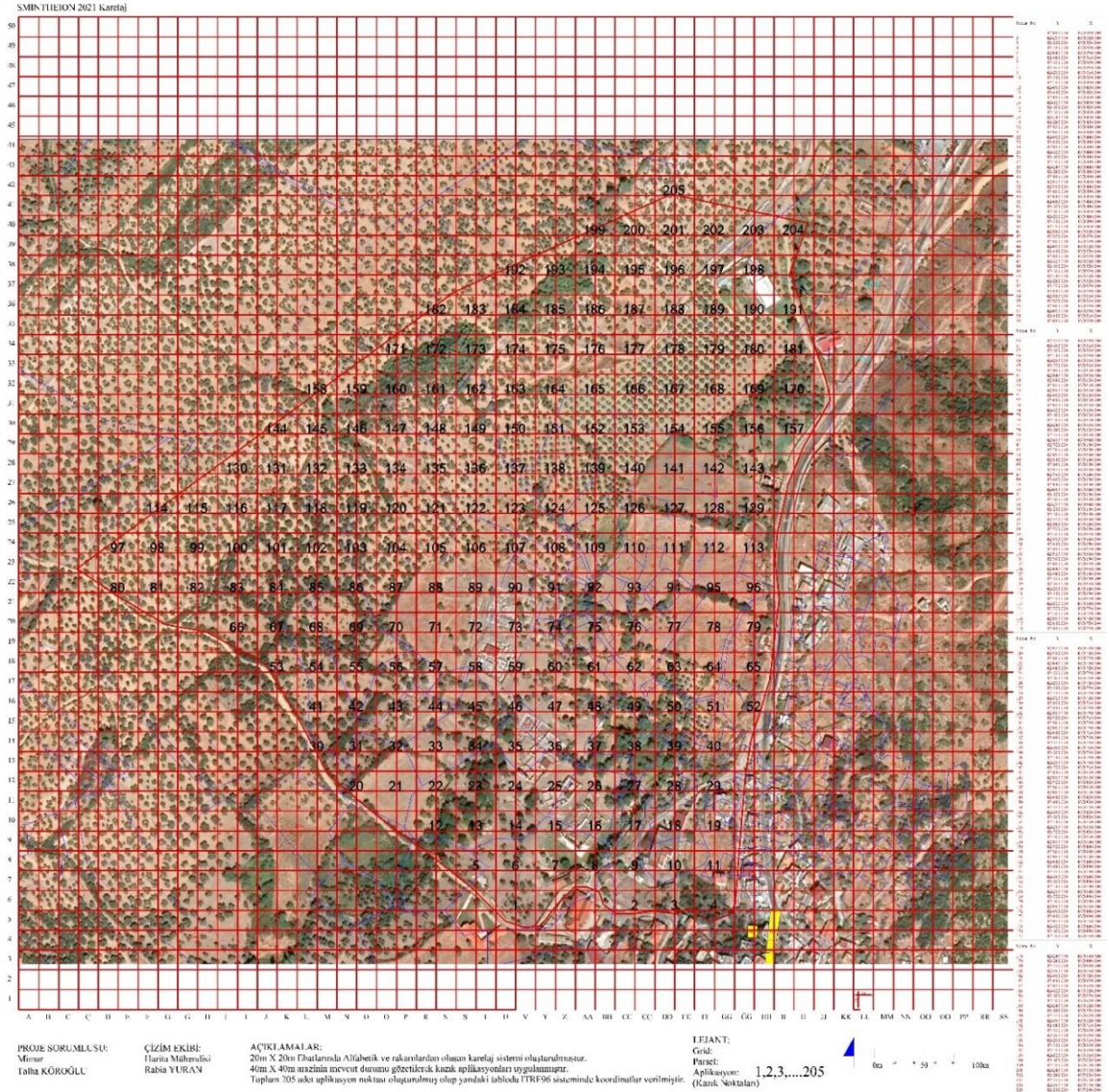
² Cook ayrıca Gülpınar (Külahlı) ile ilgili bilgi verirken denizden 100-150 m yukarıdaki köyde 1940 nüfus sayımına göre 552 kişi yaşamakta, 1959'da ise 300 haneli olduğunu ifade etmektedir.

2. Kullanılan Yöntemler

Arkeolojik amaçlı harita ve tespit çalışmalarında yersel ölçme aletleri ya da hava fotoğrafı sağlayan uzaktan algılama amaçlı ölçme ve görüntüleme araçlarının kullanımı, son yıllarda ülkemizde artarak devam etmektedir. Zira, uzun yıllar devam eden kazı çalışmalarının sürekliliği ve planlı bir şekilde ilerlemesi için gerekli olan arkeolojik haritaların oluşturulmasında bu tür yeni gelişen ölçme çalışmaları önemli destek sağlamaktadır (Yücel ve Yılmaz, 2019: 110).

Bu anlamda Smintheion / Gülpınar ören yerinin sorunsuz bir şekilde belgelenmesi amacıyla, ilk olarak ITRF96 sisteminde karelej sistemi hazırlanarak kazı alanında ağ sistemi oluşturulmuştur. Bu ağ sistemi 40.00 x 40.00m. ebatlarında hazırlanarak, her kesişim noktasında aplikasyon noktalarının koordinatları alınmıştır. Alınan bu koordinatlar, yine ITRF96 sisteminde oluşturulan paftalara işlenmiştir. Kazı alanının mevcut durumu göz önünde bulundurularak daha sonrası için genişletilebilecek şekilde 50 x 51 adet pafta düzeninde gridler A-B-C-D-...-RR-SS ve 1-2-3-4-5-...-47-48-49-50 şeklinde isimlendirilmiştir.

Ayrıca, yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri yardımı ile çalışma alanları belirlenerek ören yeri ve çevresinde daha verimli çalışma yapılmasının altlığı oluşturulmuştur. Hazırlanan grid ağının içerisinde arazi şartlarına göre; mevcut yapılar, bitki örtüsü, arkeolojik kalıntılar gözetilerek sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma içerisinde toplamda 205 adet aplikasyon noktası hazırlanmıştır (Şekil 4).

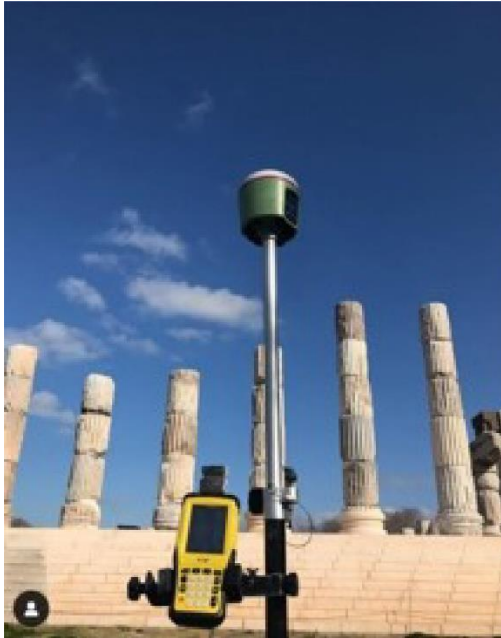


Şekil 4. Uydu Görüntülü Grid Ağı

Hazırlanan bu aplikasyon noktaları ile kazı alanının tamamında kazı çalışmaları sırasında yapılacak iş ve işlemler için tüm detayların konumları bu noktalar aracılığı ile bu grid ağına eklenebilecektir. 205 Adet nokta aplikasyonu arazinin mevcut durumu gözetilerek daha verimli çalışabilmesi için 40m. x 40m. şeklinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan kalıntıların durumuna göre bu ölçekler genişletilebilir veya kendi içerisinde gruplandırılabilir. Böylece kazı alanının tamamı hem kazı başkanlığınca hem de arazide çalışacak olan ekibin daha sağlıklı ve kesin verilerle ilgili belgelendirilmeleri yapılabilecektir.

2.1. GNSS/Gps-RTK Alıcısı Uygulamaları

GPS (Global Positioning System) Küresel Konum Belirleme Sistemi olarak adlandırılan bu yöntem sayesinde uydular aracılığı ile yüksek doğrulukta konum bilgisi alınabilmektedir. Bu yöntemle alanın tüm koordinatları sağlıklı bir şekilde alınarak tüm yerküre koordinatlandırılabilir (Yohannes, 2020: 100). GNSS-RTK aletleri yardımı ile de yerküre ile uydular arasında doğrudan iletişim kurularak santimetre seviyesinde yerküredeki herhangi bir konum belirlenebilmektedir (Şekil 5). Böylece bu aletlerden elde edilen veriler ile mevcut yapıların arazideki iz düşümleri, eş yükselti eğrilerinin belirlenmesi ile topografik haritalar, planlar, analiz paftaları vb. Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) verileri üretilerek planlı ve sistemli çalışmaların altyapısı oluşturulabilmektedir (Şahin-Ergun-Alkış, 2012: 1-7).



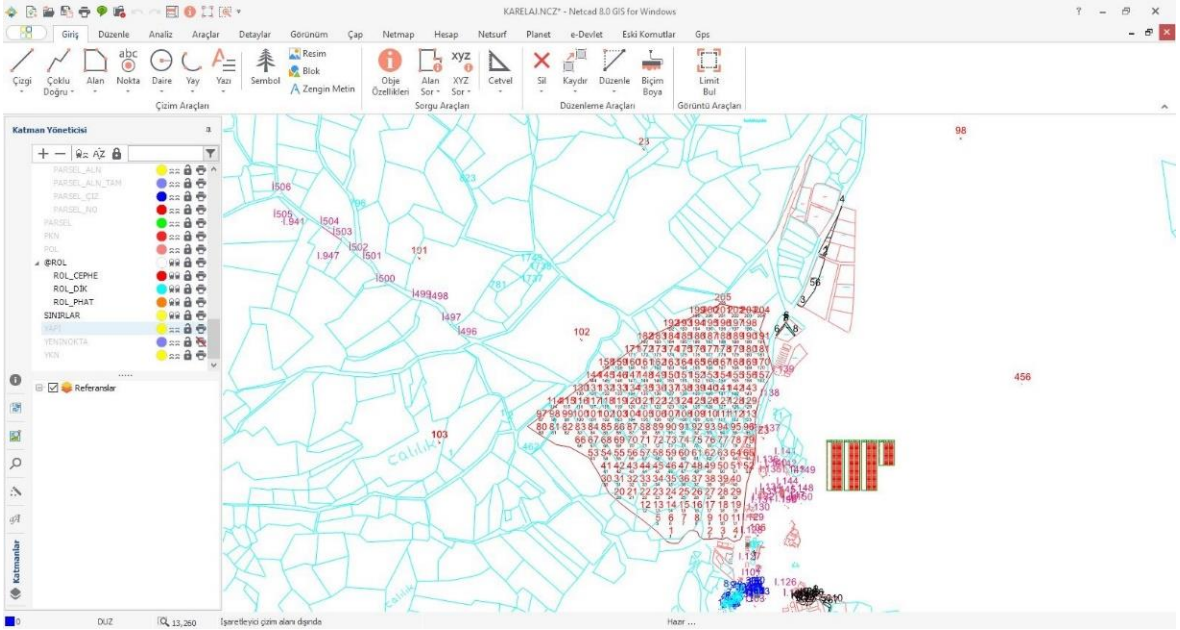
RTK (<30km)	Y: 8 mm + 1 ppm V: 15 mm + 1 sayfa/dk
DGPS	H: 0,25 m + 1 ppm V: 0.50 m + 1 ppm
SBAS	0,5m (başlatma süresi < 10s, başlatma güvenilirliği > %99,9)
Statik	H: $\pm(2,5+1 \times 10^{-6} \times D)$ mm V: $\pm(5+1 \times 10^{-6} \times D)$ mm

Şekil 5. GPS Örneği ve Hassasiyet Bilgileri

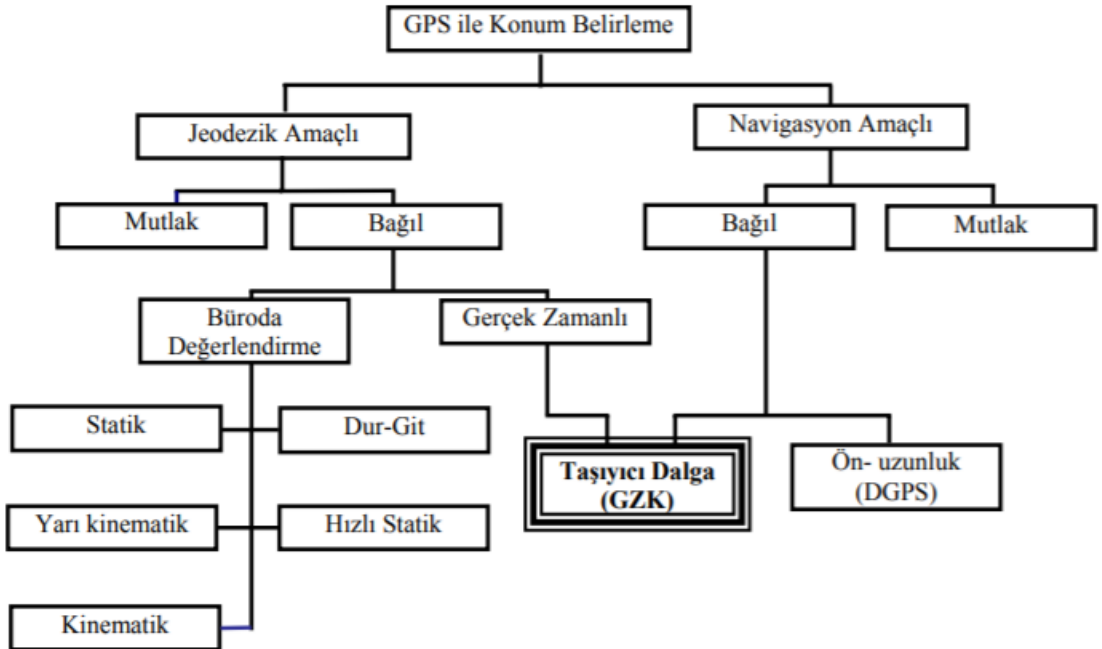
Toplam 26 adet GPS Uydusu, Gerçek Zamanlı Kinematik verileri GNSS alıcıları yardımı ile işlenerek ve yüksek hassasiyetli konum-zaman bilgileri de alınarak harita uygulamaları yardımı ile işlendikten sonra, vektörel verilere dönüştürülebilmektedir. Sonrasında bu vektörel veriler kullanılarak detaylı coğrafi haritalar oluşturulabilmekte ve böylece detaylı bir alan bilgisi elde edilmektedir. Her bir GPS alıcısı en az 8-10 uydularla iletişime geçip bu verileri elde ettiği gibi GPS Uyduları'da birbirleriyle iletişim kurabildiği için hata oranını minimum seviyede tutmaktadır.

2.2. Veri İşleme

Harita uygulamaları ile oluşturulan kareli koordinatları GNSS/RTK alıcıları ile arazideki konumları bulunabilmektedir. Araziden alınan veriler aynı zamanda bu uygulamalar yardımı ile işlenip istenilen şekilde kullanılabilmektedir. GPS ile belirlenen konum bilgileri her alanda yapılan çalışmaların niteliğini arttırdığı gibi aynı zamanda kolaylaştırmaktadır (Şekil 6-7).



Şekil 6. Haritalama Uygulamaları ile oluşturulan Çizim Örneği



Şekil 7. GPS ile Konum Belirleme Yöntemleri

2.3.Fotogrametrik Yöntemlerle Haritalandırma

Photos(ışık) + Grama(çizim) + Metron(ölçme) yani ışık yardımı ile ölçme anlamına gelmektedir. Bu yöntemle nesnelere, arazilerin 2 ve 3 boyutlu modelleri yüksek hassasiyetle çıkartılabilmektedir (Gökçe, 2017: 25).

Çalışma aşamaları;

1-Planlama

2-Arazi Çalışmaları

3-Resim Çekimleri

4-Değerlendirme

Fotogrametrik yöntemle haritalama uygulaması, pozlaması ayarlanmamış ve sabit kalibrasyonu yapılmış her türlü resim çekebilen alet ile yapılabilmektedir. Burada en önemli unsurlardan birisi oluşturulacak olan modelin kontrol noktaları ile çekilen görsellerin doğru bir şekilde dengelenmesidir.

Ülkemizde ve dünyada yersel ölçme ve havadan görüntüleme yöntemlerinin kullanıldığı arkeolojik çalışmaların son yıllarda yoğun bir şekilde havadan görüntüleme sistemlerinin de kullanıldığı yöntemlere yönelerek gerçekleştirilmeye başlandığı görülür (Yücel ve Yılmaz, 2019: 110). Nitekim, teknolojik olanakların ilerlemesi ile insansız hava araçları (İHA) yardımıyla daha dengeli ve yüksek çözünürlüklü görseller elde edilebildiğinden son yıllarda bu alana ilgi oldukça artmaktadır (Şekil 8).



Şekil 8. İnsansız Hava Aracı İle 3 Boyutlu Model Oluşturma Örneği

Smintheion/Gülpınar'daki çalışmalarımızın bu ikinci aşaması, bu yöntemlerle elde edilecek veriler doğrultusunda oluşturacak topografik haritanın, ortofotonun ve 3 boyutlu modellemelerin temelini oluşturacaktır.

Topografik vektör harita üretiminin ilk aşaması; fotogrametrik planlama, görev hazırlama ve uçuş planı hazırlanması faaliyetleridir. Bu faaliyetler; proje ile ilgili bilgilerin bir araya getirilmesi, hava fotoğrafı çekimi amacıyla iş bölgesi sınırlarının grafik olarak sayısallaştırılması, uçuş ve yer kontrol noktası (YKN, nirengi) planının hazırlanması, uçuş kolonlarının çizilmesi, hazırlanan uçuş planında yer alan grafik ve grafik olmayan bütün bilgilerin kaydedilerek Uçuş Ekibine teslim edilmesi, uçuş sonuç raporlarına göre uçuş bilgilerinin ve kinematik GPS ölçümlerinin kontrol edilmesi işlemleridir.

3. Smintheion/Gülpınar Ören Yeri Modellenmesi

Smintheion/Gülpınar ören yerinde daha önceden belirlenen 75.00m. yükseklikten 45 derecelik açı ile ve 50.00m. yükseklikten 90 derecelik açı ile, 40 metre yükseklikte dairesel rotalı uçuşlar gerçekleştirilmiştir (Şekil 9). Bu uçuşlara ek olarak alanın tamamında detay analizlerinin yapılabilmesi için bazı serbest uçuşlar da yapılmıştır³.



Şekil 9. 1,2,3, ve 4 no'lu uçuş rotaları.

Uçuşlar neticesinde toplam 1036 görsel elde edilmiştir. Görsellerin tamamı Pix4d ve 3DSurvey yazılımları ile ayrı ayrı işlenmiş, ayrıca arazinin tamamında görüntülerin işlenirken hassasiyetini arttırmak için GNSS/RTK cihazı ile elde edilen yer kontrol noktaları yardımı ile dengeleme yapılmıştır (<https://www.pix4d.com/> - <https://3dsurvey.si/>). Hazırlanan bu veriler eşliğinde nokta bulutu tamamlanması için veriler söz konusu yazılımlarla işlenmeye başlanmıştır. İşleme tamamlandıktan sonra sıklaştırılmış nokta bulutu verisi elde edilmiş olup bu elde edilen veriler üzerine üçgen modelleme işlemi gerçekleştirilerek tüm arazinin modeli oluşturulmuştur. Daha sonra bu modelde bulunan yapılar ve doğal arazi sınıflandırılarak yapı ve arazinin doğal eğimi ayrıştırılarak yeni bir arazi üçgen modeli oluşturulmuştur (Yiğitoğlu, 2022). Oluşturulan bu model verileri doğrultusunda arazinin eş yükselti eğrileri oluşturulup arazinin tüm kotları belgelendirilmiştir (Demir, 2004: 24).

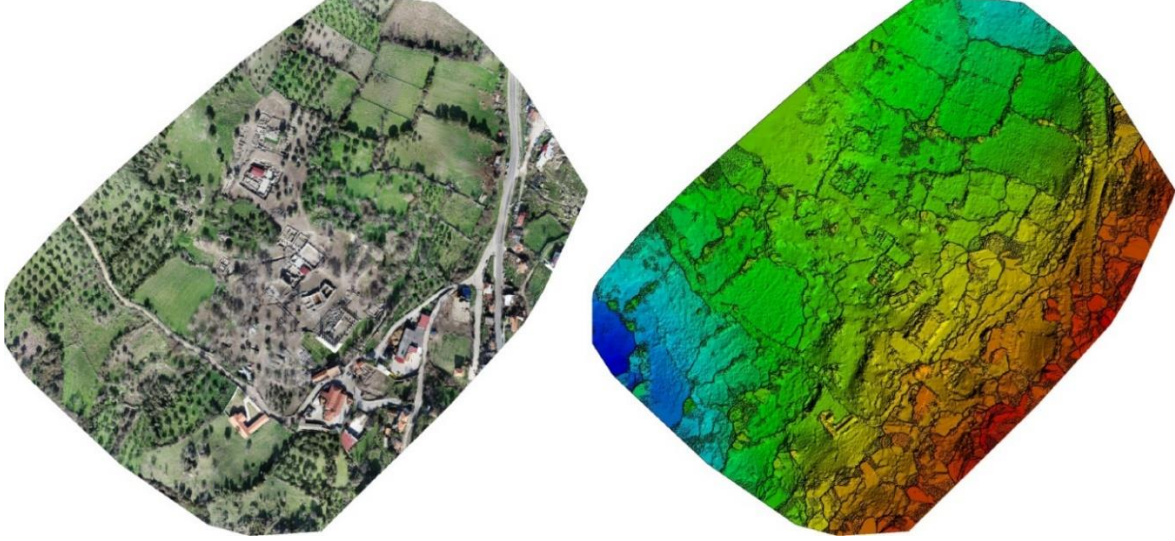
Ayrıca hazırlanan bu veriler doğrultusunda arazinin mevcut yeşil alan, toprak ve yapı sınıflandırılması yapıp ayrı katmanlar oluşturulmuştur. Ortaya çıkan yapı verilerinin profilleri çıkartılarak plan tiplerinin vektörel çizimleri yapılmıştır. Böylece tüm ören yeri katmanlarına ayrılarak yüksek hassasiyette belgelendirilmesi yapılmıştır.

Yanı sıra bu mevcut veriler, alanın daha önceden hazırlanan kareyaj sistemine işlenerek gelecekte yapılması planlanan olası kazı çalışmaları için detaylı altlık hazırlanmış olacaktır. Böylece hazırlanan modeller veri görüntüleme web siteleri aracılığı ile hem burada sürdürülen kazılarda anlık veri akışını sağlayacak hem de ilgili Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümlerinde interaktif ders içeriği olarak kullanabileceklerdir.

Bununla birlikte, söz konusu alanda arazi modeli ve topografik haritasıyla birlikte eş yükselti eğrilerinin çıkartılabilmesi için alanın tamamında bazı uçuş rotaları oluşturulmuştur. Bu rotalar belli yüksekliklerde değişkenlik göstererek kazı alanının her alanının detaylı nokta bulutu verisi elde edilmek için hazırlanmıştır. Hazırlanan bu verilerle yüksek çözünürlüklü ortofoto ve modeller elde edilmiştir (<https://www.pix4d.com/>), (Şekil 10).

³ Bu uçuşların tamamı için Sivil Havacılık Kurumu'ndan izinler alınmış ve alanda güvenlik önlemleri alındıktan sonra uçuşlar gerçekleştirilmiştir.

Şekil 10'da verilen görselde elde edilen ortofoto ve sayısallaştırılmış yüzey modeli ile ören yerinin sayısallaştırma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu elde edilen sayısal veriler doğrultusunda tüm arazinin sınıflandırma işlemi ve yapı analizleri yapılabilmektedir. Aynı zamanda bu veriler deformasyon analizlerinin yapılabilmesini sağlayacaktır (Uysal vd., 2013: 1-5).



Şekil 10. Ortofoto ve Sayısal Yüzey Modeli

Oluşturulan nokta bulutu verileri ile ören yerinin tamamının üç boyutlu modeli oluşturulup tüm yüzeyleri gerçek görüntü ile kaplanmıştır. Böylece ören yerinin tüm detayları gözlemlenebilmektedir (Şekil 11). Bu veriler web tabanlı çalışma sistemine yüklenmiş olup, <https://reta.nira.app/a/iTXARPaCR0-aPRcbn1Av-w/1> linkinden bütün arazinin modeli tüm detayları ile incelenebilir.



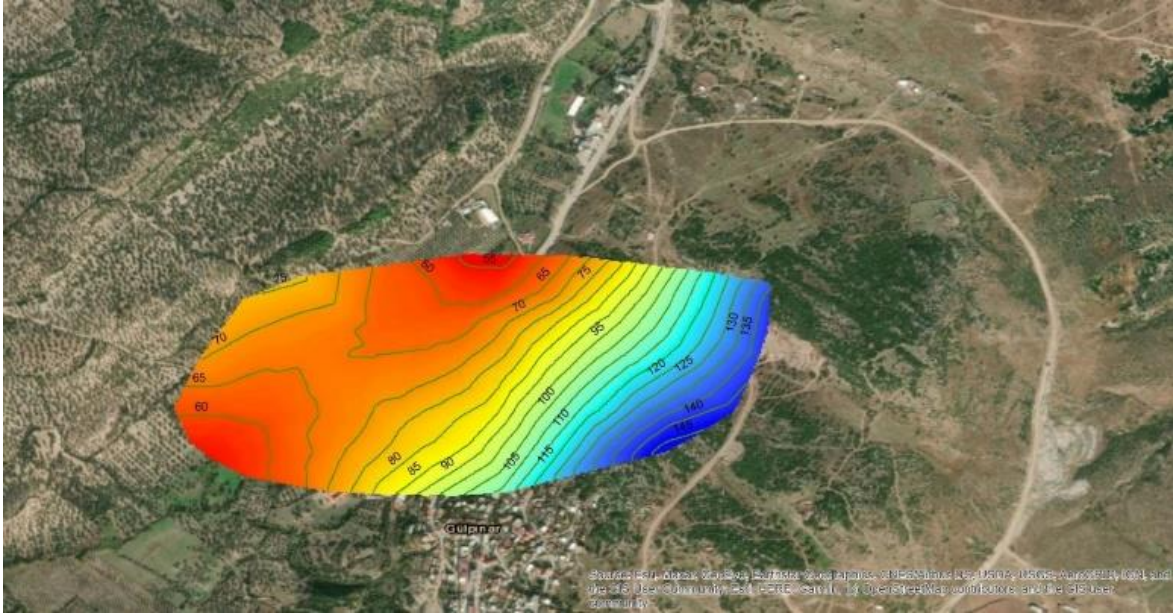
Şekil 11. Model Verileri

Ayrıca arazinin 1 metre aralıklarla eş yükselti eğrileri oluşturulmuş olup, arazinin tamamının nokta bulutu ve ortofoto verileri doğrultusunda rölövesi ve halihazır haritası hazırlanmıştır. Ortaya çıkan bu veriler sayesinde arazinin mevcut durumunun değerlendirilmesi açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Şekil 12).



Şekil 12. Eş Yükselti Eğrileri ve Yerleşim Planı

Yapılan bu çalışma sonunda kazı alanının tamamının eş yükselti eğrileri hesaplanmış, alanın doğusunun en yüksek noktasının 135.00m'ye ulaştığı, kuzey aksının ise 55.00m yüksekliğine kadar düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca, alanda yapılan çalışmalar neticesinde doğu-batı aksında arazinin çoktan aza doğru bir eğim oluştuğu, çalışma sonunda elde edilen verilerde rahatlıkla görülmektedir (Şekil 13-14). Eş yükselti eğrileri Çanakkale Bölgesinin Ondulasyon değerleri göz önünde bulundurularak deniz seviyesine göre belirlenmiştir.



Şekil 13. Eş Yükselti Eğrileri Renklendirilmiş



Şekil 14. Uydu Görüntüsü Eşleştirilmiş Eş Yükselti Eğrileri

4. Değerlendirme ve Sonuç

Smintheion ören yeri Prehistorik (Kalkolitik) yerleşim, Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemi kalıntıları Osmanlı Dönemi Çeşme ve Çamaşırhaneleri ile birlikte zengin kültürel mirasa sahiptir.

Smintheion (Gülpınar) ve çevresi için en dikkat çekici noktası yerleşimin denize yakın olması, doğusunda volkanik tepeler bulunması, batı kısmında ise denizel (Üst Miosen) yükseltelerin yer almasıdır. Bu tepeler yer yer dere, çay yatağı ve çukurluklarla antik dönemden günümüze kadar ulaşımı sağlar. Ulaşım açısından ise hemen kuzeyde yer alan Tuzla Çayı (Satnioeis) ve Ovası büyük önem arz eder. Bir çukurluk içinde şekillenmiş ovayı doğu ve güneyden 'Volkanik Plato' yamaçları çevreler. Tapınağa ulaşan antik ve modern yollar bu yamaçlar, sırtlar ve vadiler üzerinden sağlanır. Tuzla ve Gülpınar arasındaki vadi görünümü çukurluk ise her iki birimin (volkanik ve denizel Üst Miosen) ortasında oluşmuştur. İşte Smintheion kutsal alanı tam bu çukurluğun ortasında ve en yüksek noktasında yer alır.

Vadi tabanı daha çok kolüvyal nitelikli dolgularla az çok düzleşmiş, vadi tabanı görünümü kazanmıştır. Bu özelliği nedeniyle Gülpınar oluşu arkeolojik belgelerle de doğrulanacağı gibi doğu-batı yönde geçiş veren

önemli bir noktadır. Doğu-batı yönde denize açılan bu dar çukurluk halk tarafından Külahlı Ayağı olarak isimlendirilir. Modern Gülpınar yerleşimi, işte bu vadi ve kuzeye devam eden oluk (Gülpınar Oluğu) arasındaki bölümde yamaçta yer alır. Gülpınar oluğu ile Ege Denizi arasında kalan bu Üst Miosen oluşumun batı kısmında ise tabakalar yataya yakın duruşlu olduğundan güney-batı uçta Hamaksitos (Beşik Tepe) ve Khrysa (Göztepe) kenti kurulmuştur.

Gülpınar oluğu'nun güney doğusunda, eğimli bir arazi üzerine kurulu Gülpınar yerleşiminin eteğinde, Smintheion ören yerinin ise en üst noktasında bol tatlı su kaynağı bulunmaktadır. Vadide görülebilen en önemli arkeolojik alan, Apollon Smintheus Tapınağı ve tapınakla bağlantılı yapılarıdır.

Smintheion'un kuzeyinde yer alan Tuzla Çayı, Kaz Dağı batı yamaçlarından topladığı suları Üst Pliosen ve Pleistosen boyunca batıya akıtarak, denize ulaştığı bugünkü Tuzla Ovası'nın bulunduğu yerde bir delta oluşturmuş ve getirdiği bol miktardaki alüvyonu toplayarak bugünkü şeklini kazandırmıştır. Ancak Tuzla Çayı ve diğer derelerin getirdiği çamur, iç ve dış ovayı birbirinden ayıran ve denize yakın noktada yer alan Acısu-Karadut mevki arasındaki yükselti nedeniyle ovada birikmiş ve bu bölgede yer alan Tuzla-Roma Köprüsü'nü alüvyon altında bırakmıştır.

Tuzla Ovası'ndan kuzeye Aleksandria Troas'a doğru yine Tuzla ve çevresinin yapısal özellikleri görülür. Babadere ve Kösedere Köyleri de derelerin alüvyonu biriktirdiği tarım alanlarının gerisinde yer alırlar. Gülpınar güneyinden başlayıp, Tuzla Ovası doğusundaki sıcak su kaynakları üzerinden kuzeye uzanan fay ise 'Gülpınar-Kestanbol Fayı' olarak tanımlanmıştır.

Gülpınar-Smintheion'un jeolojik yapısının günümüzde bu şekilde olmasına rağmen Tunç-bronz çağı dönemi de dahil olmak üzere erken dönemlerde farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Smintheion kutsal alanı, eski çağlarda Troas'ın önemli kült merkezlerinden biridir. Tanrının fare *sminthos* (Σμινθεύς) *epithetonu* ile tanınması, ilk kez Troas bölgesinde karşımıza çıkar. Anadolu, Batı kültürünün oluşmasına, modern çağların yakalanmasına eski çağlardan bu yana katkı sunan bilge bir toprak olmuştur. Karanlık Çağ sonrası (M.Ö. 8. yüzyıl ortası) güçlenen Ege'nin batı kıyıları ve adalarında, daha sonra, Büyük İskender ile başlayan (M.Ö. 336-323) dönemlerde, adına "Hellenistik Çağ ve Sanatı" dediğimiz halkın özünden çıkan yeni oluşum; bu toprakların yontucularını, mimarlarını ve nice düşünürlerini hayatımıza katmıştır. Yeni oluşumun güzel örneklerinden biri de Hellenistik Çağ'da Anadolu'nun kuzey köşesinde yer alan Apollon Smintheus tapınağı'dır. Troas bölgesinde, Tanrı Apollon'un "*smintheus*" *epithetonu* ile onurlandırıldığı kutsal alan, Anadolu mimarlık sanatında, mimarisi ve plastik yapıtlarıyla özgün yapılar içinde yer alır. M.Ö. 2. yüzyılda oluşan kutsal alanlarda, dinselliğin öne çıkmasının ikinci plana atıldığı, kutsal alanların daha özgür bir biçimde halkın kullanımına açıldığı görülür. Bu değişimi Anadolu mimar Hermogenes'in getirdiği yeni tasarım, bu felsefenin en güzel yansımasını Gülpınar'daki Apollon Smintheus Tapınağı'nda ortaya koyar.

Olasılıkla M.Ö. 2. yüzyılın ortasında yapılan tapınak, ilk olarak 1866'da mimari yönüyle tanıtılmış, aradan geçen yüzyıl sonunda, 1980 yılında başlanan kazılar, tapınağı tekrar gündeme taşımıştır. Eski çağlarda Aleksandria Troas'a hizmet veren Apollon Smintheus Tapınağı, Roma Dönemi'nde Tuzla Çayı üzerine inşa edilen bir köprüyle Alexandria Troas'a bağlanarak işlevini sürdürmüştür. 1980 yılından bu yana süregelen kazılarda, çok az korunmuş temel yapısı, çevre ilçe ve köylere dağılan parçaların toplanması, onarım ve sergileme öncelikli çalışmalar olmuştur.

Yapılan çalışmaların amacı 40 yılı aşkın süredir çalışmaların gerçekleştirildiği Smintheion / Gülpınar ören yeri ve kazı alanının mevcut durumun tüm detayları ile değerlendirilmesi ve tespiti üzerinedir. Bu amaçlar doğrultusunda arazide oluşturulan aplikasyonlarla birlikte hazırlanan grid ağı ile kazı meta datası oluşturulmuş ve bu verilerin tek merkezde hem tümdengelim hem de istenildiğinde tümevarım olanağı sunacak şekilde altlık olarak kullanılması sağlanmıştır (Turan, 2004: 43-50).

Ayrıca, oluşturulan bu altlıklar sayesinde arkeolojik kazı çalışmaları ve tekniklerinin, çeşitli mühendislik disiplinleri ile beraber uyumlu biçimde çalışabilecekleri ve başarılı sonuçlara ulaşabilecekleri anlaşılmıştır. Kazı alanında yapılan ve başarılı sayılabilecek çalışmalarda 205 adet nokta aplikasyonu, grid sistemi, orotofoto, topografik harita üretilmiştir. Ortaya çıkan bu veriler Arkeoloji ve Sanat Tarihi bilimleri açısından belgeleme yöntemleri arasında uygulanabilirliği kolay ve yüksek doğrulukta veri elde edilebilecek bir yöntem neticesi olduğu için yapılacak araştırmalara ve tarihi eserlerin gelecek nesillere aktarılmasında, tanıtılmasında ve akademik çalışmalarda önemli bir veri kaynağı olacaktır.

Sonuç olarak 2021 yılında yersel ve fotogrametrik yöntemlerle yapılan sayısallaştırma çalışmaları sonrası, ören yeri ve kazı alanında elde edilen tüm veriler işlenerek detaylı bir haritalandırma çalışması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu elde edilen veriler ışığında kazı alanının temeli oluşturulmuş, kazı çalışmalarının yöntemini sayısal verilerle desteklemiştir. Çalışmanın en önemli hususlarından birisi de alanda yer alan mevcut yapıların koordinat sistemlerine göre işlenmesi, eş yükselti eğrilerinin çıkartılması ve grid

sistemi oluşturularak alanın tamamının altlığının oluşturulmasıdır. Bu oluşturulan altlık neticesinde kazı çalışmalarını daha verimli hale getireceği aşikardır.

Kaynaklar

- Demir, N. (2005). *Yersel Laser Tarama ve Fotogrametrinin Birlikte Kullanılması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gökçe, E. (2017). *Kültür Varlıklarının Rölöve Alımında Mobil Uygulamaların Kullanılabilirliğinin Tespiti*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaplan, D. (2013a). Smintheion Roma Dönemi Su Depoları. C. Özgünel (Ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus'un İzinde* içinde (101-116 ss.). İstanbul.
- Kaplan, D. (2013b). Smintheion Roma Hamamı, Smintheion. C. Özgünel (Ed.), *Apollon Smintheus'un İzinde* içinde (81-100 ss.). İstanbul.
- Kaplan, D. (2018). *Roman Baths and Related Structures*. Çanakkale.
- Kaplan, D., Koçyiğit, O., Özhan, T., Yavşan Ç. ve Yavuz, O. (2022). 2019-2020 Yılı Smintheion/Gülpınar Kazı ve Onarım Çalışmaları (40-41.Yıl). *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları* içinde (529-544 ss.), Cilt 1, Ankara.
- Özdemir, A. (2022). *Kalkolitik Gülpınar Mimarisi ve Mekansal Kullanımı*. İstanbul: Ege Yayınevi.
- Özdemir, A. ve Özdemir, A. (2022). Technological Marks On Pot Bases from Chalcolithic Gülpınar. *Arkeoloji Dergisi*, 1(26), 47-64.
- Özgünel, C. (1982). Chryse-Apollon Smintheus Tapınağı 1980-1981 Yılı Kazıları. *KST 4* içinde (207-224 ss.). Ankara.
- Özgünel, C. (2001). *Smintheion, Troas'ta Kutsal Bir Alan*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Şahin, C., Ergun, B. ve Alkış, A. (2012). Yakın Resim Fotogrametrisinde Üç Boyutlu Silüet Örnek Uygulaması: İstanbul Galata Bölgesi. *Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu* içinde (1-7 ss.). Ankara.
- Takaoğlu, T. ve Özdemir, A. (2013). Smintheion Öncesi: Prehistorik Yerleşim. C. Özgünel (Ed.), *Smintheion: Apollon Smintheus'un İzinde* içinde (15-28 ss.). İstanbul.
- Takaoğlu, T. (2015). Prehistoric Occupation at Smintheion, A Preliminary Report. C. Özgünel (Ed.), *Smintheion in Search of Apollo Smintheus* içinde (137-165 ss.), İstanbul.
- Takaoğlu, T. ve Özdemir, A. (2018). The Middle Chalcolithic in the Troad: A New look from Gülpınar. S.Dietz, F. Mavridis, Z.Tankosic ve T. Takaoğlu (Eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca.5000/4800-3200/3000 BC)* içinde (479-490 ss.), Athens.
- Turan, M. (2004). Mimari Fotogrametri Alanındaki Çağdaş Gelişimlerin Değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.19/1. 43-50.
- Uysal, M., Toprak A.S. ve Polat N. (2013). Afyon Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Camisinin Fotogrametrik Yöntemle Üç Boyutlu Modellenmesi. *Türkiye Ulusal Fotogrametri ve Uzaktan Algılama Birliği VII. Teknik Sempozyumu* içinde (1-5 ss.), Trabzon.
- Yıldız F., Karabörk H., Yakar M., Yılmaz H.M. ve Alp L., (2003). Photogrammetric Works on Tonyukuk Monuments in Mongolia. *CIPA International Symposium* içinde (595-599 ss.) İstanbul.
- Yiğitoğlu, A. (2002). *Yersel Fotogrametride Sayısal Sistemler ve Dolmabahçe Sarayı'nda Örnek Uygulamalar*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yohannes, F. (2020). *A Low-Cost Image Acquisition Method in Documenting Built Environment*, Indonesia.
- Yücel, M. A. ve Yılmaz, D. (2019). Çanakkale İli İnsansız Hava Aracı Destekli Yüzey Araştırması, *Anadolu Araştırmaları* 22. 107-128.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



ORTA PORSUK HAVZASI İLK TUNÇ ÇAĞI I ÇANAK ÇÖMLEĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

The Evaluation of the EBA I Pottery of the Middle Porsuk Basin

Özlem ÇAKAR KILIÇ¹

¹Dr., Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Eskişehir, ozlmckr@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8086-2732

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.12.2022
Kabul/Accepted:
06.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1218532

Anahtar Kelimeler

İlk Tunç Çağı, Çanak
Çömlek, Eskişehir, Orta
Porsuk Havzası

Keywords

Early Bronze Age, Pottery,
Eskisehir, The Middle
Porsuk Basin

ÖZ

Bu çalışma Eskişehir ili sınırları içerisindeki Orta Porsuk Havzası'nda doktora çalışması kapsamında yapılan yüzey araştırması sonucunda İlk Tunç Çağı I'e tarihlendirilen çanak çömlek buluntuların arkeolojik belgeleme ve tasnif yöntemleriyle değerlendirilmesini konu almaktadır. İlk Tunç Çağı, Mellink tarafından, bir önceki dönemden farklı olarak yeni özelliklere sahip çanak çömlek buluntuların, mimari değişimle de desteklenmesi sonucunda ortaya çıktığı şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda bir yenilik olarak kabul edilen dönemin özelliklerini yansıtan çanak çömlek öncelikle referans kazılar ile karşılaştırma yapılarak tarihlendirilmiş ve katalog çalışması yapılarak belgelenmiştir. Katalog çalışmasında çanak çömlek formları, astar ve açkı gibi yüzey işlemleri, hamur rengi, katkı, pişim özellikleri ve yapım teknikleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bölgede kazıları tamamlanmış tek yerleşim Demircihöyük'tür. Diğer referans kazılar olan Kuzeypolu ve İç Kuzeypolu Anadolu yerleşimleri arasındaki Hacılartepe ve Yukarı Sakarya Havzası'nda yer alan Küllüoba Höyük; İç Batı Anadolu Bölgesi'ndeki Beycesultan Höyük ve Afyonkarahisar yöresinde yer alan Kusura Höyük, Ankara yöresinde yer alan Çayyolu Höyük ve Polatlı Höyük'ün İTÇ I çanak çömleği hakkında genel bilgi verilmiştir. Orta Porsuk Havzası'nda otuz yerleşimde tespit edilen çanak çömlek, bölgenin İTÇ I kültürünün anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

This paper aims to evaluate the pottery dated to the EBA I through archaeological documentation and classification methods, as a result of the survey within the scope of doctoral thesis on the Middle Porsuk Basin within the Eskişehir province. The EBA was defined by Mellink as the result of the support of pottery with new features, unlike the previous period, with architectural change. In this context, the pottery, which reflects the characteristics of the period and is accepted as an innovation, was first compared with the reference excavations, dated and documented with a catalogue. The information about the forms, surface treatments such as slip and burnishing, paste color, temper, firing production techniques are given in the catalogue. Demircihöyük is the only settlement in the region whose excavations have been completed. General information was given about pottery from other reference excavations. The Hacılartepe from the Northwest and inner Northwest Anatolian settlements, Küllüoba Höyük in the Upper Sakarya Basin, Beycesultan Höyük in the Central West Anatolian region, and Kusura Höyük in the Afyonkarahisar region and Çayyolu Höyük and Polatlı Höyük in the Ankara region. The pottery found in thirty settlements in the Middle Porsuk Basin will contribute to understanding the region's EBA I culture.

Atf/Citation: Çakar Kılıç, Ö. (2023). Orta Porsuk Havzası İlk Tunç Çağı I Çanak Çömleğinin Değerlendirilmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(17-32).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özlem ÇAKAR KILIÇ, ozlmckr@gmail.com

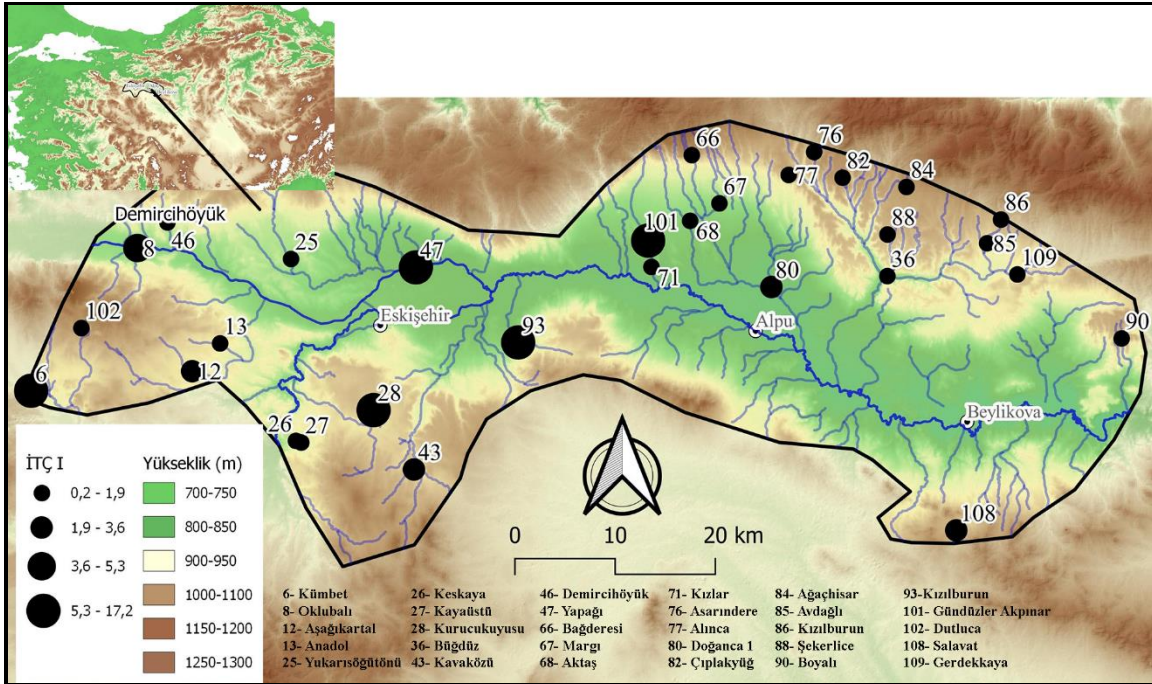
* Bu çalışma 2021 yılında tamamlanan "Orta Porsuk Havzası İlk Tunç Çağı Yerleşim Dokusu: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Süreçler" konulu doktora tezindeki ilgili bölümlerin geliştirilip yeniden düzenlenmesiyle kaleme alınmıştır. Tezin danışmanlığımı üstlenen değerli hocalarım Prof. Dr. Göksel Sazcı ve Doç. Dr. Murat Türkteki'ye; arazi çalışmasına izinleri için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne; çalışmaya maddi desteklerini sunan ARİT'e teşekkürü borç bilirim.

1. Giriş

İç Anadolu Bölgesi'nin batısında konumlanan Eskişehir'in en önemli su kaynağı olan Porsuk Çayı (Tembris, Thybrius, Tembrogius), Murat Dağı'nın kuzeyindeki Kütahya-Altıntaş civarından doğar, birer çöküntü ovası olan Eskişehir, Alpu ve Beylikova'dan geçerek sularını Polatlı yakınlarında Sakarya Nehri'ne (Sangarios) ulaştırır. Bu çalışma, kendisini besleyen daha küçük çay ve dereler ile birlikte kendi alt havzasını oluşturan Porsuk Çayı'nın orta kısmını kapsamaktadır (Şekil 1). Orta Porsuk Havzası'nın jeomorfolojik yapısını batıda Sarısu Ovası, doğuda Beylikova, kuzeyde Sündiken Dağları, güneyde Türkmen Dağı ve Sivrihisar uzantıları ile neojen platolar oluşturmaktadır (Çakar Kılıç, 2021: 67).

Orta Porsuk Havzası içerisinde kazıları yapılmış ve stratigrafik bilgi veren tek yerleşim Demircihöyük'tür. Kuzeybatı Anadolu'da yapılan ilk sistemli araştırma olan Demircihöyük'ün ilk dönem kazıları 1937'de Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Kurt Bittel tarafından, ikinci dönem kazıları Manfred Korfmann tarafından 1975-1978 yılları arasında yapılmıştır (Bittel ve Otto, 1939: 1; Korfmann, 1983: IX). Havzada yapılan yüzey araştırmaları ise 1937 yılında C. W. M. Cox ve A. Cameron (Cox ve Cameron, 1937: xIvi); 1954 yılında C.A. Burney (Burney, 1956: 179-193), 1961-1965 yıllarında D. French (French, 1967, 1969), 1988-1995 yıllarında Turan EFE (Efe, 1990b, 1991, 1992, 1993, 1994a, 1995, 1996, 1997), 2001-2004 yıllarında Taciser Sivas (Tüfekçi Sivas ve Sivas, 2004: 286-290; 2005: 163-165) tarafından gerçekleştirilmiş; 2017 yılından itibaren Erkan Fidan (Fidan, 2018: 23-25), 2022 yılından itibaren de makaleyi kaleme alan Özlem Çakar Kılıç tarafından gerçekleştirilmektedir.

Yöntemsel olarak yüzey araştırmalarında tespit edilen çanak çömlek, kazısı yapılan yerleşimlerin kültür tabakalarına dayandırılarak tanımlanır. Bu analogik yöntemde, özellikle çalışma havzasına yakın konumda olan yerleşimler referans alınmaktadır. Böylelikle çanak çömleğe dayalı olarak dönemsel ayrımı yapılan yerleşimlerin, birbirleriyle ilişkilendirilmesi sağlanmaktadır.



Şekil 1. Orta Porsuk Havzası ve İTÇ I Yerleşimleri

Çanak çömleğe dayalı kültür bölgeleri ve kültür grupları üzerine yapılan çalışmalar (Goetze, 1957:20; Lloyd ve Mellaart, 1962: 138; French, 1969: 19), bölgeler ve gruplar arasındaki paralellikler ve gelişimleri kuşkusuz daha anlaşılır kılmaktadır. Birbirine yakın konumda, benzer coğrafi koşullar ve çevresel özellikler içerisinde yaşayan prehistorik toplumların kültürel çıktısı benzerlik gösterebilir. Bu nedenle kültür bölgelerinin ve gruplarının sınırlarını belirlemek oldukça zordur.

Orta Porsuk Havzası, daha önceki çalışmalarda sınırları belirlenmiş Bithinya-Frigya kültür bölgesi içerisinde, Demircihöyük ve Yukarı Sakarya seramik gruplarının yayılım alanında kalmaktadır (Goetze, 1957:20; Lloyd ve Mellaart, 1962: 138; French, 1969: 19; Efe, 2004:17; Efe ve Ay, 2007:251-268). Ancak havzanın doğusunda Yukarı Sakarya seramik grubu yayılım alanında kalan Alpu ve Beylikova civarındaki yerleşimlerin, Ankara yöresi ile de yakın ilişkide olduğu, çanak çömlek karşılaştırma çalışmaları sırasında tespit edilmiştir. Bu nedenle kültür bölgeleri ve seramik gruplarının, kesişen yapıda olabileceği, bir gruba ait özelliğin diğer grupta da ayırt edilebileceği, ayrıca her grubun homojen özellik göstermeyeceği öngörülebilir. İTÇ I'de Orta Porsuk Havzası'nda tespit edilen çanak çömlek örnekleri yerleşimlerin, doğuda Ankara, güneyde Afyon ve Denizli, batıda Bursa prehistorik kültürleri ile doğal eşiklerin uyumunda iletişim halinde olduğunu göstermektedir.

Kendi içinde İTÇ-IA ve İTÇ-IB olarak iki alt evresi olan bu dönemin İTÇ-IA evresi, Mellink tarafından, İTÇ I'in erken aşaması olarak Geç Kalkolitik sonunda, yeni özelliklere sahip seramik buluntuların, mimari değişimle de desteklenmesi sonucunda ortaya çıktığı şeklinde tanımlanmıştır (Mellink, 1992: 172). İTÇ IA evresine ait seramiklerin belirleyici özelliği siyah açkılı seramiklerin yerini kırmızı astarlı ve açkılı seramiklerin almaya başlaması, gaga ağızlı testi, fincan ve masrapaların ilk örneklerinin ortaya çıkmasıdır. İlk Tunç Çağı'na özgü yeni kültür özelliklerinin şekillenmeye başladığı bu dönem Efe tarafından "İlk Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi" olarak tanımlanmış olup MÖ 3300/3200-3000 yıllarına tarihlendirilmiştir (Efe, 1994b: 18-19; Efe vd. 1995: 377; Efe, 2004: 16-17). Eskişehir bölgesinde daha önce yapılan çalışmalar sonucu ortaya konulan İTÇ I'in zamansal kapsamına ilişkin öneriler İTÇ IB evresi ile örtüşmekte olup MÖ 3000/2900-2700 yıllarına tarihlenmektedir (Efe ve Türkteki, 2011: 189-190; Sarı, 2012: 114).

2. Referans Kazı Alanları

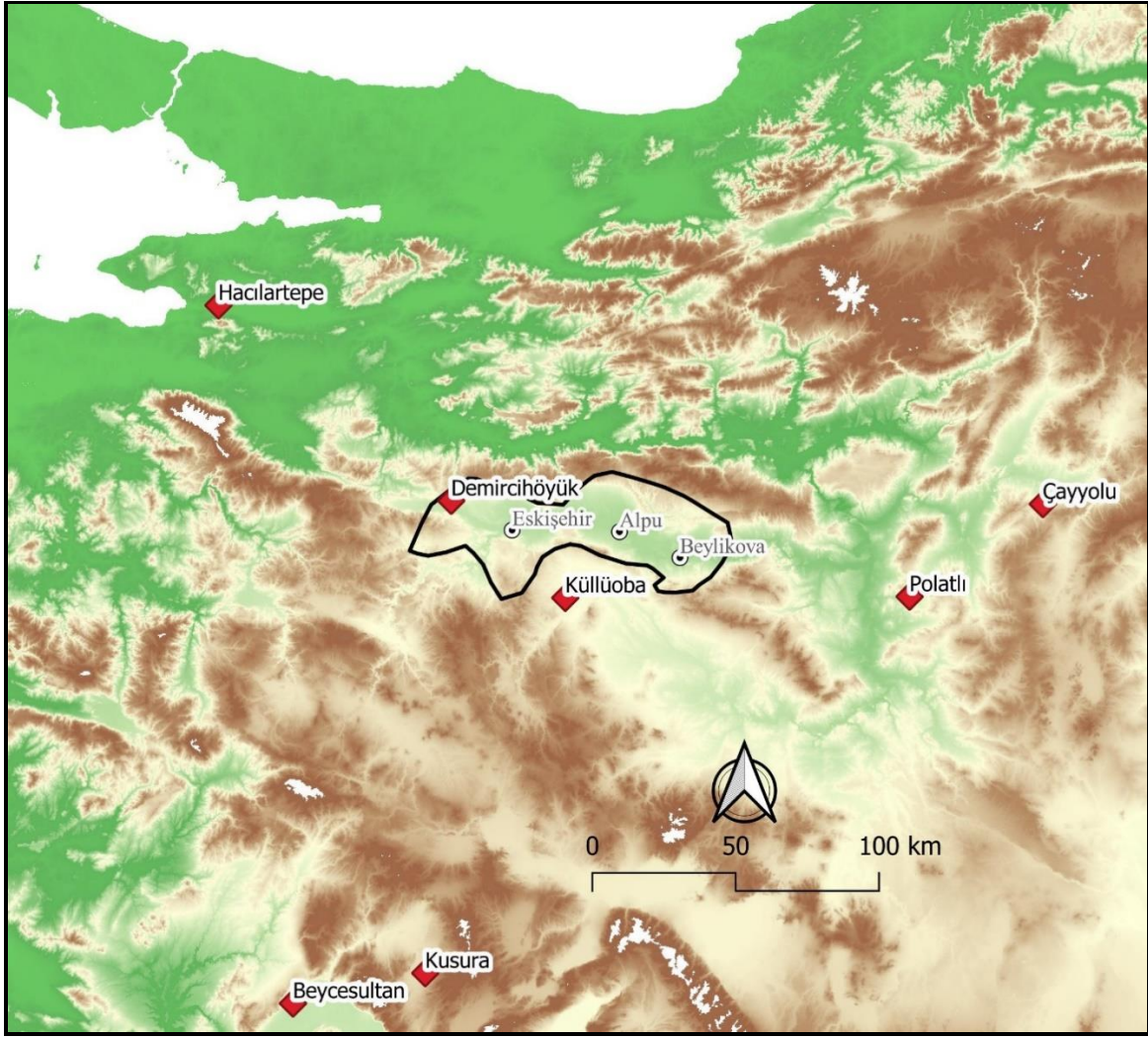
Havza içerisinde stratigrafik olarak arkeolojik materyalin değerlendirilebileceği tek yerleşim Demircihöyük'tür. Ayrıca seramik örneklerinin dönemsel olarak daha doğru bir biçimde değerlendirilebilmesi için yakın çevredeki, kazı çalışmaları yapılmış veya devam etmekte olan referans yerleşimlere ait çanak çömlek örnekleri ile karşılaştırmaları yapılmıştır (Tablo 1; Şekil 2).

Tablo 1. İTÇ I Referans Kazılara Ait Karşılaştırma

Kuzeybatı ve İç Kuzeybatı Anadolu	İç Batı Anadolu	Ankara Bölgesi
Demircihöyük D, E (E1, E2), F (F1, F2, F3), G	Beycesultan XIX-XVIII-XVII	Çayyolu Höyük IV (GKÇ-İTÇ I?)
Küllüoba Batı Koni II. Tabaka	Kusura A	Polatlı I-IV (İTÇ I ?)
Hacılar-tepe		

2. 1. Kuzeybatı ve İç Kuzeybatı Anadolu Yerleşimleri

Kuzeybatı ve İç Kuzeybatı Anadolu yerleşimleri içinde Demircihöyük, Küllüoba Höyük ve Hacılar-tepe Höyük çanak çömleği değerlendirilmiştir. İç Kuzeybatı Anadolu'da Orta Porsuk Havzası'nda yer alan Demircihöyük'te MÖ 3000/2900-2700 yıllarına tarihlenen İTÇ I yerleşimi, D, E (E1 ve E2 alt evreleri), F (F1, F2 ve F3 alt evreleri) ve G tabakalarıyla temsil edilmektedir. Demircihöyük seramik geleneğinde İTÇ dönemini Geç Kalkolitik Çağ'dan ayıran özellikler arasında, kırmızı mal grubundaki artışla birlikte (Seeher, 1987: 117), kâse ve çömlekler üzerinde yer alan at nalı biçiminde tutamaklar, kâselerin ağız kenarından yükselen ilmik kulplar, siyah ağız kenarlı kâseler (black-topped) ve iç yüzeyinde haç biçimli kırmızı boya bezeme (red cross) bulunan kâseler sayılabilir. Demircihöyük İTÇ I seramikleri Seeher tarafından; siyah mal, kırmızı mal, kaba mal ve mika katkılı mal olarak 4 mal grubu altında incelenmiştir (Seeher, 1987: 108-111). Seramik formları arasında İTÇ'nin karakteristik formlarından olan ilmik kulplu kâseler, gaga ağızlı testiler, boyunlu çömlekler ve amforalar ön plana çıkar (Seeher, 1987: 126, 133, 135-139). Büyük kâselerde ağız kenarının hemen altına yerleştirilmiş at nalı tutamaklar oldukça yaygındır. Bezeme çeşitleri arasında kabartma ve memecik bezeme, haç biçimli kırmızı boya bezeme (red cross), yiv, çentik bezeme yer almaktadır.



Şekil 2. Referans Kazı Alanları

İç Kuzeybatı Anadolu'da Yukarı Sakarya Havzası'nda yer alan Küllüoba Hüyük'teki kazı çalışmalarının ilk yıllarında, İTÇ I'e tarihlenen tabakalar, Batı Koni I. ve II. tabakalar olarak tanımlanmış ve MÖ 2900-2700 tarihlendirilmiştir (Ay, 1998: 114; 117; Efe ve Ay, 2000:3). Sonraki çalışmalarda, İTÇ I stratigrafisinin Batı Koni II. tabakada izlendiği belirtilmiştir (Sarı, 2004: 11; 2009: 91; 2012: 147). Küllüoba Batı Koni II. tabakaya ait ¹⁴C sonuçları MÖ 2862-2809 tarihlerini vermektedir (Fidan vd., 2015: 83, Fig. 15). Küllüoba Hüyük'te Geç Kalkolitik Çağ'dan devam eden seramik gelenekleri, yeni form ve mal gruplarının eklenmesi ile gelişerek İTÇ I'e aktarılmıştır (Sarı 2012: 147). Geç Kalkolitik Çağ'dan gelişen mal grupları, kendi içinde alt grupları olan 7 ana grupta sınıflandırılmıştır (Efe ve Ay, 2000: 8). Küllüoba stratigrafisinde çok az miktarda ele geçen ve Efe tarafından daha önce ayrışik mal (Mal G) olarak tanımlanan 7. mal grubu, Demirköy malı ve yoğun mikalı mal olarak iki alt kategoride incelenmiştir (Ay, 1998: 40; Efe ve Ay, 2000: 10-11).

Küllüoba Hüyük İTÇ I formları dışa açılan ağız kenarlı kâseler, ilmik kulplu basit profilli kâseler, içe kapanan ağız kenarlı kâseler, dışa açılan ağız kenarlı dar boyunlu çömlekler, dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlekler, dışa dönük ağız kenarlı daralan boyunlu çömlekler, basık boyunlu çömlekler, dışa dönük ağız kenarlı küresel gövdeli çömlekler, içe kapanan ağızlı çömlekler, daralan ağızlı çömlekler, geniş ağızlı çömlekler, geniş ağızlı konik gövdeli çömlekler, gaga ağızlı testiler, tepsiler ve minyatür kaplardır (Efe ve Ay, 2000: 11-15; Türkiye'deki vd. 2021: 109). İlmik kulplar, yatay ve dikey kulplar, ip delikli tutamaklar, at nalı biçimli tutamaklar kaplarda en yaygın görülen eklentilerdir (Efe ve Ay, 2000: 16). Bezeme çeşitleri arasında yarım ay biçimli kabartma bezeme, memecik bezeme, yiv ve oluk bezeme, kırmızı boya bezeme yer almaktadır (Efe ve Ay, 2000: 17). İç Kuzeybatı Anadolu'da Bursa Orhangazi İlçesi'nde yer alan Hacılartep Hüyük, David French tarafından

1965 yılında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir (French, 1967: 52). Jacob Roodenberg başkanlığındaki Ilıpınar kazı ekibi tarafından 1992, 1994-1995 yılları arasında Hacılarteppe Höyük'te gerçekleştirilen kazılar sonucunda, Hacılarteppe Höyük IV- I/1b evreleri, İTÇ I ve İTÇ II'nin erken evrelerine tarihlendirilmiştir (Eimermann, 2004: 15, 24). ¹⁴C sonuçları da, MÖ 2900/2800-2650 tarihlerini vermektedir (Eimermann, 2008: 376).

Hacılarteppe İTÇ çanak çömleği, Troia, İznik ve Demircihöyük kültür bölgeleri seramik gelenekleri ile karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar sonrasında, öncelikle göreceli kronolojiye dayalı ve birbirinden farklı özellikler gösteren üç seramik stili tanımlanmıştır (Eimermann, 2004: 20-23). Daha sonraki bir çalışmada ise kronolojiye dayalı stil ifadesinden kaçınılmış, Hacılarteppe'de her evrede tespit edilen benzer form, dekorasyon ve yüzey renkleri, hem kronoloji hem de tipoloji dikkate alınarak yeniden tanımlanmıştır (Eimermann, 2008: 378, 395, Fig.5). Hacılarteppe çanak çömleği, kâse ve çömleklerin kullanım alanlarının yorumlanması, formlar, kil analizi, şekillendirme ve pişirme teknikleri bakımından incelenmiştir (Eimermann, 2008: 379-386; As vd., 1993/94: 54-73).

Seramik yapımında kullanılan kil, yakındaki Ilıpınar Höyük Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerden de bilinen yerel hammadde ile aynı özelliktedir. İnce kesit analizlerinde, katkı olarak hamura kum, çeşitli mineraller (kuvars, hematit, şist, feldspat), taşçık ve kaba saman eklendiği tespit edilmiş, sadece ince mallarda saman katkının daha ince kıyıldığı görülmüştür (As vd., 1993/94: 55-56). Küçük kâseler, çömlekler ve depolama kaplarının yüzey renkleri kırmızımsı sarı, açık kırmızımsı kahverengi, sarımsı kırmızı, kırmızımsı kahverengi, koyu gri, siyah, açık kahverengi, açık sarımsı kahverengi, kahverengi, açık kırmızıdır. Çoğunluğu astarlı ve açkılıdır. Pişirilme tekniğine bağlı olarak yüzeylerde lekeler vardır (As vd., 1993/94: 70). Sığ ve derin kâseler, testiler ve ince mallar genellikle siyah astarlı ve açkılı olup bazıları oldukça parlak açkılıdır (As vd., 1993/94: 71). İnce mallar olarak tanımlanan grup 8-16 cm çapında 2,5-4 mm cidarlı, küçük kâselerden oluşur. Ayrıca bu mallar kalıpta şekillendirilmiştir (As vd., 1993/94: 67).

Hacılarteppe İTÇ I seramik formları; dışa açılan ağız kenarlı kâseler, basit profilli kâseler, içe kapanan ağızlı çömlekler, daralan ağızlı çömlekler, geniş ağızlı çömlekler, dışa açılan ağız kenarlı kısa boyunlu çömlekler, dar boyunlu gaga ağızlı testiler ve tepsilerdir (Eimermann, 2008: 380-383; As, vd., 1993/94: 56-70). Yatay ve dikey kulplar, at nalı biçimli tutamaklar kaplarda en yaygın görülen eklentilerdir. (As vd., 1993/94: 68-70). Bezeme çeşitleri arasında yarım ay biçimli kabartma bezeme, memecik bezeme, yiv ve çizi bezeme yer almaktadır. Çizi bezemelerin içleri doldurulmadan bırakılmıştır (As vd., 1993/94: 70-71).

2. 2. İç Batı Anadolu Yerleşimleri

İç Batı Anadolu yerleşimleri içinde Beycesultan Höyük ve Kusura Höyük çanak çömleği değerlendirilmiştir. Beycesultan Höyük'ün İTÇ I tabakalarına ait seramik malzemenin karşılaştırılması sonucunda, Mellaart tarafından Beycesultan Höyük XIX.-XVIII. ve XVII. tabakalarının, Troia-I ile çağdaş olabileceği önerilmiştir (Lloyd ve Mellaart, 1962: 112). Demircihöyük, Troia ve Küllüoba seramik malzemesinin karşılaştırılması sonucunda ise Efe tarafından, Beycesultan Höyük XIX.-XVIII. ve XVII. tabakalarının, Demircihöyük D-G tabakaları, Troia-I a, c evreleri ve Küllüoba Höyük'ün II. tabakası ile çağdaş olduğu belirtilmiştir (Efe ve Ay, 2000: 32).

Beycesultan'da Geç Kalkolitik Çağ tabakalarından takip edilebilen seramik anlayışın, yeni form ve mal gruplarının eklenmesiyle İTÇ I'de devam ettiği bilinmektedir (Lloyd ve Mellaart, 1962: 119). Mellaart İTÇ I seramiklerini, açkılı ince mal ve kaba mal olarak tanımladığı iki grupta sınıflandırmıştır (Lloyd ve Mellaart, 1962: 116).

Açkılı ince mal grubunda, yüzey renkleri siyah, mavi siyah, zeytin grisi, açık kırmızı, devetüyü, kahverengi tonları gibi birçok çeşide sahiptir. Astarlı yüzeylerde çoğunlukla parlak açkılı uygulanmıştır. Hamur rengi genellikle açık kırmızı, devetüyü ve siyahımsı gri olanlarda katkı olarak, beyaz kum bulunurken, iyi kalitedeki malların dışındakilerde saman katkı kullanıldığı tespit edilmiştir. Pişirilme kalitesi genellikle iyidir ancak açık renk hamurlarda gri öz görülmektedir. Dönem için karakteristik olan bezeme türleri, özellikle gaga ağızlı testilerin ve tek kulplu dışa açılan ağız kenarlı boyunlu testilerin bazen tüm gövdelerini bazen ise boyunları dışındaki gövde kısımlarını yatay ve dikey dilimler şeklinde kaplayan oluk bezemedir (Lloyd ve Mellaart, 1962: 122, Fig.16; 124, Fig.17; 126, Fig.18). Bunun dışında konsantrik daire, barbotin, balık pulu, yiv ve memecik bezeme teknikleri de kullanılmıştır (Lloyd ve Mellaart, 1962: 128, Fig. 19; 130, Fig.20). Geç Kalkolitik Çağ'da yaygın olan içi beyaz macunla doldurulmuş veya beyaz boya bezemeli örnekler oldukça

azdır (Lloyd ve Mellaart, 1962:116). Beycesultan kaba malı ise bir önceki dönemden devam etmektedir. Yüze renkleri kırmızı ve kahverengi tonlarından oluşmaktadır. Hamur katkısı olarak yoğun kum ve saman kullanılmıştır. Kap formları arasında, basit profilli kâseler, içe kıvrılan ağızlı kâseler, içe kıvrılan ağızlı omurgalı kâseler, dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlekler, basık boyunlu çömlekler, daralan ağızlı çömlekler, geniş ağızlı çömlekler, gaga ağızlı testiler, üç ayaklı mutfak kapları bulunmaktadır (Lloyd ve Mellaart, 1962: 119-132).

Kusura Höyük, İç Batı Anadolu Bölgesi'nde Afyonkarahisar ili, Sandıklı ilçesi, Kusura köyünün batısında ve hemen köy yerleşim alanının bitişiğinde konumlanmaktadır. Winifred Lamb tarafından 1935 yılında ilk olarak sondaj çalışması şeklinde başlanan kazı çalışmalarına, 1936-1937 yıllarında devam edilmiştir (Lamb, 1937: 2; 1938: 217). A, B ve C şeklinde üç evrede tanımlanmış olan yerleşimin İTÇ I'e tarihlenen A evresi, sınırlı bir alanda çalışılmış ve sadece Alan II'de açığa çıkarılmıştır (Lamb, 1937: 4-6; Efe vd., 1995: 374). Turan Efe ve Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi tarafından 1983-1984 yıllarında Kaklık Yerleşimi ve Mezarlığı'nda yapılan kazılarda tespit edilen malzemenin Kusura Höyük malzemesi ile karşılaştırılması sonucunda Kusura A evresinin, Beycesultan Höyük XIX. ve XVII. tabakaları ile çağdaş olabileceği değerlendirilmiştir (Efe vd., 1995: 374).

Kusura Höyük yayınlarında seramik malzemenin mal grubu ya da form repertuarı olarak tasnifi yapılmamıştır. Yüzeyler genellikle kırmızı, kahverengi ve kahverengimsi siyah astarlıdır. Açık bazen astar üzerine bazen ise astarsız yüzeylere uygulanmıştır. Oldukça parlak açkılı olan kırmızı örneklerde siyah alacalanmalar vardır. Kahverengi örneklerin iç ve dış yüzeylerinde ton farkı bulunur (Lamb, 1937: 15). Bazı formlar aynı mal grubunda üretilmiştir. Ahlatlıbel örnekleri ile yakın benzerlik gösteren küçük sığ kâseler her zaman kahverengi ve siyahımsı kahverengi astarlıdır (Lamb, 1937: 15, 16, 21; 15, Fig. 5: 4). Seramiklerin hepsi el yapımıdır. Hamur renkleri gri-devetüyü, gri ve siyahtır. Genellikle siyah öz belirgindir. Bezeme olarak bölge için yeni olmayan ve Geç Kalkolitik dönemden bilinen parlak siyah astar üzerine beyaz boya ya da macun ile doldurulmuş örneklerin devam ettiği görülmektedir (Lamb, 1937: 14).

Kusura A evresine ait formlar arasında dik ağız kenarlı yayvan kâseler, dışa açılan ağız kenarlı boyunlu testiler, geniş boyunlu çömlekler, gaga ağızlı testiler bulunmaktadır (Lamb, 1937: 15, Fig. 5: 4). Kulpların kesitleri, bu dönemde yuvarlak değil düz ve şerit kulp şeklindedir (Lamb, 1937: 14).

2. 3. Ankara Yerleşimleri

Ankara'da yapılan kazılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk arkeolojik çalışmalarıdır. Anadolu'nun ilk Türk kazıları olması ve o dönemde karşılaştırma yapılabilecek Troia, Kusura, Bozhöyük ve Demircihöyük dışında İTÇ yerleşimlerinin henüz yeterince bilinmemesi nedeniyle, seramik materyal genel özellikleri ile ele alınmıştır. Bu ilk dönem kazılarında Bakır Çağı malzemesi olarak tasnif edilen çanak çömleğin, İTÇ malzemesi olduğu kabul edilmektedir. Ancak kendi içinde İTÇ'nin alt dönem ayrımı yapılmamıştır.

Bölgede İTÇ araştırmalarına, Gülçin İlgezdi Bertram ve Jan K. Bertram tarafından 2005 yılında yeniden başlanmıştır (İlgezdi Bertram ve Bertram, 2012: 117). Bu çalışmalarda incelenmiş olan çanak çömlek malzeme henüz geniş ölçekte yayınlanmamıştır (Bertram ve İlgezdi Bertram, 2021). Ancak Ankara Çayyolu Höyük kazısı sonrası yapılan yayında, Çayyolu Höyük evreleri ile Ahlatlıbel, Koçumbeli, Çömlektepe, Etiyokuşu, Karaoğlan, Yumurtatepe, Karayavşan ve Polatlı Höyük karşılaştırmalarını içeren öneri tarihlendirmeler bulunmaktadır (Arslan vd., 2013: 147-148). Çayyolu Höyük evre IV henüz netlik kazanmamış olmakla birlikte, Geç Kalkolitik/İTÇ'ye geçiş ve İTÇ I'e tarihlendirilmiştir (Arslan vd., 2013: 147). Bu evredeki seramikler genellikle siyah ve gri olsa da, az miktarda soluk kırmızı yüzeyli örnekler de tespit edilmiştir. Seramiklerin yüzeyinde herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır (Arslan vd., 2013: 144). Bezmeden kasıt boya bezeme olmalıdır ki basit profilli derin kâse örneğinde memecik bezeme görülmektedir (Arslan vd., 2013: 160, Resim 8: 2). Hamur katkısı olarak taşçık ve bitki kullanılmıştır (Arslan vd., 2013: 149). Seramik formları arasında basit profilli kâse, geniş ağızlı çömlek ve içe kapanan ağızlı çömlek bulunmaktadır (Arslan vd., 2013: 160, Resim 8: 2-4).

Ankara Polatlı merkezinde yer alan Polatlı Höyük, 1949 yılında Nuri Gökçe ve Seton Lloyd tarafından kazılmış olup 4 kültür evresinde toplam 31 yerleşim katı tespit edilmiştir. Bunlardan I-X arası numaralandırılmış olanlar I. kültür evresi; XI-XV arası numaralandırılmış olanlar ise II. kültür evresi olarak, Bakır Çağının alt dönemleri şeklinde değerlendirilmiştir (Lloyd ve Gökçe, 1951: 23; Yakar, 1985: 193). Orthmann ise Polatlı I. kültür evresini Ia ve Ib olarak iki alt evreye ayırmış, bu ayrımın temel nedeni olarak ise seramik materyaldeki büyük

farklılığı göstermiştir. Polatlı çevresinde Zafer Höyük ve Ahlatlıbel'den bilinen hatta Polatlı Höyük yüzeyinde de tespit edilmiş olan, ağızdan yükselen kulplu kâseler, gaga ağızlı emzikli fincanlar ve testiler gibi İTÇ'nin tipik formlarının aslında Polatlı Höyük'te de olduğu ve Ia ile Ib arasındaki boşluğun Polatlı Höyük'te kazılmayan tabakalara ait olduğu belirtilmiştir (Orthmann, 1963: 30). Ayrıca Efe de, Polatlı Höyük'te on sekiz gün gibi kısa bir sürede birbirinden uzak mesafede açılan kültür tabakaları arasında kurulan stratigrafik bağlantının, sorunlu olabileceğini vurgular (Efe, 1988: 106).

Orthmann tarafından Polatlı I-IV tabakaları, Ia evresi olarak İTÇ II'ye tarihlendirilmiştir. Bu tabaka seramiklerinin üst tabaklardan farklı olduğu kalın cidarlı ve kaba oldukları belirtilir. Daha çok küçük fincanlar ve kâselerden oluşan repertuvar kırmızı ve kahverengi astarlı, içi siyah dışı kahverengi astarlı ve siyah gri mallardan oluşmaktadır. Büyük çömlekler ise kabaca açıklanmış koyu gri ve kahverengi yüzeylere sahiptir (Orthmann, 1963: 28-29, 99). Efe ise Afyonkarahisar Kaklık kazılarında tespit ettiği seramik malzemenin Polatlı malzemesi ile karşılaştırılması sonucunda, özellikle ağız kenarından yükselen kulplu kâseler, ağız kenarı altında boynuz biçimli tutamakları olan çömlekler ve geniş boyunlu çömleklerin, Kaklık Mezarlığı ve Beycesultan örnekleri ile benzediğini belirtir. Ona göre Polatlı'nın erken dönem seramiği, Batı Anadolu'da görülen İTÇ'ye geçiş aşamasını iyi yansıtmaktadır (Efe vd., 1995: 376).

Polatlı Höyük I. tabaka seramikleri arasında sadece kaba mal olarak tanımlanmış geniş ağızlı boynuz biçimli tutamaklı çömlekler bulunur (Lloyd ve Gökçe, 1951: 42-43, Fig. 10: 6-9). II. tabaka malları arasında siyah, gri, kahverengi yoğunlukta olmakla beraber devetüyü rengi, pembe ve koyu kırmızı astarlı mallar da bulunmaktadır. Açık genel bir yüzey uygulamasıdır ve katkı olarak saman kullanılmıştır. Formlar arasında dışa açılan ağızlı kâseler, basit profilli kâseler, S profilli kâseler, dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlekler, ağızdan kulplu boyunlu çömlekler, boynuz kulplu geniş ağızlı çömlekler, tepsiler bulunmaktadır (Lloyd ve Gökçe, 1951: 36-43). III. tabaka da ise pembe astarlı malların ağırlıklı olduğu dışa açılan ağızlı kâseler, gaga ağızlı testi, ağızdan kulplu boyunlu çömlekler, içe kapanan ağızlı çömlekler ve boynuz kulplu çömlekler bulunmaktadır (Lloyd ve Gökçe, 1951: 36-43). IV. tabaka buluntuları Lloyd tarafından yayımlanmamış, Orthmann tarafından bu tabakaya ait basit profilli dikey kulplu kâseye ait tek parça yayınlanmıştır (Orthmann, 1963: 130: Taf. 33: 8/06).

Polatlı Höyüğün en erken ilk dört tabakası olan I-IV. tabakaların seramik materyaline ait özellikler, İTÇ'nin farklı alt evrelerini işaret eden örneklerin bir arada olduğunu açıkça göstermektedir. Küllüoba, Demircihöyük ve Beycesultan'da örnekleri bulunan Geç Kalolitik/İTÇ I'in dışa çekik dudaklı kâseleri, yine bu dönem özelliğini yansıtan geniş ağızlı boynuz tutamaklı çömlekler ile Yukarı Sakarya ve Afyon Bölgesi ile Beycesultan'da İTÇ II'de başlayan S profilli kâselerin birlikte bulunması, Efe'nin de yorumladığı gibi Polatlı Höyük stratigrafisinin problemlili olabileceğini akla getirmektedir (Efe, 1988: 106).

3. Orta Porsuk Havzası İTÇ I Çanak Çömleği

Orta Porsuk Havzası'nda Demircihöyük ile birlikte 30 yerleşim İTÇ I'e tarihlenmektedir (Çakar Kılıç 2021: 122; Şekil 1). Tespit edilen çanak çömleğin mal grupları arasında siyah (A), gri ve pembe (B), kahverengi (C), kırmızımsı kahverengi (D), kırmızı ve sarımsı kırmızı astarlı mallara (E) ait örnekler bulunmaktadır (Şekil 3). **Siyah Mal (A):** Siyah mallarda hamur ve yüzey renklerinin koyu olması, astar uygulamasının tespit edilmesini güçleştirmektedir. Açık genel uygulamadır ve bazı örneklerde parlak açıklama yapılmıştır. Çoğunlukla taşçık, kum ve kireç katkı kullanılmış olsa da, mika katkılı örnekler de mevcuttur. İncelenen malzemenin çoğunluğunda pişiminin orta derecede olduğu görülmüştür.

Gri ve Pembe Mal (B): Yüzeyleri gri ve pembemsi gri astarlı ve iyi ağıldır. Hamurlar pembemsi gri olup, katkı olarak kum, taşçık ve az mika kullanılmıştır. İncelenen malzemenin çoğunluğunda pişiminin orta ve iyi derecede olduğu görülmüştür. Öz mevcut değildir.

Kahverengi Mal (C): Yüzeyleri genellikle astarlı ve ağıldır. Astarsız örneklerde de genellikle açık uygulanmıştır. Hamur renkleri kahverengi, gri ve kırmızının tonlarındadır. Çoğunlukla taşçık, kum, bitki, mika ve bazı örneklerde şamot kullanılmıştır. İncelenen malzemenin çoğunluğunda pişiminin orta derecede olduğu görülmüştür. Açık renkli hamurlarda öz görülmektedir.

Kırmızımsı Kahverengi Mal (D): Yüzeyleri genellikle astarlı ve ağıldır. Hamurlar kahverengi ve kırmızının çeşitli tonlarındadır. Yalın örneklerin çoğu kırmızımsı kahverengi hamurludur. Katkı olarak kum, taşçık ve mika genel uygulama olup bitki ve şamot katkılı örneklerde tespit edilmiştir. Pişim genellikle iyi ve orta derecededir.

Kırmızı ve Sarımsı Kırmızı Astarlı Mallar (E): İncelenen örneklerin %50'si bu grupta yer almaktadır. Astar genel uygulamadır. Açıklama çoğunlukla kalitelidir. Hamurlarda renk çeşitliliği fark edilir. Kırmızı, pembe ve kahverenginin açık ve koyu tonlarına sahip hamurlar, genellikle kum, kireç ve taşçık katkıdır. Bazı örneklerde bitki, mika ve şamot da tespit edilmiştir. Pişim genellikle orta derecededir ve açık renkli hamurlarda öz belirgindir. Basit profilli kaselerin çoğu ve dar boyunlu çömlekler bu mal grubundan üretilmiştir.

İlmik ve yatay kulplar, at nalı biçimli tutamaklar kaplarda en yaygın görülen eklentilerdir. Bezeme çeşitleri arasında memecik bezeme, yiv ve oluk bezeme yer almaktadır. Çalışmada çanak çömlek formları kâseler, testiler, çömlekler ve pithoslar olarak ayrılmış, kulplar ayrıca ele alınmıştır.



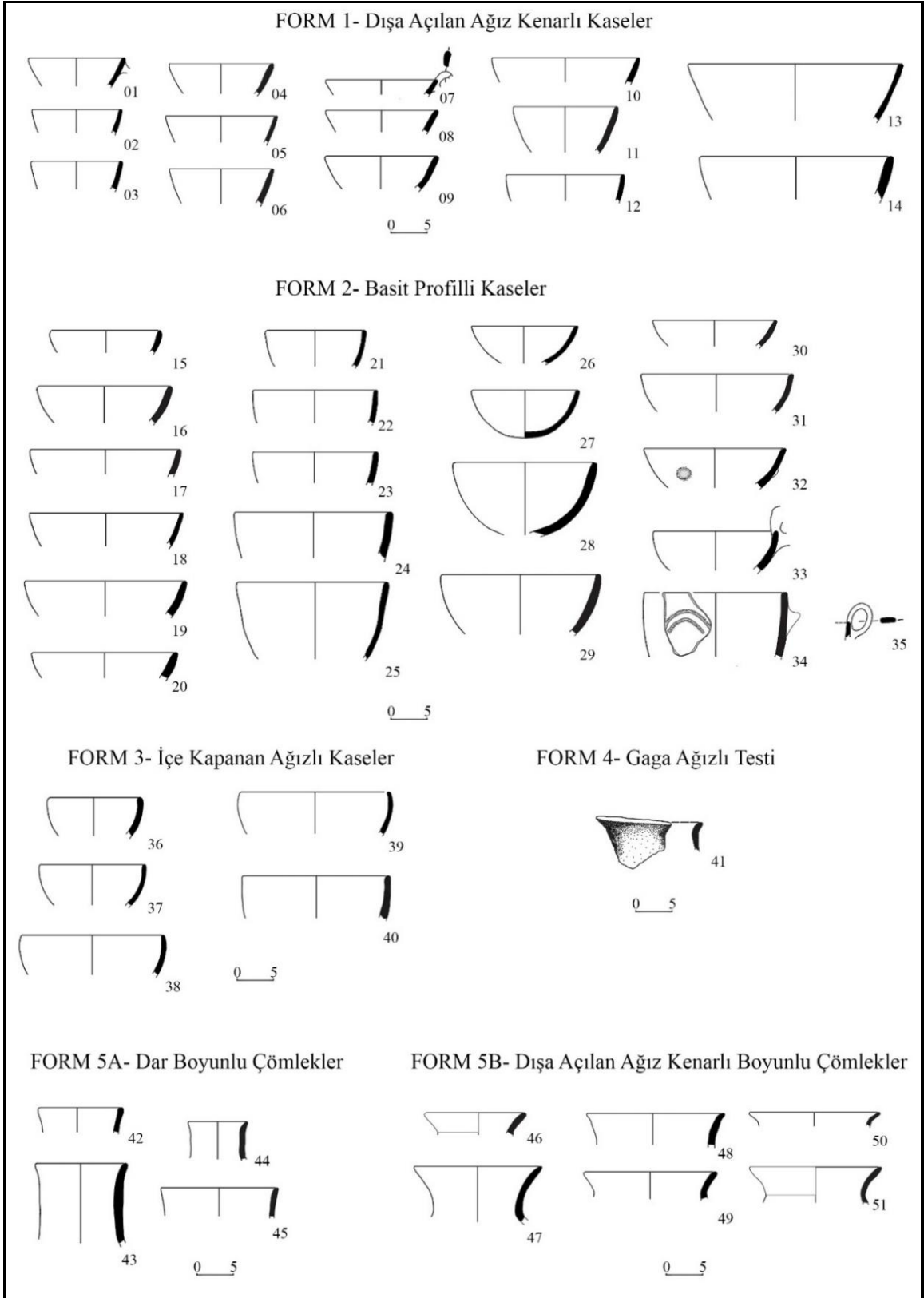
Şekil 3. İTÇ I mal grupları (A) siyah mallar, (B) gri mallar, (C) kahverengi mallar, (D) kırmızımsı kahverengi mallar, (E) kırmızı ve sarımsı kırmızı mallar.

3. 1. Kaseler (Form 1- 2- 3)

Kaselerde ağız çapının 1/2'sinden fazla yüksekliğe sahip olanlar derin, az yüksekliğe sahip olanlar sığ olarak değerlendirilmiştir. Dışa açılan ağız kenarlı sığ ve derin kâselerden (Form 1) sığ olanlar, genellikle siyah, gri, kahverengi tonlarında yüzey rengine sahiptir. Bu form grubu içinde black-topped bir örnek bulunmaktadır (Şekil 4: 4). Kâselerin ağız çapları 14-17 cm arasında değişmektedir. Sığ kâselerin ilmik kulplu olanları da tespit edilmiştir (Şekil 4: 7). Dışa açılan ağız kenarlı derin kâseler ise siyah, gri, kahverengi, pembe ve kırmızının tonlarında yüzey rengine sahiptir. Kâselerin ağız çapları 11-26 cm arasında değişmektedir. Bu formların benzerleri Demircihöyük, Küllüoba, Hacılartep ve Beycesultan'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartep); 117 (Beycesultan); 123-124).

Basit profilli sığ ve derin kâselerin (Form 2), kırmızı ve tonları yoğunlukta olmak üzere pembe, gri, kahverengi ve tonlarında yüzey rengine örnekleri tespit edilmiştir. Sığ kâselerin ağız çapları 11-38 cm arasında, derin kâselerin ağız çapları 11- 25 cm arasında değişmektedir. Basit profilli derin kâseler içinde ilmik kulplu ve at nalı biçimli tutamaklı olan örnekler de tespit edilmiştir (Şekil 4: 33-35). Bu formların benzerleri Demircihöyük, Küllüoba, Hacılartep, Beycesultan ve Çayyolu Höyük'te tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartep); 117 (Beycesultan); 161 (Çayyolu); 124).

İçe kapanan ağızlı sığ ve derin kâselerden (Form 3), sığ olanları pembemsi gri ve kahverengi yüzey renklerine sahiptir. Ağız çapları 18-20 cm'dir. Derin olanların yüzey renkleri kırmızı ve tonlarında olup ağız çapları 12-28 cm arasında değişmektedir. Bu formların benzerleri Demircihöyük, Küllüoba ve Beycesultan'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 117 (Beycesultan); 124).



Şekil 4. İTÇ I Çanak Çömlek Formları.

Katalog:

Şekil 4:

1. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı ilmik kulplu derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 5/4) **Hamur:** Pembemsi gri (5YR 6/2) **Katkı:** Kum, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 13 cm. **Bulutlu yeri:** Çıplakyüğ (82).
2. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Koyu gri astarlı, iyi açkılı (5YR 4/1) **Hamur:** Pembemsi gri (5YR 7/2) **Katkı:** Kum, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 12 cm. **Bulutlu yeri:** Yukarısöğütünü (25).
3. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Kahverengi astarlı, açkılı (7.5YR 4/2) **Hamur:** Açık gri (5YR 7/1) **Katkı:** Kum, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 12 cm. **Bulutlu yeri:** Yukarısöğütünü (25).
4. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı sığ kâse parçası **Yüzey:** Sarımsı kahverengi, astarsız, açkılı (10YR 5/4) **Hamur:** Gri (10YR 5/1) **Katkı:** Kum, taşçık, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta (black-topped) **Çap:** 14 cm. **Bulutlu yeri:** Oklubalı (8).
5. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Siyah, astarsız, iyi açkılı (7.5YR 2.5/1) **Hamur:** Gri (7.5YR 5/1) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 15 cm. **Bulutlu yeri:** Oklubalı (8).
6. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Açık kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 6/6) **Hamur:** Mat kırmızı (2.5YR 6/2) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 14 cm. **Bulutlu yeri:** Yozsak (93).
7. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı ilmik kulplu sığ kâse parçası **Yüzey:** Siyah astarlı, açkılı (2.5Y 2.5/1) **Hamur:** Gri (2.5Y 5/1) **Katkı:** Kum, kireç, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 15 cm. **Bulutlu yeri:** Boyalı (90).
8. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı sığ kâse parçası **Yüzey:** Siyah astarlı, açkılı (2.5Y 2.5/1) **Hamur:** Gri (2.5Y 5/1) **Katkı:** Kum, kireç, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 15 cm. **Bulutlu yeri:** Boyalı (90).
9. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı sığ kâse parçası **Yüzey:** Kahverengi astarlı, açkılı (7.5YR 4/3) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (2.5YR 7/3) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 17 cm. **Bulutlu yeri:** Kavaközü (43).
10. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Açık kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 6/6) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 20 cm. **Bulutlu yeri:** Şekerlice (88).
11. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi astarlı, açkılı (5YR 5/4) **Hamur:** Mat kırmızı (2.5YR 6/2) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 14 cm. **Bulutlu yeri:** Yozsak (93).
12. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Siyah astarlı, açkılı (10YR 2/1) **Hamur:** Grimsi kahverengi (2.5Y 5/2) **Katkı:** Kum, kireç, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 16 cm. **Bulutlu yeri:** Aşağı Kartal (12).
13. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Kahverengi astarlı, açkılı (7.5YR 5/4) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/3) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 29 cm. **Bulutlu yeri:** Keskaya (26).
14. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 5/6) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, taşçık bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 26 cm. **Bulutlu yeri:** Aşağı Kartal (12).
15. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 5/6) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/3) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 13 cm. **Bulutlu yeri:** Kızılburun (86).
16. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 4/6) **Hamur:** Kırmızı (10R 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 15 cm. **Bulutlu yeri:** Yozsak (93).
17. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Gri astarlı, iyi açkılı (5YR 5/1) **Hamur:** Pembemsi gri (5YR 6/2) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 17 cm. **Bulutlu yeri:** Bügdüz (36).
18. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 5/6) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 22 cm. **Bulutlu yeri:** Salavat (108).
19. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Açık kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 6/6) **Hamur:** Kırmızı (2.5YR 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 22 cm. **Bulutlu yeri:** Gündüzler Akpınar (101).
20. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Pembe astarlı, iyi açkılı (7.5YR 7/3) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 17 cm. **Bulutlu yeri:** Kızlar (71).
21. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Açık kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 6/6) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 5/3) **Katkı:** Kum, kireç, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 11 cm. **Bulutlu yeri:** Şekerlice (88).
22. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Açık kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 6/6) **Hamur:** Koyu gri (10YR 4/1) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 14 cm. **Bulutlu yeri:** Boyalı (90).
23. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 4/6) **Hamur:** Koyu kahverengi (7.5YR 3/3) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 14 cm. **Bulutlu yeri:** Margı (67).
24. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 5/6) **Hamur:** Sarımsı kırmızı (5YR 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 25 cm. **Bulutlu yeri:** Kızlar (71).
25. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Kahverengi, astarsız, açkılı (7.5YR 5/4) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/3) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, şamot, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 18 cm. **Bulutlu yeri:** Avdağlı (85).
26. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Pembe astarlı, açkılı (5YR 7/3) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 12 cm. **Bulutlu yeri:** Ağaçhisar (84).
27. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, iyi açkılı (2.5YR 4/6) **Hamur:** Kırmızı (2.5YR 5/6) **Katkı:** Kireç, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 12 cm. **Bulutlu yeri:** Kurucukuyusu (28).
28. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi astarlı, iyi açkılı (5YR 5/4) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 6/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 16 cm. **Bulutlu yeri:** Kayaüstü (27).
29. **Form:** Basit profilli derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, parlak açkılı (2.5YR 5/8) **Hamur:** Sarımsı kırmızı (5YR 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 18 cm. **Bulutlu yeri:** Anadol (13).
30. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi, astarsız, açkılı (5YR 5/3) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 14 cm. **Bulutlu yeri:** Oklubalı (8).
31. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Kahverengi, astarsız, açkılı (7.5YR 4/2) **Hamur:** Koyu gri (7.5YR 3/1) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 18 cm. **Bulutlu yeri:** Oklubalı (8).
32. **Form:** Basit profilli sığ kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 4/6) **Hamur:** Pembe (5YR 7/3) **Katkı:** Kum, bitki, şamot, az

- mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 16 cm. **Bezeme:** Memecik bezemeli. **Bulutnu yeri:** Kayaüstü (27).
33. **Form:** Basit profilli ilmk kulplu sıg kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 4/6) **Hamur:** Kırmızı (10R 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 14 cm. **Bulutnu yeri:** Kayaüstü (27).
34. **Form:** Basit profilli at nalı tutamaklı derin kâse parçası **Dönem:** İTÇ 1 (GKÇ ?) **Yüzey:** Sarımsı kırmızı, astarsız, açkılı (5YR 5/6) **Hamur:** Sarımsı kırmızı (5YR 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 17 cm. **Bulutnu yeri:** Anadol (13).
35. **Form:** Basit profilli ilmk kulplu kâse parçası (?) **Yüzey:** Kırmızı astarlı, iyi açkılı (2.5YR 4/6) **Hamur:** Kırmızı (2.5YR 5/6) **Katkı:** Kireç, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** Ø **Bulutnu yeri:** Kurucukuyusu (28).
36. **Form:** İçe kapanan ağızlı kâse parçası (Minyatür) **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi astarlı, açkılı (5YR 5/4) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, taşçık, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 10 cm. **Bulutnu yeri:** Gerdekkaya (109).
37. **Form:** İçe kapanan ağızlı derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 4/6) **Hamur:** Açık kırmızı (10R 6/6) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 12 cm. **Bulutnu yeri:** Aktaş (68).
38. **Form:** İçe kapanan ağızlı derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi astarlı, açkılı (5YR 5/4) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 18 cm. **Bulutnu yeri:** Gündüzler Akpınar (101).
39. **Form:** İçe kapanan ağızlı derin kâse parçası **Yüzey:** Sarımsı kırmızı astarlı, iyi açkılı (5YR 4/6) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 28 cm. **Bulutnu yeri:** Alınca (77).
40. **Form:** İçe kapanan ağızlı derin kâse parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 4/8) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 22 cm. **Bulutnu yeri:** Asarındere (76).
41. **Form:** Gaga ağızlı testi parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 5/6) **Hamur:** Açık kırmızı (2.5YR 6/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** Ø **Bulutnu yeri:** Yapağı (47).
42. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı dar boyunlu çömlek parçası (?) **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 5/6) **Hamur:** Açık kırmızı (2.5YR 6/8) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 11 cm. **Bulutnu yeri:** Kızılburun (86).
43. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı dar boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Sarımsı kırmızı astarsız, açkılı (5YR 5/6) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 12 cm. **Bulutnu yeri:** Çıplakyüğ (82).
44. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı dar boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 5/6) **Hamur:** Kahverengi (7.5Y 5/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 8 cm **Bulutnu yeri:** Anadol (13).
45. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı dar boyunlu çömlek parçası (?) **Yüzey:** Kırmızı astarlı, iyi açkılı (10R 5/6) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/3) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 16 cm. **Bulutnu yeri:** Bağderesi (66).
46. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 5/6) **Hamur:** Mat kırmızı (2.5YR 6/2) **Katkı:** Kum, kireç, bitki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 14 cm. **Bulutnu yeri:** Yozsak (93).
47. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 5/6) **Hamur:** Kırmızı (2.5YR 5/6) **Katkı:** Kum, taşçık, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 18 cm **Bulutnu yeri:** Çıplakyüğ (82).
48. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kahverengi astarsız, açkılı (7.5YR 5/6) **Hamur:** Açık kırmızı (2.5YR 6/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 23 cm. **Bulutnu yeri:** Kavaközü (43).
49. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Pembe astarlı, açkılı (5YR 7/3) **Hamur:** Pembe (5YR 7/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 24 cm. **Bulutnu yeri:** Keskaya (26).
50. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlek parçası (?) **Yüzey:** Siyah, astarsız, açkılı (2.5YR 2.5/1) **Hamur:** Siyah (2.5Y 2.5/1) **Katkı:** Kum, taşçık, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 20 cm **Bulutnu yeri:** Anadol (13).
51. **Form:** Dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi, astarsız, açkılı (5YR 5/4) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, kavki **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 20 cm **Bulutnu yeri:** Anadol (13).

3. 2. Testiler

Gaga ağızlı testilerden (Form 4), Yapağı Höyük'te tespit edilen örnek geniş boyunlu bir testiye ait olup ağız kısmı belirgin bir ağızca sahiptir (Şekil 4: 41). Bu formun benzerleri Demircihöyük, Küllüoba, Hacılartep ve Beycesultan'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartep); 117 (Beycesultan); 124).

3. 3. Çömlekler (Form 5a- b-c; 6a- b-c-d; 7a-b)

Dar boyunlu çömleklerin (Form 5a), yüzey renkleri kırmızı ve tonlarındadır. Bu çömlekler uzun dar boynlara sahip olup ağız kısımlarından dışa açılmaktadırlar. Ağız çapları 8-16 cm arasında değişmektedir. Benzer örnekleri Demircihöyük, Küllüoba ve Beycesultan'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 117 (Beycesultan); 125).

Dışa açılan ağız kenarlı boyunlu çömleklerin (Form 5b), kırmızı, kahverengi ve gri yüzey renklerine sahip örnekleri tespit edilmiştir. Bu çömlekler belirgin bir boyna sahip olup ağızları keskin bir biçimde dışarı açılmaktadır. Ağız çapları 14-29 cm arasında değişmektedir. Benzerleri Demircihöyük, Küllüoba, Hacılartep ve Beycesultan'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartep); 117 (Beycesultan); 125).

Dışa dönük ağız kenarlı daralan boyunlu çömleklerin (Form 5c), kırmızı ve kahverengi yüzey renklerine sahip örnekleri tespit edilmiştir. Bu çömleklerin boyunları gövdelerinden itibaren ağızlarına doğru daralır ve ağız

kenarları belli belirsiz dışarıya doğru kıvrılmaktadır. Ağız çapları 10-14 cm arasında değişmektedir. Bu formun benzerleri Küllüoba'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 113 Küllüoba; 125)

Basık boyunlu çömleklerin (Form 6a), kahverengi ve kırmızı yüzey renklerine sahip örnekleri tespit edilmiştir. Bu çömleklerin fazla belirgin olmayan boyunları vardır. Ağız çapları 16-25 cm arasında değişmektedir. Bu formun benzerleri Demircihöyük, Küllüoba ve Hacılartepede tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartepe); 125).

Dışa dönük ağız kenarlı küresel gövdeli çömlek (Form 6b) tek bir örnek ile temsil edilmekte olup kahverengi yüzey rengine sahiptir. İç bükey gövde ağız kısmından dışarı doğru küçük bir dönüş ile sonlanmaktadır. Bu örneğin ağız çapı 12cm olup küçük bir çömleğe ait olmalıdır (Şekil 5: 57). Bu formun benzerleri Küllüoba ve Hacılartepede tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartepe); 125).

İçe kapanan ağızlı çömleklerin (Form 6c) kırmızı ve kahverengi yüzey renklerine sahip örnekleri tespit edilmiştir. Bu çömleklerde iç bükey olan gövdelerin ağız kısımları bazı örneklerde keskin bir şekilde içe kapanır. Alınca Höyük'te tespit edilen örnek de ağızın hemen altında yatay kulp bulunmaktadır (Şekil 5: 59). Ağız çapları 20-28 cm arasında değişmektedir. Bu formların benzerleri Demircihöyük, Küllüoba, Hacılartepe ve Çayyolu Höyük'te tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartepe); 161 (Çayyolu); 126).

Daralan ağızlı çömleklerin (Form 6d), kırmızı yüzey renklerine sahip örnekleri tespit edilmiştir. Bu çömleklerin gövdeleri ağız kısımlarına doğru daralmaktadır. Ağız çapları 13 ve 16 cm dir Bu formların benzerleri Küllüoba ve Beycesultan'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 113 (Küllüoba); 117 (Beycesultan); 126).

Geniş ağızlı çömleklerin (Form 7a), kırmızı ve kahverengi yüzey renklerine sahip örnekleri tespit edilmiştir. Bu çömleklerin gövdeleri dikey kenarlı olup ağız çapları 16 ve 27 cm dir. Ayrıca bu form içinde flower-pot biçiminde olanların kırmızı yüzey rengindeki örnekleri tespit edilmiştir (Şekil 5: 62). Bu çömleklerin gövdeleri dip kısımlarına doğru daralmaktadır. Kayaüstü Höyük'te tespit edilen örnek de ağızın hemen altında yatay tutamak kulp bulunmaktadır (Şekil 5: 65). Ağız çapları 16-28 cm arasında değişmektedir. Bu formların benzerleri Demircihöyük, Küllüoba, Hacılartepe, Polatlı Höyük ve Çayyolu Höyük'te tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 115 (Hacılartepe); 161 (Çayyolu); 161 Polatlı Höyük (İTÇ I?); 126).

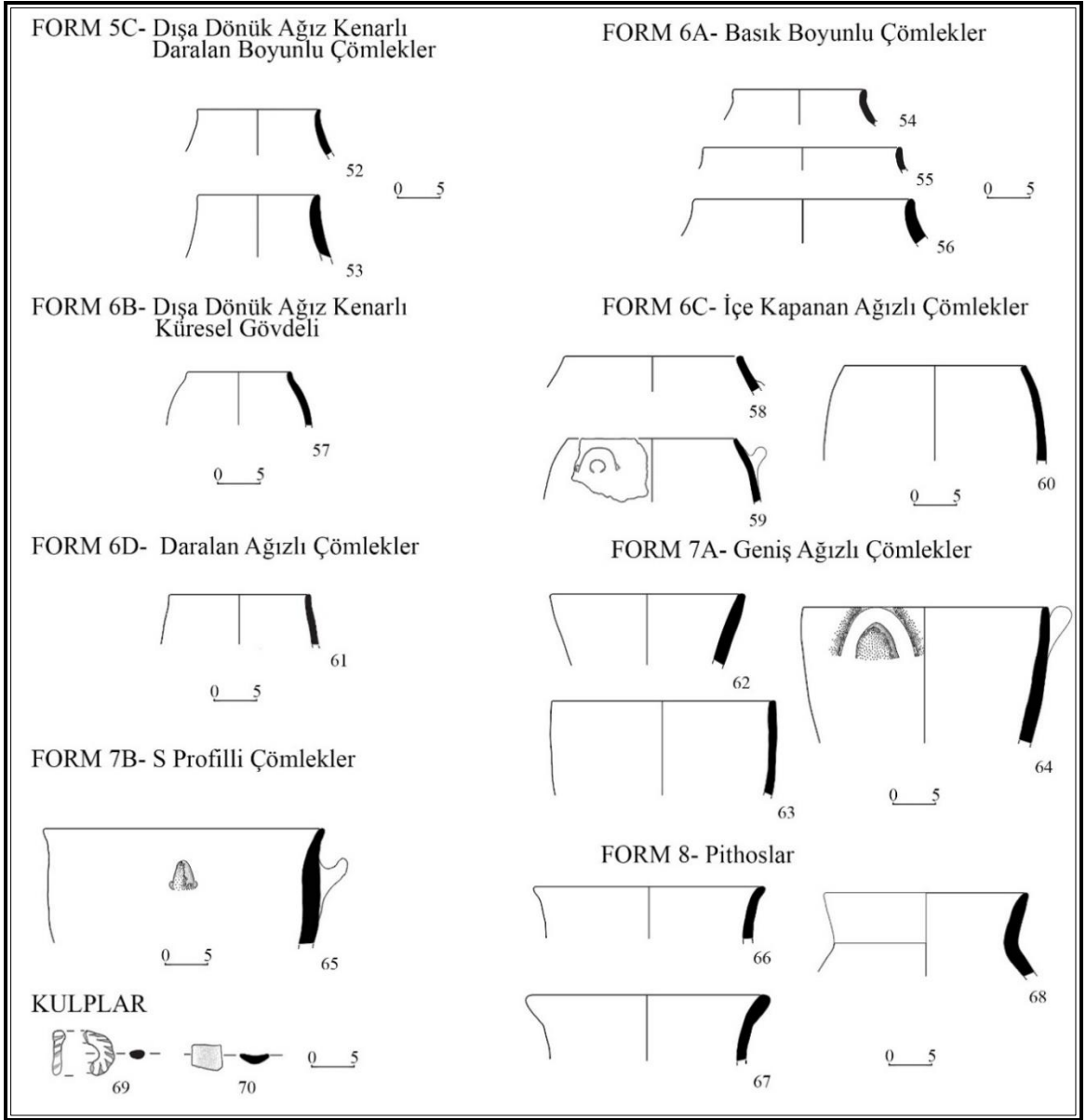
S profilli çömleklerin (Form 7b), kahverengi ve pembe yüzey rengindeki örnekleri tespit edilmiştir. Anadolu Höyük'te tespit edilen ve daha belirgin bir S profile sahip örnek de, çömleğin karın kısmında boynuz biçimli dikey tutamak kulp bulunmaktadır (Şekil 5: 65). Ağız çapları 32 ve 40 cm'dir. Bu formların benzerleri Demircihöyük ve Küllüoba'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 126).

3. 4. Pithoslar (Form 8)

Pithosların (Form 8), sadece ağız kısımlarına ait parçaları bulunmakta olup kırmızı astarlı ve açkılıdırlar. Ağız çapları 23-35 cm arasında değişmektedir. Bu formların benzerleri Demircihöyük'te tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 126).

3. 5. Kulplar

Şerit (Şekil 5: 70) ve mahmuzlu (Şekil 5: 69) kulpların benzer örnekleri Demircihöyük, Küllüoba, Beycesultan, ve Kusura'da tespit edilmiştir (Çakar Kılıç 2021: 110 (Demircihöyük); 113 (Küllüoba); 117 (Beycesultan); 119 (Kusura); 126).



Şekil 5. İTÇ I Çanak Çömlek Formları.

Şekil 5:

- 52. Form:** Dışa dönük ağız kenarlı daralan boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (10R 4/8) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, kireç, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 14 cm. **Buluntu yeri:** Gerdekkaya (109).
- 53. Form:** Dışa dönük ağız kenarlı daralan boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Açık kahverengi astarsız, açkılı (7.5YR 5/4) **Hamur:** Koyu kahverengi (7.5YR 3/3) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 14 cm. **Buluntu yeri:** Kümbet (6).
- 54. Form:** Basık boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi astarlı açkılı (5YR 5/4) **Hamur:** Kırmızı (2.5YR 5/6) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 16 cm. **Buluntu yeri:** Asarındere (76).
- 55. Form:** Basık boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi, astarsız, iyi açkılı (5YR 5/3) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 5/3) **Katkı:** Kum, kireç, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 23 cm. **Buluntu yeri:** Aktaş (68).
- 56. Form:** Basık boyunlu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, iyi açkılı (10R 4/6) **Hamur:** Kırmızı (10R 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, şamot **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 25 cm. **Buluntu yeri:** Dutluca (102).
- 57. Form:** Dışa dönük ağız kenarlı küresel gövdeli çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi, astarsız, açkısız (5YR 5/4) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 12 cm. **Buluntu yeri:** Boyalı (90).
- 58. Form:** İçe kapanan ağızlı çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 5/6) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 20 cm. **Buluntu yeri:** Salavat (108).

- 59. Form:** İçe kapanan ağızlı tutamak kulplu çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı astarsız, açkılı (2.5YR 5/8) **Hamur:** Sarımsı kırmızı (5YR 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 28 cm. **Buluntu yeri:** Alınca (77).
- 60. Form:** İçe kapanan ağızlı çömlek parçası **Yüzey:** Kahverengi, astarsız, açkısız (7.5YR 5/4) **Hamur:** Kahverengi (7.5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 20 cm. **Buluntu yeri:** Boyalı (90).
- 61. Form:** Daralan ağızlı çömlek parçası **Yüzey:** Kırmızı, astarsız, açkılı (2.5YR 5/8) **Hamur:** Kırmızı (2.5YR 5/8) **Katkı:** Kireç, şamot, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Çap:** 16 cm. **Buluntu yeri:** Yozsak (93).
- 62. Form:** Geniş ağızlı çömlek parçası (flower-pot) **Yüzey:** Kırmızı astarlı, iyi açkılı (10R 4/8) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 5/4) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 22 cm. **Buluntu yeri:** Kayaüstü (27).
- 63. Form:** Geniş ağızlı çömlek parçası **Yüzey:** Sarımsı kırmızı astarsız, açkısız (5YR 6/6) **Hamur:** Sarımsı kırmızı (5YR 5/6) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 27 cm. **Buluntu yeri:** Boyalı (90).
- 64. Form:** Geniş ağızlı çömlek parçası (flower-pot) **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi astarsız, açkısız (5YR 5/4) **Hamur:** Açık kırmızı (2.5YR 6/6) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, şamot, yoğun mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 28 cm. **Buluntu yeri:** Kayaüstü (27).
- 65. Form:** S profilli tutamak kulplu çömlek parçası **Dönem:** İTÇ I (GKÇ ?) **Yüzey:** Pembe, astarsız, açkılı (5YR 7/4) **Hamur:** Açık kırmızı (2.5YR 6/6) **Katkı:** Kum, taşçık, bitki, şamot, kavkı **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Kötü **Çap:** 32 cm **Buluntu yeri:** Anadol (13).
- 66. Form:** Pithos parçası **Dönem:** İTÇ I **Yüzey:** Kırmızı astarlı, açkılı (2.5YR 5/6) **Hamur:** Koyu kahverengi (7.5YR 3/3) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 27 cm. **Buluntu yeri:** Ağaçhisar (84).
- 67. Form:** Pithos parçası **Dönem:** İTÇ I **Yüzey:** Kırmızımsı kahverengi, astarlı, açkılı (5YR 5/4) **Hamur:** Kırmızımsı kahverengi (5YR 5/4) **Katkı:** Kum, taşçık, şamot, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 23 cm. **Buluntu yeri:** Ağaçhisar (84).
- 68. Form:** Pithos parçası **Yüzey:** Sarımsı kırmızı astarlı, açkılı (5YR 5/6) **Hamur:** Kırmızı (2.5YR 5/6) **Katkı:** Kum, kireç, taşçık, bitki, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Çap:** 35 cm. **Buluntu yeri:** Kayaüstü (27).
- 69. Form:** Mahmuzlu kulp parçası **Yüzey:** Kahverengi astarlı, açkılı (7.5YR 4/3) **Hamur:** Açık kahverengi (7.5YR 6/4) **Katkı:** Kum, taşçık **Yapım:** El yapımı **Pişme:** Orta **Buluntu yeri:** Bağderesi (66).
- 70. Form:** Şerit kulp parçası **Yüzey:** Siyah astarlı, iyi açkılı (10YR 2/1) **Hamur:** Koyu gri (10YR 4/1) **Katkı:** Kum, kireç, az mika **Yapım:** El yapımı **Pişme:** İyi **Bezeme:** Tek oluk bezeme **Buluntu yeri:** Kurucukuyusu (28).

4. Sonuç

İç Anadolu Bölgesi'nin batısında yer alan Eskişehir sınırları içinde kalan Orta Porsuk Havzası yerleşimlerinde tespit edilen İTÇ I çanak çömleğinin değerlendirildiği bu çalışma, İTÇ kültür bölgelerini belirleyen çanak çömlek özelliklerinden yola çıkarak bölgeler arasındaki ilişkilerin Orta Porsuk Havzası içindeki varlığını ortaya koymaktadır. Havzadaki İTÇ I yerleşimlerinin gerek çanak çömlek formları gerekse mal gruplarına göre yapılan yakın bölge karşılaştırmaları, Orta Porsuk yerleşimlerinin Büyük Menderes-Yukarı Porsuk, Bithinya, Frigya Kültür Bölgeleri yerleşimleri ve Orta Anadolu Ankara yöresi İTÇ I yerleşimleri ile kültürel etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Kase formları arasında en çok örneğin bulunduğu basit profilli kaseler ve dışa açılan ağızlı kaselerin siyah, gri, kahverengi ve kırmızı yüzeyli benzer örneklerine Demircihöyük, Küllüoba, Hacılarteppe, Beycesultan ve Çayyolu Höyük'te rastlanmaktadır. İTÇ I için karakteristik olan boyunlu çömleklerden özellikle dar boyunlu olanlarının Demircihöyük, Küllüoba ve Beycesultan örnekleri ile benzer olduğu görülmüştür. Dar boyunlu çömleklere ait örneklerin bazılarının havzanın kuzey (Bağderesi 66) ve kuzeydoğusundaki (Kızılburun 86, Çıplakyüğü 82) dağlık alan yerleşimlerinde tespit edilmesi Demircihöyük, Küllüoba ve Beycesultan yerleşimleri ile ilişkili toplulukların Frigya Kültür Bölgesi'nin en kuzey kısmındaki hareketliliğini yansıtmaktadır (Şekil 1).

Bu çalışma kapsamında tespit edilen İTÇ I'de iskân gören otuz yerleşim, 0,22 ha ile 17,19 ha arasında değişen boyutlardadır. Yirmi iki yerleşim yerinin boyutları, 0,22 ile 2 ha arasında değişmektedir. Havza içerisinde İTÇ I yerleşimlerinin dokuz tanesi ova, vadi içi ova ve dağ eteği ova yerleşimi, on beş tanesi yamaç yerleşimi, altı tanesi tepe üstü yerleşimidir. İTÇ I yerleşimcilerinin daha çok yüksek, engebeli, ormanlık ve mera alanlarını tercih ettikleri görülmektedir (Çakar Kılıç, 2021: 207-218). Bu otuz yerleşim içerisinde Boyalı Höyük (90), Salavat Höyük (108), Kızlar Höyük (71), Büğdüz Höyük (36), Alınca Höyük (77), Asarındere Höyük (76), Kümbet Höyük (6), Oklubalı Höyük (8), Anadol Höyük (13), Yukarısöğütünü Höyük (25), Keskaya Yerleşimi (26), Kayaüstü Höyük (27), Demircihöyük (46), Yapağı Höyük (47), Dutluca Höyük (102), Aşağıkartal (12), Ağaçhisar (85) ve Şekerlice (88)'de tespit edilen Kalkolitik çanak çömlek örnekleri, bu yerleşimlerin Kalkolitik Dönem'den iskânı devam eden yerleşimler olduğunu göstermektedir. Yerleşimlerin bazılarında tespit edilen koyu yüzü çanak çömlek örnekleri de İTÇ'nin erken evresinde Kalkolitik geleneklerin sürdürüldüğünü düşündürmektedir (Bkz. katalog: 2-5; 12, 13, 17, 31, 50, 53, 60). Bu yerleşimlerden Yukarısöğütünü Höyük ve Aşağıkartal Höyük daha önceki yıllarda havza içerisinde yüzey araştırması yapan T. Efe tarafından tespit edilmiştir (Efe, 1990: 412; 1991: 166). Bu iki höyükte tespit edilen çanak çömlekler Geç Kalkolitik Dönem ve İTÇ'nin mal grubu ve form özelliklerini yansıtan örneklerden oluşmaktadır. Geç Kalkolitik Dönem'in koyu yüzü malları ve hafif S profilli kâseleri ile İTÇ'nin kırmızı yüzeyli malları, gaga ağızlı testileri ve ilmik kulplu kâseleri bir arada bulunmaktadır. Bu durum çanak çömlek gelenekleri bakımından Kalkolitik Dönem'den

İTÇ'ye varan aşamalı bir sürecin varlığını göstermektedir. T. Efe tarafından bu dönem "İTÇ'ye Geçiş Evresi" olarak tanımlanmıştır (Efe, 1994b: 17-19).

Orta Porsuk Havzası yüzey araştırması kapsamında incelenen ve makale içinde katalog düzenlemesi yapılan çanak çömleğin %50'si kırmızı ve tonlarındaki astarlı yüzeylerden, % 40'ı ise koyu yüzlü örneklerden oluşmaktadır. Bu durum da aslında bir önceki dönem olan Geç Kalkolitik Dönem geleneklerinin İTÇ I'ın erken evresinde devam ettiğinin ve İTÇ için karakteristik olan kırmızı yüzeylerin yavaş yavaş yaygınlaşmaya başladığının göstergesi olmalıdır. Referans kazılar ile karşılaştırmalar Orta Porsuk Havzası yerleşimlerinin özellikle Demircihöyük, Küllüoba, Hacılartep ve Beycesultan yerleşimleri ile form ve mal grubu açısından yakın benzerliklerini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak yakın bölge referans kazılarına ait çanak çömlek verileri ile karşılaştırıldığında Orta Porsuk Havzası İTÇ I yerleşimlerinin bölgeler arası kültürel ilişkilerin tanımlanmasına katkı sunduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Arslan, M., İlgezdi Bertram, G. ve Bertram J.K. (2013). Çayyolu Höyük- Ankara'da bir Geç Kalkolitik/İlk Tunç Çağı yerleşimesi. *Anadolu/Anatolia*, 39, 139-164.
- As, A. V., Jacobs L. ve Wijnen, M. H. (1993/94). The production sequence of pottery dating from the Early Bronze Age excavated at Hacılartep in Northwestern Anatolia. *Newsletter*, 11/12, 54-73.
- Ay, D. Ş.M. (1998). *Küllüoba İlk Tunç Çağı I Çanak Çömleği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bertram, J. K. ve İlgezdi Bertram, G. (2021). *The Late Chalcolithic and Early Bronze Age in Central Anatolia*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Bittel, K. ve Otto H. (1939). *Demirci-Hüyük*, Archäologisches Institut Des Deutschen Reiches: Berlin.
- Burney, C.A. (1956). Northern Anatolia Before Classical Times. *Anatolian Studies*, 6, 179-193.
- Cox, C.W.M., Cameron, A. (1937). Exploration archeologique de la Phrigie. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua V* : XLV-XLVII.
- Çakar Kılıç, Ö. (2021). Disiplinlerarası Yaklaşım ile İlk Tunç Çağı'nda Orta Porsuk Havzası. Alpay, A.I. ve Erciyas, B. (ed.). içinde: *Uyum ve Direnç, Yerleşim Arkeolojisi Serisi 8 Sempozyum Bildirileri*, 67-78, Ege Yayınları: İstanbul.
- Çakar Kılıç, Ö. (2021). *Orta Porsuk Havzası İlk Tunç Çağı Yerleşim Dokusu: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Süreçler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Efe, T. (1988). *Demircihöyük III, Die Keramik 2, Die Frühebronzezeitliche Keramik der Jüngerer Phasen (ab Phase H)*, Verlag Philipp Von Zabern: Mainz am Rhein.
- Efe, T. (1990). 1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*, VI, 405-424.
- Efe, T. (1991). 1989 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*, VIII, 163-178.
- Efe, T. (1992). 1990 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*, IX, 561-583.
- Efe, T. (1993). 1991 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*, X, 345-364.
- Efe, T. (1994a). 1992 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*, XI, 571-592.
- Efe, T. (1994b). Eskişehir Yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış Olan İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi Çanak Çömleği. *Anadolu Araştırmaları*, 13, 17- 46.
- Efe, T. (1995). 1993 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*, XII, 245-266.
- Efe, T. (1996). 1994 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*, XIII-1, 131-152.
- Efe, T. (1997). 1995 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *AST*. XIV-2, 215-232.
- Efe, T. (2004). Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu'nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili. *Colloquium Anatolicum*, III, 15-29.
- Efe, T. ve Ay, Deniz Ş. M. (2000). Early Bronze Age I pottery from Küllüoba near Seyitgazi, Eskişehir. *Anatolia Antiqua*, 8, 1-87.
- Efe, T., Topbaş, A. ve İlaslı, A. (1995). Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 1:

- Kaklık Mevkii. A Site Transitional to the Early Bronze Age. *Studia Troica*, V. 357-399.
- Efe, T. ve Türkteki M. (2011). Inland Western Anatolian Reigon: Introduction. Vassıf Şahoğlu, Peggy Sotirakopoulou (Ed.). *Across The Cyclades and Western Anatolia during the 3th Millennium BC.*, 186-191, İstanbul: Sakıp Sabancı Museum.
- Eimermann, E. (2004). Soundings at Early Bronze Age Hacılartep in the İznik region (NW Anatolia). *Anatolica*, 30, 15-36.
- Eimermann, E. (2008). Soundings at Early Bronze Age Hacılartep stratigraphy, pottery, tradition and chronology. J. Roodenberg and S. A. Roodenberg (Ed.), *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia The Ilıınar Excavations III.* (s.361-417), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten: Leiden.
- Fidan, E. (2018). Eskişehir ve Kütahya İlleri Tarih Öncesi Dönem Yüzey Arşatırmaları. 36. *AST*, 21-40.
- Fidan, E., Sarı, D. ve Türkteki, M. (2015). An Overview of the Western Anatolian Early Bronze Age. *European Journal of Archaeology*, 18 (1), 60-89
- French, D. (1967). Prehistoric Sites in Northwest Anatolia-I. The İznik Area. *Anatolian Studies*, 17, 49-100.
- French, D. (1969). *Anatolia and the Aegean in the third millenium B.C.*, 1-2, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Cambridge University.
- Goetze, A. (1957). *Kulturgeschichte Des Alten Orients: Kleinasien*, Münih: C.H. Beck.
- İlgezdi Bertram G. ve Bertram, J. K., (2012). Ankara bölgesinde İlk Tunç Çağı yerleşimleri. A. A. Akyol ve K. Özdemir (ed.). içinde: *Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan.* (117-124). Ege Yayınları: İstanbul.
- Korfmann, M. (1983). *Demircihüyük I Architectur, Stratigraphi und Befunde.* Verlag Philipp Von Zabern: Mainz am Rhein.
- Lamb, W. (1937). Excavations at Kusura near Afyon Karahisar. *Archaeologia*, 86, 1-64.
- Lloyd, S. ve Gökçe, N. (1951). Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millenium Stratigraphy in Anatolia. *Anatolian Studies*, 1, 21-75.
- Lloyd, S. ve Mellaart, J. (1962). *Beycesultan*, Vol. I, Londra.
- Mellink, M. J. (1992). Anatolian Chronology. R. W Ehrich (Ed.), *Chronologies in Old World Archaeology*, Vol. I-II, 171-184; 207-220.
- Orthmann, W. (1963). *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien.* Verlag Gebr. Mann: Berlin
- Sarı, D. (2004). Küllüoba İlk Tunç Çağı II Çanak Çömleği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul.
- Sarı, D. (2009). Late EB II Pottery recovered in Complex II of Küllüoba. *Anatolia Antiqua*, XVII, 89-132.
- Sarı, D. (2012). İTÇ ve OTÇ'de Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi. *MASROP E-Dergi*, 7, 112-249. ISSN 1307-4008.
- Seeher, J. (1987). *Demircihüyük III, I Die Keramik I.* Verlag Philipp Von Zabern: Mainz am Rhein.
- Tüfekçi Sivas, T. ve Sivas, H. (2004). 2003 yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması. 22. *AST*, 285-298.
- Tüfekçi Sivas, T. ve Sivas, H. (2005). 2004 yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması. 23. *AST*, 163-174.
- Türkteki, M., Sarı, D., Şahin F., Türkteki, S., Tuna Y. (2022). Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti: Küllüoba, Genel Değerlendirme ve 2020 Yılı Çalışmaları. *Lycus Dergisi*, 22, 127-154.
- Yakar, J. (1985). *The Later Prehistory of Anatolia Late Chalcolithic and Early Bronze Age.* I-II, BAR International Series: Oxford.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



PULUR HÖYÜK’TE (ERZURUM) 2021 YILI KAZI ÇALIŞMALARINDA ELE GEÇEN KARAZ KÜLTÜRÜNE AİT GRAFİT ASTARLI SERAMİKLER

Graphite Slipped Ceramics in the Karaz Culture from 2021 Excavation Works at Pulur Hoyuk (Erzurum)

Rabia AKARSU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, rabia.ozcan@atauni.edu.tr
orcid.org/0000-0002-0352-5078

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.10.2022
Kabul/Accepted:
28.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1191007

Anahtar Kelimeler

Karaz Kültürü, Doğu Anadolu Bölgesi, Pulur Höyük, Seramik, Grafit

Keywords

Karaz Culture, Eastern Anatolia Region, Pulur Hoyuk, Ceramic, Graphite

ÖZ

Bu makalenin konusunu, Pulur Höyük'te 2021 yılında yıllar sonra yeniden başlayan kazı çalışmalarında açığa çıkarılan ve Karaz-Erken Transkafkasya kültürü seramikleri içinde ayrı bir mal grubu olarak değerlendirilmesi gereken "grafit astarlı seramikler" oluşturmaktadır. Karaz kültürü ile ilgili çok sayıda bilimsel yayın olmasına karşın, grafit astarlı seramik mal grubundan bu yayınlarda çok fazla bahsedilmemektedir. Söz konusu seramik grubu, analitik çalışma eksikliğinde görüntü itibarıyla daha çok parlak siyah astarlı mallar veya mika astarlı mallar olarak ele alınabilmektedir. Seramik yüzeyindeki parlaklığın açıklama ile mi yoksa mika, grafit gibi bir mineral aracılığıyla mı sağlandığı ancak analitik çalışmalarla ortaya konabilmektedir. Makale kapsamında ele alınan seramik grubundan 2 örnek üzerinde Mikro Raman Spektroskopisi, X-Işını Fotoelektron Spektroskopisi (XPS) ve X-Işınları Floresan Spektroskopisi (XRF) analizleri gerçekleştirilmiştir. Makalenin amacı, Karaz kültürünün yayılım sahası içinde önemli bir konuma sahip Erzurum-Kars Platosu'nda daha önce ayrıca üzerinde durulmamış bu mal grubuna dikkati çekmek ve bilim dünyasına duyurmaktır. Makalede araştırma sahasının jeolojik yapısı ve grafit minerali, arkeolojik açıdan grafit ile ilgili bulgular, Pulur Höyük 2021 yılı kazı çalışmaları ve burada ortaya çıkarılan grafit astarlı seramikler üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

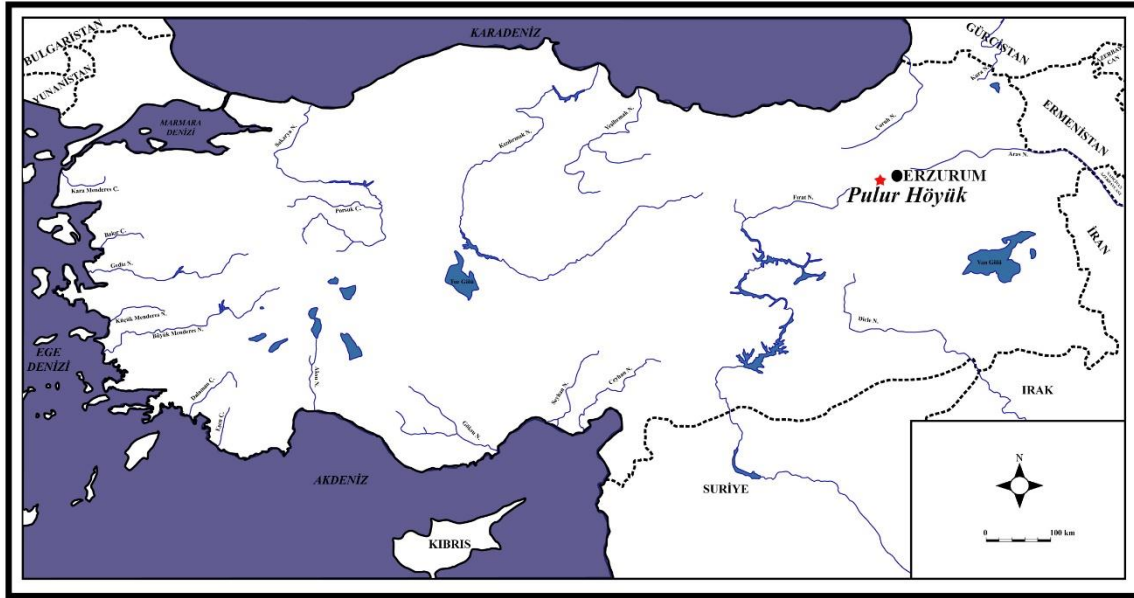
The subject of this article is the "graphite slipped ceramics", which were unearthed during the excavations at Pulur Höyük restarted after many years in 2021 and should be considered as a separate group among the Karaz-Early Transcaucasian culture ceramics. Although there are many scientific publications on the Karaz culture, the graphite slipped ceramic ware is not mentioned much in these publications. In the absence of analytical study, the mentioned ceramic group can be considered mostly as glossy black slipped ware or mica slipped ware. Whether the shine on the ceramic surface is achieved by burnishing or by a mineral such as mica and graphite can only be revealed by analytical studies. Micro Raman Spectroscopy, X-Ray Photoelectron Spectroscopy (XPS) and X-Ray Fluorescence Spectroscopy (XRF) analyzes were performed on 2 samples from the ceramic group discussed in the article. The aim of the article is to draw attention to this ware group, which has not been discussed before, in the Erzurum-Kars Plateau, which has an important position in the spread of Karaz culture, and to announce it to the scientific world. The article will focus on the geological structure of the research area and the graphite mineral, the archaeological findings related to graphite, the 2021 excavations at Pulur Höyük and the graphite slipped ceramics unearthed here.

Atıf/Citation: Akarsu, R. (2023). Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(33-45).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Rabia AKARSU, rabia.ozcan@atauni.edu.tr

1. Giriş

Pulur Höyük'te 2021 yılında yeniden başlatılan arkeolojik kazı çalışmaları,¹ 1960 yılında Dr. Hamit Zübeyr Koşay ve Dr. Hermann Vary tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarından sonraki ikinci dönem kazılarını oluşturmaktadır (Şekil 1). Pulur Höyük 1960 yılı kazılarıyla birlikte, Erzurum ilindeki diğer erken dönem yerleşimlerinden Karaz, Güzelova, Sos gibi Doğu Anadolu Bölgesinde “Karaz kültürü” hakkında önemli bilgiler ortaya konabilmiştir (Koşay ve Vary, 1967). Söz konusu çalışmalarda, Koşay tarafından “A alanı” olarak adlandırılan höyüğün batı eteğinde yerleşimde bilinen en erken dönem olan Karaz kültürüne ait, “B alanı” olarak adlandırılan höyüğün tepe kısmında ise en geç dönem olan Ortaçağ'a ait izler tespit edilmiştir. Ayrıca höyüğün doğusunda 50 m mesafede 3 tane Geç Tunç/Erken Demir Çağ mezarı açılmıştır. Karaz kültürü, Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'ya, güneyde Levant içlerine dek, Kuzeybatı İran'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir alanda yayılım gösterir. Karaz kültürü hakkında yapılan çalışmalara ve yayınlara bakıldığı zaman kronolojik olarak, kabaca Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nı kapsayan oldukça geniş zaman aralığında yaşanan bir kültür olduğu anlaşılır. Kültürü karakterize eden ise “parlak siyah açkılı seramik grubu” ile “kırmızı-siyah açkılı seramik grubu” olmuştur. 2021 yılında Pulur Höyük'te yıllar sonra yeniden başlatılan çalışmalarla birlikte höyüğün tepe noktasından itibaren yaklaşık 5 metre derinlikte tespit edilen Karaz kültürüne ait parlak siyah astarlı örnekler içinde özellikle gümüşümsü parlaklıkta az sayıdaki örnek dikkati çekmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve bu seramik grubunda bulunan 14 örnek arasından 2 adet örnek üzerinde yapılan analizler ise Karaz kültürüne ait bazı siyah astarlı seramiklerin yüzeyinde grafit astarın bilinçli olarak uygulandığını bize göstermiştir.



Şekil 1. Pulur Höyük Konumu

1.1. Erzurum Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin en geniş alanını kaplayan ve ortalama yükseltisi en fazla olan coğrafi bölgesidir. Erzurum-Kars Bölümü, Yukarı Fırat Bölümü, Yukarı Murat-Van Bölümü ve Hakkâri Bölümü olmak üzere dört alt bölüme ayrılır. Pulur Höyüğün yer aldığı Erzurum ili, Erzurum-Kars Bölümü sınırları içindedir. Erzurum, dağlık ve engebeli alanların yanı sıra verimli ovaların da olduğu bir coğrafi yapıya sahiptir. Erzurum'un en büyük iki ovası olan Erzurum ve Pasinler ovaları, en fazla yerleşimin tespit edildiği coğrafyaları oluşturur. Tektonik bir depresyon içine yerleşmiş olan Erzurum Ovası, ortalama 1750-1800 m yüksekliğinde ve 825 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Ovanın kuzey ve güneyinde birikinti yelpazelerinden oluşan hafif

¹ Pulur Höyük 2021 yılı kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve maddi desteğiyle Erzurum Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Rabia Akarsu'nun bilimsel başkanlığında gerçekleştirilmiştir.

eğimli yüzeyler, batısında Turnagöl Dağı volkanik kütlesi ile ayrılan kuzeydeki Daphan Ovası ve güneydeki Sakalikesik-Dereboğazi Ovası yer almaktadır (Atalay, 1978: 1). Volkanik kütlelerden oluşan arızalı dağlık alanlarla çevrili olan Erzurum Ovası'nın güneyinde Palandöken Dağları, kuzeyinde Dumlu Dağı, doğusunda ise Kargapazarı Dağı'nın güneye doğru uzantısı bulunmaktadır. Erzurum Ovası ve çevresinde Üst Miyosen, Plio-kuvaterner ve Kuvaterner çökelleri bulunmaktadır (Atalay, 1978: 7).

Erzurum'un yaklaşık %38'ini bazaltik topraklar oluştururken bunu yaklaşık %32 ile kestanerengi topraklar oluşturmaktadır. Jeolojik materyal olarak alanın %25.6'sı kırıntılı sedimenter kayaçların (kil taşı, kum taşı, silt taşı, çakıl taşı, çamur taşı) oluşturduğu materyallerce dağılım gösterirken, bazikaltrabazik magmatik kayaçlardan bazalt, gabro, serpantin ve peridotit materyalleri ise alanın %19,3'ünde dağılım göstermektedir (Dengiz vd., 2019: 139, çizelge 2 ve 3, şekil 4). Bölgede geniş bir yaş aralığına (Orta Miyosen Kuvaterner) sahip volkanizma bazalt-andezittrakit-dasit türünde bileşimsel değişimler gösterir. Ancak bazalt türü kayaçların çok daha yaygın olduğu görülür. Palandöken volkanitleri ise bazik-asidik lav ve eşleniği piroklastitlerden oluşmuştur. Bu volkanik kayaçların coğrafik konumu nedeniyle Ilica (Aziziye) ve Kandilli volkanitlerinin devamı olduğu düşünülür. Ilica (Aziziye) volkanitleri, Erzurum'un batısında yayılım gösterir. Söz konusu volkanik kayaçların lavları, mineralojik-petrografik özelliklerine göre bazalt, andezit, dasit ve trakitik kayaçlar olarak, piroklastik kayaçlar ise litik ve kristal tüf olarak tanımlanmıştır (Kürüm ve Özdemir Nas, 2020: 45).

Doğada daha ziyade metamorfik zonlarda şistler ve mermerlerle birlikte ve magmatik kayaçların yakınlarında bulunan "grafit" daha ziyade rejyonel metamorfizma alanlarında daha geniş rezervlere ve yüksek tenörlere sahip olabilmektedir. Grafit, gayet yumuşak, dokunumu yağsı ve ince levhalar halinde bükülme özelliğine sahip, bir karbon mineralidir. Sertliği 1, yoğunluğu 2'dir. Rengi siyah ve gri, çizgi rengi kül renginde ve yağlıcadır. Ergime derecesi çok yüksek olduğundan (yaklaşık 4000 santigrat derece) ısıya karşı çok dayanıklıdır (MTA, 2022).

1.2. Arkeolojik Açidan Grafit Uygulaması Hakkında Bilgiler

Kazılarda en çok ele geçen buluntu grubunu oluşturan seramik malzeme içinde parlak yüzeyli mallar özellikle diğer mallar içerisinde hep ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Bu yönde yapılan çalışmalarda parlak gümüşümsü görünüm, genellikle metal kapların taklidi olarak yorumlanmıştır (Sagona, 2018: 261). Parlaklık ise ya oldukça kaliteli ağırlama ile ya da mika, grafit gibi parlak minerallerin ayrıca yüzeye astar olarak uygulanması ile sağlanmaktadır. "Grafit astarlı seramikler", yapılan bilimsel çalışmalarda detaylı analitik incelemelerin eksikliğinde ya parlak ağırlama ya da mika astar uygulaması ile karıştırılmaktadır. Bunun nedeni ise, görüntü itibarıyla yapılan uygulamaların birbirleriyle aşırı benzerliğidir. Parlak yüzeye sahip seramiklerde yapılacak Petrografi, Raman spektroskopisi, XRF, XRD, SEM gibi analitik çalışmalarda parlaklığı sağlayan mineraller anlaşılabilir.

Grafit uygulaması, parlaklık vermesi dışında işlevsel olarak da tercih sebebi olabilir. Grafit, seramiklerin pişirilmesi esnasında ek olarak sıcaklık altında ısı direncini korur, zarar görmesini engeller. Aynı zamanda su kaybının da önüne geçer. Grafit, seramiklerde hem yüzeyi astarlamada hem bezeme olarak tercih edilmiştir. Teknik olarak grafit, oldukça küçük boyuta getirilene kadar öğütüldükten sonra su benzeri bir sıvı ile karıştırılır. Kumaş, deri gibi yumuşak bir cisimle seramik yüzeyine uygulanır. Uygulanması ile ilgili yapılan deneysel çalışmalarda, birincil temel durumunda grafitin gümüşümsü siyah renkte olduğu, seramiklerin indirgeme atmosferinde 700-1000 °C arasındaki çeşitli sıcaklıklarda pişirildiğinde bile grafitin gümüş rengini koruduğu bulunmuştur (Martino, 2017: 7).

Konuyla ilgili Martino tarafından son yayınlanan bir çalışmada "Graphite-Treated Pottery" olarak adlandırılmış olan bu seramik grubu (Martino, 2017), farklı yayınlarda farklı adlandırmalarla ele alınmakta olup ortak bir terminolojik adlandırma ilerleyen dönemlerde çalışmaların artmasıyla birlikte oluşturulmalıdır. "Grafit Astarlı Seramik (Graphite Slipped Ceramic)" olarak adlandırdığımız bu grup Geç Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'nın sonuna kadar Güneydoğu Avrupa'da Balkanlar'da, ayrıca Anadolu'da, Kuzeybatı İran ve Nahçıvan'da yaygın iken Mısır, Filistin ve Kıbrıs'ta da analizler yapılırsa tespit edilmesi büyük ihtimale mümkün görünmektedir (Martino, 2017: 9).

David French, Kuzeybatı Anadolu ve Ege'de yürüttüğü yüzey araştırmalarında ele geçen seramikler üzerine yaptığı çalışmada Trakya ve Makedonya'da yüzeyine gümüşümsü grafit uygulanan örnekleri "Graphite-Painted Ware" olarak ayrı grupta değerlendirmiştir (French, 1961: 8-13). Martino, Batı Anadolu'da

Demircihöyük ve Paşaköy yerleşimlerinden gelen bazı seramiklerde gerçekleştirdiği analitik incelemelerde grafit izlerine rastlamıştır (Martino, 2017: 8, Fig. 5). Aynı şekilde Orta Anadolu’da Alışar Höyük, Çadır Höyük ve Büyük Güllücek yerleşimlerinden bazı seramikleri incelediğinde Balkanlar’dan farklı olarak oldukça ince öğütülmüş ve sanki fırçayla uygulanmış gibi grafit uygulamasıyla karşılaşmıştır (Martino, 2017: 9, Fig. 6-9). Güney Kafkasya’da ve Kuzeybatı İran’da Karaz kültürü ile ilişkili grafit astarlı seramikler, Burney ve Lang tarafından “Graphite-Burnished” olarak sınıflandırılmış ve Erken Tunç Çağı’ndan Orta Tunç Çağı’na geçişi gösteren Erken Transkafkasya III evresine tarihlendirilmiştir (Burney ve Lang, 1972: 66-67). Yerleşimler ise, Gürcistan’da Tetriskaro ve Amiranis Gora, Kuzeybatı İran’da Geoy Tepe, Yanık Tepe, Haftavan Tepe ve Bastam’dır. Son dönem çalışmalarda Nahçıvan’da Ovçular Tepesi Karaz seramiği arasında çok az sayıda örnek üzerinde gümüşümsü parlaklığı veren grafit olabilecek izlere değinilmiştir. Burada örnekler, Karaz kültürünün başlarına Geç Kalkolitik Dönem’e tarihlendirilmektedir (Marro vd., 2014: 140).

Doğu Anadolu’da, Elazığ Altınova Bölgesi’ndeki Tülintepe ve Tepecik kazılarında Kalkolitik Dönem’den itibaren tespit edilmiş olan gümüşümsü parlaklığa sahip mallar Güven Arsebük tarafından “Mika Astarlı Mallar” olarak adlandırılmıştır (Arsebük, 1974; 1979; 1986; Miyake, 1996). Arsebük, Doğu Anadolu Bölgesi’nde koyu yüzü açkılı mallar (Dark Faced Burnished Ware) ile Karaz seramiği arasındaki bağlantıyı ele aldığı çalışmalarında mika astarlı mallara ayrıca değinmiştir. Gönül Yalçın ve Ünsal Yalçın tarafından Tülintepe ve Tepecik yerleşimlerinde bazı mika astarlı olarak değerlendirilen Karaz çanak çömlek parçaları analitik olarak incelenmiş olup Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı (ETÇ) I ve II’ye ait bazı siyah perdahlı Karaz seramiklerinin astarında gümüşümsü grafit astar uygulaması olduğu tespit edilmiştir (Yalçın ve Yalçın, 2003; Yalçın, 2020: 277-279, Fig. 17). Ancak “Grafit Astarlı Seramikler”in çok sayıda ele geçmemesi, yaygın bir uygulama olmadığını da göstermiştir. Daha çok küçük boyutlu kaplarda uygulanmıştır.

Erzurum-Sos Höyük kazılarında ETÇ III’e ait Vd tabakasında (Milattan Önce (MÖ) 2500-2200) ele geçen parlak ve kaliteli açkılı siyah astarlı Karaz kaplarının bazılarının yüzeyinde grafit kullanımından dolayı gümüşümsü parlaklığın elde edildiğinden bahsedilmektedir (Sagona, 2000: 336). Ancak bununla ilgili diğer yayınlarda çok üzerinde durulmamış ve analitik çalışma yapılmamıştır.

2. Materyal ve Metot

Araştırmanın kapsamını, Erzurum ili sınırları içinde yer alan Pulur Höyük ve Pulur Höyük 2021 yılı arkeolojik kazı çalışmalarında tespit edilen grafit astarlı seramik grubuna ait 14 adet seramik örneği oluşturmaktadır. Bilimsel kazı çalışmaları esnasında kaydı tutulan seramik parçaları, hem form tipolojisi hem uygulanan yüzey işlemleri açısından değerlendirilerek gruplara ayrılmış ve özellikleri listelenmiş, çizim ve fotoğrafları şekil 6 ve 7’ye eklenmiştir. Ayrıca, araştırma kapsamında ele alınan seramik grubundan 2 örnek üzerinde (Şekil 6. 3, 7) Mikro Raman Spektroskopisi, X-Işın Fotoelektron Spektroskopisi (XPS) ve X-Işın Floresan Spektroskopisi (XRF) analizleri gerçekleştirilmiştir.

2.1. Pulur Höyük 2021 Yılı Kazı Çalışmaları

Erzurum ilinin 20 km batısında Aziziye ilçesine bağlı günümüzdeki adıyla Ömertepesi Mahallesi sınırları içinde yer alan Pulur Höyük, ova seviyesinden 15 m yüksekliğe ve 600x500 m boyutlarına sahiptir (Şekil 2). Pulur Höyük’te en geç dönemden erken dönemlere giden tabakalanmayı ortaya koymak amacıyla, 2021 yılı çalışmalarımızı basamaklı açma (step trench) yönteminde höyüğün batı kesiminde gerçekleştirdik.

Höyüğün tepe kısmında başlatılan çalışmalarda S19D-S18A plankarelerinde tabaka olarak açığa çıkardığımız en geç kültür, Erken Demir Çağı’na ait I. tabakadır. 1960 yılı kazılarında saptanamamış olan bu döneme ilişkin mimari yapı olarak çok sayıda ocak yapısı açığa çıkartılmış, ele geçen seramik ise çoğunlukla siyah, kahverengi ve az oranda kırmızı, bej renkte astarlı yüzeye sahiptir. Höyüğün batı eteğinde R18C-S18D plankarelerinde Orta Tunç Çağı’na (OTÇ) tarihlendirilen ve Karaz kültürünün geç evresine ait olan II. tabakanın 2 evresi açığa çıkarılmıştır (a ve b). Bu tabakadan Atatürk Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen ve TÜBİTAK-MAM laboratuvarında çalışılan kalibre edilmiş radyokarbon analiz sonucunun MÖ 1993-1827 tarih aralığını vermesi tarihlendirmede belirleyici olmuştur (Söz konusu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince SAB-2022-9968 nolu proje ile desteklenmiştir).

II. tabakadan yuvarlak plan çizen ve etrafı taşlarla çevrili iki adet ocak kalıntısı açığa çıkarılmıştır. IIa evresindeki yapı 1.38 m çapında, IIb evresindeki yapı ise 1.35 çapındadır. Aynı zamanda ahşap direk çukurları

da ortaya çıkarılmıştır. Tabaka toprağı, küllü yapıya sahip olup sıkılmış kil toprakları ile birlikte çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvana ait yanmış hayvan kemikleri açığa çıkartılmıştır. Ayrıca kutsal ocak ve parçaları, obsidyen, kemik ve taş aletler, taş boncuklar ele geçen buluntular arasındadır. Seramik örnekler ise karakteristik Karaz kültürü seramiğı özellikleri taşır. Buna göre, el yapımı seramiklerin yüzeyleri parlak veya mat siyah, kahverengi, kırmızı-siyah, kızılkahverengi astarlıdır. Kap formları arasında çömlek ve küpler, çanak ve kaseler, maşrapalar, kapaklar yer alırken, nahçıvan kulp parçaları ile kabartma, kazıma, baskı-oluk bezemeli örnekler de ele geçmiştir. II. tabakanın her iki evresinde de açığa çıkarılan seramikler arasında “Grafit Astarlı Seramikler” oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu seramikler, Karaz kültürüne ait yeni tabakayla birlikte görülmeye başlar ve grafit ile iyice parlaklık kazandırılmış olup siyah renkte astarlı dış yüzeye sahiptirler.

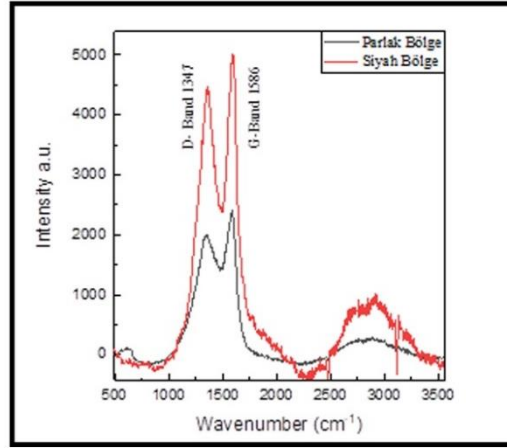


Şekil 2. Pulur Höyük, Kuzeybatıdan Görünüm

2.2. Analitik Çalışmalar ve Sonuçları

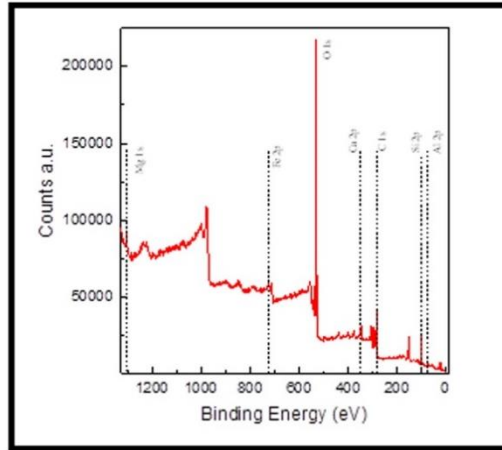
Pulur Höyük 2021 yılı kazı çalışmalarında II. tabakadan grafit astarlı seramik grubundan 2 ayrı örnek üzerinde (Şekil 6. 3, 7) Mikro Raman Spektroskopi, X-Işını Fotoelektron Spektroskopi (XPS) ve X-Işınları Floresan Spektroskopisi (XRF) analizleri uygulanmıştır. Örneklerin Mikro Raman ölçümleri WITec Alpha 300 R sistemi ile 532 nm dalga boylu lazer ile gerçekleştirilmiştir. X-Işını Fotoelektron Spektroskopisi (XPS) ölçümleri SPECS marka FlexMode model XPS sistemi ile gerçekleştirilmiştir. Ölçümlerde X-Işını kaynağı olarak “Monokromatik AlK α ” kullanılmıştır. X-Işınları Floresan Spektroskopisi (XRF) ölçümlerinde ise el XRF analiz cihazı kullanılmıştır (Raman ve XPS analizleri, Atatürk Üniversitesi Doğu Anadolu İleri Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (DAYTAM) laboratuvarında; XRF analizi, Erzurum Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü’nde gerçekleştirilmiştir).

Örnekler üzerindeki parlak ve siyah bölgelerden alınan Raman spektrumları Şekil 3’te verilmiştir (Şekil 3). Burada, hem parlak hem de siyah bölgelerden alınan spektrumların benzer formda oldukları görülmüştür. Her iki bölgeden alınan G pikinin şiddeti D pikinden yüksektir. Pik şiddetleri oransal olarak incelendiğinde yapıların amorf karbon yapısı ve/veya grafit oksit yapısı ile benzerlik gösterdiği düşünülmektedir. Grafit, grafitin tek katmanlı haline verilen isimdir.



Şekil 3. Örneklerin Raman Spektrumu

Örneklerden alınan XPS spektrumu Şekil 4’de ve yapıdan elde edilen atomik yüzdeler ise Tablo 1’de verilmiştir (Şekil 4; Tablo 1). İlgili şekil ve tablodan yapı içerisinde Oksijen (O) ve Karbon (C) yüzdesinin yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapıda atomik yüzdeleri azalacak şekilde sıralandığında Silisyum (S), Potasyum (K), Alüminyum (Al), Fosfor (P), Magnezyum (Mg), Azot (N), Demir (Fe), Kalsiyum (Ca) ve Sodyum (Na) elementlerinin bulunduğu görülmektedir.

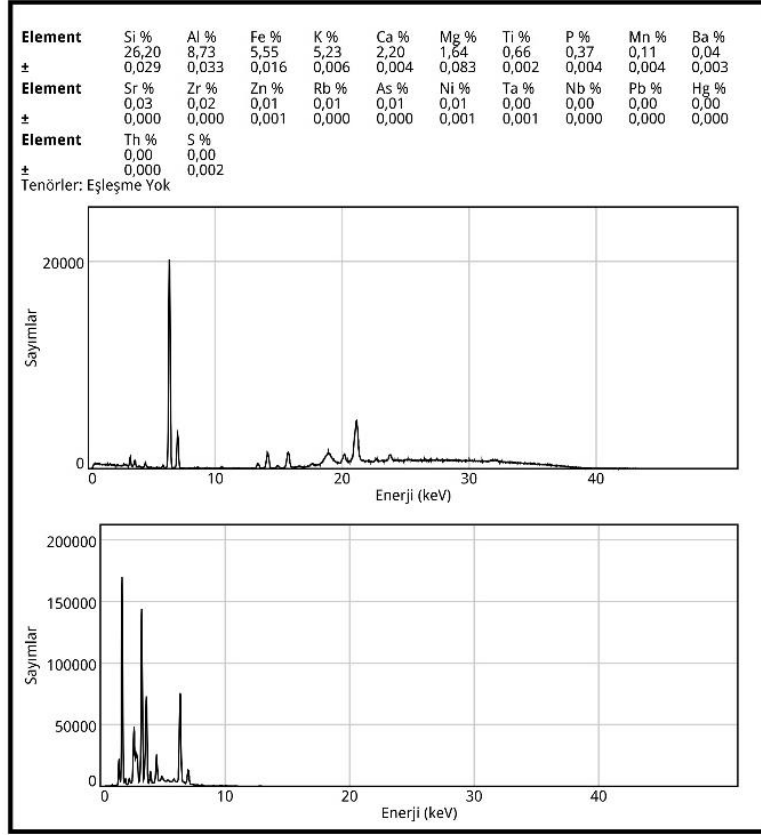


Şekil 4. Örneklerin Genel XPS Spektrumu

Tablo 1. XPS Spektrumundan Elde Edilen Atomik Yüzdeler

Element	Atomik %
O 1s	52.53
C 1s	22.06
N 1s	0.89
Mg 2s	1.019
Ca 2p	0.65
Na 1s	0.66
Si 2p	14.29
P 2p	1.22
K 2p	2.98
Al 2p	2.81
Fe 2p	0.86

XRF analizi sonucunda da Şekil 5’de verildiği üzere aynı şekilde elementlerin varlığı tespit edilebilmiştir (Şekil 5).



Şekil 5. Örneklerin XRF Spektrumu

3. Pulur Höyük Grafit Astarlı Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi

Karaz kültürü seramiğinin karakteristik özelliği parlak açık uygulaması ve siyah astara sahip olmasıdır. 2021 Pulur Höyük kazılarında parlak açılama işleminin uygulandığı siyah astarlı, içi kırmızı veya kahverengi-dışı siyah astarlı seramik örneklerinin yanı sıra grafit astarlı mallar da tespit edilmiştir. Grafit astarın bilinçli bir biçimde bazı siyah astarlı seramiklerin dış yüzeylerinde uygulandığı analitik olarak tespit edilmiştir.

Pulur Höyük Ila evresinden 9 adet, I Ib evresinden 5 adet olmak üzere toplam 14 adet grafit astarlı seramik parçası *in situ* halde ele geçmiştir. Grafit astarlı malların önemli özelliği seramiklerin tüm yüzeyini kaplayan gümüşümsü grafit minerali taneleridir. Yüzeye yapılan grafit astar uygulaması ve kaliteli açılama, kaplara parlak, gümüşümsü ve gri renkte metalik bir görüntü kazandırmıştır.

Tümü el yapımı ve kaliteli biçimde açılanmış olan grafit astarlı seramikler mal özellikleri açısından incelendiğinde, hamur renklerinin gri ve kahverenginin tonlarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Katkı maddeleri olarak hamurlarına kum, taşcık ve kireç gibi mineral katkıları eklenmiştir. Bunların sayısı ve boyutu kabın ince veya kaba nitelikte oluşuna göre değişkenlik göstermektedir. Siyah astarlı dış yüzeylerinde grafitin verdiği parlak gümüşü renk oldukça belirgindir. İnce kalitede olan örneklerin cidarları orta kalınlıktadır. Bir tane örnek hem form olarak diğer örneklerden farklı hem de kaba bir niteliğe sahiptir (Şekil 6. 5). Grafit astarlı seramiklere tipolojik açıdan bakıldığında, çanak, kase ve çömleklerin ana formları oluşturduklarını söylemek mümkündür. Grafit astarlı seramikler arasında 14 örnekten 10 tanesi çömlek, 2 tanesi çanak ve 2 tanesi kase formuna aittir.

1. Grup: Çömlekler

Çapları 9 ile 16 cm arasında değişir. 1 tane çömlek parçasının ağız kısmı düzleştirilmiştir (Şekil 6. 5). Diğer 9 tane örnek “S” profillidir (Şekil 6. 7 ve Şekil 7. 8-14). Karaz kültürünün karakteristik mal özelliklerinden biri olan dışı siyah astarlı, içi kırmızı veya kahverengi astarlı (Red-Black Burnished Ware) örnekleri 3 tane çömlek

parçasında görmektediriz (Şekil 6. 5, 6, 7). Diğer 7 parça ise dış ve iç kısımda siyah renkte astarlıdır (Black Burnished Ware) (Şekil 7). Her bir seramik örneğinin dış yüzeyi parlak aşıklıdır.

Karaz kültürünün karakteristik formlarından olan “S” profilli kaplar kimi yayında derin çanak/kase (Koşay ve Vary, 1967) kimi yayında da çömlek/çömlekçik (Yiğitpaşa ve Can, 2012) olarak değerlendirilmiştir. Bakıldığında form olarak hem çanak hem çömlek arasında kalır. Pişirme kabından ziyade servis kabı olarak kullanıldıkları düşünülebilir. Ele aldığımız grup içerisinde yer alan örnekler basık ve küçük boyutludurlar. Dar ve kısa boyuna sahiptirler. Geniş ağızları dışa doğru açılır ve boyun kısmından küresel alt gövdeye yumuşak geçişleri vardır. Çalışılan örnekler kapların ağız kısımlarına aittir ancak başka kazılardan geçen benzer örnekler bakıldığında sivri ya da yuvarlak dibe sahip oldukları anlaşılır.

S profilli gövde parçalarından birisi kazıma çizgilerden oluşan geometrik bezeme ile süslenmiştir (Şekil 6. 6). Bu örnekte gümüşümsü grafit astarın kazıma çizgilerin içerisinde oldukça belirgin olduğu dikkati çeker. Benzer biçimde ince kazımalı örnekler Güzelova Höyük (Koşay ve Vary, 1967: Lev. XXXIX, G.495), Pulur-Sakyol Höyük (Koşay, 1976: Lev. 66.1), Tepecik Höyük (Esin, 1970: Lev. 12.13), Dilkaya Höyük (Kozbe, 1987: Lev. 21-23) ve Gürcistan’da Kvatskhelebi yerleşiminde (Sagona, 1984: Fig. 1.3) vardır.

Sos Höyük kazılarında ETÇ III’e ait (MÖ 2500-2200) Vd tabakasından itibaren tespit edilen “S” profilli çömlekler, OTÇ’na ait IV. tabakada (MÖ 2200-1500) artarak görülmeye devam eder. Kazımcısı Sagona tarafından “Martkopi çanak çömleği” olarak adlandırılmıştır (Sagona, 2000: 335).² Sos höyük’te de benzer biçimde koyu yüzü parçaların dış yüzeyleri genellikle grafitin net kullanımını gösterir biçimde kaliteli perdahlanmıştır (Sagona, 2000: Fig. 13.4; Fig. 17.3; Fig. 18.10).

Karaz kültürünün yayılım sahası içinde daha çok Doğu Anadolu Bölgesi’nde “S” profilli çömlekler ele geçmiştir. Benzer örnekler, Sos Höyüğü’nün yanı sıra Erzurum’daki geçmiş yıllardaki kazılardan Pulur Höyük ilk dönem kazıları (Koşay, 1964: Lev. XXVIII, P.21, P.23, P.25), Karaz Höyük (Koşay ve Turfan, 1959: 394, Kz.a.56; 408, Kz.a.18) ve Güzelova Höyük’ten (Koşay ve Vary, 1967: Lev. XLII, G.4; XLIII, G.243; XLIV, G.58, G.109, G.212, G.232; XLV, G.199, G.238; XLVI, G.248; XLVII, G.323; XLVIII, G.103, G.414; XLIX, G.9, G.292; LII, G.158) çok sayıda ele geçmiştir. Elazığ-Malatya bölgesinde Aşvan Kale (Sagona, 1984: Fig. 62.9), Taşkun Mevkii (Sagona, 1994: Fig. 36-37), Norşuntepe (Hauptmann, 1982: Lev. 44.7; 46.6); Van-Muş Bölgesi’nde Van Kalesi Höyüğü (Konyar vd., 2012: 225), Karagündüz Höyüğü (Sevin vd., 1998: çizim 5), Dilkaya Höyük (Kozbe, 1987: 71, Lev. 22-31); Gürcistan’da Kvatskhelebi (Sagona, 1984: Fig. 1.3); Kuzeybatı İran’da Yanık Tepe (Sagona, 1984: Fig. 25.1), Geoy Tepe (Kushnareva, 1997: 69, Fig. 28) yerleşimlerinde ele geçmiştir.

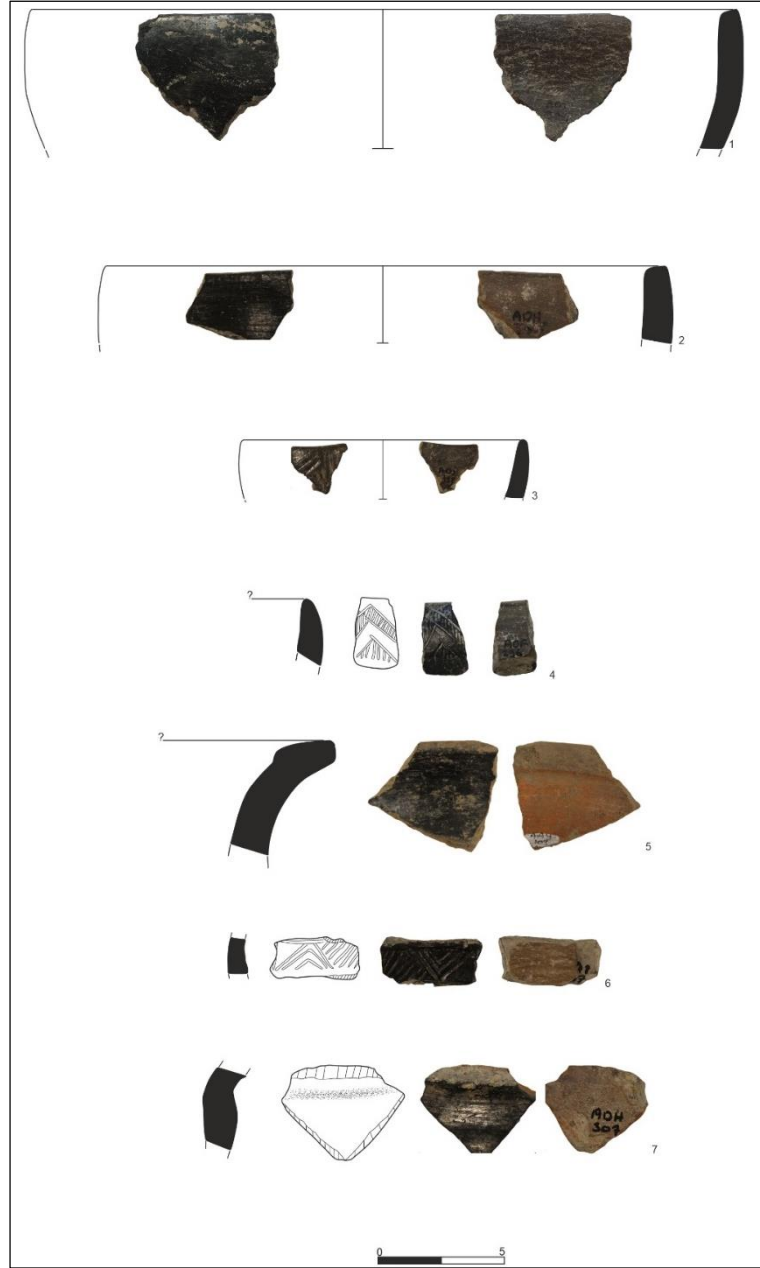
Karaz kültürünün karakteristik formlarından olan “S” profilli çömlekler, Doğu Anadolu Bölgesi genelinde form biçiminde yöresel farklılıklar taşıyarak kullanım görmüştür. Bu formun bölgede tercih edilmesinin sebebi ise tamamen yöreye özgü bir kullanım amacı ile ilişkilendirilebilir. Pulur Höyük kazılarında da elde ettiğimiz son veriler ışığında “S” profilli çömleklerin, Karaz kültürünün geç evresini temsil ettiğini söyleyebiliriz.

2. Grup: Çanaklar

Karaz kültürünün geç evresinde görülen geniş ağızlı, derin ve küresel gövdeli çanaklar, Pulur Höyük son dönem kazılarında grafit astarlı grupta 2 örnekle temsil edilir. 1 tane örnek (Şekil 6. 2) 22 cm çapında ve dudak üstü düzleştirilmiştir. Omuzu yuvarlatılmış, yarı küresel gövdeye sahiptir. Diğer örnek ise (Şekil 6. 1) 28 cm çapında olup yuvarlak omuzlu ve küresel gövdeye sahiptir. Bu grupta bezemeli seramik parçası yoktur. Her ikisinin de dışı siyah astarlı, içi kızıl kahverengi astarlıdır. Dış yüzeyleri parlak aşıklıdır.

Çalışmamız içinde yer alan çanakların benzer örnekleri, Erzurum-Kars bölgesinde Pulur Höyük ilk dönem kazıları (Koşay ve Vary, 1964: Lev. XXXII, P.572), Karaz Höyük (Koşay ve Turfan, 1959: 387, Kz.a.9), Güzelova Höyük (Koşay ve Vary, 1967: Lev. XLI, G.96), Sos Höyük (Sagona, 2000: Fig. 17.1), Büyüktepe Höyük (Sagona vd., 1992: Fig. 4.1); Elazığ-Malatya bölgesinde Pulur-Sakyol Höyük (Koşay, 1976: Lev. 51.129; 52.192; 55.146), Arslantepe (Sagona, 1984: Fig. 47.4), Tepecik (Esin, 1970: Lev. 12.7), Aşvan Kale (Sagona, 1994: Fig. 72.2, 5); Van-Muş bölgesinde Dilkaya Höyük (Kozbe, 1987: Lev. 15.13; 16.15; 17.2) yerleşimlerinde ele geçmiştir.

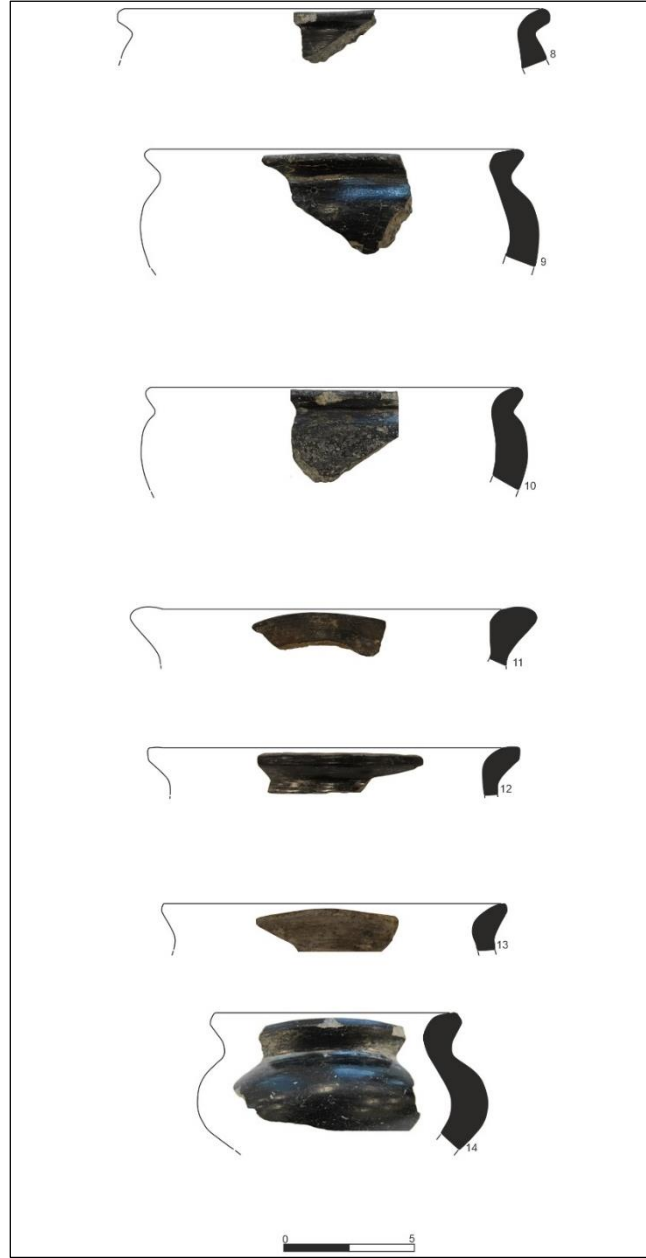
² Transkafkasya’da Kura-Aras ve Trialeti dönemleri arasındaki dönem “Martkopi” olarak adlandırılır. “Martkopi çanak çömleği” parlak siyah bir perdah, kazıma bezeme ve yarı küresel form ile ayırt edilir.



Şekil 6. Seramik Çizim ve Fotoğrafları

Katalog: Şekil 6

- 1. Seramik No:** ADJ 324 **Form:** Çanak **Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/3 **İç Astar:** 7.5 YR 3/2 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** Orta **Çap:** 28 cm
- 2. Seramik No:** ADH 305 **Form:** Çanak **Hamur Rengi:** 2.5 Y 2.5/1 **İç Astar:** 10 R 5/1 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** Orta **Çap:** 22 cm
- 3. Seramik No:** ADJ 323 **Form:** Kase **Hamur Rengi:** Gley 2 4/5PB **İç Astar:** Gley 1 2.5/N **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** Orta **Bezeme:** Oluk kazıma **Çap:** 11 cm
- 4. Seramik No:** ADF 296 **Form:** Kase **Hamur Rengi:** 10 YR 4/2 **İç Astar:** 2.5 YR 4/2 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** Orta **Bezeme:** Kazıma
- 5. Seramik No:** AAY 103 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/4 **İç Astar:** 2.5 YR 5/4 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** Orta
- 6. Seramik No:** ADI 317 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** 7.5 YR 8/3 **İç Astar:** 7.5 YR 5/4 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** Orta **Bezeme:** Kazıma
- 7. Seramik No:** ADH 307 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** 5 YR 6/6 **İç Astar:** 10 YR 6/1 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi



Şekil 7. Seramik Çizim ve Fotoğrafları

Katalog: Şekil 7

- 8. Seramik No:** ADF 295 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** Gley 1 2.5/N **İç Astar:** 7.5 YR 6/2 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi **Çap:** 16 cm
- 9. Seramik No:** ADD 284 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** Gley 1 3/N **İç Astar:** 2.5 Y 2.5/1 **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi **Çap:** 14 cm
- 10. Seramik No:** ADE 292 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** Gley 1 5/N **İç Astar:** Gley 1 4/N **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi **Çap:** 14 cm
- 11. Seramik No:** ADH 303 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** 2.5 Y 3/2 **İç Astar:** 10 YR 3/1 **Dış Astar:** 10 YR 2/1 **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi **Çap:** 13 cm
- 12. Seramik No:** ADH 308 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** 5 YR 6/1 **İç Astar:** 10 YR 6/1 **Dış Astar:** 10 YR 6/1 **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi **Çap:** 13 cm
- 13. Seramik No:** ADJ 321 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** Gley 1 5/N **İç Astar:** Gley 1 4/N **Dış Astar:** Gley 1 5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi **Çap:** 13 cm
- 14. Seramik No:** ADD 283 **Form:** Çömlek **Hamur Rengi:** Gley 1 2.5/N **İç Astar:** Gley 1 4/N **Dış Astar:** Gley 1 2.5/N **Katkı:** Mineral **Açkı:** Var **Yapım:** El **Pişme:** İyi **Çap:** 9 cm

3. Grup: Kaseler

Bu grup 2 adet ince nitelikte, yuvarlak omuzlu küresel gövdeye sahip, basit ve sığ örnek ile temsil edilir. Çapı bilinmeyen 1 tane örnek basit ağız kenarlı ve kazıma çizgi bezemelidir (Şekil 6. 4). Diğer örnek 11 cm çapında olup aynı şekilde basit ağız kenarlı ve kazıma çizgi bezemelidir (Şekil 6. 3). Dış yüzeyleri siyah astarlı ve parlak açkılı, iç yüzeyleri ise Şekil 6. 4'te grimsi kahverengi, Şekil 6. 3'te siyah astarlıdır. Bezeme olarak bir örnekte ince kazıma tekniğinde birbirini vev kesen uzun çizgilerin arası kısa çizgilerle doldurulmuştur (Şekil 6. 4). Benzer biçimde olan bezeme şablonu Trialeti yerleşiminde (Gürcistan) (Sagona, 1984: Fig. 2.2) vardır. Diğer örnekte oluk kazıma tekniğinde birbirine değen çizgiler yapılmıştır (Şekil 6. 3). Benzer biçimde olan bezeme şablonu Tepecik'te (Yalçın, 2020: Fig. 17) vardır.

Çalışmamız içinde yer alan kaselerin benzer örnekleri, Erzurum-Kars bölgesinde Pulur Höyük ilk dönem kazıları (Koşay ve Vary, 1964: Lev. XXXII, P.4-68), Güzelova Höyük (Koşay ve Vary, 1967: Lev. XLI, G.393); Elazığ-Malatya bölgesinde Tepecik (Sagona, 1984: Fig. 34.4), Aşvan Kale (Sagona, 1994: Fig. 72.10; 77.8); Van-Muş bölgesinde Dilkaya Höyük (Kozbe, 1987: Lev. 20.6; 32.4) yerleşimlerinde ele geçmiştir.

4. Tarihlendirme

Pulur Höyük kazılarında tespit edilen "grafit astarlı seramikler" Karaz kültürünün geç evresine yani Orta Tunç Çağı'na ait II. tabakadan ele geçmiştir. Kronolojik açıdan Doğu Anadolu Bölgesi'nin MÖ 2. Binyıl kültürleri diğer dönemlerde de olduğu gibi kesin olarak tarihlenememektedir. Bölgede Orta Tunç Çağı için kesin tarih veren Sos Höyük dışında 2021 yılında kazıların başladığı Pulur Höyük'ten elde edilen Karbon 14 (C14) sonucu önemlidir. C14 sonuçlarına göre, Sos Höyük IV tabakası MÖ 2200-1500 yıllarına tarihlendirilir (Sagona, 2000). IVa evresi MÖ 2200-2000, IVb evresi ise MÖ 2000-1500 yılları arasındadır. Pulur Höyük II tabakası ise C14 sonuçlarına göre, MÖ 1993-1827 yıllarına tarihlendirilir. Pulur Höyük kazıları önümüzdeki yıllarda devam edeceğinden dolayı erken yerleşim katlarına dair bilgilerimiz de artmaya devam edecektir. En son elde edilen verilere göre, Pulur Höyük II tabakası ile Sos Höyük IVb tabakasının çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. Muş-Tepeköy Höyüğü'nde yapılan kurtarma kazılarında IV. tabaka, alınan C14 sonuçlarına göre Orta Tunç Çağı'na (MÖ 1955-1288) tarihlendirilmiştir (Erdoğan vd., 2021: 5). Orta Tunç Çağı'nda (MÖ 2000/1900-1700) Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan "Yayla Kültürü (Van-Urmiye Kültürü)" ile Güney Kafkasya'da yaşanan "Trialeti Kültürü" kurgan tipi ölü gömme geleneği, aralarında altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış eserlerin de olduğu zengin mezar hediyeleri ve boya bezemeli seramikler ile tanımlanır (Özfirat, 2001; Rubinson, 2003; Sagona, 2018). Ancak günümüze kadar, Erken Tunç Çağı'ndan sonra yöre halkının bereketli ovaları terk edip yüksek yaylalarda göçebe bir yaşam sürdürdüğü görüşü de artık doğruluğunu kaybetmeye başlamıştır. Sos Höyük, Pulur Höyük gibi stratigrafi veren kazılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda en azından Erzurum ve Pasinler ovalarında yerleşik yaşamın devam ettiğini, eş zamanlı olarak yüksek yaylalarda ayrı bir yaşam biçiminin sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

5. Sonuç

Kalkolitik Dönem'den itibaren Balkanlar'dan İran'a geniş bir bölge içinde grafit astar uygulamasının teknik olarak mineralin faydalı özelliklerine bağlı olan teknolojik deneyimler sonucu tercih edildiği düşünülebilir. Kalkolitik gibi erken dönemlerde bu tarz teknolojik gelişmelerin anlaşılabilmesi için, grafit uygulamasına yönelik çalışmaların sayıca artması daha doğru olacaktır (Martino, 2017: 11).

Karaz kültürüne ait karakteristik çanak çömlek arasında "parlak açkılı siyah astarlı mallar" çok sayıda ele geçmesi ve görüntüsü itibarıyla özel bir yer tutar. Bunlar gibi oldukça parlak yüzeye sahip bir başka Karaz kültürü çanak çömleği ise "grafit astarlı seramikler"dir. Pulur Höyük 2021 yılı kazılarında açığa çıkarılan grafit astarlı seramikler, Orta Tunç Çağı'nda kurgan tipi mezarlarda ele geçen gümüş kapların görüntüsünü andırır biçimdedir. Mezar hediyeleri arasındaki etkileyici altın, gümüş ve bakırdan metal kaplar, silah ve aletler, altın diadem, aplik, kolye gibi süs objeleri MÖ 2. Binyıl'da sosyal yapılanma içinde kendini etkin biçimde göstermeye başlayan elit sınıfın toplumdaki yerine işaret eden değerli eserler arasında metallerin ayrıcalıklı yerini vurgulamaktadır. Pulur Höyük kazılarında Orta Tunç Çağı tabakasından ele geçen bazı seramiklerin yüzeyinde grafit uygulamasının tercih edilmesinde, hem gümüşten metal kapların taklit edilmesi hem de grafitin işlevsel olarak ısıya dayanıklılığı ve sıvı tutma özelliği yüksek bir mineral olduğunun farkedilmesi akla

gelmektedir. Analitik çalışmaların yapıldığı bu özel seramik grubunda grafit uygulaması hakkında önümüzdeki yıllarda hayata geçirilecek deneysel çalışmalarla daha çok bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Çok fazla bilinmeyen “grafit astarlı seramik” grubuna dair örnekler, Erzurum-Pulur Höyük 2021 yılı kazılarında kültürün geç evresine ait II. tabakadan ele geçmiştir. Bu da grafit astar uygulamasının Doğu Anadolu Bölgesi’nde en azından Orta Tunç Çağı sonuna kadar devam ettiğini bize göstermiştir. Pulur Höyük’te Orta Tunç Çağı’na ait Karaz kültürünün geç evresinde tespit edilen grafit astarlı seramiklerin daha sonraki dönemlerde ele geçmemiş olmasından, bu kültürün sonlanmasıyla birlikte bu malların da üretimine devam edilmediği anlaşılmaktadır. Pulur Höyük’te ilerleyen kazı sezonlarında MÖ 2. Binyıl tabakasında tespit ettiğimiz grafit astarlı malların erken örneklerinin Tülintepe ve Tepecik’te olduğu gibi Karaz kültürünün daha erken evrelerinde ortaya çıkması olası görülmektedir. Erzurum-Pulur Höyük’teki son dönem kazı çalışmaları Karaz kültürü hakkında konuşulacak daha çok konunun olacağını göstermiştir.

Kaynakça

- Arsebük, G. (1974). *Koyu yüzü açkılı ve Karaz türü çanak çömlek arasındaki ilişkiler sorunu* [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Arsebük, G. (1979). *Altınova’da (Elazığ) koyu yüzü açkılı ve Karaz türü çanak çömlek arasındaki ilişkiler*. VIII. Türk Tarih Kongresi. Türk Tarih Kurumu Yayınları. 81-92.
- Arsebük, G. (1986). *Altınova’da (Elazığ) başlangıcından İlk Tunç Çağın sonuna kadar kültür silsilesi ve sosyal tabakalanma sorunu*. IX. Türk Tarih Kongresi. Türk Tarih Kurumu Yayınları. 67-72.
- Atalay, İ. (1978). *Erzurum Ovası ve çevresinin jeolojisi ve jeomorfolojisi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Burney, C. ve Lang, D. M. (1972). *The peoples of the hills: Ancient Ararat and Caucasus*. Praeger Publishers
- Dengiz, O., Demirağ-Turan, İ. ve Özkan, B. (2019). Erzurum ili temel coğrafi özellikleri ve potansiyel işleme tarım alanı varlığı. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 50 (2), 136-152.
- Erdoğan, S., Erçek, M., Çiftçi, Y., Biber, H., Yılmaz, H. ve Ayaz, G. (2021). Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları. *Anadolu Araştırmaları*, 25, 1-26.
- Esin, U. (1970). Tepecik kazısı 1968 yılı önraporu. *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları (Metin)*. ODTÜ Keban Projesi Yayınları (Seri I. No. I). 147-158.
- French, D. H. (1961). Late Chalcolithic pottery in North-West Turkey and the Aegean. *Anatolian Studies*, 11, 99-141.
- Hauptmann, H. (1982). Norşuntepe kazıları, 1974. *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*. ODTÜ Keban Projesi Yayınları (Seri I. No. 7). 13-40.
- Konyar, E., Ayman, İ., Avcı, C., Yiğitpaşa, D., Genç, B. ve Akgün, R.G. (2012). Excavations at the Mound of Van Fortress – 2011. *Colloquium Anatolicum*, XI, 219-245.
- Koşay, H. Z. (1976). *Keban projesi Pulur kazısı 1968-1970*. ODTÜ Keban Projesi Yayınları (Seri III. No. I).
- Koşay, H. Z. ve Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz kazısı raporu. *Belleten*, 23 (91), 349-413.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1964). *Pulur kazısı: 1960 mevsimi çalışmaları raporu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1967). *Güzelova kazısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kozbe, G. (1987). *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 kazı dönemlerinde ele geçen Erken Transkafkasya çanak çömleği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Kushnareva, K. Kh. (1997). *The Southern Caucasus in Prehistory: stages of cultural and socioeconomic development from the eight to the second mill. BC*. University of Pennsylvania Museum.
- Kürüm, S. ve Özdemir, N. N. (2020). Erzurum Bölgesinde Palandöken volkanik kayaların petrografik ve jeokimyasal özellikleri, Doğu Anadolu, Türkiye. *International Journal of Pure and Applied Sciences*, 6(2), 42-60.
- Marro, C., Bakhshaliyev, V. ve Berthon, R. (2014) On the genesis of the Kura-Araxes phenomenon: new evidence from Nakhchivan (Azerbaijan). *Paléorient*, 40 (2), 131-154.
- Martino, S. (2017) Graphite-treated pottery in the Northeastern Mediterranean from the Chalcolithic to the Bronze Age. *Near Eastern Archaeology*, 80(1), 3–13.
- Miyake, Y. (1996). *Doğu Anadolu’daki koyu yüzü açkılı çanak çömlek* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- MTA, (2022, 5 Eylül). <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/grafit>.
- Özfirat, A. (2001). *Doğu Anadolu yayla kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Rubinson, K. S. (2003). Chapter 6: silver vessels and cylinder sealings: precious reflections of economic exchange in the Early Second Millennium B.C. *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (Ed. Smith, A. T. ve Rubinson, K. S.). University of California. 128-143.

- Sagona, A. (1984). *The Caucasian Region in the Early Bronze Age vol 3.1: Illustrations*. British Archaeological Reports Series 214.
- Sagona, A. (1994). *The Aşvan Sites 3: Keban Rescue Excavations-Eastern Anatolia the Early Bronze Age*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Sagona, A. (2000). Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory: A provisional chronology for Northeast Anatolia. *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe -IIIe Millenaires, Varia Anatolica XI* (Ed. Marro, C. ve Hauptmann, H.). 329-373.
- Sagona, A. (2018). *Archaeology of the Caucasus: from earliest settlements to the Iron Age*. Cambridge University Press.
- Sagona, A., Pemberton, E. ve McPhee, I. (1992). Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: second preliminary report. *Anatolian Studies*, 42, 29-46.
- Sevin, V., Kavaklı, E., Özfirat, A. (1998). Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1995-1996 Yılı Kurtarma Kazıları. XIX. *Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt I*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. 571-589.
- Yalçın, H. G. (2020). Settlement mound Tepecik and the Karaz culture in Eastern Anatolia. *Documenta Praehistorica*, XLVII, 262-285.
- Yalçın, Ü. ve Yalçın, H. G. (2003). Zur Karaz-Keramik von Tepecik-Ostanatolien. *Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar* (Ed. Özbaşaran, M., Tanındı, O. ve Boratav, A.). Ege Yayınları. 321-342.
- Yiğitpaşa, D. ve Can, S. (2012). Van Müzesi buluntuları ışığında Van-Muş Bölgesinde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (20), 274-291.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN SU KAYNAKLARINA ETKİSİ VE UYUM ÖNERİLERİ: KIRAZDERE HAVZASI ÖRNEĞİ

Climate Change Impact on Water Resources and Adaptation Strategies: The Case of Kirazdere Basin

Cüneyt AYVA¹, Ayşe ATALAY DUTUCU² ve Beyza USTAOĞLU³

¹Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Sakarya, cuneyt.ayva@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9974-8745

²Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Sakarya, aatalay@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8602-8172

³Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Sakarya, bustaoglu@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9876-3027

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

15.06.2022

Kabul/Accepted:

07.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1131015

Anahtar Kelimeler

İklim Değişikliği, Kuraklık,
Uyum, Su Kaynakları,
Sürdürülebilirlik

Keywords

Climate Change,
Drought, Adaptation, Water
Resources, Sustainability

ÖZ

Çalışmada Kocaeli ilinin önemli su kaynaklarından birisi olan Yuvacık Barajı'nın alt havzalarından Kirazdere havzası ve çevresinde iklim değişikliğinin günümüzdeki etkisi ve gelecekteki olası etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Mann Kendall trend analizi sonuçlarına göre; 1975-2020 yılları arasında sıcaklığın artış trendinde olduğu, bu artışın belirgin olarak 2000'li yıllardan sonra olduğu, yağışta anlamlı bir trend olmadığı, akımın ise azalış trendinde olduğu gözlemlenmiştir. R Studio programı kullanılarak Standartlaştırılmış Yağış İndeksi (SYİ) analizi ile incelenen periyotta kuraklıkların olduğu saptanmıştır. Baraj gölünde kuraklığın da etkisiyle meydana gelen su seviyesindeki azalmalar, arazi çalışmalarında alınan drone görüntüleri ile de gözlemlenmiştir. HadGEM2-ES ve MPI-ESM-MR iklim modellerinden RCP 4.5 ve RCP 8.5 iklim senaryoları ile elde edilen sonuçlara göre 2020-2098 periyodunda sıcaklıklarda artış trendi gözlemlenmiştir. Yağışlarda ise MPI-ESM-MR RCP8.5'e senaryosuna göre azalma yönünde bir trend olduğu gözlemlenmiş, ancak diğer model ve senaryolardan elde edilen sonuçlarda anlamlı bir trend gözlemlenmemiştir. İklim projeksiyonlarına bağlı olarak SYİ metoduyla elde edilen kuraklık analizi sonuçlarına göre; havzada gelecekte de kısa ve uzun dönemli kuraklıklar yaşanacağı, 2050 yılından sonra daha da şiddetleneceği öngörülmektedir. Bu sebeple su sıkıntısını en aza indirmek için Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları içerisinde yer alan "İklim Eylemi" ve "Temiz Su" ya erişim kapsamında suyu doğru kullanma teknolojilerinin yaygın hale getirilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

In the study, the impact of climate change and its possible future effects in the Kirazdere basin, one of the sub-basins of Yuvacık Dam, which is one of the important water resources of Kocaeli province, were tried to be determined. According to the results of Mann Kendall trend analysis, it was observed that the temperature was in an increasing trend after the 2000s, there was no significant trend in precipitation, and the flow data was in decreasing trend. It was determined that there was drought examined by the SPI analysis using the R Studio. The decrease in the water level of the dam lake was also observed with the drone images taken from the field during the field study. According to the results of the drought analysis obtained by the SPI method depending on the climate projections; It is predicted that there will be short and long-term droughts in the future in the basin, and it will become more severe after 2050. For this reason, in order to minimize water shortages, technologies for using water correctly should be made widespread within the scope of access to "Climate Action" and "Clean Water", which are included in the Sustainable Development Goals.

Atf/Citation: Ayva, C., Dutucu, A.A. ve Ustaoglu, B. (2023). İklim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkisi ve Uyum Önerileri: Kirazdere Havzası Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(47-64).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Beyza USTAOĞLU, bustaoglu@sakarya.edu.tr

1. Giriş

İklim değişikliği, su kaynaklarında azalmaya, kurak ve yarı kurak alanların genişlemesine neden olmaktadır. Aşırı buharlaşma sonucu çölleşme, tuzlanma ve erozyon her geçen gün artış göstermektedir. İklim değişikliği ile ortaya çıkan su döngüsünün değişmesi ve su kaynaklarının kullanımında sorun yaşayan ülkelerin yaşadığı belirsizlik durumu su stresine neden olmaktadır (Ustaoğlu vd., 2021). 2018 yılında yayımlanan “Çölleşme ile Mücadele İlerleme Raporuna” göre Türkiye topraklarının %25,5’i yüksek, %53,2’si ise orta derecede çölleşme riski ile karşı karşıyadır. İklim değişikliğinin; çölleşme riskini, kuraklığın şiddetini ve süresini her geçen gün arttırmaya devam edeceği tahmin edilmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Akdeniz Havzası’nda yer alan Türkiye de riskli ülkeler arasında yer almaktadır. Yağış ve sıcaklıklardaki değişimlere paralel olarak, kişi başına düşen kullanılabilir su potansiyeli açısından hali hazırda su sıkıntısı çeken ülkeler arasında yer alan Türkiye’nin su kaynaklarının bu değişimlerden olumsuz yönde etkileeneceği öngörülmektedir (Dabanlı vd., 2017; Cüceloğlu, 2019).

Akdeniz Havzası’nda iklim değişikliği, etkileri ve kuraklık ile ilgili yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Gomez vd. (2022)’ye göre İspanya başta olmak üzere Akdeniz Havzası’nın büyük bir bölümünde yağışta önemli bir azalma, sıcaklıkta bir artış ve kuraklıkların sayısı, süresi, yoğunluğu ve büyüklüğünde büyük artışlar öngörülmektedir. Meteorolojik ve hidrolojik kuraklık üzerindeki etki, daha yüksek rakımlı alanlar için (yağışın daha yoğun olduğu yerler) daha yüksek iken, tarımsal kuraklıklar üzerindeki etki, daha düşük kıyı bölgelerinde daha yüksektir. Avrupa’nın bazı bölgelerinde 2003 ve 2015 kuraklıkları, son 250 yılın en şiddetli kuraklıkları olarak kabul edilebilir (Hanel vd., 2018). Hertig ve Trambly (2017) SYİ kullanarak 2070-2100 döneminde ait Akdeniz’deki kuraklıkları RCP 8.5 senaryosu MPI-ESM-LR modelinin projeksiyon çıktılarına göre araştırmışlardır. Dubrovsky vd. (2014) Palmer Kuraklık Şiddet İndisi kullanarak A2 emisyon senaryosuna göre tüm Akdeniz’i incelemiştir. Heinrich ve Gobiet (2012), hem SYİ hem de PDSI kuraklık endeksleri ile RCM’leri kullanarak Akdeniz havzasının kuzey bölümünü kapsayan Avrupa üzerinde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmalardan elde edilen ortak sonuç Akdeniz Havzası’nda sıcaklıkların artacağı ve yağış düzensizliklerinin olacağı, bu durumun kuraklık koşullarını etkileyeceği yönündedir. Türkiye’de de iklim değişikliği projeksiyonlarının temel sonuçlarını farklı senaryolara ve iklim modellerine göre inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. En son yayınlanan IPCC 6. Raporuna göre (2021) kuraklıkların önümüzdeki yıllarda da özellikle Türkiye’yi de olumsuz yönde etkileyeceği SSP senaryolarına göre elde edilen model sonuçlarıyla yayımlanmıştır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022a) tarafından Türkiye için İklim Projeksiyonları isimli yayınlanan raporda Türkiye için HadGEM2-ES, MPI-ESM-MR, GFDL-ESM2M küresel model veri setleri kullanarak RegCM4.3.4 Bölgesel Modeli ile dinamik ölçek küçültme yöntemiyle RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarına göre 1971-2000 referans periyotlu 2016-2040, 2041-2070, 2071-2099 gelecek periyotlu, 20 km çözünürlüklü Türkiye ve bölgesi için projeksiyon sonuçları elde edilmiştir. Her iki senaryo ve modellere göre sıcaklıkların artış, yağışların ise azalış yönünde bir trendi olduğu tespit edilmiştir. Türkeş vd. (2020)’ye göre Türkiye’de yağış tutarlarının genel olarak düşüş eğiliminde olduğu, kuraklık koşullarının daha da artacağı belirlenmiştir. Şen (2013)’e göre; Türkiye, iklim değişikliği açısından kırılganlığı yüksek bir bölgede yer almaktadır. Gelecekle ilgili iklim değişikliği projeksiyonları sıcaklıkların ülke genelinde yükselmesi ve yağışların özellikle ülkenin güney yarısında azalması şeklinde olacaktır. Bu değişimlerin ülkenin su kaynaklarını olumsuz yönde etkileyerek su potansiyelini özellikle güney kısmındaki havzalarda azaltması kaçınılmaz olacaktır. Projeksiyonlar su potansiyelindeki azalmanın içinde bulunduğumuz yüzyılın ortalarına kadar Akdeniz havzalarında %37’lere, Konya havzasında %70’ler ve Fırat ve Dicle havzalarında ise %10’lara kadar ulaşabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca havza bazında yapılan örnek çalışmalar da mevcuttur (Mehr vd., 2019). 2021 yılında yayınlanan 1. Su Şurasından elde edilen bulgulara göre; Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Doğu Karadeniz, Çoruh, Batı Karadeniz ve Yeşilirmak Havzalarında su fazlası öngörülürken, tüm projeksiyon dönemlerinde Marmara, Susurluk, Kuzey Ege, Batı Karadeniz, Yeşilirmak, Antalya, Aras ve Van Gölü Havzalarında öngörülen net su miktarının, tahmini su kullanımları için yeterli olduğu gözlenmiştir. Önal ve Ünal (2012)’e göre gelecekteki simülasyondaki yağış sonuçları, sonbahar mevsimi hariç tüm mevsimlerde ve hemen hemen tüm bölgelerde yağışların azaldığını ortaya koymaktadır. Önal vd. (2014)’e göre sıcaklık simülasyonu açısından, yirmi birinci yüzyıl boyunca kademeli artışlar yaygın olarak öngörülmektedir. Ustaoğlu (2011) A2 senaryosuna göre Türkiye’de yağıştaki tutarlarındaki değişkenliği incelediği çalışmasında özellikle yağış tutarlarında bölgesel farkların ön plana çıktığı, Karadeniz Bölgesi’nde artan, Ege ve Akdeniz kıyıları boyunca azalan yönde bir eğilim öngörüldüğünü ifade etmiştir. Yağış tutarlarında Türkiye’nin güney kesimleri için azalan yönde, kuzey kesimleri için ise artan yönde bir değişim öngörülmektedir. Yağışlarda en önemli (mutlak) azalmalar Ege ve Akdeniz sahilinde gözlenecektir. Buna karşılık Doğu Karadeniz bölgesinin

daha fazla yağış alması beklenmektedir. İç Anadolu'da ise, yağış açısından çok az bir değişiklik öngörülmektedir.

İklim değişikliğinin meteorolojik ve hidrolojik etkilerini ele alan çalışmalar bulunmaktadır (Duvan vd.,2021; Özdemir, 2021). Yağışın ve sıcaklığın değişkenliğini hesaplamak için Mann Kendall analizinin uygulandığı çalışmalar mevcuttur (Ustaoğlu, 2012; Polat ve Sunkar, 2017; Arıtürk ve Ustaoğlu, 2020; Tokgöz ve Partal, 2020). Havzalarda kuraklığın SYİ metodu kullanılarak belirlendiği örnek çalışmalar yapılmıştır (Turgu vd.,, 2015; Gümüş vd., 2016; Gürler, 2017; Karadaş ve İmamoğlu, 2019; Bakanoğulları, 2019, 2020; Özgün vd., 2020).

Bu çalışmada iklim değişikliğinin Kirazdere Havzası ve çevresinde etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla analizler yapılmıştır. Kirazdere havzasının sıcaklık, yağış ve akımdaki değişimini gözlemleyebilmek için Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) ve Devlet Su İşleri'nden (DSİ) çalışma alanında yer alan istasyonlara ait sıcaklık, yağış ve akım verileri elde edilmiştir. Günlük, aylık ve yıllık ortalama sıcaklık ve toplam yağış verileri ile aylık akım verilerine Mann Kendall trend analizi uygulanmıştır. Böylelikle veri setinde iklim koşullarında değişimin başladığı yıl veya yıllar tespit edilmiştir. Parametrik olmayan sıra temelli Mann-Kendall istatistik testi, sıcaklık ve yağış verileri gibi iklim zaman serilerindeki trendlerin önem derecesini belirlemek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Parametrik olmayan istatistiksel testlerin tercih edilmesinin nedeni, parametrik istatistiksel testlere göre iklim zaman serilerinde rastlanan normal dağılıma sahip olmayan veriler için daha uygun olduğunun düşünülmesidir (Sneyers, 1990; Arıtürk ve Ustaoğlu, 2020).

Kuraklık doğal bir afet olup, atmosferin kaotik yapısından ötürü tahminine ve alınacak önlemlere yönelik çalışmalar her geçen gün daha da artmaktadır. Kuraklık, Türkiye'de de tekrar eden bir olgu olup, etkileri ekonomik, çevresel ve sosyal yönlerden hem mekânsal hem de zamansal ölçekte değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle, her toplum kuraklıkla ilişkili etkileri azaltmak için kuraklıkla mücadele planına sahip olmalıdır (Karabulut, 2020). Farklı kuraklık türlerini değerlendirmek için çeşitli indeksler önerilmiştir. Bunlardan en yaygın kullanılanları, Palmer Kuraklık Şiddet İndeksi (PDSI) (Palmer, 1965), Standardize Yağış İndeksi (SYİ) (McKee vd, 1993), Standardize Yağış Evapotranspirasyon İndeksi (SPEI) (Vicente-Serrano vd, 2009) dir. SPI indeksi farklı kuraklık türlerinin özelliklerinin çoğunu analiz etmek için genelleştirilebilir (McKee vd, 1993; Zhai vd, 2010). Kuraklık analizi kapsamında bölgeye ait elde edilen yağış verilerine Standartlaştırılmış Yağış İndeksi (SYİ) metodu uygulanmıştır. Genel olarak kuraklık, bir yörede yağışın, yer altı veya yüzey sularının, iklim olarak beklenen miktardan (ortalamadan) daha az olduğu süreler olarak tanımlanmaktadır. Kuraklık sıcaklık artışı ile doğru, yağış artışı ile ters orantılıdır (Çaldağ vd., 2004). Kuraklık diğer afetlere göre başlangıç ve bitiş sürelerinin belirsizliği ve artan etkisiyle birçok doğal ve beşeri kaynakları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kuraklık yağış ve buharlaşma ile doğrudan ilişkilidir. Yağış bölgesel ve zamansal olarak büyük ölçüde değişimler gösterdiğinden birçok sistem için su varlığını etkileyen ana faktör durumundadır. Bu nedenle, birçok kuraklık indisi esas olarak yağış koşullarına dayanmaktadır (Pamuk vd., 2004). Kuraklık; meteorolojik, tarımsal ve hidrolojik kuraklık olarak sınıflandırılmaktadır (Wilhite ve Pulwarty, 2017). SYİ meteorolojik kuraklığın şiddetini belirlemek için genel olarak kullanılmaktadır. SYİ, uzun dönem yağış kayıtlarının normal dağılıma dönüştürülmesi ve uygulanması temeline dayanmakta ve bu indeks ile farklı zaman dilimlerinde kurak ve nemli süreler hesaplanmaktadır (Dai, 2011). Meteorolojik, tarımsal ve hidrolojik kuraklığın belirlenmesinde SYİ indeksleri kullanılarak kuraklığın yersel ve zamansal dağılımının analizi farklı zaman dilimlerinde (1-3-6-9-12-24) kuraklık şiddetleri belirlenmiş ve analizi yapılmıştır.

IPCC 5. Değerlendirme Raporunda (AR5) yayınlanan küresel iklim projeksiyonlarında Temsili Konsantrasyon Rotaları (RCP: Representative Concentration Pathways) RCP2.6 ile 32, RCP4.5 ile 42, RCP6.0 senaryosu ile 25, RCP8.5 senaryosu ile 39 farklı küresel model çalışması yapılmıştır. Küresel ölçekte en fazla tercih edilen senaryolar RCP4.5 ve RCP8.5 senaryoları olmuştur (Demircan vd., 2017). RCP 4.5 (iyimser), geniş ölçüde önceden tanımlanmış zorlama stabilizasyon kısıtlamaları ile orta düzeyde sera gazı konsantrasyonlarının uzun vadeli seviyesini varsayarken, RCP 8.5 (kötümser), sera gazı emisyonlarının 21. Yüzyılda zamanla artacağını ve 2100 yılına kadar çok yüksek seviyelere yaklaşacağını kabul etmektedir (Özdemir, 2021).

İklim değişikliğine uyum; iklim olaylarının (risklerinin) etkileriyle mücadele etmek, fayda sağlamak ve etkileri yönetebilmek için stratejilerin güçlendirilmesi, geliştirilmesi ve uygulanması sürecidir. İklim değişikliğine uyum konusunun önemi, iklim değişikliği etkilerinin ne yaparsak yapalım devam edeceği gerçeğinden doğmuştur. İklim değişikliğine neden olan faktörleri (sera gazı salımları, ormansızlaşma vb.) şu anda ortadan kaldırsak bile etkileri devam edecektir. Bu yüzden iklimi değiştiremeyeceğimize göre, kendimizi değişen iklime uydurmak zorundayız (Ustaoğlu, 2021; T.C.Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Bu çalışmada veri olarak, hem Mann Kendall trend analizi hem de SYİ metodu için MGM'den (2022a) elde edilen günümüz iklim koşullarının değerlendirilmesinde 1975-2020 meteorolojik gözlem verileri, gelecek iklim koşullarının öngörüsü için, RCP 4.5 ve RCP 8.5 iklim değişikliği senaryolarına göre HadGEM2-ES ve MPI-ESM-MR modellerinden üretilen bölgeye ait gelecek projeksiyon grid verileri kullanılmış (2020-2098)

miktarının maksimum seviyelere ulaştığı, yazın ise minimuma indiği Kirazdere'nin akarsu rejim tiplerinden "Yağmurlu Akdeniz" rejim özelliklerini yansıttığı söylenebilir (Hoşgören, 2004; Mutlu, 2014). Ancak özellikle son yıllarda yağış yetersizliği ve ekstrem sıcaklıklar havzada hidrolojik kuraklık koşullarını ortaya çıkarmıştır. Havzadaki yağış-buharlaşma ve sıcaklık-buharlaşma arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koyabilmek için Thorntwaite yöntemi ile su bilançosu hesaplanmış ve iklim tipi belirlenmiştir. Thorntwaite iklim sınıflandırması'na göre yağışın buharlaşmadan fazla olduğu yerler su fazlalığı olan ve nemli iklime sahip alanlar iken yağışın buharlaşmadan az olduğu yerler ise su noksanı dolayısıyla kurak iklim görülen alanlardır. Analiz sonuçlarına göre Aralık-Nisan dönemindeki 5 ayda Kocaeli de su fazlalığı varken, Haziran-Eylül aylarını kapsayan sıcak dönemde ise su noksanı vardır. Yarı nemli bir iklime sahip olan Kocaeli'de potansiyel evapotranspirasyon değeri 717,6 iken gerçekleşen evapotranspirasyon değeri ise 562,3'dür (Tablo 1). Kocaeli'nin Thorntwaite yöntemine göre iklim tipi C2 B'2 s b'4' dir. Buna göre Kocaeli'de yarınemli, ikinci dereceden mezotermal, yaz mevsiminde orta derecede su noksanı olan ve denizel şartlara yakın iklim tipi görülmektedir.

Tablo 1. Kocaeli'nin Thorntwaite Su Bilançosu (1975-2020)

AYLAR	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	YILLIK
Sıcaklık	6,3	6,8	8,9	13,1	17,6	22,0	24,0	24,1	20,7	16,2	11,9	8,3	15,0
Sıcaklık İndeksi	1,4	1,6	2,4	4,3	6,7	9,4	10,8	10,8	8,6	5,9	3,7	2,2	67,8
Pt.Evapotr.(mm)	14,3	16,1	24,5	44,8	71,1	100,8	115,4	116,2	91,6	62,4	38,6	22,0	717,6
Enlem Düz. Katsayısı	0,8	0,8	1,0	1,1	1,3	1,3	1,3	1,2	1,0	1,0	0,8	0,8	
Düz Pe (mm)	11,9	13,3	25,2	49,7	88,7	126,7	146,6	138,0	95,3	59,9	31,7	17,6	804,6
Yağış (mm)	97,1	74,2	70,4	53,8	52,0	56,8	45,5	49,6	49,0	89,2	80,4	108,5	826,5
Birikmiş Değ.(mm)	Su 0,0	0,0	0,0	0,0	-36,7	-63,3	0,0	0,0	0,0	29,3	48,7	22,1	
Birikmiş Su (mm)	100,0	100,0	100,0	100,0	63,3	0,0	0,0	0,0	0,0	29,3	78,0	100,0	
G.Evapotr.(mm)	11,9	13,3	25,2	49,7	88,7	120,1	45,5	49,6	49,0	59,9	31,7	17,6	562,3
Eksik Su (mm)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,6	101,1	88,4	46,3	0,0	0,0	0,0	242,3
Fazla Su (mm)	85,2	60,9	45,2	4,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	68,8	264,2
Akış (mm)	77,0	73,0	53,0	24,6	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	34,4	264,2
Nemlilik Oranı	7,2	4,6	1,8	0,1	-0,4	-0,6	-0,7	-0,6	-0,5	0,5	1,5	5,2	

2.2 Veri

2.2.1 Meteorolojik Gözlem ve Akım Verisi

Çalışmada Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden temin edilen günümüz aylık ortalama sıcaklık, aylık toplam yağış verileri ve Devlet Su İşleri'nden temin edilen Kirazdere aylık ortalama akım verileri ile analizler yapılarak sonuçlar elde edilmiştir. Bölgeye en yakın ve periyod olarak en uzun (1975-2020) süreli veri bulunduğu için meteoroloji istasyonu olarak Kocaeli seçilmiştir. Mann Kendall trend ve SYİ kuraklık analizlerinde zamansal çözünürlük olarak aylık veriler kullanılmıştır. İlgili istasyonların detay bilgileri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Kocaeli Meteoroloji ve Kirazdere Akım İstasyon Bilgileri

İstasyon No	İstasyon Adı	İstasyon Konum Bilgileri	Rasat Dönemi
17066	KOCAELİ / Meteoroloji Gözlem İstasyonu	Enlem: 40.76 K, Boylam: 29.91 D	Sıcaklık ve Yağış 1975 - 2020 / 46 Yıl
D02A006	KIRAZDERE / Akım Gözlem İstasyonu	Enlem: 40.41 K Boylam 29.58 D	Akım 1975 - 2015 / 40 Yıl

2.2.2 İklim Projeksiyon Verisi

Gelecek senaryoları ile ilgili analizler de Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden temin edilen yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık toplam yağış verileri ile yapılmıştır. Projeksiyon gridlerinin çözünürlük değeri 20 km'dir. Çalışmada 3021, 3022, 3121, 3122 numaralı 4 adet projeksiyon grid verisi kullanılmıştır. Rasat dönemi 79 yıldır. Grid koordinat bilgileri; 3021 Enlem: 40.55 K Boylam 29.75 D, 3022 Enlem: 40.55 K Boylam 29.30

D, 3121 Enlem: 40.74 K Boylam 29.75 D, 3122 Enlem: 40.74 K Boylam 29.30 D.'dir.

Bu çalışmada kullanılan modeller; HadGEM2-ES, İngiltere Meteoroloji Servisi'ne (Met Office) bağlı bir araştırma kuruluşu olan Hadley Merkezi tarafından geliştirilen 2. nesil bir Yer Sistemi Modelidir (ESM/Earth System Model). Bu modelin benzer fiziksel özelliklere sahip fakat farklı yapılar da birçok sürümü bulunmaktadır. HadGEM2 serisi birleştirilmiş atmosfer-okyanus yapılandırması ile içerisinde dinamik vejetasyon, okyanus biyolojisi, atmosfer kimyasının bulunduğu bir kara-sistem yapılandırması da içermektedir. HadGEM2 serisi IPCC 5. Raporu hazırlıklarında kullanılan modellerden bir tanesidir. Standart atmosfer birleşimi, 40 km'ye kadar yükselen 38 seviyeden oluşmaktadır. HadGEM2 serisinde HadGEM2-A, HadGEM2-O, HadGEM2-AO, HadGEM2-CC, HadGEM2-CCS, HadGEM2-ES sürümleri bulunmaktadır (MGM, 2015). Çalışmada HadGEM2 serisinin en kapsamlı sürümü olan HadGEM2-ES'in küresel iklim modeli ve RCP4.5, RCP8.5 senaryoları tercih edilmiştir (MGM, 2022a).

MPI-ESM-MR, ECHAM5 atmosfer modeli ile MPIOM okyanus genel sirkülasyon modelleri kullanılarak geliştirilmiş yeni nesil Yer Sistemi Modelidir (ESM/Earth System Model). MPI-ESM'nin ECHAM5 ve MaxPlank Meteoroloji Enstitüsü Okyanus Modeline (MPIOM) göre en büyük farklılıkları atmosferdeki yeni ışınimsal transfer şeması, yeni bir aerosol klimatolojisinin kullanımı, karbon döngüsünün (okyanus biyojeokimyası dahil) ve yüzeyde interaktif ile dinamik vejetasyon şemasının dahil edilmesidir. MPI-ESM enerji, momentum, su ve karbondioksit gibi önemli iz gazlar arasındaki alışverişi değerlendirerek; atmosfer, okyanus ve kara yüzeyini model içerisinde kullanmaktadır. Modelin 3 farklı sürümü geliştirilmiştir; MPI-ESM-LR (düşük çözünürlüklü), MPI-ESM-MR (orta-karma ölçekli düşük çözünürlüğe göre daha yüksek çözünürlüğe sahiptir), MPI-ESM-P as LR (düşük çözünürlükteki sürümün tarihsel seçimi olan) (MGM, 2015). Çalışmada atmosferin katmanlarını daha detaylı bir şekilde ele alan sürüm olan MPI-ESM-MR küresel iklim modeli ve RCP4.5, RCP8.5 senaryoları tercih edilmiştir (MGM, 2022a). Havzanın ve çevresinin uzun yıllar sıcaklık ve yağış eğilimini kesintisiz olarak belirlemek amacıyla 2020-2098 periyodu tek dönem olarak kullanılmıştır. Gelecek projeksiyon analizlerinin zamansal çözünürlüğü yıllıktır. Çalışmada kullanılan küresel iklim modeli ve senaryolar ile ilgili detaylar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan İklim Modelleri ve Senaryolar

Küresel İklim Modeli	Senaryo	Değişken	İncelenen Dönem	Referans Dönem	Çözünürlük
HadGEM2-ES	RCP 4.5	Yıllık toplam yağış (mm) Yıllık ortalama sıcaklık (°C)	2020-2098	1971-2000	20 km
HadGEM2-ES	RCP8.5	Yıllık toplam yağış (mm) Yıllık ortalama sıcaklık (°C)	2020-2098	1971-2000	20 km
MPI-ESM-MR	RCP4.5	Yıllık toplam yağış (mm) Yıllık ortalama sıcaklık (°C)	2020-2098	1971-2000	20 km
MPI-ESM-MR	RCP8.5	Yıllık toplam yağış (mm) Yıllık ortalama sıcaklık (°C)	2020-2098	1971-2000	20 km

2.3 Yöntem

Çalışmada metod olarak Mann Kendall trend analizi ve Standart Yağış İndeksi kuraklık analizi kullanılmıştır. Ayrıca bölgede yer alan Yuvacık Barajına ait seviye değişimleri farklı tarihlerde gerçekleştirilen arazi çalışmalarında proje kapsamında alınan drone ile görüntülenmiştir.

2.3.1 Mann Kendall Trend Analizi

Mann-Kendall testi test rastgele değişkenin dağılımından bağımsız olup parametrik olmayan bir testtir. Bu özelliğinden dolayı Mann Kendall testi özellikle hidrometeorolojik veriler üzerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu teste göre H₀ hipotezi bir zaman serisinde trend olmadığını, H₁ karşıt hipotezi ise trend olduğunu kabul etmektedir (Bayazıt, 1996; Tokgöz ve Partal, 2020). Sınama örneklem değerinin ardışık analiz, gözlem dizisinde anlamlı bir eğilimin bulunması durumunda, eğilimin başlangıcını ve genel olarak gözlem dizisindeki değişiklik noktasını ya da noktalarını bulmak için kullanılır (Türkeş ve Acar Deniz, 2011). Mann Kendall analizinden elde edilen u(t) ve u'(t) değerleri kullanılarak dizilerdeki eğilimler grafiksel olarak kullanılmıştır. Trend analizden elde edilen u(t) eğrisi gözlem dizisindeki eğilimin gidişini gösterir ve u(t) ve u'(t) eğrilerinin birkaç kez üst üste gelişi dizide önemli bir eğilimin olmadığını, eğrilerin birbirlerine yaklaşarak ya da keserek ayrıldıkları noktalar bir azalma veya artma eğiliminin başlangıcını belirlememizi sağlar (Türkeş, 1995).

Zaman serisinde x₁, x₂x_n, x_i ve x_j çiftleri iki gruba ayrılır. i < x_j olan çiftlerin sayısı P, ve i < j için x_(i) < x_j olan çiftlerin sayısı M ile gösterilirse test istatistiği (S), aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$S = P - M \quad (1)$$

Kendall korelasyon katsayısı τ ;

$$\tau = S / [n(n-1)/2] \quad (2)$$

$n \geq 10$ için S asimtotik olarak ortalaması sıfır, standart sapması ;

$\sigma_s = n(n-1)(2n+5)/18$ olan normal dağılım gösterir. Dolayısıyla,

$$Z = \begin{cases} \frac{S-1}{\sigma_s} & S > 0 \\ 0 & S = 0 \\ \frac{S+1}{\sigma_s} & S < 0 \end{cases} \quad (3)$$

olarak tanımlanan Z istatistiğinin dağılımı standart normal dağılımdır. Eğer seride birbirine eşit olan değerler varsa Varyans S aşağıdaki eşitlikle hesaplanır:

$$\sigma_s = \sqrt{[n(n-1)(2n+5) - \sum_i t_i(t_i-1)(2t_i+5)]/18} \quad (4)$$

Burada t_i , sayısal değeri eşit olan eleman sayılarını göstermektedir. Z'nin mutlak değeri seçilen α anlamlılık düzeyine karşı gelen normal dağılımın $Z_{\alpha/2}$ kritik değeri ile karşılaştırılır. Eğer bulunan değer kritik Z değerinden küçükse sıfır hipotezine göre incelenen zaman serisinde trend olmadığı aksi halde trend olduğu kabul edilmektedir. Buna göre trend belirlenmişse ve S değeri pozitif ise trendin artan yönde, negatifse azalan yönde olduğu sonucuna varılmaktadır (Bayazit ve Önöz, 2004; Tokgöz ve Partal, 2020).









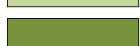

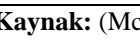
2.3.2 Kuraklık Analizi / Standart Yağış İndeksi (SYİ)

Kuraklık Analizi için uygulanan Standart Yağış İndeksi (SYİ), belirlenen zaman dilimi içinde yağışın ortalamadan olan farkının standart sapmaya bölünmesi ile elde edilmektedir (McKee vd., 1993; Liu vd., 2021; Dehghani vd., 2022; Docheshmeh Gorgij vd., 2022).

$$SYI_{ij} = \frac{x_{i,j} - x_j^{ort}}{\sigma_j} \quad (5)$$

$x_{i,j}$ i yılının j ayındaki yağışı (mm), x_j^{ort} j ayındaki uzun yıllar ortalama yağışı (mm) ve σ_j ise yine j ayındaki yağışın standart sapmasını göstermektedir. Gerçekte indeksin hesaplanması yağışın 12 ay ve daha az periyotlarda normal dağılıma uymaması sebebiyle karmaşıktır ve bu sebeple yağış dizileri öncelikle normal dağılıma uygun hale getirilir. Sonuçta elde edilen SYİ değerleri yağış eksikliği ile lineer olarak artan ve azalan bir eğilim gösterir. SYİ değerlerinin normalize edilmesi sonucu seçilen zaman dilimi içerisinde hem kurak ve hem de nemli dönemler aynı şekilde temsil edilmiş olur. SYİ değerleri dikkate alınarak yapılan bir kuraklık değerlendirmesinde indeksin sürekli olarak negatif olduğu zaman periyodu kurak dönem olarak tanımlanır. İndeksin sıfırın altına ilk düştüğü ay kuraklığın başlangıcı olarak kabul edilirken indeksin pozitif değere yükseldiği ay kuraklığın bitimi olarak değerlendirilir. Bu yöntemle kuraklık şiddeti Tablo 4'de gösterilen kategorilere göre sınıflandırılır (McKee vd., 1993; Giddins vd., 2005). Çalışmada SYİ analizi için MS Excel ve R Studio programları kullanılmıştır.

Tablo 4. SYİ'ye Göre Kuraklık ve Nemlilik Sınıflandırması.

	1 - Olağanüstü Kurak (Exceptionally Dry)	-2.00 dan küçük
	2 - Çok Şiddetli Kurak (Extremly Dry)	SYİ > -2.00 ile SYİ <= -1.60 arasında
	3 - Şiddetli Kurak (Severely Dry)	SYİ > -1.60 ile SYİ <= -1.30 arasında
	4 - Orta Kurak (Moderately Dry)	SYİ > -1.30 ile SYİ <= -0.80 arasında
	5 - Hafif Kurak (Abnormaly Dry)	SYİ > -0.80 ile SYİ <= -0.50 arasında
	6 - Normal Civarı (Near Normal)	SYİ > -0.50 ile SYİ <= 0.50 arasında
	7 - Hafif Nemli (Abnormaly Moist)	SYİ > 0.50 ile SYİ <= 0.80 arasında
	8 - Orta Nemli (Moderately Moist)	SYİ > 0.80 ile SYİ <= 1.30 arasında
	9 - Çok Nemli (Very Moist)	SYİ > 1.30 ile SYİ <= 1.60 arasında
	10 - Aşırı Nemli (Extremly Moist)	SYİ > 1.60 ile SYİ <= 2.00 arasında
	11 - Olağanüstü Nemli (Exceptionally Moist)	+2.00 dan büyük

Kaynak: (McKee vd.,1999; MGM, 2022b; NOAA, 2022).

2.3.3 Drone Görüntüleri

Arazideki değişimi zamansal ve mekânsal olarak belirleyebilmek Aralık 2020 ayında ve Haziran 2021-Aralık

2021 döneminde her ay drone ile Kirazdere Havzasında yer alan Yuvacık Barajı incelenmiştir ve su seviyesi ile ilgili görseller kaydedilmiştir. Seviyenin en yüksek ve en düşük olduğu dönemler görüntülenmiştir. Elde edilen görüntüler ile güncel durum hakkında değerlendirme yapılmıştır.

3. Bulgular

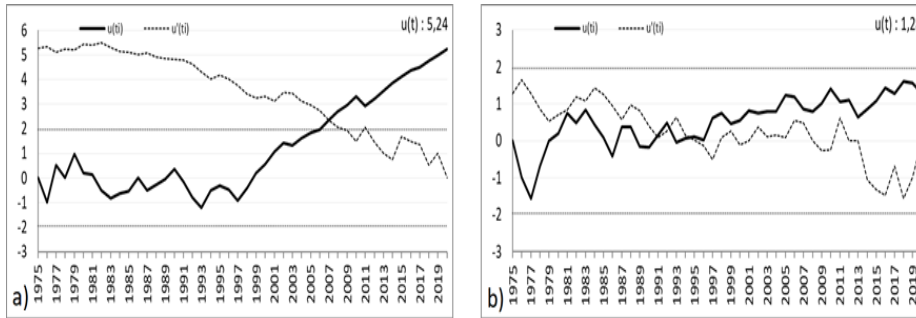
3.1 Mann Kendall Trend Analizi

Ortalama sıcaklık verileri ile ilgili analiz sonuçlarına göre; günümüz ortalama sıcaklık verilerine yapılan analizde sıcaklık değerlerinin artış trendinde olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 2a). Türkeş (2012)'e göre bölge için sıcaklıkların artış eğiliminde olduğu, çalışmamız kapsamında da son güncel verilere göre bu artışın günümüzde de devam ettiği belirlenmiştir. Gelecek senaryolarına göre ise tüm senaryolarda artış gözlemlenirken 21. yy. ilk yarısından sonra iklim koşullarındaki değişimin başlayacağı, artış trendinde en yüksek sonuçların ise HadGEM2-ES RCP8.5 senaryosunda olacağı tahmin edilmektedir (Şekil 4c). Bu sonuçlara göre iklim değişikliğine bağlı olarak sıcaklık artışının devam edeceği, buna bağlı kuraklıkların artacağı ve baraj göl yüzeyinde aşırı buharlaşma gibi olumsuz etkileri olacağı söylenebilir (Şekil 2a, Şekil 4). Toplam yağış verileri ile ilgili analiz sonuçlarına göre; günümüz yağış değerlerinde ve gelecek senaryoları yağış değerlerinde MPI-ESM-MR RCP8.5 senaryosu hariç artış ya da azalış yönünde anlamlı bir trend tespit edilememiştir (Şekil 2b, Şekil 5). Genel olarak yağış değişimleri günümüz değerlerinde de olduğu gibi uzun süreli eğilimler olarak değil, dönemsel olarak ekstrem değişimler (artış ya da azalış), kurak ve nemli dönemlerin sıklık ve süre bakımından değişiklikleri şeklinde olacağı öngörülmektedir. Ancak MPI-ESM-MR RCP8.5 senaryosuna göre ise yağışların azalacağı öngörülmektedir (Şekil 5d). Bu senaryoya ait analiz sonucu Gürkan vd. (2017) tarafından yapılan çalışmadaki analiz sonuçlarına göre Türkiye geneli ve bölge için öngörülen yağışlarda azalış yönünde olacak trend sonuçları ile de örtüşmektedir.

Ortalama akım verileri incelendiğinde; akım değerlerinin düşüş trendinde olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 3). Akım değerlerinin 2013-2014 yıllarında $0 \text{ m}^3/\text{sn}$ seviyelerine kadar düştüğü gözlemlenmiştir. Buna göre günümüz verileri analiz sonuçlarına göre düşüş trendinde olan akım, gelecek senaryolarına göre de yağışların düşeceği öngörüldüğünden yağış eksikliğine bağlı olarak düşüşün şiddetleneceği gelecekte ekstrem kuraklıklar olacağı düşünülmektedir (Şekil 3, Şekil 5). Ayrıca Özdemir (2021) tarafından havzada yapılan başka bir çalışmada hem RCP4.5 hem de RCP8.5 gelecek senaryolarına göre akımın düşüş trendinde olacağı öngörülmektedir.

3.1.1 Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Mann Kendall Trend Analizi

MGM'nin Kocaeli istasyonuna ait sıcaklık ölçümlerinden elde edilen 1975-2020 veri setinden 1975 yılından başlayıp 2020 yılında sonlanan yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık toplam yağış veri seti hazırlanmıştır. Elde edilen veri setine Mann Kendall metodu uygulandığında bölge için zaman serisinde %95 güven aralığında sıcaklığın artış eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Sıcaklık artışına bağlı olarak iklim koşullarındaki değişkenliğin başladığı yıl 2007 yılı olarak tespit edilmiştir (Şekil 2a). Bu değer çalışma alanının yakın çevresinde yer alan Adapazarı için 2000 yılı, Geyve için 2007 yılı olarak Ustaoglu (2019)'da da tespit edilmiştir. Yağış değerleri için ise bölge için zaman serisinde %95 güven aralığında anlamlı artış veya azalış gözlemlenmemiştir (Şekil 2b).

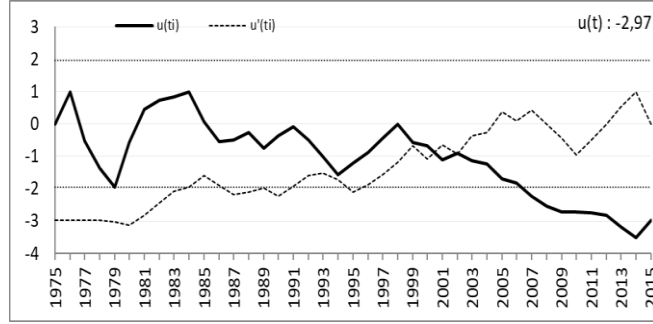


Şekil 2. a) Yıllık ortalama sıcaklık verileri Mann Kendall grafiği b) Yıllık toplam yağış verileri Mann Kendall grafiği

3.1.2 Akım Verilerinin Mann Kendall Trend Analizi

DSİ'nin Kirazdere AGİ istasyonunda yapılan akım ölçümlerinden elde edilen 1975 yılı Ekim ayından başlayıp 2015 yılı Eylül ayında sonlanan yıllık ortalama akım veri seti analiz edilmiştir. Yıllık ekstrem değerler en yüksek 1981 yılında $9,63 \text{ m}^3/\text{sn}$ akım ile en düşük 2014 yılında $0,05 \text{ m}^3/\text{sn}$ akım olarak gözlemlenmiştir. Elde edilen veri setine Mann Kendall trend analizi uygulandığında zaman serisinde %95 güven aralığında akımın

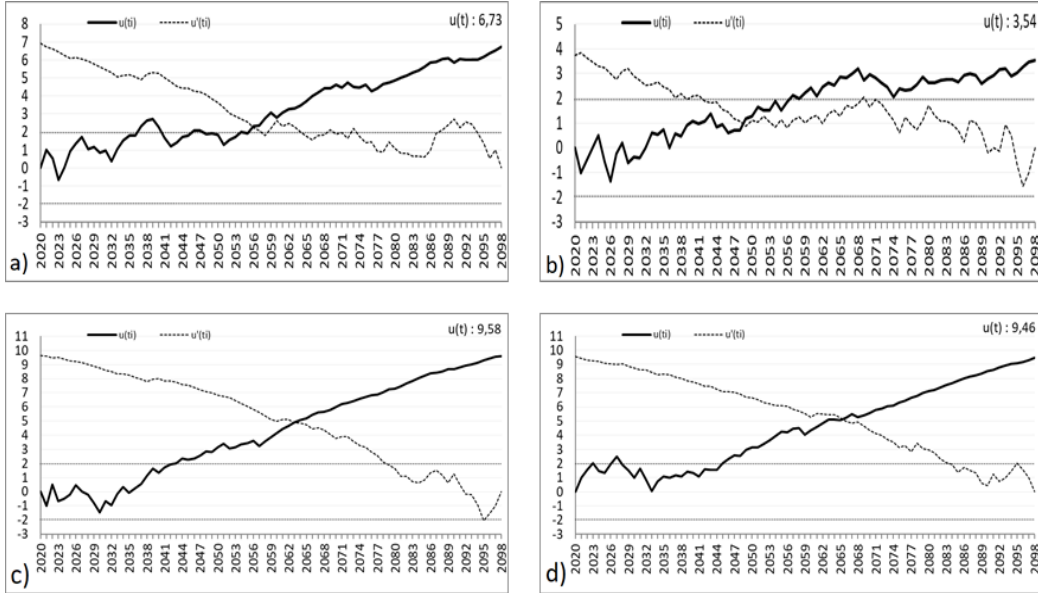
azalış eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 3).



Şekil 3. Yıllık ortalama akım verileri Mann Kendall grafiği

3.1.3 İklim Değişikliği Senaryolarına Göre Sıcaklık Trendleri

MGM'nin 3021, 3022, 3121, 3122 grid alanı için yaptığı hesaplamalarla elde edilen 2020-2098 periyodu iklim projeksiyonu veri setine Mann Kendall trend analizi uygulanmıştır. Tüm senaryolarda bölge için zaman serisinde %95 güven aralığında sıcaklıkların artacağı gözlemlenmiştir. Değişimin yüzyıl yarısından itibaren (HadGEM2-ES RCP4.5 2056, HadGEM2-ES RCP8.5 2063, MPI-ESM-MR RCP4.5 2049, MPI-ESM-MR RCP8.5 2066) başlayacağı tespit edilmiştir (Şekil 4).

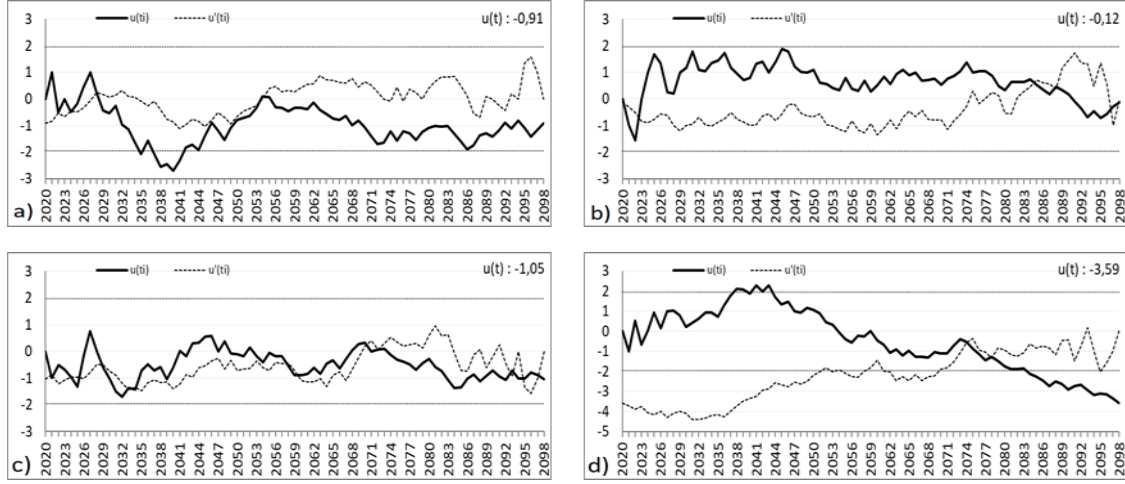


Şekil 4. a) HadGEM2-ES RCP4.5 Senaryosuna göre yıllık ortalama sıcaklık verileri Mann Kendall grafiği, b) MPI-ESM-MR RCP4.5 Senaryosuna göre yıllık ortalama sıcaklık verileri Mann Kendall grafiği, c) HadGEM2-ES RCP8.5 Senaryosuna göre yıllık ortalama sıcaklık verileri Mann Kendall grafiği, d) MPI-ESM-MR RCP8.5 Senaryosuna göre yıllık ortalama sıcaklık verileri Mann Kendall grafiği.

3.1.4 İklim Değişikliği Senaryolarına Göre Yağış Trendleri

MGM'nin 3021, 3022, 3121, 3122 grid alanı için yaptığı hesaplamalarla elde edilen 2020-2098 periyodu iklim projeksiyonu veri setine Mann Kendall trend analizi uygulanmıştır. Bölge için zaman serisinde %95 güven aralığında yağışlarda MPI-ESM-MR RCP8.5 senaryosu hariç anlamlı artış ya da azalış gözlemlenmemiştir (Şekil 5). MPI-ESM-MR RCP8.5 senaryosuna göre ise yağışların azalacağı öngörülmüş, değişimin 2074 yılı itibarıyla başlayacağı tespit edilmiştir. Gürkan vd. (2016) tarafından GFDL-ESM2M küresel dolaşım modelinin çıktıları kullanılarak RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarına göre Türkiye için sıcaklık ve yağış projeksiyonlarının araştırıldığı çalışmanın sonuçlarına göre ortalama sıcaklıkta RCP4.5 senaryosuna göre ortalama 1,5°C, RCP8.5 senaryosuna göre ise ortalama 2,5°C artış ön görülmektedir. Yağış miktarlarında RCP4.5 senaryosuna göre ortalama olarak 10-15 mm/yıl, RCP8.5 senaryosuna göre ortalama olarak 105-110 mm/yıl civarında azalışlar öngörülmektedir. Araştırma sahasının da içerisinde yer aldığı Marmara Bölgesi'nde

2041-2070 döneminde yağışlarda artış beklenmektedir.



Şekil 5. a) HadGEM2-ES RCP4.5 Senaryosuna göre yıllık toplam yağış verileri Mann Kendall grafiği, **b)** MPI-ESM-MR RCP4.5 Senaryosuna göre yıllık toplam yağış verileri Mann Kendall grafiği, **c)** HadGEM2-ES RCP8.5 Senaryosuna göre yıllık toplam yağış verileri Mann Kendall grafiği, **d)** MPI-ESM-MR RCP8.5 Senaryosuna göre yıllık toplam yağış verileri Mann Kendall grafiği

3.2 Kuraklık Analizi / Standart Yağış İndeksi (SYİ)

3.2.1 Günümüz İklim Koşulları ile SYİ Analizi

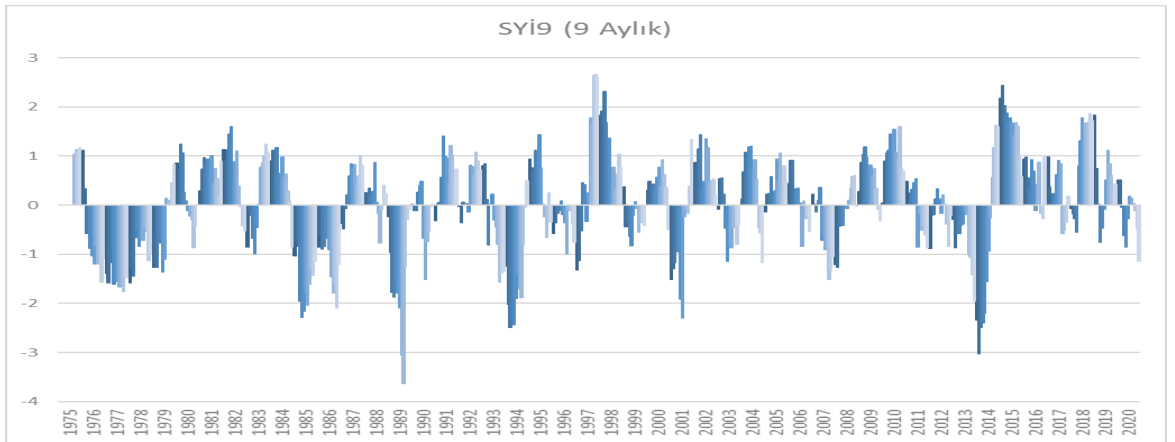
Kuraklık analizi için Kocaeli istasyonuna ait 1975-2020 yılları arasında ölçülmüş aylık ve yıllık toplam yağış verileri kullanılmıştır. Aylık analizlere ek olarak 9, 12 ve 24 aylık zaman ölçekleri için R Studio programı kullanılarak SYİ zaman serileri elde edilmiştir. Meteorolojik kuraklığı daha çok temsil etmesi sebebiyle 1 aylık veya 3 aylık SYİ analiz sonuçları değerlendirilmektedir. Kolay kullanım ve yorumlama yetisi vermesi nedeniyle 6 aylık ve 9 aylık SYİ analiz sonuçları tarımsal kuraklık yorumlarında en çok kullanılan analiz yöntemidir. 12, 24 aylık SYİ zaman serileri sonuçlarına göre hidrolojik kuraklık analizi yapılabilmektedir (Gürler, 2017). Günümüz verileriyle yapılan kuraklık analizi sonuçlarına göre; 1976 ve 1977 yıllarında çok şiddetli kurak, 1997 yılında olağanüstü nemlilik görülmüştür. Zaman serisinde en şiddetli kurak ay 1986 Mart ayı olmuştur. Gözlem periyodunda Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ekim ayları 16 kez olmak üzere en fazla kurak geçen aylar olmuştur. Bu aylar arasında en şiddetli kuraklıklar 1 kez (1995) Mayıs ayında, 2 kez de (2001, 2003) Haziran ayında gerçekleşmiştir. 1989 ilkbaharı periyod içerisindeki en kurak mevsimdir. Son 10 yıllık periyotta (2011-2020) Mart-Ekim ayları arasında kuraklık değerlerinin önceki yıllara göre daha az şiddetli seyrettiği görülmektedir. Özellikle son 7 yılın Haziran periyodunda kesintisiz olarak kuraklığın yerini nemliliğin aldığı görülmektedir. Kuraklığın en az görüldüğü ay Şubat ayıdır (Tablo 5). 1996 yılına kadar 3' er yıllık (75-78, 83-86, 87-90, 92-95) periyotlar halinde kuraklıklar yaşanmış, 1997 yılından itibaren kuraklıklarda bir azalış süreci yaşanmıştır. 2014 yılı itibariyle en uzun nemlilik sürecine girilmiştir (Şekil 7). Akbaş (2014) tarafından Palmer Kuraklık İndeksine göre yapılan Türkiye genelindeki belirli yıllara ait kuraklık analizinde de bölge için birbirine yakın sonuçlar elde edilmiştir. Dabanlı (2018)'in 1971-2010 yılları arasındaki dönemin SYİ değerlerini kullanarak hesapladığı kuraklık tehlike indeksi sonuçlarına göre Türkiye'nin 73 ilinde düşük, 6 ilde orta derecede, 1 ilde (Konya) yüksek kuraklık riski varken 1 ilde (Artvin) ise kuraklık riski bulunmamaktadır. Kelebek vd. (2021) Avrupa-Akdeniz alanı içerisinde günümüz iklim şartlarında günlük sıcaklık/yağış ve kuraklık indekslerini birleştirerek aşırı iklim olaylarını incelediği makalesinde, bölgesel farklılıklar olmakla birlikte aşırı sıcaklıklarda ve kuraklık koşullarında artış eğilimi olduğu ve ayrıca aşırı yağış indekslerinde de artış olduğunu tespit etmişlerdir. Turoğlu (2014)'de yaptığı çalışmada İstanbul ve yakın çevresi için uzun süreli günlük sıcaklık ve yağış verileri kullanılarak Thornthwaite, De Martonne, Erineç, UNESCO kuraklık index ve iklim sınıflaması analizleri, yıllık ve mevsimlik yağış-sıcaklık dağılışı, şiddet ve frekans analizleri yapmıştır. Sonuç olarak ise özellikle son 1999-2013 yıllarını kapsayan 15 yıllık dönemde yıllık toplam yağış miktarlarında azalma, yıllık ortalama sıcaklıklarda ise artışla beraber meteorolojik ve hidrolojik kuraklık derecesinin giderek arttığını tespit etmiştir. Turoğlu (2019) İstanbul'un su yönetim risklerini ele aldığı, yağış ve sıcaklık eğilimlerini araştırdığı çalışmasının sonuçlarına göre; İstanbul'un su potansiyelinde gelecek her yıl azalma olacağı öngörülmektedir. Aydın vd.'nin (2017) Türkiye'deki 26 akarsu havzasını Falkenmark su stres indisine göre sınıflandırdıkları çalışmanın sonucuna göre; çalışma sahasının da

Klim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkisi ve Uyum Önerileri: Kirazdere Havzası Örneği

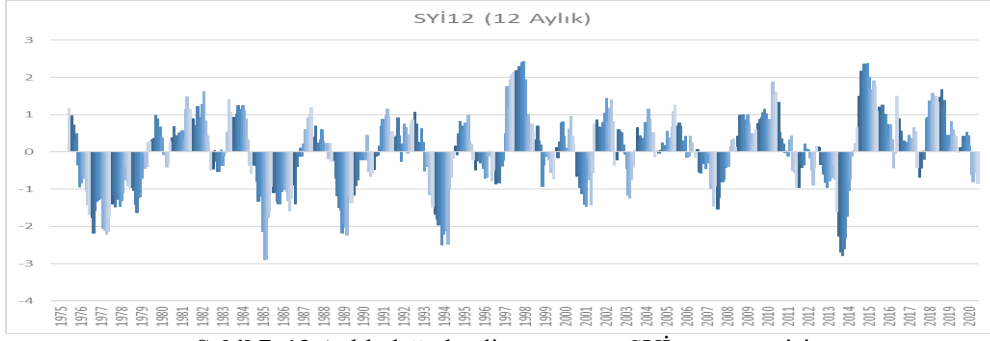
içerisinde yer aldığı Marmara Havzası mutlak su kıtlığı, Küçük Menderes Havzası su kıtlığı ve Sakarya Havzası ise su sıkıntısı yaşamaktadır. Bu üç havza dışında kalan diğer 23 havza ise “su baskısı yok” kategorisine girmektedir.

Tablo 5. SYİ Aylık ve Yıllık Kuraklık Şiddetleri (Renklendirme Tablo 4 teki SYİ sınıflandırmalarına göre yapılmıştır).

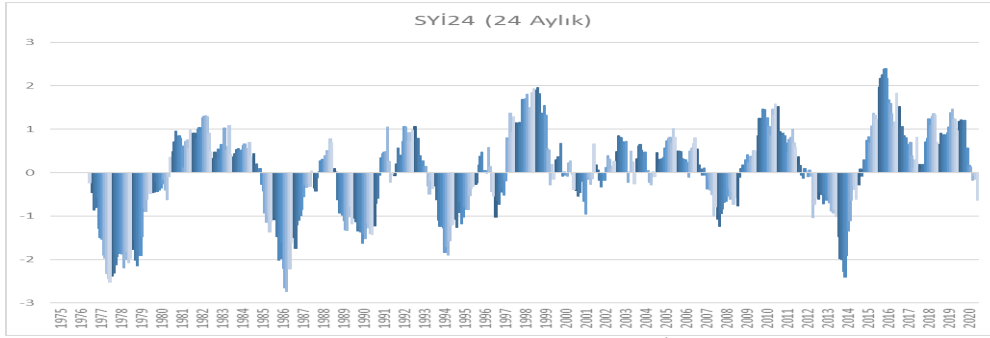
Yıl / Ay	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
1975	0,075	0,876	0,274	-1,157	1,759	1,321	-0,166	0,611	0,105	0,405	0,247	0,652	1,215
1976	-0,750	-0,236	-2,254	-0,108	-0,772	-0,463	-0,063	0,964	0,130	-0,593	-0,554	-0,244	-1,613
1977	-0,916	-1,609	0,650	0,693	-1,446	0,263	-1,897	-1,411	0,147	-1,092	0,200	0,262	-1,657
1978	0,281	-0,186	-0,271	1,203	-0,593	-1,664	-1,416	0,178	1,024	0,115	-1,872	-0,023	-0,977
1979	0,354	-0,307	-2,330	0,492	0,314	-0,966	0,637	1,491	-0,051	0,226	0,817	0,128	0,234
1980	0,532	-0,167	1,016	0,135	-0,510	-1,173	-0,424	0,596	0,120	-1,058	1,109	1,422	0,208
1981	0,916	0,876	0,020	-1,644	0,804	-1,058	0,001	-0,399	1,991	0,362	-0,291	1,567	1,175
1982	0,123	-0,023	0,126	1,303	-0,090	-1,191	1,393	0,627	-0,153	-1,185	-1,232	-0,168	-0,546
1983	0,298	1,469	-1,399	0,366	-0,313	1,142	0,281	1,155	0,210	0,649	1,560	-1,171	1,096
1984	-0,155	0,395	0,601	1,335	-0,413	-0,590	1,808	0,678	-1,669	-1,411	-0,256	-2,769	-0,643
1985	0,667	0,399	-1,140	-0,785	-0,044	-0,741	-1,075	-1,324	-1,025	1,085	0,514	-0,231	-0,955
1986	0,296	0,563	-3,029	-1,346	-0,605	0,651	-0,845	-1,563	-1,397	0,609	0,154	0,258	-1,252
1987	1,278	-1,147	1,687	0,266	0,294	-0,166	0,645	0,538	-1,998	1,346	0,245	0,986	1,240
1988	-2,033	0,216	0,157	-0,027	0,733	0,848	-0,711	-0,329	-0,264	0,466	1,300	-0,218	-0,313
1989	-1,742	-2,254	-2,296	-2,687	0,194	-0,986	-0,397	-0,243	-1,145	1,990	1,228	-0,568	-1,340
1990	-0,682	-0,343	-0,994	0,838	0,028	-0,898	0,035	-0,919	1,270	0,036	1,077	-0,481	-0,630
1991	-0,175	0,894	-0,788	1,616	1,563	-0,002	0,119	-0,261	1,580	-0,752	-1,138	0,181	0,515
1992	-0,790	0,968	1,184	-0,288	-0,533	1,421	1,665	-1,712	-0,420	0,770	0,043	0,611	0,858
1993	0,183	-0,423	-0,959	-0,981	1,174	0,226	-0,821	-0,307	-0,013	-2,700	0,583	-0,752	-1,436
1994	-0,286	-0,617	-1,508	-0,992	-0,949	1,088	-1,532	0,010	-2,019	1,536	1,403	0,571	-0,238
1995	0,838	-2,279	1,040	0,853	-2,438	0,649	0,374	-0,623	0,154	-0,178	1,180	-0,613	-0,278
1996	0,096	-0,445	1,161	0,486	-0,098	-1,432	-1,546	-0,270	1,507	0,138	-1,232	0,065	-0,547
1997	-1,205	0,332	0,786	2,067	-0,906	-0,312	1,466	2,294	-0,546	1,928	-1,576	0,890	2,406
1998	-0,865	-0,526	1,236	-0,475	2,182	-0,775	0,440	0,145	-0,267	0,287	0,529	0,470	0,493
1999	-1,977	0,813	-0,362	-1,243	-0,855	1,279	1,014	0,276	-1,196	-0,801	0,966	-0,488	-0,769
2000	1,241	-0,097	1,201	1,329	-0,340	-0,106	0,043	0,031	1,114	0,421	-1,348	-1,254	0,153
2001	-1,854	0,213	0,174	0,782	-0,585	-2,191	-0,827	2,165	-0,752	-2,244	1,419	2,084	0,734
2002	-0,984	-0,900	0,070	0,696	0,386	-0,184	1,271	1,018	0,755	-0,562	-0,878	-0,687	-0,429
2003	-0,220	1,778	-0,209	0,598	-1,464	-2,449	0,158	-1,546	0,623	0,669	0,459	0,602	-0,006
2004	1,611	0,819	0,230	-0,292	-0,367	0,521	-0,940	1,002	-0,791	-0,931	0,709	-1,578	-0,193
2005	1,943	0,691	0,574	0,612	-0,830	0,175	1,120	-0,787	0,611	0,126	1,556	-0,277	1,315
2006	0,435	0,837	0,134	-2,572	-0,541	0,571	-1,897	-0,497	1,736	-0,515	1,004	-0,739	-0,204
2007	1,046	-1,743	0,088	-0,304	0,237	-0,991	-0,507	0,422	-0,550	-0,309	-0,100	0,410	-0,940
2008	-0,623	0,014	1,504	-0,606	0,162	0,543	-0,560	0,484	1,132	0,242	-0,073	-0,188	0,067
2009	0,548	1,639	1,106	0,215	-0,545	0,676	0,469	-0,836	0,334	-0,609	0,622	0,313	0,577
2010	1,072	1,804	1,222	0,848	0,321	0,006	0,153	-1,712	0,006	2,123	-1,754	0,870	1,742
2011	0,154	-1,660	0,613	0,303	-0,855	0,123	-0,525	0,678	0,370	0,360	-1,812	-0,200	-0,976
2012	0,225	1,129	0,123	0,548	1,114	-0,583	-0,607	0,086	-1,351	-0,906	0,338	1,192	0,090
2013	0,255	-0,433	0,363	-1,099	0,373	-1,226	-0,131	0,217	-0,582	0,158	-0,793	-1,165	-1,536
2014	-2,086	-1,737	0,274	-0,462	0,507	1,012	1,291	0,959	1,272	0,555	-0,068	0,444	0,627
2015	1,550	1,225	-0,701	1,355	0,296	1,515	0,682	-1,348	1,212	1,207	-1,872	-1,979	1,133
2016	1,845	0,332	0,478	-0,069	0,871	0,609	-1,099	0,520	-0,059	-0,863	0,171	2,491	1,598
2017	0,066	-1,707	-0,752	-0,062	0,182	1,137	0,259	0,197	-0,242	0,275	-0,416	0,738	-0,475
2018	-0,796	-0,253	0,998	-1,485	2,555	1,157	1,718	-0,606	0,763	-0,439	-0,382	0,683	1,427
2019	-0,180	0,315	-1,694	0,001	0,182	1,575	1,174	1,259	-0,065	-0,941	-0,924	-0,408	-0,069
2020	0,339	0,103	0,227	-0,731	0,999	1,306	0,448	-1,372	-1,104	0,000	-0,854	-1,834	-0,882



Şekil 6. 9 Aylık değerlendirme sonucu SYİ zaman serisi



Şekil 7. 12 Aylık değerlendirme sonucu SYİ zaman serisi



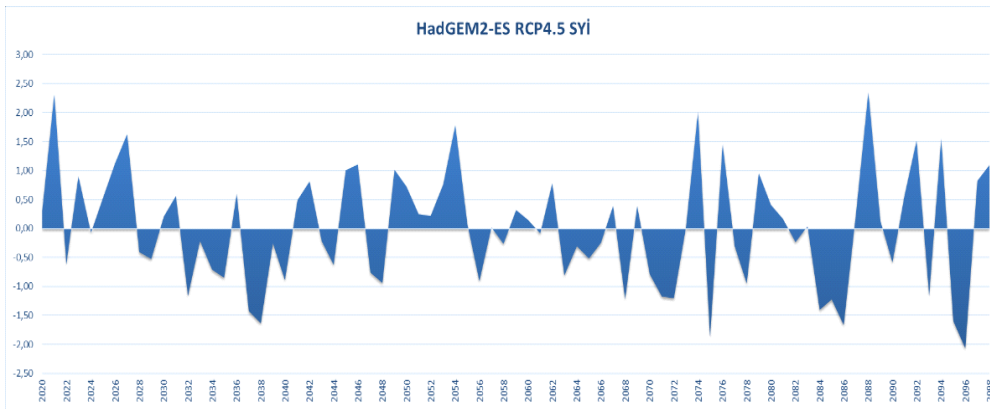
Şekil 8. 24 Aylık değerlendirme sonucu SYİ zaman serisi

Bölgede tarımsal kuraklık değerlendirmesi için 9 aylık SYİ değerlerine bakıldığında en uzun kesintisiz kuraklık döneminin 1976 Mart ayı ile 1979 Temmuz ayları arasında 41 ay süresince gerçekleştiği gözlemlenmektedir. En yüksek nemlilik 97 Ağustos - 98 Nisan periyodunda görülmüştür. Son yıllarda 2014 Eylül ayı itibariyle yağışlarda bir artış gözlemlenmiş olup en yüksek kuraklık -1,13 değeri ile orta şiddetli kuraklık olarak Aralık 2020' de yaşanmıştır. Periyod süresince ise en şiddetli ekstrem kuraklık 1989 yılında görülmüş, sonrasında 1994, 2001 ve 2014 yılları olarak kuraklık tekrarları arası geçen süre artarak devam etmiştir (Şekil 6).

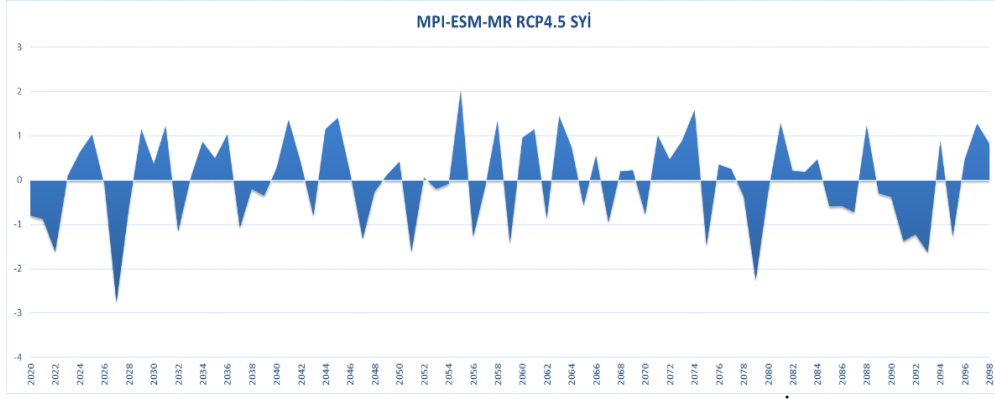
Bölgede hidrolojik kuraklık değerlendirmesi için 24 aylık SYİ değerlerine bakıldığında en uzun kuraklık döneminin 1985 Mart ayı ile 1991 Ekim ayları arasında olduğu gözlemlenmiştir. En şiddetli kuraklık 86 yılında olmuştur. En yüksek nemlilik oranları Mayıs 2015-Ağustos 2020 periyodunda görülmüştür, son yıllarda hidrolojik kuraklık gözlemlenmemiştir (Şekil 8).

3.2.2 Gelecek İklim Koşulları ile SYİ Analizi

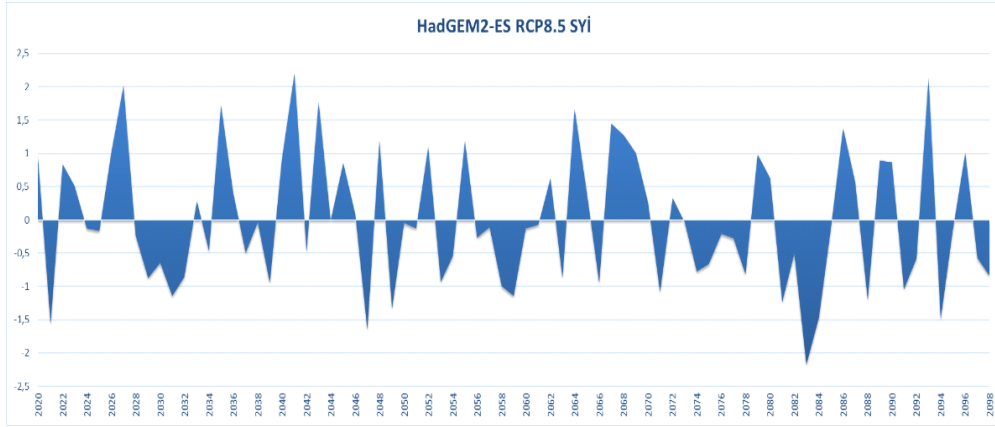
Kuraklık analizi için MGM' den alınan HadGEM2-ES ve MPI-ESM-MR gelecek senaryolarına ait grid verilerinden havzayı içerisine alan 3021, 3022, 3121, 3122 no'lu gridler kullanılarak 2020-2098 periyodu için veri üretilmiş ve hesaplamalar MS Excel programı üzerinde gerçekleştirilmiştir (Şekil 9, 10, 11, 12).



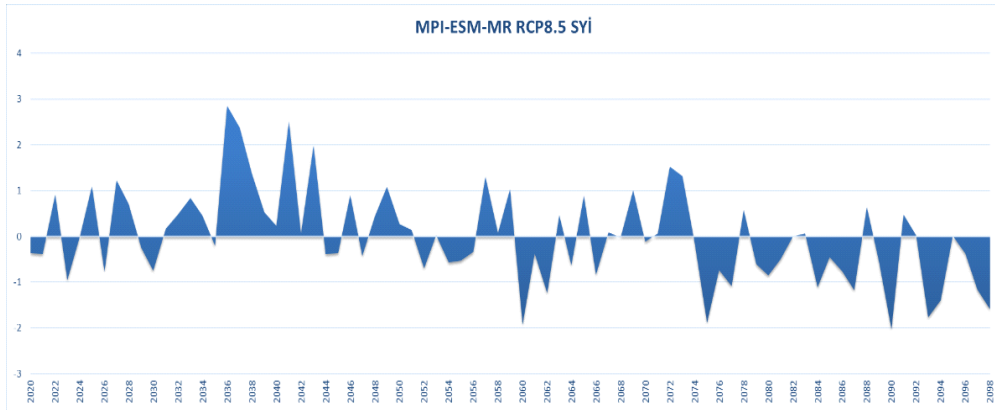
Şekil 9. HadGEM2-ES RCP4.5 Yıllık değerlendirme sonucu SYİ zaman serisi



Şekil 10. MPI-ESM-MR RCP4.5 Yıllık değerlendirme sonucu SYİ zaman serisi



Şekil 11. HadGEM2-ES RCP8.5 Yıllık değerlendirme sonucu SYİ zaman serisi



Şekil 12. MPI-ESM-MR RCP8.5 Yıllık değerlendirme sonucu SYİ zaman serisi

Gelecek verileri kuraklık analizi sonuçlarına göre; 4 farklı senaryoda belirgin olarak öne çıkan MPI-ESM-MR RCP8.5 senaryosuna göre 2030-2050 yılları arasındaki 20 yıllık nemli dönemden sonra 2074-2098 yılları arasında 24 yıllık bir periyotta neredeyse kesintisiz bir kuraklık yaşanacağı öngörülmektedir. En uzun nemli dönem ve en uzun kurak dönem yine bu senaryoda bulunmaktadır. Senaryoya göre en nemli yıl 2036, en kurak yıl ise 2089 yılı olacaktır (Şekil 12). 79 yıllık periyod içerisinde 29 yıl ile en fazla kuraklık yaşanacak senaryo ise HadGEM2-ES RCP8.5 senaryosudur (Şekil 11). En ekstrem kuraklık ise MPI-ESM-MR RCP4.5 senaryosuna göre 2027 yılında yaşanacaktır (Şekil 10). HadGEM2-ES RCP4.5 senaryosuna göre yüzyılın yarısından itibaren kurak dönemlerin süresi ve sıklığı artacak, nemli dönemlerin ise azalacaktır. Periyod süresince en uzun kuraklık döneminin 2055-2073 yılları arasında, en şiddetli kuraklığın ise 2096 yılında oluşacağı öngörülmektedir (Şekil 9). HadGEM2-ES RCP8.5 senaryosuna göre ise en yakın olağanüstü kuraklığın 2083 yılında görülmesi beklenmektedir. Bu senaryoda 2046 yılından sonra kurak dönemlerin sayısı 2020-2046 periyoduna göre artacaktır (Şekil 11).

3.3 Drone Görüntüleri

2020 Aralık ayı ve 2021 Haziran –2021 Aralık döneminde her ay drone ile Kirazdere Havzasında yer alan Yuvacık Barajı havadan incelenmiştir. Su seviyesi ile ilgili görseller alınmıştır. Seviyenin en dolu ve en boş olduğu dönemler fotoğflanmıştır (Foto 1, 2).

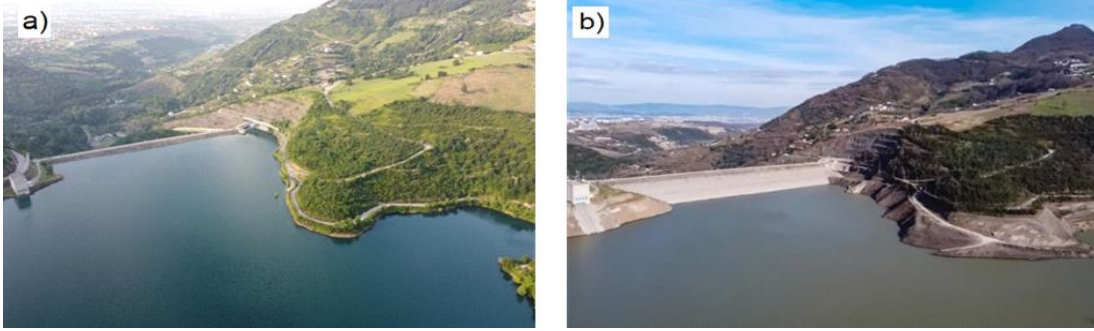


Foto 1. a) 2021 Haziran, b) 2021 Aralık aylarına ait Yuvacık Barajı drone görüntüsü.

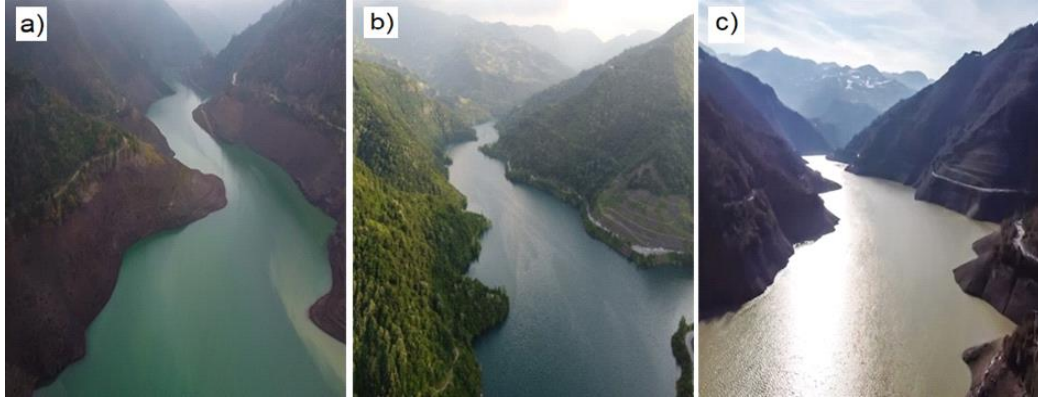
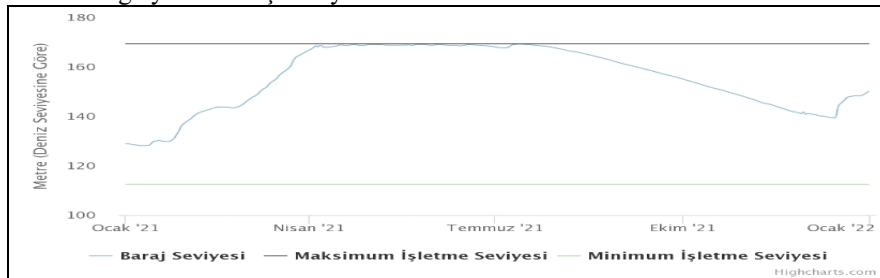


Foto 2. a) 2020 Aralık, b) 2021 Haziran, c) 2021 Aralık aylarına ait Yuvacık Barajı drone görüntüsü

Mayıs ayı itibariyle en yüksek seviyesine ulaşan Yuvacık Baraj Gölü'nün su seviyesi, yaz aylarında azalan yağışlarında etkisiyle Ağustos ayı itibariyle düşüşe geçmektedir. SYİ metoduyla elde ettiğimiz kuraklık sonuçlarına göre son 10 yılda sonbahar aylarında kuraklıkların artış eğiliminde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5). Aralık 2020 ve Aralık 2021 görsellerinden de anlaşılacağı üzere baraj gölü Aralık ayında en düşük seviyesine düşmektedir. İSAŞ' tan alınan 2021 yılına ait su seviye grafiğinde de görseller ile doğru orantılı bir eğilim gözükmemektedir (Şekil 13). Thornthwaite su bilançosu ve iklim tipi analizinden elde edilen sonuçlara göre havzada yarı nemli iklim tipi özellikleri görülmektedir. Özdemir (2021) tarafından yapılan çalışmaya göre Yuvacık Barajı alt havzalarında bulunan Kirazdere ile beraber Serindere ve Kazandere'nin de gelecek projeksiyonları analiz sonuçlarına göre akım değerlerinde düşüş gözlemleneceği öngörülmektedir. Bu duruma göre günümüzde özellikle sonbahar ve kış aylarında oluşan talebe karşılık yeterli arzı sağlayamayan, bu aylarda debileri düşen akarsuların gelecekte daha çok yetersiz kalacağı öngörülmektedir. Sıcaklıkların artışı, yağışlardaki düzensizlik ve düşüş eğilimi ve buna bağlı yaşanacak kuraklıkta göz önüne alındığında her ne kadar iklim değişikliğini engellemede yetersiz kalsak da bu değişime karşı gerekli önlemleri almamız gelecekteki su temini sağlayabilmek için büyük önem arz etmektedir.



Şekil 13. Yuvacık Barajı Su Seviyesi (İSAŞ, 2021).

4. Sonuç

Su kaynakları iklim değişikliğinden en fazla etkilenen doğal unsurların başında gelmektedir. Dünyada hızla artan nüfusa bağlı olarak tatlı su kaynaklarının sürdürülebilir bir biçimde yönetilmesine ihtiyaç vardır. Küresel ısınmaya bağlı olarak sıcaklıklardaki artış, sanayi devrimi (18. yy.) öncesi döneme kıyasla 1.2 °C'ye ulaşmış durumdadır ve bu değerin giderek daha da artacağı öngörülmektedir (IPCC, 2021). Dünya'nın pek çok bölgesinde iklim koşulları önceki dönemlere göre çok daha sıcak ya da daha kurak geçmektedir ve bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre çalışma alanında önümüzdeki yıllarda daha da kurak dönemler yaşanacağı öngörülmektedir. Bu amaçla bu çalışmada Marmara Bölgesi'nin en kalabalık ve sanayileşmiş şehirlerinden birisi olan Kocaeli'ne içme suyu sağlayan Yuvacık Baraj Gölü ve barajı besleyen Kirazdere Havzası içerisinde yer alan akarsuların güncel ve gelecek durumu değerlendirilmiş ve iklime uyum kapsamında öngörülerde bulunulmuştur. Çalışmada kullanılan sıcaklık, yağış ve akım verilerinden elde edilen istatistiksel sonuçlara göre; incelenen 46 yıllık dönemde (1975-2020) sıcaklık değerlerinin artan yönde trend gösterdiği, yağış değerlerinin anlamlı bir trendinin olmadığı; akım değerlerinin ise azalan yönde bir trend gösterdiği tespit edilmiştir. Akım değerlerindeki azalmanın, artan sıcaklıklara bağlı olarak buharlaşma şiddetinin ve kuraklık derecelerinin artması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kuraklığın etkisiyle ortaya çıkan su seviyesindeki azalmalar, arazi çalışmasında sahadan alınan drone görüntüleri ile de gözlemlenmiştir. Sahadaki güncel durum tespit edildikten sonra iklim modelleri ve farklı senaryolardan elde edilen sonuçlara göre önümüzdeki 79 yıl süresince (2020-2098) sıcaklıklarda artış trendi gözlemlenmiştir. Yağışlarda ise MPI-ESM-MR RCP8.5'e senaryosuna göre azalma yönünde bir trend olduğu gözlemlenmiş, ancak diğer model ve senaryolarda istatistiksel olarak anlamlı bir trend gözlemlenmemiştir. İklim projeksiyonlarına bağlı olarak yapılan kuraklık analizlerinde havzada gelecekte de kısa ve uzun dönemli kuraklıklar yaşanacağı beklenmektedir. Bu durum içme suyu temini için kullanılan barajın gelecek yıllarda ihtiyacı karşılayamama olasılığını arttırmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda baraj gölünü besleyen Kirazdere havzasında sıcaklık artışı, yağış ve akımın azalmasından dolayı oluşacak olan su sıkıntısına yönelik "iklime uyum" kapsamında "su kaynakları ve yönetimi" konusunda önlemler alınmalıdır. Kocaeli' de nüfus TÜİK verilerine göre 2021 yılında yüzde 1,81 oranında artmış ve binde 17,95 oranında artış hızı olmuştur. Gelecek yıllarda nüfus artışı bu şekilde devam ederse suya olan talep artacak, ancak iklim değişikliği sebebiyle suyun arzı azalacaktır. Bu sebeple gelecek ile ilgili su sıkıntısını en aza indirmek için kişiler ve kurumlar bazında su tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri içerisinde yer alan "Temiz Su"ya erişim başlığı altında yer alan Su Ayak İzimizin hesaplanarak en aza indirilmesi, suyu doğru kullanma teknolojilerinin (yağmur suyu hasadı vb.) yaygın hale getirilmesi, sanayi kuruluşlarının kullandığı su miktarlarının daha sıkı kontrol edilmesi ve bu kuruluşlarda su kullanımını gerektirmeyecek ya da en aza indirecek yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir.

Katkı Belirtme

Bu yayını, TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu), BİDEB (Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı) tarafından 2209-A programı kapsamında "1919B012004745 nolu proje" ile desteklenmiştir. Katkılarından dolayı TÜBİTAK-BİDEB'e ve çalışmada kullandığımız iklim verileri için MGM'ye teşekkür ederiz. Ayrıca makalenin değerlendirme sürecindeki görüş ve önerileri için sayın editöre ve değerli hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Akbaş, A. (2014). Türkiye üzerindeki önemli kurak yıllar, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12 (2), 101-118. DOI: 10.1501/Cogbil_0000000155
- Arıttürk, S.K. ve Ustaoglu, B. (2020). Salda Gölü Havzası'nda İklim Koşullarındaki Değişikliğin Etkilerinin Belirlenmesi. *ANKAD E-ISSN:2587-0491*, 4(3) 233-249. <https://doi.org/10.15659/ankad.v4i3.132>
- Aydın, O., Ünalı, Ü.E., Duman, N., Çiçek, İ., Türkoğlu, N. (2017). Türkiye'de su kıtlığının mekânsal ölçekte değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi* 68 (2017) 11-18.
- Bakanoğulları, F. (2019). Kırsal Havzalarda Kuraklığın İki Yöntem (SPEI ve SPI) Kullanılarak Belirlenmesi: Kumdere Havzası Örneği, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 7(1): 146-156. <https://doi.org/10.30910/turkjans.680037>
- Bakanoğulları, F. (2020). SPEI ve SPI İndisleri Kullanılarak İstanbul-Damlıca Deresi Havzasında Kuraklık Şiddetlerinin Analizi. *Toprak Su Dergisi*, 9 (1), 1-10. DOI: 10.21657/topraksu.566693
- Bayazit M. (1996). *İnşaat Mühendisliğinde Olasılık Yöntemleri*, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 245.
- Bayazit M., Önöz B. (2004). Trend Analizi. *IV Ulusal Hidroloji Kongresi Hidrolojide Yeni Yöntemler Seminer Kitabı*, İstanbul, 79-84.
- Cüceloğlu, G. (2019). *İklim Değişikliğinin İstanbul'un Yüzeysel Su Kaynaklarına Etkisi ve Kuraklık Dirençli*

- Bütünleşik Su Yönetimi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 501122710
- Çaldağ, B., Şaylan, L., Toros, H. ve Bakanoğulları, F. (2004). Drought Analysis in northwest Turkey. *Agroenvironment*, 169-179, 20-24 October, Udine, Italy.
- Çiçek, İ., Ataol, M. (2009). Türkiye'nin su potansiyelinin belirlenmesinde yeni bir yaklaşım. *Coğrafi Bilimler Dergisi CBD* 7 (1), 51-64.
- Dabanlı, I., Mishra, A.K. ve Sen, Z. (2017). Long-term spatio-temporal drought variability in Turkey. *J. Hydrol.* 552, 779–792.
- Dabanlı, İ.(2018). Drought hazard, vulnerability, and risk assessment in Turkey. *Arabian Journal of Geosciences*, 11: 538. <https://doi.org/10.1007/s12517-018-3867-x>
- Dai, A. (2011). Drought under global warming: A review. *Wiley Interdiscip. Rev. Climate. Change.*, 2, 45–65.
- Dehghani, F., Khalili, D., Zand-Parsa, S. and Kamgar-Haghighi, A. A (2022). Influence of climatic variability on detected drought spatio/temporal variability and characteristics by SPI and RDI. *Iran J Sci Technol Trans Civ Eng.* <https://doi.org/10.1007/s40996-022-00879-w>
- Demircan, M., Gürkan H., Arabacı H. ve Coşkun M. (2017). Türkiye İçin İklim Değişikliği Projeksiyonları. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 16. *Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 3-6 Mayıs 2017, Ankara.
- Doeshmeh Gorgij, A., Alizamir, M., Kisi, O. and Elshafie, A. (2022). Drought modelling by standard precipitation index (SPI) in a semi-arid climate using deep learning method: long short-term memory. *Neural Comput & Applic*, 34, 2425–2442. <https://doi.org/10.1007/s00521-021-06505-6>
- Dubrovský, M., Hayes, M., Duce, P. et al. Multi-GCM projections of future drought and climate variability indicators for the Mediterranean region. *Reg Environ Change* 14, 1907–1919 (2014). <https://doi.org/10.1007/s10113-013-0562-z>
- Duvan, A., Aktürk, G. ve Yıldız, O. (2021). Meteorolojik Kuraklığın Zamansal ve Alansal Özelliklerine İklim Değişikliğinin Etkisi, Sakarya Havzası Örneği . *Mühendislik Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 207-217 . DOI: 10.46387/bjesr.961816
- Giddins, L., Soto, M., Rutherford, B. M. (2005). Standardized precipitation index zones for Mexico. *Atmosfera*, 18(1): 33-56.
- Gümüş, V., Başak, A. ve Oruç, N. (2016). Standartlaştırılmış Yağış İndeksi (SYİ) Yöntemi ile Şanlıurfa İstasyonunun Kuraklık Analizi . *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 1 (1) , 36-44 .
- Gürkan H., Arabacı, H., Demircan, M., Eskioğlu, O., Şensoy, S., Yazıcı, B. (2016). GFDL-ESM2M modeli temelinde RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarına göre Türkiye için sıcaklık ve yağış projeksiyonları. *Coğrafi Bilimler Dergisi CBD*, 14 (2), 77- 88.
- Gürkan, H., Demir, Ö., Atay, H., Eskioğlu, O., Yazıcı, B., Demircan, M., Kocatürk, A., Akçakaya, A. (2017). MPI-ESM-MR Modelinin RCP4.5 ve RCP8.5 Senaryolarına Göre Sıcaklık ve Yağış Projeksiyonları, VII. *Uluslararası Katılımlı Atmosfer Bilimleri Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2017, İstanbul Teknik Üniversitesi / İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul
- Gürler, Ç. (2017). *Beyşehir ve Konya-Çumra-Karapınar Alt Havzalarında Standartlaştırılmış İndis Yaklaşımı İle Hidrolojik Kuraklık Değerlendirilmesi*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.
- Gomez-Gomez, J.-d.-D., Pulido-Velazquez, D., Collados-Lara, A.-J., Fernandez-Chacon, F. (2022). The impact of climate change scenarios on droughts and their propagation in an arid Mediterranean basin. A useful approach for planning adaptation strategies. *Sci. Total Environ.* 820, 153128
- Hanel, M., Rakovec, O., Markonis, Y., Máca, P., Samaniego, L. , Kyselý, J., Kumar R. (2018). Revisiting the recent European droughts from a long-term perspective *Sci. Report.*, 8, p. 9499, 10.1038/s41598-018-27464-4
- Heinrich, G. and Gobiet, A. (2012), The future of dry and wet spells in Europe: a comprehensive study based on the ENSEMBLES regional climate models. *Int. J. Climatol.*, 32: 1951-1970. <https://doi.org/10.1002/joc.2421>
- Hertig E.,Tramblay, Y.(2017). Regional downscaling of Mediterranean droughts under past and future climatic conditions. *Global and Planetary Change* 151: 36–48
- Hoşgören, M. Y. (2004). *Hidrografya'nın Ana Çizgileri I*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- IPCC, (2019). *Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli*, İklim Değişikliği ve Arazi Özel Raporu.
- IPCC, (2021). <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/> Son Erişim Tarihi: 01 Ağustos 2022
- İSAŞ (2021). *İzmit Su A.Ş. Yuvacık Barajı Su Seviyesi*, <https://www.izmitsu.com.tr/sayfa.asp?ID=53&PID=8> Son Erişim Tarihi 14 Nisan 2022.
- Karabulut M. (2020). Standart Yağış İndeksi Kullanılarak Sivas İl' inde Kuraklık Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 71 Haziran 2020

- Karadaş, S. ve Imamoglu, A. (2019). Standart yağış indeksi (SPI) yöntemi ile Gaziantep istasyonu'nun kuraklık analizi. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), *1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book* (s. 1119-1126) Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.104>
- Kelebek, M.B., Batibeniz, F., Öno1, B. (2021). Exposure Assessment of Climate Extremes over the Europe–Mediterranean Region. *Atmosphere* 2021, 12, 633. <https://doi.org/10.3390/atmos12050633>
- Liu, C., Yang, C., Yang, Q. and Wang, J. Spatiotemporal drought analysis by the standardized precipitation index (SPI) and standardized precipitation evapotranspiration index (SPEI) in Sichuan Province, *China. Sci Rep.*, 11, 1280. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-80527-3>
- McKee T.B., Doesken N.J. and Kleist, J. (1993). The Relationship of Drought Frequency and Duration to Time Scales. Preprints, *8 th. Conference on Applied Climatology*, 17-22 January, Anaheim, CA, 179-184.
- McKee , T.B, Doesken, N.J, Kleist, J. (1999). *Historical Dry and Wet Periods in Colorado* (Part A: Technical Report). Climatology Report No 99-1 A.Colorado Climate Center Atmospheric Science Department Colorado State University.
- Mehr A.D., Sorman A.U., Kahya E., Afshar M.H. (2019). Climate change impacts on meteorological drought using SPI and SPEI: case study of Ankara, Turkey. *Hydrological Sciences Journal*, 65(2), 254–268. <https://doi.org/10.1080/02626667.2019.1691218>
- MGM (2015). Meteoroloji Genel Müdürlüğü, *Yeni Senaryolar ile Türkiye İklim Projeksiyonları ve İklim Değişikliği* TR-2015CC. <https://mgm.gov.tr/FILES/iklim/iklim-degisikligi-projeksiyon2015.pdf> Son Erişim Tarihi: 09 Haziran 2022
- MGM (2022a). Meteoroloji Genel Müdürlüğü, *Türkiye İçin İklim Projeksiyonları*, <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-degisikligi.aspx?s=projeksiyonlar> Son Erişim Tarihi: 02 Ağustos 2022
- MGM (2022b). Meteoroloji Genel Müdürlüğü, *Kuraklık Analizi*, <https://bit.ly/3BAkfhm> Son Erişim Tarihi: 01 Ağustos 2022
- Mutlu, Y. E. (2014). *Kirazdere Havzası (Kocaeli) ve Çevresinin Jeomorfolojisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- NOAA (2022). Amerika Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi, *Kuraklık İndisleri ve Verisi*, <https://bit.ly/3bm7ps9> , <https://bit.ly/3OOMBar> Son Erişim Tarihi: 01 Ağustos 2022
- Ölgen, M.K. (2010). Türkiye’de yıllık ve mevsimsel yağış değişkenliğinin alansal dağılımı. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19/1, 85-95.
- Öno1, B. and Ünal, Y.S. (2012) Assessment of Climate Change Simulations over Climate Zones of Turkey. In: *Regional Environ Change*. Springer-Verlag, Berlin. <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10113-012-0335-0#page-1> <http://dx.doi.org/10.1007/s10113-012-0335-0>
- Öno1, B., Bozkurt, D., Turuncoglu, U.U. et al. (2014). Evaluation of the twenty-first century RCM simulations driven by multiple GCMs over the Eastern Mediterranean–Black Sea region. *Clim Dyn* 42, 1949–1965 <https://doi.org/10.1007/s00382-013-1966-7>
- Özdemir, A. (2021). İklim Değişikliğinin Havza Ölçeğinde Akım ve Sediman Miktarına Etkilerinin Değerlendirilmesi: Yuvacık Baraj Gölü Havzası, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 45, 129-154.
- Özgün, G., Vaheddoost, B. ve Aras, E. (2020). Standart Yağış İndeksi(SPI) Metodu Kullanılarak Kuraklık Analizi ve Bursa Doğancı Barajı ile İlişkilendirilmesi. *Academic Perspective Procedia*, 3 (2), 876-885. DOI: 10.33793/acperpro.03.02.23
- Palmer W.C. (1965). Palmer Meteorological Drought Office of Climatology, US Weather Bureau
- Pamuk, G., Özgürel, M. ve Topçuoğlu, K. (2004). Standart yağış indeksi (SYİ) ile Ege Bölgesinde kuraklık analizi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41(1), 99106.
- Polat, P. ve Sunkar, M. (2017). *Rize'nin İklim Özellikleri ve Rize Çevresinde Uzun Dönem Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Trend Analizi*, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:27, Sayı:1, Sayfa:1-23, Elazığ.
- Sneyers, R. (1990). *On the Statistical Analysis of Series Observations*, WMO, Technical Note, 143.
- Şen, Ö. L. (2013). Türkiye’de iklim değişikliğinin bütünsel resmi. Öztopal, A., Yerli, B., Şen., Z. (Ed.), *Türkiye’de İklim Değişikliği Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde, İstanbul: Su Vakfı Yayınları
- T.C.Tarım ve Orman Bakanlığı, 1. Su Şurası (2021). *İklim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkisi Ve Uyum Çalışma Grubu* https://cdn.nys.tarimorman.gov.tr/api/File/GetFile/467/Sayfa/1497/1861/DosyaGaleri/iklim_degisikliginin_su_kaynaklarina_etikisi_ve_uyum_calisma_grubu_raporu.pdf Son Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022
- Tokgöz, S. ve Partal, T. (2020). Karadeniz Bölgesinde Yıllık Yağış ve Sıcaklık Verilerinin Yenilikçi Şen ve Mann-Kendall Yöntemleri ile Trend Analizi, *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1107-1118, DOI: 10.21597/jist.633368

- Turgu, E., Eskioğlu, O., Öz, Ö. ve Uğurlu, A. (2015). Farklı Zaman Ölçeklerindeki Standart Yağış İndekslerinin Havza Bazında Değerlendirilmesi. *VII. Uluslararası Katımlı Atmosfer Bilimleri Sempozyumu*.
- Turoğlu, H. (2014). İklim değişikliği bağlamında İstanbul'da su yönetimi problemleri. *TÜCAUM*, 8, 97-107.
- Turoğlu, H. (2019). *İstanbul'un su yönetimi riskleri*. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book (s. 535-547) içinde. İstanbul, Türkiye: Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.052>
- Türkeş, M. (1995). Türkiye'de Yıllık Ortalama Hava Sıcaklıklarındaki Değişim ve Eğilimlerin İklim Değişikliği Açısından Analizi, *Çevre ve Mühendis Dergisi*, 9, 9-15.
- Türkeş, M. ve Acar Deniz Z. (2011). Climatology of hot days of the 2010 summer in Turkey and analysis of its atmospheric causes. In: *Proceedings of the National Geographical Congress with International Participation* (CD-R), ISBN 978-975-6686-04-1, 7-10 September 2011, Türk Coğrafya Kurumu – İstanbul University.
- Türkeş, M. (2012). Türkiye'de gözlenen ve öngörülen iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4 (2) , 1-32 . DOI: 10.1501/Csaum_0000000063
- Türkeş, M., Turp, M.T., An, N., Öztürk, T., Kurnaz, M.L. (2020). *Impacts of Climate Change on Precipitation Climatology and Variability in Turkey*. In: Harmancıoğlu, N., Altınbilek, D. (eds) *Water Resources of Turkey*. World Water Resources, vol 2. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11729-0_14
- Ustaoğlu, B. (2011). *Türkiye'de A2 Emisyon Senaryosuna Göre Ortalama Yağış Tutarlarının Olası Değişimi, (2010-2099)*. Fiziki Coğrafya Araştırmaları Sistematik ve Bölgesel. Prof. Dr. M.Y. Hoşgören'e Armağan Kitabı, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları Sayı:6, Sayfa: 473-484 İstanbul
- Ustaoğlu, B. (2012). *Matlab'da iklim veri analizi ve uygulamaları* (climate data analysis and applications in Matlab). İstanbul: Anka Matbaa.
- Ustaoğlu, B. (2019). *Sakarya'nın İklim Özellikleri* (Kitap bölümü). SAÜ yayın no: 190, Basım sayısı:1, ISBN:978-605-2238-05-9
- Ustaoğlu, B., İkiel, C., Atalay Dutucu, A. ve Kılıç, D. (2021). Erosion Susceptibility Analysis in Datça and Bozburun Peninsulas, Turkey. *Iran J Sci Technol Trans Sci*. <https://doi.org/10.1007/s40995-020-01053-5>
- Ustaoğlu, B. (2021). Türkiye'de İklim Değişikliği ve Etkileri: Su kaynakları, Tarım ve Gıda Güvenliği. *ARGE Dergisi*, Sayı:31.
- Vicente-Serrano S.M., Beguería, S., López-Moreno J.I. (2009). A multiscalar drought index sensitive to global warming: the standardized precipitation evapotranspiration index *J. Clim.*, 23 (2009), pp. 1696-1718, 10.1175/2009JCLI2909.1
- Wilhite, D. , Pulwarty, R.S. (Eds.) (2017). *Drought and Water Crises: Integrating Science, Management, and Policy*, CRC Press.
- Zhai, J., Su B., Krysanova, V. Vetter, T. Gao, C., Jiang T. (2010). Spatial variation and trends in PDSI and SPI indices and their relation to streamflow in 10 large regions of China. *J. Clim.*, 23 (2010), pp. 649-663, 10.1175/2009JCLI2968.1 33, 130.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



SURİYELİ SİĞINMACILARIN MEKÂNI DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİ: GAZİANTEP KENTİ ÖRNEĞİ

The Evolutionary Effect of Syrian Asylum Seekers on Space: A Case Study of Gaziantep City

Emrah TÜRKOĞLU¹ ve Necmettin ELMASTAŞ²

¹Doktora YÖK 100/2000 Bursiyer Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Şanlıurfa, emrahturkoglu@gmail.com, orcid.org: 0000-0003-4539-3429

²Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, nelmastas@beu.edu.tr, orcid.org: 0000-0003-2220-3506

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

31.10.2022

Kabul/Accepted:

12.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1197297

Anahtar Kelimeler

Gaziantep, Mekânsal Değişme, Göç, Göç Coğrafyası, Suriyeli Sığınmacılar

Keywords

Gaziantep, Spatial Change, Migration, Migration Geography, Syrian Asylum Seekers

ÖZ

1998 Adana Antlaşması'yla normalleşmeye başlayan Türkiye-Suriye ilişkileri, 2000 yılından sonra Beşar Esad'ın yönetime geçmesiyle birlikte tarihin en iyi konumuna gelmiştir. Ama "Arap baharı ya da Şam baharı" denilen süreç, Hem Türkiye-Suriye diplomasisini kesintiye uğratmış, hem de Suriye'yi iç savaşa sürüklemiştir. Sonuçta Suriyeli nüfusu başka ülkelerde sığınmacı haline getiren süreç başlamıştır. Suriyelilerin göç sürecinde en fazla tercih ettiği ülkeler arasında Türkiye ilk sırada gelmektedir. Bunun temel nedeni ise, Türkiye ile Suriye arasındaki tarihi bağların güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Genelde Türkiye özelde ise Gaziantep kentinin Suriyeli kaynaklı göçlerle birlikte yoğun nüfuslu mekânlara dönüşmüştür. Yoğun nüfuslu mekâna dönüşen Gaziantep kentinin, toplumsal ve mekânsal olarak değişim süreci hızlanmıştır. Gaziantep kentine yönelen Suriyeli kaynaklı göçlerin, Gaziantep kentsel alanının ekonomik ve toplumsal değişimine önyak olarak kentsel alanın yeniden üretim süreci içerisine sürüklenmesine neden olmuştur. Göçler mekânın kullanım biçimlerine göre farklılaşmasına, toplumsal ve ekonomik yapıda değişimlerin meydana gelen neden olmaktadır. Gaziantep kentine zorunlu bir şekilde göç eden Suriyeli sığınmacıların, kentsel alanda meydana getirdiği değişimleri, anket çalışmaları, derinlemesine yapılan görüşmeler ve saha çalışmasında ki gözlemler sonucunda elde edilen veriler üzerinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bu çalışmada, Suriye kaynaklı zorunlu göçlerin Gaziantep kentinde meydana getirmiş olduğu mekânsal değişimin, ekonomik ve toplumsal ölçekteki yansımaları değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Turkey-Syria relations, which started to normalize with the 1998 Adana Agreement, reached the best position in history after Bashar Assad came to power after 2000. But the process called "Arab spring or Damascus spring" both interrupted Turkey-Syria diplomacy and dragged Syria into civil war. As a result, the process that turns the Syrian population into refugees in other countries has begun. Turkey ranks first among the countries most preferred by Syrians in the migration process. The main reason for this is the strong historical ties between Turkey and Syria. In general, Turkey, in particular Gaziantep, has turned into densely populated places with the migration of Syrian origin. The social and spatial change process of the city of Gaziantep, which has turned into a densely populated place, has accelerated. The migration of Syrian origins to Gaziantep city has led to the economic and social change of the Gaziantep urban area, causing the urban area to be dragged into the reproduction process. Migrations cause the differentiation of the space according to the usage patterns and the changes in the social and economic structure. It has been tried to evaluate the changes in the urban area caused by the Syrian refugees who migrated to the city of Gaziantep forcibly, on the data obtained as a result of survey studies, in-depth interviews and fieldwork observations. In this context, in this study, the economic and social reflections of the spatial change caused by the forced migration from Syria in the city of Gaziantep were evaluated.

Atf/Citation: Türkoğlu, E. ve Elmastaş, N. (2023). Suriyeli Sığınmacıların Mekâni Dönüştürücü Etkisi: Gaziantep Kenti Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(65-81).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Emrah TÜRKOĞLU, emrahturkoglu@gmail.com

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde insanlık, yerleşim yeri açısından yaşamına uygun bölgeleri ve yerleri tercih etmiştir. Bu bölgelerin tercih edilmesinin altında yatan temel faktör sosyo-ekonomik özellikler ve doğal çevre şartları olarak ön plana çıkmaktadır. Fakat zorunlu göçlerin yapısı gereği bireyler göç etme eğilimleri açısından ilk olarak güvenli bölge olarak buldukları alanları tercih ederler (Erdoğan, 2018). Güvenli bölgeye ulaşan göçmen toplulukları hedef bölgede hayata tutunma şartları olgunlaşınca buldukları alanda kalmayı tercih ederler, aksi bir durumda ise farklı ülke ve kentlere göç ederler. Bu durumda göçün basamaklanması söz konusu hale gelir (Adıgüzel, 2016).

Türkiye son yıllarda transit göç ülkesi olma pozisyonundan hedef ülke olma pozisyonuna doğru evrilerek yoğun göçmen akımına uğramıştır. Türkiye 2011 yılından bu yana beş milyona yakın göçmene ev sahipliği yapmaktadır (Erdoğan, 2020). Dolayısıyla yoğun göçmen hareketliliği Türkiye'nin sınır illeri başta olmak üzere birçok ili de etkilemiş durumdadır. Genelde Türkiye, özelde ise Gaziantep kentinin Suriyeli sığınmacılar tarafından seçilmesi kuşkusuz bulunulan yerin mekânsal, sosyo-ekonomik ve kültürel dinamikleri ile ilişkilidir. Gaziantep'in gelen göçü massedebilmesi ve kent içi göçmen nüfusun belirli lokasyonlarda yoğunluk göstermesi mekânın dönüşümünde tetikleyici bir rol oynamıştır. Diğer bir ifade ile Gaziantep'e yönelen göçmen akımı; yakın mesafe, tarihsel bağlılık, ticari bağlar, kültürel yakınlık, sosyal ağ etkenleri ile başlamış ancak göçmenlerin kalıcılığını ise Gaziantep kentinin çekici faktörleri olan sosyo-ekonomik özellikleri sağlamıştır.

Zorunlu göçe maruz kalan Suriyeli sığınmacılar için ilk hedef kısa mesafede ve güvenli bir yer bulmak olmuştur. Ancak sonraki süreç içerisinde göçmen nüfusun ekonomik olarak bir sistem oturtması ve geçimini sağlaması söz konusu olmuştur. Elbette önceden beri Gaziantep'in Suriyeliler tarafından bilinirliği Suriyelilerin alan tercihinde belirleyici olmuştur. Bu tanınırlığın yanı sıra Türkiye'nin sanayi ve istihdam açısından altıncı büyük kenti olan Gaziantep, ekonomik açıdan da Suriyelilerin tercih ettiği bir mekân olmuştur. Dolayısıyla göçmen nüfusun Gaziantep kenti tercihinde ve kentsel alandaki dağılışı örutüsünde iktisadi faktörlerin rolü ön plandadır. Kentsel alanda sermaye ve ekonomik açıdan zengin sığınmacılar daha elit semtlerde ve konutlarda kendilerine yaşam alanı seçerken, ekonomik bakımdan yeterli gelire sahip olamayan sığınmacılar ise getto tarzı (getto eğilimde olan mekânlar), binaların daha çok tek katlı olduğu yerleri tercih etmektedirler.

Göçmenlerin kentsel mekândaki konumları ile taşıdıkları sermaye arasında belirgin bir ilişki vardır. Konumlarını taşıdıkları sermaye ilişkileri belirler. Göçle birlikte sığınmacılar mekânsal ve kültürel hafızalarını taşıyarak birikimlerini hedef bölgeye taşımaktadırlar. Göç nedenleri ve sonuçları açısından sadece nüfus hareketi değil aynı zamanda birikimlerin ve kültürlerin de taşındığı bir süreçtir. Sığınmacılar bu süreçte toplumsal mekâna adapte olurken mekânda dönüşüm ve dönüştürücü bir tutum sergilerler. Göçlerin sosyo-mekânsal etkisi, özellikle de toplumsal yapıya olan etkisi, göç gerekçelerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Zira istemli olarak gerçekleşen göçlerde bireyler, geldikleri yeni yerleşim birimine bütünleşme konusunda daha kolay uyum sağlayabilmekteyken; istem dışı (zorunlu) göçlerde, yeni yerleşim birimine hazırlıksız ve birikimsiz gelmek zorunda kalan göçmenlerin sosyal uyumu ve bütünleşmesi çok daha zor olabilmektedir (Tümtaş & Ergun, 2016, s. 1348). Zorunlu göç sonucu sığınmacıların hedef bölgeye yerleşmesinde kendileri için ekonomik ve sosyal olarak uygun alanların seçimi sonucunda mekân tercihleri şekillenmektedir. Özellikle dilsel ve kültürel açıdan yabancılaşan sığınmacılar, kentsel alanda kendilerine yaşam adacakları meydana getirirler. Yaşam adacaklarını oluştururken etnisite, dil ve kültürel olarak kendilerine yakın buldukları toplumlar içinde yaşamayı tercih ederler. Bu birlikte yaşama arzusu zorunluluk arz ettiğinden birbirine kenetlenen ve bütünlük içinde yaşam süren ayrı bir topluma dönüşürler. Kendi içinde benzerlik gösteren sığınmacılar, yaşam tarzı, gündelik yaşam biçimi açısından da toplumda net biçimde kendilerini belli ederler. Giyim-kuşam ve toplumsal alışkanlıkları sığınmacıların sosyo-ekonomik açıdan farklılığını ortaya koymaktadır. Farklı yaşam biçimleri çok kültürlü yapının ortaya çıkmasına ve toplumsal desenin farklılaşmasına neden olmaktadır.

Küresel dünyada göçler toplumları hatta ülkeleri dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Toplumların dönüşümü ekonomik ve sosyal açıdan, bazen kültürlerin ve alışkanlıkların kaybolmasına ve değişmesine varıncaya kadar toplumda köklü değişim ve dönüşümlere neden olur. Her zaman için entegrasyon toplumlar açısından mümkün olmadığı gibi göçmen toplumları tarafından da göçün hedef bölge açısından etki değeri oldukça yüksek olabilmektedir.

Modern kentler, kültürün, kimliğin, imge ve göstergelerin birbiriyle yarıştığı, çatıştığı kaotik bir arenayı andırırlar. Üzerinde yaşayan insanlar için yer/mekân olmanın ötesinde, aidiyet, kültürel çeşitlilik ve değişik yaşam tarzlarının filizlendiği mümbit birer vahadırlar (Aytaç, 2017, s. 1). Kültürel çeşitlilik ve kaotik alan haline gelen kentsel mekânlar, göç sonucunda daha da heterojenliğe dönüşmektedirler. Göç, mekânı dönüştüren bir araç iken mekânsal ve toplumsal yapıya bağlı olarak değişim ve dönüşüm hızı değişmektedir. Sosyal dışlama, kendini yabancı görme ve toplumsal açıdan kaynaşamama gibi göç sürecinde göçmenlerin yaşadığı sorunlar, mekânsal ayrışmayı ortaya çıkarmaktadır. Mekânsal ayrışma ile göçmen grupları buldukları bölgede ve mahallede kendilerine özgü ekonomi oluşturarak mikro ölçekte ekonomik alanlar meydana getirmektedirler. Dolayısıyla kendilerine has sosyo-kültürel yaşam biçimleri ile mekânda ayrışma izleri net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Gaziantep şehrine yönelik gerçekleşen göçlerin demografik, sosyal ve ekonomik yapılarda meydana getirdiği dönüşümü irdelemektir.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

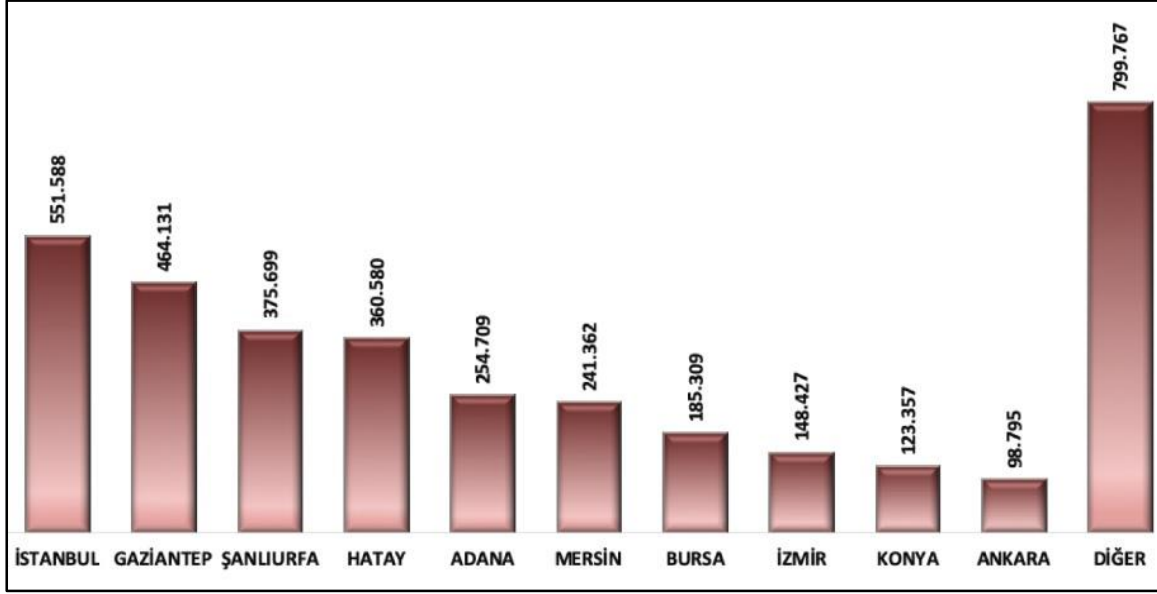
Araştırmanın amacı Gaziantep kentine yönelen Suriyeli göçlerin kentte meydana getirdiği değişim ve dönüşümü sosyo-ekonomik açıdan ele almaktır. Amaç doğrultusunda yapılan saha çalışması sonucu elde edilen veriler ve yapılan gözlemler çalışmada kullanılmıştır. Göç çalışmalarında araştırmanın düzenli bir şekilde ilerlemesinin önündeki en büyük engel olarak verilerin temin edilmesinde yaşanan zorluklardır. Çalışma sahası olarak belirlenen Gaziantep kentinde 40 mahallenin yer alması ve kentsel alanın genişliği çalışmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu sınırlılıklara rağmen saha çalışmalarının kapsamlı şekilde yapılması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Şehitkâmil ve Şahinbey ilçelerinden Suriyeli nüfusun yoğun olduğu 40 mahalle belirlenmiştir. Belirlenen mahallelere uygulanmak üzere anket soruları oluşturulmuş ve her mahalleden 20 kişiyle (10 kişi yerli 10 kişide Suriyeli) anket çalışması yapılmıştır. İhtiyaç halinde derinlemesine görüşmelere de başvurulmuştur. Ayrıca mahalle muhtarları ile görüşmeler yapılmış ve Suriyelilere dair istatistiksel bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Muhtarlar anahtar kişi (key person) olarak seçilmiş ve bu şekilde Suriyelilere ulaşmanın kolaylıkları sağlanmıştır. Anketler yerel halka veya Suriyelilere uygulanırken rast gele kişiler belirlenmiştir. Yapılan saha çalışması sonucunda elde edilen veriler kapsamında göç ve mekânsal değişimin demografik ve sosyo-ekonomik yapıda meydana getirdiği değişimler ortaya konulmuştur. Çalışmada özellikle Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yer aldığı mahallelerde etnik, ekonomik, kültürel ve sosyal değişimlerin somut verilerle saptanması hedeflenmiştir.

3. Gaziantep Kenti ve Göç Süreci

Gaziantep tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Türkiye'nin en önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biridir. Türkiye'nin güney sınır komşularıyla yakın ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirerek bölgede sanayi ve ticaret merkezi olmayı başarmıştır. Komşu ülkelerle sınır ticaretini geliştirerek, kendine ve Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır (Ulusoy & Turan, 2017, s. 141). Sadece Türkiye'nin içe dönük pazarı olmayan Gaziantep, aynı zamanda Ortadoğu ülkelerine de ihracat yapmaktadır. Halep, Şam ve Gaziantep tarihi ve ticari bağlarla yüzyıllar boyunca iç içe yaşamış tarihi şehirlerdir. Sınırlar, tarihi kentleri ayırmasına rağmen ticaret ve kültürel ilişkiler sürdürülmüştür. Bu ilişkilerin sürdürülmesi Gaziantep kentinin Suriyeliler tarafından bilinir hale getirmiştir.

Suriye'de meydana gelen iç savaş sonrası göçmenlerin yoğun olarak Türkiye'nin sınır illerine doğru göç rotalarını belirlerken bu rotalarda yer alan ve coğrafi bilinirlik açısından avantaj sağlayan bir yer olması dolayısıyla Gaziantep, göçmenlerin hedef yerleşme bölgesi alanına dönüşmüştür. Saha çalışması sonucunda göçmenler ile yapılan görüşmelerde, Gaziantep'i neden tercih ettiniz? sorusuna verilen cevap; "*Bize yakın olmasından dolayı Gaziantep'i seçtik ve buradan başka bir yere gitmeyi düşünmüyoruz*" cevabı verildi. Bu cevap, aslında Suriyelilerin ekonomik faktörlerin yanında coğrafi yakınlık açısından da Gaziantep'i tercih ettiklerinin göstergesidir.

Göç idaresinin 16.06.2022 tarihli geçici koruma kapsamında illere göre göçmenlerin dağılımında Gaziantep'in 463.784 göçmene ev sahipliği yaptığı görülmektedir (Şekil 1). Gaziantep'te sığınmacıların büyük çoğunluğu kentsel alanlara, özellikle de Şahinbey ve Şehitkâmil ilçelerine yerleştiği yapılan saha çalışması sonucu elde edilen veriler ile belirlenmiştir. Kentsel alanlarda yer seçiminde ise çoğunlukla gecekondular tarzı yerleşim alanları seçilmiştir. Dolayısıyla Suriyeli sığınmacıların yer seçiminde sosyo-ekonomik yapı etkili olan başat faktördür.



Şekil 1. Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyeli Sığınmacıların İllere Göre Sayıları (10.11.2022)
Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim Tarihi 10.11.2022)

4. “Network Ağları”: Gaziantep Kentinde Sığınmacıların Yer Seçimini Belirleyen Süreçler

Suriye kaynaklı göçlerin asıl nedeni zorunluluktur (İncili ve Akdemir, 2016). Yaşadığı alanı terk eden göçmenler aslında dünyalarını değiştirmektedirler. Göç sonrası göçmenlerin farklı bir mekâna yerleşmesi göçmenleri yaşadığı mekânın yabancıya haline getirmektedir. Yaşamak için kendilerine güvenli bölge arayan göçmenler ilk olarak güvenli bulunduğu bölgelere veya ülkelere göç ederler. Kendi yaşamlarını, birikimlerini ve hafızalarını da taşıyarak bir bilinmezliğe doğru göç ederler. Göçmenler hedef bölgede karşılaşacakları dışlanma, ötekileştirme, biz-siz ayrımı vb. sosyal baskıları da göze alarak hayata tutunmaya ve yaşamlarını idame ettirmeye çalışırlar.

Türkiye’nin Suriyeli sığınmacılar için ilk zamanlar izlediği açık kapı politikası göçmenlerin Türkiye’yi tercih etmesinde etkili olmuştur. Misafirperverlik, din kardeşliği gibi etmenler ilk zamanlar yerel toplum açısından da olumlu karşılanınca Suriyeliler kendilerini rahat hissettiren politika ve davranışlarından dolayı Türkiye’ye rahat bir şekilde yerleşmişlerdir.

2011 yılından itibaren Suriye’den Türkiye’ye yönelen göçler zamanla daha yoğun hale gelmiş ve sayıları ülke genelinde beş milyona yaklaşmıştır. İlk gelen öncül göçmenler çadır kentlere yerleştirilmiştir. Zamanla çadır kentte yaşayan Suriyeli göçmen grupları kentsel alanların çeper bölgelerine ve sanayi kuruluşlarına yakın yerlere yerleşmişlerdir. Basamaklı göç (Adıgüzel, 2016, s. 23) olarak nitelendirilen bu göç tipolojisi, Suriyeli göçmenler arasında arkadaşlık, akrabalık gibi nedenlerle mikro ölçekte yaşam alanları ve mahalleler meydana getirmişlerdir. Ağlar teorisi olarak bilinen yaklaşımın arkasında göçmenler arasındaki network (ağlar) yatmaktadır. Göç etmiş insanlar ile göç etmek isteyen insanlar arasında bilgi alışverişi bulunmaktadır. Dolayısıyla insanlar göç etmek istediğinde öncül göçmen grupları ile ilişkiler ağı yöntemiyle birbirlerinden istifade ederler (Akyıldız, 2016, s. 162). Küreselleşme çağında göçmen gruplarının birbirleri ile olan ilişkileri teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha da gelişmiştir. Göçmen topluluklarının dilsel ve kültürel açıdan yakın olduklarıyla bir arada yaşamları, farklı mekânsal yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sığınmacıların sosyo-ekonomik özellikleri aynı zaman da sığınmacıların yer seçimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Network göç ağlarının etkili olduğu yer seçiminde, sığınmacıların sosyo-ekonomik yapıları da önemlidir. İnsanlar yaşadıkları mekânları, fiziksel bir gerçekliği algılamamanın ötesinde, hissetmekte, onlara bağlanmakta ve kendilik duygularını birtakım mekânsal değişkenler üzerinden tanımlamaktadır. Mekândan bağımsız bir kimlik düşünülmemeyeceği gibi, kimliksiz bir mekân da düşünülemez. İnsanlar yaşadıkları mekânlarla ilişki kurmakta, onlara anlamlar atfetmekte ve içinde buldukları bu yaşamsal çevre aracılığıyla kimliklerini oluşturmaktadır (Göregenli & Karakuş, 2014, s. 105). Mekân kimliğini, mekânı işgal eden toplumlar ve üyeleri belirlemektedir.

Kentsel mekân, her zaman etnik kökene, dine, toplumsal cinsiyete veya sınıfa göre sosyal olarak tanımlanmış bir alandır (Özgür, 2021, s. 224). Kentsel mekânlarda göçmen grupları ile yerel kişilerin kentsel mekânda ayrışması söz konusu olsa da yerel toplumlar da sosyo-ekonomik ve sınıfsal olarak eşit şekilde dağılmamışlardır. Aynı dilsel ve kültürel özelliklere sahip olan toplumların mekânda ayrışması keskin değilken, göçmen toplulukları ile yerel halk arasında bu sınır daha keskin hale gelmektedir. Göçmen toplulukları bir arada yaşama isteği, aidiyet ve kültürel yakınlık gibi nedenlerle kentsel mekâna yayılırlar. Göçmen topluluklarının bir arada yaşaması, mekânın kullanım biçimini dönüştürmektedir. Gaziantep'te Suriyeli mahalleleri, dükkânları, sokakları şeklinde yeni isimlendirmeye dönüşen mekânlar ortaya çıkmaktadır. Kültürel olarak da farklılıkları ve gündelik yaşam biçimleri mekânda farklılaşmaya neden olmaktadır. Göçmenler mekânı kendi yaşam biçimlerine uyarlarlarken alışkanlıklarını devam ettirerek mekânda dönüşüm gerçekleştirmektedirler.

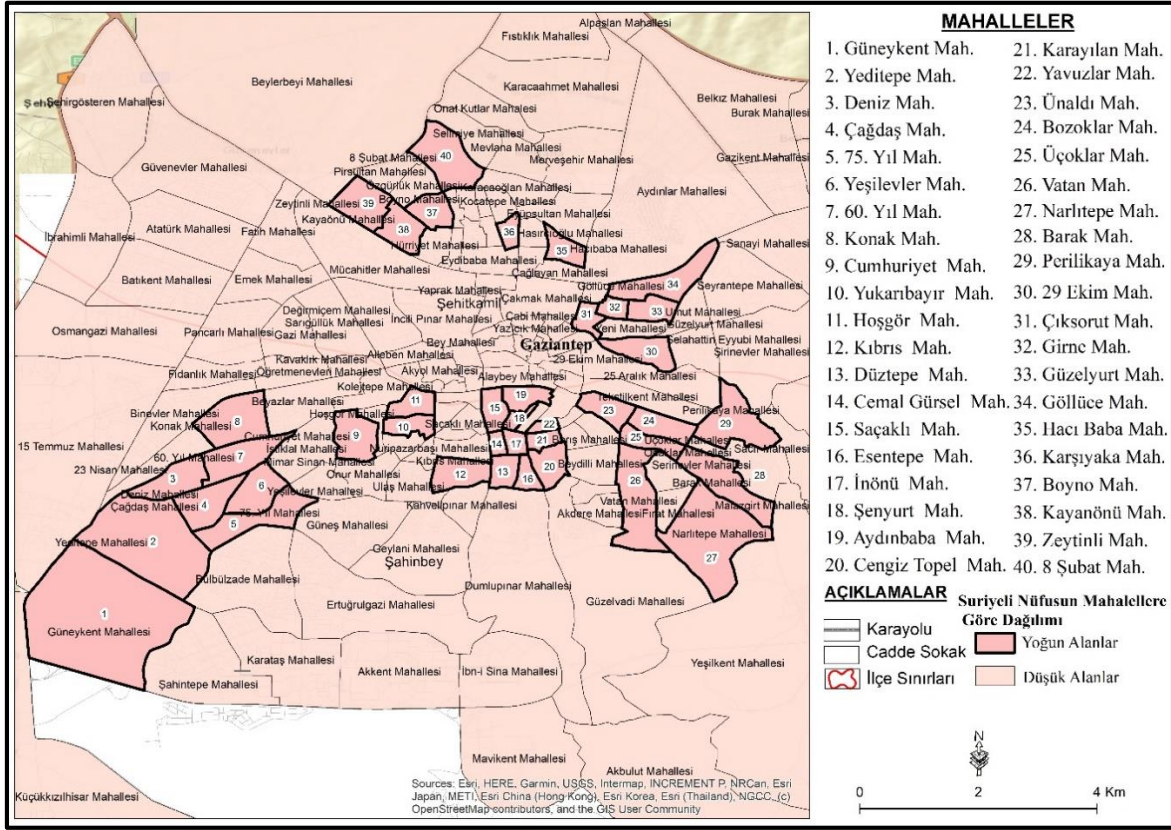
Ayrışma, iyi ve kötü yönleri olan çok katmanlı bir olgudur. İkametgâh ayrışmasının kötü yönü bazı grupların mağdur olması, iyi yönü bazılarının özgürleşmesidir. Ancak ayrışmayı iyi ya da kötü olarak nitelendirmenin anlamı, çoğunluk ya da azınlık gruba göre değişebilir (Özgür, 2021, s. 228). Kentsel alanda göçmenlerin kendi yaşam alanlarını oluşturmaları bir nevi göçmenlerin mekânda kendilerini yabancı gibi hissetmesi duygusunu azaltmaktadır. Rahat yaşama, dilsel birlik ve aynı kültürde yaşayan insanlar daha özgür yaşam alanları bulmaktadırlar. Gaziantep kentinde Suriyelilerin mahalle bazlı nüfus dağılışına göre belirlenen alanlarda Suriyelilerin genellikle kentin çeper mahallelerini tercih ettikleri görülmüştür. Özellikle Suriyelilerin bu alanlarda yoğunlaşmasının nedeni olarak sosyo-ekonomik kaynaklı yapılarına bağlı olması yapılan saha çalışması sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca diğer bir neden olarak da Suriyelilerin kendine yakın bulunduğu yerel toplumlar ile de aynı mekânda yaşadıkları görülmüştür (Harita 1).

5. Suriyeli Sığınmacı Nüfus ve Gaziantep Kentinde Mekânsal Dönüşümün İzleri

Göçmenlerin taşımış oldukları sermaye onların mekânsal ve toplumsal ilişkilerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bourdieu'ya göre alanda dört farklı sermaye vardır. Bunlar, ekonomik sermaye, kültürel sermaye, toplumsal ve simgesel sermayedir (Akt.Swartz, 2011, s. 110). Göçmenlerin taşımış oldukları sermayeler, hedef ve kaynak bölge arasında farklılık gösterdiğinden mekânsal dönüşüm bu sermaye biçimlerine göre şekillenmektedir. Göçmenlerin sosyo-ekonomik sermayelerini taşıdıkları mekânlar da yeniden şekillenir ve dönüştürülür. Göçmenlerin taşımış oldukları sermayeler sayesinde kentsel mekânda var olan sisteme dayalı düzenlerini inşa etmeye çalışırlar. Kurulu bir sistem olan kentsel mekânda yeni mekânlar veya toplumsal mekânlar inşa edemeyecekleri gibi var olan konutlara ve mahallelere yerleşirler.

Göç olgusu toplumsal değişim ve dönüşümün yanında mekânsal değişim ve dönüşüm de meydana getirmektedir. Mekânsal değişim ne ölçüde değişebilmektedir? Dünyanın hiçbir yerinde sığınmacı veya göçmen toplulukları edilgen değildir. Sığınmacıları gittikleri toplumda fail durumdadırlar. Bu nedenle göçmenlerin fail oldukları mekânlarda değişim kaçınılmaz hale gelmektedir. Sığınmacıların ticari ve yerleşim alanlarını değiştirebildikleri için, şehir merkezi içinde ve dışında değişim için potansiyel bir güç oluşturdukları söylenebilir (Sassen, 1996, 2001).

Göçmenlerin mekân seçimi sosyo-ekonomik yapıları nispetinde şekillenmektedir. Zorunlu göç kapsamında yaşadıkları mekânı terk etmek zorunda kalan Suriyeliler, ekonomik sermayelerini yanlarında taşımaları Suriyelilerin bir dönem rahat yaşamasına olanak sunsa da var olan ekonomik sermayelerini tüketmek zorunda kalmaları ise Suriyelilerin daha yoksul hale gelmesine neden olmuştur. Ekonomik sermayelerini tüketen Suriyeliler daha yoksul hale gelmekte ve bundan dolayı da düşük gelirli mahalleleri mekânsal olarak tercih etmelerine neden olmaktadır. Suriyelilerin yerleşmiş olduğu mahalleler Gaziantep kentinin iç göçler sonucu oluşturulmuş yoksul gecekondu mahalleleridir (Harita 1). Gecekondu mahallelerinin genel yapısı, göç sonucunda kurulan yerleşim yerleri, genellikle düşük gelirli ailelerin yaşadığı ve mekânsal-toplumsal olarak ayrılmış mekânlardır.



Harita 1. Gaziantep Şehri Çalışma Sahası ve Suriyeli Sığınmacıların Yoğun Yaşadıkları Mahalleler

Göç, belirli bir nüfusun farklı mekânlar arasında yer değişiminin yanında kültürün, birikimin, etnik yapının ve alışkanlıkların da birlikte taşındığı geniş bir olgudur. Göç eden insanlar fiziki olarak yer değiştirdiği gerçeğinin yanında bellek hafızalarını da gideceği hedef bölgeye taşırlar. Birikimleri ile göç eden göçmenler yerleşilen kentsel alanda;

*Mekânsal farklılaşmaya

*Etnik ve kültürel yapının değişimine yani toplumsal dokunun farklılaşmasına

*Toplumsal ilişkilere bağlı olarak yerel halk ve göçmen toplumları arasında “biz” ve “onlar” ayrımı temelinde söylemlerin oluşmasına

*Ekonomik yapının değişimine

*Demografik yapının dönüşmesine

*Son olarak kentsel alanın büyümesine neden olmaktadır.

5.1.Suriye Kaynaklı Göçler ve Mekânsal Ayrışma

Toplumsal eşitsizlik her sınıflı toplumun en belirgin göstergesidir. Zira üretim sisteminde sahip olunan yer ürünün toplumsal gruplar arasında bölüşümünü belirlemektedir. Dolayısıyla hâkim sınıf açısından “zengin” ile “yoksul” arasındaki farklılıklar göçmen ve yerel toplum arasında tüketim düzeyinde farklılaşmanın toplumsal olarak üretilişi, kentsel sorun olarak ifade edilebilir (Castells, 1997, s.27). Toplumsal eşitsizlik mekânı kullananların sosyo-ekonomik yapıları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mekân, doğası gereği eşit bir yapıda değildir. Bu eşitsizlik kültür, etnisite, dil ve ekonomik anlamda mekânda toplumsal grupların farklı bir biçimde yerleşmeleri sonucunda mekânsal ayrışmayı ortaya çıkarmaktadır. Bu süreci tetikleyen en önemli unsurlardan biri göçtür.

Harvey’e göre mekânsal farklılaşma, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde yani toplumsal farklılaşma ile açıklanmalıdır (Harvey, 2002, s. 155). Günümüz üretim ilişkileri sisteminde sermayenin eşitsiz dağılımı toplumsal ve mekânsal farklılaşmayı oluşturan temel unsur olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Sermayenin dağılımı Suriyelilerin mekânsal yer seçiminde etkili olan unsurdur. Gaziantep kentinde Suriyelilerin mekânsal olarak tercihleri başında düşük gelirli gecekondu mahalleleri gelmektedir. Gecekondu mahallelerine yerleşen Suriyeliler zamanla Suriyeli Sokağı, Suriyeli mahallesi ve Suriyeli esnafların bulunduğu mekânlar oluşturması göçün mekânsal değişimi ve farklılaşması üzerindeki etkisini göstermektedir (Foto 1).



Foto 1. Gaziantep Kentinde Suriyeli Göçmen Sokağı (Narlitepe Mahallesi)

Keleş (Keleş, 1998, s. 21), mekânsal ayrışmayı (segregation), belirli insan öbeklerinin yasalara, toplumsal baskılara ya da törelere uyularak birbirinden ayrı yerlerde yaşayan insan öbekleri olarak tanımlamaktadır. Suriyelilerin Gaziantep kentinde mekânsal olarak farklılaşmasında taşımış oldukları kültürel sermayelerini sürdürmek istemeleri ve toplumsal olarak dışlanmaları sonucunda etnik ve dilsel olarak Suriyelilerin mekâna kümelenme biçiminde dağılmasında etkili olmuştur. Özellikle Suriyeliler arasında gelişen ağ ilişkileri de Suriyelilerin kendi grupları arasında birlik oluşturmaları zamanla belirli alanlarda demografik açıdan yoğunlaşmaları bu gecekondu (Çöküntü alanlar) mahallelerinde daha görünür olmalarında etkili olmuştur. Bu görünürlük, giyim kuşamdan, yemek kültürüne ve mekânı kullanım biçimlerine kadar mekâna farklı şekilde yansiyarak yerel halk ile yaşanan mekânda farklılıklar oluşturması mekânsal ayrışmanın daha görünür hale gelmesinde etkili olmuştur.



Sığınmacıların hedef yerleşim yerinde ne tür bir toplumsal ilişki biçimini geliştireceği ve mekânsal yoğunlaşma süreci üzerinde hangi koşulların belirleyici olacağı hedef ve kaynak yerleşim yerleri arasındaki özgün ilişkiler etkili olmaktadır (Akt.İnce, 2021, s. 127, Erbaş, 1999). Bu bağlamda göç alan kentlerdeki yoğunlaşma ya da ayrışma süreçlerinde birçok dinamik belirleyici olsa da bu unsurların iki temel sacayağı bulunmaktadır. Bunlardan biri hedef ülkenin göç politikası ve göçmenlere yönelik hukuksal ve sosyal yaklaşımı diğeri ise bir taktik olarak sığınmacıların hayatlarını ve kültürlerini devam ettirebilme adına iç dinamikten kaynaklanan faktörlerdir (İnce, 2021, s. 127). Suriyelilere uygulan göçmen politikaları kentsel alanlarda rahat hareket edebilmelerine olanak sağlarken kentsel alanların kullanım şekilleri ve kentsel alanların sosyo-ekonomik nedeni olarak yoksul mahallelerde kümelenmesi ile mekânsal ayrışmaya neden olmuştur. Bu aşamada Gaziantep kentinde sığınmacıların etkisi ile mekânsal ayrışma süreçleri derinleşirken buna bağlı olarak da kentsel doku da değişmektedir.

Şüphesiz göç, toplumsal ve mekânsal değişimin ana tetikleyicisidir. Göç, var olan toplumsal dinamiklerin yeniden üretilmesine ve demografik açıdan da dönüşmesine neden olmaktadır. Suriyelilerin, Gaziantep kentinin çöküntü mahallerine yerleşmesi aynı zamanda nüfus taşıma kapasitesini de arttırmıştır. Nüfus taşıma kapasitesi artan mekânlarda kültürel olarak mekânda çeşitlilik ve çokkültürlü yapıların oluşmasına neden olmaktadır. Suriyelilerin kültürel yapıları, gündelik yaşam tarzları, giyimleri, dilleri mekânda çokkültürlü yapıların oluşmasına neden olmuştur.

Göç alan büyük kentlerin belirgin bir özelliği, “getto” olarak adlandırılan farklılaşmış ve ayrılmış alanların varlığıdır. Büyük kentlerde göç sonucunda oluşan getto alanlarında, uyum, işsizlik ve suçluluk gibi her anlamda sorunların yoğun olduğu, düşük yaşama koşullarına sahip bu “getto” bölgelerinde göçmenlerin yaşadıklarıdır. Göç ile birlikte var olan toplum ile gelen topluluklar arasında kültürel farklılıklar ön plana çıkmaktadır (Erbaş, 2019, s. 136). Var olan kentsel mekâna kültürel yapının yansımaları, kentsel alanda dokunun farklılaşmasına neden olmuştur (Foto 2-3).



Foto 2. Suriyelilerin Kamusal Alanda Görünürlükleri (Ünalı Mahallesi)

Suriyelilerin kentsel mekân kullanım biçimlerini, giyimleri, dilleri ve Arapça yazılı levhalardan izlerini sürmek mümkündür. Suriyelilerin farklı sosyo-ekonomik yapıları ve kentsel alanı kullanım biçimleri Suriyelileri yerel halktan ayırmaktadır. Kentsel alanda göçmen simgelerini gözlemler sonucunda da elde edilebilir. Bu nedenle Suriyelilerin sosyo-mekânsal biçimleri kendi kültürel yapılarına uygunluk göstermesi farklı mekânsal kullanım biçimlerini kentte ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, gündüz saatlerinde Suriyeli kadınların mekânda görünürlüğü daha fazla iken akşam saatlerinde ise erkeklerin görünürlükleri mekânda artmaktadır. Özellikle Suriyeli erkeklerin gündüz saatlerinde çalışıyor olması kadınların da gündelik ev ihtiyaçlarını karşılaması cinsiyete dayalı mekânsal kullanım biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sığınmacıların kentsel alanlar da çalışma ve barınmanın yanında tüketim etkinlikleri sığınmacıların kentsel alanla etkileşimlerini anlamak için önemlidir. Gaziantep kentinde hızlı ekonomik gelişmeyle birlikte, kentte tüketici yaşam tarzları önemli ölçüde değişmiştir. Sığınmacıların Gaziantep kentine gelmesi ile birlikte bu tüketim ve mekânsal kullanım alışkanlıkları farklılaşmıştır. Suriyeli sığınmacıları, güvenlik, sevgi ve saygı gibi toplumsal alışkanlıkları kentsel alanda farklılıklara neden olmaktadır. Bu anlamda, Suriyeli sığınmacıların yaşamları Gaziantep kentindeki sakinlerden farklıdır.

Gaziantep kentinde Suriyeli sığınmacıların tüketim tercihlerinde en önemli faktörün yaşam alanlarına mekânsal yakınlık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle mahallelerde yer alan Suriyelilere ait alış-veriş mekânları mekânsal ayrışmada etkili olmaktadır. Ayrıca Suriyeli sığınmacıların boş zamanlarını kullanma biçimleri, kentle nasıl etkileşimde bulduklarını ve bağlantı kurduklarını mekânsal ayrışmayı anlamak için önemlidir. Boş zaman mefhumu Suriyeli sığınmacılarda kadınlarda daha fazla olduğu için, genel de mahalle aralarında yer alan marketlerde alış-veriş yapmanın dışında, kamusal mekânları da kullanmaktadırlar. Bu süreçte Suriyeli kadınların toplu bir şekilde hareket ettiği ya da çocukları ile gezdiği görülür. Kentin yerel halkı ile iletişim ağlarının zayıflığı da toplumsal ayrışmaya bağlı mekânsal ayrışmanın oluştuğuna bir somut örnektir.



Foto 3. Suriyelilerin Mekânı Kullanım Biçimleri (Ünaldı Mahallesi)

5.2. “Biz” ve “Onlar”: Yerel Halk ile Suriyeliler Arasındaki Sosyo-Mekânsal Dışlanma

Suriye’den gelen göçün başlangıcından itibaren uygulanan açık kapı politikası ve göçmenlerin misafir olarak adlandırılması, Suriyelilere olumlu şekilde yaklaşılmasında etkili olmuştur. Göç sonrası Suriyelilerin kalış süresinin uzaması ve misafirlikten öteye geçip yerleşik hale gelmesi bunun sonucunda kentsel alanlara yayılması ekonomik-sosyal anlamda yerel halkta olumsuzluklara neden olmuştur. Suriyelilere bakış açısının değişmesi ile “biz” ve “onlar” söylemlerinin oluşması bir nevi yerel halkın Suriyelilere karşı “ötekilik” algısı oluşturmasında etkili olmuştur. Sosyal dışlanmaya maruz kalan Suriyeliler ağ ilişkileri ve bir arada yaşama istekleri neticesinde mekânsal kümelenme şeklinde kentsel alanda yaygınlık göstermişlerdir.

Göç sonucu toplumsal yapıda sorun teşkil edebilecek etkiler sosyal ayrışmalar ve sosyal dışlanmalardır. Özellikle sığınmacıların kalıcı olacaklarının anlaşılmasının akabinde göçmen karşıtı bir tutum ve dolayısıyla sosyal ayrışmalar ve dışlanmalar ortaya çıkmaktadır (Tümtaş, Mim, 2020, s. 19). Gaziantep kentine yerleşen yoksul Suriyeliler, genellikle kentin periferi kısımlarını tercih etmeleri ekonomik olduğu kadar sosyal dışlanmanın da etkisinden kaynaklanmaktadır. Gaziantep’te sığınmacıların maddi yoksulluğu, sosyo-mekânsal dışlanmaya ve bir ölçüde kamusal ilişkilerin dışına itilmeye neden olmaktadır. Kentte yoksullukla da ilişkili mekânsal ayrışma, başka süreçleri de tetikleyerek Suriyelilerin yerli toplum tarafından etno-kültürel olarak dışlanmasını beslemektedir (Özgür, 2021, s. 231).

Yaftalanmış mekânlar, kentsel alanların kalıcı donanımı haline gelmişse ya da bu tehdidi taşıyorsa, bu mekânları kötileyen söylemler çoğalıp birikir (Wacquant, 2015, s. 264). Suriyelilerin yaşadığı mekânda yabancı olarak görülmesi aslında Suriyelilerin bilinir olmasından kaynaklanmaktadır. Bauman; yabancıları tanımlarken, yabancıların, dikkate değer özelliği büyük oranda bildik olmalarıdır; bir kişiyi yabancı olarak kabul etmek için, öncelikle onun hakkında hiç olmazsa birkaç şeyin bilinir olmasını vurgulamıştır (Bauman, 1998, s. 66). Bu noktada Suriyelilerin Gaziantep kentinde yabancılaştırılmasının nedeni olarak, Suriyelilerin kentsel mekânda görünür ve bilinir olmalarından kaynaklanmaktadır. Suriyelilerin yaşadığı mekânların yerel halk tarafından damgalanması ve yabancılaştırılması ise, sosyal dışlanmanın bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Suriyelilerin mekânsal dağılışı eşitsiz bir şekilde olmaktadır.

Araştırma sahasından elde edilen bulgulardan; Suriyelilerin Gaziantep kentine 2011 yılında ilk göç etmeleri yerel halk tarafından olumlu karşılanmasının göstergesi olarak yerel halkın Suriyelilere karşı tutumları ve yapılan maddi yardımlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. İlerleyen süreçte ise, yerel halkın ve Suriyelilerin mekânsal etkileşimi ve ülkenin hatta Dünyanın içinde bulunduğu ekonomik koşullar ile birlikte yerel halkın çoğunluğunun var olan tutumları değişmiş ve Suriyeliler istenmeyen kişiler gibi algılanmaya başlamıştır.

Suriyelilere yönelik toplumsal söylemlerin yanında medyaya yansıyan olumsuz söylemler de Suriyelilere yönelik dışlanmanın derinleşmesine neden olmaktadır.

5.3. Ekonomik Yapının Değişimi

Göçlerin iki mantığı vardır. Birincisi stratejik mantık, ikincisi ise taktiksel mantıktır. Zorunlu göçler ile göçmenler stratejik olarak ekonomik, kültürel ve politik olarak hedef bölge seçiminde bulunurlar. Taktiksel olarak da göç sonrası yerleşilen bölgede mekâna yayılışları ve tutunmaları için taktikler geliştirirler. Bu kapsamda sığınmacıların kentsel alana yayılımının üç boyutu bulunmaktadır. Bu üç boyut sırasıyla; ekonomik, kültürel ve politik boyutlarıdır. Kentsel alana yayılan göçmenler ilk olarak ekonomik boyutu göz önüne alarak yayılım göstermektedirler. Ekonomik sermaye bakımından yoksun olan göçmenler, ekonomik yapılarına bağlı yer seçiminde bulunurlar. Genellikle bu yerler düşük gelir gruplarının yaşadığı yoksul mekânlar/gecekondu mekânlarıdır. Nüfus taşıma kapasitesi açısından düşük olan bu mahalleler, ekonomik anlamda da yeterli gelişme gösterememiş alanlara karşılık gelmektedir. Bu bağlamda Gaziantep kentine yerleşen Suriyelilerin, kentsel mekândaki gündelik faaliyetleri ve mücadeleleri, yaşadıkları mekânın toplumsal ve ekonomik yapısını da yansıtmaktadır.

Suriyeli sığınmacıların iş değişikliklerinin çoğu aynı alt bölge içinde gerçekleşir; uzun mesafeli hareketler iş konusunda artı maliyeti oluşturması sığınmacılar açısından da zorluklar meydana getirmektedir. Suriyeli sığınmacıların birçoğunun işverenlerle akrabaları veya arkadaşları tarafından tanıştırılması göçmenler arasında ki sosyo-ekonomik bağların gelişmişliği ortaya koymaktadır. Bu ağlar ile iş yerlerine giriş yapan Suriyeli sığınmacıların belirli ekonomik dallarda da yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Kentsel alanda göç ile birlikte ortaya çıkan en önemli sorunlardan bir ekonomik etkilerdir. Kentsel alanda görülen ekonomik etkilerin yansımaları; konut kiralarının artışı, Suriyelilerin kendi ekonomilerine dayalı olarak mahallelerde meydana gelen kümelenme, ucuz iş gücü olarak görülen sığınmacıların iş bulma imkanının yerel halka nazaran daha fazla olması ve bundan dolayı yerel halkın iş bulma imkanının kısıtlı hale gelmesi, son olarak da enformel sektörlerin hızlı gelişmesi şeklindedir. Bu bağlamda saha çalışmasında elde edilen bulgulardan, Suriyelilerin yerel halka oranla maddi olarak daha iyi oldukları tespit edilmiştir. Suriyelilerin ekonomik anlamda daha iyi durumda olmalarının nedenleri arasında şu bilgiler saha çalışmasında elde edilmiştir;

*Suriyelilerin çalışkan olması ve iş ayırımı yapmamasının yanında ücret konusunda da olumsuz bir tavır sergilememeleri

*Yerel halka oranla daha ucuz maliyette çalışmaları ve iş noktasında daha hassas olmaları

*Kolektif olarak Suriyelilerin kendi içlerinde birlikte hareket etmeleri

*Kendi soydaşlarından alış verişi yapmaları sayılabilir

* Son olarak Gaziantep kentinde işveren olan Suriyelilerin, kendi soydaşlarından olanları iş yerlerinde istihdam etmeleridir (Foto 4).

Özellikle gecekondu mahallelerindeki yerel esnaf, Suriyelilerin kendi aralarında bağlarının güçlü olması ve alışverişlerini sadece kendi soydaşları ile yapmaları sonucunda gelirlerinin düştüğünü belirtmişlerdir. Yerel kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde, ekonomik anlamda Suriyelilerin Gaziantep kentinde insanların işsiz kalmasına neden olduklarını ve bu sebeple gitmeleri taraftarı olduklarını belirtmişlerdir. Yerel kaynak kişilerden işçi sınıfına mensup kişilerin iş kaybı yaşaması ve iş bulamama gibi nedenlerin altında Suriyelilerin olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan işverenler Suriyelilerin geri gitmesinin ekonomik olarak Gaziantep kentinin çöküşü anlamına geleceği şeklinde beyanlatları farklı kesimlerin Suriyelilere yaklaşım şeklinin de farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yapılan odak grup görüşmelerinden iki zıt gruba dair beyanlatlar şu şekilde;

E 1:36), Yerel kaynak kişilerden 36 yaşında erkek ve evli olan anahtar kişi ile yapılan görüşmede Suriyelilerin Gaziantep kentinin ekonomik yapısına etkilerine dair söylemleri şu şekildedir;

“Suriyeliler gelmeden önce ben bir tekstil fabrikasında çalışıyordum. Suriyeli biri de bizim iş yerimizde istihdam edildi. Birlikte çalışıyorduk ve Suriyelilere karşı hiçbir olumsuz tavır içinde değildik. Fakat ilerleyen süreçte Suriyeli işçi patronla görüşüp yakın arkadaşlarının olduğunu ve daha uyguna çalışabileceklerini belirtmiş. Bu süreçten sonra yerel halktan kişiler işlerinden oldu ve ben de dâhil çoğumuz işsiz kaldık.”

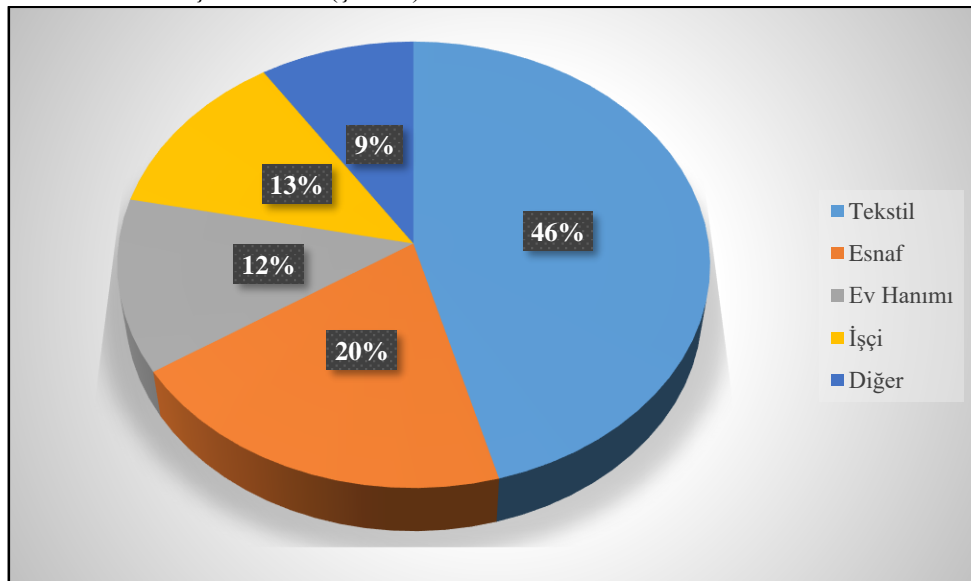


Foto 4. Suriyeli Sığınmacıların Suriyeli Esnaflardan Alış-Veriş Yapmaları Sonucu Oluşan Suriyelilere Özgü Yeni Ekonomi Alanları (Perilikaya Mahallesi)

(E 2:41), Yerel kaynak kişilerden 41 yaşında erkek bir esnafla yapılan görüşmede Suriyelilere dair görüşleri şu şekildedir;

“Suriyeliler gelmeden önce Gaziantep kentinde ekonomik üretim durma noktasına kadar gelmişti. Çünkü çalıştırarak işçi bulamıyorduk. Suriyelilerin gelmesi ile inşaatta, tekstilde ve ayakkabı üretiminde oldukça hızlı bir üretim süreci başladı. Bu noktada Suriyelilerin Gaziantep kentinde kalmaları gerekmekte ve aksi halde gitmeleri ile Gaziantep kenti ekonomik olarak çökecektir.”

Suriyelilere karşı dışlama; toplumsal yapının hiyerarşisine bağlı olarak değişim göstermektedir. Ekonomik anlamda fayda görenler, Suriyelileri kabul ederken, tam tersi durumda ise Suriyeliler istenmez kişiler olarak görülmektedir. Suriyelilerin mahallelere göre ekonomik iş kollarına dağılımı da ilk sırada tekstil gelmektedir. Özellikle terzi işçiliğinde Suriyeli kadınların ön plana çıktığı görülür. İkinci sırada ise esnaflar gelmektedir. Esnaflar daha çok yaşadığı mahallelerde küçük dükkanlar açarak geçimlerini sağlamaktadır. Suriyeli mahalle esnafları aynı zamanda mahalle içlerinde etnik ekonomik sahalar oluşturmaktadır. Bu durumun oluşması ise yerel esnafı zor duruma düşürmektedir (Şekil 2).



Şekil 2. Suriyeli sığınmacıların ekonomik faaliyet kollarına göre bölünüşü (2022).

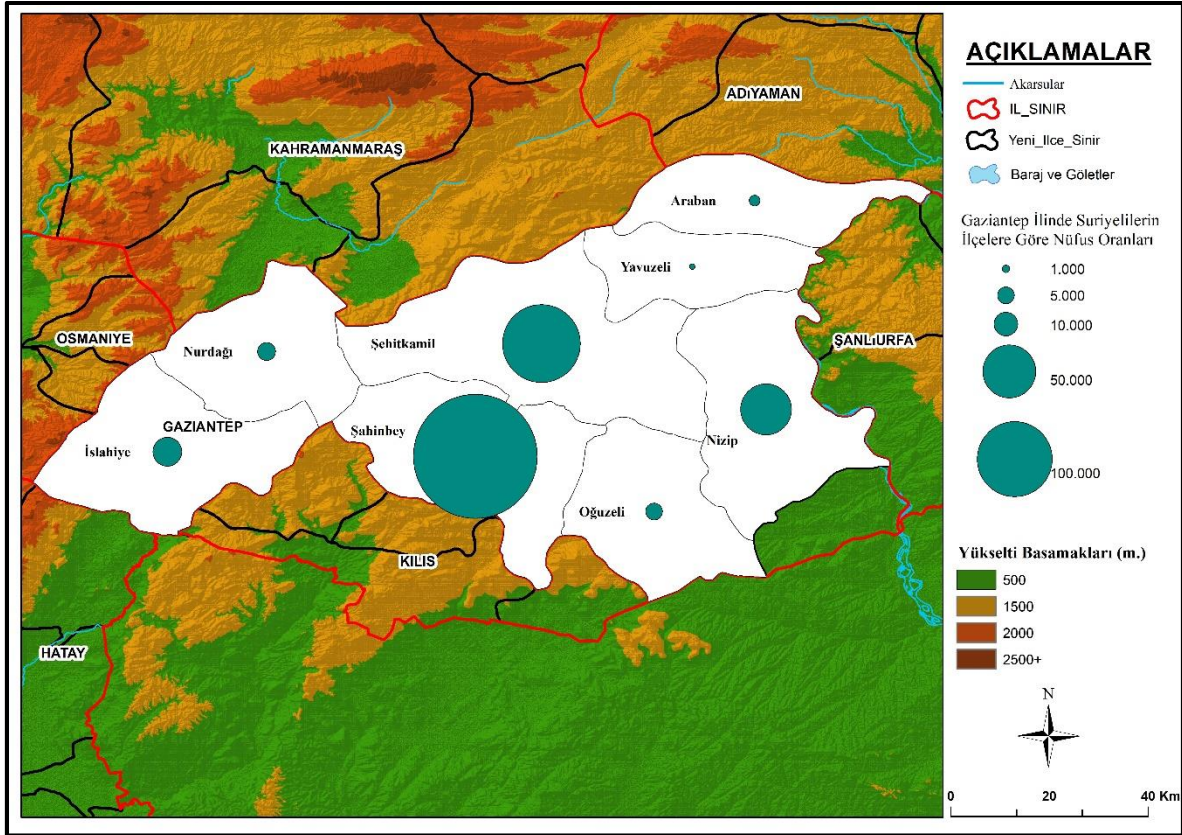
Suriyelilerin ağ ilişkileri kurarak ekonomik faaliyet kollarında tekstilde ilk sırayı almaları, hem bu mesleğe yatkın olmalarından hem de ağ ilişkileri ile bu alana ucuz işçi olarak alınmaları etkili olmuştur. Suriyelilerin tekstil alanında yoğunlaşması Gaziantep kentinde yerli halkın bu alanlar da daha az yoğunlukta çalışmasına neden olmuştur.

5.4. Demografik Yapının Dönüşmesine Etkileri

Toplumsal yapı analizleri ile birlikte kuramsal olarak nüfus değişkenlerini göçler, ölümler ve doğumlar belirlemektedir (İncili, 2020). Nüfus değişkenleri üzerinde en etkili olan faktör ise göçlerdir. Buradan yola çıkılarak özellikle 2011 yılından sonra Suriye'den Türkiye'ye kitlesel şekilde göçler meydana gelmiştir. Bu kitlesel göçlerin sonucu olarak Türkiye'nin bazı illerinde demografik yapı değişmiştir. Bu demografik değişimin belirgin olarak görüldüğü illerden biri Gaziantep ilidir (Elmastaş vd., 2019, s. 132). Gaziantep ilinin hem Suriye ile olan sınır ilişkisi hem de göç rotaları üzerinde yer alması ayrıca güçlü ekonomik yapısı neticesinde sığınmacıların Gaziantep ilini tercih etmesinde etkili olmuştur.

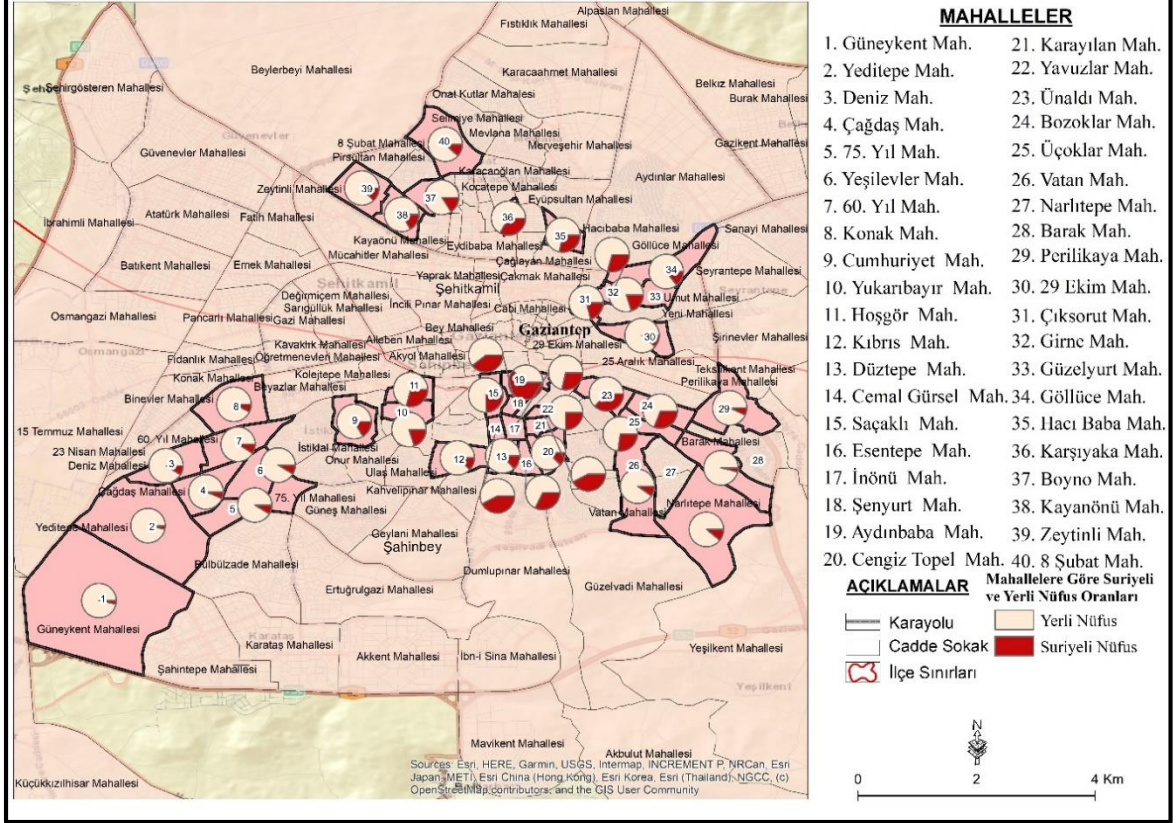
Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de yoğun olarak yaşadığı illerin başında Gaziantep gelmektedir. 462 bin Suriyeli göçmenin yaşadığı Gaziantep'te, Suriyelilerin mekânsal dağılışı oldukça düzensizdir. Suriyelilerin şehre dağılımında sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerin ön plana çıktığını görmekteyiz. Gaziantep'in kuzey batısında kalan ve gelir düzeyi yüksek olan bu bölge Suriyeli sığınmacıların sayısal olarak en az yaşadıkları alanların başında gelmektedir (Sönmez, 2016, s. 394). Suriyelilerin mekânsal dağılışının Gaziantep kentinde düzensiz olarak şekillenmesinde sosyo-ekonomik yapı belirleyici olmuştur. Dolayısıyla göçmenler daha düşük gelirli gecekondulara yerleşerek demografik olarak bu alanlarda yoğunlaşmaya eden olmaktadır. Bu mekânların nüfus taşıma kapasitesi düşük olduğundan mekânsal sıkışma meydana gelmektedir. Sosyo-ekonomik yapıda da bu alanların dönüşmesinde göçmenler daha görünür olmaktadır.

Gerek kentsel mekânda gerekse de il düzeyinde sığınmacıların orantısız olarak dağılışlarının sosyo-ekonomik temelli olmasından dolayı hem il düzeyinde hem de kent içinde mahalleler ölçeğinde düzensiz dağılışı ortaya çıkmaktadır (Harita 2).



Harita 2. Gaziantep İlinde İlçelere Göre Suriyeli Nüfusun Dağılışı (Göç İdaresi Başkanlığı-2022)

Suriyelilerin kentsel mekâna eşitsiz dağılımları kadar il düzeyinde ilçelere dağılımı da eşitsiz bir şekildedir. İlişkiler ağının Suriyeliler arasında güçlü olması, Gaziantep kentinin Suriyeliler tarafından bilinir bir kent olması sığınmacıların mekânsal nüfus dağılımlarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Sosyo-ekonomik temelli olarak Suriyelilerin kentte dağılımlarının farklılıklar göstermesi sonucu meydana gelen yeni kentsel mekânlar, yoğun Suriyeli nüfusun etkisiyle getto tarzı yerleşim alanları şekline dönüşmüştür. Çalışma sahasında Suriyelilerin yoğun yaşadığı mahalleler ise saha çalışmalarının yapıldığı ve örneklemelerin elde edildiği alanlar olmuştur (Harita 3). Göçmen nüfusunun yoğun olduğu bu mahallelerde sığınmacıların mekânı dönüştürme derecesi ise yüksektir.



Harita 3. Mahallelerde Yerli-Suriyeli nüfus oranı (2022).

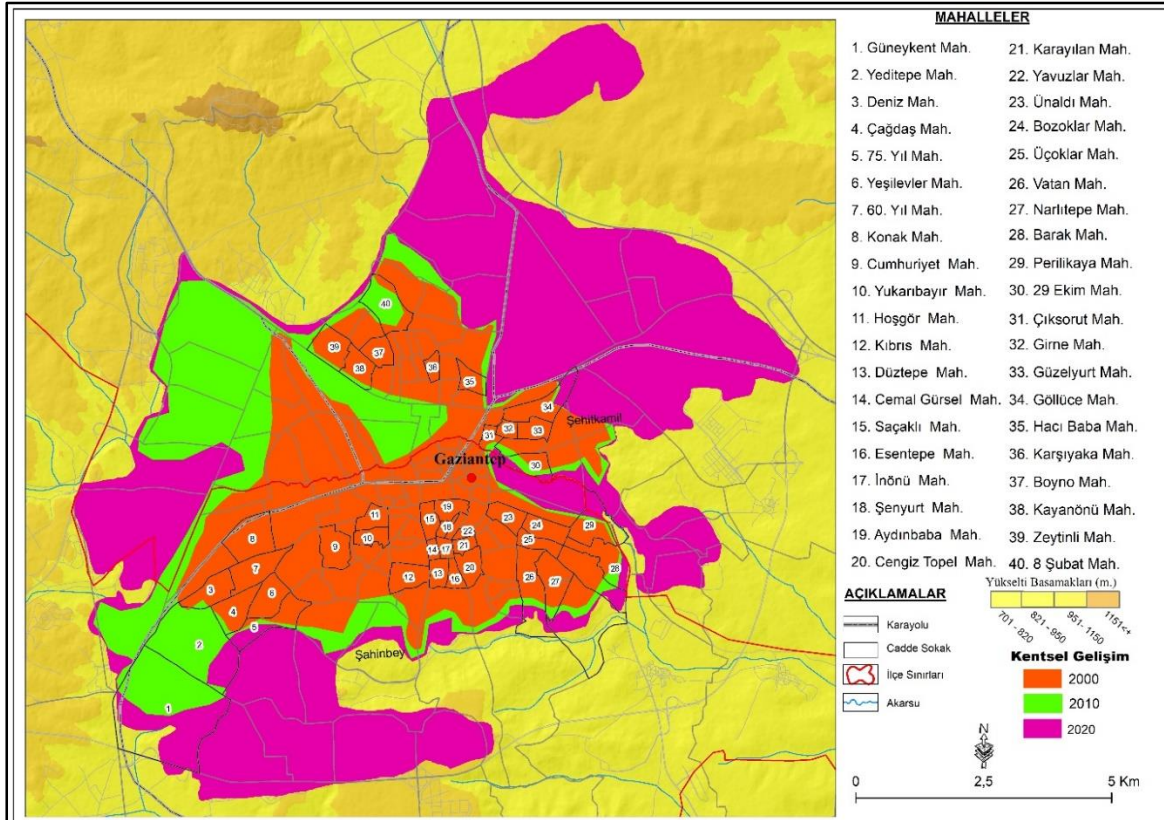
Gaziantep kentinde Suriyeli sığınmacıların dağılışı ile kentin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi arasında sıkı bir ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kentin sosyo-ekonomik özelliği aynı zamanda kentte “sığınmacıların” oluşturduğu kümelenmenin temelini de oluşturmaktadır (Sönmez, 2016, s. 396). Kümelenme şeklinde mekânda dağılışı gösteren Suriyeliler bu mahallelerde edilgen olmayıp etken durumdadır. Suriyeli nüfusun kentteki dağılışının farklılık göstermesi, kümelenmiş alanlarda kültürel ve toplumsal sermayelerini sürdürmelerini kolaylaştırmıştır. Toplumsal ve kültürel sermayelerini yaşadığı mekânda sürdüren Suriyeliler zamanla ekonomik sermayelerini de yaşadıkları mekânda etkin hale getirmektedir. Suriyelilerin ağ ilişkilerinin gelişmiş olması nedeniyle de bu sermaye biçimleri mekânda görünümünü daha belirgin olarak yansıtmasına sebep olmaktadır. Yani gündelik hayatları ve yaşam biçimleri yerel halktan keskin bir biçimde ayrışma göstermektedir. Bu bağlamda, Suriyeli nüfusun yoğun dağılışı gösterdiği alanlar hem kümelenme hem de sermaye biçimlerinin taşınması açısından uygun alanlardır. Suriyeli nüfusun seyrek olduğu alanlarda ise Suriyeliler bu özelliklerini kaybederek daha çok yerel halk ile entegre olabilmektedirler. Örneğin, Aydınbaba, Çıksorut, 29 Ekim, Ünalı ve Saçaklı daha çok entegre olan mahalleler iken Kıbrıs, Düztepe, Narlıtepe ve Güneykent mahallerinde ise daha çok kümelenme görülmektedir.

5.5. Suriyeli Göçlerin Kentsel Alanın Büyümesine Etkileri

Göç sonucunda kentsel mekânların fazla nüfuslanması ile birlikte ihtiyaç duyulan konut sayılarının artması sonucunda kentsel mekânda konutların dağılımı ile birlikte sızramalar meydana gelmektedir. Özellikle Suriyeli sığınmacıların yerleştiği gecekondu mahallelerinde yerel halkın göçmenlerden kaynaklı veya kendi istekleri doğrultusunda bu mahalleleri terk etmeleri sonucunda kentsel süzülme meydana gelmiş ve bu mahallelerden göç eden yerel halk ise kentin farklı alanlarına doğru yayılım göstermiştir. Kentsel alanlar, ekonomik temelli ve nüfus artışına paralel olarak büyümektedir. Gaziantep kentine 2011 yılından itibaren göç eden Suriyelilerin nüfusu 462.000'dir. Nüfus artışına bağlı olarak Gaziantep kentinin büyümesinin yanında üretim araçlarının ve finansmanın gelişmesi de kentin büyümesinde etkili olmaktadır.

Nüfus artışı, kentsel büyümede, kentleşmede ve kentlerin oluşmasında etkili olan önemli bir unsurdur. Gaziantep kenti bu anlamda yoğun nüfuslu alan olmasının yanında göçlerin de hedef bölgesi olması açısından hem nüfus artışı hem de kentsel büyüme hızı açısından ön plandadır. Gaziantep kentinin özellikle 1980 sonrası gelişen ekonomisine bağlı olarak iç göçlerin Gaziantep kentine yönelmesi ve 2011 yılından sonra da Suriyeli göç dalgasının hedefi haline gelmesi ile kentsel alan genişlemiş ve kentsel rant alanları meydana gelmiştir.

Gaziantep kentinin göç öncesi ve göç sonrası kentsel gelişimi farklılık göstermektedir. 2000 yılında Gaziantep kentinde yerleşim alanlarının kurulduğu alan 33 km² iken bu alan 2010 yılında 52 km²'ye, 2020 yılında ise 104 km²'ye çıkmıştır. Yani 2000 ile 2010 arasında kentsel yerleşim alanı % 60 civarında büyüme gösterirken 2010-2020 yılları arasında kentsel büyüme alanı iki katına çıkarak % 100 oranında büyüme gerçekleşmiştir (Harita 4). Göç ve ekonomi temelli Gaziantep kenti büyümüş ve bu büyüme hızlı bir şekilde devam edecek gibi görünmektedir.



Harita 4. Gaziantep'te Kentsel Gelişim Dönemleri (2000-2020)

Gaziantep kentinde 1980'lerde hız kazanan göçler büyük oranda gecekondulaşma şeklinde gerçekleşmiştir. Bugün kentin hemen merkezini çevreleyen alanların büyük kısmı 1980'lerde başlayan göçlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Yoğun göçlerle ortaya çıkan bu alan şehrin fizyonomik özelliklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu alanlarda, kişilere ait arazilerde, belli bir düzenden yoksun, bitişik nizamda evler bulunmakta ve sokakların düzensiz geliştiği bir yapılaşma şekli ortaya çıkmaktadır (Foto 5). Şehrin daha çok 1950-1990

yılları arasındaki dönemde ortaya çıkan bu yerleşim alanlarında evler genelde bitişik nizamda ve tek katlı, sokaklar düzensiz ve yerleşim alanı altyapı bakımından yetersizdir. Belli bir düzenin bulunmadığı kentin bu kesimlerinde yayılma yatay şekilde olurken, eğitim ve sağlık kurumları düzensiz dağılmıştır. Park ve bahçe gibi yeşil alanlar ise yok denecek kadar azdır (Sönmez, 2018, s. 127).

2000 yılı verilerine göre Suriyeli nüfusun merkez mahallelere yöneldiği görülmektedir (Harita 4). 1980 sonrası iç göçlerle oluşturulan bu mahalleler (günümüzde Suriyelilerin yoğun yerleştiği mahalleler) 2011 yılından sonra Suriyelilerin yerleştiği mahallelere dönüşmüştür. Yerli nüfus ise kentin yeni yerleşim alanlarına doğru desantralize olarak kent merkezinden kentin çeper bölgelerine yerleşmiştir. Kentin bu şekilde genişlemesinde 2011 yılı sonrası Suriyeli göçlerin büyük bir etkisi olmuştur.

Yoğun göç dalgaları kentsel alanların ve alt yapının düzensiz olmasında ve konutların dağılımında asimetrik görünümün oluşmasında etkilidir. Hem iç göçlere hem de dış göçlere ev sahipliği yapması nedeniyle Gaziantep'in kentsel alanı hızlı büyümektedir. 1980 sonrası almış olduğu iç göçler, kentin merkez kısmında yoğun bir şekilde sıkışık bir görünüm ve dar sokakların oluşmasında yani gecekondu mahallelerinin oluşmasında etkili olmuştur (Foto 5). 2011 sonrası Suriye kaynaklı göçlerin Gaziantep kentine yönelmesi ile kentsel alanda göçe bağlı olarak kentsel saçaklanma oluşmuş ve dolayısıyla kentsel alan daha da büyümüştür.



Foto 5. Gaziantep kentinde yoğun göçler sonrası oluşan gecekondu mahalleleri ve dar sokaklar (Karşıyaka Mahallesi).

Foto 5'te de görüldüğü gibi Suriyeliler Gaziantep kentinin yoksul mahallerine yerleşmişlerdir. Bu yerleşim alanları iç göçler sonucunda oluşan düşük katlı, dar sokaklı alanlardır.

6. Sonuç

Göç sadece mekânsal değişim değil aynı zaman da sığınmacıların yerleştiği hedef bölgenin kentin yeni yerleşimcileri tarafından dönüşüm etkisine sahip geniş kapsamlı bir olgudur. Coğrafya biliminin temel prensibi olan insan-mekân ilişkisini iyi bir şekilde yansıtan göç olgusu, mekânın yeniden üretimi ve üretim sürecinde insanın mekânı kullanım biçimi ve dönüştürücü etkisi bakımından önem arz etmektedir. Gaziantep kenti 1980 yılları sonrası iç göçlere, 2011 yılı sonrası ise Suriye kaynaklı dış göçlere maruz kalmıştır. Suriyeli göçlerin kısa zamanda yoğun bir şekilde Gaziantep kentine yönelmesi ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Gaziantep kentinin Suriyeli göçlerle birlikte demografik yapısı değişmiş ve birden fazla etnisiteli topluma evrilmiştir. 2011 yılından sonra Suriye'den Araplar, Kürtler, Türkmenler gibi unsurlar Gaziantep kentine göç etmiştir. Bu süreçte Araplar en fazla göç eden unsur olmuştur. Göçler kültürel yapının değişmesine ve dolayısıyla Gaziantep kentinin heterojen bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bu heterojen yapının mekâna yansımaları ise kültürel olarak kentsel mekânda grupların kümelenmesine yani mekânsal farklılaşmasına neden olmuştur.

Suriyelilerin mekânsal olarak görünür hale gelmesi yerel halk tarafından dışlanmalara ve bu dışlanma sonucunda da aynı kültürel yapıya sahip insanların bir araya gelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda ise kentsel mekânda heterojen bir özelliğe sahip olan yapı homojen bir yapıya dönüşmüştür. Bundan dolayı da Gaziantep kenti parçalanmış bir kentsel yapı özelliği göstermekte ve dolayısıyla yaşanan göç, Gaziantep kentinin değişmesinde ve dönüşmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Göçlerle birlikte Gaziantep kentinde enformel sektörler ön plana çıkmış ve kayıtsız işçilerin sayısı artmıştır. Ucuz iş gücü görevi gören sığınmacıların yerel halka oranla daha kolay iş bulması aynı zamanda yerel nüfusta işsizlik oranının artışı da rol oynamıştır. Bu işsizlik sebebi ile yerel halkın Suriyelilere bakışı son derece değişmiş, bunun sonucunda toplumsal dışlanma Suriyelilere karşı hat safhaya ulaşmıştır. Son zamanlarda konut fiyatlarının artışının da Suriyelilere bağlanması bu dışlanmayı keskin hale getirmiş ve Suriyelilerin geri gönderilmeleri yerel halk tarafından ciddi şekilde dillendirilmektedir. Toplumsal dışlanmanın mekânsal ayrışmayı daha keskin hale getirmesi, mekânsal olarak Suriyelilerin kentin belirli alanlarda yaşamasına neden olmuştur. Bunlara ek olarak Gaziantep kentinin var olan ekonomik dinamik yapısı Gaziantep kentinin göç çekim merkezi olmasına ve göçlerle birlikte kentte ekonomik, sosyal ve kültürel olarak farklılaşmaya neden olmuştur.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2016). Göç Sosyolojisi. İçinde *Nobel Akademik Yayıncılık*.
- Akyıldız, İ. E. (2016). Göç Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2).
- Aytaç, Ö. (2017). Kent, Metropol ve Değişen Yer/Mekân İmajları. *MUKADDİME*, 8(1), 1–23.
- Bauman, Z. (1998). sosyolojik Düşünmek. İçinde A. Yılmaz (Çev.), *Ayrıntı Yayınları*.
- Benek, S. (2016). Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı Historical Background Of Turkey-Syria Relations In The Term Of Social Geograpy. *Gaziantep University Journal of Social Sciences (http://jss.gantep.edu.tr)*, 15(1), 171-192.
- Castells, M. (1997). Kent, Sınıf, İktidar. İçinde A. Erendil (Çev.), *Bilim ve Sanat Yayınları*.
- Elmastaş, N., Yılmaz, S., 2015. *Migrations in Van Province (Van İlinde Göçler)* , Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/10 Summer 2015, p.403-428.
- Elmastaş, N., Benek, S., & Türkoğlu, E. (2019). *Suriyeli Mültecilerin Gaziantep İlinin Demografik Yapısına Etkilerinin İncelenmesi*. The Global Refugee And Migration Congress 14-17 October, Gaziantep.
- Erbaş, H. (1999). Metodoloji Tartışmaları Işığında Göç ve Etnisite. *Sosyoloji Dergisi*, 2, 17–39.
- Erbaş, H. (2019). Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler: Yöntem, Kuram ve Alan Yazıları. İçinde *Phoenix Yayınevi*.
- Erdoğan, M. M. (2018). Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum. İçinde *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*.
- Erdoğan, M. M. (2020). Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. İçinde *Orion Kitabevi*.
- Göregenli, M., & Karakuş, P. (2014). Göç Araştırmalarında Mekan Boyutu : Kültürel ve Mekansal Bütünleşme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 101–115.
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı. İçinde B. Duru, A. Alkan, & (Çev. ve Der.) (Ed.), *20.Yüzyıl Kenti* (ss. 147–172). İmge Kitabevi.
- İnce, C. (2021). Uluslararası Göçmenlerin Mekânsal Yoğunlaşması Ya Da Ayrışması: Nedenler, İmkânlar ve Tehditler. İçinde R. Y. Ahmet Uysal, Gökhan Bozbaş (Ed.), *Ortadoğu Ve Kuzey Afrika'da Göç ve Diaspora* (Sayı January 2021). YTB Yayınları.
- İncili, Ö. F. & Akdemir, İ. O. (2016). Yerinden Edilmişliğin Coğrafi Analizi: Kilis'te Suriyeli Sığınmacılar. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0 (34) , 118-133 .
- Keleş, R. (1998). Kentbilim Terimleri Sözlüğü. İçinde *İmge Kitabevi*.
- Özgür, E. M. (2021). Göç, İkametgâh Ayrışması ve Entegrasyon: Türk Kentleri İçin Bir Değerlendirme. *Journal of Geography*, 221–240.
- Sassen, S. (2005). The repositioning of citizenship and alienage: Emergent subjects and spaces for politics. *Globalizations*, 2(1), 79–94. <https://doi.org/10.1080/14747730500085114>
- Sönmez, M. E. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Gaziantep Şehrindeki Mekânsal Dağılışı ve Geleceği. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, October, 392–400.
- Sönmez, M. E. (2018). Gaziantep Şehrinin Geçmişten Günümüze Alansal Gelişimi. *Gaziantep Üniversitesi*

Ayıntab Araştırmaları Dergisi, 1(1), 115–136.

Swartz, D. (2011). *Kültür Ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi* (E. Gen (çev.); 1.Baskı). İletişim Yayınları.

Tümtaş, Mim, S. (2020). Nöbetleşe Dışlanma: Göç ve Sosyal Dışlanma. İçinde *İletişim Yayınları*.

Tümtaş, S., & Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal Ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri. *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 21(4), 1347–1359.

Türkoğlu, E., Elmastaş, N. 2019. *Suriyeli Göçmenlerin Nüfus Yapısı Üzerine Etkileri: Şanlıurfa İli Örneği, 3.Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi (ICOESS-2019), Bodrum / Muğla.*

Ulusoy, R., & Turan, N. (2017). Gaziantep Ekonomisinin Ortadoğu Açısından Önemi. *Gazi Akademik Bakış*, 10(19), 141–141.

Wacquant, L. (2015). Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırılmalı Sosyolojisi. İçinde M. Doğan (Çev.), *Boğaziçi Üniversitesi Yayınları*.

İnternet Kaynakları

GİB: Göç İdaresi Başkanlığı <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim Tari:10.11.2022)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Etik Kurulu'nun tarih 11.11.2020 sayı 76244175-752.01.01 ve karar 2020/94 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



**AKÇATEPE MAĞARASI'NIN (ELAZIĞ) JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ,
TURİZM POTANSİYELİ VE PLANLAMASI**

Geomorphological Features, Tourism Potential and Planning of Akçatepe Cave (Elazığ)

Muzaffer SİLER¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, msiler@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5485-7008

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
24.11.2022
Kabul/Accepted:
06.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1209513

Anahtar Kelimeler

Akçatepe Mağarası, Elazığ,
Keban, Karstlaşma, Turizm

Keywords

Akçatepe Cave, Elazığ,
Keban,
Kartification, Tourism

ÖZ

Elazığ'ın Keban ilçesinde bulunan Akçatepe Mağarası, Fırat Nehri'ne kavuşan Değirmen Dere vadisi sol yamacında yer almaktadır. Mağaranın ulaşımı Baskil ilçesinden daha kolay yapılabilmektedir ve Elazığ'a 80 km uzaklıktadır. Permo-Triyas yaşlı mermerler içerisinde ve ters bir fay hattı üzerinde oluşan Akçatepe Mağarası'nın girişi 1185 m kotunda, eğimli bir yamaç üzerindedir. Vadoz zonda bulunan ve fosilleşme aşamasında olan yatay bir mağaradır. Doğu-batı yönünde 75 m uzunluk ve yaklaşık 1300 m²lik alanıyla Akçatepe Mağarası, ikisi rahatça gezilebilir özellikte toplamda üç galeriden meydana gelmiştir. Zengin karstik birikim şekillerine sahip mağarada, sarkıt, dikit, sütun gibi traverten çeşitlerini görme imkanı vardır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, tabiat varlığı olarak belirlenecek mağaraların tespit, tescil ve koruma, kullanma koşullarına ilişkin teknik esaslarına göre "B" sınıfı koruma kategorisinde bulunmaktadır. Yakın geçmişte turizme kazandırılan Saklıkapı ve Karaleylek Kanyonları'nın içerisinde bulunduğu turistik dağ-doğa destinasyonu, Akçatepe Mağarası'nın 10 km kadar batısında yer almaktadır. Bu konumuyla, sahayı merak eden turistler için mağaranın, çekici motivasyonu artırma kapasitesi mevcuttur. Ayrıca belirgin olgulardan biri olarak, yerel halkın, mağaranın turizme kazandırılması yönündeki isteği arazi çalışmaları esnasında gözlenmiştir. Bölgedeki nadir turistik mağaralardan biri olan Akçatepe Mağarası'nın, ulaşım, ışıklandırma gibi altyapı ihtiyaçlarının karşılanması, böylece ziyarete açılması gerekmekte ve özellikle kırsal kalkınma yönü düşünülerek potansiyeli değerlendirilmelidir.

ABSTRACT

Akçatepe Cave, located in the Keban district of Elazığ, is located on the west slope of the Değirmen Stream valley which joins the Euphrates River. Access to the cave is easier from Baskil district and it is 80 km from Elazığ. Akçatepe Cave was formed within Permo-Triassic marbles and on a reverse fault line. The entrance of the cave, which is located on a sloping slope, is at 1185 m. It is a horizontal cave located in the vadose zone and in the fossilization stage. Akçatepe Cave, which has 75 m length in east-west direction and total area of approximately 1300 m², consists of three galleries. It is possible to see travertine types such as stalactites, stalagmites and columns in the cave, which has rich karstic accumulation forms. It is in "B" class protection category from the caves that will be determined as natural assets. Saklıkapı and Karaleylek Canyons touristic mountain-nature destination is located about 10 km west of Akçatepe Cave. With this location, the cave has capacity to increase attractive motivation for tourists who are curious about the region. In addition, the desire of the the people to bring the cave to tourism was observed. Akçatepe Cave, which is one of the rare touristic caves in the region, needs to meet the infrastructure needs such as transportation and lighting, so that it should be opened to visitors, and its potential should be evaluated, especially considering the rural development aspect.

Atıf/Citation: Siler, M. (2023). Akçatepe Mağarası'nın (Elazığ) Jeomorfolojik Özellikleri, Turizm Potansiyeli ve Planlaması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(83-100).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muzaffer SİLER, msiler@firat.edu.tr

1. Giriş

Sahip olduğu canlı ve cansız varlıkları ile büyük bir ekosistem oluşturan ve insanların sosyo-ekonomik faaliyetleri ile iç içe bulunan mağara; yüzeye açılımları olan ve en az bir insanın sürünerek girmesine olanak verecek genişlik ve yüksekliğe sahip olan yer altı boşluklarına verilen isimdir. “Doğal mağara” oluşumlarından, “ikincil mağaralar” sınıfında bulunan “karstik mağaralar” (Nazik, 2008), hem yatay hem de dikey doğrultuda gelişebilen ve esasında yer altı sularının eseri olan yer şekilleridir. Oluşumlarında tabaka doğrultuları, diyaklâzlar ve tektonik çizgiler gibi etkenlerin de rolü vardır (Sür, 1994). Genellikle bir fay veya kırık hattı boyunca karbonik asitli suların, karbonatlı kayalar üzerindeki kimyasal eritici etkileri neticesinde oluşurlar (Aygen, 1971).

Alp-Himalaya dağ kuşağında yer alan Türkiye arazisinin yaklaşık % 40’lık bölümü, mağara gelişimine uygun karbonat, sülfat ve klorürlü kayalardan oluşmuştur. Bu kadar geniş bir alanda sayısı 20.000 den fazla olduğu düşünülen (bazı kaynaklarda 40.000 civarında (Nazik, 1989, Sür, 1994) mağaranın varlığı, yurdumuzun birçok yabancı araştırmacıya göre "mağara cenneti ülke" olarak adlandırılmasını sağlamıştır. 2008 yılı verilerine göre 2850 mağara belirlenmesine rağmen, bunlardan ancak 1450 tanesi, Türkiye Mağara Envanterine girecek nitelikte araştırılarak incelenebilmiştir (Nazik, 2008).

Çözünabilen kayaların ülkemizdeki dağılışı ile yüzey ve yeraltı karstlaşmasının özelliklerine göre Türkiye’de 6 karst bölgesi ayırt edilmiştir (Nazik ve Poyraz, 2017). Buna göre, Batı ve Orta Toros karst alanı, yaygın karstik arazilerindeki farklı karstlaşma koşulları sonucunda zengin morfolojisi ile ön plana çıkar. Diğer bölgelerde ise yer yer devamlı, çoğunlukla ise parçalı olarak karstik arazileri görmek mümkündür. Bu bölgelerden; Doğu Anadolu Karst Bölgesi ise, mağaraların gelişimi, yoğunluğu ve büyüklüğü açısından, ülkemizin fakir bölgeleri arasında yer alır (Nazik, 2008). İnceleme alanının içerisinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi’nde karstik alanlar sınırlıdır. Yer yer ortaya çıkan karstlaşabilen kayalar ise büyük mağara sistemlerinin oluşmasına müsaade edecek kalınlık ve yayılıştadır değildir. Ancak, derin veya büyük olmasa da farklı sınıflandırmalara sahip bazı mağaralar, bölgenin sınırlı karst arazilerinde oluşma imkanı bulabilmiştir.

Elazığ ili için de durum bölgeden farklı değildir. Karstlaşmaya uygun kayaların il genelindeki dağılışına bakıldığında, batıda; Keban çevresinde, yer yer Fırat vadisi boyunca ve Baskil ilçesi çevresinde, kuzeyde; Harput Platosu yakınlarında, güneydoğuda; Diyarbakır il sınırında ve merkezi kısımda ise Elazığ şehrinin güneybatısı (Hankendi Ovası çevresi) ile Uluova-Hazar Gölü arasında (Mastar Dağı) sınırlı yerlerde görülmektedir. Sözü edilen alanlarda da karstlaşmayı kısıtlayan veya zayıflatan birçok unsur vardır. Karstik formasyonların dar alanlarda görülmesi, tabakaların kalınlık ve ardalama özellikleri, kil oranı yüksek olan kireçtaşlarının çoğunlukta olması ve metamorfizma gibi olgular karstlaşmayı olumsuz yönde etkilemekte ve görülen şekilleri ise sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla “sığ karst” sınıfında yer alan Elazığ’ın karstik alanları içerisinde, küçük ölçekli mağara ve inler, lapy türleri, çok az sayıda da olsa dolinler başlıca karstik şekillerdir. Elazığ ilinin bu sınırlı karst morfolojisi içerisinde mağaralar nispeten daha dikkat çekicidir. 2015 yılında hazırlanan “Elazığ Mağaraları Araştırma Raporu”na göre Elazığ ilinde küçük ölçekli 11 adet mağara incelenmiştir. Bunlar; Buzluk, Serince, Deve¹, Koyun, Harput Sarkıt-Dikit, Körpe-1, Körpe-2 Mağaraları (Harput Platosu ve çevresi), Değirmenönü Mağarası (Mastar Dağı), Keban (Gümüşkaya), Koç Mağarası (Keban) ve Gözpınarı Mağarası’dır (Elazığ şehri güneybatısı). Bu mağaralardan, gerek girişi, gerekse de gezilmesi, profesyonel donanım gerektiren Keban (Gümüşkaya) Mağarası’nda² karstik çökeller yoğundur. Koç Mağarası’nda pek fazla olmasa da çökel söz konusu olup, diğerlerinde ise çok az mevcut veya hiç yoktur. Körpe-1 Mağarası yapay bir mağaradır. Benzer şekilde, Serince Mağarası da kayaların arasındaki boşlukların insanlar tarafından oyularak açılması sonucu oluşturulmuştur (Çakır vd. 2015).

Buzluk Mağarası³, tarihi şehir Harput’un geçmişinden beri yöre halkı tarafından, yaz aylarında mağara içinde buz oluşumundan dolayı gıdaların korunması için kullanılmıştır. Günümüzde ise hem içerisine girilmesinin

¹ Elazığ’ın kuzeyindeki Harput platosunun doğu bölümünde, şehrin yaklaşık 12-13 km kuzeydoğusunda bulunan Deve Mağarası’nın ağız kısmının genişliği 6 m., yüksekliği ise 12 m.dir. Mağara içinde güncel traverten oluşumları gelişimin devam ettiğini göstermektedir (Şengün ve Tonbul, 2006).

² Gümüşkaya Mağarası, damla ve akma taşlar, perde ve normal sarkıtlar ile diktler gibi yapıların yer aldığı bir mağaradır. Keban Sarkıt-Dikit mağarası ismiyle de anılan ve turizme kazandırılması için Keban Kaymakamlığı tarafından fizibilite raporu hazırlanmıştır (Url-1). Keban Baraj Sahası içerisinde bulunan, yaklaşık 150 m derinliğe sahip, giriş ağız koordinatları (Y:477989.99 – X:4297589.43) (UTM 3° - ED 50) olan Gümüşkaya Mağarası’nın “Tabiat Varlığı-B Grubu Mağara” olduğuna ve grubu göz önüne alınarak belirlenen koruma alanı sınırının uygun olduğuna ilişkin Şanlıurfa Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonu’na alınan 06.02.2020 tarihli ve 320 sayılı karar, 20/03/2020 tarihli ve 73543 sayılı Bakanlık Makam Olur’u ile onaylanmıştır (Url-2).

³ Buzluk mağarası, Harput’un kuzeydoğusundaki yüksek kalker plato üzerinde bir çöküntü dolini altındadır. Faylanmaya bağlı olarak kalker arazide çok sayıda kırık ve diyaklâz sistemi meydana gelmiş, mağara gelişimini bu zayıf mukavemet

güçlüğünden, hem de özellikle 90'lı yıllardan günümüze kadar bu doğal oluşum, gerekli tedbirlerle korunmadığı için çevreye duyarsız kişiler tarafından zarar verildiğinden dolayı artık atıl bir durumda bulunmaktadır.

MTA raporunda yer alan mağaralar dışında Elazığ ilinde tespit edilmiş, araştırılmış veya bilinen başka mağaralar da mevcuttur. Elazığ'da, Harput Buzluk Mağarası gibi iki adet daha buz mağarasının varlığı dikkat çekicidir. Bunlardan;

Keban ilçesi, Altinkörek köyü sınırları içerisinde bulunan Hasan Dağı'nın kuzeye bakan yamaçları üzerinde yer alan "Keban Buz Mağarası", kalkerlerin faylanmaya bağlı olarak deformasyona uğraması, etrafa dağılan kalker bloklarının etek döküntüsü şeklinde birikmesi ve breş konglomeraya dönüşmesiyle gelişen boşluklarda ortaya çıkmıştır. Mağaranın asıl ve dikkat çekici özelliği yaz aylarında mağarada buzun oluşmasıdır (Mor ve Şengün, 2015). Elazığ'daki bir diğer buz mağarası olan "Mastar Dağı Buzluk Mağarası"yla ilgili olarak, 1299 Rumi-1883 Miladi tarihli Mamuret'ül-Aziz Salnamesi'nde; "Zerteriç karyesi (Değirmenönü köyü) üzerinde (Mastar Dağı'nda) böyle bir buz mağarası olup, yaz mevsiminde civar köylerin halkı buraya gelip, buzları kırarak evlerine götürdükleri" şeklinde bilgi verilmektedir. Gezin-Gölönü mahallesi muhtarı Ramazan Fındıkcı ile yapılan görüşmede, Mastar Dağı Buzluk Mağarası'nın varlığını teyit ederek; "1978 yılında bir grup arkadaşımızla bu yörede avlanırken Zerteriç köyünün üst kısmında bir kayanın dibindeki mağaranın içerisine 20-25 metre kadar girdik. Mağaranın kapısı doğu yönüne bakıyordu. Aşağıdan bir nehir geçiyormuşçasına insanı ürküten bir su sesi geliyordu. İçeride soğuk bir rüzgar esiyordu. Mağaranın altı ise karanlıktı" (Url-3) şeklinde anlatılan buz mağarasının varlığı bilinmekte ancak bilimsel araştırma veya görsel kayıta ihtiyaç vardır. Yine Keban ilçe merkezine yakın, Fırat Nehri kıyısında bulunan ve 1950'li yıllarda maden ocağı işletmeciliği amacıyla kazılan ve maden çıkmayınca bir müddet sonra kendi haline bırakılan tünel, yazın soğuk kışın da sıcak havasıyla "doğal klima" özelliği taşımaktadır. 420 metre uzunluğu, 2-2.5 metre yüksekliğindeki tünel, "Soğuk Mağara" olarak anılmakta ve özel bir işletme tarafından kullanılmaktadır (Url-4).

Elazığ'da yukarıda envanteri ve bazı özelliklerinden bahsedilen mağaraların dışında, bu çalışmaya konu edilen bir diğer mağara ise Keban ilçesi sınırları içerisindeki Akçatepe Mağarası'dır⁴. Aynı adı taşıyan köyün, yakın kuzeyinde bulunan ve Elazığ'daki diğer tüm mağaralardan farklı olarak; yoğun mağara içi çökel barındıran, büyüklük ve görşelliği ile bölge dahilinde ilk sıralarda adının geçeceği düşünülen bu mağara; ziyaret edilebilir-gezilebilir turistik karakteri olan bir mağaradır. Akçatepe Mağarası'nın, jeomorfolojik özelliklerini, oluşum ve gelişimini açıklayarak; kırsal kalkınma kapsamında bu doğal varlığın potansiyelinin değerlendirilmesi için bilimsel bir kayıt oluşturmak bu çalışmanın esas amacını teşkil etmektedir. Mağaranın koruma ve kullanım ilkelerinin ve turistik alt yapı ihtiyaçlarının belirlenmesinin yanında, alanın turizme kazandırılması halinde yapılacak fizibilite ve yatırım çalışmalarına altlık oluşturulması, daha sonra ise tabiat varlığı olarak tescil edilmesi, beklenen hedeflerdendir.

2. Materyal ve Metot

Araştırmaya ait ilk çalışmalar 2018 yılı yaz aylarında başlatılmıştır. Yapılan ilk arazi gözlemlerinin ardından mağaranın oluşum ve gelişimi ile ilgili konular değerlendirilmiştir. Mağaranın boyutları, barındırdığı şekillerin özellikleri ile iç ve dış ortam şartları gözlenerek kategorik sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Mağaranın jeomorfolojik özelliklerinin ve yakın çevrenin fiziki coğrafya koşullarının belirlenmesi için, Harita Genel Müdürlüğü 1/25.000 ölçekli K41d2 topoğrafya haritası, 1/100.000 ölçekli MTA K41 (H27, 1988) jeoloji paftası ve 4.6 m piksel değerindeki hassas sayısal yükselti modeli kullanılarak gerekli altlıklar çizilmiştir. Harita, plan ve kesitlerin çizimi, Arc Map 10.8, QGIS 3.26, Global Mapper 19 ve Adobe Photoshop CS6 programlarından faydalanılarak tamamlanmıştır. Arazide mağara gözlemi-veri temini için gerekli olan araç-gereçlerin tedariki sağlandıktan ve güvenlik önlemleri alındıktan sonra (ışıklandırma elemanları, baret, lazer metre, çelik metre, nem-sıcaklık ölçer, konum belirleme cihazı, vb.) sahaya gidilmiş, keşif yapılmıştır. Mağaranın boyutları ve karstik şekillerin ölçümlerinde lazer metre ve çelik metre kullanılmış, daha sonra bu veriler kullanılarak mağara planı çizilmiştir. Çizilen altlık haritalar, ölçüm verileri ve sayısal yükselti modeli kullanılarak mağaranın izdüşürülmüş boyuna profilleri oluşturulmuştur. Mağara gözlemi esnasında morfolojik gelişim, anakaya tespiti, çökelme şartları, tektonik unsurların konumu ve değerlendirmesinin yanında, mağara sıcaklığı, nemlilik ile ilgili ölçümler yapılmış ve çok sayıda fotoğraf-video çekilmiştir. Hidrolojik özellikler ilgili güncel oluşum gözlemi yapılmış, geçmiş yıllarda ve mevsimlerde dönemsel su varlığı konusunda yerel

sahalarına bağlı olarak karstlaşma faaliyeti sonunda tamamlayabilmiştir. Mağarada yaz aylarında buz oluşması mağaranın doğal şekline, burada gerçekleşen klimatolojik şartlara ve jeomorfolojik özelliklerine bağlıdır (Çiççi, 1990)

⁴ Akçatepe Mağarası ile ilgili ön bulgular ve sahaya ait ilk gözlemleri kapsayan bir çalışma, 3-6 Ekim 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu'nda, Siler ve Şengün tarafından "Akçatepe Mağarası (Keban-Elazığ)" başlığıyla sunulmuş ve sempozyum bildiri kitabında özet olarak yayınlanmıştır.

halkın gözlemleri sorularak bilgi alınmıştır. Mağaradaki hayvan varlığı ile ilgili deliller toplanmış, canlı yaşamı ile ilgili atık ve izlerden tanımlamalar yapılmış, geçmiş ve günümüzdeki kullanımı ile ilgili yine yerel halkın bilgisine başvurulmuştur. Mağaranın jeolojik yapısı, jeomorfolojik özellikleri ve ekolojik şartlarının belirlenmesinin ardından turistik potansiyeli ve yapılması gerekenler ile ilgili plan tasarlanmıştır. Mağaranın oluşum ve gelişimi üzerinde etkili olan faktörlerin alansal ilişkilerinin kurulabilmesi ve açıklanabilmesi için; araştırma alanı olarak Akçatepe Mağarası'nın içerisinde bulunduğu Değirmen Dere Havzası esas alınmıştır.

3. Lokasyon ve Ulaşım

Akçatepe Mağarası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde bulunan Elazığ ilinin, Keban ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Elazığ ile Malatya il sınırına yakın olan bu alanda oldukça engebeli arazilerde ilçeye bağlı köyler bulunmaktadır (Şekil 1). Bu köylerden biri olan Akçatepe köyünün yakın kuzeyinde (yaklaşık 1,5 km), eğimli bir yamaçta bulunan mağara, Fırat Nehri'nin bir yan kolu olan Değirmen Dere vadisi batı yamacında ($38^{\circ}43'22.72''K - 38^{\circ}38'13.09''D$ koordinatlarında) yer almaktadır. Akçatepe Mağarası, yakın çevrede ve köylerde ikamet eden halk tarafından kısmen bilinmektedir. Mağaraya ulaşım nispeten güçlüklerle yapılabilmektedir. Akçatepe köyünden belli bir uzaklığa kadar araçla gidilen toprak yolun ardından yaklaşık 1 km'lik bir yürüyüş ile mağaraya varılır. Bu yolun 250 m kadar bölümü eğimli bir yamacın inilmesi şeklindedir. Hem bulunduğu köy ve hem de çok yakındaki tepenin adıyla aynı olması dolayısıyla mağaraya, "Akçatepe Mağarası" ismi verilmiştir (Siler ve Şengün, 2018). Sahaya ulaşım, arızalı topoğrafya nedeniyle Keban ilçesi üzerinden oldukça zor, virajlı ve toprak yollardan sağlanmaktadır. Baskil ilçesi üzerinden asfalt yolla gidilebilen Akçatepe köyü, Elazığ merkeze 80 km ve Baskil ilçe merkezine ise 40 km uzaklıktadır.

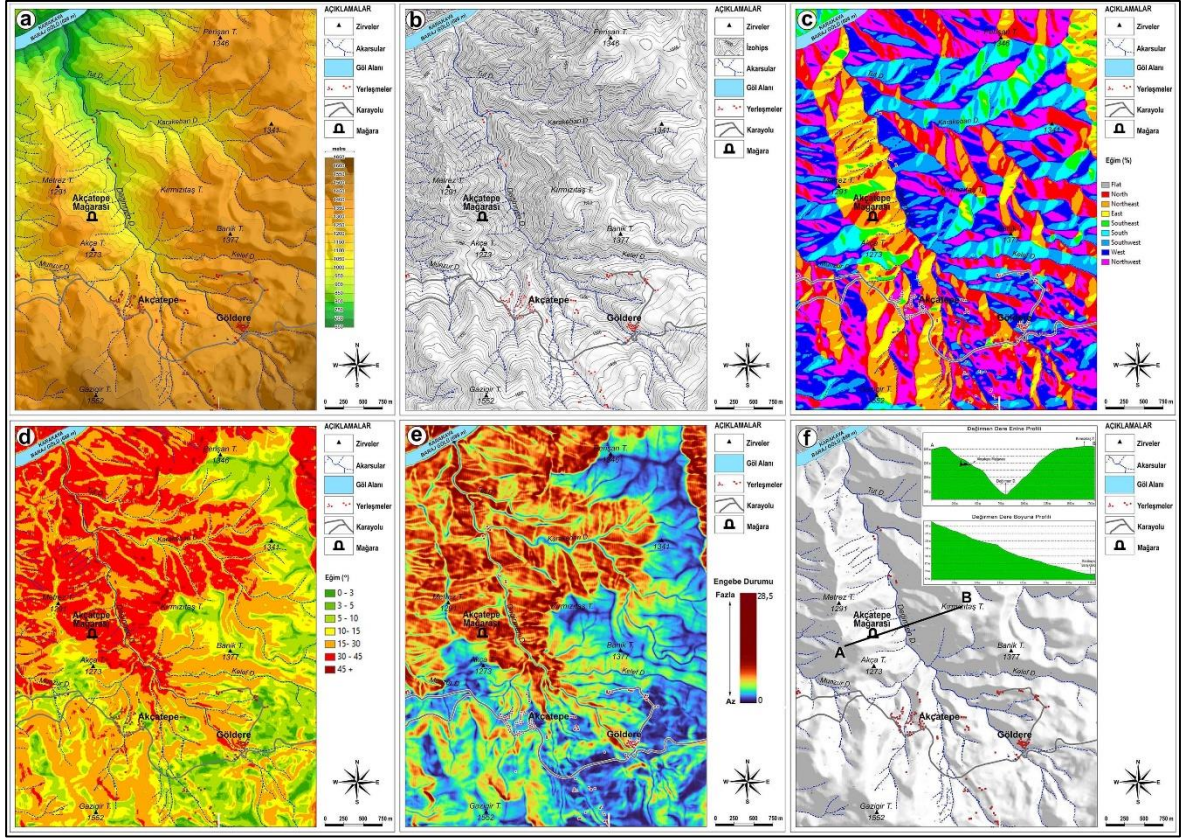


Şekil 1. Akçatepe Mağarası'nın Lokasyon Haritası

4. Bulgular

4.1. Araştırma Sahasının Genel Coğrafi Özellikleri

Elazığ ile Malatya il sınırında bulunan Fırat Nehri vadisi, Keban Barajı bendinden itibaren Keban Boğazı olarak isimlendirilmektedir (Tonbul 1987, Kalınca 1997). Bu bölümde yaklaşık 40 km uzunluğunda dar ve derin bir vadi oluşturan Fırat Nehri, daha sonra Malatya Havzası'na kavuşur. Günümüzde bu vadi Karakaya Baraj Gölü suları ile kaplı durumdadır. Fırat Nehri ve yan kolları araziye bu bölümlerde derin şekilde yarmış ve eğim değerlerinin oldukça yüksek olduğu vadiler oluşturmuştur. Sahadaki ana yer şekillerinden olan Fırat vadisi sistemi, parçalanmış arızalı topoğrafyayı temsil etmektedir (Siler ve Şengün, 2022). Araştırmaya konu edilen Akçatepe Mağarası ise Fırat Nehri'nin bir yan kolu olan Değirmen Dere vadisinin batı yamacında bulunmaktadır (Foto 1). Mağaranın ağız kısmı kuzeye döndüktür. Engebenin ve eğim değerlerinin fazla olduğu, yükselti değerlerinin güneyden kuzeye doğru hızlı bir şekilde azaldığı bu sahadaki en düşük rakım Karakaya Baraj Gölü yüzeyidir (698 m). En yüksek yerler ise güneyde 1500 metreleri aşar (Gazigir T. 1552 m) (Şekil 1).



Şekil 2. Değirmen Dere Havzasının Fiziki (a), Topoğrafya (b), Bakı (c), Eğim (d), Engebe (e), Hidrografya Haritaları (f) ve Değirmen Dere Vadisinin Boyuna ve Enine Profilleri

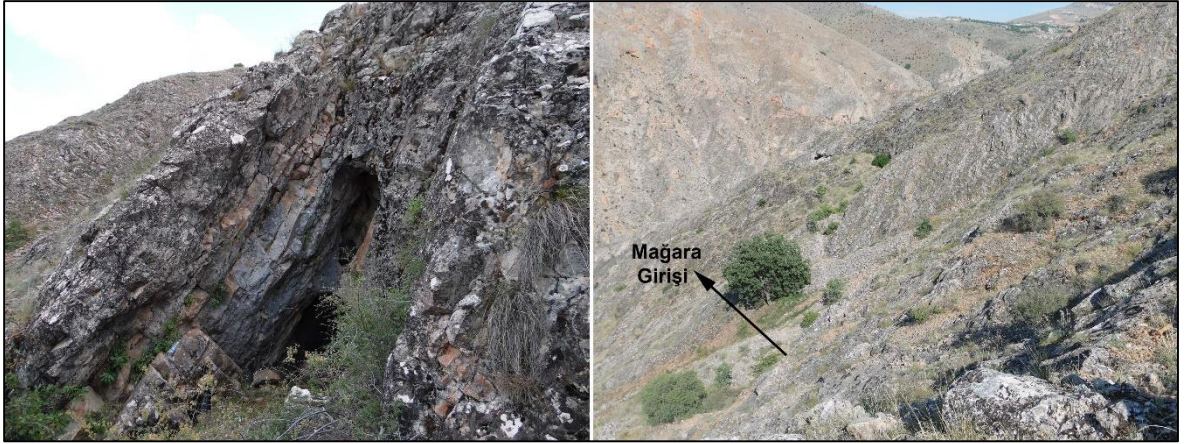


Foto 1. Değirmen Dere vadisinin batı yamacında bulunan Akçatepe Mağarası'nın girişi

Araştırma sahasının çerçevesi dar olduğu için jeolojik yapı sade görünmektedir. Ancak bölgenin jeolojik geçmişinde Paleozoik'ten Kuvaterner'e kadarki uzun zaman diliminde birbirinden farklı ortam koşullarında meydana gelen sedimantasyon ile kıvrımlanma, mağmatizma, metamorfizma ve deformasyon gibi tektonik aktiviteler, sahanın evriminde önemli sonuçlar doğurmuştur. Hem farklı formasyonlar içerisindeki kayaç gruplarının oluşturduğu litolojik farklılıklar, hem de meydana gelen tektonizma ile ortaya çıkan unsurların neden olduğu yükselme ve deformasyonlar, sahanın günümüz jeomorfolojisine katkı sağlamıştır. Çalışma sahasında Permo-Triyas yaşlı metamorfik kayaçlar (Keban Metamorfikleri: Nimri Formasyonu, Keban Mermeri) ile Eosen-Oligosen (Kırkgeçit Formasyonu) dönemine ait tortullar yüzeylenmektedir.

Alanda bütün birimler, stratigrafik açıdan birbiriyle uyumlu olarak bulunmaktadırlar. Keban Metamorfikleri'nin alt seviyelerinde Geç Permiyen yaşlı Nimri Formasyonu, üstte ise Permo-Triyas yaşlı

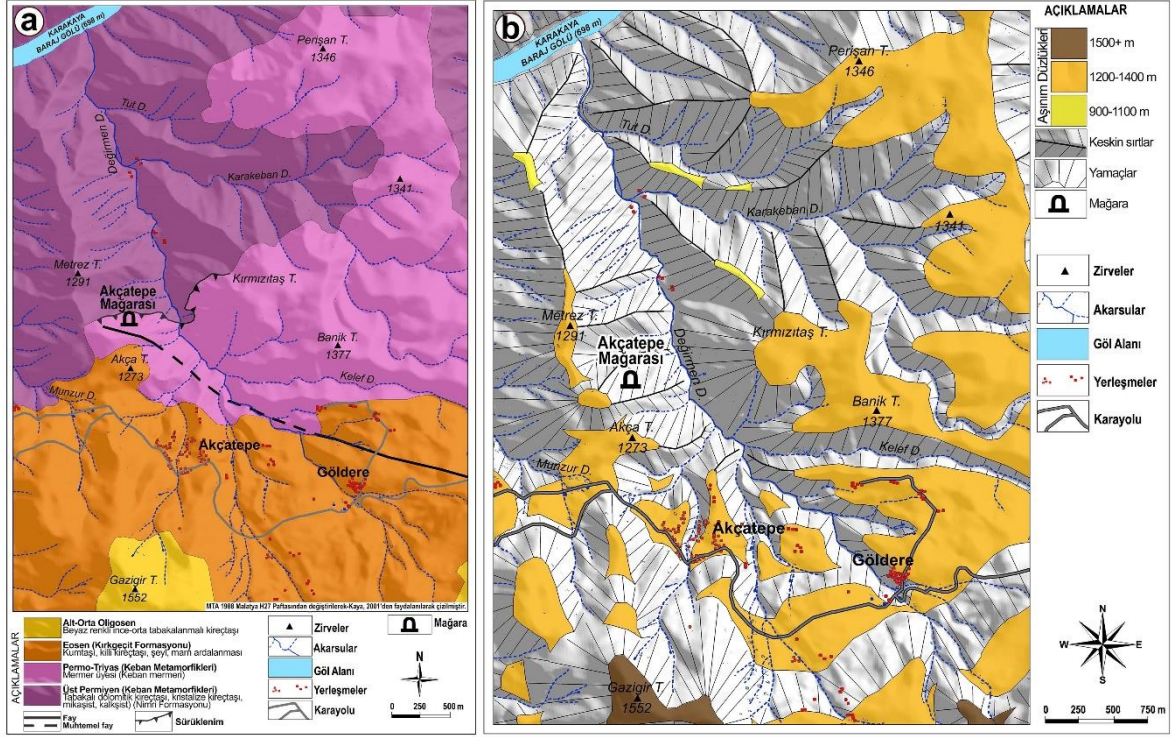
Keban Mermeri bulunmaktadır (Kaya, 2001). Nimri Formasyonu, tabakalı dolomitik kireçtaşı, rekristalize kireçtaşı, mikasıst ve kalkşıstlerden oluşmaktadır. Araştırma sahasının kuzey bölümlerinde Fırat Nehri vadisi boyunca ve Akçatepe Mağarası'nın içerisinde bulunduğu Değirmen Dere vadisinde geniş alanlarda yüzeylenmektedir. Keban Mermeri ise formasyonun adını aldığı mermerlerden oluşmaktadır. İnceleme alanının orta bölümlerinden itibaren kuzeydoğuya doğru uzanan plato sahasının yüksek kesimlerinde geniş alanlarda görülür (Foto 2). Eosen-Oligosen dönemine ait Kırkgeçit Formasyonu'nun litolojisini ise kumtaşı, killi kireçtaşı, şeyl ve marn ardalanmasının oluşturduğu Eosen tortulları ile bu grubun üzerine gelen Alt-Orta Oligosen yaşlı beyaz renkli ince-orta kalınlıktaki kireçtaşları tabakalarından meydana gelmektedir. Kırkgeçit Formasyonu üyeleri inceleme alanının güney bölümlerinde yayılış göstermektedir (Foto2, Şekil 3).



Foto 2. İnceleme alanında yüzeyleyen kayaç birimlerinin topoğrafyadaki görünüşleri ve Keban metamorfikleri içerisindeki sürüklenim (solda)

Akçatepe Mağarası'nın oluşumu-gelişimi ile ilgili olan ve Elazığ'ın Orta ve batı bölümlerinde, topoğrafik olarak engebeli alanlarda yer yer görülen Keban Mermeri'nin, dış yüzeyi açık gri, taze kırık yüzeyi beyaz renkli, sert, dayanımlı, çatlaklı ve masif bir yapıya sahiptir. Bu birimdeki karstlaşmadan dolayı mağaralar gelişmiştir. Keban Mermeri, Nimri Formasyonu üzerinde uyumlu olarak durmaktadır (Kaya, 2001). Bu durum, Değirmen Dere vadisinin orta ve doğu bölümünde rahatlıkla izlenebilmektedir (Foto 2). Söz konusu alanlarda en üstte bulunan mermerler ile en altta, koyu kül renkli tabakalı dolomitik kireçtaşları arasında, alttan üste doğru tedrici bir geçiş vardır (Akçatepe Mağarası'nın bulunduğu zon). Buradaki tedrici geçiş; alt seviyelerdeki tabakalı, dolomitik, mikritik ve koyu renkli bir özellikten, üst seviyelere doğru masif ve dolomitik olmayan, kristalize ve açık renkli bir özelliğe geçiş şeklindedir. Bu iki birimin geçiş bölgesinde, dolomitik-kristalize kireçtaşları mevcut olup yukarıya doğru kristallenme artmaktadır (Kaya, 2001). İnceleme alanındaki Keban Metamorfikleri içerisinde yer yer sürüklenimler dikkati çeker. Bunlardan biri de inceleme alanı içerisinde bulunmaktadır. Altta bulunan Nimri Formasyonu'na ait birimler ince-orta tabakalanmalı olduğu için kolayca kıvrımlanabilirken, üstteki kalın ve masif mermerler, alttaki birimlerle uyumlu bir şekilde kıvrımlanamamışlardır. Bu nedenle kıvrım eksenlerinde, özellikle de senklinal içlerindeki mermerler, alttaki tabakalı dolomitik kireçtaşları üzerinde biraz sürüklenmiştir (Foto 2, Şekil 3). Keban Mermeri'nin mikroskopik incelemelerinde, mermerlerin dokusal özelliklerinin homojen olmadığı ve her zaman da mermer özelliğinde bulunmadığı görülmektedir. Yani, rekristalize kireçtaşı veya mermer-rekristalize kireçtaşı geçişini yansıtan özellikler de göstermektedirler (Kaya, 2001).

İnceleme alanındaki ana morfolojik ünitelerden biri olan Keban Boğazı, Fırat Nehri'nin Pliyosen sonlarından itibaren yatağına yer yer (Keban ilçesi yakınlarında) 700 metre kadar gömülmesiyle meydana gelmiştir. Fırat Nehri'nin derine aşındırma yapmasıyla oluşan bu antedant boğaz, çoğu yerde Keban Metamorfikleri içerisinde dik yamaçlara sahip belirgin bir vadi olarak kendini göstermiştir. Söz konusu alanda meydana gelen tektonik yükselme hareketleri Fırat Nehri'ne bu alanda kavuşan Değirmen Dere gibi diğer yan kollarının da aynı yapılar üzerinde derin vadiler oluşturmasını sağlamıştır (Siler ve Şengün, 2022) (Şekil 3).



Şekil 3. Değirmen Dere Havzasının Jeoloji (a) ve Jeomorfoloji Haritaları (b)

Araştırma alanı Elazığ ili, Keban ve Baskil ilçeleri arasında yer almaktadır. Buna göre uzun yıllar (1975-2009) sıcaklık ortalamalarına bakıldığında; Keban (808 m) 14,9 °C iken Baskil (1300 m) 11,5 °C'dir. Uzun yıllar (1975-2009) yıllık toplam yağış ortalama değerleri ise Keban 375 mm iken Baskil 435,5 mm'dir (Uysal, 2011). İklim şartları açısından araştırma sahası; kurak-az nemli, birinci dereceden mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli, orta-az dereceden kontinental bir iklim hüküm sürmektedir. Karakaya Baraj Gölü kenarları çok az yıllık yağış alan bir saha durumundadır. Bu durumuyla ülkemizin en az yağış alan yerlerinden biri olarak araştırma sahası doğal ve antropojen bozkır sahaları içerisinde (Çağlıyan, 2002).

Araştırma alanı, Elazığ ilinin seyrek nüfuslu kırsal bir alanına karşılık gelmektedir. Köyler, toplu bir dokuda ve genellikle bir hidrografik unsura bağlı olarak kurulmuştur (Çağlıyan, 2003). Genel ekonomik aktiviteler; tahıl tarımı, kayısı bahçeciliği, geleneksel büyük ve küçükbaş hayvancılıktır. Bu bölgede insanlar kış aylarını genellikle ilçe merkezi veya Elazığ il merkezinde geçirmekte bahar ve yaz aylarında ise tekrar bu alanlara gelerek aktivitelerini sürdürmektedirler (Siler ve Şengün, 2022).

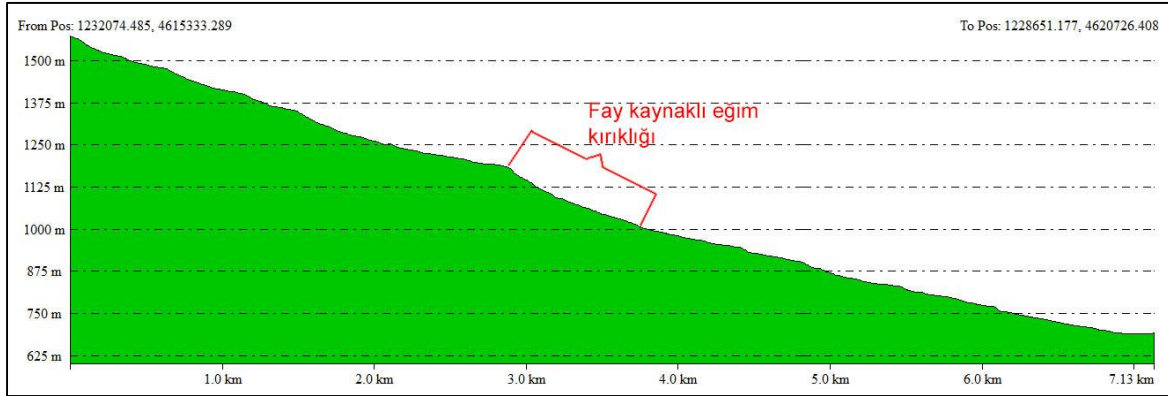
4.2. Mağaranın Oluşumu, Gelişimi, Jeomorfolojik Özellikleri, Şekli ve Boyutları

Doğu Anadolu Bölgesi ve Elazığ ilinin önemli mağaralarından biri olan Akçatepe Mağarası, ikincil mağaralar sınıfında bulunan karstik kökenli bir mağara olup, Elazığ'ın batı bölümlerinde özellikle Fırat Nehri vadisi çevresinde geniş alanlarda yüzeyleyen Keban Metamorfikleri'ndeki mermerler içerisinde, yer altına sızan suların etkisiyle şekillenen doğal bir boşluktur. Bu yer altı boşluğunun oluşumunda, Değirmen Dere vadisinin batı yamacından geçen ters bir fayın etkinliği sonucunda, nispeten zor karstlaşan mermerler deforme edilmiş; böylece su sirkülasyonu artmıştır. Dolayısıyla karbondioksitli yeraltı sularının çözerek yaptığı aşındırma ile birlikte; bu fayın etkinliği de ön plana çıkmaktadır. Çünkü Keban Metamorfikleri içerisindeki karstlaşmaya en uygun olan Keban Mermeri üyesinin yayıldığı bu çevrede, Akçatepe Mağarası ölçeğinde veya içerdiği çökeller açısından böylesi bir oluşuma rastlanmamakta, dolayısıyla mağaranın oluşumunda sözü edilen fayın etkin olduğu kanısı güçlenmektedir. Fayın mevcudiyetini ispatlayan esas unsur ise mağara boşluğunun son bulunduğu kesimde bahsedilen fay hareketinin eseri olan ezilme-ufalanma zonundaki milonitlerdir. Milonit zonu dikey ve yatay doğrultuda yer yer açıkça izlenebilmektedir (Foto 3). Fayın ters bir fay olduğu ve atımın yükselen bloğa doğru gerçekleştiği, sözü edilen ufalanma zonundaki ters eğimden anlaşılmaktadır. Ancak bu fayın atımının ne kadar olduğu konusunda herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu arada, gerek Değirmen Dere vadisinin boyuna profilinde, gerekse de yan kollar ve yamaçlarda gözlenen topoğrafik-morfolojik izler (yüzey çizgiselliği, ötelenme, vadi istikameti), fayın düşey atımının yanında aynı zamanda yanal yönde bir atımının da bulunduğunu düşündürmektedir (Şekil 4). Faydalanılan jeoloji haritasında (MTA, 1988) söz konusu fay,

mağaranın yakın güneybatısına kadar işlenmiştir (Göldere'ye kadar), ancak arazi gözlemleri ve ulaşılan bulgulardan hareket ederek; bu hat, mağaranın bulunduğu konuma kadar uzatılmıştır (Şekil 3). Ayrıca, jeolojik özellikler anlatılırken bahsedildiği üzere, sahadaki Keban Metamorfikleri üyelerinin oluşturduğu birimler (Nimri Formasyonu ile Keban Mermeri) Alp Orojenezi'nden etkilenerek kıvrımlanmaya maruz kalması esnasında bu litolojilerin farklı tepki vermesinden dolayı kendi içerisinde bindirme yaparak az miktarda sürüklenmiştir. Bu sürüklenme, Akçatepe Mağarası'nın bulunduğu vadinin karşılıklı yamaçlarında yaklaşık doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Arazi çalışmalarında açıkça gözlenen bu tektonik unsur da jeoloji haritası oluşturulurken işlenmiştir (Foto 2, Şekil 3). İlk gözlemler esnasında yapılan değerlendirmede, mağaranın bu bindirme hattı üzerinde geliştiği fikri oluşmuştur. Ancak, gerek çizilen haritalar ve kesitler, gerekse de yeniden yapılan arazi gözlemleriyle ulaşılan bulgulardan, mağaranın sıkışma rejimi içerisinde gelişmiş, az da olsa düşey ve yan al atımı bulanana ters bir fay hattı üzerinde meydana geldiği sonucuna varılmıştır.



Foto 3. Akçatepe Mağarası'nın son bulunduğu kesimde fay hareketinin eseri olan breş konglomeralar



Şekil 4. Değirmen Dere vadisinin orta bölümünden geçen ve Akçatepe Mağarası'nın oluşumunda etkili olan fayın akarsuyun boyuna profiline yansımaları gösteren eğim kırıklığı

Değirmen Dere vadisinin batı yamacı üzerinde bulunan Akçatepe Mağarası'nın girişi 1185 m seviyesindedir. Mağara girişinden vadi tabanına kadar 220 metrelik bir yükselti farkı söz konusudur. Sarp bir yamaç ortaya çıkaran bu yükselti farkı mağaraya ulaşımı zor kılmaktadır. 45°'lik eğime sahip olan bu yamaç üzerinde bulunan mağaranın, bir insanın geçebileceği boyutlarda girişi bulunur (Foto 4). 1,5-2,5 m arasında değişen yükseklik ve yaklaşık 10 m uzunluktaki bir koridordan içeri açılan mağara, üç galeri şeklinde gelişim göstermiştir. Girilmesi zor yan kollar ve dehlizleri ile birlikte toplam alanı yaklaşık 1300 m² civarında olan Akçatepe Mağarası, ikisi rahatça gezilebilir özellikte toplamda üç galeriden meydana gelmiştir (Şekil 6).



Foto 4. Akçatepe Mağarası'nın bulunduğu yüksek eğimli yamaç (solda), mağara girişinin dışarıdan (ortada) ve içeriden (sağda) görünüşü

Mağara girişinde 10 m uzunluğunda bir koridor bulunmaktadır. Koridordan sonra ise ilk salon ile karşılaşmaktadır. Dar dehlizlerle bağlantılı yan kolları ile birlikte yaklaşık 550 m²lik bir alan ve maksimum 5,5 m'lik tavan yüksekliği ile ortaya çıkan mağaranın bu bölümü, sarkıt ve dikit örneklerinin yanında duvar travertenlerinin geliştiği bölümdür. Yine bu bölümde mağara tabanı, tavanın yer yer göçmesi sonucunda büyük kaya blokları ve traverten enkazları ile kaplanmıştır. Söz konusu enkaz malzeme üzerinde de mağara çökellerine rastlanır. Girişten itibaren genellikle mağara duvarlarına yakın kesimlerde sarkıt-dikit ve duvar travertenleri örnekleri sıkça görülür. Mağaranın bu ilk galerisine birikim şekillerinin renginden dolayı "Akça Oda" ismi verilmiştir (Foto 5).



Foto 5. Akçatepe Mağarası'nın ilk bölümü olan Akça Oda'dan, oluşan damlataşlardan ve tabandaki enkaz malzemelerden görüntüler

İkinci galeriye ise girişten sağa doğru (batı yönünde) yeni bir koridor ile bağlantı sağlanır. Bu bağlantı, mağaranın ilk girişinden daha geniştir ve yaklaşık 9 m uzunluğundadır. Mağaranın ikinci bölümüne böylece ulaşılmakta ve yaklaşık 400 m² lik alanı ve zengin karstik birikim şekilleri ile karşılaşmaktadır. Farklı damlataş çeşitleri ile görsel anlamda ana galeriden daha ihtişamlı görünen ve turuncu-sarı renklerin hâkim olduğu bu bölüme "Turunç Galeri" adı verilmiştir. Tavanı ilkinde göre daha alçak olan ancak içerisinde rahatça gezilebilir bu galeride, sütunlar çoğunluktadır. Genel itibariyle tavadan damlayan çözeltilerin oluşturduğu sarkıtlar alçak tavan dolayısıyla dikitlerle birleşip sütunların yoğun olmasını sağlamıştır. Turunç Galeri'nin en

yüksek kısmı 3,5 m kadardır ve tavan bölümü bol çatlaklı bir yapıdadır. Yoğun çatlaklı tavan, bahsedilen birikimin yoğun olmasının ana sebebi olarak görülmüştür (Foto 6-7).

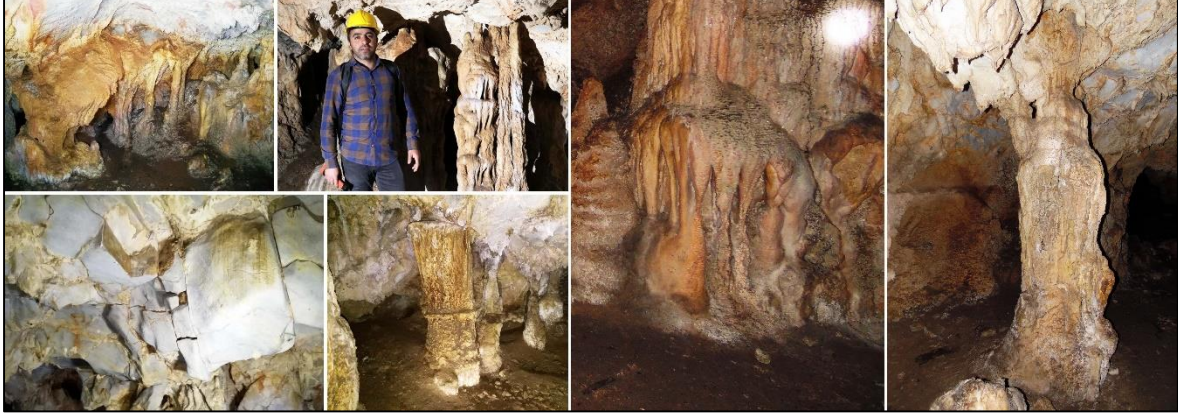


Foto 6. Turunç Galeri'de meydana gelen sütün ve diğer damlataşlar. Sol alttaki resim bol çatlaklı mermerlerden oluşan tavana aittir.

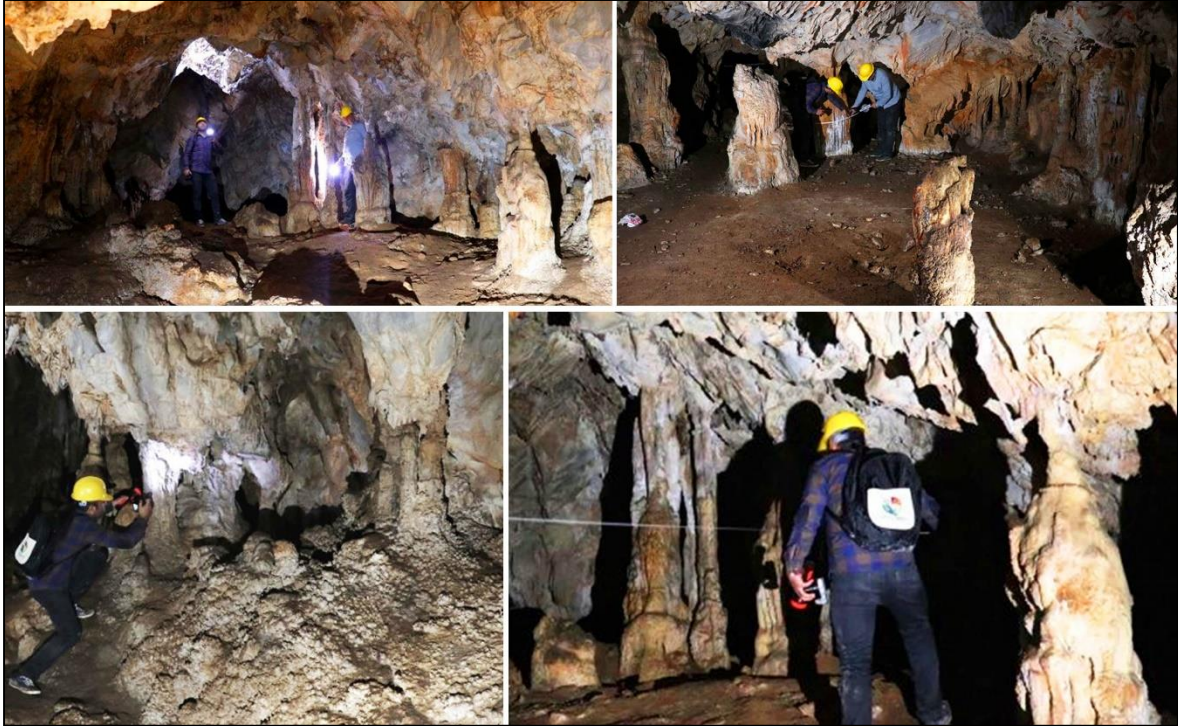


Foto 7. Turunç Galeri'de ölçüm ve gözlem çalışmaları esnasında çekilen fotoğraflar

Bu galerinin girişinden sola doğru bir insanın zorla geçebileceği bir geçiş ile üçüncü galeriye ulaşılır (Foto 8). Mağaranın gezilebilen bu son galerisi daha dar, engebeli ve ilginç bölümdür. Akçatepe Mağarası'nın oluşumuna neden olan fay hareketinin ürünü olan ezilme zonundaki milonit deposu, bu bölümün güney duvarında gözlenebilmektedir. Milonit deposu genellikle iri unsurlu mermer bloklarını içermektedir. Karışma ile birlikte iri unsurlu milonit deposu kireç dolguları sayesinde birleşmiş ve breş konglomera meydana gelmiştir. Mağaranın bu galerisi tavan yüksekliğinin aniden değiştiği kısımları da barındırmaktadır. 13 m yüksekliğinde, 1-3,5 m çapında adeta geniş bir bacaya benzeyen ve içeriden bakıldığında kubbemsi bir görünüm sunan karstik boşluk ender bir oluşum olarak farklılık arzeder. Sözü edilen ilgi çekici özelliklerinden dolayı mağaranın bu üçüncü bölümüne "Kubbeli Galeri" ismi verilmiştir. 200 m² kadar bir alana sahip Kubbeli Galeri, daha çok sütun, duvar travertenleri gibi damlataşların meydana geldiği bölümdür (Foto 8, Şekil 6).

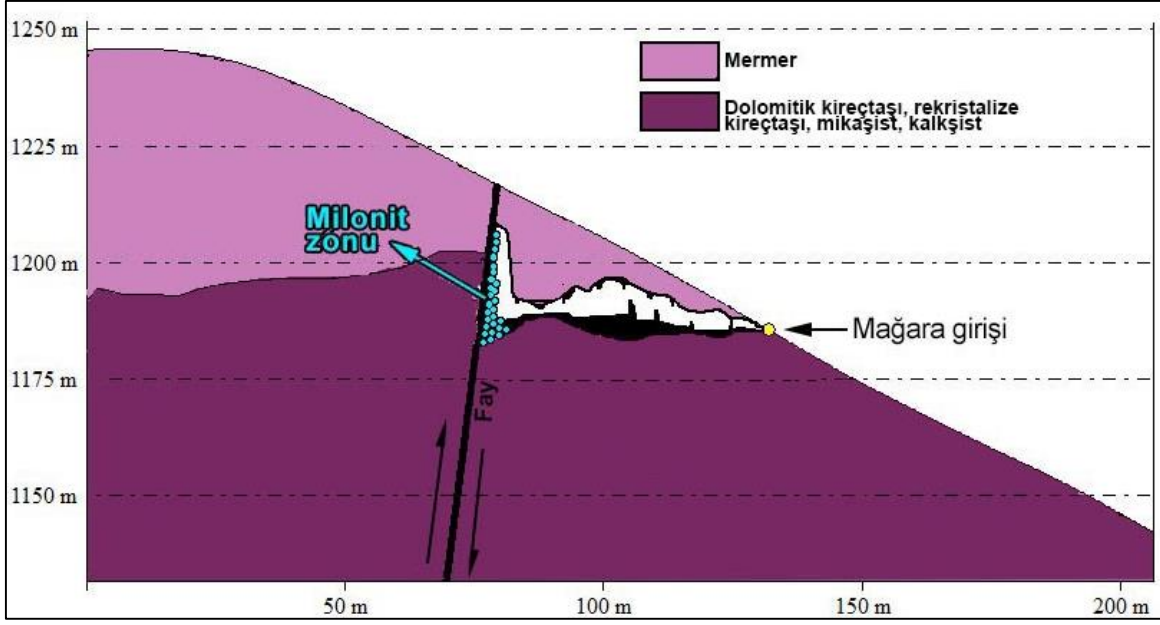


Foto 8. Kubbeli Galeri'ye ait görseller. Sol üstte Turunç Galeri'den geçiş görülmektedir.

Akçatepe Mağarası girişten itibaren tabanı genel itibariyle yatay olarak devam eder. Galeriler içinde ve arasında düşey yönde kot farkları azdır. En büyük fark Akça Oda içerisinde tavandan kopan büyük kaya bloklarının oluşturduğu enkazdan kaynaklanmaktadır (+1.7 m) (Şekil 6).

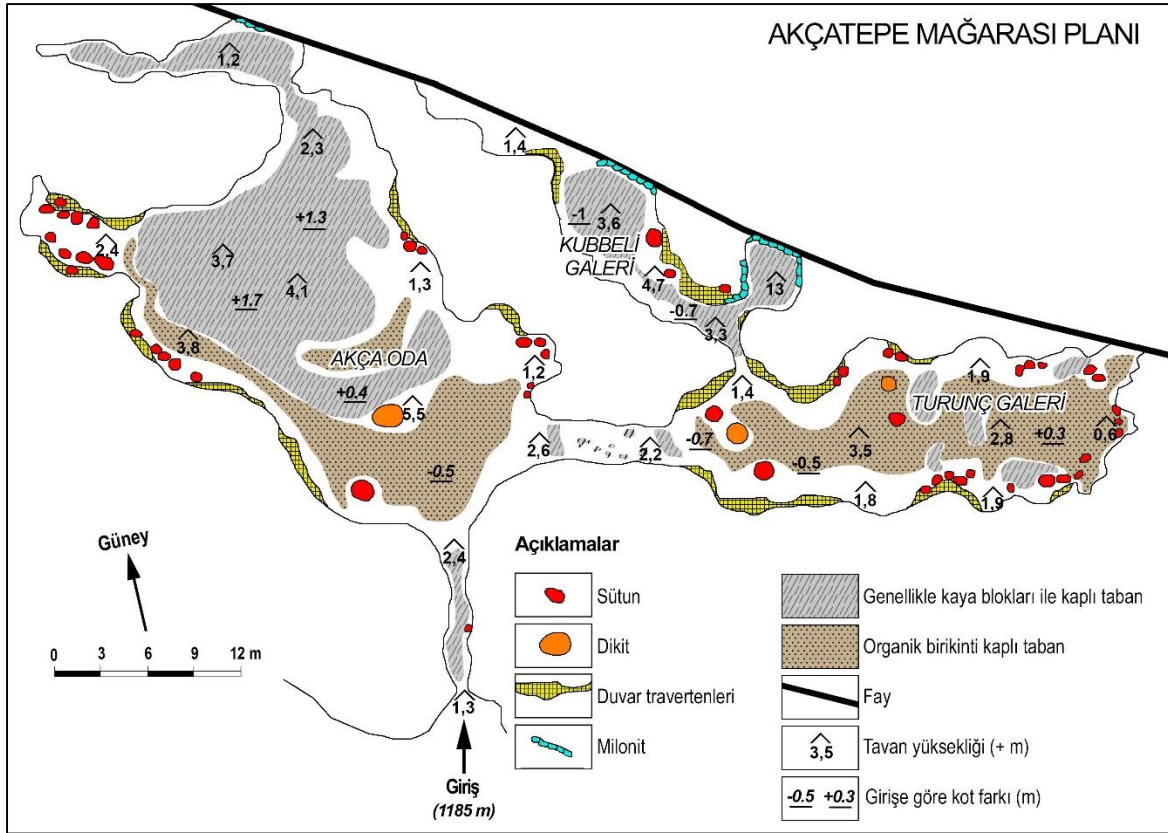
Genel bir deyişle yatay yönde gelişen mağaralarda yerel taban seviyesi önemli-belirleyici faktörlerden biridir. Bir vadi yamacında belli seviyelerde yatay yönde gelişen mağaralar çoğunlukla eski yerel taban seviyesindeki akarsuların vadilerine göre oluşmuş bulunurlar. Bu tür mağaraların ağız kısımları geniş ve yüksek olmaları ile bilinir. Akçatepe Mağarası da bir vadi içerisinde ve yatay yönde gelişmiş bir mağara olmasına rağmen; eski yerel taban seviyesinin mağara oluşumuyla bir ilişkisinin bulunmadığı düşünülmektedir. Bu tespitinin en önemli göstergelerinden biri, vadinin benzer seviyelerinde benzer litoloji ve stratigrafi bulunmasına rağmen herhangi bir mağara oluşumuna rastlanmamasıdır. Ayrıca mağara ağızı oldukça dardır. Dolayısıyla bir fayın etkinliği ile ortaya çıkan serbest su sirkülasyonu ile birlikte, gerek karstlaşan kayaç gurubunun (mermerin) istif içindeki yeri, gerekse de jeomorfolojik özellikler ve bulunduğu konuma göre; Akçatepe Mağarası'nın oluşumunda karst taban seviyesinin etkinliği ön plana çıkar. Mağaranın oluşma imkanı bulabildiği Keban Mermerleri ile alt seviyelerdeki dolomitik kireçtaşları arasında, alttan üste doğru tedrici bir geçiş vardır. Çözünmenin sınırlı boyutlarda olduğu dolomitler, paleo yeraltı suyu için de taban düzeyi konumunda olmuşlardır. Bu daimi doygun zonda mağara gelişmeye başlamıştır. Bu sırada, yüzeyde bir akarsuyun varlığı şüphelidir. Çünkü eğer mağara, akarsuya karışan kaynak konumlu bir mağara olsaydı; giriş ağzının (paleo yeraltı suyunun çıktığı ağız) çok geniş ve yüksek olması gerekirdi. Ancak durum böyle değildir. Daha sonra meydana gelen tektoniğe bağlı jeomorfolojik gençleşme sonucu, Değirmen Dere vadisi yatağında gömülürken, mağaranın askıda kaldığı anlaşılmaktadır. Mermerler ve dolomitler arasında oluşmuş bulunan Akçatepe Mağarası'nın karst taban seviyesine göre meydana geldiği, alttaki dolomitik kireçtaşlarının karstlaşmaya alt sınır teşkil ettiği, yatay gelişimin ise bu nedenle ortaya çıktığı açıktır (Şekil 5).

Bir kısım mağaraların oluşumunda, karstik sahalarındaki eski yeraltı akarsu şebekesinin faylarla kesilmesi önemli bir etkidir. Çünkü son tektonik hareketlerle oluşan kırık ve çatlaklar mağaraların gelişimine zemin hazırlamışlardır (Özdemir ve Sunkar, 2011). Akçatepe Mağarası'nın oluşumu ve gelişimi üzerinde de sözü edilen kırık ve çatlak sistemlerinin mağara gelişimine ve mağara içi su varlığına katkısı bulunmaktadır. İnceleme alanındaki fay, hem mağaranın oluşumuna zemin hazırlamış, sınırını belirlemiş, hem de mağara içi ilgi çekici oluşumlarının meydana gelmesini sağlamıştır (Şekil 6). Yerel halktan edinilen bilgiye göre belli dönemlerde (yağışlı dönemi izleyen dönemlerde) mağaranın dışarıyla bağlantılı olduğu bazı kesimlerden kaynak şeklinde az bir su çıkışının olduğu belirtilmiştir. Hatta geçmiş dönemlerde (tarih bilinmiyor) mağara içerisinde daha fazla ileri gidildiği, derinlerde su birikintilerin olduğu ifade edilmiştir. Ancak mağara keşfi esnasında, sözü edilen bölümlere herhangi bir geçiş bulunamamıştır. Mağaranın sözü edilen su durumu ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dolayısıyla tüm belirtilen özelliklere göre Akçatepe Mağarası, freatik zon veya oynama zonunda hareket eden yeraltı suyunun oluşturduğu freatik tüp veya boşluklarının parçalanarak askıda kalmaları sonucu boşluk tavanlarının çökmesi sonucu açığa çıkan "geçit konumlu" bir mağara durumundadır. Havalandırma kuşağında bulunan mağaranın jeomorfolojik konumu, dönemsel olarak az da olsa varlığı gözlenen su çıkışı, tabandaki yoğun toprak (çoğunlukla erime artığı malzemeler ile organik atıkların karışımı), Akçatepe Mağarası'nın, "vadoz zonda bulunan ve fosilleşme aşamasında olan bir mağara" olduğunu göstermektedir.



Şekil 5. Akçatepe Mağarası'nın oluşumunda tektonik ve karst taban seviyesi ilişkisini gösteren litolojik kesit

Dolayısıyla damlatas gelişimi devam eden yatay bir mağara olarak Akçatepe Mağarası, bölge ve Elazığ ili dahilinde, gerek oluşumu, şekli, büyüklüğü ve içerdiği damlataslarıyla ve gerekse de gezilebilir olmasıyla önemli bir jeomorfit olarak ön plana çıkmaktadır (Şekil 6).



Şekil 6. Akçatepe Mağarası'nın Planı

4.3. Mağaranın Ekolojik Özellikleri ve Kullanımı

Damlataşların oluşum ve gelişimlerini, mağara canlılarının yaşama alanları ve türlerini, mağaraların fiziko-kimyasal özelliklerini ve çeşitli amaçlarla kullanım alanlarını belirleyen iklim şartlarının tespit edilmesi; mağara araştırmaları için son derece önemlidir (Zaman vd., 2013, Nazik, 2005). Mağaralar genelde bir veya daha fazla açık uçtan, dış atmosferle temas halindedir. Ancak kayaçların çatlakları vasıtasıyla da dışarı ile bağlantı kurularak belirli mevsimlerde hava değişimi sağlanmaktadır. Bununla beraber mağaraların dış atmosfere göre sabit ve kararlı bir havası vardır (Nazik, 2005). Bu bilgiler ışığında; Akçatepe Mağarası'nın dış atmosfer ile bağlantılı ve görünen tek girişi bulunmaktadır. Ancak hem mağara içinde belli kısımlarda (Turunç Galeri) çok az da olsa gün ışığı girişinin olması, hem de yüzeyde bahsedilen noktalardan su çıkışı ile oluşan yeşil otların varlığının gözlenmesi, mağaranın küçük de olsa birkaç yerde dış atmosferle bağlantısının bulunduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla mağaranın içerisinde belirgin bir hava hareketi dikkati çekmez. Bu nedenle, hem günlük hem de mevsimlik sıcaklık değişimleri mağara havasına çok fazla yansımamaktadır. Yani Akçatepe Mağarası'nın içerisinde kendine has bir mikroklima alanı bulunmaktadır. Ağustos 2021 döneminde dışarıda 37 °C'lik sıcaklık ölçüldüğünde, mağaranın girişi ile bağlantılı olan ilk bölümünde (Akça Oda) 16,5 °C, ikinci bölümde (Turunç Galeri) 15,3 °C ve mağaranın son bölümü olan Kubbeli Galeri'de ise 15,2 °C'lik sıcaklıklar ölçülmüştür (her galerinin farklı noktalarından alınan ölçümlerin ortalaması). Mağara içindeki belli-belirsiz hava sirkülasyonu, özellikle Turunç Galeri tavanının çoğu yerinden yavaş bir tempoyla damlayan sularla temas ederek (Foto 9), bu bölüm ve bağlantılı son galerinin daha serin olmasını sağlamıştır. Mağara havası; ısı, nem, rüzgâr ve değişik gazlardan oluşur. Bu bileşenlerin miktarı ve oranları; mağaranın bulunduğu bölgenin yüksekliği ve konumu, mağaranın büyüklük, yatay ve dikey oluşu, hidrolojik durumu, giriş ağzlarının sayısı gibi gelişim özellikleri ile kayaların çatlak yapıları ve mağaranın üzerinde bulunan kayaların kalınlığına göre değişiklik gösterir (Zaman vd., 2013). Bu bağlamda mağaranın nemlilik durumunu etkileyen esas unsur mağara içi hidrolojik durumdur. Kurak mevsimin son aylarında yapılan arazi çalışmalarında bile mağarada damlataş gelişiminin devam etmesini sağlayan su varlığına sahiptir (Foto 9).



Foto 9. Akçatepe Mağarası'nın tavanından damlayan sular damlataş oluşumun devam ettiğini göstermekte ve mağara içi nemlilik-sıcaklık koşullarını etkilemektedir.

Yağışlı dönemi izleyen zamanlarda ise daha fazla su varlığından söz edilir. Bu durum mağara içi nemliliğinin mevsimsel olarak değiştiğini göstermekle birlikte, Ağustos 2021'de ortalama nem % 86 olarak ölçülmüştür. Mağaranın oksijen gazı (O₂) içeriği, H₂S (Hidrojen sülfür), CO (karbon monoksit) ve CH₄ (metan) varlığı ile

ilgili ölçümler yapılmamıştır. Ancak, gerek sahada yaşayan insanların zaman zaman bu mağarayı ziyaretleri esnasında, gerekse de farklı dönemlerde bu araştırmanın yapılması sırasında, tarafımızca 4 saati bulan mağara gözlemlerinden sonra, herhangi bir sağlık sorunu ile karşılaşmamış; geçmişte de böylesi bir olumsuzluğun varlığı ile ilgili vaka hikayesi belirtilmemiştir. Yine de söz konusu ölçümlerin, mağaranın ziyarete açılması durumunda resmi fizibilite raporuna eklenmesi gerekmektedir.

Akçatepe Mağarası ulaşılması nispeten zor bir alanda, kırsal-sakin bir yerde (köye yaklaşık 2 km uzaklıkta) bulunmaktadır. Mağara girişi dar bir koridor şeklinde olduğu için mağara içine ışık girişi çok zayıftır. Bu özelliklerinden dolayı mağara, pek el değmemiş durumdadır. Bu durumun en önemli göstergelerinden olan mağara içi hayvan varlığı konusunda yapılan gözlemlere göre; yarasa (*Chiroptera*) ve oklu kirpi (*Hystrix indica*) mağarayı yaşam alanı olarak kullanmaktadır. Mağarada, arazi çalışmaları sırasında yoğun bir yarasa popülasyonu gözlenmemiştir (Foto 10) ve fazla olmasa da yarasa gübresi (guano) bulunmaktadır.

Akçatepe Mağarası'nda yaşamını sürdüren bir diğer hayvan ise oklu kirpidir. Oklu kirpiller familyasının Türkiye'de bulunan tek temsilcisi olan Hint oklu kirpisi (*Hystrix indica*), ülkemizdeki yaşam alanının genel özelliklerine göre; yağışı az, insan ayağından uzak, Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ıssız yamaçlarda yaşar. Meşelik, fundalık gibi bitki örtülerinin bulunduğu veya otluk-suluk yerleri tercih ederler. Genellikle yalnız yaşar ve gececi dirler. Gündüzleri ininde ya da fundalıklar arasında gizlenerek dinlenirler. Oklu kirpiller genelde otçuldur. Doğada her türlü tarımsal-doğal bitkinin kök ve tomurcukları ile beslenebilir. Genellikle vücut üzerindeki dikenlerin düşmanlarına fırlatıldığı düşünülür fakat bu doğru değildir. Ancak dikenlerin batması ciddi sağlık problemleri doğurabilir. Popülasyon yoğunluklarının çok düşük olması nedeniyle yok olma sürecine girmişlerdir. Türkiye'de avlanmaları yasaktır (Url-5). Akçatepe mağarası ve çevresi, oklu kirpilerin habitat alanı tarifine uymaktadır. Arazi çalışmaları esnasında mağara içi veya çevresinde gözlemlenmemiştir ancak, Hint oklu kirpisinin varlığı ile ilgili mağarada pek çok gösterge mevcuttur. Bunlardan, oklu kirpinin karakteristik siyah-beyaz renkli dikenini, mağara tabanındaki organik depo üzerinde düşmüş halde çokça görülmüştür. Ayrıca hayvanın henüz taze olan gübresine yoğun şekilde rastlanmıştır. Bunların yanında bu canlının mağara tabanında kazmış-açmış olduğunu düşünülen yuva-oyuklar bulunmaktadır. Mağara tabanındaki organik maddece zengin toprak deposu yumuşak yapısı içerisinde oklu kirpilerin boyutlarına uygun ölçülerde kazılmış tünellere rastlanmıştır (Foto 10).



Foto 10. Akçatepe Mağarası içindeki hayvan varlığı ile ilgili görseller. Sol üstte mağarada gözlemlenen yarasa (*Chiroptera*) fotoğrafı bulunmaktadır. Diğer resimler oklu kirpinin (*Hystrix indica*) mağara içindeki varlığına işaret eden çeşitli kanıtlardır.

Akçatepe Mağarası'nın insanlar tarafından kullanımı oldukça sınırlıdır. Yöre halkı tarafından geçmişten beri bilinen mağaranın giriş koridoru dışında aydınlık yerinin bulunmamasından dolayı bakir kalmış, vahşi-yırtıcı hayvan (ayı, kurt gibi) barınağı olduğu düşüncesinden dolayı da pek girilmeyen bir alan olagelmiştir. Ancak

son yıllarda hem Akçatepe köyü ve yakın köylerde ikamet eden kişilerin, hem de özellikle Elazığ ilinde yaşayıp bu mağarayı duyanların, merak edip ziyaret ettiği bir doğal varlık olarak kullanılması söz konusudur. Günümüze doğru bu ziyaret sıklığının arttığı, Akçatepe köyü sakinleri tarafından ifade edilmiştir.

4.4. Turizm Potansiyeli ve Planlaması

Karstik mağaralar, havası, faunası, iç suları ve daha da önemlisi eşsiz güzellikteki çeşitli damlataşları ile bugün doğal turist çekim merkezlerinin en önde gelenlerinden birini oluştururlar (Uzun ve Zeybek, 1996). Gerek mağaraların büyüklüğü ve mağara içi güzelliği ile gerekse çevrenin doğal görünümü, söz konusu mağaraların turizm amaçlı kullanıma olanak sağlamaktadır (Öcal ve Özcan, 2013). Mağara turizmi, çevrenin tadını çıkarmaya büyük ilgi duyan ve jeolojik manzaraların veya özelliklerin korunmasıyla ilgilenen bireyler tarafından tercih edilmektedir. Ayrıca mağara turizmi, jeoloji, coğrafya, mineraloji ve antropoloji ile ilgili yeni bilgi edinme arzusu olan bireylerin de dikkatini çekmektedir (Kim vd., 2008). Bu konular dikkate alındığında başta, Akçatepe Mağarası'nın barındırdığı damlataşları ve ilgi çekici jeomorfolojik şekilleri ile bölge içerisinde dikkate değer özellikte turistik bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyüklüğü, ülke ölçeğinde tanınan turistik mağaralara göre az olsa bile, bölge genelinde ve il dahilinde, gezilebilir parkura sahip ender oluşumlardan biri olmasından dolayı turist çekme potansiyeli vardır. Söz konusu mağaranın potansiyeli, ana yollara ve şehir merkezlerine uzak olması nedeniyle düşük görünmesine rağmen; mağaraya yaklaşık 10 km uzaklıkta olan Saklıkapı-Karaleylek Kanyonları'nın keşfi, yoğun bir ziyaretçi kitlesinin bu bölgeye gelmesinin yolunu açmış, dolayısıyla var olan potansiyel kullanılabilir hale gelmiştir.

Mağaraların coğrafi konumu/manzarası, hikâyesi/tarihi veya günübirlik tur rotasında olması, farklılık arayışı gibi unsurlar, o sahayı ziyaret etmede etkili olduğundan, turistik faaliyet için tetikleyici etki oluşturabilir (Kızılcık ve Taştan, 2019). Mağaraların tur rotalarına eklenmesiyle ziyaretçi sayısı artırılabilir. Halihazırda, inceleme alanının yakın batısında bulunan, yakın geçmişte keşfi ile Elazığ ve ülke turizmüne katkısı gün geçtikçe artan Saklıkapı-Karaleylek Kanyonları turizm destinasyon sahasıyla komşu olması nedeniyle, Akçatepe Mağarası'nın pozitif bir etki ile potansiyeli artmış bulunmaktadır (Foto 11). Dağ-doğa turizmi ve adrenalin sporlarına ilgili olan gurupların rotasında bulunan kanyonlar bölgesinin hitap ettiği turistlerin, aynı zamanda yakında böylesi bir mağarayı görme isteğinin oluşacağı kaçınılmazdır. Bu durum, mağarayı ziyaret etmesi olası turist sayısı potansiyelini arttırmakta ve bu nedenle mağara tur rotalarına eklenmelidir. Ayrıca mağaranın bulunduğu Değirmen Dere vadisi; doğal çevreyi keşfetme isteği olan kişilerce tercih edilebilecek güzergâh ve manzaralara sahip olduğu için, ziyaretçi gelmesi açısından olumlu katkı sağlayacaktır.

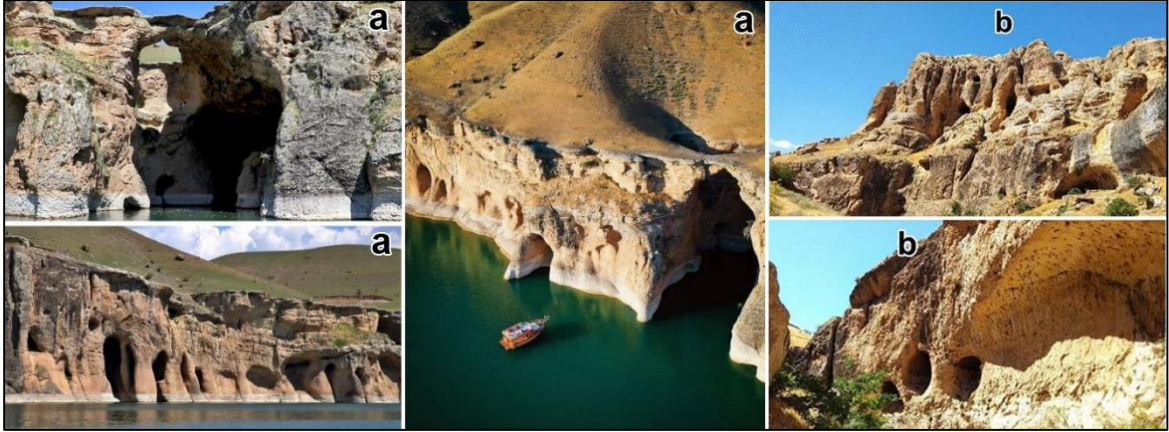


Foto 11. Karaleylek (a) ve Saklıkapı (b) Kanyonları'ndan görüntüler (Siler ve Şengün, 2022)

Akçatepe Mağarası'nın turizm potansiyeline olumsuz etki edebilecek faktörlerin başında; nüfusun yoğun olduğu şehirlere veya işlek yollara uzakta kalmasıdır. Ancak bu durum göreceli olarak olumlu bir etki de doğurabilir. Çünkü günümüzde insanlar, esrarengiz, uzak veya ulaşılması zor yerlere gitmeyi daha ilgi çekici bulmakta ve bu amaçla turistik faaliyetlere katılmaktadırlar. Zaten özellikle Covid-19 pandemisi ve sonrasında turizmde trendlerden biri tam da bu; dağ-doğa ve uzak-ulaşılması zor yerlere gidilerek yapılan turistik aktivitelerdir. Akçatepe Mağarası'nın turizm potansiyelindeki olumsuz yönlerden bir diğer unsur ise tehlikeli eğime sahip bir yamaçta bulunmasıdır. Ancak planlama yapılırken bu yamaçta kurulması önerilen, korunaklı bir yürüyüş yolunun yapımı bu sorunu çözecektir. Hatta bu yol, doğa ile uyumlu, taş veya ahşap kullanılarak, inşa edilmesi halinde ilgi çekici manzaralara sahip Değirmen Dere vadisinin neredeyse tamamını gördüğü için çekici bir unsur olarak potansiyeli artırabilir. Bu konular dışında, mağaraya yakın olan Akçatepe köyü sakinlerinin de katılacağı umulan turizm hizmet sektörü, kırsal kalkınma açısından yöreyi kalkındıracağı

böylece konumlandırılması gerekmektedir. Yapılacak olan gezi platformu toplamda 100 m kadar uzunlukta, korkuluklu ve suya-neme dayanıklı malzemeler ile tasarlanmalıdır.

- ❖ Akçatepe Mağarası tesislerinin çevresinde güncel olarak mera vasfında bulunan 3 hektarlık alanda sahanın iklimi ve anakaya özellikleri dikkate alınarak uygun türde ağaçlandırma çalışmaları yapılması gereklidir.

5. Sonuç ve Öneriler

Elazığ ilinin, Keban ilçesi sınırları içerisinde bulunan Akçatepe Mağarası, Elazığ ile Malatya il sınırını oluşturan Fırat Nehri'nin, yan kolları ile birlikte oluşturduğu oldukça engebeli bir alanda (Değirmen Dere vadisinde) yer alır. Akçatepe Mağarası, ikincil mağaralar sınıfında bulunan karstik kökenli bir mağara olup, Elazığ'ın batı bölümlerinde yüzeyleyen Keban Metamorfikleri formasyonundaki mermerler içerisinde, yer altına sızan suların etkisiyle şekillenen doğal bir boşluktur. Bu yeraltı galeri sisteminin oluşumunda Değirmen Dere vadisinin batı yamacından geçen ters fayın etkinliği ön plana çıkmaktadır. Bu kanıyı ispatlayan esas unsur olan milonitler, mağara boşluğunun son bulunduğu kesimde ezilme-ufalanma zonunda gözlenmiştir. Akçatepe Mağarası'nın vadi içerisindeki konumu ise karst taban seviyesi ile alakalı olup, dolomitik kireçtaşlarının karstlaşmaya alt sınır teşkil ettiği, yatay gelişimin ise bu nedenle ortaya çıktığı belirlenmiştir. Jeomorfolojik özellikleri ve konumuna göre Akçatepe Mağarası, "geçit konumlu" bir mağara durumunda olup, havalandırma kuşağında bulunan ve fosilleşme aşamasında olan bir mağarayı karakterize etmektedir. Bölge ve Elazığ ili dahilinde, oluşumu, şekli, büyüklüğü ve içerdiği damlatışlarıyla önemli bir doğal varlıktır.

Doğu-batı yönünde 75 m uzunluk ve yan kollar ve dehlizleri ile birlikte toplam alanı yaklaşık 1300 m² civarında olan Akçatepe Mağarası, ikisi rahatça gezilebilir özellikte toplamda üç galeriden meydana gelmiştir. Yoğun mağara içi çökel barındıran mağara; ziyaret edilebilir-gezilebilir bir mağaradır. Akçatepe Mağarası'nın barındırdığı damlatışları ve ilgi çekici jeomorfolojik şekilleri ile bölge içerisinde dikkate değer özellikte turistik bir değerdir. Akçatepe Mağarası'nın içerisinde kendine has bir iklim alanı bulunmaktadır. Hem günlük hem de mevsimlik sıcaklık değişimlerinin fazla etkilemediği mağara içinde, arazi çalışması esnasındaki ortalama sıcaklığı 15,6 °C ölçülmüştür. Dar bir girişe sahip olan mağara, pek el değmemiş durumdadır. Bu durumun en önemli göstergelerinden olan mağara içi hayvan varlığı konusunda yapılan gözlemlere göre; yarasa (*Chiroptera*) ve oklu kirpi (*Hystrix indica*) mağarayı yaşam alanı olarak kullanmaktadır. Akçatepe Mağarası yarasa popülasyonu açısından yoğun değildir.

Mağaranın konumu, kullanımı, jeomorfolojik ve ekolojik özellikleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmeye göre; Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, tabiat varlığı olarak belirlenecek mağaraların tespit, tescil ve koruma, kullanma koşullarına ilişkin teknik esaslarına göre "B" sınıfı koruma kategorisinde bulunmaktadır.

Yakın geçmişte keşfi ile Elazığ ve ülke turizmine katkısı gün geçtikçe artan "Saklıkapı-Karaleylek Kanyonları Turizm Destinasyonu" ile komşu olması nedeniyle, mağaranın pozitif bir etkiyle potansiyeli artmış bulunmaktadır. Dolayısıyla dağ-doğa turizmi ve adrenalin sporlarına ilgili olan gurupların rotasında bulunan Akçatepe Mağarası'nın, bu potansiyelinin değerlendirilmesi ve turist çekebilmesi için; yatırım, tanıtım ve işletmeye ihtiyacı vardır. Kırsal açısından sahayı kalkındıracağı öngörülen bu doğal varlığın turizme kazandırılmasıyla yöre halkı, fayda sağlayacağına bilincinde ve turizm sektörüne girmenin isteği içerisinde. Yapılan bu çalışma ile Akçatepe Mağarası'nın, jeomorfolojik özellikleri ve oluşumu üzerinde etkili olan faktörler açığa kavuşturulmuştur. Kırsal kalkınma kapsamında bu doğal varlığın potansiyelinin değerlendirilmesi için bilimsel bir kayıt oluşturularak, mağaranın koruma ve kullanım ilkelerinin ve turistik altyapı ihtiyaçlarının belirlenmesinin yanında, alanın turizme kazandırılması halinde yapılacak fizibilite ve yatırım çalışmalarına altlık oluşturulmuştur. Akçatepe Mağarası'nın tabiat varlığı olarak tescil edilmesi için gerekli girişimler yapılmalı, bu çalışma ile genel çerçevesi oluşturulan doğal çevre planlaması dikkate alınarak; aynı zamanda, mağaranın ekolojik ve jeomorfolojik şartlarının bozulmaması için gerekli hassasiyet gösterilerek turizme kazandırılmalıdır. Mağaranın turizme açılması gündeme geldiğinde, yapılacak tüm çalışmalarda, tesislerin işletmesinde ve oluşturulacak istihdamlarda, başta Akçatepe köyü sakinleri olmak üzere, yörede yaşayan insanlara öncelik sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Aygen, T. (1971). Mağaralar Nasıl Meydana Gelir. *İller Bankası Dergisi*, No: 45, Ankara Hacettepe Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği, Beytepe 06532, Ankara
- Çağlayan, A. (2002). *Baskil İlçesi (Elazığ) Coğrafyası*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çağlayan, A. (2003). Baskil İlçesi'nin (Elazığ) Yerleşme Tarihi. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* 4, 6-15.
- Çakır, K., Savaş, F., Kahraman, İ., Yeleser, L., Pekgöz, B. ve Çakmak, A., (2015). *Elazığ Mağaraları Araştırma Raporu*. MTA Genel Müdürlüğü Raporu.73 s. Ankara.
- Çitçi, M. D. (1990). Harput-Buzluk Mağarasının Jeomorfolojik Özellikleri ve Mağarada Buz Oluşumu. *Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu (14-15 Nisan 1986) Bildiriler Kitabı*. S. 29-48, Elazığ

- Kalınca, A. (1997). "Keban ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi". (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kaya, A. (2001). *Keban (Elazığ) Civarındaki Metamorfitlelerin Yapısal Analizi ve Tektonik Evrimi*. F. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ
- Kızılıçık, O. ve Taştan, H. (2019). Mağara Turizminin Motivasyon Faktörlerinin Belirlenmesi: Karaca Mağarası Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, Sayfa 240-251.
- Kim, S. S., Kim, M., Park, J. ve Gou, Y. (2008). Cave Tourism: Tourists Characteristics, Motivations to Visit, and the Segmentation of Their Behavior. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 13(3): 299-318.
- Mor, A. ve Şengün, M. T. (2015). Keban (Elazığ) Buzluk Mağarası. 15-17 Ekim 2015 IV. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı. s: 214-227. Samsun
- MTA, (1988), Malatya H27 Paftası, Ankara
- Nazik, L. (1989). Mağara Morfolojisinin Belirlediği Jeolojik-Jeomorfolojik ve Ekolojik Özellikler. *Jeomorfoloji Dergisi*, 7, 53-62. Ankara
- Nazik, L. (2005). Mağara Nedir, Nasıl Oluşur? *Ulusal Mağara Günleri Sempozyumu (24- 26 Haziran 2005, Beyşehir-Konya)*, Türkiye Tabiat Koruma Derneği yayını, Konya.
- Nazik, L. (2008). *Mağaraların Araştırılma, Koruma Ve Kullanım İlkeleri*, MTA Yerbilimleri ve Kültür Serisi-2, Belen Yayıncılık
- Nazik, L. ve Poyraz, M. (2017). Türkiye Karst Jeomorfolojisi Genelini Karakterize Eden Bir Bölge: Orta Anadolu Platoları Karst Kuşağı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 68, 43-56.
- Öcal, T. ve Özcan, F. (2013). Çamlık Mağaraları ve Turizm Potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı: 28, s: 423-443
- Özdemir, M. ve Sunkar, M. (2011). Uzunyayla, Gövdeli Dağı Ve Yakın Çevresinde (Doğu Toroslar) Karstik Şekiller. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12 (18), 263-290.
- Siler, M. ve Şengün, M. T. (2018). Akçatepe Mağarası (Keban-Elazığ). 3-6 Ekim 2018 TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı. s:1410. Ankara
- Siler, M. ve Şengün, M. T. (2022). Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonu'nun (Elazığ) Jeopark Potansiyeli. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (2) , 409-426. DOI: 10.18069/firatsbed.1054801
- Sür, A. (1994). Karstik Yer Şekilleri ve Türkiye'den Örnekler, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1-28. Ankara
- Şengün, M. T. ve Tonbul, S. (2006). Ölbe Kanyonu ve Deve Mağarası'nın (Harput-Elazığ) Jeomorfolojik Özellikleri, Oluşumu ve Turizm Potansiyeli. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 10-16, Elazığ
- Tonbul, S. (1987). Elazığ Batısının Genel Jeomorfolojik Özellikleri ve Gelişimi. *Jeomorfoloji Dergisi*, 15, 37-52.
- Uysal, R. A. (2011). *Fırat Nehri Üzerindeki Barajların (Keban, Karakaya, Atatürk) Bölgenin Yağış Ve Sıcaklık Değerlerine Etkisi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde
- Uzun, A., Zeybek, H. (1996). Akçakale Mağarası (Gümüşhane). *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 31, s. 39-55, İstanbul.
- Zaman, M., Şahin, İ. F. ve Birinci, S. (2013). Çal Mağarası (Düzköy-Trabzon) Ve Çevresinin Ekoturizm Potansiyeli Açısından Önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 1-23.

Faydalanılan İnternet Kaynakları.

- Url-1. <http://www.keban.gov.tr/ilcemizde-kesfedilen-magara-keban-gumuskaya-magarasi> (Son Erişim: 20.11.2022)
- Url-2. <https://tvk.csb.gov.tr/gumuskaya-magarasi-tescil-ilani-duyuru-408536> (Son Erişim: 20.11.2022)
- Url-3. <https://www.elazigfirat.com/genel/elazigda-iki-buzluk-magarasi-var-h11248.html> (Son Erişim: 08.11.2022)
- Url-4. <https://www.haberler.com/haberler/420-metrelik-magarayi-lokantaya-cevirdi-gelen-12326863-haberi/> (Son Erişim: 20.11.2022)
- Url-5. https://tr.wikipedia.org/wiki/Hint_oklu_kirpisi

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



ELAZIĞ İLİ KOVANCILAR GÖÇMEN AĞZININ SES ÖZELLİKLERİ*

Phonetic Features of Elazığ Province Kovancılar Immigrants Dialect

Murat DOĞAN¹ ve Ercan ALKAYA²

¹ Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye, muratdogan@osmaniye.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0262-5392

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, ealkaya@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9618-5614

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
31.10.2022
Kabul/Accepted:
04.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1197462

Anahtar Kelimeler

Kovancılar, Göçmen, Ağız,
Ses Bilgisi.

Keywords

Kovancılar, Migrant,
Dialect, Phonetics

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesi sonucu Türklerin Anadolu'ya göç etmeye başladığı bilinmektedir. 1934 yılında Romanya ile Türkiye arasında bir mübadele anlaşması yapılmış ve bu çerçevede Elazığ'ın Kovancılar ilçesine çok sayıda göçmen yerleştirilmiştir. Bu göçmenlerin bir kısmı coğrafi ve ekonomik sebeplerden dolayı ülkenin batı kesimlerine göç etmiş, geri kalanlar ise azınlık kaldıklarından dolayı ağız özelliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Çalışmamızda Kovancılar göçmenlerinin ağız özellikleri kaybolmadan kayıt altına alınıp incelenmiştir. *Kovancılar Göçmen Ağızı'nın Ses Bilgisi* adlı bu çalışmada söz konusu mübadele anlaşması çerçevesinde Elazığ'a gelip Kovancılar'ı kuran bu göçmenlerin kullanmış olduğu ağzın ses bilgisi özellikleri incelenmiş ve bu özelliklerin Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma; *Giriş, İnceleme ve Sonuç* bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kovancılar'ın tarihi, kuruluşu, coğrafyası ve göçmenlerin bugünkü durumu hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde derlenen metinlerin ses bilgisi özellikleri ayrıntılı olarak ele alınıp Türkiye Türkçesi yazı diliyle karşılaştırılmış, benzerlik ve farklılıkları incelenip örneklerle açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise Kovancılar göçmen ağzının ses bilgisi özelliklerinden önemli görülen birtakım hususlar öne çıkarılmıştır. Ayrıca kullanılan transkripsiyon alfabesi de çalışmanın sonunda verilmiştir.

ABSTRACT

It is known that Turks started to migrate to Anatolia due to the Ottoman Empire losing their lands in the Balkans. A cartel was made between Romania and Turkey in 1934 and within this framework, many immigrants were settled in Kovancılar district of Elazığ. Some of these immigrants migrated to the western parts of the country due to geographical and economic reasons, while the rest began to lose their dialect features due to being a minority. In our study, the dialect features of the Kovancılar immigrants had collected and examined before they were lost. In this study, called the Phonetic of Elazığ Province Kovancılar Immigrants Dialect, the phonetic features of the dialect used by these immigrants who came to Elazığ and founded Kovancılar within the framework of the exchange agreement were examined and these features were compared with Turkey Turkish. The study: It consists of *Introduction, Analysis and Conclusion*. In the introduction, some information is given about the history, establishment, geography of Kovancılar and the current situation of immigrants. In the analysis section, the phonetic features of the compiled texts were discussed in detail and compared with the Turkish written language of Turkey, their similarities and differences were examined and explained with examples. In the conclusion part, some issues that are considered important from the phonetic features of the Kovancılar immigrants dialect are highlighted. In addition, the transcription alphabet used is given at the end of the study.

Atıf/Citation: Doğan, M. ve Alkaya, E. (2023). Elazığ İli Kovancılar Göçmen Ağızının Ses Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(101-116).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat DOĞAN, muratdogan@osmaniye.edu.tr

* Bu makale, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ercan ALKAYA Danışmanlığında hazırlanan "Kovancılar Ağızı" başlıklı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

1. Giriş

1. 1. Kovancıların coğrafi konumu ve kuruluşu

Elazığ iline bağlı olan Kovancılar ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Yukarı Fırat bölümünde yer alır. Kovancılar ilçe merkezi Elazığ'ın 67 km doğusunda 38°20' kuzey enlemi ile 39°50' doğu boylamı üzerinde, Bingöl-Elazığ karayolunun Tunceli karayolu ile kesiştiği kavşakta, düz ve geniş bir ova üzerinde kurulmuştur. Kovancılar ilçe merkezi Elazığ'a 67 km, Tunceli ve Bingöl'e 70 km uzaklıkta olup, Elazığ, Tunceli, Bingöl illerine giden transit yollarıyla Palu ve Arıcak ilçelerinin karayolları arasında önemli bir geçiş merkezidir (Kovancılar Belediyesi, 1998: 62).

Kovancılar, Cumhuriyet tarihimizin ilk planlı köyüdür. 1934 yılında Romanya ile Türkiye arasında yapılan mübadele anlaşması çerçevesinde Romanya'nın Dobruca bölgesindeki Silistre ilinin Tutrakın (eski ismi Turtukaya olup 1941'de Bulgaristan'a bağlanmıştır) ilçesi, Kovancılar köyünde bulunan Türk ahaliden 300 hanelik bir göçmen kafilenin bu bölgede iskân edilmesi planlanmış, mevsimin kış olması sebebiyle çevre köylerde geçici olarak misafir edilen göçmenler daha sonra ilçe merkezine yerleştirilmiştir. 1935 yılında Elazığ'da tamamen boş bir arazi üzerine 2 mahalleli bir köy olarak kurulmuş olan Kovancılar'ın imar planı o zamanın imkânları ile en iyi şekilde hazırlanmış olup, 300 hanelik köyün temeli zamanın valisi Tevfik Gür tarafından atılmıştır. Böylelikle Elazığ ilinin örnek bir yerleşim alanı olan Kovancılar'da o zamanın şartlarına göre duvarları kerpiçten ve çatıları kâğırdan yapılan evlerin inşaatları kısa zamanda tamamlanarak hak sahiplerine teslim edilmiştir (Kovancılar Kaymakamlığı, 2015: 1).

“şimdiki pılanlı şekilde burası çekildi böyle. ben çocuk, dürbünle bakëyër, vali teFfik gürmüş o. şöyle yap, böyle yap diye işaret ederler. sokaqları tespit ederler. ortaya bi boşluk bıraktılar. yukarı mahalle, aşağı mahalle kaldı ismi. ortası boşluk, böyle ev mev yok o zaman. yalnız boşluk. ondan sonra başladıq eski kerpiçten yapma evlerle zaman geçirmeğe” (Doğan, 2018: 105).

Söz konusu bu yeni yerleşim yerine göçmenler, köye Romanya'da ikamet ettikleri Kovancılar'ın adını vermişlerdir:

“ondan sonra büyüklerden öğrendiğime göre bizim olduğumuz oradaki köyün ismi kovancılar. kovancılar olmaya sebep te şu, böyle şu kömlüler gibi bir hane şurda, bir hane burda. bir kovancı dede vâmiş orda. su da var. ondan sonra o kovancı dedenin yanına geldikten sonra genişleyër. orda seneler geçër, yıllar geçeyër. ondan sonra çevre köylerden gelenler şimdiki kömler gibi bir hane o köşede, bir hane bu karşıda. çevre kimisi düz ekinlik, kimisi fatmazlık, kimisi düzova, kimisi şenova böyle ismil dëken orey, kovancılara toplanıyolar. o kovancılar dediğimiz yere. orda kovancı dede arıcılık yapmış. kovancı dedenin yanına toplaşërler. orda karar vërërler, ya ne yapalım burasını? kovancılar dëyelim. kovancılar ismini alëyere” (Doğan, 2018: 102).

Aynı zamanda Şenova ve Hoşmat'a (Çakırkaş) da yine Dobruca bölgesi Şenova, Armutlar, Ağaköy, Hacıfaklar, Karamehmetler, Denizler, Siyahlar, Meşe ve İsmil köylerinden gelen göçmenler yerleştirilmiştir (Aslan, 2011: 70). *“yüz hane göçmen vardı burda (Şenovada). kovancılar üç yüz hane. üç yüz hane orada. hoşmatta da iki yüz hane vardı. hoşmat muuacırları. ismil derdiler, rumanyadan gelme ismil”* (Doğan, 2018: 125).

Hem göçmenlerin hem de yöredeki diğer çalışkan vatandaşlarımızın çabalarıyla Kovancılar köyü hızla gelişmiş, 1967 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur. Daha sonra 19.06.1987 tarih ve 3392 sayılı kanun ile Kovancılar 05.05.1988 tarihinde ilçe statüsüne kavuşmuş olup 05.05.1988 tarihinde ilk kaymakamın fiilen göreve başlamasıyla yürürlüğe girmiştir (Kovancılar Kaymakamlığı, 2015: 1).

İlçenin coğrafyasına, iklimine alışamayan göçmenler işsizliğin de etkisiyle Bursa, İzmir, Tekirdağ, İstanbul gibi şehirlere göç etmiş ve ilçedeki nüfusları oldukça azalmıştır (Alkaya ve Murat, 2019: 102). Kovancılar ilçe merkezinde yaşayan yaklaşık 225 göçmen kökenli vatandaşımız ve ilçede göçmenlere ait 75 hane bulunmaktadır (Aslan, 2011: 71). Kovancılar'ın Şenova ve Çakırkaş (Hoşmat) köylerindeki göçmen sayısı ise ancak 50 kadardır. Bugün ilçe merkezinde ve köyde kalan göçmenler artık yörenin iklimine, coğrafyasına ve kültürüne alışmıştır. Göçmenlerin kurmuş olduğu 300 haneli Kovancılar köyü artık 25.295 merkez nüfusuyla (“Elazığ Kovancılar Nüfusu Detay,” 2022) Elazığ'ın en büyük ve en gelişmiş ilçesidir.

2. İnceleme

2.1. Ünlüler

Türkiye Türkçesi yazı dilinde sesbirim özelliği taşıyan a, e, ı, i, o, ö, u, ü ünlüleri bulunur. Bu ünlüler ağız ünlüleridir; çünkü söyleyiş ve akustik açıdan berrak ve nettirler. (Yalçın, 2013: 32) Kovancılar göçmen ağzında Türkçenin bu 8 temel ünlüsünün yanında sesbirim özelliği taşıyan kapalı e (è) ünlüsü, bazı ses olayları sonucu ortaya çıkan, boğumlanma noktaları daha farklı olan ve alt sesbirim özelliği taşıyan ā, á, â, ã, ä, ē, ě, ĕ, ĭ, ĩ, í, î, į, ĳ, ō, ò, ô, ö, ū, ū ünlüleri bulunur.

2.1.1. Ünlülerin özellikleri

2.1.1.1. Normal süreli ünlüler

Normal süreli ünlü, konuşma sırasında normal söz temposuyla ortalama bir sürede boğumlanan ünlülere denir. (Buran, 2003: 29) Kovancılar göçmen ağzında kullanılan ünlülerin çoğu normal süreli ünlülerdir. Ancak bazı ses olayları sonucu boğumlanma noktalarında farklılıklar oluşan bu ünlüler uzayıp kısalabilmektedir. Kovancılar göçmen ağzında tespit edilen normal süreli ünlüler şunlardır:

2.1.1.1.1. /a/ ünlüsü ve çeşitleri

a: a ünlüsü arka damakta oluşur, düz, geniş ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: altı, başladı, arkadaşına.

á: a ile e arasında, yarı kalın, yarı ince, düz, geniş bir orta damak ünlüsüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından bir alt sesbirimdir. Genellikle ilerleyici veya gerileyici ünlü benzeşmelerinden dolayı oluşan á sesi, ünlü benzeşmelerinin yanı sıra, kimi ünsüzlerin artılaştırıcı veya önlüleştiren etkisiyle de oluşabilmektedir (Erdem ve Bölük, 2011: 51): bahçesinde “bahçesinde”, değırmándá “değırmende”, yaşarkán “yaşarken”, zatá “zaten”.

â: a ile o arasında, yarı yuvarlak, kalın, geniş, bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından bir alt sesbirimdir. Ünlülerin benzeşmesi ve dudak ünsüzlerinin etkisiyle oluşan bir sestir. a>e, e>a ses değişiminin bir ara aşamasıdır. á sesi, ünlü benzeşmelerinin yanı sıra, kimi ünsüzlerin artılaştırıcı veya önlüleştiren etkisiyle de oluşabilmektedir: (Erdem ve Bölük, 2014: 55) ândan “ondan”, bâba “baba”, bâbalarımız “babalarımız”, mâtorun “motorun”.

2.1.1.1.2. /e/ ünlüsü

e ünlüsü ön damakta oluşur, düz, geniş ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: ekmek, gidecek, söyledim.

2.1.1.1.3. /è/ ünlüsü

Kapalı e sesinin bir sesbirim veya alt ses birim olduğu meselesi Türkçede oldukça tartışılan bir konudur. Bu tartışmaların temelinde kullanmış olduğumuz alfabelerin Türkçenin ünlü sistemini karşılayacak yeterlilikte olmaması yatmaktadır. (Özek, 2014: 55). Kapalı e sesi Kovancılar göçmen ağzında anlam ayırt edici özelliğe sahiptir, dolayısıyla bir sesbirimdir. Bir sesin sesbirim olması için önemli olan geçtiği tüm kelimelerde anlam ayırt etmesi değildir. Bir kaç kelime bile anlam ayırt etmesi sesbirim olmasına yeterlidir. Çalışmamızda geçen kapalı e sesi özellikle geniş zaman eki “-er” ile şimdiki zaman eki “-er”i birbirinden ayırmaktadır: bëber “biber”, çağırerler, çëşmesi, durmërdi “durmuyordu”, geçër “geçiyor”, yetiştim “yetiştim”, geç oldu “geç oldu”, gelërler “geliyorlar”, genişleyër “genişliyor”.

2.1.1.1.4. /ı/ ünlüsü ve çeşitleri

ı: ı ünlüsü arka damakta oluşur, düz, dar ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: yıldız, sokarsın, aşıldı.

í: ı ile i arasında yarı kalın, yarı ince, düz, dar bir ünlüdür. ı sesine göre daha önde, ı ile i arasında boğumlanan bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. ı>i, i>ı ses değişiminin bir ara aşamasıdır: bilmëyerim, ekmeğımız, halbuquí, kaçëyerim “kaçıyorum”, konuşëyersin “konuşuyorsun”, yemeğimizi, yemeğini.

î: ı ile u arası yarı yuvarlak, kalın ve dar bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. Dudak ünsüzlerinin etkisiyle ve ikinci heceden sonraki yuvarlak ünlülerin düzlük-yuvarlaklık uyumundan dolayı düzleştiği görülür: oyınlar moyınlar “oyunlar oyunlar”, yağmı “yağmur”, yavrım “yavrum”, yıfkaları “yufkaları”, yovırır’dık “yoğururduk”.

2.1.1.1.5. /i/ ünlüsü

i ünlüsü ön damakta oluşur, düz, dar ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: annemi, fakirlik, gittiler, iki, pişirirdik.

2.1.1.1.6. /o/ ünlüsü ve çeşitleri

o: o ünlüsü arka damakta oluşur, geniş, yuvarlak ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Türkçe kelimelerde yazı dilinin etkisiyle kullanılan şimdiki zaman eki -yo ve birleşik kelimeler dışında birinci heceden sonraki hecelerde görülmez: açıyo, kovancı, karayolu, olduğumuz, onu.

ö: ö ünlüsü arka damakta oluşur, o ile u arası yarı dar, yarı geniş, yuvarlak ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. Daha çok “o” belirtme sıfatında görülür: ö zaman, söğan.

2.1.1.1.7. /ö/ ünlüsü ve çeşitleri

ö: ö ünlüsü ön damakta oluşur, geniş, yuvarlak ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. İlk hecede görülen bir sestir: göçmenlik, köy, öğrendim, önüne, yörük.

ö: ö ile ü arasında oynaklanan Türkiye Türkçesi ağızlarında pek rastlanmayan zayıflamış “ö” ünlüsüdür. (Sağır, 1997: 386) Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. Kovancılar göçmen ağzında birinci hece dışında ö sesi bulunmadığından dolayı birinci hece dışındaki hecelerde ö sesi de bulunmaz: kömler, ö zaman.

2.1.1.1.8. /u/ ünlüsü

u ünlüsü arka damakta oluşur, yuvarlak, dar ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: kuruldu, olduğunu, suyu, vurdular.

2.1.1.1.9. /ü/ ünlüsü

ü ünlüsü arka damakta oluşur, yuvarlak, dar ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: düştü, gördüğün, güldüler, süpürüldüm.

2.1.1.2. Uzun ünlüler

Uzun ünlü, boğumlanma süreleri normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha uzun olan ünlülere denir (Günşen, 2019: 23). Uzun ünlüler birincil uzun ünlüler ve ikincil uzun ünlüler olmak üzere ikiye ayrılır:

2.1.1.2.1. Birincil uzun ünlüler

Bir dilin ilk örneklerinden itibaren uzun olan ünlüleridir. İlk örnek her zaman ve mutlaka doğru ve asli şekil olmayabilir. Ancak daha önceki biçimi bilinmediği için ve daha sonra herhangi bir ses olayı ile değişmediği için, tespit edilen ilk örnekten itibaren uzun ünlülü olan şekillere “birincil/asli uzun ünlüler” diyoruz. (Buran, 2008: 290). Günümüzde Yakut, Türkmen ve Halaç Türkçelerinde sistemli olarak korunmakta olan birincil uzun ünlüler diğer lehçe ve ağızlarında ise kısmen korunmakla birlikte, yerini daha çok seslik izlere bırakmış durumdadır (Özeren, 2016: 167; Özeren, 2020: 100-104). Yabancı dillerden alınma kelimelerdeki uzun ünlüler kısaltılarak Türkçenin yapısına uydurulurlar (Karaca, 2012: 2088). Bu sebeplerden dolayı da Kovancılar göçmen ağzında uzun ünlü pek bulunmaz. Kovancılar göçmen ağzındaki birincil uzun ünlüler: “ürdular” <ür- (Gülensoy, 2018: 837), ālem <Ar. ‘ālem (TDK Sözlükleri, t.y.).

2.1.1.2.2. İkincil uzun ünlüler

İkincil uzun ünlüler, dillerin bilinen ilk örneklerinde uzun olmadıkları hâlde, daha sonraki dönemlerde çeşitli ses olaylarıyla uzamış olan ünlülerdir. (Buran, 2008: 290). Uzun ünlüler kısaltmaya meyillidirler, bundan dolayı bir ileri aşama olarak kısalıp normal hâle gelirler. Kovancılar göçmen ağzında görülen ünlü uzunluklarının çoğu ulama, ses düşmesi, vurgu gibi sebeplerden dolayı oluşmuştur:

2.1.1.2.2.1. Ünsüz erimesi ve düşmesi sonucu oluşan uzun ünlüler:

Bir ses düşmeden önce zayıflar, boğumlanma süresi kısalmış daha sonra düşer ve düşen bu ses yanındaki sesi uzatır. Ancak her düşen ses uzamaya sebep olmaz. Kovancılar göçmenleri genellikle r sesini yutarlar veya zayıf bir şekilde söyleyerek boğumlanma sürelerini kısaltırlar. Kovancılar göçmen ağzında ünsüz erimesi veya düşmesiyle oluşmuş ikincil uzun ünlülü örnekler:

ā: açādık “açardık”, arabalā “arabalar”, ārman “harman”, çıkarırlā “çıkarırlar”, dutlā, kadā “kadar”, “karpuzlā “karpuzlar”, mūselaā “mürsel ağa”, salmışlā “sallamışlar”, tālada “tarlada”, toplanırdılā “toplanırdılar”, urdulā “vurdular”, vādı “vardı”, tutarlā “tutarlar”, vā “var”, vāmiş “varmış”, yaqalāsanz “yakalarsanız”, yapamışlā “yaparmışlar”.

ē: dēdilē “dediler”, dēken “derken”, olēlē “oluyorlar”, dēmişlē “dermişler”, dilēdileR “dilediler”, erazilē “araziler”, şekerlēmizi “şekerlerimizi”.

ī: çıkarī “çıkarıp”, qaldīdik “kaldırdık”, qarıştırırlārdı “karıştırdılar”, kīk “kırk”, kıvırısın “kivırırsın”, savurīdik “savururduk”.

ī: beğenīse “beğenirse”, bilīse “bilirse”, bī çift “bir çift”, fakīlere “fakirlere”, gebertī “gebertir”, getīdim “getirdim”, kuvvetlenī “kuvvetlenirse”, sevindīmiş “sevindirmiş”, yīmi “yirmi”, “zenginleşisin “zenginleşirsin”.

ō: dört kelimesindeki r sesi yutulmuş olarak “döt” olarak tek şekilde kullanılır. Bunun dışında bir kelimedede karışımza çıkar: öttü, döt tene, döt kardaş, döt kızım, döt yüz, otuz dötte, sa‘at döt, yétmiş döt.

ū: doyurū “doyurur”, olū “olur”, otūduk “oturduk”, tūşu “turşu”.

ū: mūselaā “mürsel ağa”, tūkū “türkū”.

1.1.2.2.2. Hece Kaynaşması ve Hece Yutulması Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

ā: dā “daha”, çocuklāma “çocuklarıma”.

ē: oldē “olduğunda”, nizamē “nizamiyeye”, simitçilē “simitçilere”.

ī: dī mi “değil mi”, olmīr “olmuyor”.

ō: an sō “ondan sonra”, ondan sō “ondan sonra”.

ū: öbū “öbürü”.

2.1.1.3. Kısa ünlüler

Kısa ünlü, boğumlanma süreleri normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa olan ünlülere denir (Korkmaz, 1994: 40). Kovancılar göçmen ağzında görülen kısa ünlüler şunlardır:

ā: burālarda, burāya, orayā.

ē: göçmenlerē.

ī: bıraktı, hıdırellezi, pīlanlēyere “planlıyor”, tūrakya.

ī: şuayīp.

2.1.1.4. İkiz ünlüler

İkiz ünlü, aynı hece içinde yan yana gelen iki ünlünün aynı nefes baskısı altında boğumlanması ve tek bir ünlü değerinde olmasıdır (Alkaya, 2014: 62). Kovancılar Türkçede asli olarak ikiz ünlü bulunmaz, Göçmen ağzında görülen ikiz ünlüler bir takım ses olayları sonucu sonradan oluşmuştur.

2.1.1.4.1. Eşit ikiz ünlüler

Eşit ikiz ünlü, darlık ve genişlik bakımından her ikisi de aynı olan ikiz ünlülerdir. (Erdem ve Bölük, 2011: 67). Kovancılar göçmen ağzında tespit edilen eşit ikiz ünlülü örnekler: daa “daha”, mūselaā “mürsel ağa”, ölçmee “ölçmeye”, saat, yimee “yemeğe”, zanaatım, ziraaT‘dan.

2.1.1.4.2. Yükselen ikiz ünlüler

Yükselen ikiz ünlüler, ikinci ünlüsü ilk ünlüye göre geniş olan ünlülerdir. (Özek, 2016: 74). Kovancılar göçmen ağzında tespit ettiğimiz yükselen ikiz ünlüler: muacıir “muhacir”, muayene, şuayīp.

2.1.1.4.3. Alçalan ikiz ünlüler

İkinci unsuru birinciye göre dar olan ikiz ünlülere eşit ikiz ünlüler denir (Buran, 1997: 30). Kovancılar göçmen ağzında tespit ettiğimiz alçalan ikiz ünlüler: deil “değil”, saibine “sahibine”.

2.2. Ünsüzler

Kovancılar göçmen ağzında Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan “b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z” ünsüzleri ve de yazı dilinde bulunmayan “F, ğ, ħ, k, K, ŋ, P, r, S, Ş, T, t, w” ünsüzleri olmak üzere 34 ünsüz bulunmaktadır.

2.2.1. Yazı dilinde bulunmayan ünsüzler

2.2.1.1. F ünsüzü

F: yarı tonlu, yarı tonsuz f ile v arası bir sestir: teFfik “tevfik”.

2.2.1.2. ğ ünsüzü

ğ: Tonlu, süreksiz bir arka damak ünsüzüdür. Sadece kalın ünlülü hecelerde kullanılır: ağası, aygır, dolangaç, ğardaş, hangımız, ılgın, kızgın, salınğaç.

2.2.1.3. h ünsüzü

h: düşmek üzere olan h ünsüzüdür: allah, her şey.

2.2.1.4. k ünsüzü

k: tonsuz, süreksiz, arka damak ünsüzüdür. Sadece kalın ünlülü hecelerde kullanılır: aklına, ayakkabısı, çarık, çıkarırlardı, kalktı, kız, tırakyada.

2.2.1.5. K ünsüzü

K: k ile ğ arasında yarı tonlu süreksiz bir arka damak ünsüzüdür: Kıpıdan, Kaldı, Kat, Kayınbabalarımızın.

2.2.1.6. n ünsüzü

n: düşmek üzere olan n sesidir: abiniñ, anñadın.

2.2.1.7. P ünsüzü

P: b ile p arası yarı tonlu, süreksiz bir çift dudak ünsüzüdür: Para, Parayla, receP.

2.2.1.8. r ünsüzü

r düşmek üzere olan r sesidir. Kovancılar göçmenleri r seslerini çoğunlukla yutarlar veya daha zayıf bir şekilde çıkarırlar: açarlar, ‘bağlarşın, bodrumlar, büyüdük, çevirdik, getirir, söyleydi, yetiştirdim.

2.2.1.9. S ünsüzü

S: s ile z arası yarı tonlu, sızıcı, diş ünsüzüdür: domatèS, geS “gez”, herkeS, kıS “kız”.

2.2.1.10. Ş ünsüzü

Ş: ş ile j arası yarı tonlu, sızıcı, bir diş eti ünsüzüdür: beŞ, beŞi, viraŞtan “virajdan”.

2.2.1.11. T ünsüzü

T: t ile d arası, yarı tonlu, süreksiz, bir asıl diş ünsüzüdür: kızarTır, Taşit, Tarlalara, Tatlının, Tikenî, yokTu, vilayeT.

2.2.1.12. t ünsüzü

t: düşmek üzere olan t sesidir: dürüş.

2.2.1.13. w

w: tonlu, akıcı, sürekli, bir dudak ünsüzüdür. Bu sesin telaffuzu normal v gibi diş ve alt dudağın ortak hareketiyle değil, iki dudak arasında sağlanır. Bu yüzden bu sese çift dudak v’si denir. bi ewe, ewde, ewleri var.

2.2.2. Ön ses ünsüzleri

Kovancılar göçmen ağzında da Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ön seste ğ sesi bulunmaz. Bunun dışında asli olarak ön seste bulunmayan c, f, h, j, l, m, n, r, z seslerinin durumu şu şekildedir:

2.2.2.1. c ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunabilir: caddeye, cami, canım, celil, cenazeye, cèplerimi, cevdet, ceviz, ceylan, cihan.

2.2.2.2. f ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunur: fabrika, fakilere, falaçaya, falan, faydalı, fenleştı, fırınına, fidanları, fiğ, filizi, fiyatla.

2.2.2.3. h ünsüzü

Yansıma kelimelerde ön seste bulunabilir: ha, he, hım. Bunun dışında alıntı kelimelerin ön sesinde bulunur: hafta, halbukı, halk, hane, harbi, hatta, hazırlıklar, her, hëyecan, hiç, hıdırellez, hristiyanlar, hücesinde.

2.2.2.4. j ünsüzü

Derlememizde ön seste örneğine rastlamadık.

2.2.2.5. l ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunur: lafi, lahana, lastiği, levhayı, lezzetli, liman, lira, liste, lojmanlarına.

2.2.2.6. m ünsüzü

Türkçede m ön ses olarak bazı tekrar sözlerde görülür: arpa marpa, boğa moğa, yemek memek. Bunun dışında alıntı kelimelerin ön sesinde bulunur: mahalle, makine, malzemesi, mani, mayısa, meğerssem, mecbur, metre, motor, muhtarlık, müslümanlar.

2.2.2.7. n ünsüzü

Türkçe kökenli olan ne soru zamiri ve ondan türemiş kelimelerde kullanılır: napacam, ne kadar, nereye, neyse. Bunun dışında yabancı dillerden alınma kelimelerde kullanılır: nalbant, namaz, nazife, nesil, nihayet, nisan, noksanına, numarasını.

2.2.2.8. r ünsüzü

Yabancı dillerden alınma kelimelerde görülür: rabbim, rahat, rahmetli, ‘rahmi, randuman, raporunu, razı, receP, reislik, ‘rengin, resmi.

2.2.2.9. z ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunur: zabıtarlar, zaman, zanaatım, zate “zaten”, ‘zenginleştım, zibil, zincirle, ziraat’dan, zor, zulumdu. Yine yabancı bir kelime s > z değişimi sonucu ön seste görülür: zebze.

2.3. Ses özellikleri ve ses olayları

2.3.1. Büyük ünlü uyumu

Türkçede eklerin ünlüleri eklendiği kökün ünlülerine göre şekil alırlar. Kökteki ekler inceyse ekler de ince ünlü, kökteki ekler kalınsa ekler de kalın ünlü alırlar. Kalın ünlüler arka damakta, ince ünlüler daha önde boğumlanmaktadır (Banguoğlu, 1998: 79). Eklerdeki ünlüler de aynı noktada boğumlandığından dilin en az çaba yasağı gereği bir söyleyiş kolaylığı oluşturmaktadır. Türkçenin her döneminde çok sağlam olan bu uyum (Özek, 2016: 75) Kovancılar göçmen ağzında da oldukça kuvvetlidir. Yazı dilindeki bazı kelime ve eklerin durumu Kovancılar göçmen ağzında şu şekildedir:

2.3.1.1. Türkçe kelimelerde büyük ünlü uyumu

2.3.1.1.1. Şimdiki zaman eki

Kovancılar göçmen ağzında aslı şimdiki zaman ekleri ince ünlülü kelimelerde uyuma girer: düzlëyëz “düzlüyöruz”, gelërler “geliyorlar”, geliyiler “geliyorlar”, genişlëyër “genişliyor”, gitmëyër “gitmiyor”, götürëyëm “götürüyorum”, söyleyësin “söylüyörsün”, sürey “sürüyor”, vëriyë “veriyor”.

Kalın ünlülerin olduğu kelimelerde damak uyumu bozulur: dađıdiyër “dağıtıyor”, duramiyëre “duramıyor”, çağırërler “çağırıyorlar”, koyiyërsin “koyuyörsün”, uçërim “uçuyorum”, yatëyësin “yatıyörsün”.

2.3.1.1.2. –ken (i-ken) zarf-fiil eki

Kovancılar göçmen ağzında –ken’in –kan şekli ve n sesinin düşmesiyle oluşmuş –ke ve –ka şekilleri mevcuttur. Kalın ünlülü kelimelerde de uyuma girer: beklerke, çıkarқан, dēken “derken”, giderken, küçükka, yaşarkán.

2.3.1.1.3. i- cevher fiili

i- cevher fiili eklediği kelimelerde uyuma girmektedir: bölgedeymiş, çoksa, suydu, vāmiş, yağışlıysa, yokmuş, zulumdu.

2.3.1.1.4. -ki aitlik eki

Yazı dilinde ince ünlülerin bulunduğu kelimelerde uyumu koruyan, kalın ünlülü kelimelerde uyumu bozan ki aitlik eki Kovancılar göçmen ağzında her iki durumda da uyuma girmektedir. İnce ünlülerin bulunduğu kelimelerde: benimki, berisindeki, evvelki, seninki.

Kalın ünlülü kelimelerde: karşıkı, o zamankı, Ancak bazen yazı dilinin etkisiyle kalın ünlülü kelimelerde uyum dışı kaldığı da görülmektedir: doğudaki, o zamanki.

2.3.1.1.5. İle vasıta hâli eki

Bu ek –IA, –IAN şeklinde kullanılarak uyuma uymaktadır: kızmayla, kürekle, onlan, öğretmenlerlen, parayla, pideyle, püsküvütünlen “bisküvitiyle”, sırayla, tırpanlan, zorlan.

2.3.1.1.6. Birleşik kelimeler

Soru zamirleriyle kalıplaşmış yardımcı fiil kullanımında görülür: napacan “ne yapacaksın”, napacam “ne yapacağım”.

2.3.1.1.7. Hani ve hangisi kelimeleri

Yazı dilinde uyum dışında kalan bu kelimelerden hangi kelimesi Kovancılar göçmen ağzında uyuma girerken hani kelimesiyse uyum dışında kalmaktadır: hangımız, hani.

2.3.1.1.8. Kardeş kelimesi

Yaz dilinde uyum dışında kalan kardeş kelimesi Kovancılar göçmen ağzında kıardaş ve ğardaş şeklinde kullanılarak uyuma girer: ğardaş, kıardaşım, kıardaşıma.

2.3.1.2. Büyük ünlü uyumunun bozulması

2.3.1.2.1. İşaret zamirleri

Kovancılar göçmen ağzında y sesinin inceltici etkisinden dolayı işaret zamirlerinde meydana gelen inceltme uyumu bozmaktadır: bureye, orey, oreye, şureye.

2.3.1.2.2. İstek kipi eki

Derlememizde istek kipine pek rastlanılmamaktadır, rastlamış olduğumuz örnekler ise uyumu bozmaktadır: satem, tutem.

2.3.2. Ünlü benzeşmeleri

Türkçede güçlü bir dil benzeşmesi vardır, bu yüzden yabancı dillerden alınma kelimeler Türkçenin dil benzeşmesi kuralına uydurularak uyum aykırılığı ortadan kaldırılır.

2.3.2.1. İlerleyici ünlü benzeşmesi

İlerleyici ünlü benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünlüden önce gelenin sonra geleni kendisine benzetmesidir (Akar, 2013: 43): Kovancılar göçmen ağzında ilerleyici ünlü benzeşmesinin örnekleri gerileyici ünlü benzeşmesine göre çok daha fazladır: bahçaları, kabullanmadı “kabullenmedi”, kirecimi “kiracımı”, muacırları “muhacırları”, sahibi, traktora “traktöre”, vakit “vakit”, vallaha, zatá “zaten”, zulumdu “zulümdü.

2.3.2.2. Gerileyici ünlü benzeşmesi

Gerileyici ünlü benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünlüden sonrakinin önce gelen ünsüzü kendisine benzetmesidir (Akar, 2013: 43): tene “tane”.

2.3.3. Uyum değişmesi

Uyum değişmesi, bir kelimenin ince ünlülerinin tamamen kalınlaşması veya kalın ünlülerinin tamamen incelmesidir (Demir ve Şen, 2006: 101). Kovancılar göçmen ağzında pek sık rastlanılan bir olay değildir: misir “mısır”, misiy “mısır”, misiy “mısır”.

2.3.4. Küçük ünlü uyumu

Küçük ünlü uyumu, bir kelimenin ilk hecesinde düz bir ünlü (a, e, ı, i) varsa sonraki sonraki hecelerde düz, yuvarlak ünlü (o, ö, u, ü) varsa sonraki hecelerde düz-geniş (a, e) veya dar-yuvarlak (u, ü) ünlülerin gelmesi olayıdır (Korkmaz, 2019: 179-180). Kovancılar göçmen ağzında düzlük- yuvarlaklık uyumunda düzleşme eğilimi vardır. Kovancılar göçmen ağzında b, m, v gibi dudak ünsüzlerinin yanındaki sesler yazı dilinden farklı olarak düzleşme eğilimindedirler:

1. Kovancılar göçmenleri dudak ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki ünlüleri düzleştirmektedirler. Yazı dilinde yuvarlak ünlülü olup uyuma girmeyen bazı kelimeler Kovancılar göçmen ağzında uyuma girmektedir: bızağısı “buzağısı”, davılcı “davulcu”, hamırı “hamuru”, karpızı, yavırım “yavrum”, yımılta “yumurta”, yımırta “yumurta”, yıfıkayı “yufkayı”.
2. Şimdiki zaman eki düz ünlülü olduğu için çoğu zaman uyuma girmektedir: düzlüyöz “düzlüyoruz”, gelérler “geliyorlar”, genişlüyöz “genişliyor”, sürey “sürüyor”. Ancak bazı durumlarda düzleşmeden dolayı uyum dışı kalmaktadır: çağırérler “çağırıyorlar”, dağıdıyer “dağıtıyor”, duramıyere “duramıyor”, söyleyészın “söylüyorsun”, uçérım “uçuyorum”.
3. Bazı kelimeler ses olaylarına uğramasına rağmen uyumda kalmaktadır: buba “baba”, bureye “buraya”, kıvırısın “kıvırırsın”, orey “oraya”, oreye “oraya”, simitçilē “simitçilere”.

2.3.5. Ünlü değişmeleri

2.3.5.1. Kalın ünlülerin incilmesi

a>e değişmesi: eraziye “araziye”, kirecimi “kiracımı”, tenesini “tanesini”.

Derlememizde ş sesinin inceltici etkisinden dolayı arkadeşim örneği ve kalıplaşmış yön gösterme hâl eki ra'nın y sesinin inceltici etkisinden dolayı re olarak kullanılması sonucu: bureye “buraya”, orey “oraya”, oreye “oraya”, şureye “şuraya” gibi örnekleri tespit edilmiştir.

ı>i değişmesi: kirecimi “kiracımı”.

3.5.2. İnce ünlülerin kalınlaşması

e>a değişmesi: ayna “aynen”, bahçaları, çıkarkân “çıkarken”, değır‘manda “değirmende”, haqqatan “hakikaten”, kardaşım “kardeşim”, zatan.

e>á değişmesi: bahçásinde “bahçesinde”, değırmándá “değirmende”, yaşarkán “yaşarken”, zatá “zaten”.

i>a değişmesi: vallaha “vallahi”.

i>ı değişmesi: Kalınlık-incelik uyumundan dolayı sıkça görülür: hangımız “hangimiz”, iptal “iptal”, karşıkı “karşıkı”, o zamankı “o zamanki”, sahibı “sahibi”, vaqıt “vakit”.

i>i: halbukı “halbuki”.

ö>o değişmesi: tıraqtora “traktöre”.

ü>u değişmesi: zulumdu “zulümdü”.

2.3.5.3. Geniş ünlülerin daralması

e>i değişmesi: biğenmiş, diye, siyrek, yimiş, yiyin.

u>o değişmesi: istanbolda “istanbulda”, romanyaya “romanyaya”, vapora “vapura”.

ö>ö değişmesi: kömler “kömler”, kömlüler “kömlüler”.

2.3.5.4. Dar ünlülerin genişlemesi

i>e değişmesi: yemeğenden “yemeğinden”.

i>ê değişmesi: bëber “biber”, hêç “hiç”.

2.3.5.5. Düz ünlülerin yuvarlaklaşması

a>â değişmesi: ândan sô “ondan sonra”, bâbalarımız “babalarımız”, mâtorun “motorun”.

a>u değişmesi: buban “baban”.

e>ü değişmesi: görükmücem “görünmeyecem”, sürüdük “sürerdik”.

i>ü değişmesi: püsküvütünlen “bisküvitiyle”.

2.3.5.6. Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi

o>a değişmesi: an sō “ondan sonra”, andan so “ondan sonra”.

u>ı değişmesi: bızağısı “buzağısı”, davılcı “davulcu”, hamırı “hamuru”, karpızı “karpuzu”, namıssız “namussuz”, savurıdık “savururduk”, somını “somunu”, tapı “tapu”, yavrım “yavrum”, yıfkayı “yufkayı”, yımılta “yumurta”.

u>ı değişmesi: oyınlar “oyunlar”, yağmı “yağmur”, yavrım “yavrum”, yıfkaları “yufkaları”, yovırır’dık “yoğururduk”.

2.3.6. Ünlü düşmesi

Ünlü düşmesi, çeşitli fonetik nedenlerden dolayı bir kelimenin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesidir (Korkmaz, 2019: 240). Kovancılar göçmen ağzında görülen ünlü düşmeleri:

- Hâl eki alan, yer-yön gösteren kelimenin son ünlüsü düşer: aşığda, burda, burdan, burey “buraya”, ordan, orey “oraya”, şurdan.
- Vurgusuz olan orta hecenin düşmesi: dağlışırdı “dağlışırdı”, dağka “dakika”, hağkattan “hakikaten”, seydilli “Seydilili”.
- Ünlü ile biten bir kelimeyle ünlü ile başlayan bir kelimenin yan yana gelmesi sonucu ünlü düşmesi: belletti “belli etti”.
- İ- fiilinin bulunduğu kelimelerde ünlü düşmesi: : bölgedeymiş, çoksa, mānaymış, ordaymış, yaşamaktansa, zulumdu.
- İken zarf-fiil ekinin eklenmesiyle i düşmesi: çıkarқан, derken, giderken.
- İle edatının kelimeye eklenmesi ile i ünlüsünün düşmesi: makinasıla, sırayla.

2.3.7. Ünlü türemesi

Ünlü türemesi, kelimenin aslında olmayan bir ünlünün türemesine denir (Coşkun, 2008: 44).

2.3.7.1. İç seste ünlü türemesi

Yabancı kökenli kelimeleri Türkçenin yapısına uydurmak için iç seste ünlü türetildiği görülür: hristiyanlar “hristiyan”, traktora “traktör”, tiren “tren”, tirenlere “tren”.

2.3.7.2. Son seste ünlü türemesi

Yaptığımız derlemelerde “bu sefere” kelime grubunda son seste ünlü türemesi tespit edilmiştir. Buradaki son ses +e sesi pekiştirme ekidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında pek çok örneği görülen bu tür zarflarda zarf sonunda yer alan “+A”eki “pekiştirme, tasdik, ihtar, şaşırma, hayret bildirme, dikkat çekme, vs.” fonksiyonlarıyla kullanılmaktadır (Üstüner, 2000, s. 194).

2.3.8. Ünlü-ünsüz uyumu

Kovancılar göçmen ağzında boğumlanma noktaları farklı olan iki farklı k/ğ ve iki farklı g/ğ sesi vardır. Arka damakta boğumlanan k/ğ ünsüzleri arka damak ünlüleriyle (a, ı, o, u), ön damakta boğumlanan k/g ünsüzleriyle ön damak ünlüleriyle (e, i, ö, ü) kullanılırlar: bulğarlan, derken, gel, gökte, hangımız, kanalıyla, kıonyanın, köylerden, vağon.

2.3.9. Ünsüz değişimleri

2.3.9.1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, tonsuz sert ünsüzlerin yumuşayarak tonlu ünsüzlere dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2019: 228). Tonlulaşmanın en önemli sebeplerinden biri dilin en az çaba yasası gereği fazla enerji harcamamak için tonsuz ses yerine tonlusunun tercih edilmesidir. Diğer bir sebep ise Türkçede tonlulaşmanın genel temayül olmasıdır (Tosun ve Koç 2016: 415).

2.3.9.1.1. Ön seste tonlulaşma

Kovancılar göçmen ağzında ön ses tonlulaşma olayı yazı dilinden ileri değildir.

k>ğ değişmesi: Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda ön ses k>ğ değişmesi genel bir kural şeklindedir (Hunutlu, 2018: 169), fakat Kovancılar göçmen ağzında bu yönde bir eğilim yoktur, kullanımı yazı dilindeki gibidir. Derlemelerimizde bir tane örneğini tespit edilmiştir: ğardaş.

t>d değişmesi: dağıya “takıya”, darttı “tarttı”.

s>z değişmesi: zebze “sebze”.

2.3.9.1.2. İç seste tonlulaşma

İç ses tonlulaşmaları genellikle ünlü ile başlayan bir ek alan sedasız ünsüzün yakın benzeşme sonucu tonlulaşmasıyla oluşur ve geçicidir.

p>b değişmesi: harbi “harp”, recebe “recep”.

ç>c değişmesi: gencecik “genç”, oruca “oruç”.

t>d değişmesi: dağıdırsın “dağıt-”, dudu “dut”, unudur “unut-”.

k>ğ değişmesi: dikmeğe “dikmek”, geçirmeğe “geçirmek”, öğrendiğime “öğrendik”, rengin “renk”.

ķ>ğ değişmesi: aldığıma “aldık”, aktığını “aktık”, savurmağa “savurmak”.

s>z değişmesi: herkezin “herkes”.

ş>Ş değişmesi: Yarı tonlulaşmış bir örneği vardır: bêŞi.

2.3.9.1.3. Son seste tonlulaşma

ç>c değişmesi: saç “sac”.

ş>j değişmesi: bêj “beş”

s>S değişmesi: domateS “domates”, herkeS “herkes”.

ş>Ş değişmesi: bêŞ, bêŞi.

t>d değişmesi: murad “murat”.

2.3.9.2. Tonsuzlaşma

Tonlu ünsüzlerin tonsuz ünsüzlere dönüşmelerine tonsuzlaşma denir (Karaağaç, 2013: 91). Kovancılar göçmen ağzında tonsuzlaşma, tonlulaşmaya göre daha az görülen bir ses olayıdır.

2.3.9.2.1. Ön seste tonsuzlaşma

b>p değişmesi: pindik, pinene.

ğ-> ķ-değişmesi: ķarez.

2.3.9.2.2. İç seste tonsuzlaşma

c>ç değişmesi: gitçez “gideceğiz”, saçta “sac”.

j>Ş değişmesi: viraŞtan.

v>F değişmesi: Yarı tonlulaşma hadisesidir. Kovancılar göçmen ağzında yakın benzeşme sonucu oluşmuş bir örnekte karşımıza çıkar: teFfik “tevfik”.

2.3.9.2.3. Son seste tonsuzlaşma

z>S: ges “gez”.

2.3.9.3. Sızıcılışma

Patlayıcı bir ünsüzün çeşitli sebeplerden dolayı sızıcı ünsüze dönmesine sızıcılışma denir (Korkmaz, 2019: 214).

2.3.9.3.1.1. İç seste sızıcılışma

ç>ş değişimi: Kovancılar göçmen ağzında oldukça yaygın olan bir kullanımdır: geşti, iştım, kaçtıķ, kaçtıım.

b>v değişmesi: tavura.

2.3.9.3.1.2. Son seste sızıcılışma

ç>ş: üş “üç”.

2.3.9.4. Akıcılışma

Patlayıcı ve sızıcı ünsüzlerin akıcı ünsüze dönmesine akıcılışma denir.

3.9.3.2.1. İç seste akıcılışma

ğ>y değişmesi: üsteymenin.

h>y değişmesi: beycet.

2.3.9.3.2.2. Son seste akıcılılaşma

ğ>y: çiy “çiğ”.

2.3.9.5. Süreksizleşme

Sızıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerden dolayı patlayıcı ünsüze dönmesine süreksizleşme denir (Boz, 2006: 83).

2.3.9.5.1. İç seste süreksizleşme

ğ>g değişmesi: ağası “ağası”, elazığa “elazığa”, elazığta “elazığda”.

h>ç değişmesi: bahçalara “bahçelere”.

2.3.9.6. Sürekli ünsüzler arasındaki değişmeler

2.3.9.6.1. İç seste akıcı ünsüzler arasındaki değişmeler

l>r değişmesi: ‘ferç “felç”.

l>n değişmesi: annadın “anladın”.

r>l değişmesi: belber “berber”, güleş “güleş”, yımılta “yumurta”.

r>y değişmesi: ‘çıyıyla “çırpıyla”, getiymişlerdi “getirmişlerdi”, indiysem “indirsem”, süydü “sürdü”.

2.3.9.6.2. Son seste sürekli ünsüzler arasındaki değişmeler

r > y: geliy “gelir”, misiy “mısır”, toplay “toplar”.

2.3.9.7. Sızıcı ünsüzler arasındaki değişmeler

2.3.9.7.1. İç seste sızıcı ünsüzler arasındaki değişmeler

ğ>v değişmesi: savur “soğur”.

2.3.9.7.2. Son seste sızıcı ünsüzler arasındaki değişmeler

v>w: ev kelimesi hem ev hem de ew şeklinde kullanılmaktadır: ewde, bi ewe, ewler vardı, ewleri var.

2.3.10. Ünsüz benzeşmeleri

Ünsüz benzeşmesi, kelime içindeki bir sesin boğumlanma noktası veya niteliği bakımından başka bir sese benzer veya eş duruma getirilmesi olayına denir (Korkmaz, 2019: 90).

2.3.10.1. Gerileyici ünsüz benzeşmesi

Gerileyici ünsüz benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünsüzden sonrakinin önce gelen ünsüzü kendisine benzetmesidir (Demir ve Aydoğdu, 2009: 188): -tv- > -Ff- : teFfik İtevfik”.

2.3.10.2. İlerleyici ünsüz benzeşmesi

İlerleyici ünsüz benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünsüzden önce gelenin sonra geleni kendisine benzetmesidir (Demir ve Aydoğdu, 2009: 187): -tc- > -tç- :gitçez.

nl > nn: annadın “anladın”.

2.3.11. Benzeşmezlik

Bir kelime içinde boğumlanma yerinde birbirinin eşiti olan iki ayrı boğumlanma hareketinin iki ayrı boğumlanma şeklini almasına benzeşmezlik denir (Gülensoy, 1987: 130): belber “berber”.

2.3.12. Ünsüz düşmesi

Ünsüz düşmesi, ağız çalışmalarında karşılaşılan en önemli ses olaylarından biridir, kelimelerin en rahat ve kolay söylenebilme çabası sonucunda oluşurlar (İlker, 2017: 183).

2.3.12.1. Ön seste ünsüz düşmesi

h düşmesi: apımı “hapımı”, astalandı “hastalandı”, ayvanların “hayvanların”, ep “hep”.

ş düşmesi: işiyère “şışiyor”.

v düşmesi: “ürdular” kelimesinde karşımıza çıkar. Ön ses v- düşmesi gibi görünmektedir; ama kelime Eski Türkçede de aynı şekilde kullanıldığından dolayı bu olaya düşme değil de aslımı koruma demek daha doğru olacaktır.

2.3.12.2. İç seste ünsüz düşmesi

İç seste ünsüzün düşmesi sonucu yan yana gelen ünlüler bazen ikiz ünlü ve uzun ünlü oluşturmaktadırlar.

ğ düşmesi: idiş “iğdiş”.

h düşmesi: Sık görülen bir olaydır: iştası “iştahı”, muacıir “muhacir”, saibine ”saibine”.

l düşmesi: anadın “anladın”.

n düşmesi: reçber “rençper”.

r düşmesi: Kovancılar göçmen ağzında hem iç seste hem de son seste r düşmesi sıkça görülen bir olaydır: beygiden “beygirden”, dōt “dört” vāmiş “varmış”.

y düşmesi: öle “öyle”.

z düşmesi: acık acık “azıcık azıcık”.

2.3.12.3. Son seste ünsüz düşmesi

h düşmesi: maşalla “maşallah”, saba “sabah”, valla “vallah”.

n düşmesi: -ken zarf-fiil ekindeki n ünlüsü bazen düşmektedir: beklerke “beklerken”, küçükka “küçükken”.

p düşmesi: Kovancılar göçmenleri zarf-fiil eki Ip’in p’sini sıkça düşürmektedirler: geçiri “geçirip”, göllendirri göllendirip”, oturı “oturup”. Bunun dışında son ses -p düşmesi görülmez.

r düşmesi: güldülē “güldüler”, işlē “işler”, katırla “katırlar”, kuduru “kudurur”, topları “toplanır”, verdile “verdiler”.

t düşmesi: abdēz “abdest”, dođru dūrūs “dođru dūrüst”, serbes “serbest”.

2.3.13. Ünsüz türemesi

Ünsüz türemesi, kelimenin aslında bulunmayan bir ünsüzün çeşitli seslik nedenlerle sonradan ortaya çıkmasıdır (Eker, 2010: 269). Kovancılar göçmen ağzında kelime başında, içinde ve sonunda örnekleri görülür:

2.3.13.1. Ön seste ünsüz türemesi

h türemesi: ‘harķ “ark”.

2.3.13.2. İç seste ünsüz türemesi

-l- türemesi: maslum “masum”.

n türemesi: bilenzik “bilezi”.

r türemesi: bilerzigi “bileziği”.

y türemesi: ismayil “ismail”, efrayim “efraim”.

2.3.13.3. Son ses ünsüz türemesi

m türemesi: meğersem “meğerse”.

2.3.14. İkiz ünlülerin tekleşmesi

İkiz ünsüzlerin tekleşmesi genellikle Arapçadan geçme kelimelerdeki akıcı veya sızıcı ünsüzlerden birinin gevşeyerek erimesi sonucu oluşur (Gülseren, 2021: 105): evel “evvel”.

2.3.15. Göçüşme

Bir kelime içinde yan yana bulunan ünsüzlerin yer değiştirmesidir: ceyran.

2.3.16. Vurgu

Bir kavramın anlamını daha etkili kılmak ya da sözü kuvvetlendirmek için cümlede bir hece veya kelimenin diğerlerinden daha baskın ve şiddetli söylenmesine vurgu denir. Kovancılar göçmen ağzında vurgu çok sık kullanılmaktadır: ‘bağlaşsın, ‘benden, ‘davetiyle, ‘ermenilerin, ‘genç, ‘gençliğini, görsey‘din, ‘harpler, ‘her taraf, ‘kalkarız, sene‘ler, ‘sevmedi, tale‘ben, ya‘pardılar, yapa‘rız, ‘zengindir.

2.3.17. Hece Yutulması

Hece yutumu, bir kelimedeki ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki hecenin birbiriyle kaynaşarak söylenişte tek hece şeklini almasıdır (Korkmaz, 2019: 151): bilemēcem, köstencē “köstenceye”, kaynanın “kaynananın”, süpürüz “süpürürüz”, Tā “daha”, kavuruz “kavururuz”, nizamē “nizamiyeye”, macir “muhacir”, dā “daha”.

(~) Ünlüler üzerinde kısalık işareti.

ă : Normalden kısa a sesi.

ĕ : Normalden kısa e sesi.

ĩ : Normalden kısa ı sesi.

ĩ : Normalden kısa i sesi.

(') Kalın ünlüler üzerinde yarı inceltme işareti.

á : a-e arası ünlü

í : ı-i arası ünlü

(`) Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti

ã : a-ı arası uzun ünlü.

è : e-i arası ünlü.

ò : o-u arası ünlü.

ô : ö-ü arası ünlü.

(°) Ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti

â : a-o arası ünlü

î : ı-u arası ünlü

2. Ünsüzler

ğ : Arkadamak g'si

ķ : Arkadamak k'si

w : Çift dudak v'si.

Büyük harf: yarı tonluluk işareti.

F : f-v arası ünsüz.

K : k-g arası ünsüz.

Ķ : ķ-ğarası ünsüz.

P : p-b arası ünsüz.

S : s-z arası ünsüz.

Ş : ş-j arası ünsüz.

T : t-d arası ünsüz.

() Ünsüzler altında erime işareti:

ĥ : Düşmek üzere olan h sesi.

ñ : Düşmek üzere olan n sesi.

ŗ : Düşmek üzere olan r sesi.

ţ : Düşmek üzere olan t sesi.

3. Diğer işaretler

(') : Vurgu işareti. Daha şiddetli vurgulanan hecelerden önce konur.

() : İkiz ünlü işareti

Kaynaklar

Akar, A. (2013). *Muğla ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alkaya, E. (2014). *Mişer Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Alkaya, E. ve Doğan, M. (2021). Elazığ ili Kovancılar göçmen ağzının şekil bilgisi bakımından yerlileşmesi. *Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri 7-8 Kasım 2019 içinde* (107-127 ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aslan, S. (2011). *Kovancılar'ın sosyal yapısı*. Ankara: Korza Yayıncılık.

Banguoğlu, T. (1998). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Boz, E. (2006). *Afyon Karahisar merkez ağzı*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Buran, A. (2008). Çağdaş Türk yazı dillerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzun ünlüler. E. Alkaya, S. K. Yalçın, M. Şengül (Haz.), *Prof. Dr. Ahmet Buran – Makaleler içinde* (288-305. ss.). Ankara: Turkish Studies Publication.

Buran, A. ve Oğraş Ş. (2003). *Elazığ ili ağızları*. Elazığ: Elazığ Valiliği Yayınları.

Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Coşkun, M. V. (2008). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Demir, N. ve Aydoğdu, Ö. (2009). *Giresun ili ve yöresi ağızları*. Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.

Demir, N. ve Şen Ü. (2006). *Sivas ili ve yöresi ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Doğan, M. (2018). *Kovancılar ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü, Elazığ.
Elazığ Kovancılar Nüfusu Detay (2022, 09 Ağustos). Erişim adresi <<https://www.nufusune.com/kovancilar-ilce-nufusu-elazig>>
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, M. D. ve Bölük R. *Antalya ve yöresi Ağızları*. Ankara: Turkish Studies Publication.
- Gülensoy, T. (1987). *Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir deneme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Gülseren, C. (2021). *Malatya ili ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu Ü. (2018). Türkçede K- > G- ve T- > D- tonlulaşması üzerine düşünceler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, 161-186.
- İlker, A. *Manisa ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaca V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 2059-2090
- Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kovancılar Belediyesi (1998). *Kovancılar 98 ilçe yillığı*. Ankara: İsmat Matbaacılık.
- Kovancılar Kaymakamlığı. (2015). *İlçe brifing raporu*. 1-21.
- Özek, F. (2014). *Tarihî Türk lehçelerinde ünlüler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özek, F. (2016). *Kemaliye Ağzı*. İstanbul: Kesit Yay.
- Özeren, M. (2016). Salar Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler. *Dil Araştırmaları*, 10 (18), 167-185.
- Özeren, M. (2020). *Tacikistan Kırgız Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sağır, M. (1997). Ağız Çalışmalarında Çevriyazı. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* içinde (126-138. ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tosun İ., ve Koç A. (2016). Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Ön Seste K>G Ötümlüleşmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 11/15, 411-432.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Üstüner, A. (2000). Türkçedeki +-A pekiştirme ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 189-206.
- Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk lehçelerinde ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



SABAHATTİN ALİ’NİN HİKÂYELERİNDE ÇOCUK İŞÇİLER

Child Workers in Sabahattin Ali's Stories

Osman ORUÇ¹

¹Dr. Öğr. Ü., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt
osmanoruc@bayburt.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-2610-185X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

07.11.2022

Kabul/Accepted:

03.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1200344

Anahtar Kelimeler

Sabahattin Ali, Çocuk

İşçiler, Toplumcu

Gerçekçilik, Sosyal

Adaletsizlik

ÖZ

Hikâyeyi romandan bağımsız ‘müstakil bir tür’ olarak alan ve bu anlayışı kabul ettiren Ömer Seyfettin’den sonra Türk hikâye tarihinde Sabahattin Ali bir kırılma noktası teşkil eder. 1930’lu yıllarda Vakit Gazetesi etrafında kümelenen toplumcu gerçekçi hikâyecilerin propagandist bir tavırla gündeme getirdikleri meseleleri Sabahattin Ali kuru ideolojiyi geri planda tutarak, hikâyeden taviz vermeden ele alır. Öteden beri bir Türkiye gerçeği olan çocuk işçiler toplumcu gerçekçi bir sanatçı olan Sabahattin Ali’nin kimi hikâyelerinde de gündeme getirilir. Sabahattin Ali, toplumsal hayatta gözlenen sosyal adaletsizliği çocuk işçiler vasıtasıyla işleyerek söz konusu sorunu çok daha güçlü bir biçimde, adeta bir çığlık halinde okuyucunun dikkatine sunar. Çalışmaya konu üç hikâyede küçük/çelimsiz bedenleriyle çok çalışıp az tüketenler ile semirilmiş/haddinden fazla iri bedenleriyle az çalışıp yahut hiç çalışmayıp çok tüketenlerin çatışması işlenir. Bu çalışmada Sabahattin Ali’nin ‘Apartman’, ‘Arabalara Beş Kuruşa’ ve ‘Ayran’ adlı hikâyelerinde sosyal adaletsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan bozuk düzenin çalışmaya ittiği çocuk işçiler gerçeği üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

After Ömer Seyfettin, who took the story as an independent genre independent of the novel and made this understanding accepted, Sabahattin Ali constitutes a breaking point in the history of Turkish short stories. Sabahattin Ali, without compromising the story, deals with the issues brought to the agenda by the socialist realist storytellers who clustered around the Vakit Newspaper in the 1930s, with a propagandist attitude. Child labor, which has always been a reality of Turkey, is also brought to the fore in some stories of Sabahattin Ali, a socialist realist artist. Sabahattin Ali, by processing the social injustice observed in social life through child workers, brings the aforementioned problem to the attention of the reader in a much stronger way, almost as a cry. In the three stories that are the subject of the study, the conflict between those who work hard with their small/weak bodies and consume less, and those who work hard or consume a lot with their fat/oversize bodies are handled. In this study, it will be focused on the reality of child workers forced to work by the corrupt order that emerged as a result of social injustice in Sabahattin Ali's stories 'Apartman', 'Arabalar Beş Kuruşa' and 'Ayran'.

Keywords

Sabahattin Ali, Child

Labor, Social Realism,

Social Injustice

Atıf/Citation: Oruç, O. (2023). Sabahattin Ali’nin Hikâyelerinde Çocuk İşçiler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(117-123).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Osman ORUÇ, osmanoruc@bayburt.edu.tr

1. Giriş

Gerçeğe bağlılık anlamında alınabilecek bir kavram olan ‘gerçekçilik’ sanat/edebiyatla belli bir ilişki içindedir (Aytaç, 2012: 57-58). 19. yüzyılda Avrupa edebiyatında yerleşmiş bir anlayış olan gerçekçilik Tanzimat edebiyatının başlangıcından itibaren tedricen Türk edebiyatına da girmeye başlamış ve 20. yüzyılın başlarından itibaren de tamamıyla kabul görmüştür. Gerçekçilik anlayışının bir çeşidi olan toplumcu gerçekçilik de, sanatın ne olduğu sorusundan çok ne olması gerektiği sorusuna odaklanır. Marksist estetiğin ikinci dönemi olarak Sovyetler Birliği’nde geliştirilen bu anlayışa göre sanat toplumsal gerçekliği yansıtır (Moran, 2012: 52-53). Kendisinden önceki toplumcu gerçekçi sanatçılara nazaran eserlerinde toplumsal gerçekçiliğin daha da keskinleştiği (Tanpınar, 2005: 125) görülen Sabahattin Ali “ ‘Ayran’, ‘Arabalar Beş Kuruşa’ ve ‘Apartman’ adlı hikâyelerinde ekmek parası kazanmak için çırpınan çocukların dramı”nı (Korkmaz, 2016: 240) anlatır. Bu hikâyelerde “sosyal bozuklukların ortaya çıkardığı eşitsizlikler, ezilen küçümsenen insanların acıları” (Külahlıoğlu İslam, 2006: 445) küçük ve zayıf bedenleriyle çocuklar üzerinden daha etkili bir tarzda verilir. Hayatının bir döneminde sosyalist gazetelerde çalışan ve sanat gücünü daha çok hikâyelerinde gösteren (Necatigil, 2007: 366) Sabahattin Ali’nin öykülerinde en çok ele aldığı temalardan biri olan sosyal adaletsizlik (Korkmaz, 2016: 122) çalışmaya konu olan öykülerde çocuk işçiler özelinde işlenir. “Yaşının ve bedeninin elvermediği işlerde çalışan çocukların” (Korkmaz, 2016: 127) dramının anlatıldığı bu hikâyelerde işçilik yapan çocuklar, kendi bedenlerini sömüren acımasız düzeni değiştirebilecek imkânlardan yoksun bırakılmışlardır. Zira okulda olmaları gereken yaştaki çocukların okula gitmek yerine çalışmak zorunda kalmaları, onların bilinçlenerek mevcut şartları değiştirebilecek bir konuma erişmelerinin önünü keser.

Hikâyelerinde küçük bedenleriyle büyük mücadeleler veren çocuk kahramanlar gibi kendisi de çocukluğunda çalışmak zorunda kalmış olan yazar “yabancı olduğu bir şeyi değil, yaşadığını anlatmaktadır” (Doğan, 1975: 86). Bu anlamda onun öyküleri “Gorki gibi, yaşamının kendinden çıkan, onun bıraktığı acı bir tortudur” (Doğan, 1975: 86). Çocukluğunun, savaş yıllarının yol açtığı yokluk/yıkım/kargaşa ortamında geçmesi Sabahattin Ali’nin psikolojisi üzerinde birtakım izler bırakmıştır (Korkmaz, 2019). Onun, hikâyelerinde yokluk ve çaresizlik içinde hayata/tabiatla ve güçlülere karşı mücadele veren toplum kesimlerini bu kadar yoğunlukla işlemesi bu gerçekliğe bağlanabilir.¹

Toplumun bir cüz’ü olan bireyden yola çıkarak toplumu, toplumsal aksaklıkları ve bozuk düzeni anlatan yazar, özellikle yoksulluk gerçeğini, bu gerçeğin sebep olduğu çaresizlik durumunu ve bunu kabullenmiş umutsuz insanları merkeze alır. Yaşamaktan ziyade hayatta kalma mücadelesi veren bu insanlarla ilişkili problemini genellikle toplumsal düzen üzerinden kuran Sabahattin Ali, söz konusu bozuk düzen değişmediği sürece çaresizliğin ve yoksulluğun da devam edeceği mesajını verir. Onun hikâyelerinde toplumun alt tabakasında bulunan insanların kaybetmelerinin, bunun karşısında düzeni kuran ve işletenlerin kazanmalarının sebebi de bu gerçekliktir (Tunç, 2002: 7-19).

2. Gerçekliğin Kontrast Görünüm Biçimleri ve Ezilen Küçük Bedenler

Köyde ve büyük şehirlerde yaşayan insanların acı gerçeklerini koyu/katı bir gerçekçilik anlayışıyla işleyen (Kutlu, 1987: 235) Sabahattin Ali’nin gündelik yaşamdan bir kesit sunduğu ‘Apartman’ adlı hikâyede, inşaat işçisi bir babanın hamallık yapan çocuk yaştaki oğlunun başına gelen trajik bir hadiseye tanık oluşu ve bu tanıklık neticesinde babanın apartmanın beşinci katından düşerek ölmesi anlatılır. Esasında baba, oğlunda gördüğü acımasız gerçeği bir işçi olarak sosyal adaletin olmadığı bir düzende yıllardan beri tecrübe etmektedir. Fakat bu defa söz konusu gerçeğe oğlunun, bozuk toplumsal düzende ezilen küçük bedeni aracılığıyla tanık olmaktadır.

İnşaatın sahibi olan göbekli ve kırmızı yüzlü adam, inşaatın karşısındaki apartmanda oturmaktadır ve burası da onundur. İnşaat sahibi ile işçiler ve çocuk arasında, farklı toplumsal tabakalara mensup olmaktan dolayı bir

¹ Sabahattin Ali “Bahtiyar Köpek” adlı hikâyesine, benimsediği toplumcu gerçekçi sanat anlayışının özeti sayılabilecek şu cümlelerle başlar: Niçin hep acı şeyler yazayım? Dostlar, yufka yürekli dostlar bundan hoşlanmıyorlar. “Hep kötü, sakat şeyleri mi göreceksin?” diyorlar. “Hep açlardan, çıplaklardan, dertlilerden mi bahsedeceksin? Geceleri gazete satıp izmarit toplayan serseri çocuklardan; bir karış toprak, bir bakraç su için birbirlerini öldürenlerden; cezaevlerinde ruhları kemirile kemirile eriyip gidenlerden; doktor bulamayanlardan; hakkını alamayanlardan başka yazacak şeyler, iyi, güzel şeyler kalmadı mı? Niçin yazılarındaki bütün insanların benzi soluk, yüreği kederli? Bu memlekette yüzü gülen, bahtiyar insan yok mu?” (2020b: 65).

çatışma söz konusudur. “Gelir dağılımındaki dengesizlik ve emeğin karşılığını alamama ile ortaya çıkan sosyal adaletsizlik” (Şişman, 2020: 249) ortamında apartman sahibi hakkından fazlasını mülk edindiği için göbekli ve kırmızı yüzlüdür. İnşaat işçisi babanın ve çocuk yaşta çalışmak zorunda kalan oğlunun mevcut durumlarının müsebbibi de bu gerçekliktir. Bu gerçeklik babanın, çocuğunu okuldan almasını ve çocuğun çalışmak zorunda kalmasını dayatan bir gerçekliktir.

Hikâyede apartmanın beşinci katında çalışan baba, aşağıda sokağın başında oğlunun haddinden fazla ağır bir küfeyi yüklenmiş olarak geldiğini görür. Çocuk zayıf bedeniyle küfeyi yukarı katlara taşımaya çalışırken iki şarap şişesini düşürür. Emeğinin karşılığını talep eden çocuk, uşak tarafından, kırılan şarap şişeleri bahane edilerek oradan uzaklaştırmaya çalışılır.

Hikâyede oğlunun acıklı durumuna, çalıştığı apartmanın çatısından, kuşbakışı bir konumdan bütün teferruatıyla tanıklık eden babanın tepkisizliği, içinde bulunduğu çaresizlik gerçeği ile ilgilidir. Baba “işten atılma korkusuyla olaya müdahale edemez” (Korkmaz, 2016: 127). Sosyal adaletsizliğin dayattığı koşullar babayı, haksızlık/kötülük karşısında bir çeşit dilsizliğe mahkûm eder. Bu bağlamda denilebilir ki, şartlar onu sesini çıkaramayacak, herhangi bir tepkide bulunamayacak ölçüde kuşatmıştır. Nitekim yazarın ‘ Bir Gemici Hikâyesi’ adlı öyküsünde kaptana isyan edenler bunun bedelini işlerinden kovulmakla öderler. Bu bakımdan gücünün çıkarına zayıfın aleyhine işleyen bozuk düzen, sosyal güvenceden yoksun bulunan alt tabakadaki işçileri köleleştirmiştir. ‘Bir Gemici Hikâyesi’nde olduğu gibi ‘Apartman’ adlı hikâyede de babanın ve çocuğun “bütün hayatını, kendi çalışmasının bedelini sömüren ve iradesini baskı altında tutan toplumun insafsız, mantıksız kuralları yönetmektedir” (Korkmaz, 2016: 125).

Apartman sahibinin nazarında önemli olan ne pahasına olursa olsun inşaatın çatısının yağmurlar başlamadan önce bitirilmesidir. Bunun dışında işçilerden birinin çatıdan düşerek ölmesinin bile onun gözünde herhangi bir önemi yoktur. Nitekim işçinin çatıdan düşme hadisesinin akabinde bu durumu görmezden gelir ve pencereyi kapatır. Aynı kayıtsızlık küfeci çocuğa karşı takınılan tavırda da görülür. İnsancıl tarafları yontulmuş olan bu adam için önemli olan küfenin içindekilerdir. Küfenin altında ezilen çocuk onun nezdinde herhangi bir kıymet ifade etmez. Nitekim çocuğun yaralanması, uşak tarafından tartaklanması bile onda en ufak bir insani tepki uyandırmaz. Tam aksine bu durum onun öfkesini ve kötücül yanını harekete geçirir.

“Çocuğu kaldırmaya uğraşan uşak onu bırakarak beri tarafa koştu ve penceredeki adam bir şeyden tiksiniyormuş gibi yüzünü buruşturduktan sonra, kanatları hızla vurarak içeri çekildi” (Sabahattin Ali, 2002: 215).

Babanın, bütün dikkatini işine değil de aşağıda cereyan eden trajik duruma vermesi neticesinde çatıdan düşerek ölmesi, bir anlamda kapitalist düzenin koşullarına ayak uyduramayan işçinin cezalandırılması yolunda bir okumaya olanak tanır. Nitekim aynı tablo toplumcu gerçekçi bir romancı olan Orhan Kemal’in Bereketli Topraklar Üzerinde romanında da Pehlivan Ali karakteri üzerinden dikkatlere sunulur (Orhan Kemal, 2013). Pehlivan Ali de düzenin talep ettiği kurulu bir robot gibi çalışmadığı için, kapitalist düzenin üretim araçlarından olan bir makine aracılığıyla cezalandırılır.

Apartman hikâyesinde dikkati çeken bölümlerden biri de babanın çatıdan düştüğü sahnedir. Burada yazar, sahip oldukları sermaye/güç/meta sayesinde semirmiş olan ve giderek sahip oldukları ‘şeyler’ tarafından kuşatılmış/ele geçirilmiş ve böylece kendilerine yabancılaşmış olan insanların nazarında alt tabakaya mensup bir insanın nesneleştirilmesini söz konusu eder. Küfenin ve onun temsil ettiği gücün/sömürü düzeninin altında küçük bedeni ezilen oğlunun başına gelenlere şahitlik eden ve bu manzaraya daha fazla dayanamayarak kendini kaybeden babanın çatıdan düşmesi hadisesi, yukarıdan aşağıya herhangi bir nesnenin düşmesiyle eşdeğerde görülür:

“Vücudu yaş tahtaların üstünde hafif bir gıcırta çıkararak ağır ağır kaydı. Çatının kenarına kadar gelip orada bir an takılır gibi olduktan sonra, aşağıya, sokağın ortasına, içi toprak dolu bir çuval gibi boğuk bir ses çıkararak düştü” (Sabahattin Ali, 2002: 214-215).

‘Arabalar Beş Kuruşa’ adlı öyküde de akşamları caddelerin kalabalık zamanlarında üç-dört saat tahtadan yapılmış arabaları ‘beş kuruşa’ satmaya çalışan çocuğun hikâyesi anlatılır. Hikâyenin başkahramanı olan çocuk ‘zayıf, minimini, sesi küçük bir kızın sesi gibi ince ve titrek, altı yaşından fazla göstermeyen fakat sekiz yaşında olan’ bir çocuktur. Çocuğa dair bu betimleme onun bedenen zayıflığını somutlaştırdığı gibi, yaptığı iş ile çocuk bedeni arasındaki kontrast durumu daha da görünür kılar. Bu kontrast durumu pekiştiren bir başka gerçeklik de anne-oğulun dış görünüşleri ile buldukları köşenin biraz ötesindeki parlak vitrinli tuhafiyeye mağazası arasındaki farklılıklardır. Denilebilir ki bu iki farklı tablo yazar tarafından sosyal adaletsizliği/sınıf çatışmasını

anlatmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Bununla birlikte çocuğun herhangi başka bir şey değil de oyuncak satıyor olması da, bu yaşta çalışıyor olması kadar ironik bir gerçekliktir. Diğer çocuklar gibi oyuncak alıp oynaması gereken/beklenen çocuk oyuncak satmaktadır.

Hikâyede satıcı çocuğun sınıf arkadaşı olan zengin çocuğun annesi, 'yuvarlanır gibi gelen kadın' iki çocuk arasında tesis edilen insani bir ilişkiyi sonlandırır. Zaten 'yuvarlanır gibi gelen kadın' ifadesinde öne çıkan anlam, yazarın bir insandan değil de adeta bir şeyden/şeyyadan söz ediyor olmasıdır. Bu gerçeklik de iki çocuk arasındaki konuşmayı sonlandıran kadının insani olandan uzaklaştığını ve 'şeyleştiğini' düşündürür. Böylece iyiliği temsil eden çocukların caddede ayaküstü tesis ettikleri dostluk manzarası kötülüğün temsili figürü olan kadın tarafından imha edilir: "Ben yarın mektebinize telefon edeceğim. Seni kendi seviyende olmayanlarla temas ettirmeyi gösteririm!.." (Sabahattin Ali, 2002: 219).

Zengin çocuğun annesi olan kadına ait yukarıdaki cümle, kendisinin de mensubu olduğu güçlü/zengin toplum tabakasının ideolojisini yansıtır. Yine kadının "Bu ne hal, kimlerle konuşuyorsun?" gibi yargılayıcı soruları, üst tabakadakilerin çıkarına/lehine, alt tabakadakilerin aleyhine işleyen sistemin devamını talep eden bir içeriğe sahiptir. Sabahattin Ali'nin de yakın durduğu Marksist ideoloji toplumdaki sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmayı amaçlar. Oysa yukarıdaki cümlenin öznesi olan kadın ve onun mensubu olduğu üst tabaka sınıf farklarının, sınıf çatışmalarının ortadan kalkmasını talep etmez. Zira böyle bir talep kendi çıkarlarıyla çatışan ve mevcut durumlarını aleyhte değiştirecek bir içeriğe sahiptir. Bu yüzden hâlihazırdaki konumlarını devam ettirmek adına sınıfsal farkların/çatışmaların korunması gerekmektedir.

Sabahattin Ali'nin "sanatının özündeki toplumcu gerçekçilik görüşünü gün ışığına" (İleri, 2014: 436) çıkaran 'Ayran' adlı hikâyede ise evdeki iki kardeşine bakmakla yükümlü Küçük Hasan'ın 'büyük hikâyesi' söz konusu edilir. " 'Ayran' adlı hikâyede, yine geçim kaygusu içinde çırpınan bir çocuğun çaresiz tükenişi anlatılır" (Korkmaz, 2016: 129). Hasan, ayran satın eve eklemek götürebilmek için yaz-kış her gün köyden iki saat uzakta bulunan tren istasyonuna gidip gelmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında etkili olan Anadolu/Memleketçi sanatçıların romantik betimlemelerinden farklı olan (Hasdedeoğlu, 2020: 286) ve Sabahattin Ali'nin toplumcu gerçekçi yanını işaret eden hikâyenin ilk cümlesi Küçük Hasan'ın ve onun temsil ettiği zayıf/güçsüz alt sınıfın mücadele etmek zorunda kaldığı gerçekliğin özeti gibidir.

"Köyden istasyona giden yol, eriyen karlarla diz boyu çamurdu" (Sabahattin Ali, 2020a: 31).

Hasan'ın babası yoktur ve bu anlamda koruyucu bir simgeden mahrumdur. Annesinin varlığı bilinmekle beraber, köye dört saat uzaklıktaki nahiye merkezinde hizmetçilik yaptığı için eve haftada ancak bir defa uğrayabilmektedir. Küçük Hasan'ın tren istasyonuna giden güzergâh boyunca mücadele etmesi gereken tabiat koşulları ne kadar zorluyorsa O, bu gerçeklik karşısında o kadar zayıftır. Bu durum onun kış gününde ayran satması gibi tezat bir içeriğe sahiptir. Hasan, kış mevsiminde satacak bir şeyleri olmadığı için soğuk ayran satmaktadır.

"Kocaman ve altı çivili kunduralarını çıplak ayaklarına geçirmiş olan küçük Hasan, sağ koluna aldığı güğümü, ara sıra dinlenerek sürüklemeye çalışmaktaydı. Bazen sol elindeki çinko maşrapayı yere bırakarak ağır yükünü vücuduna daha az ağırlık verecek bir şekilde kavramak istiyordu. Ağzına kadar ayranla dolu olan güğümün alt kenarı her adım atışında dizlerine vurmakta ve dirseğine kadar geçirdiği sapı, kolundan kurtulup önüne yuvarlanmak ister gibi, ileri hamleler yapmaktaydı. Kunduralarının arka tarafı o kadar dışarı doğru eğilmişti ki, çocuğun topukları ayakkabının ökçesine değil, doğrudan doğruya çamura basıyordu" (Sabahattin Ali, 2020a: 31).

Yol boyunca taşımakta zorlandığı ayran dolu güğüm, onun toplumsal koşullar altında ezilmişliğini ima eder. Bu anlamda " 'Ayran', ekonomik adaletsizliğin doğurduğu ezen ezilen çatışmasını merkeze alan trajik bir hikâyedir" (Canpolat, 2021).

Köyden istasyona kadar olan coğrafyanın/tabiat manzaralarının durumu Küçük Hasan'ın yalnızlığını/tek başlılığını daha da görünür kılan bir işlev yüklenir. Yolun tam yarısında küçük kuru bir söğüt ağacı vardır. Kuru sazların arasındaki küçük derenin üzerinde çökecek gibi duran bir köprü, yamaçta viraneyi andıran bir değirmen ve iki tarafı çıplak dağlarla çevrili upuzun bir ova, bu ovanın ortasında yapayalnız duran bir istasyon binası Hasan'ın yalnızlığını tamamlayan unsurlardır. Bu manzara, onun adeta yalnızlık tarafından kuşatılmış olduğunu düşündürür. Bu anlamda Küçük Hasan, terkedilmiş bir tabiatın ortasında terkedilmiş bir kişi olarak yer alır ve bu durum da onun aynı zamanda toplum tarafından yalnız bırakılmışlığını işaret eder. Zira istasyon memuru ve istasyondaki müşterinin kayıtsız tavırları bu gerçekliği ispatlar niteliktedir. Bunun yanı sıra Hasan'ın ailesinin yaşadığı ev köylüler tarafından izole edilmiş bir mekândır.

“Köylü de onların evinden nedense uzak kalmayı tercih ediyordu. Kapılarını bir gün bir insanın açtığı görülmemiştir” (Sabahattin Ali, 2020a: 37).

“Bozuk toplumsal düzenin kurbanı olmaya mahkûm bırakılmış insanların temsilciliğini” (Hasdedeoğlu, 2020, 286) üstlenen Hasan'ın arzusu bir günde en az dört bardak ayran satıp kazandığı on kuruşla, biri iki diğeri beş yaşında bulunan iki kardeşine bir kara ekmek götürebilmektir. Burada da emeğin karşılığının alınamaması anlamında tezat bir durum göze çarpar. Bu gerçeklik de Hasan'da korku duygusunu ortaya çıkarır. Onun iki korkusu vardır: Tren istasyonundan ayran satmadan eve eli boş dönmek ve annesinin bir çocuk daha doğurması:

“Onu asil dehşete düşüren, kardeşlerinin bu kuyu gibi daima yutan ve hiç doymayan mideleri değildi; eli boş olarak eve döndüğü zaman, bu iki sıkı mahlûkun kendisine nasıl parlak ve büyümüş gözlerle ve nasıl sonsuz bir kinle baktığını hatırlayınca tüyleri ürperiyordu. Şimdi de bu korkuyla avazı çıktığı kadar bağırdı: ‘Ayran... Ayran!...’” (Sabahattin Ali, 2020a: 34).

Hizmetçi annenin, Hasan'ın babası ve akrabalarına dair ketumluğu, onların yalnızlık durumunu ele vermekle birlikte çocuğun korkularından birini teşkil eden, annenin günün birinde eve gelip bir çocuk daha doğurması ihtimali bağlamında düşünüldüğünde bu durum trajik bir gerçekliği de akıllara getirir. Bu trajik gerçeklik de annenin, yozlaşmış toplum tarafından çaresizliğinden dolayı emeğinin sömürülmesinin yanı sıra kadın bedeninin de suiistimal edilmesidir.

“Küçük Hasan onun ağzından babasına veya herhangi bir akrabaya dair bir kelime bile duymamıştı. Zaten kendisini bildiğinden beri bir an bile bunları merak etmiş değildi. Hayatı istasyonda ayran satmaktan ve küçük kardeşlerini beslemekten ibaret sanıyordu. Bunun için de bir tek korkusu vardı: Ya anam yine günün birinde eve gelip birkaç gün yatar, inilti içinde ve kendi kendine bir çocuk daha doğurur, beş on gün sonra onu da başıma bırakarak giderse, diyordu... Bu yeni misafiri de doyurmak kendisine düşecekti” (Sabahattin Ali, 2020a: 36-37).

Hasan'ın ve annesinin yaşamaktan daha çok hayatta kalma mücadelesi verdikleri gerçeği, anne-oğul arasında beklenen sıcak iletişim halini de ortadan kaldırır. Her ne kadar Hasan, “el yanında bir lokma için didinen” (Sabahattin Ali, 2020a: 36) annesine karşı merhamet duysa da haftada bir eve gelen anne bir kelime bile konuşmadan tekrar nahiye merkezine döner.

‘Apartman’ hikâyesindeki küfe gibi ‘Ayran’ hikâyesinde de güğüm bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin yarattığı sınıflar arası mücadelede, üst tabakadakilerin alt tabakadakileri ezmesinin metaforik ifadesi bu iki nesne aracılığıyla sağlanır. Küfe ve güğümün çocuk bedenlerini ezmesi, bir anlamda sosyal adaletin olmadığı bir toplum düzeninde güçlülerin zayıfları ezmesinin eğretilmesi gibidir.

Günün sonunda Hasan, istasyonda iki bardak ayranın karşılığını alamamış ve böylece emeği sömürülmüştür. Bu noktada onun emeğini sömüren kasketli yolcunun parasının üstünü isterken “Gelsene ulan!” hitabıyla, parasını ödemediği iki bardak ayran için Hasan'a “Hey, çocuk, hakkını helal et!... Helal et bakayım, helal et!... Hadi!” ifadeleri arasında da ironik bir zıtlık söz konusudur. Bu kısa cümleler muhtevalarında ‘sömürülmeyi kabul et ve bu durumdan şikâyetçi olma’ gibi bir anlam taşır. Bu anlamda kendi on kuruşunu çocuk işçinin emeğinden daha kıymetli gören kasketli yolcu “emeğin karşısında sermayenin ve dolayısıyla kapitalizmin mutlak bir temsilcisidir.” (Hasdedeoğlu, 2020: 287-288).

Hikâyenin sonlarına doğru Hasan'ın, akşam vakti eve eli boş dönerken yapılan tabiat betimi onun tecrübe ettiği gerçeklikle örtüşür. Çocuğun, karanlığın içinde tek başına kalması ve hayatın katı gerçekliği karşısında yenik düşmesi, bozuk düzenin acımasızlığı karşısında tükenen küçük insanın hikâyesini de içerir. Vahşi tabiat içinde duyduğu korku toplum tarafından kaderine terk edilmişliğini imler. Korkmaz üç hikâyedeki ortak noktaları; başkahramanlarının çocuk olması, emeklerinin karşılığını alamamaları, okul-eğitim gibi sosyal imkân ve güvencelerden yoksun olmaları şeklinde tespit eder (Korkmaz, 2016: 129).

3. Sonuç

Hayatının bir döneminde kendisi de çocuk yaşta çalışmak zorunda kalan Sabahattin Ali (Kurdakul, 2005: 36) sosyal adaletsizliğin neden olduğu bozuk düzenin koşullarına çaresizce boyun eğen çocukların dramını anlattığı hikâyelerden ikisinde, ‘Ayran’ ve ‘Apartman’da çocuk kahramanların sonu trajiktir. Hikâyelerin trajik sonlarla bitirilmesi katı gerçekliğin, sosyal adaletsizliğin ezdiği küçük bedenlerin acılarını çarpıcı bir biçimde okuyucunun dikkatine sunmaya yönelik bir tercih olarak yorumlanabilir. Ezilen kitlelerin zayıf çocuk bedenleri

üzerinden, buna mukabil sömürenlerin şişman/göbekli/iri bedenler üzerinden temsili sınıflar arasında çok büyük farkların olduğu bir toplum düzenindeki kontrast gerçekliği anlatmaya yönelik bir tasarruftur. Çalışmaya konu olan üç hikâyede de bozuk düzene karşı çocuk kahramanların konumlandırılmış olmaları, bu çarpık düzenle barış tesis edenlerin, bu düzenin böyle gitmesinden memnun olanların karşısında söz konusu düzenle mücadele edenlerin çaresiz/güçsüz durumlarını anlatmaya matuftur.

Bu üç hikâyede çocukların zayıf ve küçük bedenleriyle bir kontrast teşkil eden işler yapmaları, çocuk yaşta ailenin geçimin üstlenmek zorunda kalmaları bir bakıma sosyal adaletin olmadığı bozuk düzen gerçeğini imler. Zira adaletin olmadığı bir toplum düzeninde nasıl ki zıtlıklar; yoksullar ve zenginler, zayıflar ve güçlüler, ezilenler ve ezenler arasında somut bir kontrast durum söz konusu ise hikâyelerdeki çocukların kendi gerçeklikleri ile yaptıkları işler arasında da aynı durum söz konusudur.

Hikâyelerde ülkü değerleri temsil eden tiplerin karşısında bulunan ve karşıt değerleri temsil eden tipler sahip oldukları metalarla betimlenirler. Yazarın bu tasarrufu bu karşıt tiplerin kendilerinden menkul bir değere ve iç dünyaya sahip olmadıkları mesajını içerir.

Her üç hikâyede de ezilenlerin ezilmişlik durumları ile ezenlerin kötücül tutumları pekiştirilmiş bir şekilde verilir. ‘Apartman’da baba ve oğul ile apartman sahibi ve onun uşağı arasında, ‘Ayran’da Küçük Hasan ile içtiği ayranın parasını ödemeyen ve helallik isteyen yolcu arasında, ‘Arabalar Beş Kuruşa’da satıcı çocuk ile onunla okulda aynı sınıfta olan zengin çocuğun annesi arasındaki kontrast durum Sabahattin Ali’nin anlatmaya soyunduğu toplum gerçeğini çarpıcı bir biçimde okuyucunun dikkatine sunar. Bunun yanı sıra ‘küfe’ ve ‘güğüm’, sömürü düzeninde hayatta kalma mücadelesi veren, boğaz tokluğuna çalışan toplum kesimlerinin ezilmişliğini işaret eden birer imaj değerinde karşımıza çıkar.

Hikâyelerdeki çocukların düzene başkaldırma güçleri yoktur. Bu gerçeklik güçlünün daha çok ezdiği, zayıfın daha çok ezildiği kurulu düzenin günün birinde ortadan kalkacağına dair bir umut olmadığını ima eder. Çocuklardan sadece ‘Apartman’ hikâyesindeki kahraman emeğinin sömürüsü karşısında isyan eder fakat o da cezalandırılır. Hem dövülür hem de bu sahneye şahitlik eden babası çalıştığı inşaattan düşerek ölür. Böylece bu çocuk iki defa cezalandırılmış olur.

‘Ayran’ ve ‘Arabalar Beş Kuruşa’ hikâyelerindeki çocuk kahramanların babasız oluşu, onların güçsüzlüğünü, hayatın katı gerçeği karşısındaki çaresizliklerini ve bir dayanaktan yoksunluklarını ima eder. Sınıf farkının neden olduğu çatışma sahneleri üç hikâyede de okuyucunun duyarlılığını sarsacak bir biçimde işlenir.

Kaynaklar

- Aytaç, G. (2012). *Çağdaş türk romanı üzerine incelemeler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Canpolat, Z. N. (2021). Sabahattin Ali hikâyelerinde çocuk işçiliği. Erişim adresi [https://www.cocukyazini.com/Home/PostRead/373?baslik=Sabahattin-Ali-Hik-yelerinde-Cocuk-Isçiligi\)-Zehra%20Nur%20Canpolat](https://www.cocukyazini.com/Home/PostRead/373?baslik=Sabahattin-Ali-Hik-yelerinde-Cocuk-Isçiligi)-Zehra%20Nur%20Canpolat), (Erişim Tarihi: 01/11/2022).
- Doğan, M. H. (1975). Öykücü Sabahattin Ali. *Türk Dili/Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, 286, 84-93.
- Hasdedeoğlu, M. O. (2020). Toplumsal çatışmalar bağlamında Sabahattin Ali’nin “Ayran” hikâyesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 21, 279-293.
- İleri, S. (2014). Sabahattin Ali’nin hikâyeleri. Filiz Ali-Atilla Özkırmırlı-Sevengül Sönmez (Haz.), *Sabahattin Ali-Anılar, İncelemeler, Eleştiriler* içinde (431-441. ss.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Korkmaz, R. (2016). *Sabahattin Ali insan ve eser*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, R. (2019). Sabahattin Ali. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabahattin-ali> (Erişim Tarihi: 08.11.2022).
- Kurdakul, Ş. (2005). *Çağdaş Türk edebiyatı 4*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Kutlu, Ş. (1987). *Başlangıcından günümüze kadar Türk romanları*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Külahlıoğlu İslam, A. (2006). Öykü/1920-1960. Talat S. Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Ramazan Korkmaz, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, M. Öcal Oğuz (Ed.). *Türk edebiyatı tarihi 4* içinde (435-456 ss.). Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Külahlıoğlu İslam, A. (2009). Cumhuriyet dönemi Türk hikâyesi. Ramazan Korkmaz (Ed.). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* içinde (341-378 ss.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Moran, B. (2012). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Necatigil, B. (2007). *Edebiyatımızda isimler sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Sabahattin Ali, (2002). *Bütün öyküleri I/Değirmen-Kağrı-Ses*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sabahattin Ali, (2020a). *Yeni Dünya*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sabahattin Ali, (2020b). *Sırça Köşk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Şişman, G. (2020). 'Küçük adam' tipinin Orhan Kemal'in şiirindeki yansımaları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 235-250.
- Tanpınar, A. H. (2005). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunç, A. (2002). 'Değirmen' döner 'Sırça Köşk' durur. *Sabahattin Ali Bütün öyküleri 1* içinde (7-19 ss.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



THE POLITICAL ONTOLOGY OF MICHAEL HARDT AND ANTONIO NEGRI

Michael Hardt ve Antonio Negri'nin Siyasal Ontolojisi

Serhat UYURKULAK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, serhat.uyurkulak@fbu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7717-5402

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

22.06.2022

Kabul/Accepted:

19.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1134195

Keywords

Empire, the multitude,
political ontology, Michael
Hardt, Antonio Negri

ABSTRACT

The works titled *Empire* and *Multitude* that were co-authored by political theorists Michael Hardt and Antonio Negri have created a considerable impact on human and social sciences. In these studies, the writers examine the main characteristics of the passage from modernity to postmodernity, industrial production to postindustrial immaterial production, modern notion of sovereignty to the global regime that they call Empire. Moreover, they maintain that the political agents that were active in modernity should be reconsidered within the context of a new postmodern political subjectivity which they call “the multitude.” This article argues that Hardt and Negri’s political theory cannot be grasped only with an empirical approach, it must also be read from the perspective of political ontology. Underlying this claim is the fact that Hardt and Negri depart from the dominant political theories and critical methods of modernity, and that they take Gilles Deleuze and Félix Guattari’s Spinozian ontology to the center of their analysis. Accordingly, this article discusses the sources—primarily the philosophy of Deleuze and Guattari—that feed into concepts such as Empire, the multitude, desire, and immaterial labor introduced by Hardt and Negri, and it investigates the political ontology that constitutes the framework of their work.

ÖZ

Siyaset kuramcıları Michael Hardt ve Antonio Negri'nin birlikte kaleme aldıkları *İmparatorluk* ve *Çokluk* başlığını taşıyan eserler insan ve toplum bilimleri alanlarında hatırı sayılır bir etki yaratmıştır. Yazarlar bu çalışmalarında modernlikten postmodernliğe, sanayi üretiminden sanayi sonrası maddi olmayan üretime, modern egemenlik anlayışından İmparatorluk adını verdikleri küresel rejime geçişin temel özelliklerini ele almaktadır. Bunun yanında, modernlikte etkin olan siyasal faillerin postmodern durumda “çokluk” adını verdikleri yeni bir siyasal öznellik bağlamında tekrar değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu makale Hardt ve Negri'nin siyaset kuramının sadece ampirik bir yaklaşımla kavranamayacağını, aynı zamanda siyaset ontolojisinin bakış açısıyla okunması gerektiğini öne sürmektedir. Bu iddianın temelinde Hardt ve Negri'nin modernliğe ait hâkim siyaset kuramlarından ve eleştiri yöntemlerinden ayrılarak Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin kullandığı Spinozacı ontolojiyi kendi çözümlemelerinin merkezine almaları yatmaktadır. Buna göre bu makalede Hardt ve Negri'nin ortaya attıkları İmparatorluk, çokluk, arzu ve maddi olmayan emek gibi kavramların başta Deleuze ve Guattari felsefesi olmak üzere hangi kaynaklardan beslendiği tartışılmakta, yazarların eserlerinin çerçevesini oluşturan siyasal ontoloji incelenmektedir.

Atıf/Citation: Uyurkulak, S. (2023). The political ontology of Michael Hardt and Antonio Negri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(125-134).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Serhat UYURKULAK, serhat.uyurkulak@fbu.edu.tr

1. Introduction

Michael Hardt and Antonio Negri's collaborative work can briefly be described as an attempt to make sense of the paradigmatic shifts witnessed in the mode of production, formation of subjectivities, and the organization of power during the global passage from industrial to postindustrial capitalism, or from modernity to postmodernity. This article, in turn, is an attempt to inquire into both the political-philosophical sources and implications of certain concepts introduced by Hardt and Negri such as Empire, multitude, and immaterial labor, and the theoretical framework within which these concepts operate. This inquiry will consist of tracing primarily the work of Gilles Deleuze and Félix Guattari as the most vital source of influence on the arguments put forward in *Empire* (2000) and *Multitude* (2004). It will rest on the fundamental assumption that the significance of Hardt and Negri's political theory cannot be fully assessed unless one approaches it from an ontological vantage point alongside an empirical one.

One of the remarkable achievements of Hardt and Negri in their discussion of the global imperial order is to demonstrate the effectiveness of Deleuzian philosophy in political analysis. But it should be noted at the outset that this philosophy is not so much applied to a situation as it fulfils a constituent role in the theoretical methodology through which Hardt and Negri view the history and politics of modernity and postmodernity. In other words, Deleuze and Guattari are not resorted to only when such older methods as the Marxist dialectical or historical materialism falls short of comprehending and giving adequate responses to postmodern condition, but they provide at an elemental level the theoretical coordinates of a political narrative within which these methods prove to fall short. *Empire*, Hardt and Negri's first book, thus, opens as already set on a particular key; there is a distinct plane upon which it premises itself, and this plane as well as the said narrative are thoroughly ontological. The dialectical ontology underlying the classical Marxist critique of capitalism is already put away in *Empire*, and this inaugural separation is deeply analogous in effect to the Spinozian gesture of Deleuze and Guattari in their intervention in the dominant current of Western philosophy and rejection of psychoanalysis as an oppressive mechanism imposed on the subject. Accordingly, this article also aims to illustrate how one of the core concepts of Marxism used in the formulation of political agency, namely the alienation of labor, loses its applicability in the theory of postindustrial, immaterial, and affective type of labor advanced by Hardt and Negri.

2. Empire and the Uncovering of the Plane of Immanence

Empire moves along this ontological key to which previous histories and philosophies of modernity are vigorously transposed, and it is through this very act that the narrative of modernity and its transformation into postmodernity is rewritten, and the analytical efficacy of older epistemologies is questioned. This operation is even more firmly grounded in the claim that the historical trajectory *Empire* outlines itself displays a shift necessitating a political-philosophical change of position. This change is expected to reflect the one Deleuze and Guattari take as a prerequisite for recognizing the ways of emancipation from various forms of political and subjective domination. According to that claim, "pure immanence" has now realized itself on a global level and it has become the absolute ontological ground of life in postmodernity. Hardt and Negri's rewriting of modernity and modern sovereignty, therefore, proceeds by tracking transcendence and immanence back into history with an eye to the moments in which energies and potentialities, such as those unleashed in the imperial order, were able to constitute human life in the broadest sense of the word.

It is possible to call this twofold movement of *Empire*'s historical narrative as synchronic and diachronic at the same time. On the one hand, *Empire* reads modernity and postmodernity as distinct historical moments and theorizes either one of them in line with a whole new set of concepts and prioritizations; on the other hand, it writes the genealogy of these concepts that are crucial to the analysis particularly of contemporary global system and the possibilities of political agency in it. The organizational principle, as it were, that keeps these two levels together is the immanentist inversion of previous histories that rest on a certain notion of transcendence either as a privileged perspective or as a place outside history that functions as the latter's negation or eruption. This move, once again, resonates both in intent and in substance with what Deleuze and Guattari did vis-à-vis Western philosophy and psychoanalysis, and one can well define this resonant project as the uncovering of the plane of radical potentiality as opposed to the apparatuses of capture that are integral not only to power but also to much of modern political theory working within the same logic of transcendence.

This movement is perhaps best illustrated in Hardt and Negri's characterization of the multitude. Being the productive power on economic, cultural, subjective, communicative, and affective levels in Empire, the multitude signifies an agency with full and inexhaustible potential of liberating activity completely immanent to the terrain of imperial regime, that is the entire life-space of postmodernity. However, being identical with the realm of immanence or coterminous with the immanent will to emancipation, the multitude also signifies a transhistorical movement under whose rubric are subsumed different political agencies coinciding with different periods—agents otherwise referred to as the revolutionary bourgeoisie, peasantry, or the proletariat depending on the historical conjuncture addressed, are redefined as the multitude. Their activities are similarly requalified as the activities of that new collective subjectivity. Hence, the multitude is the specified *agent* of liberation in postmodernity and the transhistorical *will* to liberation. It is, in this respect, self-sufficient and complete; it finds its *raison d'être* only in itself without having to be endowed with a telos from outside.

3. Desire and the Multitude

The complex conceptualization of the multitude that enables Hardt and Negri to desert the plane of transcendent subjectivity in favor of an immanent one is closely related to the Deleuzian notion of desire. For Deleuze and Guattari, desire has ontological primacy; it constantly creates and recreates itself as well as all aspects of human life through the connections of productive machines that it makes possible. Desire is always the desire to act and create assemblages; it is full potentiality and lacks nothing. Here, desire is redefined “as a process of continuous libidinal production rather than as a psychological condition of lack” (Ricciardi 2007: 1146). In that sense, it is pure affirmation in the mode of being the affirmation of its own will to produce and generate life by bringing into existence ever-new connections and flows. Desire, then, is both the agent and the will—it produces or connects flows as a desiring machine, and it is the very will to emancipation as a desiring power. When Deleuze and Guattari conceive of desire as ontologically primary, it also assumes a causal primacy in the relationship between power and resistance. Being a “deterritorializing” force, desire causes, or better still, compels power to wage a perpetual war of (re)territorialization against it (Boundas 1993: 136-40, 232-33). This formulation prioritizing desire is also relevant to the multitude and its relationship to Empire. At this point, it should be observed that the historical narrative particularly of *Empire* is based on the same displacement of the potential to cause to the new collective subjectivity it presents. The section titled “Two Europes, Two Modernities,” for instance, in which Hardt and Negri discuss the emergence of the modern notion of sovereignty in the sixteenth century, opens with not power but the very opening of the revolutionary plane of immanence and the multitude as its operative force. On various occasions in the book, Hardt and Negri emphasize the primacy of the revolutionary activity of the multitude as opposed to power, which is just reactionary in its interaction with this collective subject. As they argue, “the construction of Empire and its global networks is a *response* to the various struggles against the modern machines of power, and specifically to class struggle driven by the multitude's desire for liberation. The multitude called Empire into being (Hardt and Negri 2000: 43)”. Later, the writers explicate this argument:

The formation of Empire is a response to proletarian internationalism. There is nothing dialectical or teleological about this anticipation and prefiguration of capitalist development by the mass struggles. On the contrary, the struggles themselves are demonstrations of the creativity of desire, utopias of lived experience, the workings of historicity as potentiality. (...) The struggles that preceded and prefigured globalization were expressions of the force of living labor, which sought to liberate itself from the rigid territorializing regimes imposed on it. (51-52)

Mass struggles that took place throughout the history of modernity are revelations of the potentiality of the multitude. This is a potentiality that, by its nature, is limitless. Power imposes its own structures onto the creative activity of the multitude, thereby setting up new boundaries and strengthening the older ones to prevent the multitude's liberating desire from being realized. Empire is the most recent of these power structures.

Nevertheless, what makes Empire exceptional is the fact that the rule of imperial sovereignty and the multitude's production of life coexist within the same space. As a historical consequence of the revolutionary activity of the multitude, the transcendent and territorial powers of modernity were left with no other choice than to undermine themselves by adapting to the immanent production of life by the multitude. In this regard, the imperial sovereignty signifies an attempt to reterritorialize the productive flows and connections of the multitude on a global level; yet, quite paradoxically, it can do so only by constantly deterritorializing itself. At

this historical conjuncture, power and desire are deeply integral to each other due to the inflation and stretching out of all spaces that were previously constructed with the binary logic of inside-outside to cover the entire domain of postmodernity.

The creative desire of the multitude no longer exists on the margins or outside; on the contrary, it is now the only generative force, and the imperial regime provides it with more means of emancipation by trying to attune itself to the multitude's life-producing activities. Hardt and Negri write that "[w]hen one adopts the perspective of the activity of the multitude, its production of subjectivity and desire, one can recognize how globalization, insofar as it operates a real deterritorialization of the previous structures of exploitation and control, is really a condition of the liberation of the multitude" (2000: 52). This seems to be one of the reasons why, in Hardt and Negri's terms, the construction of Empire is good in itself but not for itself—good in itself as it overthrows the territorializing and transcendent structures of modernity, but not for itself because in doing so it enables the multitude to act more freely. And this should demonstrate why Alex Callinicos is partly right when he suggests that "central to Negri's ontology is not liberty, but Life" (2007: 169). Clearly, to the extent that subjectivity and the multitude are perceived as ontological principles, they become constitutive or generative of life itself.

4. Body Without Organs, *Socius*, and Miraculation in Capitalism

In terms of the form they assume in postmodernity, that is, in terms of their structuration as networks of power and flows of capital, the imperial sovereignty and the space of Empire have an existence as the "body without organs" (Deleuze and Guattari 2000: 9-16). Just as the body without organs both attracts and repels the desiring machines, and just as it registers the movements and connections of desire on its surface, Empire registers in its unique structure the productive activities of the multitude, which produces and distributes affects, sociality, and culture through a network-type organization. In *Anti-Oedipus*, Deleuze and Guattari argue that human history features three types of societies. In each one of these, a *socius* exists functioning as a body without organs in relation, and in some cases, in opposition to the desiring-machines. The *socius*, or the body without organs, is the full body of the earth in primitive societies, it becomes the full body of the despot in barbaric societies, and it is the full body of the money-capital in capitalist society. What characterizes the *socius* as the body without organs in all these societies is not only its particular but also the universal style of establishing relationships and ultimately falling back onto the desiring-machines (Deleuze and Guattari 2000: 140, 193, 223).

Roughly speaking, the relationship between the body without organs and the desiring-machines is set and continually reset through three component states. The first one of these is the paranoiac state in which the body without organs is full and in a rigid stasis—a situation which can be described only in such tautological terms as those used by the French poet Antonin Artaud: "The body is the body / it is all by itself / and has no need of organs / the body is never an organism / organisms are the enemies of the body" (quoted in Deleuze and Guattari 2000: 9). The body described in these lines and taken as a model by Deleuze and Guattari is without organs not only because it does not need them, but also "every coupling of machines, every production of a machine, every sound of a machine running, becomes unbearable to the body without organs" (2000: 9). Therefore, the body without organs resists the organ-machines by presenting "its smooth, slippery, taut surface as a barrier. In order to resist linked, connected, and interrupted flows, it sets up a counterflow of amorphous, undifferentiated fluid" (Deleuze and Guattari 2000: 8).

The *socius*, then, is both a surface shielding against the desiring-machines and an amorphous, undifferentiated fluid conflicting with the latter's multiple and potentially infinite set of connections, breakdowns, and reconnections. Since it has no productive machines or proper transmitters of flow, the body without organs in the paranoiac state is "the unproductive, the sterile, the unengendered, the unconsumable" (Deleuze and Guattari 2000: 8). Nevertheless, the very quality of being a surface makes it possible for the body without organs to record the desiring-machines that it is affected by. As Deleuze and Guattari write, "the *socius* as a full body forms a surface where all production is recorded, whereupon the entire process appears to emanate from this recording surface" (2000: 10). Whether it be the earth, the despot, or capital, in that second state, the *socius* registers on its surface the processes of production, thereby attracting the desiring-machines rather than repelling them. This attraction culminates in a reversal in the third state where the body without organs is illusively established as the generator of the desiring-machines themselves. Here, the full body of the earth, the despot, or capital "miraculates" and presents itself as the only precondition for all production (Deleuze and

Guattari 2000: 11).

Although it is unproductive and sterile as a paranoiac-machine in its rejection of the desiring-machines, the body without organs is in fact produced “at a place and a certain time in the connective synthesis, as the identity of producing and the product” (Deleuze and Guattari 2000: 8). Moreover, alongside its lack of productive organs or productivity, the body without organs also lacks the image of a body, “it has nothing whatsoever to do with the body itself, or with an image of the body. It is the body without an image” (Deleuze and Guattari 2000: 8). What is most important in the first statement above is that the production of capital as the *socius* occurs at a place and a certain time in the connective synthesis in Deleuze and Guattari’s terms, which, in our present context, refers to the schizophrenic processes of capitalism. The connective synthesis is an aspect of the schizophrenic condition in which the desiring-machines, libido, and labor connect to each other or flow through these connecting portals in an unrestrained fashion, moving in multiple directions. It is no wonder that the phase which is characterized by the ever-expanding and unfixed movement of the connective synthesis also displays the unleashing of the desiring-machines/libido and productive forces/labor, as well as the decoding of all established values and the deterritorialization of rigid social-political structures of subjectivity. It can be asserted that to Hardt and Negri, Empire is also the name of this schizophrenic condition of constant expansion and open-endedness; imperial terrain is the smooth surface of the body without organs inhabited and affected by the multitude, and it is the ever-changing assemblage of desiring-machines producing the immanent plane of life in postmodernity by virtue of the immaterial and affective labor they expend. We will return to immaterial labor and the schizoid character (in the sense this term has in *Anti-Oedipus*) of postindustrial production, but now we shall note briefly how, for Deleuze and Guattari, capital, the *socius* of capitalism, and Oedipus, the generator of the unconscious for psychoanalysis, are remarkably similar in their “miraculating” operations.

In a famous statement in the *Communist Manifesto*, Karl Marx and Friedrich Engels refer to a host of radical transformations brought about by the rise of capitalism: “All fixed, fast-frozen relations, with their train of ancient and venerable prejudices and opinions, are swept away, all new-formed ones become antiquated before they can ossify. All that is solid melts into air, all that is holy profaned” (Marx and Engels 1949: 6). However, as they further assert, not everything remains airborne in capitalist society; modernity deterritorializes and decodes on the one hand, but on the other, it reterritorializes and recodes what it has unleashed or demolished: “[Capitalism] has pitilessly torn asunder the motley feudal ties that bound man to his ‘natural superiors,’” “drowned the most heavenly ecstasies of religious fervor, of chivalrous enthusiasm, of philistine sentimentalism,” and it “has torn away from the family its sentimental veil.” Nevertheless, it has established “naked self-interest,” “callous ‘cash payment,’” “egotistical calculation,” and “money relation” as the only bond among humans (Marx and Engels 1949: 5-6). Then, with money, or with the exchange relations maintained through the medium of money, all social-productive relations are reterritorialized and recorded in “this imageless, organless body, the nonproductive, exist[ing] right there where it is produced” (Deleuze and Guattari 2000: 8). Put differently, at a certain point of the connective synthesis of capitalist decoding, money establishes itself as a body without organs by means of which the social-productive relations and labor with its multiple qualities are translated into one language and are ultimately captured and uniformed. It is possible to state that this is one of the recoding operations the capitalist *socius* effects—the circumstances equalizing every production/product and every social relation exclusively through money necessitates that everything first be equalized with money itself, thereby being registered on the surface of the *socius* and having no value or meaning whatsoever without the body without organs.

This, however, is not the only way capitalist *socius* registers or records production. The situation in which production/products and social relations appear to lose their meanings and values without the mediation of the body without organs is carried, in a more subtle way, to the level of miraculation, and now it occurs as if the desiring-machines are created by capital itself, whereas the opposite is the case. Deleuze and Guattari argue that capital

produces surplus value, just as the body without organs reproduces itself (...). It makes the machines responsible for producing a relative surplus value, while embodying itself in the machine as fixed capital. Machines and agents cling so closely to capital that their very functioning appears to be miraculated by it. Everything seems objectively to be produced by capital as quasi cause.” (2000: 10-11)

To Marx, the valorization of capital or the creation of surplus value, be it absolute or relative, is an operation

that is concealed within the production process itself, and to understand the nature of this process, one should abandon the viewpoint of exchange and adopt the perspective of commodity production. In this regard, what Deleuze and Guattari describe as the falling-back of the body without organs onto the desiring-production by establishing itself as the latter's quasi cause is expressed by Marx in *Capital* in the context of commodity fetishism and the reification occurring within exchange. Marx argues that in capitalism the commodity form "reflects the social characteristics of men's own labor as objective characteristics of the products of labor themselves, as the socio-natural properties of these things" (1990: 164-65). The commodity form objectifies and effaces the labor that goes into the product, and it creates the illusion that the commodity exists of its own accord; labor does not come prior to it but the commodity appears as already and naturally bearing in its objective being the value created by labor. Consequently, Marx adds, the products of human hand and brain (the aggregate of which is obviously capital) "appear as autonomous figures endowed with a life of their own, which enter into relations both with each other and with the human race," (1990: 165) whereby humans are rendered incapable of entering into relations with each other without the mediation of objects. This seems to be what Deleuze and Guattari emphasize when they write that "production is not recorded in the same way it is produced" as in this "perverted, bewitched world (...) capital plays the role of a recording surface that falls back (...) on all of production" (2000: 11).

5. Oedipus, the Non-Lapsarian Subject, and Postindustrial Capitalism

As a pattern conditioned by bourgeois society and eventually espoused by psychoanalysis to straitjacket the schizophrenic-machine, Oedipus carries all the qualities attributed to money-capital by Deleuze and Guattari—it recodes and falsely records, it miraculates and colonizes libido through the notions of castration and the unconscious. Parallel to capital the *socius*, Oedipus comes upon an essentially schizophrenic connective synthesis of the desiring-machines. The stage in which libido is able to produce multiple and infinite connections with other desiring-machines turns into an anti-productive state with the advent of Oedipus. Oedipus first registers and codes desire in the "papa-mama-me" pattern, and later it miraculates desire by presenting itself as the real record of libidinal flows; as something which is not produced and placed upon desire but producing the latter as its quasi cause (Deleuze and Guattari 2000: 51-6, 68-75). As a result, Oedipus takes over the mythical role of the commodity in the realm of desiring-production. It forcefully manipulates the schizophrenic working of desire to bring about a false recording or representation of libido privileging the territorialized and coded subject of modernity. Yet, Deleuze and Guattari ask whether "the recording of desire go[es] by various stages in the formation of the Oedipus complex[.] Disjunctions are the form that the genealogy of desire assumes; but is this genealogy Oedipal, is it recorded in the Oedipal triangulation?" (2000: 13) Their answer must be a negative one. In *Empire*, Hardt and Negri assume a similar position vis-à-vis the modernist histories of revolutionary struggles and the collective subjects that waged them. Their rewriting of the genealogy of those struggles through the concept of multitude presupposes that the transhistorical revolutionary desire and activity of this new political subject have been recorded or represented falsely by narratives using patterns that are not unlike the Oedipal triangulation in psychoanalysis. One may assert that this is one of the reasons why Hardt and Negri retain the historical materialist aspect of Marxism while rejecting the dialectical method, provided dialectics itself is understood in the triangular form of thesis-antithesis-synthesis.

Oedipus, like capital, is produced at a certain time and place within the connective process of "and...and" but is marked by the disjunctive mechanism of "either...or." Once it is established in opposition to libido and desire, it begins to exist as a body without organs, as a surface being exposed to the desiring-machines but at the same time recording and coding the desiring production in an anti-productive way. What follows is another version of commodity fetishism, or rather, of capitalist miraculation: Oedipus now falls back onto the desiring-production and claims to be the generator of the libidinal flows that have been recorded on its triangular surface. Suppose it is the false genealogy of surplus value coded on the capital-body that misrepresents the actual processes and forces of social production. In that case, it is the false genealogy of Oedipus and its familialism that subsume and misrepresent the actual characteristics of desiring-production.

What is strikingly common to the miraculating machines of Oedipus and money-capital, or to the theories of Oedipus complex and commodity fetishism together with the attendant reification of social relations of production is that they both operate as narratives of distinct separation and alienation from an original state,

from a more authentic and natural, as it were, relation to one's own self and labor. Even more striking, however, is the fact that this traumatic "lapse" into the separated and alienated condition that psychoanalysis and Marxism point to figures as the moment where the would-be subjects of the unconscious and revolutionary politics both step into the symbolic and economic-political order of society and become subjects *as such*. Subjectivity, accordingly, is inconceivable without this dual lapse—the unconscious as well as the conditions of class consciousness are shaped within this post-lapsarian order where the signifier and the commodity reign supreme through castration and alienation.

Such theories of individual and social being are clearly discredited in *Empire* and *Multitude*. In an attempt to better articulate Hardt and Negri's position, we would like to turn to Donna Haraway's "A Cyborg Manifesto," where she challenges psychoanalytic and political stories of fall from the viewpoint of a postindustrial mode of being that is quite in tune with the ontology of immanence established by Deleuze and Guattari, and espoused by Hardt and Negri as opposed to the dialectical notions of subjectivity and agency:

An origin story in the "Western," humanist sense depends on the myth of original unity, fullness, bliss and terror, represented by the phallic mother from whom all humans must separate, the task of individual development and of history, the twin potent myths inscribed most powerfully for us in psychoanalysis and Marxism. Hilary Klein has argued that both Marxism and psychoanalysis, in their concepts of labor and of individuation and gender formation, depend on the plot of original unity out of which difference must be produced and enlisted in a drama of escalating domination of woman/nature. The cyborg skips the step of original unity, of identification with nature in the Western sense. (...) The cyborg does not dream of community on the model of the organic family, this time without the oedipal project. The cyborg would not recognize the Garden of Eden; it is not made of mud and cannot dream of returning to dust (Haraway 1999: 273).

The cyborg that Haraway posits as the posthumanist subject of contemporary world is marked by the breakdown of three boundaries raised by modernity and maintained by theories analyzing or even critiquing it. These collapsed boundaries are the ones between human and animal, animal-human organism and machine, and physical and non-physical. Although it is difficult to claim that psychoanalysis, both in its Freudian and Lacanian forms, has ever regarded as possible a homecoming or reunification such as the one implied by Haraway, it might be claimed that the early writings of Marx and the works of several prominent Marxist thinkers seem to envision such a return. Marx, for instance, in his *Early Writings*, writes extensively about the species-being of humankind, which is suppressed, or rather, contaminated by capitalism: "Estranged labor (...) turns *man's species-being*—both nature and his intellectual species-powers—into a being *alien* to him and a *means* of his *individual existence*. It estranges man from his own body, from nature as it exists outside him, from his spiritual essence, his *human essence*" (1992: 329).

Likewise, in *History and Class Consciousness*, Georg Lukacs writes that the commodity becomes crucial "for the subjugation of men's consciousness to forms in which (...) reification finds expression and for their attempts to comprehend the process or to rebel against its disastrous effect and liberate themselves from the servitude to the 'second nature' so created" (1972: 86). Nevertheless, one might argue that this vision exists in Marx and Lukacs in the form of negation, which is to say that this vision does not define the qualities of a lost paradise, an Eden to be regained, but it points to the possibility of a radically different mode of existence that could be attained by acting through and ultimately transcending the conditions capitalist society presents. At any rate, Haraway contends that after the collapse of the boundaries set by industrial capitalism and modernity, these narratives of separation and alienation do not hold. Postindustrial production has created a new form of subjectivity and laboring activity due to which men and women are no longer faced with alien objects, and they are not alienated from the essence of their social being (or species-life) because of the commodification of their labor power. This new laboring activity is significantly close to the concept of immaterial production that Hardt and Negri describe in *Multitude*.

The historical process by which the multitude realizes its potential in accordance with its ontology is the global transition into postmodernity. Moreover, the fundamental aspect that distinguishes postmodernity from previous historical conditions is the replacement of Fordist production by post-Fordism, or material labor's losing its hegemonic position to immaterial labor. Hardt and Negri claim in *Multitude* that although industrial proletariat has not shrunk in number but rather expanded, it has nevertheless ceased to be the paradigmatic subject of social struggles. As the material production in the factory has become increasingly flexible, the labor

theory of value that Marx based on the measurable labor time has been invalidated along with the conventional definitions of working class and capitalist exploitation made on that basis. This is best observed in immaterial production: “[M]aterial production—the production, for example, of cars, televisions, clothing, and food—creates the *means of social life*. (...) Immaterial production, by contrast, including the production of ideas, images, knowledges, communication, cooperation, and affective relations, tends to create not the means of social life but *social life itself*” (Hardt and Negri 2004: 146). Consequently, this form of labor, which produces a value that is impossible to measure and fully appropriate, connects all human beings on a common plane of production. The multitude signifies this common life immanent to the life-space of postmodernity, and what makes it a political agent is that the exploitation it is subjected to but ultimately evades by virtue of the immateriality of its labor puts it against global capital. Whereas capital needs it for surplus extraction, the multitude has the power and ability to constitute life with all its dimensions autonomously from the former.

In his essay on immaterial labor, Maurizio Lazzarato discusses how this total production of social life by the multitude (although he does not use this term yet) has been made possible by post-Fordism. For Lazzarato, labor in the post-Fordist era reveals a much broader nexus between knowledge and production, and it displays a new technical and subjective-political composition among the workers. This novel aspect is the immateriality of labor that is qualified as “the labor that produces the informational and cultural content of the commodity” (Lazzarato 1996: 133). The production of the informational and cultural content of a commodity rather than the material commodity itself implies a class of producers that is formed neither on the basis of industrial labor time and value, nor through an antagonistic relationship to capital. It now becomes an ensemble, a social body composed of concrete subjects inserted in and interacting with concrete settings of life and production.

Lazzarato suggests that as production becomes something about information and cultural content, labor begins to rely on skills involving cybernetics and computers (like those proper to Haraway’s cyborgs) as well as activities concentrated on “defining and fixing cultural and artistic standards, fashions, tastes, consumer norms, and more strategically, public opinion” (1996: 133). The production of such immaterial commodities, which previously required the intellectual output of a group of experts, is now generalized among all producers and becomes part and parcel of what Lazzarato calls mass intellectuality. The production that is carried out by mass intellect is not only the creation of goods or commodities, but it also refers to the production of subjectivities and intersubjective relations through the milieu commodities create. Commodity production is now a compound process that involves all types of mass intellectuality and consumers’ desires. In that respect, it functions as a connecting machine where subjectivities become attached to each other. The creation of value thus depends precisely on the creation of intersubjectivity or social relationality that the integrated production-consumption process necessitates. Immaterial labor, as long as it fulfils this role, features as an interface: “The activation of both productive cooperation and the social relationship with the consumer is materialized within and by the process of communication” and the “particularity of the commodity produced through immaterial labor (...) consists in the fact that it is not destroyed by the act of consumption, but rather it enlarges, transforms, and creates the ‘ideological’ and cultural environment of the consumer,” which situation inevitably encompasses the producers who are consumers as well (Lazzarato 1996: 138). In his essay titled “Struggle, Event, Media,” Lazzarato discusses the shift from the factory to the corporation and argues that the latter, by utilizing immaterial labor, “does not generate the object (the commodity), but rather the world in which the object exists. Nor does it generate the subject (worker and consumer), but rather the world in which the subject exists” (Lazzarato 2003). After all, affects, information, signs, language, and images created by immaterial labor “do not represent something, but rather contribute to making it happen. Images, languages, and signs are constitutive of reality and not of its representation” (Lazzarato 2003).

6. Conclusion

In this article, we have tried mainly to focus on the philosophical and theoretical sources of several concepts Hardt and Negri use in their analysis of the milieu that has been referred to, among others, as postmodernity, postindustrial society, or the imperial regime. We would like to recapitulate this account, which is by no means exhaustive of the arguments raised in *Empire* and *Multitude*, by returning to a point that has been presented as our central subject of inquiry, namely the ontological character of Hardt and Negri’s political theory. Postmodernity for Hardt and Negri has a twofold quality that is also found in their conceptualization of the multitude. First, postmodernity appears with a new ontology of social being; it is a distinct historical moment

which eradicates the classical antagonism between the proletariat and the bourgeoisie in favor of a much more open and inclusive political subjectivity, and abolishes the long-established oppositions between inside and outside, immanence and transcendence, affirmation of desire and alienation, in favor of the first term of each binary. Second, this new mode of social being is turned by Hardt and Negri into an analytical tool with which to understand history as such; it becomes a transhistorical ontology of all political and social forms.

In this ontology, there is no place for the myth of lapse or separation from an original state; nor is there in postmodernity a place for Oedipus, commodity fetishism, and reification as it is a condition where all production is simultaneously the production (and consumption) of culture, affects, images, intersubjective relations; in short, of social life as a whole. In the terrain of Empire, there is no longer a negative subjectivity that experiences its access into and existence within the capitalism of Marx, the culture of Freud, and the symbolic order of Lacan as trauma and alienation. This world, on the contrary, is one of immediate connections and ever-expanding relations where all kinds of mediation are undone through the multitude's total and immanent production of life and of itself. As Negri notes elsewhere, all production can be seen as having "become linguistic; consequently, subjectivity now presents itself through language itself. The abstraction of communication becomes the body of singularities... Thus the multitude is born" (2007: 49). This linguistic and communicative aspect of the multitude leads it and "all the elements of life back to a poetic reconstruction" (Negri 2007: 54). And herein resides the biopolitical force that is not merely resistant to the capturing apparatuses of biopower but is constitutive of the life and creative projects of the multitude.

Perhaps one can best understand this new configuration by revisiting and slightly modifying Hardt and Negri's statement about the formation of Empire that "there is nothing dialectical or teleological" (2000: 51) in postmodernity and, in fact, in all history; there has always been only the "creativity of desire, utopias of lived experience, the workings of historicity as potentiality" (2000: 52). In this regard, the dialectical ontology of Marxism is nothing but a "teleology of sorts" that is "constructed only after the fact, *post festum*" (2000: 52). Hardt and Negri retain dialectics merely as a concept for relationality while they break with its *post factum* perspective. Their political theory thus powerfully asserts itself as one of immanence, the actuality of history, and of the will to life and liberation.

The notion of mediation is doubtless the core of dialectics and every theory of ideology in one way or another grapples with the question as to how one should theorize the ways in which a certain "essence" is mediated by its representation or reflection, by what it overdetermines or conditions—the long-debated theory of base and superstructure is a case in point. A discussion of the diverse responses given to this question is outside the scope of this article. Nevertheless, we would like to conclude by asking in connection with the concept of ideology whether Hardt and Negri's transhistorical and immanentist political ontology itself might be seen as overdetermined by the historical moment of transnational capital and be consequently read as one reflection of the ideologies of globalization, late capitalism, neo-liberalism, or consumerism. We maintain that how one chooses to answer this question is in itself a political decision as well.

References

- Boundas, C. (1993). *The Deleuze Reader*. New York: Columbia University Press.
- Callinicos, A. (2007). In *The Philosophy of Antonio Negri Vol. 2: Revolution in Theory* (T. S. Murphy & A. K. Mustapha, Eds.). London, Ann Arbor: Pluto Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2000). *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia* (R. Hurley et al., Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, D. (1999). A Cyborg Manifesto. In *The Cultural Studies Reader* (S. Daring, Ed.). London, New York: Routledge.
- Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Multitude*. New York: Penguin.
- Lazzarato, M. (1996). Immaterial Labor. In *Radical Thought in Italy Vol.7* (P. Virno & M. Hardt, Eds.). Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Lazzarato, M. (2003). Struggle, Event, Media (A. Derieg, Trans.). <https://transversal.at/transversal/1003/lazzarato/en?hl=lazzarato>. Last retrieved 18.06.2022.
- Lukacs, G. (1972). *History and Class Consciousness* (R. Livingstone, Trans.). Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Marx, K. (1990). *Capital Volume I* (B. Fowkes, Trans.). London, New York: Penguin.
- Marx, K. (1992). *Early Writings* (R. Livingstone & G. Benton, Trans.). London, New York: Penguin.

- Marx, K. & Engels F. (1949). *The Communist Manifesto* (P. M. Sweezy & L. Huberman, Trans.). New York: Monthly Review Press.
- Negri, A. (2007). Art and Culture in the Age of Empire and the Time of the Multitudes (M. Henninger, Trans.). *SubStance*, 38(112), 47-55.
- Ricciardi, A. (2007). Immanent Miracles: From De Sica to Hardt and Negri. *MLN*, 122(5), 1138-1165.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

- Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
- 2.** Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
- 3.** Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
- 4.** Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



ÖĞRETMEN ADAYLARININ SENARYO TEMELLİ ÇELİŞKİLİ BİLİMSEL İDDİALARI AÇIKLAMA TERCİHLERİNİN İNCELENMESİ

Examination of Preservice Teachers' Preferences for Explaining Conflicting Scientific Claims Based on Scenarios

Ayten KİRİŞ AVAROĞULLARI¹ ve Aylin ÇAM²

¹Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Muğla,, aytenkiris@mu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7721-0853

²Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Muğla,, aylinecam@mu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2853-8713

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

06.09.2022

Kabul/Accepted:

26.10.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1171638

Anahtar Kelimeler

Çelişkili iddiaları açıklama, bilimin doğası, öğretmen adayları, senaryo temelli biyoloji ölçeği, senaryo temelli tarih ölçeği

Keywords

Explaining conflicting claims, nature of science, prospective teachers, scenario-based biology questionnaire, scenario-based history questionnaire

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının uzman olmadıkları konularda çelişkili bilimsel iddialara ilişkin açıklama tercihlerini belirlemek için senaryo temelli çelişkili bilimsel iddiaları açıklama ölçeğini Türkçeye uyarlamak ve fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji disiplinlerine dayalı çelişkili konulara ilişkin uzman anlaşmazlığına dair açıklama tercihlerini incelemektir. Araştırmada iki farklı çalışma grubu ile birbirini takip eden iki farklı araştırma yürütülmüştür. Birinci çalışma grubu 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz döneminde öğrenim gören biyoloji senaryosu için 341, tarih senaryosu için 337 gönüllü öğretmen adayından oluşmaktadır. Bu gruptan toplanan veriler ölçeğin Türkçeye uyarlanması çalışmasında kullanılmıştır. İkinci çalışma grubu, fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının uzman olmadıkları tarih ve biyoloji senaryolarıyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerini karşılaştırmak için 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören 55 fen bilgisi ve 60 sosyal bilgiler öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırmanın verileri tarih ve biyoloji konularına dayalı senaryolarına dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama ölçeği ile toplanmıştır. Ölçeğin Türk kültürü için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir. Diğer bulgu ise Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji disiplinlerine yönelik açıklama tercihleri farklılaşmaktadır.

ABSTRACT

The aim is to adapt the scenario-based explaining conflicting scientific claims questionnaire to Turkish in order to determine pre-service teachers' explanation preferences for contradictory scientific claims on unfamiliar subjects, and to examine science and social studies pre-service teachers' explanation preferences regarding conflicting issues based on history and biology. In the study, two different studies were carried out with two different study groups. The first group consists of 341 volunteer pre-service teachers for the biology scenario and 337 volunteer pre-service teachers for the history scenario, studying in the fall semester of the 2021-2022 academic year. The data were used for adapting the scale to Turkish. The second group consisted of 55 pre-service science and 60 pre-service social studies teachers studying at the 4th-grade level. The data were collected with the explaining conflicting scientific claims questionnaire, which consists of scenarios based on history and biology. It has been determined that the questionnaire is a valid and reliable tool for Turkish culture. The other finding is that the explanation preferences of pre-service science and social studies for the disciplines of history and biology differ.

Atıf/Citation: Kiriş Avaroğulları, A. ve Çam, A. (2023). Öğretmen Adaylarının Senaryo Temelli Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Tercihlerinin İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(135-148).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Aylin ÇAM, aylinecam@mu.edu.tr

1. Giriş

Aynı konuda uzmanların öne sürdükleri fikirler ve referans aldıkları bilgi kaynakları farklılaşabilmektedir. Aslında bilimsel ilerlemenin temelinde bilim insanlarının diğer meslektaşlarının verdikleri bilgilerle çelişen bilgi iddiaları ortaya koymaları vardır. Tarih disiplini açısından baktığımızda tarihçi bir olay ile ilgili yeni bulunduğu kaynaklar ışığında önceki anlatımlardan farklı nedenler ve sonuçlar ile yeni bir tartışma geliştirebilir. Bu durumda doğal olarak aynı konu üzerinde çelişkili iddiaları ortaya çıkaracaktır. Bilimsel çalışma keyfi olmayacağına göre uzmanların anlaşmazlığının nedenlerini tartışmak ve açıklamak gerekir.

Konu alanında uzman olmayan okuyucular çelişkili iddialarla karşılaştıkları zaman disiplin hakkında bilgi ve araştırma yöntemleri açısından yeterli bilgiye sahip olmadıklarından dolayı uzman anlaşmazlığının nedenlerine ilişkin kendi varsayımlarına dayalı makul bir açıklama bulmaya ihtiyaç duyacaklardır. Meslekten olmayan yani alan uzmanı sayılmayan okuyucuların aynı konuda farklı uzmanlar tarafından öne sürülen çelişkili iddialar ile karşılaştıklarında hangi bilginin doğru olduğuna nasıl karar verdiklerini bilmek eğitim ve öğretim ortamlarında planlar yapmak için gereklidir. Öğrenme ortamında öğrencilerin kanıt temelli öğrenme ile birden fazla kaynak sorgulamaya ve bir açıklama yapmaya teşvik edilmeleri, sorgulama, eleştirel düşünme ve tartışma becerilerini geliştirmeye yönelik etkinlikler planlamaları bütün disiplinler için kritik öneme sahiptir (Wiley, Griffin, Steffens ve Britt, 2020). Pek çok ülkenin fen müfredatında öğrencilerin tartışma, karar verme ve kaynakların geçerliğini değerlendirme becerilerini geliştirmek (Topçu, 2015) ve vatandaşlık bilinçlerini artırmak amacıyla sosyo-bilimsel konular yer almaktadır (Bayram-Jacobs ve diğerleri, 2019). Ayrıca hem sosyal hem fen bilimleri öğretiminde kanıt/kaynak sorgulama temelli argümanlar geliştirme (Şekerci, 2021) argümantasyon yöntemi (Demiral ve Çepni, 2018) ve tartışmalı konular (Avaroğulları, 2016) ile öğrencilerin çelişkili kaynakları sorgulamaları beklenmektedir. Ancak böylece okul yaşantısında disiplinlerin doğasının anlaşılmasında üst düzey amaçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Bu bağlamda okul derslerinde yapılan etkinliklerde veya sosyal hayatta çelişkili iddialar ile karşılaşan öğrencilerin ihtilafın nedenini anlamaya yönelik açıklama tercihlerini mümkün olduğunca daha net belirlemek ve buna göre bir yol izlemek mantıklı olmaktadır. Ortaokul ve lise düzeyi itibarıyla çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri yönünde farkındalık kazanan öğrenciler, uzmanların neden veya hangi yolları takip ettiği için farklı sonuçlara ulaştıklarını anlayabilecek ve nihayetinde karar vererek kendileri için bir çözüm yolu geliştirebileceklerdir.

İlgili alan yazında yapılan çalışmalarda uzman olmayan kişilerin çelişkili kaynaklardaki uzman anlaşmazlığına dair açıklamalarının 1-konu karmaşıklığı, 2- farklı araştırma yöntemleri 3-uzmanların motivasyonu ve 4-uzmanların yeterliği gibi 4 temel boyuttan kaynaklandığı belirtilmiştir (Dieckmann ve Johnson, 2019; Thomm, Hentschke ve Bromme, 2015). Bu çalışmalarda araştırma yöntemleri ve konu karmaşıklığı “bilgi ile ilgili nedenler” kapsamında, araştırmacının yeterliği ve motivasyonu ise “araştırmacı ile ilgili nedenler” kapsamındadır.

Bireylerin eğitim geçmişi ve disiplin alanı hakkındaki düşüncesi, çelişkili iddiaların nedenini konu alanının karmaşıklığına bağlama konusundaki tercihlerini etkileyebilir (Bromme, Thomm ve Wolf, 2015; Dieckmann ve Johnson, 2019). Bromme ve Goldman (2014) tarafından yapılan çalışmada çelişkili iddialarla karşılaşınca öğrencilerin bir iddianın geçerliğini kendi bilgi ve inançlarına dayanarak değerlendirme çabasında oldukları bildirilmiştir. Koutsianou ve Emvalotis (2021) tarafından ilkökul öğretmenleri ile tarih ve bilim senaryolarına dayalı görüşmelerde öğretmenlerin uzmanların bakış açılarını belirlemede kullandıkları en yaygın kriter ön bilgilerine ve mantığa uygun olması şeklinde belirtilmiştir. Barzilai, Thomm ve Shlomi-Elouz (2020) tarafından yapılan çalışmada, katılımcılar tarih disiplini ile ilgili verilen ve kendileri için tanıdık olan konular ile ilgili ön bilgileri ile aynı doğrultuda tutarlı iddialar sunan bir tarihçiyi daha güvenilir olarak belirtmişlerdir. Dinç ve Üztemur (2019) tarafından öğretmenler ile yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bireyler konu ve disiplin hakkındaki genel bilgilerine güvendikleri zaman uzman güvenilirliğini sorgulamadan kendi fikirlerine yakın buldukları açıklamayı tercih etmektedirler (Kienhues, Thomm ve Bromme, 2018). Ayrıca, meslekten olmayanların bir alanda kullanılan araştırma yöntemleriyle ilgili varsayımları, çelişkinin nedenini uzmanlar tarafından kullanılan araştırma yöntemlerindeki farklılıklara bağlama olasılığını artırabilir (Kienhues ve diğerleri, 2018). Diğer önemli bir nokta uzman olmayan okuyucular çelişkinin nedenini çelişkili bilgilerin kaynağının yani alan uzmanlarının yeterlikleri ve motivasyonlarında arayarak böylece iddialar arasındaki çelişkiyi açıklamaya çalışabilirler. Bu durumda çelişkili iddialar karşısında muhtemelen bilginin doğruluğundan ziyade hangi uzmana güvenecekleri yönünde bir anlayış geliştireceklerdir. Diğer bir deyişle neye inanacakları yerine kime inanacakları doğrultusunda karar verme yönünde kurtarıcı bir değerlendirme

yapacaklardır (Bromme ve Goldman, 2014; Duncan, Chinn ve Barzilai, 2018; Rossman ve Merk, 2019). Bir araştırmacının çıkarları olduğu varsayılıyorsa okuyucu çelişkinin nedenini uzmanın kişisel çıkarlarına atfedebilir. Aynı fikirde olmayan araştırmacıların iddialarındaki çelişkinin nedeni sadece araştırmacıların çıkarları açısından değil farklı metodolojik yaklaşımlardan veya konunun karmaşıklığından da kaynaklanıyor olabilir (Bromme ve diğerleri, 2015, Thomm ve Bromme, 2016). Bu durum da eğitim ortamlarında mümkün olan erken zamanlarda öğrencilerin çok boyutlu düşünceleri açısından farkındalık kazanmanın önemini ortaya koymaktadır.

Çelişkili iddiaları ve uzman çatışmalarını açıklamada disipline özgü bağlamın etkisinin farklılık gösterdiği de bilinmektedir (Muis, Bendixen ve Haerle, 2006). Beşeri bilimlerdeki bilginin aksine, bireyler genellikle doğa bilimleri hakkındaki bilgileri daha nesnel olarak algılamaya eğilimlidirler (Thomm ve Bromme, 2016; Thomm, Barzilai, ve Bromme, 2017). Bilhassa, kişiler tarihsel ve sosyal konularda bilginin öznel ve geçici doğasını daha kolay kabul etmektedirler (Barzilai ve Weinstock, 2015; Kuhn, Cheney, Weinstock, 2000). Bununla birlikte, meslektan olmayanların sosyal bilimler veya tarih gibi diğer disiplinlerdeki uzman çatışmalarını nasıl açıkladıkları hakkında daha az şey bilinmektedir. Fen bilimlerinde bilgi inşası, bilinen deneysel işlemlere dayalı olarak algılanırken, tarihteki bilgi inşası daha fazla yorumlama içeriyor olarak algılanmaktadır (Hofer, Harris ve Goldstein, 2011). Zaten tarihin doğasına yönelik ilgili alan yazında temel tartışma “bilimsellik” üzerinedir ve farklı anlayışlar bu yönde farklı açıklamalar yapmıştır (Altınay, 2020; Evans, 1999).

Alan uzmanı sayılmayan kişiler, bilimsel çatışmaya ilişkin öznel açıklamalarını, bilimin doğası ve üretimi hakkındaki epistemik inançlarına dayandırabilirler. Tarih öğretmenlerinin tarihin doğasına ilişkin inançları ile tarih dersinin nasıl öğretilmesi gerektiğine dair inançları arasında bir şekilde bağlantı olduğu bilinmektedir (Voet ve De Wever, 2016). Aslında tarihin ne olduğu, tarihi bilginin nasıl oluştuğu ile ilgili epistemolojik inançlar tarihsel düşünme becerileri ve kavramları ile ilişkilendirilmekte (Avaroğulları, 2016) lisans programlarında sosyal bilgiler ve tarih öğretmen adayları ile kanıt temelli çelişkili iddialar sorgulama yönünde ders etkinlikleri karşılaştıkları görülmektedir. Fen öğretiminde sosyobilimsel konular ve argümantasyon çalışmaları ile özellikle öğretmen adaylarının çelişkili iddialar ile karşılaştıkları bilinmektedir. Aslında ortaokul, lise düzeyi ve eğitim fakültesi lisans derslerine yönelik hazırlanan ders içeriklerinde ve alanda yayınlanan makale ve kitaplarda öğrenciler ile çelişkili bilimsel kaynak sorgulamaya yönelik bir teşvik olduğu söylenebilir. Ancak uzmanı olmadığı bir konuda çelişkili iddialar ile karşılaşan öğrencilerin iddiaların nedenine yönelik makul bir açıklama oluşturma sürecindeki tercihleri açık ve anlaşılır bir şekilde belirlenmelidir. Bu doğrultuda katılımcıların uzman olarak kabul edilmeyecekleri biyoloji ve tarih konu alanından kurgusal senaryo temelli çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerini belirlemede kullanılacak senaryo temelli Türkçe bir ölçeğe denk gelinmediği için bu çalışmada uyarlanan ölçeğe ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Çelişkili bilgi iddialarını ve uzmanlar arasındaki anlaşmazlıkları anlamak için, meslektan olmayan kişilerin, uzmanların aynı konu üzerinde nasıl ve neden farklı sonuçlara ulaştıkları konusunda farkındalık kazanmaları yönünde senaryo temelli çalışmaların daha etkili olacağı düşünülmektedir. Bireylerin bilimsel tartışmalara ilişkin değerlendirmelerini yapabilmeleri için aynı konuda çelişkili iddialar içeren farklı senaryolar üzerinden tartışmalar geliştirmeleri hedefe ulaşma konusunda faydalı olacaktır (Bråten, Britt, Strømsø ve Rouet, 2011). Farklı disiplinlerde çelişkili iddiaların nedenleri hakkında farklı varsayımlar olabileceğinden dolayı kişilerin çelişkili iddiaları yorumlama ve değerlendirmelerinde alana özgü farklılık bulunabilir. Dolayısıyla bu çalışmada sunulan ölçek meslektan olmayan kişilerin, tarih ve biyoloji disiplinlerindeki uzman çatışmalarını hangi nedenlere bağladıkları konusunda nicel bir ölçüm yapma fırsatı vermektedir. Özellikle bu ölçek tarih eğitiminde nicel araçların kullanımından ziyade yorumlayıcı nitel yaklaşımların tercih edilmesine alternatif olabilir (Greene ve Yu, 2014). Bu çalışmada Türkçeye uyarlanan ölçek, alan uzmanı olmayan okuyucuların disiplinlere göre çelişkili bilimsel iddiaları bilgi ile ilgili nedenleri ve araştırmacı ile ilgili nedenleri ne yönde tercih ettikleri konusunda fikir verecektir. Aynı zamanda fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının uzmanı olmadıkları çelişkili iddialar karşısında açıklama tercihleri hakkında bilgi verecektir.

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının çelişkili konularda uzman anlaşmazlığına ilişkin açıklama tercihlerinin belirlenmesinde kullanılacak bir ölçme aracı olan senaryo temelli Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeğini Türkçeye uyarlamak ve fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarını çelişkili konularda uzman anlaşmazlığına ilişkin açıklama tercihlerine göre karşılaştırmaktır.

Bu kapsamda çalışmada, aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1) Çelişkili bilimsel iddiaları açıklama ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizleri ne düzeydedir?

- 2) Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri tarih ve biyoloji disiplinine göre farklılaşmakta mıdır?
- 2a. Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının biyoloji senaryosu ile ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında fark var mıdır?
- 2b. Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih senaryosu ile ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında fark var mıdır?
- 2c. Fen bilgisi öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında fark var mıdır?
- 2d. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında fark var mıdır?

2. Yöntem

Bu araştırmada ilk olarak senaryo temelli çelişkili bilimsel iddiaları açıklama ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması hedeflenmiştir. İkinci olarak, bu araştırma fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri açısından bir karşılaştırma yapmayı hedeflemektedir.

2.1 Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubu, 2021-2022 öğretim yılında öğrenim gören her bir sınıf düzeyinden öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışma grubu, uygun örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Uygun örnekleme yöntemi, katılımcıların, en ulaşılabilir katılımcılardan ihtiyaç duyulan büyüklük ya da zaman diliminde ulaşılması mümkün katılımcılara ulaşana dek süren bir süreçte belirlendiği örnekleme yöntemidir.

Bu araştırma için iki çalışma grubu oluşturulmuştur. Birinci çalışma grubunda yer alan katılımcılardan toplanan veriler ölçeğin Türkçeye uyarlaması çalışmasında kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde farklı programlarda (Sınıf, Okul öncesi, Matematik, İngilizce, Sosyal bilgiler ve Fen bilgisi öğretmenliği) öğrenim gören gönüllü olan öğretmen adayları ölçek maddelerini doldurmuşlardır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması sürecinde veri toplanan gruplardan biyoloji alanında “değişime uğramış kurbağalar” ile ilgili senaryoya dayalı ölçek için 341, tarih alanında “Livian Savaşı” ile ilgili senaryoya dayalı ölçek için toplam 337 veri kullanılmıştır. Eksik doldurulan ölçekler dikkate alınmamıştır. Faktör analizinde, örneklem büyüklüğü belirlenirken bazı araştırmacılar farklı yollar önermişlerdir. Bunlar örneklem sayısının madde sayısının beş veya 10 katı olması veya örneklem sayısının 200 olması veya en az 300 kişi olması şeklindedir (Buldur ve Doğan, 2014). Bu öneriler doğrultusunda örneklem sayısının 300 kişiden fazla olması hedeflenmiştir. Birinci çalışma grubu belirlenirken katılımcıların özellikle tarih ve biyoloji disiplinleri konusunda uzman sayılmayacak kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle araştırmanın çalışma grubu, çelişkili konulara dayalı senaryoların tarih ve biyoloji alanına yönelik olması nedeniyle doğrudan bu alanlarda öğrenim görmeyen, diğer bir ifadeyle meslekten olmayan ve uzman sayılmayacak kişiler olduklarından öğretmen adayları olarak belirlenmiştir. Ölçekteki metinlerin kurgusal olması nedeniyle çalışma grubunun ön bilgilerinin fazla olmadığı varsayılmıştır. Zaten ölçeğin özgün biçimini hazırlayan araştırmacılar da bu şekilde çalışma grubunu oluşturmuşlardır. Bu nedenle, bu çalışmanın katılımcıları, ölçekte yer alan kurgusal senaryoların konu alanı açısından uzmanı olmayan sıradan kişiler olarak kabul edilir. Aslında bilimsel bilginin karmaşıklığı ve ayrıntılı bilişsel iş bölümü nedeniyle, tüm insanlar çoğu bilgi alanında sıradan kişiler olarak düşünülmektedir (Bromme, Kienhues ve Porsch, 2010).

Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması yapıldıktan sonra çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri açısından karşılaştırma yapmak amacıyla dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim gören ve birinci çalışma grubunda yer almayan gönüllü 55 fen bilgisi ve 60 sosyal bilgiler öğretmen adayından yeni bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grubunda da eksik doldurulan ölçekler dikkate alınmamıştır. İkinci çalışma grubu belirlenirken; fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmenliğinde okuyan öğrencilerin seçilmesinin nedeni, lisans programlarında ölçekte yer alan senaryoların ilişkili olduğu tarih ve biyoloji disiplini ve çelişkili bilimsel iddiaların öğretimi ile ilgili derslerin yer almasıdır. Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programında tarih disiplini ile ilgili, fen bilgisi öğretmenliği lisans programında ise biyoloji disiplini ile ilgili dersler bulunmaktadır. Ancak bu durum onların tarih ve biyoloji alan uzmanı olduklarını göstermez. Bu programlarda dördüncü sınıf düzeyinde okuyan öğretmen adaylarının seçilmesinin nedeni ise hem alana özgü hem de eğitim

bilimlerine yönelik birçok ders almış olmalarından dolayı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerinin ne düzeyde olduğunu belirlemektir. Böylece elde edilen bulguların fen öğretmen adaylarının almak zorunda olduğu Fen Öğretimi I-II, Bilimin Doğası ve Öğretimi, Bilimsel Muhakeme Becerileri ve Bilim ve Araştırma Etiği dersleri ile sosyal bilgiler öğretmen adaylarının lisans programlarında almak zorunda oldukları Sosyal Bilgiler öğretimi I-II, Bilim ve Araştırma Etiği derslerinin içeriklerinin düzenlenmesinde faydalı olacağı düşünülmüştür.

2.2 Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı biyoloji ve tarih senaryolarına dayalı Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeğidir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması çalışmalarına başlamak için öncelikle ölçeğin özgün formunun bulunduğu çalışmanın yazarlarından E. Thomm ile e-mail yoluyla iletişime geçilmiş ve kendisinden çelişkili bilimsel iddiaları açıklama ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasına ilişkin gerekli izin alınmıştır.

2.2.1. Senaryo Temelli Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeği

Senaryo Temelli Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeği, konu alanında uzman olmayan kişilerin, uzman olmadıkları çelişkili iddiaları açıklama tercihlerini belirleyebilmek amacıyla Thomm ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilmiştir. Bu senaryolar Çam ve Kiriş-Avaroğulları'nın (2021) çalışmalarında da kullanılmıştır. Senaryolarla ilgili ayrıntılı bilgi ilgili makalede yer almaktadır. Tarih ve biyoloji senaryolarına dayalı ölçekte katılım durumu 1 (hiç katılmıyorum) ile 6 (çok katılıyorum) arasında değişen 6 puanlık bir derecelendirme ile belirtilmiştir. Tarih senaryosu için dağıtılan ölçek maddelerindeki uzman ifadesinin yerine "tarihçi", biyoloji senaryosu için dağıtılan ölçekteki "uzman" ifadesine ise "biyolog" bilgisi eklenmiştir. Biyoloji senaryosuna dayalı ölçek, 23 maddelik ve araştırmacıyla ilgili nedenleri (araştırmacıların motivasyonlarındaki farklılıklar ve araştırmacıların yeterliklerindeki farklılıklar) ve bilgiyle ilgili nedenleri (araştırma yöntemlerindeki farklılıklar ve konu karmaşıklığındaki farklılıklar) kapsayan dört standart çatışma açıklama boyutu sunmaktadır. Biyoloji senaryosuna dayalı ölçeğin orijinal formunda güvenilirlik Cronbach Alfa katsayısının yöntem alt boyutu için .80, konu karmaşıklığı alt boyutu için .70; araştırmacının yeterliği için .66, araştırmacının motivasyonu alt boyutu için .91 olduğu belirtilmektedir (Thomm ve diğerleri, 2015). Ancak tarih senaryosu için daha sonra Thomm ve diğerleri (2017) tarafından yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında 19 maddelik 3 boyutlu ölçek belirlenmiştir. Tarih senaryosuna dayalı ölçekte araştırmacının motivasyonu ve araştırma konusunun tematik karmaşıklığı ayrı alt boyutlar olarak belirlenirken araştırmacıların yeterliklerindeki farklılıklar ve araştırma yöntemlerindeki farklılıklar birleşerek bir alt boyut olmuştur. Ölçeğin orijinalinde Tarih senaryosu için Cronbach Alfa katsayı değerlerinin araştırmacı motivasyonu için .91; konu karmaşıklığı için .62; araştırmacının yöntemi ve yeterliği için .85 olduğu belirlenmiştir (Thomm ve diğerleri, 2017).

2.3 İşlem

Çalışma kapsamında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Etik Kurulu'ndan (Protokol No: 210020, Karar No: 12) , 17.11.2021 tarihinde gerekli onay alınmıştır. Ölçeği yayınlayan yazarlardan gerekli izin alındıktan sonra ölçeğin özgün formu Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri, İngilizce ve Türkçe dillerini iyi derecede bilen makale yazarlarının da içinde bulunduğu üç kişi tarafından yapılmıştır. Daha sonra çeviriler incelenmiş ve son şekli verilmiştir. Daha sonra iki alan uzmanı içerik, bir Türkçe dili alan uzmanı da dil ve anlatım açısından incelemiştir. Düzenlenen ölçek, dil ve kültür geçerliği için İngilizce ve Almanca öğretmenliği programlarındaki 10 öğretmen adayı tarafından doldurulmuş ve sonra onlarla odak grup görüşmesi yapılmıştır. Bu öğretmen adayları ve araştırmacılar ölçeğin son şeklini vermek için ölçek maddelerini tekrar ölçeğin İngilizceye çevirip karşılaştırmışlar ve düzenlemelerle ölçeğin son hali verilmiştir. Ölçek uygulaması araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş ve 20 dakika sürmüştür.

Araştırmanın ikinci kısmında, geçerlik ve güvenilirlik analizi yapılan ölçek, fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çelişkili konularda uzman anlaymazlığına ilişkin açıklama tercihlerini karşılaştırmak için kullanılmıştır. Bu aşamada da ölçeğin uyarlama sürecinde takip edilen veri toplama süreci takip edilmiştir.

2.4 Verilerin Analizi

Birinci çalışma grubuna ölçek uygulandıktan sonra öğretmen adaylarından elde edilen veriler, öncelikle açımlayıcı faktör analizi ve daha sonra doğrulayıcı faktör analizi ile çözümlenmiştir. İkinci çalışma grubundan elde edilen veriler ise parametrik analizlere tabi tutulmuştur.

3. Bulgular

Biyoloji ve tarih senaryolarına dayalı Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeğinin yapı geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış, ikinci aşamada fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryolarına dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri karşılaştırılmıştır. Katılımcıların eksiksiz doldurdukları veriler dikkate alınmıştır. Bunun için tarih ve biyoloji senaryosu için yapı geçerliği ve güvenilirliği ayrı ayrı yapılmıştır.

3.1 Biyoloji Senaryosuna Dayalı Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeği İle İlgili Bulgular

3.1.1 Yapı Geçerliği

Ölçekteki maddelerle gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren t değerleri 0.01 seviyesinde anlamlı ve 2.58'den büyük olduğu için (2.72 ile 14.84 arasında değişmekte) hiçbir madde orijinal ölçekten çıkarılmamıştır. Modelin geçerlik değerlendirmesi için, örneklem sayısının fazla olmasından dolayı kıkare değeri yerine, kıkare/sd değeri değerlendirilmiştir. kıkare/sd değeri 2.392 olup 5'ten küçük olduğu için modelin uyumlu olduğunu gösterir. RMSEA değeri (0.064) 0.08'in altında olduğu için iyi uyumu, CFI değeri (0.885), GFI değeri (0.88), AGFI değeri (0.851) 0.90'a yakın bir değerdedir. Uyum indeksleri modelin uyumlu olduğunu göstermektedir.

3.1.2 Güvenirlik

Her bir alt boyutun Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı değerleri şu şekildedir: Yöntem alt boyutu 0.85, yeterlik alt boyutu 0.70, motivasyon alt boyutu 0.85 ve konu karmaşıklığı alt boyutu 0.72'dir. Bu durum ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Orijinal ölçekte ise bu değerler; yöntem alt boyutu için 0.80, yeterlik alt boyutu için 0.66, motivasyon alt boyutu için 0.91, konu karmaşıklığı alt boyutu için 0.70'dir. Böylelikle ölçek Thomm ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen ölçek gibi araştırma yöntemi, yeterlik, motivasyon ve konu karmaşıklığından oluşan dört alt boyut ve 23 maddeden oluşmaktadır.

3.2 Tarih Senaryosuna Dayalı Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeği İle İlgili Bulgular

3.2.1 Yapı Geçerliği

Ölçekteki maddelerle gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren t değerleri 0.01 seviyesinde anlamlı ve 2.58'den büyük olduğu için (2.70 ile 12.85 arasında değişmekte) hiçbir madde orijinal ölçekten çıkarılmamıştır. Modelin geçerlik değerlendirmesi için, örneklem sayısının fazla olmasından dolayı kıkare değeri yerine, kıkare/sd değeri değerlendirilmiştir. kıkare/sd değeri 2.464 olup 5'ten küçük olduğu için modelin uyumlu olduğunu gösterir. RMSEA değeri (0.066) 0.08'in altında olduğu için iyi uyumu, CFI değeri (0.886), GFI değeri (0.896), AGFI değeri (0.867) 0.90'a yakın bir değerdedir. Uyum indeksleri modelin uyumlu olduğunu göstermektedir.

3.2.2 Güvenirlik

Her bir alt boyutun Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı değerleri şu şekildedir: yöntem ve yeterlik alt boyutu 0.80, motivasyon alt boyutu 0.87 ve konu karmaşıklığı alt boyutu 0.59'dur. Orijinal ölçekte ise bu değerler; yöntem ve yeterlik alt boyutu için 0.85, motivasyon alt boyutu için 0.91, konu karmaşıklığı alt boyutu için 0.62'dir. Bu durum ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Böylelikle ölçek Thomm ve diğerleri (2017) tarafından geliştirilen orijinal ölçek gibi araştırma yöntemi ve araştırmacının yeterliği, motivasyon ve konu karmaşıklığından oluşan 19 madde ve üç boyuttan oluşmaktadır.

3.3 Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Biyoloji ve Tarih Senaryolarıyla İlgili Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Tercihlerinin Karşılaştırılması

3.3.1 Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Biyoloji Senaryosu İle İlgili Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Tercihleri

Bu çalışmanın diğer bir amacı olan Fen bilgisi ve Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Biyoloji senaryolarıyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar *t*-testi analizi yapılmıştır. Bu analizi yapmadan önce varsayımlar incelenmiştir. Bu analiz bulgularına göre; Fen bilgisi ve Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının biyoloji senaryosuyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur. Bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının biyoloji senaryosuyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklamalarının bağımsız gruplar *t*-testi analiz bulguları

	N	\bar{X}	Ss	t	p
Fen bilgisi	55	100.55	14.94	1.299	0.197
Sosyal bilgiler	60	96.82	15.76		

Fen bilgisi ve Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının biyoloji senaryosuyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklamaları alt boyutları açısından da incelenmiştir. Bulgular Tablo 2’te yer almaktadır.

Tablo 2. Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının alt boyutlara göre biyoloji senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri

		\bar{X}	ss	t	p
Yöntem	Fen bilgisi	29.96	4.32	2.727	0.007*
	Sosyal bilgiler	27.56	5.03		
Yeterlik	Fen bilgisi	24.56	5.23	0.332	0.741
	Sosyal bilgiler	24.23	5.42		
Motivasyon	Fen bilgisi	22.55	5.89	1.034	0.304
	Sosyal bilgiler	21.47	5.29		
Konu Karmaşıklığı	Fen bilgisi	23.47	5.57	-0.075	0.940
	Sosyal bilgiler	23.55	5.43		

*0.05 seviyesinde anlamlıdır.

Buna göre biyoloji senaryosu için fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adayları arasında sadece araştırma yöntemi bakımından istatistiksel açıdan fark bulunmuştur. Bu fark Fen bilgisi öğretmen adaylarının lehinedir.

3.3.2 Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tarih Senaryosu İle İlgili Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Tercihleri

Bağımsız gruplar *t*-testi analiz sonucuna göre Fen bilgisi ve Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Tarih senaryosu ile ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklamaları arasında istatistiksel açıdan fark yoktur. Bulgular Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3. Fen bilgisi ve Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih senaryosuyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklamalarının bağımsız gruplar *t*-testi analiz bulguları

	N	\bar{X}	ss	t	p
Fen bilgisi	55	85.12	13.95	1.836	0.069
Sosyal bilgiler	60	80.65	12.19		

Fen bilgisi ve Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih senaryosuyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklamaları alt boyutları açısından da incelenmiştir. Bulgular Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının alt boyutlara göre tarih senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri

		\bar{X}	ss	t	p
AraştırmanınYöntemi/ AraştırmacınınYeterliği	Fen bilgisi	41.80	6.99	2.822	0.006*
	Sosyal bilgiler	38.28	6.38		
Motivasyon	Fen bilgisi	23.00	6.51	1.226	0.223
	Sosyal bilgiler	21.63	5.42		
Konu Karmaşıklığı	Fen bilgisi	20.33	5.17	-0.466	0.643
	Sosyal bilgiler	20.73	4.05		

*0.05 seviyesinde anlamlıdır.

Buna göre tarih senaryosu için fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adayları arasında sadece araştırma yöntemi ve yeterlik bakımından istatistiksel açıdan fark bulunmuştur. Bu fark, Fen bilgisi öğretmen adaylarının lehinedir.

3.3.3 Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Tarih ve Biyoloji Senaryosuna Dayalı Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Tercihleri

Fen bilgisi öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryolarına dayalı alt boyutlar açısından görüşleri arasında fark olup olmadığını belirlemek için bağımlı gruplar *t*-testi yapılmıştır. Bulgular Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Fen bilgisi öğretmen adaylarının alt boyutlara göre tarih ve biyoloji senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri

		\bar{X}	ss	t	p
Yöntem	Biyoloji	29.96	4.32	10.681	0.000*
	Tarih	24.31	4.26		
Yeterlik	Biyoloji	24.56	5.23	13.286	0.000*
	Tarih	17.49	3.55		
Motivasyon	Biyoloji	22.55	5.89	-0.957	0.343
	Tarih	23.00	6.51		
Konunun Karmaşıklığı	Biyoloji	23.47	5.57	5.324	0.000*
	Tarih	20.32	5.17		

Fen bilgisi öğretmen adaylarının motivasyon dışındaki tüm alt boyutlarda tarih ve biyoloji senaryosuyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur. Tüm boyutlarda fark biyoloji senaryosuna lehinedir.

3.3.4 Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tarih ve Biyoloji Senaryosuna Dayalı Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Tercihleri

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryolarına dayalı alt boyutlar açısından görüşleri arasında fark olup olmadığını belirlemek için bağımlı gruplar *t*-testi yapılmıştır. Bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının alt boyutlara göre tarih ve biyoloji senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri

		\bar{X}	ss	t	p
Yöntem	Biyoloji	27.57	5.03	9.262	0.000*
	Tarih	21.65	4.75		
Yeterlik	Biyoloji	24.23	5.43	12.501	0.000*
	Tarih	16.63	3.42		
Motivasyon	Biyoloji	21.47	5.29	-0.329	0.744
	Tarih	21.63	5.43		
Kanu Karmaşıklığı	Biyoloji	23.55	5.43	4.280	0.000*
	Tarih	20.73	4.05		

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının motivasyon alt boyutu dışındaki tüm alt boyutlarda tarih ve biyoloji senaryosuyla ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında istatistiksel açıdan fark bulunmuştur. Tüm boyutlarda fark biyoloji senaryosu lehinedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, öğretmen adaylarının uzman olmadıkları çelişkili konularda uzman anlaşmazlığına ilişkin açıklama tercihlerinin belirlenmesinde kullanılabilir bir ölçme aracı olan senaryo temelli çelişkili bilimsel iddiaları açıklama ölçeğini Türkçeye uyarlamayı ve fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çelişkili konularda uzman anlaşmazlığına ilişkin açıklama tercihlerini karşılaştırmayı amaçlamıştır. Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular tartışılmakta ve elde edilen bulgular önceki araştırmalar ile karşılaştırılmaktadır.

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre, Thomm ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen senaryo temelli Çelişkili Bilimsel İddiaları Açıklama Ölçeği Türkçe formunda orijinal form ile dilsel eşdeğerliliğinin ve yapı geçerliğinin sağlandığı yönündedir. Ayrıca ölçeğin güvenirlik değerlerinin ölçeğin orijinalindeki değerlere yakın olduğu belirlenmiştir. Böylece Türkçeye uyarlanmış olan ölçeğin öğretmen adaylarının çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerini ortaya koyabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu düşünülmektedir.

Ölçeğin orijinalinde Thomm ve diğerleri (2015) tarafından yapılan analizlerde biyoloji senaryosu ile ilgili 23 ölçek maddesi ve 1-araştırmacıların motivasyonlarındaki farklılıklar, 2-araştırmacıların yeterliklerindeki farklılıklar, 3-araştırma yöntemlerindeki farklılıklar, 4-konu karmaşıklığındaki farklılıklar olmak üzere 4 alt boyut belirlenmiştir. Thomm ve diğerleri (2017) tarafından tarih senaryosuna dayalı ölçek için yapılan güvenirlik analizlerinde ise 19 madde ve 3 alt boyut belirlenmiştir. Tarih senaryosu ölçeğinde “araştırmacıların yeterliklerindeki farklılıklar” ve “araştırma yöntemlerindeki farklılıklar” alt boyutları birleşerek tek bir alt boyut olmuştur. Bu çalışmada yapılan geçerlik ve güvenirlik analiz sonuçlarına göre, ölçeğin orijinal formundaki gibi biyoloji senaryosu için 23 madde, 4 alt boyut belirlenmiştir. Tarih senaryosu için ise yapılan geçerlik ve güvenirlik analiz sonuçlarına göre ise ölçeğin orijinalindeki gibi 19 madde ve 3 alt boyut belirlenmiştir.

Çalışmanın ikinci aşamasında fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının uzman olmadıkları konularda çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerinin tarih ve biyoloji senaryolarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının biyoloji senaryosu ile ilgili çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri analiz edilmiştir. Elde edilen verilere bakıldığında biyoloji senaryosuna dayalı ölçek verilerine göre genelde fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adayları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Alt boyutlar açısından incelendiğinde ise, fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adayları arasında araştırma yöntemleri alt boyutu bakımından fen bilgisi öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Biyoloji senaryosuna dayalı çelişkiyi açıklama tercihlerinde fen bilgisi öğretmen adaylarının uzmanların farklı araştırma yöntemleri kullandıkları için farklı iddialar ortaya koymuş olabileceklerini düşündükleri söylenebilir. Yani fen bilgisi öğretmen adaylarının uzman olmadıkları çelişkili iddialar karşısında sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre biyoloji disiplini araştırma yöntemi ile

ilgili maddelere daha yüksek katılımında buldukları ifade edilebilir. Fen bilgisi öğretmen adaylarının lisans programlarında fen bilgisi ile ilgili teorik ve uygulamalı yapmış oldukları çalışmalardan yola çıkarak araştırma yöntemleri konusunda farkındalık kazandıkları düşünülmektedir.

Tarih senaryosu için fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının uzman olmadıkları çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında fark olup olmadığı yönündeki analiz sonucuna göre fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adayları arasında genelde istatistiksel açıdan anlamlı fark yoktur. Alt boyutlar açısından incelendiğinde ise, fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adayları arasında araştırma yöntemleri ve araştırmacının yeterliği alt boyutu bakımından fen bilgisi öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Tarih senaryosuna dayalı çelişkiyi açıklama tercihlerinde fen bilgisi öğretmen adayları tarihçilerin farklı araştırma yöntemleri kullandıkları için farklı iddialar ortaya attıklarını düşünürken sosyal bilgiler öğretmen adayları tarihçilerin araştırma sürecinde tek bir yol izlediklerini düşünmüş olabilirler. Fen bilgisi öğretmen adaylarının ilgili diğer boyutlardan farklı olarak hem biyoloji disipliniyle ilgili hem de tarih disipliniyle ilgili çelişkili iddiaları açıklama tercihi olarak yöntem boyutuna vurgu yaptıkları anlaşılmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerini belirlemek için yapılan analiz sonucunda araştırmacıların motivasyonu haricinde diğer üç boyut açısından biyoloji senaryosu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Sosyal Bilimler öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryosuna dayalı çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerini belirlemek için yapılan analiz sonucuna göre de araştırmacıların motivasyonu boyutu dışında diğer üç alt boyutta biyoloji senaryosu lehine istatistiksel olarak anlamlı fark elde edilmiştir. Bu bulgulara göre hem fen bilgisi öğretmen adayları hem de sosyal bilgiler öğretmen adayları biyoloji senaryosuna dayalı çelişkiyi açıklama tercihlerinde araştırmacının yöntemi, araştırmacının yeterliği ve konu karmaşıklığını tarih senaryosunun ilgili alt boyutlarına göre daha anlamlı bir şekilde tercih etmişlerdir.

Bu bulgu, Thomm ve Bromme (2016) tarafından yapılan çalışmada da bireylerin biyoloji senaryosuna dayalı uzman anlaşmazlığı açıklama tercihini ağırlıklı olarak konu karmaşıklığına ve araştırma yöntemlerindeki farklılığa dayandırdıkları sonucu ile benzerlik göstermektedir. Mevcut çalışmada araştırmacıların motivasyonu alt boyutunda hem öğretmen adayları açısından hem de biyoloji ve tarih disiplinine ait senaryolar açısından bir farklılık bulunmamıştır. Mevcut çalışmadan farklı olarak yapılan bazı çalışmalarda katılımcıların uzman olmadıkları konularda çelişkili iddiaları bilim insanlarının motivasyonlarındaki farklılığa atfettilerini belirlenmiştir (Gottschling, Kammerer, Thomm ve Gerjets, 2020). Örnek olarak, diğer bir çalışmada bireylerin tarih senaryosuna dayalı çatışma ile ilgili açıklama tercihlerini ağırlıklı olarak konu karmaşıklığına dayandırmakla birlikte tarih araştırmacılarının kişisel geçmişleri ve motivasyonlarına işaret ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır (Thomm ve Bromme, 2016). Bireylerin bilmedikleri bir konuda çelişkili bilimsel iddialar ile karşılaştıklarında en önce yaptıklarının kaynakları/uzmanları sorgulamak olduğu anlaşılmaktadır (Bromme ve diğerleri 2015; Gottschling ve diğerleri, 2020). Bromme ve diğerleri (2015) meslekten olmayan kişilerin, tıbbi bir konu hakkında çelişkili bilimsel iddiaları çözmeleri ve bunlara karar vermeleri istendiğinde, iddiaları ortaya atan kaynaklar yani uzmanlar açısından bir değerlendirme yaptıklarını bildirmiştir. Halverson, Siegel ve Freyermuth (2010), öğrencilerin tartışmalı bir biyoteknoloji konusunda bir rapor yazmak için web sitelerinde sağlanan bilim içeriğini eleştirel olarak nasıl değerlendireceklerini bilmediklerini, bilimsel içeriği değerlendirirken kullandıkları en yaygın kriterlerden birinin kaynak/uzman güvenilirliğini değerlendirmek olduğunu belirtmiştir. Kaynak güvenilirliği değerlendirilirken aslında hem kaynağın itibar, para veya yarışma kazanmak gibi motivasyonları ile alan bilgisi konusunda yetkin olması arasında bir ayırım yapılması gerekliliği önemlidir.

Ölçekte yöntem boyutunda yer alan maddelere bakıldığında hem fen bilgisi hem sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarihçilerin farklı metodolojik yaklaşımlar, farklı araştırma yöntemleri, farklı araştırma araçları ve farklı analiz teknikleri kullandıkları için çelişkiye düştükleri açıklamalarını tarih senaryosu için yüksek oranda tercih etmedikleri görülmektedir. Özellikle kullandığı yöntem açısından tarihin bilim olup olmadığı zaten tartışılan konulardan bir tanesidir. Ancak tarihin kendine has yöntemler kullandığı, dolayısıyla bir bilim olduğu genel kabul görmektedir (Evans, 1999). Yöntem açısından tarihçilerin bir gelişme sağlamadıkları ve tarih disipliniinde bir yöntem sorununun olduğu eleştirileri de bulunmaktadır (Ertosun, 2016). Tarih öğretmenleri ile gerçekleştirilen bir çalışmada altı öğretmen tarihin, kimya veya fizik kadar bir bilim olduğunu belirtirken, on altı öğretmen tarihin bir nevi sanat olduğunu ileri sürmüştür (Voet ve De Wever, 2016). Aynı çalışmada, tarih öğretmenlerinin bile tarihin bilimselliği konusunda ve tarihçilerin nasıl bir çalışma yürüttüğü hakkında

yeterli fikirlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Tarihin öğretimi ile ilgili yapılan çalışmalarda tarih öğretmen adaylarının bile tarihçilik mesleği ile pedagojik bilgilerini birleştiremediği (Ata, 2008), tarihsel araştırma becerileri açısından istenen seviyede olmadıkları (Bal ve Bozkurt, 2020), tarihin doğasından kaynaklanan sorunlar yaşadıkları (Safra, 2009) ve tarih öğretiminde tarih biliminin doğasına yönelik çalışmaların azlığı (Köksal, 2010) yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Nalbantoğlu ve Bilgili (2021) tarafından lise öğrencilerinin ait oldukları toplumun bakış açılarına sahip olmaları veya kaynak yetersizliği nedeniyle tarihte farklı yorumların olabileceği konusunun farkında olduklarını bildirilmiştir. Güncel bir çalışmada (Weisberg, Landrum, Hamilton ve Weisberg, 2021), siyasi ideoloji ve dini görüşlerin yanı sıra bilimin çalışma yöntemleri hakkında yeterli bilginin insanların bilimsel iddiaları kabul sürecinde etkili olan faktörlerden birisi olduğu belirtilmiştir. Bilimlerin doğasını bilmek, bilimsel iddiaları tartışmayı etkilediğinden, öğretmen adaylarının disiplinlerin kendine özgü doğasını anlamlandırılmaları önemlidir. Bilimlerin doğası yönünde çelişkili bilimsel iddialar ve kanıt sorgulama açısından değerlendirmelerin tartışılmasına olanak verecek içeriklerin ortaokul ve lise düzeyinden itibaren vurgulanması gerekir. Böylece öğrenciler tarih hakkında tartışmalı bir konu okurken tarihi kanıtları sorgulama sürecinde uzman öznelliğine ilişkin durumu fark edebilir. Biyoloji disiplini ile uzmanların çalışma süreçlerindeki bakış açıları ve motivasyonları konusunda farkındalık kazanmış olan öğrenciler, çelişkili bilimsel iddialardaki uzman anlaşmazlığının nedenleri hakkında akıl yürütebilirler. Biyoloji öğretmenleri ile gerçekleştirilen bir çalışmada biyoloji öğretmenlerinin içerisinde ikilemler ve tartışma barındıran sosyo-bilimsel konuları tam olarak anlayamadığı tespit edilmiştir (Aydın, Sarıbaş, Özalp ve Yılmaz, 2021). Voet ve De Wever (2016) tarafından yapılan çalışmada tarih öğretmenlerinin tarih disiplini tanımlamalarında bilimsel bir yaklaşım izlemeye veya belirsizlikle başa çıkma yolu bulmaya çalıştıkları vurgulanmıştır. Koutsianou ve Emvalotis (2021) tarafından yapılan çalışmada ise, öğretmen eğitim programlarında farklı disiplinlere göre farklı bilimin yollarını anlamak için bilimlerin doğasına vurgu yapılması gerektiği tekrarlanmıştır. Ayrıca bu çalışmalardan öğretmen eğitiminde bilimlerin doğasını öğrenme ve bilim insanı çalışma sürecini anlama açısından araştırma becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması gerekliliği sonucu çıkmaktadır. Bu durum araştırmaya dayalı öğretmen eğitimi teşvik etmek sürecinde önemli bir aşamadır.

Sosyal bilgiler ve fen bilgisi öğretmen adaylarının araştırmacıların motivasyonundan ziyade çelişkinin kaynağını açıklama tercihlerinden bir diğeri de araştırmacının yeterlidir. Gottschling ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada çelişkili iddiaların kaynaklarının (profesöre karşı genç bilim insanı) okuyucu için farklılık gösterip göstermediği araştırılmış ve okuyucuların kaynağında genç bilim insanı olan kişinin iddialarını daha az güvenilir veya daha az uzman olarak algıladıkları belirlenmiştir. Diğer bir çalışma ise çoklu metinlerde çelişkili iddialarla karşı karşıya kalan okuyucuların, daha güvenilir veya daha yeterli gibi görünen kaynakların/uzmanların bakış açısıyla daha fazla anlaştıklarını (Kobayashi, 2014) ortaya koymuştur. Bu durumda öğretmen adayları ön bilgilerinden hareketle çatışma iddialarında araştırmacının yeterliği boyutunda biyoloji lehine düşünülmüş olabilirler.

Bu çalışmada elde edilen bulgulardan bir tanesi de fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının araştırmacıların motivasyonundan ziyade çelişkinin kaynağını açıklama tercihlerinden birisi konu/tematik karmaşıklığıdır. Sosyal bilgiler öğretmen adayları çelişkili iddialar karşısında kullandıkları açıklama tercihlerinde araştırma konusunun tematik karmaşıklığı boyutunda daha çok biyoloji senaryosu lehinde anlaşma göstermişlerdir. Bu durum biyoloji disiplini ile ilgili ön bilgi azlığından kaynaklanmış olabilir. Bu durum Gottschling ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Aynı çalışmada nanoteknoloji konusundaki düşük ön alan bilgisinden dolayı okuyucuların konuyu oldukça karmaşık ve ileri düzeyde araştırma konusu olarak görmeleri ile açıklanmıştır.

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre sonuçlar şu şekildedir; 1- uzman olunmayan konularda çelişkili bilimsel iddiaları açıklama ölçeğinin Türkçe formu öğretmen adaylarının senaryo temelli çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihlerini belirlemek için kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır. 2- fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının biyoloji senaryosuna dayalı uzman olmadıkları çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında genelde fark yoktur. Alt boyutlar açısından incelendiğinde araştırma yöntemi alt boyutunda fen bilgisi öğretmen adaylarının ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilir 3- fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih senaryosuna dayalı uzman olmadıkları çelişkili bilimsel iddiaları açıklama tercihleri arasında genelde fark yoktur. Alt boyutlar açısından incelendiğinde araştırma yöntemi ve araştırmacının yeterliği alt boyutunda fen bilgisi öğretmenleri lehine bir farklılık olduğu

söylenbilir. 4- Fen bilgisi öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryosuna ilişkin çelişkili iddiaları açıklama tercihlerinde araştırmacıların motivasyonu alt boyutu haricinde araştırmacıların yeterlikleri, araştırma yöntemlerindeki farklılıklar ve araştırma konusunun tematik karmaşıklığı alt boyutları açısından biyoloji senaryosu lehine bir farklılık vardır 5- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarih ve biyoloji senaryosuna ilişkin çelişkili iddiaları açıklama tercihlerinde araştırmacıların motivasyonu alt boyutu dışında araştırmacının yöntemi, araştırmacıların yeterlikleri ve araştırma konusunun tematik karmaşıklığı alt boyutları açısından biyoloji senaryosu lehine bir farklılık vardır.

Sonuç olarak, bu çalışmada öğretmen adaylarının farklı disiplinlerin konu alanı bilgisi, araştırma yöntemi ve uzman yeterliğinin farklılaştığını düşündükleri anlaşılmaktadır. Hem fen bilgisi hem de sosyal bilgiler öğretmen adaylarının biyoloji disiplininin karmaşıklığı, yönteminin farklılığı ve biyoloji alanında çalışan uzmanların yetkinlikleri yönünde biyoloji ölçeğine daha fazla anlaşma sağladıkları söylenebilir.

Araştırma kapsamında toplanan veriler gönüllü katılım gösteren öğretmen adaylarından elde edilmiştir. Bu çalışmada mümkün olduğunca fazla veri toplamak için çaba gösterilmişse de farklı bölgelerden katılımcılara ulaşılamaması çalışmanın sınırlılıklarındandır. Bu konuda çalışma yapacak araştırmacılar için daha fazla verinin farklı bölgelerden katılımcıyla toplanması genelleme yapılabilmesi için önerilebilir. Ayrıca farklı branşlarda okuyan öğretmen adaylarının görüşleri karşılaştırılabilir. Diğer yandan ölçek ile elde edilen verilerin yanı sıra katılımcılar ile görüşme yapılarak düşünceleri daha detaylı incelenebilir. Öğretmenlerin disiplinlerin doğası ve çelişkili iddialara ilişkin düşüncelerinin neler olduğu ve öğretimlerinde bu yönde yaptıkları uygulamaların kalitesinin nasıl olduğu araştırılabilir. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre yapılacak son bir öneri ise; öğrenciler, öğretmen adayları ve öğretmenlere yönelik bilimlerin doğası çalışmalarının yapılmasıdır.

Kaynaklar

- Altınay, R. (2020). Postmodernizmin tarihe zararı ve yararı üzerine. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(71), 4328-4348.
- Ata, B. (2008). Tarih öğretmen adaylarının tarih eğitiminde analogi anlayışları. M. Safran, ve D. Dilek (Eds.), *21. yüzyılda kimlik vatandaşlık ve tarih eğitimi* içinde (302-315. ss). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Avaroğulları, M. (2017). Türk Tarihine Dair Yazılar/Tarihin Doğasına ve Tarihin Öğretimine Yönelik Epistemolojik İnançlar. A. Demir (Ed.), *Türk tarihine dair yazılar* içinde (415-426s ss.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aydın, G. Ş. , Sarıbaş, D. , Özalp, D. ve Yılmaz, Ş. (2021). Biyoloji öğretmenlerinin sosyo-bilimsel konuların öğretimine yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 161-181.
- Bal, M. S., ve Bozkurt N. (2020). Tarih bölümü birinci sınıf öğrencilerinin tarihsel düşünme ve araştırma becerilerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(8), 3401-3413.
- Bayram-Jacobs, D., Henze, I., Evagorou, M., Shwartz, Y., Leirvoll-Aschim, E., Alcaraz-Domínguez, S., Barajas, M., Dagan, E. (2019). Science teachers' pedagogical content knowledge development during enactment of socioscientific curriculum materials. *Journal of Research in Science Teaching*, 56, 1207-1233.
- Barzilai, S., Thomm, E. and Shlomi-Elooz, T. (2020). Dealing with disagreement: The roles of topic familiarity and disagreement explanation in evaluation of conflicting expert claims and sources. *Learning and Instruction*, 69, <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2020.101367>
- Barzilai, S. and Weinstock, M. (2015). Measuring epistemic thinking within and across topics: A scenario-based approach. *Contemporary Educational Psychology*, 42, 141-158.
- Bråten, I., Britt, M. A., Strømsø, H. I. and Rouet, J. F. (2011). The role of epistemic beliefs in the comprehension of multiple expository texts: Toward an integrated model. *Educational Psychologist*, 46(1), 48-70.
- Bromme, R. and Goldman, S. R. (2014). The public's bounded understanding of science. *Educational Psychologist*, 49(2), 59-69. <https://doi.org/10.1080/00461520.2014.921572>
- Bromme, R., Kienhues, D., and Porsch, T. (2010). Who knows what and who can we believe? Epistemological beliefs are beliefs about knowledge (mostly) to be attained from others. In L. D. Bendixen, & F. C. Feucht (Eds.), *Personal epistemology in the classroom: Theory, research, and implications for practice* (163-193). Cambridge University Press.
- Bromme, R., Thomm, E., and Wolf, V. (2015). From understanding to deference: Laypersons' and medical students' views on conflicts within medicine. *International Journal of Science Education, Part B*, 5(1),

- 68–91. <https://doi.org/10.1080/21548455.2013.849017>
- Buldur, S. ve Doğan, A. (2014). Fen ve Teknoloji dersinde öğrencilerin sınıf-içi değerlendirme ortamına ilişkin algıları ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 199-211.
- Çam, A., ve Kiriş-Avaroğulları, A. (2021). Senaryo Temelli Epistemik Düşünme Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(16), 587-611.
- Demiral, Ü., and Çepni, S. (2018). Examining argumentation skills of preservice science teachers in terms of their critical thinking and content knowledge levels: an example using GMOs. *Journal of Turkish Science Education*, 15(3), 128-151.
- Dieckmann, N. F. and Johnson, B. B. (2019). Why do scientists disagree? Explaining and improving measures of the perceived causes of scientific disputes. *PLOS ONE*, 14(2), e0211269. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0211269>
- Dinç, E. ve Üztemur, S. (2019). Ortaokul öğrencileri ve öğretmenlerinin bilginin gerekçelendirilmesi sürecinde benimsedikleri epistemik inançlarının karşılaştırmalı nitel analizi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8(2), 361-405.
- Duncan, R.G., Chinn, C.A. and Barzilai, S. (2018). Grasp of evidence: Problematizing and expanding the next generation science standards' conceptualization of evidence. *Journal of Research in Science Teaching*, 55, 907–937. doi:10.1002/tea.21468.
- Ertosun, E. (2016). Türkiye’de siyasi tarih çalışmaları: Metodoloji sorunu ve bir çözüm önerisi olarak örnek olay çalışması. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(48), 117-133.
- Evans, R. J. (1999). *Tarihin savunusu*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Gottschling, S., Kammerer, Y., Thomm, E. and Gerjets, P. (2020). How laypersons consider differences in sources' trustworthiness and expertise in their regulation and resolution of scientific conflicts. *International Journal of Science Education, Part B*, 10 (4), 335-354, DOI: 10.1080/21548455.2020.1849856
- Greene, J. A. and Yu, S. B. (2014). Modeling and measuring epistemic cognition: A qualitative re-investigation. *Contemporary Educational Psychology*, 39, 12–28.
- Halverson, K. L., Siegel, M. A. and Freyermuth, S. K. (2010). Non-science majors' critical evaluation of websites in a biotechnology course. *Journal of Science Education and Technology*, 19(6), 612–620.
- Hofer, B., Harris, A. and Goldstein, L. (2011) *Adolescent epistemological development: domain differences in history and science*. Paper presented at the American Educational Research Association, New Orleans, LA. <https://docplayer.net/53385481-2011-annual-meeting-program.html>.
- Kienhues, D., Thomm, E. ve Bromme, R. (2018). Specificity reloaded: How multiple layers of specificity influence reasoning in science argument evaluation. In F. Fischer, C. Chinn, K. Engelmann and J. Osborne (Eds.), *Scientific reasoning and argumentation: Domain-specific and domain-general aspects*. London: Taylor & Francis.
- Kobayashi, K. (2014). Students' consideration of source information during the reading of multiple texts and its effect on intertextual conflict resolution. *Instructional Science*, 42(2), 183–205.
- Koutsianou, A. ve Emvalotis, A. (2021). Unravelling the interplay of primary school teachers' topic-specific epistemic beliefs and their conceptions of inquiry-based learning in history and science. *Frontline Learning Research*, 9(4), 35 - 75. <https://doi.org/10.14786/flr.v9i4.777>
- Köksal, H. (2010). Tarih öğretiminde tarihsel algının üç boyutu ve düşünsel dayanakları. *Folklor / Edebiyat Dergisi*, 16(64), 89-96.
- Kuhn, D., Cheney, R. and Weinstock, M. (2000). The development of epistemological understanding. *Cognitive Development*, 15(3), 309-328. 10.1016/S0885-2014(00)00030-7
- Muis, K. R., Bendixen, L. D., and Haerle, F. C. (2006). Domain-generality and domain-specificity in personal epistemology research: Philosophical and empirical reflections in the development of a theoretical framework. *Educational Psychology Review*, 18, 3–54.
- Nalbantoğlu, A. ve Bilgili, A. S. (2021). Lise 10. sınıf öğrencilerinin tarihe yönelik epistemolojik görüşlerinin incelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87), 361-391.
- Rossmann, T. and Merk, S. (2019). Smart but evil? Student-teachers' perception of educational researchers' epistemic trustworthiness. *AERA Open*, 5(3), 1–18.
- Safran, M. (2009). Türkiye’de tarih öğretimi ve meseleleri. M. Demirel ve İ. Turan (Eds.), *Tarih Öğretim Yöntemleri içinde*, (8-21). Ankara: Nobel Yayın.
- Şekerci, H. (2021). İlkokul Sosyal bilgiler dersinde otantik öğrenme yaklaşımı kapsamında kanıt temelli etkinliklerin kullanımı. *Eğitim ve Bilim*, 46 (207), 85-125.
- Thomm, E., Barzilai, S. and Bromme, R. (2017). Why do experts disagree? The role of conflict topics and epistemic perspectives in conflict explanations. *Learning and Instruction*, 52, 15–26.

<https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2017.03.008>

- Thomm, E. and Bromme, R. (2016). How source information shapes lay interpretations of science conflicts: Interplay between sourcing, conflict explanation, source evaluation, and claim evaluation. *Reading and Writing*, 29(8), 1629–1652. <https://doi.org/10.1007/s11145-016-9638-8>
- Thomm, E., Hentschke, J. and Bromme, R. (2015). The explaining conflicting scientific claims (ECSC) questionnaire: Measuring laypersons' explanations for conflicts in science. *Learning and Individual Differences*, 37, 139–152. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2014.12.001>.
- Topçu, M. S. (2015). *Sosyobilimsel konular ve öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Voet, M. and De Wever, B. (2016). History teachers' conceptions of inquiry-based learning, beliefs about the nature of history, and their relation to the classroom context. *Teaching and Teacher Education*, 55, 57-67.
- Weisberg, D.S., Landrum, A.R., Hamilton, J. and Weisberg, M. (2021). Knowledge about the nature of science increases public acceptance of science regardless of identity factors. *Public Understanding of Science*, 30(2) 120–138.
- Wiley, J., Griffin, T. D., Steffens, B. and Britt, M. A. (2020). Epistemic beliefs about the value of integrating information across multiple documents in history. *Learning and Instruction*, 65, 101266.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Etik Kurulu'nun 17.11.2021 tarih Protokol No: 210020, Karar No: 12 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEĞER TERCİHLERİNİN
KÜRESEL VATANDAŞLIK DÜZEYLERİNE ETKİSİ**

*The Effect of Social Studies Preservice Teachers' Value Preferences on Global Citizenship Levels**

Hacı Bayram KANAR¹ ve Birol BULUT²

¹Öğretmen, Mardin Milli Eğitim Müdürlüğü, Mardin, hbkkartal@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4819-7888

²Doç. Dr., Firat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Elazığ, bbulut@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1096-4527

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
24.08.2022

Kabul/Accepted:
28.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1166431

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler, Değerler,
Vatandaşlık, Küresel
Vatandaşlık

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değer tercihleri ile küresel vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İlişkisel tarama modeli kullanılan bu araştırma, Türkiye’de bulunan üç üniversitenin eğitim fakültesi sosyal bilgiler öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören 322 öğretmen adayı üzerinde yürütülmüştür. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak iki ölçek kullanılmıştır. Veri toplama araçlarından biri, Morais ve Ogden (2011) tarafından geliştirilen Küresel Vatandaşlık Ölçeği (KVÖ)’nin Şahin ve Çermik (2014) tarafından Türkçeye uyarlandığı ve geçerlik-güvenirlik analizlerini yapıldığı ölçektir. Diğer veri toplama aracı ise Bolat (2013) tarafından geliştirilen “Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği” dir. Bu ölçeklerde elde edilen veriler SPSS 21 programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda kadın katılımcıların küresel vatandaşlık düzeyleri ile çok boyutlu sosyal değerler düzeyleri, erkek katılımcılara göre daha yüksek olmasına rağmen fark, istatistiksel olarak anlamlı değildir. “Küresel Vatandaşlık Ölçeği” ve “Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği” ve bunun yanında alt boyutlara ait alınan puanlar arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca çok boyutlu sosyal değerler ölçeğinin bilimsel değerler alt boyutunun, küresel vatandaşlık düzeyini, istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir.

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the relationship between social studies teacher candidates' value preferences and their level of global citizenship. This research, using the a relational survey model, was conducted on 322 pre-service teachers studying in the social studies teaching departments of the education faculties of three universities in Turkey. In this study, two scales were used as data collection tools. One of the data collection tools is the Global Citizenship Scale (GCS) developed by Morais and Ogden (2011), adapted to Turkish by Şahin and Çermik (2014) and its validity-reliability analyzes were made. The other data collection tool is the “Multidimensional Social Values Scale” developed by Bolat (2013). The data obtained in these scales were analyzed with the SPSS 21 program. As a result of the research, although the levels of global citizenship and multidimensional social values of female participants are higher than that of male participants, the difference is not statistically significant. A positive and significant relationship was found between the scores of the "Global Citizenship Scale" and the "Multidimensional Social Values Scale" as well as the sub-dimensions. In addition, it is seen that the scientific values sub-dimension of the multidimensional social values scale predicts the level of global citizenship at a statistically significant level.

Keywords

Social Studies, Values,
Citizenship, Global
Citizenship

Atıf/Citation: Kanar, H. B. ve Bulut, B. (2023). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değer Tercihlerinin Küresel Vatandaşlık Düzeylerine Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(149-158).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Birol BULUT, bbulut@firat.edu.tr

*Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Küresel vatandaşlık, son yıllarda küreselleşmenin hızlanmasından ve yeni dönemin uygulamalarından dolayı bilimsel bir ilgi ile büyük oranda kavramsal ve pedagojik zeminini oluşturmuştur. Küresel sorunlar ve bu sorunların çözümü noktasında anahtar kavram haline gelen küresel vatandaşlık, küresel sorunların çözümünde başat bir rol üstlenmiştir (Gaudelli,2016; Clifford ve Montgomery,2017; Goren ve Yemini,2017). Hızlı bir değişimin yaşandığı bu dönemde zorluklara ve yeni gerçeklere hazırlıklı olarak daha geniş yurttaşlık ve vatandaşlık eğitimi modeli olarak öne çıkmaktadır (Xiong ve Li, 2017; Salter ve Halbert, 2017). Küresel konularda büyük zorluklarla karşılaşan bireyin veya geleceğin küresel vatandaşlarının bu zorluklarla başa çıkabilmek için küresel düzeyde bilgiye erişme, olayları kavrayabilme, küresel farkındalık ve küresel sosyal sorumluluk edinmeye yönelik önemli uygulamaları içerir (Gibson, Rimmington ve Landwehr-Brown, 2008). Ayrıca küresel vatandaş olarak nitelendirilen bireylerin, bu kimliğe uygun hareket edebilmesi için güncel politik, sosyal ve iktisadi konularını bilmesi, okuması ve kavraması beklenilir. Küresel vatandaşlık, sadece küresel konulara ilgi duymakla kalmayıp aynı zamanda küresel toplumun bir parçası olma şuuruyla görevlerinin bilincinde olan ve bu yönde de çaba ve eylem ortaya koyan bireylerin sosyal ödevlerini vurgular(Dower,2003; Parekh,2003). Dolayısıyla küresel vatandaşlık becerilerine sahip bireylerin; yaşadığı dünyayı bilmesi, tanıması, kavraması ve daha iyi bir dünya için çalışması bir vatandaşlık ödevi olarak öne çıkar. Küresel vatandaşlık becerilerine sahip birey, hem yerelde hem de evrensel ölçekte etkili ve başarılı bir insan modeli olarak toplumda yer alacaktır. Dünyadaki gelişmeleri takip eden, bu gelişmeleri kendi düşünce sistemiyle değerlendiren, küresel toplumun bir parçası olma duygusuyla hareket ettiren bu nitelikler elbette daha yaşanabilir bir dünyaya da hizmet edecektir(Çakmak ve Bulut,2019). Böylece her birey; evrensel değerler ekseninde özellikle çevresel sürdürülebilirliğe, sosyal adalete, insan haklarına ve toplumsal cinsiyet eşitliliğine dayanan, küresel bilgi ve becerilere sahip sorumlu bir vatandaş olarak hareket eder. Küresel vatandaş olarak kendini tanımlayan bireyler, herkes için daha iyi bir dünya ve geleceği teşvik etme hak ve yükümlülüklerini yerine getirme konusunda yetkinlik ve fırsat elde ederler(Torres ve Dorio, 2015).

Gelişen teknoloji dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan farklı milletten insanları birbirine yaklaştırmıştır. İnsanlar hiç olmadığı kadar etkileşim içerisinde olduğu bir dünyada farklı kültürlerle bir arada yaşamak, birlikte çalışmak durumunda kalmıştır. Küresel vatandaşlık var olan bu durumu dünyanın geleceği lehine daha etkili ve sürdürülebilir kılmanın yol haritası olarak değerlendirilmektedir. Küresel vatandaşlık bilgi ve beceri ile etkili olmanın yanı sıra elbette bir tercihtir. Tercihleri de etkileyen tutumlardır. O halde küresel vatandaş kimliğinin benimsenmesini etkileyen önemli etkenlerden birisi kendi kimlik algımıza yön veren değerlerdir. UNESCO Genel Konferansında (2001), ortak değerler olan hoşgörü, evrensellik, karşılıklı anlayış, kültürel çeşitliliğe saygı ve barış kültürünün teşvikini teyit eden bir kararı vurguladı. Çünkü karşılıklı anlayışın, yalnızca ortak değerlere dayandırıldığı takdirde olası bir hedef olabileceğini biliyordu. Değer yargılarımızın, küresel vatandaş olma noktasında etkili olan faktörlerden en önemlilerindedir (Davies, 2006). Zira insanın kendisine karşı, topluma karşı ve ülkesine karşı tutum ve davranışlarını değer yargıları belirler. Choi ve diğerlerinin (2011) küresel vatandaşlık ile ilgili yapmış oldukları araştırmanın teorik çerçevesinde dikkat çekilen üç temel unsurundan birini de değerler oluşturmaktadır. Bireyin sahip olduğu değerler, küresel vatandaşlık kimlik algılarını destekleyen veya nasıl bir vatandaş olmalarını belirleyen önemli referans noktaları olarak hizmet eden temel itici güçlerdir. Hatta bazı eğitimciler için değerler eğitimi, küresel vatandaşlık eğitiminin en önemli nedenidir(Lee ve Leung, 2006). Değerler ve değerler eğitimi, küresel vatandaşlık eğitimi etkili kılan unsurlardan birisidir. UNESCO (2015), Küresel vatandaşlık eğitimi, öğrencilerin daha kapsayıcı, adil ve barışçıl bir dünyaya katkıda bulunabilmeleri için ihtiyaç duydukları bilgi, beceri, değer ve tutumları güçlendirmek için hem resmi hem de resmi olmayan yaklaşımlar, müfredat ve müfredat dışı müdahaleler gerektirdiğini vurgular. UNESCO'nun işaret ettiği değerler ağırlıklı olarak evrensel değerler olarak kabul edilen; karşılıklı anlayış, empati, hoşgörü gibi değerlerdir. Bu değerler, insanların eylemlerini etkiler, insanların vatandaş olarak hareket etmeye motive eder ve küresel vatandaşlar olarak kimliklerin ve eylemlerin nasıl onaylandığını etkiler(Hatley, 2018). Dutt da (2009), insan eyleminin kaynağı oldukları için değerlerin önemli olduğunu ifade eder. Değerler, eylemi motive etmenin yanı sıra, insanların hangi eylemlerin değerli olduğunu nasıl değerlendirdiği konusunda da rol oynar. Değerli gördüğü eylemlere yönelik değerleriyle motive olan birey, daha sonra toplum içinde hareket edecektir(Hatley, 2019). Bu değerler daha sonra insanların vatandaş olarak hareket etmeye nasıl motive edildiğini ve küresel vatandaşlar olarak eylemlerin nasıl onaylandığını etkiler. Bu varsayımın katılımcıların sahip oldukları değerler açısından ne derece küresel

vatandaş olduklarını belirlemeye çalıştık. Sosyal bilgiler dersinin amaçlarından birisi de iyi vatandaş yetiştirmektir. Sosyal Bilgiler öğretmenleri, öğrencilerin küresel vatandaşlık becerilerini kazanmalarında önemli bir rol oynamaktadır(Ersoy, 2013). Bundan dolayı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bu konuda daha bilgili ve duyarlı olması beklenmektedir. Hali hazırda üniversitelerde vatandaşlık eğitimi konusunda yoğun bir müfredata tabiler. Bu sebeple konuya daha yakın olduğu düşünülen sosyal bilgiler öğretmen adayları üzerine bu çalışma yapılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının küresel değer düzeyleri ile küresel vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- 1) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının çok boyutlu sosyal değerler düzeyleri ve küresel vatandaşlık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 2) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının sosyal değerler düzeyleri ile küresel vatandaşlık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
- 3) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının, çok boyutlu sosyal değerler ölçeği toplamı ve alt boyutları, küresel vatandaşlık düzeylerini yordamakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada betimsel model kapsamında genel tarama modellerinden biri olan ilişki model kullanılmıştır. İlişkisel araştırmalar, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin derecesini ve büyüklüğünü cevaplamaya çalışır(Ocak ve Olur, 2019). Tarama modelleri var olan bir durumu müdahale etmeden, doğrudan betimlemeyi hedefleyen çalışmalar için uygun bir araştırma türüdür. (Karasar, 2018). Bu yöntem, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek, betimlemek ve muhtemel sonuçları tahmin etmek için kullanılır(Karasar,2018). Araştırmanın hedefi, değişkenler arasındaki ilişkiler olduğu için ilişki model kullanılmıştır. Dolayısıyla bu model ile bireylerin değer tercihleri ile küresel vatandaşlık düzeyleri arasındaki açıklayıcı ve yordayıcı ilişkileri çeşitli değişkenler üzerinden belirlemeyi hedeflenmektedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada, Türkiye’de bulunan üç üniversitenin eğitim fakültesi sosyal bilgiler öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının, değer düzeyleri ve küresel vatandaşlık algı düzeylerini belirlemek amacıyla 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde öğrenim gören kişiler üzerinde yürütülmüştür. Tablo 1’de örneklem grubunda yer alan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının cinsiyete göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımları

Cinsiyet	N	%
Kadın	225	69.2
Erkek	97	30.3
Toplam	322	100

Çalışmaya toplam 322 sosyal bilgiler öğretmen adayı katılmıştır. Adayların 225’i kadınlardan oluşmakta ve örneklemin %69.2’sini oluşturmaktadır. Erkek katılımcıların sayısı 97 olup örneklemin %30.3’ünü oluşturmaktadır. Çalışmada örneklemin büyük bir bölümünü kadın öğretmen adaylarının oluşturduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada iki veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlardan birisi Morais ve Ogden (2011) tarafından geliştirilen Küresel Vatandaşlık Ölçeği (KVÖ)'nin Şahin ve Çermik (2014) tarafından Türkçeye uyarlandığı ve geçerlik-güvenirlik analizlerini yapıldığı ölçektir. Ölçeğin güvenilirliği için iç tutarlık, iki yarı ve test tekrar test teknikleri uygulanmış ve bu süreç sonunda da ölçeğin güvenilirlik katsayıları Cronbach alpha .76, Sperman Brown iki yarı güvenilirlik katsayısı .75 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı .75 olarak bulunmuştur. Ulaşılan sonuçlar neticesinde Küresel Vatandaşlık Ölçeğinin, Türkiye'de uygulanabilecek güvenilir ve geçerliliği bulunan bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır." (Şahin ve Çermik, 2014)

Diğer veri toplama aracı ise Bolat (2013) tarafından geliştirilen "Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği" dir. "Türkiye'de de geçerliğini sürdüren ve önemli değerleri de içeren "Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği" ile ulaşılan veriler ışığında yapılan analizler ile veri toplama aracının geçerlilik ve güvenilirliği sağladığına dair sonuca ulaşılmıştır. İlgili ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarına göre, ölçeğin geliştirilme amacı olan "sosyal değerleri ölçebilme" özelliğine sahip olduğu görülmektedir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğinin test edilmiştir. Yapılan analizlerle ölçeğin 6 farklı boyuta ayrıldığı ve bu boyutlar içinde dağılan toplam 42 sosyal değer ifadesinin yer aldığı görülmüştür. Ölçek; 1.Aile Değerleri Boyutu, 2.Bilimsel Değerler Boyutu, 3.Çalışma-İş Değerleri Boyutu, 4.Dini Değerler Boyutu, 5.Geleneksel Değerler Boyutu, 6.Siyasi Değerler boyutu'nun dahil olduğu çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Ölçeği alt boyutların güvenilirlikleri hesaplanmış ve netice itibarıyla Cronbach alpha iç tutarlılık değerleri sırasıyla "0.70, 0.71, 0.72, 0.73, 0.76, 0.78," olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerin de iç tutarlılık değeri açısından ölçeğin geneli için yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır." Ayrıca araştırmacı tarafından geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmış ve "Verilerin Analizi" başlığı altında sıralanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan Morais ve Ogden (2011) tarafından geliştirilen Şahin ve Çermik (2014) tarafından Türkçeye uyarlanıp, geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılan Küresel Vatandaşlık Ölçeği (KVÖ) ile Bolat (2013) tarafından geliştirilen "Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeğinden elde edilen verilerin analizinde SPSS 21 programı kullanılmıştır. Bu doğrultuda;

- Araştırma grubunu oluşturan öğretmen adaylarının demografik özelliklerini betimleyici frekans ve yüzde dağılımları çıkarılmış, verilerin güvenilirliğine ve normalliğine ilişkin Cronbach alpha değerleri ile normallik testlerinden Kolmogorov-Smirnova ve Shapiro-Wilk sonuçlarına ulaşılmıştır. Uygulanan ölçekler ve elde edilen verilerin güvenilirliğine ilişkin bilgiler tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Küresel Vatandaşlık Ölçeği Verilerinin Güvenirliğine İlişkin Bilgiler

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
.878	.876	31

Tarafımızca tekrarlanan Cronbach Alpha testi sonucunda güvenilirliği 0,876 olduğu görülmektedir. 0.60 ve üstü Cronbach Alfa katsayısını sağlaması veri toplama aracının güvenilir olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla veri toplama aracının güvenilir olduğu söylenebilir(Kalaycı, 2010).

Tablo 3. Çok boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği Verilerinin Güvenirliğine ilişkin Bilgiler

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
.800	.847	42

Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeğinin uyarlayıcısı olan araştırmacının ortaya koyduğu Cronbach Alpha testi sonucuna ek olarak tarafımızca tekrarlanan Cronbach Alpha testi sonucunda güvenirliliği 0,800 olduğu görülmektedir. 0.60 ve üstü Cronbach Alfa katsayısını sağlaması veri toplama aracının güvenilir olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla veri toplama aracının güvenilir olduğu söylenebilir (Kalaycı, 2010).

- Örneklem grubunu oluşturan öğretmen adaylarının “Küresel Vatandaşlık Ölçeği” ve alt boyutlarından aldıkları puanları ile “Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği” ve alt boyutlarından aldıkları puanlarının; cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız grup t testi, ANOVA analizi kullanılmıştır.
- “Küresel Vatandaşlık Ölçeği” ve “Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği” ve bununla birlikte alt boyutlara ait almış oldukları puanlar arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek üzere Pearson Çarpım Moment Korelasyon analizi yapılmıştır.

3. Bulgular

Cinsiyet Değişkenine İlişkin Küresel Vatandaşlık ve Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği T Testi Bulguları

Tablo 4’de cinsiyet değişkenine ilişkin küresel vatandaşlık ölçeği t testi sonuçları, tablo 5’de ise yine cinsiyet değişkenine ilişkin çok boyutlu sosyal değerler ölçeği t testi sonuçları incelenmiştir.

Tablo 2. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Küresel Vatandaşlık Ölçeği T Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Ss	Sd	t	p	
Sosyal Sorumluluk	Kadın	225	4.05	0.60	320	2.093	.026
	Erkek	97	3.88	0.71			
Küresel Yetkinlik	Kadın	225	3.56	0.45	320	.526	.973
	Erkek	97	3.58	0.46			
Küresel Sivil Katılım	Kadın	225	3.14	0.79	320	-.255	.800
	Erkek	97	3.17	0.72			
Küresel Vatandaşlık Ölçeği	Kadın	225	3.45	0.46	320	.052	.668
	Erkek	97	3.46	0.43			

Bağımsız örneklem t testi, erkek ve kadın katılımcıların küresel vatandaşlık ölçeği ve ölçeğin alt boyutlarına ilişkin farklarını ortaya koymak için kullanılmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin sosyal sorumluluk [$t(320) = 2.093$; $p < .05$] alt boyutunda kadınlar lehine anlamlı bir farklılık olduğuna dair bir bulgu varken, küresel yetkinlik [$t(320) = -.526$; $p > .05$] ve küresel sivil katılım [$t(320) = -.253$; $p > .05$] alt boyutlarıyla ölçeğin genelinde [$t(320) = -.255$; $p > .05$] anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göre, Kadın katılımcıların küresel vatandaşlık düzeyleri, erkek katılımcılara göre daha yüksek olmasına rağmen fark, istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 5. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği T Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Ss	Sd	t	p	
Aile Değerleri	Kadın	225	3.95	0.41	320	-.419	.975
	Erkek	97	3.97	0.40			
Bilimsel Değerler	Kadın	225	4.02	0.52	320	-.474	.636
	Erkek	97	4.05	0.42			
İş Değerleri	Kadın	225	4.01	0.46	320	-.355	.723
	Erkek	97	4.03	0.44			
Dini Değerler	Kadın	225	4.41	0.43	320	1.332	.184
	Erkek	97	4.34	0.43			
Geleneksel Değerler	Kadın	225	4.49	0.38	320	3.964	.000
	Erkek	97	4.28	0.50			
Siyasi Değerler	Kadın	225	3.37	0.30	320	-2.136	.033
	Erkek	97	3.46	0.34			
Toplam Değerler	Kadın	225	3.98	0.26	320	.266	.791
	Erkek	97	3.97	0.27			

Bağımsız örneklem t testi, erkek ve kadın katılımcıların Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeğine ilişkin farklarını ortaya koymak için kullanılmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin genelinde $[t(320) = .266; p > .05]$ anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Tablo 6. Küresel Vatandaşlık Ölçeği ile Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği Toplam Puanları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu Sonuçları.

	N	\bar{x}	Ss	R	p
Küresel Vatandaşlık Ölçeği	322	3.46	0.448	.211**	.000
Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği	322	3.97	0.268		

Küresel Vatandaşlık Ölçeği toplam puanları ile Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği toplam puanları arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. ($r = .211, p < .05$).

Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değer tercihlerinin küresel vatandaşlık düzeylerini yordamasına ilişkin “Çoklu Regresyon Analizi” yapılmış ve sonuçlar Tablo 21’de sunulmuştur.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çok Boyutlu Sosyal Değerler Düzeylerinin Küresel Vatandaşlık Düzeylerini Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Yordanan Değişken	Yordayan Değişkenler	B	Ss	B	t	P
Küresel Vatandaşlık Düzeyi	Sabit Değer	2.064	.380		5.432	.000**
	Aile Değerleri	-.011	.070	-.010	-.164	.870
	Bilimsel Değerler	.146	.057	.162	2.580	.010
	Çalışma-İş Değerleri	.019	.064	.020	.298	.766
	Dini Değerler	.025	.068	.025	.372	.710
	Geleneksel Değerler	.066	.068	.064	.977	.329
	Siyasi Değerler	.109	.084	.078	1.291	.198

$R = .241, R^2 = .058,$

Adjusted $\Delta R^2 = .039, F = 3.120, p = .000, **p < .01$

Tablo 7 incelendiğinde; çok boyutlu sosyal değerler ölçeğinin; aile değerleri, bilimsel değerler, çalışma-iş değerleri, dini değerler, geleneksel değerler, siyasi değerler alt boyutlarının sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel vatandaşlık düzeylerini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordayıp yordamadığına dair

istatistiksel sonuçlar görülmektedir. Regresyon katsayılarına yönelik t değerleri incelendiğinde, çok boyutlu sosyal değerler ölçeğinin bilimsel değerler alt boyutunun, küresel vatandaşlık düzeyini, istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir. Çok boyutlu sosyal değerler ölçeğinin diğer alt boyutları ise, küresel vatandaşlığı anlamlı düzeyde yordamadığı görülmektedir ($R=.241$, $R^2=.058$, Adjusted $\Delta R^2=.039$, $F= 3.120$, $p=000$, $**p<.01$). Bu doğrultuda; bağımsız değişkenler, küresel vatandaşlık düzeyindeki toplam varyansın yaklaşık %3'ünü açıkladığı söylenebilir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, değer tercihleri ile küresel vatandaşlık düzeylerinin farklı değişkenler açısından sonuçları ortaya konulmuştur. İlk olarak cinsiyet değişkenine ilişkin küresel vatandaşlık ve değer tercihleri belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; kadın katılımcıların küresel vatandaşlık düzeyleri, erkek katılımcılara göre daha yüksek olmasına rağmen fark, istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeğine ilişkin yapılan analiz sonucunda da böyledir ve ölçeğin genelinde anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Küresel Vatandaşlık Ölçeği toplam puanları ile Çok Boyutlu Sosyal Değerler Ölçeği toplam puanları arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca regresyon katsayılarına yönelik t değerleri incelendiğinde, çok boyutlu sosyal değerler ölçeğinin bilimsel değerler alt boyutunun, küresel vatandaşlık düzeyini, istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir. İlgili alanyazında küresel vatandaşlığı odağına alan sosyal bilgiler sınıfları veya programlarına yönelik benzer çalışmalara rastlamak mümkündür. Konu ile ilgili birçok çalışma küresel vatandaşlık eğitiminde sosyal bilgiler programlarının önemine işaret etmektedir (Alazmi, 2022; Carmona, Guerra ve Hofhuis, 2022; Davies ve Pike, 2009; Goren ve Yemini, 2017; Myers, 2016; Myers, 2006; Moon ve Koo, 2011; Ortloff, 2011; Shiveley 2014). Yine farklı değişkenler açısından küresel vatandaşlık düzeyleri incelenmiş ve en çok çalışılan cinsiyet değişkeninin küresel vatandaşlık düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit eden araştırmaların ağırlıkta olduğu görülmüştür (Çakmak, Bulut ve Taşkıran, 2015; Altıkulaç, 2016; Kayışoğlu, 2016; Temel, 2016; Bulut, 2019; Koçoğlu ve Kaya, 2020).

Değerler ile donatılan birey ve bu bireylerden oluşan toplum daha net bir çerçevede varlığını sürdürür. Bu değerler daha sonra insanların vatandaş olarak nasıl davranması gerektiğini ve küresel vatandaşlar olarak davranışlarını nasıl sergilemelerini belirler. Değerler, davranışların sosyal düzenleyicileri olarak hareket eder (Hatley, 2019). Bazı değerler silsilesi, küresel vatandaşlığı güçlendirip, küresel davranışlarını belirleyici bir role sahipse bazı değerler ise bireyin küresel vatandaş olarak etkin olmasının önünde engel olur (Tully, 2014). Katılımcıların değer tercihlerinin küresel vatandaşlık düzeyleri üzerindeki etkisine ilişkin dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Çok boyutlu sosyal değerler ölçeği alt boyutlarından olan bilimsel değerlere ilişkin eğilimleri yüksek olan katılımcıların küresel vatandaşlık düzeylerinin de yüksek olduğu belirlenmiştir. Başka bir araştırmada; hayır işleriyle uğraşan ve çeşitliliğe, empatiye ve yardıma değer veren bireylerin küresel vatandaşlık düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Plante, Roberts, Reysen ve Gerbasi, 2014). Zaten iyi bir küresel vatandaş olmak, doğası gereği pozitif temel değerleri bulmayı, ifade etmeyi ve uygulamayı içeren bir süreçtir (Waddock ve Smith, 2000). Bazı değer kümelerine ise küresel vatandaşlığın gelişimini sınırlandırabilmektedir. Mesela inanç değerlerin bireylerin vatandaşlık kimlik algılarında meydana getirdiği etkiyi anlamamız açısından İsrail'de yapılan bir çalışma bizlere kapı aralayacaktır. Bu çalışmaya göre; marjinalleştirilmiş gruplar (Filistinli Arap) için küresel vatandaşlık, küresel bir topluma ait olma duygusunu güvence altına almanın bir yolu olarak görülüyor. Halihazırda iyi kaynaklara sahip sosyal gruplar (seküler Yahudi) için küresel vatandaşlık, küresel gelecekleri teşvik etmenin bir yolu olarak görülüyor. Bu arada, İsrail'deki Yahudi dini azınlık için ise küresel vatandaşlık, ulusal kimliğe ve dini değerlere yönelik bir tehdit olarak görülüyor (Goren, Maxwell ve Yemini 2019). Scott ve Cnaan (2020), tarafından yapılan bir araştırmada ise dini inançların ve dini davranışların, bireyler ile dünya vatandaşlığı özdeşleşmeleri arasındaki etkilere aracılık ettiğini göstermektedir. Yani dini inançlar ve dini uygulamalarla özdeşleşen gençlerin küresel vatandaşlık ilkelerine uyum sağlama olasılıklarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bilimsel okuryazarlığın küresel vatandaşlığı teşvik etmekteki gücünü ortaya koyan çalışmalarda vardır (Marino ve Hayes, 2012).

Sonuç olarak değişen ve küreselleşen dünya ile beraber insanların değer yargıları ve dünyaya bakış açıları değişmektedir. Bununla beraber küresel vatandaşlık da yükselen trendini korumakta ve birçok ülkenin ve uluslararası kuruluşların eğitim politikalarında varlığını sürdürmektedir. Her bireyin veya toplumun vatandaşlık kimlik oluşumunun temelinde değerler yatar. Sahip olduğumuz değerler bir şeye karşı

yakınlığımızı veya uzaklığımızı belirler. Dünyanın yaşadığı etkileşimle beraber giderek küçülmesi insanları ortak değerler etrafında toplamaya başlamıştır. Evrensel değerlerin ortak değer olarak yer edinmesi de küresel sorunlara ortak eylem anlayışı geliştirir. Bilimsel değerlere ve genel olarak evrensel değerlere sahip bireylerin küresel vatandaşlık düzeyleri de bununla açıklanır.

Etkileşimin hızının küresel çapta giderek artması bizleri birer dünya ülkesi vatandaşı haline getirmektedir. Bugün yaşanan covid 19 salgını başta olmak üzere birçok zorluk küresel vatandaşlık kavramının gelişiminde önemli engeller olarak hissedilmektedir. Bunun yanı sıra küresel vatandaşlık kavramına yüklenen farklı anlamlar da bu kavramın evrensel ve geniş kesimlerce kabul edilebilir bir kavram olmasının önündeki engeller olarak kabul edilebilir. Alanyazında da görüleceği gibi küresel vatandaşlık, farklı ideolojilerin baskısı altında ortak bir içerik ve eylem biçimini bulmaya çalışmaktadır (Estelles ve Fischman Gustavo, 2020; Torres ve Bosio, 2020; Pashby, Costa, Stein ve Andreotti, 2020; Schattle, 2008). Küresel vatandaşlık, farklı perspektiflerin gölgesinde anlam sınırlarını çizmeye çalışırken bu çalışma ile Türkiye’de eğitimin öznelereinden biri olan öğretmen adaylarının sahip olduğu değerlerin, küresel vatandaşlık düzeyleri ile arasındaki ilişkiyi tespit etmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların değer tercihleri elbette küresel vatandaşlık düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir. Çok boyutlu sosyal değerler ölçeği kapsamında katılımcıların bilimsel değer tercihleri ise küresel vatandaşlık gelişimini etkileyen önemli bir göstergedir.

Kaynaklar

- Alazmi, H. S. (2022). Leveraging international experts’ perspectives to reframe citizenship in Social Studies Curriculum during the globalisation era: shifting to a global citizenship education. *Globalisation, Societies and Education*, 20:3, pages 291-309.
- Altıkulaç, A. (2016). Patriotism and global citizenship as values: A research on social studies teacher candidates. *Journal of Education and Practice*, 7 (36), 26-33.
- Aslan, F. (2021). 2010 ve 2018 ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programlarında yer alan değerler eğitimi anlayışlarının karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kayseri.
- Bulut, B. (2019). Correlation between global citizenship and sustainable development awareness levels of pre-service teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11 (3), 279-293
- Carmona, M., Guerra, R. & Hofhuis, J. (2022). What does it mean to be a “citizen of the world”: A prototype approach. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, <https://doi.org/10.1177/00220221221088332>
- Clifford, V., & Montgomery, C. (2017). Designing an internationalised curriculum for higher education: embracing the local and the global citizen. *Higher Education Research and Development*, 36(6), 1138-1151. <https://doi.org/10.1080/07294360.2017.1296413>
- Choi, K., Lee, H., Shin, N., Kim, S. W., & Krajcik, J. (2011). Re-conceptualization of Scientific literacy in South Korea for the 21st century. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(6), 670-697.
- Çakmak, Z. , Bulut, B. & Taşkıran, C. (2015). A study on the relationship between global citizenship perceptions and internet use of social studies pre-service teachers. *Adiyaman University Journal of Educational Sciences*, 5 (1), 99-112. DOI: 10.17984/adyuebd.34905
- Davies, L. (2006). Global citizenship abstraction or framework for action. *Educational Review*, 58(1), 5-25.
- Dower N (2003). *Introduction to global citizenship*. Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Dutt, S. (2009). Striving to promote shared values: UNESCO in the troubled world of the twenty-first century. *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 65 (1), 83–95.
- Ersoy, A. F. (2013). Global citizenship education in social studies: Experiences of Turkish teachers and students in international conflict and war. *Journal of Qualitative Research in Education*, 1(1), 7-30. [Online]: www.enadonline.com, <http://dx.doi.org/10.14689/issn.2148-2624>.
- Estellés, Marta and Gustavo E. Fischman (2020). Imagining a Post-COVID-19 Global Citizenship Education. *Praxis Educativa*, 15: 1–14. <https://doi.org/10.5212/PraxEduc.v.15.15566.051>.
- Gaudelli, W. (2016). *Global Citizenship Education: Everyday Transcendence*. 10.4324/9781315683492.
- Gibson, K. L, Rimmington G. M. & Landwehr-Brown, M. (2008). Developing global awareness and responsible world citizenship with global learning. *Roeper Review*, 30(1), 11-23. <http://dx.doi.org/10.1080/02783190701836270>.
- Goren, H. & Yemini, M. (2017). Global citizenship education redefined – A systematic review of empirical studies on global citizenship education. *International Journal of Educational Research*, 82(1), 170-183.

- Hatley, J. (2019). Universal values as a barrier to the effectiveness of global citizenship education: A multimodal critical discourse analysis. *International Journal of Development Education and Global Learning*, 11 (1): 87–102. DOI <https://doi.org/10.18546/IJDEGL.11.1.06>
- Hatley, J. (2018). *The values of global citizenship education and implications for social justice*. [Doctoral Thesis]. Lancaster University. <https://doi.org/10.17635/lancaster/thesis/35>
- Kayıoğlu, N. B. (2016). Investigation of Global Citizenship Levels of Pre-Service Physical Education Teachers. *Educational Research and Reviews*, 11 (6): 299–306. <https://doi.org/10.5897/ERR2015.2661>.
- Koçoğlu, E. and Bahadır K. (2020). Analyzing the Relation between the Sense of Citizenship and Global Citizenship in the Context of Students of Higher Education Institution. *African Educational Research Journal*, 8 (3): 627–39. <https://doi.org/10.30918/AERJ.83.20.140>.
- Lee, W. O. & Leung, S. W. (2006). Global citizenship education in Hong Kong and Shanghai secondary schools: ideals, realities and expectations. *Citizenship Teaching and Learning*, 2 (2), 68-84.
- Marino, M.T., Hayes, M.T. (2012). Promoting inclusive education, civic scientific literacy, and global citizenship with videogames. *Cult Stud of Sci Educ*, 7, 945–954. <https://doi.org/10.1007/s11422-012-9429-8>
- Moon, BJ, Koo, JW (2011). Global citizenship and human rights: a longitudinal analysis of social studies and ethics in Republic of Korea. *Comparative Education Review*, 55(4): 574–599.
- Myers, J. P. (2006) Rethinking the social studies curriculum in the context of globalization: education for global citizenship in the U.S. *Theory & Research in Social Education*, 34:3, 370-394, DOI: 10.1080/00933104.2006.10473313
- Myers, J. P. (2016). Charting a democratic course for global citizenship education: Research directions and current challenges. *Education Policy Analysis Archives*, 24, 55. <https://doi.org/10.14507/epaa.24.2174>
- Ortloff D. H. (2011) Moving the borders: multiculturalism and global citizenship in the German social studies classroom. *Educational Research*, 53:2, 137-149, DOI: 10.1080/00131881.2011.572362
- Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and global citizenship. *Review of International Studies*, 29(1), 3–17. <http://www.jstor.org/stable/20097831>
- Pashby, K. Costa, M., Stein, S. & Andreotti, V. (2020). A Meta-review of typologies of global citizenship education. *Comparative Education*, 56:2, 144-164, <https://doi:10.1080/03050068.2020.1723352>.
- Plante, C. N., Roberts, S. E., Reysen, S., & Gerbasi, K. C. (2014). “One of us”: Engagement with fandoms and global citizenship identification. *Psychology of Popular Media Culture*, 3(1), 49–64. <https://doi.org/10.1037/ppm0000008>
- Temel, C. (2020). A study of global citizenship levels of Turkish university students according to different variables (youth camp leaders sample). *Educational Research and Reviews*, 11 (17): 1689–95. <https://doi.org/10.5897/ERR2016.2972>.
- Torres, C. A. and Basio, E. (2020). Riflessioni critiche sul concetto di educazione alla cittadinanza globale. Dialogo con Carlos Alberto Torres sulla formazione universitaria negli Stati Uniti. *Encyclopaideia*, Vol. 24 (56): 107–17. <https://doi.org/10.6092/ISSN.1825-8670/10742>.
- Torres, C. A. (2015). Global citizenship education and global peace opportunities in achieving peace through GCED. *Paper presented to the 2nd UNESCO Forum on Global Citizenship Education: Building Peaceful and Sustainable Societies—Preparing for post-2015*, UNESCO Headquarters in Paris, France, 28–30 January 2015.
- Tully, J. (2014). *On Global Citizenship: James Tully in dialogue*. London: Bloomsbury Academic
- Salter, P. & Halbert, K. (2017). *Constructing the [parochial] global citizen*, *Globalisation, Societies and Education*, 15(5), 694–705, <doi.org/10.1080/14767724.2016.1264290>
- Shiveley, J. M. (2014). Teaching for democratic citizenship: Arriving at a guiding question for pedagogical practice. *Social Studies Research and Practice*. 9 (3): 81 – 87. DOI:10.1108/ssrp-03-2014-b0006
- Waddock, S. A. and Smith N. (2000). Relationships The Real Challenge of Corporate Global Citizenship. *Business and Society Review*. <doi:10.1111/0045-3609.00064>.
- Xiong, Y. & Li, M. (2017). Citizenship education as NGO intervention: turning migrant children in Shanghai into ‘new citizens’. *Citizenship Studies*, 21:7, 792-808, DOI: 10.1080/13621025.2017.1353741

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 09.01.2020 sayı 01 ve karar 11 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



TÜRKÇENİN ANA DİLİ OLARAK KONUŞULMADIĞI BÖLGELERDE
İLKOKUMA YAZMA ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ*

Teachers' Opinions About Primary Reading and Writing Teaching in Regions Where Turkish is Not Spoken as Native language

Hamdi KARAMAN¹ ve Ömer YILAR²

¹Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Gençali İlkokulu, Ağrı, hamdi.karaman@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-6782-4691

²Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum, omeryilar25@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-3560-0028

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
16.11.2022
Kabul/Accepted:
03.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1205989

Anahtar Kelimeler

İlkokuma yazma öğretimi,
Öğretmen görüşleri, Türkçe,
ana dil

Keywords

Primary literacy teaching,
Teacher opinions, Turkish,
Native language

ÖZ

Bu araştırma ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ilkökuma yazma öğretimi sürecinde sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları problemleri ve çözüm önerileri derinlemesine ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın yürütülmesinde nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu en az bir kere birinci sınıf okutmuş olan 30 sınıf öğretmeni oluşturmuştur. Verilerin toplanması amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme formları 4'ü kişisel bilgiler olmak üzere toplam 17 sorudan oluşmuştur. Görüşme formları ile elde edilen nitel verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde öğretmen görüşleri üç ana tema etrafında sunulmuştur. Buna göre öne çıkan sonuçlar; öğrencilerin Türkçeyi yeterince bilmemesi, anasınınına katılımın düşük olması, okuduğunu anlama problemleri, öğrencinin kendini ifade edememesi, öğretmenlerin tecrübesiz ve sabırsız olması, öğrencilerin verilen ödev ve görevleri yapmaması veya yanlış yapması ve ailelerin ilgisiz olmasıdır. Öğretmenler bu problemlere çözüm olarak ise öğretim programının daha detaylı ve yöresel olmasını, ailelerin bilinçlendirilerek eğitim öğretime dâhil edilmesini, aileye ve öğrenciye Türkçe konuşulmasının teşvik edilmesini önermişlerdir.

ABSTRACT

This research aims to reveal in depth problems and solution proposals faced by classroom teachers in the teaching process of first reading and writing of students whose native language is not Turkish. In conducting to this research, one of the qualitative research methods, situation study was used. The study group of the research consists of 30 classroom teachers who had taught first grade at least once. A semi-structured interview form was created to collect data. Interview forms consist of 17 questions, 4 of them are personal information. Content analysis was used in the analysis of qualitative data obtained through interview forms. As a result of the interviews, teachers' opinions were presented with three main themes. Accordingly, the prominent results are; not knowing Turkish enough by students, being low participation in kindergarten, reading comprehension problems, not expressing themselves by students, being inexperienced and impatient by teachers, not doing their homework and tasks or making mistakes by students, and being careless by families. As a solution to these problems, the teachers suggested that the curriculum should be more detailed and local, families should be included in education by raising awareness, and the Turkish language speaking should be encouraged by the family and the students.

Atf/Citation: Karaman, H. ve Yılar, Ö. (2023). Türkçenin Ana Dili Olarak Konuşulmadığı Bölgelerde İlkokuma Yazma Öğretimi ile İlgili Öğretmen Görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(159-170).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hamdi KARAMAN, hamdi.karaman@hotmail.com

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında 2022 yılı içerisinde hazırladığı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

1. Giriş

Bilgi çağında olan dünyada eğitim en önemli güçlerden biridir. Dil ise bu gücü kullanmanın en önemli unsurudur. Dil insan beyninin sınırsız bir öğrenme becerisidir. İnsanlar öğrenmedeki becerileri ile dili öğrenir ve kendilerini hayat boyu geliştirirler. Dil insanların kültürlerini gelecek kuşaklara aktarmasına, iletişim kurmalarına ve çevreleriyle etkileşim oluşturmalarına katkı sağlamaktadır. Bu sebeple dil öğretimi insanlar için çok önemli görünmekte ve küçüklükten itibaren dilsel ve zihinsel becerileri geliştiren yaklaşım ve modeller üzerinde durulmaktadır (Güneş, 2014).

Her bireyin bir toplumu vardır ve o toplumun da iletişim aracı olarak kullandığı bir dili vardır. Ana dili binlerce yıllık birikimler sonucunda ortaya çıkmaktadır (Güleryüz, 2004). Ana dili bireylerin çevrelerinin ve topluluklarının ortak ürünüdür. Bireyler küçüklük çağlarından itibaren çevrelerini, kültürlerini ve toplumsal kuralları ana dillerinin kullanarak anlamaya çalışırlar (Sever, 2011). Ana dili, insanların dünyaya gelmeleri ile başlayan, zihinsel becerilerin gelişmesi ve toplumsal etkileşimler ile edinilen dildir. İlk dil veya birinci dil olarak ifade edilebilmektedir. (Özüdoğru ve Dilman, 2014). Türkiye’de birbirinden farklı yedi coğrafi bölge vardır. Bu bölgelerde sadece coğrafi olarak değil kültürel olarak ta farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar özellikle son yıllarda yaşanan felaketler savaşlar vb. gibi sebeplerle daha da artmıştır. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu halde ana dili farklı olan veya mülteci olarak ana dili farklı olan insanlar vardır. Türkiye’de sistemli olarak ilkokuma yazma ve ana dil öğretimi ilkokul dönemi ile başlamaktadır (Aktay, 2015; Çelik vd., 2008). Bu sistematik eğitim öğretim süreci içerik ve yöntem açısından büyük önem taşımaktadır. Ana dil öğretimi dinleme, konuşma, okuma, yazma, görsel sunu, görsel okuma vb. gibi birçok beceriyi içinde barındırmaktadır. Ana dil öğretiminin amacı ise dil becerilerinin kullanılarak öğrencilerin okuma, okuduğunu anlama ve anlatma becerilerini geliştirmektir (Güneyli, 2007). Ana dil öğretimi amacına ulaşmadığında öğrencilerde okuduğunu anlayamama, kelime dağarcığında yetersiz kalma, akıcı okuyamama vb. gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Yılmaz & Şekerci, 2016).

İlkokulda öğrencilerin Türkçeyi etkili ve doğru kullanma, problem çözme, karar verme gibi temel becerilerini geliştirmeleri beklenmektedir (Akyol, 2005). Bu bilgidен hareketle ilkokul döneminin sadece ana dil öğretiminde değil daha başka temel becerilerinde öğretilmesinde çok önemli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Kavcar, Oğuzkan & Sever, 1997; Kolaç, 2008).

Türkiye’nin sosyokültürel yapısı gereği farklı bölgelerinde farklı diller bulunabilmektedir. Bu bölgelerde büyüyen çocuklar genelde iki dil ile beraber ya da Türkçeden farklı dil ile büyümektedirler. Bu durum onların ilkokula başladıklarında problemler yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu problemlerin en önemlileri ilkokuma yazma öğretimi alanında oluşmaktadır. Çünkü ilkokula başladıklarında Türkçeyi az ya da hiç bilmeyen öğrenciler Türkçeyi etkili ve doru kullanmakta problemler yaşamaktadırlar (Gözüküçük, 2015). Özellikle bu bölgelere yeni atanan tecrübesiz öğretmenlerle öğrencilerin ana dili farklılığı sebebiyle iletişim kurma problemleri görülmektedir (Gözüküçük & Kıran, 2018). Ana dili Türkçe olan öğrenciler ilkokula zaten bildikleri ve kullandıkları bir dil ile başlarken ana dili Türkçe olmayan öğrenciler bilmedikleri bir dil üzerine eğitim görmeye başlamaktadırlar. Bu durum onların okulda özellikle ilkokuma yazma öğretimi alanında problemler yaşamalarına sebep olmaktadır (Çolakoğlu, 2019). İlkokulda öğrenilen okuma ve yazma becerileri ile birlikte akıcı okuma ve okuduğunu anlama öğrencilerin akademik başarılarını %61 oranında olumlu yönde etkilemektedir (Yıldız, 2013). Ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin en önemli sorunlarının başında okuduğunu anlama problemleri olduğu yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır (Emeç, 2011). Bu bilgiler ışığında ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ana dili Türkçe olan öğrenciler göre özellikle ilkokuma yazma öğretimi alanında dezavantajlı konumda oldukları görülmektedir. Ancak bu konuda öğretmenler yalnız kalmaktadır. Bu problemlerle ilgili olarak ne Türkçe eğitim programlarında ne eğitim kurumlarında ne de kaynaklarda yeterince destekleyici bilgiler mevcuttur (Yılar, 2019).

Günümüzde teknolojinin ilerlemesi, televizyon, tablet ve bilgisayar kullanımının artması gibi imkanların çoğalması ile beraber Türkçe öğrencimi ve kullanımı sorunları azalmış olsa da ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ve öğretmenlerinin ilkokuma yazma öğretimi sürecinde yaşadıkları problemler varlığını hala sürdürmektedir. Bu sebeple bu araştırma ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ilkokuma yazma öğretimi sürecinde sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları problemleri ve çözüm önerileri derinlemesine ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu araştırmanın, ana dili Türkçe olmayan bölgelerde yöresel öğretim programlarının yapılmasına, hizmet içi eğitimlerin şekillenmesine, okul öncesi eğitimin öneminin masaya yatırılmasına ve ailelerin Türkçeyi daha etkili ve doğru kullanabilmelerini sağlamak amacıyla düzenlenebilecek kurs ve

eğitilmeye katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ve sınıf öğretmenlerinin problemleri ve çözüm önerileri sınıf öğretmenlerinin bakış açılarına göre ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda aşağıda iki temel sorunun cevabı aranmıştır;

Ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ilkökuma yazma öğretiminde sınıf öğretmenlerine göre karşılaştıkları problemler nelerdir?

Ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ilkökuma yazma öğretiminde sınıf öğretmenlerine göre karşılaştıkları problemlere ilişkin çözüm önerileri nelerdir?

2. Materyal ve Metot

Araştırmanın yürütülmesinde nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışmalarında bir veya birkaç durum derinlemesine ele alınır. Durumun neler tarafından nasıl etkilendiği bütüncül bir bakış açısına göre ele alınır ve neden etkilendiği ortaya konmaya çalışılır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

2.1 Örneklem / Araştırma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu en az bir kere birinci sınıf okutmuş olan 30 sınıf öğretmeni oluşturmuştur. Sınıf öğretmenlerine ait demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı öğretmenlere ait demografik bilgiler

Değişkenler-Öğretmenler	N	(%)	
Cinsiyet	Erkek	13	56,6
	Kadın	17	43,4
Mesleki Kıdem	1-3 Yıl	12	40,0
	4-6 Yıl	12	40,0
	7-10 Yıl	6	20,0
Sınıf	1. sınıf	10	33,3
	2. sınıf	5	16,6
	3. sınıf	6	20,0
	4. sınıf	3	10,0
	Birleştirilmiş sınıf	6	20,0
Görev yeri	Köy	20	66,6
	Şehir	10	33,3
Toplam	30	100,0	

Tablo 1 incelendiği zaman, katılımcı öğretmenlerin 13’ü erkek ve 17’si kadındır. Öğretmenlerin 12’si 1-3 yıl arası deneyime sahipken, 12’si 4-6 yıl arası deneyime sahip ve 6’sı 7-10 yıl arası deneyime sahiptir. 10 öğretmen birinci sınıflarda görev yaparken, 5 öğretmen ikinci sınıf, 6 öğretmen üçüncü sınıf, 3 öğretmen dördüncü sınıf ve 6 öğretmen ise birleştirilmiş sınıflarda görev yapmaktadır. Katılımcı öğretmenlerin 20’si köyde görev yapmakta iken 10’u şehir merkezinde görev yapmaktadır. Araştırmanın katılımcı öğretmenleri kota örneklem yöntemine göre seçilmiştir.

2.2 Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanması amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme formları 4’ü kişisel bilgiler olmak üzere toplam 17 sorudan oluşmuştur. Görüşme formları oluşturulma aşamasında öncelikle literatür ve çalışmada kullanılan ölçek incelenmiş ve sorular oluşturulmuştur. Taslak görüşme formu öncelikle ilgili alan uzmanlarına ve sınıf öğretmenlerine sorulmuştur. Soruların anlaşılabilirliği, zamanı ve uygunluğu bakımından değerlendirilmiştir. Sonrasında görüşme formları son halini almıştır.

2.3 İşlem / Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanmasında önceden oluşturulmuş olan yarı yapılandırılmış görüşme formları ile beraber yüz yüze görüşmeler ile notlar alınarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sınıf öğretmenlerinden gönüllük esasına göre toplanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde 30 öğretmenle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve veri toplama süreci tamamlanmıştır.

2.4 Verilerin Analizi

Görüşme formları ile elde edilen nitel verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinin amacı problemin anlaşılabilmesini sağlayacak kavramları ve ilişkileri ortaya koymaktır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu sebeple içerik analizi bilgisayar destekli nitel analiz programı kullanılarak uygulanmıştır. Nitel analiz programı elde edilen verilerin sistematik bir şekilde karşılaştırılmasına ve yorumlanmasına olanak sağlamaktadır (Kaya & Bacanak, 2013). Program yardımıyla nitel veriler nicelleştirilmiş ve şekillerden yararlanılarak yorumlanması kolaylaştırılmıştır.

2.5 Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerliliğinin sağlanması amacıyla raporlaştırmada ayrıntıya ve aktarılabiliğe dikkat edilmiştir. Ayrıca araştırmanın güvenilirliği için tutarlılık ve teyit edilebilirlik kavramları üzerinde durulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2016). Yapılan görüşmeler öğretmenlerin gönüllük esasına göre düzenlenmiştir. Görüşmeler sırasında kişisel yorumlardan uzak durulmuş ve görüşme formları kullanılmıştır.

Bulgular

Ana dili Türkçe olmayan öğrencilere ilkokuma yazma öğretimi veren sınıf öğretmenlerinden elde edilen verilere göre iki tema oluşturulmuştur. Oluşturulan temalar; en çok sorun yaşanan aşamalar ve çözümleri ile öğretmen, veli, öğrenci ve program kaynaklı sorunlar ve çözümleri temalarıdır. En çok sorun yaşanan aşamalar ve çözümleri temasına ait kodlar Şekil 1'de sunulmuştur.



Şekil 1. En çok sorun yaşanan aşamalar ve çözümleri temasına ait kodlar

Şekil 1’de görüldüğü gibi en çok sorun yaşanan aşamalar ve çözüm önerileri teması beş alt temaya ayrılmıştır. Bu temalar;

- İlkokuma yazmaya hazırlık aşaması sorunları,
- İlkokumaya yazmaya başlama ve ilerleme aşaması sorunları,
- Bağımsız okuma ve yazma aşaması sorunları,
- İletişimsel sorunlar ve
- Çözüm önerileri alt temasıdır.

İlkokuma yazmaya hazırlık aşaması sorunları alt temasında, öğrenci hazırbulunuşluğunun az olması, öğrencilerin Türkçeyi yeterince bilmemesi ve anasınıfına katılımın düşük olması kodları oluşturulmuştur. İlkokuma yazmaya başlama ve ilerleme aşaması sorunları alt temasında; yöresel yanlış telaffuzlar, evde Türkçe konuşulmaması, aile desteğinin az olması ve öğrencilerin Türkçeyi az bilmesinden kaynaklı anlama sorunları kodları ortaya çıkarılmıştır. Bağımsız okuma ve bağımsız yazma aşaması sorunları alt temasında; ana dili kaynaklı okuma ve yazma hataları, öğrencilerin ilgisiz ve isteksiz olması, Türkçeyi sosyal hayatta aktif olarak kullanmama, okuduğunu anlama problemleri ve aile desteğinin az olması kodları ön plana çıkmıştır. İletişimsel sorunlar alt temasında; öğrencinin kendini ifade edememesi, evde ve okulda farklı dil konuşulması ve öğretmenin ifadelerinin anlaşılabilmesi kodları belirgin hale gelmiştir. Çözüm önerileri alt temasında ise; ailenin bilinçlendirilmesi ve desteğinin artırılması, akran desteğinin sağlanması, ev ve arkadaş ortamında Türkçe konuşulmasının teşvik edilmesi, etkinlikleri farklılaştırmak ve zenginleştirmek ve anasınıfına devamsızlığın azaltılması kodları ortaya çıkmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. En Çok Sorun Yaşanan Aşamalar ve Sorunlar Temasına Ait İstatikler

En çok sorun yaşanan aşamalar ve çözümleri teması kodları	Kod Sayısı	Yüzde
<i>İlkokuma yazmaya hazırlık aşaması sorunları alt teması</i>		
Öğrencinin Türkçeyi yeterince bilmemesi.	19	9,74
Öğrenci hazırbulunuşluğunun az olması.	8	4,10
Anasınıfına gidilmemesi.	4	2,05
Toplam	31	15,90
<i>İlkokuma yazmaya başlama ve ilerleme aşaması sorunları alt teması</i>		
Aile desteğinin az olması.	23	11,80
Evde Türkçe konuşulmaması.	7	3,59
Öğrencilerin Türkçeyi az bilmesinden kaynaklı anlama problemleri.	6	3,07
Yöresel yanlış telaffuzlar.	1	0,52
Toplam	37	18,97
<i>Bağımsız okuma ve bağımsız yazma aşaması sorunları alt teması</i>		
Ana dil kaynaklı okuma ve yazma hataları.	9	4,61
Okuduğunu anlama problemleri.	8	4,10
Aile desteğinin az olması.	7	3,59
Öğrencilerin ilgisiz ve isteksiz olması.	5	2,56
Türkçeyi sosyal hayatta aktif olarak kullanmamak.	3	1,53
Toplam	32	16,40
<i>İletişim sorunları alt teması</i>		
Öğrencinin kendini ifade edememesi.	16	8,20
Öğretmenin ifadelerinin anlaşılabilmesi.	14	7,17
Evde ve okulda farklı dil konuşulması.	8	4,10
Toplam	38	14,34
<i>Çözüm önerileri alt teması</i>		
Ailenin bilinçlendirilmesi ve desteğinin artırılması.	21	10,77
Etkinliklerin farklılaştırılması ve zenginleştirilmesi.	16	8,20
Evde ve arkadaş ortamında Türkçe konuşulmasının teşvik edilmesi.	11	5,64
Anasınıfında devamsızlığın azaltılması.	6	3,07
Akran desteğinin sağlanması.	3	1,53
Toplam	57	29,23

Tablo 2’ye göre, ilkokuma yazmaya hazırlık aşaması sorunları alt temasında öğretmenler en çok öğrencinin Türkçeyi yeterince bilmemesi kodu üzerinde durmuşlardır. Diğer kodlar ise öğrenci hazırbulunuşluğunun az olması ve anasınıfına gidilmemesidir. İlkokuma yazmaya başlama ve ilerleme aşaması sorunları alt temasında üzerinde en çok durulan kod aile desteğinin az olmasıdır. Diğer kodlar ise evde Türkçe konuşulmaması,

öğrencilerin Türkçeyi az bilmesinden kaynaklı anlama problemleri ve yöresel yanlış telaffuzlardır. Bağımsız okuma ve bağımsız yazma aşaması sorunları alt temasında üzerinde en çok durulan kodlar ana dil kaynaklı okuma ve yazma hataları ve okuduğunu anlama problemleridir. Diğer kodlar ise aile desteğinin az olması, öğrencilerin ilgisiz ve isteksiz olması ve Türkçeyi sosyal hayatta aktif olarak kullanmamaktır. İletişim sorunları alt temasında üzerinde en çok durulan kodlar öğrencinin kendini ifade edememesi ve öğretmenin ifadelerinin anlaşılmasındadır. Diğer kod ise evde ve okulda farklı dil konuşulmasıdır. Çözüm önerileri alt temasında üzerinde en çok durulan kod ailenin bilinçlendirilmesi ve desteğinin artırılmasıdır. Diğer kodlar ise etkinliklerin farklılaştırılması ve zenginleştirilmesi, evde ve arkadaş ortamında Türkçe konuşulmasının teşvik edilmesi, anasınıfında devamsızlığın azaltılması ve akran desteğinin sağlanmasıdır.

En çok sorun yaşanan aşamalar ve sorunlar temasına ait bazı görüşme örnekleri aşağıda sunulmuştur.

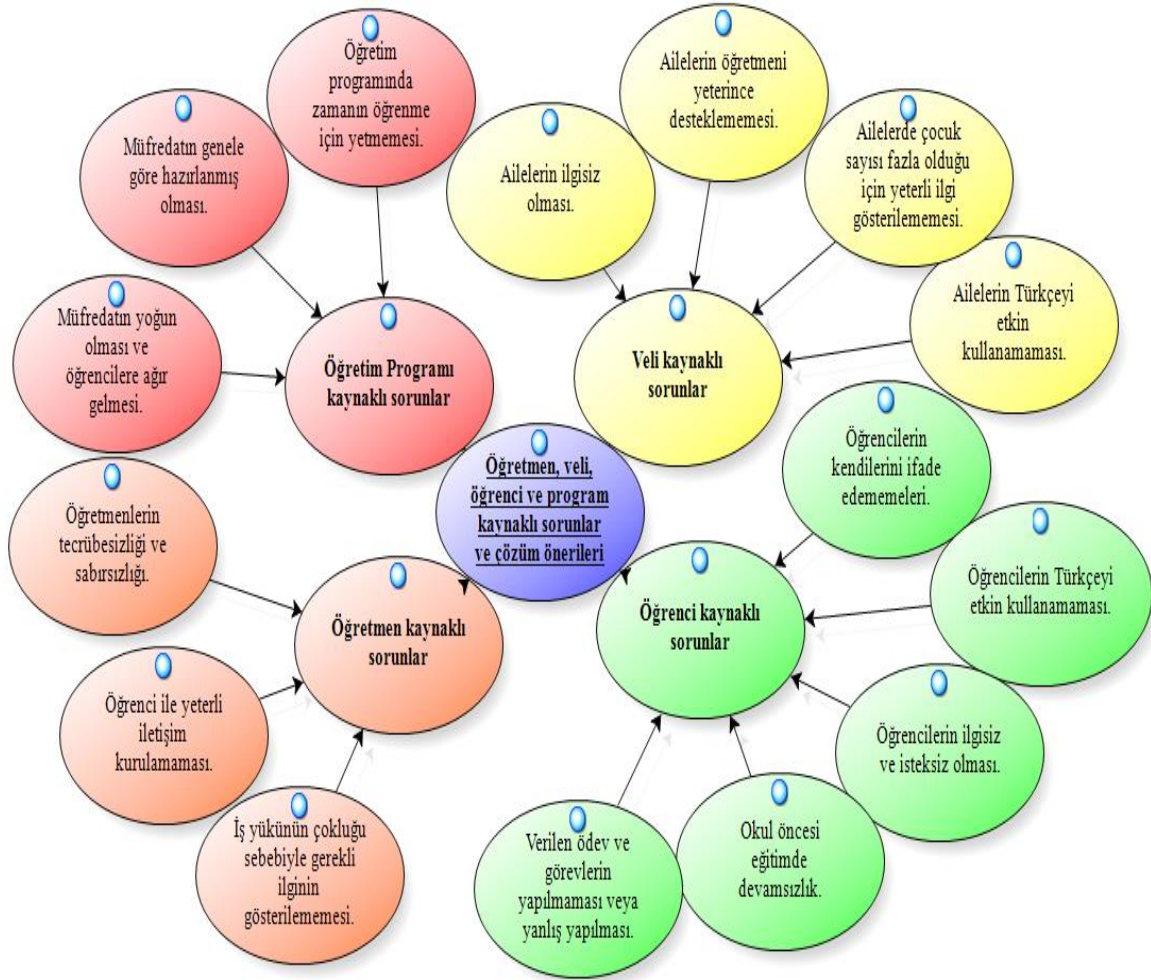
Öğretmen 8: Öğrenciler ana dili farklılığından dolayı bağımsız okuma ve yazma yaparken bazı sesleri yanlış telaffuz edebiliyorlar. Yazı yazarken ise eksik ya da yanlış yazdıkları oluyor.

Öğretmen 20: Öğrenciler söyleneni anlamakta güçlük çekebiliyorlar. Çünkü genelde Türkçeyi çok iyi bilmiyorlar ve okul dışında Türkçe konuşmuyorlar.

Öğretmen 1: Öğrencilerin yetersiz Türkçesi ile ilerlemek çok zor. Bu noktada aileye büyük önem verilmesi gerekiyor ancak aileler genel olarak ilgisizler.

Öğretmen 10: hiç Türkçe bilmeyen öğrencilerle çalışılmak zorunda kalınıyor. Türkçesi iyi olan öğrencilerle ilerlemek daha kolay. Okuma yazma bir şekilde öğretilse bile okuduğunu anlama problemleri çok oluyor.

Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Program Kaynaklı Sorun ve Çözümler Temasına Ait görüşme kodları Şekil 2 ve Şekil 3'te gösterilmiştir.



Şekil 2. Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Program Kaynaklı Sorunlar

Şekil 2’de görüldüğü üzere öğretmen, öğrenci, veli ve program kaynaklı sorunlar ve çözüm önerileri teması altında;

- Öğretim programı kaynaklı sorunlar,
- Veli kaynaklı sorunlar,
- Öğretmen kaynaklı sorunlar,
- Öğrenci kaynaklı sorunlar alt temaları bulunmaktadır.

Çözüm önerileri alt teması Şekil 3’te açıklanmıştır.

Tablo 3. Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Program Kaynaklı Sorunlara Ait İstatikler

Öğretmen, öğrenci, veli ve program kaynaklı sorunlar ve çözüm önerileri teması kodları	Kod Sayısı	Yüzde
<i>Öğretmen kaynaklı sorunlar alt teması</i>		
Öğretmenlerin tecrübesizliği ve sabırsızlığı.	13	9,28
Öğrenci ile yeterli iletişim kurulamaması.	9	6,43
İş yükünün çokluğu sebebiyle gerekli ilginin gösterilememesi.	2	1,43
Toplam	23	16,43
<i>Öğrenci kaynaklı sorunlar alt teması</i>		
Verilen ödev ve görevlerin yapılmaması veya yanlış yapılması.	11	7,85
Öğrencilerin ilgisiz ve isteksiz olması.	9	6,43
Öğrencilerin Türkçeyi etkin kullanamaması.	5	3,57
Öğrencilerin kendilerini ifade edememeleri.	4	2,85
Okul öncesi eğitimde devamsızlık.	3	2,14
Toplam	32	22,85
<i>Veli kaynaklı sorunlar alt teması</i>		
Ailelerin ilgisiz olması.	15	10,71
Ailelerin öğretmeni yeterince desteklememesi.	6	4,28
Ailelerin Türkçeyi etkin kullanamaması.	6	4,28
Ailelerde çocuk sayısı fazla olduğu için yeterli ilgi gösterilememesi.	4	2,85
Toplam	31	22,14
<i>Öğretim programı kaynaklı sorunlar alt teması</i>		
Müfredatın yoğun olması ve öğrencilere ağır gelmesi.	6	4,28
Müfredatın genele göre hazırlanmış olması.	6	4,28
Öğretim programında zamanın öğrenme için yetmemesi.	5	3,57
Toplam	17	12,14

Tablo 3’e göre öğretmen kaynaklı sorunlar alt temasında üzerinde en çok durulan kod öğretmenlerin tecrübesizliği ve sabırsızlığıdır. Diğer kodlar ise öğrenci ile yeterli iletişim kurulamaması ve iş yükünün çokluğu sebebiyle gerekli ilginin gösterilememesidir. Öğrenci kaynaklı sorunlar alt temasında üzerinde en çok durulan kodlar verilen ödev ve görevlerin yapılmaması veya yanlış yapılması ve öğrencilerin ilgisiz ve isteksiz olmasıdır. Diğer kodlar ise öğrencilerin Türkçeyi etkin kullanamaması, öğrencilerin kendilerini ifade edememeleri ve okul öncesi eğitimde devamsızlıktır. Veli kaynaklı sorunlar alt temasında üzerinde en çok durulan kod ailelerin ilgisiz olmasıdır. Diğer kodlar ise ailelerin öğretmeni yeterince desteklememesi, ailelerin Türkçeyi etkin kullanamaması ve ailelerde çocuk sayısı fazla olduğu için yeterli ilgi gösterilememesidir. Öğretim programı kaynaklı sorunlar alt temasında üzerinde en çok durulan kodlar müfredatın yoğun olması ve öğrencilere ağır gelmesi ve müfredatın genele göre hazırlanmış olmasıdır. Diğer kod ise öğretim programında zamanın öğrenme için yetmemesidir.

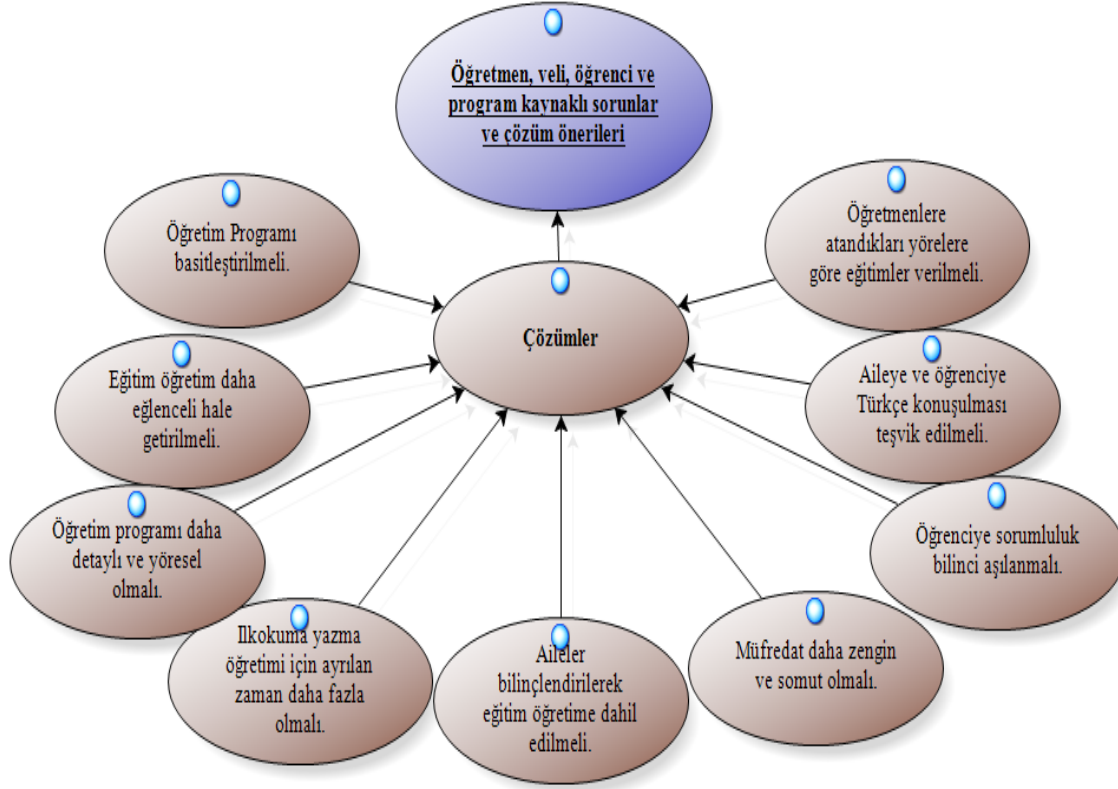
Aşağıda öğretmen, öğrenci, veli ve program kaynaklı sorunlar temasına ait doğrudan görüşme örnekleri verilmiştir.

Öğretmen 6: *Öğrenciler öğretmenleri dil yetersizliği yüzünden anlamakta zorlandıkları için okula gelme hevesleri ve istekleri azalıyor. Buna çözüm olarak bol bol okuma yapılmasını ve anlam üzerine çalışılmasını doğru buluyorum.*

Öğretmen 14: *Müfredat bu haliyle buralardaki çocuklar için çok ağır. Daha sade hale getirilmesi gerekir hatta birleştirilmiş sınıflar diğerlerine göre daha basit olmalıdır.*

Öğretmen 17: Bu bölgeler öğretmenlerin genelde ilk yıllarında geldikleri yerlerdir. Bu sebeple ilk geldiklerinde neyle karşılaşacaklarını bilmemekte-dir. Henüz atanmadan bu yörelerle ilgili olarak üniversitelerde gerekli eğitimi almaları gerekmektedir.

Şekil 3'e göre öğretmenler ana dilin Türkçe olmadığı yörelerde ilkokuma yazma öğretiminde öğretmen, öğrenci ve veli kaynaklı sorunlara dokuz çözüm önerisi sunmuşlardır. Bu çözüm önerileri Tablo 4 ile açıklanmıştır.



Şekil 3. Sınıf Öğretmenlerinin İlkokuma Yazma Öğretiminde Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Program Kaynaklı Sorunlara Karşın Çözüm Önerileri İlgili Görüşleri

Tablo 4. Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Program Kaynaklı Sorunlara Çözüm Önerileri

Çözümler alt teması	Kod Sayısı	Yüzde
Öğretim programı daha detaylı ve yöresel olmalı.	10	7,14
Aileler bilinçlendirilerek eğitim öğretime dahil edilmeli.	6	4,28
Aileye ve öğrenciye Türkçe konuşulması teşvik edilmeli.	5	3,57
Öğretim Programı basitleştirilmeli.	4	2,85
Öğrenciye sorumluluk bilinci aşılmalı.	3	2,14
Eğitim öğretim daha eğlenceli hale getirilmeli.	3	2,14
Müfredat daha zengin ve somut olmalı.	3	2,14
Öğretmenlere atandıkları yörelere göre eğitimler verilmeli.	2	1,43
İlkokuma yazma öğretimi için ayrılan zaman daha fazla olmalı.	1	0,71
Toplam	37	26,42

Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Program Kaynaklı Sorunlara Çözüm Önerileri sunan öğretmenlerin üzerinde en çok durdukları kod, öğretim programı daha detaylı ve yöresel olmalı şeklindedir. Diğer kodlar ise aileler bilinçlendirilerek eğitim öğretime dahil edilmeli, aileye ve öğrenciye Türkçe konuşulması teşvik edilmeli, öğretim programı basitleştirilmeli, öğrenciye sorumluluk bilinci aşılmalı, eğitim öğretim daha eğlenceli hale getirilmeli, müfredat daha zengin ve somut olmalı, öğretmenlere atandıkları yörelere göre eğitimler verilmeli ve ilkokuma yazma öğretimi için ayrılan zaman daha fazla olmalı kodlarıdır.

Aşağıda öğretmen, öğrenci, veli ve program kaynaklı sorunlara çözüm olarak sunulan görüşlere birer örnek verilmiştir.

Öğretmen 15: Veliler çocukları ile bilinçli bir şekilde ilgilenemiyorlar. Ödevleri öğrenciler değil veliler yapıyor. Öğrencileri bu noktada çok köreltiyorlar. Velilerin öğrencilerle ve öğretmenlerle iletişim noktasında bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu konularda kurslar ve seminerler verilebilir.

Öğretmen 3: Kitaplardaki, Türkçe metinler bence gereğinden fazla olarak uzun yazılmış. Dolayısıyla öğrenciler okuduklarını anlamıyorlar ve ilgileri azalıyor. Bu yüzden müfredat bu yörelere göre daha özgün ve daha basit olmalıdır.

Tartışma, sonuç ve öneriler

Sınıf öğretmenleri ilkokuma yazma öğretiminin bağımsız okuma ve yazma aşamasında; ana dil farklılığı sebebiyle okuma ve yazma hataları, okuduğunu anlama problemleri, Türkçeyi sosyal hayatta aktif olarak kullanmama, aile desteğinin az olması ve öğrencilerin ilgisiz olması gibi problemlerle karşılaşmışlardır. Sarı'ya (2001) göre, ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin ilkokuma yazma öğretimi sürecinde en büyük problemi okuduğunu anlayamamalarıdır. Araştırmayla benzer konularda yapılan bazı çalışmalarda da paralel sonuçların çıktığı görülmüştür (Gözüküçük, 2015; Karadaş, 2017; Öztepe, 2019). Buna göre araştırma ve literatür ışığında ana dili Türkçe olmayan öğrencilerinin sorunlarının benzer özelliklerde olduğu söylenebilir. Bu sorunların ortadan kaldırılması amacıyla ana dili Türkçe olmayan öğrencilere eğitim veren öğretmenlere yöresel hizmet içi eğitimler verilebilir.

Sınıf öğretmenleri ilkokuma yazma öğretiminin ilkokuma yazmaya başlama ve ilerleme aşamasında; öğrencilerin Türkçeyi az bilmesinden kaynaklı anlama problemleri, aile desteğinin az olması, yöresel yanlış telaffuzlar ve evde Türkçe konuşulmaması gibi sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Ana dilin Türkçe olmadığı yörelerde öğrenciler genellikle okul dışında sadece ana dillerinde konuşmaktadırlar ve bu durum onların Türkçeyi yeterince etkin ve güzel konuşmalarına engel olmaktadır (Öztepe, 2019). Bialystok & Feng (2009) tek dili olan ve birden fazla dili olan öğrencilere kelime dağarcığını ortaya çıkarmak için test yapmıştır. Bu test sonucunda tek dile sahip olan öğrencilerin kelime dağarcıkları daha yüksek çıkmıştır. Ana dilin Türkçe olmadığı bölgelerde öğrenciler en az ana dilleri gibi Türkçe ile ilgili olmalıdırlar. Bu sayede ana dilleri gibi Türkçeyi de yeterince etkili ve doğru konuşabilirler.

Sınıf öğretmenleri ilkokuma yazma öğretiminin ilkokuma yazmaya hazırlık aşamasında; anasınıfı devamsızlığının yüksek olması, öğrencinin Türkçeyi yeterince etkin kullanamaması ve öğrenci hazırbulunuşluğunun yetersiz olması gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Öztepe (2019), okul öncesi eğitimini tamamlayarak okula başlayan öğrencilerin derslerde daha istekli ve başarılı olduklarını belirtmiştir. Yiğit'e (2009) göre, ana dili Türkçe olmayan öğrenciler öğretmenlerinin verdikleri görevleri yerine getirme sorunları yaşamaktadırlar ve öğretmeni anlamakta zorlanmaktadırlar. Öğrencilerin ana dil farklılığı sebebiyle karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelinebilmesi amacıyla okul öncesi eğitimin ve ailelerin bilinçlendirilmesinin önemi çok büyüktür. Bu sebeple yapılacak çalışmalar öğrencilerin ve öğretmenlerin eğitim hayatında çok önemli ve olumlu değişiklikler meydana getirebilir.

Sınıf öğretmenleri ilkokuma yazma öğretimi sürecinde iletişimsel olarak; evde ve okulda farklı dil konuşulması, öğrencinin kendini ifade edememesi ve öğretmenin ifadelerinin anlaşılabilmesi gibi sorunlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Costa, Hernandez & Sebastian-Galles (2008) birden fazla dile sahip öğrencilerin konuşma anında bildikleri bütün dilleri kontrol etme çabaları yüzünden dikkat dağınıklığı yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Portes & Hao (1998) başka ülkelerden gelen ve mülteci olan çocukların evlerinde farklı dil konuşmalarından dolayı okulda kendilerini ifade edemediklerini ve başarılı olamadıklarını belirlemiştir. Yiğit'e (2009) göre, ana dili Türkçe olmayan öğrenciler derslerde ve okulda Türkçe konuşmaları gerektiğinde kendilerini ifade etmekte zorlanmaktadırlar. Dil iletişim kurmadaki en temel araçlardan biridir. Ders anlatımında kullanılan dilin yeterince iyi bilinmemesi eğitim ve öğretimde önemli sorunlara yol

açmaktadır. Bu sebeple öğrenciler okula gelmeden Türkçeyi yeterince iyi ve güzel konuşabilmelidir. Bunun için okul öncesi eğitim ve ailelerin bilinçlendirilmesi dahil gerekli çalışmalar uygulayıcılar tarafından yapılmalıdır.

Sınıf öğretmenleri ilkokuma yazma öğretimi sürecinde yaşadıkları sorunlara çözüm olarak; anasınıfı devamının artırılması, ailenin bilinçlendirilmesi ve desteğinin sağlanması, etkinliklerin farklılaştırılması ve zenginleştirilmesi, ev ve arkadaş ortamında Türkçe konuşulmasının teşvik edilmesi ve akran desteğinin sağlanmasını öneri olarak sunmuşlardır. Gözüküçük (2015), sınıf öğretmenlerinin derslerde öğrencilerin bildikleri basit kelimeleri kullanmayı, görsel materyalleri ve beden dilini etkili kullanmayı, Türkçe konuşmayı teşvik etmeyi ve akran desteğinin sağlanmasını önerdiklerini belirlemiştir. Ana dilin Türkçe olmadığı bölgelerde çalışan sınıf öğretmenleri genel olarak benzer şekillerde çözüm önerileri dile getirmişlerdir (Çolakoğlu, 2019; Öztepe, 2019; Tulu, 2009).

Sınıf öğretmenlerine göre öğrenciler; verilen ödevlerin yerine getirilmesinde, kendilerini ifade etmede, derslere karşı ilgili ve istekli olmada, Türkçeyi etkin kullanmada ve anasınıfına devam konusunda sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Araştırmanın konusuyla benzer konularda yapılan araştırmalar incelendiği zaman, Türkçeyi yeterince etkin ve güzel konuşamayan öğrencilerin kendilerini ifade edememe, derslere ilgisiz olma, sınıf düzenini bozma, telaffuzlarda zorlanma, Türkçeyi etkili kullanmama ve okul öncesi eğitime önem vermeme gibi sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir (Çolakoğlu, 2019; Ergün, 2017; Gözüküçük, 2015; Sarıoğlu, 2021; Karadaş, 2017; Öztepe, 2019;). Sınıf öğretmenlerine göre veliler; Türkçeyi yeterince etkin kullanamamaları, ilgisiz olmaları, çocuk sayısının fazlalığı sebebiyle fazla ilgilenememeleri ve öğretmenleri yeterince desteklememeleri gibi sorunlar yaşamaktadırlar. Ana dilin Türkçe olmadığı bölgelerde velilerin ilgisiz tavırlarda oldukları, ailede kardeş sayısının fazla olması sebebiyle gerekli ilgiyi gösteremedikleri, Türkçeyi öğrencinin yanında yeterince kullanmadıkları gibi problemlerin yapılan diğer çalışmalarda da ortaya konulduğu görülmüştür (Çolakoğlu, 2019; Ergün, 2017; Gözüküçük, 2015; Sarıoğlu, 2021). Sınıf öğretmenleri ilkokuma yazma öğretimi sürecinde; öğrenciler ile yeteri kadar iletişim kuramadıklarını, iş yükünün ağırlığı sebebiyle ilgi göstermekte zorlandıklarını ve bazen tecrübesiz ve sabırsız davranabildiklerini ifade etmişlerdir. Çolakoğlu (2019), öğretmenlerin ana dil farklılığı sebebiyle öğrencilerle iletişim problemleri yaşadıklarını ve gerekli ilgiyi gösteremediklerini belirtmiştir. Ayrıca ana dili, Türkçe olmayan öğrencilerin bulunduğu bölgeler genellikle öğretmenlerin ilk atandıkları yerler olmaktadır. Bu sebeple bu bölgelerde çalışan öğretmenler tecrübesiz olmaktadır (Yılar, 2019). Bu bölgelerde çalışan öğretmenler tecrübe kazandıkça sorunların üstesinden gelmekte o kadar ilerleme sağlamaktadırlar. Sınıf öğretmenlerine göre öğretmenler programı; öğrenci seviyesine göre ağır, yoğun, genele göre hazırlanmış ve çok zaman gerektiren bir yapıdadır. Karadaş (2017), Türkçenin yeterince etkin konuşulmadığı bölgelerde çalışan öğretmenlerin kendilerine ek zaman verilmesi gerektiğini çünkü ana dil farklılığı sebebiyle müfredatı yetiştiremediklerini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin okul öncesi eğitimine gerekli önemin verilmesi amacıyla velilerle iş birliği yapılmalı ve onlara gerekli bilinçlendirme kursları verilebilir.
- Ana dili Türkçe olmayan öğrencilerin evlerine gerekli ziyaretler yapılarak Türkçe konuşulması teşvik edilmeli ve öğrencilerin okul çağından önce Türkçeyi etkili ve doğru kullanmaları sağlanabilir.
- Ana dili Türkçe olmayan öğrenciler için gerekli kaynak, araç ve gereç (kitap, tablet vb.) desteği sağlanabilir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim* (6. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyol, H. (2005). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Akyol, H. (2008). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi* (6. Baskı) Pegem A Yayıncılık.
- Aktay, G. E. (2015). *İlk okuma yazma öğretiminde akran iş birliği*. (Tez No. 395183) [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi-Eskişehir]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aslan, A. (2018). *Türkçenin yeterince etkin ve güzel konuşulmadığı yerlerde ilkokuma yazma öğretiminde öğretmenlerin karşılaştığı sorunlar (Ağrı ili örneği)* (Yüksek lisans tezi). İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı
- Bayraktar, N. (2006). *Dil bilimi*. Nobel Yayınları.

- Bialystok, E. Craik, F. I. M. Green, D. W. & Gollan, T. H. (2009). Bilingual minds, *A Journal of the Association for Psychological Science*. *New York: Cambridge University Press*. 10(3), 89-129. doi: 10.1177/1529100610387084.
- Costa, A., Hernández, M. & Sebastián-Gallés, N. (2008). Bilingualism Aids Conflict Resolution: Evidence From The Ant Task. *International Journal Of Cognitive Science*, 106(1), 59–86. Doi: 10.1016/j.cognition.
- Çelik, E., Duran, S., Ferah, A., Kaya, N., Oymak, R., & Üredi, L. (2008). *Ses temelli cümle yöntemi ve etkinlik örnekleriyle ilk okuma ve yazma öğretimi*. İstanbul: Kriter
- Çolakoğlu, S. (2019). *Anadili Türkçe Olmayan ilkokul Öğrencilerine ilkokuma Yazma Öğretiminde Sınıf Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Şanlıurfa ili Örneği)*. (Yüksek lisans tezi). On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Emeç, H. (2011). *Türkçenin yeterince etkin ve güzel konuşulmadığı yerlerde ilkokuma yazma öğretiminde öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar (Erzurum ili örneği)*. (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gözüküçük, M. (2015). *Anadili Türkçe olmayan ilkokul öğrencilerine ilkokuma yazma öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*. (Doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Gözüküçük, M. & Kıran, H. (2018). İkinci dili Türkçe olan ilkokul öğrencileriyle iletişim kurmada karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 225-236. Doi: 10.30794/pausbed.424365
- Güleryüz, H. (2004). *Türkçe ilkokuma yazma öğretimi kuram ve uygulamaları*. (7. Baskı) Pegem A Yayınları.
- Güneş, F. (2014). *Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller*. (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Güneyli, A. (2007). *Etkin öğrenme yaklaşımının anadili eğitiminde okuma ve yazma becerisini geliştirmeye etkisi*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Karadaş, R. (2017). *Anadili Türkçe olmayan öğrencilerin bulunduğu sınıflarda okuma yazma öğretirken öğretmenlerin yaşadığı sorunlar ve bu sorunların giderilmesine yönelik çalışma önerileri*. (Yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Karasar, N. (2007), *Bilimsel araştırma yöntemi* (17. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavcar, C., Oğuzkan, F., & Sever, S. (1997). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*. Ankara: Engin.
- Kaya, M. ve Bacanak, A. (2013) Fen ve teknoloji öğretmen adaylarının düşünceleri: fen okuryazarı birey yetiştirmede öğretmenin yeri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 209-228.
- Koç, N. (1992). *Açıklamalı dilbilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kolaç, E. (2008). *Çoklu zekâ temelli iş birliğine dayalı öğrenme yönteminin ilkokuma öğretiminde uygulanabilirliği*. (Doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Nguyen, T. K. & Astington, J. W. (2014). Reassessing the bilingual advantage in theory of mind and its cognitive underpinnings. *Bilingualism: Language and Cognition*, 17(2), 396-409. Doi: 10.1017/S1366728913000394.
- Öztepe, D. (2019). *Anadili Farklı Olan İlkokul Öğrencilerine Türkçe İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Karşılaşılan Güçlüklerle İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Trabzon Üniversitesi, Trabzon.
- Özudoğru, M. & Dilman, H. (2014). *Anadil edinimi ve yabancı dil öğrenim kuramları*. (1. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Portes, A. & Hao, L. (1998). E pluribus unum: Bilingualism and loss of language in the second generation. *Sociology of Education*, 71(4), 269- 294. <http://www.jstor.org/discover/2673171>
- Sarı, M. (2001). *İki dilli çocukların çözümleme yöntemiyle okuma- yazma öğrenirken karşılaştıkları güçlükler*. (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Sarioğlu, B. (2021). *Türkçenin yeterince etkin ve güzel konuşulmadığı sınıflarda öğretmenlerin ilkokuma yazma öğretimi sürecinde yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri*. (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sever, S. (2011). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. (5. Baskı) (1, 3, 5, 10). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Susar Kırmızı, F., Özcan, E. & Şencan, D. (2016). Türkçenin az konuşulduğu bölgelerde ilk okuma yazma sürecinde karşılaşılan sorunlara ilişkin öğretmen görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 412-445. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227862>
- Tulu, Y. (2009). *Ana dili Türkçe olan ve ana dili Türkçe olmayan (iki dilli) 4-7 yaş çocukların dil düzeyine etki eden faktörlerin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Yılar, Ö. (2019). *İlkokuma Yazma Öğretimi* (2. Baskı). Ömer Yılar (Ed.). "Türkçenin Etkin ve Güzel Konuşulmadığı Yerlerde İlkokuma ve Yazma Öğretimi" (ss. 225-232). Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, Ali & Simsek, Hasan. 2016. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F. & Şekerci, H. (2016). Ana dil sorunsalı: Sınıf öğretmenlerinin deneyimlerine göre ilkökul öğrencilerinin yaşadıkları sorunlar. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- Journal of Qualitative Research in Education*, 4(1), 47-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/enad/issue/32029/354378>
- Yiğit, V. (2009). *Ses temelli cümle yöntemi ile ilkökuma yazma öğretim sürecinde karşılaşılan güçlükler ve bu güçlüklerle baş etme stratejilerinin belirlenmesi: Şırnak ili örneği*. (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana. Özdemir, M. A. ve Tonbul, S. (1996). Kömürhan Boğazı (Malatya-Elazığ). *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 239-262.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulu'nun tarih 24/04/2022 sayı 05 ve karar 4 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



THE ROLE OF LONELINESS, COGNITIVE FLEXIBILITY, AND
INTERPERSONAL PROBLEM-SOLVING IN PREDICTING DARK TRIAD
PERSONALITY OF UNIVERSITY STUDENTS

*Üniversite Öğrencilerinin Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerini Yordamada Yalnızlık, Bilişsel
Esneklik ve Kişilerarası Problem Çözmenin Rolü*

İsa Özgür ÖZER¹

¹Araştırma Görevlisi, Ufuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Ankara, ozgur.ozer@ufuk.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6215-3385

Araştırma Makalesi/Research Article

Article Information

Geliş/Received:

30.03.2022

Kabul/Accepted:

06.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1095652

Keywords

Dark triad personality,
Cognitive flexibility,
Loneliness, Interpersonal
problem-solving

ABSTRACT

This study focuses on the variables that predict dark triad personality traits in university students. These variables are loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem-solving. One hundred and sixty-six university students aged between 18-27 were recruited for this study. Data were collected using the dark triad scale, UCLA loneliness scale, cognitive flexibility scale, and interpersonal problem-solving inventory. Findings show that loneliness, cognitive flexibility and interpersonal problem solving together predict dark triad personality traits. The author observed that these variables explained 16% of the total variance in the machiavellian personality trait, 14% of the total variance in the narcissism personality trait, and 8% of the total variance in the psychopathy personality trait. More specifically; cognitive flexibility and lack of self-confidence predicted positively machiavellianism. On the other hand, constructive problem-solving predicts machiavellianism negatively and significantly. Taking no responsibility and approaching the problem negatively predict narcissism positively and significantly. Finally, the psychopathy personality trait is only positively predicted by the self-confident approach variable. The findings were discussed in the light of the current study, and recommendations were made for future research.

ÖZ

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinde karanlık üçlü kişilik özelliklerini yordayan değişkenlere odaklanmaktadır. Bu değişkenler yalnızlık, bilişsel esneklik ve kişilerarası problem çözmedir. Bu çalışma için 18-27 yaşları arasında 166 üniversite öğrencisi araştırmaya dahil edilmiştir. Veriler karanlık üçlü ölçeği, UCLA yalnızlık ölçeği, bilişsel esneklik ölçeği ve kişilerarası problem çözme envanteri kullanılarak toplanmıştır. Bulgular, yalnızlık, bilişsel esneklik ve kişilerarası problem çözmenin karanlık üçlü kişilik özelliklerini etkilediğini göstermiştir. Bu değişkenlerin makyavel kişilik özelliğindeki toplam varyansın %16'sını, narsisizm kişilik özelliğindeki toplam varyansın %14'ünü ve psikopati kişilik özelliğindeki toplam varyansın %8'ini açıkladığı gözlenmiştir. Daha spesifik olarak; bilişsel esneklik ve özgüven eksikliği, makyavelizmi olumlu yönde yordamaktadır. Ayrıca bu değişkenler yapıcı problem çözmeyi olumsuz ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Sorumluluk almamak ve probleme olumsuz yaklaşım narsisizmi olumlu ve anlamlı şekilde yordamaktadır. Son olarak, psikopati kişilik özelliği yalnızca kendine güvenli yaklaşım değişkeninden olumlu etkilenmektedir. Elde edilen bulgular mevcut çalışma ışığında tartışılmış ve gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Karanlık üçlü kişilik,
Bilişsel esneklik, Yalnızlık,
Kişilerarası problem çözme

Atf/Citation: Özer, İ. Ö. (2023). The role of loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem-solving in predicting dark triad personality of university students. *Firat University Journal of Social Sciences*, 33, 1(171-185).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İsa Özgür ÖZER, ozgur.ozer@ufuk.edu.tr

1. Introduction

In recent years, there has been a tendency to consider personality as a social cognitive component. One of these social cognitive perspectives is the dark triad personality theory (Tozar, 2019). According to the view first put forward by Paulhus and Williams (2002), there are three socially undesirable personality traits, and these are interrelated. These features, which represent the dark side of the personality, are psychopathy, narcissism, and machiavellianism. Although these concepts evoke a personality disorder and a clinical phenomenon, Jones and Paulhus (2011) points out that some people in the general population may be more narcissistic, machiavellian, and psychopathic than others. Individuals with these personality structures are dominant have common characteristics such as selfishness, lacking depth, self-interested and manipulative attitudes in human relations (Jones & Paulhus, 2010). According to the classical psychoanalytic point of view, narcissism refers to the self-directedness of all sexual energy, or in other words, the libido. On the other hand, the modern psychoanalytic view sees narcissism as an unrealistic superior self-perception and defense mechanism (Levy, Ellison, & Reynoso, 2011). Miller and Maples (2011) define two distinct types of narcissism as grandiose and fragile. Grandiose narcissism is the type that is visibly aggressive and manipulative and builds its worthiness on the worthlessness of others. On the contrary, fragile narcissism refers to people that are more passive, shy, and have the unfulfilled need for attention. The primary characteristics of both are an inflated ego and disregard for others. According to the dark triad theory, those with high narcissism personality traits in their interpersonal relationships; are individuals who exaggerate their qualities, strive to be an authority, show off, are closed to criticism, focus on their interests, and lie. (Jonason & Webster, 2010).

Machiavellianism is a personality trait used by Christie and Geis (1970) to describe individuals with the way of thinking of rulers, based on the Italian philosopher Niccolo Machiavelli's "*The Ruler*." Machiavellianism is the idea that "Ends justify means" become a personality. Priorities of characters with such a dominant tendency are their lofty goals, and they do not hesitate to use others as a means to achieve these goals (McCabe & Smith, 2002). They may resort to lying, cheating, misdirection, fine calculations, and tactics with self-seeking motives with an attitude that celebrates personal interests and ignores virtues such as honesty and altruism (Jones & Paulhus, 2009). According to Jones and Paulhus (2009), some of the reasons for this are that they think that the world is full of unreliable and deceitful people, they are not doing anything wrong, and are just playing the game by the rules. Finally, psychopathy is a distinctive personality trait that can manifest itself with symptoms below the clinical level (Cleckley, 1976). Briefly, it expresses a tendency characterized by a disregard for others, impulsiveness, aggression, contempt, sarcasm, and immoral behavior in interpersonal relationships (Jones & Paulhus, 2002). Non-clinical psychopathic individuals may display cynical and condescending, unscrupulous, aggressive, and exploitative attitudes in their social relations (Babiak & Hare, 2006).

The developmental stage of university students; requires major developmental tasks such as establishing close relationships, friendships, and romantic bonds. Otherwise, individuals will encounter loneliness and isolation (Erikson, 1968). Loneliness is when individuals evaluate their current and ideal social relationships, they come to the conclusion that their current relationships are weaker than the ones they want to enter in terms of quality and quantity, and they complain about it (Peplau & Perlman, 1982). According to Younger (1995), more specifically, it indicates a situation in which the people have An incredible feeling of solitude, despite wanting to be with others. This phenomenon is especially critical in adolescence and young adulthood. In this developmental period, where establishing close friendships becomes essential, some young people may suffer from difficulties such as bullying, poor peer relations, exclusion, and social withdrawal (Dupper, 2013). Naturally, lonely young adults may miss out on the developmental advantages that positive and pleasant social relations can bring (Bullock, 1993). As a result, it can lead to maladaptive personality organizations such as the dark triad (Safak & Kahraman, 2019; Yabanci, 2019).

It is possible to say that being a socially preferred and adaptable person may also be related to cognitive flexibility and interpersonal problem-solving skills. According to Bilgin (2017), cognitive flexibility means not seeing the right option but options. Martin and Anderson (1998) defined cognitive flexibility as being aware of alternative ways, adapting to new situations, and feeling competent when flexible. Although cognitive flexibility resembles problem-solving, it differs by emphasizing the intellectual process towards the solution rather than the solution itself (Bilgin, 2009). Accordingly, Individuals who can see the options for their current situation are more flexible than those who do not consider other possible solutions even though they make the right decision (Beck, 1979). Individuals who can achieve this gain advantages, particularly in interpersonal

relations and harmonious personality organization. For example, cognitive flexibility can improve individuals' social competence, extroversion and problem-solving skills (Bilgin, 2009, 2017). On the other hand, interpersonal problem-solving refers to the ability of individuals to cope by producing effective cognitive and behavioral processes to eliminate the obstacles they encounter in their real life (D'Zurilla & Nezu, 1990). This phenomenon may gain importance, especially in interpersonal relationships. Attitudes to resolving interpersonal problems and conflicts can have more than one way. For example, Johnson and Johnson (2005) defined five strategies. These are withdrawal, settlement, compromise, use of force, or confrontation. Accordingly, individuals who encounter an interpersonal problem use one of these five strategies according to the importance of their demands, the person with whom they have difficulties, or the issue itself. As Cam and Tumkaya (2007) stated, individuals may be prone to various attitudes and behaviors such as constructive problem solving, insistent-persevering, negativity, lack of self-confidence, or taking no responsibility in the face of an interpersonal problem. Accordingly, constructive problem solving and insistent-persevering are attitudes and behaviors towards efficient problem solving, while others represent attitudes and behaviors related to ineffective interpersonal problem-solving.

Several studies in the literature suggest that prosocial traits and harmonious interpersonal interactions are associated with loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem-solving. For example, Bilgin (2009, 2017) pointed out that high social competence and problem-solving skills increase cognitive flexibility, and individuals with high cognitive flexibility levels show more extroverted characteristics. As revealed in the studies of Buğa, Özkamali, Altunkol, and Cekic (2018), as cognitive flexibility increases, individuals have more positive attitudes towards interpersonal problem-solving and show more effective problem-solving skills. Celikkaleli (2014) also observed a positive and significant relationship between social competence and cognitive flexibility. Besides, as Sahin (2015) and Yelpeze (2021) mentioned, cognitive flexibility and interpersonal problem-solving affect loneliness negatively. In this respect, cognitive flexibility and interpersonal problem-solving skills may influence social competence and loneliness, as well as each other.

There is some evidence to suggest that loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem-solving skills, which are important determinants of social relations, naturally will be predictors of socially undesirable psychopathy, narcissism, and machiavellianism. Many works show that loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem solving are associated with social maladjustments, dysfunctions, or unwanted difficulties. For example, as demonstrated in several studies, loneliness is directly related to the consequences of social withdrawal such as problematic internet use, internet or gaming addiction (Batigun & Hasta, 2010; Cagir, 2010; Mert & Ozdemir, 2018; Oncel & Tekin, 2015). Similarly, it is thought that there is a positive correlation between lack of social support and aggression (Avci & Yildirim, 2014; Civitci, 2011; Odaci & Celik, 2017). In addition, narcissism, one of the dark triad personality traits, has been found to have a positive relationship with loneliness (Safak & Kahraman, 2019; Yabanci, 2019).

There are few studies on the predictive value of loneliness directly on dark triad traits, and these studies demonstrate that it increases with these traits and that there is a significant relationship between them. For example, Lang and Lenard (2015) found that childhood memories of loneliness and abuse are associated with prospective Machiavellianism. Hosman (1991) states that loneliness can affect individuals' communication motives, and lonely people may tend to put their interests first when communicating with others. In addition to these, other studies are showing that Machiavellianism and loneliness increase together (Bell & Daly, 2009; Berger & Palacios, 2014; Zhang, He, Huang, & Geng, 2016). As revealed in a recent study by Çelikkaleli, Karababa, and Adıgüzel (2022), the positive relationships between loneliness, psychopathy, and Machiavellianism are mediated by empathic tendency. Although no significant relationship was observed between narcissism and loneliness in the study of Çelikkaleli et al. (2022), studies are showing a positive relationship between these two variables (Masui, 2019; Safak & Kahraman, 2019). In the research of Zhang, Zou, Wang, and Finy (2015), it was noted that all three aspects of the dark triad showed positive relationships with loneliness.

It can be concluded that cognitive flexibility and interpersonal problem solving are related to socially maladaptive and undesirable traits. For example, Vila-Ballo et al. (2015) assert that the cognitive flexibility levels of violent juvenile delinquents differ significantly from others. As revealed in two other studies, aggression and argumentativeness are associated with cognitive flexibility (Chesebro & Martin, 2003; Martin, Weber, Mottet, Koehn, & Maffeo, 1998). In addition, cognitive flexibility, especially in young adulthood, is

seen as a significant predictor of adjustment problems (Burtovaya, 2020). According to the literature, the value of cognitive flexibility in predicting dark triad features is still unclear. Although there are consistent research findings that nonclinical psychopathy has a negative relationship with cognitive flexibility (Korshidi & Bozorgi, 2018; Walker et al., 2022), studies that draw attention to the relationship between the other two features of the dark triad and cognitive flexibility are ambivalent. For example, Bilgin (2009) states that cognitive flexibility protects individuals from adopting a machiavellian perspective, as it encourages prosocial ways of relating to others. Also, Khorshidi and Bozorgi (2018) observed that when cognitive flexibility increases, all three aspects of the dark triad weaken. On the other hand, some studies (Cranmer & Martin, 2015; Fatima & Shahid, 2020) revealed that the relationship between Machiavellianism and cognitive flexibility is positive, albeit at a low level. Jonason, Richardson, and Potter (2015) agree with this and point out that behaviors such as lying and manipulating others may require cognitive flexibility. Bereczkei (2018) compiled evidences for this argument and claimed that individuals with high scores on Machiavellianism scales are equipped with high cognitive and social skills that they do not use for other people, have developed rationality, the ability to think of different possibilities at the same time and have a tendency to behavioral and cognitive flexibility. It is also thought that the relationship between narcissism and cognitive flexibility may vary according to the subtypes of narcissism. For example, the research findings of Ng, Cheung, and Tam (2014) show that grandiose narcissism is associated with high flexibility in coping skills, while fragile narcissism is related with low flexibility in coping skills.

Similarly cognitive flexibility, as interpersonal problem-solving skills decrease; aggression (Arslan, 2010), anger (Yilmaz & Tuzgol Dost, 2016), narcissism (McMurran, Duggan, Christopher, & Huband, 2007), insecure attachment patterns (Stepp, Morse, Yaggi, Reynolds, Reed, & Pilkonis, 2008) negative psychosocial consequences such as bullying (Dincer, Bas, Teke, Aydin, Ipek, & Goktas, 2019) and social isolation increase (Pellegrini & Urbain, 1985). There are some studies that reveal the relationship between general or interpersonal problem-solving and dark triad personality traits. A common inference about narcissism from these studies is that narcissism and problem-solving styles that do not take responsibility/avoid responsibility are significantly related to each other (Abou & Kiamarsi, 2009; Birkas, Grass, Csatho, 2016). Also, Temel (2008) and McMurran, Duggan, Christopher, and Huband (2007) observed that impulsive/careless problem-solving is one of the frequent general problem-solving styles found in the narcissistic subtype of the dark triad. In addition to these, Temel (2008) noted that rational problem-solving also increased with narcissism. It is claimed that there is a flexibility and diversity, which comes from their ability to adapt to changing environmental conditions, in the interpersonal problem-solving styles of Machiavellians (Bereczkei, 2015). According to this, Machiavellians can use ways such as monitoring the behavior of others, seeking rewards, focusing on the task, and non-cooperation according to changing conditions. In study of Mesko, Lang, Czibor, Szijjarto, and Bereczkei (2014), it was observed that while machiavellians may show assertive, competitive or conciliatory conflict resolution attitudes, they generally do not want to solve the problem or cooperate. In addition to these, many studies indicate that as Machiavellian characteristics increase, the possibility of resorting to non-constructive ways such as dominance, tension, withdrawal, avoidance of dialogue, and creating tension in interpersonal conflicts increases (Brewer et al., 2018; Pilch, 2012; Zeigler-Hill & Vonk, 2015). There are very few studies on the relationship between non-clinical psychopathy and interpersonal problem-solving. A meta-analysis study indicates that all three subtypes (psychopathy, narcissism, and machiavellianism) of dark triad traits are associated with impairments in social problem-solving (Thoma, Friedmann, & Suchan, 2013). Also, Birkas, Grass, and Csatho's (2016) study claim that the most distinctive feature related interpersonal problem-solving of psychopathic types is not avoiding confrontation.

When the relevant literature is examined, although loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem solving are addressed in terms of their relations with some variables that may be related to the dark triad, no study has been found that questions their predictive role on the dark triad. Understanding the factors affecting these personality traits may serve purposes such as promoting positive personality development in adolescents and young adults, preventing social adaptation problems, and even delinquency. For this reason, it is thought that this study will fill an important gap in the literature. Finally, the current research includes the following sub-problems:

- 1) Do loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem-solving significantly predict machiavellian personality traits?

- 2) Do loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem-solving significantly predict narcissistic personality traits?
- 3) Do loneliness, cognitive flexibility, and interpersonal problem-solving significantly predict psychopathy personality traits?

2. Materials and Method

2.1. Research Model

This research is a descriptive study based on a multiple linear regression analysis. Multiple linear regression analysis is a type of analysis that involves significantly predicting the dependent variable based on two or more independent variables (predictive variable). In this way, it is possible to understand how much of the variance in the dependent variable can be explained by the independent variables, which independent variable has a statistically significant role on the dependent variable, and in which direction the effect of the independent variables on the dependent variable (Buyukozturk, 2002).

2.2. Ethical Statement

This study was completed by Helsinki Declaration. Following this, the study was examined and allowed by Ufuk University's Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee (REF 2021/32). In addition to this, materials used in the research were just appropriated to volunteer participants. An informed consent form was provided to all participants. Additionally, participants were informed that they could withdraw from the study whenever during data collection.

2.3. Participants

One hundred-sixty six university students aged between 18-27, 27 (16.3%) male and 139 (83.7%) female, participated in this research. 67 (40%) of the students are studying Guidance and Psychological Counseling, 43 (25.9%) Law, 40 (24.1%) English Language Teaching, and 16 (9.6%) other departments. Participants reached the scales through Google Forms. The informed consent form, personal information document, and the online questionnaire link with the scales were sent to the students via e-mail by the researcher.

2.4. Materials

2.4.1. Dark triad dirty dozen.

The Dark Triad Dirty Dozen Scale was developed by Jonason and Webster (2010), and the Turkish adaptation of the scale was made by Ozsoy, Rauthmann, Jonason, and Ardic (2017). The original and Turkish form of the scale consists of 12 items and three subscales (psychopathy, machiavellianism, and narcissism). It is a 5-point Likert-type scale (1 = strongly disagree, 5 = strongly agree). Each subscale has four items, and scores vary from 4 to 20. An increase in the scores obtained from the subscales means that the personality trait of that subscale increases. Adaptation studies of the scale were carried out with university students. The internal consistency coefficients of the subscales of the scale were .67, .80, and .81 for psychopathy, machiavellianism, and narcissism, respectively. Confirmatory factor analyzes showed that the three-factor model was congruent ($\chi^2 = 103.67$, $p < 0.01$, $\chi^2 / df = 2.03$, TLI = 0.95, CFI = 0.96, RMSEA = 0.05). It is seen that the Dark triad scale subscales show negative correlations with the agreeableness subscale of the five-factor personality scale and positive relationships with the other subscales. In addition, there is a positive correlation between the psychopathy subscale of the Dark triad and Levenson's Psychopathy subscale. It was observed that there were positive and significant relationships with the sub-dimensions of the Self-Report Scale.

2.4.2. Cognitive flexibility scale.

The Cognitive Flexibility Scale was developed by Martin and Rubin (1995) and was adapted into Turkish by Altunkol (2011). It is a 6-point Likert scale (1=Strongly Disagree, 6=Strongly Agree) and consists of 12 items. 4 items are reverse scored (2, 3, 5, and 10). Scores from the scale range from 12 to 72, with high scores indicating a high level of cognitive flexibility. In the adaptation study, the internal consistency coefficient was found .81, and the two-week test-retest reliability was calculated as .73. -.14 and -.23 significant correlations with the Irrational Beliefs Test and Dysfunctional Attitudes Scale, and .54 with Bilgin's (2009) Cognitive Flexibility Scale.

2.4.3. UCLA Loneliness Scale

The UCLA Loneliness Scale was developed by Russell, Peplau, and Ferguson (1978) and adapted to the Turkish sample by Demir (1989). The original and Turkish version of the scale consists of 20 items in a 4-point Likert type (1=I Have Never Experienced This Situation, 4=I Experience This Situation Frequently). The higher the scores obtained from the scale, the higher the level of loneliness. The internal consistency coefficient of the scale was .96, and the test-retest correlation was .94. In the adaptation study of the scale carried out with young and middle-aged adults, Demir (1989) stated that there was a significant difference in the scale scores of the participants who complained and did not complain about loneliness, in favor of those who complained. The findings regarding the criterion validity revealed that the UCLA loneliness scale showed a significant correlation of .77 with the Beck Depression Inventory and .82 with the Beck Depression Inventory Introversion Subscale.

2.4.4. Interpersonal Problem-Solving Inventory

The interpersonal problem-solving inventory was developed by Çam and Tümkaya (2007) and consists of 5 Likert-type (1=Not at all Appropriate, 5=Completely Appropriate) 50 items and 5 subscales (Constructive problem solving, insistent-persevering, negativity, lack of self-confidence, and taking no responsibility). The scores vary between 16 and 80 for the negativity and constructive problem-solving sub-dimensions, between 7 and 35 for the lack of self-confidence sub-dimension, between 5 and 25 for the taking no responsibility sub-dimension, and between 6 and 30 for the insistent-persevering approach sub-dimension. Higher scores from the subscales indicate that the individual exhibits the characteristics of that subscale more. It was stated that the internal consistency coefficients of the subscale scores of the scale ranged between .67 and .91, and the factor loadings of the items ranged between .48 and .70. The criterion-related validity measurements of the scale were made by comparing them with the Problem Solving Inventory and the Trait Anxiety Inventory. Insistent-persevering approach subscales were also found to have a significant negative correlation with all subscales of the Problem-Solving Inventory. In addition, it was observed that the negative approach to the problem, lack of self-confidence, and taking no responsibility subscales showed significant relationships with the trait anxiety scale total scores, with coefficients of .57, .30, and .30, respectively.

2. 5. Data Analysis

SPSS v26 statistical package program was used in the analysis of the data. Before the predictive analysis, it was examined whether the standard regression analysis had normality, linearity assumptions, autocorrelation, and multicollinearity problems. Multiple linear regression analysis was performed to investigate the variables predicting dark triad personality traits. Multiple linear regression analysis is a method in which all variables are included in the regression model, regardless of which variable has a significant contribution to the variance. Thus, it is possible to see the effect of all predictor variables on dependent variables (Buyukozturk, 2002). For this reason, multiple linear regression analysis was deemed appropriate in this study.

3. Results

In this study, multiple linear regression analyses were used to examine variables that predict dark triad personality traits of university students. Before these analyses, Maholonobis distance values of participants were calculated by taking the $p < .001$ criterion to determine whether there are extreme values. Accordingly, there are no excessive participants. To examine whether the normality and linearity assumptions were met, the kurtosis and skewness values of each variable were examined. Accordingly, these values are in the range (-1.5 to +1.5) suggested by Tabaschnick and Fidell (2013). It was observed that the histogram graph and normal distribution curves drawn for the standardized predicted values showed a distribution close to normal. In addition to this, it was observed that the scatter diagrams created for standardized predicted values and standardized residual values show linear relationships. Lastly, autocorrelation and multicollinearity problems were examined by considering the correlation matrix, Durbin-Watson statistics, VIF, and Tolerance values of the established models. It was observed that there was no autocorrelation or multicollinearity problem. The correlation matrix and descriptive statistics regarding the variables of the study are presented in Table 1.

Table 1. The findings of Pearson correlation between dark triad, cognitive flexibility, loneliness and interpersonal problem-solving

	Cognitive flexibility	Loneliness	Approaching problems negatively	Constructive problem-solving	Lack of self-confidence	Unwilling to take responsibility	Insistent-persevering approach
Machiavellianism	-.069	.076	.166*	-.233**	.274**	.204**	-.034
Psychopathy	-.124	.105	.048	-.151	.231**	.167*	-.159*
Narcissism	.045	.007	.227**	-.019	.138	.320**	.116
Cognitive flexibility	-	-.324**	-.412**	.513**	-.532**	-.094	.325**
Loneliness	-	-	.306**	-.063	.303**	.135	-.223**
Approaching problems negatively	-	-	-	-.059	.545**	.350**	.117
Constructive problem-solving	-	-	-	-	-.226**	-.082	.473**
Lack of self-confidence	-	-	-	-	-	.400**	-.150
Taking No Responsibility	-	-	-	-	-	-	.001
Insistent-persevering approach	-	-	-	-	-	-	-
X	54,77	39,5	46,31	57,04	12,51	11,34	22,39
Ss	7,91	13,57	15,46	10,99	4,39	4,09	4,19

X Machiavellianism =9,47 Ss Machiavellianism =3,86; X Psychopathy =8,02 Ss Psychopathy =2,93; X Narcissism =13,54 Ss Narcissism =3,45

*p<.05 **p<.001

According to Table 1, university students' machiavellian personality scores are correlated with cognitive flexibility scores at the level of .06, loneliness scores at the level of .07, insistent-persevering approach scores at the level of -.03, but these correlations are not significant. Machiavellian personality scores are correlated with approaching problems negatively scores at the level of .16 (p<.05), and constructive problem-solving scores at the level of -.23 (p<.01), lack of self-confidence scores at the level of .27 (p<.01), unwilling to take responsibility scores at the level of .20 (p<.01) significantly.. There is no significant correlations narcissism scores with cognitive flexibility, loneliness, constructive problem-solving, lack of self-confidence, and taking no responsibility. However, narcissism scores are correlated with approaching problems negatively scores at he level of .22 and taking no responsibility scores at the level of .32 (p<.01)., University students' psychopathy scores are no correlated with cognitive flexibility, loneliness, approaching problems negatively, and constructive problem-solving significantly. In spite of this, lack of self-confidence (r=.23, p<.01), taking no responsibility (r=.16, p<.01) and insistent persevering approach (r=-.15, p<.05) are correlated with psychopathy scores significantly..In Table 2, the results of multiple linear regression analysis regarding the prediction of dark triad personality traits according to cognitive flexibility, loneliness, and interpersonal problem-solving variables are given.

Considering the zero-order and partial correlations between the predictor variables and Machiavellian personality traits, although there is a correlation of $r = -.06$ between Machiavellianism and cognitive flexibility, it is seen that this correlation is calculated at the level of $r = .20$ when other variables are controlled. Zero-order and partial correlations between Machiavellianism and loneliness are at $r = .07$ and $r = .04$, respectively. While the zero-order correlation calculated between Machiavellianism and approaching problems negatively is at the level of $r = .16$, it is seen to be at the level of $r = .04$ when other variables are controlled. While the zero-order correlation calculated between constructive problem solving and Machiavellian personality traits is at the level of $r = -.23$, it is seen to be at the level of $r = .27$ when other variables are controlled. Zero-order and partial correlations calculated between Machiavellianism and lack of self-confidence are at the level of $r = .27$ and $r = .22$, respectively. Although the correlation between unwillingness to take responsibility and Machiavellianism is at the level of $r = .20$, when other variables are controlled, it is calculated as $r = .05$. Finally, it is seen that the zero-order correlation value calculated between the insistent-persevering approach and Machiavellianism is $r = -.03$, and the partial correlation value is $r = .07$.

The coexistence of cognitive flexibility, loneliness, and interpersonal problem-solving variables reveal a significant relationship with the machiavellianism scores, which is one of the dark triad personality traits of university students ($R = .40$, $R^2 = .16$, $p < .000$). These variables explain approximately 16% of the total variance in Machiavellian personality traits. According to the beta coefficients, the order of importance of the predictor variables on the machiavellian personality trait: constructive problem solving, lack of self-confidence, cognitive flexibility, insistent-persevering approach, unwillingness to take responsibility, approaching problems negatively, and loneliness. The t-test results regarding the significance of these coefficients showed

that only constructive problem solving, lack of self-confidence, and cognitive flexibility variables were significant predictors of machiavellian personality traits.

Table 2. The findings of multiple linear regression analysis regarding the prediction of dark triad personality traits according to cognitive flexibility, loneliness, and interpersonal problem-solving.

Variable	B	Standart Error	Beta	t	p	Zero-order r	Partial r
Machiavellianism							
Constant	2.16	3.3		.64	.52		
Cognitive flexibility	.13	.05	.27	2.57	.01	-.06	.20
Loneliness	.01	.02	.04	.60	.54	.07	.04
Approaching problems negatively	.01	.02	.05	.58	.56	.16	.04
Constructive problem-solving	-.11	.03	-.33	-3.57	.00	-.23	-.27
Lack of self-confidence	.25	.08	.28	2.82	.00	.27	.22
Unwilling to take responsibility	.05	.07	.06	.74	.45	.20	.05
Insistent-perevering approach	.07	.08	.08	.93	.35	-.03	.07
Multiple R= .40, R ² = .16, Adj R ² = .12, F _(7, 158) = 4.31, p<.001							
Narcissism							
Constant	5.178	3.036		1.70	.09		
Cognitive flexibility	.08	.04	.18	1.75	.08	.04	.13
Loneliness	-.00	.02	-.02	-.24	.80	.00	-.01
Approaching problems negatively	.04	.02	.19	1.96	.05	.22	.15
Constructive problem-solving	-.03	.03	-.12	-1.27	.20	-.01	-.10
Lack of self-confidence	.01	.08	.02	.23	.81	.13	.01
Unwilling to take responsibility	.21	.07	.25	3.04	.00	.32	.23
Insistent-perevering approach	.07	.07	.08	.98	.32	.11	.07
Multiple R= .38, R ² = .14, Adj R ² = .11, F _(7, 158) = 3.94, p<.001							
Psychopathy							
Constant	7.355	2.66		2.75	.00		
Cognitive flexibility	.01	.04	.04	.41	.68	-.12	.03
Loneliness	.01	.01	.04	.54	.59	.10	.04
Approaching problems negatively	-.01	.01	-.10	-1.00	.31	.04	-.08
Constructive problem-solving	-.02	.02	-.08	-.82	.41	-.15	-.06
Lack of self-confidence	.15	.07	.22	2.13	.03	.23	.16
Unwilling to take responsibility	.07	.06	.10	1.21	.22	.16	.09
Insistent-perevering approach	-.05	.06	-.08	-.86	.38	-.15	-.06
Multiple R= .29, R ² = .08, Adj R ² = .04, F _(7, 158) = 2.19, p<.05							

Considering the zero-order and partial correlations between the predictor variables and narcissism personality traits, although there is a relationship between narcissism and cognitive flexibility at the level of $r=.04$, when other variables are controlled, it is seen as $r=.13$. Zero-order and partial correlations between narcissism and loneliness are at the level of $r=.00$ and $r=-.01$, respectively. While the zero-order positive correlation between narcissism and approaching problems negatively is at the level of $r=.22$, it is seen to be at the level of $r=.15$ when other variables are controlled. While the zero-order correlation between constructive problem solving and narcissism personality traits is at the level of $r=-.01$, it is seen to be at the level of $r=-.10$ when other variables are controlled. Zero-order and partial correlations between narcissism and lack of self-confidence are at the level of $r=.13$ and $r=.01$, respectively. Although the correlation between unwillingness to take responsibility and narcissism is at the level of $r=.32$, when other variables are controlled, it is at the level of $r=.23$. Finally, it is seen that the zero-order correlation value calculated between the insistent-persevering approach and narcissism is $r=-.11$, and the partial correlation value is $r=.07$.

The coexistence of cognitive flexibility, loneliness, and interpersonal problem-solving variables show a significant relationship with the narcissism scores, which is one of the dark triad personality traits of university students ($R=.38$, $R^2=.14$, $p<.001$). These variables explain approximately 14% of the total variance in narcissistic personality traits. According to the beta coefficients, the order of importance of the predictor variables on the narcissistic personality trait: Unwillingness to take responsibility, approaching problems negatively, cognitive flexibility, constructive problem-solving, insistent-persevering approach, lack of self-confidence, and loneliness. The t-test results regarding the significance of these coefficients showed that only

unwillingness to take responsibility and approaching problems negatively variables were significant predictors of narcissistic personality traits.

Considering the zero-order and partial correlations between the predictor variables and psychopathy personality traits; Although there is a negative relationship between psychopathy and cognitive flexibility at the level of $r = -.12$ when other variables are controlled, it is seen that this correlation is at the level of $r = .03$. Zero-order and partial correlations between psychopathy and loneliness are at the level of $r = .10$ and $r = .04$, respectively. While the zero-order positive correlation between psychopathy and approaching problems negatively is at the level of $r = .04$, it is seen at the level of $r = -.08$ when other variables are controlled. While the zero-order correlation between constructive problem solving and psychopathy personality traits is at the level of $r = -.15$, it is seen to be at the level of $r = -.06$ when other variables are controlled. Zero-order and partial correlations between psychopathy and lack of self-confidence are at the level of $r = .23$ and $r = .16$, respectively. Although the correlation between unwillingness to take responsibility and psychopathy is at the level of $r = .16$, when other variables are controlled, it is at the level of $r = .09$. Finally, it is seen that the zero-order correlation value calculated between the insistent-persevering approach and psychopathy is $r = -.15$, and the partial correlation value is $r = -.06$.

The coexistence of cognitive flexibility, loneliness, and interpersonal problem-solving variables show a significant relationship with the psychopathy scores, which is one of the dark triad personality traits of university students ($R = .29$, $R^2 = .08$, $p < .05$). These variables explain approximately 8% of the total variance in psychopathy personality traits. According to the beta coefficients, the order of importance of the predictor variables on the psychopathy personality trait: Lack of self-confidence, unwillingness to take responsibility, approaching problems negatively, constructive problem-solving, insistent-persevering approach, cognitive flexibility, and loneliness. The t-test results regarding the significance of these coefficients showed that only unwillingness to take responsibility and approaching problems negatively variables were significant predictors of psychopathy personality traits.

4. Discussion, Conclusion and Recommendations

The findings of the research show that cognitive flexibility, self-confidence, and constructive problem-solving significantly predict the machiavellian personality trait. Also, it is possible to say that unwillingness to take responsibility in interpersonal problem-solving and approaching problems negatively predict narcissism significantly, and lack of self-confidence in interpersonal problem-solving has a predictor role on psychopathy personality. However, it is seen that the variables of insistent-persevering approach to interpersonal problem solving and loneliness do not have a significant predictive role on any of the dark triad personality traits.

Machiavellianism includes not adhering to traditional moral values, not believing in human kindness, and manipulative communication to achieve their goals (Christie & Geis, 1970). In addition to these basic features, a crucial factor that distinguishes the machiavellian personality from the other two dark aspects of the personality (narcissism and psychopathy) is the cognitive capacities of the machiavellian individuals. There are findings that those with dominant machiavellian personality traits have a brighter intelligence than the general population (Kowalski, Kwiatkowska, Kwiatkowska, Ponikiewska, Rogoza, & Schermer, 2018). Cognitive flexibility is a phenomenon related to intelligence, which includes the ability of an individual to see more than one option at the same time and to be flexible in the face of new situations (Colzato, Woume, Lavender, & Hommel, 2006). In this respect, individuals with high machiavellian personality traits can be cognitively flexible (Fatima & Shahid, 2020). Bereczkei (2015) states that individuals who can maintain self-interested relationships for many years, especially despite their high level of machiavellian characteristics, can adapt to changing conditions and new social situations and update their behaviors. It is also true for Machiavellianists who have long-term romantic relationships (Jones & Roos, 2017). It is a known fact that as the level of cognitive flexibility increases, rigid moral attitudes decrease, and a more flexible moral understanding dominates (Cranmer & Martin, 2015). In the study of Cranmer and Martin (2015), it is seen that as the level of cognitive flexibility increase, machiavellian beliefs increase but rigid moral attitudes decrease. This result explains the positive relationship between cognitive flexibility and Machiavellianism from moral understanding. On the other hand, it may be necessary to consider that machiavellian individuals do not hesitate to lie in order to protect their own interests (Jonason et al., 2015). The findings of this study are based on participants' self-reports. Although it was assumed that these self-reports were made honestly and sincerely, it

is possible that individuals with high scores on the Machiavellianism subscale may have exaggerated their cognitive flexibility levels. As a matter of fact, there are studies in the literature suggesting a negative relationship between machiavellianism and cognitive flexibility (Bilgin, 2009; Khorshidi & Bozorgi, 2018). Lack of self-confidence in interpersonal problem-solving refers to the individual's self-doubt for the solution in the face of the problem. On the other hand, constructive problem solving refers to the person's carrying the cognition, emotions, and behaviors that will enable the problem to be solved effectively in the face of the interpersonal problem and to act by considering how this problem affects the people around him or how they will be affected by the solution (Cam & Tumkaya, 2007). When viewed from this aspect, constructive problem-solving contradicts Machiavellianism values in this respect. They do not hesitate to be destructive if it is for their benefit, and they see it right (Christie & Geis, 1970). There are studies in the literature that as the Machiavellian characteristics of individuals increase, they use destructive conflict resolution strategies such as tension, dominance, and withdrawal more, and strategies such as reconciliation and dialogue-less (Brewer et al., 2018; Pilch, 2012; Zeigler-Hill & Vonk, 2015). In this respect, it is possible to predict that individuals who have developed constructive problem-solving strategies will be less machiavellian. The positive relationship revealed between lack of self-confidence in interpersonal problem-solving and machiavellian personality in this study may be associated with gender differences. For example, Machiavellianism is related to harm avoidance, anxiety, skepticism, and vulnerability among women. However, it is associated with self-confidence, risk-taking, and an opportunistic worldview among men (Czibor, et al., 2017). this relationship is understandable, and it is seen that there are results to support the research of Czibor et al. (2017) by considering that the majority of the participants of the study are women.

Nonclinical narcissism is associated with smugness, inflated self, arrogance, pretentiousness, self-seeking manipulative behaviors, indifference to others, to seek admiration from others, and superiority sense (Ackerman, Witt, Donnellan, Trzesniewski, Robins, & Kashy, 2011). These features, which become more visible when they are with other people, limit the interpersonal problem-solving ways and approaches of individuals with high narcissistic personality traits (Temel, 2008). In this study, it is seen that unwillingness to take responsibility in interpersonal problem solving and approaching problems negatively predict narcissistic personality traits positively. Approaching problems negatively means giving harmful emotional reactions such as helplessness, pessimism, and sadness in case of encountering an interpersonal problem. Taking no responsibility is not taking the initiative to solve the problem, expecting an apology or regret from the other party, thinking that there is no mistake, and not trying to change the situation (Cam & Tumkaya, 2007). Maydeu-Olivares and D'Zurilla (1996) stated that approaching problems negatively and taking no responsibility/avoidance are related. Also, they asserted that negative approaches such as thinking that the problem is not solvable and considering it unimportant push the person not to take responsibility. Although people with high narcissism personality traits are task-oriented, planned, self-controlled, and assertive in general problem solving, they may not accept responsibility when the problem is interpersonal (Birkas, Gacs, & Csato, 2016). Abou and Kiamarsi (2009) observed similar results, and they revealed that as narcissism increased, approaching problems negatively and avoidantly increased. In this respect, the findings of this study are also supported by the literature.

Nonclinical psychopathy includes characteristics such as risk-taking, low self-control, lack of remorse, lying, manipulation, composure, inability to empathize, unreliability, not deriving lessons from mistakes, lack of love, and anti-social behavior for simple reasons (Cleckley, 1976). There are few studies showing the relationship between social competence and psychopathy. Swanson (2021) revealed that low social competence in childhood and adolescence predicted high psychopathy symptoms in the future. In another study, Ardic and Ozsoy (2020) found a significant negative relationship between social competence and non-clinical psychopathy. According to Bilgin (1999), social competence expectation refers to a person's perception of himself as someone who can act adequately in the face of various social situations and interpersonal relationships. The low expectation of social competence in individuals with psychopathy personality traits may cause them to experience a lack of self-confidence in interpersonal problem-solving. As a matter of fact, in this study, it was observed that lack of self-confidence in interpersonal problem solving significantly predicted psychopathy personality traits. Moreover, studies have shown that other psychopathy-related features such as aggression and hostility increase along with lack of self-confidence in interpersonal problem solving (Arslan, Hamarta, Arslan & Saygin, 2010; Ergin & Dag, 2012). In this regard, it can be said that individuals with

psychopathy personality traits are aware of the ineffectiveness of their interpersonal problem-solving skills. To sum up, lack of self-confidence in interpersonal problem solving predicts machiavellian and psychopathy personality traits positively. While there is a significant negative relationship between Machiavellian personality traits and constructive problem solving, there is a significant positive relationship between cognitive flexibility and Machiavellian personality traits. It has been observed that the narcissistic personality trait is positively predicted by the variables of unwillingness to take responsibility in interpersonal problem-solving and approaching problems negatively. All in all, it is seen that interpersonal problem-solving has a stronger role than cognitive flexibility and loneliness in predicting dark triad personality traits. While loneliness isn't related to any of the dark triad personality traits, cognitive flexibility shows a significant relationship only with machiavellianism. On the other hand, different dimensions of interpersonal problem-solving show mildly significant relationships with each dark triad personality trait. Therefore, the current research suggests the importance of improving interpersonal problem-solving in the primary prevention of some antisocial behaviors related to machiavellianism, narcissism, and psychopathy. The research has limitations in several aspects. First of all, it took place in a context under the influence of the Covid-19 pandemic. For this reason, university students who had been studying online for about a year and could not socialize participated in the research. These conditions are critical factors that may have influenced the research results. In this regard, in future studies, it would be appropriate to collect data from a larger group of participants from a context where social life was not affected by the epidemic. In addition, it would be beneficial to expand the literature with studies that examine the effects of other variables that may be associated with dark triad personality. Studies with younger age groups are also needed. Finally, it would be wrong to perceive the dark personality traits discussed here as pure negativity. These traits are some of the darker aspects of personality, and scale development studies are needed to illuminate them.

References

- Abou, A. A., & Kiamarsi, A. (2009). The relationship of social problem-solving and its components with narcissistic and antisocial personalities among high school students in the ardabil city. *Psychological Studies*, 4(4), 9-26.
- Ackerman, R. A., Witt, E. A., Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., & Kashy, D. A. (2011). What does the narcissistic personality inventory really measure?. *Assessment*, 18(1), 67-87.
- Altunkol, F. (2011). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklikleri ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [The analysis of the relation between cognitive flexibility and perceived stress levels of college students] (Publication No. 299899) [Master's thesis, Çukurova University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, C. (2010). Öfke ve öfkeyi ifade etme biçimlerinin, stresle başa çıkma ve kişiler arası problem çözme açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(1), 7-43.
- Arslan, C., Hamarta, E., Arslan, E., & Saygı, Y. (2010). Ergenlerde saldırganlık ve kişilerarası problem çözmenin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9(1), 379-388.
- Avcı, Ö. H., & Yıldırım, İ. (2014). Ergenlerde şiddet eğilimi, yalnızlık ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 157-168.
- Babiak, P., & Hare, R. D. (2006). *Snakes in suits: When psychopaths go to work*. New York: Harper Collins Publishers.
- Batgün, A. D., & Hasta, D. (2010). İnternet bağımlılığı: Yalnızlık ve kişilerarası ilişki tarzları açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 213-219.
- Beck, A. T. (1979). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. London: Penguin Books.
- Bell, R. A., & Daly, J. A. (1985). Some communicator correlates of loneliness. *Southern Journal of Communication*, 50(2), 121-142.
- Berezkei, T. (2015). The manipulative skill: Cognitive devices and their neural correlates underlying machiavellian's decision making. *Brain and Cognition*, 99(1), 24-31.
- Berezkei, T. (2018). Machiavellian intelligence hypothesis revisited: What evolved cognitive and social skills may underlie human manipulation. *Evolutionary Behavioral Sciences*, 12(1), 32-51.
- Berger, C., & Palacios, D. (2014). Associations between prosocial behavior, Machiavellianism, and social status: Effects of peer norms and classroom social contexts. *Journal of Latino/Latin American Studies*, 6(1), 19-30.
- Bilgin, M. (2009). Bilişsel esnekliği yordayan bazı değişkenler. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(36), 142-157.

- Bilgin, M. (2009). Developing a cognitive flexibility scale: Validity and reliability studies. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 37(3), 343-353.
- Bilgin, M. (2017). Ergenlerin beş faktör kişilik özelliği ile bilişsel esneklik ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 945-954.
- Bilgin, M. (1999). 14-18 yaş grubu ergenlere yönelik sosyal yetkinlik beklentisi ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(12), 7-15.
- Birkás, B., Gács, B., & Csathó, Á. (2016). Keep calm and don't worry: Different dark triad traits predict distinct coping preferences. *Personality and Individual Differences*, 88(1), 134-138.
- Brewer, G., Bennett, C., Davidson, L., Ireen, A., Phipps, A. J., Stewart-Wilkes, D., & Wilson, B. (2018). Dark triad traits and romantic relationship attachment, accommodation, and control. *Personality and Individual Differences*, 120(1), 202-208.
- Buğa, A., Özkamalı, E., Altunkol, F., & Çekiç, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerine göre sosyal problem çözme tarzlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 48-58.
- Bullock, J. R. (1993). Children's loneliness and their relationships with family and peers. *Family Relations*, 42(1), 46-49.
- Burtovaya, N. B. (2020). Teenagers' maladjustment problem. *International Journal of Social Sciences and Humanities*, 4(2), 21-29.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Chesebro, J. L., & Martin, M. M. (2003). The relationship between conversational sensitivity, cognitive flexibility, verbal aggressiveness and indirect interpersonal aggressiveness. *Communication Research Reports*, 20(2), 143-150.
- Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in machiavellianism*. Cambridge: Academic Press.
- Christie, R., & Geis, F.L. (1970). *Studies in machiavellianism*. New York: Academic Press.
- Cleckley, H. (1976). *The mask of sanity* (5th ed.). Missouri: Mosby.
- Colzato, L. S., Van Wouwe, N. C., Lavender, T. J., & Hommel, B. (2006). Intelligence and cognitive flexibility: fluid intelligence correlates with feature "unbinding" across perception and action. *Psychonomic Bulletin & Review*, 13(6), 1043-1048.
- Cranmer, G. A., & Martin, M. M. (2015). An examination of aggression and adaption traits with moral foundation. *Communication Research Reports*, 32(4), 360-366.
- Czibor, A., Szabo, Z. P., Jones, D. N., Zsido, A. N., Paal, T., Szijjarto, L., ...Bereczkei, T. (2017). Male and female face of machiavellianism: Opportunism or anxiety?. *Personality and Individual Differences*, 117(1), 221-229.
- Çağır, G. (2010). *Lise ve üniversite öğrencilerinin problemleri internet kullanım düzeyleri ile algılanan esenlik halleri ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki* [The relation between the well-being states perceiving thanks to problematic internet usage of high school and university students and their loneliness level] (Publication No. 273197) [Master's thesis, Balıkesir University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çam, S., & Tümkaya, S. (2007). Kişilerarası problem çözme envanteri'nin (KPÇE) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 95-111.
- Çelikkaleli, Ö. (2014). Ergenlerde bilişsel esneklik ile akademik, sosyal ve duygusal yetkinlik inançları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 347-354.
- Çelikkaleli, Ö., Karababa, A., & Adıgüzel, A. (2022). Direct and Indirect Relationships Between Dark Personality Traits and Loneliness Among Emerging Adults: The Mediating Role of Empathic Tendency. *Psycho-Educational Research Reviews*, 11(1), 341-354.
- Çivitci, N. (2011). Lise öğrencilerinde okul öfkesi ve yalnızlık. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 18-29.
- Demir, A. (1989). UCLA Yalnızlık ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 14-18.
- Dinçer, Ç., Baş, T., Teke, N., Aydın, E., İpek, S., & Göktaş, İ. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarının kişiler arası problem çözme ve sosyal becerileri ile akran ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 882-900.
- Dupper, D. R. (2013). *School bullying: New perspectives on a growing problem*. Oxford: Oxford University Press.
- D'Zurilla, T. J., & Nezu, A. M. (1990). Development and preliminary evaluation of the Social Problem-Solving Inventory. *Psychological Assessment: A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2(2), 156-163.
- Eldoğan, D., & Tunçel, E. (2017). Kırılgan narsisizm ve sosyal kaygı bozukluğu: Benzerlikler ve farklılıklar. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(11), 426-448.

- Ergin, B. E., & Dağ, İ. (2013). Kişilerarası problem çözme davranışları, yetişkinlerdeki bağlanma yönelimleri ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiler. *Anatolian Journal of Psychiatry, 14*(1), 36-45.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: WW Norton & Company.
- Hosman, L. A. (1991). The relationships among need for privacy, loneliness, conversational sensitivity, and interpersonal communication motives. *Communication Reports, 4*(2), 73-80.
- Johnson, D. W., & Johnson R. T. (2005). *Teaching students to be peacemakers* (4th Edition). Minneapolis: Burgess Publishing Company.
- Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2010). The dirty dozen: a concise measure of the dark triad. *Psychological Assessment, 22*(2), 420-432.
- Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2010). The dirty dozen: A concise measure of the dark triad. *Psychological Assessment, 22*(2), 420-432.
- Jonason, P. K., Richardson, E. N., & Potter, L. (2015). Self-reported creative ability and the Dark Triad traits: An exploratory study. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts, 9*(4), 488.
- Jones, D. N., & De Roos, M. S. (2017). Machiavellian flexibility in negative mate retention. *Personal Relationships, 24*(2), 265-279.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2009). Machiavellianism. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 93-108). The Guilford Press.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2010). Differentiating the 15 dark triad within the interpersonal circumplex. In L. M. Horowitz & S. Strack (Eds.), *Handbook of interpersonal psychology: Theory, research, assessment and therapeutic interventions* (pp. 249-269). New York: Wiley & Sons.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2011). The role of impulsivity in the Dark Triad of personality. *Personality and Individual Differences, 51*(5), 679-682.
- Khorshidi, G., & DashtBozorgi, Z. (2019). Relationship of dark triad of personality, sexual assertiveness and cognitive flexibility with marital burnout in female nurses. *Iranian Journal of Nursing Research, 14*(1), 65-71.
- Kowalski, C. M., Kwiatkowska, K., Kwiatkowska, M. M., Ponikiewska, K., Rogoza, R., & Schermer, J. A. (2018). The Dark Triad traits and intelligence: Machiavellians are bright, and narcissists and psychopaths are ordinary. *Personality and Individual Differences, 135*(1), 1-6.
- Láng, A. (2015). The relation between memories of childhood psychological maltreatment and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences, 77*, 81-85.
- Levy, K. N., Ellison, W. D., & Reynoso, J. S. (2011). A historical review of narcissism and narcissistic personality. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments* (pp. 3-13). New York: John Wiley & Sons.
- Martin, M. M., & Anderson, C. M. (1998). The cognitive flexibility scale: Three validity studies. *Communication Reports, 11*(1), 1-9.
- Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports, 76*(2), 623-626.
- Martin, M. M., Weber, K., Mottet, T. P., Koehn, S. C., & Maffeo, V. P. (1998). The relationships of trait verbal aggressiveness and frequency of viewing and enjoyment of television sitcoms. *Communication Research Reports, 15*(4), 406-412.
- Masui, K. (2019). Loneliness moderates the relationship between Dark Tetrad personality traits and internet trolling. *Personality and Individual Differences, 150*, 1-5.
- Maydeu-Olivares, A., & D'Zurilla, T. J. (1996). A factor-analytic study of the social problem-solving inventory: An integration of theory and data. *Cognitive Therapy And Research, 20*(2), 115-133.
- McMurrin, M., Duggan, C., Christopher, G., & Huband, N. (2007). The relationships between personality disorders and social problem solving in adults. *Personality and Individual Differences, 42*(1), 145-155.
- McMurrin, M., Duggan, C., Christopher, G., & Huband, N. (2007). The relationships between personality disorders and social problem solving in adults. *Personality and Individual Differences, 42*(1), 145-155.
- Mert, A., & Özdemir, G. (2018). Yalnızlık duygusunun akıllı telefon bağımlılığına etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 88-107.
- Mesko, N., Lang, A., Andrea, C., Szijjarto, L., & Bereczkei, T. (2014). Compete and compromise: Machiavellianism and conflict resolution. *EJBO: Electronic Journal of Business Ethics and Organizational Studies, 19*(1), 14-18.
- Miller, J. D., & Maples, J. (2011). Trait personality models of narcissistic personality disorder, grandiose narcissism, and vulnerable narcissism. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The handbook of*

- narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments* (pp. 71-88). New York: Wiley & Sons.
- Ng, H. K., Cheung, R. Y. H., & Tam, K. P. (2014). Unraveling the link between narcissism and psychological health: New evidence from coping flexibility. *Personality and Individual Differences*, 70, 7-10.
- Odacı, H., & Çelik, Ç. B. (2017). Kendilik algısı ve saldırganlık arasındaki ilişki: Yalnızlığın aracı rolü. *Journal of Mood Disorders*, 7(4), 219-225.
- Öncel, M., & Tekin, A. (2015). Ortaokul öğrencilerinin bilgisayar oyun bağımlılığı ve yalnızlık durumlarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 7-17.
- Özsoy, E., & Ardıç, K. (2020). Çalışanların karanlık kişilik özelliklerinin tükenmişliğe etkisinde genel öz-yeterliliğin düzenleyici rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 144-154.
- Özsoy, E., Rauthmann, J. F., Jonason, P. K., & Ardıç, K. (2017). Reliability and validity of the Turkish versions of dark triad dirty dozen (DTDD-T), short dark triad (SD3-T), and single item narcissism scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences*, 117(1), 11-14.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36(6), 556-563.
- Pellegrini, D. S., & Urbain, E. S. (1985). An evaluation of interpersonal cognitive problem solving training with children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 26(1), 17-41.
- Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982) Perspectives on loneliness. In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: a sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 1-18). New York: John Wiley & Sons.
- Peplau, L. A., & Perlman, D. (Eds.). (1982). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research, and therapy*. New York: Wiley-Interscience, 1982.
- Pilch, I. (2012). Machiavellianism and problem-solving strategies in a marriage relationship. *The New Educational Review*, 27(1), 324-336.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42(3), 290-294.
- Stepp, S. D., Morse, J. Q., Yaggi, K. E., Reynolds, S. K., Reed, L. I., & Pilkonis, P. A. (2008). The role of attachment styles and interpersonal problems in suicide-related behaviors. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 38(5), 592-607.
- Swanson, C. (2021). *Does social competence in preschoolers predict psychopathology symptoms in childhood and adolescence?*. [Master's thesis, Virginia Tech]. Virginia Tech Electronic Theses and Dissertations. <https://vtechworks.lib.vt.edu/handle/10919/104031>
- Şafak, B., & Kahraman, S. (2019). Sosyal medya kullanımının yalnızlık ve narsistik kişilik özelliği belirtileri ile ilgili ilişkinin incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 54-69.
- Şahin, Ü. (2015). *Lise öğrencisi ergenlerde problem çözme, yalnızlık, umutsuzluk düzeyi ve ilişkili faktörler* [Problem solving, loneliness, hopelessness levels and associated factors among adolescent high school students] (Publication No. 419899) [Master's thesis, Adnan Menderes University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th Edition). Boston: Pearson.
- Temel, D. (2008). *The role of perceived social problem solving, narcissism, self-esteem, and gender in predicting aggressive behaviors of high school students* [Algılanan sosyal problem çözme, narsizm, benlik saygısı ve cinsiyetin lise öğrencilerinin saldırgan davranışlarını yordamadaki rolü] (Publication No. 227656). [Master's thesis, Middle East Technical University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Thoma, P., Friedmann, C., & Suchan, B. (2013). Empathy and social problem solving in alcohol dependence, mood disorders and selected personality disorders. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 37(3), 448-470.
- Tozar, M. Z. (2019). *Karanlık üçlü kişilik özelliklerine göre üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlari* [Life satisfaction of university students according to dark triad personality traits] (Publication No. 584379) [Master's thesis, Hacettepe University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Vila-Ballo, A., Cunillera, T., Rostan, C., Hdez-Lafuente, P., Fuentemilla, L., & Rodriguez-Fornells, A. (2015). Neurophysiological correlates of cognitive flexibility and feedback processing in violent juvenile offenders. *Brain Research*, 1610, 98-109.
- Walker, S. A., Olderbak, S., Gorodezki, J., Zhang, M., Ho, C., & MacCann, C. (2022). Primary and secondary psychopathy relate to lower cognitive reappraisal: A meta-analysis of the Dark Triad and emotion regulation processes. *Personality and Individual Differences*, 187, 111394.
- Yabancı, C. (2019). *Lise öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumları ile narsisizm ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [An investigation of high school students' social media attitudes and its

- relationship between their narcissism and loneliness levels] (Publication No. 543314) [Master's thesis, Uludağ University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yelpaze, İ. (2021). Uluslararası üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeylerinin yordayıcısı olarak bilişsel esneklik ve psikolojik sağlamlık. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 105-131.
- Yılmaz, E., & Dost, M. T. (2016). Polislerin kişilerarası problem çözme becerileri ile öfke ve öfke ifade tarzları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6(46), 15-34.
- Younger, J. B. (1995). The alienation of the sufferer. *Advances in Nursing Science*, 17(4), 53-72.
- Zeigler-Hill, V., & Vonk, J. (2015). Dark personality features and emotion dysregulation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 34(8), 692-704.
- Zhang, R., HE, Y., Huang, J., & Geng, Y. (2016). The mediating effect of positive coping style between Machiavellianism and loneliness in adolescents. *Chinese Journal of Behavioral Medicine and Brain Science*, 12, 1015-1017.
- Zhang, W., Zou, H., Wang, M., & Finy, M. S. (2015). The role of the Dark Triad traits and two constructs of emotional intelligence on loneliness in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 75, 74-79.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Ufuk Üniversitesi Sosyal ve İnsan Bilimleri Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 24.03.2021 tarihli REF2021/32 sayılı karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



TÜRKÇE ÖĞRENEN YABANCI ÖĞRENCİLER İÇİN ÜRETİCİ DİL BECERİSİ ÖZ YETERLİLİK ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Productive Language Skills Self-Efficiency for Foreign Students Learning Turkish: A Validity and Reliability Study

Oğuzhan SEVİM¹ ve Behice VARIŞOĞLU²

¹Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Erzurum, oguzhan-sevim@windowslive.com, orcid.org/0000-0001-7533-4724

²Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Tokat, bvarisoglu@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4172-7081

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.12.2022
Kabul/Accepted:
06.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1214107

Anahtar Kelimeler

Üretici dil becerileri, öz yeterlilik, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, ölçek geliştirme

ÖZ

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yetişkin bireylerin üretici dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algılarını ölçmede kullanılacak güvenilir ve geçerli bir ölçek geliştirmek bu çalışmanın temel amacıdır. Çalışmada keşfedici sıralı desen kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları; 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Atatürk ve Tokat Gaziosmanpaşa üniversitelerinin Türkçe öğretimi merkezlerinde öğrenim gören 224 yabancı uyruklu lisans ve ön lisans düzeyindeki öğrencilerden oluşmaktadır. Ölçek maddelerinin kapsam geçerliğinin belirlenmesinde Lawshe tekniğinden yararlanılmıştır. Ölçek maddelerinin uygulaması sonucu elde edilen veriler SPSS 18.0 ve LISREL 8.4 programlarında çözümlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi tekniği ile yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin 26 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Bu aşamadan sonra ortaya çıkan tek boyutlu yapıyı teyit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi tekniği de kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum indekslerinin kabul edilebilir uyumu gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan güvenilirlik testi sonucunda ise Cronbach Alfa değerinin 0.93 olduğu hesaplanmış ve ölçeğin iç tutarlılık değerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sonunda 26 maddeden oluşan tek faktörlü, güvenilir ve geçerli bir ölçeğe ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to develop a reliable and valid scale that aims to measure the proficiency perceptions of Turkish language learners regarding productive language skills. In this scale development study, exploratory sequential design, which is one of the mixed research designs, was used. The participants of the research consisted of 224 foreign undergraduate students studying at TÖMERs affiliated to Atatürk and Gaziosmanpaşa universities between the academic years of 2020-2021. The Lawshe technique was used to determine the content validity of the scale items. The data obtained as a result of the scale application were analyzed in SPSS 18.0 and LISREL 8.4 programs. While examining the construct validity of the scale, exploratory factor analysis technique was used. After it was decided by exploratory factor analysis that the scale consisting of 26 items had a single factor structure, confirmatory factor analysis technique was also used to confirm this structure. According to the exploratory factor analysis findings, it was decided that the scale developed based on both the explained total variance values and the line graph values has a single factor structure. When the fit indices obtained as a result of confirmatory factor analysis were examined, it was determined that all fit indices showed acceptable fit. As a result of the reliability test, the Cronbach Alpha value was calculated to be 0.93; It has been determined that this value being at an acceptable level indicates that the internal consistency value of the scale is high. At the end of the study, a reliable and valid single factor scale consisting of 26 items was reached.

Keywords

Generative language skills, self-efficacy, teaching Turkish as a foreign language, scale development.

Atf/Citation: Sevim, O. ve Varışoğlu, B. (2023). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrenciler İçin Üretici Dil Becerisi Öz Yeterlilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(187-202).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Oğuzhan SEVİM, oguzhan-sevim@windowslive.com

1. Giriş

Dili yaratan ve geliştiren insandır. Göstergeler ve dilsel biçimler insanlar tarafından oluşturulur. Bu biçimler toplum tarafından kabul edilerek kullanılmaya başlanır. Toplumsal uzlaşısı ve bireysel kullanım dilin geliştirilip aktarılmasının birer parçasıdır.

Dil kuşaktan kuşağa aktarılır. Kuşaklar geçicidir; ancak diller değişerek ve gelişerek onlardan daha uzun yaşayabilir. Kuşaklar dilden yararlanır ve dile katkı sağlar. Kendinden öncekilerin dilsel birikimlerinden yararlanır ve kendinden sonrakilere onu miras bırakır. Bu yönüyle dil, ulusların ortak birikimini yansıtan bir sistemdir.

Ortak kültür ve ulus içerisinde sözcüklere ve kavramlara yüklenen anlamlar, bireylerin düşüncelerinin yönünü tayin eder. Onların davranış biçimleri ve hayat görüşleri sözcük seçimlerinde yani dili kullanma biçimlerinde gözlemlenebilir. Bir dili konuşanların düşünme becerileri ne kadar gelişmişse o dil de o oranda gelişmiştir (Varışoğlu, 2019). Yani “bir dilin anlatma yeterliliği ancak o dili konuşan insanların düşünebildiklerini anlatır” (Kula, 2012: 5).

Humboldt’a göre dil, düşüncenin gelişmesine ortam hazırlar; belirsiz olan düşünceye biçim ve öz-yapı kazandırır. Dilselleştirilen düşünce de dili biçimlendirir ve yetkinleştirir. Ona göre insan sadece dilde düşünür, duyumsar ve yaşar (Kula, 2012: 53).

Düşünce üretimi, dil üretimi ile iç içe geçmiş bir süreçtir. Dil ile zihin arasındaki karmaşık yapı, düşüncenin aktarılması konusunu da etkiler. Dil üretimi, “bir düşüncenin bir sözce olarak üretici tarafından tasarlanmasından söylemesine/yazmasına kadar geçen süreci ve bu sürecin içerdiklerini kapsamıdır” (Oymak, 2013). Oymak (2013) dil üretiminin bilgi, bilinç ve beceri üçlüsü ile gerçekleştiğini ifade eder. Bunun yanında dil üretiminin üç tip süreçte biçimlendiğini; bunların ise “kavramsallaştırma (ne, kime, nasıl, iletilecek), formülleştirme (zihinsel sözlükten gerekli sözlük-birimlerin seçimi, görevlendirilmesi) ve açık kodlama (bağlam, bağımlı sesleme, yazma)” süreçleri olduğunu söyler. Sözlü üretim üzerine bir kuram ortaya koyan Levelt (akt. Keser, 2018: 12) ise çocukların dil edinimi süreçlerinin veya ikinci dil öğrenimi gibi konuların haricinde, ana dili konuşuru olan yetişkinlerin konuşma üretimlerinde dört aşama olduğunu ve bu aşamalar arasında ardışık bir sıralama bulunduğunu dile getirir. Onun sözlü üretim modeli ise “kavramsallaştırma, formülleştirme, artikülasyon ve öz denetim ve onarım” (Keser, 2018: 12) aşamalarından oluşmaktadır.

Chomsky, dilsel üretimlerin doğuştan her bireyin sahip olduğu dil yetisine, yani bireyin kendisine bağlı olduğunu söyler. Dilsel üretimler herhangi bir durum karşısında herhangi bir insanın günlük olarak gerçekleştirebildiği yaratıcı edimler olarak görülür. “Dilsel üretimler, üretildiği durumun koşullarına bağlı olarak, sınırlı sayıda sözcükle ama sonsuz sayıda farklılıkla gerçekleştirilebilir. Bu da dilin sınırsızlık ya da sonsuzluk özelliğidir. Bir dili konuşan birey, bir biçimde bu olası üretimler içerisinde duruma uygun olanını seçip kullanmayı içsel olarak bilir. Dilin kullanımını esnasında bu anlamlı üretimler, şaşılacak bir hızla ve otomatik olarak gerçekleşir” (Chomsky, 2011: 38).

İletişim ortamında söylenecek sözün doğru seçilmesi, üretilmek istenen anlamın doğru aktarılması açısından önemlidir. İletişimde sözü üreten için ne söylendiği önemliyken muhatabı için nasıl söylendiği daha önemli hâle gelebilir. Bu süreçte üretilen sözün sakladığı bilgiyi, yani anlamı sözcük grubu, ünlem, bağlaç gibi uygun dil yapılarını seçerek iletme de bir diğer önemli husustur. Bu bağlamda iletişim ortamında “iletide bulunan kişinin payına düşen, onun yerine getirmesi gereken en temel edim, alıcıya iletmeye çalıştığı içeriği alıcıya taşıyabilecek bir anlatım üretmektir.” (Aysever, 2001).

Aysever’e (2001) göre anlatmak, “belirli bir iletişim ortamında, iletide bulunan kişinin, iletinin alıcısı kişiye, ürettiği bir anlatım aracılığıyla bir iletide bulunması, bulunmaya çalışmasıdır”. Anlatım dili ise “duyu-sinir ve motor-sinir işlevler (nefes alma, ses çıkarma, rezonans, artikülasyon mekanizmaları gibi) ile zihinsel kavramın bir ses imgesi aracılığıyla ifadesidir” (Karacan, 2000).

Anlatım dili yazılı ya da sözlü olarak gerçekleşir. Yazılı veya sözlü anlatımda duygu ve düşünceler gelişigüzel anlatılamaz. Her anlatımın bir amacı, aktarmak istediği bir anlam ve gerçekleştiği bir bağlam bütünlüğü vardır. “Anlatımda hiçbir şey kendi başına ve bağımsız değildir. Her türlü dil yapısı, bir başkası ile olan ilişkisi içinde anlam kazanır.” (Özkan, 2010: 54).

Dilin belirgin özelliklerinden birisi onun edinilebilir/ öğrenilebilir olmasıdır. Üretici dil becerisi yani anlatım becerisi de dilin bu özelliğine paralel olarak geliştirilebilir bir beceridir. Hem ana dilde hem de yabancı dilde

anlatım becerilerini geliştirme çalışmaları yapılabilir. Ses, nefes, artikülasyon etkinlikleri; yazı, gramer ve söz varlığını geliştirme çalışmaları bu bağlamda kullanılacak stratejilerden bazıları olabilir.

Anlatma becerileri geliştirilebildiği gibi bazı araçlar yoluyla da denetlenebilir. Konuşma ve yazma becerilerinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi farklı türde ölçme araçlarının geliştirilip kullanılmasını gerektirir. Yazma becerisinin ölçülmesi, konuşma becerisine göre ölçme araçları bakımından daha somut, nesnel ve kolaydır (Karatay ve Dilekçi, 2019). Özellikle sözlü üretim ve sözlü etkileşim olarak ayrılan konuşma becerisi için ölçme aracı hazırlamak ve uygulamak çok daha zor bir durumdur. Bu nedenle kompozisyon, yazılı yoklama, doğru-yanlış testleri, klasik/açık uçlu sorular, kısa cevaplı testler, boşluk doldurma testleri, eşleştirme testleri ve çoktan seçmeli testler gibi geleneksel ölçme araçlarının yanı sıra proje, performans, gözlem, puanlama ölçekleri, görüşme, yapılandırılmış grid, kavram haritası, kelime testleri, öz ve akran değerlendirmeleri, tutum/algı/yeterlik testleri gibi tamamlayıcı ölçme araçlarına da yer verilmelidir.

Alan yazınında Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde anlatma becerilerine yönelik çeşitli ölçme araçlarının geliştirildiği ya da kullanıldığı görülmektedir. Yorgancı ve Baş (2021) tarafından geliştirilen yazma becerisi dereceleme anahtarı Türkçeyi yabancı dil olarak B1 düzeyinde öğrenenlerin yazma becerilerinin değerlendirebilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu ölçeğin evreni B1 dil düzeyindeki öğrenenlerle sınırlı tutulmuştur.

Yazma becerisini konu alan bir başka ölçeği Şen ve Boylu (2017) geliştirmiştir. Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazma kaygılarını belirlemek amacıyla geliştirilen ölçekte yazma becerisi bir üretici dil becerisi olarak ele alınmamış; daha çok kaygıya yönelik maddeler üzerinde durulmuştur. Alan yazınındaki benzer bir ölçek de Aytan ve Tuncel (2015) tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu ölçek de sadece yazma kaygısına odaklanmıştır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisine yönelik olarak geliştirilen bir diğer ölçek çalışmasını ise Büyükkız (2011) yapmıştır. Büyükkız'ın çalışmasında yabancı dil olarak Türkçede yazma becerisine yönelik 16 maddelik kısa bir öz yeterlilik ölçeğine yer verilmiştir.

Üretici dil becerilerinden bir diğeri olan konuşma becerisi bağlamında alan yazınındaki en güncel ölçekler Yorgancı (2021) tarafından geliştirilen 'karşılıklı konuşma becerisi dereceli puanlama anahtarı' ve 'bağımsız konuşma becerisi dereceli puanlama anahtarı'dır. Bu ölçekler yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 düzeyindeki öğrenciler için hazırlanmıştır.

Yabancılar Türkçe öğretiminde konuşma becerisi için kullanılan bir başka ölçeği Melanlıoğlu ve Demir (2013) geliştirmiştir. Araştırmacıların geliştirdiği ölçeğin temel amacı Türkçe öğrenen yabancıların konuşma kaygılarını ölçmektir.

Bir diğer ölçek çalışmasını Sallabaş (2013) yapmıştır. Konuşma becerisini yabancılar Türkçe öğretimi bağlamında öz yeterlilik bakımından ele alan yazar 86 kişilik C kuru öğrencilerine yönelik bir ölçek hazırlamıştır.

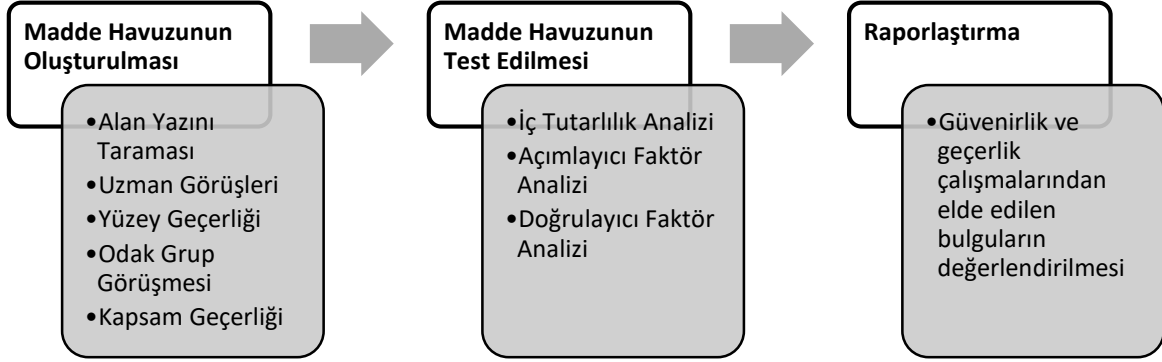
Alan yazınındaki en güncel ölçek, Varışoğlu ve Sevim (2022) tarafından yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin alıcı dil becerilerine dair öz yeterlilik algılarını belirlemek için geliştirilmiştir. Bu ölçekte, yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme süreçlerinde anlama becerilerindeki öz yeterlilik algılarına odaklanılmaktadır. Çalışmada üretici dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algısı dışarıda tutulmuştur.

Alan yazını incelendiğinde kullanılan ölçeklerin üretici dil becerilerini yazma ve konuşma olarak ayrı ayrı ele aldığı görülmüştür. Ayrıca her kur seviyesinden öğrencinin katılımıyla geliştirilen ölçeklerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda yabancı dil olarak Türkçe öğrenen yetişkin bireylerin üretici dil becerilerine yönelik kapsamlı bir öz yeterlilik ölçeğine rastlanmamıştır. Alana katkı sağlaması ve esin kaynağı olması inancıyla geliştirilen bu ölçeğin, üretici dille ilgili araştırma yapanlara, öğreticilere ve Türkçe öğrenen yabancılar bütüncül bir değerlendirme fırsatı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca öğrencilerin kendi dil öğrenme süreçlerini daha iyi yönetmelerine de katkı sağlayabilir. Bu bakımdan bu çalışmanın amacı Türkçe öğrenen yabancı öğrenciler için üretici dil becerisi öz yeterlilik algısı ölçeğini geliştirmektir.

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada, bir ölçek geliştirmek amaçlandığından araştırma üç temel aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar Şekil 1’de gösterilmiştir.



Şekil 1. Araştırma Süreci

Araştırma sürecinde izlenen aşamalara dikkat edildiğinde araştırmanın yaklaşımının karma araştırma olduğu ve ölçek geliştirme çalışmalarında sıklıkla kullanılan keşfedici sıralı desenin bu araştırma için uygun olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ölçek geliştirme çalışmasında karma araştırma desenlerinden biri olan keşfedici sıralı desen kullanılmıştır (Creswell, 2017; Creswell ve Plano Clark, 2011).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcılarını 2020-2021 eğitim-öğretim yılları arasında Atatürk ve Tokat Gaziosmanpaşa üniversitelerine bağlı TÖMER’lerde öğrenim gören 224 yabancı uyruklu lisans ve ön lisans düzeyindeki öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin temel özelliklerini gösteren bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Bilgileri

		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Erkek	169	75,4
	Kız	55	24,6
	Toplam	224	100,0
Dil Düzeyi	A2	14	6,25
	B1	104	46,43
	B2	98	43,75
	C1	8	3,57
	Toplam	224	100,0

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların büyük bir kısmının erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların Türkçeyi kullanma düzeylerine bakıldığında ise %6,25’inin A2 düzeyinde, %90,18’inin B1 ve B2 düzeyinde, %3,57’sinin ise C1 düzeyinde olduğu görülmektedir. A2 düzeyindeki öğrenciler, kurslarını bitirmeye iki hafta kalan öğrencilerdir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri toplanırken şu işlem basamakları takip edilmiştir:

- Araştırmanın ilk aşamasında üretici dil bağlamında Türkçenin hem ana dili hem de yabancı dil olarak öğretiminde konuşma ve yazma becerilerinde öz yeterliliği konu olan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalar içerisinde özellikle ölçek geliştirme çalışmalarına odaklanılmıştır. Yine aynı zamanda üretici dil becerilerinde öz yeterliliğe ilişkin yabancı alan yazını da incelenmiştir. İlgili alan yazını değerlendirildikten sonra Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde çalışmalar yapmış olan uzmanlarla da görüşmeler yapıldıktan sonra 53 sorudan oluşan bir madde havuzu hazırlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrenciler İçin Üretici Dil Becerisi Öz Yeterlilik Ölçeği

Taslak	Nihai	TÜRKÇEYİ YABANCI DİL OLARAK ÖĞRENEMLERİN ÜRETİCİ DİL BECERİLERİNE İLİŞKİN ÖZ YETERLİLİK ALGILARI - SELF-EFFICACY/COMPETENCE PERCEPTIONS OF THE LEARNERS OF TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE FOR THE PRODUCTIVE GRAMMAR LANGUAGE SKILLS					
			Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman
2	1	Yazılı/sözlü anlatımlarımda iletişim kurma amacımı açıkça belirtirim. - I clearly state my purpose of communicating in my written / verbal expressions.	1	2	3	4	5
6	2	Bir olayı ya da okuduğum bir yazıyı oluş sırasına göre yazılı/sözlü olarak anlatabilirim.- I can tell any event or a text I read in written / verbally in the order of its occurrence.	1	2	3	4	5
7	3	Yeni öğrendiğim kelimeleri yazılı/sözlü anlatımlarımda yeni duruma uygun olarak kullanabilirim.- I can use the newly learned words in my written / verbal narratives in accordance with the new situation.	1	2	3	4	5
9	4	Yazılı/sözlü anlatımlarımla ilgili hazırlık çalışmaları yapabilirim.- I can do preparatory work on written / verbal expressions.	1	2	3	4	5
10	5	Bir konuyu olumlu ya da olumsuz yönleriyle yazılı/sözlü olarak değerlendirebilirim.- I can evaluate a topic written or verbally, with positive or negative aspects.	1	2	3	4	5
15	6	Yazılı/sözlü anlatımlarımda okuyucunun/dinleyicinin içinde bulunduğu duygularına göre ikna yöntemlerini kullanabilirim. - I can use persuasion methods in written / oral expressions according to the emotional state of the reader / listener.	1	2	3	4	5
17	7	Yazılı/sözlü anlatımlarımda okuyucuların/dinleyicilerin özelliklerine bağlı olarak görüş geliştirebilirim.- In my written / verbal narratives, I can develop opinions based on the characteristics of the readers / listeners.	1	2	3	4	5
18	8	Daha kolay ve iyi anlaşılacak için uygun görsellerden (grafik, diyagram, tablo ve resimlerden) yararlanabilirim. - I can use appropriate images (graphics, diagrams, tables and pictures) for easier and better understanding.	1	2	3	4	5
19	9	Okuduklarımı/dinlediklerimi tarafsızca değerlendirip bunlara uygun cevaplar verebilirim. - I can evaluate what I read / listen impartially and give appropriate answers to them	1	2	3	4	5
21	10	Yazılı/sözlü anlatımlarımın yeterli olması için söz sanatlarından (benzetme, kişileştirme, mecaz, işleme vb.) yararlanabilirim.- I can use the arts of speech (analogy, personification, metaphor, irony, etc.) for my written / verbal expression to be sufficient.	1	2	3	4	5
22	11	Yazılı/sözlü anlatımlarımı gerektiğinde uygun tarih, zaman ve ölçü içeren ifadelerle yapabilirim.- When necessary, I can make my written / verbal narratives with expressions containing appropriate date, time and measure.	1	2	3	4	5
24	12	Görsellerden hareketle bir durumu ya da olayı yazılı/sözlü olarak anlatabilirim.- Based on the visuals, I can describe a situation or event in written / verbal form.	1	2	3	4	5
26	13	Farklı türlerde (mektup, anı, öykü, şiir gibi) yazılar yazabilirim.- I can write in different genres (such as letters, memoirs, stories, poems).	1	2	3	4	5
28	14	Yazılı/sözlü ifadelerimi okuyucunun/dinleyicinin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak geliştiririm. - I improve my written / verbal narratives by considering the conditions of the reader / listener.	1	2	3	4	5
29	15	Bir olayı ya da durumu yazılı/sözlü olarak anlatabilirim.- I can describe an event or situation written/ verbally.	1	2	3	4	5
30	16	Yazılarımda düşüncüyü geliştirme yollarını (açıklama, tartışma, betimleme, öyküleme) uygun bir şekilde kullanabilirim. - I can use the ways of developing thought (explanation, discussion, description,	1	2	3	4	5

		storytelling) in my writings appropriately.							
31	17	Duygu ve düşüncelerimi daha az sözcükle kısaca ifade edebilirim. - I can express my feelings and thoughts in less words.	1	2	3	4	5		
33	18	Bana verilen kelimelerden hareketle yazılı/sözlü anlatımlar yapabilirim.- I can make written / verbal expressions based on the words given to me.	1	2	3	4	5		
34	19	Karşımdakinin konuşmalarında geçen anahtar kelimeleri belirleyerek bunlara uygun bir ifadeler geliştiririm. - By identifying the keywords mentioned in the conversations of the other person, I develop expressions suitable for them.	1	2	3	4	5		
37	20	İlgimi çeken konulardaki tartışmalara yazılı/sözlü olarak katılabilirim.- I can participate in discussions on topics that interest me written/verbally.	1	2	3	4	5		
38	21	Yazılı/sözlü anlatımlarımı zenginleştirmek için Türkçe atasözü, deyim ve özdeyişler kullanabilirim.- I can use Turkish proverbs, idioms and maxims to enrich my written /verbal narratives.	1	2	3	4	5		
40	22	Yazılı/sözlü anlatımlarımla ilgili yaptığım araştırmalarımı sunabilirim.- I can present my researches on my written / verbal narratives.	1	2	3	4	5		
42	23	Konusurken sözlerimin dinleyici tarafından net olarak anlaşılmasına dikkat ederim. - When speaking, I pay attention to my words being clearly understood by the listener.	1	2	3	4	5		
45	24	Düşüncelerimi kısa cümleler yerine daha uzun cümlelerle ifade edebilirim. - I can express my thoughts in longer sentences rather than short sentences.	1	2	3	4	5		
46	25	Farklı bir konuya geçtiğimde bunu okuyucuya/dinleyiciye sezdirecek ifadelerden yararlanırım. - When I switch to a different subject, I make use of the expressions that will make this sense to the reader / listener.	1	2	3	4	5		
53	26	İleri sürdüğüm çözüm yolunun dışında farklı çözüm yollarının da olabileceğini düşünerek iletişim kurmaya çalışırım. - I try to communicate by thinking that there may be different solutions besides the solution I have suggested.	1	2	3	4	5		

- Madde havuzu hazırlandıktan sonra bu maddelerin gerçekten amaçlanan bilgiyi ölçüp ölçmediğini görmek için soru havuzundaki maddelerin yüzey geçerliğine bakılmıştır. “Yüzey geçerliği soru havuzundaki maddelerin hedef kitleye uygun olup olmadığına ilişkin yapılan bir değerlendirmedir” (DeVellis, 2003: 57; Şencan, 2005: 743). Araştırmacıların her ikisi de Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hem kuramsal hem de uygulamalı araştırmalar yapmış uzmanlar olmasına rağmen ayrıca ölçme ve değerlendirme alanında uzman iki kişiden yardım alınarak madde havuzunda yer alan maddeler incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 1, 3, 4, 5, 11, 12, 13, 20, 23, 25, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52. maddeler *anlaşılabilirlik*, *uzunluk* ve *kolayca cevaplanabilme* açısından yeterli görülmeyle taslak ölçekten çıkarılmıştır.
- Geriye kalan 35 madde ise Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 8 yabancı uyruklu öğrenciden oluşan odak grup görüşmesinde anlaşılabilirlik açısından değerlendirilmiştir. Odak grup görüşmesinden elde edilen geri bildirimler doğrultusunda bazı maddeler üzerinde değişiklikler yapılmıştır (anlaşılmayan sözcük ve deyim gibi). Ayrıca ölçek maddeleri pilot uygulamada uygulanırken katılımcıların tamamına İngilizce dil seçeneği de sunulmuş ve isteyen öğrencilere ikinci bir dilde maddeleri kontrol edebilmeleri için fırsat verilmiştir. Türkçe ve İngilizce olarak maddeleri karşılaştıran öğrencilerin bazı terim ve sözcükleri Türkçede anlamadıkları İngilizcesine bakınca anladıkları görülmüştür.
- Yüzey geçerliği sağlanan 35 madde, daha sonra kapsam geçerliğinin belirlenmesi için Lawshe tekniği (1975’ten akt. Yurdagül, 2005) ile yabancılara Türkçe öğretimi alanında uzman on okutman ve psikoloji alanından iki uzmanın görüşüne sunulmuştur. “Çıkarılmalı, düzeltilmeli, kullanılabilir şeklinde yapılandırılan kısa bir form ile her bir madde için uzmanlardan geri bildirim alınmıştır” (Sevim, 2019). “En az 5, en fazla 40 uzmanın görüşü alınan bu teknikte kapsam geçerliğinin yanı sıra taslak soruların hedef kitleye uygunluğu da değerlendirilir. Lawshe tekniğinde kapsam geçerliği oranı, taslak ölçekteki her bir madde için *kullanılabilir* kararını veren uzman sayısının toplam uzman sayısının yarısına oranının bir eksiği alınarak hesaplanır. Elde edilen sonuç 0 ve 0’ın altında bir değer ise o madde taslak ölçekten çıkarılır. 0’ın üzerinde değer alan maddeler ise Veneziano ve Hooper tarafından tablo hâline dönüştürülen minimum değerler dikkate alınarak değerlendirilir. Bu minimum değerler aynı zamanda maddenin istatistiksel olarak önem derecesini de verir” (Yurdagül, 2005). Bu çalışmada da dikkate alınan kapsam geçerliği oranları için minimum değerler Tablo 3’de verilmiştir:

Tablo 3. 0,05 Anlamlılık Düzeyinde Kapsam Geçerliliği Oranları İçin Minimum Değerler

Uzman Sayısı	Minimum Değer	Uzman Sayısı	Minimum Değer
5	0,99	13	0,54
6	0,99	14	0,51
7	0,99	15	0,49
8	0,78	20	0,42
9	0,75	25	0,37
10	0,62	30	0,33
11	0,59	35	0,31
12	0,56	40	0,29

Çalışmada taslak ölçeğin uygun olup olmadığını görmek için on iki uzmandan görüş alınmıştır. Tablo 3'e göre uzmanların minimum kapsam geçerlik ölçütünün 0,56 olduğu görülmüştür. Taslak ölçekte yer alan toplam 35 sorunun kapsam geçerlik oranları ise Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4. Taslak Ölçekte Yer Alan Maddelerin Kapsam Geçerlik Oranları

Madde No	KGO değeri	Madde No	KGO değeri
2	0,83	29	0,66
6	0,83	30	0,83
7	0,83	31	0,83
8	0,50*	32	0,33*
9	0,83	33	0,83
10	0,66	34	0,83
14	0,50*	35	0,33*
15	0,83	36	0,50*
16	0,33*	37	0,83
17	0,83	38	0,66
18	0,83	39	0,33*
19	0,66	40	0,83
21	0,66	41	0,50*
22	0,83	42	0,66
24	0,83	45	0,66
26	0,83	46	0,83
27	0,50*	53	0,83
28	0,83		

Tablo 4'e göre, 9 maddenin minimum değerden (0,56) küçük olduğu ve taslak ölçekten çıkarılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle 8, 14, 16, 27, 32, 35, 36, 39 ve 41 numaralı maddeler ölçekten çıkarılmıştır.

Bu 9 madde taslakten çıkarıldıktan sonra kalan 26 madde ile gerekli hesaplamalar yapılmış ve ölçeğin tamamı için kapsam geçerlik indeksinin 0,78 olduğu tespit edilmiştir. Kapsam geçerliği oranları hesaplandıktan sonra taslak ölçeğe son şekli verilmiş ve 26 maddeden oluşan güncel ölçek hedef kitleye uygulanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Ölçek maddelerinin kapsam geçerliğinin belirlenmesinde Lawshe tekniğinden yararlanılmıştır. Ölçeğin uygulamasının ardından elde edilen veriler SPSS 18.0 ve LISREL 8.4 programlarında çözümlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğine bakılırken açımlayıcı faktör analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi ile 26 maddeden oluşan ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğuna karar verildikten sonra bu yapıyı teyit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi tekniği de kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ulaşılan bulgular, gözlenen değişkenlerin tek faktörlü yapı bağlamında uyum değerlerinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ayrıca ölçeğe ilişkin güvenirlik hesaplamalarında Cronbach Alfa güvenirlik katsayıları kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Ölçeğin Geçerliğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi İşlem ve Bulguları

Ölçeğin geçerliğine ilişkin açımlayıcı faktör analizi için sırasıyla “(1) verilerin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesi, (2) faktörlerin çıkarılması, (3) faktör rotasyonunun yapılması ve yorumlanması” işlemleri takip edilmiştir (Pallant, 2016).

Child (2006)’a göre faktör analizi için gözlemlenen madde sayısının beş katı kadar örneklem büyüklüğü gerekmektedir. Faktör sayısının az, yapısının açık olduğu durumlarda ise örneklem büyüklüğünün 100, güvenilir faktörler elde edebilmek için ise 200 kişilik örneklem yeterli olabileceğine ilişkin görüşler bulunmaktadır (Büyüköztürk, 2002). Bu değerlere göre faktör analizi için çalışmada ulaşılan 224 katılımcı sayısı yeterli kabul edilmiştir.

Örneklem büyüklüğünün değerlendirilmesinin ardından verilerin faktör analizine uygunluğunu görmek için maddeler arasındaki ilişki gücüne bakmak için KMO ve Barlett testi değerlerine bakılmıştır (Tablo 5; Pallant, 2016).

Tablo 5. KMO and Bartlett's Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,917
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2278,335
	Df	325
	Sig.	,000

Çıktı dosyasının ilk tablosu olan KMO-Barlett testine yönelik veriler Tablo 5’te gösterilmiştir. Tablo 5’te yer alan verilere göre, KMO değerinin 0.91 ve Barlett testinin anlamlılık düzeyinin $0.00 < .05$ olduğu anlaşılmaktadır. Bir veri setinin faktör analizine uygun olabilmesi için KMO değerinin 0.80 ve üzeri, Barlett testi sonucunun ise $p < .05$ olması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, veri setinin faktör analizi açısından uygun; taslak ölçekteki maddeler arasındaki ilişki gücünün ise oldukça iyi olduğu söylenebilir (Büyüköztürk 2007; Nakip, 2013).

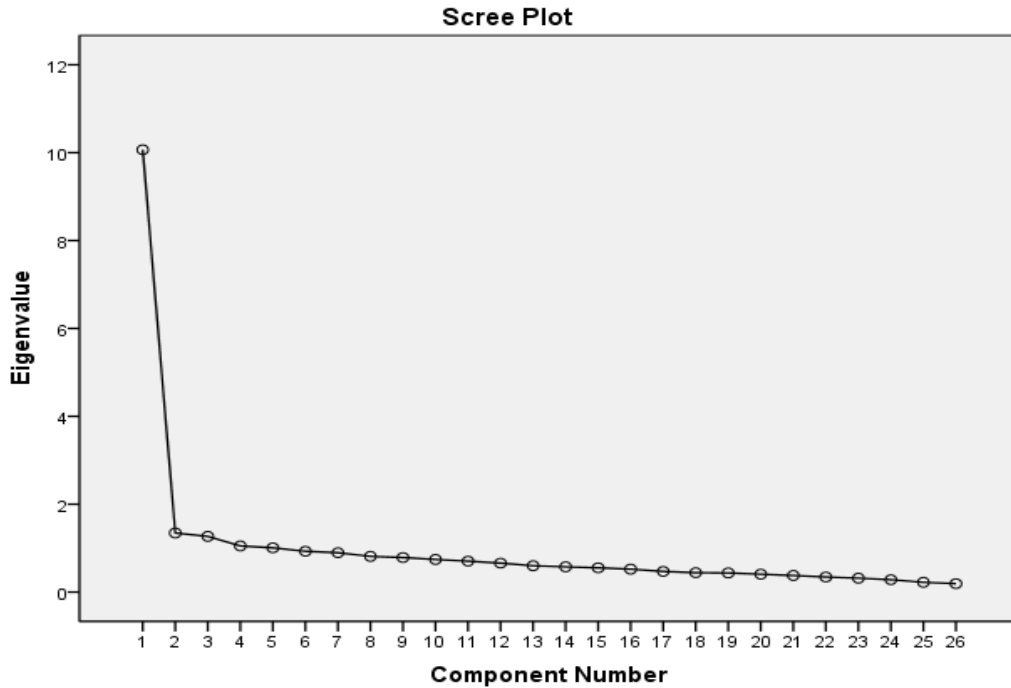
Ölçekte yer alan 26 maddenin analizi için temel bileşenler analizi ve çizgi grafiği (scree plot) işlemi uygulanmış ve ölçeğin kaç faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi işlemlerinde çizgi grafiği (scree plot) ölçeğin faktör yapısı ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Fakat bu çalışmada temel bileşenler analizi tekniği ve çizgi grafiği (scree plot) işlemi aynı anda kullanılmıştır. Bu iki tekniğin birlikte kullanılmasının ana nedeni, ölçeğin örtük yapısı hakkında tam olarak bilgi elde edilememesidir.

Çıktı dosyasının ikinci tablosu olan Communalities (Ortak Varyans) değerlerine bakıldığında extraction (çıkartma) değerlerinin .19 ile .53 arasında değiştiği görülmüştür (Tablo 6). Bu başlangıç öz değerleri her bir ölçek maddesinin varyansı açıklama oranı hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir ve her bir maddenin faktörlerce açıklanan ortak varyansın en az .10 ve üzeri olması gerekir (Çokluk vd., 2012: 220). Bu değerlerin altındaki değerlere sahip olan maddelerde bir problemin olabileceği düşünülmelidir. Dolayısıyla taslak ölçekteki maddelerin varyansı açıklama oranlarının yeterli olduğu söylenebilir. Çıktı dosyasının üçüncü tablosuna ait Total Variance Explained (Açıklanan Toplam Varyans) değerleri ise Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde başlangıç öz değeri 1’in üzerinde beş bileşenin olduğu dolayısıyla beş faktör önerildiği görülmektedir. Bu beş faktörün varyansa yaptığı toplam katkı ise %56,672’dir. Her bir bileşenin toplam varyansa yaptığı katkı incelendiğinde ise birinci bileşenin %38,718, ikinci bileşenin %5,172, üçüncü bileşenin %4,875, dördüncü bileşenin %5,038 ve beşinci bileşenin 3,870 oranında katkı yaptığı anlaşılmaktadır. Bu değerlerden hareketle toplam varyansa en önemli ve büyük katkının birinci bileşenden geldiği ve birinci bileşenle ikinci bileşen arasındaki farkın yaklaşık %33 olduğu, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bileşenler arasındaki farkın giderek azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla tek faktörlü bir ölçekten bahsedilebilmesi mümkündür (Çokluk vd., 2012: 221). Fakat böyle bir durumdan bahsedilebilmesi için çıktı dosyasında yer alan diğer gösterge olan çizgi grafiğinin (Scree Plot) de incelenmesi gerekir (DeVellis, 2003; Doğanay ve Sarı, 2012; Kalaycı, 2009).

Tablo 6. Açıklanan Toplam Varyans Değerleri

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	10,067	38,718	38,718	10,067	38,718	38,718
2	1,345	5,172	43,889	1,345	5,172	43,889
3	1,267	4,875	48,764	1,267	4,875	48,764
4	1,050	4,038	52,802	1,050	4,038	52,802
5	1,006	3,870	56,672	1,006	3,870	56,672
6	,929	3,572	60,244			
7	,896	3,446	63,690			
8	,812	3,122	66,812			
9	,786	3,023	69,835			
10	,743	2,856	72,691			
11	,704	2,709	75,400			
12	,658	2,532	77,931			
13	,600	2,308	80,239			
14	,574	2,208	82,447			
15	,553	2,129	84,576			
16	,521	2,005	86,581			
17	,471	1,813	88,394			
18	,442	1,698	90,092			
19	,435	1,674	91,766			
20	,406	1,562	93,328			
21	,378	1,455	94,783			
22	,343	1,319	96,102			
23	,316	1,217	97,319			
24	,282	1,085	98,403			
25	,223	,856	99,260			
26	,192	,740	100,000			



Şekil 2. Çizgi Grafiği

Şekil 2 incelendiğinde 1 ve 2. noktalar arasında dik bir eğimin olduğu, sonrasında ise bu eğimin azalarak yatay bir şekil aldığı görülmektedir. Yani ikinci noktadan sonra her bir bileşenin toplam varyansa yaptığı katkı hem küçük hem de birbirine yakın değerdedir (Lord, 1980).

Hem açıklanan toplam varyans değerleri hem de çizgi grafiği değerlerinden hareketle ölçeğin tek faktörlü bir yapıda olduğuna karar verilmiştir (Büyüköztürk, 2007; Çokluk vd., 2012: 221; DeVellis, 2003; Dinçer ve Doğanay, 2016; Doğanay ve Sarı, 2012; Kalaycı, 2009). Bu karardan sonra analiz işlemi tek faktörlü olacak şekilde yeniden yapılarak Tablo 7'deki Component Matrix'e (Bileşenler Matrisi) ulaşılmıştır.

Tabloya bakıldığında maddelerin yük değerlerinin 0.44 ile 0.70 arasında değiştiği görülmektedir. Bu analizde faktör sayısı bir olarak kabul edildiği yani ölçeğin tek boyutlu olmasına karar verildiği için maddeler arasında binişikliğe bakılmamıştır. Fakat bir maddenin alabileceği en düşük yük değeri olarak 0.32 kabul edilmiştir. En düşük yük değerine sahip olan 53. maddenin yük değeri $0.44 > 0.32$ olduğundan herhangi bir madde elemesi yapılmamıştır (Çokluk vd., 2012: 223).

Tablo 7. Bileşenler Matrisi (Component Matrix)

Madde no	Bileşen
	1
2	,557
6	,659
7	,640
9	,587
10	,657
15	,572
17	,597
18	,729
19	,578
21	,652
22	,613
24	,599
26	,588
28	,682
29	,728
30	,730
31	,642
33	,564
34	,603
37	,696
38	,584
40	,632
42	,522
45	,622
46	,617
53	,440

Analize dâhil edilen ölçek maddelerinin tamamının kabul düzeyini (0.32) karşılamasına rağmen tek faktörlü bir yapı olarak kabul edilen ölçeğin toplam varyansı ne kadar açıkladığına yeniden bakılmıştır (Tablo 8).

Tablo 8. Açıklanan Toplam Varyans

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	10,067	38,718	38,718	10,067	38,718	38,718
2	1,345	5,172	43,889			
3	1,267	4,875	48,764			
4	1,050	4,038	52,802			
5	1,006	3,870	56,672			

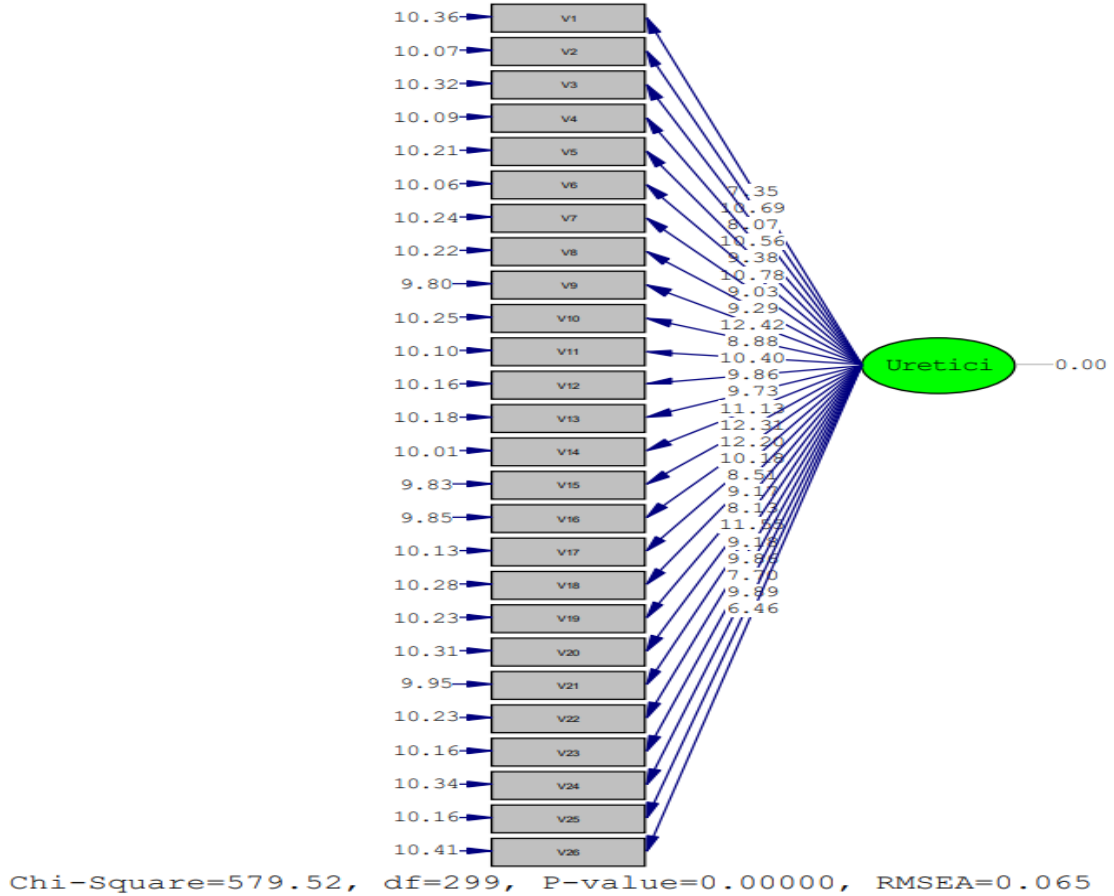
Sosyal bilimlerde ölçek geliştirme çalışmalarında tek faktörlü desenlerde açıklanan varyansın %30 ve üzeri olması yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2007, Çokluk vd., 2012, Tavşancıl 2005). Bu analizde açıklanan varyansın 38.71 olduğu görülmektedir. Tek faktörlü bir yapıya sahip olan ölçeğin açıklanan varyansının toplam varyansa yaptığı katkının yeterli olduğu söylenebilir.

3.2. Ölçeğin Geçerliğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi İşlem ve Bulguları

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan yapısal eşitlik modellerinden biridir. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucuyla oluşan faktör yapıları içerisinde gözlemlenen ya da gözlemlenemeyen fakat kuramsal olarak var olduğu düşünülen örtük yapıların ortaya çıkarılmasında kullanılır. DFA'nın, AFA sonucu ortaya çıkan faktör yapısını doğrulamak için kullanıldığı da söylenebilir.

AFA'da ölçek maddeleri 2, 6, 7, 9 ..., 53 şeklinde sıralanmışken DFA'da bu sıralama yeniden isimlendirilerek V1, V2, V3, V4 ..., V26 olacak şekilde sıralanmıştır.

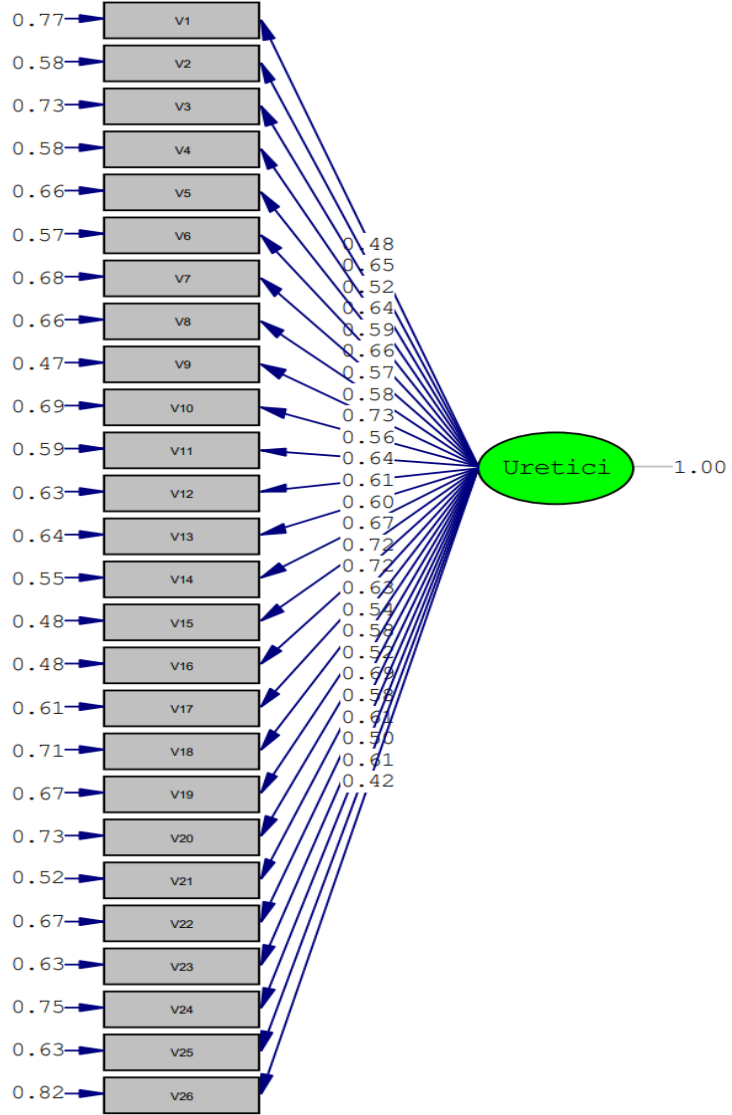
Çıktı dosyasında öncelikle, gözlenen değişkenlerin t değerlerinin anlamlılık düzeyleri kontrol edilmiştir. Şekil 3'te ölçek maddelerinin t değerleri görülmektedir.



Şekil 3. Değişkenlerin T Değerleri

Şekil 3'te değişkenlerin t değerleri sağ tarafta hemen okların üzerinde gösterilmiştir. "T değerinin 1,96'yı aşması durumunda 0.05 düzeyinde, 2,56'yı aşması durumunda ise 0.01 düzeyinde manidarlıktan söz edilebilir" (Çokluk vd., 2012). Şekil 3'e bakıldığında ölçekteki tüm değişkenlerin 0.01 düzeyinde manidarlığa sahip oldukları görülmektedir.

Çıktı dosyasında ikinci olarak, gözlenen değişkenlerin standardize edilmiş değerleri incelenmiştir. Değişkenlere ait standardize edilmiş değerler Şekil 4'te gösterilmiştir. "Doğrulayıcı faktör analizinde her bir maddeye ait standardize edilmiş değer 1.00 ve üstü olmaması gerekmektedir" (Cole, 1987; Kayri, 2009; Sümer, 2000).



Chi-Square=579.52, df=299, P-value=0.00000, RMSEA=0.065

Şekil 4. Değişkenlerin Hata Varyansları

Standardize edilmiş değerler, bu modelde incelendiğinde değerlerin 0.47 – 0.82 arasında değiştiği ve 1.00 değerinin üzerine çıkmadığı görülmüştür. Ayrıca modelde, gözlenen değişkenler arasındaki korelasyonun da uygun seviyede değer aldığı belirlenmiştir (Dinçer ve Doğanay, 2016). Analize dâhil edilen tüm değişkenlerin t değerleri 0.01 düzeyinde manidar oldukları için Şekil 4'te görülen hata varyanslarının kabul edilebilir bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Eğer değişkenlerden herhangi biri manidar düzeyde olmasaydı hata varyansı da yüksek bir değer alacaktı (Çokluk vd., 2012).

Çıktı dosyasında üçüncü olarak, DFA sonucunda ulaşılan modele yönelik uyum değerlerine bakılmıştır. Modele dair uyum değerleri Tablo 9’da sunulmuştur:

Tablo 9. Ölçeğin Uyum Değerleri

İndeksler	χ^2/sd	GFI	CFI	AGFI	NFI	NNFI	RMSEA	SRMR	<i>p</i>
Ölçümler	1,93	0.83	0.97	0.80	0.94	0.97	0.06	0.05	0.00

Model uyumunda ilk olarak χ^2/Sd değeri kontrol edilmiştir. χ^2/Sd değerinin küçük olması uyumun iyi olduğunu göstermektedir (Şencan, 2005). “Bu oranın 5’in altında olması orta düzeyde bir uyumu, 3’ün altında olması ise mükemmel bir uyumu göstermektedir” (Kline, 2015). Tablo 8’de görüldüğü üzere DFA sonucunda χ^2/Sd (ki kare/ serbestlik derecesi) değeri 1.93 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değer 3’ün altında olması mükemmel bir uyuma işaret etmektedir.

“RMSEA (Yaklaşık hataların ortalama karekökü) merkezî bir yeri bulunmayan χ^2 dağılımında, popülasyon kovaryanslarını kestirmek için kullanılan bir değerdir. 0 ile 1 arasında değer alan bu indeksin 0’a yaklaşması uyum mükemmelliğini göstermektedir” (Tabachnick ve Fidell, 2007). RMSEA değerinin “0.08’den küçük olması iyi bir uyumu gösterirken; 0.05’e eşit olması veya 0.05’ten küçük olması mükemmel bir uyumu göstermektedir” (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012). Tablo 9 incelendiğinde RMSEA değerinin 0.06 olarak hesaplandığı ve bu değer iyi uyuma işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Uyum indekslerinden GFI’nın 0.83, AGFI’nın ise 0.80 olduğu görülmektedir. “GFI ve AGFI değerlerinin 0.90’nın altında değer almaları zayıf uyuma işaret etmektedir” (Hoper, Caughlan ve Mullen, 2008). SRMR değerinin 0.05 olduğu görülmektedir. SRMR değerinin “0.08’in altında olması iyi uyuma işaret etmektedir” (Brown, 2006). NFI’nın ise 0.94 olduğu görülmektedir. “NFI’nın .90’ın üzerinde 0.95’in ise altında bir değer alması iyi uyuma karşılık gelmektedir” (Tabachnick ve Fidell, 2007). Tablo 9’e bakıldığında CFI ve NNFI değerlerinin 0.97 olduğu anlaşılmaktadır. “Bu değerlerin 0.95’in üzerinde olması mükemmel uyuma işaret etmektedir” (Sümer, 2000).

3.3. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Elde Edilen Bulgular

Taslak ölçekte yer alan 26 maddenin iç tutarlılık analizi yapılarak ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach Alfa Katsayısı, Likert ölçekleri söz konusu olduğunda güvenilirliği bildirmek için en yaygın kullanılan katsayıdır. Cronbach Alpha seviyeleri; Mükemmel güvenilirlik (0.90 ve üstü), yüksek güvenilirlik (0.70- 0.90), orta düzeyde güvenilirlik (0.50-0.70) ve düşük güvenilirlik (0.50 ve altı) olmak üzere sınıflandırılabilir (Bonett ve Wright, 2015). Ölçekte yer alan 26 maddenin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Cronbach Alpha sonucu 0,93 olarak tespit edilmiştir. Buna göre ölçek, mükemmel güvenilirlik derecesine sahiptir. Baykul’a (1979) göre Cronbach Alpha katsayısının mükemmel güvenilirlik düzeyine sahip olması, sadece ölçeğin güvenilir olmasına değil; aynı zamanda yapı geçerliliğine de işaret etmektedir.

İç tutarlılık analizi, “ölçek maddelerinden alınan puan ile bütün test puanı arasındaki ilişkinin incelenmesine dayanan tutarlılık hesaplama yöntemidir” (Tezbaşaran, 1996: 39). Bu analizde, hesaplanan madde-toplam puan korelasyon katsayısının pozitif olması beklenir. Bu ölçeğe ilişkin madde-toplam korelasyon katsayısı olan 0.20 değeri ölçüt alınmış ve bu değerlerden daha düşük bir değer alan maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Tablo 10 incelendiğinde 26 maddenin madde-toplam korelasyon katsayılarının 0.41-0.68 arasında değiştiği görülmektedir. Tablo 10’a göre taslak ölçekteki tüm maddelerin kabul düzeyinin üzerinde bir değer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iç tutarlılık analizinde herhangi bir madde elemesine gidilmemiştir.

Tablo 10. Madde-Toplam Puan Korelasyonuna Dayalı Madde Analizi (İç Tutarlılık Analizi)

Cronbach's Alpha ,935				
Madde no	Madde ortalaması	Madde standart sapması	Madde toplam korelasyonu	Madde silme güvenirlik katsayısı
2	3,56	1,191	,524	,933
6	3,43	1,134	,632	,932
7	3,76	1,202	,503	,934
9	3,57	1,160	,603	,932
10	3,50	1,188	,548	,933
15	3,30	1,124	,611	,932
17	3,39	1,187	,534	,933
18	3,51	1,237	,556	,933
19	3,58	1,056	,689	,931
21	3,05	1,234	,535	,933
22	3,40	1,087	,611	,932
24	3,54	1,058	,574	,933
26	3,20	1,250	,562	,933
28	3,60	1,137	,645	,932
29	3,57	1,156	,688	,931
30	3,36	1,221	,679	,931
31	3,60	1,201	,601	,932
33	3,53	1,145	,530	,933
34	3,48	1,132	,565	,933
37	3,46	1,204	,663	,931
38	3,00	1,267	,544	,933
40	3,55	1,127	,594	,932
42	3,98	1,151	,479	,934
45	3,32	1,136	,571	,933
46	3,28	1,142	,582	,933
53	3,64	1,217	,413	,935

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın temel amacı Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin üretici dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algılarını ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirmektir. Konu ile ilgili ayrıntılı bir alan yazını taramasından sonra ölçekte kullanılabilecek maddelerden bir madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçeğin yüzey geçerliğinin sağlanması için yabancılara Türkçe öğretimi ve ölçme-değerlendirme alanlarında uzman kişiler öğretim üyesinden görüş alınmıştır. Ayrıca ölçek maddelerinin kapsam geçerliğinin belirlenmesi için ise yabancılara Türkçe öğreten ve mesleğinde en az iki yıllık tecrübesi bulunan on öğretici ve psikoloji alanından iki uzmanın görüşleri alınmıştır. Öğreticiler, hangi maddelerin benzer anlam taşıdığı ya da tam olarak anlaşamadığı ile hangi maddelerin amaca uygun olduğu konusunda görüşlerini belirtmişlerdir. Elde edilen bilgiler sonucunda ölçek Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 224 öğrenciye uygulanmış ve ardından istatistiksel analizlere geçilmiştir. Elde edilen verilerden ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

- Geliştirilen ölçek, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yetişkinlerin üretici dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algılarını ölçmek için uygundur.
- Geliştirilen ölçeğe, “Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Üretici Dil Becerilerine İlişkin Yeterlilik Algıları Ölçeği” adı verilmiştir.
- Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği ölçütü ve Bartlett testi sonuçlarına göre, geliştirilen ölçek, faktör analizine uygun ve örneklem açısından da yeterlidir. Diğer bir deyişle faktör analizi için gerekli olan ön koşullar sağlanmıştır.
- Açımlayıcı faktör analizi sonucunda beş faktörlü bir ölçek elde edilmiş olsa da bunların toplam varyansa yaptıkları katkının %56.67 olması nedeniyle öz değer grafiği de dikkate alınarak ölçeğin tek faktörlü bir yapıda değerlendirilmesi gerektiği belirlenmiştir.
- Ölçeğin yapısı, χ^2/sd oranına göre mükemmel bir uyum göstermiştir.

- Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda diğer uyum indekslerinin (RMSEA= .06, GFI=.83, NNFI=.97, IFI=.97 ve RMR= .070) kabul edilebilir uyumu gösterdiği tespit edilmiştir.
- Ölçekte yer alan maddeler ile maddelerin ölçmek istediği yapılar arasındaki standartlaştırılmış faktör yükleri t sınavına göre anlamlı bulunmuştur.
- Ölçeğin güvenirlik analizi için yapılan Cronbach Alfa değeri 0.93 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç ölçeğin iç tutarlılık değerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.
- Madde toplam korelasyonu sonucunda elde edilen değerlere göre Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin üretici dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algıları ölçekteki düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerlerinin 0.41-0.68 arasında değiştiği görülmüş ve iç tutarlılık analizinde herhangi bir madde elemesine gidilmemiştir.

Kaynaklar

- Aysever, L. (2001). Bir şey anlat(maya çalış)mak H. Paul Grice'a eleştirel bir bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 135-157.
- Aytan, N. ve Tunçel, H. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe yazma kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 50-62.
- Baykul, Y. (1979). *Örtük özellikler ve klasik test kuramları üzerine bir karşılaştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Bonett, D. G., and Wright, T. A. (2015). Cronbach's alpha reliability: Interval estimation, hypothesis testing, and sample size planning. *Journal of Organizational Behavior*, 36(1), 3-15.
- Büyükkiz, K. K. (2012). *Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen yabancılar için yazma becerisi öz yeterlilik ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Yönetimi*, (32), 470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Byrne, B. M. (1998). *Structural equation modeling with LISREL, PRELIS and SIMPLIS: Basic concepts, applications, and programmings*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis*. Continuum, London.
- Chomsky, N. (2011). *Dil ve zihin* (3. Baskı). Çeviren: Ahmet Kocaman. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Creswell, J. ve Plano Clark, V.L. (2011). *Designing and conducting mixed method research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W. (2017). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. (Çev. Ed: M. Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- DeVellis, R. F. (2003). *Scale development: theory and application*. California: Sage Publications.
- Diñer, S. ve Doğanay, A. (2016). Bilgisayar destekli öğretimi değerlendirme ölçeği uyarlama çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 45-62.
- Doğanay, A. & Sarı, M. (2012). Düşünme dostu sınıf ölçeği (DDSÖ) geliştirme çalışması. *İlköğretim Online*, 11(1), 214-229.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (4th ed.). Ankara: Asil Yayıncılık.
- Karacan, E. (2000). Bebeklerde ve çocuklarda dil gelişimi. *Klinik Psikiyatri*, 3, 263-268.
- Karatay, H. & Dilekçi, A. (2019). Türkçe öğretmenlerinin dil becerilerini ölçme ve değerlendirme yeterlikleri. *Millî Eğitim*, 48(1) Özel Sayı, 685-716.
- Keser, S. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisinin geliştirilmesinde karşılaşılan güçlükler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York City: Guilford Publications.
- Kula, O. B. (2012). *Dil felsefesi edebiyat kuramı – I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lord, F. M. (1980). *Applications of item response theory to practical testing problems*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Melanlioğlu, D. ve Demir, T. (2013). Türkçe öğrenen yabancılar için konuşma kaygısı ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(3), 389-

404.

- Nakip, M.(2013). *Pazarlamada araştırma teknikleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Oymak, R. (2013). Türkçe eğitiminde dil üretimine dayalı sözcük üretimi becerisi eğitimi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 197-205.
- Özkan, M. (2010). *İnsan, iletişim ve dil* (3. Baskı). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Pallant, J. (2016). *SPSS kullanma kılavuzu: SPSS ile adım adım veri analizi*. (S. Balcı ve B. Ahi, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sallabaş, M. E. (2013). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için konuşma öz yeterlik ölçeği: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 261-270.
- Sevim, O. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyon: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0 (65), 567-586. DOI: 10.14222/Turkiyat4170
- Sümer, N. (2000). *Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar*. Türk Psikoloji Yazıları, 3(6), 49-74.
- Şen, Ü. ve Boylu, E. (2017). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere yönelik yazma kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 1122-1132.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th Edition). Boston: MA: Pearson.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Tezbaşaran, A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.
- Varişoğlu, B. (2019). Gençlerin dil kullanımıyla ilgili sorun odaklı çalışmaların sonuçları üzerine bir değerlendirme. (s.682- 689), *II. Uluslararası Eğitimde ve Kültürde Akademik Çalışmalar Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Ankara: Vize Akademik.
- Varişoğlu, B. & Sevim, O. (2022). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için alıcı dil becerisi öz yeterlilik algısı ölçeğinin geliştirilmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 72-92. DOI: 10.29000/rumelide.1132515
- Yorgancı, O. K. & Baş, B. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için B1 düzeyi yazma becerisi dereceli puanlama anahtarı geliştirme çalışması. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 9(1), 67-80. <https://doi.org/10.35233/oyea.934684>.
- Yorgancı, O. K. (2021). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde podcast (sesli yayın) kullanımının üretici dil becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yurdağül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerlik indeksinin kullanımı. 14. Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulu'nun 01.10.2020 tarihli ve 07 numaralı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



**YETİŞKİNLERE YÖNELİK MOBİL OKURYAZARLIK ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME;
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

Development of Adult Mobile Literacy Scale; Validity and Reliability Study

Yalçın KARALI¹, Hasan AYDEMİR², Mert ŞEN³, Fatih KAYA⁴

¹Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Malatya, yalcin.karali@inonu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-8977-5034

²Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Malatya, hasan.aydemir@inonu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-3073-9194

³Arş. Gör. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Malatya, mert.sen@inonu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-0427-5135

⁴Dr. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Malatya, fatih.kaya@inonu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-9011-8656

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.04.2022

Kabul/Accepted:
12.02.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1097781

Anahtar Kelimeler

Mobil Teknolojiler,
Okuryazarlık, Mobil
Okuryazarlık, Ölçek
Geliştirme

Keywords

Mobile Technologies,
Literacy, Mobile Literacy,
Scale Development

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin mobil okuryazarlıklarını ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Bu amaçla araştırma, nicel araştırma yöntemi desenlerinden tarama desenine göre tasarlanmıştır. Araştırmanın örneklemini 2021-2022 eğitim-öğretim yılında İnönü Üniversitesinde öğrenim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) aşamasında 536, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için ise AFA'da alınan örneklemden farklı olarak 627 öğrenci olmak üzere toplam 1163 öğrenci örnekleme dahil edilmiştir. Araştırmada öncelikle araştırmanın amacına uygun olarak madde havuzu oluşturulmuş ve kapsam geçerliği için uzman görüşü alınmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için öncelikle AFA ve ardından DFA yapılmıştır. Yapılan AFA sonucunda ölçek 20 maddeden ve iki alt boyuttan oluşmuştur. DFA ile ölçeğin model uyum indeks değerlerini karşıladığı ve açıklayıcı faktör analizini doğruladığı görülmüştür. Ölçeğin alt boyutları "İleri düzey beceriler" ve "Temel beceriler" olarak adlandırılmıştır. Bu iki alt boyut toplam varyansın %51,18'ini açıklamaktadır. Ölçeğin Croanbach Alfa güvenilirlik katsayılarının "ileri düzey beceriler" alt boyutunda .90, "temel beceriler" alt boyutunda .87 ve ölçek genelinde ise .92 olduğu görülmektedir. Sonuç olarak lisans öğrencilerinin mobil okuryazarlıklarını belirlemeye yönelik alan yazına katkı sağlayacak geçerli ve güvenilir bir ölçek elde edilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this research is to develop a valid and reliable scale to measure mobile literacy of university students. The sample of the research consists of undergraduate students studying at İnönü University in the 2021-2022 academic year. Simple random sampling method was used to determine the sample. In the study, a total of 1052 students were included in the sample, 536 students in the exploratory factor analysis (EFA) stage and 627 students in the confirmatory factor analysis (CFA), different from the sample taken in the EFA. In the research, first of all, an item pool was created in accordance with the purpose of the research and expert opinion was taken for content validity. EFA and CFA were performed to determine the construct validity of the scale. As a result of the EFA, the scale consists of 20 items and two sub-dimensions. The scale meets the model fit index values as a result of CFA. The sub-dimensions of the scale were named as "advanced skills" and "basic skills". These two sub-dimensions explained 51.18% of the total variance. The Croanbach Alpha reliability coefficients of the scale were found to be .90 in the "advanced skills" sub-dimension, .87 in the "basic skills" dimension and .92 in the whole scale. As a result, a valid and reliable scale that will contribute to the literature to determine the mobile literacy of undergraduate students has been obtained.

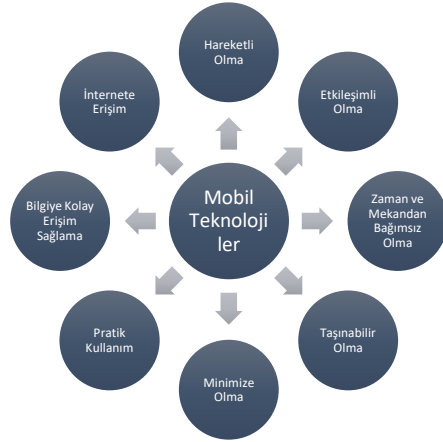
Atf/Citation: Karalı, Y., Aydemir, H., Şen, M. ve Kaya, F. (2023). Yetişkinlere Yönelik Mobil Okuryazarlık Ölçeği Geliştirme; Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(203-219).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mert ŞEN, mert.sen@inonu.edu.tr

1. Giriş

İçinde bulunduğumuz yüzyıl "bilimsel, sosyal, ekonomik ve kültürel" pek çok alanda önemli değişimlere sahne olan; büyük savaşların, dönüşümlerin ve gelişmelerin yaşandığı tarihi dönemlerinden birine rastlamaktadır. Bu yüzyılın özellikle son çeyreği, diğer bütün gelişmelerin yanında teknolojik ilerlemenin altın çağını yaşadığı dönemdir. Öyle ki bu dönemle birlikte teknolojik gelişmeler baş döndürücü bir şekilde ilerlemiş ve dünya yaklaşık otuz yıl gibi kısa bir sürede küresel teknolojilerin etkisi altına girmiştir. Bu küresel etki, yalnızca teknolojik alanla kalmayıp, başta küresel iletişim olmak üzere eğitim, sanat, kültür, spor ve ekonomik birçok alanda ulusları birbirine bağlayarak dünyayı küçük bir kasabaya dönüştürmüştür (Kaya, 2021). Küresel anlamda yaşanan bu hızlı değişimler ve neticesinde teknolojik cihazların gelişmesi, şüphesiz en büyük etkisini eğitim ortamları ve eğitim materyalleri üzerinde göstermiştir. Nitekim ilk çağlardan bu yana eğitim, öğrenci ve öğretmenin fiziksel (yüz yüze) olarak aynı ortamı paylaştığı, yeri önceden belirlenmiş sınırlı mekânlarda (okul, dersane, ev, kütüphane vb) devam etmekteydi. Fakat teknolojik cihazların hayatımıza dahil olmasıyla birlikte, insanlar ve ülkeler arasında var olan uzaklık algısı iletişim araçları (internet, tv, sosyal medya vb) vasıtasıyla büyük oranda kırılarak, zaman ve mekan algısını değiştirmiştir. Bu hızlı değişime kayıtsız kalamayan eğitim planlayıcılar, kitle iletişim araçlarını süreç içerisinde eğitim ortamlarına entegre ederek sanal eğitim ortamları oluşturmuşlardır (Kaya, Özkul ve Kırbacı, 2021). Nitekim kitle iletişim araçları ve teknolojik cihazların eğitimde her geçen gün daha fazla yer edinmesi, geleneksel eğitim materyallerinin büyük oranda eğitim ortamlarından çekilmesine zemin hazırlamıştır. Böylece geleneksel eğitim materyallerinin yerini teknolojik cihazlar almış ve eğitimde köklü değişimlerin ilk adımları atılmıştır.

21. yüzyılın sonlarından itibaren küresel anlamda yoğun olarak kullanılan teknolojik cihazlar; ortaya ilk çıktığı dönemlerde yüksek maliyet, tedarik sıkıntısı ve taşınabilir olmamasından dolayı sınırlı kullanım alanlarına sahipti (Aydemir ve Şen, 2021). Fakat bugün teknolojik ilerlemelerle birlikte güçlü ve taşınabilir bilgi cihazlarının mobilize edilerek taşınma ve kullanım kolaylığına sahip olması bu cihazların eğitim ortamlarında kullanımını arttırmıştır. Böylece küresel anlamda mobil cihazların kullanımı yaygınlaşarak eğitimde mobil çağ dönemi başlamıştır. Bu dönem; bilgiye daha hızlı ulaşma imkanının ve bilgiyi öğrenme sürecine daha hızlı katılabilmenin önemli olduğu, internet ve mobil cihazların anında küresel bilgiye ulaşabildiği (Ergüney, 2017) dönemi ifade eder. Bu dönemde mobil teknolojilerin hayatımızdaki öneminin hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Nitekim bu teknolojiler günümüzde; eğitimden sağlığa, ekonomiden spora kadar birçok farklı alanda verimliliği arttırmak ve iş sürecini hızlandırmak amacıyla yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca mobil teknolojilerin günümüzde yoğun bir şekilde kullanılmasında; 'taşınabilirlik, hareketli bir yapıya sahip olmak, minimize olmak ve etkileşimli olmak' gibi özelliklere (Eru, 2013) sahip olmasının da payı büyüktür. Çünkü insanlar mobil teknolojiler aracılığıyla blog okuma, e-posta kullanma, internet sitelerine erişme, haberleri takip etme, oyun oynama, ödev yapma, seyahat işlemlerinde kullanma, çevrimiçi iletişim kurma, müzik dinleme, video izleme, banka işlemleri yapma gibi birçok işlemi gerçekleştirebilmektedir (Varol & Yıldırım, 2017). Taşınma ve kullanım kolaylığından dolayı her an her yerde kullanılabilme özelliğine sahip olan bu teknolojik ürünler, çoklu ortam becerilerine sahip olmasından dolayı öğrenmeyi her zaman ve her yerde mümkün kılabilir (Ağca ve Bağcı, 2013: 296). Mobil teknolojilerin bugün sahip olduğu nitelikler genel anlamda şunlardır (Şekil 1; Yavuz, 2014, Korucu & Biçer, 2019, Aydemir ve Şen, 2021):



Şekil 1. Mobil teknolojilerin özellikleri

Mobil teknolojilerin yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle giderek yaygınlaşması, kullanımının alanlarının artması ve kullanıcı kitlesinin genişlemesiyle birlikte hayatın her alanında etkisini uzun bir süre sürdüreceğini söyleyebiliriz (Korucu & Biçer, 2019).

Hareket halindeyken bilgiye ulaşma, taşınma, kullanım kolaylığı ve her an her yerde kullanılabilme özelliğine sahip olan mobil cihazlar, bugün neredeyse hayatımızın tümünü kontrol altına almıştır. Bu mobil cihazlar genel anlamda; akıllı telefonlar, taşınabilir bilgisayarlar, tablet ve giyilebilir mobil cihazlardan (saat, bileklik, gözlük vb) oluşmaktadır. Bu teknolojik ürünlerin son zamanlarda ortaya çıkması, tüm toplumu büyük ölçüde etkilemiştir. Artık insanlar onlarsız yaşamayı hayal edemez duruma gelmiştir (Klimova & Poulova, 2015). Nitekim tüm bu gelişmeler, mobil cihazların artık hayatın bir parçası haline gelmesine ve mobil uygulamaların eğitim, sağlık, mühendislik, mimari, inşaat, finans gibi hemen her alanda kullanılarak toplumun büyük çoğunluğunun mobil kullanıcı olmasına yol açmıştır. Mobil teknolojilerdeki bu gelişmeler dikkate alındığında mobil teknolojilerin sadece bu gün değil gelecek yıllarda da hayatımızın önemli bir bölümünde yer alacağı ön görülmektedir. Dolayısıyla çağın önemli bir parçası haline gelen mobil teknolojilerin gerekliliği ve yoğun kullanımı (Aydemir ve Şen, 2021: 323-324) göz önüne alındığında mobil okuryazar olmanın önemi de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Mobil teknolojiler veya kitle iletişim araçları, gündelik yaşamları içerisinde bireylere haber verme ve bilgilendirme gibi bir konforu sunarken, aynı zamanda onları denetim altında tutmakta ve yaşamlarına yön vermektedir. Bu bakımdan bireylerin mobil teknolojilerle olan ilişkisini iyi tanımlayabilmek ve kontrol altına alabilmek için mobil okuryazarlığa ihtiyaç duyulmaktadır (Kurttaş, 2021). Bu noktada çalışmamızın ana temasını oluşturan okuryazarlık ve mobil okuryazarlık kavramlarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Literatürde daha çok "temel okuma ve yazma becerisi" olarak adlandırılan okuryazarlık; kullanıldığı yere ve konuya göre değişmektedir. Fakat genel anlamda bu kavram; "bireyin kendi duygu, düşünce ve isteklerini konuşarak ve yazarak tam ve doğru bir biçimde ifade etmesi, başkalarının söylediklerini ve yazdıklarını dinleyerek ve okuyarak doğru bir şekilde anlaması ve bütün bunları yaparken kendi bilgi ve becerilerini sosyal ve kültürel alanda kullanması" anlamında kullanılmaktadır. Hatta okuryazar bireyler; bilgi, duygu ve düşüncelerini olgunlaştırırken, yaratıcı ve daha derin değerlere ulaşacağı öngörülmektedir. Ayrıca okuryazar bireylerin kendini geliştirdiği kadar içinde yaşadığı toplumun sorunlarının çözülmesine de katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Güneş, 1997; akt Aşıcı, 2009). Bu bakımdan okuryazar bireylerin ülkelerin ilerlemesinde temel rolü üstlenerek içinde bulunulan çağın gelişimine büyük katkılar sunacağı öngörülmektedir.

Okuryazarlık kavramı günümüzde basitçe "okuryazar olma durumu" (TDK, 2021) olarak tanımlanmasına rağmen ilgi alanına, eklenildiği bağlamlara ve dönemine göre farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu noktadan hareketle okuryazarlık ile ilgili tanımlara baktığımızda; Altun (2005: 11)'e göre okuryazarlık, bir iletişim yoludur. Toplumda var olan "bilgileri, becerileri ve sosyal kuralları; anlama, paylaşma, yorumlayabilme ve daha sonraki nesillere aktarma" işidir. Aşıcı (2009: 11) okuryazarlığı, "okuma ve yazma etkinlikleri neticesinde, bireyin yaşadığı hayatı ve bu hayat çerçevesinde nesne ve olayları algılayışı, anlaması ve sosyal hayatındaki ilişkilere anlam yüklemesi" biçiminde ifade ederken, Kellner (2000), "toplumun anlamlaştırdığı iletişimsel sembelleri etkili bir biçimde kullanma konusunda yeterli kazanma becerisi" olarak tanımlamıştır.

Okuryazarlık kavramının daha geniş anlamı, birlikte kullanıldığı alanlarla ve bağlamlarla ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan okuryazarlık bilgisi ve becerisi, tek başına ele alınmaması gereken, ilişkili olduğu farklı bağlamlarda yeni anlamlar kazanan bir yaşam yeterliliğidir (Erdamar, 2020). Zira medyaya ilişkin bir okuma medya okuryazarlığı, bilgisayara dair bir okuma bilgisayar okuryazarlığı, teknolojiye yönelik bir okuma ise teknoloji okuryazarlığı (Kurudayıoğlu & Tüzel, 2010), biçiminde yeni anlamlar kazanır. Benzer şekilde çalışmamızın ana kollarından birini oluşturan, mobil okuryazarlık da okuryazarlık kavramı ile bir araya gelerek yeni bir çalışma alanı oluşturmuştur. Mobil okuryazarlık, hem kavram hem de çalışma alanı olarak güncel konulardan biridir. Bu bakımdan alan yazında mobil okuryazarlığa ilişkin tanımların sınırlı olduğu görülmektedir. Alan yazında yer alan bu tanımlara bakıldığında; Barden (2019) mobil okuryazarlığı, "dijital teknolojilerin öncülük ettiği metin ve uygulamalarda yazılı veya sembolik temsilin kullanılması ve yorumlanması" biçiminde tanımlamıştır. Aydemir ve Şen (2021: 321) ise "mobil teknolojileri tanımak, ihtiyaç duyulan mobil teknolojiyi seçmek ve kullanmak için gerekli olan bilgi ve beceriler" olarak ifade etmiştir. Literatürde yer alan mobil okuryazarlık tanımlarına bakıldığında; "tanıma, kullanma ve anlamlandırma" becerilerinin öne çıkarıldığı görülmektedir.

Mobil teknolojilere sahip ve onun bütün özelliklerini bilen bir bireyin bu teknolojiyi nasıl kullandığı da önemlidir. Zira herhangi bir mobil teknolojiye sahip olmak ve bütün özelliklerini bilmek tek başına yeterli değildir. Bu noktada mobil okuryazarlığın önemi de ortaya çıkmaktadır. Çünkü teknolojinin hakim olduğu günümüz koşullarında bireyden sahip olduğu mobil teknolojiyi etkili ve doğru kullanması beklenmektedir. Yukarıda verilen bilgilerden hareketle mobil okuryazarı bir bireyden beklenen özellikler şu şekilde sıralanmıştır (Aydemir ve Şen, 2021: 323);

- Kullandığı mobil teknolojinin teknik yapısını bilme,
- Mobil teknolojilerin kalitesini belirleyebilme,
- Mobil cihazın fiziksel yapısını bilme,
- Mobil teknolojide kullandığı işletim sistemini bilme,
- Kullandığı mobil uygulamaların işlevlerini bilme,
- Karşılaştığı yeni mobil teknolojileri tanıyabilme ve özelliklerini anlayabilme,
- İhtiyacına göre mobil teknolojiyi belirleyip seçebilme,
- Mobil teknoloji seçiminde bilinçli davranma,
- Mobil teknolojileri karşılaştırabilme,
- Kullandığı mobil cihazı uzun ömürlü ve doğru kullanabilme,
- Mobil uygulamalarda kişisel bilgilerinin gizliliğine ve güvenliğine dikkat edebilme,
- Mobil teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilme becerilerine sahip olması beklenmektedir.

Genel anlamda mobil okuryazarı bireyin sahip olması gereken beceriler yukarıdaki gibi belirtilmiştir. Mobil okuryazarlık, hem kavram hem de çalışma alanı olarak güncel konulardan birisi olması dolayısıyla alan yazında ayrıntılı çalışmalara rastlamak oldukça güçtür. Bu bakımdan literatürde mobil okuryazarlığa ilişkin tanımların da sınırlı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda mobil okuryazarlık üzerine yapılan çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Tarafımızdan yapılan bu çalışma, bir yönüyle bu amacı gerçekleştirme yönünde küçük bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Teknolojinin gelişmesi ve paralel olarak teknolojik cihazların kullanımının artmasıyla birlikte her geçen gün mobil okuryazarlığa duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bu bakımdan öğrencilerin mobil okuryazarlık becerisi edinmeleri, bu becerileri geliştirmeleri ve mevcut durumlarının belirlenmesi için mobil okuryazarlık ölçeğine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde, okuryazarlık ve dijital okuryazarlıklar üzerine yurt dışı ve yurt içinde uygulamalı ve teorik birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Literatürde okuryazarlığın önemini (Knobel & Lankshear, 2006; Tüzel ve Tok, 2013; Özbay ve Özdemir, 2014; Prior, Mazanov, Meacheam, Heaslip & Hanson, 2016; Sönmez ve Gül, 2018) ve farklı yönlerini (Kıyıcı, 2008; Meyers, Erickson & Small, 2013; Yeşildal, 2018; Ertaş, Kiraç & Demir, 2019; Kurttaş, M. Ç., 2021; Karalı, 2021) ortaya koyan birçok çalışma yer almaktadır. Ayrıca Dijital okuryazarlığa ilişkin alan yazında birçok (Ng, 2012; Ocak ve Karakuş, 2018; Bayrakçı, 2020; Pala ve Başibüyük, 2020; Bayrakçı ve Narmanlıoğlu, 2021), (Ng, 2012"den Türk diline uyarlama araştırmaları; Hamutoğlu vd., 2017; Üstündağ, Güneş ve Bahçivan, 2017) ölçek çalışmasına rastlanmaktadır. Dolayısıyla alan yazın incelendiğinde mobil okuryazarlık üzerine herhangi bir ölçek geliştirme çalışmasının olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan çalışmanın literatürdeki bu boşluğu doldurmaya katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma nicel araştırma yöntemi desenlerinden tarama (survey) desenine göre gerçekleştirilmiştir. Bu model araştırmanın çalışma grubunun bir konu veya olaya ilişkin görüş, ilgi, beceri, tutum, inanç gibi niteliklerinin ortaya konulduğu bir desendir (Fraenkel & Wallen, 2008). Bu doğrultuda katılımcıların mobil okuryazarlık becerilerine yönelik geçerli ve güvenilir ölçek geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışma kapsamında geliştirilen Mobil Okuryazarlık Ölçeği (MOÖ) üniversitede öğrenim görmekte olan lisans öğrencileri içindir. Buna göre, araştırmanın ilgili katılımcılar çerçevesinde gerçekleştirilebilmesi için İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu tarafından 2021/12-27 sayılı etik

kurul onayı alınmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır. Örneklem alınacak öğrenciler seçkisiz örneklem yöntemlerinden basit seçkisiz yöntem ile belirlenmiştir. Basit seçkisiz örneklem yönteminde araştırmacı her bir örnekleme eşit seçilme olasılığı verir (Büyüköztürk, Çakmak Kılıç, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2020). Hedef evren ulaşılması güç olduğundan araştırmanın evrenini 2020-2021 öğretim yılında İnönü Üniversitesinde öğrenim görmekte olan lisans öğrencileri, örneklemini ise çalışmaya katılan 1163 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar Eğitim Fakültesi, Dış Hekimliği Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Eczacılık Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Tıp Fakültesi, İlahiyat Fakültesi lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. AFA yaşları 18-25 arasında değişen 536 katılımcıyla, DFA ise yaşları 18-25 arasında değişen 627 katılımcı ile yapılmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur. İlgili literatürde ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem sayısının gözlenen değişkenin en az beş katı olması gerektiği ifade edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2007). Tavşancıl (2014) ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem sayısının madde sayısının en az beş, yapılabiliriyorsa on katı büyüklüğünde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada taslak ölçek maddelerinin madde sayısı 36 olduğu için katılımcı sayısının literatürdeki örneklem sayısına uygun olduğu söylenebilir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

		AFA		DFA	
		N	%	N	%
Cinsiyet	Kadın	327	61	398	63
	Erkek	209	39	229	37
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	122	23	147	23
	2. Sınıf	157	29	187	30
	3. Sınıf	107	20	200	32
	4. Sınıf	150	28	93	15
Toplam		536	100	627	100

2.3. Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada lisans öğrencileri için mobil okuryazarlık ölçeğinin madde havuzu oluşturulmuştur (Tablo 2). Geçerli ve güvenilir mobil okuryazarlık ölçeği oluşturmak için ilk olarak ölçeğin amacı belirlenmiştir. Araştırma problemini iyi tanımladıktan sonra çalışmanın amaçlarının ne olabileceği açıkça anlaşılır bir şekilde ortaya konmalıdır (Büyüköztürk, Çakmak Kılıç, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2020). Belirlenen amaca uygun geçerli ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçek geliştirmek adına literatür taraması yapılmıştır (Bayrakçı, 2020; Bayrakçı ve Narmanlıoğlu, 2021; Knobel ve Lankshear, 2006; Ng, 2012; Ocak ve Karakuş, 2018; Özbay ve Özdemir, 2014; Pala ve Başbüyük, 2020; Prior, Mazanov, Meacheam, Heaslip ve Hanson, 2016; Sönmez ve Gül, 2018; Tüzel ve Tok, 2013; Üstündağ, Güneş, ve Bahçivan, 2017). Yapılan literatür taramasından sonra 45 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Oluşturulan madde havuzu uzman ve öğrenci görüşü alındıktan sonra yeniden düzenlenmiş ve düzenleme sonucunda 36 maddeden oluşan ve ölçeğin her maddesi araştırma kalitesini artırmak adına (Revilla, Saris ve Krosnick, 2014) beşli Likert tipinde cevaplar içeren bir mobil okuryazarlık ölçeği ön uygulama formu oluşturulmuştur.

Covid-19 pandemi nedeniyle öğrencilere yüz yüze erişme imkanı olmadığından hazırlanan taslak ölçek araştırmacılar tarafından “Google Form” uygulamasına aktararak çevrimiçi şekilde toplanmıştır. Google Form’a aktarılan taslak ölçeğin bağlantı linki çeşitli bölümlerde ders vermekte olan akademisyenler aracılığıyla lisans öğrencilerine ulaştırılmıştır. Formun ilk kısmına “Gönüllü Katılım Formu” eklenerek katılımcıların çalışmaya gönüllü katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Formda yer alan ölçek maddelerinin boş bırakılarak veri kaybı olmaması adına tüm maddeler için “Gerekli” seçeneği aktif hale getirilmiştir. Ölçeğin taslak hali uygulanmadan önce gerekli izin başvuruları yapılmış ve etik izinden sonra ölçek uygulanmıştır. Veriler Google Formlardan alındıktan sonra SPSS.22 paket programına aktarılmıştır. Bu ölçek 1163 öğrenciye uygulanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış ve bulgular bölümünde verilmiştir.

Tablo 2. Mobil Okuryazarlık Ölçeği

		Mobil Okuryazarlık Ölçeği				
		Hiç Katılmıyorum				Tamamen Katılıyorum
		1	2	3	4	5
İleri Düzey Beceriler	1	Mobil cihazım bozulduğunda nedenini bilirim.				
	2	Yeni bir cihaz kullanırken desteğe ihtiyaç duymam.				
	3	Mobil cihazımın bakımını nasıl yapacağımı bilirim.				
	4	Mobil cihazım için zararlı uygulamaları ayırt edebilirim.				
	5	Güncel mobil teknolojileri yardım almadan öğrenebilirim.				
	6	Farklı mobil teknolojiler hakkında bilgi sahibiyim.				
	7	Kullandığım mobil cihazın donanım özellikleri hakkında bilgi sahibiyim.				
	8	Mobil cihazları teknik özellikleri açısından ayırt edebilirim.				
	9	Mobil teknolojilerde karşılaştığım problemleri çözebilirim.				
	10	Giyilebilir mobil cihazların neler olduğunu bilirim.				
	11	Yeni aldığım bir mobil cihazı destek almadan kullanıma hazır hale getirebilirim.				
Temel Düzey Beceriler	12	Seyahat ederken mobil teknolojilerden faydalanabilirim.				
	13	Ücretli ve ücretsiz mobil uygulamaları ayırt edebilirim.				
	14	Mobil teknolojilerin zararlı yönleri bilirim.				
	15	Gündelik işlerimde mobil teknolojilerden faydalanırım.				
	16	Mobil uygulamaları açıp çalıştırabilirim.				
	17	Bütçeme uygun olan mobil cihazları seçebilirim.				
	18	Mobil cihazlar aracılığıyla alışveriş yapabilirim.				
	19	Mobil cihazlar aracılığıyla resmi işlemler yapabilirim.				
	20	Mobil cihaz satın almadan önce özelliklerini araştırırım.				

2.4. Verilerin Analizi

Oluşturulan taslak mobil okuryazarlık ölçeği çalışma kapsamında Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 1163 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulamada elde edilen veriler istatistik veri analiz programına girilmiştir. Veriler “Google Form” aracılığıyla toplandığından veri kaybını önlemek adına her madde için “gerekli” seçeneği işaretlenmiş ve alınan tedbir sonucunda veri kaybı olmamıştır. Çalışmada istatistik programı kullanılarak ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yürütülmüştür. Mobil okuryazarlık ölçeğinde her madde beşli likert tipinde ele alınmış ve programa bu şekilde işlenmiştir.

Ölçeğin geçerlik analizleri için yapı geçerliğini ortaya koymak amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılarak faktör analizi yapılıp yapılmayacağına karar verilmiştir. Elde edilen verilerden yola çıkılarak açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri bu çalışmada ölçeğin yapı geçerliği için hesaplanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Ölçeğe Yönelik Geçerlik Çalışması

Çalışmanın bu kısmında geçerliliğe yönelik geçerlik sınıflandırmalarından kapsam ve ölçüt geçerliğine yönelik bulgular ve izlenen adımlar bulunmaktadır. Geçerlik, bireyin ölçülmek istenen bir özelliğini diğer özelliklerle karıştırmadan ne düzeyde doğru ölçtüğü ile ilgilidir (Büyüköztürk vd., 2020).

3.1.1. Yapı Geçerliğine İlişkin Bulgular

Belirlenen amaca uygun geçerli ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçek geliştirmek adına literatür taraması yapılmıştır (Bayrakçı, 2020; Bayrakçı ve Narmanlıoğlu, 2021; Knobel & Lankshear, 2006; Ng, 2012; Ocak ve Karakuş, 2018; Özbay ve Özdemir, 2014; Pala ve Başibüyük, 2020; Prior, Mazanov, Meacheam, Heaslip & Hanson, 2016; Sönmez ve Gül, 2018; Tüzel ve Tok, 2013; Üstündağ, Güneş, & Bahçivan, 2017). Yapılan

alanyazın taraması sonucunda Pala ve Başbüyük (2020), Üstündağ vd. (2017), Ocak ve Karakuş (2018) tarafından hazırlanan ölçeklerden faydalanılarak 47 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Hazırlanan madde havuzu ve ölçeğin her maddesi beşli Likert tipinde cevaplar içeren bir mobil okuryazarlık ön uygulama formu oluşturulmuştur. Ölçekte yer alan maddelere verilen yanıtlar “Hiç Katılmıyorum” (1) ve “Tamamen Katılıyorum” (5) arasında değişmektedir. Oluşturulan form sınıf eğitiminde uzman bir kişi, bilgisayar ve öğretim teknolojilerinde uzman bir kişi, eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında uzman bir kişi ve Türk dili uzmanı bir kişinin ve 20 lisans öğrencisinin görüşleri alınarak uygun şekilde değiştirilmiş ya da yeniden düzenlenmiştir. Uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda ölçek 36 madde olarak revize edilmiştir. Öğrencilerin anlamadığını belirttiği ifadeler değiştirilmiş, düzeltilmiş ya da ölçekten çıkartılmıştır. Formdaki bazı maddeler ise araştırmacılar tarafından bizzat yazılmıştır.

Geliştirilen bir testin ölçmeyi amaçladığı özelliği doğru ve tam olarak ölçebilme derecesi yapı geçerliğine bağlıdır (Çokluk, Şekercioğlu, & Büyüköztürk, 2012). Yapı geçerliğini belirlemek için yapılan açımlayıcı faktör analizinden önce çalışma grubundan toplanan verilerde kayıp değerlerin olup olmadığı kontrol edilmiş ve müdahale edilerek veri setinden çıkarılmıştır. Bu çalışmada yapı geçerliliğini sağlamak adına ilk olarak açımlayıcı faktör analizi, daha sonra doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

3.1.1.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

Ölçümlerin yapı geçerliğine ilişkin kanıtların elde edilmesi için Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Öncelikle AFA'ya uygunluğun belirlenmesi için analize 36 maddeyle başlanmış ve KMO, Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Bulgular Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. MOÖ'nün KMO ve Bartlett Küresellik test sonuçları

KMO-Örneklem Yeterlik Ölçümü		,959
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-kare	10292,652
	Serbestlik Derecesi	630
	Anlamlılık (p)	,000
p<,001		

Analiz sonucunda değerler .959 ($p=.000$) olarak hesaplanmıştır. KMO testi örneklem büyüklüğünü ve yeterliğini, Bartlett Küresellik Testi ise normallik varsayımını ölçen bir testtir. Bu bulgu ile elde edilen verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiği kabul edilmiştir. KMO testinin 0.90'ın üzerinde olması ise AFA için mükemmel bir değer olarak kabul edildiğinden (Çokluk, Şekercioğlu, & Büyüköztürk, 2012; Karagöz, 2019) elde edilen veriler ölçek maddelerinin AFA için uygun olduğunu göstermektedir.

Faktör çıkartma yöntemi olarak kullanılan Temel Bileşenler Analizi (TBA), değişkenler arasındaki korelasyonları özetleyen ve faktör belirsizliğini azaltmada kullanılan etkili bir yöntem olarak ifade edilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2012). MOÖ'nin faktör desenini ortaya koymak amacıyla temel bileşenler analizi ile faktörleştirme işlemi yapılmıştır. Mobil okuryazarlığıyla ilgili literatür görece yeni olduğundan ve alanla ilgili temel bir kuram bulunmadığından ortaya çıkabilecek faktörlerin de doğrudan birbiri ile ilişkili olmayabileceği göz önünde bulundurularak dik döndürme tercih edilmiştir. Araştırmada amaç, değişken sayısını azaltarak en az maddeyle en fazla bilgiyi toplayacak bir ölçme aracı geliştirmek olduğu için (Can, 2018) dik döndürme yöntemlerinden Varimax tekniği kullanılmıştır. Analizin ardından ortaya çıkan ortak varyans bulguları Tablo 4'de verilmiştir.

Ortak varyans tablosuna bakıldığında değerlerin genellikle yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı maddelerin değerlerinin görece düşük olduğu görülse de madde çıkarılmasıyla ilgili yapılacak işlemlerde verilecek kesin kararın ileriki adımlarda gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Sonraki aşamada maddeler binişiklik ve faktör yük değerlerini karşılaması açısından değerlendirilmiştir. Bu işlem Varimax tekniği ile yapılmıştır. Aynı maddenin farklı faktörler altında aldığı değerler arasındaki farkı ifade eden binişiklik değerlendirmesinde fark kriteri en az 200, faktör yük değeri ise en az 500 olarak kabul edilmiştir. Yapılan değerlendirmenin ardından kriterleri karşılamayan 16 madde aday ölçekten çıkarılmıştır. Kalan maddelerin oluşturduğu faktör yapısı ve aldığı değerler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Communalities (Ortak Varyans) Tablosu

	Initial	Extraction
m1	1,000	,554
m2	1,000	,423
m3	1,000	,548
m4	1,000	,559
m5	1,000	,527
m6	1,000	,356
m7	1,000	,579
m8	1,000	,435
m9	1,000	,390
m10	1,000	,534
m11	1,000	,597
m12	1,000	,527
m13	1,000	,628
m14	1,000	,592
m15	1,000	,610
m16	1,000	,574
m17	1,000	,607
m18	1,000	,477
m19	1,000	,509
m20	1,000	,620
m21	1,000	,448
m22	1,000	,470
m23	1,000	,535
m24	1,000	,628
m25	1,000	,509
m26	1,000	,606
m27	1,000	,688
m28	1,000	,588
m29	1,000	,612
m30	1,000	,471
m31	1,000	,475
m32	1,000	,585
m33	1,000	,503
m34	1,000	,525
m35	1,000	,563
m36	1,000	,573

Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi.

Tablo 5’te görüldüğü üzere MOÖ ölçeğine ait tüm maddelere ilişkin değerler kabul düzeyi olarak belirlenen ,500’in üzerinde yer almaktadır. Birinci faktörde 11, ikinci faktörde ise 9 madde gerekli ölçütleri sağladığından analize toplam 20 madde ile devam edilmiştir. Alt ölçekler düzeyinde faktör yük değerlerinin birinci alt boyutta ,508- ,775 arasında; ikinci alt boyutta ise ,552- ,775 arasında olduğu görülmüştür.

Bir faktörün öz değeri, faktörle orijinal değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü yansıtır. Öz değerler, faktörlerce açıklanan varyansı hesaplamada ve faktör sayısına karar vermede kullanılır. Faktör analizinde öz değerleri 1 ve 1’in üzerinde olan faktörler kararlı olarak kabul edilmektedir (Brown, 2001; Büyüköztürk, 2019; Tabachnick & Fidell, 2012). Bu araştırmada faktör sayısını belirlemek için yapılan AFA sonucunda ilk aşamada öz değeri 1’den büyük dört faktör tespit edilmiştir. Ancak yapılan madde çıkarma işlemlerinin ardından MOÖ ölçeği iki faktörlü bir yapı göstermiştir. Elde edilen her bir faktörün özdeğeri toplam varyansa olan katkıları ve birikimli yüzdeleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde toplam özdeğeri 1’in üzerinde olan 2 tane bileşen bulunması ölçekte iki faktörlü bir yapıyı işaret etmektedir. Birinci faktörün toplam varyansa sağladığı katkı %40,897 iken ikinci faktörün katkısının %10,228 olduğu görülmektedir. Bu iki faktörün varyansa yaptığı toplam katkı %51,185 olmuştur. Sosyal bilimlerde %40 ile %60 arasında olan varyans oranları yeterli kabul edilmektedir (Scherer, Luther, Wiebe, & Adams, 1988).

Tablo 5. Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

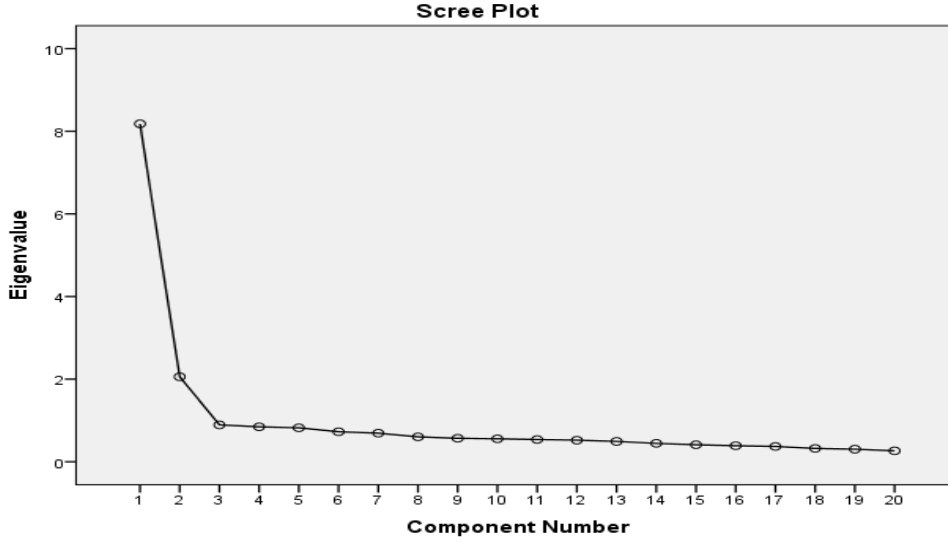
Maddeler	Faktör	
	1	2
m13	,775	
m15	,757	
m14	,749	
m20	,727	
m5	,721	
m10	,682	
m12	,651	
m35	,625	
m9	,616	
m21	,614	
m6	,508	
m32		,775
m33		,700
m31		,700
m30		,681
m25		,660
m26		,633
m19		,626
m18		,614
m23		,552

Döndürme Tekniği: Varimax

Faktör yapısı öz değerlerin 1'den büyük olma ölçütünü analiz bulgularında elde edilen yamaç-birikinti grafiği de desteklemektedir. Faktör sayısına karar vermek amacıyla kullanılan yamaç birikinti grafiği Şekil 2'de verilmiştir.

Tablo 6. Açıklanan Toplam Varyans

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri		
	Toplam Özdeğer	Varyansa Katkı (%)	Birikimli (%)
1	8,179	40,897	40,897
2	2,058	10,288	51,185
3	,893	4,463	55,648
4	,845	4,225	59,874
5	,821	4,106	63,980
6	,726	3,628	67,608
7	,692	3,462	71,071
8	,602	3,012	74,083
9	,568	2,842	76,924
10	,555	2,777	79,702
11	,538	2,691	82,393
12	,522	2,612	85,004
13	,492	2,460	87,464
14	,445	2,225	89,689
15	,412	2,059	91,747
16	,388	1,941	93,689
17	,370	1,850	95,539
18	,324	1,618	97,157
19	,304	1,519	98,676
20	,265	1,324	100,000



Şekil 2. MOÖ yamaç-birikinti grafiği

Şekil 2’de dikey eksen özdeğer miktarını yatay eksen ise faktörleri göstermektedir. Grafiğin yorumlanmasında yüksek ivmeli, hızlı düşüşlerin yaşandığı noktalar önemli faktör sayısını vermektedir (Büyüköztürk, 2019). Şekil 2’de yer alan yamaç-birikinti grafikteki verilere göre MOÖ, 2 faktörden oluşan bir ölçek olarak kabul edilebilir. Faktörler ve yüklerinin belirlenmesinin ardından ortaya çıkan 2 faktörün isimlendirilmesi aşamasına geçilmiştir. Yapılan alan yazın değerlendirmesi sonrasında 1. faktör “İleri Mobil Okuryazarlık Becerileri”, 2. faktör ise “Temel Mobil Okuryazarlık Becerileri” olarak isimlendirilmiştir. “İleri Mobil Okuryazarlık Becerileri” faktörü mobil teknolojilerin günlük kullanım dışında tanıma, onarma, kullanıma hazır hale getirme, güvenliği sağlama gibi becerileri ifade ederken; “Temel Mobil Okuryazarlık Becerileri” faktörü mobil teknolojileri temel seviyede kullanma, uygun mobil teknolojiyi seçme, gündelik işlemler için mobil teknolojileri kullanma becerilerini ifade etmektedir.

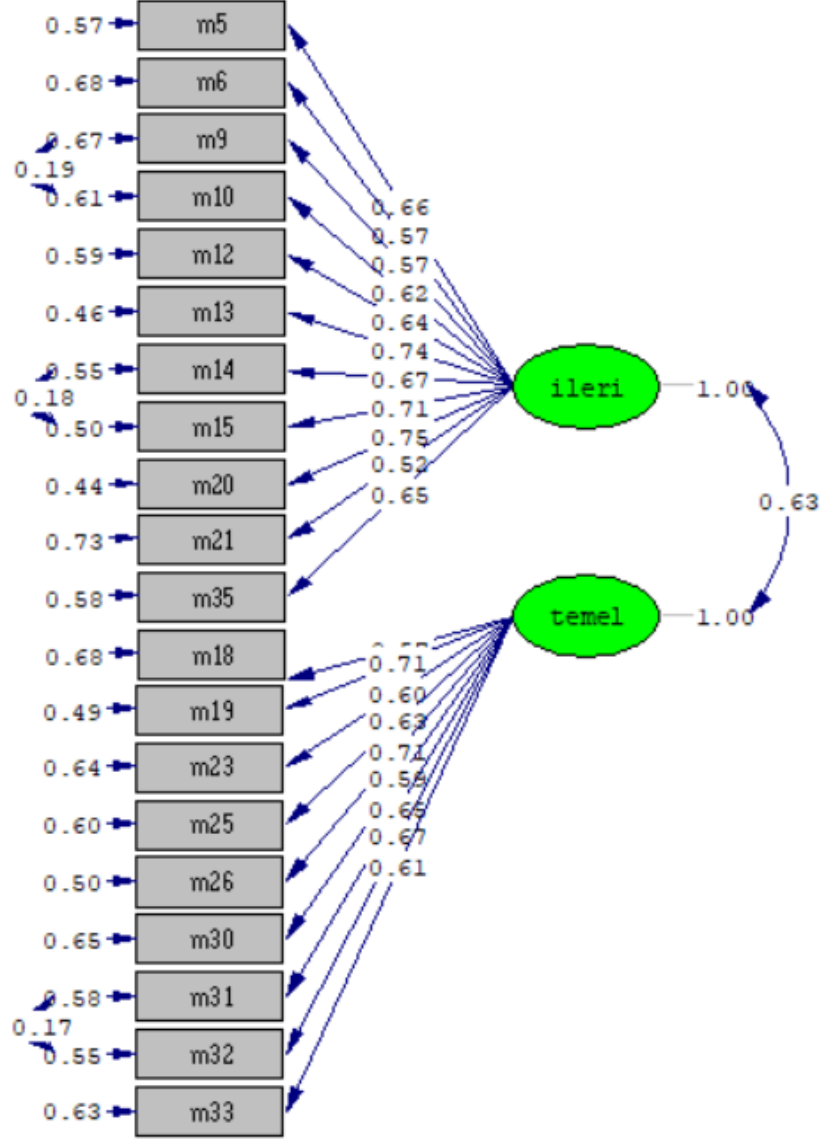
3.1.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamında açıklayıcı faktör analizinden elde edilen iki faktörden ve 20 madden oluşan ölçeğin faktör yapısını doğrulamak için istatistik programından yararlanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yürütülmüştür. Bu analiz için farklı öğrencilerden toplanan (627) ayrı veriler kullanılmıştır. Yapılan doğrulayıcı analiz sonuçlarından elde edilen Path diyagramı Şekil 3’te ve uyum değerleri Tablo 7’de verilmiştir.

Şekil 3’te “Path Diyagramında” t değerinin anlamlılık düzeyine bakıldığında kırmızı çizgilerin varlığı incelenmiş ve kırmızı çizgilere rastlanmamıştır. Bu durum ölçek maddelerinde bir sorun olmadığının ve t değerlerinin .05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçek maddelerinin faktör yük değerlerinin hepsinin .30 üzerinde olduğu görülmektedir (Seçer, 2015).

DFA sürecinde modelin elde edilen veriye uygunluğunu (model fit) incelemek için ölçek geliştirme çalışmalarında sıkça kullanılan model uyum ölçütleri dikkate alınmıştır. Bu ölçütler; Kay Kare (χ^2) Uyum testi (Chi-Square Goodness of Fit), İyilik Uyum İndeksleri (Goodness of Fit) ve Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri (Comparative Fit Indices) olarak sıralanabilir (Aslan, 2015; Sümer, 2000). Bu ölçütler içinde Kay Kare (χ^2) önemli bir ölçüttür ve örneklem büyüklüğü arttıkça (200’ün üzerinde olduğu durumlar) istatistiksel olarak güvenilir sonuç elde etme konusunda sıkıntılar oluşabileceği belirtilmektedir (Schumacker & Lomax, 2015). Kay karenin anlamlı olmaması $\chi^2/sd \leq 3$ olması modelin genel uyumunun kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2019). İyilik uyum indekslerinin başında GFI (Goodness of Fit Index) ve AGFI (Adjustment Goodness of Fit Index) gelmektedir. GFI 0 ile 1 arasında değerler alır. GFI 0,85’in üstünde ise kabul edilebilir uyumu, 0,90 ve üzeri ise iyi uyumu göstermektedir. AGFI 0 ile 1 arasında değer alır. AGFI değeri 0,90 üzerinde ise iyi uyumu gösterir. (Karagöz, 2019; Sümer, 2000). RMSEA 0,08 ile 0,05 arasında

olduğunda yakın bir uyum ölçüsü sağlar. RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) değeri 0,08 ve daha küçük ise kabul edilebilir, 0,05'e eşit veya küçük ise mükemmel uyumu gösterir (Karagöz, 2019; Schumacker & Lomax, 2015).



Chi-Square=496.34, df=166, P-value=0.00000, RMSEA=0.056

Şekil 3. Mobil okuryazarlık ölçeğine ilişkin Path diyagramı

Karşılaştırmalı Uyum İndeksi CFI (Comparative Fit Index) 0 ile 1 arasında bir değer alır ve değerler 1'e yaklaştıkça modelin daha iyi bir uyum verdiği kabul edilmektedir. (Karagöz, 2019; Sümer, 2000). Normlaştırılmış Uyum İndeksi NFI (Normed Fit Index) değeri 1 ile 0 arasında değişmektedir. NFI değeri 0,90 üzeri kabul edilebilir; 0,95 ve üzeri ise mükemmel uyumu gösterir (Karagöz, 2019; Schumacker & Lomax, 2015; Sümer, 2000). Ortalama Hataların Karekökü RMR (Root Mean Square Residual) 0 ile 1 arasında değer alır. RMR 0,08 ve daha küçük ise kabul edilebilir, 0,05'e eşit veya küçük ise mükemmel uyumu göstermektedir. Standardize Edilmiş Ortalama Hataların Karekökü SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) değerinin sifıra yakın olması mükemmel uyumu, 0,05'in altındaki değerler ise kabul edilebilir uyum olduğunu gösterir (Karagöz, 2019; Schumacker & Lomax, 2015). Bununla birlikte NNFI (Non-normed fit index), IFI (Incremental fit index) ve RFI (Relative fit index) gibi DFA çalışmalarında yer alan model uyum ölçütleri de

kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modelinde elde edilen uyum değerleri Tablo 7’de verilmiştir (Karagöz, 2019; Lafcı-Tor & Yavuz, 2020; Seçer, 2013; Schumacker & Lomax, 2015; Sümer, 2000);

Tablo 7. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Elde Edilen Uyum Değerleri

Uyum İndeksi	Kabul edilebilir uyum	Mükemmel uyum	Modifikasyon öncesi değerler	Modifikasyon sonrası değerler
χ^2/sd	$2 \leq \chi^2 / sd \leq 3$	$0 \leq \chi^2 / sd \leq 2$	4,05	2,99*
NFI	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	0.96	0.97**
NNFI	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	0.96	0.97**
IFI	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	0.97	0.98**
RFI	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	0.95	0.96**
CFI	=.95 ve üzeri	.97 ve üzeri	0.97	0.98**
GFI	=.85 ve üzeri	.90 ve üzeri	0.90	0.93**
AGFI	=.85 ve üzeri	.90 ve üzeri	0.88	0.91**
RMR	=.050 ve .080 arası	=.000 ve <.050 arası	0.049	0.043**
RMSEA	=.050 ve .080 arası	=.000 ve <.050 arası	0.070	0.056*
SRMR	Sfıra yakın olması mükemmel uyumu, 0,05’in altındaki değerler ise kabul edilebilir uyumu gösterir.		0.055	0.049*

p<.001

*Kabul edilebilir uyum
**Mükemmel uyum

Tablo 7’de doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre; MOÖ’nin uyum indeksi değerleri modifikasyon öncesi sırasıyla $\chi^2 / sd = 4,05$ ($p < .01$); NFI = .96, NNFI = .96; IFI= .97; RFI= .95; CFI = .97; GFI = .90; AGFI = .88; RMR= .049; RMSEA = .070; SRMR = .055 olarak belirlenmiştir. Elde edilen değerlere göre model uyumu içerisinde χ^2 / sd uygun olmadığından olduğundan (m14) ile (m15), (m10) ile (m9) ve (m31) ile (m32) arasında bir kovaryans yapısı önerilmiştir. İlgili yapı oluşturulup model yeniden çözümlendiğinde elde edilen model uyum indeks değerleri istenilen sınırlar içerisinde bulunmuştur. Modifikasyonlar sonrası elde edilen RMR= .043; RFI= .96; IFI= .98; NFI = .97, NNFI = .98, CFI = .98; GFI = .93 ve AGFI = .91 mükemmel uyum değerlerine; $\chi^2/sd=2,99$; RMSEA = .056; SRMR = .049 değerleri ise kabul edilebilir uyum değerlerine sahiptir. MOÖ’nün indeks değerlerinin mükemmel veya kabul edilebilir düzeyde uyum ölçütleri içinde yer alması ve bu indeks değerinin kabul edilebilir uyum ölçütüne yakın olması nedeniyle DFA’da incelenen iki faktörlü modelin veriye yeterli düzeyde uyum sağladığı söylenebilir.

Mobil okuryazarlık ölçeği yapılan açımlayıcı faktör analizi sonrasında ölçeğin iki boyutlu bir yapıda olduğu görülmüş ve bu boyutlar doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Dolayısıyla ölçeğin son hali 20 maddeden ve 2 alt faktörden oluşmaktadır.

3.2. Ölçeğe Yönelik Güvenirlik Çalışması

Güvenirlik, bireylerin ölçme aracı maddelerine verdikleri yanıtların tutarlılığını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle ölçme aracının ölçmek istediği özelliği ne derece doğru ölçtüğü ile ilgili bir kavramdır (Büyüköztürk vd., 2020). Ölçme araçlarının güvenilirliğini belirlemede en çok kullanılan ölçme araçlarından biri de Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısıdır (Tablo 8; DeVellis, 2014).

Tablo 8 incelendiğinde, Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının “İleri Düzey Beceriler” alt boyutunda .90, “Temel Beceriler” alt boyutunda .87 ve ölçek genelinde ise .92 olduğu görülmektedir. Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının değerlendirilmesindeki aşağıdaki ölçüt kullanılmıştır (Özdamar, 1999, akt. Tavşancıl, 2014, s29);

- $0.00 \leq a < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.

- $0.40 \leq a < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.
- $0.60 \leq a < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.
- $0.80 \leq a < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

Tablo 8. Ölçek ve Alt Faktörlerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Boyut	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı
İleri	11	.90
Temel	9	.87
Toplam	20	.92

MOÖ genelinin ve alt boyutlarının güvenirlik katsayılarına bakıldığında, yüksek derece güvenirlikte olduğu görülmektedir. Ölçek maddelerinden alınan puanlar ile ölçeğin toplam puanları arasındaki ilişkiyi açıklayan madde toplam puan korelasyonunun pozitif ve yüksek olması, maddelerin benzer davranışları örneklediğini ve ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterir (Büyüköztürk, 2019). MOÖ ölçeğinin madde toplam korelasyonlarına ilişkin veriler Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9’a bakıldığında madde toplam korelasyonlarının 4,74 ve üzerinde olduğu görülmektedir. .30 ve daha yüksek madde toplam korelasyonuna sahip maddelerin bireyleri iyi derecede ayırt ettiği bilinmektedir (Büyüköztürk, 2019).

Madde analizi kapsamında başvurulan bir başka yol ise alt ve üst %27’lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların ilişkisiz t testi kullanılarak değerlendirilmesidir. Analize ilişkin veriler Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 9. Madde Toplam İstatistikleri

Madde	Madde ortalaması	Madde standart sapması	Madde toplam korelasyonu	Madde silme güvenirlik katsayısı
m13	3,52	1,075	,681	,914
m14	3,60	1,109	,655	,914
m15	3,48	1,107	,639	,915
m20	3,80	1,004	,724	,913
m5	3,25	1,158	,600	,916
m10	3,61	1,162	,631	,915
m12	3,78	1,067	,656	,914
m35	3,84	1,116	,661	,914
m9	3,51	1,119	,531	,917
m21	3,17	1,418	,572	,917
m6	3,74	1,158	,490	,918
m30	4,40	,909	,474	,918
m31	4,56	,802	,428	,919
m32	4,67	,668	,542	,917
m33	4,60	,742	,528	,917
m25	4,45	,745	,535	,917
m26	4,38	,878	,657	,915
m23	4,35	,881	,540	,917
m18	4,35	,889	,569	,916
m19	4,55	,788	,582	,916

Tablo 10. Ölçek Puan Ortalamalarına Göre Alt %27 Ve Üst %27'lik Gruların Madde Ortalama Puanları Arasındaki Farkın İlişkisiz T Testi Sonuçları

	Grup	N	Ortalama	Standart sapma	t	p
m13	alt %27	145	2,59	,917	-20,579	,000
	üst %27	145	4,51	,647	-20,579	,000
m14	alt %27	145	2,64	,998	-20,215	,000
	üst %27	145	4,63	,643	-20,215	,000
m15	alt %27	145	2,56	,949	-18,239	,000
	üst %27	145	4,43	,788	-18,239	,000
m20	alt %27	145	2,31	,976	-18,326	,000
	üst %27	145	4,23	,797	-18,326	,000
m5	alt %27	145	2,96	1,060	-12,663	,000
	üst %27	145	4,50	1,008	-12,663	,000
m10	alt %27	145	2,62	,994	-15,597	,000
	üst %27	145	4,35	,894	-15,597	,000
m12	alt %27	145	2,66	1,113	-18,033	,000
	üst %27	145	4,59	,651	-18,033	,000
m35	alt %27	145	2,81	,915	-20,645	,000
	üst %27	145	4,66	,570	-20,645	,000
m9	alt %27	145	3,63	1,054	-13,664	,000
	üst %27	145	4,89	,356	-13,664	,000
m21	alt %27	145	3,85	1,002	-13,452	,000
	üst %27	145	4,98	,143	-13,452	,000
m6	alt %27	145	2,90	,930	-21,133	,000
	üst %27	145	4,75	,493	-21,133	,000
m30	alt %27	145	2,01	1,061	-17,454	,000
	üst %27	145	4,23	1,106	-17,454	,000
m31	alt %27	145	3,64	,970	-14,748	,000
	üst %27	145	4,89	,314	-14,748	,000
m32	alt %27	145	3,83	,861	-13,709	,000
	üst %27	145	4,88	,344	-13,709	,000
m33	alt %27	145	3,52	,987	-16,628	,000
	üst %27	145	4,93	,254	-16,628	,000
m25	alt %27	145	4,01	,928	-10,808	,000
	üst %27	145	4,92	,410	-10,808	,000
m26	alt %27	145	4,12	,924	-10,884	,000
	üst %27	145	4,97	,202	-10,884	,000
m23	alt %27	145	4,03	,971	-10,915	,000
	üst %27	145	4,94	,283	-10,915	,000
m18	alt %27	145	2,78	1,083	-18,954	,000
	üst %27	145	4,70	,567	-18,954	,000
m19	alt %27	145	2,59	,917	-20,579	,000
	üst %27	145	4,51	,647	-20,579	,000

Tablo 10'a göre alt ve üst gruplar arasında gözlenen farkların beklendik yönde anlamlı çıkması MOÖ'nün iç tutarlılığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2019).

4. Sonuç ve Tartışma

Üniversite lisans öğrencilerine yönelik mobil okuryazarlık ölçeği geliştirmeyi amaçlayan araştırmada, taslak ölçekten elde edilen verilerin AFA'ya uygunluğunu belirlemek için KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına bakılmıştır. KMO değeri .95 ve Bartlett testi sonucu anlamlı ($p=.000$; $p<.001$) olarak bulunarak verilerin AFA'ya uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Büyüköztürk, 2019). Yapılan analizler sonucunda, lisans öğrencilerin mobil okuryazarlık becerilerini ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek 20 maddeden ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutların isimlendirilmesinde maddelerin içeriklerinin anlamsal uygunluğuna

bakılmıştır.

Alan yazın incelendiğinde okuryazarlık kavramı ile ilgili uygulamalı ve teorik birçok çalışmanın bulunduğunu söylemek mümkündür (Knobel & Lankshear, 2006; Tüzel ve Tok, 2013; Özbay ve Özdemir, 2014; Prior, Mazanov, Meacheam, Heaslip & Hanson, 2016; Sönmez ve Gül, 2018) ve farklı yönlerini (Kıyıcı, 2008; Meyers, Erickson & Small, 2013; Yeşildal, 2018; Ertaş, Kiraç & Demir, 2019; Kurttaş, 2021; Karalı, 2021). İlgili literatürde mobil okuryazarlık kavramına ilişkin bir ölçeğe rastlanılmadığından, alt boyutların isimlendirilmesi için mobil okuryazarlıkla ilgili kuramsal çalışmalar referans alınmıştır (Aydemir ve Şen, 2021; Barden, 2019). Birinci alt boyut öğrencilerin mobil okuryazarlık seviyelerinde daha ileri düzey becerileri temsil ettiğinden “İleri Düzey Beceriler”, ikinci alt boyut ise daha temel becerileri ifade ettiğinden “Temel Beceriler” olarak isimlendirilmiştir. “İleri Mobil Okuryazarlık Becerileri” faktörü mobil teknolojilerin günlük kullanım dışında mobil cihazı tanıma, onarma, kullanıma hazır hale getirme, güvenliği sağlama gibi becerileri ifade ederken; “Temel Mobil Okuryazarlık Becerileri” faktörü mobil teknolojileri temel seviyede kullanma, uygun mobil teknolojiyi seçme, gündelik işlemler için mobil teknolojileri kullanma becerilerini ifade etmektedir. Bu bağlamda ölçeğin literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri .50 ile .77 arasında değişmektedir. Bir maddenin bulunduğu faktör altındaki yükünün .45 yada daha yüksek olması iyi bir ölçü olduğundan olması gerektiği ölçek maddelerinin faktör yüklerinin yeterli olduğu görülmektedir (Büyükoztürk, 2019). Ölçek alt boyutlarının toplam varyansı açıklamadaki %51,18’lik oranı, sosyal bilimlerde %40 ile %60 arasında olan varyans oranını karşılamaktadır (Scherer, Luther, Wiebe, & Adams, 1988). Araştırmada elde edilen değer (%51,18) ölçeğin faktör yapısına karar vermek için yeterli olduğu söylenebilir.

Üniversite öğrencilerine ilişkin mobil okuryazarlık ölçeğinin faktör yapısını belirledikten sonra ölçeğin güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Mobil okuryazarlık ölçeğinde Croanbach Alfa güvenilirlik katsayısının “İleri Düzey Beceriler” alt boyutunda .90, “Temel Beceriler” alt boyutunda .87 ve ölçek genelinde ise .92 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Croanbach Alfa değerinin .70 ve üzerinde olduğu durumlarda iç tutarlılığın sağlandığı söylenebilir (Seçer, 2015). Ayrıca madde toplam puan korelasyonu ve al ve üst %27’lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların anlamlı çıkmasına ve mobil okuryazarlık ölçeğinin tamamına yönelik Cronbach Alfa değerine bakılarak mevcut ölçeğin oldukça güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak yapılan analizler ve değerlendirmeler sonucunda üniversite öğrencilerinin mobil okuryazarlıklarını belirlemeye yönelik, alan yazına katkı sağlayabilecek, 2 alt boyuttan oluşan, 20 maddelik geçerli ve güvenilir ölçek geliştirildiği söylenebilir. Yetişkinlerin mobil okuryazarlık durumlarını ölçmeye yönelik alan yazında yeterli çalışmanın olmaması ve bu alanda okuryazar olmanın öneminin her geçen gün artmasından dolayı bu ölçek ileride yapılacak olan çalışmalara model olacaktır.

5. Öneriler

- Üniversite öğrencilerinin mobil okuryazarlıkları çeşitli ve farklı değişkenler açısından incelenebilir.
- Eğitim öğretimin çeşitli düzeylerine uygulanarak geçerlik güvenilirlik çalışması yapılabilir.
- Ölçekten elde edilen mobil okuryazarlık maddeleri nitel bir çalışma ile araştırılabilir.
- Farklı bölgelerde ya da farklı sosyoekonomik düzeylerde öğrenciler ile veriler tekrar toplanabilir.

Kaynaklar

- Ağca, R. K ve Bağcı, H. (2013). Eğitimde mobil araçların kullanımına ilişkin öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 295, 302.
- Altun, A. (2005). *Gelişen teknolojiler ve yeni okuryazarlıklar*. Ankara: Anı Yayınları.
- Aşıcı, M. (2009). Kişisel ve sosyal bir değer olarak okuryazarlık. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 9-26.
- Aslan, S. (2015). Üniversite yaşamına uyum ölçeği'nin geliştirilmesi. *Hacettepe University Journal of Education*, 30(4), 132-145.
- Aydemir, H ve Şen, M. (2021). Eğitimde mobil okuryazarlık. E. Koçoğlu (Ed.), *Eğitimde okuryazarlık becerileri-I* (305-324 ss.) içinde. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Aziz, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri* (12 b.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Barden, O. (2019). Building the mobile hub: mobile literacies and the construction of a complex academic text. *Literacy*, 53(1), 22-29.
- Bayrakçı, S. (2019). *Dijital yetkinlikler bütünü olarak dijital okuryazarlık: ölçek geliştirme çalışması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Bayrakçı, S., ve Narmanlıoğlu, H. (2021). Digital literacy as whole of digital competences: Scale development study. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), 1-30.
- Brown, J. D. (2001). Statistics Corner: Questions and answers about language testing statistics: What is an eigenvalue? *Shiken: JALT Testing & Evaluation SIG Newsletter*, 5(1), 15-19. <https://hosted.jalt.org/test/PDF/Brown10.pdf> adresinden alındı.
- Büyüköztürk, Ş. (2019). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı, istatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (25 b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (29 b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (6. Baskı b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., and Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISRELL uygulamaları* (2. Baskı b.). Ankara: Pegem Akademi.
- DeVellis, R. F. (2014). *Ölçek geliştirme kuram ve uygulamalar*. (Çev. Ed. T. Totan). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erdamar, F. S. (2020). *Sınıf öğretmenlerinin program okuryazarlık alguları ve ilkökul yöneticilerinin öğretmenlerin program okuryazarlık becerisine yönelik algılarının ilerlemeci felsefe bağlamında analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Ergüney, M. (2017). Uzaktan eğitimde mobil öğrenme teknolojilerinin rolü. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 1009-1021.
- Ertaş, H., Kiraç, R., ve Demir, R. (2019). Dijital okuryazarlık ve e-sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. 3. *Uluslararası 13. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi* (s. 557-570). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Eru, O. (2013). *Süpermarket sektöründeki mobil pazarlama uygulamalarının tüketici davranışlarına etkisi: Aydın örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Fraenkel, J. R., ve Wallen, N. E. (2008). *How to design and evaluate research in education* (7 b.). New York: McGraw-Hill.
- Güneş, F. (1997). *Okuma-yazma öğretimi ve beyin teknolojisi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Hamutoğlu, N. B., Güngören, Ö. C., Uyanık, G. K., ve Erdoğan, D. G. (2017). Dijital okuryazarlık ölçeği: Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 408- 429.
- Karalı, Y. (2021). Eğitimde matematik okuryazarlığı. E. Koçoğlu (Ed.), *Eğitimde Okuryazarlık Becerileri II* (363-377 ss.), Pegem Akademi Yayınları. Ankara.
- Karagöz, Y. (2019). *Spss Amos Meta uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği* (2. Baskı b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, F. (2021). *İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgiler ile insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi derslerindeki değerlere ilişkin tutumları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Kaya, F., Özkul, R., ve Kirbaç, M. (2021). Investigation of education faculty students' views on distance education: The example of İnönü University, Turkey. *European Journal Of Education Studies*, 8(7).
- Kellner, D. (2000). New technologies/new literacies: Reconstructing education for the new millennium. *Teaching Education*, 11(3), 245-265.
- Kıyıcı, M. (2008). *Öğretmen adaylarının sayısal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Klimova, B., ve Poulouva, P. (2015, March). Mobile learning and its potential for engineering education. In *2015 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)* (pp. 47-51). IEEE.
- Knobel, M. ve Lankshear, C. (2006). Digital literacy and digital literacies: Policy, pedagogy and research considerations for education. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 1(01), 12-24.
- Korucu, A. T., ve Biçer, H. (2019). Mobil öğrenme: 2010-2017 çalışmalarına yönelik bir içerik analizi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1), 32-43
- Kurtdaş, E. M. (2021). Gündem belirleme ve yorumlama açısından medya okuryazarlığı. E. Koçoğlu and Ö. Akman (Ed.), *Medya okuryazarlığı ve eğitimi*. Pegem Akademi, Ankara.
- Kurtdaş, M. Ç. (2021). Toplum açısından medya okuryazarlığı ve eğitimi. E. Koçoğlu and Ö. Akman (Ed.), *Medya okuryazarlığı ve eğitimi*. Pegem Akademi, Ankara.
- Kurudayıoğlu, M., ve Tüzel, M. S. (2010). 21. yüzyıl okuryazarlık türleri, değişen metin algısı ve Türkçe eğitimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 283-298.
- Lafcı-Tor, D., ve Yavuz, E. (2020). Development of perceived school effectiveness scale: Validity and reliability study. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 506-529. doi:

10.9779/pauefd.595719

- Meyers, E.M., Erickson, I. ve Small, R.V. (2013). Digital literacy and informal learning environments: an introduction. *Learning, Media and Technology*, 38(4), 355-367, Doi: 10.1080/17439884.2013.783597.
- NG, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy?. *Computers & Education*, 59(3), 1065-1078.
- Ocak, G. ve Karakuş, G. (2018). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterliliği ölçek geliştirme çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(5), 1427-1436.
- Özbay, M. ve Özdemir, O. (2014). Türkçe öğretim programı için bir öneri: Dijital okuryazarlığa yönelik amaç ve kazanımlar. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 2 (2), 31-40.
- Pala, S.M. ve Basibuyuk, A. (2020). 10-12 Yaş grubu öğrencileri için dijital okuryazarlık ölçeği geliştirme çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(33), 542-565. doi: 10.29329/mjer.2020.272.25.
- Prior, D. D., Mazanov, J., Meacheam, D., Heaslip, G., ve Hanson, J. (2016). Attitude, digital literacy and self efficacy: Flow-on effects for online learning behavior. *The Internet and Higher Education*, 29, 91-97.
- Revilla, M.A., Saris, W.E. ve Krosnick, J.A. (2014), Choosing the number of categories in agree-disagree scales. *Sociological Methods and Research*, 43(1), 73-97. Doi: 10.1177/0049124113509605
- Scherer, R. F., Luther, D. C., Wiebe, F. A., ve Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Reports*, 62(3), 763-770. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2466/pr0.1988.62.3.763> adresinden alındı.
- Seçer, İ. (2013). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, E. E., ve Gül, H. Ü. (2014). Dijital okuryazarlık ve okul yöneticileri. *XIX. Türkiye'de İnternet Konferansı*, 27-29.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6 b.). Pearson.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Beşinci Baskı. Nobel Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu, (2021). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir)
- Tüzel, S. ve Tok, M. (2013). Öğretmen adaylarının dijital yazma deneyimlerinin incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 6(15), 577-596.
- Üstündağ, M. T., Güneş E. ve Bahçıvan E. (2017). Dijital okuryazarlık ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve fen bilgisi öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık durumları. *Journal of Education and Future*, 12, 19-29.
- Varol, F., ve Yıldırım, E. (2017). Siberaylaklık: Öğretmen adayları ve mobil teknolojiler. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 13(3), 1046-1057.
- Yavuz, B. (2014). *Yeni iletişim ortamı olarak mobil iletişim teknolojilerinin pazarlama iletişimi etkinliğini arttırmada bağlam temelli kullanımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yeşildal, M. (2018). *Yetişkin bireylerde dijital okuryazarlık ve sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Yalçın Karalı, Hasan Aydemir, Mert Şen, Fatih Kaya İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'nun tarih 17.06.2021 sayı 12 ve karar 2021/12-27 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



SİVAS'TA CAZBAND GRUPLARI VE İLK POPÜLER MÜZİK ÇALIŞMALARI

Jazzband Groups and First Popular Music Studies in Sivas

Göktürk ERDOĞAN¹

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, Sivas, erdogangokturk77@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8174-6979

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
31.08.2022
Kabul/Accepted:
01.12.2022

DOI:

10.18069/firsbed.1168941

Anahtar Kelimeler

Sivas, popüler müzik, caz,
cazband, bando.

ÖZ

Anadolu'da binlerce yıllık müzikal mirasın en güçlü damarlarından birini oluşturan Sivas sadece halk müziği ile değil aynı zamanda popüler müzik çalışmalarıyla da müzik kültürümüzü zenginleştiren şehirlerden biri olmuştur. Bu çalışmada geleneksel halk müziği çalışmalarının ötesinde Sivas'ta özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan ilk popüler müzik çalışmaları ele alınmıştır. Bu anlamda Sivas'ta özellikle 1960 ve sonrası dönemde popüler müzik adına ne gibi çalışmalar yapıldığı sözlü tarih yöntemiyle incelenmeye çalışılmış ve bugün adeta saklı kalmış bir müzikal hafızanın gün yüzüne çıkartılması amaçlanmıştır. Dönemin yaşayan temsilcileriyle yapılan görüşmeler ve doküman incelemeleri sonucu ortaya çıkan bilgiler, Sivas'ta 1960 ve 1985 yılları arası çok hareketli bir popüler müzik ortamının olduğu, kontrbas, saksafon, bateri, bas gitar ve akordeon gibi modern Batı sazlarının Sivas'ta müzikal ve kültürel hayatı şekillendirdiği anlaşılmaktadır. O dönemki adıyla "cazband" olarak nitelendirilen ve bireysel çabalarla şekillenen bu popüler müzik oluşumları, şehrin var olan müzik kültürüne zenginlik kattığı ancak 1980'li yılların ortalarından itibaren rağbet görmediği anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

Sivas, which constitutes one of the strongest veins of thousands of years of musical heritage in Anatolia, has been one of the cities that enrich our music culture not only with folk music but also with popular music works. In this study, beyond traditional folk music works, the first popular music works that started in Sivas especially after the second half of the twentieth century are discussed. In this sense, it was tried to examine what kind of works were carried out in Sivas in the name of popular music, especially in the 1960 and later period, with the oral history method, and it was aimed to bring to light a musical memory that is almost hidden today. Interviews with the living representatives of the period and document analysis revealed that there was a very active popular music scene in Sivas between 1960 and 1985, and that modern Western instruments such as double bass, saxophone, drums, bass guitar and accordion shaped the musical and cultural life in Sivas. These popular music formations, which were characterized as "jazzband" at the time and shaped by individual efforts, added richness to the existing music culture of the city, but it is understood that they have not been in demand since the mid-1980s.

Atf/Citation: Erdoğan, G. (2023). Sivas'ta Cazband Grupları ve İlk Popüler Müzik Çalışmaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(221-232).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Göktürk ERDOĞAN, erdogangokturk77@gmail.com

1. Giriş

Sivas geleneksel müzik kültürü açısından Anadolu’da oldukça zengin ve köklü bir geçmişe sahiptir. Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinde önemli roller üstlenen Sivas bu yönüyle Anadolu’nun geleneksel müzik kültürlerinin de en başat örneklerini bünyesinde taşımış ve ‘âşıklar diyarı’ olarak ün kazanmıştır. Bu bağlamda Sivas sahip olduğu musiki zenginliğini Cumhuriyet dönemi sonrası halk müziği alanında yapılan ilk derleme çalışmalarıyla genişleterek musiki adına önemli bir kültür kavşağı olduğunu ispatlamıştır. XX. yüzyılın başında modern müzik çalışmalarıyla da tanışmış olan Sivas 1923-1924 yılları arası Türk Ocakları, 1933-1951 yılları arası ise Sivas Halkevi bünyesinde çeşitli sanatsal faaliyetlerde adından söz ettirmiştir. Bu bağlamda “Sivas Halkevi’nde keman ve mandolin kurslarının açıldığı ve öğrenci yetiştirildiği, önemli günlerde Batı müziği ve Türk müziği konserleri verildiği, her Cumartesi düzenli olarak radyo yayınlarının yapıldığı ve Sivas saz şairlerinin halkevleri bünyesinde çeşitli faaliyetler sürdürdüğü” anlaşılmaktadır (Erdoğan, 2021: 28). Görüleceği üzere 1930 ve 1940’lı yıllar Sivas’ta halk müziği alanında derleme çalışmalarının olduğu yıllar olarak karşımıza çıkmakla birlikte modern tarzda Batı müziği ağırlıklı çalışmaların da yapıldığı görülmektedir. Dönemin ikinci yarısından itibaren ise müzik eğitiminin meşk usulü ve bireysel çalışmalarla devam ettiği bununla birlikte 1970 sonrası Sivas Halk Eğitim, Belediye Konservatuvarı (1986), İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü bünyesindeki Türk Halk Müziği Korosu (1990) ve Cumhuriyet Üniversitesi bünyesindeki müzik bölümleri (2002 ve sonrası) ile kurumsal anlamda halk müziği ve sanat müziği adına önemli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir (bkz: Erdoğan, 2021; Mert, 2022).

Halk müziğinin yanı sıra Sivas, 1950 sonrasında ülke genelinde oldukça popüler olan Batı temelli modern müzik¹ çalışmalarıyla bu çalışmaya konu olmuştur. Bu bağlamda ülkemizde özellikle 1950 sonrası yaygınlaşan pop müzik çalışmalarının Sivas’taki iz düşümleri araştırılmış olup çalışmanın ana amacı; özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sivas’ta pop müzik çalışmalarını tespit etmek üzerine kurgulanmıştır. Bu kapsamda Sivas’ta 1950 sonrası dönemde pop müzik adına oluşan ilk nüveler; icracı, repertuar, çalgısal çeşitlilik ve müzik mekânları açısından tarihsel olarak değerlendirilmiş ve betimlenmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma kapsamında durum çalışması (case study) yaklaşımıyla ele alınmış olup, Creswell (2013: 97) durum çalışmasını; güncel sınırlı bir sistem ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler hakkında mülakat, görsel-işitsel materyal veya dokümanlar aracılığı ile detaylı ve derinlemesine bilgilerin toplandığı bir ‘durum betimlemesi’ veya ‘durum temaları’ olarak tanımlamaktadır. Söz konusu çalışma yazılı kaynakların sınırlı ve yetersiz olması sebebiyle sözlü tarih yöntemi kullanılarak kaynak kişiler üzerinden şekillendirilmiştir. Kaynak kişi(ler) bir araştırma konusuyla ilgili belli bir konu üzerinde diğerlerinden “daha detaylı ve kapsamlı bilgilere sahip olan bireyler” (Karahasanoğlu ve Yavuz, 2015: 64) olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede Sivas’ın tarihsel açıdan birinci ve ikinci nesil pop müzisyenlerini temsil eden Aydoğan Gültaş (d. 1944, gitarist) ve Yavuz Başar (d. 1951, solist) ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kaynak kişilerinden Aydoğan Gültaş Antalya’da yaşadığı için kendisi ile telefon görüşmesi yoluyla mülakat gerçekleştirilmiş olup, Yavuz Başar ile yüz yüze mülakat gerçekleştirilmiştir. Her iki kaynak kişinin izinleri dahilinde yapılan görüşmede kaynak kişilerin özel arşivindeki görsel dokümanlardan da yararlanılmış ve tarihe tanıklık etmeleri amacıyla bu çalışmanın ilgili bölümlerine eklenmiştir. Kayda geçen her iki görüşme deşifre edilerek elde edilen bilgiler dahilinde metne dönüştürülmüş ve yazarın ele aldığı araştırma amacına uygun bir biçimde tematik olarak konu başlıklarına ayrılmıştır. Kaynak kişiler metin içinde kısaltılarak KK-1 ve KK-2 olarak şifrelenmiş ve kaynak kişilerin ifadeleri anlam bütünlüğünü yitirmemek adına blok alıntı şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca dönemin gazeteleri de taranmış ve konuya dair fikir verici önemli başlıklar incelenmiştir. Bu kapsamda 1928-1950 yılları arasında Sivas’ta süreli olarak yayınlanan Kızılırmak Gazetesi’ndeki müzik yazıları taranmıştır. Çalışmanın etik kurul onayı alınmış olup, ekler bölümünde ilgili belgeye yer verilmiştir.

¹ Burada “modern müzik” kavramı ile kastedilen; dünyada ve Türkiye’de 1950 ve sonrası dönemde popüler olan Batı tarzı müziklerdir. Bknz: Elvis Presley, The Beatles vb.

3. Bulgular

3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sivas'ta Derleme Faaliyetleri ve Popüler Müzik Çalışmaları

Sivas özellikle halk müziği alanında Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında başlatılan derleme faaliyetlerinde ülkemizin önemli merkezlerden biridir. Balkılıç, (2009: 158) Cemal Reşit Rey aracılığıyla derleme çalışmalarında kullanılmak üzere ilk kez fonografin getirtildiğini ve sonrasında Dârülelhan bünyesinde, Yusuf Ziya Bey, Rauf Yekta, Dürrü Bey ve Ekrem Besim'den oluşan heyetle 1926 yılında Adana, Gaziantep, Urfa, Niğde, Kayseri ve Sivas illerini kapsayan ve 51 gün süren derleme gezi faaliyetleri sonucu 250 tane türkü derlendiğini belirtmiştir. Muzaffer Sarısözen, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından planlanan ve 1937'de Sivas'ta gerçekleştirilen birinci derleme gezisinden başlayarak, Anadolu'daki müziksel gereçlerin derlenmesi, arşivlenmesi ve Batı notasyonu ile çeviri yazımlarının yapılmasında etkin bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Yükselsin, 2015: 79). Sivas'a dair popüler müzik eksenindeki ilk çalışmaların ise 1920'li yıllardan itibaren Valilik bünyesinde düzenlenen balo etkinlikleri çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. O dönemki adıyla "cazband" orkestraları olarak adlandırılan müzik grupları, dönemin popüler müzik türlerinden biri olan Çarliston (aynı zamanda bir dans türü) tarzı müziklerle eğlence balolarına renk katmıştır. Dönemin gazetesinde bu etkinlikler "çay ziyafeti" olarak verilmiştir (bkz: ekler bölümü). 8 Ağustos 1929 tarihli Kızılırmak gazetesinde yer alan haber; aynı zamanda Sivas'ta Cumhuriyet dönemi sonrası ilk müzikal eğlencelerin nasıl şekillendiği ile ilgili bizlere yazılı bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra ülke genelinde açılan Halkevleri'nin Güzel Sanatlar Kolu bünyesindeki bandoların, popüler müzik çalışmalarında önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Sivas'ta 1933 yılında kurulan Halkevi'nin Güzel Sanatlar Kolu bünyesindeki müzik çalışmaları ise yıl bazlı olarak kısaca şöyle ifade edilmiştir: "Müzik çalışmalarındaki amaçlardan biri kültürümüzde çok önemli bir yere sahip olan halk türkülerimizi Batı tekniği ile işleyerek Türk müziğini çok sesli müziğe yaklaştırmaktır. Bu kol çalışmalarında koro, bando, orkestra, radyo ve gramofondan faydalanmıştır. Halk türkülerinin notalarını, sözlerini tespit etmiş ve orijinallerini korumak için çalışmıştır. İlk sıralardaki görevlerinden birisi de bütün halkın millî marşları ve yerel şarkıları öğrenmesine yardımcı olmak ve bunların kadın-erkek hep birlikte millî gösteri günlerinde söylenmesini sağlamaktır. Müzik kolu 1933 yılında modern musiki ile ilgilenmiştir. Aynı yıl 3 konser düzenlenmiş ve bunların 300 dinleyicisi olmuştur" (Önge, 2017: 39). Söz konusu dönemde (1930 ve 40'lı yıllarda) Halkevi bünyesindeki müzik çalışmalarında halk türkülerinin modernize edilme çabalarının yanı sıra keman, mandolin ve piyano gibi çalgılarla modern Batı müzik çalgılarının Anadolu'ya yayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim aynı çalışmada 1935 yılında keman kursu, 1939 yılında ise mandolin kursu açıldığı anlaşılmakta olup 1940 yılı çalışmalarına bakıldığı zaman Güzel Sanatlar Kolu tarafından biri Türk biri Batı müziği alanında haftada iki kez ve devamlı şekilde konser verildiği görülmektedir. Aynı yıl toplam 39 konser verildiği ve 1941 yılında da bu konser etkinliklerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. 1941 yılındaki konserleri toplam 12.650 kişinin dinlediği anlaşılmaktadır (Önge, 2017: 40). 1950 ve 1960'lı yıllar ise müzik çalışmaları adına daha az görünür yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda yazılı kaynakların yetersizliği, sözlü kaynakların önemini ortaya çıkarmakla birlikte, popüler müzik adına önemli bir dönemin de kapılarını aralamaktadır.

3.2. Sivas'ta İlk Popüler Müzik Deneyimleri

Bilindiği üzere 1950'li yıllar dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de popüler müziğin hız kazandığı ve Batı tarzı müziklerin popüler olduğu yıllardır. Ülkemizde İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerdeki lise öğrencilerinin oluşturduğu okul orkestraları ve askeri lise öğrencilerinin kurduğu orkestralarla ivme kazanan popüler müzik kültürü, radyo ve plak dinleme alışkanlıklarının yoğunlaştığı 1960'lı yıllarla birlikte 'Türkçe sözlü hafif müzikler' olarak hayatımıza girmiştir (Bengi, 2022). Nitekim popüler müzikler 1960'lı yıllarla birlikte iyiden iyiye ağırlık kazanmış ve dönemin sonuna doğru aranjman müzikler ülke genelinde oldukça popüler hale gelmiştir. Söz konusu dönemlerde Sivas'ta ise cazband gruplarının olduğu, bu grupların modern tarzda orkestralar kurduğu ve çeşitli kamu kurumlarının kendi özel orkestralarını oluşturarak şehrin müzikal dokusuna apayrı bir zenginlik kattığı görülmektedir. Bu anlamda döneme bizzat tanıklık eden KK-1'in, hatıraları bizlere tarihsel açıdan önemli bilgiler sunmaktadır:

Ben orta ikinci sınıftaydım. Bir arkadaşımın akordeonunu alıp çalmaya başladım baka baka. Çünkü o dönem akordeon geçerli bir sazdı ve her orkestrada bulunurdu. Orkestra kurunca da ben akordeon çalmaya başladım. Bazen çift akordeon yapardık grupta. Lisede müzisyenliğe başlamış olduk. O zaman tek lise vardı zaten

Sivas'ta; şimdiki Dört Eylül Kongre Binası'nın olduğu Sivas Erkek Lisesi. Orada arkadaşlarla bir okul orkestrası kurduk. Akordeon, mandolin falan vardı orkestrada. Gitar daha henüz Sivas'ta yok. Kimse görmemiş bile. Ben görmedim ama duyum olarak söylüyorum; Cumhuriyet baloları olurdu eskiden. Atatürk'ün zamanından kalma. Her şehir kendi içinde bir cumhuriyet balosu yapardı. Tabi bunun içinde ne lazım orkestra lazım. Ancak şu da var o zaman Türk müziği çok ön planda değil. Yani genel bir politika olarak belki, artık adına taklitçilik deyin ya da ne dersiniz deyin bilemiyorum. Şimdi ilk orkestralar o yıllarda (1940'lı yıllar) kurulmuş benim duyduğum. O dönemler orkestra dediğimiz akordeon, mandolin, davul ki şimdikinden çok farklı; mesela kontra pedal yok, ayak davulu yani göbek davulu dediğimiz davul bayağı büyük ve zil vardı. Trampet vardı ve keçilerin koyunların boynuna bağlanan çan vardı önde. Davul dediğimiz böyle bir şeydi. Bunların dışında orkestralarda klarnet, saksafon vardı ve solist de yoktu. Mikrofon zaten yoktu. Yani biz bulamazdık. 1940'ların orkestralarının neredeyse aynısıydı bizim sazlar. Trompet, klarnet, saksafon, akordeon ve davul. Bu kadar... Çalınan parçalar ise tamamen yapancı, İtalyan ve Latin ağırlıklı. Bu anlattıklarımın bazıları kendi deneyimlerim bazıları da benden bir önceki döneme ait duyularım tabi. Sonradan tabi Türkçe tangolar girdi malum. Bolero, mambo, çaça ritimleri vardı yine o dönem bizler de 60'lı yıllarda Sivas'ta o ritimleri çaldık (KK-1, kişisel görüşme, 05.04.2022).

Bu bilgilerin yanı sıra, Sivas'taki askeri bandonun, şehrin müzikal gelişimine katkıları da çok önemlidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, asker kökenli müzisyenlerin bando ekipleri, Sivas'ta popüler müziğin ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Belediye bünyesinde bu müzik popüler müziğin çok rağbet görmediği de anlaşılmaktadır. KK-1'in aktardığı bilgiler doğrultusunda döneme dair şu tarihsel bilgilere ulaşılmıştır:

1955 yılında kurulan Belediye bandosu lağvedilince -ki ilk kez dönemin Belediye Başkanı Süleyman Çanka lağvetti- bandodakileri itfaiyeye, şuraya buraya gönderdi. Bandoya ihtiyaç olursa gelir çalarsınız dendi. Çoğu müzisyen bu muameleye küstü tabi. Düğün salonu orkestrasını da Sübütay kardeşlere verdi. O sırada Anadolu Gazetesi'nin sahibi Nihat Doğan vardı. Bu kişi Süleyman Çanka hakkında Bandoyu kapatırması ile ilgili gazetede yazılar yazmaya başladı. Tepki gelince beni çağırdı Süleyman Çanka. Bandoyu tekrar toparlayalım dedi. Başlarında eleman yok tabi. Sen işi çöz dedi. Ben o dönem Basın ve Halkla İlişkiler müdürüyüm. Ben Belediye hoparlöründen anons yapıyorum müzisyen aranyor diye. Koskoca Sivas'ta bir tane adam bulamadık. En sonunda Kazım Yüzer (udi), bandodan yetişme biri, askerde trombon çalmış. Onu aldık. Bir de bando şefinin oğlunu trompetçi olarak aldık. Elbise yaptırarak müzisyenler. Fakat bandocular hala mutlu olamadılar. Hem bandoda görev yapıp hem itfaiyecilik yaptıkları için.

Sivas'ta 1960'lı yılların başında ilk Batı tarzı orkestra gruplarını kurmuş ilk nesil müzisyenlerden olduğu düşünüldüğünde, Cumhuriyet balolarının devamında aynı tip orkestraları kendi gruplarıyla bireysel çabalarla oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu anlamda kullanılan çalgılar dönemin okul çalgısı olan mandolin ve akordeon başta olmak üzere; davul, saksafon, kontrbas ve gitar gibi Batı çalgılarından oluşmaktadır. İlk orkestra deneyimlerini ise KK-1 şöyle ifade etmektedir:

Belediye Bandosu Nizami Güler zamanında dağılma tehlikesi geçirdi. Babam o zamanlar Belediye Encümen Üyesi. Babam (Refik Gültaş) bir ara topladı bandoyu tekrar. Ondan sonra Süleyman Çanka (Eski Belediye başkanı) ben oradayken bandoyu lav etti. İtfaiyeye dahil etti. Gazetelerde eleştiri yazıları çıkınca ben bu sefer tekrar topladım bandoyu. Faaliyete geçirdim. İlk ne zaman kuruldu tam bilmiyorum ama 1950'li yıllarda Belediye bünyesinde bando vardı ben çok net hatırlıyorum. Mesela Sivas CER Atelyesi'nde bando olduğunu duydum ben eskiden. Benim evim o dönem şimdiki Otel Köşk'ün oradaydı. Ben orada büyüdüm ve o zamanlar her Cumartesi ve Pazar günleri eski Belediye Binasına gider İstiklal Marşı çalardı Belediye Bandosu. Bayrak çekme bayrak indirme derlerdi. O dönem Cumartesi öğlene kadar resmi daireler ve okullar açıktı. Saat 13.00'de askeri bando gelir Belediyenin önünde bayrak çekimi yaparlardı. Pazar günü akşam 17.00'de de bayrak indirme yapılırdı. Ben bunları çocukken balkondan seyredirdim çok iyi hatırlıyorum.

Yukarıdaki bilgiler ışığında bandonun faaliyetleri Sivas Belediyesi'ne bağlı olarak yürütüldüğü ve mevcut hükümetin devlet politikası olarak askeri teşkilattan kalma bu yapıyı desteklediği anlaşılmakta olup, Sivas'ın sosyal hayatını da şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bandodaki faaliyetler sadece balolarla sınırlı olmamış ve düğün gibi sosyal etkinliklerde de kullanılmış olduğunu KK-1'in anlattıkları doğrultusunda görülmektedir:

...mesela Belediye'nin Düğün Salonu'nda (şimdiki PTT binası karşısı, eski Belediye Konservatuvarının olduğu bina) çalan orkestra da bandodan müteşekkildi. Adet öyleydi. Orada müzisyenler prova da yaparlardı

arka tarafında. O odadan sahneye açılan kapı vardı ve düğün zamanları o sahneden çıkardı müzisyenler. Hem Türk müziği hem de Sivas halayı çalınırdı orkestrada. Bir de o dönemler gece düğünü yani akşam düğünü yapılmazdı. Gündüz düğünü yapılırdı. Orkestra da paravan konurdu ve seyirci görünmezdi. Çünkü evlerdeki düğünlerde de çarşafın arkasında çalardı müzisyenler. Aynı adet o dönemki düğün salonlarına da geçmiş. Belediye orkestrasında trompet, klarnet falan çıkar çalar, onlar iner cümbüş ud, keman da Sivas halayı çalardı. Kadın kadına oynar dans ederlerdi. Şimdi bunları nereden biliyorum? O dönem 23 Nisan Baloları olurdu. Biz ilkokulda iken orada 23 Nisan masası diye oturur çocuk çocuğa oynardık. 1952-1953 yılından bahsediyorum. Biz orkestrayı duyar heveslenirdik tabi.

KK-1'in anlatımları doğrultusunda modern tarzdaki orkestranın temellerini ise Sivas'taki askeri bando bünyesindeki profesyonel müzisyenlerin oluşturduğunu ifade eden ve ilk modern müzik çalışmaları yapan amatör grupların, askeri birliklerdeki profesyonel müzisyenlerin desteği olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Sivas Orduevi bünyesinde görevli bando subaylarının şehrin müzik kültürünü adeta yeniden şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Konuyla ilgili detaylı bilgiler KK-1'in hatıralarıyla şöyle ifade edilmiştir:

1950'li yılların Sivas'ını düşünün mesela. Çıktın ve hükümet meydanına geldin. Arı sitesine giden yerde Asubstay ordu evi vardı. Bahçesinde orkestra çalardı. Atatürk heykeline doğru git bu sefer mesela. Şimdi yıkılan ordu evinin bahçesinde her akşam saat 17.00 sularında orkestra sesi gelirdi. Millet dinlerdi. Dans eden dans ederdi. Aynı sene Dört İşletme Çay Bahçesi vardı. Tren istasyonunun orada. Biz mesela her akşam orada çalardık. Hatta çimento Fabrikası'nın havuzu vardı. Orada da başka bir orkestra vardı. Piyano, saksafon, trompet falan çalardı. Piyano çalan İlhami abi de benim hocamdı. Hatta akordeonunu bana vermişti. Bu arada ordu evine çok iyi müzisyenler çok iyi orkestra gelirdi. O zaman 59. Er Eğitim Tümen'i vardı Sivas'ta. Ergün Özer, Muhittin Paydaş (İskender Paydaş'ın babası), Metin isiminde bir davulcu... Yani İstanbul'un en iyi orkestrası gelirdi. Biz gider onlara hep danışırız, izlerdik, gitarımızın akordunu yaptırırız. Bilmiyoruz biz çünkü henüz. İşte Sivas'ta ilk popüler müzik ekibi bunlardı. Yoksa Sivas'ta nereden öğreneceksin, nereden göreceksin böylesi bir orkestrayı. Bu anlattığım dönem 1955-1960 arası dönem. Biz sonrasında Ferdi Özbeğen'e de çaldık Ordu Evi'nde mesela. Çok çalıştık birlikte. Hatta İlhan İrem, Salim Ağırbaş... Bu isimler Sivas'tan geçti.

3.3. Bir Garip Saz: “Kovboy Cümbüşü”

KK-1, Sivas'taki ilk dönem popüler müzik oluşumlarını, o dönemin önemli isimlerini ve şehre ilk gitar çalgısının nasıl geldiğini ise şöyle anlatmaktadır:

1962 yılında da bu Ordu Evi'nin etkisi ile biz artık bir grup kuralım dedik ve bir araya geldik. O dönem gitar getirttik İstanbul'dan. O dönemler “Kovboy Cümbüşü” diyorlardı gitara Sivas'ta. Filmlerde kovboy müzikleri çalıyorlardı ancak oradan görmüşlerdir gitarı insanlar tabi. Batı müziği dinleyen yoktu Sivas'ta o dönem. Biz orkestra kurunca (Grup Uranus) Av. Oğuz Kitapçı (ritim gitar), ben (akordeon), Esin Bergi, Teyfik Yücel (solist), Yasin güven (ikinci solist), Cemil Ertürk (davul), Çetin Uslu (konturbas) ki ilk gitarı ve konturbası Sivas'a getiren biziz sanırım. Hatta penayı almaya bile İstanbul'a giderdik. Provaları evde yapardık. O zamanlar Sivas Lisesi'nde her cumartesi gün olurdu. Piyes, temsil, şiir okuma, yatılılar günü, işçiler günü adıyla etkinlik olurdu. Gündüz öğrencilere, akşam da velilere... o tür etkinliklerde çalardık. Daha sonra Dört İşletme aile lokalinin orkestrası dağılıncı biz başladık çalmaya. Hatta o zamanlar İmdat Ercan (davul), Zeki Dağden vardı ki bunlar bizden evvelki kuşak. Onlar başka yere transfer oldular.

Sivas'taki popüler müzik yapılanması, sadece bireysel çabalarla değil aynı zamanda şehirdeki kamu fabrikalarının bünyesinde güçlendiği ve bu kuruluşların popüler müzik adına ne derece önemli bir işletme olduklarını ise KK-1 bizlere şöyle anlatmaktadır:

O zamanlar fabrikaların kendi orkestraları olurdu. Sözelimi; Elazığ Şeker Fabrikası'nın, Malatya Mefruşatçılar Bank'ın, Kayseri Şeker Fabrikası'nın, Kayseri Sümerbank'ın, Sivas Çimento Fabrikası'nın kendi orkestraları vardı o dönemler. Mesele iyi grupları bu işletmeler transfer ediyorlardı. Ben o dönem hatırlıyorum. Kayseri Sümerbank'ta Sivaslı müzisyenler gidip çalıyordu. Turhal Şeker Fabrikası'nda yine Sivas'tan Zeki Abi'ler çalıyordu. Bu fabrikaların bana göre en büyük faydası hiç şüphesiz sosyal fayda sağlamalarıydı topluma. Eğlence hayatı burada şekillenirdi ve işçiler, çalışanlar ve yerel halk buralarda bir nebze olsun nefes alırdı. Eğlenirdi insanlar. Üstelik bu fabrikaların müzik dışında spor kulüpleri de vardı. yani hem müzik hem spor kulüpleri (futbol, güreş takımları) vardı. O bakımdan fabrikalar bana göre

Türkiye'nin sosyal hayatına çok şey katmıştır. O dönemler fazla kar amacı gütmedikleri için bunları yapmak da mümkündü. Devlet destek veriyordu vs... Şimdi hepsi özelleşince tabii bu tür şeyler de önemini yitirdi.

KK-1, Sivas'ta popüler müzik yapan grupların halk tarafından 'cazband' olarak nitelendirildiğinden bahsederek, şehrin eğlence kültürü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu açıdan aşağıdaki fotoğraftan da anlaşılacağı üzere hem orkestrayı oluşturan grup üyelerinin kıyafetleri hem de modern tarzdaki çalgısal çeşitlilik dikkat çekmektedir (Foto 1).

...biz Dört İşletme'nin orkestrasına girince her Cumartesi gece olurdu. Orada çalışan memurlar, müdürler falan gelirler akşam yemeklerini yerler, içkilerini içerlerdi. Biz de onlara müzik yapardık. Düşünürseniz o gece düşünlere çalardık. Yahut yılbaşı gecesi veya bayram seyranı gibi özel gün ve gecelerde çalardık. Para kazanıyoruz sonuçta. Caz orkestrası olarak bizi bazıları nitelendiriyordu ama öyle değildik biz tabii. Caz başka bir şey. Caz bir müzik fikri sonuçta. Ama bize öyle derlerdi orası ayrı. Halk öyle derdi. Yani orkestranın kendisine caz derlerdi. Hatta benim bir matematik hocam vardı lisede. Bana 'Cazcı Aydoğan' derdi.



Foto 1. 1960'lı Yıllar Sivas. Grup Uranüs üyeleri: Caz gitar Aydoğan Gültaş, elektro gitar Oğuz Kitapçı, davul Cemil Cahit Ertürk, Konturbas Çetin. Aydoğan Gültaş kişisel arşivi.

3.4. Sivas'tan İstanbul'a Uzanan Bir Serüven: 'Altın Mikrofon'

O dönemki adıyla "Türkçe Sözlü Hafif Batı Müziği"ni sevdirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla 1965 senesinde Hürriyet Gazetesi tarafından ilk kez düzenlenen "Altın Mikrofon Yarışması" hiç şüphesiz ülkenin popüler müziğinin de kaderini etkilemiştir. Hem İstanbul hem de Anadolu'dan pek çok müzik grubu bu yarışma sayesinde pop müzik denemelerine başlamışlardır. Sivas da bu şehirlerin başında gelmektedir. Nitekim 1960'lı yılların sonlarına doğru Sivas'taki modern müzik faaliyetlerinin belli bir aşamaya geldiği ve önemli çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Sivas Çimento Fabrikası'nın piyanisti olan ve Sivas'ta ilk piyanistlerden biri olan İlhan Telli, aynı zamanda dönemin genç müzisyenlerine de yol göstermiştir. Hürriyet Gazetesi'nin ulusal düzeyde tertip ettiği ve dönemin en önemli müzik yarışması olan 'Altın Mikrofon'da Sivas'ı temsilen bir grup müzisyenin bu yarışmaya katıldığını (1967) KK-1'in ifadeleriyle öğrenmekteyiz. Sivas'tan sonra 1968 yılında T.P.A.O. Batman Orkestrası'na geçen İlhan Telli'nin, söz konusu yarışmada birincilik ödülü aldığını ve öncesinde Sivas'ta piyano, akordeon gibi sazları icra ederek kendinden sonraki döneme örnek olduğunu KK-1'in aktardıklarından öğrenmekteyiz.

Bizim grubumuz 1967'ye kadar devam etti. 1967 yılında Hürriyet Gazetesi'nin düzenlediği Altın Mikrofon Yarışması'na katıldık. Madımak türküsünü aranje etmiştik. Sivas'tan geldik dediğimizde biraz ilgi yarattık

sanırım. Her sene on grup alıyordu yarışmaya Hürriyet Gazetesi, ancak o yıl 5 gruba düşürdü orkestrayı. Öyle olunca biz ilk beşe giremedik ancak kaçıncı olduğumuzu da sormadık açıkçası. Sivas Çimento Fabrikası'nın orkestrasında İlhan Telli vardı. Daha önce belirttiğim üzere benim de hocam sayılır. Bana akordeonunu falan vermişti. İşte o 1968'de Altın Mikrofon Yarışması'nda birinci oldu mesela. T.P.A.O Batman Orkestrası'nın solistiydi. Âşık Veysel'in "Kara Toprak" parçasını düzenlemişti. Onlar 1967'de de girmişti ama derece yapamamışlardı. Onunla konuştuğumda '*dinledim sizin parçayı güzeldi ama geçişlerde bazı boşluklar vardı. Ondan dolayı kaybettiniz*' dedi bana. 1967'de grup elemanlarımız çeşitli sebeplerden dolayı dağıldı. O sırada da bize Elazığ Şeker'den teklif geldi. Biz de son kez dağılmadan yaz tatilimizi müzik yaparak geçirelim dedik. Gittik 6 ay sezonda çaldık.

3.5. Fabrikalar Bünyesindeki Orkestralar: Cazband Grupları ve Repertuvar

Yalnızca Sivas'ta değil, yurt genelinde popüler olan cazband gruplarına en büyük desteği dönemin devlet destekli fabrikaları bünyesindeki oluşumlar sayesinde güçlendiği anlaşılmaktadır. Gerek canlı müzikler gerek düğünler gerekse özel günler ve hafta sonları eğlencelerinde müzik yapan grupların sadece şehir içinde değil şehirlerarası başka kurumlarda da müzisyen olarak çalıştıkları anlaşılmakta olup, kültür sanat etkinliklerinin önemli bir parçası söz konusu bu fabrikaların bünyesinde yeşerdiği KK-1'in ifadeleriyle gün yüzüne çıkmaktadır. Bu anlamda aşağıda ifade edilen söz konusu fabrikaların yalnızca ticari bir işletme mantığıyla değil, şehrin kültürel inşasında da önemli bir misyon üstlendikleri bir gerçektir:

O zamanlar fabrikaların kendi orkestraları olurdu. Sözelimi; Elazığ Şeker Fabrikası'nın, Malatya Mefruşatçılar Bank'ın, Kayseri Şeker Fabrikası'nın, Kayseri Sümerbank'ın, Sivas Çimento Fabrikası'nın kendi orkestraları vardı. Mesele iyi grupları bu işletmeler transfer ediyorlardı. Ben o dönem hatırlıyorum. Kayseri Sümerbank'ta Sivaslı müzisyenler gidip çalışıyordu. Turhal Şeker Fabrikası'nda yine Sivas'tan Zeki Abi'ler çalışıyordu. Bu fabrikaların bana göre en büyük faydası hiç şüphesiz sosyal fayda sağlamalarıydı topluma. Eğlence hayatı burada şekillenirdi. İşçiler, çalışanlar ve yerel halk buralarda bir nebze olsun nefes alırdı. Eğlenirdi insanlar. Üstelik bu fabrikaların müzik dışında spor kulüpleri de vardı. yani hem müzik hem spor kulüpleri (futbol, güreş takımları) vardı. O bakımdan fabrikalar bana göre Türkiye'nin sosyal hayatına çok şey katmıştır. O dönemler fazla kar amacı gütmedikleri için bunları yapmak da mümkündü. Devlet destek veriyordu vs... Şimdi hepsi özelleşince tabii bu tür şeyler de önemini yitirdi. Biz Dört İşletme'nin orkestrasına girince her Cumartesi gece olurdu. Orada çalışan memurlar, müdürler falan gelirler akşam yemeklerini yerler, içkilerini içerlerdi. Biz de onlara müzik yapardık. Düğün varsa o gece düğünlerde çalardık. Yahut yılbaşı gecesi veya bayram seyran gibi özel gün ve gecelerde çalardık. Para kazanıyoruz sonuçta. Caz orkestrası olarak bizi bazıları nitelendiriyordu ama öyle değildik biz tabii. Caz başka bir şey. Caz bir müzik fikri sonuçta. Ama bize öyle derlerdi orası ayrı. Halk öyle derdi. Yani orkestranın kendisine caz derlerdi. Hatta benim bir matematik hocam vardı lisede. Bana 'Cazcı Aydoğan' derdi. Elazığ Şeker Fabrikası'nda çaldıktan sonra ekibimiz dağıldı. Başka şehre giden arkadaşlar oldu ama ben Sivas'ta kaldım ve müziğe devam ettim. Kutay Ersoy, Oğuz Kitapçı, Ümit Metiner (davul), onlarla tekrar grup kurduk tekrar Dört İşletme'de çalmaya başladık. Ama eski grup kadar uyumlu olamadık. Sonra ben ayrıldım. İlhami Tokgöz, Doğan Tokgöz (ki belediye bandosunda trompet çalardı o zamanlar) ile beraber biz Gaziantep ve Elazığ'daki fabrikaların orkestralarında çalmaya başladık.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, sadece Sivas'ın değil Anadolu'daki küçük ve orta ölçekli şehirlerin pek çoğunda kurulan fabrikalar, yalnızca üretim ve istihdama yönelik değil şehrin müzik ve eğlence hayatının da renklenmesine önemli katkılar sağlamış kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Sivas Çimento Fabrikası'ndaki bu müzikal hareketliliğin bir benzeri Batman'da görülmektedir. ülke çapındaki en popüler olanı 1968 yılında Hürriyet Gazetesi'nin düzenlediği 'Altın Mikrofon' yarışmasında birincilik ödülü olarak ülke genelinde adından söz ettirmiş olan ve Batman Petrol olarak bilinen (T.P.A.O) orkestrası, bu örneklerden biridir. Sivas Çimento Fabrikası ise, Cumhuriyet tarihinde devlet eliyle kurulan 1938'de temelleri atılan ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle kurulması 1943 yılını bulan ilk fabrika olması bakımından ayrıca önemlidir (Yurtoğlu, 2015: 113-164). O dönemki adıyla cazband olarak isimlendirilen bu grupların repertuvarlarına dair bilgileri ise KK-1 şöyle aktarmaktadır:

Şimdi neler çalardık ondan bahsedeyim. Bizim zamanımızda Türkçe pop diye bir şey henüz icat edilmemişti. Yabancı parçalar vardı ki özellikle İtalyanca, Fransızca ve İngilizce parçaları ezberleyip çalışıyorduk. Bu bahsettiğim 1960-65 yılları. O zamanlar şarkı listesi yapıyorduk İstanbul'a giden arkadaşlarımızdan rica edip

45'lik plak getiriyorduk. Sonra Pazar günleri saat 10.00'da TRT'de müzik programları yayını vardı ve 'Hafif Batı Müziği' programı yapılırdı. Biz oradaki parçaları dinleyip liste yapardık sonra plakları temin edince oturur armonisine ve sözlerine çalışırdık. Bu şekilde bir parçayı repertuvarımıza alabilmemiz için en az on beş gün çalışırdık. Sonra aranjman olayı çıkınca rahatladık. Sözler Türkçe oldu artık. Daha sonra Balkan Müzik Festivali vardı ve herkes kendi müziği ile katılacaktı. Ancak Türkçe pop yok. Şanar Yurdatan, Erol Büyükburç, Yurda Erdoğan gibi isimler Milli Orkestra'yı kurup bizim türkülerini aranje etmeye başladılar. "Niksar'ın Fidanları", "Kızılıklar Oldu Mu?" gibi türküler gündeme geldi. Hepimiz çok sevdik, dinledik. Sonrasında ise Anadolu Rock çıktı zaten. İşte o dönemlerde Barış Manço, Cem Karaca gibi isimler de bu akımın öncüleri oldu zaten. Bu sefer halk türkülerini pop aranjleriyle dinlemeye başladı.

1960'lı yıllarda İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde oldukça canlı bir popüler müzik yaşamı devam ederken, küçük ölçekli ve görece daha az gelişmiş şehirlerden biri olan Sivas'ın, Tunceli'ye ilk modern cazband grubu olarak davet edildiğini ve orada bir konser verdiğini KK-1'in aşağıdaki ifadelerinden öğrenmekteyiz. Söz konusu ifadeler ayrıca dönemin repertuarı ve çalgılarıyla ilgili de bizlere detaylı bilgiler sunmaktadır.

...Biz bu grupla Tunceli Emniyet Müdürü'nün oğlunun sünnet düğününe gittik. Senesini tam hatırlayamıyorum ama 1967-1968 olsa gerek (bizi muhtemelen gazetelerden gördü, duydular. Bu Altın Mikrofon Yarışması'na katıldığımızdan dolayı). İyi bir para karşılığı anlaştık doluştuk arabaya gittik. Gitar, kontrbas, davul vs... Tahmin ediyorum ki Türkiye'deki illerden Tunceli'ye pop müzik orkestrası için giden ilk ekip bizizdir. Vardığımızda polis eskortu eşliğinde şehre geldik. Düğün salonu yok burada dediler. Bir kahvehaneyi boşalttılar ayarlarınızı yapın akşam da burada çalın söyleyin dediler. Biz çalmaya başladık fakat herkes bize bakıyor. Kimsenin oynadığı, dans ettiği yok. emniyet müdürü hanımıyla dansa kalkınca birkaç kişi daha eşlik etti. Ama sonra yine oturdular. Baktık olmayacak. Konturbasımız davula geçti, davulcumuz da sahnede çıktı oynadı.

3.6. Dönemin Eğlence Mekânları ve Düğünleri

Müziğin icra edildiği mekânlar sınırlı olmakla birlikte, dönemin ihtiyacını karşılayacak sayıda önemli bazı mekânlar ön plana çıkmaktadır (Foto 2). Bu bağlamda düğünler başta olmak üzere Sivas'ın eğlence hayatına yön veren önemli mekânlar karşımıza çıkmaktadır: KK-1, söz konusu mekânları ve bu mekânlardaki repertuarı bizlere şöyle aktarmaktadır:

Benim hatırladığım o dönem; 50. Yıl Düğün Salonu, Belediye Düğün Salonu, Dört İşletme Düğün Salonu ve Derya Düğün Salonu (Derya Sineması aynı zamanda) ve Omay Düğün Salonu vardı. O dönem salonlarda önce orkestra çıkardı. Dans orkestrası. Dans orkestrası parçaları bağlardı ara vermeden. Dört tane bolero çalarsak, mambo veya çaça ritmine geçer en sonunda rock'ın roll veya twist ile program sona ererdi. Onlar inince Türk sanat müziği heyeti çıkardı ince sazlarla. Bu Belediye Düğün Salonu'nun formatı idi. Mesela Dört İşletme'de Türk halk müziği de vardı. Ömer Şan, Ahmet Güler gibi isimler gelir söylerdi düğünlerde. Düğün sahibi isterse halay ekibi getirirdi. O isteğe göre değişirdi. Hatta Sivas'ın ilk oteli olan Köşk Otel'de 1968-1969'larda ilk açıldığında biz müzik yapardık. Hem Dört İşletme'de hem orada çalardık. Bazen İstanbul'dan sanatçılar da gelirdi hatta. Defileler olurdu yine.

İkinci nesil müzisyenlerinden olan bir başka kaynak kişi (KK-2) Sivas'taki düğün ve eğlencelerde pop müzik orkestralarını ve dönemin eğlence mekânlarını bizlere şu bilgilerle aktarmaktadır:

Devlet Demir Yolları'nın içinde Atölye Sineması vardı. Hafta sonları o sinemada kadınlar günü veya balolar olurdu. Orada çalardık. Zaten Sivas'ta düğünler de 09.00'da başlar, 12.00'de biterdi. Sabah düğünü veya köylü düğünü derdik biz ona. 13.00'da başlayıp 17.00'de biten düğünlere öğlen düğünü ki ona da mahalle düğünü derdik. Bir de akşam düğünü vardı. Onlara da sosyete düğünü derdik. Hatta akşam düğünlerine biraz daha özen göstererek balo havası verirdik. İnsanlar çok süslü püslü gelirdi. Bu akşam düğünlerinin bir kısmı da yemekli olurdu. Günde üç düğün çaldığımız oluyordu. Sabah düğünleri genelde köy düğünleri olurdu. Sabahları bizim için de prova mahiyetinde olurdu. Yeni parça geçerdik. Öğlen düğününde pekiştirirdik akşam düğününde de tam olarak çalacak vaziyete gelirdik. Potpuri tarzında şarkılar yapardık ilk başta halk müziği ile ilgili. Biz yaklaşık 40-45 dk. kalırdık sahnede sonra başka ekip devam ederdi. Bu sahnelerde çok kişi yetişti. Repertuvarında Edip Akbayram, Ersen ve Dadaşlar, Cem Karaca, Barış Manço parçalarını okurduk. Şu da önemli; özellikle köyden gelenler düğün salonunda gitar, bateri gördüğünde koşarak sahneye gelir gitarı, davulu merakla incelerdi. Bu nedir? diye bakardı adeta. Çünkü hayatında ilk kez düğün salonuna

gelmiş ve orkestra sazları görmüş. Sabah düğünleri genellikle böyle idi. Bizim ekipte davul (Suat Gören), bas gitar, solo gitar, saksafon vardı. Bu ekibin hepsinin başka meslekleri vardı. Kimi demiryollarında idi, kimisi öğretmendi. Müzik daha meslek haline gelmemiştii açıkçası. Çimento Fabrikası'nın orkestrası vardı ben hatırlıyorum. Oradaki insanların düğünlerini yaparlardı, insanlar eğlenir müzik dinlerdi. Ama şehre uzaktı tabii orası.



Foto 2. 1978 Sivas. Derya Düğün Salonu. Grup Doremi/Yavuz Başar ve orkestra arkadaşları. (Yavuz Başar Kişisel Arşivi)

Dönemin eğlence kültürü düğün salonlarındaki müzik etkinliklerinin yanı sıra yukarıda da bahsedildiği üzere şehrin bünyesindeki fabrika orkestralarının orkestralarıyla şekillendiği anlaşılmaktadır. Düğün salonlarının sayısal olarak artış gösterdiği 1970'li yıllarda insanların ilk kez klavye ile tanıştığını ve artık orkestralarda bu çalgının yer aldığını görmekteyiz (Foto 3). KK-2 bu anlamda şu tarihsel bilgileri aktarmaktadır:

Mesela Sivas'ta ilk klavyeyi biz getirdik 50. Yıl Düğün Salonu'na. Mersin Taşucun'ndan almıştık klavyeyi. Hatta araç bulamadık getirmek için. Düğüne yetişelim diye bir taş kamyonunun kasasında getirmiştik. Sene 1977-1978. 1980 senesinde Edip Akbayram Tıp Balosu için Sivas'a geldiğinde Strakastır marka bir gitarı vardı ve bunu bize bırakmıştı. Sezen Aksu'da gelmişti mesela. O dönemler 20'li yaşlarında. Dönemin başka ünlüleri de gelirdi. Bunlar Omay ya da Heriş Sineması'nda program yaparlardı. Süleyman Çanka Çarşısı'nda 'Piknik' adında bir kafeterya vardı. Üstü İstanbul Bankası, altı Piknik Kafe. Zenginlerin düğünlerini orada çalardık mesela.



Foto 3. 1981-Sivas. Sezen Aksu, Yavuz Başar (arka sıra sol) ve arkadaşları (Yavuz Başar Kişisel Arşivi).

Sivas'ın eğlence ve düğün hayatından önemli mekânlarını, dönemin mevcut repertuarını ve orkestra çalgılarını anlatan KK-2, KK-1'in anlattıklarına destekleyecek biçimde şöyle aktarmaktadır ve detaylandırmaktadır:

Yaklaşık 19 yıl Sivas'ta müzisyenlik yaptım. Bunun yanında futbol da oynuyordum ve spor gazeteciliğine başladım. Bu dediğim lise yıllarım. 1969 yılında Belediye Düğün Salonu'nda müziğe başladım. 1989'a kadar da Sivas'ta müzik yaptım. Sonra Antalya'da devam ettim müziğe. O dönem Belediye Düğün Salonu'ndan başka düğün salonu yoktu fakat sonrasında Afyon Sokağı'nda Esnaf lar Düğün Salonu açıldı. Çok ihtiyaç olursa Halk Eğitim'in salonunda düğün yapılırdı. Sonrasındaysa Emek Düğün Salonu, 50. Yıl Düğün Salonu, Kepçe Düğün Salonu açıldı peş peşe. Hatta bunlar bile yetmeyince sinema salonları düğün salonu olarak kullanılmaya başlandı. Mesela Omay Sineması Omay Düğün Salonu oldu. Heriş Sineması, Heriş Düğün Salonu oldu (Foto 4). O yıllarda, yani 1980'li yılların başından bahsediyorum.



Foto 4. 1975 Sivas Halk Eğitimi, solist Yavuz Başar (Yavuz Başar Kişisel Arşivi).

4. Sonuç

Kaynak kişilerden derlenen bilgiler ve dokümanlar kapsamında 1933 yılından başlamak üzere; Halkevi bünyesindeki müzikal faaliyetler, Belediye bünyesindeki bando takımları ve kamu destekli fabrikalardaki müzik grupları, Sivas'ta popüler müzik kültürünün en önemli unsurları olarak değerlendirilmelidir. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm dünyada ve ülkemizde geleneksel sanat kalıplarının yerini giderek modern ve güncel standartlara bıraktığı bir dönemde otantik kimliğiyle ön plana çıkan Sivas'ta modern müziğin evrensel dinamikleri takip etmesi ve mevcut müzik kültürünü farklı açılardan beslemesi oldukça önemli bir olgudur. Bu bağlamda Sivas'ta 'cazband' adıyla anılan ve özellikle 1960'lı yılların hemen başında başlayan pop müzik çalışmalarında birinci ve ikinci nesil müzisyenlerden derlenen bilgiler, Sivas'ta pop müziğin başlangıç dönemlerine dair çok kritik tarihsel olguları bizlere sunmaktadır. Nitekim izleri Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde askeri bando takımları ile atılan ve sonrasında 1933 yılında faaliyetlere başlayan Sivas Halkevi bünyesindeki Batı müzik çalışmaları, zamanla şehirde modern müzik çalışmalarının da başlamasına vesile olmuştur. Yanı sıra Belediye bünyesinde kurulan Bando takımlarının şehrin popüler müzik hayatına yön verdiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada elde edilen bilgiler ışığında; Sivas'ta XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren popüler müziğin başlamasında en önemli etken olarak ise Sivas 59. Er Eğitim Tümeni'nde müzisyen olarak görev yapan askerlerin çalışmaları gelmektedir. Bu açıdan asker kökenli müzisyenlerin Sivas'ta popüler müziğin ilk nüvelerini oluşturduğu ve genç müzisyenlere destek olduğu anlaşılmaktadır. Önemli bir diğer konu ise Sivas'ta yer alan ve Cumhuriyetin ilk yıllarından izler taşıyan kamu fabrikalarıdır. Nitekim Sivas Çimento Fabrikası ve Sivas CER Atölyesi bünyesindeki müzik grupları, şehirde hem sosyal hem de kültürel anlamda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Piyano, saksafon, kontrbas, klavye ve gitar gibi dönemin en modern sazlarını bünyesinde barındıran cazband grupları (Grup Uranüs, Grup Doremi) tarafından 1960'lı yıllarda çeşitli mekânlarda orkestralar kurularak, düğün ve canlı müzik gibi faaliyetler kapsamında yabancı şarkılar seslendirilmiştir. 1970'li yıllar 'Anadolu Pop' akımının doğduğu yıllar olarak kabul edildiğinde, söz konusu müzik gruplarının repertuarları da zamanla Barış Manço, Cem Karaca ve Edip Akbayram gibi dönemin kült isimlerinin repertuarlarıyla şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1960 ve 1970'li yıllarda Belediye Düğün Salonu, Esnaflar Düğün Salonu, 50. Yıl Düğün Salonu ve Derya Düğün Salonu gibi mekânlarda müzik yapan cazband gruplarının varlığı da dikkat çekicidir. Dönemin yerli ve yabancı popüler repertuarının yanı sıra halk müziği ve sanat müziği parçalarının da olduğu bu mekânlar artan ihtiyaçlara paralel zamanla genişlemiş ve sinema salonları da (Omay Düğün Salonu, Heriş Sinema Salonu) zaman zaman düğün salonu olarak Sivas'ta popüler müziğin mekânları haline gelmiştir. Dolayısıyla Sivas Çimento Fabrikası ve Sivas Cer Atölyesi gibi işletmeler pop grupları (cazband) için birer canlı müzik merkezleri haline gelirken, düğün salonları ve sinema salonları da 1960-1980 yılları arasında popüler müzik grupları için önemli bir faaliyet alanı olarak işlev görmüşlerdir. Çeşitli etkinlikler kapsamında Sezen Aksu, İlhan İrem ve Edip Akbayram gibi dönemin popüler sanatçılarının da konserler verdiği Sivas, hem repertuar hem de çalgı çeşitliliği açısından bakıldığında oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Kontrbas, elektro gitar, bas gitar, klavye (1977 sonrası) ve saksafon gibi modern sazları bünyesinde bulunduran cazband grupları, 1960 ve 1980'li yıllar arasında Sivas'ın düğün, eğlence ve kültür-sanat hayatına çeşitlilik ve zenginlik katması bakımından önemlidir.

Kaynaklar

- Aşkun, V. C. (1943). *Sivas folkloru I-II*. Sivas: Kamil Matbaası.
- Balkılıç, Ö. (2009). *Cumhuriyet, halk ve müzik-Türkiye'de müzik reformu 1922- 1952*. Ankara: Tan Kitabevi Yay.
- Bengi, D. (2022). *60'lı yıllarda türkiye: sazlı cazlı sözlük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Erdoğan G. (2021). *XX. yüzyıldan günümüze Sivas'ta musiki hayatı*. Ankara: Duvar Yayınları.
- Erdoğan G. (2019). *Müzik, gelenek ve temsil: Sivas'ta davul-zurna geleneği ve temsilcileri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Karahasanoğlu, S. ve Yavuz, E. D. (2015). *Müzikte araştırma yöntemleri*. İ.T.Ü. Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Yayınları.
- Mert A. (2022). *XX. yüzyılda sivas'ta klasik türk müziği*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Önge, S. (2017). *Ortayayla ve 4 Eylül dergilerine göre Sivas halkevi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Şener, T. (2009). Musikişinas Arşivist Rıfat Kaya İle Söyleşi. *Hayat Ağacı Dergisi*, 13(48-55).
- Şener, T. (2019). *Tabirin sığmaz kaleme, Sivas söyleşileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yönetken Halil Bedii (2006). *Derleme notları I. kitap; anadolu'da geleneksel müzik yaşamı üzerine notlar (1937-1952)*. Ankara: Sun Yayınevi.
- Yurtoğlu N. (2015). Kalkınmanın Önemli Bir Unsuru: Kuruluşundan 50. Yılına Türkiye'de Çimento Sanayii (1910-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. (31), 113-164. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/44030/542470>
- Yükselsin, İ. (2015). Bir 'kültürel aracı' olarak muzaffer sarısözen ve erken cumhuriyet döneminde türk halk müziği'nin yeniden inşasındaki rolü. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (14), 77-90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203780>

Kaynak Kişiler

- Aydoğan Güldağ (1944 doğumlu, gitarist, görüşme şekli: telefon)
- Yavuz Başar (1951 doğumlu, solist, görüşme şekli, yüz yüze)

Gazeteler

- Kızılırmak, 08 Ağustos 1929
- Kızılırmak, 15 Aralık 1939
- Kızılırmak, 25 Şubat 1939
- Kızılırmak, 23 Mayıs 1943

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Munzur Üniversitesi Etik Kurulu'nun 25/08/2020 tarih ve E.11522 sayı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



**GELEN PAZARLAMANNIN AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA, MARKA
BİLİNİRLİĞİ VE SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ***

*The Impact of Inbound Marketing on Word of Mouth, Brand Awareness, and Purchase
Intention*

Ahmet KIRMIZIBİBER¹ ve Salih YILDIZ²

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, akirmizibiber@atauni.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8528-1600

²Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Gümüşhane, salihyildiz@yahoo.com, orcid.org/0000-0002-1002-5960

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

30.09.2022

Kabul/Accepted:

12.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1182416

Anahtar Kelimeler

Gelen Pazarlama, Ağızdan

Ağıza Pazarlama, Marka

Bilinirliği, Satın Alma

Niyeti

ÖZ

Bu çalışma gelen pazarlamayı tanımlayarak pazarlama çabaları üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın hedef kitlesini herhangi bir ürün ya da hizmet satın almadan önce internet üzerinde araştırma yapan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırma verileri online anket aracılığıyla toplanmıştır. Toplanan verilerin güvenilirlikleri Cronbach Alfa Katsayısı ile geçerlilikleri ise Faktör Analizi ile test edilmiştir. Oluşturulan hipotezler Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde genel olarak gelen pazarlamanın (görünürlük yönetimi, aktif dinleme, topluluk oluşturma ve canlı iletişim) ağızdan ağıza pazarlama, marka bilinirliği ve satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oluşturulan hipotezlerden yalnızca "Bir firmanın canlı iletişiminin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır." hipotezi desteklenememiştir. Yerli literatürümüzde konu ile ilgili sınırlı sayıda çalışmanın bulunması, yabancı literatürde ise konunun genelde nitel olarak ele alınmış olması ve nicel çalışmaların az sayıda olması çalışmanın literatür için önemini ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonuçlarının ayrıca uygulayıcılar açısından bakıldığında, günümüz dijital çağın koşullarında işletmelere yol gösterip olumlu geri dönüşümler kazandırması noktasında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

This study aims to define inbound marketing and determine its impact on marketing efforts. The target audience of the research consisted of consumers who researched on the internet before purchasing any product or service. Research data were collected through an online survey. The reliability of the collected data was tested with the Cronbach Alpha Coefficient and the validity was tested with Factor Analysis. The hypotheses created were tested with the Structural Equation Model. As a result of the analysis, it was concluded that inbound marketing (visibility management, active listening, community building and live communication) had a positive effect on word of mouth, brand awareness and purchase intention. Of the hypotheses created, only "A company's live communication has a positive effect on purchase intention." hypothesis was not supported. The limited number of studies on the subject in our domestic literature, the fact that the subject is generally handled qualitatively in the foreign literature and the few quantitative studies reveal the importance of the study. When the results of the study are also considered from the point of view of the practitioners, it is thought that it will provide important contributions to the businesses in the conditions of today's digital age, in terms of guiding them and providing positive feedback.

Keywords

Inbound Marketing, Word

of Mouth, Brand

Awareness, Purchase

Intention

Atf/Citation: Kırmızıbiber, A. ve Yıldız, S. (2023). Gelen Pazarlamanın Ağızdan Ağıza Pazarlama, Marka Bilinirliği ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(233-250).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet KIRMIZIBİBER, akirmizibiber@atauni.edu.tr

* Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Ahmet KIRMIZIBİBER tarafından "Gelen Pazarlamanın Ağızdan Ağıza Pazarlama, Marka Bilinirliği ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi" başlığı ile tamamlanarak 27.07.2021 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Sürekli olarak değişen hayat şartları, gelişen teknoloji ve diğer koşullar beraberinde pazarlamanın da gelişimini ve pazarlama çabalarının değişimini mecbur bırakmaktadır. Bu düzen içerisinde ayakta kalmak isteyen işletmeler, pazarlama faaliyetlerini çağın gerekliliklerini karşılayacak şekilde yürütmek durumundadırlar. Rakiplerinden daha kısa sürede çevreye tepki gösterip daha etkileyici bir pazarlama stratejisi oluşturmak isteyen işletmeler, günümüz koşullarında eş zamanlı olarak birden fazla platformda faaliyetlerini devam ettirmek zorundadırlar. En kolay yoldan tüketiciye ulaşmak için en doğru yolu bulup kullanmak işletmelerin amaçları arasında yer almaktadır.

Tüketicilerin vakitlerinin çoğunu harcadıkları alanlar daima işletmelerin ilgi odağı olmuştur. Çünkü bu sayede hedef kitleye daha kolay ulaşma imkânına sahip olurlar. Günümüzde bu ifadeyi en iyi karşılayan ve akla ilk gelen alan internet ortamıdır. Teknolojik gelişmeler gerçek dünyayı hızla sanal dünyaya taşımıştır. İnsanlar günlük işlemlerin çoğunu artık internet üzerinden gerçekleştirmektedirler. 7 gün 24 saat aktif olan sanal ortam elbette içerisinde sayısız fırsatlar barındırmaktadır.

Değişen pazarlama şartlarında geleneksel pazarlama stratejileri artık yetersiz kalmaya başlamıştır. Buna paralel olarak elektronik ticaretin hacmi de günden güne artmaktadır. Ticari faaliyet gösteren işletmelerin neredeyse tamamı elektronik ticarete yönelmiştir veya başka bir deyişle ayakta kalmak için yönelmek zorunda kalmıştır. Yani tüketicilerin daha çok zaman geçirdiği ve tercih ettiği internet, varlık göstermek isteyen işletmeler için bulunulması zorunlu olan bir mecra haline gelmiştir. Bu varlığın neticesinde maliyetler düşürülmüş, kârlılık yükseltilmiş, iletişim kurulması kolaylaştırılmış, hedef kitleye ulaşma imkânı sağlanmış, fiziki olarak ulaşılamayacak tüketicilere oldukça hızlı bir şekilde ulaşma imkânı elde edilmiş ve zaman daha verimli kullanılmıştır.

Geleneksel pazarlama stratejilerinden olan TV, radyo, dergi ve gazetede yayınlanan tek taraflı reklamlar artık tüketicilerin ilgisini çekmemekte hatta onları rahatsız ederek canlarını sıkmaktadır. Bu tür reklamlar ile karşılaşan tüketiciler bunlardan kaçınarak uzaklaşmanın yollarını aramaktadır. Bu tür reklamların maliyetlerinin yüksek olmasının yanı sıra yeterince de verim elde edilememesi kullanımının azalmasına yol açmıştır. İşletmeler verimsizleşen geleneksel pazarlama stratejilerinden vazgeçerek çağa ayak uyduran dijital pazarlama stratejilerini tercih etmişlerdir.

Dijital pazarlama stratejilerinden bir tanesi olan gelen pazarlama da bu çalışmanın konusu olmuştur. İnsanların elinden hiç düşmeyen akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar ve buna benzer nice elektronik cihazlar ile internetin hayatın her alanına yayılmış olması gelen pazarlamanın büyüklüğünü ve önemini kanıtlayan göstergeler olmaya yeterlidir. Yeni neslin bu cihazlara olan ilgi ve alakası, olası müşteri profili hakkında bilgiler sunmaktadır. Geleneksel kalıplarından sıyrılarak çağını doğru yorumlayabilen işletmeler, yeni tüketicilere hitap etme yeteneğine kavuşabilirler.

İnsanlar herhangi bir konuda, günün herhangi bir zamanında ve herhangi bir yerde akıllarına bir şey takıldığında veya bir bilgi aradıklarında ilk başvurdukları yer internettir. Tüketiciler de aynı şekilde bir ürün veya hizmet satın alma kararı vermeden önce ilk internete başvurumaktadırlar. İşte gelen pazarlama bu aşamada devreye girmektedir. Daha bilgi arayışı aşamasında olan tüketicinin ilgisini çekip, onu potansiyel müşteriye dönüştürme çabası içerisindeydir. Satın alma kararı aşamasına kadar gerçekleşen bütün aşamalara etki ederek tüketicileri ikna etme içerisindeydir. Geleneksel pazarlama ile arasındaki en büyük fark budur. Geleneksel pazarlama da işletme tüketiciyi bulma arayışındayken, gelen pazarlama da işletme tüketici tarafından bulunmayı istemektedir. Geleneksel pazarlamanın yaptığı gibi geniş kitleleri hedef almaz, daha çok özele odaklanarak bireysel düzeyde kalır. İletişim kurmayı başardığı kişiler ile tek taraflı iletişim yerine çift taraflı iletişim kurmaya çalışır.

Çalışmada yukarıda kısaca tüketiciler ve üreticiler için öneminden bahsedilen gelen pazarlama ele alınmıştır. Gelen pazarlamanın tanımı yapılarak giderek artan önemi aktarılmak istenmiştir. İşletmelerin pazarlama çabaları üzerindeki olumlu etkileri uygulamalı olarak elde edilen veriler ışığında göstermek amaçlanmıştır. Bu sayede çalışmanın uygulayıcılar için fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca literatürde konunun yeterince yer edinemediği anlaşılmıştır. Genel hatlarıyla bir bütün olarak ele alınan gelen pazarlama nitel açıdan incelenmişken, konu ile ilgili olarak yapılan nicel çalışma sayısı çok azdır. Çalışmanın literatüre bu nedenle katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Gelen Pazarlama

Geleneksel pazarlamadan dijital pazarlamaya dönüşümün gerçekleştiği dönemlerde ilk defa gelen pazarlama (Inbound Marketing) ifadesini 2006 yılında HubSpot yazılım şirketi kurucuları Brian Halligan ve Dharmesh Shah gündeme getirmiş ve yaygınlaştırmıştır. O günden günümüze dijital ortamda gelen pazarlama hızla büyümüştür. Tüketiciler ile karşılıklı ilişki kurarak onları ürünlere ve işletmeye çeken bir politika izlenmektedir (HubSpot, 2020). Merkezine tüketiciyi koyan bu yeni yapı içerik pazarlaması, sosyal medya araçları, arama motoru optimizasyonu, web seminerleri ve blog sayfaları gibi dijital imkânları kullanarak tüketicileri işletmeye çekmeyi, müşteri adayları oluşturmayı ve marka bilinirliğini artırmayı amaçlamaktadır (Cornen, 2018: 12). Gelen pazarlama, işletmelerin tüketicilere sadece tanıtım yaparak ulaşma yerine tüketicilerin çeşitli yöntemlerle işletmeyi bulmasına olanak tanıyan yeni bir yaklaşımdır (Ageeva, 2020: 1). Tüketiciler ile birlikte pazarlama veya birlikte değer oluşturma şeklinde kısaca ifade edilebilen gelen pazarlama bu sayede verimliliği ve etkililiği artırarak bütün halde pazarlama faaliyeti oluşturur (Lusch ve Vargo, 2009: 9). Aşağıda gelen pazarlama unsurları detaylı olarak ifade edilmiştir.

2.1.1. Görünürlük Yönetimi

Tüketiciler herhangi bir konu ile ilgili araştırmalarını ilk önce arama motorlarını kullanarak gerçekleştirmektedirler. Arama motoru ile yapılan araştırmalarda ilk sıralarda görünen siteler son sıralarda kalan sitelere göre daha fazla ziyaret edilme oranlarına sahiptirler. Ayrıca arama motoru sonuçları, tüketicilerin alternatifleri değerlendirme süreçlerini de kısıtlamaktadır (Kim vd., 2011: 24). İşletmeler arama sonuçlarında üst sıralarda yer almak için, Arama Motoru Optimizasyonunu (SEO-Search Engine Optimization) ve Pazarlamasını (SEM-Search Engine Marketing) kullanmaktadırlar. Bu sayede anahtar kelimeler ve belirli bazı terimler sayesinde internette ürün araması yapan tüketiciler tarafından fark edilebilirler (Casas, 2015: 29). Arama Motoru Optimizasyonunun en kısa şekilde tanımı, bir web sitesinin anahtar kelimeler ile gerçekleştirilen arama sonuçlarında üst sıralarda yer almasının sağlanmasıdır (Yalçın ve Köse, 2010: 488). Bu tanımdan yola çıkarak Arama Motoru Pazarlaması da, arama sonuçlarında sitenin görünürlüğünü yükseltmeye uğraşan yaklaşım olarak ifade edilebilir (Royo-Vela, 2016: 148; Moran ve Hunt, 2008; Ramos ve Cota, 2008).

2.1.2. Aktif Dinleme

Genel olarak sosyal destek sağlayıcısı ve danışmanlık olarak kabul edilen aktif dinleme, karşı tarafa düşüncelerini anladığını ve onu önemsendiği mesajını iletir (Weger vd., 2014: 24). Dijital pazarlama da yüz yüze iletişimin yok denecek kadar az olması, konunun çevrimiçi işletmeler için ne derece önemli olduğunu göstermektedir (Jonsdottir ve Fridriksdottir, 2020: 183). Aktif dinlemenin gelen pazarlama içerisindeki konumu, daha önce dikkati çekilerek siteye gelen tüketiciler ile karşılıklı iletişimin kurulmasını sağlamak ve onların isteklerine göre içerik oluşturarak sağlıklı ve güçlü bir bağ kurmaktır (Patrutiu-Baltes, 2016: 62). Bir işletme için tüketici ile nerede, ne zaman ve nasıl iletişim kuracağını doğru saptamak, tüketicinin yaşamış olduğu deneyimi ve tüketicinin memnuniyetini etkileyeceği için dikkat edilmesi gereken bir konudur (Cornen, 2018: 23). Pazarlama için dinleme yoksa tüketici ile iletişim de yoktur. Ayrıca dinleme tek yönlü veya pasif yapıda da olamaz. Bunun nedeni ise mesajı ileten daima karşı tarafça anlaşıldığını kavrayabilmek için herhangi bir işaret veya bir karşılık bekler (Kouchesfahani vd., 2019: 364; Clark ve Brennan, 1991).

2.1.3. Topluluk Oluşturma

İhtiyacı ortaya çıkan tüketiciler, aradıkları ürün ve/veya hizmet hakkında ulaşabildikleri kadar bilgiye ulaşmak isterler. Bilgi arayışı yalnızca satın alma aşamasında olmayıp, diğer aşamaları da kapsamaktadır. İşletmeler tarafından oluşturulan reklamlardan ziyade tüketicinin çevresinden öğrendikleri karar vermede daha etkilidir (Jorgensen, 2012: 510). Bilgi arayışının yanı sıra tüketiciler kendi bilgi ve deneyimlerini diğer kişilere aktarmak, kullandıkları ürün ve/veya hizmetin üçüncü kişilerce bilinmesini sağlamak ve onların fikirlerini almak isterler (Girona ve Korgaonkar, 2014: 571). Topluluk oluşturma, online oluşturulan forum sayfalarını desteklemek veya sıfırdan oluşturup, tüketicileri ürünlere/hizmetlere ya da markaya yönlendirmek için yürütülen faaliyetlerdir (Kozinets vd., 2010: 74). Herhangi bir topluluğa dahil olan tüketiciler; ağızdan ağıza

pazarlama yaparak ve marka sadakati oluşturarak firmanın başarısına katkı sağlar ve geri bildirim yaparak işletme için yarı zamanlı çalışan pazarlama elemanına dönüştür (McAlexander vd., 2002: 51). Bu nedenle işletmeler, oluşan toplulukların devamlılıklarına destek olmalı ve artan sayıda kişiye ulaşarak faaliyetlere devam etmek için çaba göstermelidir (Schau vd., 2009: 41).

2.1.3. Canlı İletişim

İşletmelerin tüketicilerin dikkatini çekip sitelerini ziyaret ettirmeleri, sonuç elde etmek için tek başına yeterli değildir. İşletme siteye çektiği ziyaretçisini, açılış sayfasının kalitesi ve sunduğu cezbedici teklifler ile ilişkisini derinleştirmeli ve satın alma kararı öncesi tüketiciyi etkilemelidir (Caragher, 2013: 9). Tüketicileri etkilemenin ve satın alma niyetlerine etki etmenin bir yolu da canlı iletişimidir. Bu platform fiziksel olarak işletmede bulunmayan çevrimiçi tüketiciye ürünleri tanıma, bilgi sağlama ve deneme imkânı sunarken, pazarlamacıya da eş zamanlı danışmanlık yapma imkânı tanımaktadır (Zhang vd., 2020: 657). İnternet kullanıcıların dikkatini durağan resimlerden ziyade hareketli videolar daha çok çekmektedir. Bunun nedeni ise, videonun gerçek zamanlı etkileşime daha çok olanak tanınmasıdır. Bu sayede satın alma kararı daha fazla etkilenir. Canlı videolar, işletmeyi yerellikten kurtararak sınırlarını aşmasını ve fiziksel olarak ulaşamayacağı tüketicilere erişim imkânı sağlar (Kapp ve Wingate, 2012: 21).

2.2. Gelen Pazarlama ile Geleneksel Pazarlama Karşılaştırması

Pazarlamada kullanılan yöntemler teknolojik gelişmelerden tabii olarak etkilenecek değişikliklere uğramıştır. Tüketicilere gönderilen mesajlar geleneksel pazarlama da tek yönlü iletişime dayalı TV ve radyo gibi araçlar ile iletilmektedir. Bu tür mesajlarda tüketicilerin kafalarının karışması, tüketicinin mesaja dikkat göstermemesi ve tüketicilerin bu tür mesajlardan sıkılarak ortadan kaldırılabileceği geleneksel pazarlamanın zayıflamasına neden olmuştur (Opreana ve Vinerean, 2015: 30). Tüketicileri alakalı içerikler ile dikkatlerini çekmeye çalışan gelen pazarlama, bununla da kalmayıp satın alma yolunda olan tüketiciye her aşamada arkadaşlık eder. Sosyal medyayla, blog sayfalarıyla, arama motorlarıyla ulaşmaya çalıştığı tüketicileri, ihtiyaçlarına ve isteklerine uygun olarak içerik üretmek elde tutmaya ve bu sırada çift yönlü iletişim ile güven inşa ederek satın alma kararını etkilemeye çalışır (Halligan, 2019). Geleneksel pazarlama da işletmenin sahip olduğu strateji ile ürün ön plana çıkarken, gelen pazarlama da tüketiciler ürünlerin önünde yer almaktadır (Patrutiu-Baltes, 2016: 61). Kısa vadede hızlı bir şekilde sonuç almaya odaklanan geleneksel pazarlamanın aksine gelen pazarlama uzun vadede tüketiciler ile sağlam bağlar kurarak sonuca ulaşmak ister (Bleoju vd., 2016: 5525). İki pazarlama stratejileri arasındaki en belirgin farklardan bir tanesi de tüketicilere ulaşma şeklidir. Gelen pazarlama ile müşteriler işletmeye çekilmek istenir. Başka bir deyişle müşteriler tarafından bulunmak istenir. Geleneksel pazarlama ise tam tersi istikamette yol alır. Tüketiciler tarafından bulunmaktan ziyade tüketicileri bulmaya odaklanır (Zilincan, 2015: 506).

2.3. Ağızdan Ağıza Pazarlama

Piyasalarda mevcut veya piyasalara yeni sunulmuş olan ürün/hizmet hakkında tüketiciler arasında fikir alışverişinin en eski yöntemlerinden bir tanesi ağızdan ağıza pazarlamadır (Goyette vd., 2010: 6). Silverman (2011) ağızdan ağıza pazarlamayı genel olarak, ürün ve hizmetler hakkında üreticisinden bağımsız şekilde tüketiciler arasında yapılan resmi olmayan değerlendirme ve bilgi alışverişi olarak tanımlamıştır. Ağızdan ağıza pazarlama işletmeler için değerli bir kaynaktır. Tüketicileri güvencikleri çevreleri kadar etkileyebilecek farklı bir pazarlama stratejisi bulmak oldukça zordur. Bilginin yakın dosttan gelmesi tüketicinin bilgiyi doğru olarak kabul etmesinde ve ikna olmasında çoğu zaman yeterli olabilmektedir (Palmer vd., 2011: 61). Teknoloji ile birlikte ağızdan ağıza pazarlama sosyal mecralarda kendine fazlaca yer edinmiştir. Çevrimiçi topluluklar sosyal medyada geçmiş deneyimleri ile alakalı rahatlıkla bilgi paylaşımında bulunurken gereksinim duydukları bilgileri de yine aynı yerden edinebilmektedirler (Hennig-Thurau vd., 2010: 317).

Ağızdan ağıza pazarlama olumlu ve olumsuz olmak üzere iki türde yapılmaktadır. Tüketicilerin ürün veya hizmeti daha önce deneyimlemiş ve süreç sonucunda olumlu ifadeler kullanan diğer tüketicilerin düşünceleri ile güven duyguları yükselir. Oluşan bu güven ortamı tüketicilerde pozitif duyguların gelişmesine yardımcı olur (Kuo vd., 2013: 182). Kendilerini markaya yakın hisseden, marka ile uyumlu olduğunu düşünen ve

zihinlerinde olumlu bir marka imajına sahip olan tüketiciler, tutkunu oldukları ürün veya hizmet hakkında çevrelerine düşüncelerini gönüllü olarak paylaşır ve olumlu ağızdan ağıza pazarlamacı olarak işletmeye hizmet ederler (Maisam ve Mahsa, 2016: 34). Tüketiciler arasında ürün ve hizmet hakkında dolaşan negatif düşünceler olarak ifade edilen ve ürünü kötülemeyi, ürün ile alakalı şikâyeti dile getirmeyi ve süreç sonucu oluşan tatminsizliği dile getirme olarak tanımlanan olumsuz ağızdan ağıza pazarlama, işletmelere zarar verici bir durumdur. İşletmenin imajına ve kârlılığine negatif etkisi bulunmaktadır (Dalzotto vd., 2016: 418). İşletmeler için etkileri oldukça fazla olan olumsuz ağızdan ağıza pazarlamanın önüne geçmek için, ilgili kişilerin şikâyetleri iyi analiz edilmeli ve öncelikle bu tarz iletişime neden olan şeyin kaynağının tespit edilmesi gerekir (Cheng vd., 2006: 109).

2.4. Marka Bilinirliği

Hatırlatıcı olmasının yanı sıra tanınırlığı da artıran bilinirlik, rakiplerden markayı farklılaştıran başarılı bir pazarlama stratejisidir (Alhaddad, 2015: 73). Aaker (1991) marka bilinirliğini, markanın sahip olduğu değerden önce yer aldığı ve markanın tüketici zihnindeki algısı olarak tanımlarken, Keller (2008) marka bilinirliğini, tüketicilerin markayı hatırlaması veya hatırlamaması, markayı bilmesi veya bilmemesi şeklinde tanımlamıştır. Tüketiciler bazı durumlarda ürün ve/veya hizmet hakkında yeterli derecede bilgi toplama imkânına sahip olamayabilirler. Bu noktada bilinir olan markalar satın alma niyeti üzerinde önemli etkiye sahip olmaktadır (Homburg vd., 2010: 204). Yüksek seviyelerde satın alma oranına sahip olmak isteyen işletmeler, markalarının güvenilir ve bilinir olduğunu temin altına almak zorundadırlar. Bilinirlik algılanan riski azaltmaktadır, bu nedenle marka bilinirliği tesis etmek işletmelerin pazarlama amaçlarından bir tanesidir (Wang ve Yang, 2010: 185). Günümüz koşullarında işletmeler yeni ürünlerini piyasalara sürdüklerinde tüketicilere kendilerini gösterebilmek için sosyal medya platformlarını tercih etmektedirler. Sosyal medya ürün hakkında farkındalık oluşturmak için destek oluşturmaktadır (Tritama ve Tarigan, 2016: 13).

2.5. Satın Alma Niyeti

Herhangi bir ürün veya hizmet satın alımı aşamalarında harcanan zaman, çaba ve para satın almanın tüketici için önemini ortaya koymaktadır (Saleem vd., 2015: 22). Keller (2001) satın alma niyeti ile ilgili olarak, tüketicilerin ürün veya hizmeti tercih etme şekli tanımını kullanmıştır. Diğer bir ifadeyle tüketicilerin değerlendirme sonrası ürünü satın alıp almama durumudur. Satın alma kararı aşamasında tüketiciler; çevreden, geçmiş deneyimlerden, sağlık koşullarından ve edindikleri bilgilerden etkilenmektedirler (Rana ve Paul, 2017: 162).

Günümüzde hakim olan sanal ortamlarda ise tüketiciler satın alma kararı vermeden önce diğer tüketici yorumlarından ve blog yazarlarının değerlendirmelerinden etkilenmektedirler (Huang vd., 2010: 519). Satın alma niyetini çevrimiçi ortamda etkileyen etkenler kullanıcının beklediği performans ve göstermiş olduğu çabadır. Bilgi teknolojileri ile aşinalık düzeyi ve kullanma oranı yüksek olan tüketicilerin çevrimiçi satın alma niyeti oranı da o derece yüksek olmaktadır (Martín ve Herrero, 2012: 347).

3. Literatür ve Hipotezler

Bu bölümde makalenin amacına yönelik geçmiş yıllarda yapılan çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmalardan yola çıkılarak oluşturulan hipotezlerden bahsedilmiştir. Yapılan taramada gelen pazarlamanın ülkemiz literatüründe yeterince yer alamadığı görülmüştür.

Görünürlük yönetimi ile ilgili olarak; Kim ve diğerleri (2004), Yalçın ve Köse (2010), Berman ve Katona (2013), Wang ve Vaughan (2014), Casas (2015), Zilincan (2015), Toksarı ve Mürütsoy (2017), Kouchesfahani vd. (2019) çalışmalarında görünürlük yönetiminin; satın alma üzerinde etkisinin olduğunu, arama motoru optimizasyonu sayesinde işletmelerin web sitelerinin daha kolayca ve daha hızlı bulunabilir olduğunu, müşteri memnuniyetini artırdığını, işletmenin değerini ve verimliliğini artırdığını, ağızdan ağıza pazarlama ve marka bilinirliği üzerinde pozitif etkisinin olduğunu, arama motoru optimizasyonunun odaklandığı anahtar kelimelerin %95'inin ilk sayfada çıktığını ifade etmişlerdir. Açıklanan literatürden yola çıkarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: *Bir firmanın görünürlük yönetiminin ağızdan ağıza pazarlama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.*

H₂: *Bir firmanın görünürlük yönetiminin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.*

H3: Bir firmanın görünürlük yönetiminin marka bilinirliği üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Aktif dinleme ile ilgili olarak; Kriplean ve diğerleri (2007), Figl ve Bauer (2008), Killian (2011), Weger Jr vd. (2014), Casas (2015), Toksarı ve Mürütsoy (2017), Kouchesfahani vd. (2019), Jonsdottir ve Fridriksdottir (2020) çalışmalarında aktif dinlemenin; kurulan iletişimi olumlu yönde etkilediğini, mesajı alma ve alınan mesajı işleme sayesinde tüketiciler ile daha fazla iletişim kurabilme imkânı sağladığını, cevap alan tüketicilerin diğer tüketicilerle karşılaştırıldığında işletmeler tarafından istek ve taleplerinin daha fazla anlaşıldığını, ağızdan ağıza pazarlama ve marka bilinirliği üzerinde pozitif etkisinin olduğunu, işletmelerin örgütsel faydalar sağladığını ve tüketiciler arasında saygı oluşturduğunu belirtmişlerdir. Açıklanan literatürden yola çıkarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H4: Bir firmanın aktif dinlemesinin ağızdan ağıza pazarlama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H5: Bir firmanın aktif dinlemesinin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H6: Bir firmanın aktif dinlemesinin marka bilinirliği üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Topluluk oluşturma ile ilgili olarak; Blanchard ve Markus (2002), McAlexander vd. (2002), Kozinets vd. (2010), Kietzmann vd. (2011), Casas (2015), Son (2015), Islam ve Rahman (2016), Toksarı ve Mürütsoy (2017), Kouchesfahani vd. (2019) çalışmalarında topluluk oluşturma; karar verme aşamasında etkili olduğunu, güven duygusunu olumlu yönde geliştirdiğini, marka ile tüketiciler arasında iletişimi sağlama görevi üstlendiğini, işletmelerin yararlanması gereken bir oluşum olduğunu, tüketiciler ile birebir iletişim kurmanın mümkün olmadığı durumlarda kullanılabilir olduğunu, ağızdan ağıza pazarlama ve marka bilinirliği üzerinde pozitif etkisinin olduğunu, markaların iletişim kurabildiğini, marka güveni üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Açıklanan literatürden yola çıkarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H7: Bir firmanın topluluk oluşturmalarının ağızdan ağıza pazarlama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H8: Bir firmanın topluluk oluşturmalarının satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H9: Bir firmanın topluluk oluşturmalarının marka bilinirliği üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Canlı iletişim ile ilgili olarak; Kapp ve Wingate (2012), Harrison (2014), Topor ve Budson (2020), Zhang vd. (2020) çalışmalarında, canlı iletişimin işletmenin fiziki sınırlarını aşmasına yardımcı olduğunu, eş zamanlı tüketiciler ile iletişime geçmeye olanak tanıdığını, işletmeler için bilgi aktarımında etkili olduğunu, tüketicilerin çevrimiçi satın alma niyetleri üzerinde etkili olduğunu, tüketiciler ile mesafelerin kapanmasını sağladığını, tüketicilerin yaşadıkları belirsizlikleri giderilmesine destek olduğunu ifade etmişlerdir. Açıklanan literatürden yola çıkarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H10: Bir firmanın canlı iletişiminin ağızdan ağıza pazarlama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H11: Bir firmanın canlı iletişiminin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H12: Bir firmanın canlı iletişiminin marka bilinirliği üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Ağızdan ağıza pazarlama ile ilgili olarak; Cheung vd. (2009), Trusov (2009), Uen vd. (2011), Zamil (2011), Lo (2012), Podnar ve Javernik (2012), Jalilvand ve Samiei (2012), Ahmad vd. (2014), Khan vd. (2015) çalışmalarında, ağızdan ağıza pazarlamanın tüketici satın alma niyeti ve güven duygusu üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ağızdan ağıza pazarlamanın ürüne karşı tutumu ve satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini bu nedenle işletmelere katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Açıklanan literatürden yola çıkarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H13: Ağızdan ağıza pazarlamanın satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Marka bilinirliği ile ilgili olarak; Chi vd. (2009), Jalilvand vd. (2011), Malik vd. (2013), Yıldız (2017) çalışmalarında, marka bilinirliğinin satın alma niyetini üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve pozitif yönde etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Açıklanan literatürden yola çıkarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H14: Marka bilinirliğinin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

4. Yöntem ve Bulgular

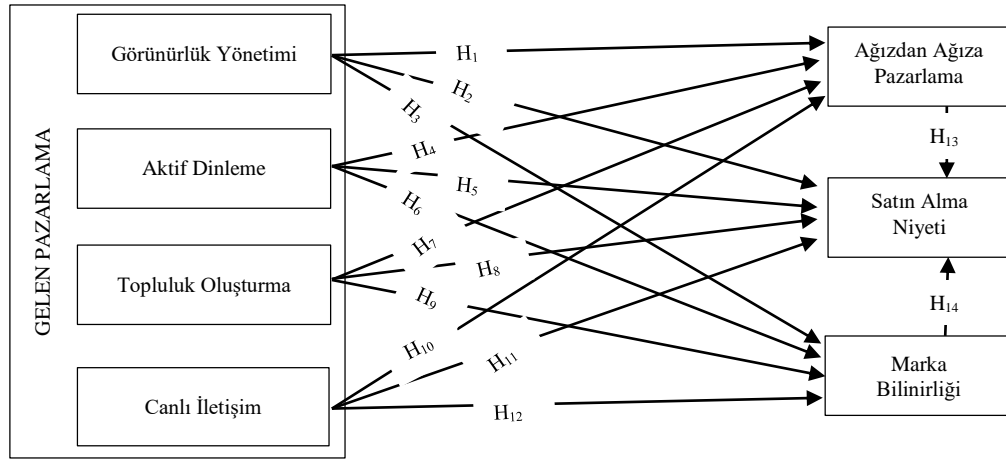
4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada gelen pazarlamanın; marka bilinirliği, ağızdan ağıza pazarlama ile satın alma niyeti üzerindeki etkisini göstererek, işletmelerin performansları üzerindeki etkileri kanıtlanmak istenmiştir. Gelen pazarlama üzerine yapılan çalışmalar yabancı literatürde kendisine yer edinmiş olsa da yerli literatürümüzde henüz yeterince yer edinmemiş olması, çalışmanın literatüre katkısını ortaya koymaktadır. Ayrıca günümüzde ticari

hayatın çevrimiçi platformlara taşınmış olması, çalışmanın hem işletmeler için hem de tüketiciler için önemli bir noktada olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın modeli, Casas (2015)'in gelen pazarlama üzerine yapmış olduğu araştırmasında literatüre sunduğu gelen pazarlama modeli üzerine kurulmuş ve mevcut model geliştirilmiştir. Model, literatürde yer alan (Chi vd., 2009; Jalilvand vd., 2011; Kapp ve Wingate, 2012; Caragher, 2013; Talola, 2013; Hutter vd., 2013; Harrison, 2014; Bezhovski, 2015; Opreana ve Vinerean, 2015; Patrutiu-Baltes, 2016; Bleoju vd., 2016; Cornen, 2018; Mäenpää, 2018; Raatikainen, 2018; Popova, 2019; Topor ve Budson, 2020; Ageeva, 2020; Zhang vd., 2020) çalışmalardan yola çıkarak “canlı iletişim” ve “marka bilinirliği” değişkenleri ilave edilerek geliştirilmiştir. Sonuç olarak oluşturulan model Şekil 1’de gösterilmiştir.



Şekil 1. Araştırma Modeli

4.3. Araştırmanın Ön Çalışması

Çalışmanın Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluğu ile ilgili olarak, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 06.01.2021 tarih ve 2020/12 sayılı kararı ile etik kurul izin belgesi alınmıştır. Veri toplamasına başlamadan önce literatür taraması yapılmış ve yapılan çalışmalardan yola çıkılarak model geliştirilmiştir. İncelenen çalışmalarda canlı iletişim ile marka bilinirliğinin de gelen pazarlama ile yakından alakalı olduğu görülmüştür. Gerçek veri toplama aşamasından önce soruların anlaşılabilirliğini ve güvenilirliğini test etmek amacıyla 30 tüketici üzerinde ön test uygulanmıştır. Yapılan düzenlemelerin ardından çevrimiçi anket formu paylaşımına açılmıştır.

4.4. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklem Süreci

Araştırmanın kapsamını herhangi bir ürün ve/veya hizmet satın almadan önce internet üzerinden araştırma yapan tüketiciler oluşturmaktadır. Hedef kitlenin tamamına ulaşmanın zaman ve maliyet açısından imkânsız olması sebebiyle tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler SPSS 21.0 ve AMOS 21.0 istatistikî paket programları ile analiz edilmiştir.

Örnek büyüklüğü ankete katılan 557 tüketiciden, hatalı yanıt verenler ile anketin eleme sorusuna “Hayır” cevabı verenlerin elenmesi sonucu 499 tüketici oluşturmuştur. Anket formunun birinci bölümünde hedef kitleye ulaşabilmek için konulan eleme sorusu yer almaktadır. İkinci bölümde araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla mobilya sektörüne yönelik hazırlanmış değişkenlere ait ölçek soruları yer almaktadır. Ölçek sorularından *görünürlük yönetimi*; Wang ve Vaughan (2014), Casas (2015) ile So vd. (2017) tarafından, *aktif dinleme*; Killian (2011) ve Casas (2015) tarafından, *topluluk oluşturma*; Son (2015) ve Casas (2015) tarafından, *canlı iletişim*; Harrison (2014) ile Zhang vd. (2020) tarafından, *ağızdan ağıza pazarlama*; Alexandrov vd.

(2013), Ahmad vd. (2014) ile Islam ve Rahman (2016) tarafından, *marka bilinirliği*; Jalilvand vd. (2011), Hutter vd. (2013), Sasmita ve Suki (2015) ile Langaro vd. (2018) tarafından, *satın alma niyeti*; Jalilvand ve Samiei (2012), Kim ve Lennon (2013), Bataineh (2015) ile King vd. (2016) tarafından hazırlanan çalışmalardan alınmıştır. Sorular 5’li Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Son bölümünde ise, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik hazırlanmış sorular yer almaktadır.

4.5. Veri Analizi ve Bulgular

Hedef kitleye ulaşmak ve verilerin güvenilirliğini yükseltmek için katılımcılara yönelik hazırlanan “Herhangi bir ürün veya hizmeti satın almadan önce internet üzerinde (Google, sosyal medya araçları vb.) araştırma yapar mısınız? Cevabınız “Evet” ise ankete devam ediniz, “Hayır” ise anketi sonlandırınız.” sorusuna 512 katılımcı (%91,9) “Evet”, 45 katılımcı (%8,1) ise “Hayır” cevabı vermiştir.

Katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili analiz sonuçlarına bakıldığında çoğunluğu; (%50,9) erkek, (%52,5) evli, (%35,9) 2.500 TL ve altı gelire sahip, (%49,7) lisans mezunu, (%42,3) 18 - 28 yaş aralığında yer alan (%32,1) öğrenciler oluşturduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	245	49,1	Medeni Durum	Bekâr	237	47,5
	Erkek	254	50,9		Evli	262	52,5
	Toplam	499	100		Toplam	499	100
Gelir	2500 TL ve altı	179	35,9	Öğrenim Durumu	İlkokul	11	2,2
	2501 TL-5000 TL	127	25,5		Ortaokul	16	3,2
	5001 TL-7500 TL	135	27,1		Lise	106	21,2
	7501 TL-10000 TL	49	9,8		Önlisans	65	13,0
	10001 TL ve üzeri	9	1,8		Lisans	248	49,7
	Toplam	499	100		Lisansüstü	53	10,6
Meslek	Memur	148	29,7	Yaş	Toplam	499	100
	İşçi	36	7,2		17 ve altı	12	2,4
	Emekli	10	2,0		18-28 arası	211	42,3
	Özel Sektör	70	14,0		29-39 arası	167	33,5
	Öğrenci	160	32,1		40-50 arası	69	13,8
	Ev Hanımı	51	10,2		51-61 arası	30	6,0
	Diğer	24	4,8		62 ve üzeri	10	2,0
	Toplam	499	100		Toplam	499	100

Kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach Alpha Katsayısı ile ölçülmüştür. Katsayının 0,81-1,00 arası değere sahip olması ölçeğin yüksek güvenilir olduğunu, 0,61-0,80 arası değere sahip olması ölçeğin güvenilir olduğunu, 0,41-0,60 arası değere sahip olması ölçeğin düşük güvenilir olduğunu ve 0,00-0,40 arası değere sahip olması ölçeğin güvenilir olmadığı anlamına gelmektedir (Tablo ; Özdamar, 2002).

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişken Sayısı	Ölçeğin Katsayısı
Gelen Pazarlama	24	0,951
Görünürlük Yönetimi	6	0,833
Aktif Dinleme	6	0,918
Topluluk Oluşturma	6	0,886
Canlı İletişim	6	0,897
Ağızdan Ağıza Pazarlama	6	0,898
Marka Bilinirliği	6	0,911
Satın Alma Niyeti	6	0,892
Bütün Ölçekler	42	0,973

Tabloda görüldüğü üzere gelen pazarlama 24 değişken ile ölçülmüş olup, güvenilirlik katsayısı 0,951 bulunmuştur. Araştırmada kullanılan bütün ölçeklerin güvenilir düzeyde değere sahip olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Geçerlilik için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen veriler tabloda verilmiştir. Tabloda ölçeklerin değişken sayısı, KMO değerleri ve varyansları gösterilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Ölçeklerin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	Madde	Faktör Yüğü	Özdeğeri	Varyans Yüzdesi	KMO	Bartlett's Test
Görünürlük Yönetimi (GY)	<i>GY1</i>	0,676	1,173	4,886	0,954	7572,084 p: 0,000
	<i>GY2</i>	0,694				
	<i>GY3</i>	0,693				
	<i>GY4</i>	0,666				
	<i>GY5</i>	0,591				
	<i>GY6</i>	0,568				
Aktif Dinleme (AD)	<i>AD1</i>	0,622	11,473	47,806	0,954	7572,084 p: 0,000
	<i>AD2</i>	0,731				
	<i>AD3</i>	0,730				
	<i>AD4</i>	0,771				
	<i>AD5</i>	0,759				
	<i>AD6</i>	0,756				
Topluluk Oluşturma (TO)	<i>TO1</i>	0,590	1,281	5,338	0,954	7572,084 p: 0,000
	<i>TO2</i>	0,572				
	<i>TO3</i>	0,641				
	<i>TO4</i>	0,784				
	<i>TO5</i>	0,680				
	<i>TO6</i>	0,745				
Canlı İletişim (CI)	<i>CI1</i>	0,652	1,612	6,717	0,954	7572,084 p: 0,000
	<i>CI2</i>	0,622				
	<i>CI3</i>	0,739				
	<i>CI4</i>	0,744				
	<i>CI5</i>	0,729				
	<i>CI6</i>	0,597				
Ağızdan Ağıza Pazarlama (AAP)	<i>AAP1</i>	0,534	1,083	6,015	0,954	7572,084 p: 0,000
	<i>AAP2</i>	0,691				
	<i>AAP3</i>	0,774				
	<i>AAP4</i>	0,758				
	<i>AAP5</i>	0,704				
	<i>AAP6</i>	0,666				
Marka Bilinirliği (MB)	<i>MB1</i>	0,661	9,897	24,358	0,959	6083,843 p: 0,000
	<i>MB2</i>	0,765				
	<i>MB3</i>	0,782				
	<i>MB4</i>	0,790				
	<i>MB5</i>	0,620				
	<i>MB6</i>	0,631				
Satın Alma Niyeti (SAN)	<i>SAN1</i>	0,745	1,220	6,777	0,954	7572,084 p: 0,000
	<i>SAN2</i>	0,700				
	<i>SAN3</i>	0,738				
	<i>SAN4</i>	0,779				
	<i>SAN5</i>	0,623				
	<i>SAN6</i>	0,625				

Büyüköztürk (2002), faktör analizinde çıkan faktör yüklerinin olabildiğince yüksek çıkmasının istenilen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Aldıkları işaretlere bakılmaksızın 0,60 ve üzerindeki değerlerin yüksek

olduğuna, 0,30-0,59 arasındaki değerlerin ise orta düzey olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Kline (1994), faktör yüklerinin 0,30'dan büyük olması gerektiğini ve 0,30-0,60 arasındaki değerleri orta, 0,60'ın üzerindeki değerleri de yüksek olarak kabul etmiştir. Faktör analizine uygunluğunda KMO ve Bartlett testi sonuçlarına bakılmaktadır. KMO sonuçta 0 ile 1 arasında bir değer alır. 1'e ne kadar yakınsa geçerlilik o kadar yüksek olur (Yaşlıoğlu, 2017: 75).

Elde edilen değerlerden yola çıkarak en iyi sonucu elde edebilmek için faktör yükleri 0,600'ün altında kalan (GY5 - 0,591, GY6 - 0,568, TO1 - 0,590, TO2 - 0,572, Cİ6 - 0,597, AAP1 - 0,534) bazı değişkenler ölçeklerden çıkarılmıştır. Çıkarılan değişkenler neticesinde modelin istenilen sonuçlara yüksek düzeyde varması amaçlanmıştır. Çıkarılan değişkenler sonrasında ölçeklere ayrı ayrı yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen veriler tabloda gösterilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Ölçeklerin Geçerlilik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişken Sayısı	KMO	Açıklanan Varyans	Çıkarılan Değişkenler
Gelen Pazarlama	19	0,946	68,835	GY5, GY6, TO1, TO2, Cİ6
Görünürlük Yönetimi	4	0,778	61,028	GY5, GY6
Aktif Dinleme	6	0,903	71,028	
Topluluk Oluşturma	4	0,809	69,396	TO1, TO2
Canlı İletişim	5	0,881	69,804	Cİ6
Ağızdan Ağıza Pazarlama	5	0,858	69,550	AAP1
Marka Bilinirliği	6	0,914	69,287	
Satın Alma Niyeti	6	0,891	65,078	

4.6. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Kurulan hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modelini test etmek amacıyla modele ilk önce doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi yapısal eşitlik modeli veya kovaryans yapı analizi şeklinde adlandırılan daha kapsamlı modeller için önemli bir göstergedir (Thompson, 2004: 109).

Analiz sonucu istenilen düzeyde uyum değerlerinin çıkmaması nedeniyle faktör yükü 0,600'ün altında kalan GY1 değişkeni çıkarılmış ve modifikasyonlar yapılmıştır. Yapılan iyileştirmeler sonucu elde edilen yeni uyum değerleri tabloda verilmiştir (Tablo 5).

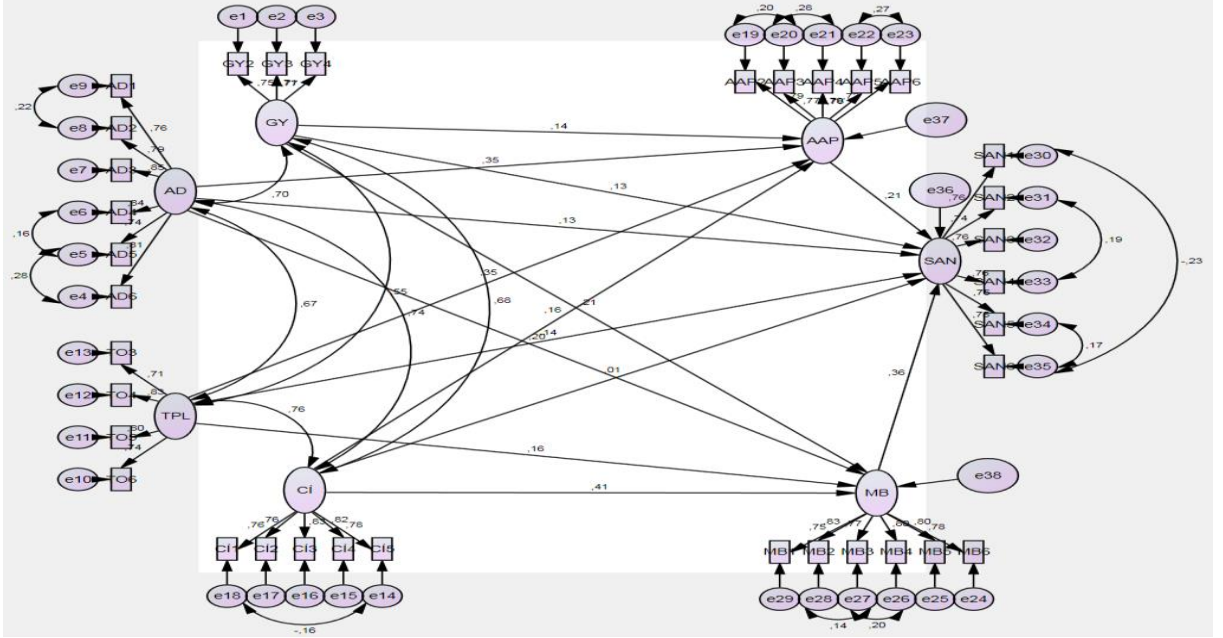
Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Model Uyum İndeksi	Model Uyum İndeksi (İlk Analiz)	Model Uyum İndeksi (İkinci Analiz)
X2: Chi-Square (<i>Ki-Kare Değeri</i>)	1345,424	1040,615
DF: Degree of Freedom (<i>Serbestlik Derecesi</i>)	573	525
P: Probability (<i>Anlamlılık Düzeyi</i>)	,000	,000
X2/df	2,348	1,982
RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation (<i>Yaklaşım Hataların Ortalama Karekökü</i>)	,052	,044
CFI: Comparative Fit Index (<i>Karşılaştırmalı Uyum İyiliği İndeksi</i>)	,938	,958
GFI: Goodness of Fit Index (<i>İyilik Uyum İyiliği İndeksi</i>)	,867	,894
RFI: Relative Fit Index (<i>Göreceli Uyum İyiliği İndeksi</i>)	,887	,908
NFI: Normed Fit Index (<i>Normlaştırılmış Uyum İyiliği İndeksi</i>)	,897	,919
IFI: Incremental Fit Index (<i>Artımlı Uyum İyiliği İndeksi</i>)	,938	,958
TLI: Tucker-Lewis Index (<i>Tucker-Lewis İndeksi</i>)	,932	,952

Cengiz (2007), doğrulayıcı faktör analizi uyum değerleri ile alakalı olarak modelin gelişmekte olan bir alanı kapsamaması durumlarında 0,90 olması gereken uyum değerlerinde 0,85'inde kabul edilebileceğini belirtmiştir.

İlk analizde elde edilen değerler (χ^2/df : 2,348, P: 0,000, RMSEA:0,052, CFI: 0,938, GFI: 0,867, RFI: 0,887, NFI: 0,897, IFI: 0,938 ve TLI: 0,932) seviyesindedir. En iyi uyumu elde edebilmek için yapılan analizler neticesinde yeni değerler (RMSEA:0,044, CFI:0,958, GFI:0,894, RFI:0,908, NFI:0,919, IFI:0,958 ve TLI: 0,952) tabloda da görülebileceği üzere kabul edilebilir düzeydedir.

Doğrulamalı faktör analizi sonrası oluşturulan hipotezler yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir. Aşağıda oluşturulan yapısal eşitlik modeli gösterilmektedir (Şekil 2).



Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Model çözümlemesinin ardından yapılan hipotez testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Hipotez Testi Sonuçları

	Hipotezler	β_1	β_2	S.E.	C.R.	P	Durum
1	AAP <--- GPGY	,136	,135	,057	2,358	,018**	Kabul
2	SAN <--- GPGY	,130	,130	,059	2,211	,027**	Kabul
3	MB <--- GPGY	,208	,206	,056	3,718	,000*	Kabul
4	AAP <--- GPAD	,351	,318	,056	5,661	,000*	Kabul
5	SAN <--- GPAD	,134	,123	,060	2,044	,041**	Kabul
6	MB <--- GPAD	,195	,178	,053	3,377	,000*	Kabul
7	AAP <--- GPTO	,347	,301	,053	5,652	,000*	Kabul
8	SAN <--- GPTO	,137	,120	,057	2,087	,037**	Kabul
9	MB <--- GPTO	,157	,137	,049	2,797	,005**	Kabul
10	AAP <--- GPCİ	,163	,174	,073	2,368	,018**	Kabul
11	SAN <--- GPCİ	,007	,007	,078	,090	,928	Red
12	MB <--- GPCİ	,412	,441	,073	6,029	,000*	Kabul
13	SAN <--- AAP	,214	,216	,084	2,551	,011**	Kabul
14	SAN <--- MB	,358	,359	,072	4,963	,000*	Kabul

β_1 : Standart Katsayılar, β_2 : Standart Olmayan Katsayılar, *p<0,01, **p<0,05

Hipotez test sonuçlarına bakıldığında; H₁ görünürlük yönetiminin ağızdan ağıza pazarlama ($\beta = ,136$; $p < 0,05$), H₂ satın alma niyeti ($\beta = ,130$; $p < 0,05$) ve H₃ marka bilinirliği ($\beta = ,208$; $p < 0,01$) üzerinde pozitif yönde etkisi

olduğu çıkmıştır. H₄ aktif dinlemesinin ağızdan ağıza pazarlama ($\beta = ,351$; $p < 0,01$), H₅ satın alma niyeti ($\beta = ,134$; $p < 0,05$) ve H₆ marka bilinirliği ($\beta = ,195$; $p < 0,01$) üzerinde pozitif yönde etkisi ortaya çıkmıştır. H₇ topluluk oluşturmanın ağızdan ağıza pazarlama ($\beta = ,347$; $p < 0,01$), H₈ satın alma niyeti ($\beta = ,137$; $p < 0,05$) ve H₉ bilinirliği ($\beta = ,157$; $p < 0,05$) üzerinde pozitif yönde etkisi ortaya çıkmıştır. H₁₀ canlı iletişiminin ağızdan ağıza pazarlama ($\beta = ,163$; $p < 0,05$) ve H₁₂ marka bilinirliği ($\beta = ,412$; $p < 0,01$) üzerinde pozitif yönde etkisi çıksa da, H₁₁ satın alma niyeti ($\beta = ,007$; $p > 0,10$) üzerinde pozitif yönde etkisi vardır sonucuna ulaşılmamıştır. Araştırmanın diğer hipotezlerinde ise; H₁₃ ağızdan ağıza pazarlamanın ($\beta = ,214$; $p < 0,05$) ve H₁₄ marka bilinirliğinin ($\beta = ,358$; $p < 0,01$) satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır sonucu elde edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Herhangi bir ürün ve/veya hizmet satın alma kararı vermeden önce tüketicilerin çoğu, internet üzerinden arama yapmakta ve alışverişlerini tamamlamaktadırlar. Bu durumun nedeni, fazla bir çaba sarf etmeden bilgiye erişimin kolay ve maliyetsiz olması, ikame ürünler ile karşılaştırma fırsatının bulunması, önceki kullanıcılar ile fikir alışverişinde bulunmanın mümkün olması, alınan ürünlerin kısa zaman zarfında tüketicinin ayağına kadar gelmesi gibi avantajlar sayılabilir. Ayrıca güvenlik önlemlerinin de giderek artması tüketicilerin internet alışverişine yönelten diğer bir önemli etmen olmuştur. Avantajlar elbette işletmeler için de mevzubahistir. Fiziksel sınırların kalktığı bu dünya, beraberinde işletmeler için sayısız fırsatlar sunmaktadır. Tüketicilerin sanal ortamlarda ki mevcudiyetleri işletmelerin dikkatini çekmekte ve sanal işletmelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Düşük maliyetlerle dünyanın diğer ucundaki tüketicilere zaman kısıtlaması olmadan hızlıca ulaşma imkânına sahiptirler. Bu imkânlar dolayısıyla e-ticaretin büyümesine ve hacminin genişlemesine katkı sağlamıştır.

Bu pazarda var olmak ve varlığını devam ettirmek elbette ki yalnızca bir site açmakla mümkün olmayacaktır. Ürün ve/veya hizmetleri tüketicilere ulaştırmak birçok çaba, uğraş ve emek istemektedir. Geleneksel pazarlama yöntemlerinin yetersiz kaldığı sanal pazarlarda, işletmeler tüketicilere ulaşmak için farklı yeni yöntemler uygulamak mecburiyetindedirler. Pazar ne kadar büyük olsa da, doğru bir strateji ile yol almayan işletmeler başarısız sonuçlar alacaktır. Bu nokta devreye çalışmanın da konusu olan gelen pazarlama girmektedir. Gelen pazarlama işletmelerin yeni koşullara ayak uydurmasını ve kazanç elde etmesini sağlayan, teknoloji ile uyumlu bir pazarlama tekniğidir.

Gelen pazarlamanın işletmelerin uyguladığı pazarlama çabaları üzerindeki etkileri çalışmada araştırılmış ve kurulan model ile açıklanmıştır. Gelen pazarlama; görünürlük yönetimi, aktif dinleme, topluluk oluşturma ve canlı iletişim olmak üzere dört alt başlıkta ele alınarak tanımlanmıştır. İşletmeler için önemi göstermek için ise ağızdan ağıza pazarlama, marka bilinirliği ve satın alma niyeti üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Gelen pazarlamanın etkinliğinin çevrimiçi pazarlarda daha fazla olması nedeniyle doğru hedef kitleye ulaşabilmek için araştırmada kullanılan anket formunun başına eleme sorusu konmuştur. Bu soru ile herhangi bir ürün ve/veya hizmet satın almadan önce internetten araştırma yapan tüketicilere ulaşmak amaçlanmıştır.

Görünürlük yönetiminin; ağızdan ağıza pazarlama üzerinde ($\beta = ,136$; $p < 0,05$), marka bilinirliği ($\beta = ,208$; $p < 0,01$) ile satın alma niyeti üzerinde ($\beta = ,130$; $p < 0,05$) etkili olduğu sonucuna ulaşılmış ve H₁, H₂, ve H₃ hipotezleri kabul edilmiştir. Elde edilen sonuca göre arama motoru sonuçlarında ve diğer çevrimiçi mecralarda görünür olmak işletmeler için pozitif etkiye sahip olacaktır diyebiliriz. Konu ile ilgili literatürde bulunan sonuçlar (Kim vd., 2004; Chang ve Chen, 2008; Sam ve Tahir, 2009; Yalçın ve Köse, 2010; Berman ve Katona, 2013; Kim ve Lennon, 2013; Lin ve Yazdanifard 2014; Wang ve Vaughan, 2014; Casas, 2015; Zilincan, 2015; Toksarı ve Mürütsoy, 2017; Kouchesfahani vd., 2019) çalışmamız ile paralellik göstermektedir.

Aktif dinlemenin; ağızdan ağıza pazarlama üzerinde ($\beta = ,351$; $p < 0,01$), marka bilinirliği ($\beta = ,195$; $p < 0,01$) ile satın alma niyeti üzerinde ($\beta = ,134$; $p < 0,05$) etkili olduğu sonucuna ulaşılmış ve H₄, H₅, ve H₆ hipotezleri kabul edilmiştir. Elde edilen sonuca göre tüketici istek, şikâyet ve önerilerini dikkate alıp onlara karşılık vermek, işletmelerin performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olacaktır diyebiliriz. Konu ile ilgili literatürde bulunan sonuçlar (Kriplean vd., 2007; Figl ve Bauer, 2008; Killian, 2011; Weger Jr vd., 2014; Casas, 2015; Toksarı ve Mürütsoy, 2017; Kouchesfahani vd., 2019) çalışmamız ile paralellik göstermektedir.

Topluluk oluşturmanın; ağızdan ağıza pazarlama ($\beta = ,347$; $p < 0,01$), marka bilinirliği ($\beta = ,157$; $p < 0,05$) ile satın alma niyeti ($\beta = ,137$; $p < 0,05$) üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmış ve H₇, H₈, ve H₉ hipotezleri kabul edilmiştir. Elde edilen sonuca göre işletme veya tüketiciler tarafından oluşturulan toplulukların iletişimi ve bilgi alışverişini kolaylaştırdığı için, işletmelerin performansı üzerinde pozitif etkisi vardır diyebiliriz. Konu

ile ilgili literatürde bulunan sonuçlar (Blanchard ve Markus, 2002; McAlexander, 2002; Kruckeberg ve Starck, 2004; Kozinets vd., 2010; Kietzmann vd., 2011; Gironde ve Korgaonkar, 2014; Bija ve Balaş, 2014; Casas, 2015; Son, 2015; Islam ve Rahman, 2016; Tritama ve Tarigan, 2016; Toksarı ve Mürütsoy, 2017; Kouchesfahani vd., 2019) çalışmamız ile paralellik göstermektedir.

Canlı iletişimin ağızdan ağıza pazarlama ($\beta = ,163$; $p < 0,05$) ve marka bilinirliği ($\beta = ,412$; $p < 0,01$) üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmışken satın alma niyeti ($\beta = ,007$; $p > 0,10$) üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılamamıştır ve H_{10} , ile H_{12} hipotezleri kabul edilirken, H_{11} hipotezi reddedilmiştir. Elde edilen sonuca göre canlı iletişim faaliyetlerinin, işletmelerin performansı üzerinde pozitif etkisi olduğunu diyebiliriz. Konu ile ilgili literatürde bulunan (Kapp ve Wingate, 2012; King vd., 2016; Topor ve Budson, 2020; Zhang vd., 2020) çalışmalar elde edilen sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Ayrıca elde edilen sonuçtan yola çıkarak canlı iletişimin her zaman satın alma kararını etkileyebileceğini iddia edemeyiz. İnternette yaşanabilecek problemler veya tüketicilerin internet erişiminin olmaması veya katılım oranının düşük olması yapılan faaliyetin etkisinin düşük olmasına yol açmaktadır. Bulunan sonuç literatürde yapılan bazı çalışmalar ile destek bulmasa da, bazı çalışmalar ile desteklenmektedir. Hall (2017) ve Popova (2019) çalışmalarında canlı iletişimin sadece marka bilinirliğini artırdığını ve bilgi vermek amaçlı olduğunu ifade etmiştir. Hsu ve Wang (2008) ile Harrison (2014) ise, internet bağlantısında yaşanabilecek herhangi bir problemin varlığının, canlı iletişimin satın alma niyeti gibi üzerinde etkili olması beklenen bazı değişkenlerde etkisini göstermeyeceğini belirtmiştir.

Araştırmada incelenen diğer iki hipotez sonuçlarına bakıldığında hem ağızdan ağıza pazarlamanın ($\beta = ,214$; $p < 0,05$) hem de marka bilinirliğinin ($\beta = ,358$; $p < 0,01$) satın alma niyeti üzerinde pozitif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmış ve H_{13} ve H_{14} kabul edilmiştir. Konu ile literatürde bulunan (Cheung vd., 2009; Trusov vd., 2009; Chi vd., 2009; Zamil, 2011; Jalilvand vd., 2011; Lo, 2012; Podnar ve Javernik, 2012; Jalilvand ve Samiei, 2012; Malik vd., 2013; Ahmad vd., 2014; Khan vd., 2015; Yıldız, 2017) çalışmalar elde edilen sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Elde edilen tüm bu bulgulardan yola çıkarak, kurulan modelin güvenilir, geçerli ve literatür tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür. Genel olarak gelen pazarlamanın işletmelerin performansına pozitif yönde etki ettiğini ifade edilebilir. Anket formunun başında sorduğumuz “Bir ürün satın almadan önce internet üzerinde araştırma yapar mısınız?” sorusuna verilen %91,9 oranında ki “Evet” cevabı aslında konunun önemini anlatmaya tek başına yeterlidir.

Araştırma sonuçlarının işletmelere fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, çevrimiçi faaliyet gösteren veya gösterme planı olan işletmelerin gelen pazarlamanın daha fazla farkına varmasına ve uygulamalarından daha fazla yararlanabilmelerine olanak sağlayabileceği tahmin edilmektedir. Bilgi arayışı içindeki tüketicilerin dikkatini çekmeyi başarıp, faydalı içerik sunarak satın alma niyetlerinin etkilenebileceği ve işletmeler için elde edilebilecek pozitif sonuçlar çalışmamızda ortaya konmuştur.

Ele aldığımız konunun yerli literatürümüzde yalnızca birkaç defa işlenmiş olması, yabancı literatürde ise daha çok nitel olarak üzerinde durulmuş olması çalışmamızın literatüre yapmış olduğu katkıyı göstermektedir. Ayrıca çalışmamızın literatüre katmış olduğu diğer bir konu ise gelen pazarlamaya canlı iletişim değişkeninin detaylı olarak eklenmiş olmasıdır. Ayrıca marka bilinirliği de gelen pazarlama uygulamalarından etkileneceği düşünülerek modele eklenmiş olması da bir diğer katkı olarak düşünülebilir. Bu nedenle çalışma sonucu erişilen sonuçlar, literatüre özgün katkılar sunmaktadır.

Son olarak yaptığımız çalışmanın bir takım kısıtları mevcuttur. Gelecekte yapılacak çalışmalar da araştırmaya katılan kişilerin sayısı artırılarak sonuçların genellemesi daha fazla olabilir. Çalışmamızda katılımcılar için hayali bir senaryo verilmiştir, gelecek çalışmalar gerçek bir olay üzerine kurulabilir. Mobilya sektörü çalışmamızda kullanılmıştır. Sonraki çalışmalar farklı bir sektör üzerine yapılabilir ve sonuçlar çalışmamız ile karşılaştırılabilir. Bu çalışmada gelen pazarlamaya canlı iletişim değişkeni ve etkilenmesi muhtemel düşünülen marka bilinirliği eklenmiştir. Gelecek çalışmalarda farklı değişkenler düşünülebilir.

Kaynaklar

- Aaker, D. A. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*, New York: The Free Press.
- Ageeva, A. (2020). *Using Inbound Marketing Strategy for Raising Brand Awareness on the Finnish Market; Case: Bee Smart City*, (Bachelor's thesis), Haaga-Helia University of Applied Sciences, Finlandiya.
- Ahmad, N., Vveinhardt, J. ve Ahmed, R. R. (2014). Impact of Word of Mouth on Consumer Buying Decision, *European Journal of Business and Management*, 6(31), 394-404.
- Alexandrov, A., Lilly, B. ve Babakus, E. (2013). The Effects of Social and Self Motives on the Intentions to Share Positive and Negative Word of Mouth, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41, 531-546.
- Alhaddad, A. A. (2015). The Effect of Advertising Awareness on Brand Equity in Social Media, *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 5(2), 73-84.
- Bataineh, A. Q. (2015). The Impact of Perceived E-WOM on Purchase Intention: The Mediating Role of Corporate Image, *International Journal of Marketing Studies*, 7(1), 126-137.
- Berman, R. ve Katona, Z. (2013). The Role of Search Engine Optimization in Search Marketing, *Marketing Science*, 32(4), 644-651.
- Bezhovski, Z. (2015). Inbound Marketing – A New Concept in Digital Business, *International Scientific Conference of the Romanian – German University of Sibiu* içinde (27-34 ss.).
- Bija, M. ve Balaş, R. (2014). Social Media Marketing to Increase Brand Awareness, *Journal of Economics and Business Research*, 2, 155-164.
- Blanchard, A. L. ve Markus, M. L. (2002). Sense of Virtual Community-Maintaining the Experience of Belonging, *Proceedings of the 35th Hawaii International Conference on System Sciences* içinde (3566-3575 ss.), Los Alamitos, CA: IEEE.
- Bleaju, G., Capatina, A., Rancati, E. ve Lesca, N. (2016). Exploring Organizational Propensity Toward Inbound-Outbound Marketing Techniques Adoption: The Case of Pure Players and Click and Mortar Companies, *Journal of Business Research*, 69(11), 5524-5528.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Caragher, J. M., (2013). The Five Crucial Questions to Ask About Inbound Marketing, *CPA Practice Management Forum*, 9(10), 9-11.
- Casas, L. F. (2015). *Inbound Marketing: The Impact of Visibility Management, Active Listening, and Community Building on Purchase Intention and Word-of-Mouth Intention*, (Doctor of business administration), H. Wayne Huizenga School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University, Florida.
- Cengiz, E. (2007). Kâr Amacı Gütmeyen Kurumlar Olarak Müzelerde Pazarlama Faaliyetleri: Pazarlama Karması Unsurlarının Müzelerde Müşteri Sadakatine Etkisine İlişkin Yapısal Bir Model Önerisi, (Yayınlanmamış doktora tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Chang, H. H. ve Chen, S. W. (2008). The Impact of Online Store Environment Cues on Purchase Intention: Trust and Perceived Risk as a Mediator, *Online Information Review*, 32(6), 818-841.
- Cheng, S., Lam, T. ve Hsu, C. H. C. (2006). Negative Word of Mouth Communication Intention: An Application of the Theory of Planned Behavior, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(1), 95-116.
- Cheung, C. M. K., Lee, M. K. O. ve Thadani, D. R. (2009). The Impact of Positive Electronic Word-of-Mouth on Consumer Online Purchasing Decision, *In World Summit on Knowledge Society* içinde (501-510 ss.), Springer, Heidelberg Berlin.
- Chi, H. K., Yeh, H. R. ve Yang, Y. T. (2009). The Impact of Brand Awareness on Consumer Purchase Intention: The Mediating Effect of Perceived Quality and Brand Loyalty, *The Journal of International Management Studies*, 4(1), 135-144.
- Clark, H. H. ve Brennan, S. (1991). *Grounding in Communication. Perspectives on Socially Shared Cognition*, Washington: WA APA Books.
- Cornen, L. (2018). *To What Extent has Inbound Marketing Revolutionized the Customer Attraction, Engagement and Acquisition Processes*, (Bachelor's thesis), Helsinki Metropolia University of Applied Sciences, Finlandiya.

- Dalzotto, D., Basso, K., Costa, C. ve Baseggio, H. W. (2016). The Impact of Affective and Cognitive Antecedents on Negative Word-of-Mouth Intentions, *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 26(4), 418-434.
- Figl, K. ve Bauer, C. (2008). Online Active Listening and Media Competence, *International Conference e-Learning* içinde (207-214 ss.), Amsterdam, 22-25 July.
- Girona, J. T. ve Korgaonkar, P. K. (2014). Understanding Consumers' Social Networking Site Usage, *Journal of Marketing Management*, 30(5-6), 571-605.
- Goyette, I., Ricard, L., Bergeron, J. ve Marticotte, F. (2010). e-WOM Scale: Word-of-Mouth Measurement Scale for e-Services Context, *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 27(1), 5-23.
- Hall, S. (2017). *Innovative B2B Marketing: New Models, Processes and Theory*. 1st Ed., London: Kogan Page.
- Halligan, B. (2019). "Inbound Marketing vs. Outbound Marketing", Erişim adresi <https://blog.hubspot.com/blog/tabid/6307/bid/2989/inbound-marketing-vs-outbound-marketing.aspx>, (Erişim: 11.09.2020).
- Harrison, L. M. (2014). Case Study on the First Time Use of a Webinar by a Small Marketing Firm, *Professional Projects from the Collage of Journalism and Mass Communications*, 1, 1-31.
- Hennig-Thurau, T., Malhotra, E. C., Frieger, C., Gensler, S., Lobschat, L., Rangaswamy, A. ve Skiera, B. (2010). The Impact of New Media on Customer Relationships, *Journal of Service Research*, 13(3), 311-330.
- Homburg, C., Klarmann, M. ve Schmitt, J. (2010). Brand Awareness in Business Markets: When is it Related to Firm Performance?, *International Journal of Research in Marketing*, 27, 201-212.
- Hsu, H. ve Wang, S. (2008). The Use of Webinar Tool (Elluminate) to Support Training: The Effects of Webinar-Learning Implementation from Student Trainers' Perspective, *Journal of Interactive Online Learning*, 7(3), 175-194.
- Huang, C. Y., Chou, C. J. ve Lin, P. C. (2010). Involvement Theory in Constructing Bloggers' Intention to Purchase Travel Products, *Tourism Management*, 31, 513-526.
- HupSpot, (2020). "What is Inbound Marketing", Erişim adresi <https://www.hubspot.com/inbound-marketing>, (Erişim: 01.09.2020).
- Hutter, K., Hautz, J., Dennhardt, S. ve Füller, J. (2013). The Impact of User Interactions in Social Media on Brand Awareness and Purchase Intention: The Case of MINI on Facebook, *Journal of Product & Brand Management*, 22(5/6), 342-351.
- Islam, J. U. ve Rahman, Z. (2016). Linking Customer Engagement to Trust and Word-of-Mouth on Facebook Brand Communities: An Empirical Study, *Journal of Internet Commerce*, 15(1), 40-58.
- Jalilvand, M. R., Samiei, N. ve Mahdavinia, S. H. (2011). The Effect of Brand Equity Components on Purchase Intention: An Application of Aaker's Model in the Automobile Industry, *International Business and Management*, 2(2), 149-158.
- Jalilvand, M. R. ve Samiei, N. (2012). The Effect of Electronic Word of Mouth on Brand Image and Purchase Intention: An Empirical Study in the Automobile Industry in Iran, *Marketing Intelligence & Planning*, 30(4), 460-476.
- Jonsdottir, I. J. ve Fridriksdottir, K. (2020). Active Listening: Is it the Forgotten Dimension in Managerial Communication?, *International Journal of Listening*, 34(3), 178-188.
- Jorgensen, G. (2012). Social Media Basics for Orthodontists, *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics*, 141(4), 510-515.
- Kapp, K. M. ve Wingate, L. (2012). Designing, Marketing, and Delivering an Effective Webinar: Guidelines Based on Research and Practice, *Journal of Applied Learning Technology*, 2(3), 16-22.
- Keller, K. L. (2001). Building Customer-Based Brand Equity: Creating Brand Resonance Requires Carefully Sequenced Brand Building Efforts, *Marketing Management*, 10(2), 15-19.
- Keller, K. L. (2008). *Strategic Branding Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*, 3rd Ed., Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Khan, S. A., Ramzan, N., Shoaib, M. ve Mohyuddin, A. (2015). Impact of Word of Mouth on Consumer Purchase Intention, *Sci. Int. (Lahore)*, 27(1), 479-482.
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P. ve Silvestre, B. S. (2011). Social Media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media, *Business Horizons*, 54(3), 241-251.
- Killian, R. D. (2011). *The Effects of Relationship Selling Behaviors and Their Influence on Sales Performance*, (Doctor of business administration), Alliant International University, San Diego.

- Kim, J. ve Lennon, S. J. (2013). Effects of Reputation and Website Quality on Online Consumers' Emotion, Perceived Risk and Purchase Intention: Based on the Stimulus-Organism-Response Model, *Journal of Research in Interactive Marketing*, 7(1), 33-56.
- Kim, J. B., Albuquerque, P. ve Bronnenberg, B. J. (2011). Mapping Online Customer Search, *Journal of Marketing Research*, 48(1), 13-27.
- Kim, J., Lee, H. C. ve Kim, H. J. (2004). Factors Affecting Online Search Intention and Online Purchase Intention, *Seoul Journal of Business*, 10(2), 27-48.
- King, R. C., Schilhavy, R. A. M., Chowa, C. ve Chin, W. W. (2016). Do Customers Identify with our Website? The Effects of Website Identification on Repeat Purchase Intention, *International Journal of Electronic Commerce*, 20(3), 319-354.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide to Factor Analysis*, New York: Routledge.
- Kouchesfahani, M. M., Jalili, M. ve Noraei, M. (2019). Effect of Inbound Marketing Factors on Marketing Performance: The Case of Restaurant and Catering Industry in Rasht with an Emphasis on Restaurants with Gilaki Names, *International Journal of Agricultural Management and Development*, 9(4), 363-378.
- Kozinets, R. V., Valck, K., Wojnicki, A. C. ve Wilner, S. J. S. (2010). Networked Narratives: Understanding Word-of-Mouth Marketing in Online Communities, *Journal of Marketing*, 74(2), 71-89.
- Kriplean, T., Beschastnikh, I., McDonald, D. W. ve Golder, S. A. (2007). Community, Consensus, Coercion, Control: CS*W or How Policy Mediates Mass Participation, *In Proceedings of the 2007 International ACM Conference on Supporting Group Work* içinde (167-176 ss.).
- Kruckeberg, D. ve Starck, K. (2004). The Role and Ethics of Community Building for Consumer Products and Services, *Journal of Promotion Management*, 10(1-2), 133-146.
- Kuo, Y. F., Hu, T. L. ve Yang, S. C. (2013). Effects of Inertia and Satisfaction in Female Online Shoppers on Repeat-Purchase Intention: The Moderating Roles of Word-of-Mouth and Alternative Attraction, *Managing Service Quality*, 23(3), 168-187.
- Langaro, D., Rita, P. ve Salgueiro, M. F. (2018). Do Social Networking Sites Contribute for Building Brands? Evaluating the Impact of Users' Participation on Brand Awareness and Brand Attitude, *Journal of Marketing Communications*, 24(2), 146-168.
- Lin, C. O. Y. ve Yazdanifard, R. (2014). How Google's New Algorithm, Hummingbird, Promotes Content and Inbound Marketing, *American Journal of Industrial and Business Management*, 4, 51-57.
- Lo, S. G. (2012). Consumer Decisions: The Effect of Word-of-Mouth, *International Journal of Organizational Innovation*, 4(3), 188-196.
- Lusch, R. F. ve Vargo, S. L. (2009). Service-Dominant Logic – A Guiding Framework for Inbound Marketing, *Marketing Review St. Gallen*, 26(6), 6-10.
- Mäenpää, R. (2018). Inbound Marketing GTM-Plan: Case Ficolo LTD, Finlandiya: Satakunta University of Applied Sciences Degree Programme in International Trade.
- Maisam, S. ve Mahsa, R. D. (2016). Positive Word of Mouth Marketing: Explaining the Roles of Value Congruity and Brand Love, *Journal of Competitiveness*, 8(1), 19-37.
- Malik, M. E., Ghafoor, M. M., Iqbal, H. K., Riaz, U., Hassan, N., Mustafa, M. ve Shahbaz, S. (2013). Importance of Brand Awareness and Brand Loyalty in Ssessing Purchase Intentions of Consumer, *International Journal of Business and Social Science*, 4(5), 167-171.
- Martín, H. S. ve Herrero, A. (2012). Influence of the User's Psychological Factors on the Online Purchase Intention in Rural Tourism: Integrating Innovativeness to the UTAUT Framework, *Tourism Management*, 33, 341-350.
- McAlexander, J. H., Schouten J. W. ve Koenig, H. F. (2002). Building Brand Community, *Journal of Marketing*, 66(1), 38-54.
- Moran, M. ve Hunt, B. (2008). *Search Engine Marketing, Inc.: Driving Search Traffic to Your Company's Web Site*, New Jersey: Pearson Education.
- Opreana, A. ve Vinerean, S. (2015). A New Development in Online Marketing: Introducing Digital Inbound Marketing, *Expert Journal of Marketing*, 3(1), 29-34.
- Özdamar, K. (2002). *Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi-1*, 4. Baskı, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Palmer, J., Eidson, V., Haliemun, C. ve Wiewel, P. (2011). Predictors of Positive and Negative Word of Mouth of University Students: Strategic Implications for Institutions of Higher Education, *International Journal of Business and Social Science*, 2(7), 59-62.

- Patruti-Baltes, L. (2016). Inbound Marketing – The Most Important Digital Marketing Strategy, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Economic Sciences. Series V.* 9(2), 61-68.
- Podnar, K. ve Javernik, P. (2012). The Effect of Word of Mouth Consumers' Attitudes Toward Products and Their Purchase Probability, *Journal of Promotion Management*, 18(2), 145-168.
- Popova, E. (2019). *Raising Brand Awareness Through Inbound Marketing in B2B Sales on the Russian Market*, (Bachelor's thesis), Lahti University of Applied Sciences, Finlandiya.
- Raatikainen, L. (2018). *Measuring Inbound Marketing*, (Bachelor's thesis), Haaga-Helia University of Applied Sciences, Finlandiya.
- Ramos, A. ve Cota, S. (2008). *Search Engine Marketing*, New York: McGraw-Hill Professionals.
- Rana, J. ve Paul, J. (2017). Consumer Behavior and Purchase Intention for Organic Food: A Review and Research Agenda, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 38, 157-165.
- Royo-Vela, M. ve Hünermund, U. (2016). Effects of Inbound Marketing Communications on HEIs' Brand Equity: The Mediating Role of the Student's Decision-Making Process. An Exploratory Research, *Journal of Marketing for Higher Education*, 26(2), 143-167.
- Saleem, A., Ghafar, A., Ibrahim, M., Yousuf, M. ve Ahmed, N. (2015). Product Perceived Quality and Purchase Intention with Consumer Satisfaction, *Global Journal of Management and Business Research: E Marketing*, 15(1), 21-27.
- Sam, M. F. M. ve Tahir, M. N. H. (2009). Website Quality and Consumer Online Purchase Intention of Air Ticket, *International Journal of Basic & Applied Sciences*, 9(10), 4-9.
- Sasmita, J. ve Suki, N. M. (2015). Young Consumers' Insights on Brand Equity. Effects of Brand Association, Brand Loyalty, Brand Awareness, and Brand Image, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 43(3), 276-292.
- Schau, H. J., Muniz, A. M. ve Arnould, E. J. (2009). How Brand Community Practices Create Value, *Journal of Marketing*, 73(5), 30-51.
- Silverman, G. (2011). *Secrets of Word-of-Mouth Marketing: How to Trigger Exponential Sales Through Runaway Word of Mouth*, 2nd Ed., Amacom Books.
- So, K. K. F., Wu, L., Xiong, L. ve King, C. (2017). Brand Management in the Era of Social Media: Social Visibility of Consumption and Customer Brand Identification, *Journal of Travel Research*, 57(6), 727-742.
- Son, J. (2015). *Consumers in an Online Brand Community: Uses and Gratifications, Social Capital, and Brand Loyalty*, (Doctor of philosophy), Iowa State University, Ames Iowa USA.
- Talola, T. (2013). *Inbound Marketing in Practice Case Study*, (Master's thesis), Lainaaja.fi Turun Yliopisto University of Turku, Finlandiya.
- Thompson, B. (2004). *Exploratory and Confirmatory Factor Analysis: Understanding Concepts and Applications*. Washington DC: American Psychological Association.
- Toksarı, M. ve Mürütsoy, M. (2017). Inbound Pazarlama Uygulamaları ile Pazarlama Performansı Üzerindeki İlişkinin Ortaya Çıkarılmasına Yönelik Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 921-939.
- Topor, D. R. ve Budson, A. E. (2020). Twelve Tips to Present an Effective Webinar, *Medical Teacher*, 42(11), 1216-1220.
- Tritama, H. B. ve Tarigan, R. E. (2016). The Effect of Social Media to the Brand Awareness of a Product of a Company, *International Journal of Communication & Information Technology*, 10(1), 9-14.
- Trusov, M., Bucklin, R. E. ve Pauwels, K. (2009). Effects of Word-of-Mouth Versus Traditional Marketing: Findings from an Internet Social Networking Site, *Journal of Marketing*, 73(5), 90-102.
- Uen, J. F., Peng, S. P., Chen, S. Y. ve Chien, S. H. (2011). The Impact of Word of Mouth on Organizational Attractiveness, *Asia Pacific Management Review*, 16(3), 239-253.
- Wang, F. ve Vaughan, L. (2014). Firm Web Visibility and its Business Value, *Internet Research*, 24(3), 292-312.
- Wang, X. ve Yang, Z. (2010). The Effect of Brand Credibility on Consumers' Brand Purchase Intention in Emerging Economies: The Moderating Role of Brand Awareness and Brand Image, *Journal of Global Marketing*, 23(3), 177-188.
- Weger, Jr. H., Bell, G. C., Minei, E. M. ve Robinson, M. C. (2014). The Relative Effectiveness of Active Listening in Initial Interactions, *International Journal of Listening*, 28(1), 13-31.

- Yalçın, N. ve Köse, U. (2010). What is Search Engine Optimization: SEO?, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 487-493.
- Yaşhoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması, *Istanbul University Journal of School of Business*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yıldız, S. (2017). Effects of Guerrilla Marketing on Brand Awareness and Consumers' Purchase Intention, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(12), 177-185.
- Zamil, A. M. (2011). The Impact of Word of Mouth (WOM) on the Purchasing Decision of the Jordanian Consumer, *Research Journal of International Studies*, 20, 24-29.
- Zhang, M., Qin, F., Wang, G. A. ve Luo, C. (2020). The Impact of Live Video Streaming on Online Purchase Intention, *The Service Industries Journal*, 40(9-10), 656-681.
- Zilincan, J. (2015). "Search Engine Optimizition", CBU International Conference on Innovation, Technology and Education March 25-27 Prague, 3, 506-510.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 06.01.2021 tarih ve 2020/12 sayılı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



MOBİL BANKACILIK HİZMETLERİNİN BENİMSENMESİ: DİJİTAL YERLİLER VE DİJİTAL GÖÇMENLER

Adoption of Mobile Banking Services: Digital Natives and Digital Immigrants

Arzu DENİZ ÇAKIROĞLU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Giresun, arzdnaof@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4260-0373

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
26.10.2022
Kabul/Accepted:
08.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1194717

Anahtar Kelimeler

Teknoloji Kabul Modeli (TAM), Dijital yerliler, dijital göçmenler, mobil bankacılığın benimsenmesi, dijital yenilikler

Keywords

Technology Acceptance Model (TAM), digital natives, digital immigrants, mobile banking adoption, digital Innovations

ÖZ

Dünyada yaşanan teknolojik ve dijital dönüşüm, çevrimiçi alışveriş, e-kitap, akıllı saat, mobil hizmetler gibi yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Tüketici açısından değerlendirildiğinde, mobil bankacılık hizmetlerinin de içinde yer aldığı bu dijital yeniliklerin benimsenmesi herkes için aynı hızda gerçekleşmemektedir. Teknolojinin içine doğan bireyler (dijital yerliler) ile dijital değişime ayak uydurmaya çalışan bireylerin (dijital göçmenler) bu yenilikleri benimsemeye yönelik tutumları farklıdır. Dijital yerliler yenilikleri benimsemeye daha yakinken göçmenler daha uzak olabilmektedirler. Bu çalışmada Teknoloji Kabul Modelindeki boyutlar esas alınarak dijital yerliler ve dijital göçmenler arasında mobil bankacılık hizmetlerini benimseme faktörleri açısından farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca her iki gruptaki tüketicilerin demografik özellikleriyle mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye yönelik tutumları arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Bu amaçla İstanbul ilinde bir anket çalışması yürütülmüştür. Toplam 404 anket uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler SPSS 23.0 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, t-testi, faktör analizi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre dijital yerliler dijital göçmenlere göre mobil bankacılık hizmetlerini kullanmanın daha avantajlı, pratik, hızlı ve yaşam tarzlarıyla uyumlu olduğunu düşünmektedirler. Dijital göçmenler ise dijital yerlilere göre bu tür hizmetleri kullanmanın riskli olduğunu düşünmekte ve endişe duymaktadırlar.

ABSTRACT

The technological and digital transformation in the world has brought Innovations such as online shopping, e-books, smart watches and mobile services. In the way of consumers the adoption of these digital Innovations, including mobile banking services, does not occur at the same pace for everyone. Individuals born into technology (digital natives) and individuals trying to keep up with digital change (digital immigrants) have different attitudes towards adopting these Innovations. Immigrants may be more distant, while digital natives are closer to adopting Innovations. In this research, it is aimed to determine the differences in terms of adopting mobile banking services between digital natives and digital immigrants based on the dimensions in the Technology Acceptance Model. In addition, the relationships between the demographic characteristics of consumers in both groups and their attitudes towards adopting mobile banking services were also examined. For this purpose, a survey study was conducted in the province of Istanbul. A total of 404 questionnaires were applied. The data obtained from the questionnaires were analyzed using the SPSS 23.0 statistical program. Descriptive statistics, t-test, factor analysis and correlation analysis were used in the analysis of the data. According to the results, digital natives think that using mobile banking services is more advantageous, practical, fast and compatible with their lifestyles than digital immigrants. Digital immigrants, on the other hand, think that using such services is risky compared to digital natives and they are worried.

Atf/Citation: Çakıroğlu Deniz, A. (2023). Mobil Bankacılık Hizmetlerinin Benimsenmesi: Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenler. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(251-268).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Arzu DENİZ ÇAKIROĞLU, arzdnaof@gmail.com

1. Giriş

Son yıllarda tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de iş yapış şekli değişmiştir. Bu değişimin en önemli göstergesi dijitalleşme ile hayatımıza giren şubesiz bankacılık hizmetlerinin daha çok tercih edilmesidir. Şubesiz bankacılık hizmetleri arasında yer alan mobil bankacılık ile ilgili verilere bakıldığında Eylül 2021 itibarıyla mobil bankacılık yapmak üzere sistemde kayıtlı olan ve en az bir kere giriş işlemi yapmış müşteri sayısı 111 milyon 566 bin kişidir. Bunların 70 milyon 655 bin kişisi (%63'ü) Temmuz-Eylül 2021 dönemi içerisinde en az bir kez giriş yapmıştır. Son bir yıl içerisinde en az bir kere giriş işlemi yapmış mobil bankacılık müşteri sayısı ise 82 milyon 731 bin kişidir (alomaliye.com, 2021). Bu veriler mobil bankacılık hizmetlerinin geniş bir tüketici kitlesine hitap ettiğini göstermektedir. Ancak tüketicilerin bu tür dijital hizmetlere yönelik bakış açısı ve bunları benimsemesi farklılaşabilmektedir. İnternet teknolojilerinin günlük hayata entegre edilmesinde özellikle farklı kuşaktaki bireylerin farklı tutum sergilemesi söz konusudur. Teknolojinin içine doğan bireyler ile yeni teknolojilere ayak uydurmaya çalışan bireyler arasında fark olması doğaldır. Bu iki grup etkileşim kurma biçimleri farklı olduğundan bilgiye erişme, yeni durumlara uyum sağlama vb. açısından da farklı davranmaktadırlar (Kurt vd., 2013:7). Dijital yerlilerin yeni medya, teknoloji, ürün veya hizmetleri benimsemesi doğal bir şekilde gerçekleşirken dijital göçmenler için bu yeni bir dil öğrenme süreci gibi ilerlemektedir (Filho vd., 2021:185). Dijital yerliler konuya daha çok hâkim oldukları için yenilikleri kabullenme durumunun daha kolay olması beklenmektedir. Dolayısıyla mobil bankacılık hizmetlerinin temel hedef kitlesini bu tüketicilerin oluşturduğu söylenebilir. Dijital göçmenlerin ise bu tür yenilikleri benimsemesi ve bu modern yapıya uyum sağlamaları onları eski alışkanlıklarından vazgeçmeye itecektir (Özbek ve Karaaslan, 2020:45, Eşgi, 2013:189). Bireysel ve toplumsal tercihlerdeki değişimi beraberinde getiren günümüz dijital dünyasında bu iki grubun yeni teknolojilere ilişkin kullanım, tüketim ve tercihlerini incelemek büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada dijital yerli ve göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemesine yönelik farklılaştığı noktaların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Literatürde dijital yerliler ile ilgili çok sayıda araştırma yer alırken dijital göçmenlerin tek başına ele alındığı veya bu iki grubun karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma ile literatürdeki bu boşluğun giderilmesi ve elde edilen sonuçlarla bankacılık sektöründeki uygulamacıların strateji belirlemelerinde yol gösterici olması beklenmektedir. Öncelikle dijital yerli ve göçmen kavramları ve mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesine yönelik teorik bilgiler verilmiştir. Daha sonra bu konularla ilgili literatürde yapılan çalışmalar özetlenmiştir. Araştırma kısmında ise İstanbul ilinde yapılan bir anket çalışmasından elde edilen verilerin analizi neticesinde elde edilen sonuçlar ve öneriler sunulmuştur. Bu çalışmanın tüm aşamaları araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde tasarlanarak yürütülmüştür.

2. Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenler

Dijital yerli ve göçmen kavramları Prensky (2001) tarafından ortaya atılmıştır. Prensky, son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelerin kuşaklar arasında da farklılıklara neden olduğunu, bu nedenle bireylerin dijital teknolojiye olan yakınlık, teknolojik yetenek ve yetkinliklerine göre iki gruba ayrılabilirliğini ifade etmiştir. Dijital yerliler 1980 sonrasında doğan, bilgisayar, internet ve video oyunlarının dijital dilini ana dilleri gibi konuşan kuşak olarak tanımlanmaktadır. 1980 öncesinde doğan eski kuşak ise dijital göçmenler olarak tanımlanmaktadır. Bu iki neslin sosyalleşme şekillerinin birbirinden farklı olduğu ifade edilmektedir (Prensky, 2001:1-6). Teknolojiyi kullanarak iletişim kurmaları ve bilgi edinmeleri daha hızlı ve esnek olduğu için dijital yerliler online iletişim kurmaktan hoşlanırken dijital göçmenler insanlarla şahsen görüşmeyi tercih etmektedirler (Filho vd., 2021:181). Dijital yerliler genellikle dijital iletişim ve mobil cihazlarla büyüyen nesildir. İnternet nesli (net generation), oyun nesli (the gamer generation), yeni nesil (new generation), siber çocuklar (cyber kids) gibi farklı isimlerle de anılmaktadır (Pedro, 2006:2). Dijital aletler ve teknoloji onlar için gereklilik değil günlük yaşamlarının bir parçasıdır (Bilgiç vd., 2011:2). Teknolojik aletlerin kullanımında zorluk çekmezler ve nasıl kullanıldığını dijital göçmenlere göre daha iyi bilmektedirler. Teknolojiyi kullanmaya doğuştan yeteneklidirler ve yeni teknolojileri kolayca benimsemektedirler (Prensky, 2010: 64). Teknolojik yeniliklere adapte olma konusunda da bu iki tüketici grubu arasında farklılıklar bulunmaktadır. Dijital yerlilerin bilgiyi arama ve kullanma biçimleri dijital göçmenlerden farklıdır. Dijital yerliler sosyalleşmek amacıyla sanal ortam üzerinden bilgiye ulaşmayı tercih ederken dijital göçmenler fiziksel kütüphaneyi tercih etmektedirler (Tonta, 2009:746). Teknolojik araçları kullanırken yanlış yapmaktan korkmayan ve rahat bir şekilde kullanan dijital yerliler teknolojiyi genel olarak kişisel ilgi veya eğlence, sosyal

iletişim, profesyonel çalışma vb amaçlarla kullanılmaktadırlar. İhtiyaç duydukları bilgiye kolayca erişebilmekte, çevrim içi ortamlarda daha önce tanışmadıkları insanlarla buluşarak bilgiyi paylaşabilmektedirler (Bilgiç vd., 2011:4, Günüş, 2011:2). Buna ek olarak bilgiyi hızlı bir şekilde kabul etmekte, yeni teknolojileri kolayca kullanmakta metin yerine görseli tercih etmekte, çoklu görevleri yerine getirmekte ve günlük faaliyetlerini yürütürken teknolojiyi kullanılmaktadırlar (Bennett ve Corrin, 2018:2512, Obeidat ve Young, 2017:296, Thornham ve McFarlane, 2010:262). Buldukları sosyal grup içinde diğerlerinden daha önce yenilik yapmaya güdülendikleri için teknolojik yeniliklerle daha çok ilgilenmektedirler (Ebermann vd., 2016:1339). Özellikle etkileşim, bütünleşme, sosyalleşme, hareketlilik, bağımlık sağlayan teknolojik ürünlere öncelik vermektedirler (Vodanovich vd., 2010:713). Dijital göçmenler ise yeni teknolojileri kullanma konusunda çok isteksiz ve eleştirel yaklaşmaktadırlar (Kesharwani, 2020:4). Mal veya hizmetlerle ilgili bilgi edinirken teknolojiyi benimseme konusunda güvensizlik yaratan metodolojik bir süreç tercih etmektedirler. Özel bilgiler gerektiren uygulamalar ve ağlara karşı çıkmaktadırlar (Premsky, 2001:1-6, Gasser ve Palfrey, 2008:4, Kirk vd, 2015: 82). Bu kuşaktaki kişiler genellikle tüketim kararlarını vermeden önce diğer insanların ürünleri denemesini ve fikirlerini açıklamasını beklemektedirler (Filho vd., 2021:185). Özetle dijital yerliler dijital göçmenlere göre yenilikleri daha çabuk benimsemektedirler (Blackburn, 2011:665). Dijital dünyada bu iki grubun yeni teknolojilere ilişkin kullanım, tüketim ve pazar eğilimlerini nasıl etkilediğini anlamak ürünler ve kullanıcılar açısından yeni bakış açıları geliştirmek için önem taşımaktadır.

3. Mobil Bankacılık Hizmetlerinin Benimsenmesi

Mobil bankacılık en basit şekilde müşterilerin çek yazma, para transferi, fatura ödeme gibi finansal işlemlerini cep telefonu, mobil cihazlar veya kişisel dijital araçlar kullanarak yapmasına olanak sağlayan yenilikçi online bankacılık kanalını ifade etmektedir (Shen vd., 2010:497, Hassan ve Farmanesh, 2022:194). Bir başka tanımda mobil bankacılık banka çalışanlarıyla direkt etkileşime girmeye gerek kalmaksızın, finansal veya finansal olmayan işlemleri tamamlamak amacıyla cep telefonu kullanarak banka hizmetleri ve diğer kolaylıklarla etkileşime geçmek şeklinde ifade edilmiştir (Manser Payne vd., 2018:331). Bu açıdan değerlendirildiğinde mobil bankacılığın elektronik bankacılığın bir alt kümesi ve kendine has özellikleriyle internet bankacılığının gelişmiş hali olduğu söylenebilir (Laukkanen ve Passanen, 2008: 87). Mobil bankacılık, kullanıcıların finansal işlemlerini mobil cihazlar üzerinden etkin bir şekilde yürütmesine olanak sağlamaktadır (Zhou, 2011:528). Hizmet tüketimine hareketlilik özelliği kazandıran mobil bankacılık, bankalar ve müşterileri için kazan-kazan durumu yaratma potansiyeline sahiptir. Bankalar için mobil bankacılık kanalı işletme verimliliğini ve üretkenliği artırır, maaşlarla ilgili maliyet tasarrufu sağlar (Curran vd., 2003:210, Meuter vd., 2000:51). Müşteri için ise mobil bankacılık zaman yönetimini kolaylaştırır, müşteri memnuniyetini artırır ve çalışanlarla etkileşim ihtiyacını azaltır (Cunningham vd., 2009:11, Dabholkar, 1996:30, Langeard, 1981). Müşterilerin istedikleri yerde bankacılık hizmetlerinden faydalanmasını sağlar (Leforet ve Li, 2005:364). Ancak mobil bankacılık hizmetlerinin gelişimi mobil teknolojiadaki gelişmelerle aynı doğrultuda olmadığı için bu teknolojinin benimsenmesi yavaş ilerlemektedir (De Leon vd., 2020:3). Bazı araştırmacılara göre mobil bankacılık hala ilk aşamadır ve potansiyel müşterilerin güvenini kazanması gerekmektedir (Zhang vd., 2012:1902). Mobil bankacılığa yönelik müşteri tepkileri internet bankacılığı veya telefon bankacılığı gibi kanallarla karşılaştırıldığında farklılaşabilmektedir (Hanafizadeh vd., 2014:65).

Mobil finansal hizmetlerle ilgili yapılan birçok araştırmada geleneksel olarak bilgi sistemleri literatüründe kullanılan araştırma modelleri ve çerçeveleri kullanılmıştır (Hoehle ve Huff, 2009:3). Ajzen ve Fishbein (1980)'in geliştirdiği Planlı Davranış Teorisi'nden (TRA) uyarlanan Teknoloji Kabul Modeli (TAM) (Davis, 1989) bilgi sistemleri araştırmacıları arasında geniş bir şekilde kabul görmüştür. Teknoloji Kabul Modeli yeni bir bilgi sisteminin benimsenmesini, sistemi kullanma niyeti ve sistemle ilgili inançları belirleyerek açıklamaktadır. Kullanıcı niyetlerindeki değişim ise algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığından etkilenmektedir. Mobil bankacılık açısından değerlendirildiğinde bu iki kavram mobil bankacılık kullanımına yönelik davranışsal niyetleri tam anlamıyla açıklayamamaktadır. Modele başka boyutlar da eklenmesi gerekmektedir. Yeniliklerin benimsenmesiyle ilgili bir başka teori de Rogers (1983) tarafından geliştirilen Yeniliklerin Yayılması Teorisi'dir. Bu teoriye göre yeniliğe yönelik olumlu veya olumsuz tutumu belirleyen 5 temel faktör bulunmaktadır. Bunlar; göreceli avantaj, uygunluk, karmaşıklık, denenebilirlik ve gözlenebilirliktir. Bu modeller ve ileri sürdükleri faktörler çerçevesinde mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesini etkileyen 6 temel faktör olduğu ifade edilmektedir (Tan ve Teo, 2000:8, Rogers, 2003:257,

Khraim vd., 2011:100). Bunlar;

Karmaşıklık/zorluk (Complexity): Bir yeniliği anlama ve kullanmayla ilgili göreceli zorluk derecesini ifade etmektedir (Taylor ve Tod, 1995:152). Karmaşıklık düzeyi yüksek bir yeniliğin benimsenme şansını artırmak için daha fazla teknik beceri ve daha fazla işlevsel çaba gerekir (Tan ve Teo, 2000: 10). Bir sistemin karmaşıklığı yeniliğin benimsenmesini ve kullanılmasını zorlaştırır (Rogers, 1983:220).

Risk: Kişisel ve finansal bilgilerin ifşa edilmesiyle ilgili algılanan riski ifade etmektedir (Tan ve Teo, 2000:11). Mobil bankacılık uzaktan ve personel olmayan bir çerçevede yapılmaktadır. Belirsiz durumlarla karşılaşmaya neden olabilecek açık bir teknolojik alt yapı kullanılmaktadır. Bu durum hacklenme, çeşitli finansal kayıplar veya kişisel bilgilerin manipülasyonu gibi kötü niyetli saldırılara neden olabilmektedir (Laukkanen vd., 2007:421, Yousafzai vd., 2003:1183). Sonuç olarak yüz yüze işlemlerin yapıldığı geleneksel bankacılıkla karşılaştırıldığında mobil bankacılıkta algılanan risk daha yüksektir. Dolayısıyla bu hizmetlerin kullanılmasında bireyin güven algısı önem taşımaktadır (Kim vd., 2009:288).

Göreceli avantaj (Relative advantage): Bireyin bir yeniliğin aynı işi yapmanın daha önceki şekillerinden daha üstün bir avantaj sunduğunu düşünmesidir (Taylor ve Tod, 1995:152). Başka bir tanımlamayla bir yeniliğin var olan mal veya hizmetlerden daha iyi bir alternatif olarak algılanma derecesidir. Bu avantajlar çeşitli ekonomik, sosyal, kolaylık ve memnuniyet boyutlarıyla ilgili olabilir (Rogers, 1962, Rogers, 1995) Göreceli avantaj, mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesi ve kullanılmasını tahmin etmede dikkate alındığı için mobil bankacılık hizmetleriyle ilgili literatürde en fazla araştırılan kavramlardan biridir (Püschel, 2010:394). Müşteriler mobil bankacılığı avantajlı olarak algıladıklarında bu hizmetleri benimseyip kullanmaya devam etmeye yönelik pozitif bir tutuma sahip olacaklardır (Lin, 2011:254). Müşteriler zaman tasarrufu, kolaylık, doğruluk gibi avantajlar elde ettiğinde mobil bankacılığı tercih edeceklerdir (Yussai vd., 2021:42).

Uyumluluk/uygunluk (Compatibility) : Bir yeniliğin potansiyel kullanıcıların değerler, ihtiyaçlar, alışkanlıklar ve geçmiş deneyimleriyle uyumlu olarak algılanma derecesidir (Agarwal ve Prasad, 1998:562, Moore ve Benbasat, 1991:195, Chen vd., 2002:710). Kullanıcının yaşam tarzıyla uyumlu yeniliklerin benimsenme hızı daha fazladır (Rogers, 1995). Algılanan uygunluk online işlemlere yönelik tutumun en iyi algı temelli göstergesidir (Vijayarathy, 2004:750). Bireyin ihtiyaçları ile teknolojik yenilik arasında daha yüksek uyum olması yeniliğin daha aşına bir şekilde yorumlanmasını sağlar (Ilie vd., 2005:15). Bazı müşteriler cep telefonu ile işlem yapmaya daha fazla alışkın olduğu için mobil bankacılıkla ilgili daha az problem yaşamakta ve bu teknolojiye hızlıca uyum sağlamaktadırlar (Agarwal ve Karahanna, 1998:4). Mobil bankacılık hizmetlerinden memnun olan müşteriler yaşam tarzlarına uygun hizmetleri aramaktadırlar. Bankaların yeni müşteriler elde etmek veya müşterileri elde tutmak için bu hizmetlerin müşterilerin tercihleriyle, yaşam tarzlarıyla, değerleriyle uyumluluğunu ihmal etmemesi gerekmektedir (Lin, 2011).

Denenebilirlik (Trialability) : Potansiyel kullanıcıların bir yeniliği kullanmadan önce deneme imkanını isteme derecesini ifade etmektedir (Agarwal ve Prasad, 1998:562). Bir başka deyişle kullanıcının bir teknolojiyi benimsemeden önce deneyebilmesine yönelik algıdır (Moore ve Benbasat, 1991:195). Tamamen uygulamaya konulmadan önce test edilebilen yeni fikirler daha hızlı benimsenmektedir (Rogers, 1962:223). Müşterilere yeniliği deneme şansı verilirse bu bilinmeyen durumları ortadan kaldırmaya ve benimsemeye yardımcı olmaktadır (Tan ve Teo, 2000: 10). Bankaların mobil bankacılık kullanımıyla ilgili yardım ve tanıtımları sağlamasıyla mobil bankacılığa ilişkin endişeler azaltılabilir bu da potansiyel kullanıcıların bu hizmetleri kullanmasını motive edebilir (Al-Jabri ve Sohail, 2012:382).

Öz yeterlik (Self efficacy) : Öz yeterlik bireyin bir davranışı gerçekleştirme yeteneği ile ilgili kendine güvenmesidir (Taylor ve Todd, 1995:153). Bir başka şekilde öz yeterlik, belli faaliyetleri başarmak için ihtiyaç duyulan bir takım özel eylemleri idare etme yeteneğine olan inanç ve algı olarak tanımlanabilir (Bandura, 1986). Öz yeterlik mobil bankacılığın benimsenmesine yönelik davranışsal niyetten ziyade algılanan davranışsal kontrolü etkilemektedir (Yu, 2014:5). Öz yeterlik hem bireyin yeni bir teknolojiyi benimseme isteği hem de bunu kullanmanın sonuçlarıyla ilgili beklentilerinde önemli rol oynamaktadır (Compeau ve Higgins, 1995:190). Mobil bankacılık hizmetlerinde öz yeterlik, bireyin mobil bankacılığı kullanma yeteneğine ve bu hizmetle ilgili gerekli bilgiye sahip olup olmadığına dair algısı şeklinde ifade edilmektedir. Mobil bankacılıktan faydalanmak için gerekli olan yeteneklere sahip olan ve kendine güvenen bireyin bu hizmetleri benimsemesi daha olasıdır (Brown, 2003:385). Yeterli bir öz yeterlik seviyesine sahip olan müşteriler mobil bankacılık hizmetlerini hayatlarını kolaylaştırmak için kullanmayı tercih etmektedirler (Püschel vd., 2010:394, Wang vd., 2003:502). Öz yeterlilik mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde doğrudan etkili olabilmektedir

(Dasgupta vd., 2011:25, Luarn ve Lin, 2005:879).

4. Literatür Taraması

Dijital yerli ve dijital göçmen kavramları ilk olarak 2001 yılında Marc Prensky tarafından yapılan çalışmalarda tanımlanmıştır. Bu çalışmalar iki grubun öğrenme durumlarındaki farklılıkları ortaya koymak için yapılmıştır. Pazarlama ve tüketici davranışları literatüründe bu kavramlar genellikle online alışveriş, satın alma davranışı, tutumlar, sosyal medya, online reklam, e-ticaret gibi konular açısından ele alınmıştır (Agardi ve Alt, 2022, Lim vd., 2021, Smith, 2022, Virtanen, 2021, Smith, 2019, Ninan vd., 2020, Fedorko vd., 2021, Nurdin, 2019, Filho, 2021). Mobil bankacılık ile ilgili yapılan çalışmalar ele alındığında ise genellikle mobil bankacılık hizmetlerine yönelik tutum, sadakat, memnuniyet, hizmet kalitesi, güven, değerler vb. konularla ilişkilendirildiği görülmektedir (Söylemez ve Taşkın, 2020, Çoban ve Demirhan, 2019, Doğan ve Burucuoğlu, 2018, Ambaw., 2018, Yılmaz ve Kınaş, 2021, İşler, 2016, Armağan ve Çal, 2020, Vural, 2019, Demirdağ, 2020, Özkan ve Al-Futaih, 2020, Ebermann vd., 2016). Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesiyle ilgili çalışmalardan bazıları ise şöyledir;

Wang vd., (2003) internet bankacılığını benimsemeyi ortaya çıkaran unsurları Teknoloji Kabul Modelindeki boyutları esas alarak incelemişlerdir. Benzer şekilde Luarn ve Lin (2005) Teknoloji Kabul Modelini esas alarak bireylerin mobil bankacılığı benimsemesini belirleyen faktörleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada Teknoloji Kabul Modelinde yer alan boyutlara ek olarak algılanan güvenilirlik ve algılanan finansal maliyet değişkenleri eklenmiştir.

Talwar vd. (2020) çalışmalarında dijital yeniliklere yönelik tüketicilerin direnç gösterme durumları ile ilgili bir sistematik analiz yapmıştır. Çalışmada mobil bankacılık da online alışveriş e-kitap, akıllı saat vb. mal veya hizmetler gibi dijital yeniliklerden biri olarak ifade edilmiştir. Mobil bankacılıkta tüketicilerin değer, risk ve kullanım gibi unsurlar açısından benimsemeye direnç gösterdiğini belirleyen çalışmalar özetlenmiştir.

Püschel vd. (2010) yaptıkları çalışmada mobil bankacılık hizmetlerini benimseme niyetine ilişkin bütünlük bir çerçeve oluşturmaya çalışmışlardır. Bu hizmetleri kullanan ve kullanmayan bireyleri tutumları açısından karşılaştırmışlardır. Çalışmalarında Taylor ve Todd (1995) tarafından geliştirilen Planlı Davranış Teorisi ve Rogers (1983) tarafından geliştirilen Yeniliklerin Yayılması Teorisinde yer alan boyutları kullanmışlardır.

Shen vd. (2010) tüketicilerin mobil bankacılık sistemini benimsemesini fayda-maliyet bakış açısıyla ele almışlardır. Mobil bankacılık hizmetlerinin faydası kolaylığını, maliyeti ise güvenlik tarafını ifade etmektedir. Bu çalışmada da Teknoloji Kabul Modeli boyutları kullanılmıştır.

Khraim vd., (2011) mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Ürdün'de bir çalışma yürütmüşlerdir. Faktörler Moore ve Benbasat (1991), Brown vd., (2003) çalışmalarından faydalanılarak göreceli avantaj, uygunluk, karmaşıklık, denenebilirlik, risk ve öz yeterlik olarak ele alınmıştır. Şiker (2011) banka müşterilerinin internet bankacılığını benimsemesinde etkili olan faktörleri belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışmasında Teknoloji Kabul Modelini esas alarak sosyal etki, algılanan güvenilirlik ve web sitesi özellikleri değişkenlerini de modele eklemiştir.

Shanmugam vd.,(2014) çalışmalarında mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye yönelik davranışsal niyeti etkileyen faktörleri ele almışlardır. Çalışmada Davis (1993) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modelinde yer alan boyutlar kullanılmıştır.

Kurt (2017) yürüttüğü yüksek lisans tez çalışmasında bireylerin mobil bankacılık uygulamalarını benimsemelerini etkileyen faktörleri incelemiştir. Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisini temel alarak modele kişisel yenilikçilik ve güven değişkenlerini eklemiştir.

Söylemez (2018) doktora tezi çalışmasında mobil bankacılık uygulamalarını kullanmaya yönelik tutumları etkileyen faktörleri Teknoloji Kabul Modeli ve Planlı Davranış Teorisi kapsamında incelemiştir. Türkiye ve İngiltere'de yürütülen çalışmada iki grup arasında faktörler açısından farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Hassan ve Farmanesh (2022) yürüttükleri çalışmada internet bankacılığı, mobil bankacılık ve telefon bankacılığını benimsemeyi etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisini esas alarak algılanan risk değişkenini eklemişlerdir.

Bunlar dışında mobil bankacılığın benimsenmesini etkileyen faktörleri çeşitli değişken ve modellerle inceleyen farklı çalışmalar da yapılmıştır (Özcan vd., 2019, Zandhessami ve Geranmayeh., 2014, Agarwal vd., 2000, Alawan vd., 2016, Tan ve Teo, 2020, Lee vd., 2003, Cruz vd., 2010, Laforet ve Li, 2005). Çalışmaların büyük bir çoğunluğunda Teknoloji Kabul Modeli, Planlı Davranış Teorisi ve Yeniliklerin Yayılması Teorisine ilişkin değişkenler kullanılmıştır.

Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan dijital yerli ve göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemesine yönelik literatürde yer alan çalışmalardan bazıları ise şöyle özetlenebilir;

Laukkanen vd. (2007) gençler ve ileri yaştaki tüketicilerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemesini

etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonuçlarına göre bu iki grubun mobil bankacılığı benimseme faktörleri birbirinden farklıdır.

Koenig-Lewis vd., (2010) genç tüketicilerin mobil bankacılık hizmetlerini kullanma niyetlerini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Teknoloji Kabul Modeli ve Yeniliklerin Yayılma Teorisini esas alarak incelemişlerdir.

Sachse vd. (2012) yaptıkları çalışmada finans sektöründe müşteri odaklı elektronik pazarlara yönelik gelecekteki beklenti ve önerilerini belirlemek için dijital yerliler üzerinde bir araştırma yapmıştır. Sonuçlara göre finans sektöründeki B2B şeklindeki süreçler artık mobil hizmetlerin yoğun olduğu B2C elektronik pazar modeline dönüşmektedir.

Boonsiritomachai ve Pitchayadejanant (2019) Y kuşağının (18-35 yaş arası tüketiciler) mobil bankacılığı benimsemesini etkileyen faktörleri Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisini esas alarak incelemiştir.

Akturan ve Tezcan (2012) çalışmalarında genç tüketicilerin mobil bankacılığı benimsemesini Teknoloji Kabul Modelini esas alarak incelemeye çalışmışlardır. Bu modele ek olarak algılanan fayda ve risk değişkeni eklemiştir.

Özbek ve Karaaslan (2020) dijital yerliler ve dijital göçmenlerin mobil bankacılık uygulamalarını kullanma motivasyonlarının belirlenmesi amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Araştırma sonucunda bu iki grubun mobil banka uygulaması kullanım motivasyonlarında bazı konularda farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Yussaivi vd. (2021) milenyum tüketicilerin (dijital yerliler) mobil bankacılığı kullanmalarına yönelik algı ve tutumlarını belirlemeye yönelik bir araştırma yapmışlardır. Benzer şekilde Manser Payne vd. (2018) dijital yerlilerin yapay zekayla desteklenen mobil bankacılık faaliyetlerine yönelik algı ve tutumlarını etkileyen faktörleri incelemek için bir araştırma yapmışlardır.

Windsari vd. (2022) yaptıkları çalışmada Y ve Z kuşağının (17-35 yaş arası tüketiciler) dijital bankacılık hizmetlerini etkileyen deneysel faktörleri açıklamaya çalışmıştır.

Koroleva (2022) çalışmasında dijital yerliler ve dijital göçmenlerin finans sektöründe teknoloji kullanarak sunulan ürünleri kullanmaya yönelik tutumları arasındaki farklılıkları Teknoloji Kabul Modelini esas alarak belirlemeye çalışmıştır.

Çalışmalar incelendiğinde literatürde teknolojinin içine doğan nesil olarak ifade edilen dijital yerlilerin mobil bankacılık ve buna benzer yeni teknolojileri benimsemesine yönelik çalışmaların daha fazla olduğu belirlenmiştir. Dijital göçmenlerin tek başına ele alındığı veya bu iki grup arasındaki mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeyi etkileyen faktörler açısından farklılıkları ortaya koyan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürdeki bu boşluğu kapatmak amacıyla bu çalışmada mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye yönelik faktörlerin dijital yerliler ve dijital göçmenler açısından farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak demografik özellikler ile dijital yerli ve göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye yönelik tutumları arasındaki ilişkiler de ele alınmıştır.

5. Metodoloji

5.1. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

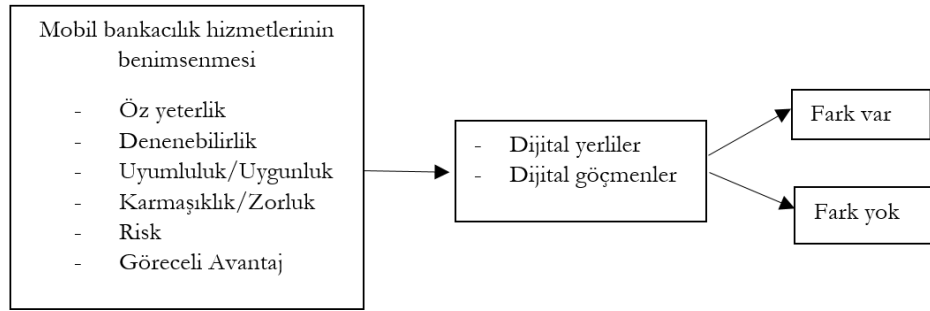
Araştırmanın ana kütesini İstanbul'da yaşayan ve mobil bankacılık hizmetlerini kullanan tüketiciler oluşturmaktadır. Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme kullanılmıştır. Anketin uygulanmasında mobil bankacılık hizmetlerini kullanan dijital yerli ve göçmen tüketici gruplarını belirleyen yaş kriterine önem verilerek uygun bir dağılım olmasına dikkat edilmiştir. Anket uygulandıktan sonra 1980 yılı öncesinde doğan kişiler dijital göçmenler, 1980 yılı sonrasında doğanlar ise dijital yerliler şeklinde gruplandırılmıştır. Buna göre 256 dijital yerli, 148 dijital göçmen olmak üzere toplam 404 kişiye anket uygulanmıştır. Ankette 3 grup soru yer almaktadır. İlk gruptaki sorular tüketicilerin mobil bankacılık hizmetlerini kullanma durumlarına ilişkindir. İkinci grup sorular mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesini etkileyen faktörleri belirlemek içindir. Son gruptaki sorular ise demografik özellikleri tespit etmeye yöneliktir. Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesini etkileyen faktörlere ilişkin ölçeğe ilişkin kullanılan kaynaklar tablo 1'de gösterilmiştir. Tutumlar 5'li likert ölçeği ile ölçülmüştür. (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum). Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, t-testi, açıklayıcı faktör analizi ve korelasyon analizi kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçek İçin Yararlanılan Kaynaklar

Faktör	Kaynak
Öz yeterlik (Self efficacy)	Taylor ve Todd (1995)
Denenebilirlik (Trialability)	Agarwal ve Prasad (1998), Moore ve Benbesat (1991)
Uyumluluk/uygunluk (Compatibility)	Agarwal ve Prasad (1998)
Karmaşıklık/Zorluk (Complexity)	Taylor ve Todd (1995), Tan ve Teo (2000)
Risk	Tan ve Teo (2000), Moore ve Benbesat (1991)
Göreceli Avantaj (Relative Advantage)	Taylor ve Tod (1995)

5.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda şekil 1’deki model oluşturulmuş ve hipotezler geliştirilmiştir (Şekil 1).



Şekil 1: Araştırmanın modeli

H₁: Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında öz yeterlik açısından fark vardır.

H₂: Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında denenebilirlik açısından fark vardır.

H₃: Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında uyumluluk/uygunluk açısından fark vardır.

H₄: Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında karmaşıklık/zorluk açısından fark vardır.

H₅: Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında risk açısından fark vardır.

H₆: Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında göreceli avantaj açısından fark vardır.

6. Bulgular

6.1. Demografik Bulgular

Tablo 2’ye göre dijital yerli ve göçmenlerin çoğunluğu kadın, evli, 5001 TL ve üzeri gelire sahip bireylerdir. Dijital yerli ve göçmenlerin demografik olarak farklılaştıkları özellik meslektir. Dijital yerlilerin çoğunluğu öğrenci, özel sektör çalışanı, memur ve ev hanımlarından oluşmaktadır. Dijital göçmenlerin çoğunluğu ise memur ve işçilerden oluşmaktadır. Yaş değişkeni dikkate alındığında bu dağılım normal olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Dijital Yerliler		Dijital Göçmenler	
	F	%	F	%
<i>Cinsiyet</i>				
Kadın	199	77,7	126	85,1
Erkek	57	22,3	22	14,9
<i>Medeni Durum</i>				
Evli	129	50,4	138	93,2
Bekar	127	49,6	10	6,8
<i>Gelir</i>				
2000 TL ve altı	77	30,1	6	4,1
2001-3000 TL	17	6,6	2	1,4
3001-4000 TL	12	4,7	3	2
4001-5000 TL	17	6,6	17	11,5
5001 TL ve üzeri	133	52	120	81,1
<i>Meslek</i>				
	F	%	F	%
Memur	53	20,7	64	43,2
Özel sektör	54	21	10	6,7
Ev hanımı	50	19,5	12	8,1
İşçi	18	7	33	22,2
Serbest meslek	18	7	2	1,3
Öğrenci	55	21,5	-	-
Emekli	-	-	23	15,5
Diğer	8	3,3	4	3
<i>Eğitim</i>				
İlköğretim	10	3,9	6	4,1
Ortaöğretim (lise)	48	18,8	42	28,4
Yükseköğretim (MYO)	23	9	18	12,2
Lisans	137	53,5	73	49,3
Lisansüstü	38	14,8	9	6,1
<i>Toplam</i>	256	100	148	100

6.2. Mobil Bankacılık Hizmetlerini Kullanma Davranışları

Tablo 3'e göre dijital yerliler ve göçmenler mobil bankacılığı günde birkaç kez kullanmaktadırlar. En çok kullandıkları hizmetler ise para transferi, kredi kartı ödeme, fatura ödeme ve hesap bilgilerini kontrol etmektir. Dijital yerli ve göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerini en çok kullandıkları bankalar farklıdır. Buna ek olarak dijital yerlilerin diğer bankaları tercih etme yüzdeleri dijital göçmenlerden farklıdır. Bu durum dijital yerlilerin büyük çoğunluğunun henüz kendi gelirini kazanmayan kişilerden oluşması ve bu kişilerin düzenli bir gelirleri olmadığı için sunulan hizmetlere göre banka değiştirmesinden kaynaklanabilir. Örneğin öğrencilerin burs aldıkları bankayla çalışması veya kredi kartı aidatı olmayan bankayı tercih etmesi gibi. Dijital göçmenlerin çoğunluğu ise maaş aldıkları bankanın mobil hizmetlerini kullanmaktadırlar.

Tablo 3. Katılımcıların Mobil Bankacılık Hizmetlerini Kullanma Durumu

	Dijital Yerliler		Dijital Göçmenler	
	F	%	F	%
<i>Kullanma sıklığı</i>				
Günde birkaç kere	121	47,3	63	42,6
Günde bir kere	18	7	26	17,6
Haftada birkaç kere	91	35,5	51	34,5
Haftada bir kere	7	2,7	-	-
Ayda birkaç kere	15	5,9	8	5,4
Ayda bir kere	4	1,6	-	-
<i>Kullanılan hizmet</i>				
Yatırım işlemleri	19	7,4	16	10,8
Vergi, harç vb. ödeme	5	1,9	-	-
Fatura ödeme	29	11,3	20	13,5
Para transferi	114	44,5	69	46,6
Kredi kartı ödeme	23	8,9	22	14,9
Hesap bilgilerini kontrol	52	20,3	21	14,2
Döviz alım-satım	3	1,1	-	-
Diğer	11	4,6	-	-
<i>Banka</i>				
Akbank	14	5,4	6	4,1
Finansbank	15	5,8	7	4,7
Garanti	44	17,2	10	6,8
Halkbank	17	6,6	58	39,2
İş bankası	14	5,4	4	2,7
Vakıfbank	12	4,6	20	13,5
Yapı kredi	47	18,4	16	10,8
Ziraat	63	24,6	20	13,5
Diğer	30	12	7	4,7
<i>Toplam</i>	256	100	148	100

6.3. Ölçeğin Geçerlilik ve Güvenilirliği

Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesine yönelik tutumları belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin yapısal geçerliliğini belirlemek üzere açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. (KMO örneklem yeterlilik ölçütü 0,890, Bartlett Küresellik testi:7247,336, p=0,000). Değişkenlerin 0,40 ve üzeri faktör yükü olanlar dikkate alınmıştır. 23 değişkenin analize sokulması sonucu özdeğeri 1'den büyük 5 faktör elde edilmiştir. Sadece 1 değişken herhangi bir faktör altında yer almamıştır. Literatürde göreceli avantaj, risk, zorluk (karmaşıklık), deneme, öz yeterlik ve uygunluk olarak 6 boyut şeklinde ifade edilen ölçek bu örnekte 5 faktör olarak şekillenmiştir. Göreceli avantaj ve uygunluk boyutları tek bir faktör altında toplanmıştır. Bu 5 faktör toplam varyansın %73,54'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach alpha katsayısı hesaplanmıştır. Tüm ölçeğe ait alpha değeri 0,88 olarak belirlenmiştir. Faktörlere ait cronbach alpha değerleri ise 0,76-0,94 arasındadır. Bu değerler ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2006: 171; Kalaycı, 2008: 405). Tablo 4'te elde edilen faktörlerdeki değişkenler, faktör yükleri, açıklanan varyans oranları, özdeğerleri ve alpha katsayıları sunulmuştur.

Tablo 4. Mobil Bankacılık Hizmetlerinin Benimsenmesini Etkileyen Faktörler

Değişkenler	Faktör yükleri				
	1	2	3	4	5
<i>Öz yeterlik</i>					
Cep telefonuyla bankacılık işlemlerinin nasıl yapıldığını biliyorum.	0,832				
Mobil bankacılık hizmetleriyle ilgili süreci kolayca anlarım.	0,866				
Mobil bankacılık hizmetleri sürecini kolayca öğrenirim.	0,829				
Etrafımdaki birisinden yardım almadan mobil bankacılık hizmetlerini kullanabilirim.	0,804				
Mobil bankacılık hizmetleriyle ilgili problem yaşarsam çözüm bulabilirim.	0,749				
Diğer insanları gözlemleyerek mobil bankacılık sistemini hızlıca öğrenebilirim.	0,813				
<i>Göreceli avantaj ve uygunluk</i>					
Mobil bankacılık geleneksel bankacılık hizmetlerinden daha avantajlıdır.		0,793			
Mobil bankacılık mali durumumu daha etkili şekilde yönetmemi sağlar.		0,790			
Mobil bankacılık geleneksel bankacılık hizmetlerine göre daha etkileyici ve pratiktir.		0,812			
Mobil bankacılık geleneksel bankacılık hizmetlerine göre daha hızlıdır.		0,718			
Bankacılık işlemlerinde cep telefonumu kullanmak benim iş yapış şeklime uymaktadır.		0,631			
Mobil bankacılık benim yaşam tarzıma uygun bir hizmettir.		0,707			
<i>Risk</i>					
Mobil bankacılık, bankacılık hizmetlerini kullanmanın en riskli şeklidir.			0,763		
Mobil bankacılık hizmetlerinin güvenlik politikalarıyla ilgili endişe duyuyorum.			0,847		
Mobil bankacılık işlemlerimle ilgili bilgiler başka kişiler tarafından ele geçirilebilir.			0,825		
Mobil bankacılık hizmetlerinde güvenlik riski banka şubelerini kullanmaktan daha yüksektir.			0,775		
<i>Deneme</i>					
Mobil bankacılık hizmetlerini kullanmadan önce araştırma yaparım.				0,829	
Mobil bankacılık hizmetlerini kullanmadan önce neler yapılabileceğini görmek için deneme yaparım.				0,876	
Mobil bankacılık hizmetlerini kullanmadan önce deneme sürümünü incelerim.				0,884	
<i>Zorluk (karmaşıklık)</i>					
Mobil bankacılık hizmetlerini kullanmak bazen karmaşık olabiliyor.					0,785
Mobil bankacılık hizmetlerini kullanmak için çok fazla zihinsel çaba gerekiyor.					0,796
Mobil bankacılık hizmetleri bazen sinir bozucu olabiliyor.					0,764
<i>Özdeğer</i>	8,359	3,568	2,064	1,854	1,069
<i>Açıklanan varyans (%)</i>	36,344	15,514	8,973	8,060	4,650
<i>Cronbach Alpha</i>	0,94	0,92	0,85	0,86	0,76

Açıklayıcı faktör analizi sonrasında elde edilen faktörler şöyledir;

Öz yeterlik: Bireylerin mobil bankacılık hizmetleriyle ilgili işlemlerin nasıl yapıldığını bilmesi, süreci kolayca öğrenmesi ve anlaması, yardım almadan bu hizmetleri kullanabilmesini açıklamaktadır.

Göreceli avantaj ve uygunluk: Mobil bankacılık hizmetlerinin geleneksel bankacılık hizmetlerinden daha etkileyici, pratik ve avantajlı olması, bireyin yaşam tarzına ve iş yapış şekline uygunluğu ile ilgilidir.

Risk: Mobil bankacılık hizmetlerinin güvenlik politikalarıyla ilgili endişe duyma, müşteri bilgilerinin başkası tarafından ele geçirilmesiyle ilgili risk algılama ve güvenlik riskinin banka şubelerini kullanmaktan daha yüksek olmasıyla ilgili tutumları içermektedir.

Deneme: Mobil bankacılık hizmetlerini kullanmadan önce deneme sürümünü inceleme, denemeler ve araştırmalar yapmayı ifade etmektedir.

Zorluk(Karmaşıklık): Mobil bankacılık hizmetlerini kullanmak için çok fazla çaba gerektiği, bu hizmetlerin karmaşık ve sinir bozucu olduğuna yönelik ifadeleri içermektedir.

6.4.Dijital Yerliler ve Göçmenlerin Mobil Bankacılık Hizmetlerini Benimsemeye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

Dijital yerli ve dijital göçmen olarak ifade edilen tüketicilerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemesine yönelik tutumları arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla t testi yapılmıştır. Analizde ölçekte yer alan faktörlerin ortalama değerleri dikkate alınmıştır. t testi sonucunda elde edilen değerler tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Dijital Yerli ve Göçmenlerin Mobil Bankacılık Hizmetlerini Benimseme Tutumlarının Karşılaştırılması.

	Grup	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Öz Yeterlik	1	4,3190	0,897	1,434	0,152
	2	4,1881	0,861		
Göreceli Avantaj ve Uygunluk	1	4,2292	0,894	3,400	0,001
	2	3,9200	0,855		
Risk	1	2,4180	0,965	-3,047	0,002
	2	2,7247	0,989		
Deneme	1	3,1992	1,214	-0,593	0,553
	2	3,2725	1,163		
Zorluk/Karmaşıklık	1	2,3073	0,963	0,860	0,391
	2	2,2207	0,994		

(1= Dijital Yerliler 2= Dijital Göçmenler)

Dijital yerli ve göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye yönelik tutumları arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçlarına göre; dijital yerli ve göçmenlerin göreceli avantaj ve uygunluk ($t_{0,05;402}=3,400$) ve risk ($t_{0,05;402}=-3,047$) açısından farklı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre araştırmanın " H_3 : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında uyumluluk/uygunluk açısından fark vardır.", " H_5 : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında risk açısından fark vardır." ve " H_6 : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında göreceli avantaj açısından fark vardır." hipotezleri kabul edilmiştir. Ortalama değerler dikkate alındığında dijital yerliler dijital göçmenlere göre mobil bankacılık hizmetlerinin daha avantajlı, hızlı, pratik olduğunu ve yaşam tarzlarına uygun olduğunu düşünmektedirler. Risk açısından bakıldığında ise dijital göçmenler dijital yerlilere göre mobil bankacılık hizmetlerini kullanmanın daha riskli olduğunu düşünmekte ve endişe duymaktadırlar. Tüm hipotezlerin kabul ve red durumları tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Araştırmanın Hipotezlerinin Kabul/Red Durumları

Hipotezler	Kabul/red
H ₁ : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında öz yeterlik açısından fark vardır.	Red
H ₂ : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında denenebilirlik açısından fark vardır.	Red
H ₃ : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında uyumluluk/uygunluk açısından fark vardır.	Kabul
H ₄ : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında karmaşıklık açısından fark vardır.	Red
H ₅ : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında risk açısından fark vardır.	Kabul
H ₆ : Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesinde dijital yerliler ve göçmenler arasında göreceli avantaj açısından fark vardır.	Kabul

6.5. Demografik Özellikler ile Mobil Bankacılık Hizmetlerinin Benimsenmesi Arasındaki İlişkiler

Dijital yerliler ve dijital göçmenlerin demografik özellikleri ile mobil bankacılık hizmetlerini benimsemesi arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla gruplar için ayrı ayrı korelasyon analizi yapılmıştır. Öncelikle dijital yerliler için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Dijital Yerlilerin Demografik Özellikleri İle Mobil Bankacılık Hizmetlerini Benimsemesi Arasındaki İlişkiler.

Demografik özellikler/benimseme		Cinsiyet	Medeni durum	Gelir	Eğitim
Öz yeterlik	p	0,071	0,000	0,064	0,065
	r	0,255	0,998	0,309	0,303
Göreceli avantaj ve uygunluk	p	0,108	-0,034	0,063	0,009
	r	0,085	0,583	0,313	0,891
Risk	p	0,143*	0,062	-0,023	0,026
	r	0,022	0,322	0,718	0,678
Deneme	p	0,085	-0,142*	-0,02	-0,145*
	r	0,175	0,023	0,978	0,020
Zorluk/karmaşıklık	p	0,226**	-0,065	-0,077	-0,204**
	r	0,000	0,299	0,219	0,001

(*p<0,05 **p<0,01)

Tablo 7 incelendiğinde cinsiyet ile risk (0,143*, p<0,05) ve zorluk (0,226**, p<0,01) arasında ilişkiler olduğu görülmektedir. Buna göre dijital yerli erkekler kadınlara göre mobil bankacılık hizmetlerini kullanmanın daha riskli ve karmaşık olduğunu düşünmektedirler.

Medeni durum ile deneme faktörü (-0,142*, p<0,05) arasında negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre evli dijital yerli tüketiciler bekarlara göre mobil bankacılık hizmetlerini kullanmadan önce araştırma ve deneme yapmaktadırlar.

Eğitim ile deneme (-0,145*, p<0,05) ve zorluk/karmaşıklık (-0,204**, p<0,01) arasında negatif yönde ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre eğitim seviyesi yükseldikçe dijital yerliler açısından mobil bankacılık hizmetleriyle ilgili karmaşıklık düzeyi azalmakta ve bu hizmetleri kullanmadan önce daha az araştırma gereği duymaktadırlar.

Tablo 8 incelendiğinde dijital göçmenlerin medeni durumu (-0,179*, p<0,05) ve gelir düzeyleri (-0,309**, p<0,01) ile deneme faktörü arasında negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre düşük gelirli ve evli dijital göçmenler mobil bankacılık hizmetlerini kullanmadan önce daha çok araştırma yapmaktadırlar. Dijital göçmenlerin eğitim düzeyi ile zorluk/karmaşıklık (0,220**, p<0,01) arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Yüksek eğitim düzeyine sahip dijital göçmenler mobil bankacılık hizmetlerinin karmaşık ve zor olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 8. Dijital Göçmenlerin Demografik Özellikleri İle Mobil Bankacılık Hizmetlerini Benimsenmesi Arasındaki İlişkiler

Demografik özellikler/Benimsenme		Cinsiyet	Medeni durum	Gelir	Eğitim
Öz yeterlik	p	-0,021	-0,132	-0,023	0,007
	r	0,796	0,109	0,780	0,937
Göreceli avantaj ve uygunluk	p	0,028	0,036	-0,136	-0,080
	r	0,735	0,666	0,099	0,333
Risk	p	-0,100	-0,061	0,070	-0,099
	r	0,227	0,459	0,395	0,231
Deneme	p	-0,065	-0,179*	-0,309**	-0,052
	r	0,430	0,029	0,000	0,532
Zorluk	p	-0,042	-0,015	-0,124	0,220**
	r	0,613	0,859	0,134	0,007

*p<0,05 **p<0,01

7. Sonuç ve Tartışma

Dijital yerliler ve dijital göçmenler teknolojik yeniliklere ilişkin kullanım, tüketim ve tercihleri farklı olan iki tüketiciler grubunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada dijital bir yenilik olarak kabul edilen mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeyi etkileyen faktörlere ilişkin iki grup arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre dijital yerliler ve dijital göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerini benimseme faktörleri birbirinden farklıdır. Göreceli avantaj ve uygunluk ile risk faktörleri açısından bu iki grup arasında farklılıklar söz konusudur. Dijital okuryazarlığı yüksek olan ve yeni teknolojileri kolayca benimseyen dijital yerliler diğer gruptaki dijital göçmenlerle karşılaştırıldığında, mobil bankacılık hizmetlerini kullanmanın klasik yöntemlerden daha avantajlı, pratik, hızlı ve yaşam tarzlarına uygun olduğunu düşünmektedirler. Finansal işlemlerin istenilen yer ve zamanda kolayca yapılabilmesi mobil bankacılığı klasik yöntemlerden daha avantajlı hale getirmektedir. Bu sonuç literatürde genç tüketicilerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemesini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarla da uyumludur (Yussaivi, 2021, Akturan ve Tezcan, 2012, Püschel vd., 2010, Brown vd., 2003, Lin vd., 2011). Göreceli avantaj mobil bankacılık hizmetlerini benimseme niyetinin temel belirleyicisidir. Göreceli avantaj arttıkça mobil bankacılık hizmetlerinin kullanımı da artmaktadır. (Manser Payne vd., 2018). Dijital aletler ve teknoloji günlük yaşamlarının bir parçası olduğu için bankacılık işlemlerinin mobil cihazlarla yapılabilmesi dijital yerlilerin yaşam tarzıyla da uyumlu olduğu söylenebilir. Dijital yerlileri hedefleyen bankaların en çok kullanılan hizmetleri de dikkate alarak etkili stratejiler belirlemesi gerekir. Mobil bankacılığın geleneksel bankacılığa göre sahip olduğu zaman tasarrufu, memnuniyet, sosyal etkileşim gibi avantaj ve kolaylıkları tutundurma çabalarıyla dikkat çekici bir şekilde vurgulanmalıdır. Dijital yerliler online iletişim kurmayı seven, teknolojiyle ilgili ve bu konularda bilgi sahibi kişilerdir. Teknolojik yeniliklere kolayca uyum sağlamaktadırlar. Bu kişilerin dikkatini çekebilmek için tutundurma çabalarında teknolojik olarak yenilikçi bir banka imajı yaratmak önemlidir. Bankanın logosu, sloganı, sosyal ağlardaki konumu vb. unsurlar oluşturulmak istenen imajla uyumlu hale getirilmelidir. Buna ek olarak reklam kampanyalarında teknolojik yeniliklerden bahsetmek, gençlerin takip ettiği ve model aldığı kişileri kullanmak, mesajlarda etkileşim, sosyalleşme vurguları yapmak vb. stratejiler dijital yerlilerle arada bir bağ kurulmasını sağlayabilir. Dijital yerliler bilgiye kolayca erişip bunu hızlı bir şekilde sanal ortam üzerinden paylaşmaktadırlar. Bankalar dijital yerlilere ulaşmak için bilgilerin kolayca paylaşıldığı sosyal ağları kullanabilirler. Gençlerin bankaya ait sosyal medya hesaplarını takip etmesini sağlayarak onları daha yakından izleyebilir, ihtiyaçlarını belirleyebilir ve onlarla kolaylıkla iletişim

kurabilirler. Ayrıca bu tüketicilerin sosyal çevrelerinden faydalanarak yeni müşterilere ulaşabilirler. Yeni teknolojileri kullanma konusunda isteksiz ve eleştirel yaklaşan dijital göçmenler bankacılık hizmetlerinde daha klasik yöntemleri tercih etmektedirler. İnsanlarla şahsen görüşmeyi tercih ettikleri için işlemlerini banka şubelerinde yapmaktadırlar. Çalışanlar, banka şubesinin görünümü, kullanılan eşyalar, materyaller vb. unsurlar bu tüketicileri etkilemek için kullanılabilir. Çalışanların güler yüzlü ve yardımsever olması, açıklayıcı net bilgiler sunması vb. dijital göçmenler için önemli olabilir. Bu tüketiciler için bankacılık hizmetlerinde esas olan şey güvendir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre dijital göçmenler dijital yerlilere göre mobil bankacılık hizmetlerini kullanmanın daha riskli olduğunu düşünmektedirler. Mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesiyle ilgili yapılan çalışmalarda risk unsurunun benimseme niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Shanmugam vd., 2014, Hassan ve Farmanesh, 2022, Wang vd., 2003, Khraim, 2011, Koenig-Lewis vd., 2010, Raju vd., 2022, Shen vd., 2010). Dijital yerliler online hizmetlere daha çok güvenmektedirler. Oysa dijital göçmenler bir online işlemin getirdiği faydalardan çok taşıdığı risklere önem vermektedirler (Hoffmann vd., 2014). Mobil bankacılık hizmetleri için de durum benzerdir. Mobil bankacılığın güvenliği azaldıkça bu hizmetleri kullanma niyeti de azalmaktadır (Shankar ve Kumari, 2016, Silva Bidarra vd., 2013, Yousazai vd., 2010). Belli bir yaşın üzerindeki banka müşterileri mobil bankacılık hizmetlerini kullanmada daha fazla risk algılamaktadırlar (Laukkanen vd., 2007). Finansal okuryazarlığı yüksek olan, özel bilgiler gerektiren uygulamalar ve ağlara karşı çıkan dijital göçmenler mobil bankacılık hizmetlerini kullanırken kişisel ve finansal bilgilerin ifşa edilmesiyle ilgili daha çok risk algılamaktadırlar. Yüz yüze işlemlerin yapıldığı geleneksel bankacılıkla karşılaştırıldığında mobil bankacılıkta algılanan risk daha fazladır. Bu nedenle bu hizmetlerin kullanılmasında güven algısı önem taşımaktadır (Kim vd., 2009). Dolayısıyla dijital göçmenlerin mobil bankacılık hizmetleriyle ilgili algıladığı riskleri azaltmak için bankalar güvenlik ve gizlilik unsurlarına dikkat etmeli, gerekli önlemleri almalı ve parmak izi, yüz tanıma vb. gibi daha güvenli işlem yapma alternatifleri sunmalıdır. Ayrıca çeşitli finansal kayıplara neden olabilecek kötü niyetli saldırılara ilişkin sürekli olarak bilgilendirme yapılması, uygulamada güvenli şifre kullanılması için uyarıda bulunulması, işlemlerde kullanıcının onayının alınması, şikayetlerin ciddi bir şekilde ve acilen çözümlenmesi, özel garantiler sunulması vb. uygulamalar mobil bankacılık hizmetleriyle ilgili algılanan riski azaltabilir. Böylece dijital göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerine güvenip benimsemesi sağlanabilir.

Çalışmada ayrıca her iki kuşak için sahip oldukları demografik özellikler ve mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye ilişkin faktörler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Dijital yerlilerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye yönelik tutumları ile cinsiyet, eğitim ve medeni durumları arasında ilişkiler tespit edilmiştir. Bu gruptaki erkek tüketiciler kadınlara göre mobil bankacılık hizmetlerini kullanmanın daha riskli ve karmaşık olduğunu düşünmektedirler. Buna ek olarak evliler bekarlara göre bu hizmetleri kullanmadan önce daha çok araştırma ve deneme yapmaktadırlar. Eğitim seviyesi de dijital yerlilerin mobil bankacılık hizmetlerini benimseme durumuyla ilişkilidir. Eğitim seviyesi düşük olan dijital yerliler bu hizmetleri daha karmaşık bulmakta ve araştırma yapma gereği hissetmektedirler. Diğer grup olan dijital göçmenlerin mobil bankacılık hizmetlerini benimsemeye yönelik tutumları ile medeni durum, gelir ve eğitim durumları arasında ilişkiler tespit edilmiştir. Gelir seviyesi düşük evli dijital göçmenler bu hizmetleri kullanmadan önce daha çok araştırma ve deneme yapmaktadırlar. Ek olarak eğitim seviyesi arttıkça mobil bankacılık hizmetlerini kullanmaya ilişkin karmaşıklık seviyesi azalmaktadır. Dijital yerli veya göçmen tüketicileri hedef kitle olarak belirleyen bankalar, mevcut müşterilerinin demografik özelliklerini ve belirlenen bu farklılıkları dikkate alarak doğru pazarlama stratejileri belirleyebilirler. Özellikle risk ve karmaşıklık algısını azaltarak güven duygusu yaratmak mobil bankacılık hizmetlerinin benimsenmesine yönelik tutumları olumlu etkileyebilir.

Bu çalışma İstanbul'da yaşayan ve mobil bankacılık hizmetlerini kullanan tüketiciler oluşturmaktadır. Bu durum çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar genellenemez. Çalışmada dijital yerliler ve dijital göçmenler şeklinde iki tüketici grubu arasında bu hizmetlerin benimsenmesine yönelik tutumlar arasındaki farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra yapılacak çalışmalarda farklı bölgelerdeki yaşayan örneklem grupları üzerinde bir uygulama yapılabilir. Dijital yenilik olarak kabul edilen akıllı ürünler, e-kitap, online alışveriş gibi farklı mal veya hizmetler çalışma konusu olarak değerlendirilebilir. Araştırmaya farklı değişkenler eklenerek, benimsemeyi etkileyen faktörlerle ilişkiler incelenebilir ve yine iki tüketici grubu açısından karşılaştırma yapılabilir. Teknolojik yeniliklerle ilişkileri açısından dijital yerliler ve dijital göçmenler dışında farklı şekilde tanımlanabilen tüketici grupları da çalışmaya dahil edilerek araştırma yapılabilir.

Kaynaklar

- Agárdi, I. ve Alt, M. A. (2022). Do Digital Natives Use Mobile Payment Differently Than Digital Immigrants? A Comparative Study between Generation X and Z. *Electronic Commerce Research*, 1-28.
- Agarwal, R. ve Karahanna, E. (1998). On The Multi-Dimensional Nature of Compatibility Beliefs in Technology Acceptance. *DIGIT*, Available At: [Http://Disc-Nt.Cba.Uh.Edu/Chin/Digit98/First. Pdf](http://Disc-Nt.Cba.Uh.Edu/Chin/Digit98/First.Pdf) (Accessed 30 June 2009).
- Agarwal, R. ve Prasad J. (1998). A Conceptual and Operational Definition of Personal Innovativeness in the Domain of Information Technology. *Information Systems Research*, 9(2), 204-301.
- Agarwal, R., Sambamurthy, V. ve Stair, R. M. (2000). The Evolving Relationship between General and Specific Computer Self-Efficacy—An Empirical Assessment. *Information Systems Research*, 11(4), 418-430.
- Ajzen, I. ve Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Akturan, U. ve Tezcan, N. (2012). Mobile Banking Adoption of the Youth Market: Perceptions and Intentions. *Marketing Intelligence ve Planning*, 30(4), 444-459.
- Alalwan A., Dwivedi Y.K, Rana N.P ve Williams M.D. (2016). Consumer Adoption of Mobile Banking in Jordan: Examining the Role of Usefulness, Ease of Use, Perceived Risk and Self-Efficacy. *Journal of Enterprise Information Management*, 29(1), 118-139.
- Al-Jabri, I. M. ve Sohail, M. S. (2012). Mobile Banking Adoption: Application of Diffusion of Innovation Theory. *Journal of Electronic Commerce Research*, 13(4), 379-391.
- Ambaw, B. S. (2018). *Department of Project Management Factors That Affect the Use of Mobil Banking in the Commercial Bank of Ethiopia*. Doctoral Dissertation, Addis Ababa University, Department of Project Management.
- Armağan, E. ve Yeliz, Ç. A. L. (2020). Mobil Bankacılık Uygulamalarının Sadakat Tutumuna Etkisi: Nicel Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 977-999.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs. NJ: Prentice Hall.
- Bennett, S. ve Corrin, L. (2018). From Digital Natives to Student Experiences with Technology. In M. Khosrow-Pour (Ed.), *Encyclopedia of Information Science And Technology* (4 Ed.,Pp. 2512–2520). Hershey, PA: IGI Global.
- Bilgiç, H. G., Duman, D. ve Seferoğlu, S. S. (2011). *Dijital Yerlilerin Özellikleri ve Çevrim İçi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri*. Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 2 - 4 Şubat 2011, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Blackburn, H. (2011). Millennials and the Adoption of New Technologies in Libraries through the Diffusion of Innovations Process. *Library Hi Tech*, 29(4), 663–677.
- Boonsiritomachai, W. ve Pitchayadejanant, K. (2019). Determinants Affecting Mobile Banking Adoption By Generation Y Based on The Unified Theory of Acceptance And Use of Technology Model Modified By The Technology Acceptance Model Concept. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 40(2), 349-358.
- Brown, I., Cajee, Z., Davies, D. ve Stroebel, S. (2003). Cell Phone Banking: Predictors of Adoption in South Africa—An Exploratory Study. *International Journal of Information Management*, 23(5), 381-394.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı- İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları Ve Yorum*, 6. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- C. Ebermann, E. Piccinini, B. Brauer, S. Busse ve L. Kolbe, (2016). *The Impact of Gamification-Induced Emotions on in-Car IS Adoption -- The Difference between Digital Natives and Digital Immigrants*. 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS), 1338-1347, Doi: 10.1109/HICSS.2016.169.
- Chen, L.-D., Gillenson, M.L. ve Sherrell, D.L. (2002). Enticing Online Consumers: An Extended Technology Acceptance Perspective. *Information ve Management*, 39(8), 705-19.
- Compeau, D.R. ve Higgins, C.A. (1995). Computer Self-Efficacy: Development of ü Measure and Initial Test. *MIS Quarterly*, 19(2), 189-211.
- Cruz, P., Neto, L.N.F., Munoz-Gallego, P. ve Laukkanen, T. (2010). Mobile Banking Rollout in Emerging Markets: Evidence from Brazil. *International Journal of Bank Marketing*, 28(5), 342-71.
- Cunningham, L. F., Young, C. E. ve Gerlach, J. (2009). A Comparison of Consumer Views of Traditional Services and Self-Service Technologies. *Journal of Services Marketing*, 23(1), 11-23.
- Curran, J. M., Meuter, M. L. ve Surprenant, C. F. (2003). Intentions to Use Self-Service Technologies: A Confluence of Multiple Attitudes. *Journal of Service Research*, 5(3), 209-224.
- Çoban, S. ve Demirhan, M. (2019). Mobil Bankacılıkta Algılanan Deneyimsel Değer ve Davranışsal Etkileri: Nevşehir İli Örneği. *Business ve Management Studies: An International Journal*, 7(1), 78-101.
- Dabholkar, P. A. (1996). Consumer Evaluations of New Technology-Based Self-Service Options: A Investigation of Alternative Models of Service Quality. *International Journal of Research in Marketing*, 13(1), 29-51.
- Dasgupta, S. I. D. D. H. A. R. T. H. A., Paul, R. I. K. ve Fuloria, S. (2011). Factors Affecting Behavioral Intentions towards Mobile Banking Usage: Empirical Evidence from India. *Romanian Journal of Marketing*, (1), 6.

- Davis, F.D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, And User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-40
- De Leon, M. V., Atienza, R. P. ve Susilo, D. (2020). Influence of Self-Service Technology (SST) Service Quality Dimensions as a Second-Order Factor on Perceived Value and Customer Satisfaction in A Mobile Banking Application. *Cogent Business ve Management*, 7(1), 1794241.
- Doğan, H. ve Burucuoğlu, M. (2018). Tüketicilerin Mobil Bankacılık Hizmet Kalitesi Algıları Ve Tekrar Kullanma Niyetleri: Ampirik Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 1183-1198.
- Ebermann, C., Piccinini, E., Brauer, B., Busse, S. ve Kolbe, L. (2016). *The Impact of Gamification-Induced Emotions on In-Car IS Adoption: The Difference between Digital Natives and Digital Immigrants*. in 2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS) (1338–1347). Institute of Electrical and Electronic Engineers, Koloa, HI-USA.
- Eşgi, N. (2013). Dijital Yerli Çocukların Ve Dijital Göçmen Ebeveynlerinin İnternet Bağımlılığına İlişkin Algılarının Karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 181-194.
- Fedorko, R., Skerhakova, V., Markova, S., Bacik, R. ve Fejercak, L. (2021). Differences in the Perceived Financial Risk Factors between Digital Natives in the E-Commerce. *Marketing and Management of Innovations*, 4, 137-152
- Filho, E. J. M. A., Gammarano, I. D. J. L. P. ve Barreto, I. A. (2021). Technology-Driven Consumption: Digital Natives and Immigrants in the Context of Multifunctional Convergence. *Journal of Strategic Marketing*, 29(3), 181–205.
- Gasser, U. ve Palfrey, J. (2008). *Born Digital: Connecting With a Global Generation of Digital Natives*. New York: Perseus.
- Günüç, S. (2011). *Türkiye, Dijital Yerlilerde Çalışan Bellek ve Çoklu Görev*. 5th International Computer ve Instructional Technologies Symposium, Fırat Üniversitesi, ELAZIĞ.
- Hanafizadeh, P., Behboudi, M., Koshksaray, A. A. ve Tabar, M. J. S. (2014). Mobile-Banking Adoption by Iranian Bank Clients. *Telematics and Informatics*, 31(1), 62-78.
- Hassan, H. ve Farmanesh, P. (2022). Customer Adoption of Self-Service Technologies İn Jordan: Factors Influencing the Use of Internet Banking, Mobile Banking, and Telebanking, *Management Science Letters*, 12,193-206.
- Hoehle, H. ve Huff, S. (2009). *Electronic Banking Channels and Task-Channel Fit*. The Proceedings of The International Conference On Information Systems (ICIS), Phoenix.
- Ilie, V., Van Slyke, C., Green, G. ve Lou, H. (2005). Gender Differences in Perceptions and Use Communication Technologies: A Diffusion of Innovation Approach. *Information Resources Management Journal*, 18(3), 13–31.
- İşler, A. U. (2016). Users Evaluations about E-Service Quality of Mobile Banking: Kuveyt Turk Sample/Mobil Bankacılık E-Hizmet Kalitesinin Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi: Kuveyt Türk Örneği. *Turkish Journal of Marketing*, 1(1), 30.
- Kalaycı, Ş. (2008). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 3. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kesharwani, A. (2020). Do (How) Digital Natives Adopt A New Technology Differently Than Digital Immigrants? A Longitudinal Study. *Information ve Management*, 57(2), 103170.
- Khram, H. S., Al Shoubaki, Y. E. ve Khram, A. S. (2011). Factors Affecting Jordanian Consumers' Adoption of Mobile Banking Services. *International Journal of Business and Social Science*, 2(20).
- Kim, G., Shin, B. ve Lee, H. G. (2009). Understanding Dynamics between Initial Trust and Usage Intentions of Mobile Banking. *Information Systems Journal*, 19(3), 283-311.
- Kirk, C. P., Chiagouris, L., Lala, V. ve Thomas, J. D. (2015). How Do Digital Natives and Digital Immigrants Respond Differently To Interactivity Online? A Model For Predicting Consumer Attitudes And Intentions To Use Digital Information Products. *Journal of Advertising Research*, 55(1), 81–94
- Koenig-Lewis, N., Palmer, A. ve Moll, A. (2010). Predicting Young Consumers' Take Up of Mobile Banking Services. *International Journal of Bank Marketing*, 28(5), 410- 432
- Koroleva, E. (2022). Attitude towards Using Fintech Services: Digital Immigrants versus Digital Natives. *International Journal of Innovation and Technology Management*, <https://doi.org/10.1142/S0219877022500298>.
- Kurt, A. A., Günüç, S. ve Ersoy, M. (2013). The Current State of Digitalization: Digital Native, Digital Immigrant and Digital Settler. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 46(1), 1-22.
- Kurt, K. (2017). *Yetişkin Bireylerin Mobil Bankacılık Uygulamalarını Benimsemelerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı.
- Laforet, S. ve Li, X. (2005). Customers' Attitudes towards Online and Mobile Banking in China. *International Journal of Bank Marketing*, 23(5), 362-380
- E. Langeard, J. E. G. Bateson, C. H. Lovelock ve P. Eiglier, (1981). *Service Marketing: New Insights from Consumers and Managers*. Marketing Science Institute, Cambridge.
- Laukkanen, T. ve Pasanen, M. (2008). Mobile Banking Innovators And Early Adopters: How They Differ From Other

- Online Users? *Journal of Financial Services Marketing*, 13, 86-94.
- Laukkanen, T., Sinkkonen, S., Kivijärvi, M. ve Laukkanen, P. (2007). Innovation Resistance among Mature Consumers. *Journal of Consumer Marketing* 24(7), 419-427.
- Lee, M.S.Y., Mcgoldrick, P.F., Keeling, K.A. ve Doherty, J. (2003). Using ZMET to Explore Barriers to the Adoption of 3G Mobile Banking Services. *International Journal of Retail ve Distribution Management*, 31(6), 340-348.
- Lim, W. M., Gupta, S., Aggarwal, A., Paul, J. ve Sadhna, P. (2021). How Do Digital Natives Perceive and React Toward Online Advertising? Implications for SMES. *Journal of Strategic Marketing*, 1-35.
- Lin, H. (2011). An Empirical Examination of Mobile Banking Adoption: The Effect of Innovation Attributes and Knowledge-Based Trust. *International Journal of Information Management*, 31, 252-260.
- Luarn, P. ve Lin, H.H. (2005) Toward an Understanding of the Behavioral Intention to Use Mobile Banking. *Computers in Human Behavior*, 21, 873-891
- Manser Payne, E., Peltier, J. W. ve Barger, V. A. (2018). Mobile Banking and AI-Enabled Mobile Banking: The Differential Effects of Technological and Non-Technological Factors on Digital Natives' Perceptions and Behavior. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 12(3), 328-346.
- Meuter, M. L., Ostrom, A. L., Roundtree, R. I. ve Bitner, M. J. (2000). Self-Service Technologies: Understanding Customer Satisfaction with Technology-Based Service Encounters. *Journal of Marketing*, 64(3), 50-64.
- Moore, G.C. ve Benbasat, I. (1991). Development of an Instrument to Measure the Perceptions of Adopting an Information Technology Innovation. *Information System Research*, 2(3), 192-222
- Ninan, N., Roy, J. C. ve Cheriyan, N. K. (2020). Influence of Social Media Marketing on The Purchase Intention of Gen Z. *International Journal Of Advanced Science And Technology*, 29(1), 1692-1702.
- Nurdin, A. (2019). *The Use of Social Media Digital Native and Digital Immigrant Muslim Generation in Surabaya*. In Proceeding of International Conference on Da'wa and Communication (Vol. 1, No. 1).
- Obeidat, M. S. ve Young, D. W. (2017). An Assessment of the Recognition and Use of Online Shopping By Digital Immigrants and Natives in India and China. *Journal of International Consumer Marketing*, 29(5), 293-302.
- Özbek, E. ve Karaarslan, M. H. (2020). Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenlerin Bankacılık Mobil Uygulama Kullanma Motivasyonlarının Belirlenmesi. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, (14), 44-59.
- Özcan, H. P., Celik, S. S. ve Özer, A. (2019). Bireysel Müşterilerin Mobil Bankacılık Kullanım Niyetini Etkileyen Faktörler/Factors Affecting the Intention of Mobile Banking Use of the Individual Banking Customers. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 475-507.
- Özkan, B. ve Al-Futaih, A. A. (2020). Mobil Bankacılık Kullanımında Müşteri Memnuniyeti İle İlişkili Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Marketing*, 5(3), 222-238.
- Pedró, F. (2006). *The New Millennium Learners: Challenging Our Views on ICT and Learning* (No. 2432). Inter-American Development Bank.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On The Horizon*, 9(5), 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>.
- Prensky, M. (2010) *Teaching Digital Natives: Partnering For Real Learning*. California: Corwin A SAGE Company.
- Puschel, J., Mazzon, J. ve Hernandez, J. C. (2010). Mobile Banking: Proposition of an Integrated Adoption Intention Framework. *International Journal of Bank Marketing*, 28(5), 389- 409.
- Raju, M. G. ve Reddy, I. L. (2022). Mobile Banking Use by Rural Students. *Journal of Algebraic Statistics*, 13(1), 817-828.
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Rogers, E.M. (1995). *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press,
- Rogers, E.M. (2003). *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press
- Rogers, E. M. (1962). *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Sachse, S., Alt, R. ve Puschmann, T. (2012). *Towards Customer-Oriented Electronic Markets: A Survey among Digital Natives in the Financial Industry*. 25th Bled Econference Edependability: Reliable and Trustworthy Estructures, Eprocesses, Eoperations and Eservices for the Future June 17, 2012 – June 20, 2012; Bled, Slovenia.
- Shankar, A. ve Kumari, P. (2016). Factors Affecting Mobile Banking Adoption Behavior in India. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 21(1).
- Shanmugam, A., Savarimuthu, M. T. ve Wen, T. C. (2014). Factors Affecting Malaysian Behavioral Intention to Use Mobile Banking With Mediating Effects of Attitude. *Academic Research International*, 5(2), 236.
- Shen, Y.C., Huang, C.Y., Chu, C.H. ve Hsu C.T. (2010). A Benefit–Cost Perspective of the Consumer Adoption of the Mobile Banking System, *Behaviour ve Information Technology*, 29 (5), 497-511
- Silva Bidarra, S. H., Muñoz-Leiva, F. ve Liébana-Cabanillas, F. (2013). Analysis and Modeling of the Determinants of Mobile Banking Acceptance. *The International Journal of Management Science and Information Technology (IJMSIT)*, (8-(Apr-Jun)), 1-27.
- Smith, K. T. (2019). Mobile Advertising to Digital Natives: Preferences on Content, Style, Personalization, and Functionality. *Journal of Strategic Marketing*, 27(1), 67-80.
- Smith, K. T. (2022). Mobile Advertising to Hispanic Digital Natives. *Journal of International Consumer Marketing*, 34(1), 1-10.

- Söylemez, C. ve Taşkın, E. (2020). Tüketicilerin Mobil Bankacılık Uygulamalarını Kullanma Niyetini Etkileyen Faktörler: Uluslararası Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 411-436.
- Şiker, P. (2011). Müşterilerin İnternet Bankacılığını Benimsemelerine Yönelik Keşifsel Bir Araştırma. *Journal of Internet Applications and Management*, 2(2), 35-50.
- Talwar, S., Talwar, M., Kaur, P. ve Dhir, A. (2020). Consumers' Resistance to Digital Innovations: A Systematic Review and Framework Development. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 28(4), 286-299.
- Tan, M. ve Teo, T. S. (2000). Factors Influencing the Adoption of Internet Banking. *Journal of the Association for Information Systems*, 1(1), 5.
- Taylor, S. ve Todd, P. A. (1995). Understanding Information Technology Usage: A Test of Competing Models. *Information Systems Research*, 6(2), 144- 176.
- Taylor, S. ve Todd, P. A. (1995). Decomposition and Crossover Effects in the Theory of Planned Behavior: A Study of Consumer Adoption Intentions. *International Journal of Research in Marketing*, 12(2), 137-155
- Thornham, H. ve Mcfarlane, A. (2010). Discourses of The Digital Native: Use, Non-Use, And Perceptions of Use in BBC Blast. *Information, Communication ve Society*, 14(2), 258 - 279
- Tonta, Y. (2009) Dijital Yerliler, Sosyal Ağlar ve Kütüphanelerin Geleceği. *Türk Kütüphaneciliği* 23 (4), 742-768.
- Vijayasarathy, L. R. (2004). Predicting Consumer Intentions to Use On-Line Shopping: The Case for an Augmented Technology Acceptance Model. *Information and Management*, 41(6), 747-762
- Virtanen, E. (2021). *Social Media as a Source of Information and Coping with the Extensive Amount of Information Related To the Covid-19 Pandemic: Differences between Digital Immigrants and Digital Natives*. (Master's Thesis), Business and Economics Åbo Akademi University, Faculty of Social Sciences, Governance of Digitalization,
- Vodanovich, S., Sundaram, D. ve Myers, M. (2010). Research Commentary: Digital Natives and Ubiquitous Information Systems. *Information Systems Research*, 21(4), 711-723.
- Wang, Y.S., Wang, Y.M., Lin, H.H. ve Tang, T.I. (2003). Determinants of User Acceptance of Internet Banking: An Empirical Study. *International Journal of Service Industry Management*, 14(5), 501-519.
- Windasari, N. A., Kusumawati, N., Larasati, N. ve Amelia, R. P. (2022). Digital-Only Banking Experience: Insights from Gen Y and Gen Z. *Journal of Innovation ve Knowledge*, 7(2), 100170.
- Yılmaz, V. ve Kinaş, Y. (2021). Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesiyle Mobil Bankacılık Kullanımının Araştırılması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(2), 133-149.
- Yousafzai, S. Y., Foxall, G. R. ve Pallister, J. G. (2010). Explaining Internet Banking Behavior: Theory of Reasoned Action, Theory of Planned Behavior, or Technology Acceptance Model? *Journal of Applied Social Psychology*, 40(5), 1172-1202.
- Yu, C. S. (2014). Consumer Switching Behavior from Online Banking to Mobile Banking. *International Journal of Cyber Society and Education*, 7(1), 1-28.
- Yussaivi, A. M., Lu, C. Y., Syarief, M. E. ve Suhartanto, D. (2021). The Use of Contemporary Mobile Banking Service in Islamic Banks: Perspective of Young Customers. *International Journal of Applied Business Research*, 39-53.
- Zandhessami, H. ve Geranmayeh, P. (2014). Determinants of User Acceptance of Internet Banking: An Empirical Study. *Management Science Letters*, 4(7), 1369-1374.
- Zhang, L., Zhu, J. ve Liu, Q. (2012). A Meta-Analysis of Mobile Commerce Adoption and the Moderating Effect of Culture. *Computers in Human Behavior*, 28, 1902-1911.
- Zhou, T. (2011). An Empirical Examination of Initial Trust in Mobile Banking. *Internet Research*, 21(5), 527-540.

İnternet kaynakları

<https://www.alomaliye.com/2021/11/16/eylul-2021-dijital-internet-ve-mobil-bankacilik-istatistikleri>, (erişim tarihi 9 Haziran 2022).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazarı Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'nun 06/07/2022 tarih 24/10 sayı E-50288587-050.01.04-102283 kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



SİYASAL BAĞNAZLIĞIN (HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜN) DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE KORKU BİÇİMLERİ İLE İLİŞKİSİ

The Relationship of Political Bigotry (Intolerance) With Demographic Variables and Form Fear

Ayşe ÖZPOLAT

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Elazığ, asayi@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3586-9745

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
12.01.2022
Kabul/Accepted:
26.10.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1056985

Anahtar Kelimeler

Bağnazlık, Siyasal
Bağnazlık, Önyargı Korku

ÖZ

Bu çalışmada, siyasal bağnazlığın demografik değişkenler ve korku biçimleri ile ilişkisi analiz edilmiştir. Bağnazlık, fikirde, dinde ve ideolojide sıklıkla karşılaşılan bir davranış biçimi olup bir inanışa aşırı ölçüde bağlanmak, başka bir inanışı kabul etmemektir. Bağnazlık köklerini önyargıdan alır ve önyargının katılaştırmış hali olarak da görülebilir. Bu davranışın sosyal yaşam içinde bir çok faktörün etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bu faktörler, güvensizlik ve korku, kişilik yapısı, bilgisizlik, çıkar, toplumdaki hızlı yapılaşma, felsefi düşünme eksikliği, kendi eksikliğini örtme ve kendine güvensizliktir. Bu araştırmanın örneklem grubu seçkisiz olmayan amaçsal örnekleme göre ve Elazığ ili evreninde kartopu örnekleme yönteminde dahil edilerek çevresi ve kendisi tarafından bağnaz kabul edilen kişilerden oluşturulmuştur. Araştırma, bazı parti merkezlerine ulaşarak ve toplum içerisinde kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak 423 kişiden elde edilen verilerle yapılmıştır. Araştırmada sonuçlar SPSS 22 programıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. İstatistiksel olarak değerlendirilmeler, ortalama, T testi, Anova analizi olarak yapılmıştır. Ortalamalar standart sapma ile birlikte verilmiştir. Araştırma sonucunda siyasal bağnazlık ile eleştirilme, alay edilme, yalnızlık, cezalandırılma, iş bulma korku biçimleri ve bazı demografik değişkenler ile anlamlı ilişki bulunmuştur.

ABSTRACT

In this study, the relationship of political bigotry with demographic variables and fear styles was analyzed. Bigotry is a form of behavior that is frequently encountered in ideas, religions and ideology, and it is excessive attachment to one belief and not accepting another belief. Bigotry is rooted in prejudice and can be seen as a congealing of prejudice. This behavior can occur under the influence of many factors in social life. These factors are; insecurity and fear, personality structure, ignorance, interest, rapid construction in society, lack of philosophical thinking, hiding one's own deficiency and lack of self-confidence. The sample group of this research was formed according to non-random purposeful sampling and by including snowball sampling method in the universe of Elazığ province, from people who were considered bigoted by their environment and themselves. The research was conducted with the data obtained from 423 people by reaching some party centers and using the snowball sampling method in the community. In the research, the results were evaluated with the SPSS 22 program. Statistical evaluations were made as mean, T test, Anova analysis. Means are given with standard deviation. As a result of the research, a significant relationship was found between political bigotry and criticism, mockery, loneliness, punishment, fear of finding a job and some demographic variables.

Atıf/Citation: Özpolat, A. (2023). Siyasal Bağnazlığın (Hoşgörüsüzlüğün) Demografik Değişkenler ve Korku Biçimleri ile İlişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(269-287).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşe ÖZPOLAT, asayi@firat.edu.tr

1. Giriş

Kişi, metotlu düşünceden, bilimsel zihniyetin, akılcı ve bilgiye dayalı bilgisinden uzak olduğunda bağnaz davranışlar ortaya çıkar ve bağnazlık aynı zamanda politik eğilimle ilgilidir (Başçı,2004:166). Siyaset kurumu gücün ve otoritenin en belirgin şekilde kendini gösterdiği bir alan olarak dinamik çatışmaları içerisinde barındırmaktadır. Bağnazlık, hoşgörüsüzlük ya da fanatikliğin görünür olduğu bu kurum içindeki gruplar, çatışmalarını önyargılardan ve çıkar çatışmalarından almaktadır. Engellenen veya engellenme inancı bulunan grupların statüye ulaşamama veya var olan statüyü kaybetme korkusuna ilaveten ekonomik koşulların zorlu süreçlerden geçmesi önyargı kökenli bağnaz davranışları artırmaktadır (Allport, 2016:416). Siyasal düzlemde kişilerin kendilerini engellenmiş hissiyle birlikte gelecekte de engelleneceği düşüncesiyle tehdit altında hissetmesi ve siyasi grupların birbirlerinin sosyo-ekonomik olarak kıyaslaması sonucunda görece yoksunluk hissinin artması, çıkar çatışmaları, bağnaz davranışların en uç noktası olan siyasal şiddetin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Kalaycıoğlu, 1984:280). Şiddetin yıkıcılığı düşünüldüğünde siyasal kutuplaşmanın önüne geçilmesi için bağnazlığın ve kökenindeki önyargının oluşmasında etkili olan faktörler incelenmeli çözümler üretilmelidir.

Önyargıları iyi-kötü ekseninde değerlendirmenin ötesinde önyargının fonksiyonlarına bakıldığında toplumsal değişimin kökeninde önyargının olduğu ve toplum birey ekseninde önemli fonksiyonun olduğu söylenebilir. Önyargıların oluşumunda etkin olan rekabet, statü gibi birçok faktörlerle siyasal davranış şekillenebilir ve kişilerde siyasal önyargılar oluşturulabilir. Önyargıların temel olduğu siyasal davranışların toplum içi taraf olmaya en uç noktada kutuplaşmaya ve bağnaz davranışların sergilenmesine neden olacağı söylenebilir. Fakat Gadamer'in vurguladığı gibi önyargı bir zihinsel gerekliliktir (Kargıoğlu, 2021:181). Taraflar arasında önyargının zorunluluğu da buradan kaynaklanmaktadır. Önyargının zorunluluğundan kaynaklı olarak bağnaz davranış için köken tartışmasının ötesinde tartışılması gereken önyargı değil bağnazlık, taraftarlık değil kutuplaşma, uzlaşmazlık ve dogmadır. Bir sorun olan siyasal bağnazlığın ve eyleme dönmüş hali siyasal şiddetin önyargıdan beslenmesine rağmen temel sorun uzlaşmazlık ve dogmalardır.

Yapılan bu çalışmada, kökeninde önyargılar olan siyasal bağnazlığın araştırmanın bağımsız değişkenleri çerçevesinde oluşturulan faktörler T testi ve Anova analizleriyle değerlendirilerek sunulmuştur. Bu araştırma literatürdeki siyasal bağnaz davranışların nedensel değerlendirilmesi olduğundan toplumda bağnaz davranışların ve şiddetin engellenmesinde; güven ortamının ve toplumsal barışın oluşması için yol göstericiliği umulmaktadır.

2. Bağnazlık Kavramı, Kökeni ve Oluşumu

Bağnaz kelimesi bir sıfat olarak TDK'da "Bir düşünceye, bir inanışa aşırı ölçüde bağlanıp ondan başka bir düşünce ve inanış kabul etmeyen, mutaassıp, fanatik." olarak tanımlanmaktadır. Bağnazlık isim kökeniyle "bir kimseye veya bir şeye aşırı düşkünlük ve tutkuyla bağlılık, bağnazca davranış, taassup, mutaassıplık, fanatiklik, fanatizm." olarak tanımlanmakta ve bu tanımda eylemsel boyut dikkat çekmektedir. İngilizce sözlüklerde ise bağnazlık, zealotry, "rigid", "extreme", "fanatisme", "intolerance", olarak geçmekte "hoşgörmezlik", "fanatizm", "yobazlık" "dar görüşlülük", "militanca savunuculuk", "yanlış davranış", "eğilmez", "partizanlık", "katı", "bilgisizlik", "sert", "şiddetli" olarak anlamlarında kullanılmaktadır (Başçı, 2004:163-164). Bağnazlık bu tanımlarla birlikte fikirde, ideolojide ve din de sıklıkla karşılaşılmaktadır. İnsanca yaşamın ve toplumsal gelişmenin önünde engel olan (Aşkın, 1986:143) bağnazlık; baskı, alay etme ve ayrımcılıktan şiddet, ölüm ve işkence gibi birçok eylemin kökeninde bulunmaktadır (Başçı, 2004:163-164).

Bağnazlığın kökeni hakkında birçok açıklama bulunmaktadır. Bu açıklamalardan birini yapan Descartes, fikri bağnazlığın köklerini çocukluk dönemindeki eğitim stratejisindeki arzu ve nefret duygularının kullanılmasında bulmuştur. Descartes'e göre zıt gibi görünen bu iki duygu insanı idare etmede kullanılırken, hüküm vermede de neden olmaktadır. Bundan kurtulmanın yolu hiç bir şeyin açık bilgisine sahip olmadan peşin ve acele hüküm vermeden kaçmaktan geçmektedir. Descartes, bağnazlığın oluşmaması yani zihni geliştirmeyi engelleyen ve bağımlılığa neden olan kuralların oluşmaması için dört kurallı bir yöntem oluşturmuştur. Bu yöntemin en başında doğruluğu aşikâr bilinmeyen bir şeyin doğru diye alınmaması ve acelecilikten, önyargıdan itinalı bir şekilde kaçınılmasıdır (Descartes, 1967:155) .

Arka planında kişinin hoş göremediği davranışlar olan bağnazlığın nedenlerini Başçı (2004:166) şöyle sıralamıştır;

1. Toplumda idealize edilen dokunulmaz değerler meydana getirirken kişi kendi eksiklerini örtmek için bağnaz davranışlar sergilenmektedir.
2. Toplumda idealize edilen dokunulmaz değerler meydana getirirken kişi, bazı çıkarlar sağlamak için ki bu çıkarlar kaygı oluşturarak bağnaz kişinin haklılığına olan güvensizlikleri kişiyi hoşgörüden uzaklaştırarak nefrete yol açabilmektedir.
3. Kişinin kişiliğiyle ilgili sorunlar (dışa açılmanın bir parçalanma veya kendisinden koparılmaya olarak görüp kendi inşa ettiği kalesine sıkı sıkıya kapanma) bağnazlığa neden olmaktadır.
4. Kişinin bilgisizliğinden kaynaklanan bağnazlık sonucunda bağnaz kişiler başkasının saflığından ve bilgisizliğinden faydalanarak güç sağlama gayreti için bağnazlığa sığınmaktadırlar.
5. Kişinin kendisine güvensizlikten kaynaklanan korku bağnazlığa neden olmaktadır.
6. Akılcı düşünmenin temel ilkelerinden olan hürriyetten yoksunluk bağnazlığa neden olmaktadır.
7. Toplumdaki hızlı yapı değişiklikleri bağnazlığa neden olmaktadır.
8. Felsefi düşünme eksikliği bağnazlığa neden olmaktadır.

Goleman'a göre bağnazlık kaynağını önyargılardan almaktadır. Önyargıların oluşturduğu ve beslediği nefret duygusu bağnazlığı yaşatan unsurdur (Goleman, 2011:212). Bundan dolayı bağnazlığın kökleri önyargıların oluşumunda aranmalıdır. Sosyal mesafeyi artıran aynı zamanda da düşmanca duygulara da yol açan ve bir tutum türü olan önyargıların (Bakırcıoğlu, 2012:1572), sosyal psikolojik olarak kökenine inildiğinde Allport ve Lippmann'ın açıklamaları oldukça önemli yer tutar. Kalıp yargılar Lippmann'a göre kültürel geleneklerden, grubun çıkarlarına ve iç grubun dışarıdakilerden farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Önyargıların oluşumunda ve pekiştirilmesinde kitle medyasının etkisi üzerine vurgu yapan Lippmann'a göre, bir uyarıcı olarak dışarıdan gelen basılan ya da konuşulan sözcüklerin bir dereceye kadar kalıp yargıların bir kısmını harekete geçirmektedir. Lippmann'a göre kalıpyargıların harekete geçirilmesiyle birlikte aktüel duyarlılık ve peşin hüküm de insanın bilincine yerleşmektedir. Bakılanla öngörülenin örtüşmesi ise yani kişinin deneyimleri düşüncelerini onaylaması sonucunda önyargılar daha kuvvetlenmektedir. (Gürel, 2011:108). Allport'a göre önyargı ile aile arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Ebeveynin çocuğa önyargılı inançları ve değerleri öğretmekten ziyade aile içinde bulaşıcı ortamdan çocuğun onu kaptığını söylemektedir. Ona göre özellikle "baskıcı, sert ya da eleştiren bir ev" önyargının temelini atmaktadır. Ailedeki bozukluklarla ilişkisi olan önyargının paronoyayla benzerliğine de değinen Allport, kişinin kategorize etmekten zevk alması, düşmanlık ve mantıksızlığın bu iki olgunun benzerlik noktaları olduğunu savunmuştur. (Allport, 2016:342,344).

Engellenme ve önyargı arasında ki ilişkiyi açıklayan Allport, önyargının sosyal bir olgu olduğunu, sosyal bir bağlam gerektirdiğini ve engellemelerin sosyal nitelik taşıdığı takdirde önyargıya etki edeceğini belirtmiştir. Allport, statü ihtiyacı, cinsellik ihtiyacının sürekli engellenmesi, evde ve okulda yaşanan karma engellenmeler, başarısızlıklara ve engellenmelere şans faktörünün yüklenmesi, ekonomik olarak engellenme, rekabetçilik, sosyal değişimlerle birlikte görülen engellenme ve güvensizlik dönemleri, savaşlar, ulusal tehlike dönemleri ve savaş sonrası yapılanma dönemlerinde ölü ve yaralıların, vergilerin kaygıların yurt içi sürtüşmeyi artırdığı dönemlerde önyargıların arttığını söylemiştir (Allport, 2016: 387,391).

Allport kişilikle önyargı ilişkisini de açıklamıştır. Ona göre her birey kendine özgüdür ve kişinin bireysel ayırıcı özellikleri, kişisel eğilimleri bulunmaktadır. Kişilik ve önyargı arasında ki ilişkiyi genelleştirilmiş önyargıya maruz bırakılan ve genelleştirilmiş hoşgörüyeye maruz bırakılan kişilik olarak ikiye ayırarak incelemiştir. Önyargılı kişiliği yetkeci (otoriter) kişilik olarak tanımlarken önyargının bu kişi için psikolojik olarak işlevsel ve kişiliğinin derinlerinde yatan ihtiyaçlarını karşıladığını söylemektedir. Bu kişi özünde ego zayıflığından kaynaklı olarak, iç gerilimler, çatışmalar, endişe ya da dış dünyada oluşan değişimler, belirsizlikler, korku ile başa çıkmada ayırıcı özellikler seti barındırmaktadır. Yani önyargılarla kişi başarısızlıkları konusunda içini rahatlatır, şundaki davranışlarının güvenli rehberi kabul eder ve geleceğe de güvenle bakmasını sağlar. Allport, kişiliğin tutumların oluşmasında ki önemli olan rolünü açıklarken kişisel eğilimlerin kişinin kişiliğinin bir yansıması ve özgünlüğünün bir unsuru olarak görmekte ve siyasal kişiliğin siyasal eğilimin oluşmasında etkili olduğunu ve doğal olarak kişinin siyasal tutum ve davranışını oluşturduğunu söylemektedir (Allport, 2016:445-457, Gürel, 2011:118).

Önyargılı kişilikte önyargı egoya yabancılaşın ve kesinlik, otorite, güvence isteme amacına hizmet eder. Yaşam parça parçadır. Allport, bağnaz kişilikler konusunda yapılan çalışmalar sonucunda çarpan sonucunda bilinç ve bilinçdışı tabakaların arasında net bir bölünmenin bulunduğunu söylemiştir. Yapılan araştırmalarda kişilerin mutlu, cana yakın, iyi uyum sağlamış olan dış görünüşün altında pusuda olan kaygı, ebeveyn nefreti, tahrip

edici acımasız duygular, kıskançlık, kuşku ve düşmanlık bulunmaktadır. Allport, kendini tehdit altında hisseden kişiliklerin, güvensizlik ve endişenin yetkeci (otoriter) kişiliğin yedi yüzünün ürettiğini savunmuştur. Kişi korkarak çatışmalarıyla yüzleşmekten kaçmakta ve zayıf egosunu cesaretlendirmek için ebeveynlere yönelik ikirciklilik (kızgınlık ve eleştirel olmayan bir olumluluk), ahlakçılık (geleneksiliğin dışında olana acımasızlık), iki zıt gruba ayırma (iyi-kötü, doğru-yanlış), kesinlik ihtiyacı (muğlaklığa dayanamama ve tutarlılık ve norm oluşturma), dışlama (dış kontrol odaklılık), kurumsalcılık(kurumlara bağlılık) ve otoriterlik (bireyselliğin oluşturduğu belirsizliğe karşın toplumda hiyerarşiyi ararlar) kişilik özelliklerini oluşturarak bu özelliklerin oluşturduğu önyargılara sığınmaktadırlar (Allport, 2016:445-457; Gürel, 2011:121).

Myers (2017) “Sosyal Psikoloji” kitabında önyargının kaynaklarını sosyal, bilişsel ve motivasyonel olarak üçe ayırmıştır. Önyargının **sosyal kaynakları** olarak şunları sıralamıştır:

1. Sosyal eşitsizlikler: “Statüdeki eşitsizlik önyargıyı besler.” Şöyle ki statü farkındalığının oluşması için bir üstünlüğün olması gerekmektedir. Önyargılar gücü ve üstünlüğü elinde tutanlar için sosyal ve ekonomik üstünlüklerinin meşrulaştırma yoludur. Kölelerin efendileri tarafından hırstan yoksun, tembel ve sorumsuz olarak görülmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Statü ve sunduğu olanaklar olarak en tepede bulunma arzusu sosyal baskınlığı yüksek olan insanların önyargıları destekleyen siyasi görüşleri desteklemelerine de neden olmaktadır. Kişisel faktörler olarak da sınıflandırılacak bu temel, sosyal eşitsizliği devam ettirme arzusuna sahip olan Makyavellist tutumları benimseyen kişilerden kaynaklanmaktadır (Duckitt, 2001:51-52)
2. Sosyalleşme: Sosyalleşme sonucunda kişilerin eşitsiz statüde olmaları, öğrenilmiş değer ve tutumları da kapsayan sosyal kaynaklardan önyargılar oluşmaktadır. Çocuklar sosyalleşirken özellikle annenin gördükleriyle önyargılarını oluşturmaktadırlar (Aşkın, 1986:141).
3. Otoriter Kişilik: Otoriter kişiler, erken yaşantılarında sıkı bir disipline maruz kaldıklarından dolayı dürtü ve düşmanlıklarını dış gruplara yansıtmalarına neden olmaktadır. Bu kişilerin çocukluklarından itibaren güç ve statüye aşırı ilgili olmaları ve güvensizlikleri, belirsizliğe toleransı güçleştirmekte ve doğru-yanlış şeklinde düşünme şekline neden olmaktadır. Bu kişilerde iç gruplardaki otoriteye itaatkâr ve saygı, zayıflığa tahammülsüzlük görülmektedir (Demir, Derelioğlu, 2010:100-108).
4. Din: Din ve önyargı arasında ki ilişki karmaşıktır. Allport ve Ross, dinin başlı başına bir yaşam amacı halinde yaşanmasını tercih eden kişilerin dini daha çok başka amaçları için bir araç olarak kullananlara göre daha düşük önyargıya sahip olduklarını belirtmişlerdir (Allport, 2016:493).
5. Uyma: Önyargının sosyal olarak kabul edilmesi atalet tarafından devam ettirilmesine neden olmaktadır. İnsanın sevilme ve kabul edilme ihtiyacından kaynaklı yönlendirilmeleri ve moda uyma istenci sonucunda başkalarının eylemlerine bakarak ayrımcılığı destekleyebilmektedirler. Ayrıca çocuklar ebeveynlere temel değerler bakımından uyma zorunluluğu karşısında çaresizlik yaşamakta ve varlığını sürdürme adına ebeveynin örutülerini devam ettirmektedirler (Allport, 2016:337).
6. Kurumsal Destekler: Önyargı, kurumsal olarak çoğu zaman kasıtlı olmadan fark edilmeksizin işlemektedir. Sosyal kurumlar açık politikalarla veya pasif bir biçimde statükoyu güçlendiren, önyargıyı pekiştirmektedir (Karaca, Nam, 2021:173).

Motivasyonel kaynakları ise şunlardır:

1. Engellenme ve Saldırganlık: Tutkular önyargıları körükleyici işleve sahiptir. Engellenme ve saldırganlık teorisine göre kişinin bir amaca ulaşmasının engellenmesi ve acı düşmanlığa neden olmaktadır (Brown, 2010). Engellenme oldukça tehditkâr ve kaynak bilinmiyorsa düşmanlık yön değiştirmekte ve kendine günah keçisi bulmaktadır (Allport, 2016:394). Bu günah keçisi önyargıların oluşturulduğu kişi ya da gruplardır. Ayrıca rekabet önyargıyı besleyen önemli bir engellenme kaynağıdır.
2. Diğerlerinden Üstün Hissetme: Sosyal bir varlık olan insan kendi iç grubundan onur duymak ve kişisel olarak saygı görmek ister. İç grup benliği, özsaygı ve kimlikle ilintilidir. İç grup, kişinin kim olmadığını tanımlar. Dolayısıyla iç grup yanlılığı olumlu benlik algısını destekler ve kayırmacılığı artırır. Eğer iç grup dış gruba oranla daha alt statüdeyse kişi iç grup yanlılığına daha meyilli olabilmektedir.
3. Statü, Özsaygı ve Aidiyet İhtiyacı: Statüden kaynaklı olarak önyargı kişiye üstünlük hissiyle birlikte psikolojik fayda sağlamaktadır. Eğer kişinin statüsü güvende ise bu üstünlük ihtiyacı azalmaktadır. Yapılan araştırmalarda, aidiyet ihtiyacı karşılanan kişilerin dış grupları daha kabullenici oldukları görülmüştür (Allport, 2016:363,Kağıtçıbaşı, 2006:259, Gürses, 2005:151).

Önyargının **bilişsel kaynakları** ise şunlardır:

1. İnsanları Gruplara Ayırarak Kategorize Etmek: Önyargıların temeli olan kalıpyargılarla kişileri, grupları değerlendirme düşünce sürecinin bir parçasıdır. Kişileri kategorize ederek sınıflandırmak, grup içindeki benzeşikliği grup dışındaki farklılığı artırmaktadır (Sears vd. 1994:108).
2. Belirginlik/Öne çıkan İnsanları Algılamak: Belirgin olan bir birey fark edilemeyecek farklılıkların fark edilmesini sağlamaktadır (Allport, 2016:167). İki belirgin olayın çıkması ile kişiler ve davranışlar arasında hayali bir ilişkinin kurulmasına neden olarak aynı gruba ait başkalarının da davranışlarına aynı özellikleri yüklemek, grup yanlılığına yol açabilmektedir.
3. Yükleme/ Dünyanın Adil Bir Yer Oluşu: Dünyanın adil bir yer olduğu düşüncesi kurbanın suçlanmasına ve dolayısıyla başına gelenlerin onun hak etmiş olduğu varsayımına dayanmaktadır (Lerner, 1965:355-360, Rubin, Papleu. 1975:65-90).

İbn'î Haldun önyargıların oluşumunu kişinin sosyal bir varlık olmasından kaynaklı olarak mensubu olduğu zümrenin, grubun, mezhebin ve kültürün kendisine aşlamış olduğu fikirleri farkında olmadan benimsemiş olmasıyla açıklamaktadır. Doğruyu görmeyi engelleyen bu etkileniş objektifliğin önündeki engeldir. Tarafgir olarak kişi, eleştiri yeteneğini kullanmayıp bilinçli olarak yanlış olan bilgileri üretebilir, kendinin hoşuna gitmeyenleri terk edip hoşlandıklarını ise alıp yayabilme durumu bulunmaktadır. Bazı görüş veya öğretilere aşırı bağlılık, insanın itidal olmaya meyilli vasfını zayıflatır ve yalanı kabul ve nakle iter. Kişinin ruh haliyle de ilgili olan bu durum kendisinin aklını perdeleyen içgüdü ve ihtirasların, yalanların kurbanı yapabilmektedir. İbn'î Haldun'a göre dâhil olduğu zümrenin menfaatleri ve görüşleri kişiyi asılsız olanı farkında olmadan kabul etmeye zorlamaktadır (İbn'î Haldun, 83-143, Fındıkoğlu, 1951;34,82'den aktaran Atmaca, 2001:37-38).

Gadamer varoluşsal ve hermaunetik olarak önyargıyı açıklarken iyi-kötü gibi keskin bir sınıflandırma yapmamaktadır. Ona göre önyargı hem pozitif hem de negatif bir değere sahip olan fikirlerin parçasıdır. Meşru önyargıların hermaunetiğın ihtiyaç duyduğu bir şey olarak nitelendirmekte ve varlığı yargılardan çok önyargıların oluşturduğunu ileri sürmektedir. Gadamer'e göre önyargılar, tecrübe edilen koşullar sonucunda edinilen eğilimlerdir (İsbir, 2008:78)

Önyargılar toplum tarafından şekillendirilirken toplum içi davranışların tümüne etki etmektedir. Dolayısıyla siyasal davranışlar da önyargıların etkisi altındadır. Çünkü toplumun üyeleri siyasal sistem içerisinde inanç, tutum gibi siyasetle ilgili davranış kurallarına sahiptirler. Bu davranış kalıpları siyasal kültürü oluşturmaktadır. Kişilerin duyguları, bilgileri ve tercihlerini yani kısacası eğilimlerini anlatan siyasal kültür, siyasal sistemin kurulu olduğu kurumlar ve ilkelerle ilgilidir (Esgin, 1999:30). Siyasal kültür, kültürü oluşturan maddi ve manevi öğelere etki eden değişkenler tarafından şekillenmekte ve etki eden bu değişkenler birbirine bağımlıdır. *“Siyasal kültür, bir toplumun maddi koşulları, toplumsal kültürün diğer boyutları, siyasal sistemi yönetenlerin tercihleri, toplumsal olaylar ve deneyimler tarafından etkilenmektedir.”* (Turan, 1976:33'den aktaran Esgin, 1999:31). Kişinin davranışları içerisinde siyasal topluma karşı gösterdiği tepkiler siyasal davranışları oluşturmaktadır.

Siyasal kültürün şekillenmesinde demografik değişkenler ve sosyo-ekonomik değişkenler etkilidir. Eğitim seviyesi, gelir düzeyi, yaş, cinsiyet gibi değişkenlerin etkisine ilaveten, siyasal düzenin yapısı, işleyişi, siyasal kişilik ve ilgi kişilerin tutumları üzerinde etkili olmaktadır. Kişiler bir aile, arkadaş grupları, okul, meslek ve medyanın da etkisiyle siyasal kültürde var olur ve siyasal kültüre alışır. Kişi siyasal kültürün içinde bilişsel, duygusal ve yargısal etkenlerin sonucunda siyasal tutumlarını oluşturmaktadır. Siyasal yaşamla ilgili kişilerin bilgi, duygu ve davranışlarının farklılığı bireysel-toplumsal etkenler tarafından belirlenmektedir (Esgin, 1999:21,22).

Siyasal toplumsallaşma süreci her toplumda farklı olmakta ve dolayısıyla farklı sonuçlara neden olmaktadır. Converse göre siyasal parti tutma duygusu, siyasal sistemde görülen kesinti ve çalkalanmalar, sık sık rejim değişikliği, kişinin ne kadar zamandır oy kullanmış olduğu, babasının herhangi bir siyasal partiyi tutup tutmadığı ve tuttuğu siyasi partiyi çocuğuna aktarma başarısı siyasal toplumsallaşmaya etki eden faktörlerdir. Siyasal parti tutma duygusu ise seçmenin tercihini belirleyen nedendir. (Kalaycıoğlu, 1984:264) Dolayısıyla önyargıların siyasal davranış şekillendirmesi, sosyal bir varlık olan insanın zorunluluğudur. Önyargıların ortak akılla oluşumu düşünüldüğünde de toplum için de yokluğunun kargaşa olduğu (Kargıoğlu, 2021:134)sonucuna ulaşmak zor değildir.

Önyargı ve siyaset ilişkisi açıklandığında siyasetin önyargılı davranışları şekillendirici etkisi ile önyargıların siyasal davranış etkilemesi olarak iki tür etkileşimden bahsedilebilir. Günümüzde bu etkileşimi sağlayan kitle iletişim araçları ile yapılan propagandanın, toplumda önyargıları oluşmasında önemli bir gücü bulunmaktadır.

Zaman zaman kişinin kanıları ve değer yargıları bir propagandacının çarpıttığı gerçeklere ve kıskırtabildiği önyargılara bağlı olarak oluşabilmektedir (Bektaş, 2007: 144, Gürel, 2011:110).

Katı önyargıların sonucunda oluşan bağınazlık rekabet, güç ve güç çatışmalarıyla birlikte hegemonya ile ilişkili olmaktadır. Hegemonik güç, kendi gücünü korumak adına ötekini tanımlarken önyargıları oluşturmaktadır. Kendi gücünü ise rıza ile sağlanmakta ki bu rıza taraftarın çıkarlarından beslenmektedir. Toplumda çıkar çatışmalarının her zaman var olması rıza kaynaklı birliklerin oluşmasına neden olmakta ve hegemonik güç ekseninde taraf kitlesi çıkarlar ekseninde oluşmaktadır. Machiavelli, taraf olmanın öneminden bahsederken tarafsızlığın yararsız ve aykırılığına vurgu yaparak; tarafsızlık ile kimsenin gönlü kazanılamayacağını ve tarafsızlığın kişinin özsaygısını yitirmeye de neden olduğundan toplam bir kaybetmişlikle açıklamaktadır. O'na göre taraf olunan kazanmış ise sizinle kazandığı için size bağımlılık oluşur, eğer taraf olduğunuz kaybetmişse taraftar olduğunuz kendi yükselme kaderine sizi ortak edecektir (Machiavelli, 2011: 86, Üçer, 2013:15). Kazanma veya kaybetme taraflar arasındaki engellenme ve tehditleri oluştururken önyargılar şiddetlenerek bağınaz davranışlara kolaylıkla yol açabilir. Hegemonyanın alanı olan siyasal kurumlar ise kazanma ve kaybetme ilişkisinde bu hegemonik çatışmaların ve yoğun engellenilmişlik hissini somutlaştırarak görünür kılmaktadır.

3. Korku Duygusu ve Biçimlerinin Oluşumu

Korku, çeşitli memeli hayvanlarda dâhil olmak üzere evrensel bir duygu olarak uyarılara neredeyse evrensel fizyolojik ve davranışsal (kaçış, daha güçlü bir kalp hızı, kan basıncı, glikoz salınımı, hızlı nefes alımı, hızlandırılmış metabolizma vb.) tepkileri içermektedir (Prokop, 2016:1). İnsan yaşamında da en önemli tepkilerden biri olarak korku, doğuştan olup hayatta kalma mekanizmalarından biridir. Korku, tehditlere ve tehlikeye karşı oluşmakta, birincil ve evrensel bir özellik taşımakta, duygusal sürecin farklı aşamalarını içermektedir (Şen, 2021:42).

Korku duygusunun oluşumuna yönelik birçok tartışma bulunmakla birlikte davranışçı, ekol, ses ve düşme korkusunun doğuştan geldiğini diğer korku biçimlerinin ise ebeveynlerin davranışlarının sonucunda oluştuğunu savunmuştur. Watson deneysel çalışmalarında küçük bebeklerde ağrı, yüksek ses ve desteğin kaybolmasıyla korku duygusunun oluştuğunu gözlemlemiştir. Büyüme süreciyle birlikte korku duygusu, birey için uyarının tehdit olarak algılanması ile başlar fakat bu algılama akılcı ve akıldışı da olabilmektedir (Elmacı, 2008:18). Dolayısıyla korku duygusu bireyin düşüncelerinden kaynaklanmakta ve aynı duruma farklı bireylerin farklı tepkiler vermesine neden olabilmektedir (Sarı, 2021:139). Seligman ise korkuların insanın hayatta kalmak için karşılaştığı tehdit içeren olaylar ve durumların evrimsel geçmişiyle ve öğrenmeyle ilgili olduğunu savunmaktadır (Prokop, 2016:2).

Korkunun öğrenmeyle ilgisini araştırmacılar hayvanlar üzerinde yaptıkları deneylerle de açıklamışlardır. Primatlar üzerine yapılan deneyler neticesinde yavru primatların ilk kez yılanla karşılaşmalarına rağmen yilandan korktukları yılanla birlikte çiçek gösterilmesi sonucunda ise primatların çiçekle yılan arasında bağlantı kurdukları daha sonra ise sadece çiçekten de korktukları gözlemlenmiştir. Bu deneyler korkunun doğuştan ve biyolojik özelliğiyle birlikte öğrenilebildiğini ve toplumsal boyutunu da göstermektedir. Korkunun kültürel yönü onun işlevsel özelliğinin yani toplumsal bir uyum aracı olduğunu göstermektedir. Birey toplumda yaşarken toplum ondan bazı şeylerden korkmasını ister ve bu beklenti çerçevesinde sosyalleşme süreci boyunca korkuyla sürekli karşılaşır. Aslında bireyin toplumsallaşması da yine korku duygusunun sonucudur. Bilmediği şeylerden dolayı oluşan korkunun oluşturduğu gerilimi hafifletmek ya da korkulardan kurtulmak için birey toplumsallaşmayı tercih eder. Fakat toplumsallaşma yeni korku biçimlerinin kaynağını oluşturmaktadır. Mutlak bir itaati sağlayan bir araç olarak korku kültürünün altında yatan ise sen-ben anlayışıdır. Bu anlayış ait olma gereksiniminden kaynaklıdır. Kişi, yalnızlıktan ve kendi sorumluluklarından kurtulma gereksinimiyle sen anlayışına sığınır ve kişinin dış kontrol odaklı bir kişilik yapısı geliştirmesine neden olur. Korkunun oluşmasındaki ben anlayışı ise, insanlara güvensizlik ve onları aciz olarak görüp denetleme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ben anlayışı işbirliğini ve eşit ilişkileri kabul etmemekle birlikte ben ve sen anlayışı birbirini tamamlar, besler aynı zamanda ve korku kültürünün temelindeki takas döngüsünü oluştururlar (Eren, 2005:2, 4). Temelinde sosyal ilişki ve bireysellik olan bu anlayış, ötekinden gelecek tehlike ve tehdit olasılıklarının korkularını barındırmaktadır. Fakat kişi yalnızlık gibi aidiyet ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda da kaygı yaşayabilmektedir. Bu durumu Adler kişinin içsel çatışmasında göstermektedir. Adler, korku ya da korkaklığı bireyin çevresine düşmanca tutumunda bulmaktadır. Korkaklığın sonuçları olarak birey,

yaşam süreci boyunca kendi hayatını kendisine zehir eder, başkalarıyla ilişki kurmasını, huzur içinde yaşamasını ve verimli olabilmesinin engeller. O'na göre korku, yaşamın tüm ilişkilerine sirayet edebilir ve kendi içerisinde paradoksları barındırabilir. Korkularından dolayı birey, toplumdaki uzaklaşabileceği gibi yalnızlıktan korktuğu içinde diğer bireylere yanaşabilmektedir. Adler, korkaklığın insanı bencilleştirdiğini, hırsırları ve açgözlülükleriyle birlikte üstünlük ve egemenlik kurma eylemlerinin temelinde olduğunu söylemektedir (Adler,2018:270, 274). Kişinin bencilliği, hırsırlarıyla oluşan açgözlülüğü önyargı nedenidir (Allport, 2016:416).

Korku duygusu bir araç olarak günümüz koşullarında büyük ölçüde küresel iktisadın belirlenimi altındadır ve insanlar korktukları halde korkularının farkında değildir. Modern dönem korkuları birçok ögeyi barındırmaktadır. Belirsizlikten beslenen korku, Sennet'e göre yeni kapitalizm kültürü, bir seferlik işlemlere, tek tek olaylara ve müdahalelere ayarlı olduğundan iş dünyasında, siyasette ve kamu kurumlarında kısa vadeli düşünmenin egemenliğinde kurgulanmaktadır. Firmaların bu işleyiş prensibi belirsizlik oluşturmakta bu belirsizlik ise sistemin kendini yaşatma aracı olarak korkuyu kullanmaktadır. Dolayısıyla belirsizlik durumuyla bireylerin korkuları aktif tutulmakta ve emeği bağımlı hale getirilmektedir (Sennet, 2011:39,111).

Geleneksel dönemlerde iktidar gücünü ölüm korkusuyla sağlarken günümüzde iktidar için beden yaşmalıdır ve üretim ve tüketime eklenen beden sistemin varoluş koşuludur. Öldürmek yerine sosyalizasyonun ilk aşamalarından itibaren birey okul, ordu, hapishane ve akıl hastaneleri ile üretim sürecine uygun hale getirilir. Burada esas olan sistemin ürettiği forma uymama korkusudur. Bireyin öznelliğinin içeriğini belirleyen bu korkuyla sistem kendini yeniden üretmek için bireyin bedenine ve benliğine sahip olmak zorundadır. Bireyin başkaları tarafından her eleştirilişi ile içerik yeniden kurulmaktadır (Özpolat, 2018: 50).

Toplum olarak korku duygusunun kurgusunu açıklayan Sayar'a göre ise modern politikada kişinin kurumsal çatılara ait olduğuna inandırması ve kaderini tayin edebilme yanılması ile kişinin ilk endişeleri başlatmakta kişinin aidiyet ihtiyacının karşılanmaması, bir boşluk hissine ve kaygıya neden olmaktadır. Bilgi ve teknoloji ilerledikçe de tehlikenin kaynağı cehaletten ziyade bilginin kendisi olmaktadır. Günümüzde güvenlik, hastalık, yabancı, çocukların yetersiz eğitimi, küresel ısınma, terör, depresyon, ordunun siyasete müdahalesi, yetenek yitimi gibi geleceğin tehditleri karşısında birçok kaygı ve korku biçimleri yaşanmaktadır. Bu tehditler altında kimse geleceğini değiştireceğine de inanmamaktadır (Sayar, 2021:122,123). Furedi, korku ve paniğin kaynağını "*güvensizlik hissini ve insanın çözümlerinin tükendiği duygusunun çakışması*" (Furedi, 2014:113) olarak görmektedir. Bireyler bireyselleşme ile yalnızlaştırılırken, güvenlik ve istikrarın bireyler tarafından arzu edilmesi ise korku duygusunu canlı tutmaktadır. Birey kendini güvende hissetmek için soyut sistemde uzmanlık ve sistemin içerisinde bulunan kişilerin etkinliklerine, yasal yaptırımlara, mesleki ahlak kurallarına, meslek içi denetimi sağlayan araçlara bel bağlamaktadır (Giddens, 1994:92). Korku duygusu modern bireyin bu yönelimleriyle ancak azalabilmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada literatür taranarak araştırmacı tarafından soru havuzu oluşturulmuştur. Daha sonraki aşamada kapsam geçerliliği için siyaset ve sosyal bilimler, kamu yönetimi ve istatistik alanında uzmanlığı almış dört öğretim elemanının görüşlerine başvurulmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bazı maddeler yeniden düzenlenirken benzer ifadeler çıkarılmıştır. Siyasal bağınazlık tutumunu temsil ettiği düşünülen toplam 25 maddeden oluşan üçlü Likert tipi ölçek elde edilmiştir. "Siyasal Bağınazlık" ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 25 maddede 0,825 olarak bulunmuştur. Siyasal bağınazlık alt boyutları; "genel bağınazlık, partiye yönelik bağınazlık maddi/manevi faydaya yönelik siyasal bağınazlık, aileye yönelik siyasal bağınazlık tutum ve eylem" olarak 4 gruba ayrılmıştır. Araştırmada yer alan korku biçimlerine ait sorular, ise 6 maddeden oluşturulmuştur. Cronbach Alpha değeri 0,682'dir. Bu değerlere bakıldığında korkuya dair maddelerin $0,61 < \alpha < 0,80$ değerleri arasında olduğundan orta güvenilirlikte olup kabul edilebilir sayılmaktadır. Siyasal bağınazlığa ait maddelerin ise $0,80 < \alpha < 1,00$ arasında olması ise ölçeğin yüksek güvenilir olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2016:48).

4.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın konusunun siyasi bağınazlık olmasından kaynaklı olarak ulaşılan kişilerde fişlenme korkusundan kaynaklı olarak anketi doldurmada isteksizlik veya ret etme davranışları görülmüştür. Toplamda 700 anket formu dağıtılmıştır. Bazı katılımcıların doldurdukları anket formlarındaki önemli boyuttaki eksiklikten kaynaklı olarak 423 anket formu değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca literatürde siyasal

bağnazlıkla ilgili çalışmaların kısıtlı oluşu araştırmanın sonuçlarının karşılaştırılarak değerlendirilmesinde kısıtlılığa neden olmuştur.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Evren, Elazığ ilinde yaşayan çevresi ya da kendisi tarafından siyasal bağnaz veya fanatik olarak nitelendirilen kişilerden oluşturulmuştur. Bu çalışmada örneklem, araştırmacının amacına ve araştırmacının yargısı kullanılarak oluşturulan (Balci, 2013: 104) seçkisiz olmayan amaçsal örnekleme göre oluşturulmuştur. Örneklem büyüklüğü değişkenler arasında ki kategoriler, ilişkiler tayin edilene kadar devam ettirilir (Lin, 1976: 158-159). Bu araştırmacının amacı dâhilinde örneklem grubu siyasal bağnazlık düzeyleri yüksek bireylerden oluşturulmuştur. 2021 yılı Kasım ve Aralık aylarında parti il merkezlerine anket formu götürülerek ve kartopu örneklem yöntemi de dâhil edilerek çevresi tarafından siyasal bağnaz, fanatik veya hoşgörüsüz olarak nitelendirilen kişilere ulaşılmış ve uygulama yapılmıştır. Örneklem grubu 423 kişiden oluşmaktadır. 700 anket formu dağıtılmasına rağmen anket formlarının tesliminde sayısal azalma veya anket doldurmada yapılan önemli boyuttaki eksiklikten kaynaklı olarak 423 anket formu değerlendirilmeye alınmıştır.

4.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, siyasal bağnazlığın (fanatizm, hoşgörüsüzlük, taassup) korku biçimleri arasındaki ilişkileri ve etkileri açıklayan modeller geliştirmek ve bu modelleri test etmektir. Bu genel amaç doğrultusunda, cinsiyet, medeni durum, boy ve kilo, anne-babanın evliliği, sağ veya ölü olması ve öz veya üveylik durumu, öğrenim düzeyi, mesleği, uzun süreli barınılan yer, ailenin ekonomik durumu, sigara içip içmeme durumu, uyku sorununun olup olmama durumu, arkadaşına güven, yalnızca kendi gücüne/becerisine/bilgisine güven, çaresizlik, kendine ve başkasına şiddet uygulayıp uygulamam durumu, değişkenleri ve ifadeleri açısından korku ve siyasal bağnazlık ilişkileri çerçevesinde en iyi açıklayan temel modelleri belirlemek ve alternatif modeller geliştirmek alt amaçlar olarak belirlenmiştir. Araştırmanın hipotezleri ise şu şekilde oluşturulmuştur: H1a: Siyasal bağnazlık ve korku biçimleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H1b: Siyasal bağnazlık ve demografik değişkenler arasında anlamlı ilişki vardır.

Bu araştırmanın önemi demografik değişkenlerle birlikte siyasal bağnazlık ve korku biçimleri ölçülerek bağnazlığa etki eden faktörleri araştırmanın değişkenlerine bağlı olarak açıklayabilmektir. Bu bağlamda toplum olarak önyargılarla mücadele etmede ve bağnaz davranışları azaltmada yardım edecek yöntemlerin geliştirilmesinde yol gösterebilmek umulmaktadır. Ayrıca araştırılan değişkenler seçim süreçleri açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma, birden fazla değişkenin aynı anda ve bir arada incelenmesine olanak sağlamıştır. Araştırmada incelenen değişkenlerin siyasi gruplar arasında şiddet ve iletişim bozukluğundaki rolleri düşünüldüğünde yeni çözüm yollarının bulunmasına katkıda bulunması da umulmaktadır.

5. Verilerin Değerlendirilmesi

İnsanlar en eskiden beri duyu ile düşüncüyü, ihtiras ile aklı ve duyu ile bilişi karıştırmaktadırlar. Bu anlaşılması her zaman tartışılan kavramlardan duyu, tanımı istenene kadar herkesin bildiği olmasına rağmen ortaya çıkması istenilenden ziyade başa gelendir. Duygu, bilinçli bir deneyim ve zihinsel hayatı bir arada tutan bağlıdır (Ledoux, 2020:13,29). Duyguların insan davranışlarında belirleyiciliğine vurgu yapan Smith'e göre toplumsal-siyasal yaşam kurucu akla göre değil duyu ile açıklanabilir. Ona göre edimleri, ilke olarak tutkular ve duygular belirler. Örneğin "*Haz ve acı, arzunun ve tiksintinin en temel nesnelere dir.*" Haz ve acı akıl yoluyla değil ancak duygular ve hislerle birbirinden ayrılır (Kargioğlu, 2021:150). İnsanın acıdan kaçma haza yönelme eğilimi davranışlarını yönlendirmekte, siyasal tercihleri ve davranışlarını da bu eksende yapmaktadır. Duygular ise toplumdan soyut olarak gelişmemekte aksine toplumun ve içinde bulunan grupların bir yansıması olarak kişinin eylemlerine yön vermektedir. Toplumsal bir varlık olarak insan hayatta kalabilmesi yaşamını esenlik içerisinde geçirebilmesi için yaşamının her dönemine uygun toplumsal davranışları beklentilere göre yapmak zorundadır. Yaşam süreci boyunca toplumsal kategorilere uygun olarak beklenen davranışların içerisinde siyasal tercihleri ve davranışları da bulunmaktadır. Kendinin ve iç grubunun lehine olan siyasal tercihler aile, arkadaş gibi çevresel ve kültürel değişkenlerin, yaşamı boyunca deneyimlerine bağlı olarak da yaş, cinsiyet gibi demografik değişkenlerin etkisi altındadır. Örneklem grubunun çeşitli demografik değişkenlere göre siyasal bağnazlık puanları ve T testi ile Anova analiz sonuçları aşağıda verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Örneklem Grubunun Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre Siyasal Bağnazlık Puanlarının Dağılımı ve T Testi ile ANOVA Analiz Sonuçları.

Değişkenler (n=423)	n	Siyasal Bağnazlık Puanı (Ort.±SS)	İstatistik	p
Cinsiyet				
Kadın	193	43,30±7,31	t=-0,098	0,922
Erkek	230	43,23±6,91		
Yaş Grubu				
18-23	186	42,43±8,03	F=1,404	0,202
24-27	89	43,99±8,59		
28-33	44	45,51±7,47		
34-37	19	43,43±7,86		
38-43	30	41,37±8,10		
44-47	19	43,87±6,65		
48-53	9	46,83±9,97		
54 ve üstü	27	43,27±6,11		
Medeni Durum				
Evli	123	43,61±7,25	F=0,266	0,767
Bekâr	294	43,15±8,33		
Dul	6	41,66±6,74		
Eğitim Durumu				
İlköğretim ve ↓	18	44,42±6,88	2,400	0,067
Ortaöğretim	84	44,96±7,63		
Ön lisans	104	43,58±7,59		
Lisans ve ↑	217	42,35±8,33		
Uzun Süreli Oturulan Yer				
Köy	62	43,77±7,37	F=1,662	0,158
Kasaba	49	41,61±8,47		
Şehir	292	43,53±7,93		
Büyükşehir	15	39,93±8,11		
Yurt dışı	5	47,40±12,32		
Sigara İçme Durumu				
İçiyor	160	44,10±7,91	t=-1,679	0,094
İçmiyor	263	42,75±8,03		
Uyku Problemi				
Var	328	43,13±7,86	t=-0,644	0,520
Yok	95	43,73±8,49		

Tablo 1'deki değişkenler incelendiğinde örneklem grubunun cinsiyet ($p=0,92, p>0,05$), yaş ($p=0,20, p>0,05$), medeni durum ($p=0,76, p>0,05$), eğitim ($p=0,06, p>0,05$), uzun süreli ikamet edilen yer ($p=0,15, p>0,05$), sigara içme durumu ($p=0,09, p>0,05$), ve uyku problemi ($p=0,52, p>0,05$), ile siyasal bağnazlık arasında ilişki bulunmamıştır. Siyasal bağnazlığın ortalama puanlarına bakıldığında Tablo 1 de en dikkat çekici ve en yüksek siyasal bağnazlık puanına sahip olan gruplar ise yurt dışında oturanlar ($\bar{x}=47,40$) ve medeni durumu evli olan kişiler ($\bar{x}=43,61$) ve yaş olarak 48-53 yaş aralığında ($\bar{x}=46,83$) olanlardan oluşmaktadır. Cinsiyet değişkeninde ortalama olarak belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Siyasal bağnazlık ortalama puanı en düşük gruplar ise yaş durumu olarak 38-43 yaş grubu arası ($\bar{x}=41,37$), kasaba da ikamet edenler ($\bar{x}=41,61$) ve eğitim durumu lisans ve üstü olan grubun ($\bar{x}=42,35$) olduğu görülmektedir. Siyasal bağnazlık puanlarıyla incelendiğinde yaş grubunda sistematik bir artmadan veya azalmadan uzak ortalama puan dağılımı görülmektedir. 18-23/38-43 yaş arası grupların ($\bar{x}=49$) birbirine yakın ve en yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir. Eğitim durumu değişkenine bakıldığında eğitim seviyesi yükseldikçe siyasal bağnazlık puanlarının da azalma olduğu söylenebilir. Siyasal bağnazlık alt boyutları ile yapılan analizlerde yaş değişkeni ile genel bağnazlık ($p=0,04, p<0,05$) ve partiye yönelik bağnazlık alt boyutu ($p=0,02, p<0,05$); medeni durum değişkenine göre genel bağnazlık alt boyutu ($p=0,00, p<0,05$), eğitim durumu ile partiye yönelik siyasal bağnazlık altboyutu ($p=0,00, p<0,05$) arasında ilişki bulunmuştur.

Chung, Jung ve Lee'nin (2017) "Socio-demographic factors affecting levels of cultural and non-cultural prejudice: comparing Korean, Chinese, and Japanese college students" isimli çalışmasında kültürel ve kültürel

olmayan önyargıların örneklem grubunun kökeni, cinsiyeti, eğitimi, çocukluğunda ikamet ettiği alanın büyüklüğü ile anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Orta gelire sahip olan kişilerin yüksek düzeyde önyargıya sahip olduğu Çinlilerin Japon ve Korelilere oranla daha düşük önyargıya sahip olduğu bulunmuştur. Çinli öğrencilerin düşük önyargıya sahip olmasının nedeni olarak güçlü bir sosyal kontrolün marjinal gruplarda bireysel inançlar yerine sosyal etkinin baskın olması ve sinocentrismın önyargılı düşünceye izin vermemesi olarak yorumlanmıştır. Kültürel olarak önyargıya sahip olan Japon ve Koreli öğrencilerin ise göç geçmişi ve etnik azınlık gruplarıyla temas eksikliği olarak yorumlanmıştır. Eğitim seviyesinin yüksekliğinin önyargılı düşünceleri azalttığı da aynı çalışma da bulunmuştur. Düşük gelirli hanelerden gelen öğrencilerde önyargı düşüklüğünün dış gruplarla daha fazla temas haline olmasına, orta gelir düzeyine sahip olan öğrencilerin önyargılarının yüksekliğinin ise vergilendirme gibi sosyal faktörlerin etkili olduğu yorumlanmıştır. Bu çalışmada erkekler kadınlara oranla daha yüksek önyargıya sahiptir. Araştırma da Allport'un ikamet edilen bölgenin büyüklüğü ile gruplar temas arttığından önyargıların daha düşük olması tezi ile araştırmanın sonuçları çelişmektedir. Chung ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada çocukluklarını küçük ve orta ölçekli şehirlerde geçirenler, metropol şehirlerden olanlara göre daha düşük düzeyde kültürel olmayan önyargıya sahip olma eğiliminde olduğu bulunmuştur. Araştırmacılar bu duruma etkili olan faktör olarak büyük şehirlerdeki ırksal ve etnik çeşitliliği daha düşük sosyal sermayeye neden olduğundan ve sosyal bütünleşmenin zayıf olmasından dolayı büyükşehirlerde kültürel önyargı daha yüksek olduğunu söylemişlerdir. Bu faktör yapılan bu çalışmayı da açıklamaktadır. Örneklem grubunda yurtdışında ikamet edenlerin daha yüksek siyasal bağnazlık puanına sahip olduğu görülmüştür. Aynı zamanda uzun süreli ikamet yeri köy olan grupta siyasal bağnazlık puanı yüksektir. Bu ise iç grup ve dış grup oluşumunun belirginliği ile açıklanabilir. Wilcox, ve Jelen'in (1990) "Evangelicals and Political Tolerance" isimli çalışmasında Evanjeliclerin daha düşük tolerans seviyelerinin popüler olamayan gruplara karşı besledikleri antipatiden kaynaklandığını ve Nunn ve arkadaşlarının çalışmalarında ise evanjeliklerin dış gruplara karşı eşit hoşgörüsüz oldukları bulunmuştur. Grup etkisinin Yahudi gibi belirli gruplarda ki hoşgörüsüzlüğü açıklarken evanjeliklerde görülen hoşgörüsüzlüğün daha çok diğer Amerikalılarla sahte ilişkide bulunmaları, kırsal yerleşim yerlerinde bulunmaları, düşük eğitim seviyesi ve bölgesel olarak örneğin Güney'de ikamet etmeleri ve dini mezhepsel inanç farklılıkları gösterilmiştir. Todosijevic ve Enyedi'nin (2015) yaptığı araştırma da genç katılımcılarda ve şehirde ve başkentlerde oturanlarda otoriter kişilik yapısının daha düşük olduğu bulunmuştur. Aynı çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha yüksek siyasal hoşgörüsüzlüğe sahip olduğu bulunmuştur. Çevik ve arkadaşlarının yaptığı (2021) "The Impact of Socio-Demographic Factors on the Gender Norms about Women outside Working in Afghanistan" isimli çalışmada Afganistan'da kadınların çalışmasına yönelik hoşgörüsüzlüğe etkili olan faktörler olarak, eğitim modeli, televizyon izleme alışkanlığı, etnik köken, kırsal yaşam gösterilmiştir. Araştırma da televizyonun kültürel dönüştürmede ki rolü çeşitli kimlikler etrafında eşitlikçi fikirlerin yayılmasına bağlanmıştır. Televizyon gibi yaş, medeni durum, uzun süreli oturan yer, eğitim durumu kişinin farklı sosyal çevrelerin tanınmasına veya tanınmamasına neden olduğundan bağnazlıkla ilişkili olduğu söylenebilir. Bedenin sosyal yaşamın kurgusuna, değerlerine eklenildiği düşünüldüğünde bedeni duygulardan, eylemlerden ve tutumlardan uzak tutulamaz olduğu anlaşılabilir. Tablo 2'de bedene yönelik değişkenler Anova analiziyle aşağıda verilmiştir.

Araştırmaya katılan kişilerle beden özellikleri arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Fakat ortalamalara bakıldığı takdirde boy olarak 181-190 cm arasında olan kişilerin ($\bar{x}=42,81$) ve kilo olarak 81-90 kg ($\bar{x}=41,75$) aralığında olan kişilerin siyasal bağnazlık puanlarının düşük olduğu görülmektedir. Tablo 2'deki en dikkat çekici sonuçlar ise en yüksek siyasal bağnazlık puanlarında görülmektedir. Boy olarak en kısa grubun ($\bar{x}=49,00$) ve kilo olarak en yüksek kiloya sahip olan grubun en yüksek siyasal bağnazlık puanlarına ($\bar{x}=46,65$) sahip olduğu söylenebilir.

Beden algısıyla ilgili yapılan araştırmalarda; kişinin kendi bedeninin şekli, büyüklüğü, oranıtısı ve görüntüsünün algı, duygu ve tutumlarına etkisi ve bedenden kaynaklı kaygıların, fiziksel ve ruhsal sağlığa etkisine odaklanılmıştır. Toplumlar da kilo olarak zayıf kişilerin arkadaş canlısı, zeki, iradeli ve başarılı olarak olumlu tutumlarla sınıflandırdığı görülürken şişman kişilere ise tam zıttı bir sınıflandırmayla olumsuz tutumlar oluşturulmaktadır. Vücut biçimiyle ilgili önyargılar, kişinin beden algısının dışsallaştırılmasındaki tutumlarında bulunmaktadır. Dışsallaştırma ile kişi kendi bedeniyle ilgili duyguyu, algı, inanç ve düşünceyi çevresine aktarmakta ve çocuklukta, tutumlarını sürdürmeleri sonucunda büyük beden ölçüsüne sahip kişilere ayrımcılık yapmalarına neden olabilmektedir. Yapılan araştırmalarda kilolu çocuklar; akranları tarafından

alaya alınmakta, zorbalığa maruz kalmakta, sosyal olarak izole olmakta, düşük benlik saygısı geliştirmekte, zihinsel sağlık sorunları ve düzensiz beslenmeyle karşılaşmaktadırlar. Ayrımcılık yapan çocukların ise önyargıları nedeniyle dışlanmaları sonucunda artan ruh sağlığı problemleri, akademik motivasyon kaybı ve sosyal etkileşim kazanımlarını kaçırdıkları bulunmuştur. Bu durumun yaşam sürecinin ilerleyen yıllarında da etkili olduğu görülmüştür (Kale ve diğ., 2021:1413).

Tablo 2. Örneklem Grubunun Bedene Yönelik Değişkenlere Göre Siyasal Bağnazlık Puanlarının Dağılımı ve ANOVA Analiz Sonuçları

Değişkenler (n=423)	n	Siyasal Bağnazlık Puanı (Ort.±SS)	İstatistik	p
Boy (cm)				
140-150	4	49,00±7,16		
151-160	49	43,68±7,17		
161-170	167	43,28±8,09	F=0,603	0,660
171-180	141	43,13±8,12		
181-190	62	42,81±8,27		
Kilo (kg)				
40-50	38	44,28±7,16		
51-60	102	43,56±9,13		
61-70	110	42,44±7,96	F=0,902	0,493
71-80	96	43,96±7,78		
81-90	50	41,75±7,55		
91-100	22	43,84±6,23		
100 ve↑	5	46,65±4,69		

Beden, sosyal açıdan önemli görev üstlenmektedir. İnsanlar karşılaştıkları kişilerin bedenlerinin etkisinde kalarak onlar hakkında değerlendirmede bulunmakta ve dolayısıyla kendi benlik algıları üzerinde de beden imajları etkili bir faktördür. Cash ve Fleming (2002) insanların beden görünüşünün onların cinsiyet, etnik köken, yaş gibi bilgilerini oluşturarak kimliklerinin oluşumunu sağladığını ifade etmişlerdir. Yaşam süreci boyunca mevsimlere, yaşa, moda, medyaya ve kişinin yaşam olaylarına bağlı olarak beden sürekli bir değişime uğradığından kişinin beden algısı da değişmektedir. Beden algısının özgüven ve benlik saygısının oluşumunda, davranışlarını anlayabilme ve stres karşısında dayanıklılığı üzerinde önemli bir etkisi olduğu yapılan çalışmalarda görülmektedir (Nernekli, 2017:7).

Kilolu insanlar üzerinde yapılan araştırmalarda kiloları yüzünden düşük not alma, iş ve terfilerden mahrum kalma, evlat edinme fırsatlarını kaybetme gibi konularda engellendikleri yönünde ifadelerine rastlamak mümkündür (Puhl, Brownell, 2012:788). Bedensel özelliklerde dâhil olmak üzere önyargıya neden olan birçok faktör engellenmeye neden olurken, engellenen grupta da önyargı ve saldırganlığa yol açtığına dair birçok kanıt bulunmaktadır. (Allport 2016:388-393). Yapılan bu araştırmanın sonuçları bu kanıtları destekler niteliktedir. En yüksek kiloya sahip olan kişilerle en kısa boya sahip kişilerde en yüksek bağnazlık ortalaması görülmektedir.

Önyargının bebeklik dönemiyle birlikte aile içi ilişkiler ve değerler çerçevesinde oluşması bu araştırmada aileye ve ebeveynlere yönelik değişkenlerin siyasal bağnazlıkla ilişkisini önemli kılmaktadır. Tablo 3’de örneklem grubunun aile ve ebeveynleriyle ilgili değişkenler aşağıda verilmiştir.

Tablo 3’teki değişkenlere bakıldığında anne öz/üvey ($p=0,00, p<0,05$) ve aile gelir düzeyi ($p=0,030, p<0,05$) ile siyasal bağnazlık arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Baba üvey olanların ($\bar{x}=50,66$) öz olanlara ($\bar{x}=43,21$) oranla ve anne üvey olanların ($\bar{x}=52,50$) anne öz olanlara ($\bar{x}=43,08$) oranla daha yüksek siyasal bağnazlık ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Aile gelir düzeyine bakıldığında siyasal bağnazlık değerlerinin gelir düzeyi en yüksek olan grubun ($\bar{x}=47,28$) olduğu görülmektedir. Aile gelir durumu değişkeni ile siyasal bağnazlık alt değişkenleri arasındaki ilişkiler analiz edildiğinde ise gelir durumu ile aileye yönelik siyasal bağnazlık tutum ve eylem arasında ($p=0,005, p<0,05$) anlamlı ilişki bulunmuştur. Tablo 3’ün diğer değişkenlerinden anne eğitim düzeyi ile siyasal bağnazlık alt boyutu genel bağnazlık arasında ($p=0,02, p<0,05$) anne baba medeni durum ile siyasal bağnazlık alt boyutu aileye yönelik siyasal bağnazlık tutum ve eylem ($p=0,04, p<0,05$) arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Tablo 3. Aile ve Ebeveynle İlgili Çeşitli Değişkenlere Göre Siyasal Bağnazlık Puanlarının Dağılımı ve T Testi ile ANOVA Analiz Sonuçları.

Anne-Baba ile İlgili Değişkenler (n=423)	n	Siyasal Bağnazlık Puanı (Ort.±SS)	İstatistik	p
Anne Sağ/Ölü				
Sağ	382	43,08±8,05		
Ölü	41	44,91±7,43	t=-1,390	0,165
Baba Sağ/Ölü				
Sağ	360	43,25±8,17		
Ölü	63	43,31±7,00	t=-0,057	0,955
Anne Öz/Üvey				
Öz	415	43,08±7,94		
Üvey	8	52,50±5,87	t=-3,332	0,001
Baba Öz/Üvey				
Öz	420	43,21±7,99		
Üvey	3	50,66±6,02	t=-1,610	0,108
Anne Babanın Birbiriyle İlişki Durumu				
Evli ve birlikte yaşıyor	394	43,09±7,93		
Evli ve ayrı yaşıyor	18	43,83±9,51	F=2,481	0,085
Boşanmış	11	48,47±6,82		
Anne Eğitim Düzeyi				
İlköğretim mezunu ve ↓	80	42,86±7,35		
Ortaöğretim mezunu	128	43,29±8,11	F=0,131	0,877
Üniversite mezunu ve ↑	215	43,39±8,20		
Baba Eğitim Düzeyi				
İlköğretim mezunu ve ↓	209	43,99±7,74		
Ortaöğretim mezunu	155	43,40±8,05	F=0,193	0,824
Üniversite mezunu ve ↑	59	43,07±8,02		
Anne Çalışıp Çalışmama Durumu				
Çalışmıyor	392	43,23±7,93		
Emekli-Çalışan	31	43,70±8,94	t=-0,316	0,752
Baba Çalışıp Çalışmama Durumu				
Çalışmıyor	15	43,02±8,60		
Emekli	92	43,96±7,47	F=0,444	0,642
Çalışan	316	43,07±8,14		
Aile Gelir Düzeyi				
2599 TL ve ↓	69	41,81±7,73		
2600-5000 TL	102	44,37±7,33	F=3,538	0,030
5001-10000 TL	239	42,99±8,24		
10000 TL↑	13	47,28 8,61		
Kardeş Sayısı Durumu				
Tek çocuk	16	47,97±8,44	F=1,399	0,223
2 kardeş	73	42,73±9,17		
3 kardeş	107	42,69±7,64		
4 kardeş	90	43,21±7,90		
5 kardeş	50	44,09±7,57		
6 ve üzeri kardeş	87	43,12±7,55		
Kaçıncı Çocuk Olma Durumu				
1.ve tek çocuk olma	126	43,49±8,25	F=0,595	0,704
2.çocuk olma	131	43,41±8,35		
3.çocuk olma	67	43,08±7,40		
4.çocuk olma	39	43,71±6,84		
5.çocuk olma	29	43,86±6,92		
6 ve üzeri çocuk olma	31	40,98±9,17		

Todosijeve ve Enyedi'nin (2015) "Socio-Demographic and Psychological Determinants of Political (in)Tolerance: Hungary at the Dawn of the 21st Century" isimli çalışmasında hoşgörüsüzlük üzerinde etkili olan faktörler olarak Stauffer'in çalışmasında eğitim, jenerasyon ve yaşın etkili faktörler olduğu, Sullivan ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada hoşgörüsüzlüğe neden olan nedensel zincirler olarak eğitim, yaş, din meslek gibi sosyo-demografik faktörler muhafazakârlık gibi ideolojik yönelimler ve psikolojik özellikleri sıralamıştır. Ayrıca bu değişkenlerin siyasal hoşgörüsüzlüğe neden olabilmesi için siyasi katılım ve bilgi düzeyi gibi siyasi özellikleri etkilemesi ve hedef grup tarafından algılanan bir tehdidin olması, demokratik normların kabulü gerekmektedir. Hoşgörüsüzlük düzeyi sosyal faktörlerden çok kişiliğin ve bilişsel siyasi faktörlerin doğrudan etkisi altındadır. Ekonomik arka plan veya kişilik gibi yaygın olarak analiz edilen faktörlerin, hoşgörüsüzlük üzerinde bir etkiye sahip olması için ise dış gruplara yönelik belirli bir yönelime taşınması da zorunludur. Yapılan çalışmanın sonuçlarında farklı sosyo-demografik faktörler ile psikolojik faktörlerin hoşgörüsüzlükte hedef gruplarda farklılıklar oluşturduğu görülmüştür. Örneğin sosyal baskınlık yöneliminin hedef grup seçiminin ilgisiz olduğu yüksek düzeyde otoriter olan kişilerin seçim yanlısı ve eşcinsel yanlısı olanlara karşı hoşgörüsüz olduğu iyi eğitilmiş kişilerin komünistlere karşı, daha az dindar olanların ise yabancı düşmanlarını ve komünistleri sevmedikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Siyasi hoşgörüsüzlük, daha yaşlı gruplar arasında ve temel maddi koşullardan yoksun olanlar arasında daha yüksek olarak bulunmuştur. Bağnazlık için otoriterlik ve dış gruplara yönelik genelleştirilmiş tutum genel olarak en güçlü faktörlerken eğitim ise demografik değişkenler grubu içindeki en güçlü faktördür. Bu değişkenlere ilaveten kişinin ideolojik yönelimi ve kişilik yapısı da siyasal hoşgörüsüzlüğe etki eden faktörler arasındadır. Toplam olarak siyasi bağnazlığı en güçlü ve doğrudan yordayıcı olarak kişilik, siyasi-ideolojik değişkenler etki etmektedir. Dış grupla ilgili tutumların siyasi hoşgörüsüzlükle güçlü ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin siyasi dış gruplara karşı sempati veya dış gruplara yöneltilmiş olumlu tutum hoşgörüyü artırıcı etkiye sahiptir. Todosijeve ve Enyedi'nin (2015) çalışmasında kaliteli mallara sahip olmak, eşitlikçi ve demokrasi yanlısı değer yönelimlerinin tümü, siyasi olmayan dış gruplara yönelik sempatiyi önemli ölçüde artırdığı görülmüştür. Temel sosyo-ekonomik mallara sahip olamamak, muhtemelen bazı hüsrân ve saldırganlığa yol açtığından otoriterliği artırıcı etkisi olduğu bulunmuştur. Günümüzde sosyo-ekonomik mallara sahip olamamak birçok korku biçiminin yaşanmasına neden olmaktadır. Toplumsal denetim aracı olarak hizmet eden bu korku biçimlerinin bazıları, puan dağılımları ve siyasi bağnazlıkla ilişkisi Anova analiziyle Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4'e bakıldığında örneklem grubunun eleştirilme korkusu ($p=0,00, p<0,05$), alay edilme korkusu ($p=0,00, p<0,05$), yalnızlık korkusu ($p=0,02, p<0,05$), cezalandırılma korkusu ($p=0,01, p<0,05$) ve iş bulma korkusu ($p=0,01, p<0,05$) ile siyasi bağnazlık arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu değişkenlerin ortalamalarına bakıldığında korku düzeyinin yüksek olduğu kişilerin bağnazlık ortalama puanlarının da yüksek olduğu görülmektedir. Fakat cezalandırılma korkusu ve iş bulma korkusu düşük kişilerin siyasi bağnazlık ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Siyasi bağnazlık puanlarına bakıldığında en yüksek ortalama puanların eleştirilme korkusu yüksek olanların ($\bar{x}=48,90$) ve cezalandırılma korkusunu hiçbir zaman hissetmeyenlerin grubunda ($\bar{x}=47,01$) olduğu görülmektedir. En düşük siyasi bağnazlık puanlarının ise eleştirilme korkusu, alay edilme korkusunu hiçbir zaman yaşamayanların ve cezalandırılma korkusunu her zaman yaşayanların oluşturduğu söylenebilir.

Siyasal bağnazlık alt boyutlarıyla eleştirilme korkusu ile bireysel maddi/manevi faydaya yönelik ($p=0,00, p<0,05$) ve aileye yönelik siyasi bağnazlık tutum ve eylemler ($p=0,02, p<0,05$) arasında, alay edilme korkusu ile siyasi bağnazlık alt boyutları partiye yönelik ($p=0,00, p<0,05$), bireysel maddi/manevi faydaya yönelik ($p=0,01, p<0,05$), aileye yönelik siyasi bağnazlık tutum ve eylem ($p=0,01, p<0,05$) boyutları arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Yalnızlık korkusu ve bağnazlık alt boyutları ile ilişkisi genel bağnazlık ($p=0,04, p<0,05$), aileye yönelik siyasi bağnazlık tutum ve eylemler ($p=0,01, p<0,05$) olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Cezalandırılma korkusu ile genel bağnazlık ($p=0,04, p<0,05$) ve partiye yönelik bağnazlık ($p=0,02, p<0,05$) alt boyutlarıyla anlamlı ilişki bulunmuştur. Yeni bir şey yapma korkusu ile aileye yönelik siyasi bağnazlık alt değişkeni arasında ($p=0,01, p<0,05$), iş bulma korkusu ile partiye yönelik bağnazlık ($p=0,01, p<0,05$) ve aileye yönelik siyasi bağnazlık tutum ve eylem ($p=0,03, p<0,05$) arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Tablo 4. Korku Biçimlerine Göre Siyasal Bağnazlık Puanlarının Dağılımı ve ANOVA Analiz Sonuçları

Korku Değişkenleri (n=423)	n	Siyasal Bağnazlık Puanı (Ort.±SS)	İstatistik	p
Eleştirilme Korkusu				
Her zaman	20	48,90±5,66	F=5,59	0,004
Bazen	159	43,35±8,10		
Hiçbir zaman	244	42,74±7,95		
Alay Edilme Korkusu				
Her zaman	60	46,48±7,25	F=6,747	0,001
Bazen	155	43,38±8,16		
Hiçbir zaman	208	42,24±7,86		
Yalnızlık Korkusu				
Her zaman	37	46,50±7,75	F=3,743	0,024
Bazen	162	42,53±7,92		
Hiçbir zaman	224	43,26±8,10		
Cezalandırılma Korkusu				
Her zaman	38	42,94±8,29	F=4,661	0,010
Bazen	160	42,82±7,65		
Hiçbir zaman	225	47,01±6,81		
Yeni Bir Şey Yapma Korkusu				
Her zaman	13	46,53±7,49	F=0,040	0,321
Bazen	156	43,25±8,25		
Hiçbir zaman	254	43,10±7,87		
İş Bulma Korkusu				
Her zaman	91	42,37±7,42	F=4,341	0,014
Bazen	161	42,30±7,86		
Hiçbir zaman	171	44,64±8,27		

Günümüzün korku toplumu olarak adlandırılmasının altında ekonomik etkinliklerin riskleri bulunmaktadır. Ekonomik durgunluklar, toplumsal yaşamı oluşturan kurumları zayıflatmakta ve toplumsal çözülmeyi artırmaktadır. Bu durum geleneksel dayanışma biçimlerini yıpratmakta ailenin dahi destek kaynağı rolü tartışılmaktadır. Toplumsal değerlerin uzlaşmadan uzak oluşu ise kişilerin parçalanmışlık duygusunu ağırlaştırmaktadır. Toplumsal roller devamlı değişmekte ve doğru belirsizleştikenden gelecekle ilgili emin olamama hali yaygınlaşmaktadır. İnsanın çözüm üretme kapasitesine duyulan güvensizlikle kişinin savunmasız olduğu duygusu ise panik halini beslemektedir (Furedi, 2014:109). Bu panik halinin bir nedeni olan işsizlik, küresel bir sorun olmakla birlikte neoliberal politikaların ekonomiyi piyasa güçlerine bırakması ve devletin ekonomideki rolünün küçülmesine rağmen kültürel hedeflerin memurluk olması öğrencilerde işsizlik korkusunu artırmaktadır (Korkmazer, 2020:143). Tablo 4’de en yüksek korku oranını iş bulma korkusu olduğu görülmektedir. Küresel ekonomik dalgalanmalar günümüzde bireyin yeni bir atılım yapmasını da engelleyebilmektedir. Küresel ekonomik krizler, küresel salgın hastalıklar, savaşlar, terör ve siyasi çekişmeler kişilerde çaresizliğin artmasına ve risk algısının çeşitlenmesine neden olabilmektedir. Yeni bir şey yapma korkusu risklerin arttığı dönemlerde daha belirgindir. Risklerin yükseldiği dönemlerde korku biçimleri çeşitlenmekte fakat gerçekçi korkunun yer değiştirmesine neden olmaktadır. Kişi korkularından kurtulmak ya da gerilimini azaltmak için kendisine günah keçisi aramaktadır. Statü, özsaygı ve saygınlığı elinde tutmak isteyenler için bunları kaybetme korkusu tepkisel olarak aşağılamayla sonuçlanabilmektedir (Allport, 2016:413, 417).

Eleştirilme korkusu, bireyin kendi olumsuz yönleri üzerinden alay edileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Fiziksel özellikleri (kilo, boy vs.) ya da zekâ gibi ruhsal yönlerden eleştirileceği korkusu; reddedilme korkusu, kişilerarası ilişkilerde duyarlılık ve dünyanın potansiyel tehditler içerdiği düşüncesiyle, sosyal endişelerin yer aldığı paranoya hiyerarşisinin en altında yer almaktadır (Özdemir, Özdemir, 2020:1875). İnsan yaşamının akışını ve duygu durumunu etkileyen sosyal kaygı biçimleri olan eleştirilme, alay edilme (Aktan, 2018:39) korkusu, fiziksel şiddet yerine kullanılan, utandırmayla birlikte kaygı temelli toplumsal denetim aracı olarak (Kılıç, Özen, 2020:308) kullanılmaktadır. Cezalandırma korkusu da toplumsal bir denetim aracı olarak kişiyi dönemin ve toplumun şartlarına entegre etmede kullanılmaktadır. Kişinin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan gelir başta olmak üzere aileye ve çevreye karşı itibar, topluma karşı olan sorumluluk duygusu, özgüven ve kendilik saygısı gibi etkenlerle oluşan işsizlik korkusu (Korkmazer,

2020:144) ve yalnızlık da sosyo-ekonomik yapı etkisi altındadır. Dolayısıyla bu korku biçimlerinin yoğunluğu ile toplumsal beklenti düzeyi doğru orantılıdır. Toplumsal baskının artmasıyla kişinin korkularının savunma mekanizmalarıyla birlikte yön değiştirip önyargılardan beslenerek bağınaz davranışlara yol açması büyük olasılık taşımaktadır. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında korku biçimlerinin bağınaz davranışları artırdığı görülmektedir.

Küresel iktisadın değerleri ekonomiyi birincil kurum haline dönüştürerek bireyciliğin yükselmesine ve insanın bir nesne gibi algılanmasıyla sonuçlanmıştır. Özsaygı ve itibarın sahip olunanlarla değerlendirilmesi ve bunlardan yoksun olmamak için mücadeleye zorlanan insanın (Yaşar, 2007: 248, 249) gündelik etkinlikleri toplumun beklentilerine göre düzenlenmektedir (Duhm,2002:20). Toplumun beklentilerini karşılayamamak yalnızlık eleştirilme, alay edilme ve bunların toplamı cezalandırılma korkusunun oluşmasına neden olabilmektedir. İş bulamama ise toplumun beklentileri arasında üst sıralarda yer almaktadır. Bu korkuların oluşturduğu gerginlik kişinin savunma mekanizmalarına yönelmesine neden olabilmektedir. Kişinin yaşadığı korku ve kaygılar, başarısızlıklar sonucunda önyargılarının temelinde kişi başkalarını suçlamakta ve böylelikle düşen özsaygısını yükseltebilmektedir (Allport, 2016:432). Toplumun beklentilerini karşılayamama kişilerde kırgınlık, öfke gibi duygularla kişilerin eylemlerine yön vermektedir. Şiddet, güven ve çaresizlik değişkenlerine ait ifadeler, puanları ve siyasal bağnazlıkla ilişkisi Tablo 5’de aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5. Şiddet, Güven ve Çaresizlikle İlgili Siyasal Bağnazlık Puanlarının Dağılımı ve ANOVA Analiz Sonuçları

Şiddet, Güven ve Çaresizlik (n=423)	n	Siyasal Bağnazlık Puanı (Ort.±SS)	İstatistik	p
Başkasına şiddet gösterme				
Her zaman	24	44,75±8,23	F=4,602	0,011
Bazen	176	44,46±7,51		
Hiçbir zaman	223	42,15±8,23		
Kendine şiddet gösterme				
Her zaman	19	48,47±7,15	F=4,283	0,014
Bazen	124	43,10±8,28		
Hiçbir zaman	280	42,98±7,84		
Arkadaşlarına Güven				
Her zaman	97	43,43±6,55	F=0,135	0,873
Bazen	218	43,369±8,10		
Hiçbir zaman	108	42,92±8,10		
Yalnızca Kendi Gücüne, Becerisine, Bilgisine Güven				
Her zaman	266	42,51±7,66	F=5,712	0,004
Bazen	120	43,74±8,08		
Hiçbir zaman	37	47,08±9,07		
Çaresizlik				
Her zaman	85	44,14±7,99	F=2,340	0,089
Bazen	200	42,36±7,84		
Hiçbir zaman	138	44,03±8,16		

Tablo 5’de örneklem grubunun şiddet, güven ve çaresizlikle ilgili maddelerin puan dağılımları verilmiştir. Tablo 5’e göre başkasına şiddet gösterme ($p=0,01, p<0,05$), kendine şiddet gösterme ($p=0,01, p<0,05$) ve yalnızca kendi gücüne güven ($p=0,00, p<0,05$) değişkenlerinin siyasal bağnazlıkla arasında anlamlı ilişkili olduğu görülmektedir. Örneklem grubunda başkasına şiddet gösterme eylemini her zaman yapan kişilerin ($\bar{x}=44,75$), kendine şiddet her zaman uygulayan kişilerin ($\bar{x}= 48,47$) ve herhangi bir eyleme girişirken salt kendine güvenmeyenlerin ($\bar{x}=47,08$) en yüksek siyasal bağnazlık ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Tablo 5’de ki en yüksek siyasal bağnazlık ortalamasına kendine şiddet uygulayan kişilerde olduğu görülmektedir. Tablo 5 değişkenlerinin siyasal bağnazlık alt boyutlarıyla analiz edildiğinde ise çaresizlik ile genel bağnazlık alt boyutu arasında ($p=0,00, p<0,05$) anlamlı ilişki bulunmuştur. Yalnızca kendi gücüne güven ile siyasal bağnazlığın bireysel maddi/manevi faydaya yönelik alt boyutu ($p=0,00, p<0,05$) ve aileye yönelik bağnazlık tutum ve eylem alt boyutu ($p=0,00, p<0,05$) arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Kendine şiddet gösterme ile genel bağnazlık alt boyutu ($p=0,03, p<0,05$) ve aileye yönelik siyasal bağnazlık tutum ve eylem

alt boyutu ($p=0,00, p<0,05$) arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Sorunlar karşısında başkasına şiddet uygulama isteği ve eylemi ile genel bağnazlık alt boyutu ($p=0,00, p<0,05$), partiye yönelik siyasal bağnazlık ($p=0,02, p<0,05$), bireysel maddi/manevi faydaya yönelik alt boyutu ($p=0,00, p<0,05$) ve aileye yönelik siyasal bağnazlık tutum ve eylem alt boyutu ($p=0,00, p<0,05$) anlamlı olarak bulunmuştur.

Esnek olmayan bir genelleme, ayrımcılığın ilk adımı, akıl öncesi ve rasyonel teste tabi tutulmadan yapılan bir tercih olarak önyargı, (Akar, Aytar, 2018:3) etkileri bakımından incelendiğinde en uç nokta da şiddet ve soykırımı görmek mümkündür. Şiddet, bir ayrımcılık aracı, kontrol, tahakküm ve baskı mekanizması olarak toplumsal ve siyasal bakımdan yönetimin ve günlük yaşamın her alanında bulunmaktadır (Baran, 2017:7). Şiddetin nedenleri üzerine birçok tartışma olmakla birlikte Allport'a göre önyargılar, şiddetin hatta kitlesel şiddetin nedenlerinden biridir. Şiddet, güvensizlik ve korkunun kişileri huzursuz etmesi, akabinde kızgınlığın artması iç ve dış grup arasında ki rekabetin kökleşmesi sonucunda kitlesel hale dönüşebilmektedir. Önyargı kökeninde gelişen şiddet, iç grup üyelerinin alt statü duygusu, aşağılanma, ekonomik kaygılar, dış grubun üyelerinin birey olarak düşünmemek, suçlama alışkanlıklarının köklenmesi ve kuşku duyma şiddeti hazırlayan adımlardır. Engellenme, aşağı doğru hareketlilik, işsizlik, kriz dönemleri gibi ekonomik tatminsizliğin arttığı dönemler ve açgözlülüğün önyargıları artırmada belirgin etkisi bulunmaktadır. Aktif ayrımcılığın ve şiddetin oluşması için tüm bu şartlarla birlikte sıkıntılı koşulların yoğunlaşması, korku duygusunun ve güvensizliğin yaygınlaşması gereklidir. Bundan dolayı varoluştan yoksunlukla özellikle alt sosyal ekonomik sınıflarda şiddet eğilimi ve ayaklanma oluşmaktadır. Önyargının taraflar arasında karşılıklı şiddetin oluşmasındaki rolüne ve kısır döngüsüne örnek olarak 1943 Harlem ayaklanmaları gösterilebilir (Allport, 2016:94, 416, 96,97). Önyargıların oluşmasındaki güvensizlik ortamı ile yalnızca kendi gücüne güven arasında anlamlı ilişkinin bulunması, kendine ve başkasına şiddetin önyargı ve bağnaz davranışların arasındaki ilişkinin anlamlı olması da Allport'un şiddet ve önyargı ilişkisi tezini desteklemektedir.

6. Sonuç

Kişinin siyasal doğası kişiliğinin bir parçasıdır. Kişiliğin her unsuru toplamın bir parçası olarak bir anlam ifade eden uyumlu bir davranış sistemidir. Dolayısıyla kişinin siyasal fikirleri, yaşama uyum göstermesinin özgün biçimini yansıtmaktadır. Bir kişinin sahip olduğu kalıp yargılar, siyasal görüşün şekillenmesinde ve pekişmesinde ve davranışın ortaya çıkmasında oldukça etkili bir faktördür. Önyargılar, kalıpyargılar, kategoriler hepsi sosyal bir alanda çevrenin etkisiyle oluşur. Kişinin dünyayı kendisine verilen çerçeveden görmesine neden olmaktadır. (Gürel, 2011:123-128). Önyargıların katılmasında ve davranışa dönüşmesi bağnazlığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yapılan bu çalışmada örneklem grubunun "Siyasal Bağnazlık" puan ortalamaları $43,26 \pm 8,00$ olarak bulunmuştur. Araştırmada ulaşılan bu sonuç örneklem grubunun siyasal bağnazlık puanının yüksek olduğunu göstermektedir.

Yapılan bu çalışmada örneklem grubunun eleştirilme korkusu ($p=0,00, p<0,05$), alay edilme korkusu ($p=0,00, p<0,05$), yalnızlık korkusu ($p=0,02, p<0,05$), cezalandırılma korkusu ($p=0,01, p<0,05$) ve iş bulma korkusu ($p=0,01, p<0,05$) ile siyasal bağnazlık arasında anlamlı ilişki bulunmakta ve korku düzeyi yüksek kişilerin bağnazlık ortalama puanlarının da yüksek olduğu görülmektedir. Bu korkuların tam tersi olarak cezalandırılma korkusu ve iş bulma korkusu düşük olanların bağnazlık puanlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Örneklem grubuna ait demografik değişkenler ile siyasal bağnazlık arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Fakat ve en yüksek siyasal bağnazlık puanına sahip olan gruplar yurt dışında oturanlar, medeni durumu evli olan kişiler, yaş olarak 48-53 yaş aralığında olanlardır. Cinsiyet değişkeninde ortalama olarak belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Anne öz/üvey ($p=0,00, p<0,05$) ve aile gelir düzeyi ($p=0,030, p<0,05$) ile siyasal bağnazlık arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Baba üvey olanların öz olanlara oranla ve anne üvey olanların anne öz olanlara oranla daha yüksek siyasal bağnazlık ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Aile gelir düzeyine bakıldığında siyasal bağnazlık değerlerinin gelir düzeyi en yüksek olan grubun siyasal bağnazlık ortalama puanının yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum statü kaybetme risk yüksekliği ve başka gruplarla temas azlığı ile açıklanabilir. Kardeş sayısı olarak ortalamalara bakıldığında ailenin tek çocuğu olanların, ebeveynleri boşanmış kişilerin, boy olarak en kısa grubun ve kilo olarak en yüksek kiloya sahip olan grubun en yüksek siyasal bağnazlık ortalama puanlarına sahip olduğu görülmektedir. Araştırmanın değişkenleri arasında başkasına şiddet gösterme ($p=0,01, p<0,05$), kendine şiddet gösterme ($p=0,01, p<0,05$) ve yalnızca kendine güven ($p=0,00, p<0,05$) ile siyasal bağnazlıkla arasında anlamlı ilişkili olduğu görülmektedir. Yalnızca

kendi gücüne, becerisine, bilgisine güvenmeyenlerin siyasal bağnazlık puanları yüksek olup bu sonuç grup içi ilişkilerden kaynaklı olarak bir yardımlaşma çerçevesinde sosyal sermayenin varlığını gösterdiği söylenebilir. Allport'a göre önyargıların demografik değişkenlerle ilişki her çalışma da farklı sonuçlar gösterebilmekte ve birbirleriyle çelişebilmektedir (Allport, 2016:117). Bu durum toplumsal yapı ve yapıyı oluşturan öğelerle ilgilidir. Aynı ulus ve farklı uluslardan oluşan devletler içinde de bölgesel farklılıklar oluşabilmektedir. Örneğin ABD'nin (Evanjellikler üzerinde yapılan araştırma sonuçlarında) Güney eyaletlerinde bağnazlığın yüksekliği gibi. Bağnazlığın etkisi ve sonuçları düşünüldüğünde nefret, iğrenme, öfke ve korku olumsuz duygulara ve şiddet eylemlerine neden olmaktadır (Abrams, 2010: 32). Bağnazlık ve şiddet eylemleri ise ölümle sonuçlanan bireysel eylemlerden, terör ve savaşlara kadar sonuçları genişleyebilmektedir. Bağnazlığın yani hoşgörüsüzlüğün ve tahammülsüzlüğün dışı vurumu olan nefret söylemi (Demirbaş, 2017:2695) bağnazlıkla ortak temeli paylaşmanın ötesinde diğer suçlara nazaran daha şiddetle sonlanan sonuçlara neden olmaktadır. Bağnaz kişilerin nefret suçlarının %74'ü fiziksel yaralanmayla sonuçlandığı yapılan araştırmaların sonuçlarında görülmektedir (Barka, 2006). Bundan dolayı kutuplaşmanın ve bağnazlığın toplum içinde yaygınlaşması engellenmeli bunun için kutuplaşmaya neden olan önyargılar ve bağnazlığa etki eden faktörleri genel ve kültürel olarak analizler yapıp etkili olan faktörlere göre önlemler alınmalıdır. En başta kitle iletişim araçlarının gruplar arasında önyargıya neden olan yayın ve söylemleri incelenmeli ve yeniden düzenlenmelidir. Sosyal mesafeyi artırıcı ilişki ve iletişim biçimleri eğitim ve kitle iletişim araçlarıyla yeniden yapılandırılmalı ve sosyal bütünleşme sağlanmalıdır. Chung ve arkadaşlarının Çin örneğindeki çalışmasında görüldüğü üzere dış gruplarla etkileşimi artırıcı ideolojiler yaygınlaştırıldığı takdirde katı önyargıları dolayısıyla bağnazlığı azaltacaktır.

Kaynaklar

- Abrams, D. (2010). *Processes of prejudice: theory, evidence and intervention. equality and human rights commission research report 56*. University of Kent.
- Adler, A. (2018). *İnsanı tanıma sanatı*. (Çev. K. Şipal). İstanbul: Say.
- Aktan, E. (2018). Sosyal medya ve sosyal kaygı: sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 2018, 11 (2): 35-53.
- Akar, T., Aytar, F. A. G. (2018). Okul öncesi öğretmen adaylarının empati ve önyargı kavramlarına ilişkin algıların belirlenmesi: bir metafor analizi çalışması. M. Damar, R. Çakır, Ş. Ada. (Ed.) *Şiddet olgusuna çok disiplinli yaklaşımlar*. Ankara: Hegem.
- Allport, G. W. (2016). *Önyargının doğası*. (Çev. N. Nirven). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Aşkın, M. (1986). Çocuklarda önyargıları belirleyen etkenler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt:1 Sayı: 1 139-145.
- Atmaca, S. (2001). *İbn'i Haldun ve Francis Bacon'da yöntem ve önyargı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi: Erzurum.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Ankara: Anı.
- Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem.
- Baran, A. G. (2017). *Sosyolojik perspektiften şiddet*. H. Oğan (Hazırlayan) Sağlık Çalışanlarına Yönelik Her Boyutuyla Şiddet Çalıştayı. Ankara Üniversitesi.
- Barka, M. B. (2006). Religion, religious fanaticism and hate crimes in the United States. *Dans Revue Française D'études Américaines*. 2006/4 (n° 110), 107-121
- Başçı, V. (2004). Bağnazlık kavramı üzerine. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 11, 23-33 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31887> (10.12.2021)
- Bektaş, A.(2007) . *Kamuoyu, iletişim ve demokrasi*. İstanbul: Bağlam.
- Brown, R. (2010). *Prejudice:its social psychology*. West Sussex:Wiley-Blackwell.
- Cash T. F., Fleming, E. C. (2002). *Body image and social relations*. Body image: a handbook of theory, research and clinical practice, T. F.Cash, - T. Pruzinsky. (Ed.). New York:The Guilford Press.
- Chung H. S., Jung, S. Y., Lee, J. (2017). Sociodemographic factors affecting levels of cultural and non-cultural prejudice: comparing Korean,Chinese, and Japanese college students. *Multicultural Education Review*, 9:1, 30-43,<https://doi.org/10.1080/2005615X.2016.1276669>
- Çevik, S., Kartal M., Khatir, A. Q. (2021). The Impact of socio-demographic factors on the gender norms about women outside working in Afghanistan. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3), 801-813. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1563165>
- Demir, İ., Derelioğlu Y. (2010). Gençlerde otoriteriyenizmin yordayıcıları olarak kimlik statüleri ve kimlik stillerinin incelenmesi. *Eğitim Fakültesi Dergisi*. XXIII (1), 2010, 99-119.

- Demirbaş, T. (2017). Nefret söylemi ve nefret suçları. D.E.Ü. *Hukuk Fakültesi Dergisi*. Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, C. 19, Özel Sayı-2017, 2693-2701.
- Descartes (1967). *Metot üzerine konuşma*. (Çev. M. Karasan). İstanbul: Meb.
- Duckitt, J. (2001). Reducing prejudice: an historical and multi-level approach. Katherine J. Reynolds and M. Augoustinos (Ed.). *Understanding prejudice, racism, and social conflict*. 253-27. London: Sage Publications.
- Duhm, D. (2002). *Kapitalizmde korku*. (Çev. S. Sölcün). Ankara: Ayraç.
- Elmacı, F. (2008). *Bilişsel- Davranışçı Yaklaşımdaya dayalı grupla psikolojik danışmanın ergenlerin korkuları üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eren, A. (2005). Korku kültürü, değerler kültürü ve şiddet. *Aile ve Toplum* Yıl: 7 Cilt: 2 Sayı: 9 Ocak-Mart.
- Esgin, A. (1999). *Gençlik-Siyaset ilişkisinin niteliği: üniversite gençliğinin siyasal yönelim ve davranışlarını belirleyen etmenler*. (Cumhuriyet Üniversitesi Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Furedi, F. (2014). *Korku kültürü*. (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı.
- Goleman, D. (2011). *Duygusal Zekâ-neden IQ'dan daha önemli*. (Çev. B. S. Yüksel), İstanbul: Varlık.
- Gürel, N. (2011). Kişilik psikolojisi, önyargının psikolojisi ve kamuoyu: Gordon Allport ve Walter Lippman'ın görüşleri çerçevesinde bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2).
- Gürses, İ. (2005). Önyargının nedenleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 14. Sayı: 1. s. 143-160.
- İsbir, E. (2008). *Gadamer ve Habermas'ta önyargı kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyasal bilim. Teori olgu ve süreçler*. İstanbul: Beta.
- Kale, M., Hürşidi, S., Karaboğa, A. B. (2021) Okul öncesi dönemde beden algısı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. cilt.17 sayı.34 1408-1435.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Karaca, Z. E., Nam, D. (2021). Kronik bir sosyal sorun: engellilere yönelik ayrımcılık. *Bilgi Dergisi*. Bahar 23 (1): 167-194.
- Kargıoğlu, F. (2021). *Giyotine karşı: aydınmacılığa yönelik postmodern eleştirinin muhafazakârlıktaki gizil temelleri*. İstanbul: Runik.
- Kılıç, S. (2016). Cronbachs Alfa güvenilirlik katsayısı. *Duygu Durum Bozuklukları Dergisi*. 6(1):1 (Erişim tarihi.29.09.2021).
- Kılıç, G., Özen, Y. (2020). Alay etmenin sosyolojik yönü: toplumsal denetim, damga ve simgesel şiddet bağlamında alay etme. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. Cilt 10: 301 – 318.
- Korkmazer, F.(2020). Üniversite öğrencilerinin işsizlik kaygısı algılarının incelenmesi. *BEMAREJ*. Volume 3, Issue 2, 141-152.
- Lerner, M. J. (1965). Evaluation of performances as a function of performer's reward and attractiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 355–360.
- Ledoux, J. (2020). *Duygusal beyin: duyguların gizemli dünyası*. (Çev. A. Uysal). İstanbul: Pegasus.
- Lin N. (1976) Foundations of social research, McGraw-Hill, USA.
- Machiavelli, N. (2011). *Hükümdar*. (Çev. N. Adabağ.), İstanbul: T.İ.B.
- Myers, D. G. (2017). *Sosyal psikoloji*. (Çev.S. Akfırat.)Ankara: Nobel.
- Nernekli, M. (2017). *Üniversitede okuyan öğrencilerde psikolojik dayanıklılık, beden imajı ve emosyonel yeme arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, O., Özdemir, P. G. (2020). Eleştirilme korkusu psikotik bir bulgu olabilir mi? *Cukurova Med J*. 45(4):1875-1877.
- Özpolat, A. (2018). *Toplumsal korkular üzerine sosyolojik bir araştırma (Fırat Üniversitesi Örneği)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Prokop, P. (2016). Universal human fears. *encyclopedia of evolutionary psychological science* (pp.1-5) https://www.researchgate.net/publication/309525886_Universal_Human_Fears (Ulaşım Tarihi: 19.09.2022)
- Puhl, R., Brownell, K. D. (2012). Bias, discrimination, and obesity. *Obesity*. 9:12 788-805 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1038/oby.2001.108>
- Rubin, Z. ve Peplau, L. A. (1975). Who believes in a just world. *Journal of Social Issues*, 31(3), 65-90.
- Sarı, M. (2021). Göç etme nedeni olarak terör korkusu. Y. Sevim (Ed.). *Korku sosyolojisi*. İstanbul: Eğitim
- Sayar, K. (2021). *Her şeyin bir anlamı var. Olmak bilmektir*. İstanbul: Kapı.

- Sears, D., Freedman, J., Peplau, L. A. (1994). *Sosyal biliş*. (Çev. N. Koç, A. Dönmez). Ankara: Gündoğan
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/784989> (19.01.2022)
- Sennet, R. (2011). *Kapitalizmin yeni kültürü*. (Çev. A. Onacak). İstanbul: Ayrıntı.
- Şen, B. G. (2021). Çocuk ve korku (sosyolojik bir değerlendirme). Y. Sevim (Ed.). *Korku Sosyolojisi*. İstanbul: Eğitim.
- Todosijevic, B., Enyedi, Z. (2015). Socio-demographic and psychological determinants of political (in)tolerance: Hungary at the Dawn of the 21st Century. *June Psiholoska Istrazivanja* 18(1): 23-46.
- Üçer, A. (2013). *Küresel krizler ve hegemonya ilişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Wilcox, C., Jelen, T (1990). Evangelicals and political tolerance. *American Politics Quarterly*, Vol. 18 No. 1, January 25-46. Sage Publications, Inc.
- Yaşar, M. R. (2007). Yalnızlık. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 237-260.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 15.10.2021 sayı 21 ve karar 13 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



COVID-19 SÜRECİNDE BABALARIN EBEVEYNLİK DÜZEYLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN İNCELENMESİ

Investigation of the Changing in Parenting Levels of Fathers in the Covid-19 Process

Esra IŞIK¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çorum, esraisik@hitit.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8779-7248

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
20.10.2022
Kabul/Accepted:
24.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1192329

Anahtar Kelimeler

Covid-19, Pandemi,
Ebeveynlik, Babalık, Çocuk

Keywords

Covid-19, Pandemic,
Parenting, Fatherhood,
Paternity, Child

ÖZ

Covid-19 pandemi süreci kapsamında alınan önlemler ve tedbirler gereğince iş yerlerinin, okulların ve çocuğun bakımını sağlayan kurumların kapatılması aile bireylerinin evde daha uzun süre zaman geçirmelerini zorunlu kılmıştır. Çocuklarının yaşamlarının her anında yer almalarına karşın pandemi sürecinde evde geçirdikleri sürenin artmasına bağlı olarak babaların ebeveynlik becerilerinde ve ebeveynlik beceri düzeylerinde değişiklikler olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmada Covid-19 sürecinde babaların ebeveynlik düzeylerindeki değişimin incelenmesi amaçlanmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline ve kesitsel tarama desenine göre tasarlanan bu araştırmanın çalışma grubunu 4-18 yaş arası en az bir çocuğu olan 349 baba oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin analizinde korelasyon katsayısı değerleri ve ısı haritası yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; babaların yetkinlik ölçeği puanları ile demografik değişkenlerden sadece eğitim durumunun ilişkili olduğu; babaların yetkinlik ölçeği puanları ve evde kalma sürelerinin artmasına bağlı olarak çocuklarına daha çok zaman ayırdıkları, çocukları ve diğer aile bireyleri ile olan iletişimlerini güçlendirdikleri bulgusu elde edilmiştir. Araştırmada ayrıca babanın yaşadığı stres düzeyinin çocuğunun davranışlarını ve stres düzeyini olumsuz yönde etkilediği, pandemi süresince babaların ebeveynlik becerilerinde değişiklikler görüldüğü, kendilerini ebeveynlikte yetersiz hisseden babaların yetersiz hissettikleri durumlarda en çok eşlerinden, en az ise aile büyüklerinden ve kitaplardan destek aldıkları bulgularına ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The closure of workplaces, schools and childcare centers in accordance with the measures taken within the scope of the Covid-19 pandemic, made it compulsory for family members to spend longer time at home. Although they are involved in every moment of their children's lives, it is thought that there are changes in fathers' parenting skills and parenting skill levels due to the increase in the time they spend at home during the pandemic process. Based on this idea, it was aimed to examine the change in parenting levels of fathers during the Covid-19 process. The study group of this research, which was designed according to the survey model and cross-sectional survey design, which is one of the quantitative research methods, consists of 349 fathers who have at least one child between the ages of 4-18. In the analysis of the data, correlation coefficient values and heat map method were used. As a result of the research; fathers' competency scale scores and demographic variables are only related to educational status; it has been found that fathers spend more time with their children and strengthen their communication with their children and other family members due to the increase in their competence scale scores and the time they stay at home. In the study, it was also found that the stress level experienced by the father affected the behavior and stress level of his child negatively, that there were changes in the parenting skills of the fathers during the pandemic, and that the fathers who felt inadequate in parenting received support mostly from their spouses, and least from family elders and books when they felt inadequate.

Atf/Citation: Işık, E. (2023). Covid-19 Sürecinde Babaların Ebeveynlik Düzeylerindeki Değişimin İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(289-302).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Esra IŞIK, esraisik@hitit.edu.tr

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020’de küresel bir pandemi olarak ilan edilen Covid-19 (Kutsar ve Kurvet-Käosaar, 2021) insanların yaşamları ve ruh sağlıkları için çok yönlü ciddi sonuçları olan küresel bir halk sağlığı durumudur (Vinkers vd., 2020). Pandeminin neden olduğu küresel salgında sağlığı korumak amacıyla alınan kısıtlayıcı karantina önlemleri, dünya çapında milyonlarca insanın günlük yaşam tarzını büyük ölçüde değiştirmiştir (Ben-Yaakov ve Ben-Ari, 2021; Morelli vd., 2020; Profeta, 2020). Dünya çapındaki ülkeler, salgının yayılmasını kontrol altına almak amacıyla sıkı önlemler almışlardır. Bu kapsamda seyahat yasakları getirilmiş, iş yerleri, okullar ve çocuk bakım merkezleri kapatılmış, çalışan kadın ve erkeklerin işlerini evden yürütme zorunlulukları ortaya çıkmıştır (Profeta, 2020; Trumello vd., 2021; Yasmin, 2020). Zaman içerisinde Covid-19 pandemisindeki artış nedeniyle fiziksel mesafenin korunmasına ilişkin alınan tedbirler kapsamında tüm düzeyde eğitim veren kurumlar kapatıldı (Sugiana, Sasmiati ve Yulistia, 2020). Okulların kapanması ebeveynleri çocuklarının eğitimi ve öğrenimini tek başlarına üstlenmek durumunda bıraktı (Spinelli, Lionetti, Pastore ve Fasolo, 2020). Kapanma, erken çocukluk dönemi çocuklarının da uzaktan öğrenmeye (çevrimiçi eğitim) geçmesine neden oldu (Sugiana vd., 2020). Pandemide kreşlerin ve/ya okulların kapanması ile birlikte çalışan ebeveynler bir taraftan evden çalışarak işyeri beklentilerini yerine getirmeye çalışırken bir taraftan da çocuklarının eğitim sorumluluklarını, taleplerini ve genel gereksinimlerini yerine getirmeye devam ettiler (Morelli vd., 2020; Wu ve Xu, 2020). Bu durum ise birçok ebeveynin çocuklarına evden eğitim sağlama zorunluluğunu beraberinde getiren zorlu bir görev haline geldi (Chung, Lanier ve Wong, 2020; Spinelli vd. 2020).

Pandemi döneminde çocuklu aileler çocuklarına bakım sağlayacak kişiyi bulmada ve çocuklarının evde bakımında oldukça büyük sıkıntılar yaşadılar. Çocuğun bakımını sağlamaya yönelik yaşanan sıkıntıda çocuk bakım hizmeti sağlayan okulların ve kreşlerin kapatılması ile pandemi kısıtlamaları kapsamında çocuk bakıcılarına erişim sağlayamama gibi koşullar etkili olmuştur (Sevilla ve Smith, 2020). Ayrıca salgın döneminde alınan sokağa çıkma kararları kapsamında büyükanne ve büyükbabanın çocuğun bakımına sağladığı desteğin azalması da ebeveynlerin iş yükünün artmasına neden olmuştur (Profeta, 2020). Pandemide özellikle çocuklu aileler, ebeveynlerin bir anda çocukları için tek referans noktası olarak kaldığı benzeri görülmemiş ve tamamen yeni olan bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Pandemi kısıtlamaları nedeniyle alınan kararlar neticesinde ebeveynler çocukları ile günün 24 saati meşgul olmak zorunda kalmışlar (Morelli vd., 2020), bu artan iş yükü ise ailede işlerin kadın ve erkek arasında paylaşılmasını gerekli kılmıştır. Bu süreç, hem kadın hem de erkekler için ev işleri ve çocuk bakımı paylaşımının artmasına neden olarak toplumsal cinsiyet ayrımının getirdiği iş yükünün paylaşıldığı bir ortam oluşturmuştur (Profeta, 2020).

Pandemi sürecinde evde kaldığı sürece babaların çocuğun bakımı ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sorumlulukları artmıştır. Profeta (2020) özellikle babaların evden çalıştığı ve evde vakit geçirmek zorunda kaldığı durumlarda ebeveyn olarak ev işlerinde ve çocuk bakımında daha fazla sorumluluk üstlenmek durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Çocuklarının yaşamlarının her anında yer almalarına karşın pandemi sürecinde evde geçirdikleri sürenin artmasına bağlı olarak babaların ebeveynlik becerilerinde ve ebeveynlik beceri düzeylerinde değişiklikler olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmada pandemi sürecinde babaların ebeveynlik düzeylerindeki değişimin incelenmesi amaçlanmıştır. Literatürde pandemi dönemine ve çocuklara ilişkin yapılan çalışmaların çoğunlukla annelerle ilgili olduğu; buna karşın babaların ebeveynlik becerilerinin değerlendirildiği çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Bu nedenle pandemi gibi olumsuzlukların yoğun olduğu bir süreçte çocukların yaşamlarında daha fazla yer edinen babaların ebeveynlik düzeylerindeki değişimin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Covid-19 sürecinde (4-18 yaş aralığında çocuğu olan) babaların ebeveynlik düzeylerindeki değişimi incelemek amacıyla yapılan bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline ve kesitsel tarama desenine göre tasarlanmıştır. Özdemir’e göre (2016) kesitsel tarama deseni; incelenen olgunun herhangi bir andaki durumunu tanımlamayı amaçlayan araştırma modelidir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye genelinde internete ve sosyal medyaya kolaylıkla erişim sağlayabilen 4-18 yaş arası çocuğu olan babalar oluşturmaktadır. Araştırmada yer alan katılımcıların belirlenmesinde olasılıksız örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yönteminde araştırmanın amacına uygun olarak tanımlanmış bir grup ya da gruplar ele alınır. Bu kapsamda araştırmaya katılım sağlayan 4-18 yaş aralığında en az bir çocuğu olan 349 baba araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışma grubunda yer alan babaların %59'unun 41 ve üzeri yaş, %25,2'sinin 36-40, %11,8'inin 31-35, %2,6'sının 26-30 ve %1,4'ünün 21-25 yaş aralığında olduğu; %48,4'ünün lisansüstü, %39'unun üniversite, %12,6'sının ilköğretim mezunu olduğu; %84,8'inin devlet memuru, %6,6'sının özel sektör çalışanı ve %8,6'sının serbest meslek sahibi olduğu görülmektedir. Bir çocuğu olan babalar çalışma grubunun %38,1'ini oluştururken, babaların %41,8'inin iki çocuğu, %20,1'inin ise üç ve üzeri çocuğu vardır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada babaların yetkinlik düzeylerine ilişkin verilerin elde edilmesinde 'Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği', babaların demografik bilgilerine ve babalık becerilerine ilişkin verilerin elde edilmesinde ise araştırmacı tarafından geliştirilen 'Babaların Ebeveynlik Düzeyi Bilgi Formu' kullanılmıştır.

2.3.1. Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği (EYÖ)-Perceived Parental Self Efficacy Scale (PPSE): Ebeveynlerin yetkinlik düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan ölçek; Caprara ve ark. (2004) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe'ye uyarlaması Demir ve Gündüz (2014) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin uyarlamasında Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .92 olarak hesaplanmış; ölçeğin geçerlik çalışmalarında tek faktörlü ve anlamlı bir yapı elde edilmiştir. Özgün formu 12 maddeden oluşan ölçekte yer alan maddelerden bir tanesi ölçeğin uyarlanmasında ölçekten çıkarılarak ölçek 11 madde olacak şekilde uyarlanmıştır. Anne-babalara uygulanabilen ölçeğin maddeleri 7'li likert türünde olup, ölçek maddeleri 'oldukça yetersizim (1) ve oldukça yeterliyim (7)' arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınacak en düşük puan 11, en yüksek puan ise 77'dir. Ölçekten alınan yüksek puanlar ebeveynlerin yüksek yetkinliğe sahip olduğunu belirtirken ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

2.3.2. Babaların Ebeveynlik Düzeyi Bilgi Formu

Araştırmaya katılan babalar ile ilgili demografik bilgileri ve babaların ebeveynlik becerilerine ilişkin bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen 'Babaların Ebeveynlik Düzeyi Bilgi Formu' (33 madde) kullanılmıştır. Bu form; çalışmaya katılan babaların yaşı, mesleği, eğitim durumu, çocuk sayısı vb. gibi demografik bilgilerin yanı sıra (8 madde), babaların pandemide evde kaldıkları süre içerisinde çocuklarıyla nasıl vakit geçirdikleri, bu süreçte ebeveynlik becerilerinde kendilerini yetersiz hissedip hissetmedikleri, yetersiz hissetmeleri durumunda ebeveynliğe yönelik becerilerine destek sağlaması için hangi kaynaklara başvurdukları vb. gibi Covid-19 süreci boyunca ebeveynlik düzeylerinde meydana gelen değişiklikleri belirlemeye yönelik soruları da (25 madde) içermektedir. Formun maddeleri 4'lü likert türünde olup, form maddeleri 'en az (1) ve en çok (4)' arasında puanlanmaktadır.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın yapılmasına ilişkin Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan izin yazısı (28.06.2021 tarihli ve 2021-200 sayılı) alınmıştır. Google forms ile oluşturulan form, katılımcılara elektronik ortamda yayınlanan bir anket aracılığıyla ulaştırılmıştır. Katılımın tamamen gönüllülük ilkesine dayandığı araştırmaya dâhil olma kriteri babanın 4-18 yaş aralığında en az bir çocuğunun olmasıdır. Veriler Ağustos 2021-Nisan 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 23 paket programı kullanılmıştır. En az biri normal dağılmayan (babaların ebeveynlikte yetkinlik düzeyleri) ya da ordinal olan (pandemi dönemi ebeveynlik becerilerindeki değişimler) değişkenler arası ilişkiler için korelasyon katsayıları ve Spearman testi ile istatistiksel anlamlılıklar hesaplandı. Korelasyon katsayısı değerleri 0.05-0.30 ise düşük veya önemsiz

korelasyon, 0.30-0.40 ise düşük orta derecede korelasyon, 0.40-0.60 ise orta derecede korelasyon, 0.60-0.70 ise iyi derecede korelasyon, 0.70-0.75 ise çok iyi derecede korelasyon ve 0.75-1.00 ise mükemmel derecede korelasyon olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Hayran ve Hayran, 2020). İstatistiksel anlamlılık için hata payı düzeyi %5 olarak alınmıştır. Ayrıca araştırmada Babaların Ebeveynlik Düzeyi Bilgi Formu'ndan elde edilen sonuçlarda ısı haritası yöntemi kullanılmıştır. Isı haritasında her hücrenin rengi hücredeki sayıya karşılık gelir. Hücredeki sayının değeri ne kadar yüksekse, hücredeki kırmızı renginin tonu da o kadar koyudur.

3. Bulgular

Bu bölümde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Tablo 1'e bakıldığında; babaların ebeveynlikte yetkinlik ölçeğinden aldıkları puan ile ele alınan değişkenler arasında sadece eğitim durumunun ilişkili olduğu ($r=0.156$, $p=0.003$); ebeveyn yetkinliğinin diğer değişkenler ile ilişkili olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 1. Ebeveynlikte Yetkinlik Ölçeği (EYÖ) Toplam Puanı ile Demografik Bilgiler Arasındaki İlişki

Değişken	Değişkenler						
	Yaş	Eğitim durumu	Çocuk sayısı	Çocuk yaşı (4-6)	Çocuk yaşı (7-11)	Çocuk yaşı (12-18)	Babalık deneyimi
Ebeveynlikte Yetkinlik Ölçeği (EYÖ)	r	,004	,156**	-,048	,028	-,062	-,091
	p	,934	,003*	,376	,599	,245	,090
	n	349	349	349	154	176	159

* $p<0,05$ ** Korelasyon 0,01 anlam düzeyinde anlamlı. * Korelasyon 0,05 anlam düzeyinde anlamlı.

Tablo 2 incelendiğinde; ebeveynlikte yetkinlik ölçeğinden yüksek puan alan babaların pandemide evde kaldıkları sürede çocukları ve ailesi ile daha fazla zaman geçirdiği, geçirdikleri bu sürenin iletişimlerini olumlu yönde etkilediği ve pandemide çocuklarına pandemi öncesine kıyasla daha fazla zaman ayırdıkları görülmektedir ($p<0,05$). Tabloda yetkinlik ölçeği toplam puanı ile olumlu iletişim becerileri değişkenleri arasında pozitif; olumsuz iletişim becerileri değişkenleri arasında negatif düşük orta derecede (0.30-0.40) korelasyon bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 2. Ebeveynlikte Yetkinlik Ölçeği (EYÖ) Toplam Puanı ile Pandemide İletişim Becerileri Arasındaki İlişki.

Değişkenler	Değişken	
	Ebeveynlikte Yetkinlik Ölçeği (EYÖ)	
Sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı evde kaldığım süreçte çocuğumla birlikte daha fazla vakit geçirmek, iletişimimizi geliştirme ve güçlendirme fırsatı sağlayan bir mola oldu.	r	,383**
	p	,000*
	n	349
Sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı evde kaldığım süreçte eşimin benden beklentilerinin artması eşimle gerginlikler yaşamamıza neden oldu.	r	-,327**
	p	,000*
	n	235
Sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı evde kaldığım süreçte artan sorumluluklarımın neden olduğu stres eşimle ve/ya çocuklarımla olan iletişimimde olumsuzluklara neden oldu.	r	-,404**
	p	,000*
	n	232
Sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı evde kaldığım süreçte ailece hep bir arada olmak, daha öncesinde yoğunluktan yakalayamadığımız yakınlık ve paylaşımı artırdı.	r	,354**
	p	,000*
	n	238
Genel olarak Covid-19 süreci çocuğumla olan iletişimimizi olumlu yönde etkiledi.	r	,397**
	p	,000*
	n	241
Genel olarak Covid-19 döneminde pandemi öncesine kıyasla çocuğuma daha çok zaman ayırmaya başladım.	r	,344**
	p	,000*
	n	271

* $p<0,05$ ** Korelasyon 0,01 anlam düzeyinde anlamlı. * Korelasyon 0,05 anlam düzeyinde anlamlı.

Tablo 3'e bakıldığında; pandemi döneminde pandemi öncesine kıyasla çocuğuna daha çok zaman ayıran babaların çocuklarıyla geçirdikleri sürenin artmasının baba-çocuk iletişimini güçlendirdiği, çocuğuna daha az zaman ayıran babaların ise çocuklarıyla olan iletişimlerinde anlaşmazlıkların ve gerginliklerin olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Pandemiye çocuğa ayrılan zamanın artması ile iletişimin güçlenmesi arasında orta derecede ($r=0.539$, $p=0.000$); çocuğa ayrılan zamanın azalması ile anlaşmazlıkların artmasında ise düşük orta derecede ($r=0.389$, $p=0.000$) pozitif korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Pandemi Döneminde Babanın Çocukla Geçirdiği Zaman ve İletişimi Arasındaki İlişki

Değişken	Değişken Kategorileri		Değişken	
			Sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı evde kalınan sürede babanın çocuğu ile olan iletişimi	Birlikte daha fazla vakit geçirmek iletişimimizi geliştirme ve güçlendirme fırsatı sağlayan bir mola oldu.
Pandemide dönemde babanın çocuğu ile geçirdiği sürede pandemi öncesine kıyasla yaşanan değişiklik	Pandemi döneminde pandemi öncesine kıyasla çocuğuma daha çok zaman ayırmaya başladım.	r	,539**	-,171**
		p	,000*	,005*
		n	271	271
Pandemide dönemde babanın çocuğu ile geçirdiği sürede pandemi öncesine kıyasla yaşanan değişiklik	Pandemi döneminde pandemi öncesine kıyasla çocuğuma daha az zaman ayırdım.	r	-,394**	,389**
		p	,000*	,000*
		n	201	201

* $p<0,05$ ** Korelasyon 0,01 anlam düzeyinde anlamlı. * Korelasyon 0,05 anlam düzeyinde anlamlı.

Tablo 4 incelendiğinde; pandemi döneminde yaşadığı stresle başa çıkabilen babaların pandemiye çocukları ile iletişimlerinin olumlu olduğu; buna karşın yaşadığı stresi yönetmede sıkıntı yaşayan babaların pandemiye çocukları ile iletişimlerinin olumsuz olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Babanın yaşadığı stresle başa çıkabilmesi ile çocuğuyla iletişiminin olumlu olması arasında orta derecede ($r=0.453$, $p=0.000$); babanın yaşadığı stresi yönetmede sıkıntı yaşaması ve çocuğuyla iletişiminin olumsuz olması arasında orta derecede ($r=0.432$, $p=0.000$); pozitif korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Pandemi Döneminde Babanın Yaşadığı Stres Düzeyinin Çocukla Olan İletişimini Etkilemesi Arasındaki İlişki

Değişken	Değişken Kategorileri		Değişken	
			Pandemi döneminde babanın çocuğu ile olan iletişiminin etkilenme düzeyi	Pandemi dönemi çocuğumla olan iletişimimi olumlu yönde etkiledi.
Pandemi döneminin babanın stres düzeyini etkilemesi	Stresimi yönetmede çoğu zaman sıkıntı yaşıyorum.	r	-,254**	,432**
		p	,001*	,000*
		n	176	146
Pandemi döneminin babanın stres düzeyini etkilemesi	Yaşadığım stresle başa çıkabiliyorum.	r	,453**	-,437**
		p	,000*	,000*
		n	184	144

* $p<0,05$ ** Korelasyon 0,01 anlam düzeyinde anlamlı. * Korelasyon 0,05 anlam düzeyinde anlamlı.

Tablo 5'e bakıldığında; pandemi döneminde çoğu zaman stresini yönetmekte sıkıntı yaşayan babaların yaşadıkları stresin çocuklarının davranışlarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir ($p<0,05$). Babanın stresini yönetmekte sıkıntı yaşaması ile çocuğun olumsuz davranışlarının artması ($r=0.466$, $p=0.000$), daha öncesinde hiç olmadığı kadar gergin davranması ($r=0.471$, $p=0.000$), çocuğun söz dinlememesi ($r=0.413$, $p=0.000$) ve bağırarak karşılık vermesi ($r=0.427$, $p=0.000$) davranışları arasında orta derecede pozitif korelasyon olduğu görülmektedir. Buna karşın; babanın stresini yönetmekte sıkıntı yaşaması ile çocuğun içine kapanık tavırlarının artması arasında ($r=0.194$, $p=0.015$) düşük pozitif korelasyon, babanın stresini yönetmekte sıkıntı yaşaması ile çocuğun babasına destek sağlaması arasında ($r=-0.313$, $p=0.000$) düşük orta derecede negatif korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Pandemi Döneminde Babanın Yaşadığı Stres Düzeyinin Çocuğun Davranışlarını Etkilemesi Arasındaki İlişki.

		Değişken						
		Babanın pandemide yaşadığı stres düzeyinin çocuğun davranışlarını etkilemesi						
		Değişken Kategorileri						
Değişken	Değişken Kategorileri	Olumsuz davranışları arttı.	Daha öncesinde hiç olmadığı kadar gergin davranıyor.	İçine kapanık tavırları arttı.	Sözümü dinletemiyorum.	Bağırarak karşılık verme davranışı arttı.	Daha anlayışlı oldu. Bana destek sağlamaya çalışıyor.	
Pandemi döneminin baba stres düzeyini etkilemesi	Stresimi yönetmede çoğu zaman sıkıntı yaşıyorum.	r	,466**	,471**	,194*	,413**	,427**	-,313**
		p	,000*	,000*	,015*	,000*	,000*	,000*
		n	153	154	156	157	156	157
	Yaşadığım stresle başa çıkabiliyorum.	r	-,413**	-,359**	-,148	-,386**	-,325**	,291**
		p	,000*	,000*	,067	,000*	,000*	,000*
		n	150	152	153	155	154	155

* $p<0,05$ ** Korelasyon 0,01 anlam düzeyinde anlamlı. * Korelasyon 0,05 anlam düzeyinde anlamlı.

Tablo 6 incelendiğinde; pandemi döneminde çocuğun bakımı, disiplini, ebeveynlik becerileri, evde kalma süresi ve evde kaldığı sürede eşinin beklentilerinin artması gibi yaşantısında değişiklikler yaşayan babaların yaşadıkları stresi yönetmede çoğu zaman sıkıntı yaşadıkları görülmektedir ($p<0,05$). Pandemi döneminde yaşantısında çocuğunun her türlü bakımında artan sorumluluk ($r=0.327$, $p=0.000$), evde kalınan sürede eş beklentilerinin artması ($r=0.348$, $p=0.000$), ebeveynlik becerilerinde karşılaşılan zorluk/lar ($r=0.380$, $p=0.000$) ve çocuğu disipline etmede güçlük yaşama ($r=0.346$, $p=0.000$) ile babanın yaşadığı stresi yönetmede çoğu zaman sıkıntı yaşaması arasında düşük orta derecede pozitif korelasyon; evde daha fazla zaman geçirmek zorunda kalma ile babanın yaşadığı stresi yönetmede çoğu zaman sıkıntı yaşaması ($r=0.296$, $p=0.000$) arasında ise düşük derecede pozitif korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Pandemi Dönemi Yaşantı Değişikliklerinin Babanın Yaşadığı Stresi Yönetebilme Becerisini Etkilemesi Arasındaki İlişki

		Değişken		
		Pandemi döneminin baba stresi yönetebilme becerisini etkilemesi		
		Değişken Kategorileri		
Değişken	Değişken Kategorileri		Stresimi yönetmede çoğu zaman sıkıntı yaşıyorum.	Yaşadığım stresle başa çıkabiliyorum.
Pandemi dönemi yaşantı değişikliklerinin baba stres düzeyini etkilemesi	Çocuğumun her türlü bakımında artan sorumluluk	r	,327**	-,208**
		p	,000*	,002*
		n	224	223
	Evde daha fazla zaman geçirmek zorunda kalmak	r	,296**	-,120
		p	,000*	,067
		n	231	232
	Evde kalınan sürede eş beklentilerinin artması	r	,348**	-,247**
		p	,000*	,001*
		n	176	181
	Ebeveynlik becerilerinde karşılaştığım zorluk(lar)	r	,380**	-,239**
		p	,000*	,000*
		n	226	227
Çocuğumu disipline etmede yaşadığım güçlük	r	,346**	-,193**	
	p	,000*	,004*	
	n	221	222	

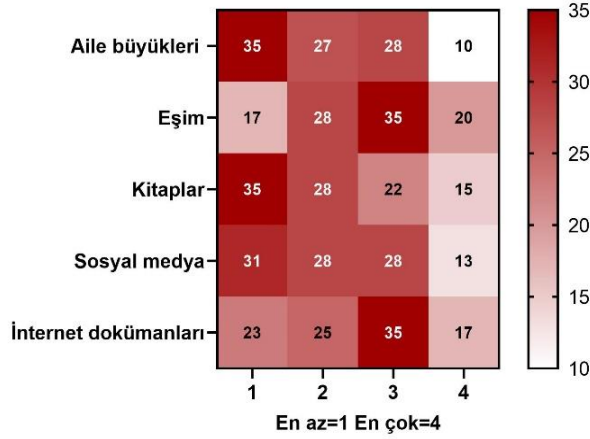
*p<0,05 ** Korelasyon 0,01 anlam düzeyinde anlamlı. * Korelasyon 0,05 anlam düzeyinde anlamlı.

Tablo 7'ye bakıldığında; araştırmanın çalışma grubunu oluşturan babaların yarısından fazlası pandemi döneminde ebeveynlik becerilerinde kendilerini yetersiz hissettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 7. Pandemi Döneminde Babaların Kendilerini Ebeveynlik Becerilerinde Yetersiz Hissetmelerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri.

Pandemi döneminde ebeveynlik becerilerinizde kendinizi yetersiz hissettiğiniz oldu mu?	f	%
Evet	176	50,4
Hayır	173	49,6
Toplam	349	100

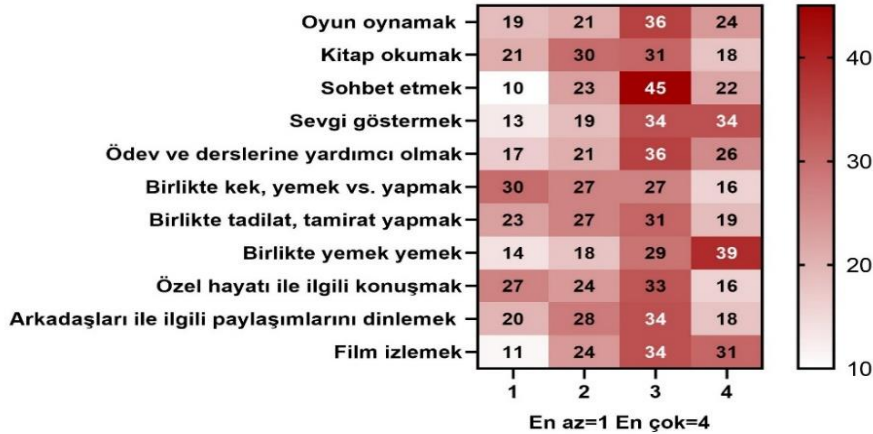
Pandemi döneminde kendilerini ebeveynlik becerilerinde yetersiz hisseden babaların yetersizlik hissetmelerinde başvurdukları kaynaklara ilişkin yüzde değerleri Şekil 1'de sunulmuştur.



Şekil 1. Ebeveynlik Becerilerinde Yetersiz Hissettikleri Durumlarda Babaların Başvurdukları Kaynaklar

Şekil 1’de görüldüğü gibi, pandemi döneminde kendilerini ebeveynlik becerilerinde yetersiz hisseden babaların ebeveynliğe yönelik becerilerine destek sağlaması için en çok başvurdukları kaynak eşleri iken (%20), en az başvurdukları kaynaklar aile büyükleri (%35) ve kitaplardır (%35). Eş desteği sonrası babalar ebeveynliğe yönelik becerilerine destek sağlaması için en çok internet dokümanlarına (%35) başvurduklarını belirtmişlerdir.

Pandemi döneminde babaların çocukları ile paylaşımlarda buldukları alanlardaki değişimlerin pandemi öncesine kıyasla değerlendirmelerine ilişkin yüzde değerleri Şekil 2’de sunulmuştur.



Şekil 2. Pandemi Döneminde Babaların Çocukları İle Paylaşımlarda Buldukları Alanlardaki Değişimlerin Pandemi Öncesine Kıyasla Değişimi.

Şekil 2’de, babalar pandemi döneminde pandemi öncesine kıyasla çocukları ile paylaşımlarda buldukları alanlara ilişkin artış oranlarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda babalar, pandemi öncesine kıyasla pandemide en çok çocukları ile birlikte yemek yemek (%39) ve çocuklarına sevgi göstermek (%34) alanlarında paylaşımlarının arttığına dair görüş belirtmişlerdir. Bunu sonrasında sohbet etmek (%45), oyun oynamak (%36) ile ödev ve derslerine yardımcı olmak (%36) paylaşımları izlemektedir.

4. Tartışma

Covid-19 sürecinde babaların ebeveynlik düzeylerindeki değişimi incelemek amacıyla yapılan bu araştırmada, ebeveyn yetkinlik ölçeğinden yüksek puan alan babaların sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı evde kaldıkları süreyi çocukları ile daha fazla vakit geçirerek iletişimlerini güçlendirme fırsatı olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Ayrıca yetkinlik puanı arttıkça çocukla geçirilen zamanın pandemi öncesine kıyasla arttığı, pandemi sürecinin çocuğu ile olan iletişimini ve ailece yaşanan yakınlık ve paylaşımı

artırarak olumlu yönde etkilediği bulgusu elde edilmiştir. Pandemi sürecinde ebeveynlik diğer zamanlara göre fazlasıyla zorlayıcı olabilir (Sahithya, Kashyap ve Roopesh, 2020). Karşılaştıkları zorlu durumlarla baş edebilmek için ebeveynlerin kendilerini ebeveynlik becerilerinde yetkin olarak görmeleri önemlidir. Yetkin ebeveynler, öz-yeterliği yüksek olan ebeveynlerdir. Ebeveynlik öz-yeterliği, ebeveynlik uygulamalarında özellikle de zorluklarla karşılaşılan durumlarda çok önemli bir rol oynar. Ebeveyn öz-yeterliğinin yüksek olması ebeveynlerin çocuklarına yönelik bakım ve iletişim sürecinde karşılaştıkları problemleri çözmeye yönelik olan yeterlik ve inançlarının yüksek olmasıdır. Ebeveynlerin yeteneklerini değerlendirmeleri, çocuklarının gelişimlerini ve büyümelerini desteklemek için ebeveynlik becerilerini nasıl kullandıklarına göre değişkenlik göstermektedir. Ebeveynlerin ebeveynlik konusunda stres yaşamaları kaçınılmazdır. Düşük ebeveynlik öz-yeterliği ebeveyn stresini artırabilir. Yüksek öz-yeterlik, ebeveynlik becerilerini yerine getirme noktasında ebeveynleri daha güçlü yapar (Sugiana vd., 2020).

Covid-19 pandemisinin neden olduğu yaşamsal değişiklikler, ebeveynlerin evde kaldıkları süreyi artırarak ebeveynlerin evde çocuklarıyla nasıl vakit geçirecekleri de dâhil olmak üzere ailenin yaşam tarzında ve düzeninde birçok değişikliğe neden olmuştur (Kalil, Mayer ve Shah, 2020). Bu dönemde çevresel kaynaklardan alınan desteğin azalması da ebeveynlerin normal zamanlara kıyasla daha farklı ve zor koşullar altında ebeveynlik yapmalarına neden olmuştur (Chung, Lanier ve Wong, 2020). Çünkü ebeveynler pandemi döneminde kısıtlamalar kapsamında evde kalan genç, enerjik ve aktif olan çocuklarla bir arada olmak durumundadırlar (Sahithya vd., 2020). Morelli vd. (2020) tarafından pandemide ebeveyn stresinin çocukların duygusal iyi oluşları üzerine yapılan çalışmada; pandemi sürecinin ve sürecin risk etmenlerinin ebeveynlerin psikolojilerini ve stres düzeylerini olumsuz yönde etkilediği, yaşanan psikolojik sıkıntıların ebeveyn öz-yeterliği ile oldukça ilişkili olduğu ve düşük öz-yeterliğin ebeveynleri olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Buna karşın; çalışmada kendine güvenen ebeveynlerin, psikolojik sıkıntı düzeylerini artıran pandemi gibi acil durumlarda bile birçok kişisel kaynağı başarılı bir şekilde kullanarak çocuklarının düzensiz duygularını önlediği vurgulanmaktadır.

Pandemide erken çocukluk dönemi çağındaki çocuklarla evde vakit geçiren ebeveynlerin ebeveynlik öz-yeterliği ile ebeveynlik stresi arasındaki ilişkiyi belirlemek için Sugiana vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada; ebeveynlerin öz-yeterlikleri arttıkça ebeveyn stresinin azaldığı bulgusu elde edilmiştir. Trumello vd. (2021) pandemide kaygı düzeyi yüksek olan babaların babalık ebeveyn stresinin fazla olduğunu belirtmiştir. Morelli vd. (2020) pandemi süresince ebeveynlerin yüksek düzeyde strese maruz kalsalar bile, çocuklarının günlük yaşamlarını organize edebildiklerini hissettiklerinde, çocuklarının duygularını olumlu bir şekilde düzenleyebileceklerini belirtmişlerdir (Morelli vd., 2020b). Benzer şekilde Kalil vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada da pandemi nedeniyle çocuğun bakımına daha fazla zaman harcadığını bildiren ebeveynler, daha olumlu ebeveyn-çocuk etkileşimi bildirmişlerdir. Tüm bu bulgular ışığında pandemi gibi belirsizliklerin yaşandığı bir dönemde ebeveynlik becerilerinin diğer dönemlere göre daha da zorlaştığı, ebeveynlerin karşılaştıkları beklenmedik durumlarla baş edebilmelerinde sahip oldukları öz-yeterlik algılarının oldukça önemli olduğu ve kendilerini yetkin olarak hisseden ebeveynlerin yaşadıkları olumsuzlukların üstesinden daha kolay geldikleri söylenebilir. Ayrıca ebeveynlerin yaşantılarında değişiklikler olması ve konfor alanlarının değişmesi stres düzeyinde değişikliklere neden olarak aile içi iletişim kalitesini etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu, babaların pandemide pandemi öncesine kıyasla çocuğuna daha çok zaman ayırarak birlikte daha fazla vakit geçirmelerinin baba-çocuk iletişimini güçlendirdiği bulgusudur. Pandemi sürecinde karantina uygulamaları gereği aile bireyleri dışındaki kişilerden daha çok izole olmanın ve aile içerisindeki bireylerle daha fazla kurulan temasın birey ve aile işleyişi üzerinde farklı etkileri olmuştur (Hussong vd., 2022). Hussong vd. (2022) tarafından yapılan çalışma bulguları araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Çalışmada ebeveynler, pandemide karantina sürecinde bir arada olmanın ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerinde olumlu etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Kalil vd. (2020) pandemide okulların kapalı olduğu dönemde ebeveynlerin çocuklarla birlikte daha fazla vakit geçirme imkânlarının olduğunu belirterek bu durumun olumlu ebeveyn-çocuk etkileşimini artırabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Arslan Dikme ve Gültekin (2021) tarafından yapılan çalışmada da, babaların çocukları ile daha uzun süre zaman geçirdikleri ve ebeveynlik sorumluluklarını üstlenme açısından değiştikleri bulgusu elde edilmiştir. Buna karşın Wu ve Xu (2020) karantinanın evde birbirleriyle daha fazla zaman geçirdikleri için etkileşimleri artan ebeveynler ve çocuklar arasındaki gerilimi artırabileceğini belirtmiştir. Bu süreçte ebeveynlerin yaşam rutinlerinde ve ekonomik durumlarında meydana gelen değişiklikler ebeveyn tarafından ebeveyn-çocuk iletişimi olumsuz etkileyen risk etmeni olarak değerlendirilebilir (Kalil vd., 2020). Akranlarıyla oyun oynamadığı için sosyal ihtiyaçları tam olarak giderilemeyen çocuğun ebeveynleriyle olan ilişkilerini yoğunlaştırması ise evde birlikte zaman geçirmenin çocuk tarafından ebeveyn-çocuk iletişiminde etkilemesine örnek gösterilebilir (Wu ve Xu, 2020). Aynı zamanda pandemi kısıtlamaları kapsamında bazı çocuklar ebeveynlerinden biriyle istediklerinden daha

uzun süre kalmak zorunda kalmış (Kutsar ve Kurvet-Käosaar, 2021), bu durum da ebeveyn-çocuk iletişimini etkilemiştir. Pandemi sürecinde birçok ev ortamı bireylerin günün her anında bir arada bulunmalarından dolayı aile içi ilişkiler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olan mekânlara dönüşmüştür (Kutsar ve Kurvet-Käosaar, 2021). Önemli olan bu mekânlardaki ilişkilerin hem ebeveynlere hem de çocuklara olumlu yansımalarıdır. Ebeveynlerin çocuklarının gelişimlerini uyarıcı veya eğitici faaliyetlerle geçirdikleri zaman, çocukluk dönemi gelişiminin önemli belirleyicileridir (Kalil ve Ryan, 2020). Bu kapsamda pandemi dönemi kısıtlamalarında çocuğa ayrılan zamanın artmasına bağlı olarak çocukla birlikte daha fazla zaman geçirmenin baba-çocuk iletişimini geliştiren ve güçlendirme fırsatı sağlayan bir mola olduğu söylenebilir.

Pandemi döneminde yaşadığı stresle başa çıkabilen babaların pandemide çocukları ile olumlu iletişim içerisinde olduğu ve pandemi döneminde çoğu zaman stresini yönetmekte sıkıntı yaşayan babaların yaşadıkları stresin çocuklarının davranışlarını olumsuz yönde etkilediği araştırmadan elde edilen bir diğer bulgudur. Pandemi dönemi, bireylerin kısıtlamalar kapsamında çoğu imkândan mahrum kalarak hassas bir dönemden geçmelerine neden olmuştur. Bu hassas dönem bireylerin psikolojik durumlarını ve stresi yönetebilme yeterliklerini etkilemiştir. Brooks vd. (2020) tarafından karantinanın bireyler üzerindeki psikolojik etkisinin ve bu etkinin nasıl azaltılabileceğinin incelendiği çalışmada, karantina sürecinde stresin izole olan bireylerde can sıkıntısı, öfke vb. gibi durumlara neden olarak psikolojilerini etkileyebildiğine ve bireyler üzerinde uzun vadede etkili olabileceğine değinilmiştir. Spinelli vd. (2020) tarafından Covid-19 salgınının 2-14 yaş arası çocukların ve ebeveynlerinin refahı üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, pandemi döneminde meydana gelen yaşamsal değişikliklerin ebeveynlerin stres düzeyini etkilediği, bu durumun ise ebeveynlerin ebeveyn-çocuk ilişkisinden zevk almamalarına ve çocuğun duygu ve davranışlarına olumlu geribildirimde bulunamamalarına neden olduğu belirtilmiştir. Çalışmada ayrıca ebeveynlerin yaşadıkları stresin çocukların davranışları ve psikolojik sorunları ile önemli ölçüde ilişkili olduğu, artan ebeveyn stresinin çocukların refahını önemli ölçüde etkileyerek çocukların daha fazla duygusal ve davranışsal problem yaşadıkları bulgusu elde edilmiştir.

Sahithya vd. (2020) tarafından Covid-19 karantinası sürecinde ebeveynlerin yaşadığı stresin ve ebeveynliğin incelendiği çalışmada; ebeveynlerin çoğunluğunun (%63) karantinada orta düzeyde, %4'ünün yüksek düzeyde stresli, %37'sinin ise karantinadan sonra daha stresli hissettikleri belirtilmiştir. Brooks vd. (2020) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da, ebeveynlerin pandemi süresince çocuklarıyla yaşadıkları çatışmanın pandemi öncesine kıyasla daha fazla olduğu ve ebeveynlerin çocuklarına pandemi öncesine kıyasla daha sık bağırdıkları bulgusu paylaşılmıştır. Covid-19 pandemisi sürecinde yaşanan strese bağlı olarak bireylerde konsantrasyon, kaygı, sinirlilik, uykusuzluk, yaratıcılıkta azalma ve kişilerarası ilişkilerinde çatışmalar şeklinde değişiklikler gözlemlenebilir (Vinkers vd., 2020). Konuya ilişkin Johnson, Skjerdingsstad, Ebrahimi, Hoffart ve Johnson (2020) tarafından Covid-19 pandemisi sonrası uygulanan katı tedbirlerin ebeveynler üzerindeki stres ve kaygı düzeyleri ile depresyon belirtilerini incelemek amacıyla yapılan çalışmada; karantina sürecinde alınan tedbirler kapsamında (kısıtlı da olsa) uzun süre evde kalmanın ebeveynlerde depresyon ve anksiyete gibi belirtilerin yanı sıra yüksek düzeyde ebeveyn stresi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca ebeveynlerde görülen depresyon ve anksiyete gibi belirtilerin ebeveyn-çocuk ilişkisine olumsuz yansımalarla çocuk ihmal ve istismarını artırma riski içerdiği, bu durumun ise aile içerisindeki bireylerin yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu belirtilmiştir.

Chung vd. (2020) tarafından pandemi dönemi koşullarının ebeveyn stresi, olumsuz ebeveynlik ve ebeveyn çocuk ilişkisi ile olan etkisinin incelendiği çalışmada; pandemi kısıtlamaları kapsamında okulların, iş yerlerinin, çocuk bakım hizmeti veren kurumların kapanmasının ve ebeveynlerin evden çalışmak durumunda kalmalarına eşlik eden yoğun çocuk bakımının ebeveynlerde stresi artırarak olumsuz ebeveynlik davranışlarının görülmesine ve bu durumun ebeveyn-çocuk ilişkisinde de olumsuzluklara neden olduğu bulgusu paylaşılmıştır. Çalışmada ayrıca ebeveynlik stresinin olumsuz ebeveynlik (dayak, vurma, bağırma, kötü sözler söyleme vb.) becerilerini etkileyerek ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkiyi doğrudan ve oldukça olumsuz bir şekilde etkilediği vurgulanmıştır. Konuya ilişkin yapılan çok sayıda araştırmada pandemide artan stresin ebeveynlik stresini artırarak katı ebeveynliğe ve olumsuz ebeveyn-çocuk ilişkilerine neden olduğu görülmektedir (Chung vd., 2020; Fontanesi vd., 2020; Giallo vd., 2020). Sugiana vd. (2020) ebeveynlik stresinin çocukların davranışlarını olumsuz etkileyebileceğini belirterek ebeveynlerin ebeveynlikteki stres düzeyi ne kadar yüksekse çocuğun davranışının da o kadar sorunlu olacağını belirtmiştir. Ebeveynlik stresi çocukların davranışları üzerinde negatif yönde etkilidir. Ebeveyn stresi, genellikle ebeveynlerin bakım veren, çalışan, eş ve diğer rollerinde karşılaştıkları stresörlerle ilişkilidir (Chung vd., 2020). Ebeveynlerin ebeveynlik becerilerindeki stres düzeyinin artması, çocukların daha fazla problem davranış sergilemelerine neden olmaktadır. Bu kapsamda, pandemi döneminde yaşadıkları stres yönetmede sıkıntı yaşayan babaların çocukları ile olan iletişimlerinin bu durumdan olumsuz yönde etkilendiği ve olumsuz baba davranışının çocukların davranışlarını da olumsuz yönde etkileyerek yaşanan stresin olumsuz çıktılarının baba-çocuk ilişkisi

ve davranışlarında döngüsel ve olumsuz bir şekilde devam ettiği söylenebilir. Aksine, yaşadığı stresle başa çıkabilen babaların çocukları ile olumlu ilişkiler geliştirdiği ve bu durumun baba-çocuk ilişkisine de olumlu yansıdığı söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu, pandemi dönemi yaşantı değişikliklerine bağlı olarak babaların çocuğun bakımı, disiplini, ebeveynlik becerileri, evde kalma süresi ve evde kaldığı sürede eşinin beklentilerinin artması gibi yaşantı değişikliklerine yönelik yaşadığı stresi yönetmede çoğu zaman sıkıntı yaşadıklarıdır. Pandemiye değişen yaşam koşulları ebeveynlerin mevcut rollerinde artışa ve rol içeriklerinde değişikliklere neden olarak ebeveyn(ler)de korku ve belirsizliği artırmıştır. Ebeveyn, eş, işveren, çalışan, kardeş, bakıcı, arkadaş, öğretmen vb. gibi birçok rol ve sorumluluğu üstlenirken bir taraftan da aile bireylerini güvende tutma kaygısı görülmektedir (Coyne vd., 2020). Trumello vd. (2021) pandemi tedbirlerinin zorunlu kıldığı sosyal izolasyonda, ebeveynlik rollerinde artan sorumlulukların ebeveynler için bir yük haline geldiğini, özellikle çocukların bakımına genellikle annelerden daha az katılan babaların ebeveynlik rollerindeki taleplerinin artmasına neden olduğunu belirtmiştir. Pandemiye uygulanan kısıtlamalar kapsamında evde kalma süresinin artmasına bağlı olarak eşler arasındaki ebeveyn sorumluluk ve rolleri de farklılaşmıştır. Nitekim Sevilla ve Smith (2020) tarafından Birleşik Krallık'ta Covid-19 pandemisi sırasında çocuk bakımına ilişkin ebeveynler arasındaki cinsiyete göre görev dağılımının ele alındığı çalışmada; sokağa çıkma kısıtlamaları kapsamında evden çalışan ya da hiç çalışmayan babaların çalışma saatlerindeki azalma sonucunda çocuk bakımına ayırdıkları sürede artış olduğu, çocuğun bakımının babalar ve anneler arasında eşit olarak paylaşıldığı belirtilmiştir. Konuya ilişkin benzer bir çalışma Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi (2020) tarafından yapılmış ve çalışmada çocuk bakımına ilişkin sorumluluğun pandemiye eşler arasında daha eşit bir şekilde paylaşıldığı bulgusu paylaşılmıştır.

Sevilla ve Smith (2020) yaptıkları çalışmada Covid-19 pandemisi sırasında sokağa çıkma yasağı öncesi ve sonrası çocuğun bakımında ebeveynler arasındaki rol dağılımına ilişkin cinsiyet ayrımını araştırmışlardır. Çalışmada pandemi öncesinde çocuğun bakımında (fiziksel bakım, denetim, beslenme, eğitim, okuma, konuşma ve birlikte aktiviteler yapma) erkekler ve kadınlar arasında eşit olmayan bir dağılım olduğu görülmektedir. Çalışmada ayrıca 12 yaş ve altı çocuğa sahip olan ebeveynlerin çocukların bakımına ayırdıkları sürenin, pandemi öncesinde çocukların bakımına ayırdıkları sürenin iki katından daha fazla olduğu belirtilmiştir. Özellikle babaların çocuk bakımına ayırdıkları sürede pandemi öncesine nazaran dikkate değer bir artış olmuştur. Ancak bu durum pandemiye evden çalışmak zorunda kalan ya da işini kaybettiği için evde geçirdiği sürede artış olan babalarda daha çok görülmüştür. Araştırma bulguları doğrultusunda çocuğun bakımında artan sorumluluğun ebeveyn stres düzeyini etkilediği söylenebilir.

Pandemi döneminin neden olduğu sorunlardan biri de uzaktan eğitimidir. Pandemi dönemi birçok değişikliğe neden olmuş, değişikliklerle yüzleşmeye hazır olmayan ebeveynler için ebeveynlik bir stres etmeni haline gelmiştir. Özellikle pandemi döneminde 2-6 yaş arası çocuğa sahip olan ebeveynlerin çocuklarının eğitimlerine çevrimiçi olarak eşlik etmeleri, başlı başına ebeveynlerin stres düzeyini etkileyen bir risk etmeni olarak kabul edilebilir (Sugiana vd., 2020). Sadece okul öncesi dönem değil, eğitimin tüm kademelerinde çocuklarının eğitim süreçlerine destek sağlamaya çalışmak ebeveynler için üstesinden gelmek durumunda kaldıkları yorucu bir görev haline gelmiştir. Sugiana vd. (2020) birçok ebeveynin çocuklarını evde eğitecek yeterlikte olmadığını, çocuklarının evdeki etkinliklerine katılım noktasında ebeveynlerin hem sabır hem de yeterlik noktasında zayıf kaldıklarını belirtmiştir. Ayrıca çalışmada ebeveynlerin çocuklarıyla etkinlik kurma ve etkinliklerine eşlik etme noktasında yeterli bilgi ve donanıma sahip olamayışlarının da ebeveynler üzerinde baskı yaratarak strese neden olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde Wu ve Xu (2020) tarafından yapılan çalışmada da eğitim kurumlarının kapalı olmasından dolayı ebeveynlerin hem okulun çocuğa sağladığı sosyal destek hem de akademik öğrenme sorumluluklarını üstlenmek durumunda kaldıklarını, ancak ailelerin bazılarının bu ihtiyaçları karşılayabilecek yeterlikte olmadıklarından dolayı ebeveynlerde stresin artmasına neden olduğu görülmüştür.

Spinelli vd. (2020) tarafından pandemiye çocukların ebeveynlerinin stresinin ve çocukların psikolojik sorunlarının incelendiği çalışmada da; çocukların öğrenimleri ile ilgilenme, kendilerine, eşlerine ve çocuklarına daha fazla zaman ayırma ve karantinadan önce yaptığı etkinliklere zaman bulma konusunda sıkıntı yaşayan ebeveynlerin daha stresli oldukları bulgusu elde edilmiştir. Tüm bu bulgular kapsamında pandemiye yaşanan değişikliklerin babaların stresi yönetebilme becerisini etkilediği söylenebilir. Çocuğun bakımında artan sorumluluk, evde daha fazla zaman geçirme, eş beklentisinin artması, ebeveynlik becerilerinde ve çocuğu disipline etmede güçlük yaşayan babaların stresi yönetebilme becerilerinin bu durumlardan olumsuz etkilenecek stresi arttığı görülmektedir. Yaşadığı stresle başa çıkabilen babaların pandemi dönemi olumsuzluklarından daha az etkilendiği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu, babaların pandemi döneminde kendilerini ebeveynlik becerilerinde yetersiz hissettikleri; kendilerini ebeveynlik becerilerinde yetersiz hisseden babaların yetersizlik hissetmeleri

durumunda ebeveynliğe yönelik becerilerine destek sağlaması için en çok eşlerine başvururken, en az aile büyüklerine ve kitaplara başvurulduğudur. Pandemi sürecinde yaşanan iş-yaşam dengesinin sağlanmasında babaların ev işlerine ve çocuk bakımına katılımının artması pandemi sürecinin olumlu bir etkisidir (Profeta, 2020). Bu sürece katılım sağlayan babaların kendilerini ebeveynlik becerilerinde yetersiz hissetmeleri durumunda en çok eşlerine başvurarak birbirine destek sağladığı söylenebilir. Nitekim Chung, Chan, Lanier ve Wong (2020) tarafından yapılan çalışmada; pandemide ihtiyaç hissettikleri durumlara ilişkin eşlerinden güçlü destek alan Singapurlu çiftlerin pandemi sırasında daha az ebeveyn stresi yaşadıkları bulgusuna erişilmiştir. Araştırma sonucunda babaların destek gerektiren durumlarda eşlerine başvurma gerekçesi aynı evin içerisinde bulunmanın verdiği erişim ve iletişim kolaylığı olarak yorumlanabilir.

Yaşamın herhangi bir anında ya da ebeveynlikle ilgili güçlüklerle karşılaştıklarında, ebeveynlerin diğer kişilerden aldığı destek ve tavsiyeler ebeveynlerin karşılaştıkları zorlukların üstesinden daha kolay gelerek ebeveynlik becerilerine yardımcı olur. Buna karşın, ebeveynin ulaşacağı sosyal desteğin olmaması ebeveynlerin stres ve kaygı düzeyini artırarak fiziksel cezalandırma, duygusal istismar ve ihmal gibi olumsuz ebeveynlik davranışlarına neden olabilir (Wu ve Xu, 2020). Beklenmedik bir şekilde gelişen pandemi döneminde kaynakların ve desteklerin (hem ailesel hem de sosyal) yetersizliği ve erişim güçlüğü, babaların ebeveynlik becerilerini etkileyebilir (Trumello vd., 2021). Ebeveynler tarafından yaşanan stres ve ebeveynlik öz-yeterliliğinin yetersiz olması, fiziksel mesafe kuralları kapsamında ebeveynlerden ve yakın ilişki içerisinde bulunan bireylerden edinilen sosyal desteğin yetersiz olması gibi sosyo-bilişsel faktörlerden etkilenebilmektedir (Johnson vd., 2020). Pandemi birçok durumda ebeveynler kendilerine destek sağlayan kişilere olan erişimi kaybetmişlerdir. Özellikle çocuğun bakımını üstlenen büyük anne ve babalara erişimin pandemi kısıtlamaları kapsamında yitirilmesi ile ebeveynler büyük anne ve/baba desteklerinden mahrum kalmışlardır. Araştırma bulgusunda babaların ebeveynlik becerilerine destek sağlamak için en az başvurdukları kişilerin aile büyükleri olmasında pandemi kısıtlamalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca pandemi kısıtlamaları kapsamında babaların ebeveynlik becerilerine ilişkin kitaplara erişim sağlama imkânlarının kısıtlı olması da kitapların babalar tarafından en az tercih edilen kaynak olmasını açıklayabilir.

Babaların pandemi döneminde pandemi öncesine kıyasla çocukları ile paylaşımlarının arttığı alanların en çok çocukları ile birlikte yemek yemeleri ve çocuklarına sevgi göstermeleri iken; bunu sırasıyla sohbet etmeleri, oyun oynamaları ile ödev ve derslerine yardımcı olmalarının izlemesi araştırmadan elde edilen bir diğer bulgudur. Pandemi kısıtlamaları nedeniyle aileler ve çocukları iş, eğitim ve spor gibi aktivitelerin yanı sıra iletişim kurdukları arkadaşlarından da mahrum kalmışlardır. Pandemi süreci ailelerin ve özellikle de sosyalleşme ve oyun alanlarından mahrum bırakılan çocukların günlük yaşamları üzerinde önemli düzeyde etkili olmuştur. Özellikle pandemiden kaynaklı belirli bir süre çocukların hayatlarında başvuracakları başka kişiler ve eğitimi figürü olmadığından, ebeveynler çocukların başvuracakları tek referans noktası haline gelmişlerdir (Morelli vd., 2020). Araştırma bulguları doğrultusunda pandemi kısıtlamalarında evde geçirilen sürenin artmasına bağlı olarak babaların çocukları ile paylaşımlarda buldukları zamanın ve aktivitelerin arttığı söylenebilir. Nitekim Kutsar ve Kurvet-Käosaar'ın (2021) yaptığı çalışma araştırma bulgusunu destekler niteliktedir. Çalışmada, pandemi sürecinin getirdiği aile bireyleri ile bir arada geçirilen sürenin artmasına bağlı olarak görülen istikrarlı aile hayatının; masa sohbeti, masa oyunları ve bir aile grubu olarak açık hava etkinlikleri gibi toplu etkinlikleri uygulamaya teşvik ettiği belirtilmiştir. Benzer şekilde Kalil vd. (2020) okul öncesi dönemde çocuğu olan ailelerle yapılan çalışmada, pandemide iş ve gelir kaybı olan ebeveynlerin haftada 5 gün ya da daha fazla sürede çocuğuyla birlikte okuma yapan ebeveynlerin (fiziksel bir kitaptan, telefonda ya da tableten) düzenli okuyucular oldukları bulgusu elde edilmiştir. Pandemi, yaşayanlar için hoş bir deneyim olmamakla birlikte aile bireylerinin birlikte geçirdikleri sürenin artmasına katkı sağlaması bakımından aile içi iletişim ve dinamikleri olumlu yönde geliştirme noktasında bir fırsat sağladığı söylenebilir. İş hayatı ve koşturmacası içerisinde çocuklarına yeterli zamanı ayıramadıklarından yakınan ebeveynler için (stresi yönetebildikleri sürece) pandemi çocuklarıyla olumlu paylaşımların arttığı bir fırsat haline gelmiştir. Bu süreçte özellikle babaların çocukları ile birlikte geçirdikleri sürenin artması baba-çocuk iletişimini olumlu yönde etkilerken pandemi öncesine kıyasla çocukların bakımında babaların ebeveynlik becerilerinin ve çocuklarıyla olan paylaşımlarının artış göstermesi, pandemi gibi olumsuz bir sürecin babaların ebeveynlik becerilerine sağladığı bir katkı olarak yorumlanabilir.

5. Sonuç, Sınırlılıklar ve Öneriler

Yapılan araştırma sonucunda; babaların ebeveynlikte yetkinlik puanları ile baba eğitim durumunun ilişkili olduğu; buna karşın babaların ebeveynlikte yetkinlik puanlarının babanın yaşı, sahip olduğu çocuk sayısı, çocukların yaşı ve babalık deneyimi ile ilişkili olmadığı görülmektedir. Araştırmada babaların pandemide çocukları ile geçirdikleri sürenin artmasına bağlı olarak iletişim ve paylaşımlarının arttığı ve çocuklarının

dünyalarında daha fazla yer edindikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kendilerini ebeveynlikte yetkin olarak gören babaların eğitim düzeylerinin yüksek olduğu, yetkin ebeveynlerin stresleri ile başa çıkmada daha başarılı oldukları ve bu durumun çocuğu ve ailesi ile olan iletişim ve paylaşımlarına olumlu yansdığı bulgusu elde edilmiştir. Babaların yaklaşık yarısının ebeveynlik becerilerinde kendilerini yetersiz hissetmesi ve yetersiz hissettikleri durumlarda destek sağlaması için en çok eşlerine, en az aile büyükleri ile kitaplara başvurmaları da araştırmadan elde edilen diğer bulgular arasındadır.

Araştırmanın çalışma grubunun yaklaşık yarısının lisansüstü mezunu olması araştırmanın sınırlılığı olarak belirtilebilir. Ancak buna rağmen çalışma grubunu oluşturan babaların yarısı kendilerini ebeveynlik becerilerinde yetersiz gördüklerine dair görüş belirtmişlerdir. Toplumda eğitimde statü bakımından yüksek bir kesimi temsil etmelerine rağmen babaların ebeveynlik becerilerinde kendilerini yetersiz hissetmeleri bir taraftan araştırma sorularına içtenlikle cevap verildiğini gösterirken, diğer taraftan eğitim düzeyi daha düşük olan babaların karşılaştıkları ebeveynlik güçlüklerinin ne düzeyde olduğu sorusunu akla getirmektedir. Araştırmada çocukların yaş grupları fark etmeksizin babaların ebeveynlik becerilerinde kendilerini yetersiz hissetmeleri babaların her yaştaki çocuğunun gelişimsel ihtiyaçlarına yönelik ebeveynlik becerisine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu bağlamda babaların her yaştaki çocuğu için baba eğitim programlarına katılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Yapılacak olan benzer araştırmalarda anne çalışma durumunun da değişken olarak alınması önerilebilir.

Babaların çocuğun bakım sürecine katılımının artması pandeminin olumlu bir etkisi olarak görülebilir. Ancak bu süreçte babaların ebeveynlik becerilerinde kendilerini yetersiz hissetmeleri babaların ebeveynlik becerilerini geliştirmeleri gerekliliğini ortaya koymuştur. Babaların ebeveynlik becerilerini geliştirmeleri noktasında mevcut baba eğitim programlarının sayılarının artırılması ve var olan baba eğitim programlarının daha çok babaya ulaştırılmasına dair çalışmalarının yapılması önerilmektedir. Babaların mevcut programlara iş ve çalışma saatlerinden dolayı gereken katılımı sağlayamadıkları gerçeği göz önünde bulundurularak hem eğitimlere sağlanan katılımın artırılması hem de pandemi gibi beklenmedik durumlarda babalara destek sağlaması açısından çevrimiçi baba eğitim programlarının geliştirilmesi önerilebilir. Son olarak pandemi sürecinde değişen ebeveynlik becerilerinin zaman içerisinde devamlılığının takibine yönelik çalışmalar yapılarak değişimin derinlemesine ele alınması önerilebilir.

Kaynaklar

- Arslan Dikme, Ş. & Gültekin, B. K. (2021). Covid19 Pandemi Sürecinin Evden Çalışan Ebeveynler ve Çocuklarına Etkileri. *Eğitim ve Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31–48.
- Ben-Yaakov, O. & Ben-Ari, O. T. (2021). COVID-19-Related anxieties and parenting stress among first-time mothers and fathers in their first year of parenthood. 1–15.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920.
- Chung, G., Lanier, P. & Wong, P. Y. J. (2020a). Mediating Effects of Parental Stress on Harsh Parenting and Parent-Child Relationship during Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, 1–12.
- Chung, G., Lanier, P. & Wong, P. Y. J. (2020b). Mediating Effects of Parental Stress on Harsh Parenting and Parent-Child Relationship during Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, 1–12.
- Chung, S. K. G., Chan, X. W., Lanier, P. & Wong, P. (2020). Associations Between Work-Family Balance, Parenting Stress, and Marital Conflicts During COVID-19 Pandemic in Singapore. *Preprint Henüz*, 1–31.
- Coyne, L. W., Gould, E. R., Grimaldi, M., Wilson, K. G., Baffuto, G. & Biglan, A. (2020). First Things First: Parent Psychological Flexibility and Self-Compassion During COVID-19. *[Preprint]. Open Science Framework*.
- Del Boca, D., Oggero, N., Profeta, P. & Rossi, M. C. (2020). Women's Work, Housework and Childcare, before and during Covid-19. *CESifo Working Paper Series*, 1–24.
- Demir, S. & Gündüz, B. (2014). Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği'nin Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışmaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 309–322.
- Fontanesi, L., Marchetti, D., Mazza, C., Di Giandomenico, S., Roma, P. & Verrocchio, M. C. (2020). The effect of the COVID-19 lockdown on parents: A call to adopt urgent measures. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 12(S1), S79–S81.
- Giallo, R., Williams, L. A., Seymour, M., Jillard, C., Peace, R., O'Brien, J., Evans, K., Brown, S. & Wood, C.

- (2020). ‘Working Out Dads’ to promote men’s mental and physical health in early fatherhood: A mixed-methods evaluation.
- Hayran, M. & Hayran, M. (2020). *Sağlık Araştırmaları İçin Temel İstatistik*. Omega Araştırma.
- Hussong, A. M., Midgette, A. J., Richards, A. N., Petrie, R. C., Coffman, J. L. & Thomas, T. E. (2022). COVID-19 Life Events Spill-Over on Family Functioning and Adolescent Adjustment. *The Journal of Early Adolescence*, 42(3), 359–388.
- Johnson, M. S., Skjerdingsstad, N., Ebrahimi, O. V., Hoffart, A. & Johnson, S. U. (2020). Parenting in a Pandemic: Parental Stress During the Physical Distancing Intervention Following the onset of the COVID-19 Outbreak. *PsyArXiv Preprints*, 1–25.
- Kalil, A., Mayer, S. & Shah, R. (2020). *Impact of the COVID-19 Crisis on Family Dynamics in Economically Vulnerable Households*.
- Kalil, A. & Ryan, R. (2020). Parenting Practices and Socioeconomic Gaps in Childhood Outcomes. *The Future of Children*, 30(1), 29–54.
- Kutsar, D. & Kurvet-Käosaar, L. (2021). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Families: Young People’s Experiences in Estonia. *Frontiers in Sociology*, 6, 1–12.
- Morelli, M., Cattelino, E., Baiocco, R., Trumello, C., Babore, A., Candelori, C. & Chirumbolo, A. (2020a). Parents and Children During the COVID-19 Lockdown: The Influence of Parenting Distress and Parenting Self-Efficacy on Children’s Emotional Well-Being. *Frontiers in Psychology*, 11, 2584.
- Morelli, M., Cattelino, E., Baiocco, R., Trumello, C., Babore, A., Candelori, C. & Chirumbolo, A. (2020b). Parents and Children During the COVID-19 Lockdown: The Influence of Parenting Distress and Parenting Self-Efficacy on Children’s Emotional Well-Being. *Frontiers in Psychology*, 11, 2584.
- Özdemir, E. (2016). Tarama Yöntemi. In M. Metin (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (3rd ed., pp. 1–498). Pegem Akademi.
- Profeta, P. (2020). Gender Equality and Public Policy during COVID-19. *CESifo Economic Studies*, 66(4), 365–375.
- Sahithya, B. R., Kashyap, R. S. & Roopesh, B. N. (2020). Perceived stress, parental stress, and parenting during covid-19 lockdown: A preliminary study. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, 44–63.
- Sevilla, A. & Smith, S. (2020). Baby Steps: The Gender Division of Childcare during the COVID-19 Pandemic. *IZA Institute of Labor Economics*, 1–29. www.iza.org
- Spinelli, M., Lionetti, F., Pastore, M. & Fasolo, M. (2020). Parents’ Stress and Children’s Psychological Problems in Families Facing the COVID-19 Outbreak in Italy. *Frontiers in Psychology*, 0, 1713.
- Sugiana, S., Sasmiati, S. & Yulistia, A. (2020). Relationship Between Parenting Self Efficacy and Parenting Stress on Parents to Support Early Children Playing at Home. *Indonesian Journal of Early Childhood Education Studies*, 9(2), 124–129.
- Trumello, C., Bramanti, S. M., Lombardi, L., Ricciardi, P., Morelli, M., Candelori, C., Crudele, M., Cattelino, E., Baiocco, R., Chirumbolo, A. & Babore, A. (2021). COVID-19 and home confinement: A study on fathers, father–child relationships and child adjustment. *Child: Care, Health and Development*, 1–7.
- Vinkers, C. H., van Amelsvoort, T., Bisson, J. I., Branchi, I., Cryan, J. F., Domschke, K., Howes, O. D., Manchia, M., Pinto, L., de Quervain, D., Schmidt, M. V. & van der Wee, N. J. A. (2020). Stress resilience during the coronavirus pandemic. *European Neuropsychopharmacology*, 35, 12–16.
- Wu, Q. & Xu, Y. (2020). Parenting stress and risk of child maltreatment during the COVID-19 pandemic: A family stress theory-informed perspective. *Developmental Child Welfare*, 2(3), 180–196.
- Yasmin, H. (2020). Covid 19: Stress Management among Students and its Impact on Their Effective Learning. *International Technology and Education Journal*, 4(2), 65–74.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu’nun tarih 28.06.2021 sayı 2021-200 ve karar 2021-73 ile etik kurul izin belgesi almış olduğunu beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış olduğu resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



ÜNİVERSİTE PATENTLERİNİN PATENT OLGUNLUĞUNUN İŞ HAZIRLIK DÜZEYİ (BRL) ÖLÇEĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Patent Maturity of University Patents in Terms of Business Readiness Level (BRL) Scale

İfakat Senanur AŞAN¹ ve Erhan AKIN²

¹Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Teknoloji ve Bilgi Yönetimi Anabilim Dalı, Elazığ, sgulen@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001-6078-4001

²Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Bölümü, Elazığ, eakin@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001-6476-9255

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
15.09.2022
Kabul/Accepted:
26.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1174986

Anahtar Kelimeler

Patent, Patent
Ticarileşmesi, Patent
Olgunluğu, TRL Ölçeği,
BRL Ölçeği

Keywords

Patent, Patent
Commercialization, Patent
Maturity, TRL Scale, BRL
Scale

ÖZ

Patent ticarileşmesi ile patentin değeri daha çok artmaktadır. Patentlerin ticarileşmesi için öncelikle patent konusu buluşların potansiyel müşterilere etkili bir şekilde tanıtılması gerekir. Patentlerin potansiyel müşterilere tanıtımında ne aşamada olduğunun ve patentli ürünlerin pazarda pay elde edebilme durumunun belirlenmesi önemlidir. Patent ticarileştirilmesinde pazar yönü düşünülerek bu çalışmada üniversite patentlerinin patent olgunluğu testinden yararlanılarak patentlerin İş Hazırlık Seviyesi BRL (Business Readiness Level) ölçeği açısından değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla İş Hazırlık Seviyesi BRL (Business Readiness Level), Teknoloji Hazırlık Seviyesi TRL (Technology Readiness Level) ve patent olgunluğu ile ilgili literatür çalışması yapılmıştır. Fırat Üniversitesi'nin sahip olduğu patentlerin ve yapılan patent başvurularının buluşçuları ile anket yapılmıştır. Anketlerden elde edilen veriler doğrultusunda patentlerin TRL ve BRL seviyeleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda Fırat Üniversitesi patentlerinin teknolojik hazırlık seviyesi(TRL)'nin iyi bir düzeyde olduğu belirlenmiştir. TRL'de kaydedilen yüksek seviyeye rağmen iş hazırlık seviyesi (BRL)'nin yüksek olmadığı belirlenmiştir. İş Hazırlık Seviyesi (BRL)'nde yükselme elde edebilmek için çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

ABSTRACT

With patent commercialization, the value of the patent increases even more. In order for patents to be commercialized, first of all, the inventions that are the subject of the patent must be effectively introduced to potential customers. It is important to determine the stage of promotion of patents to potential customers and the market share of patented products. Considering the market aspect in patent commercialization, in this study, it has been tried to evaluate the patents in terms of Business Readiness Level BRL (Business Readiness Level) scale (Raghu, 2017) by using the patent maturity test of university patents. For this purpose, a literature study on Business Readiness Level BRL (Business Readiness Level), Technology Readiness Level TRL (Technology Readiness Level) and patent maturity was conducted. A survey was conducted with the inventors of the patents owned by Fırat University and the patent applications made. In line with the data obtained from the surveys, evaluations were made regarding the TRL and BRL levels of the patents. As a result of this study, it has been determined that the technological readiness level (TRL) of the patents of Fırat University is at a good level. Despite the high level recorded in TRL, it was determined that the job readiness level (BRL) was not high. Suggestions have been made to achieve an increase in the Business Readiness Level (BRL).

Atıf/Citation: Aşan, İ. S. ve Akın, E. (2023). Üniversite Patentlerinin Patent Olgunluğunun İş Hazırlık Düzeyi (BRL) Ölçeği Açısından Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(303-311).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İfakat Senanur AŞAN, sgulen@firat.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde şirketlerin değeri, fiziki varlıklardan çok sahip oldukları sınai ve fikri sermayeyle ölçülmektedir. Bu nedenle bir şirketin değeri sahip olduğu patentlerle daha çok artmaktadır. Patent bir sorunun uygulamalı çözümdür. Patent edinmede üniversitelerin de önemli bir yeri vardır. Üniversite patentleri, benzersizdir ve teknoloji transferi yöntemi oldukları için ilginçtir (Archibugi, 1992). Üniversitelerin faaliyetleri arasında yer alan araştırma geliştirme çalışmaları sonucu patent elde etme olasılığı daha yüksektir. Bir üniversitenin sahip olduğu patent sayısı ve niteliği endüstriyel yeniliğe yaptığı katkının boyutunu göstermektedir (Henderson, Jaffe, Trajtenberg, 1995). Üniversiteler, “kendi yararına da olan” bilgi oluşturulması ve yayılması işini yürütmektedirler. Üniversiteler ticari uygulamasının olabileceği araştırmaları destekleyeceği düşünüldüğünde patent alma davranışındaki yönelmeler de uygulamalı araştırmalara kaymaları yansıtılabilir (Fabrizio, 2006). Patent olgunluk modeli oluşturmanın temel fikri, aynı olgunluk seviyesinde olmayan ve önem arz eden süreçlerin belirlenmesini sağlamaktır. Yani, patent olgunluk modelinin amacı var olan durumun belirlenmesi ve daha fazla gelişme için yapılabilecek çözüm önerilerinin araştırılmasıdır (Moehrle, G.M., Walter, L., Wustamans, M., 2017). Patent olgunluğu, patentin getirdiği çözümün gerçekte ne kadar uygulanabilir ve faydalanabilir olduğunun belirlenmesidir. Patent olgunluğunun belirlenmesi durumunda patentin ticari bir değer olarak piyasadaki durumunun ne olduğu da saptanmış olmaktadır. Patent olgunluğunun değerlendirilmesi için BRL ölçeği kullanılabilir.

Bir teknoloji veya Ar-Ge çalışmalarına yapılacak yatırım ile ilgili değerlendirme yaparken yenilik olgunluğu önemli bir duruma gelmeye başlamıştır. İnovasyon veya ar-ge çalışmasının teknolojik açıdan ne aşamada olduğunu anlamak için Teknoloji Hazırlık Seviyesi (TRL) ve pazara hazır olup olmadığını anlamak için İş Hazırlık Seviyesi (BRL)’nde değerlendirme yapılması gerekli duruma gelmiştir.

Teknoloji Hazırlık Seviyesi (Technology Readiness Level-TRL), geliştirilen bir teknolojinin olgunluğunu değerlendirebilmek ve başka teknolojilerin olgunluk seviyelerini geliştirilen bu teknolojinin seviyesiyle tutarlı bir şekilde karşılaştırabilmek amacıyla geliştirilmiş sistematik bir ölçü/ölçme sistemidir (Savuma Sanayi Kılavuzu, 2015).

BRL ölçeği, bir girişimin mevcut durumu ile olması gereken duruma yani mükemmel olgunluğa olan uzaklığını belirlemek için kullanılır. BRL ölçeği yeni bir teknolojinin olgunluk düzeyini belirlemeye de yardımcı olur (Lerwill, 2021).

Teknoloji Hazırlık Seviyesi TRL (Technology Readiness Level), geliştirilen bir teknolojinin olgunluğunu değerlendirebilmek ve başka teknolojilerin olgunluk seviyelerini geliştirilen bu teknolojinin seviyesiyle tutarlı bir şekilde karşılaştırabilmek amacıyla kullanılan bir sistemken BRL ölçeği; bir yeniliği, inovasyonu pazarda en iyi uyumu yakalaması amacıyla yönlendirme kabiliyetini düşünerek inovasyon ve yenilik üzerine bir pazar perspektifini kabul etmesidir. BRL ölçeği, bir girişimin mevcut durumu ile olması gereken duruma yani mükemmel olgunluğa olan uzaklığını belirlemek için kullanılır.

TRL kullanılarak patent teknolojisinin hangi seviyede olduğu belirlenirken BRL kullanılarak patentin ticari açıdan hazırlık seviyesi belirlenir. TRL ve BRL birbiriyle yakın temas halinde olan hazırlık seviyeleridir. TRL teknolojinin nasıl ilerleyeceği konusunda bir yol haritası sunarken BRL sahip olduğumuz teknoloji için nasıl bir iş modelinin kullanılacağı konusunda bilgi vermektedir.

Bir teknolojinin TRL ve BRL açısından değerlendirilmesi, teknolojinin piyasadaki durumunu ve karşılaşılabileceği risklerin analizini ve riskler karşısında alınacak tedbirleri ve çözüm yollarının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Ar-Ge çalışmalarının ilerleme durumunun temel hatlarıyla çizilmesi ve teknolojinin hangi aşamaya kadar ilerleyeceğinin belirlenmesiyle yeni bir teknoloji veya ürün geliştirilirken karşılaşılabilecek riskler, avantajlar ve dezavantajların neler olabileceği konusundaki olasılıkların değerlendirilmesi daha kolay olacaktır. Karşılaşılabilecek riskler, engeller, avantajlar ve dezavantajların mahiyetini önceden tahmin edebilme durumu araştırmacılar, girişimciler ve proje yöneticilerine hareket alanı sağlayacaktır ve faaliyet planlarını çoğaltacaktır.

TRL ve BRL ölçeğinde yapılan değerlendirmeler teknolojinin olgunluk aşamasını anlama konusunda yardımcı olmanın dışında fikri mülkiyet korumasının olabilecek en iyi zamanda yapılması için fikir verme konusunda da yardımcı olmaktadır. IP koruması kararları alırken yalnızca TRL seviyelerine odaklanılması ticari açıdan başarıya ulaşmada büyük zorluklara ve gecikmelere yol açabilir. Pek çok araştırma ekibi yoğun bir şekilde teknik sonuçlara odaklanırken, araştırma ekibinin içinde pazarları ve o pazardaki geliştirilen teknoloji veya ürünün değerini değerlendirmede güçlü ticari uzmanlığa sahip personelin yer alması da ticari başarı açısından önemlidir. Fikri mülkiyet ile ilgili kararlar önemsenmelidir. Örneğin patent koruması son derece değerli bir maddi olmayan varlık sağlayabilmektedir. Ancak sağlanan bu değerli varlık için istenen ulusal ve uluslararası koruma beklenildiğinden daha maliyetli bir süreç olabilir. TRL 9 seviyeden oluşan metriklerden meydana gelir

(Mhali Heder, 2017). BRL de yine 9 seviyeden oluşan metriklerden meydana gelir. Bu seviyelerin karşılaştırmasını Tablo 1'(IPACTIVE, 2019) de şu şekilde gösterebiliriz.

Tablo 1. Teknoloji ve İş Hazırlık Düzeylerinin Tanım ve Uyum Tablosu¹

Sıra	TRL /Teknoloji Hazırlık	BRL/İş Hazırlık
1	Geliştirilen teknoloji veya araştırma alanıyla ilgili kavramlar oluşturulur.	Pazar ihtiyaçları ve sorunlar belirlenir. Çözüm konsepti ve ilk pazar doğrulaması yapılır.
2	Teknolojinin araştırması tüm yönleriyle ayrıntılı olarak tamamlanır.	Endüstrinin detaylı çalışması yapılır ve tüm veriler analiz edilir. Pazar büyüklüğü ve olabilecek rekabetin ayrıntılı analizi yapılır.
3	Uygulamalı araştırma aşamasına geçilir, laboratuvarında yapılacak testler tamamlanır.	Sorunun nasıl çözüleceği konusunda son kullanıcıdan elde edilen bilgiler kullanılarak çözüm geliştirilir.
4	Geliştirilen küçük bir ilkörnekle kontrollü bir ortamda test yapılır.	Düşük Sadakat Prototipi ve temel iş tabanı doğrulaması yapılır.
5	Geliştirilen büyük ölçekli ilkörnekle hedeflenen ortamda test yapılır.	Ürünün pazara ne kadar uyum sağlayacağını değerlendirmesinin yapılır. Pazar potansiyelinin doğru değerlendirilmesi yapılır.
6	Hedeflenen ortamda saha testi yapılır. Yapılan test sonucunda tutarlı ve güvenilir sonuçlar elde edilir. Beklenen ticari sonuçlara karşı performans ölçümü yapılır.	İzlenecek IP koruması stratejisi belirlenir, elde edilecek gelir tahmini yapılır. Hedeflenen pazarda ürünün fiyat politikaları belirlenir, ürünün maliyeti ve elde edilecek gelir modeli belirlenir.
7	Piyasada bulunan diğer rekabetçi ürünler karşısındaki durumunu belirlemek için bazı pilot piyasalarda deneme tanıtımları yapılır	Teknolojik testleri tamamlanmış yüksek kalitede uygulanabilir ürün piyasaya sürülür. Ürünün geniş ölçekte dağıtımı yapılır ve tepkiler ölçülür.
8	Tasarlanan ürün ticari ölçekte sürümü yapılır	Hedeflenen piyasanın ve elde edilecek gelirlerin doğrulaması yapılır geri dönüşlere göre sorunlar için geliştirmeler yapılır.
9	Ticari olarak piyasaya sürülmeye hazır.	Tüm piyasaya ürünün sürümü gerçekleşir.

BRL ve TRL birbirine benzeyen hazırlık seviyeleridir. Her ikisi de birbiriyle yan yana giden faktörlerdir. BRL, yatırımcılar, şirketler, inovasyon yapan grupların ve girişimcilerin birbirleriyle etkileşim içinde olmalarına yardımcı olur. Yatırımcılar, şirketler, inovasyon yapan gruplara ve girişimcilere “nasıl yapıyoruz” sorusunun cevabını verir (IPACTIVE, 2019).

BRL, teknolojik çalışma yapılan projenin başarısız olmaması için sorulması gereken üç temel soruyu sorar:

- Projede çalışması yapılan teknolojinin karşılaşılabileceği riskler nelerdir? Teknoloji için beklenen gelir modeli ne olabilir?
- Yapılan Ar-Ge çalışması sonucu elde edilen teknoloji için Pazar payı ve talep söz konusu mu?
- Proje tamamlandığında ortaya çıkan teknoloji, başarıyla gelir elde edilecek düzeyde mi?

Teknolojinin doğru düzeyini anlamak, fon artışının hemen oluşturulmasına ve hızlandırılmasına yardımcı olacaktır. BRL, TRL'den çok öznelidir. Teknolojinin olgunluk düzeyi TRL üzerinden kolayca belirlenebilirken, BRL olgunluk düzeyini belirlemek için piyasanın ayrıntılı bir analizini gerektirir. BRL daha çok "Çözüm gerekli mi?" ayrıntılı bir pazar araştırması yaparak (BRL 3) (Dipal, 2019).

TRL, teknolojinin teknik arka planını ele alırken, BRL, teknolojinizin gerçek ihtiyacı ele alır.

¹ <https://ipactive.com.au/technology-readiness-and-ip-protection/>

Patent ticarileşmesi ile patentin değeri daha çok artmaktadır. Patent değerinin artması alanda daha fazla çalışma yapılmasına ve yapılan çalışmaların daha çok teşvik edilmesine neden olmaktadır. Patent ticarileşmesine katkıda bulunabilecek bu çalışmada bölgesel olarak yapılan patent olgunluk ölçümünün BRL Ölçeğinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan bu değerlendirme Türkiye’de patent ticarileşmesi için çalışılabilen bir model olarak geliştirilebilir.

BRL Ölçeği kapsamında Patent Olgunluk Değerlendirmesi yapabilmek için Fırat Üniversitesi’nde çalışma yapılmıştır. Fırat Üniversitesi’nin 20 adet tescillenmiş ve 29 adet başvurusu yapılan patenti bulunmaktadır. Toplam 49 başvurusu yapılmış veya tescillenmiş patentin buluşçularına olgunluk testi için sorular sorulmuştur. MAXQDA programı yardımıyla elde edilen verilerin BRL ölçeğinde değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Materyal ve Metot

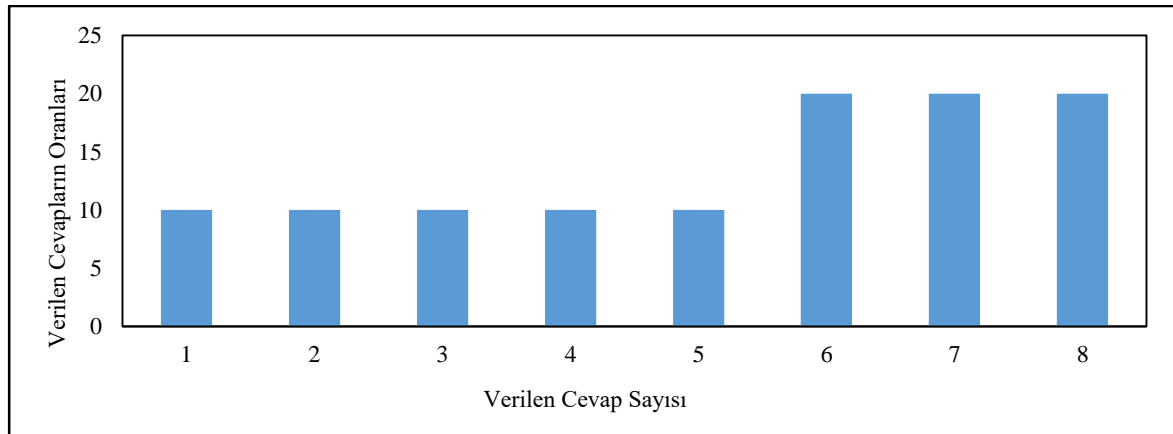
Üniversiteler teknoloji kaynağı olan kurumlardandır. Üniversitenin faaliyetleri arasında yer alan araştırma geliştirme faaliyeti akademisyenlere buluş yapma olanağı da sağlamaktadır. Bu durumda üniversitelerin patentlerinin olması da kaçınılmaz olmaktadır. Üniversitelerin patent sayıları endüstriyel inovasyona yaptıkları katkıların somut bir göstergesidir. Bu nedenle bölgesinde patent sayısı olarak iyi bir yeri olan ve bunlardan birini ticarileştirdiği için Fırat Üniversitesi patentlerinin değerlendirilmesinin yapılması uygun görülmüştür.

Patent olgunluğu için Dexter Nijmanning (2015) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda elde edilen sorular geliştirilerek kullanılmıştır. Fırat Üniversitesi’nin tescil edilen patentleri ve patent başvurularının buluşçuları olan ve Fırat Üniversitesi’nde akademik personel olarak görev yapan 31 öğretim üyesi bulunmaktadır. Buluşçu olan öğretim üyelerinin 19’u Profesör, 9’u Doçent ve 3’ü Dr.Öğretim Üyesidir. Buluşçuların hepsine ulaşılmıştır. Öğretim üyelerine önceden ulaşılarak araştırmaya katılıp katılmayacakları sorulmuş ve olumlu cevap alınan 31 öğretim üyesine geliştirilen anket soruları e-posta yoluyla gönderilmiş ancak 22 öğretim üyesinden cevap alınmıştır.

Fırat Üniversitesi’nin sahip olduğu patentlerin Patent Olgunluğunu ölçmek için yapılan anket sorularının değerlendirmesi MAXQDA programında yapılmıştır. MAXQDA programı değerlendirmesi sonucu elde edilen verilerin BRL Ölçeği (IPACTIVE, 2019) açısından yorumlanmıştır.

3. Bulgular

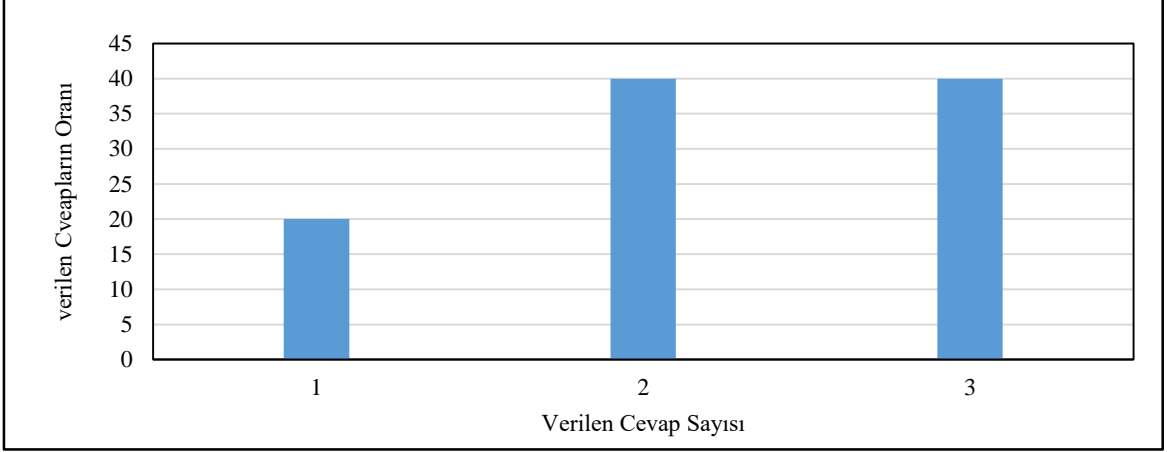
Patentinizin ticarileşmesine ne kadar katkıda bulunuyorsunuz? Sorusunun cevabına ilişkin grafik Şekil 1’de yer almaktadır. Bu soruya verilen cevaplarda buluşçuların patent ticarileşmesi konusunda ne düzeyde çalışma yaptıkları ölçülmeye çalışılmıştır. Buluşçuların verdiği cevaplar arasında “herhangi bir çalışma yapmadığı”, “maddi gücünün bulunmadığı”, “ikili ilişkilerle ticarileşme faaliyetinde bulunduğu”, “az katkıda bulunduğu” bulunmaktadır. Bu cevaplar yazılan soruya verilen cevaplar içindeki oranı % 60’dır. Bu oran göz önünde bulundurulduğunda ticarileşmeyle ilgili buluşçuların pazar araştırması yapmadıkları sonucuna varılmıştır.



Şekil 1. Patentinizin Ticarileştirilmesine Ne Kadar Katkıda Bulunuyorsunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı

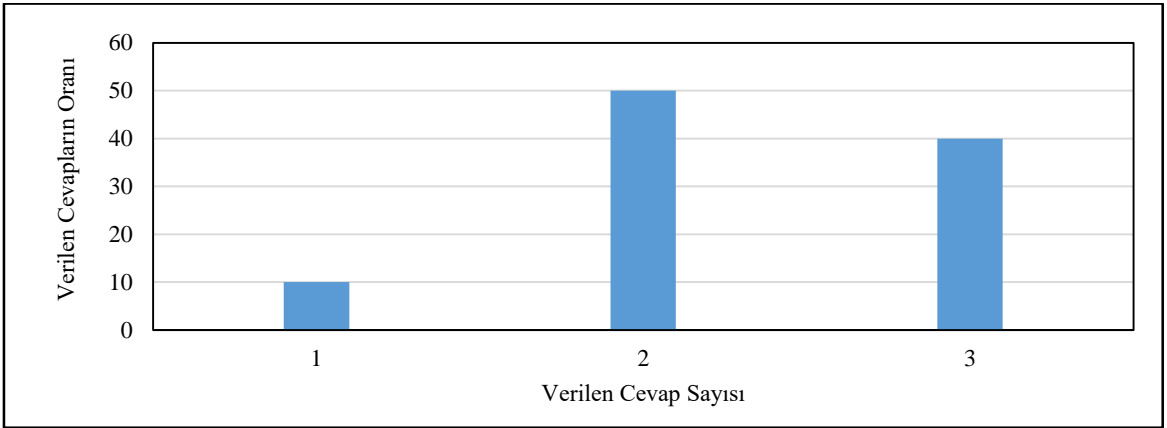
Buluşunuz için patent başvurusunda bulunurken ekonomik veya akademik getirisini düşündünüz mü? Bu soruda buluşçunun çalışmalarında önceliğin ekonomik mi yaks akademik mi olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Buluşçuların çalışmalarını yaparken ekonomik getiriyi önceliyorsa bu durumun ticarileşme faaliyetlerine de yansıtacağı düşünülmüştür. Yapılan ankette bu soruya “ekonomik getirisini düşünmedim”, “akademik getirisini düşündüm” şeklinde cevap verilmiştir (Şekil 2). Ekonomik getirinin öncelikler arasında bulunmadığını belirten cevaplar verilen cevapların % 60’ına denk geldiğine bakılırsa buluşçuların çalışmalarını

yürütürken ticarileşme sonucunda elde edecekleri ekonomik getiriye düşünmediklerini göstermektedir. Buluşçuların ekonomik getiri düşüncesinin olmaması durumu aynı zamanda buluşun pazarda yer alıp almayacağı konusunda bir endişe taşımadıkları sonucuna götürmektedir.



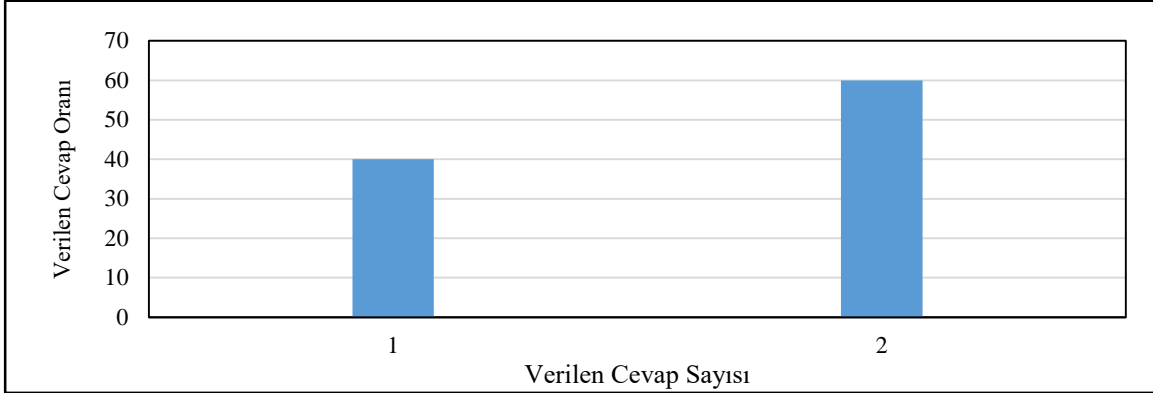
Şekil 2. Buluşunuz için patent başvurusunda bulunurken ekonomik veya akademik getirisini düşündünüz mü? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı.

Buluşçulara sorulan “Bir buluş yapma veya patent alma amacıyla mı ar-ge çalışmalarını yürütüyorsunuz?” Sorusuna verilen cevaplar arasında “katma değer sağlamak” cevabı bulunmaktadır. Grafik incelendiğinde bu cevap verilen cevapların %10’unu (Şekil 3) oluşturmaktadır. Katma değer bir ürün için belirlenen satış bedelinden, o ürün üretilirken harcanan maliyetin çıkarılması sonucu elde edilen değerdir. Ekonomik birimlerin mal ve hizmet üretiminden meydana gelen katma değerlere de milli hasıla denir (Güneş, Togay, Güneş, 2015). Bu nedenle katma değer hem ülke ekonomisi için hem de piyasa için önemlidir. Katma değerli faaliyetler sunulan malın değerini artırır. Bir üründen katma değer sağlanabilmesi ticarileşme ile mümkündür. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda ticarileşme düşüncesinin alt sıralarda olduğu anlaşılmaktadır.



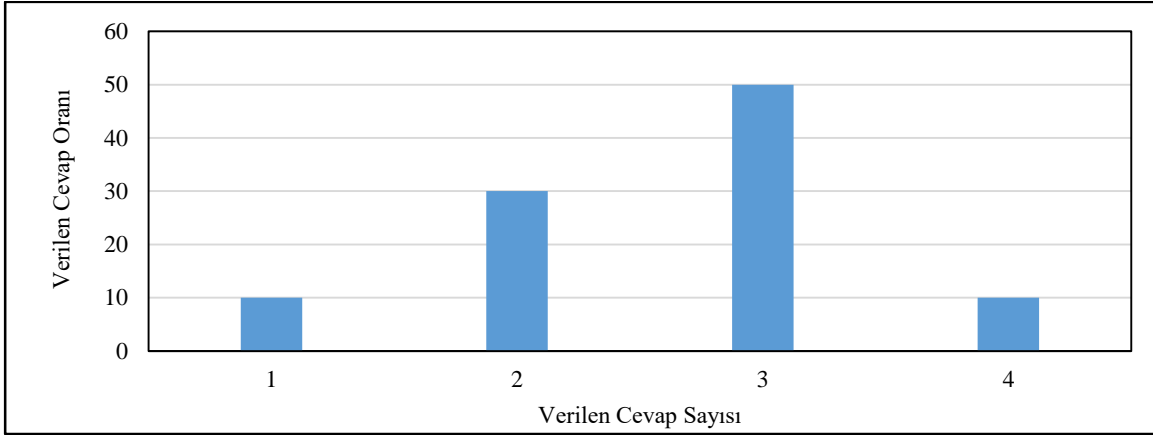
Şekil 3. Bir buluş yapma veya patent alma amacıyla mı ar-ge çalışmalarını yürütüyorsunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı.

Patentinizin stratejik değerini nasıl değerlendirirsiniz? Bu soru ile patentli ürünün piyasada nasıl bir yer edinebileceği değerlendirilmesi yapıp yapılmadığı belirlenmek istenmiştir. Stratejik değer ile ilgili sorulan soruya buluşçular % 60 oranında stratejik değerini yüksek buldukları cevabını vermişlerdir. Patentli ürünün stratejik değeri yüksek görülmesine rağmen bu ürünlerin ticarileşmesi gerçekleşmemiştir. (Şekil 4) Bu durumda buluşçuların stratejik değer konusundaki düşüncelerinin bir pazar araştırma sonucu doğrultusunda değil de tahmini bir değerlendirmeyle olduğu sonucunu çıkarmaktadır.



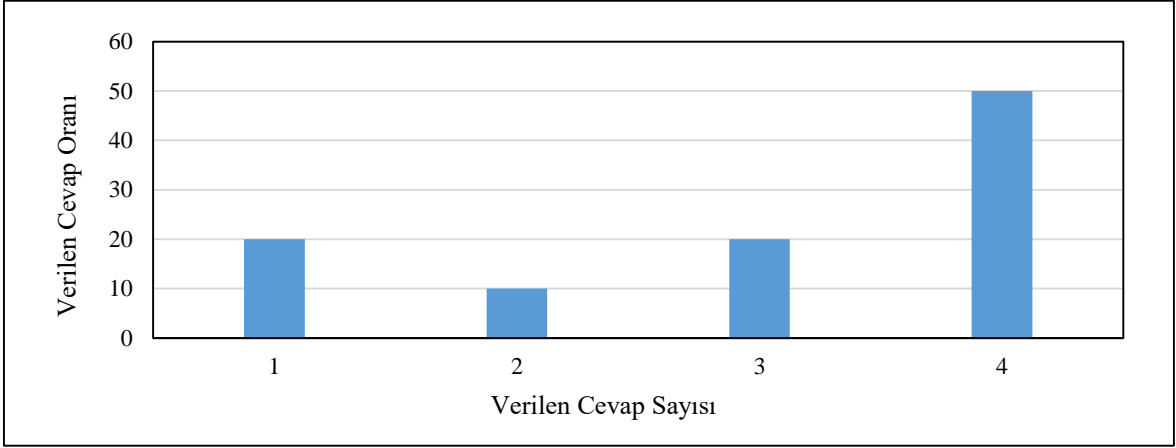
Şekil 4. Patentinizin stratejik değerini nasıl değerlendirirsiniz? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı.

Patentinizin ekonomik değerini nasıl değerlendirirsiniz? Bu sorunun sorulmasının nedeni ürünle ilgili piyasa çalışması yapıp yapılmadığının belirlenmesidir. Patentin ekonomik değeri ile ilgili soruya buluşçular ekonomik değerinin yüksek olduğu şeklinde cevap vermişlerdir. (Şekil 5) Patentlerinin ekonomik değerinin yüksek olduğunu düşünen buluşçuların oranı % 50'dir. Bir patentin ekonomik değerinin belirlenmiş olması o ürünün ticarileşmesinde önemli bir adımın tamamlandığı ve o ürünle ilgili piyasa araştırması yapılmış olduğu kabul edilir. Patentin ekonomik değerinin yüksek olması ise ticarileşme potansiyelinin yüksek olması durumunu ortaya çıkarmasına karşın ticarileşmenin gerçekleşmemesi olayı ticarileşme konusunda yeterli araştırma ve çalışma yapılmadığının bir göstergesidir.



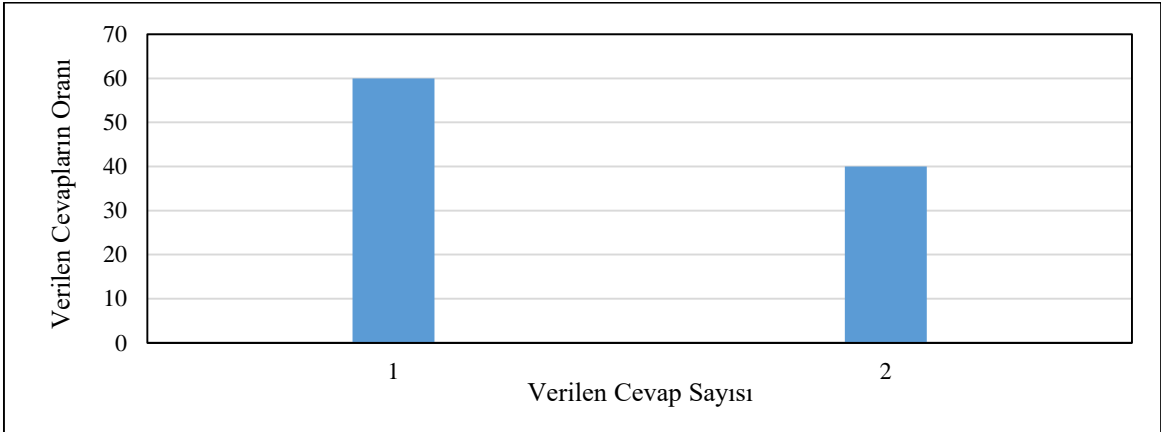
Şekil 5. Patentinizin ekonomik değerini nasıl değerlendirirsiniz? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı

Rakiplere ait patentler ve trend teknolojilerle ilgili bilgi bulmak için ne sıklıkla patent veri tabanlarına bakıyorsunuz? Sorunun sorulma nedeni buluşçuların teknolojik alan bilgisi ve teknolojik gelişmeleri ne şekilde takip ettikleri konusunda bir fikir edinmektir. Bir buluşun teknolojik önemi, ekonomik değerini belirlediği gibi patent atıfları da teknolojik gelişmeler hakkında bilgiler vermektedir (Baudry, M., Dumont, B., 2016). Bu nedenle patent veritabanlarını takip etmek önemlidir. Bu soruya düzenli takip etmek, sıklıkla takip etmek şeklinde cevap verildiği (Şekil 6) ve bu cevapların bu soruya verilen cevaplar arasında % 70'lik bir orana denk geldiği görülmektedir. Bu sonuca göre buluşçuların teknik açıdan yeniliği takip ettikleri ve bu durum teknoloji hazırlık seviyesinde buluşların iyi durumda olmalarını sağlamaktadır.



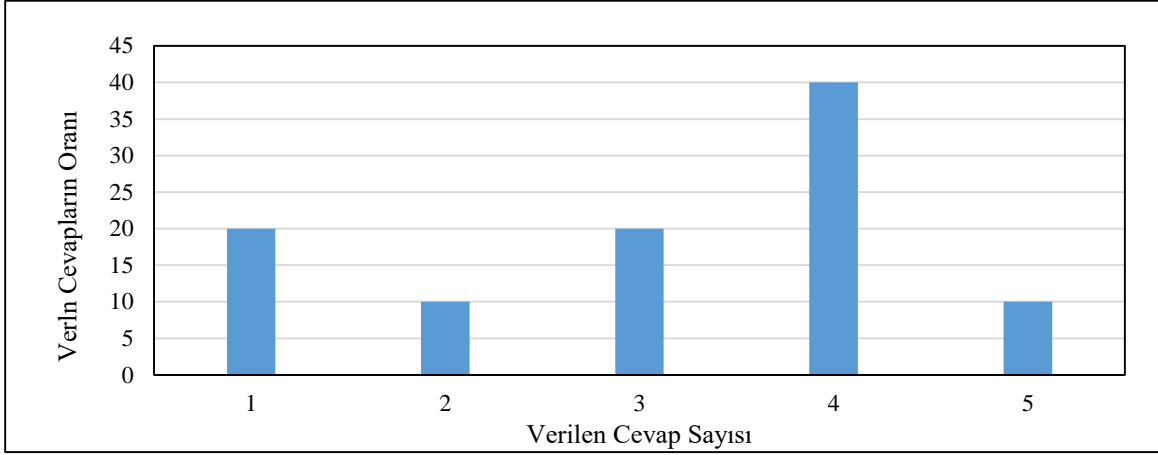
Şekil 6. Rakiplere ait patentler ve trend teknolojilerle ilgili bilgi bulmak için ne sıklıkla patent veri tabanlarına bakıyorsunuz? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı.

Patentiniz ne ölçüde benzersiz, bağımsız ve de az bilgi yayılımına sahip? Benzersiz ve bağımsız olan patentlerin ticarileşmesi zor ancak katma değeri yüksektir. Var olan bir bilgiye ek olarak yapılan patentli ürünlerin ise ticarileşmesi daha kolay olur. Bu soruya % 60 oranında var olan bilgiye yenilik şeklinde, % 40 oranında yeni bir alanla ilgili olduğu cevabı verilmiştir. (Şekil 7) Bu durumda buluşun ticarileşmesinin daha kolay olması beklenir. Ancak ticarileşmenin gerçekleşmemesi yine piyasa konusunda buluşçuların yeterli hazırlık yapmadığının bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.



Şekil 7. Patentiniz ne ölçüde benzersiz, bağımsız ve de az bilgi yayılımına sahip? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı

Katkıda bulunduğunuz buluşların korunması ne kadar etkili oldu? Bu soruda patentlerle ilgili mevcut hukuki yapının ve yürürlükte olan Patent Kanunu'nun buluşçular açısından nasıl değerlendirildiği öğrenilmeye çalışılmıştır. Patent hukuki olarak korunması buluşçulara güven vermektedir. Buluşunun korunduğu düşünen buluşçu daha rahat çalışmakta ve daha verimli sonuçlar almaktadır (Hilarius, R., 2013). Buluşçular açısından mevcut Patent Kanunu'nun piyasa koşulları için yeterli olup olmadığı değerlendirilmiştir. Bu soruya % 10 oranında "az etkili", % 10 oranında ise "yeterli değil" cevabı verilmiştir (Şekil 8). Geriye kalan % 80 oranında ise hukuki olarak yeterli bir koruma sağlandığı görüşü ileri sürülmüştür. Bu durumda buluşçuların cevapları değerlendirildiğinde hukuki olarak patentle ilgili çalışmaların yeterli görüldüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.



Şekil 8. Katkıda bulunduğunuz buluşların korunması ne kadar etkili oldu? Sorusuna Verilen Cevapların Grafik Dağılımı

Patentli olan bir ürünün değer üretebilmesi için ideal olarak TRL ve BRL seviyesinin 6'ya ulaşması beklenir. (IPACTIVE, 2019) TRL 6 seviyesinde araştırma sonucu elde edilen patent için geliştirilen ilkörneğin hedeflenen ortamda saha testi yapılır. Yapılan bu saha testi sonucunda bazı veriler elde edilir. Elde edilen bu verilerin değerlendirmesinde tutarlı ve güvenilir sonuçlar elde edilir. Patentle ilgili piyasada elde edilecek ticari faaliyetlerle ilgili düşünülen olası ticari beklentiler ile elde edilen sonuçlar arasında bir performans ölçümü yapılır. BRL 6 seviyesinde elde edilen ürün veya yöntemle ilgili izlenecek patent stratejisi ile ilgili çalışmalar yapılır. Patent stratejileri ilgili yapılan çalışma sonucunda hangi stratejinin uygun olduğuna karar verilir. Belirlenen bu strateji neticesinde elde edilecek gelir için bir tahmin yapılır. Bu seviyede sadece patent stratejileri belirlenmez aynı zamanda hedeflenen pazarda ürünün fiyat politikaları da belirlenir. Bu seviyede ürünün maliyetinin ne kadar olduğu ve elde edilecek gelir modelinin belirlenmesi için de çalışmalar yapılır. Burada dikkati çeken durum hem TRL 6 seviyesinde hem de BRL 6 seviyesinde ürün artık pazara girme hazır durumdadır. Bu nedenle ürünün değer üretebilmesi için seviye 6 ideal olarak belirlenmiştir. Fırat Üniversitesi'nin sahip olduğu patentler ile ilgili yapılan anketlere verilen cevaplar sonucu elde edilen Patent Olgunluğu verileri BRL ve TRL kapsamında değerlendirildiğinde patentlerin TRL seviyelerinin yüksek ancak BRL seviyelerinin çok düşük olduğu belirlenmiştir. Patentlerin teknolojik olarak akademik yönü güçlü olmasına karşın pazar ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

4. Sonuç ve Öneriler

Patent korumasını güçlendirmek için patenti korumanın içerdiği riskleri anlamak gereklidir. Bu, teknoloji geliştirmeyi ilerletirken gerekli değişikliklerin yapılmasına ve bir patent hakkının güvence altına alınmasına yardımcı olacaktır.

Patentle ilgili yapılacak incelemede, teknolojinin içinde yer alan patentlerin tanımlanmasına ve sınıflandırılmasına yardımcı olur. Yönetim olarak öncelikle yürütülen projeden geliştirilecek patent ve patentten elde edilecek potansiyel ticari değeri belirlemek önemlidir. Proje sonucu bir patent elde edilecek bir buluş yapılacaksa bunu ticari değeri ve karşılaşılabilecek risklerin değerlendirilmesinin yapılması gerekir.

Fırat Üniversitesi'nin sahip olduğu patentler ile ilgili yapılan anketler sonucu edinilen Patent Olgunluğu verileri BRL ve TRL kapsamında değerlendirildiğinde patentlerin TRL seviyelerinin yüksek ancak BRL seviyelerinin çok düşük olduğu belirlenmiştir. Patentlerin teknolojik olarak akademik yönü güçlü olmasına karşın pazar ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı anlaşılmıştır. Araştırmacıların ve yöneticilerin Ar-Ge çalışmalarının yanı sıra pazar konusuna da önem vermeleri gerekmektedir. Bu nedenle buluşçuların veya buluş yapmak isteyenlerin Ar-Ge çalışmalarına başlamadan önce veya çalışma sırasında pazarla ilgili bilgilendirilmeleri gerekmektedir (Orçun, 2021). Bilgilendirme çalışmaları için üniversiteler bünyesinde faaliyet gösteren Teknoloji Transfer Ofislerine ve Teknoparklara görev düşmektedir. Patent ticarileşmesi sonucu elde edilecek teşviklerin buluşçulara anlatılması daha olumlu sonuçlar alınmasına etki edecektir (Taçgın, 2020). Bazen araştırmalar sonucu alınan patentin piyasada bir karşılığı o zaman için bulunmadığından ticarileşme konusunda zorluklar yaşanabilmektedir (Üniversite Patentleri Analiz Raporu, 2021). Teknoloji Transfer Ofisleri ve Teknoparklar pazar/sanayi ile sürekli iletişim halinde olup piyasanın ihtiyacı olan veya kabul edilebilir ihtiyaçların belirleyerek Ar-Ge çalışmalarının bu yönde ilerlemesi konusunda yol gösterici haritalar oluşturabilirler.

Kaynaklar

- Archibugi (1992). Patenting as an Indicator of Technological Innovation: A Review, *Science and Public Policy*. Volume 19, Issue 6, 357-368.
- Baudry, M., Dumont, B. (2016). Market Maturity, Patent Renewals and The Pace of Innovation: The Case of Wind Power In Germany. *Journal Of Innovation Economics&Management*, 2016(2) n 20, 131-150.
- Dipal, IPACTIVE (2019). Technology Readiness and IP Protection, 2019, <https://ipactive.com.au/how-ready-are-you/> (Erişim 27.06.2022).
- Fabrizio, KR. (2006). Absorptive Capacity and Innovation: Evidence from Pharmaceutical and Biotechnology Firms. *Working Paper*.
- Güneş, S., Togay, A., Güneş, Ç. (2015). Kalkınma ve Katma Değer Kapsamında Ürün Tasarımı. *Standart*, 2015 Aralık, 97-112.
- Henderson, R., Jaffe, B.A. (1995). Trajtenberg, M., Universities As A Source Commercial Technology: A Detailed A Analysis Of University Patenting 1965-1988. *Working Paper* No: 5068.
- Hilarius, R. (2013). Measuring Performance as a Dependent Variable of Patent Management Maturity, *Universiteit Twente*, 15 July 2013, 1-12
- IPACTIVE (2019). Technology Readiness And IP Protection. <https://ipactive.com.au/technology-readiness-and-ip-protection> (Erişim 27.06.2022).
- Mhali Heder (2017). From NASA To EU: The Evolution Of The TRL Scale In Public Sector Innovation. *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, Vol: 22(2), 1-23.
- Moehrle, G.M. Walter, L., Wustamans, M., (2017). Designing the 7D Patent Management Maturity Model-ACapability Based Approach. *World Patent Information*, 50, 27-33.
- Lerwill, D. (2021). *Measure Maturity and Move The Business Readiness Levels: Solution Rediness Level. Poland*.
- Nijmanting, D. (2015). Using The Patent Management Maturity Model To Assess The Performance Of Strategic Patent Management Of Large Patent Intensive Companies: a Pilot Study, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University Of Twente, School Of Management And Governance Master Business Administration.
- Orçun, C.B. (2021). Patent Süreçleri Yükseköğretim Kurumlarında Gerçekleştirilen Buluşlar. *Online Eğitim Semineri* (Erişim 27.06.2022).
- Raghu, S. (2017). Technology Development Stages and Market Readiness. *WIPO EIE Project National Workshop 1*.
- Savunma Sanayi İçin Teknoloji Hazırlık Seviyesi Kılavuzu* (2015). Savunma Sanayi Müsteşarlığı Ar-Ge ve Teknoloji Yönetimi Daire Başkanlığı Teknoloji Yönetimi Grup Müdürlüğü.
- Taçgın, Z. (2020). Patent Sahibi Akademisyenlerin Patentleme Sürecine İlişkin Görüşlerini Yansıtan Nitel Bir Çalışma. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 06 (01), 75-88.
- Üniversite Patentleri Analiz Raporu* (2021). ÜSİMP ve Patent effect İşbirliği.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 05.09.2022 tarih 10459 sayılı 2022/19 ve 16 nolu kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



ASYA'NIN YÜKSELİŞİ TEZİ

Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu

The Rise Of Asian Thesis

A Prediction of the Future Based on Changes in Centennial Balances and Parameters in the Global Conjuncture

İhsan KURTBAŞ¹

¹Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ardahan, ihsankurtbas@ardahan.edu.tr, orcid.org/0000-0000-0000-0000

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
12.12.2022
Kabul/Accepted:
06.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1217807

Anahtar Kelimeler

Asya-Doğu, Avrupa-Batı,
Çin-ABD, Asya'nın
Yükselişi, Asya Çağı

ÖZ

On dokuzuncu yüzyıl İngiliz Yüzyılı, yirminci yüzyıl Amerikan Yüzyılı olarak değerlendirilirken yaşadığımız 21. yüzyıl ise Çin Yüzyılı, Asya Yüzyılı, Pasifik Yüzyılı, Pasifik Çağı, Asya Pasifik Yüzyılı gibi isimlerle anılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş Dönemi'yle tesis edilen ABD ve SSCB egemenliğindeki iki kutuplu dünya düzeni; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yerini ABD önderliğinde tek kutuplu dünya düzenine bırakmıştır. Bununla birlikte 2000'li yılların başından beri ekonomik, ticari ve siyasi açılardan dünyadaki güç dengeleri Asya lehine değişmekte; "Asya'nın yükselişi" şeklinde ifade bulan güçlü bir argüman, geniş çevreler tarafından dile getirilmektedir.

Küresel ölçekte değişim ve dönüşüme işaret eden Asya merkezli bu makro gelişmeler, yüzlerce yıl süren ve emperyalizm, hegemonya ve sömürgecilikle özdeşleşen Batı egemenliğinin sonra ermesi veya daha ılımlı yaklaşımla Batının yeni güç dengeleriyle frenlenmesi anlamına gelmektedir. Bu argüman ışığında, bu çalışmada ülkelerin GSYH oranları, küresel ithalat ihracat miktarları, askerî güçleri, savunma harcamaları, nüfus oranları gibi parametreler ve kesişen tematik mevzular ışığında, Asya ve Batı merkezli iki kutbun mevcut ve gelecekteki durumlarının karşılaştırmalı analizi yapılarak; gelecek projeksiyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler, olağanüstü gelişmeler olmadığı sürece, başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere, kıta devletlerinin büyük çoğunluğunu kast eden Asya'nın yükselişi tezinin gerçekleşmekte olan bir teori olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

While the nineteenth century is known as the English Century and the twentieth century as the American Century, the 21st century we live in is called the Chinese Century, the Asian Century, the Pacific Century, the Pacific Age, and the Asia Pacific Century. The bipolar world order under the domination of the USA and the USSR, which was established with the Cold War Era after the Second World War; With the collapse of the Soviet Union, it was replaced by a unipolar world order under the leadership of the USA. However, since the beginning of the 2000s, the balance of power in the world in economic, commercial and political terms has been changing in favor of Asia; A strong argument expressed as "the rise of Asia" has been voiced by wide circles.

These Asian-centered macro developments, which point to a change and transformation on a global scale, mean the end of Western domination, which lasted for hundreds of years and identified with imperialism, hegemony and colonialism, or, with a more moderate approach, curbing the West with new balances of power. In the light of this argument, this study aims to present a future projection about and a comparative analysis of the current and future situations of the two poles centered in Asia and the West, in the light of parameters such as countries' GDP ratios, global import and export amounts, military power and defense expenditures, population ratios, and cross-cutting thematic issues. The data obtained show that the thesis of the rise of Asia, which refers to the majority of the continental states, especially the People's Republic of China, is an emerging theory unless there are extraordinary developments.

Keywords

Asia-East, Europa-West,
China-USA, Rise of Asia,
Asian Age

Atıf/Citation: Kurtbaş, İ. (2023). Asya'nın Yükselişi Tezi: Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1 (313-330).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İhsan KURTBAŞ, ihsankurtbas@ardahan.edu.tr

1. Giriş

Geçen yüzyıl, güçler dengesinin sürekli yeniden inşa edildiği bir kutuplaşmalar yüzyılı olup tarihin hiçbir döneminde dünya devletleri bu denli girift bloklaşmalara dayalı bir uluslararası ilişkiler düzeni tesis etmemiştir. Uluslararası ilişkiler teorileri bağlamında “realist” yaklaşımın çoklu parametreleriyle açıklanabilecek güçler dengesinin kendine özgü, pragmatik bir mantığı olduğu bir gerçektir. Jeostratejik kodlarını tarihten almakla birlikte popüleritesi bilhassa son dönemlerde artan dikotomik kutuplaşmalardan biri de, Doğu-Batı¹ diye de ifade edilen, Asya-Avrupa merkezli kutuplaşmadır. Bu bağlamda Asya-Avrupa kavramsallaştırması ve ayrımı, yerküredeki coğrafi bölümleri belirtmek için kullanılan bir ayrım olsa da dünya sistemi ve güç dengelerini anlamamıza yarayan; çeşitli veçheleriyle tarihsel/ideolojik kökleri çok derinlerde olan psiko-politik bir ayrımdır.

Asya-Avrupa kutupsallığı; kökleri çok eskilere gitmekle birlikte, 1648 Westphalia Barışı’ndan sonra ulus devlet bağlamında şekillenmeye başlayan yeni dünya sisteminin bir tezahürü olarak tek, iki veya çok kutupluluğun somut bir tezahürüdür. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı ile Sovyetler Birliği’nin dağılması arasındaki Soğuk Savaş Dönemi iki kutuplu dünya düzeninin; Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki süreç ise Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) egemenliğinde tek kutuplu dünya sisteminin en karakteristik örneklerinden biri olmuştur. ABD’nin (sonradan dâhil olsa da) öncüsü olduğu Batı dünya sistemi, nüvesinde Coğrafi Keşifler, Reform ile Rönesans hareketleri ve Sanayi Devrimi gibi meta olayların olduğu büyük gelişmeler sayesinde küresel sistemin başat gücüne dönüşmüştür. Ancak şunu ifade etmek gerekir: Tarihsel ve sosyolojik kodlarından beslense de bütün küresel güç odaklarının oluşumunda bu büyük gelişmelerin rolü ve önemi yadsınamaz. Bu minvalde ortaya konulan yaklaşımlarda kimi bakış açıları tek kutuplu dünya sisteminin küresel huzur, adalet ve barış için elzem olduğuna işaret ederken; kimi bakış yaklaşımları ise İngiliz ve Amerikan yüzyıllarında tek kutuplu dünyanın emperyalizm, sömürgecilik ve hegemonyanın kısılcacında tarifi mümkün olmayan acılara gark edildiğini savunmaktadır.

Bu tartışmaların yedeğinde 21. yüzyılın başından itibaren ticari, ekonomik ve siyasi açılardan küresel güç dengelerinin, Asya’nın lehine dönüştüğü yönünde güçlü bir tez ortaya atılmıştır. *Asya’nın Yükselişi* tezi, argüman olarak 1980’li yıllardan sonra özellikle ekonomik ve ticari açılardan Çin başta olmak üzere kıta devletlerinin son yirmi yıl boyunca şahlandığını ve son kertede Asya’nın Batı’ya meydan okuyan alternatif bir güç merkezi haline geldiğini iddia etmektedir. Bununla beraber Asya’nın yükselişi, Japonya ile başlamakla birlikte, asıl dönüşüm 1970’li yılların sonunda hızla liberalleşmeye başlayan Çin’e, eş zamanlı olarak Hindistan ve Endonezya’nın katılmasıyla ivme kazanmıştır. Asya’nın Kaplanları olarak ifade edilen Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan’ın 1990’lı yılların başından itibaren söz konusu denkleme eklenmesiyle birlikte Asya kıtası küresel ekonominin itici gücü hâline gelmiştir. Bu duruma son dönemlerde OECD ekonomilerinin büyüme hızındaki yavaşlama ve Batı’nın dünya GSYH’sine yaptığı katkının düşüşe geçmiş olması eşlik etmektedir. Bu süreçte 2008 Küresel Finansal Krizi’nden sonra 1999 yılının sonunda başlayan ve tüm dünyada küresel bir pandemiye dönüşen salgın krizinde, başta Çin olmak üzere, kıta devletlerinin büyük çoğunluğunun ortaya koyduğu başarı, *Asya’nın Yükselişi* argümanının güçlü dayanaklarından olmuştur.

Asya’nın Yükselişi tezi, büyük oranda, çoğunluğu bilimsel ve objektif verilere dayalı olan bilgi, analiz, simülasyon ve öngörüler dâhilinde yapılan ülke okumalarına dayanmaktadır. Ülke okumalarına bakıldığında piyasa ve ticaret hacmi, gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) oranları, nüfus, askerî güç ve yatırımlar gibi parametrelerin ulusal gücün kilit noktaları olduğu görülmektedir. Bu parametreler, ülkelerin kısa, orta ve uzun vadede gidişatlarını göstererek küresel dünyada geldikleri noktayı belirtmesi ve geleceklere projeksiyon tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, odağında Avrupa-Asya kıtaları ve Çin-ABD devletleri olmak üzere küresel ve ulusal güç parametreleri okunarak bir gelecek projeksiyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu tarz okumalar, her ne kadar kritik parametrelere ilişkin birtakım bilimsel tespitlere ve somut verilere dayanıyor olsa da Brexit, dünyada popülizmin yükselişi, nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların kullanılma olasılığı gibi çok sayıda marjinal gelişmenin olasılığı göz önünde bulundurulduğunda gidişatın değişebileceği, şartların dönüşebileceği ve sürprizleri de içerebilecek şekilde yeni yükselen birtakım güç merkezlerinin ortaya çıkabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Dünya Ekonomi Forumu tarafından hazırlanan *2021 Küresel Risk Raporu*’na göre yakın, orta ve uzun vadelere yerküreyi birtakım riskler ve tehditler beklemektedir. Raporu göre önümüzdeki iki yıl içinde büyük olasılıklı riskler arasında bulaşıcı hastalıklar, istihdam ve geçim sıkıntısı, gençlere dair hayal kırıklıkları, dijital eşitsizlikler, ekonomik durgunluk, insan kaynaklı çevresel hasarlar, sosyal uyum erozyonu gibi meseleler yer almaktadır. Emtia şokları, fiyat istikrarsızlıkları, varlık balonu patlaması, borç krizleri, devletler arası çatışmalar, siber güvenlik tehditleri, doğal kaynakların siyasallaşması ile jeopolitik riskler 3-5 yıllık süre zarfında karşılaşılabilecek sorunlar

¹ Kishore Mahbubani; *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East* (Mahbubani, 2008) adlı kitabında Batı’yı Amerika, Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda ve Avrupa Birliği’ni içerecek şekilde tanımlar. Doğu’yu ise Hindistan, Çin, Japonya, İslam dünyası ve ASEAN’ı içerecek şekilde kullanır. Bu çalışmada Batı ve Doğu kavramsallaştırmaları, Mahbubani’nin Batı ve Doğu hinterlandı ile örtüşmekte ve bu bağlamda kullanılmaktadır.

olarak öne çıkmaktadır. 5-10 yıllık dönemde ise biyolojik çeşitlilik kaybı, doğal kaynak krizleri, çevresel riskler, kitle imha silahlarının kullanılma riski, teknolojinin olumsuz etkileri, devletlerin ve çok taraflı kurumların çözülme ve çöküş riski vardır (World Economic Forum, 2021). Bu çalışmada makalenin meramı olan ve başına döndüğü temel argümanı, küresel dünyayı tehdit eden büyük ölçekli felaketler olması olasılığı göz önünde bulundurulmadan “doğrusal” bir gerçeklik projeksiyonuyla ortaya konulmaktadır.

Bununla beraber *Asya'nın Yükselişi* tezi, her ne kadar küresel ölçekte gerçekleşmek üzere olan güçlü bir argüman olarak nitelendirilse de bazı stratejistler, başta Çin olmak üzere kıta devletlerinin karşı karşıya olduğu, sosyal ve politik sorunları öne sürerek bu tezi ya “koşullu” olarak kabul etmekte olan ya da gerçekleşmesi mümkün olmayan bir mit olarak görmekteledir. Neticede Asya'nın yükselişinin önünde bazı hız tümsekleri olmakla birlikte piyasa varsayımlarına yönelik birtakım simülasyonlar, Batı'nın düşüşe geçtiği ve *Asya'nın Yükselişi* tezinin gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir. Ayrıca teze mesafeli duranların bir kısmı da Çin ekonomisinin hızlı büyümenin itici güçlerini tükettiğini ve 2010'dan bu yana büyüme trendini yitirerek ‘Orta Gelir Tuzağı’na ulaştığını; ayrıca Batı'nın başat bir güç olarak elindeki egemenliği barışçıl bir şekilde Çin başta olmak üzere başka bir rakiple paylaşmayacağını, Graham Allison'un tabiriyle sürecin Tukidides tuzağına ve onun çarpan etkilerine yol açacağını iddia etmekteledir.

Bu kapsamda çalışma iki bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde*, küresel konjonktürde ‘*Asya'nın Yükselişi*’ tezine zemin teşkil eden süreç ve dinamikleri el aldım ve bu bağlamda literatür değerlendirmesi yaptım. *İkinci bölüm ise* altı kısımdan müteşekkil olup bu bölümün odağında ABD-Çin, Avrupa-Asya dikotomik mücadelesinin yer aldığı küresel rekabete yönelik çeşitli parametreleri inceledim. Bu çerçevede ulus ve kıta bazında ülkelerin mevcut durumları ile bilhassa 2030, 2050 ve 2100 yıllarına dair a) GSYH oranları, b) toplumsal tabaka oluşumları, c) ithalat-ihracat hacimleri, d) enerji, ham madde ve doğal kaynak rezervleri, e) nüfus yapıları, f) teknoloji ve askerî güç kapasiteleri gibi unsurları analiz ederek, bir küresel gelecek projeksiyonu ortaya koymaya çalıştım.

2. Asya'nın Yükselişi: Mitsel Bir Destan mı, Gerçekçi Bir Teori mi?

“Uzun bir durağanlık döneminden sonra Asya, dünya işlerinde yeniden önem kazandı.”

(P. Cevahirlal Nehru)²

Dünya kara alanının %30'unu içine alan Asya kıtası, yaklaşık 4,7 milyar kişiyle dünya nüfusunun %60'ını oluşturmaktadır. Dünyada karaların üçte birini teşkil eden ve yüz ölçümü itibarıyla Avrupa'ninkinden dört kat daha büyük olan Asya kıtası tartışmalı olsa da 49 bağımsız devletten müteşekkildir. Asya kıtası *kuzeyden*, Kuzey Buz Denizi; *güneyden* Hint Okyanusu; *doğudan* Büyük Okyanus; *batıdan ise* kuzeyden-güneye Ural Dağları, Emba Nehri, Hazar Denizi, Kura ve Ryon ırmakları, (Karadeniz, Marmara, Ege Denizi, Akdeniz), Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz ile çevrilidir.

Ekonomik ve ticari açıdan hızla gelişen Asya toplumları süratle kentleşmektedir. “1960’lı yıllarda şehirlerde 200 milyondan az Asyalı yaşarken bugün bu rakam 1,5 milyar kişidir. Dünyanın en yoğun nüfuslu yeri olan Asya’da milikare başına Güney Kore’de 1,303, Hindistan’da 993, Japonya’da 870, Filipinler’de 866, Endonezya’da 391 ve Çin’de 367 kişi düşmektedir (Shambaugh, 2022, s. 7).

Asya'nın en azından 1960'dan bu yanda; ama özellikle 2000’li yılların başından beri yükselişe geçtiği yönünde yaygın olarak kabul gören bir önerme olduğunu belirten Wallerstein, 1800 ile 1950 yılları arasındaki kısa dönem dışında Asya'nın (hatta tek başına Çin'in), dünya ekonomik faaliyetlerinin her daim merkezinde olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamdaki analizlere göre son zamanlarındaki yükseliş, tarihsel olana bir geri- dönüştür. Bu konudaki görüşlerden bir kısmına göre ise Çin ve Asya'nın şimdiki yükselişi, Batı’da meydana gelen modernleşmeden farklı olarak son beş yüz yıldaki tedricî yükselişin bir sonucudur. Asya’da bir yükseliş olduğu aşikâr olsa da benzeri bir yükselişin Güney Amerika’da da söz konusu olduğunu ifade eden Wallerstein’a göre dünya ekonomisi, yeniden Kuzeydoğu Asya’ya (Çin, Japonya ve Kore) yönelmekte olup bu durum, son dört yüz yıldır kapitalist dünya ekonomisinin işleyiş tarzının doğal bir sonucudur (Wallerstein, 2011).

Benzer şekilde Gunder Frank, 15 ve 19. yüzyıllar arasındaki dönemi ele alarak yazdığı “*Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*” başlıklı çalışmasında, küresel sistemin Batı menşeli olmadığını, esasında kaynağının çok daha eskilere dayandığını vurgulayarak Avrupa merkezci bir perspektiften hareketle ortaya konulan Batı'nın üstünlüğü tezine karşı; Çin merkezli Asya'nın üstünlüğü tezini savunmuştur. Ona göre, esasında Batı'nın 18. yüzyılda tesis ettiği egemen ve başat yapı geçici olup on dokuzuncu yüzyıla kadar dünya sisteminin odağında yer alan Çin merkezli Doğu, Batı'nın gücünü kaybetmesiyle eski konumunu yeniden kazanacaktır (Frank, 2010).

Asya'nın Yükselişi tezinin baş savunucularından bir başkası da Kishore Mahbubani'dir. Mahbubani (*The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*), Asya'nın yükselişinin gerilimlere ve

² P. Cevahirlal Nehru, Çağdaş Hindistan'ın kurucusu, Bloksuzlar (Bağlantısızlar) Hareketi'nin önderi ve Hindistan Ulusal Kongre Partisinin başkanıdır. “Asya Yeniden Kendine Geliyor” başlığıyla yayımlanan bir konuşma metninden alınan bu sözler, Nehru'nun, 23 Mart-2 Nisan 1947 tarihleri arasında Hindistan'ın başkenti Delhi’de toplanan Asya İlişkileri Konferansı’nda yaptığı açılış konuşmasından alınmıştır (Nehru, 2022).

çatışmalara yol açabileceği ancak buna rağmen sürecin barışçıl olacağı yönünde iyimser bir tutum ortaya koymaktadır. Ona göre Çin ve Hindistan dâhil Asya'nın yükselişi, esasında Batı menşeli olan şu yedi değerle yedeğinde gelişmiştir: Barış kültürü, eğitim, serbest piyasa, bilim ve teknolojiye ustalık, meritokrasi, pragmatizm ve hukukun üstünlüğüdür. Bu değerler gücün ve zenginliğin Asya ülkeleri lehine yeniden dağılmasına sebep olarak dünya tarihindeki Batı üstünlüğünü sona erdirmiştir. Bununla beraber Batı kendisine ait olduğunu iddia ettiği bu değerlere sadık kalamadığı gibi dünyanın diğer bölgelerindeki yükselen ülkelerle gücü paylaşma noktasında isteksizdir. Korumacı ve antidemokratik davranan Batı, dünya ölçeğindeki yeni gelişmeleri takdir edemeyecek kadar güç istenci içindedir (Mahbubani, 2008; Bajpai, 2012).

Asya'nın Yükselişi tezine teorik katkılar sunan bir başka teorisyen ise Parag Khanna'dır. Khanna, Mahbubani ile görüşleri arasında farklılık olsa da şu konuda aynı fikirdedir: *Amerika geriliyor, Çin yükseliyor*. İki bakış açısını karşılaştırmak gerekirse Mahbubani, Batı'nın düşüşte ve Asya'nın yükselişte olduğu şeklindeki bir Batı'ya meydan okuyan Doğu anlatısını benimserken Khanna, ABD'nin Çin ve AB ile birlikte ortaya çıkan küresel düzenin zirvesinde olduğu Birinci Dünya'ya³ karşı İkinci Dünya perspektifini benimsemektedir (Bajpai, 2012, s. 18). *Asya'nın Yükselişi* tezini; destekleyenler, reddedenler ve koşullu yaklaşanlar bağlamında üç kategoride ele alıp değerlendirmek mümkündür:

Bunlardan birincisi, *Asya'nın Yükselişi* argümanını güçlü ve gerçekleşmesi kaçınılmaz bir teori olarak gören baskın yaklaşımdır. Bu yaklaşım hali hazırdaki GSYH, askerî harcamalar, ticaret hacmi ile enerji arzı ve nitelikli insan gücü gibi birtakım parametrelerden hareketle, dünyanın ekonomik ve ticari açıdan güç merkezinin, Batı'dan Asya'ya kaymaya başladığını belirtmektedir.

İkincisi *Asya'nın Yükselişi* tezine çeşitli nedenlerle karşı çıkanlardır. Bu şekilde düşünenlerin gerekçelerini beş madde altında toplamak mümkündür.

a- ABD başta olmak üzere Batı, her ne kadar kendini, hoşgörü, adalet, eşitlik ve özgürlük gibi değerlerin menşei olarak görse de başka bir merkezle gücü paylaşma erdemine sahip değildir. *Asya'nın Yükselişi* tezine karşı çıkanların başka bir kısmına göre: "Çin'in son 10-15 yılda ortaya koymuş olduğu yüksek ve hızlı büyüme, benzeri bütün işleyiş tarzında olduğu gibi, sürdürülebilir bir durum değildir" (Wallerstein, 2011). Zira bu şekilde düşünenlere göre, büyümenin ilk itici güçlerini tüketen Çin'in, 2010 yılından sonra ekonomideki büyüme önemli ölçüde zayıflamış ve Orta Gelir Tuzağı'na yakalanmıştır.

b- Ekonomik ve sosyal açıdan her ne kadar güçlü bir ivme yakalamış olsa da; Asya kıtasında otoriter yönetim tarzları, artan nüfusla birlikte büyüyen işsizlik sorunu, yoksulluk, gıda güvensizliği gibi meselelerden kaynaklı olarak *Asya'nın Yükselişi* tezini tahkim edip güçlü kılan faktörleri, bir başarı olarak görmek mümkün değildir. Bu konuda Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern 2009 yılına Bill & Melinda Gates Vakfının ev sahipliğinde yapılan bir etkinlikteki konuşmasında ülkelerin başarıyı ekonomik büyüme ve GSYH ile ölçme eğilimlerini eleştirerek "*Kötüleşen sosyal sonuçların eşlik ettiği ekonomik büyüme başarı değildir.*" demiştir (McCarthy, 2009). Nitekim "kıta devletlerinde son yıllarda etkileyici büyüme oranlarına rağmen, dünyanın en yoksul insanların üçte ikisi Asya'da yaşamaktadır" (Bajpai, 2012). Bu yaklaşıma göre Çin başta olmak üzere, Asya kıta devletlerini başat ve egemen aktör olarak gösteren okumalar, sosyal ve siyasal sorunları yadsıdığından dolayı eksik ve yetersizdir. Nitekim Çin'in, GSYH oranı yüksek olmakla birlikte, gelir adaleti Gini katsayısını gösteren İnsani Gelişim Endeksi performansı oldukça düşüktür.

c- Bölge ülkeleri Budizm, Kofüçyüçülük, Hinduizm ve İslam'ın aracılık ettiği dini ve kültürel temellerde farklılıklar barındırmaktadır. Bununla birlikte uyuşturucu kaçakçılığı, aşırılıkçılık, insan hakları ihlalleri, dinî köktencilik, korsanlık, ayrımcılık ve terörizm gibi sorunlar devletlerin küresel ilişkilerde daha büyük roller oynama potansiyellerini baltalamaktadır (Bajpai, 2012).

d- Kıta devletleri arasında yaşanan sınır çekişmeleri oldukça önemli bir sorundur. Özellikle Çin-Hindistan başta olmak üzere Tayvan, Japonya ve Güney Kore ile Çin arasında yaşanan sınır anlaşmazlıkları, kıta devletlerinin bir insicam ve yeknesaklık içinde hareket engellemektedir. Bu sorunla bağlantılı olarak "kıtanın önde gelen bazı ülkeleri, ABD'nin askerî ve siyasi varlığını, bölgesel ve küresel istikrarın garantörü olarak görmektedir. Bu bağlamda Asya'nın kolektif bir varlık olarak yükselişini baltalayan üç faktör vardır: yerel ekonomik ve politik iç sorunlar, ikili anlaşmazlıklar ve stratejik rekabet." (Bajpai, 2012)

e- Uluslararası ilişkiler alanında 'sert güç', askerî ve parasal güç gibi maddi güç unsurlarını ifade ederken; 'yumuşak güç' maddi kaynaklar veya kuvvet kullanımına gitmeksizin, daha ziyade kültürel araçlarla muhataplarını cezbedip ikna ederek onlara bir şeyler yaptırabilme kabiliyetine işaret etmektedir. Çin, uluslararası ilişkiler bağlamında etrafına güven vererek özellikle komşuluk ilişkilerini makul bir seviyede tutmak, ekonomik ve ticari açılardan geniş pazarlara kolaylıkla girebilmek gibi hedeflerle yumuşak gücünü etkin bir şekilde kullanmaktadır.

³ Khanna, küresel düzenin üç farklı dünyadan oluştuğu şeklinde bir bakış açısına sahiptir. Birinci Dünya; Çin, AB ve ABD'den oluşmaktadır. Üçüncü Dünya (Küresel Güney), dünyanın en az gelişmiş kırk sekiz ülkesinden oluşan kesimdir. İkinci Dünya ise dünyanın geri kalan ülkelerinden oluşmaktadır (Bajpai, 2012, s. 18).

Bununla birlikte Çin, daha geniş ölçekte uluslararası sistemi yönetmek için sorumluluk almaya istekli gözükmemektedir. Çin'in içinde yer almadığı bir Asya'nın ise Batı'ya meydan okuyabilmesi mümkün değildir.

Üçüncüsü ise *Asya'nın Yükselişi* tezini koşullu bir şekilde öngören ve bu hâliyle orta yolu benimseyen yaklaşımdır. Son kategorideki argümanlar, vurgunun yükseliş üzerinde mi, yoksa yükselişin koşulları üzerinde mi yapıldığına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu makale, ilerlemenin çeşitli dinamikleri ve temel parametrelerini baz alarak daha çok üçüncü yolda yükselişin koşullarına bağlı olarak şekilleneceğini öngören çizgide yer almaktadır. Nitekim herhangi bir ülkenin küresel bir güç hâline gelmesi hususunun, bütün konjonktürel gelişmelerin ötesinde bu ülkenin, başat ve egemen güç olmasıyla hasil olacak sorumlulukları üstlenme yeteneği ve istenci gibi faktörlere de bağlı olduğu aşikârdır.

Asya kıtası ile özdeşleşen ve *Asya'nın Yükselişi* tezinin temel dayanaklarından birini oluşturan Çin Devleti ve kamuoyunun, dışarıdan yöneltilen yüklemelere yönelik nasıl bir tutum izlediği hususu da oldukça büyük önem taşımaktadır. *Asya'nın Yükselişi* söylemi doğrultusunda ortaya konulan resmî konuşmalar, raporlar, medya analizleri Çin'de bir memnuniyet ve güven ortamı tesis etmekle birlikte; Komünist Partinin yetkinliğini ve politikalarının doğruluğunu da ortaya koyan başarı öyküleri olarak görülmektedir. Ancak Çin devleti hem Çin'in yükselişi hem de Çin'in yaklaşan çöküşü yönündeki her iki karşı ve zıt argümana karşı temkinli ve mesafeli bir duruş sergilemektedir. Çinli siyasi analistler arasındaki genel fikir birliği ise Asya'da Çin gibi büyük bir stratejik rakibin yükselmesine ABD'nin izin vermeyeceği ve/veya Çin'in yükselişini sınırlandıracağı yönündedir. Bu şekilde düşünenler, Çin'in Orta Doğu ve Türkistan'dan gelen petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerji arzına artan bağımlılığının, Çin'i ABD etkisine karşı savunmasız bıraktığından endişe duymaktadırlar. Bununla beraber Çin'de ana akım düşünce, Çin'in yükselişi tezine daha iyimser yaklaşmaktadır. Bu şekilde düşünenler içinde bir kesim, özellikle Çin'in yerel reform ve dengeli kalkınmayı gözettiği takdirde uluslararası itibarının daha da artacağına vurgu yapmaktadır (Jisi, 2004). Bu noktada *Asya'nın Yükselişi* tezi, uluslararası alanda ana akım stratejistler, siyaset ve sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilmekte olan bir süreç olarak nitelendirilmektedir.

3. Asya Versus Avrupa: Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu

Gayrisafi yurt içi hasıla, orta sınıf ve orta sınıfın niteliği, ithalat-ihracat oranları, nüfus, askerî güç gibi unsurlar ulusal gücün en önemli bileşenleridir. Çalışmanın bu bölümünde, sözü edilen bu kritik parametrelere ilişkin analiz, araştırma, değerlendirme ve simülasyon sonuçları incelenerek küresel konjonktüre projeksiyon tutulmaya çalışılmıştır. Konu, ABD-Çin dikotomisine indirgenmeden mümkün olduğu kadar kıta ölçeğinde değerlendirilmeye özen gösterilmiştir.

Çalışmanın üzerine yoğunlaştığı temel argümanı, Çin'in başını çektiği Asya yükselişte; ABD'nin öncüsü olduğu Batı düşüştür. Bununla birlikte Asya'da iktisadi parametreler çarpıcı bir ilerleme ve büyümeye işaret etse de buna eşlik eden sosyal ve siyasal sorunlarından dolayı, başarıyı işaret eden analizlerin sonucunda ortaya çıkan iyimserlik havasına temkinli yaklaşmak gerekir. Ayrıca, Çin merkezli Asya'nın yükselişi, kesinlikle, ABD başta olmak üzere Batı'nın kabul edip yol verebileceği doğrusal bir gelişme değildir.

Dünyada ayrıca Covid-19 küresel salgını, Ukrayna ve Rusya Savaşı, popülizm siyasetinin yükselişi, nükleer, biyolojik ve kimyasal silah kullanma eğilimindeki yüksek risk göz önünde bulundurulduğunda geleceğe ilişkin öngörülere temkinli yaklaşmak faydalı olabilir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında, büyümenin temel itici ve çekici faktörlerini içeren birtakım makroekonomik göstergelere odaklanarak 2030, 2050 ve 2100 yıllarına dair bir gelecek projeksiyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1. Küresel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Projeksiyonu

Gayrisafi yurt içi hasıla, en genel ifadeyle bir ülkede belirli bir yılda üretilen ürün, mal ve hizmetlerin, toplam piyasa değeridir. Kişi başına GSYH ise, GSYH'nin nüfus ortalamasına bölünmesiyle hesaplandığından ülkelerin enflasyon farkları ve yaşam maliyetlerini yansıtmamaktadır. Satın alma gücü paritesi (SAGP-PPP) ise anlamlı bir karşılaştırma yapmak için farklı ülkelerdeki fiyat farklılıklarını ayarlayarak ekonomi ve gelirleri karşılaştırmak için kullanılmaktadır.

Dünyanın fabrikası ve Asya'nın dinamosu olan Çin, %10'ın üzerinde ortalama yıllık GSYH büyüme oranıyla son 30 yılda, dünyada en hızlı büyüyen ekonomilerden biridir. Çin devletinin, üretim faktörleri üzerindeki yıllar süren ceberut ve mutlak denetiminden sonra, 1978'de büyük bir ekonomik reformu hayata geçirmiştir. Bu süreçte Çin kırsal kalkınma ve özel işletmeciliği teşvik etmiş, dış ticaret ve yatırımları liberalleştirilmiş, bazı fiyatlar üzerindeki devlet kontrolünü gevşetmiş ve iş gücünün eğitimine önem vererek bu alanda yatırımlar yapmıştır. Çin ekonomisi 1990'ların başından sonra ise yeniden bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde Çin'in itici gücü, ülkenin yeni fabrikalar, imalat makineleri, varlık stoklarındaki büyüme, sermaye birikimi, devasa iş gücü ile birleşince ekonomik açıdan bir patlama söz konusu olmuştur (ukdiss.com, 2018).

Çin'in Hubei eyaletinin başkenti olan Vuhan'da, 17 Ekim 2019'da ortaya çıkan ve bütün dünyaya yayılarak küresel bir pandemiye dönüşen Covid-19 salgınının kontrol altına alınması için dünyanın büyük bir bölümünde aylar süren

sokağa çıkma yasağı gibi sıkı tedbirler uygulanmıştır. Pandemi kaynaklı olarak, küresel ekonomi büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu süreçte Asya ülkeleri nispeten daha iyi durumdayken; Avrupa ülkeleri ciddi şekilde olumsuz etkilenen pazarlar olmuştur. Neticede bu dönemde, Avrupa’da işsizlik oranları son on yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Nitekim pandemiye rağmen Tayvan ve Vietnam gibi Asya ülkeleri büyüme kaydederken ABD (%-3,5) ve Almanya (%-5) büyük oranlarda negatif yönde büyüme gösteren ülkeler olmuştur. 2020 yılında Çin ise %2,3 oranında büyümüştür. Bununla beraber küresel ekonomi, 2021 yılında birçok zorlukla karşı karşıya kalmasına rağmen aynı yıl içinde %6,1 oranında büyümüş (Ross, 2022) ve hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. 2021 yılı içinde Çin ve Avustralya %3, ABD %3,1, Avrupa ve dünya %5,2 oranında büyüme gerçekleştirirken Asya %6,9, Çin %8,2, Hindistan ise %8,8 oranında büyüme kaydetmiştir (blackrock.com, 2022).

Dünyanın ekonomik güç dengeleri, görüldüğü üzere çarpıcı bir şekilde değişim eğilimindedir. 2050 yılına kadar dünyanın geleneksel lideri olan ABD ve Avrupa’nın tahtını kaybedeceği ve liderliğin Çin’in başını çektiği Asya coğrafyasına geçeceği öngörülmektedir. Bu yöndeki görüşlere göre Çin 2032 yılında dünyanın en büyük ekonomisi olurken 2050 yılına gelindiğinde ABD’den %20 daha büyük olacaktır (Dadush & Stancil, 2009).

Küresel ekonomik gücün yükselen ekonomilere doğru kayması hususu, anlaşıldığı üzere, büyük ölçüde Çin ve Hindistan kaynaklı olmaktadır. Ülkenin ortaya koyduğu gelişim trendi, planlı ve istikrarlı büyümesi Çin’in küresel dünyanın baş aktörü olduğu yeni bir dünya düzeninin emareleri olarak görülmektedir. “*London School of Economics*’in (LSE) verilerine göre 1978’de Çin’in ihracatı 10 milyar dolar ile dünya ticareti içinde %1’lik bir paya sahipken; bu miktar 1985’te 25 milyar dolara” (Harrison & Palumbo, 2019), 2035 yılında ise 7.4 trilyon dolar gibi devasa bir rakama erişerek ülke, dünyanın en büyük ticaret partneri hâline gelecektir. Bununla beraber “Çin 2014 yılında SAGP açısından ABD’yi geride bırakarak dünyanın en büyük ekonomisi olurken; 2030 yılından önce ABD’yi geçerek bu ölçekte de dünyada ilk sırada yer alması beklenmektedir” (PwC, 2017, s. 19). Aşağıdaki tabloda, sözü edilen gelişmelerin ayak sesleri olarak okunabilecek, ülkelerin GSYH oranları yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. 2021, 2035, 2050 Yıllarına Ait Ülkelerin GSYH Oranları ve Küresel Konjonktür

Ülke/Ekonomi	GSYH (Nominal: Milyar \$) GDP (Nominal) Sıralama (<i>statisticstimes.com, 2021</i>), (<i>data.worldbank.org, 2022</i>)					Ülkelerin 2035 Yılı GSYH Projeksiyonları (Milyar \$) (<i>TİM, 2021</i>)		Ülkelerin 2050 Yılı GSYH Projeksiyonu (Milyar \$) (<i>pwc, 2017</i>).		Kıta
	2021	Sıra	Pay %	2020- Fark	Büyüme %	2035	Sıra	2050	Sıra	
ABD	22.939.58	1	24.2	-	5.97	36.233,0	2	34.1	3	K. Amerika
Çin	16.862.98	2	17.8	6,077	8.02	49.108,0	1	58.5	1	Asya
Japonya	5,103.11	3	5.38	11,760	2.36	6.218,0	4	6.8	8	Asya
Almanya	4,230.17	4	4.46	873	3.05	5.768,0	5	6.1	9	Avrupa
İngiltere	3,108.42	5	3.27	1,122	6.76	5.244,0	6	5.4	10	Avrupa
Hindistan	2,946.06	6	3.10	162	9.50	9.780,0	3	44.1	2	Asya
Fransa	2,940.43	7	3.10	5.63	6.29	4.248,0	7	4.7	12	Avrupa
İtalya	2,120.23	8	2.23	820	5.77	2.537,0	14	3.1	21	Avrupa
Kanada	2,015.98	9	2.12	104	5.69	3.118,0	12	3.1	22	K. Amerika
Kore	1,823.85	10	1.92	192	4.28	3.150,0	11	3,5	18	Asya
Rusya	1,647.57	11	1.74	176	4.69	3.443,0	10	7.1	6	Avrupa
Brezilya	1,645.84	12	1.73	1.73	5.23	3.749,0	9	7.5	5	G. Amerika
Meksika	1,285.52	15	1.35	154	6.25	2.148,0	16	6.9	7	K. Amerika
Endonezya	1,150.25	16	1.21	135	3.20	4.026,0	8	10.5	4	Asya
Nijerya	480.48	29	0.506	0.73	2,64			4,3	14	Afrika
Türkiye	795.95	21	0.838	14.9	8.95	1.512,0	20	5.2	11	Avrupa
Dünya	91.031,2					187.420.2				

Kaynak: (*statisticstimes.com, 2021*), (*data.worldbank.org, 2022*), (*TİM, 2021*), (*pwc, 2017*)

Küresel nominal GSYH açısından Kuzey Amerika ve Avrupa’dan sonra dünyada üçüncü büyük ekonomi olan Asya, SAGP açısından ise dünyadaki en yüksek GSYH’ye sahiptir. Asya’nın en büyük beş ekonomisi olan Çin, Japonya, Hindistan, Güney Kore ve Endonezya uluslararası finansal sistemi yönetme ve yeniden şekillendirme sürecinde önde gelen aktörlerdendir (Bajpai, 2012, s. 18).

Dünya Bankası verilerine göre Çin’de kişi başına milli gelirin hala gelişmekte olan ülkeler düzeyinde olduğu ve bunun gelişmiş ülkeler ortalamasının dörtte birine tekabül ettiği görülmektedir. ABD’de kişi başına düşen ortalama yıllık gelir 62 bin dolar iken Çin’de bu rakam 10 bin dolar düzeyindedir (Harrison & Palumbo, 2019). Bu durum nüfus büyüklüğüne dayalı bir ekonomik güç olduğunun göstergesi olup ABD’nin nüfusu, Çin’in yaklaşık onda biri kadardır (İkiz, 2019, s. 1691). Önümüzdeki 40 yıl içinde AB için iniş-çıkışlı zorlu bir dönem olacaktır. Şu anda Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya’nın satın alma gücü paritesi, GSYH oranı Hindistan’ın yarısından, Çin’in

dörtte birinden daha azdır (Dadush & Stancil, 2009). Bu bağlamda AB'nin dünya GSYH'sindeki payı %15'ten %9'a düşerken 2050 yılına kadar Çin'in dünya GSYH'sindeki payı %20, Hindistan'ın %15 artmakta, ABD'nin ki ise %12 oranında düşmektedir. (PwC, 2017, s. 16).

Tablo 1'e göre Çin 2025 ve 2035 yıllarında dünyada en fazla üretim yapan ülke konumunda olacaktır. Küresel üretimin 2035 yılında 187,4 trilyon dolar olacağı öngörülmektedir. Buna göre Çin, büyüme eğilimi ile millî gelir sıralamasında 2032 yılında ABD'yi geçerek küresel ölçekte birinci sıraya yükselecektir.

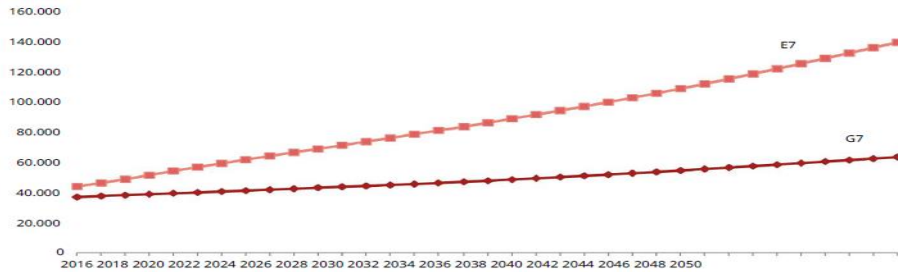
ABD'nin 2021 yılında milli geliri 22,9 trilyon dolar olmuştur. Bu rakamın 3035 yılında 36,2 trilyon dolara yükselmesi, 2050 yılında ise 34,1 trilyon dolara düşmesi beklenmektedir. Böylelikle 2050 yılında ABD'nin dünya GSYH'sindeki 2021 yılına göre payı yaklaşık olarak %12 oranında düşecektir. Çin ise 2021 yılında 16,8 trilyon dolarlık millî gelirini (114,37 trilyon Yuan) 2035 yılında 49,1 trilyon dolara, 2050 yılında ise 58,5 trilyon dolara yükseltecektir. Bu istikrarlı ve devasa gelişim, Çin'i açık ara dünya ölçeğinde ilk sıraya taşıyacaktır.

ABD ve Çin, 2021 yılı itibarıyla nominal değerinde dünya sıralamasında ilk iki sırada yer almaktadırlar. Çin'in GSYH büyüme oranı (%8,02), ABD'nin (%5,97) değerinden büyük olduğundan nominal sıralamada düşmektedir. Nominal bazda ABD, 2021 yılı için Çin'in 6 trilyon dolar önündedir. Ancak 2050 yılındaki öngörüye bakıldığında, 58,5 trilyon dolar milli gelire dünyada birinci sırada yer alan Çin'den sonra 2021 yılında 2,9 trilyon dolar milli gelire sahip Hindistan'ın 2050 yılında milli gelirini 44,1 trilyon dolara çıkararak ABD'nin önüne geçeceği ve ikinci sıraya yükseleceği öngörülmektedir. Buna göre Hindistan'ın 2050 yılındaki millî gelirinde, 2021 yılına göre neredeyse %1500'lük bir fark oluşabilecektir. Bununla beraber Endonezya 2021 yılında 1,1 trilyon dolar olan millî gelirini 2050 yılında 10,5 trilyon dolara çıkararak ABD'den sonra dünyada 4. sıraya, Brezilya 12. sıradan 5'sıraya, Rusya 11. sıradan 6. sıraya, Meksika 15. sıradan 7. sıraya yükselirken Japonya 2021 yılına göre 3. sıradan 8. sıraya, Almanya 4. sıradan 9. sıraya ve İngiltere 5. sıradan 10. sıraya gerileyecektir.

Dünya ölçeğinde en çok dikkat çeken ülkeler ise Bangladeş, Endonezya, Hindistan, Vietnam, Filipinler ve Nijerya gibi ülkeler olmuştur. Hindistan 2021'de yılında 2,9 trilyon dolarlık millî gelirinin 2035'de takriben 9 trilyon dolara, 2050'de ise yaklaşık olarak 44 trilyon dolara yükseleceği tahmin edilmektedir. Nijerya ise 2021 yılında 480 milyar dolarla sıralamada 29'uncu iken; 2050 yılında 4,3 trilyon dolarla 14. sıraya yükselecektir. Tablo 1'de öne çıkan bir başka ülke olan Endonezya'nın 2021 yılında takriben 1 trilyon dolar olan millî gelirinin, 2035 yılında 4 trilyon dolara, 2050'de ise yaklaşık olarak 10 trilyon dolara yükselerek dünyada ABD'den sonra dördüncü büyük ekonomi olması beklenmektedir.

Türkiye'nin ise 2021 yılında millî geliri 795 milyar dolar olup, dünya GSYH'sinde %0,838'lik payla 21 sırada yer almaktadır. Türkiye'nin 2035 yılında millî gelirinin 1,5 trilyon dolara, 2050 yılında ise 5,2 trilyon dolara çıkması beklenmektedir. Buna göre Türkiye'nin, 2021 yılındaki 21. sıradaki konumu 2050 yılında 11. sıraya yükselecektir. Böylelikle Türkiye, 2050 yılında Endonezya ile birlikte dünyada en hızlı büyüyen iki Müslüman ülkeden biri olacaktır.

Bu bağlamda, dünya ekonomisinin 2042 yılına kadar iki katına çıkacağı ve 2050'ye kadar yıllık ortalama %2,5 oranında büyüyeceği öngörülmektedir. Öte yandan AB 27'nin dünya GSYH'sindeki payı ise %10'un altına düşebilir. Fransa ilk 10'un, İtalya ise ilk 20'nin dışında kalabilir. Endonezya 2050 yılına kadar sadece Almanya ve Japonya'yı değil, Brezilya ve Rusya'yı da geride bırakarak sıralamada dördüncü sıraya yükselecektir. Ayrıca Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Rusya ve Türkiye'nin E7⁴ ekonomileri önümüzdeki 34 yıl içinde yıllık ortalama %3,5 civarında büyürken Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD'nin gelişmiş G-7 ülkeleri için sadece %1,6 civarında büyüyecektir (pwc, 2017). Aşağıda SAGP bazında E7 ve G7 ekonomilerinin büyüme eğilimini gösteren şekil yer almaktadır.



Şekil 1. SAGP Bazında E7 ve G7 Ekonomilerinin Büyüme Trendi (PwC, 2017, s. 17).

G7 ve E7 ekonomik grupları 1995'li yıllarda SAGP açısından sırasıyla %31 ve %37 ile dünya GSYH'sinin benzer paylarına sahipti. Önümüzdeki birkaç on yıl içerisinde G7 ülkelerinin payı dünya GSYH'sinin %20'sine düşerken

⁴ Gelişmekte olan ekonomiler sınıfında en yüksek ekonomik performansa sahip yedi ülkeyi ifade eder. Bunlar Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Rusya ve Türkiye'dir.

E7 ülkelerinin payı 2050 yılına kadar dünya GSYH'sinin neredeyse %50'sini oluşturacak şekilde artacaktır. Çin'in SAGP'sinin dünya GSYH'sindeki mevcut payı, yaklaşık olarak %18 iken; ABD'nin yaklaşık payı ise %16'dır. Bu bağlamda Çin'in payı 2050 yılında %20'lerde olurken, ABD'nin payının %12'lerin biraz altına düşmesi beklenmektedir. Hindistan'ın ise satın alma gücü paritesi açısından payı, dünya GSYH'sinin %7'sini oluştururken 2050'ye kadar bu oranın %15'in üzerine çıkması öngörülmektedir. Bu oranla Hindistan 2050 yılına kadar ABD'yi geçerek dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmaktadır (PwC, 2017, s. 18-19-20). Bu öngörülerin kesin zamanı ve tam payı, mutlak bir kat'î-lik barındırmasa da eğilimin genel yönü bu şekildedir.

3.2. Küresel Orta Sınıf⁵ Projeksiyonu

Dünya Bankası'nın hazırladığı küresel gelir projeksiyonu incelendiğinde 2020'de dünya nüfusunun %16,2'sinin yüksek gelirli; %73,8'nin orta gelirli (%34,1'i üst orta gelire sahip, %39,7'si alt orta gelire sahip ülke), %10'nun ise düşük gelirli ülkelerde yaşadığı bulgulanmıştır. 2050 yılında dünya nüfusunun %13,6'sının yüksek gelirli, %71,2'sinin orta gelirli (%28,8'i üst orta gelirli ülkelerde, %42,5'i alt orta gelirli ülkelerde), %15,1'inin ise düşük gelirli ülkelerde yaşaması beklenmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki gelir düzeyi yükseldikçe nüfus azalmaktadır. Bununla beraber yıllar ilerledikçe dünya ölçeğinde düşük gelirli ülkelerin nüfusu giderek artmaktadır (TİM, 2021).

Dünyanın orta sınıfının üçte birinden fazlası, Asya'da yer almaktadır. “Yalnızca Güneydoğu Asya'nın orta sınıfının 2020 ile 2030 arasında iki kattan fazla artarak 135 milyondan 334 milyona yükselmesi beklenmektedir. Bu genişleme aynı zamanda demografik verilerden de güç almaktadır. Örneğin ASEAN ülkelerinde nüfusun %58'i (380 milyon) otuz beş yaşın altındadır. Özellikle Çin, Hindistan ve Güneydoğu Asya ülkeleri, son kırk yıl içinde mutlak yoksulluğun azaltılması adına çok önemli adımlar atmışlardır. Çin 2020 yılında mutlak yoksulluğu ortadan kaldırdığını iddia ederken Dünya Bankası verilerine göre Hindistan'ın hâlâ %22'si, Güneydoğu Asya ülkelerindekilerin ise %14'ü günlük 1,25 doların altında gelir seviyesine sahiptir” (Shambaugh, 2022, s. 7).

Asya'nın en büyük devleti olan Çin'de ekonomik reformlar ile artan milli gelir sayesinde, Dünya Bankası verilerine göre 850 milyon kişi yoksulluktan kurtulurken Çin, büyük oranda mutlak yoksulluk sorununu çözmüştür. Bununla beraber yıllar içinde eğitim seviyesi hızla yükselen ülkede *Standard Chartered*'in öngörüsüne göre 2030 yılına kadar Çin'in iş gücü kapasitesinin %27'si üniversite eğitimi almış kişilerden oluşacaktır. Böylelikle Çin, sözü edilen kategoride Almanya'nın şimdiki seviyesine ulaşmış olacaktır. Öte yandan ekonomi ve genişleyen orta sınıf konusunda başarıları artarak devam etmekle birlikte Çin'in kalifiyesiz iş gücüne, yaşanan iş gücü de eşlik edecektir (Harrison & Palumbo, 2019). Tablo 2'de, Asya'da yükselen orta sınıfın gelecek projeksiyonuna ilişkin simülasyon yer almaktadır.

Tablo 2. Asya'da Orta Sınıf

	2030			2050		
	Orta Sınıf Nüfusu	Üst Sınıf Nüfusu	Kişi Başına GSYH (SAGP)	Orta Sınıf Nüfusu	Üst Sınıf Nüfusu	Kişi Başına GSYH (SAGP)
Çin	1.120	40	21.100	1.240	190	47.800
Hindistan	1.190	15	13.200	1.400	210	41.700
Endonezya	220	5	13.500	250	40	37.400
Japonya	100	20	48.900	60	40	66.700
Kore Cum.	30	20	60.200	10	35	107.600

(Wijesinghe, 2018, s. 161)

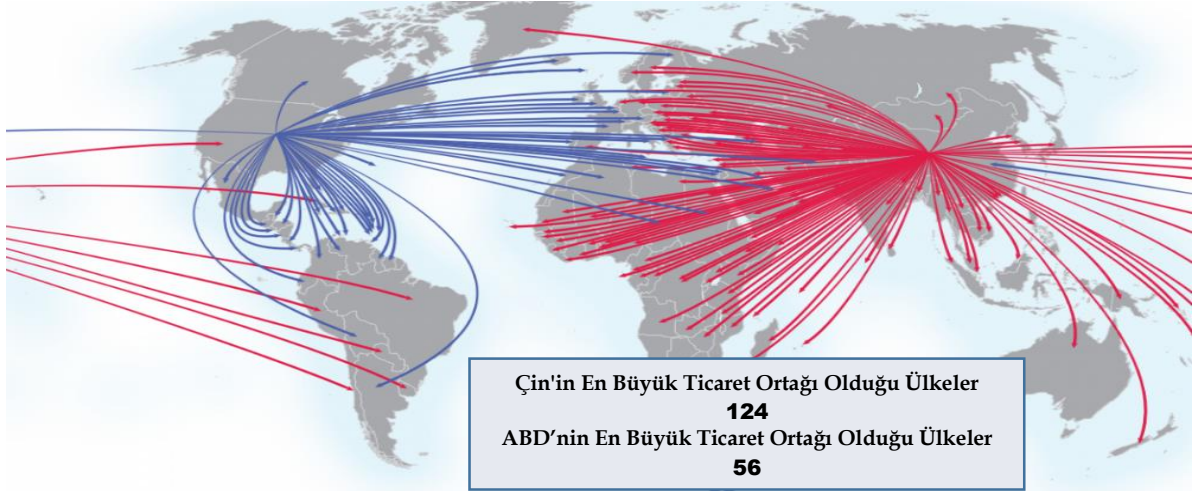
Ülkelerin durumuna bakıldığında ise Dünya Bankası'na göre, Düşük Gelirli Ülke (*LIC-Low-Income Country*) olarak kategorize edilmiş 30 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin kişi başına düşen geliri 1.035 doların altında olup 2017 satın alma gücü paritesi (SAGP) 2.919 dolar civarındaydı. LIC'lerin sayısı, zaman içinde istikrarlı bir şekilde azalmakla birlikte 2050 yılına kadar bu ülkelerin sayısının yarıya ineceği öngörülmektedir (Hughes, Ritchie, & Mitchell, 2022). Bununla birlikte Asya ve Latin Amerika'daki düşük ve orta gelirli ekonomiler giderek daha güçlü hâle geldikçe ülkeler arasındaki geleneksel -gelişmiş ile gelişmekte olan, alacaklı-borçlu- ayrımlar giderek eskiyecek ve küresel ekonomik liderlik hakkında yeni sorular ortaya çıkaracaktır (Dadush & Stancil, 2009). Tablo 2'de görüldüğü üzere birçok Asya ülkesinde, 2050 yılına kadar orta ve üst sınıf kümesi önemli ölçüde artacaktır. “Pek çok ekonomist, özellikle hızla yükselen orta sınıf potansiyeli ile Çin'in etkili büyüme trendini uzun yıllar devam ettirme potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir.” (ukdiss.com, 2018) Kishore Mahbubani, Asya'nın

⁵ Sınıf kavramı, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan işçi sınıfıyla daha bir netlik kazanmıştır. Genellik toplumdaki serveti ve ekonomik kaynakların büyük bir kısmını elinde tutan azınlığa *üst sınıf*, nitelikli insan gücünün büyük bölümünü teşkil eden daha geniş kitleye *orta sınıf*, ücretli işçiler ve köylülerin çoğunluğunu oluşturan ve diğer kategorilere göre nispeten daha az olan kesime ise *alt sınıf* denilmektedir. Bununla birlikte sosyal sınıflar ifade edilirken en üst (A), üstün altı (B), ortanın üstü (C1), ortanın altı (C2), altın üstü (D), altın altı (E) şeklinde ayrımlara gidildiği de görülmektedir. Orta sınıf; davranış tarzları, giyim kuşam, tüketim alışkanlıkları hatta yaşam şekli açısından birbirine benzeyen geniş bir kitlelerden oluşan toplumsal yapıdır.

Asya'nın Yükselişi Tezi: Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu
yükselişinin bütün dünyaya iyi geleceğini, Çin'in veya Hindistan'ın yoksullukla baş edebilmesinin dünyanın yoksullukla mücadelesinde önemli bir aşama olduğunu hatta Asya'nın yükselişinin dünyaya daha fazla iyilik getireceğini ifade etmektedir (Mahbubani, 2008, s. XIV).

3.3. Küresel İthalat ve İhracat Projeksiyonu

Asya, dünya ticaret hacminin merkezi hâline gelmiştir. 2020 yılında dünyanın en fazla ihracat yapan yirmi ülkesinden yedisini Asya ülkeleri oluşturmuştur: Çin (1), Japonya (4), Güney Kore (5), Hong Kong (8), Singapur (13), Tayvan (15) ve Hindistan (19). Kıtada çok uluslu üretim ve tedarik zincirleri ile bölge içi ticaret, dramatik ölçüde büyümüştür. Asya'nın bölge dışındaki ticaretinin çoğu nakliye konteynerleri ile yapılmakta olup dünyanın en büyük on konteyner limanından dokuzu Asya'dadır. Sıralamaya göre bunlar: Şangay, Singapur, Ningbo-Zhoushan, Shenzhen, Guangzhou, Busan, Qingdao, Hong Kong ve Tianjin'dir. Her yıl stratejik Malakka Boğazı'ndan geçen elli bin gemi, dünya mal ticaretinin %40'ını ve ham petrol sevkiyatının %25'ini taşımaktadır (Shambaugh, 2022). Bu devasa potansiyel ile Asya kıtası, ABD'nin birçok ticaret partnerini elinden alarak dünyanın tercih ettiği ticaret merkezine dönüşmüştür.



Harita 1. ABD ve Çin'in En Büyük Ticaret Partnerleri Kaynak: (Desjardins, 2016)

ABD, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Batı Avrupa'da önemli ilişkileri olan 56 ülke için bir numaralı ticaret ortağı iken Çin; 124 ülke içinde Asya, Doğu Avrupa, Afrika ve Avustralya'daki ticarete hâkim olan en büyük ortaktır (Desjardins, 2016). Tablo 3'te, dünyada ilk on ülkenin yanı sıra Türkiye'nin 2025, 2035 yıllarındaki olası küresel ithalat ve ihracat oranları yer almaktadır.

Tablo 3. Ülke Kırılımında Küresel İthalat ve İhracat Projeksiyonu

ÜLKE	KÜRESEL İTHALAT PROJESİYONU				
	İTHALAT (2025, 1.000 \$)	İTHALAT (2035, 1.000 \$)	FARK (2021-2035)	SIRA(2025)	SIRA(2035)
Çin	2.865.036.634	6.465.178.293	%212	2	1
ABD	3.137.850.790	5.176.757.925	%102	1	2
Almanya	1.410.538.686	1.961.599.515	%59	3	3
Vietnam	427.062.494	1.574.067.952	%521	16	4
Hindistan	634.017.795	1.278.732.970	%167	8	5
Türkiye	240.933.825	380.625.423	%90	26	27
Küresel İthalat	23.209.271.465	38.432.360.013	%101		
ÜLKE	KÜRESEL İHRACAT PROJESİYONU				
	İHRACAT (2025, 1.000 \$)	İHRACAT (2035, 1.000 \$)	FARK (2021-2035)	SIRA(2025)	SIRA(2035)
Çin	3.410.076.087	7.420.710.652	%197,0	1	1
ABD	1.986.966.198	3.185.201.138	%93,6	2	2
Vietnam	493.218.933	2.339.495.045	%784,1	14	3
Almanya	1.683.510.083	2.296.504.154	%54,5	3	4
Meksika	617.493.458	1.284.277.184	%178,8	8	5
Rusya	525.268.479	903.765.748	%113,8	12	10
Türkiye	204.258.265	330.414.089	%93,1	29	28
Küresel İhracat	22.777.912.188	37.655.352.417	%101,3		

Kaynak: (TİM, 2021, s. 95-98. TradeMap'den akt.)

Tablo 3'e göre küresel ithalatın 2025'te 23,2 trilyon dolar, 2035'te 38,4 trilyon dolar olması beklenmektedir. Böylelikle 2025 yılından 2035 yılına kadar küresel ithalatın %90 oranında büyüyeceği öngörülmektedir. Bununla birlikte 2025 yılında 22,7 trilyon dolar olan küresel ihracat, 2035 yılında ise 37,6 trilyon dolara yükselecektir. Buna göre küresel ithalat ve ihracatta 2021 ile 2035 yıllarında neredeyse aynı oranlarda bir değişim olacaktır. Ülkeler bazında bakıldığında Çin'in 2025 yılında 2,8 trilyon dolar olan ithalatı, 2035 yılında %212 gibi devasa bir artışla 6,4 trilyon dolara çıkacaktır. Buna göre Çin'in 2032'de, ABD'yi geride bırakarak dünyada en fazla ithalat yapan ülke niteliği kazanması beklenmektedir. ABD'nin ise 2025 yılında 3,1 trilyon dolarlık ithalat hacmini %102 oranında artırarak 2035 yılında 5,1 trilyon dolara yükseltmesi beklenmektedir. İhracat oranlarına bakıldığında ise 22,7 trilyon dolar olan küresel ihracatın 2035 yılında 37,6 trilyon dolara yükseleceği öngörülmektedir. Küresel ithalata koşut olarak küresel ihracatta da 2021 ve 2035 yıllarındaki değişim oranının iki katına çıkmak suretiyle benzer olduğu söylenebilir.

Tablo 3, ülkeler ölçeğinde değerlendirildiğinde Çin'in 3,4 trilyon dolar olan küresel ihracat oranı, 2035 yılında 7,4 trilyon dolara çıkacaktır. Bu anlamda Çin'in 2021 ile 2035 yılları arasındaki sürede küresel ihracat oranı farkı %197'dir. Diğer bir ifadeyle 2021'den 2035'e kadar olan 14 yıllık süreçte Çin'in ihracatı neredeyse %200 oranında artmaktadır. ABD'nin ise küresel ihracat miktarı 2025 yılında %1,9 trilyon dolarken 2035 yılında %93,6 oranında artış göstererek 3,1 trilyon dolara yükselecektir. Buna göre 2025 yılında Çin'in ihracatı ABD'den yaklaşık 1,8 trilyon dolar fazlayken, 2035 yılında bu miktar yaklaşık 4,3 trilyon dolara çıkmaktadır. Böylelikle 2035 yılına gelindiğinde Çin'in ihracat oranı ABD'nin ihracat oranından neredeyse %240 daha fazla olacaktır. Bununla birlikte Çin'in 2025'de 2,8 trilyon dolar ithalat ve 3,4 trilyon dolar ihracat yapması beklenirken 2035 yılına gelindiğinde 6,4 trilyon dolar ithalat, 7,4 trilyon dolar ihracat yapacağı öngörülmektedir. Buna göre Çin 2025 yılında 550 milyar dolarlık dış ticaret fazlalığını, 2035 yılında yaklaşık 1 trilyon dolara çıkaracaktır. Oysa ABD'nin 2025 yılında 3,1 trilyon dolar ithalat, 3,4 trilyon dolar ihracat yapması beklenirken 2035 yılında 6,4 trilyon dolar ithalat 7,4 trilyon dolar ihracat yapacaktır. Böylelikle 2025 yılında 1,1 trilyon dolar dış ticaret açığı olan ABD'nin 2035 yılına gelindiğinde dış ticaret açığı iki kat artarak yaklaşık 1,9 trilyon dolara çıkmaktadır. Bu durum ABD ve Çin arasındaki ekonomik rekabetin bir açıdan, varoluşsal bir mücadeleye dönüşeceğini göstermektedir.

Türkiye'nin ise 2025'te 240 milyar dolar olan ithalatının 2035'te ise 380 milyar dolara çıkması beklenirken 2025'e 204 milyar dolar olan ihracatının 2035 yılında 330,4 milyar dolar olması öngörülmektedir. Buna göre 2025 yılında Çin'in ithalatı Türkiye'nin ithalatından yaklaşık 2,6 trilyon dolar fazlayken; 2035 yılında bu rakam, 6 trilyon dolardan daha fazla olmaktadır. Bununla beraber Türkiye'nin 2025'te 204,2 milyar dolar olan ihracatı 2035 yılında 330,4 milyar dolara çıkmaktadır. Bu miktarlar Çin'le kıyaslandığında ithalat oranlarında olduğu gibi aradaki farkın devasa ölçekte olduğu görülmektedir. Keza 2025 yılında Çin'in ihracatı Türkiye'den 3,2 trilyon dolar fazlayken 2035 yılında bu oran 7 trilyon dolardan fazla olmaktadır. Öte yandan 2025 yılında 204,2 milyar dolar ihracat yapması beklenen Türkiye'nin ithalatının 240,9 trilyon dolarda kalması beklenmektedir. 2035 yılına gelindiğinde ise 330,4 trilyon dolar ihracat yapması öngörülen Türkiye'nin 380,6 trilyon dolar ithalat yapması söz konusudur. Buna göre Türkiye'nin 2025 yılında 36,6 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 2035 yılında 50,2 milyar dolara çıkacaktır.

3.4. Enerji, Doğal Kaynaklar ve Hammadde Projeksiyonu

Dünyadaki doğal kaynakların çok büyük bir çoğunluğu Asya bölgesinde yer almaktadır. Asya, kritik endüstriyel değere sahip olan bir dizi kilit kaynak ve ham maddenin ana üreticisi ve ihracatçısı durumundadır. Örneğin çelik, demir cevheri ve kömürün %50'den fazlası Asya Pasifik bölgesinde üretilmekte veya buradan ihraç edilmektedir. Bunun yanı sıra Asya Pasifik bölgesi ayrıca boksit, kömür, kobalt, bakır, elmas, altın, demir cevheri, kurşun, lityum, manganez, mineral kumlar, tantal, uranyum, antimon, arsenik, barit, florit, grafit, nadir toprak elementleri, stronsiyum, kalay, tungsten ve çinko vb. içeren bir dizi maden kaynağına da ev sahipliği yapmaktadır (Wijesinghe, 2018, s. 158).

Dünyada fosil yakıtlara olan talep son 25 yılın en düşük seviyelerini görürken petrole bağımlı ekonomilerin finansmanı oldukça zayıflamış, istikrarı sekteye uğramıştır (Purdy, 2021). Asya'nın ekonomik büyümesi, bölgeye yapılan enerji ithalatının önemli ölçüde artmasıyla da desteklenmektedir. Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya ve Tayland, 2020'de sırasıyla birinci, üçüncü, dördüncü ve dokuzuncu dünyanın en büyük petrol ithalatçıları olmuşlardır (Shambaugh, 2022).

Dünyanın en büyük kömür üreticisi ve tüketicisi konumunda olan Çin'in enerji ihtiyacının çoğunluğu, yani %70'i kömürle karşılanmaktadır. Kömür öncelikli enerji kaynağı olmaya devam edecek olsa da önümüzdeki 10 yıl boyunca petrol tüketiminin yıllık ortalama %5,8 oranında artması beklenmektedir. 1985'te Çin, Doğu Asya'nın en büyük petrol ihracatçısıydı; 1993'te Çin net petrol ithalatçısı ve 2004'te Çin, Japonya'yı geçerek dünyanın en büyük ikinci petrol ithalatçısı olmuştur. Dünya petrol talebinin kabaca %40'ı Çin'in artan enerji ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır (ukdiss.com, 2018). Aşağıda dünyanın en büyük 10 petrol üreticisi ve tüketici ülkeye ait veriler yer almaktadır.

Tablo 4. Dünyanın En Büyük 5 Petrol Tüketicisi ve Üreticisi (2021), (Rapier, 2022)

Dünyanın En Büyük 5 Petrol Tüketicisi (2021)				Dünyanın En Büyük 5 Petrol Üreticisi (2021)			
ÜLKE	MİLYON	KÜRESEL	FARK	ÜLKE	MİLYON	KÜRESEL	FARK
<i>İlk 5</i>	<i>BDP</i>	<i>PAY (%)</i>	<i>(%)</i>	<i>İlk 5</i>	<i>BDP</i>	<i>PAY (%)</i>	<i>(%)</i>
ABD	18,7	19,9	8,7	ABD	11,2	14,4	-0,8
Çin	15,4	16,4	7,2	Rusya	10,5	13,4	2,6
Hindistan	4,9	5,2	3,8	S.Arabistan	9,4	12,1	-0,4
S.Arabistan	3,6	3,8	1,2	Kanada	4,7	6,1	6,2
Rusya	3,4	3,6	6,1	Irak	4,0	5,2	-0,4

Dünyada dokuz yıl üst üste yaşanan artışın ardından Covid-19 salgını, küresel ham madde tüketiminin 2020 yılında %9'dan daha fazla azalmasına sebep olmuştur. 2021 yılı içinde ise petrol tüketimi %6 oranında artarak 1976 yılından bu yana en büyük artışı ortaya koymuştur. ABD, 2021 yılı içinde ortalama 18,7 milyon BPD (barrels per day: günlük varil) ile dünyanın en büyük petrol tüketicisi olmaya devam etmiştir. Çin ise 15,4 BPD ile ikinci en yüksek tüketici olmuştur. On on yılda ABD petrol tüketimi yıllık ortalama %0,4 oranında artarken Çin'in yıllık ortalama artışı %4,8 olmuştur. Buna göre Çin'in yıllık petrol tüketimi ihtiyacı ABD'ninkinden 10 kat daha fazla artmıştır (Rapier, 2022).

Dünya Çelik Birliği'nin hazırladığı son rapora göre 64 ülke için dünya ham çelik üretimi, 2021 yılında bir önceki seneye göre %3 oranında düşükle 158,7 milyon ton olmuştur. Tablo 5'te bölgelere göre ham çelik üretimi ve dünyada en fazla çelik üreten ülkelere ait veriler yer almaktadır.

Tablo 5. Bölgelere Göre Ham Çelik Üretimi ve Dünyada En Fazla Çelik Üreten Ülkeler

Bölgelere Göre Ham Çelik Üretimi	Aralık 2021 (mt)	Dünyada En Fazla Çelik Üreten Ülkeler	Aralık 2021 (mt)
Afrika (Mısır, Libya, Güney Afrika)	1,2	Çin	86,6
Asya ve Okyanusya (Avustralya, Çin, Hindistan, Japonya, Yeni Zelanda, Pakistan, Güney Kore, Tayvan (Çin), Vietnam)	116,1	Hindistan	10,4
BDT (Beyaz Rusya, Kazakistan, Moldova, Rusya, Ukrayna, Özbekistan)	8,9	ABD	7,2
AB (27)	11,1	Rusya	6,6
Avrupa, Diğer (Bosna-Hersek, Makedonya, Norveç, Sırbistan, Türkiye, Birleşik Krallık)	4,3	Güney Kore	6,0
Orta Doğu (Iran, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri)	3,9	Türkiye	3,3
Kuzey Amerika (Kanada, Küba, El Salvador, Guatemala, Meksika, ABD)	9,7	Almanya	3,1
Güney Amerika (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela)	3,5	Brezilya	2,6
Toplam (64) Ülke (worldsteel.org, 2022)	158,7	İran	2,8

Tablo 5'te yer alan toplam 64 ülke, 2020 yılında toplam dünya çelik üretiminin %98'ini üretmiştir. Bölgeler bazında Afrika 1,2 milyon ton ile dünyada en az çelik üreten bölge olurken Asya ve Okyanusya 116,1 milyon tonla dünyada en fazla çelik üreten bölge olmuştur. Buna göre tek başına Asya ve Okyanusya'da üretilen çelik miktarı tabloda yer alan toplam 64 ülkede üretilen çelik miktarının %73,1'idir. Ülke bazında bakıldığında ise dünyada en fazla çelik üreten ilk on ülkenin altı tanesi (Türkiye ve bir Güneybatı Asya ülkesi olarak İran dâhil, Çin, Hindistan, Rusya ve Güney Kore) Asya ülkesi iken; bu altı ülkenin toplam çelik üretim miktarı 115,7 milyon tondur. Buna göre ilk onda yer alan ülkelerin toplam çelik üretim miktarı 128,6 milyon ton olurken ilk on ülke arasındaki Asya kıtasının payı %89,96'dır.

Dünyada nadir elementlerin varlığı da önemli bir zenginlik kaynağı olarak görülmektedir. Nadir toprak elementleri bilhassa 4. Sanayi Devrimi teknolojilerinde yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uranyum ve disporisyum nükleer reaktörlerde, iridyum fotovoltaik hücrelerde, platinyum katalistlerde, lityum ve lantanum pillerde, renyum nikel alaşımlarda, rodyum ise yüksek ısıda aşınma karşıtı kaplamalarda kullanılmaktadır. "Nadir toprak elementleri (rare earth elements/NTE); metal, oksit ve değişik bileşikler olarak kullanıldığı gibi çok yüksek sıcaklıklara dayanıklı olmaları sebebiyle metal alaşım üretiminde de kullanılabilir. NTE'ler, bu özelliklerine ek olarak yumuşak, kolay şekillendirilebilir hafif, kararlı, korozyon ve aşınmaya dayanıklı bir yapıya sahiptir. Öne çıkan bu özellikleri NTE'leri dünyanın en kritik ham maddeleri hâline getirmektedir. Bu yüzden son yıllarda NTE'lere olan talep artmaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının verilerine göre 2025 yılında dünyanın yıllık NTE talebinin 220.000 ton, 2035 yılında ise 350.000 ton olacağı öngörülmektedir" (globalsavunma, 2022).

Dünyada en fazla nadir toprak elementi rezervi Çin'de bulunmaktadır. Türkiye ise Çin'den sonra dünyada ikinci büyük rezerve sahip olan ülkedir.⁶ "Çin'in küresel nadir elementler piyasalarında tekele yakın bir konum elde ettiği

⁶ "27 Haziran 2022 tarihinde icra edilen kabine toplantısı sonrasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından enerji yatırımları ile ilgili yapılan açıklamalarda "Ülkemizin önemli nadir element sahalarından Eskişehir Beylikova, dünyanın Çin'den

anlaşılmıştır. Bu durum karşısında başta ABD olmak üzere tüm merkez ülkeler enerji güvenliği ve ulusal güvenlik kaygılarına kapılarak acilen arz kaynaklarını çeşitlendirme yönünde önlemler almaya yönelmişlerdir. ABD yıllar sonra nadir elementler alanında yeniden net ihracatçı olmuştur.” (Çaşkurlu, 2022, s. 75)

3.5. Küresel Nüfus Projeksiyonu

Nüfus, ulusal gücün en önemli unsurlarından biri olarak ekonomik büyüme ve kalkınmayı doğrudan etkileyebilme kabiliyetine sahiptir. Dünya tarihinde, toplam nüfus ilk olarak 1804 yılında (bir) milyara ulaşmış; ve bunun için yüzbinlerce yıl gerekmiştir. Sonrasında 1927 yılında küresel nüfus 2 milyara ve 1959’da 3 milyara yükselmiştir. 2011’e gelindiğinde 7 milyara ulaşırken; 2021 yılı sonu itibarıyla ise dünya nüfusu neredeyse 7,9 milyar olmuştur. Bu çarpıcı büyüme, büyük oranda üreme çağındaki insan sayısının artması, çocuk ölümlerinin azalması ve tıp alanındaki yaşanan olumlu gelişmeler sayesinde ortalama insan ömrünün uzaması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır (United Nations, 2022; webcache.googleusercontent.com, 2020).

Dünyadaki en kalabalık on ülkeye bakıldığında çoğunluğun Asya Pasifik ülkelerinden olduğu görülmektedir. Dünyanın en büyük nüfusuna sahip olan ilk on ülkesinden (Çin, Hindistan, ABD, Endonezya, Brezilya, Pakistan, Nijerya, Bangladeş, Rusya ve Japonya) altısı, Asya Pasifik bölgesindedir. Buna göre: “eğer dünya 100 kişinin yaşadığı bir köy olsaydı bu kişilerin 59’u Asya, 17’si Afrika, 10’u Avrupa, 8’i Latin Amerika, 5’i Kuzey Amerika ve 1’i Okyanusya’dan geliyor olacaktı. Ayrıca bu 100 kişinin 26’sı 15 yaşından küçük ve 9’u 64 yaşından büyük olacaktı” (webcache.googleusercontent.com, 2020).

Dünya nüfusunun çok büyük bir bölümü, önümüzdeki yıllarda Asya kıtasında yaşamaya devam edecektir. Günümüz itibarıyla Asya’nın mevcut nüfusu yaklaşık olarak 4,5 milyar kişi iken 2050 yılına gelindiğinde bu sayının 5,3 milyar kişiye ulaşacağı öngörülmektedir. Böylelikle Asya’nın dünya ölçeğindeki %60’lık payı, %43’e gerilerken Avrupa, dünya nüfusunun yalnızca %6’sını oluşturacaktır (webcache.googleusercontent.com, 2020). Tablo 6’da yıllara göre dünyadaki ilk on ülkenin ve Türkiye’nin yıllara göre nüfus kırılımı yer almaktadır.

Tablo 6. Yıllara Göre Ülkelerin Nüfus Projeksiyonu (Milyon Kişi)

	ÜLKE	2020	2025	2030	2035	2040	2050	2060	2075	2080	2085	2090	2095	2100
1	Hindistan	1.380	1.445	1.504	1.554	1.593	1.639	1.651	1.607	1.580	1.549	1.516	1.482	1.447
2	Çin	1.439	1.458	1.464	1.461	1.449	1.402	1.333	1.222	1.186	1.152	1.120	1.092	1.065
3	Nijerya	206	233	263	295	329	401	476	586	620	652	682	709	733
4	ABD	331	340	350	359	367	379	391	410	415	420	424	429	434
5	Pakistan	221	242	263	283	302	338	367	394	400	403	404	404	4,3
28	Türkiye	84	87	89	92	94	97	98	95	94	92	90	88	86
	Dünya	7.795	8.184	8.548	8.888	9.199	9.735	10.151	10.577	10.674	10.751	10.810	10.852	10.875

Kaynak: (TİM, 2021, s. 91)

Tablo 6’da görüldüğü üzere, 2050 yılında dünya nüfusunun 9,7 milyara, 2100 yılında ise 10,8 milyara ulaşması beklenmektedir. Ülkeler bazında nüfus faktörüne bakıldığında, Hindistan’ın 2030 yılına kadar Çin’in dünyanın en kalabalık ülke olma rekorunu elinden alacağı öngörülmektedir. Çin’in nüfusu 2040 yılından sonra yıllara göre devamlı bir düşüş eğilimindeyken; Hindistan’ın nüfusu sürekli bir artışla 2100 yılında 1 milyar 500 bine yaklaşacaktır. Buna göre 2040 yılına kadar Çin’in nüfusu 1 milyar 449 milyona kadar çıktıktan sonra 2100 yılına kadar nüfusun 1 milyar 065 milyona kadar düşmesi beklenmektedir. Bunun en önemli sebebi, Çin’in nüfusunun yaşlanıyor olmasının yanı sıra çocuk politikası gibi toplum mühendisliği projeleriyle nüfusunun azaltılıyor olmasıdır.

ABD’nin de 2060 yılında nüfusunun en zirve noktası olan 490 milyonu gördükten sonra hızla düşmesi ve 2100 yılına geldiğinde 434 milyona gerilmesi öngörülmektedir. Bu noktada Tablo 6’ta dikkatleri çeken bir ülke, Nijerya’dır. Nijerya’nın 2020 yılında 206 milyon olan nüfusunun 2050 yılında ABD’yi geçmesi ve böylelikle ABD’nin elinden dünyanın en kalabalık üçüncü ülkesi unvanını alması beklenmektedir. Böylelikle 2100 yılına gelindiğinde dünyanın en kalabalık 10 ülkesinin sırasıyla şöyle olacağı öngörüsü yapılmaktadır. Hindistan, Çin, Nijerya, ABD, Pakistan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Endonezya, Etiyopya, Tanzanya ve Mısır’dır. Buna göre şimdi olduğu üzere 2100 yılında da dünyanın en kalabalık kıtası Asya kıtası olacaktır.

Yapılan araştırmalar, yerküredeki insan sayısının her bir saniye için 2,6 kişi arttığını göstermektedir. Birleşmiş Milletler’e göre her bir kadına ait uluslararası doğum ortalaması 1960’lı yıllarda 5 çocuk, 1970’lerin başında 4,5 çocuktur. 2015 yılına kadar 2,5 çocuğa düşen oran günümüz için 2,4 çocuk olmuştur. Bu oranın 2,1’e düşmesi hâlinde dünya nüfusunda büyümenin duracağı ifade edilmektedir (webcache.googleusercontent.com, 2020; United Nations, 2022). Dünyada doğurganlık oranı düşerken ortalama yaşam süresi ve bağımlı nüfus oranları ise artmıştır.

sonraki ikinci büyük rezerv alanıdır ve burada ilk etapta yıllık bin 200 ton cevher işleyecek bir üretim tesisi kuruyoruz.” ifadeleri kullanılmıştır.” (globalsavunma, 2022).

Nitekim ortalama küresel yaşam süresi 1990'ların başında 64,6 yaştan 2019'da 72,6 yıla yükselmiştir. (United Nations, 2022).

Bu noktada ülkelerin demografik fırsat penceresi yapısı oldukça kritik önemi haiz bir konudur. Demografik fırsat penceresi; çalışma çağındaki nüfusun çalışmayan çocuk, yaşlı ve engelli gibi bağımlı nüfus oranına bölünmesinden elde edilmektedir. Küresel ölçekte, yıllar içinde demografik nüfus penceresinin kapanması ve tüm dünyada bağımlı nüfus oranının artması beklenmektedir. "Demografik fırsat penceresi dünya ortalaması 2020 yılında 1,875 iken bu ortalamanın 2050 yılında 1,701'e ve 2100 yılında da 1,498'e düşmesi beklenmektedir. Yıllar içerisinde dünya için pencerenin gittikçe kapanacağı, iş gücünü oluşturan nüfusun payının azalacağı öngörülmektedir." (TİM, 2021, s. 91)

Lancet'te yayımlanan '2017'den 2100'e kadar, 195 Ülke ve Bölge İçin Doğurganlık, Ölüm, Göç ve Nüfus Senaryoları'⁷ başlıklı bir çalışmada (Lancet, 2020) modern kontrasepsiyon⁸ (gebelikten korunma) yollarının gelişmesi, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi sebeplerin doğurganlıkta düşüşe neden olduğuna dikkat çekilmektedir. 2100 yılında, 65 yaş üstü bireylerin sayısının 2,37 milyar kişi, 20 yaş altındaki bireylerin sayısının ise 1,7 milyar kişi olması beklenmektedir (20-65 yaş arası, 4,75 kişi). Raporun yazarlarından biri olan Stein Emil Vollset, çalışma yaşındaki yetişkinlerdeki düşüşün, yüzyılın sonuna gelindiğinde küresel ekonomik güçte büyük değişimlere yol açacağını ve GSYH oranlarının azalacağını belirtmiştir. Başta Hindistan ve Çin olmak üzere dünyada, çalışma çağındaki insanlarda dramatik düşüşler öngörüldüğünden, bu durum dünya çapında ekonomik büyümeyi engelleyerek küresel güç dengelerinde oynamalara sebep olacaktır. Çalışmaya göre 5 yaşında altındaki çocukların 681 milyon olan sayısı, %41 azalarak 2100 yılında 401 milyona düşecektir. Öte yandan 80 yaşından büyüklerin oranı 6 kat artarak 141 milyondan 866 milyona çıkacaktır. Bu bağlamda liberal göçü destekleyen ülkeler, doğurganlık oranları düşse bile nüfuslarını ve ekonomik büyümelerini telafi edebileceklerdir (asianews.press, 2020).

G7 ülkelerindeki yaşlılık bağımlılık oranı 0,3 oranında olup bu oran çalışma çağındaki her üç kişiden birinin 65 yaş üstü olduğu anlamına gelmektedir. BM, bunun 2050 yılına kadar 0,5'e ve daha ilerleyen dönemlerde 0,6'ya çıkacağını öngörmektedir. E7 ülkelerinde ise son 20 yılda yaşlılık bağımlılık oranı büyük ölçüde sabit kalmakla birlikte bugün 0,1 olan oranın 2050 yılına kadar 0,3'e çıkması beklenmektedir. Ekonomik açıdan yaşlanan nüfus büyümeyi olumsuz etkileyen bir faktördür. Nüfusun çalışma çağındaki oranı düşüp insanlar yeteri sürelerde çalışmadan emeklilik ödemeleri arttıkça bağımlı kişilerin zahmeti, sağlık hizmetleri ve devlet kaynakları üzerinde daha fazla yük oluşturmaktadır. Bu minvalde İtalya ve Japonya'da 2050 yılına kadarki yaşlı bağımlılık oranının 0,7 olacağı tahmin edilmektedir. Bu çerçevede sözü edilen ülkelerin önümüzdeki 35 yıl içinde en yavaş büyüyen ekonomilerden ikisi olacağı öngörülmektedir (PwC, 2017, s. 43).

Demografik değişkenler uzun vadeli büyüme trendinde Çin'i ciddi zorlukların beklediğini göstermektedir. Çin'in Uluslararası İstatistik Bürosuna göre ülkede 16-59 yaş arasındaki çalışma çağındaki nüfusu 2012 yılından bu yana azalmıştır. Belirtilen yaş aralığındaki nüfus, 2015'te 222 milyona ulaşarak toplam nüfusun %16'sını oluşturmuştur. 2050 yılına kadar Çin'de her üç kişiden birinin 65 yaşın üzerinde olacağı ve toplam iş gücünün yaklaşık 700 milyon kişiye düşeceği tahmin edilmektedir. İki çocuk politikası ise bu eğilimde ciddi bir fark yaratmak için oldukça geç bir politika olarak ortaya çıkmıştır. Yaşlanan toplum ve çalışan nüfus oranındaki düşüş, iş gücü maliyetlerini önemli ölçüde arttıracaktır. Çin sözü edilen gidişatı teknolojiye dayalı güçlü üretkenlikle dengelemediği müddetçe ülkenin rekabet gücü ve ekonomik canlılığı baltalanabilir (Zhang, 2017, s. 21). Tablo 7'de OECD ülkelerinin nüfus olarak ortalama büyüme oranlarının bir simülasyonu bulunmaktadır.

Tablo 7. Ortalama Nüfus Büyüme Oranlarına (%) Dair Temel Senaryo

Dönem	OECD'nin Ortalama Büyüme Oranlarına (%) Dair Temel Senaryosu					
	Çin	Almanya	Japonya	ABD	Hindistan	Dünya
2022-2025	4,9	2,0	1,1	2,2	8,2	3,7
2026-2030	3,7	0,7	0,6	1,6	5,9	2,7
2031-2035	2,9	0,7	0,5	1,5	4,7	2,3
2036-2040	2,1	0,8	0,4	1,4	3,8	1,9
2041-2045	1,6	0,9	0,3	1,4	3,1	1,7
2046-2050	1,3	0,9	0,2	1,3	2,7	1,5
2051-2055	1,3	0,9	0,4	1,3	2,4	1,5
2056-2060	1,2	1,0	0,5	1,3	2,3	1,5

Kaynak: (Srivastava, 2022)

Ülkelerin yukarıda gösterilen ortalama büyüme oranları karşılaştırıldığında 2022-2025 yılları arasında dünya nüfusu %3,7, Çin %4,9, ABD %2,2, Almanya %2, Japonya %1,1 büyüyecekken Hindistan %8,2 gibi devasa bir oranda

⁷ Çalışmanın Orijinal Adı: "Fertility, Mortality, Migration, and Population Scenarios for 195 Countries and Territories from 2017 to 2100: A Forecasting Analysis for The Global Burden of Disease Study".

⁸ Kontrasepsiyon, gebeliğin önlenmesi, gebelikten korunmak. (bk. <https://sozce.com/nedir/202826-kontrasepsiyon>).

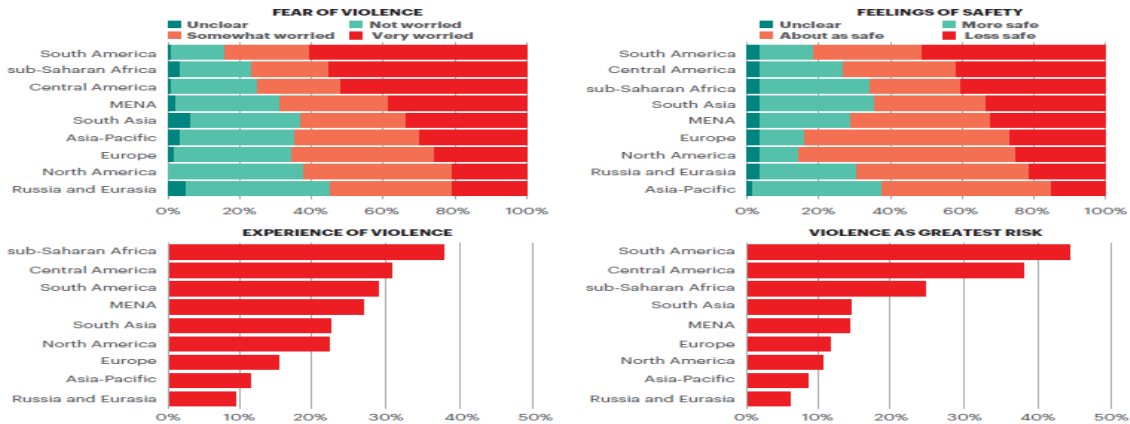
büyüyecektir. Bununla birlikte Çin, ABD, Almanya, Japonya gibi ülkeler 2056-2060 yılları arasında dünya ortalamasının oldukça altında büyüme gerçekleştireceklerdir. Öte yandan 2056-2060 yılları arasında dünya nüfusu ortalama %2,5 büyürken, Hindistan'ın nüfusu %2,3 büyüyerek dünya nüfusunun oldukça üstünde bir büyüme trendinde olacaktır.

Türkiye açısından bakıldığında ise 31 Aralık 2021 tarihi itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 84 milyon 680 bin 273 kişi olmuştur (TÜİK, 2022). Bununla birlikte 2060 yılında Türkiye'nin nüfusunun 98 milyon milyona yükseldikten sonra 2100 yılında tekrar 86 milyona düşmesi beklenmektedir. Buna göre 2100 yılına kadar Türkiye'nin nüfusunun hiçbir zaman 100 milyonu aşamayacaktır. Ancak bazı bakış açılarına göre 2060'lı yıllarda Türkiye'nin nüfusu kendisine yönelen dış göçlerden kaynaklı olarak 100 milyonu geçebilir. Türkiye nüfusunun dünya nüfusu içindeki payına bakıldığında 2021 yılında yaklaşık 1,08 olan payın 2050 yılında %1'e gerileyeceği, 2100 yılında ise %0,79'lara kadar düşeceği öngörülmektedir. Peki, bu fark neden kaynaklanıyor diye bakıldığında “nüfusun hiç eksilmeden belli bir seviyeyi koruyabilmesi için bu oranın 2,1'de kalması gerekiyor. Oysa Türkiye'de doğurganlık oranı, 2019 itibarıyla 1,88'e geriledi. 2100 yılında bu oranın 1,26'ya gerilemesi bekleniyor. Buradan gelen etki, nüfusun azalmasına sebep olmaktadır” (Sak, 2020).

3.6. Küresel Askerî Güç, Risk Algısı ve Teknoloji Projeksiyonu

Günümüz açısından teknolojik ilerleme oldukça büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş ekonomilerde teknolojik ilerleme, yıllık büyümeye %1,3 ila 1,5 arasında katkı sağlamaktadır. Yerleşik teknolojilerin kademeli olarak yayılması (örneğin elektrifikasyon ve mekanize kara yolu taşımacılığı) ve yeni teknolojilerin (örneğin cep telefonları) hızla benimsenmesi, özellikle önümüzdeki yirmi yıl boyunca gelişmekte olan ülkelerde büyüme için büyük bir itici güç sağlayacaktır. Bu süreçte yerli yatırım özellikle Hindistan ve Çin için kritik bir rol oynayacaktır (Dadush & Stancil, 2009). Son yıllarda Asya, hükümet desteği ve sermaye piyasalarının yabancı yatırımcılara açılması gibi gelişmelerin yedeğinde teknolojik gelişme için verimli ortamlar sunmaktadır. Çin, Tayvan ve Güney Kore gibi ülkeler 5G, big data, blockchain ve diğer alanlarda teknoloji üreten merkezlere dönüşmüştür. Asya menşeli Alibaba, Samsung ve Huawei gibi şirketler teknoloji ve pazarlama alanında birinci sınıf lider markalara dönüşürken; Asya Borsası, güçlü bir büyüme trendine girmiştir (blackrock.com, 2022).

Asya, küresel yenilik ve teknolojik gelişmelerin önde gelen kaynağı hâline gelmiştir. Birçok ileri teknoloji artık Asya'da geliştirilmektedir. Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayland'ın tümü, bilim ve teknoloji araştırma ve geliştirme (AR-GE) alanında büyük devlet harcamaları üstlenmiştir. Güney Kore, AR-GE'ye harcanan GSYH yüzdesinde (%4,6) dünya lideriyken; Tayvan (%3,5) ve Japonya (%3,2) küresel olarak ilk beşte yer almaktadır. Xi Jinping'in “Öz Güven” ve “Çin Malı 2025” stratejilerine dayalı olarak Çin, toplam harcamalarda dünya lideri değilse bile son dönemlerde bu alanda büyük bir hamle yapmıştır (2020'de 377,8 milyar dolar). Çin, 2030'a kadar yaklaşık 580 milyar dolar ve 2020'ye kadar 940 milyar dolar yatırım yapma yolunda ilerlemektedir. Çin'in, OECD ülkelerinin çoğunda olduğu gibi yılda, %3 gibi bir orana yükselmesi durumunda, 2030'da yaklaşık 650 milyar dolar ve 2040'ta yıllık 1,12 trilyon dolar AR-GE harcaması yapması beklenmektedir (Shambaugh, 2022, s. 9). Bilim, teknolojinin ilerlemesine koşut olarak, kıtada risk algısı ve toplumsal huzur da iyileşmektedir. ‘Küresel Barış Endeksi’nin (GPI), her yıl 163 bağımsız eyalet ve bölgeyi kapsayan araştırma sonuçlarına göre, kıtada risk ve şiddet algısı olumlu bir eğilim halindedir. Belli kriterlere göre yapılan endeks, 23 nitel ve nicel göstergesi kullanılmakta olup, dünya nüfusunun %99,7'sini kapsamaktadır. Endeks üç alanda barış durumunu ölçmektedir. Bunlar, a- Toplumsal emniyet ve güvenlik düzeyi, b- Devam eden yurt içi ve uluslararası çatışmanın boyutu ve c- Militarizasyon derecesidir. Endekse göre şiddet algıları, bölgelere göre farklılık arz etmektedir (IEP, 2021).



Şekil 2: Bölgelere Göre Risk ve Şiddet Algısı Kaynak: (IEP, 2021)

Şekil 3'te gösterildiği üzere Güney Amerika, güvenlik algısının en düşük olduğu yer olmuştur. Buna göre geceleri tek başına yürürken kendini güvende hissetmeyen ve şiddeti gündelik aktiviteleri için en büyük risk olarak gören insanların en yüksek oranda olduğu Güney Amerika olmuştur. 2021 yılının sonuçları, çatışmanın ve krizlerin yaşandığı bir dünyayı gözler önüne sermiştir. En büyük bölgesel bozulma, üç GPI alanında birden kötüleşen Kuzey Amerika'da meydana gelmiştir. Huzursuzluktaki bu yükselişin birincil itici gücü, özellikle artan sivil huzursuzluğun suç algısına, siyasi istikrarsızlığa ve daha şiddetli gösterilere eşlik etmesi olmuştur. Asya Pasifik bölgesi ise beş yıl öncesine göre kendilerini en fazla güvende hisseden insanların en yüksek oranda olduğu yer olmuştur. Yukarıdaki şekillerde gösterildiği üzere şiddet korkusu en fazla Güney Amerika'da tespit edilirken; Asya Pasifik bölgesi, %36 ile dünya çapında şiddet korkusunun en düşük düzeyde olan dördüncü bölgedir. Japonya ise bölgenin ve dünyanın en barışçıl ülkelerinden biri olmasına rağmen ülkenin %33'ü şiddet içeren bir suçun kurbanı olmaktan korkmaktadır (IEP, 2021).

Buna bağlı olarak dünya, geçtiğimiz yüzyılda da askerî güç ve militarizasyon açısından donatılmaya devam etmiştir. Askerî güç açısından son dönemlerde önemli bir ivme sağlamış olan Asya, yumuşak güç stratejisini bir kenara bırakarak, giderek militarize olmakta ve uluslararası güvenlikteki en şiddetli sıcak noktalardan biri hâline gelmektedir. Nitekim "Çin'in son yıllarda silahlı kuvvetlerini ve silahlarını, özellikle uçak gemilerini, gemisavar balistik füze sistemlerini, gizli bombardıman uçaklarını ve denizaltılarını iddialı bir şekilde modernize etmesi ve tartışmalı deniz alanlarında sık sık deniz tatbikatları yapması; ASEAN üyeleri, Japonya ve ABD arasında ciddi endişelere yol açmaktadır. Çin, 2,25 milyon aktif askerle dünyadaki en büyük sürekli orduya sahiptir." (Bajpai, 2012, s. 30)

ABD'nin planladığı füze savunma sistemleri, Japonya'nın bunlara katılma isteği, Güney Asya'nın nükleerleşmesi, Kuzey Kore'nin yüksek ihtimalle nükleer silahlarla donanmış olması gibi etkenler, Çin'in daha fazla silahlanmasına ve silahlı kuvvetlerinin sürekli olarak modernizasyonuna sebep olmaktadır. Bununla birlikte Çin, bir yandan silahlanırken; öte yandan komşularını, sahip olduğu askerî gücünün bir tehdit içermediğine de ikna etmeye çalışmaktadır. Çin'in askerî açıdan genişlemesi, bilhassa Asya kıtasındaki bölgesel birliği tehlikeye atarak; Çin karşıtı devletlerin ABD'ye yanaşmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber Çin'in Asya'daki stratejik planları ve silahlanma politikaları büyük oranda ABD'ye yöneliktir (Jisi, 2004).

Tablo 8. Küresel Askerî Güç Sıralaması

Ülkelere Göre Savunma Harcamaları (2022)			Askerî Güç Sıralaması (2022)			Asya Askerî Gücü (2022)		
ABD	1	770.000.000.000 (\$)	ABD	1	0.0453 ↑	Rusya	1	0.0501 ↑
Çin	2	250.240.000.000 (\$)	Rusya	2	0.0501 ↑	Çin	2	0.0511 ↑
Rusya	3	154.000.000.000 (\$)	Çin	3	0.0511 ↑	Hindistan	3	0,0979 ↑
İngiltere	4	68.000.000.000 (\$)	Hindistan	4	0.0979 ↑	Japonya	4	0.1195 ↑
Almanya	5	50.300.000.000 (\$)	Japonya	5	0.1195 ↑	Güney Kore	5	0.1261 ↑
Hindistan	6	49.600.000.000 (\$)	Güney Kore	6	0.1261 ↑	Pakistan	6	0.1572 ↑
Japonya	7	47.482.740.000 (\$)	Fransa	7	0.1283 ↑	Türkiye	7	0.1961 ↑
Türkiye	24	9.690.000.000 (\$)	Türkiye	13	0.1961 ↑			
Liberya	140	11.800.000 (\$)	Bhutan	140	35.8958 ↓			

Kaynak: (globalfirepower.com, 2022)

Tablo 8'de sıralama için 0.000 skoru en mükemmel skordur. Bir küresel güç indeksinde 0.000 değerlendirmesi, şimdiye kadar hiçbir ülkenin ulaşamadığı mükemmel bir puandır. Bir ülkenin skor değeri ne kadar küçükse, sadece kâğıt üzerinde olsa bile, savaşma kabiliyeti o kadar yüksektir. Derecelendirmede 'Global Barış Endeksi' (GPI), nükleer yetenekleri hesaba katmamaktadır. Bu çerçevede sıralama tamamen geleneksel yeteneklere göre yapılmaktadır (byjus.com, 2022). Bakıldığında ABD 770 milyar dolara savunma harcamaları ile dünyadaki askerî güç sıralamasında 0,0453 skorla birinci sıradadır. Bu bağlamda Asya ekonomik, ticari, nüfus vb. gibi parametreler açısından yükselen değer olsa da ABD savunmaya harcadığı bütçe, teknolojik açıdan sahip olduğu sofistike silah kabiliyeti, yüksek manevra gücü gibi unsurlar açısından süper güç durumundadır. Ancak Çin'in her yıl özellikle savunma alanında yaptığı teknolojik yatırım ve ilerlemelere ilişkin unsurlar, Çin'in bu alanda da ABD'yi tahtından edeceğini göstermektedir.

Kıtasal ölçekte değerlendirme yapıldığında, dünyadaki en güçlü 10 askerî gücün altısı, Asya kıtasında yer almaktadır. Nitekim Asya kıtasında sırasıyla en güçlü ülkeler; Rusya, Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Pakistan, Türkiye, İran, Endonezya ve İsrail'dir. Bununla birlikte küresel ölçekte en güçlü olan bu 10 ülkenin altısı olan Rusya, Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Pakistan Asya kıtasında yer almaktadır.

ABD'den sonra askerî güç sıralamasında en güçlü ülke 0,0501 skorla Rusya'dır. Rusya ister Asya ister Avrupa ölçeğinde olsun, küresel GSYH; ihracat-ithalat oranları, nüfus projeksiyonları gibi parametrelerin hiçbirinde ikinci sırada yer alamamasına rağmen askerî güç sıralamasında 154 milyar dolarla küresel ölçekte Çin'den sonra üçüncü,

Asya ölçeğinde ise birinci sıradadır. Bu durum oldukça manidardır. Nitekim 2035, 2050 yıllarından hiçbir değişkende Çin, ABD ve Hindistan'la boy ölçüşmeyecek olan Rusya askerî harcamalar, askerî güç gibi parametrelerde dünya ve Asya ölçeğinde ilk sıralarda yer almaktadır.

Küresel güç dengeleri itibarıyla, dünya konjonktüründe birçok parametre açısından gerilerde olan Rusya'nın askerî güç ve harcamalar noktasında ilk üçte yer alması oldukça manidardır. Bir model olarak ifade edilebilecek bu yaklaşım, Türkiye açısından nazarı dikkatlerden kaçmayacak bir anlayıştır. Zira küresel GSYH'de örneğin 2021 yılı itibarıyla ABD'nin GSYH'si 22,9 trilyon dolar, Çin'in GSYH'si 16,8 trilyon dolarken Türkiye'nin GSYH'si 795 milyar dolar olmuştur. Başka bir açıdan Hindistan'ın 2020 yılındaki nüfusu 1,3 milyar kişi iken 2100 yılında 1,4 milyar kişi olması beklenmektedir. Çin'in 2020 yılında 1,4 milyar olan nüfusunun 2100 yılında 1 milyar kişi olacağı öngörülmektedir. ABD'nin, 2020 yılında 331 milyon olan nüfusu 2100 yılında 434 milyon kişiye çıkacaktır. Türkiye'nin ise 2020 yılında 84 milyon olan nüfusu 2100 yılında ancak 86 milyon kişi olacaktır. Bu çerçevede Türkiye, küresel konjonktürde GSYH, nüfus, ihracat-ithalat oranları gibi parametreler açısından ABD, Çin, Hindistan veya Rusya gibi ülkelere hiçbir zaman erişemeyecektir.

Bu bağlamda Türkiye, askerî güç açısından dünyada caydırıcılık kabiliyeti yüksek olan ülkeler liginde en üst sıralarda yer almalıdır. Nitekim Türkiye için askerî güç mevzusu, topraklarının jeopolitik öneminden dolayı kritik önemi haiz bir konudur. Ancak 2022 yılında ABD'nin askerî harcamaları olan 770 milyar dolar, neredeyse Türkiye'nin GSYH'si kadardır. Dolayısıyla, askerî açıdan güçlü ve yetkin olabilmenin yolu, doğal olarak, ekonomik açıdan güçlü olmaktan geçmektedir. Türkiye bu denklemi göz önünde bulundurarak, tarihsel ve kültürel kodlarından da ilham alarak yerli ve milli savunma sanayiye daha fazla önem vermeli, askerî kabiliyetini her daim diri tutacak sürdürülebilir bir strateji benimsemelidir. Bu argüman, kendi sistematığı içinde, analitik bir perspektiften ayrıca ele alınıp derinleştirilmesi gereken önemli bir konu olup, başka akademik çalışmalarla bütünsel ve sistematik bir şekilde işlenmesi faydalı olacaktır.

4. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Soğuk Savaş boyunca dünya, sarkacın bir ucunda ABD, diğer ucunda SSCB'nin yer aldığı iki kutuplu dünya düzenin kısılcığında kalmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nin ardından Sovyetler Birliği'nin dağılması ABD'nin tek başına yerkürenin başat ve egemen gücü olarak ortaya çıkmasını, neoliberal ekonomi ve endüstriyel kapitalizmin alternatifsiz bir ekonomik ve ideolojik düzen olarak üstünlüğünü ilan etmesi süreci takip etmiştir. Ancak özellikle 2000'li yıllardan sonra, küreselleşmenin kapısını araladığı yeni imkânlar setini doğru bir şekilde kullanmaya başlayan Çin başta olmak üzere Asya ekonomileri hızla büyüyerek, ABD'nin hamisi olduğu tek kutuplu dünya düzenine alternatif bir ağırlık merkezi oluşturmuştur. Geline nokta *Asya'nın Yükselişi* tezi, bir teori olmaktan çıkarak somut karşılığı olan kristalize bir gerçekliğe dönüşmüştür.

Literatürde *Asya'nın Yükselişi* tezi ile ilgili görüşler, kabaca üç farklı bağlamda ele alınıp değerlendirilebilir. *Bunlardan birincisi* Asya'nın Yükselişi tezini gerçekleşmesi mümkün olmayan bir mit olarak nitelendirenlerdir. Bu şekilde düşünenler; a) Çin başta olmak üzere Asya'nın hızlı büyümenin ilk itici güçlerini tükettiği; b) kıtanın ekonomik açıdan yükselişine artan işsizlik sorunu ve otoriter yönetimler gibi problemlerin eşlik ettiği; c) Çin'in dünya egemenliğinin sorumluluğunu almak noktasında isteksiz olduğu; d) kıtada sınır anlaşmazlıkları gibi sorunlarından kaynaklı olarak Çin'in yerine ABD'nin nüfuzunu bölgesel ve küresel istikrarın garantörü olarak görenler olduğu ve e) Asya'nın (Çin) başat ve egemen güç olmasına, Batı dünyasının (ABD) barışçıl yollarla rıza göstermeyeceği şeklindeki gerekçelerle Asya'nın Yükselişi tezini gerçekçi bulmamaktadırlar.

İkincisi, *Asya'nın Yükselişi* tezini gerçekleştirmekte olan ve gerçekçi bir argüman olarak nitelendirenlerdir. Bu bakış açısına göre çoklu parametreler; dünyanın güç merkezinin Avrupa'dan Asya'ya kaydığını ortaya koymaktadır. Bununla beraber Çin'de ekonomik büyüme oranı giderek artsa da yaşlanan nüfus ve orta gelir tuzağı gibi sorunlar kapıda beklemektedir. Ancak bu bağlamdaki yaklaşımlar, son dönemlere kadar büyüme rakamlarında bir miktar düşüş olsa da Çin'in küresel çapta dünyanın itici gücü olmaya devam edeceğini savunmaktadır. Nitekim mevcut büyüme oranlarıyla bile Çin'in dünyanın ekonomik büyümesine yaptığı katkı, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı katkının yaklaşık olarak üç katıdır.

Üçüncüsü ise, Asya'nın yükselişini "koşullu" olarak gerçekleşebilecek güçlü bir teori olarak görenlerdir. Bu bakış açısına göre Asya'nın yükselişi, "şartların bugün öngörüldüğü şekliyle gelişmesine" bağlıdır.

Çalışmada, elde edilen sonuçlar dahilinde, çok büyük ölçekli marjinal gelişmeler olmadığı müddetçe, dünyanın ekonomik açıdan sıklet noktasının, Asya kıtasına kaymakta olduğu söylenebilir. Nitekim 2050 yılına gelinceye kadar GSYH, nüfus ve dış ticaret hacmi gibi hususlar bakımından Çin'in önemli bir farkla ABD'nin önüne geçeceğini hatta Hindistan'ın dahi ABD'yi geride bırakarak ikinci sırada yer alacağı söylenebilir. Bunlara ek olarak Endonezya'nın ABD'den sonra dördüncü sıraya yerleşeceği yönündeki değerlendirmeleri de hatırlatmak gerekir.

Son tahlilde ifade etmek gerekir ki dünyanın en gelişmiş dört ekonomisinden üçü, Asya kıtasında yer alırken, Soğuk Savaşın sonunda tahsis edilen tek kutuplu dünya tanımlaması geçerliliğini yitirmektedir. ABD'nin küresel

Asya'nın Yükselişi Tezi: Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu üstünlüğünü Çin'e devredecek olması, muazzam büyüklükte bir olaydır. Türkiye açısından, böylesi bir gelişmenin gerçekleşme ihtimalinden kaynaklı olarak dünyada rekabet ve mücadelenin şiddetinde ciddi artışlar beklemek; bu yönde stratejik, sürdürülebilir ve analitik politikalar üretmek gerekir. Bu bağlamda esas ve nirengi sorunsal, yeniden inşa edilen küresel konjonktürde Türkiye'nin hangi stratejik hedef(ler)le nasıl bir politika belirleyeceği sorunsalıdır. İfade edilen soru(n), doğrudan bu çalışmanın konusu olmayıp ekonomik, politik ve stratejik düzeyde, birtakım müstakil çalışmalarla ele alınmayı gerektirecek, muazzam bir kapsam ve derinliği olan; kritik önemi haiz bir konudur. Öte yandan Çin'in, ABD'nin yerini almasının küresel huzura ne şekilde etki edeceği ise pek çok bakımdan bir muammadır.

Kaynaklar

- Bajpai, A. (2012). The "Rise of Asia". *World Affairs: The Journal of International Issues*, 16(2), 12-37. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48504921> adresinden alınmıştır.
- blackrock.com. (2022). *Investing in the Rise of Asia*. blackrock.com: <https://www.blackrock.com/au/intermediaries/ishares/thematic-investing/rise-of-asia> adresinden alınmıştır.
- byjus.com. (2022, 10. 22). *China's String of Pearls: Notes for UPSC International Relations*. 10. 25. 2022 tarihinde byjus.com: <https://byjus.com/free-ias-prep/chinas-string-pearls/> adresinden alınmıştır.
- Çaşkurlu, S. (2022). ABD-Çin Hegemonya Mücadelesi: Kaya Gazı Devrimi, Yenilenebilir Enerji ve Nadir Elementler. *Fiscaoeconomia*, 6(1), 59-80. doi:Doi: 10.25295/fsecon.1041487.
- Dadush, U., & Stancil, B. (2009, 11 19). *The G20 in 2050*. carnegieendowment.org: <https://carnegieendowment.org/2009/11/19/g20-in-2050-pub-24195> adresinden alınmıştır..
- data.wordbank.org. (2022, 10. 01). *GDP growth (annual %)*. 10. 01. 2022 tarihinde data.wordbank.org: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?most_recent_value_desc=true adresinden alınmıştır.
- Desjardins, J. (2016, 4. 27). *Four Maps Showing China's Rising Dominance in Trade*. 05. 17. 2022 tarihinde visualcapitalist.com: <https://www.visualcapitalist.com/four-maps-showing-chinas-rising-dominance-trade/> adresinden alınmıştır.
- Doğan, B., & Can, M. (2016). Küreselleşmenin Büyümeye Etkisi: Güney Kore Örneğinde Eşbütünlüşme Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 197-220. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/382468> adresinden alınmıştır.
- Frank, A. G. (2010). *Yeninde Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*. (K. Kurtul, Çev.) Ankara. globalfirepower.com. (2022). *2022 Military Strength Ranking*. globalfirepower.com: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> adresinden alınmıştır.
- globalsavunma. (2022). Nadir Toprak Elementlerinin Lazer Silah Sistemlerindeki Rolü. *Global Savunma*. 10. 01, 2022 tarihinde <https://globalsavunma.com.tr/nadir-toprak-elementlerinin-lazer-silah-sistemlerindeki-rolu.html> adresinden alınmıştır.
- gov.uk. (2021, 07 28). *Trend Deck 2021: Natural Resources*. 09 18. 2022 tarihinde gov.uk: <https://www.gov.uk/government/publications/trend-deck-2021-natural-resources/trend-deck-2021-natural-resources> adresinden alınmıştır.
- Harrison, V., & Palumbo, D. (2019). *Çin Halk Cumhuriyeti 70 Yaşında: 'Ekonomik Mucize' Nasıl Gerçekleşti?* BBC News. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49880943> adresinden alınmıştır.
- Hughes, S., Ritchie, E., & Mitchell, I. (2022, 05. 09). *cgdev.org*. 09. 17. 2022 tarihinde The World in 2050: Economic Growth, Climate Change and the Implications for Poverty: <https://www.cgdev.org/blog/world-2050-economic-growth-climate-change-and-implications-poverty> adresinden alınmıştır.
- IEP. (2021). *Institute for Economics&Peace*. Sydney: Institute for Economics & Peace. <https://www.visionofhumanity.org/resources/> adresinden alınmıştır.
- İkiz, A. (2019). Tek Kuşak Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye Olası Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1688-1700. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/834056> adresinden alınmıştır.
- Jisi, W. (2004). China's Changing Role in Asia. K. Ryosei, & W. Jisi içinde, *The Rise of China and a Changing East Asian Order* (s. 3-21). Tokyo: Japan Center for International Exchange.
- Lancet. (2020). Fertility, Mortality, Migration, and Population Scenarios for 195 Countries and territories from 2017 to 2100: A Forecasting Analysis for the Global Burden of Disease Study. *Global Health Metrics*, 1285-1306.
- Mahbubani, K. (2008). *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*. New York: Public Affairs.
- McCarthy, J. (2009, 09 25). *Jacinda Ardern Says Economic Growth Is Pointless If People Aren't Thriving*. globalcitizen.org: <https://www.globalcitizen.org/en/content/jacinda-ardern-goalkeepers-unga-2019/> adresinden alınmıştır.
- Nehru, C. P. (2022). *Asya Yeniden Kendine Geliyor!* 08 11. 2022 tarihinde teori dergisi: <https://www.teoridergisi.com/asya-yeniden-kendine-geliyor> adresinden alınmıştır.
- Purdy, C. (2021, Ocak 1). *Three Megatrends Impacting The Natural Resource Sector in 2021*. 09. 24. 2022 tarihinde c.resource.com: <https://www.c-resource.com/2021/01/28/three-megatrends-impacting-the-natural-resource-sector-in-2021/> adresinden alınmıştır.

- PwC. (2017). *The Long View: How Will The Global Economic Order Change by 2050?* PwC. www.pwc.com/structure adresinden alınmıştır.
- pwc. (2017, 02 07). *UK Could Remain A Top 10 Global Economy In 2050, Despite Brexit*. 09. 04. 2022 tarihinde pwc.blogs.com: https://pwc.blogs.com/press_room/2017/02/uk-could-remain-a-top-10-global-economy-in-2050-despite-brex.html adresinden alınmıştır.
- Rapier, R. (2022, 07. 22). *The U.S. Is Still The World's Top Oil Producer*. 05. 28. 2022 tarihinde www.forbes.com: <https://www.forbes.com/sites/rpapier/2022/07/22/the-us-is-still-the-worlds-top-oil-producer/?sh=148bbcef7b39> adresinden alınmıştır.
- Ross, J. (2022, 05. 19). <https://advisor.visualcapitalist.com/gdp-growth-by-country-in-2021/>. 09. 03. 2022 tarihinde dvisor.visualcapitalist: <https://advisor.visualcapitalist.com/gdp-growth-by-country-in-2021/> adresinden alınmıştır.
- Sak, G. (2020, 10. 27). *Yeni Nüfus Projeksiyonuna Göre Türkiye 100 Milyonu Nasıl Aşıyor?* 09. 03. 2022 tarihinde tepav.org.tr: https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6796/Yeni+nufus+projeksiyonuna+gore+Turkiye+100+milyonu+nasil+asiyor_ adresinden alınmıştır.
- Shambaugh, D. (2022). *International Relations of Asia*. London: Rowman and Littlefield.
- Srivastava, D. K. (2022, 08. 25). *Indian Economy In 2050 In Pursuit To Achieve The \$30 Trillion Mark*. 09. 10. 2022 tarihinde www.ey.com: https://www.ey.com/en_in/tax/economy-watch/indian-economy-by-twenty-fifty-in-pursuit-to-achieve-the-thirty-trillion-dollar-mark adresinden alınmıştır.
- statisticetimes.com. (2021, 10. 26). *Projected GDP Ranking*. 08 28, 2022 tarihinde statisticetimes.com: <https://statisticetimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php> adresinden alınmıştır.
- TİM. (2021). *İhracat 2021 Raporu: Yeni Vizyon, Yeni Yol Haritası*. Türkiye İhracatçılar Meclisi.
- TÜİK. (2022, 01. 31). *Dış Ticaret İstatistikleri, Aralık 2021*. 09. 2022 tarihinde data.tuik.gov.tr: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535> adresinden alınmıştır.
- ukdiss.com. (2018, 11). *China's String of Pearls Strategy*. (Business Bliss Consultants FZE) 08. 19. 2022 tarihinde ukdiss.com: <https://ukdiss.com/examples/china-string-of-pearls-policy.php#citethis> adresinden alınmıştır.
- United Nations. (2022, 06. 11). *World Population Day*. 10. 24. 2022 tarihinde un.org: <https://www.un.org/en/observances/world-population-day> adresinden alınmıştır.
- Wallerstein, I. (2011, 05). *The Rise of Asia The World-Economy*: <http://www.gis-reseau-asie.org/en/rise-asia-world-economy> adresinden alınmıştır.
- webcache.googleusercontent.com. (2020, 12. 21). *Dünya 2021'e 7,8 Milyar Kişiyile Giriyor*. 01. 20. 2022 tarihinde webcache.googleusercontent.com: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Q6QFDjNW280J:https://www.dw.com/tr/d%25C3%25BCn%2021-y%25C4%25B1%25C4%25B1na-78-milyar-ki%25C5%259Fiyile-giriyor/a-56011588&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> adresinden alınmıştır.
- Wijesinghe, H. V. (2018). *The Geographical Fulcrum of the 21st Century-Revisiting the Heartland Theory*. *The International Journal Of Humanities & Social Studies* ISSN 2321 - 9203, www.theijhss.com, 6(7), 153-163.
- World Economic Forum. (2021). *The Global Risks Report 2021*. World Economic Forum.
- worldsteel.org. (2022, 01. 25). 09. 25. 2022 tarihinde December 2021 Crude Steel Production And 2021 Global Crude Steel Production Totals: <https://worldsteel.org/media-centre/press-releases/2022/december-2021-crude-steel-production-and-2021-global-totals/> adresinden alınmıştır.
- Zhang, A. (2017). *China's Long-Term Economic Growth Prospects*. pWc içinde, *The Long View: How Will The Global Economic Order Change By 2050?* (s. 21-22). PwC.
- asianews.press. (2020, 07 27). *Forecasting Paramount Shifts in World Population, Economic Power, Fertility from 2017 to 2100: Study*. 09. 11. 2022 tarihinde asianews.press: <https://asianews.press/2020/07/27/forecasting-paramount-shifts-in-world-population/> adresinden alınmıştır.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



KENT YOKSULLUĞUNA MÜDAHALENİN TARİHSEL GELİŞİMİ*

Historical Development of Alleviating Urban Poverty

İlker ŞAHİNOĞLU¹

¹ Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ordu, sahinogluilker@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-1519-789X

Derleme/Review Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
21.04.2022
Kabul/Accepted:
24.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1106978

Anahtar Kelimeler

Yoksullukla Mücadele, Kent
Yoksulluğu, Sosyal Politika

ÖZ

Yoksulluk kavramı ve yoksullukla mücadele uygulamaları toplumsal yaşamda ve devletlerin gündemlerinde her dönem önemli yer tutmuşlardır. Uygulama örnekleri tarihsel süreçte bu olguların ve yoksulluk algısının dönüşümünü ortaya koymaktadırlar. Günümüzde kavram özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde büyük ölçüde kentsel ölçekte ele alınmaktadır. 20. yüzyılın özellikle son çeyreğinde hem yoksulluk hem de refah rejimlerinde ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimlere bağlı olarak büyük bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Refah devleti anlayışının zayıfladığı bu dönemde, karşılaşılan hızlı dönüşüm literatürde büyük ölçüde neoliberalizmin hâkim hale gelmesine dayandırılmaktadır. Çünkü bu dönemde neoliberalizm hâkim sınıfların iktidarını sağlamak üzere yeni bir ekonomik düzen tesis etmeye odaklanmıştır. Bu yeni düzenin tesisi için ise öncelikli olarak kamu kesiminin küçültülmesi, özelleştirmeler, istihdam piyasalarının esnekleştirilmesi, işgücü maliyetinin düşürülmesi gibi çeşitli uygulamaları küresel ölçekte yaymaya başlamıştır. Ekonomideki bu yapısal dönüşümlerle birlikte yoksulluğun ve yoksullukla mücadele uygulamalarının da önemli değişim yaşadıkları görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada kentsel yoksulluğun dönüşümü ele alınmakta ve sosyal politikanın gelişimi doğrultusunda kent yoksulluğuyla mücadele yaklaşımında görülen değişime değinilmektedir.

ABSTRACT

The concept of poverty and anti-poverty practices have always occupied an important place in social life and on the agenda of governments. Practical examples highlight the transformation of these facts and the perception of poverty in the historical process. Today, the concept is mainly addressed at the urban scale, particularly in developing and developed countries. Especially in the last quarter of the 20th century, there has been a major process of transformation in poverty and welfare regimes in response to economic, political and social changes. In this period in which the understanding of the welfare state has weakened, the rapid change in literature is largely attributed to the dominance of neoliberalism. Because during this period, neoliberalism concentrated on establishing a new economic order to secure the power of the ruling classes. For the establishment of this new order, various practices such as downsizing of the public sector, privatizations, flexibility of employment markets, and reduction of labor costs began to spread on a global scale. In parallel with these structural changes in the economy, we can see that there have been significant changes in poverty and anti-poverty practices. In this context, in this study, the transformation of urban poverty is discussed and the change in the approach of fighting against urban poverty in line with the development of social policy.

Keywords

Poverty Alleviation, Urban
Poverty, Social Policy

Atıf/Citation: Şahinoğlu, İ. (2023). Kent Yoksulluğuna Müdahalenin Tarihsel Gelişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(331-346).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İlker ŞAHİNOĞLU, sahinogluilker@hotmail.com

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nail YILMAZ danışmanlığında hazırlanan ve Aralık 2020'de kabul edilen doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

1. Giriş

Yoksulluk her toplumda ve her dönemde şiddeti değişmekle birlikte karşımıza çıkan bir olgudur. Çünkü yaşamak için insan kaynaklara gereksinim duyar ve her zaman bu kaynaklara erişimde sorun yaşayan insanlar olmaktadır. Dolayısıyla geçmişten günümüze birçok düşünür bu duruma dikkat çekmiş, yoksulluğun, yoksulun tanımı, yoksulluğun nedenleri, yoksulların toplumsal yaşam içerisindeki konumları ve rolleri gibi birçok farklı yönüyle yoksulluğa ve yoksullara değinmişlerdir. Platon konuya toplumsal yaşam içerisindeki düzensizlikler üzerinden yaklaşarak bu düzensizliğin temel nedeni olarak zenginler ve yoksullar arasındaki ayrımı gösterirken, Aristo da benzer bir şekilde yoksulların toplumsal düzen içerisindeki konumlarına odaklanmakta, bu konunun siyasi ve sosyal sonuçlarına değinerek, yoksulluğun devrimin ve suçun babası olduğunu ifade etmektedir. Rousseau ise sınıf farklarından dolayı hakların eşitliği ve otoritenin sağlanamayacağını savunmaktadır (Şenses, 2014:26; Walbank, 1944:14). Adam Smith bireylerinin çoğu yoksul olan bir toplumun refah içinde yaşayamayacağını ifade ederken (Şenses, 2014:33; Oktik, 2008: 27), hayırseverliğe ve böylelikle toplumun tümünün mutlu olabileceğine özellikle vurgu yapmaktadır (Gilbert, 1997:278). Bu düşünürlerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yoksulluk tarih boyunca oldukça farklı dönemlerde sosyal bir sorun olarak ele alınmış, çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Şenses (2014:32), yoksulluk kavramının 18. yüzyılda kitleselleşen yoksulluk öncesinde liberal düşünürler tarafından eşitsizlik temelinde tartışılmaya başlandığını vurgulamaktadır. Bu tartışmaların ise büyük ölçüde yoksulluğu liberalizmin merkezindeki temel gerilim olarak kabul eden anlayıştan kaynaklandığını savunmaktadır. Sanayileşme ve kapitalizmin yükselişle birlikte ise yoksulluğun kitlesel bir hal aldığı ve toplumsal yaşamda rahatsızlıklara neden olduğu, dolayısıyla gerek siyasetçiler gerekse akademisyenler tarafından sosyal bir fenomen olarak ele alınmıştır (Geremek, 1997:2). Öte yandan yoksulluğa ve yoksullara yönelik gelişen olumsuz bakış açısı da tartışmalarda önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Yoksulluğun dikkate alındığı ve Amerika'da yoksullara devlet desteği anlayışının önem kazandığı bir dönemde Sumner, yoksulu yaşamını kazanamayan, diğer bir ifadeyle, üretim gücü ihtiyaç duyduğu tüketiminin altında kalmış bu nedenle de geçimini sağlayamayan kişi olarak tanımlamıştır. Toplumun içerdiği tüm bireylerin aktif katılımı ve üretim gücüne ihtiyaç duyduğunu vurgulayan yazar, tüketim rolünü yerine getirmekle birlikte topluma toprak, emek veya sermayeyle katkı sunmayan bu bireylerin ise toplumun sırtında yük olduklarını savunmaktadır (Sumner, 1883:20; McClelland, 2005:475). Yoksullukla ilgili akademik çalışmalarda ve kamuoyunda yoksulları suçlayan bu bireyselci bakış açısıyla da sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu dönemden döneme, ülkeden ülkeye çeşitlenen bakış açıları yoksulluğa müdahalenin de ana eksenini ortaya koymaktadır.

Yoksulluk, ister çözülmesi gereken bir yapısal sorun, ister bireysel bir sorun olarak ele alınsın, toplumsal yaşam içerisinde önemli ölçüde etki etmektedir. Günümüzde neoliberalizmin de etkisiyle bireyselci yaklaşımın yoğun olarak öne çıktığını görmekteyiz. Yoksulluğun bu bakış açıları ve ekonomideki yapısal dönüşüm süreciyle birlikte etkileri derinleşen ve sürekli hale gelen bir olgu olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bu nedenle bu olgunun farklı görünüşlerinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü yoksulluk tarihsel süreç içerisinde sürekli bir değişim yaşamaktadır. Yoksulluğa müdahale edebilmenin yolu bu değişimi anlamaktan geçmektedir. Özellikle sanayi devrimi ve sonrasında ön plana çıkan kurumsal sosyal politika uygulamalarının gelişim süreci incelenmesi gereken temel noktayı oluşturmaktadır. Çünkü devletlerin bu alana müdahaleleri toplumsal ve ekonomik yaşamda önemli etkiler doğurmaktadır. Devletler bu alana yönelik politikalarını ise yoksulluk kavramında tarihsel süreç içerisinde görülen değişimlere hâkim olarak belirlemelidirler. Bauman'ın ifade ettiği üzere geçmiş dönemin yöntemleriyle değişen yoksulluğa müdahale etmek mümkün değildir. Nitekim bir dönem işsiz olmak yoksulluk ölçüsüyken, ardından gelen dönemde tüketmemek temel kıstas haline gelebilmektedir. (Bauman, 1999:10-11). Günümüzde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde yoksulluğun ana tartışma noktasını oluşturan kent yoksulluğunu da bu şekilde değerlendirmek gerekir. Değişen ekonomik yapı kentlerin rolünü dönüştürmüş, kentler tüketim merkezleri haline gelmişlerdir., Kent yoksulluğu da özellikle kentlerin hızlı bir şekilde geliştiği sanayi devrimi sonrası dönemden günümüze gelen süreçte önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu durum ise özellikle 1980'li yıllarla birlikte "yeni yoksulluk" kavramının tartışmaya açılması sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle kentleşme, yoksulluk ilişkisi temelinde, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kentsel alanda dikkat çeken ve günümüzde de ağırlığı süren kent yoksulluğunun yeni biçimi ele alınacak, devamında ise tarihsel süreç içerisinde sosyal politikanın gelişimi doğrultusunda kentsel ölçekte yoksulluğa müdahale yaklaşımının dönüşümü değerlendirilecektir.

2. Kent Yoksulluğu ve Yoksulluğun D¼n¼ř¼m¼

2.1 Kent Yoksulluğu

G¼n¼m¼z k¼resel ¼l¼ekte artan kentleşme oranı, bir¼ok alanda olduğu gibi yoksulluk tartışmalarında da kentsel ¼l¼eđin ¼ne ¼ıkması sonucunu doğurmuştur. Bu y¼zden g¼n¼m¼zde yoksulluk kavramından bahsederken kentlere ve kentleşme s¼recine değinmemek olası g¼r¼nmemektedir. Kentleşme ¼ncelikle n¼fus yoğunlaşmasıyla dikkat ¼ekmekle birlikte, kavramı yalnızca n¼fus ¼zerinden tanımlamaya ¼alıřmak eksik bir girişim olarak kalacaktır. Bu doğrultuda kentleşmenin dar ve geniş anlamda olmak ¼zere iki tanımından bahsedilebilir. Dar anlamda kentleşme “kentlerde yaşayan n¼fusun oranının ve kent sayısının artmasını sağlayan bir n¼fus hareketi” olarak tanımlanırken, geniş anlamda kentleşme ise şu şekilde ifade edilmektedir: “Sanayileşme ve iktisadi değişmeye paralel olarak kent sayısının artması ve mevcut kentlerin b¼y¼mesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda ¼rg¼tleřme, iş b¼l¼m¼ ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere ¼zg¼ değişikliklere yol a¼an bir n¼fus birikimi s¼recidir.” (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978:21-22). Geniş tanımından da anlaşılacağı ¼zere kentleşme, n¼fus hareketi yanı sıra ekonomik değişmeye bağlı olarak gelişen ve sosyal yaşamda da değişimlere yol a¼an bir s¼rec olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda Wirth (2002:81-82), kentleşmenin yalnızca insanların bir yerde n¼fus olarak yoğunlaşmaları anlamına gelmediğini, insanların kentin yaşam bi¼imini de benimsemeleri gerektiğini belirtmektedir. Ona g¼re kentleşme kentlerin b¼y¼mesiyle yaşam bi¼iminin belirgin niteliklerinde değişmeyi ifade etmektedir ve bu değişimde iletişim ve ulaşım ara¼larının b¼y¼k etkisi g¼rmezden gelinmemelidir.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı ¼zere ge¼miřten tam olarak kopmamakla birlikte kent yaşamı ekonomik ve toplumsal yaşamda olduk¼a ¼nemli bir d¼n¼ř¼m s¼recini beraberinde getirmektedir. Sanayi Devrimi ile hızlanan ve yeni bir anlam kazanan kentleşme s¼recinin bu etkileri daha da derinleştirdiği kabul edilebilir. Sanayi Devrimi sonrası ger¼ekleřen kitlesel n¼fus hareketleri ve toplumsal d¼n¼ř¼m kent mek¼nına ve kentlerde yoğunlaşan n¼fusa ¼zel bir ¼nem atfetmektedir. Sanayinin ve iş g¼c¼n¼n yaşam alanı olarak kentler ekonomik b¼y¼menin de ana mek¼nı haline gelmişlerdir. 19.y¼zyılda sanayinin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla birlikte kent mek¼nında ¼nemli değişiklikler meydana geldiği g¼r¼lmektedir. Keleş (2016:39), sanayileşme ve kentleşmenin ayrılmaz bi¼imde birbirlerine bağlı olduklarını; sanayinin geleneksel kent yapısını sarsmaya başladığını, dolayısıyla ham madde, enerji gibi ¼retim ihtiya¼larına bağlı olarak mek¼n se¼en fabrikaların ¼evresinde sanayi kapitalizminin simgesi olan işçi kentlerinin ortaya ¼ıktıklarını belirtmektedir.

Sanayi Devrimi'nin ortaya ¼ıktıđı b¼lge olarak Britanya ¼rneđine bakıldığında da sanayinin ortaya koyduğu bu değişimin b¼y¼kl¼đ¼ ve sanayiye bağlı kentsel gelişmenin b¼y¼kl¼đ¼ kendini g¼stermektedir. 18. y¼zyılın ortalarında Londra 750 bin kişilik n¼fusuyla dikkat ¼ekiyor olsa da başka hi¼bir İngiliz kentinin n¼fusu 50 binin ¼zerinde değildi. Sanayinin gelişimiyle ¼lkede ve kentlerde yaşayan n¼fusta b¼y¼k bir artış g¼r¼lm¼řt¼r. 1750'de 6,5 milyon olan İngiltere ve Galler n¼fusu, 1801'de 9 milyonu aşmış, 1841'de 16 milyona ulaşmıştır. Ayrıca 1801'de bu iki b¼lge n¼fusunun %10'undan daha azı 100 bin ve ¼zeri kentlerde yaşarken, bu oran 1901'de %35'in ¼zerindedir (Hobsbawn, 1998:23-26; Davis, 1955:433). Bu gelişimle birlikte İngiltere'nin 3-4 bin n¼fuslu yerleri 30-40 bin n¼fuslu sanayi kentleri haline gelirken, sanayi devriminin kalbi olarak g¼r¼len mek¼nlardan biri olan Manchester'ın 1760'ta 17 bin olan n¼fusu ise 1830'da 180 bini bulmuştur (Munro, 1952:110; Braudel, 1984:564-565).

Kapitalizmin b¼y¼me ve ilerleme ideali ¼retime dayanmaktaydı ve ¼retim i¼in gerekli unsurlar kentlerde yoğunlaşmaktaydı, ¼retim s¼rd¼r¼lebilirliđi ise kitlesel t¼ketime karşılıklı ilişki i¼erisinde sağlanmaktaydı. Kentlerde yoğunlaşan n¼fus bu iki rol¼ ¼stlenerek kent yaşamını s¼rd¼rmekteydi. Kent ¼l¼eđinde yoksulluğun ¼nemli bir sorun olarak ele alınması ve ¼öz¼m arayışları ise istisnalar dışında 20.y¼zyılın sonlarına kadar ulusal ve uluslararası kurumların gündeminde kendine yer bulamamıştır. Bu istisnaların en ¼nemlisi sayılabilecek Amerika'da 1950'lerin sonundan itibaren tarımda makineleşmenin etkisiyle kentlere g¼cen Afro-Amerikalıların karşı karşıya kaldıkları işsizlik sonucunda kentlerde toplumsal hareketler başlatmışlardır. Irksal gerilimlerin de etkisiyle artan bu olaylar yoksulluğun ve refah hizmetlerinin tekrar gündem olmaları sonucunu doğurmuştur (Handler, 2004:23). K¼resel olarak ise kentlerde yoğunlaşan n¼fusun yaşadığı sorunlar bu ¼öz¼m arayışlarını zorunlu hale getirmiştir. ¼¼nk¼ ¼zellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda yoksulluğun kentsel alanlarda yoğunlaştığı g¼r¼lmeye başlanmıştır. Bu durumun ortaya ¼ıkmasında ise 3. D¼nya ¼lkeleri başta olmak ¼zere, kentsel n¼fus artışının kırsal n¼fus artışına kıyasla olduk¼a fazla olması ile ekonomideki yapısal d¼n¼ř¼m¼n etkili olduğu kabul edilmektedir. Bu yapısal d¼n¼ř¼m¼le sonucunda ¼cretlerde meydana gelen d¼ř¼ř, formel

istihdamda meydana gelen azalma, gıda başta olmak üzere tüketim ürünleri fiyatlarındaki artış ve temel hizmetler ile altyapı yatırımlarına yönelik kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesinin etkili olduğu vurgulanmaktadır (Wratten, 1995:11; Amis, 1995:146).

1996'da İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat Konferansı sonrası belirlenen Habitat Gündemi'nde de kent yoksulluğunun ortadan kaldırılmasına özel bir yer ayrılmıştır. Metinde de ifade edildiği üzere dünya bu dönemde daha önce benzeri görülmemiş şekilde, yoksulluğun kentleşmesi ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönemde nüfusun neredeyse yarısı kentlerde enformel konut alanlarında yaşamaktadır. (UNCHS, 1997:1). Bu kapsamda toplantı “herkes için yeterli barınma” ve “kentleşen dünyada insan yerleşimlerinin sürdürülebilir kalkınması” temalarını seçmiş ve çözüm için yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde; yerel yönetimler, merkezi hükümetler, STK'lar, özel sektör ve diğer kuruluşlar tarafından kapsamlı stratejilere sahip ortaklıklar kurulması gerektiğini belirtmiştir (UNHCS, 1997:8).

Küreselleşen dünyada kentlerin öneminin daha da arttığı düşünüldüğünde kentlerde bu küreselleşme ve neoliberalleşme döneminde eşitsizliklerin ve yoksulluğun da arttığı dikkat çekmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde küresel ölçekte yoksulların büyük kısmı halen kırsal alanlarda yaşamakla birlikte kentlerde yaşayan yoksulların oranı giderek artmakta ve BM 2006'da yayımladığı raporunda birkaç on yılda yoksullar arasında kentlerde yaşayanların oranının %50'yi geçeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca BM Habitat tahminlerine göre dünyada kentlerde yaşayanların üçte biri varoşlarda yaşamakta ve bu oran her geçen gün artmaktadır (Sidney, 2017:324). Yine BM tarafından yayımlanmış bir raporda 1990'da dünyada gecekonduda yaşayan nüfus 715 milyon iken, bu sayının 2000'de 912 milyona 2006'da ise 998 milyona eriştiği belirtilmektedir. Bu gecekonduda sakinlerinin yalnızca 46 milyonunun gelişmiş ülkelerde yaşadıkları ayrıca ifade edilmelidir (BM Habitat Agenda, 2006:18). Bu veriler bize hızlı kentleşme ve konut politikalarının yetersizliğine bağlı olarak gerçekleşen hızlı gecekondulaşmanın büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak dikkat çektiğini göstermektedir. Afrika kentleri başta olmak üzere yetersiz yaşam koşullarına sahip gecekondularda yaşamlarını sürdüren yoksullar kentlerde önemli bir sorun olarak görülmektedirler. Bununla birlikte her ne kadar şiddeti gelişmekte olan ülkelerde olduğu kadar fazla olmasa da kent yoksulluğunun gelişmiş ülkeler için de önemli bir gündem maddesi olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde kentleşme bu artış hızını sürdürmeye devam etmektedir. 2050 itibarıyla dünyanın üçte ikisinin kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir. Kentleşme süreciyle birlikte kentlerdeki eşitsizlikte hızlı bir şekilde artmakta, yoksul ve zengin arasındaki fark önemli ölçüde açılmaktadır. Küresel yoksulluk 2000'li yıllarda dikkate değer bir azalma kaydetmekle birlikte kentlerde eşitsizlik daha da dikkat çeker bir hale gelmiştir. Çoğu ülkede eşitsizlik son 20 yılın en yüksek seviyesine gelmiştir. 2018 Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre dünyanın en zengin %1'lik kesimi, en yoksul %50'lik nüfusun gelirinin 2 katı gelir elde etmiştir (BM Habitat 2020-2023 Stratejik Planı:7) Bu doğrultuda BM Habitat doğrudan kentleri hedef alan yoksullukla mücadele programları uygulanması gerektiğini çünkü yoksullukla küresel mücadelenin başarısının kentlerin performansına bağlı olduğunu öne sürmektedir (Sidney,2017:325).

2.2 Kentin Değişen Rolü ve “Yeni” Yoksulluk

Kentsel mekânda yaşamını sürdüren işçi sınıfının sorunları üzerinden kavramsallaştırılan yoksulluk ve ortaya koyduğu sorunlar da sonraki yıllarda çeşitlenmiş, yoksulluk önemli çalışmaların konusu olmaya başlamıştır. Hızlı kentleşmenin ortaya koyduğu olumsuz şartlar bu durumu zorunlu hale getirmiştir. Bu olumsuz şartlara neden olan birçok etken bulunmaktaydı. Toprak yetersizliği nedeniyle fabrikaların oldukça kısıtlı bir alanda toplanmış halde bulunması bunlardan biri olarak değerlendirilebilir. İş gücünün de bu alanlara yerleştirilmesi bu dar alanda oldukça geniş bir nüfusun barındırılmasıyla sonuçlanmaktaydı. Nitekim İngiltere'de yetersiz ve sağlıksız koşullarda 15-16 kişinin bir arada yaşadığı sefalet yuvalarından söz edilmekteydi (Braduel, 1984:565). Friedrich Engels'in “Conditions of The Working Class in England(1845)” başlıklı çalışması bu doğrultuda önemli bir örnektir. Bu çalışmasında Engels, değişen üretim biçimleriyle birlikte işçi sınıfının yaşamı ve yapısında meydana gelen dönüşümü ortaya koymaktadır. İngiliz orta sınıfının yoksullar sayesinde ve onların yoksulluğunu görmezden gelerek zenginleştiğini; üretici sınıf olan bu kesimin yoksulların çektiği sıkıntının ahlaki sorumluluğunu yüklenmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Yoksulların sıkıntılı yaşam koşullarını da Birleşik Krallık'ın birçok önemli şehriden örneklerle ve ölüm oranları, hastalıklar gibi verilerle desteklemektedir. Örneğin sanayinin güçlendiği bu bölgelerdeki nüfus yoğunlaşmasını ve konut şartlarının yetersizliğini göstermek üzere Bt. Green bölgesinde 1400 evde 12000 nüfusa sahip 2795 ailenin yaşamakta

olduğunu belirtmektedir (Engels, 1845). ¼nceki b¼l¼mde değinilen Booth ve Rowntree'nin çalışmaları da bu yaşam koşullarının genel çerçevesini ortaya koyan veriler sunmaktadırlar. Bu çalışmalarda da g¼r¼ld¼đ¼ ¼zere kentlerde artan n¼fusun tetikleyicisi olan sanayinin yarattığı olumsuz koşullar yoksulların yaşamlarını şekillendirmiştir. Yoksulların kent yaşamı içerisindeki konumlarını ve onlara y¼nelik algıyı da bu ¼retime dayalı sistem oluşturmuştur.

Yeni sanayi kentlerinde, emek arzındaki fazla tarafından karakterize edilen metalaştırılmış yaşam standartları, b¼y¼yen bireyselcilik ve emek piyasası için kaynakları artırmaya y¼nelik çeşitlenen fırsatlar n¼fusun b¼y¼k bir kesimini zor durumda bırakmıştır (Mingione, 1996:7). Bu d¼nemde kentlerde artan n¼fus ¼retim fonksiyonu için ¼nemli bir girdi sağlamış, toplum ¼retim faaliyeti çerçevesinde karakterize edilmiştir. ¼nk¼ sanayi kenti bu d¼nemde kapitalistin birikimin temeli olarak g¼r¼lmekteydi; kent bu birikimin sağlanması için gerekli olan emek g¼c¼n¼n ve t¼keticici g¼c¼n yoğunlaşması demektir (Harvey, 2016:51). ¼retim toplumu olarak adlandırılan bu durum içerisinde yoksulluk ve yoksullar toplum tarafından belirlenen sınırlar içerisinde kaldıkları takdirde kabul edilebilir durumdaydılar. Toplum onları iş g¼c¼ olarak kabul etmekteydi, dolayısıyla bu rol¼ kabullenerek çalışma etiği çerçevesinde hareket etmeleri gerekmekteydi. alışmamak anormal olma durumunu kabullenmek demektir. Kısaca yoksulluğun varlığı işin veya çalışma isteğinin yokluğuna bağlanmaktaydı (Bauman, 1999:58-59). Ekonominin istikrarı ve b¼y¼me ¼retimini s¼rd¼r¼lebilmesine, dolayısıyla emeğe dayanmaktaydı. Yani bu d¼nemde yoksulluk içerisinde olanların çalışmayanlar oldukları varsayılmaktaydı. İçinde bulunulan b¼t¼n k¼t¼ koşullar da çalışmamak ¼zerinden tanımlanmaktaydı. Hatta bu koşullar iş g¼c¼n¼ s¼rekli kılmak ¼zere çalışmayı ¼zendirici bir y¼ntem olarak ¼ne çıkarılmaktaydı.

Toplum bir taraftan kent yaşamının devamı için bu kişilere ihtiyaç duyarken, ¼te yandan dışlayarak kent içinde kendi davranış kalıpları içerisinde, kente uyumlarının ¼n¼n¼ tıkayarak, farklı olduklarına inanmaya ve farklı şekilde yaşamaya mecbur bırakılmaktaydı (Wratten, 1995:11). Buna rağmen savaş sonrası d¼nemde ekonomik gelişimi sağlamak ¼zere sağlanan sınıflar arası uzlaşma sonucu tam istihdama bağlı olarak kurulan sosyal g¼venliđe dayalı refah sistemi kent yaşamı içerisinde yoksulların tutunabilmelerini ve yoksulluğun bu d¼nemde b¼y¼k bir sorun olarak g¼r¼lmemesini sağlamıştır. Bu anlamda toplumsal yaşamda yoksulların ¼nemli bir tarafını oluşturdukları sessiz bir uzlaşmanın geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

¼retim biçiminde, dolayısıyla kentlerde meydana gelen değişimler yoksulların yaşamlarında ve yoksulluk kavramında da değişimi beraberinde getirmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları ve ekonomik kriz d¼nemiyle birlikte ise artan işsizliğin de etkisiyle yoksulluk tekrar ¼nemli bir g¼ndem maddesi olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır (şenses, 2014:18). Bir yandan yoksulluk artarken bir yandan h¼k¼metler harcamalarını azaltıp gelirlerini artırmayı amaçlar hale gelmişlerdir. Bununla birlikte sistemin devamını sağlamaya d¼n¼k çabalar da dikkat çekmektedir. ¼rneđin, Fransa'da Sosyal Demokrat h¼k¼metin başbakanı Mitterand, istihdamı teşvik etmek ¼zere mali ve parasal genişleme yoluna gitmiş, ancak bu politika tercihi ekonomik olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak bu d¼nemde Keynezyen politikalardan uzaklaşılmış ideolojileri fark etmeksizin h¼k¼metler artan sosyal taleplere rağmen kemer sıkma yoluna gitmişlerdir (Handler, 2004:95-96). Y¼ksek işsizlik oranlarıyla birlikte bozulan sosyal g¼venlik sistemleri sosyal yardımların ¼ne çıktığı yeni bir sosyal politika rejimi ortaya çıkarılmıştır (Room,1990:3). Ancak bu değişimin çok keskin bir şekilde yapılması seçimle iş başına gelen h¼k¼metler için de çok da kolay olmamıştır. İngiltere ¼rneđinde Thatcher h¼k¼meti ara öz¼m olarak sosyal refah uygulamalarını doğrudan kaldırmak yerine çalışmak başta olmak ¼zere çeşitli şartlara bağlama yoluna gitmiştir. Mesleki eğitim bu şartların ¼ne çıkan ¼rneklerinden biridir. Vasıfsız işçi durumundaki yoksulların emek piyasasına dahil olmalarını sağlamak ¼zere iş arama ve eğitim programları d¼zenlenmiř, bu programlara devam etmeyenler için cezalar uygulanmıştır (Holden, 2003:310; McDowell, 2004:152).

Tam istihdam koşullarının s¼rd¼r¼lebilir olmaktan çıkması ve bireylerin ¼retim fonksiyonundan ziyade t¼ketimle tanımlanmaları ile yoksulların durumunda ve tanımında ¼nemli bir d¼n¼ř¼m gerçekleşmiştir. Birçok alışma kentsel alanlarda artan yoksulluğu ekonomik alanda yaşanan ¼cretlerin d¼ř¼ř¼, fiyatların ve işsizliğin artışı ile kamu harcamalarının azaltılması gibi yapısal değişikliklere dayandırmaktadırlar (Amis, 1995:146). Nitekim bu d¼n¼ř¼m¼n temelinde n¼fusun ¼retimden dışlanırken, t¼keticim rol¼ ile y¼klenmesi yer almaktadır. Bu d¼nemde ¼zellikle Batı'daki sanayi kentlerinin birçoğu ¼retimini emeğin ucuz olduğu b¼lgelere y¼nelmesiyle sanayisizleşerek ¼retim fonksiyonunu kaybetmeye başlamış, bunun yerine hizmet sekt¼r¼n¼n baskın hale geldiği t¼keticim mek¼nlarına d¼n¼ř¼m¼řlerdir (T¼rk¼n, 2014:21). ¼nceki d¼nemde Fordizm'in ortaya koyduğu homojenleştirilmeye meyilli işçi sınıfı toplumsal niteliğini kaybederek bireyselleşmiş, d¼zenli

ve emekliliğe odaklı çalışma yoluyla müşterek bir sosyal, dünyevi çerçeve oluşturma işlevini kaybetmiştir. Bu dönemde işgücü sözleşmelerinin şartları da bireyselleşmiş ve uçucu bir hale gelmiş, iş süreleri istikrarsızlaşmış ve kısalmıştır, işsizliğe karşı korumanın sosyal mekanizmaları da ortadan kalkmıştır (Wacquant, 2015:293-294). Böylelikle üretime dayalı rol bir anlamda erimeye başlamıştır. Yeni dönemde tüketime dayalı bir rol öne çıkar hale gelmiştir. Baudrillard'ın ifadesiyle;

“İşçilerin ve üreticilerin aktif tüketicilere ve daha da ileri gidilerek kapitalist ekonomide doğrudan hissedarlara dönüştürülmesi hayati bir zorunluluktur (bu bir şeyi değiştirmiyordu...strateji her zaman olduğu gibi, masa düzenini değiştirmeden masa örtüsünü değiştirmektir.)” (Clarke, 2004:78).

Bu doğrultuda özellikle emeğin yeniden üretimini amaçlayarak kurgulanan kent yaşamı içerisinde bu fonksiyonun değişmesi, bireylerin emek dışında kalmalarıyla sonuçlanmıştır. Harrington, yoksulluğa düşmeden 3-4 yıl önce yüksek ücretlerle orta sınıf içerisinde yer alan mavi yakalı işçilerin, sanayi tesislerinin kapatılmasından kaynaklı işsizlik nedeniyle yoksullaştıklarını ifade etmektedir (Harrington, 1985:200). Piyasanın öksüzleri olarak da adlandırabileceğimiz bu insanlar ekonomide gerçekleşen yapısal dönüşümün kurbanı haline gelmişlerdir. Sonuç olarak üretici rolüyle piyasaya giren ve tüketimle eklemlenen birey üretimin dönüşümüyle birlikte tüketim fonksiyonunu da kaybederek dışlanmıştır (Seabrook, 2013:424-426). İstihdama dayalı bu değişen yoksul karakterini Wilson da Chicago'nun üç bölgesi üzerinden verdiği örneklerle desteklemektedir. Bu bölgelerde 1960'ta çalışabilir durumda olan erkeklerin %64'ü istihdam edilmiş durumdayken, bu oran 1990'da %37'ye düşmüştür. (Wilson, 1999:480) Dolayısıyla işsiz duruma düşen bu bireylerle birlikte, ailelerin ve bölgenin sosyal yaşamı da dönüşüm göstermiştir. Neoliberal ekonomik anlayışın hâkim olmasıyla değerlendirilen bu dönüşüm sürecinde eşitsizlik artmakta, dolayısıyla yoksullar daha da yoksullaşmaktadır. Bu dönem ortadan kalkan uzlaşma ve artan eşitsizlikleri Harvey (2015:33) ABD'de Reagan döneminde asgari ücretler üzerinden örneklendirmektedir: "1980'de yoksulluk sınırıyla eşit düzeyde olan asgari ücretin 1990'a gelindiğinde yoksulluk sınırının %30 altında düşmüş olması belki de bunu en iyi anlatan örnek. Reel ücret düzeylerindeki uzun süreli düşüş işte o zaman gerçekten başladı."

Castells de ABD örneği üzerinden kapitalizmin bu dönemde dönüşümüne vurgu yaparak, özellikle 1990'larda Amerikan kapitalizminde kârlılığın önemli derecede arttığını bununla birlikte bu artıştan alt gelir gruplarının aldığı payın oldukça düşük kaldığını belirtmektedir. 1977'de en zengin %1'lik grubun ortalama geliri 243.700 dolar iken, 1999'da bu gelir 515.600 dolara erişmiştir. Castells (2010:131-132), medyan aile gelirinin yıllara göre büyüme oranlarıyla da bu savını desteklemektedir. 1947-1967 arasında yıllık %2,8 olan bu oran 1973-1979'da %0,6'ya, 1989-1997 aralığında ise %0,1'e düşmüştür. Kârlılığı artırmaya odaklanan bu yeni anlayış bu amaca yönelik olarak istihdam süreçlerini esnekletirmekte ve emeğin ücretini düşüren bir etki ortaya koymaktadır. Rosanvallon(2004:15) ise refah devletinin kriz dönemlerine değinirken, 1980'li yıllarda yoksul kesimlerin hayatlarındaki zorlaşmayı gelirlerinden yapılan kesintilere bağlamaktadır. Bir yandan işçi ücretleri düşerken bir yandan da refah devletinin kriz yaşadığı bu süreçte sosyal refah uygulamalarının maliyetinin büyük ölçüde artan bu kesintilerle karşılandığını ifade etmektedir. Bu zorunlu kesintiler 1965-1988 arası dönemde İsveç'te %35,4'ten %55,5'e, Hollanda 'da %33,2'den %48'e, Fransa'da %34,5'ten %44,3' Birleşik Krallık'ta ise 30-4'ten %37,7'ye yükselmiştir. Bu kesintilerin önemli bir oranını ise sosyal güvenlik primleri oluşturmuştur (Rosanvallon, 2004:157-158).

İşsizlikteki artış ve ücretlerdeki düşüş ve kesintilerde görülen bu artış, yoksulluğun artışı sonucunu doğurmaktadır. Dünyada hâkim hale gelen neoliberal ekonominin bir sonucu olan bu durum özellikle yarattığı eşitsizlikle zenginlerin daha zengin yoksulların daha yoksul olduğu bir düzenle bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Bu dönemde çalışmak isteyen herkese istihdam sağlanması seçenekler arasından çıkmıştır. Sermayeyi ülkelere çekmek için yaşanan rekabet esnek istihdamı ve düşük ücretleri geçerli sistem haline getirmiştir. Sanayisizleşme süreçlerinin meydana geldiği bu dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke kentlerinde kent yoksulluğu önemi daha artan bir sorun haline gelmiştir. Bu uygulamaların gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde uygulanmasında ise IMF ve Dünya Bankası etkisi göze çarpmaktadır. Büyük ölçüde bu ülkelerin borçlarının ertelenmesi karşılığında yapısal reformlar gerçekleştirmeleri istenmiştir. Bu reformlar ise başta sosyal programlar olmak üzere kamu harcamalarında kesintiye gidilmesi, özelleştirme uygulamalarının yaygınlaştırılması, ulus ötesi şirket uygulamalarında düzenleyici faaliyetlerin azaltılması gibi gelişmiş ülkeler başta olmak üzere uluslararası ekonominin ihtiyaçlarına yönelik uygulamaları içermektedir (Steger ve Roy, 2010:98; Harvey, 2015:37).

Ekonomik yapıda meydana gelen değişimlerden kaynaklı bu yoksullaşma durumu g¼n¼m¼zde “yeni yoksulluk” olarak adlandırılan yoksulluk biçimini ortaya koymaktadır. 1980’li yıllar sonrasında farklı ÷lkelerde farklı çevrelerce gündeme getirilen ve öne çıkmaya başlayan bu kavramın kullanılmadığı ÷lkelerde bile bu dönemde yoksullukta niceliksel ve niteliksel bir dönüşüm gerçekteştiği kabul görmektedir (Room, 1990:10). Gelişmiş ÷lkelerde son 20 yılda gör÷len ekonomik büyüme yoksulluğun azalması bir yana eşitsizliklerin artışıyla birlikte daha da yükselmesi sonucu doğurmaktadır. Hatta büyümenin büyük ölç¼de bu eşitsizliklere dayandığı ifade edilebilir. Wacquant (2015:291), örnekler üzerinden bu süreci şöyle aktarmaktadır:

"1994 Eylül’ünde, ABD N¼fus İdaresi Amerika’da yoksulluk oranının son on yılın en yüksek rakamına, yüzde 15,1’e ulaştığını bildirdi (gezegendeki en zengin toplumda 40 milyon yoksul olduğu anlamına gelir), oysa Amerikan ekonomisi son iki yıldır sağlam bir büyüme göstermişti. Beş yıl sonra ÷lke tarihinin en sağlıklı ekonomik büyüme fazına, son otuz yıldaki en düşük resmi istihdam oranlarına rağmen, büyükşehirlerdeki yoksulluk oranları yerinden pek kıpırdamamıştı. Aynı dönemde Avrupa Birliği’nde (on beş üyeliyken) resmi yoksul sayısı 52 milyonla rekor kırmıştı; ayrıca 17 milyon işsiz, 3 milyon evsiz vardı, sayıları da gittikçe artıyordu; oysa kıtaya ekonomik büyüme geri dönmüş, küresel rekabet gücü de artmıştı. Renault, Michelin, Total gibi Fransa’daki çok uluslu büyük şirketler daha önce gör÷lmemiş k¼rlara ulaşıp hisseleri tavan yapsa da taşeron firmaları daha çok kullanıyor, binlerce işçiyi ‘boşaltıyorlardı.’ "

Toplumun bireyleri üretim fonksiyonunu ikincil konuma atarak tüketimle tanımlamaya başlaması, önceki dönemde üretime katılmayarak anormal olarak betimlenen yoksulların tüketim fonksiyonu üzerinden daha da anormalleştirilmeleri sonucunu ortaya çıkmıştır (Bauman, 1999:132). Bu anormalleşme ise ekonomik ve sosyal yaşama entegre olma şansını kaybetmiş bir tabakaya işaret etmektedir. Yoksul kesim ekonomik büyümeden gelirlerinde ve iş sayılarında sınırlı bir artışla kısıtlı bir fayda sağlarken, ekonomideki düşüşler yoksulların hayatında dramatik yıkımlara, sorunlara neden olmaktadır (Wacquant, 2015:291).

“Yeni yoksulluk” kavramı toplumsal dışlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, kenarda kalmış, ekonomik ilişkiler bakımından toplumla bütünleşmesi tehlikeye girmiş, hatta hiçbir zaman tamamlanamayacak bir toplumsal gruba tanımlamaktadır (Buğra ve Keyder, 2003:21-23). Bu yoksul kesim özellikle kentlerde daha gözle gör÷lür bir hal almıştır. Çünkü Atkinson’un Avrupa örneğinden yaptığı çıkarımlarıyla ortaya koyduğu ifadesiyle; “ekonomik yeniden yapılandırma ve ardından gelen sosyal koruma sistemlerinin dönüşümünün sonucu olarak dikkat çeken kazananlar ve kaybedenler arasındaki farkın en belirgin olduğu yerler kentlerdir” (Atkinson, 2000:1038). 1980 sonrasında dikkat çekmeye başlayan bu "yeni yoksul" kesim kent yoksulluğunun kalıcı hali durumuna gelmiştir ve g¼n¼m¼zde de etkisini sürdürdüğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Konuk ve Bayram (2009:24) da hızlı kentleşmenin yoksulluğu tetikleyici bir etkisi olduğunu belirtip, bu etkiyi şöyle aktarmaktadırlar:

"Özellikle kentleşme sürecindeki hızlanma, insani ve sosyolojik açıdan yoksulluğu kör¼kleyen ve pekiştiren bir etki bırakmıştır. Artık 'mahallenin-köyün yoksul'undan, 'yoksul mahalle'ye doğru bir geçiş söz konusu olmuş; günlük yaşamda yoksul-yoksul olmayan yüz yüze etkileşimi ortadan kalkmıştır."

Böylelikle hızlı kentleşme süreci kentte yoksulluğun artışı sonucunu ortaya koymuştur. Bu değişim süreci birçok kent tanımında ortaya konulan heterojenliğin de etkisiyle çözülen geleneksel dayanışma ağlarının boşluğunu ekonomik ve siyasal ilişkileri yoluyla doldurmaya çabalayan kent yoksulunu dışlanmış bir hale getirmektedir. Nitekim bu süreçle birlikte yoksullar istihdamdan ve sosyal korumadan da bekledikleri katkıyı sağlayamamakta, ayrıca bunların belirlendikleri süreçlere de müdahil olamamaktadırlar. Bu dönemin kent yoksulu işe erişim imkanlarından bile yoksun bir hale gelmiştir. Standing (2019:89), yalnızca düşük ücretli, geçiici iş ihtimaline sahip olan kesimin bu işlere girmek için gerekli gör÷şmelere gidecek ulaşım masraflarını bile karşılayamadıklarını belirtmektedir. ÷lkeleri "yeni yoksulluk" kavramıyla karşı karşıya getiren bu süreç "yoksul" algısına tamamen yeni bir bakışı gerekli kılmış, dezavantajlı kesimlerin yanı sıra yoksullukla mücadele sürecinde kentte yaşamanın maliyetini karşılamakta zorlanan düşük gelirli güvenceli çalışanlar, enformel sektörlere kayıt dışı çalışanları gibi desteklenmesi gereken yeni kesimler eklenmiştir.

3. Kent Yoksulluğuyla Mücadelenin Tarihsel Gelişimi

Kurumsal anlamda sosyal politika uygulama ve akademik disiplin olarak genç bir olgu ve disiplin olsa da toplum içerisinde dezavantajlı kesimlere yönelik uygulamalar hemen hemen her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü toplumsal yaşamın her döneminde çeşitli kesimlere yönelik toplumsal tehditler bulunmaktadır. Bu tehditlere bakış açısı ise yapılacak müdahalenin şeklini ve miktarını belirlemektedir. Bu bağlamda aşağıdaki bölümde yoksullukla mücadele olarak uygulamalarının gelişimine değinilecektir.

3.1 Sanayi Devrimi Öncesi: Hak Eden-Hak Etmeyen Yoksul

Kurumsal sosyal politika uygulamalarının öncesinde refah uygulamaları büyük ölçüde hayırseverliğe ve dini kurumların uygulamalarına dayanmaktaydı. Dezavantajlı kesimlere hitap eden uygulamaların dayandığı hayırseverlik ve hümanizm de aynı düzeyde olmamakla birlikte bütün toplumlarda bulunan duygulardır (Ersöz, 2011:27). Uzun yıllar boyunca aile ve dini kurumlar gibi geleneksel kurumlar tarafından gerçekleştirilen uygulamalara zemin oluşturan bu motivasyon, yoksulluğun ortaya koyduğu sosyal risklerin bertaraf edilmesinin sağlanmasına katkı sunmuştur.

Tarihsel olarak yoksullukla mücadelede kurumsal ilk uygulamanın ise M.Ö. 495-429 yılları arasında Perikles yönetimindeki Atina'da gerçekleştirildiği ve yoksulların çalışma hayatına katılmalarını sağlamak üzere büyük çapta kamu projeleriyle istihdam imkânı yaratıldığı iddia edilmektedir (Odekon, 2006). Bu bağlamda yönetenlerin rolüne yönelik ilk yorumlar ise M.Ö. 300'lü yıllarda yazıldığı düşünülen Kautilya'nın Arthashastra adlı eserine dayandırılmaktadır. Kautilya kitabında yoksulların refahından ziyade devletin istikrar ve gücünü ön plana çıkarsa da eylemleriyle insanların yoksullaşmalarına sebep olan ve bu durumun ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmayan yöneticileri eleştirmektedir. Kautilya yoksullukla mücadele için ise kamu işlerinin kullanılmasını önererek, Atina'daki uygulamaya benzer şekilde, çalışmaya dayalı programların öncü örneklerinden birini ortaya koymaktaydı (Ravallion, 2016:28-29). Tarihte karşılaşılan birçok uygulamanın yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi yoksulların çalışarak gelir elde etmelerinin sağlanması veya çalışıp-çalışmama/çalışmama durumlarının belirlenmesine yönelik oldukları dikkat çekmektedir. Odekon (2006)'un yoksulluk kronolojisinden bu duruma yönelik şu örnekler sıralanabilir:

- 1349'da İngiltere Kralı III.Edward'ın Büyük Veba'dan kaynaklı işçi yetersizliğinden dolayı feodal lordlara yaşlılar ve engelliler dışında dilencililiği yasaklama yetkisi vermesi ve hak eden (dullar, çocuklar, engelliler) / hak etmeyen yoksul ayrımı yapması
- 1529'da Venedik'te yardım alabilmeleri için kamu hizmeti gerçekleştirmelerini gerekli kılan bir yasa çıkarılması.
- 1534'te Lyon'da hak eden yoksullar için kapsamlı bir yardım sistemi kurulması ve hak etmeyenlerin dilenmelerinin yasaklanması.

Geremek (1997:71-72) de benzer şekilde Orta Çağ sonlarında toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik yaşama dahil edilmesinin sağlanması için çeşitli uygulamalar ortaya konduğunu belirtmektedir. Bu uygulamalar kapsamında İngiltere'de dullar tekrar evlenene kadar intifa hakkı ödmeden topraklarını kullanabiliyorken, çalışabilecek yaşın üstünde olup çocuğu da bulunmayanların tarlaları ektirilerek kardan pay almaları sağlanmıştır. Ayrıca Brüksel örneğini vererek, 1423'teki uygulamaya göre 10 ve 60 yaşları arasındaki herkesin çalışmak zorunda olduğunu, belediyenin çalışmaları için gerekli aletlere sahip olmayanlara bu aletleri sağladığını, ısrarla çalışmayı reddedenlerin ise şehirden gönderilmekle tehdit edildiklerini, bundan on yıl sonra ise çalışmayı teşvik etme ve toplumsal huzuru korumak için, sağlıklı olmasına rağmen dilenenlerin yakalanıp hapse atılmaları kararı alındığını belirtmektedir. Bu çalışma temelli önlemlerin yanı sıra İngiltere'de bazı yerel birimlerin hak eden-hak etmeyen yoksul ayrımını ortaya koymak üzere dilencilerin belirlenmesi ile ilgili uygulamaları görülmektedir. Bu dönemde bu birimlerin yoksullara yönelik hizmetleri de dikkat çekicidir. 1522'de Bristol, 1552'de Canterbury'de yoksullara satılarak fiyat spekülasyonu ve artışının önlenmesi için tarımsal ürün stoğu yapılmıştır. Yine İngiltere'de 1536'da gözden geçirilen yasayla hak eden yoksulların dilenmek zorunda kalmaması gerektiği vurgulanmakta, hak eden yoksul olarak görülen yaşlı, hasta ve engellilere kiliselerde toplanan bağışlar aracılığıyla yardım etmek görevi yerel yöneticilere verilmiştir. Ayrıca işsiz, aylak durumdakilere iş bulunması ve ihtiyaç sahibi çocuklara çıraklık yapacakları yerler bulunması da yerel idarelerin görevleri arasında sayılmıştır. 1551'de Ipswich'te ise yoksullar için vergi toplandığı, çocuk ve yaşlılara hizmet vermek üzere belediye hastanesi kurulduğu görülmektedir. Zamanla bu uygulamaların ülke geneline yayıldıkları söylenebilir (Popple, 2018:20; Geremek, 1997:167-168). Bu uygulamalarla aynı mantığa dayanan bir şekilde 1596'da Amsterdam'da yöneticiler çalışabilmesinin önünde bir engel bulunmamasına rağmen dilencilik yaparak çalışmayı reddedenleri ıslah etmek üzere "Raspheus" adını verdikleri bir ıslah evi kurmuşlardır. Burada çalışmaya özendirilmeye yönelik cezalarla kişilerin çalışmanın önemini kavramaları amaçlanmaktaydı (Beaudoin, 2017:87).

Bu düzenlemelerin ardından ise 1601'de İngiltere'de ilk yoksul yasası çıkarılmıştır. Yasanın çıkarılmasına giden süreçte İngiltere'de karşı karşıya kalınan ekonomik sorunlar ve nüfus artışı yoksulluğun daha da göze çarpmasında etkili faktörler arasında sayılmaktadır. Böylelikle yoksulluk önemli bir tehdit olarak görülmeye ve çalışabilecek durumdakiler çalışmayan yoksullar daha da dikkat çekmeye başlamıştır (Slack,1995:4). Bu

doğrultuda çıkarılan yasada da kendinden önceki tarihsel süreçle ve diğer Avrupa ülkeleriyle benzer izler kendini göstermektedir. Bu yasayla yapılan düzenlemeyle yine çalışabilecek ve çalışamayacak durumda olan yoksullar arasında bir ayırım sağlanmakta, çalışamayacak durumda olanlara hastanelerde, yoksul evlerinde veya kendi evlerinde yardım sağlanırken, bu yardımların sağlanması için her bölgeye yoksul vergisi toplama zorunluluğu getirmektedir. Ayrıca bölgedeki çocuklar için yerel yönetim çıraklıklar ayarlayacak, çalışabilecek durumda olan yoksullar da çalışma evlerine gönderilecektir. Yasayla yoksulluğa bölgesel sınırlar çizilmiş, her yerel bölgenin kendi sakinlerine yardım vermesi zorunluluğu getirilmiştir (Seabrook, 2013:107). Böylelikle bölgede toplanan vergilerin bölge halkı için kullanılması sağlanacaktır. 1782'de çıkarılan Gilbert's Act ile bu ilkeler büyük ölçüde yumuşatılmıştır. Bazı koşullar sağlandığında herkes için sosyal yardım yapılma imkânı getirmiştir. 1795'te ise Speenhamland Parlamentosu Yasası ile çalışarak geçiminin bir kısmını sağlayabilenlerin ihtiyaçlarının geri kalanını toplumunun sağlanması gerektiği belirtilerek, ilk güvenceli asgari gelir girişiminde bulunulmuştur (Rosanvallon, 2004:120).

Örnek uygulamalardan da anlaşılabilirliği üzere sanayi öncesi dönemde kimin desteği hak ettiğine yönelik tartışmalar oldukça büyük yer tutarken, hak etmeyenlerle mücadele de ayrı bir odak noktası olmuştur. Yoksullukla mücadele etmek üzere kişilerin çalışmasının sağlanmasına da özel bir önem atfedilmiştir. Bununla birlikte aile kurumunun da toplumsal risklerle mücadelede özel bir konumu bulunmaktaydı. Aile kurumunun katkısı aşınmaya başlamadan önceki dönemde, aile kaynakları nesiller boyunca dağıtarak bu riskleri bertaraf etmeye çalışmaktaydı ve bu modelin işlediği gör¼lmekteydi (Esping-Andersen, 2010:40). Aile kurumunun yanı sıra komşular ve özellikle kentsel alanlarda meslek grupları yoksullukla mücadelede önemli rol oynamışlardır (Beaudoin, 2017:86).

3.2 Sanayi Devrimi Sonrası: Sosyal Politikada Kurumsallaşma ve Refah Devleti Uygulamaları

Geremek (1997, 2)'in ifadesiyle kapitalizmin yükselişiyle yoksulların sayısındaki kayda değer artış yoksulluğa yönelik ilginin artışı sonucunu doğurmuştur. Bu ilginin yanında çalışmaya atfedilen önemin daha da artmasıyla birlikte yoksulluğa yönelik algıda da olumsuz yönde bir dönüşüm olduğu gör¼lmektedir. Önceki bölümde anlattığımız üzere Rowntree'nin yoksulluk tanımı içerisinde ikili bir ayırma giderek aylıklığı "secondary poverty" kavramı içerisinde tanımlaması bu konuda önemli bir örnektir. Baumann'ın da aktardığı üzere toplum üretim ekseninde şekillendirilmiş, bireylere bu amaca yönelik sorumluluklar yüklenmiştir. Üretim toplumu içerisinde çalışabilecek durumda olan kişinin üretime katkı sunmama hakkı yoktur. Bu bağlamda 19.yüzyıla birlikte daha da rağbet görmeye başlayan bireysel kuramların hâkim bir konumda oldukları dikkat çekmekteydi (Oktik, 2008:28). Gerek yukarıda sayılan uygulama örnekleri gerekse Rowntree'nin tanımlamasıyla yapılan ayırım da bu yaklaşımı ortaya koymaktadır. Çünkü bu gör¼ře göre bu yoksullar fiziksel bir engelleri olmamasına rağmen kendi tercihleri doğrultusunda çalışmamakta, ya da çalışmak için gerekli becerilere sahip olmadıklarından çalışma yaşamına katılmamaktadırlar. Spencer bu yaklaşımı daha da ileri götürerek tembellik yapan bu kişilerin hak ettikleri yoksul yaşamı sürdürmeleri gerektiğini ve devletin bu kişileri kontrol altında tutmak üzere müdahalede bulunmasının yanlış olduğunu savunmaktadır. Çünkü bu müdahalenin bireylerin tembelliği ve dolayısıyla yoksulluğu seçmelerine neden olacağı düşün¼lmektedir. Gör¼řlerini "kendine yetecek kadar enerjisi olmayan bir yaratık ölmelidir" şeklinde bir doğa yasasına dayandırmakta, bu yüzden yoksullara yardımı artan devlet müdahalesinin zararlı yanlarından biri saymaktadır (Oktik, 2008:29; Dardot ve Laval, 2012:119). Nitekim Sumner (1883:24) de bu müdahaleleri eleştirerek, bireyler için en iyi tercihin yoksulluk olduğunu, böylelikle diğerlerini desteklemek zorunda kalınmayacağını, hatta bireyin diğerlerinden destek göreceğini belirtmektedir.

1834'te çıkarılan Yeni Yoksul Yasası ile de bu bakış açısına uygun şekilde yoksullara yapılan yardımların iş gücü piyasasının ihtiyaçlarına uyumlu bir yapıda olması gerektiği fikrine uygun hareket edilmiştir. Bu gör¼ře göre yardım minimum düzeyde tutulmalı; böylelikle yaşamak için çalışmanın gerekliliği yoksullar tarafından kabul edilmelidir. Çünkü yoksullara yapılacak yardımların çalışmaya alternatif olarak görülmesinin ekonomi için oldukça zararlı olacağı düşün¼lmektedir (Geremek, 1997:239). Buğra (2010:27:45), bu yasanın "insanı işgücü olarak tanımlayan bir dünya görüşünün ulaştığı son noktayı tanımladığını" ifade ederken, çalışan yoksul olgusunun reddedildiğini ve çalışan ile muhtaç arasında bir ayırma gidilerek, muhtaçlara yardımın devletin sorumlulukları arasında olmadığına yönelik uygulamanın kabul gördüğ¼nü ifade etmektedir. Yardım yapılacaksa da bunun yoksulların çalışacakları kurumlarda verilmesi kararlaştırılmıştır.

Yoksullara sağlanan desteklere yönelik olumsuz bakış açısına rağmen sosyo-ekonomik durum kurumsal anlamda sosyal politika uygulamalarının ortaya çıkmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu durumda karşı karşıya kalınan "sosyal sorun"un bu uygulamaları zorunlu hale getirmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Güven (2013:44-45), sanayi devrimi ile yürüyen kapitalist ekonomik anlayışın sermaye sınıfını daha zenginleştirirken, yoksulu daha da yoksul hale getirdiğini, dolayısıyla sosyal farklılıkları ve sınıf çelişkisini artırdığını belirtmektedir. Sanayinin ürettiği zenginlik sermaye sahiplerinin elinde yoğunlaşan bir görünüm sergilerken, yoksullar ihtiyaçlarını karşılamalarını daha da zor hale getiren sefalet ücretleriyle yaşamak zorunda kalmışlardır.

Gerek emeğin yeniden üretimi yoluyla sanayinin sürdürülebilirliğinin sağlanması ihtiyacı gerekse işçilerin örgütlenmeleri ve siyasi güç kazanmaları düşük ücretlerin etkisiyle yaşamlarını sürdürmekte zorlanan işçilere yönelik uygulamaları zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde siyasi rejimler dönüşürken güç odakları değişmeye başlamıştır. Çalışma hayatının yıkıma uğraması ve tarımsal üretimin kentlerde artan nüfusu beslemeye yetersiz kalması, geniş aile yapısının dağılmaya başlaması gibi sorunlarla karşı karşıya kalınırken; eşitsizlik, açlık, yoksulluk, işsizlik ve şehirlerde artan suç oranları dikkat çekmeye başlamıştır (Zencirkıran, 2014:14). Ersöz (2004:21), 19. yüzyılda birçok endüstrileşmiş devletin yürürlüğe koyduğu konutların kalitesini geliştirmek, çalışma saatlerini düzenlemek ve toplum sağlığını tehdit eden problemleri ortadan kaldırmak gibi uygulamaların arkasında insani, dini, askeri, kültürel, ekonomik nedenler ile işçi sınıfının baskısının bulunduğunu belirtmektedir. Wahl (2011:24) da benzer şekilde kurumsal sosyal politika uygulamalarının ortaya çıkışını Bismarck'ın Almanya uygulamaları üzerinden değerlendirmekte, bu uygulamaların temelinde iki neden yattığını savunmaktadır. Bu nedenlerden ilki elverişsiz çalışma koşullarının üretimi tehdit eder hale gelmesi, ikincisi ise işçi sınıfının güçlenmesi ve radikalleşmesi ile önemli bir tehlike doğurabilme potansiyeliydi. Bu bağlamda gerçekleştirilen sosyal politika uygulamalarına örnek olarak sanayinin geliştiği ülkeler olan İngiltere ve Fransa gösterilebilir. 1802'de İngiltere'de çocuk işçilere yönelik düzenlemeler yoluyla, sanayi işçilerinin sefalet durumuna karşı ilk müdahale gerçekleştirilmiştir. 1911'de ulusal sigorta yasası, ardından ise dul, yetim ve yaşlılık sigortası yasaları çıkarılmıştır. Fransa'da ise 1841'de çalışma yaşamını düzenleyici ilk yasa çıkarılmış, bu yasanın ardından 1874 ve 1892'de yürürlüğe konulan düzenlemelerle işçileri koruyacak şekilde yaş, çalışma süresi gibi kısıtlamalara gidilmiştir (Güven, 1995:73-74).

19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda artış gösteren bu sosyal politika uygulamaları refah devleti kavramının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. İlk dönemlerde sosyal güvenlik uygulamaları ile sınırlı tutulabilecek bu uygulamalar kısıtlı da olsa refah devletinin doğuşu olarak ele alınmaktadır. Koray (2005:73), refah devletinin doğuşu ve gelişimini dört aşamada ele almakta, bu dönemleri şöyle isimlendirmektedir:

"1870'lerde başlayan dönem başlangıç ve deneyim kazanma dönemi, 1930'lardan 1940 sonlarına dek süren dönem uygulamaları pekiştirme- sağlamlaştırma dönemi, 1950'lerden 1970'lerin ortalarına dek uzanan büyüme-yayıma dönemi ve son dönem refah devletinin sorgulanma ve yeniden biçimlenme dönemi."

1929'da İngiltere'de Yoksul Yasaları kaldırılmış, bu dönemde hükümetler yoksullara dönük sağlık, çocuk bakımı, emeklilik ve işsizlik yardımları gibi sosyal politika uygulamalarına başlamışlardır (Geremek, 1997:239). Bu anlayış değişiminin 2. Dünya Savaşı sonrası şartların da etkisiyle daha da gelişerek sürdüğü ifade edilebilir. Tekeli (2000:141) savaş sonrası dönemde sosyal politika uygulamalarına yön verecek olan Beveridge Raporu ile tam istihdamın ve sosyal güvenlik kurumlarının geliştirilmesinin eşitsizliklerle mücadeledeki önemine vurgu yaparak refah devletinin temellerinin atıldığını, ardından 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi ile sosyal ve ekonomik hakların benimsenmesi sonucunda anlayış değişiminin pekiştirildiğini belirtmektedir. Bu raporda Beveridge, Britanya özelinde topluma zarar veren beş kötülüğü cehalet, hastalık, aylıklık, bakımsızlık ve fukaralık olarak belirlemiş ve bu beş kötülükle mücadele etmek üzere devletin adımlar atmasını gerekliliğini savunmaktaydı. Bu ihtiyaçlara cevap vermek üzere devlet devam eden süreçte şu hizmetleri sunmaya başlamıştır:

- "Cehaletle mücadele etmek için, 15(daha sonra 16) yaşına kadar parasız eğitim,
- Hastalıkla mücadele etmek için kullanım noktasında parasız bir sağlık hizmeti (NHS),
- Aylıklıkla mücadele etmek için tam istihdam sağlamaya dönük devlet taahhüdü,
- Bakımsızlıkla mücadele etmek için bütün yurttaşlara kiralık toplu konutlar,
- Fukaralıkla mücadele etmek için ihtiyaç duyan herkese ulusal sosyal sigorta yardımları." (Alcock, May ve Rowlingson, 2011:20).

Bu uygulamalarla birlikte modern dönemde kurumsal sosyal politika uygulamalarının ilk örneklerinin görülmeye başlandığı ifade edilebilir. Birçok ülkenin savaş sonrası dönemde hâkim hale gelen Keynezyen

anlayişla ekonomide aktif rol almaya başlamaları da bu uygulamaların yayılmasını kolaylaştırmıştır. Sosyal vatandaşlığın öne çıktığı bu dönemde özellikle Avrupa'da refah devleti anlayışı önem kazanmıştır. İstikrarlı ve büyük ölç¼de petrole dayanan üretim girdilerinin düşük maliyetlerde kalması, dolayısıyla artan ekonomik büyüme ile düşük enflasyon ve işsizlik oranları sosyal güvenliğe dayalı sistemin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Böylelikle istihdamın dışında kalanların desteklenmesi bu kapsayıcı sosyal güvenlik sistemine dayandırılmıştır (Handler, 2004:90-91; Room, 1990:2). Ersöz bu dönem refah devleti uygulamalarının birçok ülkede iki şekilde sürdür¼ld¼đünü belirtmekte ve ikili sistemi şu şekilde açıklamaktadır (Ersöz, 2004:30):

"Birinci tip refah devleti, refah ödeneklerini finanse eden devlettir. Refah devletinin bu işlemi sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla bireyler ve ailelere yapılan nakit ödemeler ve eğitim, sağlık, konut ve sosyal bakım gibi refah hizmetlerine yönelik yardımları kapsar. İkinci tip refah devleti ise kurumları, personeli ve diğer imkânları ile refah hizmetlerinin üretimini ve dağıtımını sağlayan devlettir."

Refah devleti anlayışının güçlendiği yıllarda tam istihdamın sağlanması, sosyal güvenliğin güçlenmesi, yaygın sosyal hizmet ve yardımlar ile eğitim ve sağlık hizmetleri gibi uygulamalar doğrultusunda devletlerin bu alanlara harcadıkları kaynaklarda önemli artış gör¼lm¼řtür. Refah devleti açısından önemli yer tutan İngiltere ve İsveç'te harcamalardaki artış bu konuda önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. İngiltere'de refah harcamalarına ayrılan kaynak, yüzyıl başında %20 iken 1960'a geldiğinde %47'yi bulmuş, İsveç'te ise %30'dan %53'e çıkmıştır (Koray, 2000:35). Sosyal refah harcamalarında gözlemlenen bu artış eğiliminin de etkisiyle yoksulluk 1970'lerin sonuna kadar çok önemli bir sorun olarak gör¼lmemiřtir. Laçiner (2016:323), bu dönem uygulamaları ile yoksulluğun ortadan kaldırıldığına dair beliren umudu şöyle aktarmaktadır:

"1960'larda yoksulluğun dünyanın kalanı için bir sorun olmaya devam etse de end¼striyel-kapitalist toplumlar için artık geride kaldığı, bunların bir "genel-refah toplumu haline geldikleri" tezine pek de itiraz edilemiyordu. Dolayısıyla end¼striyel toplum haline gelmenin, bütün paylaşım sorunlarını çözme de ciddi paylaşım mücadeleleri yine sürecek olsa da en azından yoksulluğu, açlığı, asgari geçim araçlarından yoksun yaşamayı ortadan kaldıracadığı peşinen kabul edilir hale gelmişti."

Sonraki dönemde sistemde karşılaşılan tıkanma ve krizler ise bu tezi ortadan kaldıracak, yoksulluğun az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de gündemde kalmaya devam edeceğini gösterecekti.

3.3 1980 Sonrası Refah Devletinin Gerilemesi ve Kent Yoksulları

1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları ve ekonomik kriz dönemiyle birlikte ise artan işsizliğin de etkisiyle yoksulluk tekrar önemli bir gündem maddesi olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır (Şenses, 2014:18). Bir yandan yoksulluk artarken bir yandan hükümetler harcamalarını azaltıp gelirlerini artırmayı amaçlar hale gelmişlerdir. Bununla birlikte sistemin devamını sağlamaya dönük çabalar da dikkat çekmektedir. Örneğin, Fransa'da Sosyal Demokrat hükümetin başbakanı Mitterand, istihdamı teşvik etmek üzere mali ve parasal genişleme yoluna gitmiş, ancak bu politika tercihi ekonomik olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak bu dönemde Keynezyen politikalardan uzaklaşılmış ideolojileri fark etmeksizin hükümetler artan sosyal taleplere rağmen kemer sıkma yoluna gitmişlerdir (Handler, 2004:95-96).

Yüksek işsizlik oranlarıyla birlikte bozulan sosyal güvenlik sistemleri sosyal yardımların öne çıktığı yeni bir sosyal politika rejimi ortaya çıkarmıştır (Room, 1990:3). Ancak bu değişimin çok keskin bir şekilde yapılması seçimle iş başına gelen hükümetler için de çok da kolay olmamıştır. İngiltere örneğinde Thatcher hükümeti ara çözüm olarak sosyal refah uygulamalarını doğrudan kaldırmak yerine çalışmak başta olmak üzere çeşitli şartlara bağlama yoluna gitmiştir. Mesleki eğitim bu şartların öne çıkan örneklerinden biridir. Vasıfsız işçi durumundaki yoksulların emek piyasasına dahil olmalarını sağlamak üzere iş arama ve eğitim programları düzenlenmiş, bu programlara devam etmeyenler için cezalar uygulanmıştır (Holden, 2003:310; McDowell, 2004:152).

Bu süreç devam ederken hâkim hale gelmeye başlayan yeni ekonomik anlayışın olumsuz etkisi olarak artış gösteren ve küresel bir sorun olarak gündeme gelen yoksullukla mücadele etmek üzere sosyal yardımlar ve koruma programları baskın uygulamaları oluşturmuşlardır (Kutlu, 2018:24). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde refah devletinin yerleştiği dönemde yaygınlaşan evrensel refah uygulamaları yerini bu dönemde gelir testine dayalı yardım programlarına bırakmaya başlamıştır. Özellikle 1970'lerin sonundan itibaren sosyal politika uygulamalarında gör¼len küç¼lme yoksullukla mücadele süreçlerinde çeşitli dönemlerde ağırlığı değişmekle birlikte rol alan aktörlerin tekrar ağırlık kazanmaya başlamaları sonucunu doğurmuştur. Merkezi hükümetlerin boşalttıkları bu alanda özel sektör, STK'lar ve yerel yönetimler uygulamalarıyla önemli rol oynar

hale gelmişlerdir. Nitekim kamu harcamalarında kısıtlamalara gidilmesi ile refah hizmetlerinde hizmet sunum yöntemleri değişmiş, özelleştirme ve hizmetlerin STK'lar tarafından sunulması tercihleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca piyasalaşmaya geçişi yumuşatmanın bir yolu olarak gönüllü kuruluşların öne sürüldüğüne dair tartışmalar da bulunmaktadır (Ersöz, 2004:16-18). Devletlerin bu alandan çekilme süreçlerinde ise yoksullarla ilgili yaratılan ve kimi zaman uygulamada da örnekleri görülen söylemler etkili olmuştur. İngiltere örneğinde esnek ücretli ve güvencesiz işlerde çalışan gençler "işsizlik avantajını" tercih etmeye başlamışlardır. Bu ise sözü edilen işlerde çalışmak yerine devletin sunduğu sosyal yardımlardan faydalanmayı ifade etmektedir. Bu gibi örnekler bu dönem aylak, sorumsuz yoksul algısının canlandırılması ve sosyal yardımların tartışılmasını kolaylaştırmıştır (Standing, 2019:84).

Ekonomide ve sosyal politikada meydana gelen bu dönüşüm sürecinde yoksulluğun artışı ve şekil değiştirmesiyle birlikte 1990'lı yıllarda sosyal dışlanma kavramı temelinde yoksulluk AB gibi uluslararası kuruluşların da gündeminde önemli yer tutmaya başlamıştır. Nitekim refah uygulamalarında gerileme de soruna yönelik farklı politika tercihlerini ve bakış açılarını gerekli hale getirmiştir. Bu dönem sonrasında bu kavrama birliğin birçok belgesinde yer verilmiştir. 1992'de AB üye ülkeleri vatandaşlarının sosyal desteğe ve yeterli kaynaklara erişim hakkını kurumsallaştırmaya davet etmiş; 1997'de de Amsterdam Anlaşması ile dışlanmayla mücadele AB'nin resmi amaçları arasında kendine yer bulmuştur (Ferrera, 2005:2).

Yukarıda da görüldüğü üzere yoksulluk oldukça uzun bir süredir toplum içerisinde sorun olarak ele alınmış; dönemsel olarak yoksulluğa olan ilgi ve politikalar artmış veya azalmıştır. Kent ölçeğinde yoksulluğun önemli bir sorun olarak ele alınması ve çözüm arayışları ise istisnalar dışında 20.yüzyılın sonlarına kadar ulusal ve uluslararası kurumların gündeminde kendine yer bulamamıştır. Bu istisnaların en önemlisi sayılabilecek Amerika'da 1950'lerin sonundan itibaren tarımda makineleşmenin etkisiyle kentlere göçen Afro-Amerikalıların karşı karşıya kaldıkları işsizlik sonucunda kentlerde toplumsal hareketler başlatmışlardır. İrksal gerilimlerin de etkisiyle artan bu olaylar yoksulluğun ve refah hizmetlerinin tekrar gündem olmaları sonucunu doğurmuştur (Handler, 2004:23).

Küresel olarak ise kentlerde yoğunlaşan nüfusun yaşadığı sorunlar bu çözüm arayışlarını zorunlu hale getirmiştir. Çünkü özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda yoksulluğun kentsel alanlarda yoğunlaştığı görülmeye başlanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında ise 3. Dünya ülkeleri başta olmak üzere, kentsel nüfus artışının kırsal nüfus artışına kıyasla oldukça fazla olması ile önceki bölümde değindiğimiz ekonomideki yapısal dönüşümün etkili olduğu kabul edilmektedir. Bu yapısal dönüşümle sonucunda ücretlerde meydana gelen düşüş, formel istihdamda meydana gelen azalma, gıda başta olmak üzere tüketim ürünleri fiyatlarındaki artış ve temel hizmetler ile altyapı yatırımlarına yönelik kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesinin etkili olduğu vurgulanmaktadır (Wratten, 1995:11; Amis, 1995:146).

1996'da İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat Konferansı sonrası belirlenen Habitat Gündemi'nde de kent yoksulluğunun ortadan kaldırılmasına özel bir yer ayrılmıştır. Metinde de ifade edildiği üzere dünya bu dönemde daha önce benzeri görülmemiş şekilde, yoksulluğun kentleşmesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde nüfusun neredeyse yarısı kentlerde enformel konut alanlarında yaşamaktadır. (UNCHS, 1997:1). Bu kapsamda toplantı "herkes için yeterli barınma" ve "kentleşen dünyada insan yerleşimlerinin sürdürülebilir kalkınması" temalarını seçmiş ve çözüm için yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde; yerel yönetimler, merkezi hükümetler, STK'lar, özel sektör ve diğer kuruluşlar tarafından kapsamlı stratejilere sahip ortaklıklar kurulması gerektiğini belirtmiştir (UNHCS, 1997:8).

Küreselleşen dünyada kentlerin öneminin daha da arttığı düşünüldüğünde kentlerde bu küreselleşme ve neoliberalleşme döneminde eşitsizliklerin ve yoksulluğun da arttığı dikkat çekmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde küresel ölçekte yoksulların büyük kısmı halen kırsal alanlarda yaşamakla birlikte kentlerde yaşayan yoksulların oranı giderek artmakta ve BM 2006'da yayımladığı raporunda birkaç on yılda yoksullar arasında kentlerde yaşayanların oranının %50'yi geçeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca BM Habitat tahminlerine göre dünyada kentlerde yaşayanların üçte biri varoşlarda yaşamakta ve bu oran her geçen gün artmaktadır (Sidney, 2017:324). Yine BM tarafından yayımlanmış bir raporda 1990'da dünyada gecekonduda yaşayan nüfus 715 milyon iken, bu sayının 2000'de 912 milyona 2006'da ise 998 milyona eriştiği belirtilmektedir. Bu gecekonduda sakinlerinin yalnızca 46 milyonunun gelişmiş ülkelerde yaşadıkları ayrıca ifade edilmelidir (BM Habitat Agenda, 2006:18). Bu veriler bize hızlı kentleşme ve konut politikalarının yetersizliğine bağlı olarak gerçekleşen hızlı gecekondulaşmanın büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak dikkat çektiğini göstermektedir. Afrika kentleri başta olmak üzere yetersiz yaşam koşullarına sahip gecekondularda yaşamlarını

s¼rd¼ren yoksullar kentlerde önemli bir sorun olarak g¼r¼lmektedirler. Bununla birlikte her ne kadar şiddeti gelişmekte olan¼lkelerde olduğu kadar fazla olmasa da kent yoksulluğunun gelişmiş ¼lkeler için de önemli bir gündem maddesi olduğu anlaşılmaktadır.

G¼n¼m¼zde kentleşme bu artış hızını s¼rd¼rmeye devam etmektedir. 2050 itibariyle d¼nyanın ¼çte ikisinin kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir. Kentleşme s¼reciyle birlikte kentlerdeki eşitsizlikte hızlı bir şekilde artmakta, yoksul ve zengin arasındaki fark önemli ölç¼de açılmaktadır. K¼resel yoksulluk 2000'li yıllarda dikkate değer bir azalma kaydetmekle birlikte kentlerde eşitsizlik daha da dikkat çeker bir hale gelmiştir. Çoğu ¼lkede eşitsizlik son 20 yılın en yüksek seviyesine gelmiştir. 2018 D¼nya Eşitsizlik Raporu'na g¼re d¼nyanın en zengin %1'lik kesimi, en yoksul %50'lik n¼fusun gelirinin 2 katı gelir elde etmiştir (BM Habitat 2020-2023 Stratejik Planı:7). Bu doğrultuda BM Habitat doğrudan kentleri hedef alan yoksullukla m¼cadele programları uygulanması gerektiğini ç¼nk¼ yoksullukla k¼resel m¼cadelenin başarısının kentlerin performansına bağlı olduğunu öne s¼rmektedir (Sidney,2017:325).

Yukarıdaki verilerin de g¼sterdiđi üzere gelinen s¼reçte yoksullukla m¼cadele programları hem k¼resel hem ulusal hem de yerel ölçekte oldukça büyük önem arz etmektedir. Ç¼nk¼ önceki böl¼mlerde g¼r¼ld¼đ¼ üzere hak eden yoksul tanımı değişmek durumunda kalmış, çalışmamak artık aylaklık olarak değerlendirilemeyecek duruma gelmiştir. Devletler özellikle tam istihdama dayanan refah devleti olarak adlandırılan d¼nemin sona ermesiyle, büyük ölç¼de esnek istihdam rejimlerini kabul etmiş, istihdam g¼vencesini ikinci plana atmışlardır. Nitekim çalışmak isteyen herkese istihdam sağlanması seçenekler arasından çıkmıştır. Neoliberal ekonomik anlayış temelinde sermayeyi ¼lkelere çekmek için yaşanan rekabet esnek istihdamı ve d¼ř¼k ücretleri geçerli sistem haline getirmiştir. Sanayisizleşme s¼reçlerinin meydana geldiği bu dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ¼lke kentlerinde kent yoksulluğu önemi daha artan bir sorun haline gelmiştir. İlk böl¼mde değinilen "yeni yoksulluk" kavramıyla bizi karşı karşıya getiren bu s¼reç "yoksul" algısına tamamen yeni bir bakışı gerekli kılmış, dezavantajlı kesimlerin yanı sıra yoksullukla m¼cadele s¼recinde kentte yaşamanın maliyetini karşılamakta zorlanan d¼ř¼k gelirli g¼venceli çalışanlar, enformel sektörlerin kayıt dışı çalışanları gibi desteklenmesi gereken yeni kesimler eklemlenmiştir. Bu s¼reç ise "vatandaşlık geliri" gibi yeni sosyal politika önlemlerinin tartışılmasını zorunlu hale getirmektedir.

4. Sonuç

Yoksulluk tarihsel s¼reç içerisinde önce çalışmamakla, aylaklıkla birlikte ele alınmıştır. Bu yüzden kurumsal sosyal politika uygulamaları öncesindeki dönemde yoksullukla m¼cadele büyük ölç¼de bu aylaklıkla m¼cadele temelinde y¼r¼t¼lm¼řt¼r. İlk kurumsal uygulamalar büyük ölç¼de çalışmayacak durumda olanlara yardım yapılmasını öng¼rm¼řt¼r. Kamu g¼c¼ çalışamayacak durumda olan yardım yapılması, çalışabilecek durumda olanların ise ¼retime katılmalarının sağlanmasına d¼n¼k uygulamalar için kullanılmıştır. 19. y¼zyıla gelene kadar da uygulamaların bu çizgide s¼rd¼đ¼ anlaşılmaktadır. Bir yandan hayırseverlik bir yandan da devletlerin sınırlı sosyal yardımları sistemin temelini oluşturmuştur.

Sanayi Devrimi'yle paralel bir gelişim izleyen hızlı kentleşme s¼reci yoksulluğu d¼n¼řt¼rm¼řt¼r. Bu dönemde kitle ¼retiminin yoğunlaşması ve bu ¼retimle ulaşılmaya çalışılan büyük kâr kentlerde sosyo-ekonomik yetersizliklerle karşı karşıya kalan büyük bir n¼fus doğurmuştur. Emeğin yeniden ¼retilmesi ihtiyacı ile kentlerde yoğunlaşan bu büyük n¼fusun kazandığı siyasi g¼ç kurumsal sosyal politika uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir. Devam eden s¼reçte İngiltere örneğinden başlayarak birçok ¼lkede çalışmakta olan kesimleri de kapsayacak şekilde sosyal g¼venlik, sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamaları hayata geçirilmemiştir. İkinci D¼nya Savaşı sonrasında Keynezyen anlayışla birlikte bu uygulamalar daha da yaygınlaşmış ve çeşitlenmişlerdir. Devletler tam istihdam yaklaşımıyla birçok alanda olduğu gibi sosyal politika alanında da yoğun olarak hizmet sunumuna girişmişlerdir. Gerek merkezi gerek yerel y¼netimler alanda aktif olarak rol almışlardır. Bu sosyal politika uygulamaları içerisinde yoksullara y¼nelik uygulamalar da önemli bir yer tutmuştur. Bu uygulamaların da etkisiyle s¼z¼ edilen dönemde yoksulluk önemli bir sorun olarak g¼r¼lmemiřtir.

20. y¼zyılın son çeyreğine kadar s¼ren refah devleti uygulamaları, bu dönemde karşılaşılan ekonomik krizlerle aşınmaya başlamıştır. Krizden kurtulmanın yolu olarak neoliberal ekonomik anlayış ön plana çıkmıştır. Bu anlayış doğrultusunda bir yandan devletler sosyal politika uygulamalarından çekilmeye başlamışlardır. Nitekim yoksullukla m¼cadele uygulamalarında yerel y¼netimler ve STK'ların rolleri artmaya başlamıştır. Ayrıca sosyal hizmetler de özelleştirilmemiş, devletler ödemelerle bu hizmetleri destekler hale gelmişlerdir. Öte yandan

sözü edilen dönemde birçok ülkede azalma gösteren esnek ücret rejimi ve güvencesiz istihdam kent yoksullarının yaşamlarını zorlaştıran bir etki göstermiştir. Birçok kent yoksulu marjinal işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır. Marjinal işlerde çalışanlar başta olmak üzere sosyal güvenceden ve yaşamlarını sürdürecektir gelirden yoksun kalan kentli yoksullar için sosyal yardımlar temel sosyal politika aracı haline gelmiştir. Bu sosyal yardımların temel aktörleri ise yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları olmuştur.

Kaynakça

- Alcock, P., May, M. ve Rowlingson, K. (2011). *Sosyal Politika*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Amis, P. (1995). Making sense of urban poverty. *Environment and Urbanization*. 7(1), 145-158.
- Atkinson, R. (2000). Combating Social Exclusion in Europe: The New Urban Policy Challenge. *Urban Studies*, 37. 5-6, 1037-1055.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. (Çev. Ü. Öktem) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Beaudoin, M. (2017). *Yoksulluğun Tarihi*. (Çev. T. Kaban). İstanbul: Dedalus.
- BM Habitat (2019). *2020-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi https://unhabitat.org/sites/default/files/documents/2019-09/strategic_plan_2020-2023.pdf
- BM Habitat Agenda. (2006). *Istanbul Declaration on Human Settlements*. Erişim adresi <https://webdosya.csb.gov.tr/db/habitat/eduardosya/file/dokumanlar/The-Habitat-Agenda-Istanbul-Declaration-2006.pdf>
- Brady, D. (2003). Rethinking the Sociological Measurement of Poverty. *Social Forces*. 81. 3, 715-751.
- Braudel, F. (1984). *Civilization and Capitalism. 15th-18th Century: The Perspective of the World*. (Çev. S. Reynolds). London: Collins.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*. Ankara: UNDP
- Buğra, A. (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castells, M. (2010). *End of Millennium. Vol. 3*. Oxford: John Wiley-Blackwell.
- Clarke, D. B. (2004). *The Consumer Society and the Postmodern City*. New York: Routledge.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davis, K. (1955). The Origin and Growth of Urbanization in the World. *American Journal of Sociology*. 60. 5, 429-437.
- Ersöz, H. Y. (2004). *Sosyal Politika Perspektifinden Yerel Yönetimler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ersöz, H. Y. (2011). *Sosyal Politikada Yerleşme*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (2010). Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.). *Sosyal Politika Yazıları* içinde (33-54 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ferge, Z. and Miller, S. M. (1987). *Dynamics of Deprivation*. Aldershot: Gower.
- Ferrera, M. (Ed). (2005). *Welfare State Reform in Southern Europe*. New York: Routledge.
- Friedmann, J. (1996). Rethinking Poverty: Empowerment and Citizen Rights. *International Social Science Journal*. 48. 148, 161-172.
- Geremek, B. (1997). *Poverty: A History*. (Trs. A. Kolakowska). Oxford:Blackwell.
- Gilbert, G. (1997). Adam Smith on the Nature and Causes of Poverty. *Review of Social Economy*. 55. 3, 273-291.
- Gordon, D. (2002). The International Measurement of Poverty and Anti-Poverty Policies. P. Townsend ve D. Gordon (Ed.). in *World Poverty: New Policies to Defeat An Old Enemy* (53-80 ss.). Bristol: The Policy Press.
- Güven, H. S. (2013). *Sosyal Politikanın Temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Hagenaars, A. and De Vos, K. (1988). The Definition and Measurement of Poverty. *Journal of Human Resources*. 23. 2, 211-221.
- Handler, J. F. (2004). *Social Citizenship and Workfare in the United States and Western Europe: The Paradox of Inclusion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrington, M. (1985). The New American Poverty. *National Black Law Journal*. 9. 2, 199-212.
- Harvey, D. (2016). *Kent Deneyimi*. (Çev. E. Soğancılar). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hobsbawm, E. J. (1998). *Sanayi ve İmparatorluk*. (Çev. A. Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Holden, C. (2003). Decommodification and the Workfare State. *Political Studies Review*. 1. 3, 303-316.

- Konuk, O. ve A. K. Bayram (2009). İnsansızlaştırılmış Yoksulluk: Yoksulluk, Bilim ve Etik. *Civil Academy Sosyal Bilimler Dergisi*. 7. 1, 15-26.
- Koray, M. (2000). *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Koray, M. (2005). *Sosyal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kuper, A. ve Kuper, J. (2016). *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. (Çev. A. K. Bayram) Ankara: Adres Yayınları.
- Kutlu, D. (Ed.). (2018). *Sosyal Yardım Alanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laçiner, Ö. (2016). Bir Süreç ve Durum Olarak Yoksullaşmayı Sorgulamak. N. Erdoğan (Ed.). *Yoksulluk Halleri* içinde (313-325 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- McClelland, J.S. (2005). *History of Western Political Thought*, New York: Routledge.
- McDowell, L. (2004). Work, Workfare, Work/Life Balance and An Ethic of Care. *Progress in Human Geography*. 28. 2, 145-163.
- Mingione, E. (1996). Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analyses, Debates. E. Mingione (Ed.) in *Urban Poverty and the Underclass* (3-40 ss.). Cambridge: Blackwell Publishers.
- Munro, W. B. (1952). İngiliz Belediyelerinin Tarihi. (Çev.V. Tönük). *Türk İdare Dergisi*. 217, 145-154.
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nussbaum, M. ve A. Sen (1993). *The Quality of Life*. New York: Oxford University Press.
- Odekon, M. (Ed.). (2006). *Encyclopedia of World Poverty*. California: Sage Publications.
- Oktik, N. (2008). *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları*. İzmir: Yakın Yayınları.
- Popple, P. (2018). *Social Work Practice and Social Welfare Policy in the United States*. New York: Oxford University Press.
- Ravallion, M. (2016). *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*. New York: Oxford University Press.
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah Devletinin Krizi*. (Çev. Burcu Şahinli). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Room, G. (1990). *'New Poverty' in the European Community*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rowntree, B. S. (1908). *Poverty: A Study of Town Life*. London: Macmillan.
- Seabrook, J. (2013). *Pauperland: Poverty and the Poor in Britain*. London: Hurst Publishers.
- Sen, A. (1993). Capability and Well-being. M. Nussbaum and A. Sen (Ed.). in *The Quality of Life* (30-53 ss.) New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (1999). *Özg¼rl¼kle Kalkınma*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sidney, M. S. (2017). Yoksulluk, Eşitsizlik ve Toplumsal Dışlanma. J. S. Davies ve D. L. Imbroso (Ed.). *Kentsel Politika* Teorileri içinde (323-354 ss.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Slack, P. (1995). *The English Poor Law, 1531-1782*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, A. (1977). *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: ElecBook Classics.
- Steger, M. B. ve R. K. Roy (2010). *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Standing, G. (2019). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sumner, W. G. (1883). *What Social Classes Owe to Each Other*. New York: Harper.
- Şenses, F. (2014). *K¼reselleřmenin Öteki Y¼z¼ Yoksulluk*. İstanbul: İletişim.
- Tekeli, İ. (2000). Kent Yoksulluğu ve Modernite'nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine. A. H. Akder ve M. Güvenç (Ed.). *Devlet Reformu: Yoksulluk* içinde (139-159 ss.). İstanbul: TESEV Yayınları.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Los Angeles: University of California Press.
- Townsend, P. (1985). A Sociological Approach to the Measurement of Poverty-A Rejoinder to Professor Amartya Sen. *Oxford Economic Papers*. 37. 4, 659-668.
- Türk¼n, A. (Ed.). (2014). *M¼lk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel D¼n¼ř¼m*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- UNCHS (1997). *Cities and Homes For All: The Habitat Agenda*. Kenya.
- UNDP (1990). *Human Development Report 1990*. New York.
- Wacquant, L. (2015). *Kent Paryaları*. (Çev. M. Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Wahl, A. (2011). *The Rise and Fall of the Welfare State*. London: Pluto Press.
- Walbank, F. W. (1944). The Causes of Greek Decline. *The Journal of Hellenic Studies*. 64, 10-20.
- Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme. (Drl. ve Çev. B. Duru ve A. Alkan). *20. Y¼zyıl Kenti* içinde (77-107 ss.). Ankara: İmge Kitabevi.

- Wratten, E. (1995). Conceptualizing Urban Poverty. *Environment and Urbanization*, 7. 1, 11-38.
- Yavuz, F., Keleş, R. ve Geray, C. (1978). *Şehircilik: Sorunlar-Uygulama ve Politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2014). Sanayi Devrimi ve Sosyal Politikanın Oluşumuna Etkileri. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.). *Sosyal Politika* içinde (7-23 ss.). Bursa: Dora Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



PREDICTION OF TÜRKİYE'S BURNED FOREST AREAS USING ARIMA MODEL

Türkiye'nin Yanan Orman Alanının ARIMA Modeli ile Tahmini

Kübra BAĞCI¹

¹Arş. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Van, kubrabagci@yyu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6679-9738

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.09.2022
Kabul/Accepted:
10.11.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1176961

Keywords

ARIMA model, burned forest area, forest fires, time series, Türkiye

ABSTRACT

Abstract: Large-scale forest fires can cause significant ecological losses. Additionally, preserving forest areas may help to slow down climate change. Statistical models are one of the tools used in planning fire management strategies. In this study, the burned forest area of Türkiye is modeled using the Autoregressive Integrated Moving Average (ARIMA) method following the identification, estimation, validation, and forecasting steps. As is known the ARIMA analysis is one of the popular techniques used in time series analysis. Annual total burned forest areas in Türkiye over the period 1940-2021 are considered in the analysis. Three preliminary models are considered for evaluation of their modeling and prediction performances. The models' validities are investigated with Ljung-Box statistics, residual analysis, and cross-validation. According to the results, the ARIMA (3,1,0) model is found to be the most suitable model for predicting the future values of the burned forest area time series in Türkiye. Forecasts for Türkiye's burned forest areas series are obtained for the next 3 years accordingly.

ÖZ

Büyük ölçekli orman yangınları önemli ekolojik kayıplara neden olmaktadır. Ayrıca ormanlık alanların korunması iklim değişikliğini yavaşlatmaya yardımcı olabilmektedir. İstatistiksel modeller, yangın yönetimi stratejilerinin planlanmasında kullanılan araçlardan biridir. Bu çalışmada, Türkiye'nin yanan orman alanı, tanımlama, tahmin, doğrulama ve öngörü adımları izlenerek Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalama (ARIMA) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. ARIMA yöntemi zaman serileri analizinde kullanılan popüler tekniklerden biridir. Analizde 1940-2021 yılları arasında Türkiye'deki yıllık toplam yanan orman alanı ölçümleri kullanılmıştır. Modelleme ve tahmin performanslarının değerlendirilmesi için üç model ele alınmıştır. Modellerin geçerliliği, Ljung-Box istatistikleri ve çapraz doğrulama ile araştırılmıştır. Sonuçlara göre, ARIMA (3,1,0) modeli Türkiye'nin yanan orman alanı zaman serilerinin gelecek değerlerinin tahmin edilmesi için en uygun model olarak bulunmuş ve öngörüler önümüzdeki 3 yıl için elde edilmiştir.

Atf/Citation: Bağci, K. (2023). Prediction Of Türkiye's Burned Forest Areas Using Arima Model. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(347-355).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kübra BAĞCI, kubrabagci@yyu.edu.tr

1. Introduction

Forest fires are one of the natural disasters that are experienced more destructively in recent years. According to European Environment Agency (EAA, 2021), climate change has increased forest fire risk across Europe. Forest fires have been challenging in the past few years in Türkiye as well. In addition, forest fires have a significant impact on nature and human life (Oncel Cekim, Güney, Şentürk, Özel, & Özkan, 2021:2189). It is therefore of great interest to analyze and predict future burned forest areas in order to decide on suitable forest fire management strategies and to reduce the negative effects of forest fires (Tedim et al., 2018).

Forestry records and regulations in Türkiye date back to the late 1910s. The first Forest Management Plan is made in 1917. The planned period started with the Five-Year Development Plan and the first forest inventory is published in 1980. The number of fires recorded in Türkiye from 1937 to 2021 is 117,734 hectares. According to 2021 official forest fire statistics in Türkiye, it has been reported that besides the factors such as intent and negligence (nearly %32 and %32 of forest fires in 2021, respectively), the cause of 32% of the forest fires could not be detected. As reported by the Strategic Plan of the General Directorate of Forestry (2019-2023), the amount of area burned per fire is aimed to be reduced to 2.2 hectares by 2023 (OGM, 2018). Consequently, studies in this field are important given the cause of the high percentage of fires is unknown.

The predictability of forest fire or wildfire incidents implies the use of statistical models (Kouassi, Wandan, & Mbow, 2020). Besides the classical statistical methods, machine learning techniques are also widely used in forest fire studies. Although machine learning methods are promising techniques in time series forecasting, it is pointed out in various studies (e.g. Makridakis, Spiliotis, & Assimakopoulos, 2018; Maleki, Nasser, Aminabad, & Hadi, 2018:3239) that in cases of univariate time series the classical methods are superior to the machine learning methods. In addition, classical models require less computational process than machine learning methods. A detailed discussion on the comparison of machine learning methods with classical statistical methods in time series analysis is provided by Makridakis et al. (2018). Previous studies have utilized a variety of methods from different approaches. For example, Amatulli, Camia, & San-Miguel-Ayanz (2013), used machine learning methods and classical regression analysis in estimating future burned areas in Mediterranean countries considering different climatic scenarios.

Mohammadi, Bavaghar, & Shabani, (2014) used logistic regression to evaluate the most influential factors affecting forest fires. Probabilistic models are also employed in predicting forest fire occurrence in studies by Boubeta, Lombardía, Marey-Pérez, & Morales, (2015), Papakosta & Straub (2017), and Podur, Martell, & Stanford (2010). Supervised and unsupervised classification methods are also used for mapping burned forest areas in the studies of Chen, Moriya, Sakai, Koyama, & Cao (2016) and Küçük Matcı & Avdan (2020). Another approach is to use non-parametric techniques as in Oncel Cekim et al. (2021). Although time series analysis is commonly used in forecasting future changes in environmental data, there are a limited number of studies evaluating burned forest areas as a time series (Oncel Cekim et al., 2021). Owing to this, the ARIMA method, one of the well-known methods used in time series analysis, is employed in this study. It should be noted that it is especially useful to use the ARIMA method when little knowledge is available about the data generation process or when there is no satisfactory explanatory model linking the predictor variable to others as in this study (Kouassi et al., 2020).

To the best of the author's knowledge, there is only one study that employed the ARIMA method in predicting burned forest areas of Türkiye, but it was carried out a decade ago. Here a more comprehensive study with a different model using the updated data comprising 1940-2021 years is presented. In addition, preliminary models are cross-validated, and forecast length is determined by following a cross-validation step. Besides using a well-known time series analysis method, another contribution of the study is that instead of focusing on only the Mediterranean region, it is considered to forecast burned forest areas using complete data in Türkiye. Although forest fire incidents in Türkiye generally occurred in the south of Türkiye, the severity of forest fires in other areas may be increased with climate change. In this manner, using overall data considering all regions of Türkiye might help plan resources and strategies.

The remainder of the study is given as follows. Section 2 is reserved for literature review. Afterward, in section 3 the data set and the ARIMA method, and the analysis steps are described. In section 4, the results are presented. In section 5, the study is finalized with some concluding remarks.

2. Overview of Previous Studies

Recently, the countries with the highest absolute fire danger in Europe are expressed as Portugal, Spain, and Türkiye (EAA, 2021) also Giannakopoulos et al. (2009) indicated that Türkiye could be one of the most affected Mediterranean countries due to the fire season getting longer by 2–6 additional weeks. Although there are some studies using time series analysis methods conducted in Portugal and Spain (Boubeta, Lombardía, González-Manteiga, & Marey-Pérez, 2016:674; Xie & Peng, 2019:4546), the studies conducted in Türkiye generally focused on forest fire risk zone mapping for certain regions. For example, Satir, Berberoglu, & Donmez (2016) presented a forest fire risk mapping study in the Mediterranean region using an artificial neural network. Sari (2021) conducted a study using multi-criteria decision analysis in Muğla, Küçük Matçı & Avdan (2020) compared unsupervised classification methods for mapping forest fire risk in Antalya and Çolak & Sunar (2020) modeled the fire risk using remote sensing technology in the Menderes region. In addition, a limited number of studies are available concerning predicting indicators such as the number of forest fires and burned forest areas. Özbayoğlu & Bozer (2012) employed outcomes from different estimation methods such as Multilayer Perceptron, fuzzy logic, and Support Vector Machines in predicting burned area. Their work is based on 7,920 forest fire records in Türkiye between 2000-2009 years. They concluded a Multilayer Perceptron model using humidity and wind speed as inputs, provides the best performance. Çekim, Kadilar, & Özel (2013) utilized the ARIMA and compound Poisson models in describing the annual total burned area in Türkiye. Their study is conducted for the burned forest area data between 1937 and 2009 years and suggested using ARIMA(0,1,1) model in forecasting future values of the burned forest area of Türkiye. Recently, Oncel Cekim et al. (2021) proved that non-parametric time series approaches are effective in predicting burned forest areas. Their study is based on vector singular spectrum analysis and vector multivariate singular spectrum analysis. A monthly data set is collected from the Mediterranean region of Türkiye considered in their work. Some of the other important studies in related literature using the ARIMA model are also given below. Tasker & Arima (2016) compared four different estimators using the burned forest area data in examining the general spatial-temporal trends of fire in Amazonia between 2001 and 2013. They emphasized the importance of preventing further forest degradation. Fernández-Manso, Quintano, & Fernández-Manso (2011) developed a seasonal ARIMA (SARIMA) model and used it in the prediction of drought, fire risk, and forest disease. In addition, Mueller et al. (2020) fitted an ARIMA model to different climate indicators and burn severity data collected from Arizona and New Mexico. They found that the size of the area burned, and fire severity has increased over the past three decades. Kouassi et al. (2020) employed an ARIMA model to forecast wildfire incidents and burnt areas. They stated that the ARIMA model is provided accurate forecasts and can help develop a decision-support tool for the considered ecosystem.

2. Material and Methods

2.1. Data set

The annual total burned forest area of Türkiye from 1940-2021, is employed in the analysis. The data is collected from three different sources. The data for 1940-1960 and 1961-1988 are collected from Küçükosmanoğlu (1987) and Baş (2014), respectively. The 1988-2021 part of the time series is obtained from the General Directorate of Forestry's (OGM) website. The complete data set is given in the Appendix for brevity (Table 1).

2.2. Method

In time series, unlike a static model, it is preferable to allow the dependent variable to be affected by its past values and possibly the past values of the independent variables (Shumway, Stoffer, & Stoffer, 2000). In autoregressive models, the value of Y_t is explained as a function of its past values (Shumway et al., 2000). In general, ARIMA models (p,d,q) is a combination of three types of processes p, d, and q, where parameters p, d, and q are non-negative integers, p is the order of the autoregressive model, d is the order of integration, and q is the order of the moving-average model. A general expression of the ARIMA (p,d,q) model is given as follows,

$$\varphi(L)(1 - L)^d Y_t = \theta(L)\varepsilon_t \quad (1)$$

where $\varphi(L)$ and $\theta(L)$ are the autoregressive and moving average polynomials, Y_t is the value of the burned forest area measurement Y at a given time t , ε_t is the uncorrelated random error term with zero mean and unit variance (white noise) and L is the lag operator.

Table 1. Türkiye's annual total burned forest area (BFA) between 1940-2020 years (in hectares)

Date	BFA	Date	BFA	Date	BFA	Date	BFA
1940	18732	1961	8989	1982	4018	2003	6644
1941	33415	1962	16059	1983	3556	2004	4876.2
1942	73210	1963	5178	1984	7358	2005	2821
1943	46723	1964	13348	1985	26007	2006	7761.6
1944	39315	1965	3945	1986	11037	2007	11664.4
1945	165307	1966	6664	1987	10746	2008	29749
1946	125115	1967	8441	1988	18210	2009	4679
1947	59999	1968	7540	1989	13099	2010	3317
1948	32463	1969	16364	1990	13742	2011	3612
1949	36502	1970	15019	1991	8081	2012	10454
1950	69068	1971	7532	1992	12232	2013	11456
1951	18884	1972	6914	1993	15393	2014	3117
1952	62271	1973	17002	1994	30828	2015	3219
1953	17496	1974	14743	1995	7676	2016	9156
1954	35580	1975	17515	1996	14922	2017	11993
1955	27773	1976	6396	1997	6317	2018	5644
1956	38983	1977	43076	1998	6764	2019	11332
1957	28634	1978	13233	1999	5804	2020	20971
1958	26862	1979	34122	2000	26353	2021	139500
1959	8070	1980	10428	2001	7394		
1960	8559	1981	5470	2002	8514		

To choose a suitable model, the data set is analyzed using the Box and Jenkins methodology by following the identification, estimation, validation, and forecasting steps; see more on Box and Jenkins methodology in Pena, Tiao, & Tsay (2011). Additionally, stationarity is an important assumption of the ARIMA model. First, the stationarity of the time series is examined by using the Augmented Dickey-Fuller (ADF), and Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin (KPSS) tests. After checking whether the series is stationary, in the identification step, the ARIMA model(s) that could be suitable for the data are evaluated. In the second step, the coefficients of the models are estimated and Akaike Information Criterion (AIC) and Bayesian Information Criterion (BIC) values are given. The AIC and BIC are used in comparing the modeling ability of the models.

In the validation step, the prediction performances of the models are evaluated by residual analysis and cross-validation. In this step, for testing the normality of the residuals Kolmogorov-Smirnov (KS) and Shapiro Wilk's (SW) tests are employed and for testing the randomness of the residuals, the Ljung box test is employed.

For cross-validation, the observations up to 2002 are reserved for training, and the remaining part of the data set is reserved for testing. In addition, a different cross-validation approach called time series cross-validation analysis (Hyndman, 2014) is used for determining the forecast horizon (h). Finally, the most suitable model is used for forecasting burned forest area time series. Forecast errors, root mean square error (RMSE), mean absolute error (MAE), mean absolute scaled error (MASE), and mean absolute percentage error (MAPE) are

used in the comparison of the cross-validated model’s prediction performances. See the formulas for the RMSE, MAE, MAPE, and MASE from (Hyndman, 2014) since they are not provided here for brevity.

3. Results

In this section, ARIMA models are fitted to the annual burned forest area data. Results are evaluated by using the criteria previously mentioned. In the analysis of the annual burned forest areas data R software is used. The plot for the burned forest area time series is given in Figure 1. According to Figure 1, there are extreme increases in 1945-1946 and 2021. To determine a suitable ARIMA model, the natural logarithm of the burned forest area time series is taken to stabilize the variance.

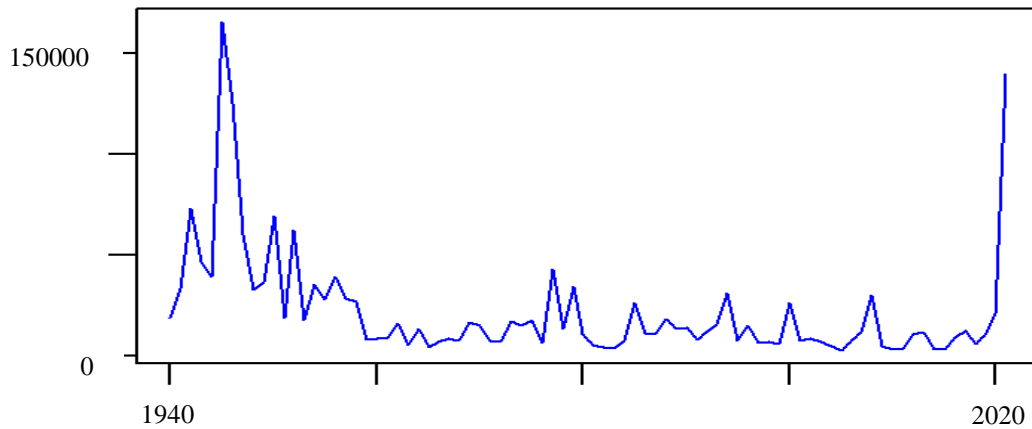


Figure 1. The burned forest area time series.

As mentioned in the previous section, the stationarity of the time series is examined by using ADF and KPSS tests. The null hypothesis for the ADF test is, the series has a unit root, namely non-stationary, and the null hypothesis for the KPSS test is, the series is trend stationary. The p-values and test statistics for the ADF and KPSS tests are given in Table 1. According to Table 1, without differencing ($d=0$), the null hypothesis can not be rejected for the ADF test at a confidence level of %95 and rejected for the KPSS test (See the critical values from Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, & Shin (1992)). It should be noted that the trend of the series can not be modeled explicitly according to the KPSS test. For this reason, differencing ($d=1$) is considered to make the series stationary. After the first difference, the stationarity of the burned forest area series is evaluated with the ADF and KPSS tests again. The p-values and test statistics for the ADF and KPSS tests are provided in Table 1 for the differenced series as well. It can be seen from Table 1, the series is stationary after differencing.

Table 1. The ADF and KPSS tests results

	ADF Test	ADF Test	KPSS Test	KPSS Test
Order	d=0	d=1	d=0	d=1
Test statistics	-1.5721	-5.2393	0.24068	0.081123
P-values	0.7511	0.001	<0.01	>0.1

The plots of ACF and PACF against the lag values are given in Figures 2 (a) and (b) for the logarithm of the burned forest areas series. The plots of ACF and PACF for the series after the first difference are given in Figures 2 (c) and (d) as well. With the help of Figures 2 (c) and (d), orders of the AR and MA components of the preliminary ARIMA(p,d,q) models are determined. The burned forest area data is modeled with the ARIMA(0,1,1), ARIMA(3,1,0), and ARIMA(1,1,1) models. The AIC, BIC values, and coefficients for the ARIMA models are given in Table 2. Significant coefficients in the models are marked in Table 2. The p-values of the coefficients compared to the significance levels 0.05, 0.01, and 0.001 marked with an asterisk accordingly (<0.05:*,<0.01:**,<0.001:***).

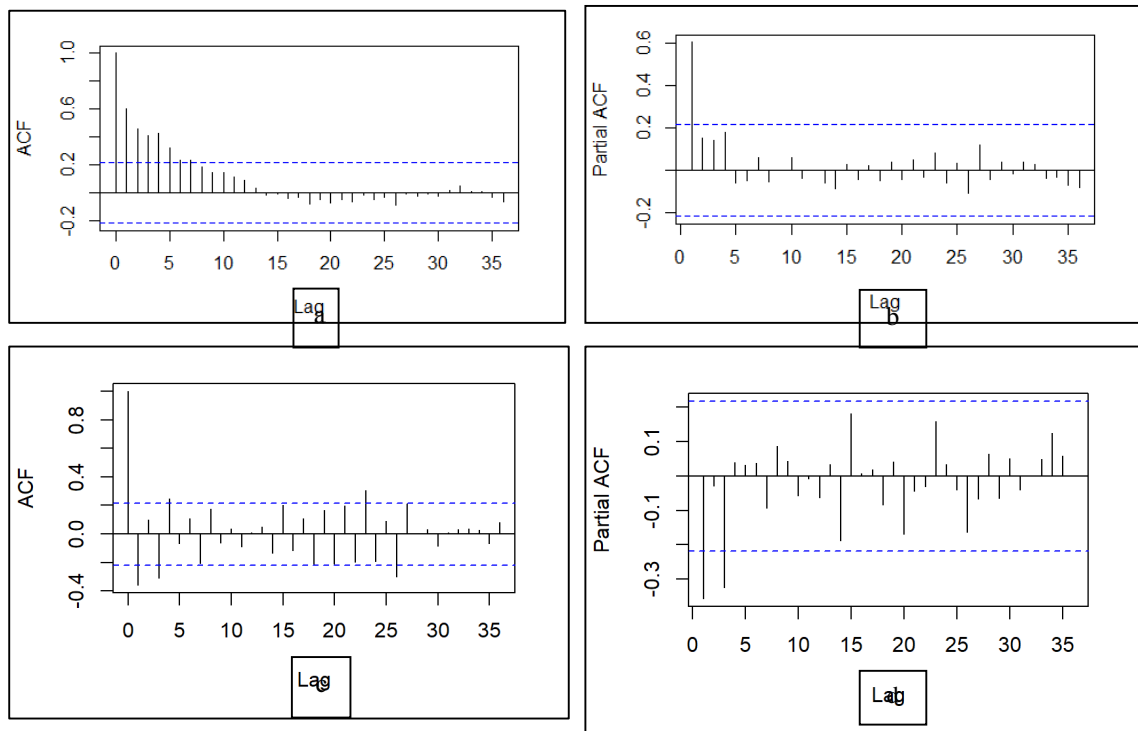


Figure 2. The ACF and PACF for the original and differenced series.

Table 2. The coefficients and AIC values of the ARIMA(p,d,q) models fitted to the burned forest area series

Model	Ar1	Ar2	Ar3	Ma1	AIC	BIC
ARIMA(0,1,1)				-0.59	183.65	188.2937
ARIMA(3,1,0)	-0.45 ***	-0.25*	-0.40***		179.84	188.8963
ARIMA(1,1,1)	0.23			-0.76***	184.24	191.4264

According to Table 2, ARIMA(3,1,0) model has the lowest AIC value and the coefficients in this model are significant. The ARIMA(0,1,1) model has the lowest BIC value but the coefficient in this model is not significant.

In the first stage of the validation step, the Ljung-Box Q-statistics are given for each model in Table 3. The null hypothesis for the Ljung-Box test is, that the residuals of the model are nearly white noise or not distinguishable from white noise. According to Table 3, the null hypothesis can not be rejected and it can be said that the residuals of all models are nearly white noise. Subsequently, the normality of the residuals is examined with the KS and SW tests. For the test of normality, the null hypothesis is, that the residuals of the model follow a normal distribution. The null hypothesis for the SW tests is rejected for the ARIMA(0,1,1) model, namely the residuals of the model does not fit the normal distribution. According to p-values obtained from the KS and SW tests, the null hypothesis can not be rejected (p-values>0.05) for the other two models, thus the residuals of the ARIMA(3,1,0) and ARIMA(1,1,1) models are normally distributed.

Table 3. Residual Analysis

Model	Ljung-Box p-value	SW	KS
ARIMA(0,1,1)	0.3194	0.0486	0.5926
ARIMA(3,1,0)	0.9192	0.4644	0.9593
ARIMA(1,1,1)	0.1339	0.9757	0.5326

In the second stage of the validation step, preliminary models are cross-validated. Table 4 shows the prediction performances of preliminary models. Lower values of forecast errors indicate better prediction performance. It was mentioned that the ARIMA (3,1,0) model performed better in terms of the information criterion (AIC).

According to Table 4, the ARIMA (3,1,0) model provided the lowest values for testing forecast errors as well. Consequently, the ARIMA(3,1,0) model is chosen for forecasting the time series. It should be noted that the testing errors of the models are slightly higher than the training errors indicating that the fitted ARIMA models performed well. The ARIMA(3,1,0) model is also cross-validated for different values of forecast horizon (h). For this purpose, the time series cross-validation analysis is used in evaluating the forecast performance of the ARIMA(3,1,0) model for different values of the forecast horizon (h). See more on (Hyndman, 2014) for the time series cross-validation method. The RMSE and MAE values are given in Table 5 for h values ranging from 1 to 10. It is seen that the lowest values of forecast errors are obtained for a 3-year period. It should be noted that it is possible to use different forecast lengths. Here, RMSE and MAE values for various forecast lengths are given and forecasts for the only lowest h are provided.

Table 4. Forecast errors for the models

Model	Train/Test	RMSE	MAE	MAPE	MASE
ARIMA(0,1,1)	Train	0.653417	0.524354	4.936942	0.830227
	Test	0.650409	0.527225	5.630351	0.834773
ARIMA(3,1,0)	Train	0.640657	0.509393	4.792402	0.806538
	Test	0.622514	0.48258	5.140622	0.764084
ARIMA(1,1,1)	Train	0.653423	0.524408	4.937289	0.830312
	Test	0.650099	0.527006	5.627930	0.834425

Table 5. Forecast errors for different h values using the ARIMA(3,1,0) model

h	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RMSE	1.377	1.329	1.246	1.333	1.354	1.374	1.359	1.366	1.369	1.379
MAE	1.188	1.144	1.064	1.146	1.169	1.190	1.176	1.183	1.188	1.199

Actual values and predicted values of the burned forest area time series are visualized in Figure 3 (a). According to Figure 3 (a), the model can describe the burned forest area well.

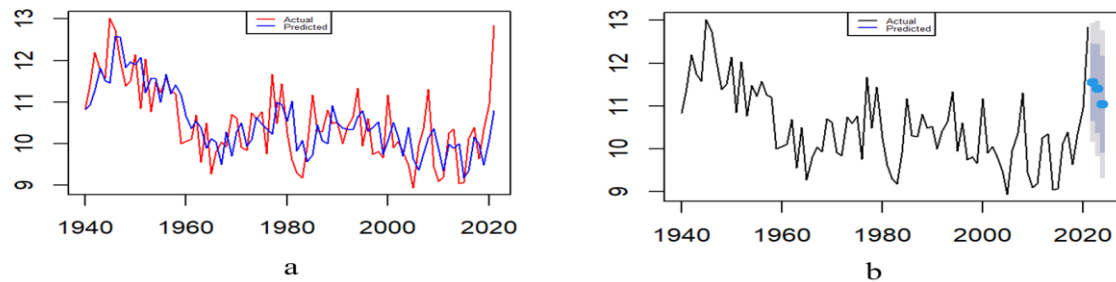


Figure 3. Actual values and predicted values of the burned forest area time series.

Forecasted values for the burned forest area series by using ARIMA(3,1,0) model are obtained as 103928.48 89637.33 62273.53 for the next 3 years. Forecasts of the burned forest area series are visualized in Figure 3 (b). The gray areas in this figure show that the forecasts of the series are within the % 95 confidence interval.

4. Discussion and Conclusion

Forest fires can be experienced more destructively as a result of climate change in the future. The countries with the highest absolute fire danger in Europe are expressed as Portugal, Spain, and Türkiye (EEA, 2021). As mentioned previously, similar studies using the ARIMA model are available for Spain and Portugal. However, the studies conducted in Türkiye generally concentrated on forest fire risk mapping in the Mediterranean region. In this study, the future values of the burned forest areas are predicted using the ARIMA method. Although the ARIMA (0,1,1) model was used in a study by Çekim et al. (2013) a different model is suggested

in this study since the residuals of the ARIMA(0,1,1) are not normally distributed for updated data. The ARIMA (3,1,0) model is selected as the most suitable model for the burned forest area time series. Results showed that the suggested model performed well in describing data. Forecasts of burned forest areas series for 3 years are provided. Although this study provides an overview, it would be beneficial to include external climate variables in the analysis in future studies. It is hoped that the study will be useful in planning resources to deal with forest fire incidents that may occur in the future.

References

- Amatulli, G., Camia, A., & San-Miguel-Ayanz, J. (2013). Estimating future burned areas under changing climate in the EU-Mediterranean countries. *Science of The Total Environment*, 450–451, 209–222. Elsevier.
- Baş, R. (2014). Türkiye’de orman yangınları nedenleri, zararları ve yangınlara karşı alınacak önlemler. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 27(2), 52–73.
- Boubeta, M., Lombardía, M. J., González-Manteiga, W., & Marey-Pérez, M. F. (2016). Burned area prediction with semiparametric models. *International Journal of Wildland Fire*, 25(6), 669–678. CSIRO Publishing.
- Boubeta, M., Lombardía, M. J., Marey-Pérez, M. F., & Morales, D. (2015). Prediction of forest fires occurrences with area-level Poisson mixed models. *Journal of Environmental Management*, 154, 151–158. Academic Press.
- Çekim, H. Ö., Kadilar, C., & Özel, G. (2013). Characterizing forest fire activity in Turkey by compound Poisson and time series models. *AIP Conference Proceedings*, 1558(1), 1442. American Institute of Physics AIP. Retrieved January 30, 2022, from <https://aip.scitation.org/doi/abs/10.1063/1.4825789>
- Chen, W., Moriya, K., Sakai, T., Koyama, L., & Cao, C. X. (2016). Mapping a burned forest area from Landsat TM data by multiple methods. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 7(1), 384–402. Taylor & Francis. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/19475705.2014.925982>
- Çolak, E., & Sunar, F. (2020). Evaluation of forest fire risk in the Mediterranean Turkish forests: A case study of Menderes region, Izmir. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 45, 101479. Elsevier.
- EAA. (n.d.). EAA. 2021. Date of access: 03.05.2022. <https://www.eea.europa.eu/ims/forest-fires-in-europe>
- Fernández-Manso, A., Quintano, C., & Fernández-Manso, O. (2011). Forecast of NDVI in coniferous areas using temporal ARIMA analysis and climatic data at a regional scale. *International Journal of Remote Sensing*, 32(6), 1595–1617. Taylor & Francis. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/01431160903586765>
- Giannakopoulos, C., le Sager, P., Bindi, M., Moriondo, M., Kostopoulou, E., & Goodess, C. M. (2009). Climatic changes and associated impacts in the Mediterranean resulting from a 2 °C global warming. *Global and Planetary Change*, 68(3), 209–224. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921818109001131>
- Hyndman, R. J. (2014). Measuring forecast accuracy. *Business forecasting: Practical problems and solutions*, 177–183. Wiley.
- Kouassi, J.-L., Wandan, N., & Mbow, C. (2020). Predictive Modeling of Wildfire Occurrence and Damage in a Tropical Savanna Ecosystem of West Africa. *Fire*, 3(3). Retrieved from <https://www.mdpi.com/2571-6255/3/3/42>
- Küçük Matcı, D., & Avdan, U. (2020). Comparative analysis of unsupervised classification methods for mapping burned forest areas. *Arabian Journal of Geosciences*, 13(15), 711. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s12517-020-05670-7>
- Küçükosmanoğlu, A. (1987). İstatistiklerle Türkiye’de orman yangınları. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 37(3), 103–106.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, 54(1–3), 159–178. North-Holland.
- Makridakis, S., Spiliotis, E., & Assimakopoulos, V. (2018). Statistical and Machine Learning forecasting methods: Concerns and ways forward. (A. R. Hernandez Montoya, Ed.) *PLOS ONE*, 13(3), e0194889. Public Library of Science. Retrieved November 5, 2022, from <https://dx.plos.org/10.1371/journal.pone.0194889>
- Maleki, A., Nasserli, S., Aminabad, M. S., & Hadi, M. (2018). Comparison of ARIMA and NNAR Models for Forecasting Water Treatment Plant’s Influent Characteristics. *KSCE Journal of Civil Engineering*, 22(9), 3233–3245. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s12205-018-1195-z>

- Mohammadi, F., Bavaghar, M. P., & Shabaniyan, N. (2014). Forest Fire Risk Zone Modeling Using Logistic Regression and GIS: An Iranian Case Study. *Small-scale Forestry*, 13(1), 117–125. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s11842-013-9244-4>
- Mueller, S. E., Thode, A. E., Margolis, E. Q., Yocom, L. L., Young, J. D., & Iniguez, J. M. (2020). Climate relationships with increasing wildfire in the southwestern US from 1984 to 2015. *Forest Ecology and Management*, 460, 117861. Elsevier.
- OGM. (2018). General Directorate of Forestry (OGM). Date of access: 03.05.2022. <https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane/resmi-istatistikler>
- Oncel Cekim, H., Güney, C. O., Şentürk, Ö., Özel, G., & Özkan, K. (2021). A novel approach for predicting burned forest area. *Natural Hazards*, 105(2), 2187–2201. Springer Science and Business Media B.V.
- Özbayoğlu, A. M., & Bozer, R. (2012). Estimation of the Burned Area in Forest Fires Using Computational Intelligence Techniques. *Procedia Computer Science*, 12, 282–287. Elsevier.
- Papakosta, P., & Straub, D. (2017). Probabilistic prediction of daily fire occurrence in the Mediterranean with readily available spatio-temporal data. *iForest - Biogeosciences and Forestry*, 10(1), 32–40. SISEF - Italian Society of Silviculture and Forest Ecology. Retrieved from <https://iforest.sisef.org/contents/?id=ifor1686-009>
- Pena, D., Tiao, G. C., & Tsay, R. S. (2011). *A course in time series analysis* (Vol. 322). John Wiley & Sons.
- Podur, J. J., Martell, D. L., & Stanford, D. (2010). A compound Poisson model for the annual area burned by forest fires in the province of Ontario. *Environmetrics*, 21(5), 457–469. John Wiley & Sons, Ltd. Retrieved from <https://doi.org/10.1002/env.996>
- Sari, F. (2021). Forest fire susceptibility mapping via multi-criteria decision analysis techniques for Mugla, Turkey: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *Forest Ecology and Management*, 480, 118644. Elsevier.
- Satir, O., Berberoglu, S., & Donmez, C. (2016). Mapping regional forest fire probability using artificial neural network model in a Mediterranean forest ecosystem. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 7(5), 1645–1658. Taylor & Francis. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/19475705.2015.1084541>
- Shumway, R. H., Stoffer, D. S., & Stoffer, D. S. (2000). *Time series analysis and its applications* (Vol. 3). Springer.
- Tasker, K. A., & Arima, E. Y. (2016). Fire regimes in Amazonia: The relative roles of policy and precipitation. *Anthropocene*, 14, 46–57. Elsevier.
- Tedim, F., Leone, V., Amraoui, M., Bouillon, C., Coughlan, M. R., Delogu, G. M., Fernandes, P. M., et al. (2018). Defining extreme wildfire events: difficulties, challenges, and impacts. *Fire*, 1(1), 9. Multidisciplinary Digital Publishing Institute.
- Xie, Y., & Peng, M. (2019). Forest fire forecasting using ensemble learning approaches. *Neural Computing and Applications*, 31(9), 4541–4550. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s00521-018-3515-0>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE LEVELS OF TOURISM STUDENTS ON THEIR CRITICAL THINKING DISPOSITION

Turizm Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Eleştirel Düşünme Eğilimi Üzerindeki Etkisi

Neslihan KAN SÖNMEZ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalı, Şanlıurfa, neslihankan@harran.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6198-8129

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.09.2022
Kabul/Accepted:
12.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1172672

Keywords

Emotional Intelligence,
Critical Thinking
Disposition, Tourism
Students

Anahtar Kelimeler

Duygusal Zekâ, Eleştirel
Düşünme Eğilimi, Turizm
Öğrencileri

ABSTRACT

When considering the necessities of this age, critical thinking is a primary skill that tourism students should be qualified in. Investigation on the critical thinking disposition of tourism students and emotional intelligence, which is an effective factor on it, can guide tourism academics on how to provide students with effective critical thinking. In this regard, this study aimed to determine the effect of the emotional intelligence levels of the undergraduate tourism education students on their critical thinking disposition. A survey was utilized as data collection tool, and it was administrated on a total of 471 students from undergraduate tourism schools of 5 different universities, including 3 faculties and 2 colleges. The data were analyzed by frequency, percentage distribution, arithmetic mean, standard deviation, t test, analysis of variance and Pearson correlation analysis. The research concluded that students' emotional intelligence levels and critical thinking dispositions were quite above the medium level. In addition, a positive and strong correlation of $r=0.671$ was specified between emotional intelligence levels and critical thinking dispositions of the students. It was also found out that students' emotional intelligence levels and critical thinking dispositions showed significant differences according to the variables of gender, academic success and monthly expense.

ÖZ

Eleştirel düşünme, eğitimin en önemli ilkelerinden biri olup, her ülkenin büyüme ve refaha ulaşmak için eleştirel düşünmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Duygusal zekâ, eleştirel düşünmenin önemli bir yordayıcısıdır. Bir kişinin duygusal zekâsı geliştikçe, eleştirel düşünme eğilimi de artmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada, lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerinin eleştirel düşünme eğilimi üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmış ve 3 fakülte, 2 yüksekokul olmak üzere 5 farklı üniversitenin lisans düzeyindeki turizm okullarından toplam 471 öğrenci üzerinde uygulama gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde frekans, yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma, t testi, varyans analizi ve Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimlerinin orta düzeyin oldukça üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında $r=0,671$ 'lik pozitif ve kuvvetli bir korelasyon bulunmuştur. Ayrıca, öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimlerinin cinsiyet, akademik başarı ve aylık harcama değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır.

Atıf/Citation: Kan Sönmez, N. (2023). The effect of emotional intelligence levels of tourism students on their critical thinking disposition. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(357-370).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Neslihan KAN SÖNMEZ, neslihankan@harran.edu.tr

1. Introduction

Thinking and correct thinking skill are considered among the primary issues regarding scientists, and nurturing various thinking skills is nowadays one of the basic goals of education system (Akbari Lakeh, Naderi and Arbabisarjou, 2018). Critical thinking is one of the most important of different thinking skills (Rahimnia and Hoshyar, 2013). The word critical should be explained in order to clarify critical thinking completely. Regarding an etymological perspective, Paul and Elder (2008) argue that the word critical is derived from *kriticos* (meaning, well-thought judgment) and *kriterion* (meaning, criteria) words, which are originally Greek. In this regard, the term etymologically refers to the development of meticulous judgment based on criteria (Karimi, Hashemi and Sarbazfard, 2015). Critical thinking is the highest level of thinking skills (Akbari Lakeh et al., 2018). Bodi (1988) urges that critical thinking is associated with an individual's ability to systematically and logically evaluate and analyze any information or events. Based on their intelligences and experiences in exploring evidences, they may lead to reasonable and logical conclusions (Boonsathirakul and Kerdsonboon, 2021). By supporting this view, Halpern (2003) considers critical thinking "the ability to think about intentional, logical and goal-oriented problem solution, formulating inferences, calculating probabilities, and making decisions" (Karimi et al., 2015).

Critical thinking consists of a series of cognitive skills that increase the probability of success in education, profession and daily life issues (Franco, Costa and Almeida, 2017). Development and establishment of these cognitive skills take a long time, and education plays a significant role in this process. For this reason, critical thinking is at the center of higher education today, and the development of critical thinking skills is considered one of the primary goals of higher education (Boonsathirakul and Kerdsonboon, 2021; Li, 2021; Moore, 2013; Tsvetkova, 2018; Wilson, 2016). Academics consider the development of critical thinking skills a criterion of being gifted, which has psychophysiological grounds, thus, critical thinking level is accepted as an indicator of learning quality (Gilmanshina, Smirnov, Ibatova and Berechikidze, 2021). Furthermore, Bagheri and Nowrozi (2015) argue that professors and students must improve their critical thinking skills so that they can make a reasonable decision on any event. It is generally accepted that 21st century business world needs human resources with critical thinking skills (AlJaafi and Şahin, 2019). To this end, it is of paramount importance for academics to raise students with critical thinking skills (Silviariza, Sumarmi and Handoyo, 2021).

A holistic review of literature shows that critical thinking and emotional intelligence are associated with each other (Akbari Lakeh et al., 2018; Christianson, 2020; Li et al., 2021). This relationship between critical thinking and emotional intelligence was first argued in the 1980s (Sk and Halder, 2020). By arguing that emotions are essential for critical thinking, Brookfield (1987) asserts that critical thinking requires an individual to evaluate his/her emotions and actions, to search and question his/her hypothesis (Christianson, 2020). Emotional intelligence is considered a series of skills that are accepted to contribute to the accurate expression and evaluation of emotions for himself/herself and others (Afshar and Rahimi, 2014). Mayer, Caruso and Salovey (2016) defines the emotional intelligence as the ability to control an individual's his/her own and others' emotions, to distinguish between them, and to direct one's thoughts and actions with this information. Yao et al. (2018) argue that those with high emotional intelligence can process emotional information more efficiently and automatically, thus, they always show higher-order critical thinking skills.

Prior studies also support that emotional intelligence has a significant effect on critical thinking. In these studies, while the effect of emotional intelligence was discussed on critical thinking, medicine (Li et al., 2021), nursing (Akbari Lakeh et al., 2018; Eskidmir, 2020; Kaya, Şenyuva and Bodur, 2017; Soheili, Bagheri, Ashouri, Mohammadi and Kamani, 2021), teacher education (Dutoğlu and Tuncel, 2008; Erdem, İlğan and Çelik, 2013; Torun, 2011) and English language students (Afshar and Rahimi, 2014; Ghanizadeh and Moafian, 2011; Karimi et al., 2015), tourism students were found to be an ignored group. However, both tourism industry and academic programs have undergone significant changes in recent years due to innovative technologies, evolving tourist expectations, and the impact of globalization (Mayburry and Swanger, 2011). As the diversity and complexity of the products and services offered by the industry (accommodation, travel, food and beverage, entertainment, etc.) continues to increase, highly qualified graduates are needed. In order to be successful, future tourism professionals must be creative, innovative and entrepreneurial. All these requires the critical thinking skill. Moreover, global epidemics (Covid 19, etc.), climate change, terrorism and similar risks, the major challenges facing the industry, must be overcome. It is likely with critical thinking to analyze these difficulties and subsequent effects, developing possible solutions and choosing the solution with the highest

probability of success (Stone, Duffy, Pinckney and Templeton Bradley, 2017). To this end, this study aimed to determine the effect of the emotional intelligence levels of undergraduate tourism students on their critical thinking. *This study is original as the effect of emotional intelligence levels of undergraduate tourism students on their critical thinking was not studied.*

2. Method

This study aiming to determine the effect of the emotional intelligence levels of undergraduate tourism education students on their critical thinking disposition, are as follows:

Hypothesis 1: Emotional intelligence has a significant and positive effect on critical thinking disposition.

Hypothesis 1a: Optimism has a significant and positive effect on critical thinking disposition.

Hypothesis 1b: Use of emotions has a significant and positive effect on critical thinking disposition.

Hypothesis 1c: Evaluation of emotions has a significant and positive effect on critical thinking disposition.

In the research, a questionnaire with three parts was utilized as the data collection tool. The survey was administered in May, June, September, October, November and December 2021. In the first part of the survey, the variables regarding students' individual traits (gender, age, academic average, class, type of high school graduated, average monthly expense) were included. In the second part, emotional intelligence scale with 41 items, developed by Schutte et al. (2001) and then revised by Austin, Saklofske, Huang and McKenney (2004) and finally adapted into Turkish language by Tatar, Tok, and Saltukoğlu (2011) (optimism, utilizing emotions, assessment of emotions), was used. In the third part, critical thinking disposition scale, developed by Semerci (2016), was utilized. The scale includes five dimensions (metacognition, systematicity, flexibility, perseverance and patience, open-mindedness) and a total of 49 items. Each item in the scales were in 5 Likert type and were rated as follows: 1=Strongly Disagree", "2= Disagree", "3= Neither Agree Nor Disagree", "4=Agree", "5= Completely Agree". Negative items in the scales were reverse coded and then analyzed. The population of this study was the undergraduate tourism students in Turkey. In Turkey, there is a total of 64 higher education institutions, 49 faculties and 15 colleges, providing education in bachelor degree in 2021-2022 academic year. Due to the limitations of time and distance, sampling was administered in the study by cluster sampling method, thus, 3 faculties (Afyon Kocatepe University Faculty of Tourism, Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Tourism, Pamukkale University Faculty of Tourism) and 2 colleges (Harran University School of Tourism and Hotel Management, Düzce University Akçakoca School of Tourism and Hotel Management) were specified as the sampling cluster. For sampling size, the formula $n = s^2 Z_{\alpha}^2 / d^2$ suggested by Özdamar (2001) for quantitative research was utilized. After the pilot study conducted with 40 students from in tourism and hospitality, minimum sample size was computed as 465 in the significance level of $\alpha=0.05$ and $Z_{0,05}=1.96$, the standard deviation as $s=1.1$ and the effect size as $d=0,1$. Accordingly, data were obtained from 550 questionnaires and 471 of them were found to be valid and reliable.

The data collected via the survey were analyzed by the SPSS 21.0 for Windows program, and the individual traits of the students were provided with frequency and percentage distributions. Descriptive statistics (arithmetic mean and standard deviation, etc.) were used for the scales and their dimensions utilized in the study. Moreover, as the data distributed normal in the comparison of students' emotional intelligence levels and critical thinking dispositions according to their individual traits, t test and analysis of variance were conducted. As a result of variance analysis Tukey test, one of the pos-doc tests, was applied in pairwise comparison of the groups. On the other hand, the relationships between emotional intelligence and critical thinking disposition were specified by Pearson correlation analysis and regression analysis. Finally, factor analysis was administered for the construct validity of the scales, and Cronbach's Alpha coefficients were calculated for reliability.

3. Results

48.4% of the students, the sample group of the study, were female while 51.6% of them were male. 54.6% of them were 21 years old and under, 34.2% of them were 22-24 years old and 11.3% of them were 25 years old and above. It was determined that the academic average of 13.8% of the students was below 2.00, while 57.1% of them were between 2.00-3.00 and 29.1% of them were 3.00 and above. While grade levels of students are almost same, 30.1% of them stated that they graduated from a general high school, 17% from a tourism high

school and 52.9% from other high schools. 42.9% of the participating students expressed that they spent less than 1000 TL, 32.5% of them between 1000-1499 TL and 24.6% of them 1500 TL and more (Table 1).

Table 1. Distribution of Students according to Their Individual Traits

Variables	Groups	f	%
Gender	Female	228	48.4
	Male	243	51.6
Age	21 and/or below	257	54.6
	Between 22-24	161	34.2
	25 and above	53	11.3
Academic Average	Between 1.00-1.49	35	7.4
	Between 1.50-1.99	30	6.4
	Between 2.00-2.49	103	21.9
	Between 2.50-2.99	166	35.2
	Between 3.00-3.49	94	20.0
Grade	Between 3.50-3.99	43	9.1
	Grade 1	98	20.8
	Grade 2	109	23.1
	Grade 3	120	25.5
Type of Graduated High School	Grade 4 and above	144	30.6
	General High School	142	30.1
	Tourism High School	80	17.0
Average Monthly Expense	Other	249	52.9
	0-999 TL	202	42.9
	1000-1499 TL	153	32.5
	1500-1999 TL	89	18.9
	2000 TL and above	27	5.7
Total		471	100.0

In Table 2, the results of the factor analysis administered for the construct validity of the emotional intelligence and critical thinking disposition scales and the internal consistency coefficients (Cronbach's Alpha) of their reliability as well as some descriptive statistics are given in Table 2. The findings regarding KMO values and Bartlett's tests show that the sample size is sufficient, and factor analysis can be carried out (KMO>0.70, Bartlett's Test; P<0.001). What is more, while the emotional intelligence scale had 3 factors (optimism, utilizing emotions, assessment of emotions) explaining 57.678% of the total variance, the critical thinking disposition scale had 5 factors (metacognition, systematicity, flexibility, perseverance, patience and open-mindedness) explaining 58.539% of the total variance. Cronbach's Alpha coefficients were computed as 0.827 for the emotional intelligence scale and 0.793 for the critical thinking disposition scale. When examining the mean total score values for the scale and its sub-dimensions, it was determined that the average score of the students from general emotional intelligence levels was quite above the middle value of 3 on the 5-point Likert scale (\bar{x} =3.84), their total score was 157.71 out of 205 points, the dimension with the highest mean was "optimism" (\bar{x} =4.05), the dimension with the lowest mean was "utilizing emotions" (\bar{x} =3.62). Students' mean critical thinking disposition score was calculated as \bar{x} =4.10 (201.35 out of 245 total score), and it was specified that the mean values of all dimensions were above 4 and very close to each other (Table 2).

The results of the Pearson correlation analysis conducted regarding the relationship between emotional intelligence and critical thinking disposition are provided in Table 3. In this respect, significant (P<0.01) relationships were found among emotional intelligence and dimensions with critical thinking disposition and dimensions, and relationships regarding all variables were specified to be positive and strong ($0.60 < r < 0.80$). A correlation of $r=0.671$ was determined between the students' general emotional intelligence levels and their general critical thinking dispositions. However, it was determined that the dimension of critical thinking disposition with the highest correlation with emotional intelligence was "perseverance and patience" ($r=0.678$). In addition, the emotional intelligence sub-dimension, which has the highest relationship with critical thinking disposition, was found to be "optimism" ($r=0.658$).

Table 2. Factor and Reliability Analysis Results of the Scales and Some Descriptive Statistics

Scales and subdimensions	Item Number	Eigenvalues	Explained Variance %	Cronbach's Alpha	\bar{X}	SS	Tot.	SD
					Optimism	18	6.212	29.587
Utilizing Emotions	13	4.112	19.585	0.792	3.62	0.65	47.09	8.51
Assessment of Emotions	10	1.786	8.507	0.765	3.75	0.89	37.54	8.95
General Emotional Intelligence	41	-	57.678	0.827	3.84	0.82	157.71	34.01
Metacognition	14	6.824	21.454	0.834	4.05	0.93	57.10	13.09
Systematicity	13	5.765	18.125	0.813	4.12	0.98	45.45	10.84
Flexibility	11	3.146	9.891	0.801	4.14	0.98	53.72	12.85
Perseverance and patience	8	1.766	5.552	0.774	4.09	0.97	32.78	7.76
Open Mindedness	3	1.119	3.518	0.723	4.09	1.09	12.29	3.27
General Critical Thinking Disposition	49	-	58.539	0.793	4.10	0.95	201.35	46.56

For Emotional Intelligence Scale: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0.816; Bartlett's Test: $\chi^2 = 4325.7$; $P < 0.001$

For the Critical Thinking Disposition Scale: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) = 0.844; Bartlett's Test: $\chi^2 = 4653.2$; $P < 0.001$

Table 3. Correlation Analysis Results Regarding the Relationship between Emotional Intelligence and Critical Thinking Disposition

Scales and Dimensions	Metacognition	Systematicity	Flexibility	Perseverance and patience	Open mindedness	General Critical Thinking Disposition
Optimism	0.623*	0.893*	0.607*	0.653*	0.602*	0.658*
Utilizing Emotions	0.625*	0.601*	0.607*	0.633*	0.620*	0.636*
Assessment of Emotions	0.613*	0.603*	0.607*	0.635*	0.626*	0.633*
General Emotional Intelligence	0.645*	0.613*	0.631*	0.678*	0.635*	0.671*

* $P < 0.01$

In Table 4, the findings regarding the comparison of the emotional intelligence and critical thinking dispositions of tourism students according to their individual traits are shown. T test and analysis of variance results suggested that students' emotional intelligence and critical thinking dispositions did not differ significantly according to age, grade and type of high school graduated ($P > 0.05$), but showed significant differences according to gender, academic success and monthly expense variables ($P < 0.01$). Based on the mean scores, both emotional intelligence ($\bar{x} = 4.00$) and critical thinking dispositions ($\bar{x} = 4.28$) of female students were found to be higher than males ($\bar{x} = 3.70$; 3.94). Moreover, it was specified that the emotional intelligence and critical thinking tendencies of the students increased as their academic success raised. On the other hand, it is also shown in the Table 4 that emotional intelligence and critical thinking dispositions of the students with the lowest and the highest incomes were higher than the students with the middle income.

Table 4. Comparison of Students' Emotional Intelligence and Critical Thinking Disposition according to Their Individual Traits

Variables	Groups	Emotional Intelligence			Critical Thinking Disposition		
		\bar{X}	SS	P	\bar{X}	SS	P
Gender	Female	4.00	0.62	0.000*	4.28	0.76	0.000*
	Male	3.70	0.96		3.94	1.07	
Age	21 and/or below	3.87	0.69	0.324	4.14	0.84	0.435
	Between 22-24	3.83	0.86		3.12	0.95	
	25 and above	3.77	1.12		3.99	1.22	
Grade	Grade 1	3.91	0.80	0.462	4.20	0.90	0.262
	Grade 2	3.73	0.92		3.95	1.03	
	Grade 3	3.85	0.82		4.12	0.95	
	Grade 4 and above	3.87	0.77		4.14	0.90	
Academic Success	1.00-1.49	3.41 ^d	1.20	0.000*	3.52 ^c	1.26	0.000*
	1.50-1.99	3.68 ^c	0.63		4.12 ^b	0.76	
	2.00-2.49	3.71 ^c	1.13		4.01 ^b	1.17	
	2.50-2.99	3.76 ^c	0.74		4.07 ^b	0.91	
	3.00-3.49	3.99 ^b	0.68		4.19 ^b	0.79	
	3.50-3.99	4.12 ^a	0.60		4.61 ^a	0.62	
Monthly Expense	0-999 TL	4.06 ^b	0.62	0.000*	4.31 ^b	0.69	0.000*
	1000-1499 TL	3.71 ^c	0.88		4.00 ^c	1.04	
	1500-1999 TL	3.44 ^d	1.02		3.68 ^d	1.23	
	Above 2000 TL	4.25 ^a	0.13		4.51 ^a	0.21	
Type of High School	General High School	3.81	0.90	0.710	4.16	0.98	0.579
	Tourism High School	3.80	1.00		4.02	1.15	
	Other	3.87	0.71		4.10	0.85	

*P<0.01; ^{a,b,c,d}: There was a significant difference between groups containing different letters (P<0.05).

4. Discussion and Conclusion

When considering the dynamic, complex nature of the contemporary tourism industry, it is clear that tourism students should be equipped with twenty-first century skills. In this regard, critical thinking is ranked as an ability that must be encouraged by academic programs providing tourism education (Stone et al., 2017). Emotional intelligence is a significant predictor of critical thinking. Individuals with a high level of emotional intelligence can process emotional information more efficiently and automatically, and thus they can always show higher critical thinking skills (Yao et al., 2018). Accordingly, this research aimed to determine the effect of the emotional intelligence levels of the undergraduate tourism students on their critical thinking disposition. A total of 471 students from undergraduate tourism schools of 5 different universities, including 3 faculties and 2 colleges, participated in the study. Factor analysis and Cronbach's Alpha coefficients showed that the scales were valid and reliable in terms of construct validity and internal consistency.

It has been concluded in the research that the general emotional intelligence of the undergraduate tourism students was quite above the medium level (3,84), while the highest level has been found to be "optimism", the lowest level has been specified to be "utilizing emotions". Similarly, in the studies carried out by Büyükşalvarcı and Gündoğan (2018); Pelit, Karaçor and Kılıç (2018); Turhan and Çetinsöz (2019) on tourism students, students have been determined to have high emotional intelligence levels. Therefore, undergraduate tourism students can be referred as the individuals who can recognize and understand their own and others' emotions, and then use any knowledge they have obtained to guide their behaviors and thoughts (Gebregergis, Huang and Hong, 2020; Salovey and Mayer, 1990). These students, who are more successful in controlling their emotions by means of their high emotional intelligence (Mayer et al., 2016), are more advantageous in terms of achieving success in their academic, professional and social lives. With the development of emotional intelligence, students' speaking skills (Afshar and Rahimi, 2014), conflict resolution skills (Akbari Lakeh et al., 2018), critical thinking skills (Ghanizadeh and Moafian, 2011; Li et al., 2021; Sk and Halder, 2020) also

develop. On the other hand, an uncontrolled emotional life will prevent any skill from development because there is always an emotional conflict which delays focusing on identified goals (Goleman, 1998; Pelit et al., 2018). Salovey and Sluyter (1997) argue that family interaction, content of education programs and value judgments are the factors playing a role in the development of emotional intelligence. High emotional intelligence of undergraduate tourism students may be explained with these factors urged by Salovey and Sluyter. In addition, the fact that the dimension of optimism has the highest score shows that these students are more satisfied, have higher morale and expectation levels, have positive goals, are not daunted by difficulties, and are more motivated to achieve any assigned task (Hırlak, Taşlıyan and Sezer, 2017). As optimism can be learned and developed (Seligman, 2011) like despair, this may be the reason why this ability is included in tourism education programs. In the literature, optimism is also discussed as one of the indicators representing psychological capital (Luthans, Youssef and Avolio, 2007). Thus, the psychological capital of the tourism students can be stated to be high in terms of the optimism dimension.

It has been determined that students' critical thinking scores have had a high value (4,10) in the five-point Likert rating. Stone et al. (2017) argue that the critical thinking skills of tourism students at Kent State University in the United States have increased 5% while their precourse and postcourse data have been generally low. Furthermore, the studies carried by Kaya, et al. (2017); Makafui Boso, Merwe and Gross (2021); Searing and Kookan (2016); Wood and Toronto (2012) about high level critical thinking dispositions of nursing students confirm the aforementioned research. Considering that critical thinking is described as a basic skill for the twenty-first century and therefore demanded in the labor market (Li, 2021), high critical thinking scores of tourism students can be thought as a positive result. Students' critical thinking skills can develop throughout the learning process (Niu, Behar Horenstein and Garvan, 2013). Application of various learning models in this process provides an opportunity to support students' critical thinking skills development (Shim and Walczak, 2012). Problem-Oriented Project-Based Learning, Student Team Achievement Division, POPBLSTAD integration, and conventional learning may be ranked some of these methods. In the investigation carried out by Supratman, Zubaidah, Corebima and Ibrohim (2021), it is suggested that the POPBLSTAD integration provided a higher critical thinking score (highest difference CL, lowest difference POPBL) compared to the other three models. Accordingly, it is likely to say that an effective learning model has been administered by tourism academics in order to strengthen students' critical thinking skills. Students cannot actively participate in the critical thinking process when they are only guided to listen and memorize any information, rather than being encouraged to construct knowledge and interpret meaning (Mc Cormick, Clark and Raines, 2016). Therefore, it may be stated that tourism academics encourage students to construct knowledge and interpret meaning. They do not only use traditional, instructional method, designed for tests. Supratman et al. (2021) urges that students can think critically when they can perform the analysis, synthesis and evaluation process during learning. In this respect, undergraduate tourism students can fulfill analysis, synthesis and evaluation activities. These analyses, synthesis and evaluations have developed tourism students' ability to solve complex problems (Fong, Kim, Davis, Hoang and Kim, 2017), supported them to make logical decisions (Heidari and Ebrahimi, 2016), prevented them from taking unnecessary risks (Franco et al., 2017), and also functioned as an effective predictor for their social integration (San, Roslan and Sabouripour, 2016).

At the end of the the research, significant, positive and strong relationships have been found between emotional intelligence and critical thinking disposition as well as among dimensions. This refers that if emotional intelligence increases, critical thinking disposition will also raise highly. In a similar vein, the following studies suggest a significant positive relationship between emotional intelligence and critical thinking: Li et al. (2021) medical students, Christianson (2020) nursing students, Vahedi, Heydarlou and Imanzadeh (2015) and Kaya, et al. (2017) undergraduate nursing students, Eskidemir (2020) undergraduate and graduate nursing students, Kang (2015), graduate students at Faculty of Educational Research, Sk and Halder (2020) first year undergraduate students, Afshar and Rahimi (2014), Iranian English learners. On the other hand, the investigation conducted by Lease (2018) on fifth grade students does not back this research. Accordingly, related study urges that as there is no relationship between emotional intelligence and critical thinking skills, emotional intelligence has almost no contribution to students' critical thinking skills. Emotional intelligence mostly refers to having self-awareness skills, an individual knows who he is, what his thoughts, feelings and behavioral characteristics are. This type of intelligence helps an individual to make the right decision by establishing a balance between his thoughts and feelings. It also covers the ability to control and recognize the

emotions of others, accept the opinions of others, and control social relationships (Akbari Lakeh et al., 2018). All these emotional intelligence skills develop the personality and reason of an individual (Agarwal and Chaudhary, 2013). It also guides an individual to think critically, make evidence-based decisions, and act professionally (Wang and Zheng, 2016). As is seen, emotional intelligence and critical thinking are two interconnected terms (Akbari Lakeh et al., 2018; Christianson, 2020; Li et al., 2021). This relationship between critical thinking and emotional intelligence was first identified in the 1980s (Sk and Halder, 2020). Brookfield (1987) argues that critical thinking requires an individual to evaluate his/her emotions and actions, and to explore and question his/her assumptions based on the belief that emotions are fundamental to critical thinking (Christianson, 2020). Therefore, if the emotional intelligence of tourism students increases, it is normal for their critical thinking disposition to raise highly. In addition, as emphasized by Neurologist Damasio (2005), emotion is the key element and center of the rational thought process. On the other hand, reasoning is managed by emotions (Sk and Halder, 2020). Feelings and thoughts should not be considered different terms because emotions establish the basis of thoughts (Ghanizadeh and Moafian, 2011; Li et al., 2021). All human behaviors are affected by emotions for a behavioral disposition, thus critical thinking disposition should also be influenced by emotion (Sk and Halder, 2020). Brookfield (1987) even believes that emotion is central to critical thinking, therefore, as backed by a lot of studies (Afshar and Rahimi, 2014; Christianson, 2020; Eskidemi, 2020; Kang, 2015; Kaya et al., 2017; Sk and Halder, 2020; Vahedi et al., 2015), it is argued that there is a positive relationship between emotional intelligence and critical thinking. For this reason, it is an expected result that there is a positive and strong relationship between the emotional intelligence levels of the undergraduate tourism education students and their critical thinking dispositions.

In the research, it was determined that the dimension of critical thinking disposition with the highest correlation with emotional intelligence was "perseverance and patience" ($r=0.678$). In addition, the emotional intelligence sub-dimension, which has the highest relationship with critical thinking disposition, was found to be "optimism" ($r=0.658$). Emotional intelligence is a significant skill that should be developed in tourism students as it enables tourism industry employees to maintain customer service quality, to cope with stressful situations (England and Nagel, 2021; Jung and Yoon, 2016; Lee and Ok, 2012), to establish quality interactions and show social sensitivity (Tolegenova et al., 2015), to make more cooperation and to trust (Arfara and Samanta, 2016), to provide more individual and organizational support (Hagelskamp, Brackett, Rivers and Salovey, 2013), to have more organizational commitment and motivation (Rivers, Brackett, Reyes, Elbertson and Salovey, 2013; Schneider et al., 2021). If an increase is seen in emotional intelligence of tourism students, their critical thinking disposition also increases highly. This increase is most witnessed in "perseverance and patience" dimension of critical thinking. It can be stated that the tourism students with high perseverance and patient are those who do their best, engage in any work continuously, being more motivated, do not give up before difficulties (Gözüyeşil, 2020). As argued by Goleman (1995), emotional intelligence is the ability to maintain one's motivation and continue to struggle to be hopeful even when satisfaction is delayed (Karimi et al., 2015). Therefore, the students with high emotional intelligence ability can be stated to show more perseverance and patience (Miao, Humphrey and Qian, 2017). Tourism students can also be argued to become more self-confident when they have higher perseverance and patience (Gözüyeşil, 2020). As emotional intelligence contributes to the development of an individual's self-awareness, self-management, social awareness and relationship management skills (Mura, Zsigmond and Machova, 2021), all these factors may have a positive effect on the self-confidence of tourism students. On the other hand, the emotional intelligence sub-dimension affecting the critical thinking disposition of tourism students most is "optimism". In this respect, Leasa (2018) argues that a critical thinker has an optimistic view on anything. Accordingly, optimistic tourism students may be described as those who have higher morale and expectation levels, have positive goals, and develop more positive attitudes about being successful today and in the future (Hırlak and Taşhyan, 2017), attach importance to critical thinking and think critically in order to achieve success today and in the future. Critical thinking is associated with logical reasoning, and helps students become successful by analysis, synthesis and assessment (Boonsathirakul and Kerdsonboon, 2021).

In this study, emotional intelligence and critical thinking disposition of students have been compared according to their individual traits, and significant differences have been identified according to gender, academic success and monthly expense. Thus, it has been found that female students have higher emotional intelligence and critical thinking disposition than males, and the students with low and high incomes are higher emotional

intelligence and critical thinking disposition than those with middle income. This result shows that female tourism students with low and high incomes have a positive point of view as well as see better sides of the life (Alcan, 2021; Bar-On, 2006). It can also be stated that these students are more capable in creating a certain emotion and using this emotion to support the thinking process, and have a high capacity to analyze the determinants of emotions and their results (Mayer et al., 2008). Some of these students' characteristics are as follows: sharing ideas, listening to opinions of others, defending and/or validating their ideas, summarizing concepts with analysis, solving problems and making decisions (Chukwuyenum, 2013; Silviariza et al., 2021; Zivkovic, 2016). While some studies on gender differences in critical thinking disposition do not argue any significant gender differences (Kang, 2015; Li et al., 2021), some studies report that male (Rodzalan and Saat, 2015) and some studies indicate that female (Ahmad and Duscri, 2018; Kaya et al., 2017) have relatively higher critical thinking disposition. The research investigating whether gender leads to any difference in emotional intelligence mostly report that female have higher emotional intelligence (Day and Carroll, 2004; Meshkat and Nejati, 2017; Salguero et al., 2012; Pelit et al., 2018). However, some studies confirm that there is no significant relationship between gender and emotional intelligence (Hopkins and Bilimoria 2008). As seen above, there are different conclusions on gender differences regarding both critical thinking disposition and emotional intelligence. This investigation also concludes that as an increase is observed in the academic success of the students, their emotional intelligence and critical thinking tendencies raise. Similarly, Akbari Lakeh, et al. (2018) has determined that there is a positive and significant relationship between the critical thinking skills and emotional intelligence of nursing students and their academic success. On the other hand, Soheili, et al. (2021) has not found a significant relationship among emotional intelligence and critical thinking with academic success regarding nursing students. In the literature, there are a lot of studies on the relationship among emotional intelligence and critical thinking with academic success. The conclusions of such studies, which were managed in different sample groups, show that these variables have a positive relationship with academic success (Carter, Creedy and Sidebotham, 2017; Suleman et al., 2019; Wyk and Mason, 2021). On the other hand, some studies report that these variables have a negative relationship (Aghaei et al., 2012) or an insignificant relationship with (Keshavarz et al., 2014) academic success. Therefore, the research discussing the relationship between these variables and the academic success show disputable conclusions. However, it should be kept in mind that the scientists such as Salovey and Mayer, Goleman, Bar-On, who have carried out extensive research on emotional intelligence, argue that emotional intelligence contributes to success in professional, social and academic life. This study urges that the students, who are more successful in controlling both their own and other people's emotions by means of their high emotional intelligence (Mayer et al., 2016), show a development in their critical thinking skills, as their emotional intelligence skills improve (Ghanizadeh and Moafian, 2011; Li et al., 2021; Sk and Halder, 2020), thus undergraduate tourism students are more advantageous in obtaining academic success.

5. Suggestions

When considering the results obtained in this research, it is observed that emotional intelligence has a significant place in the increase of undergraduate tourism students' critical thinking disposition. Therefore, increasing the emotional intelligence level of tourism students is necessary to encourage the increase in their critical thinking disposition. To this end, it can be firstly suggested to revise the curriculum of academic programs providing tourism education by enabling to develop emotional intelligence and critical thinking dispositions of tourism students, and tourism academics should also be trained in this respect. Unfortunately, there are indications that many educators do not fully understand how to properly teach critical thinking or develop high-level cognitive skills (Ahuna, Tinnesz and Kiener, 2014) and fail to include in critical thinking activities into the lessons (Shim and Waciczak, 2012). In order to encourage students to think critically and to learn actively, academics should remove the myth that students cannot learn unless accompanied by an instructor. Many academics still believe that students should be taught before they learn something. This point of should be changed. Academics should explain students that a problem has more than one solutions. They should also consider the impression on how students learn (Boonsathirakul and Kerdsomboon, 2021). Instructors should support the development of students' critical thinking disposition by administering various learning models such as POPBLSTAD integration, POPBL (Problem-Oriented Project-Based Learning), STAD (Student Team Achievement Division), CL (Conventional Learning). The research by Supratman,

Zubaidah, Corebima and Ibrohim (2021) argues that POPBLSTAD integration resulted in a higher critical thinking score than other three models. If students are encouraged to only listen and memorize information instead of being encouraged to construct knowledge and interpret meaning in the learning process, their critical thinking disposition reduces (Mc Cormick et al., 2016). Academics should avoid such an approach. Supratman et al. (2021) state that students can think critically when they can fulfill the analysis, synthesis and assessment process in learning. Instructors should guide students to these processes by means of methods such as brainstorming, concept mapping, and mind mapping.

On the other hand, this study has some limitations that should be considered. Firstly, sampling consist of only undergraduate tourism students, thus research conclusions cannot be generalized for all undergraduate students. A profile for emotional intelligence level and critical thinking disposition of university students can be established by sampling students from different programs. Suggestions may be offered for development by assessing such profiles. However, these suggestions should be put into practice, which is important to meet human resource need that 21st century business world needs. Secondly, this study has investigated the effect of emotional intelligence levels on critical thinking disposition. It is considered that investigation of the relationships between these two variables, which have significant, positive and strong relationships, regarding academic achievement, job performance, job satisfaction, motivation, organizational commitment, organizational harmony, organizational trust, conflict management, professional burnout, leadership will bring important contributions to the relevant literature.

References

- Afshar, H. S., and Rahimi, M. (2014). The relationship among critical thinking, emotional intelligence, and speaking abilities of Iranian EFL learners. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 136, 75-79. (PDF) The relationship among emotional intelligence, critical thinking, and speaking ability of Iranian EFL learners (researchgate.net)
- Agarwal, N., and Chaudhary, N. (2013). Role of emotional intelligence in ethical decision making a study of Western U.P. *International Journal of Management and Business Studies*, 3(1), 28-30. nisha.pdf (ijmbs.com)
- Aghaei, N., Souri, R., and Ghanbari, S. (2012). Comparison of the relationship between critical thinking and academic achievement among physical education students and students in other fields of study in Bu Ali Sina University, Hamedan. *Management of Sport and Movement Sciences*, 2(4), 35-45.
- Ahmad, M. A., and Duscri, M. (2018). Gender differences of mathematical critical thinking skills of secondary school students. *Journal of Physics Conference Series*, 1088(1), 1-6. <http://dx.doi.org/10.1088/1742-6596/1088/1/012054>
- Ahuna, K. K., Tinnesz, C. G., and Kiener, M. (2014). A new era of critical thinking in professional programs. *Transformative Dialogues: Teaching and Learning Journal*, 7(3), 1-9. TD.7.3.7_Ahuna_et_al_New_Era_of_Critical_Thinking .pdf (kpu.ca)
- Akbari Lakeh, M., Naderi, A., and Arbabisarjou, A. (2018). Critical thinking and emotional intelligence skills and relationship with students' academic achievement. *La Prensa MedicaArgentina*, 104(2), 2-6. 10.4172/Ipma.1000280
- Alcan, A. A. (2021). *Duygusal zekanın vizyoner liderlik üzerindeki rolü: Turizm işletmesi yöneticileri üzerinde bir uygulama*. Master Thesis, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bayburt.
- AlJaafi, E., and Şahin, M. (2019). Critical thinking skills for primary education: The case in Lebanon. *Turquoise International Journal of Educational Research and Social Studies*, 1(1), 1-7.
- Microsoft Word - ESLAM 1-7 (ed.gov)
- Arfara, C., and Samanta, I. (2016). The impact of emotional intelligence on improving team-working: The case of public sector (National centre for public administration and local government). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 230(12), 167-175. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.021>
- Austin, E. J., Saklofske, D., Huang, S. H. S., and McKenney, D. (2004). Measurement of trait emotional intelligence: Testing and cross-validating a modified version of Schutte et al.'s (1998) measure. *Personality and Individual Differences*, 36(3), 555-562. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00114-4](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00114-4)
- Bagheri, M., and Nowrozi, R. A. (2015). A comparative study of the critical thinking skills among the students of accounting and software in the female technical and vocational university in the city of Borojerd. *Journal of Education and Practice*, 6(13), 43-46. EJ1080601.pdf (ed.gov)
- Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence. *Psicothema*, 18, 13-25.

3271.pdf (psicothema.com)

- Bodi, S. (1988). Critical thinking and bibliographic instruction: The relationship. *The Journal of Academic Librarianship*, 14(3), 150-153.
- Boonsathirakul, J., and Kerdsomboon, C. (2021). The investigation of critical thinking disposition among Kasetsart University Students. *Higher Education Studies*, 11(2), 1-9. <https://doi.org/10.5539/hes.v11n2p224>
- Brookfield, S. (1987). *Developing critical thinkers*. Milton Keynes, England: Open University Press.
- Büyükkalvarcı, A., and Gündoğan, H. (2018). Duygusal zeka ve yaratıcılık arasındaki ilişkiler: Üniversite öğrencileri üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 782-792. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2971>
- Carter, A. G., Creedy, D. K., and Sidebotham, M. (2017). Critical thinking evaluation in reflection writing: Development and testing of carter assessment of critical thinking in midwifery (reflection). *Midwifery*, 54, 73-80. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2017.08.003>
- Christianson, K. L. (2020). Emotional intelligence and critical thinking in nursing students. *Nurse Educator*, 45(6), 1-4. doi: 10.1097/NNE.0000000000000801
- Chukwuyenum, A. N. (2013). Impact of critical thinking on performance in mathematics among senior secondary school students in Lagos State. *IOSR Journal of Research and Method in Education*, 3(3), 18-25. doi:10.9790/7388-0351825
- Day, A. L., and Carroll, S. A. (2004). Using an ability-based measure of emotional intelligence to predict individual performance, group performance, and group citizenship behaviours. *Personality and Individual Differences*, 36(6), 1443-1458. [http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00240-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00240-X)
- Dutoğlu, G., and Tuncel, M. (2008). Aday öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimleri ile duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-22. AİBÜ Dergi 8.cdr (dergipark.org.tr)
- England, T. K., and Nagel, G. L. (2021). Developing emotional intelligence skills for negotiations. *Journal of Education for Business*, 1-7. <https://doi.org/10.1080/08832323.2021.1972276>
- Erdem, M., İlğan, A., and Çelik, F. (2013). Lise öğretmenlerinin duygusal zeka düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(12), 509-532. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5932>
- Eskidemir, S. (2020). *Hemşirelik lisans ve yüksek lisans öğrencilerinde eleştirel düşünme ve duygusal zeka arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Master Thesis, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Fong, C. J., Kim, Y., Davis, C. W., Hoang, T., and Kim, Y. W. (2017). A meta-analysis on critical thinking and community college student achievement. *Thinking Skills and Creativity*, 26, 71-83. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2017.06.002>
- Franco, A. R., Costa, P. S., and Almeida, L. S. (2017). Do critical thinkers drink too much alcohol, forget to do class assignments, or cheat on exams? Using a critical thinking measure to predict college students' real-world outcomes. *Psychology Studies*, 62(2), 178-187. 10.1007/s12646-017-0402-1
- Gebregergis, W. T., Huang, F., and Hong, J. (2020). The impact of emotional intelligence on depression among international students studying in China: The mediating effect of acculturative stress. *International Journal of Intercultural Relations*, 79, 82-93. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.08.008>
- Ghanizadeh, A., and Moafian, F. (2011). Critical thinking and emotional intelligence: Investigating the relationship among EFL learners and the contribution of age and gender. *Iranian Journal of Applied Linguistics*, 14(1), 23-48. 2 Ghanizadeh-Moafian.doc (ensani.ir)
- Gilmanshina, S., Smirnov, S., Ibatova, A., and Berechikidze, I. (2021). The assessment of critical thinking skills of gifted children before and after taking a critical thinking development course. *Thinking Skills and Creativity*, 39. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100780>
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. London, England: Bloomsbury.
- Goleman, D. (1998). *İşbaşında duygusal zeka. (Çeviren: Banu Seçkin)*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gözüyeşil, A. G. (2020). *Öğrenci hemşirelerinin algıladıkları stresin eleştirel düşünme eğilimlerine etkisi*. Master Thesis, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Anabilim Dalı, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Hagelskamp, C., Brackett, M. A., Rivers, S. E., and Salovey, P. (2013). Improving classroom quality with the RULER approach to social and emotional learning: Proximal and distal outcomes. *American Journal of Community Psychology*, 51(3), 530-543. <https://doi.org/10.1007/s10464-013-9570-x>
- Halpern, D. F. (2003). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. Mahwah, New Jersey: Erlbaum.
- Heidari, M., and Ebrahimi, P. (2016). Examining the relationship between critical-thinking skills and decision-

- making ability of emergency medicine students. *Indian Journal of Critical Care Medicine*, 20(10), 581-586. doi: 10.4103/0972-5229.192045
- Hırlak, B., Taşlıyan, M., and Sezer, B. (2017). İyimserlik ve yaşam doyumu arasındaki ilişki, demografik özellikler bağlamında algı farklılıkları: Bir alan araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 95–116.
- Hopkins, M. M., and Bilimoria, D. (2008). Social and emotional competencies predicting success for male and female executives. *Journal of Management Development* 27(1), 13-35. doi: 10.1108/02621710810840749
- Jung, H. S., and Yoon, H. H. (2016). Why is employees' emotional intelligence important? The effects of EI on stress-coping styles and job satisfaction in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(8), 1649–1675. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2014-0509>
- Kang, F. (2015). Contribution of emotional intelligence towards graduate students' critical thinking disposition. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 3(4), 6-17. <http://dx.doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.3n.4p.6>
- Karimi, M. N., Hashemi, M. R. and Sarbazfard, M. (2015). Emotional intelligence and critical thinking ability as correlates of EFL learners' vocabulary knowledge, *RALs*, 7(1), 1-20. 10.22055/RALS.2016.11778
- Kaya, H., Şenyuva, E., and Bodur, G. (2017). Developing critical thinking disposition and emotional intelligence of nursing students: A longitudinal research. *Nurse Education Today*, 48, 72-77. <http://dx.doi.org/10.1016/j.nedt.2016.09.011>
- Keshavarz, N., Amini, M., Mani, A., Nabeiei, P., Saffari, Z., and Jafari, M. M. (2014). A study on the relationship between emotional intelligence and academic achievement in students of Shiraz University of Medical Sciences. *Interdisciplinary Journal of Virtual Learning in Medical Sciences*, 5(18), 70-77. [article_46120_50ad1574db3fbedd78975f9f051ccb31.pdf \(sums.ac.ir\)](http://dx.doi.org/10.1016/j.nedt.2016.09.011)
- Leasa, M. (2018). The correlation between emotional intelligence and critical thinking skills with different learning styles in science learning, *International Conference on Science and Applied Science*, 1-9. <https://doi.org/10.1063/1.5054539>
- Lee, J. J., and Ok, C. (2012). Reducing burnout and enhancing job satisfaction: Critical role of hotel employees' emotional intelligence and emotional labor. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1101–1112. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2012.01.007>
- Li, Y., Li, K., Wei, W., Dong, J., Wang, C., Fu, Y., Li, J., and Peng, X. (2021). Critical thinking, emotional intelligence and conflict management styles of medical students: A cross-sectional study. *Thinking Skills and Creativity*, 40, 1-9 <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100799>
- Li, Z. (2021). Critical thinking cultivation in Chinese learning classes for international students during the COVID-19 pandemic, *Thinking Skills and Creativity*, 40, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100845>
- Luthans, F., and Youssef, C. M. (2004). Human, social and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2004.01.003>
- Luthans, F., Youssef, C. M., and Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Makafui Boso, C., S. van der Merwe, A., and Gross, J. (2021). Critical thinking disposition of nursing students: A quantitative investigation. *Nurse Education in Practice*, 55, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2021.103167>
- Mayburry, T., and Swanger, N. (2011). Identification of industry needs for baccalaureate hospitality graduates: A Delphi study. *Journal of Hospitality and Tourism Education*, 23(4), 33-45. <https://doi.org/10.1080/10963758.2011.10697018>
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., and Salovey, P. (2016). The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*, 8(4), 290-300. <https://doi.org/10.1177/1754073916639667>
- Mayer, J. D., Salovey, P., and Caruso, D. R. (2008). Emotional Intelligence: New Ability or Eclectic Traits? *American Psychologist*, 63, 503-517. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.6.503>
- Mc Cormick, N. J., Clark, L. M., and Raines, J. M. (2016). Engaging students in critical thinking and problem solving: A brief review of the literature. *Journal of Studies in Education*, 5(4), 100. <https://doi.org/10.5296/jse.v5i4.8249>
- Meshkat, M., and Nejati, R. (2017). Does emotional intelligence depend on gender? A study on undergraduate english majors of three Iranian Universities. *Sage Open*, 7(3), 1-8. <https://doi.org/10.1177/2158244017725796>
- Miao, C., Humphrey, R. H., and Qian, S. (2017). A meta-analysis of emotional intelligence and work attitudes.

- Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 90(2), 177-202.
<https://doi.org/10.1111/joop.12167>
- Morre, T. (2013). Critical thinking: Seven definitions in search of a concept. *Studies in Higher Education*, 38, 506-522. <https://doi.org/10.1080/03075079.2011.586995>
- Mura, L., Zsigmond, T., and Machova, R. (2021). The effects of emotional intelligence and ethics of SME employees on knowledge sharing in Central-European countries. *Oeconomia Copernicana*, 12(4), 907-934. <https://doi.org/10.24136/oc.2021.030>
- Niu, L., Behar Horenstein, L., and Garvan, C. W. (2013). Do instructional interventions influence college students' critical thinking skills? A meta-analysis. *Educational Research Review*, 9, 114-128. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2012.12.002>
- Pelit, E., Karaçor, M., and Kılıç (2018). Duygusal zekanın iletişim becerilerine etkisi: Turizm öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 85-107. <http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.27968>
- Rahimnia, F., and Hoshyar, V. (2013). Effect of organizational justice on desire to quit job through job satisfaction. *Modiriat Farda Journal*, 9, 23-42.
- Rezaei, H., Shafiabady, A., Ghaedi, Y., Delavar, A., Esmaeili, M. and Moghaddam, L. F. (2017). Reasoning, critical thinking and attitudes toward substance abuse in adolescence: Explaining the mediator role of emotional intelligence. *European Psychiatry*, 41(1), 861-872. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2017.01.1719>
- Rivers, S. E., Brackett, M. A., Reyes, M. R., Elbertson, N. A., and Salovey, P. (2013). Improving the social and emotional climate of classrooms: A clustered randomized controlled trial testing the RULER approach. *Prevention Science*, 14(1), 77-87. doi: 10.1007/s11121-012-0305-2
- Rodzalan, S. A., Saat, M. M. (2015). The perception of critical thinking and problem solving skill among Malaysian Undergraduate students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 172, 725-732. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.425>
- Salguero, J. M., Extremera, N., and Fernandez-Berrocal, P. (2012). Emotional intelligence and depression: The moderator role of gender. *Personality and Individual Differences*, 53(1), 29-32. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.02.006>
- Salovey, P., and Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9(2), 189-194. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Salovey, P., and Sluyter, D. J. (1997). *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*. Basic Books.
- San, Y. L., Roslan, S. B., and Sabouripour, F. (2016). Relationship between self-regulated learning and academic procrastination. *American Journal of Applied Sciences*, 13(4), 459-466. doi: 10.3844/ajassp.2016.459.466
- Schneider, T. R., Nusbaum, H. C., Kim, Y., Borders, M. .R., and Ryan, T. J. (2021). Emotional intelligence predicts wise reasoning. *The Journal of Positive Psychology*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/17439760.2021.1991448>
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., and Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 167-177. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(98\)00001-4](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(98)00001-4)
- Searing, L. M., and Kooken, W. C. (2016). The relationship between the California critical thinking disposition inventory and student learning outcomes in baccalaureate nursing students. *Journal Nurse Education*, 55(4), 224-226. <https://doi.org/10.3928/01484834-20160316-08>
- Semerci N. (2016). Eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik revize çalışması. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, 11(9), 725-740. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9573>
- Shim, W., and Walczak, K. (2012). The impact of faculty teaching practices on the development of students' critical thinking skills. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 2(4), 16-30. Microsoft Word - IJTLHE1128.doc (ed.gov)
- Silviariza, W. Y., Sumarmi, and Handoyo, B. (2021). Improving critical thinking skills of geography students with spatial-problem based learning (SPBL). *International Journal of Instruction*, 14(3), 1-21. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.1438a>
- Sk, S., and Halder, S. (2020). Critical thinking disposition of undergraduate students in relation to emotional intelligence: Gender as a moderator. *Heliyon* 6, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05477>
- Soheili, M., Bagheri, M., Ashouri, E., Mohammadi, A., and Kamani, A. (2021). The relationship between emotional intelligence and tendency toward critical thinking with academic success in nursing students:

- An analytic sectional descriptive study. *Future of Medical Education Journal*, 11(3), 1-7.
10.22038/FMEJ.2021.54464.1373
- Stone, G., Duffy, L. N., Pinckney, H. P., and Templeton Bradley, R. (2017). Teaching for critical thinking: Preparing hospitality and tourism students for careers in the twentyfirst century. *Journal of Teaching in Travel and Tourism*, 3-20. <http://dx.doi.org/10.1080/15313220.2017.1279036>
- Suleman, Q., Hussain, I., Syed, M. A., Parveen, R., Lodhi, I. S., and Mahmood, Z. (2019). Association between emotional intelligence and academic success among undergraduates: A cross-sectional study in KUST, Pakistan. *PloS one*. 14(7).<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0219468>
- Supratman, Zubaidah, S., Corebima, A. D. and Ibrohim (2021). The effect size of different learning on critical and creative thinking skills of biology students. *International Journal of Instruction*, 14(3), 1-21. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.14311a>
- Tatar, A., Tok, S., and Saltukoğlu, G. (2011). Gözden geçirilmiş Schutte Duygusal Zeka Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 21(4), 325-338. <https://doi.org/10.5455/BCP.20110624015920>
- Tolegenova, A., Madaliyeva, Z., Jakupov, M., Naurzalina, D., Ahtayeva, N., and Taumysheva, R. (2015). Management and understanding features in communication depending on level of emotional intelligence. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 171(16) , 401-405. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.139>
- Torun, N. (2011). *Fen ve teknoloji öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişki*. Master Thesis, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tsvetkova, M. (2018). Lies of the reader: Disadvantages of the sociological research methods for the study of the reading. *European Journal of Contemporary Education*, 7(1), 190-213. <https://ssrn.com/abstract=3140890>
- Turhan, M. and Çetinsöz, B. C. (2019). Duygusal zeka ve motivasyon arasındaki ilişki: Turizm programı öğrencileri üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), 268-287. <https://doi.org/10.17755/esosder.438269>
- Wang, X., and Zheng H. (2016). Reasoning critical thinking: Is it born or made? *Theory and Practice in Language Studies*, 6(6), 1323. doi: <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0606.25>
- Wilson, K. (2016). Critical reading, critical thinking: Delicate scaffolding in English for Academic Purposes (EAP). *Thinking Skills and Creativity*, 22, 256-265. doi:10.1016/J.TSC.2016.10.002
- Wood, R. Y., and Toronto, C. E. (2012). Measuring critical thinking dispositions of novice nursing students using human patient simulators. *Journal Nurse Education*, 51(6), 349-352. <https://doi.org/10.3928/01484834-20120427-05>
- Vahedi, S., Heydarlou, M. M., and Imanzadeh, A. (2015). The relationship between emotional intelligence and critical thinking in nursing students of Tabriz University of Medical Sciences. *Development Strategy Medical Education*, 2(1), 47-57. 10.14196/mjiri.32.40
- Yao, X., Yuan, S., Yang, W., Chen, Q., Wei, D., Hou, Y., Zhang, L., Qui, J. and Yang, D. (2018). Emotional intelligence moderates the relationship between regional gray matter volume in the bilateral temporal pole and critical thinking disposition. *Brain Imaging and Behavior*, 12(2), 488-498. doi: 10.1007/s11682-017-9701-3
- Zivkovic, S. (2016). A model of critical thinking as an important attribute for success in the 21st Century. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 232, 102-108. doi: 10.1016/j.sbspro.2016.10.034

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı, Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 20.05.2022 ve sayı 2022/87 ile etik kurul izin belgesi almış olduğunu beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



**TMS1 ve FFMS1 MUHASEBE STANDARTLARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE
KATILIM BANKALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ***

Comparison of TAS1 and IFAS1 Accounting Standards and Evaluation of Participation Banks

Sezin AÇIK TAŞAR¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Elazığ, stasar@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0406-7734

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.06.2022
Kabul/Accepted:
23.11.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1129824

Anahtar Kelimeler

TMS1, FFMS1, Muhasebe
Standartları, Katılım Bankası,
Faizsiz Finans

ÖZ

Finansal tablo kullanıcılarının doğru ve güvenilir kararlar alabilmesi için Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve İslami inançlara uygun yatırım kararları için Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) finansal tablolara ilişkin genel sunum ve açıklamaları ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı, TMS1 Finansal Tabloların Sunuluşu ve FFMS1 Katılım Bankaları ve Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Tablolarında Genel Sunum ve Açıklama standartlarını karşılaştırmak, standartlara ilişkin farklılıklar ve benzerlikler tespit etmektir. Çalışmanın sonuçlarına göre, FFMS1 ve TMS1 standartlarının tam set finansal tabloları arasında farklılıklar vardır. TMS1 ve FFMS1 standartları arasında yuvarlama derecesi, netleştirme, dipnotlarla çapraz referanslama ve muhasebe politikalarında değişiklik konularında benzer uygulamalar yer almaktadır. FFMS1’de TMS1’e göre farklı olarak hükümlerden biri varlıklar ve yükümlülüklerin kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılmamasıdır. Bir diğer farklılık, gelir tablosunda vergi ile beraber zekât karşılığı da ödendikten sonra net kâr (zarar) rakamlarına ulaşılmaktadır. FFMS1’de TMS’den farklı olarak, varlıklar, yükümlülükler, kısıtlanmamış yatırım hesapları ve benzerleri açıklama yapılmadan birleştirilemez. Çalışmada ayrıca, Türkiye’deki altı katılım bankasının FFMS standartlarına uygun raporlama yapıp yapmadığı araştırılmış, iki bankanın sadece kredileri için FFMS standartlarını uyguladığı fakat genel çerçevenin TFRS olarak belirlendiği, kalan dört bankanın ise TFRS standartlarına uygun raporlama yaptığı belirlenmiştir. Çalışmanın ileride konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda FFMS standartının kullanım alanları konusunda araştırmacılara yardımcı olması beklenmektedir.

ABSTRACT

Keywords

TAS1, IFAS1, Accounting
Standards, Participation
Bank, Interest-free Finance

On investment decisions, Turkish Accounting Standards (TAS) was for financial statement information users and Interest-Free Financial Accounting Standards (IFAS) was in accordance with Islamic beliefs. The aims of the study are comparing TAS1 and IFAS1 and determining the differences and similarities. According to the results, there are differences between the full set financial statements of two standards. There are similar practices between two standards in terms of rounding degree, netting, cross-referencing with footnotes and changes in accounting policies. Unlike TAS1, one of the differences in IFAS1 is not to classify assets and liabilities as short-term and long-term. Another difference is net profit (loss) figures are reached after paying zakat along with tax in income statement. In IFAS1, assets, liabilities, unrestricted investment accounts cannot be combined without explanation. It was also investigated whether six participation banks in Turkey reported in accordance with IFAS standards in the study. It was determined that two banks only applied IFAS standards for their loans, but the general framework was determined as Turkish Financial Reporting Standards (TFRS), while the remaining four banks reported in accordance with TFRS standards. It will have expected the study will help researchers on the use of IFAS standard in future studies.

Atıf/Citation: AÇIK TAŞAR, S. (2023). TMS1 ve FFMS1 Muhasebe Standartlarının Karşılaştırılması ve Katılım Bankaları Açısından Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(371-382).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sezin AÇIK TAŞAR, stasar@firat.edu.tr

* Bu çalışma, 26-28 Mayıs 2022 tarihlerinde Gaziantep’te düzenlenen 3.Uluslararası İslami Finans ve Muhasebe Kongresi’nde sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

1. Giriş

Küreselleşen piyasalarda artan finansal işlemler şirketlerin finansal tablolarında hata ve hile yapma olasılığını artırmıştır. Dünyada yaşanan son muhasebe skandalları, şirketlerin hileli finansal tablolar hazırladığının ve denetim firmalarının da bu hileli finansal tablolar hakkında görüş bildirdiğinin kanıtıdır. Bu durum, yatırımcıların piyasalara güvenini sarsarken, uluslararası otoriteler konuyla ilgili düzenlemeler getirmiş ve uluslararası muhasebe standartlarını yayınlayarak şirketler arasında ortak bir finansal dil sağlamasını amaçlamıştır.

Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS), mali tabloların sunumlarında ve değerlemede ortak bir noktada buluşmak amacıyla dikkatlice oluşturulmuş ve her biri birbiriyle uyumlu olan bir standartlar bütünüdür (Yazıcı, 2003:37). Kamu yararına çalışan ve kâr amacı gütmeyen IFRS Vakfı tarafından yayınlanan UFRS Standartları, yüksek kaliteli, anlaşılır, uygulanabilir ve küresel anlamda kabul görmüş muhasebe standartlarıdır. Vakfın en önemli amacı bu standartları geliştirmek ve standartların benimsenmesini teşvik etmektir (ifrs.org).

1991 yılında Bahreyn merkezli kurulan İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI) ise, küresel İslam finans endüstrisi için standartların geliştirilmesinden ve yayınlanmasından sorumlu kâr amacı gütmeyen kuruluştur. Uluslararası İslam finansı için 100'den fazla muhasebe, denetim, etik standardı yayınlayan kuruluş, 45'ten fazla ülkeden merkez bankaları, düzenleyici otoriteler, finans kurumları, muhasebe ve denetim firmaları ve hukuk firmaları da dahil olmak üzere bir çok kurumsal üye tarafından desteklenmektedir. Yayınladıkları standartlar, dünya çapında tüm önde gelen İslami finans kurumları tarafından takip edilmektedir (aaoifi.com).

Türkiye'de yüksek kalitede ve güvenilir bir finansal raporlama ve bağımsız denetim ortamı oluşturmak ve etkin bir kamu gözetimi gerçekleştirmek için Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) görev yapmaktadır. Bu minvalde, Türkiye'de muhasebe ve denetim standartları yayınlayan yetkili otorite olan KGK, finansal raporların uluslararası standartlarla uyumlu olarak düzenlenmesini ve denetlenmesini sağlayacak standartlar koymayı amaçlamıştır (kgk.gov.tr).

Bu çalışmada, KGK'nın IFRS tarafından yayınlanan Uluslararası Muhasebe Standartları 1 (IAS1)'den uyarlayarak yayınladığı Türkiye Muhasebe Standartları 1 (TMS1) ile AAOIFI tarafından yayınlanan standartlardan uyarlayarak yayınladığı Faizsiz Finans Muhasebe Standardı 1 (FFMS1) karşılaştırılmıştır. Her iki standardın da finansal tablolarda genel sunum ve açıklama esaslarına dair hükümler içermesi açısından ortak bir temele dayalı olduğundan hareket edilmiş, standartların benzerlikleri ve farklılıkları açıklanmıştır.

Öte yandan, çalışmada Türkiye'de yer alan katılım bankalarının son on yıldaki aktif kârlılık ve öz kaynak kârlılık oranları hesaplanmış, katılım bankacılığı sektörünün son on yıl içinde izlediği gelişim izlenmiştir. Bu gelişime istinaden, Türkiye'deki katılım bankalarının raporlamalarında TFRS ve FFMS standart çerçevelerinden hangilerine göre düzenleme yaptığı incelenmiştir. Bu sayede, faiz hassasiyeti olan tasarruf sahiplerinin yatırımlarını değerlendiren katılım bankalarının konuyla alakalı raporlama çerçevesi olan FFMS hükümlerini ne ölçüde uyguladığı açıklanmıştır.

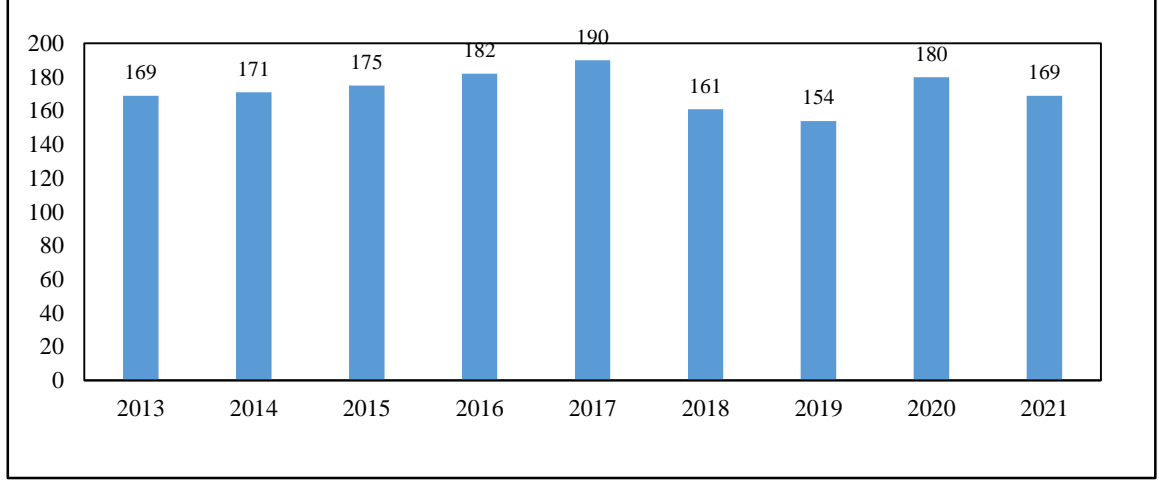
2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Dünyada İslami Finans Sektörü

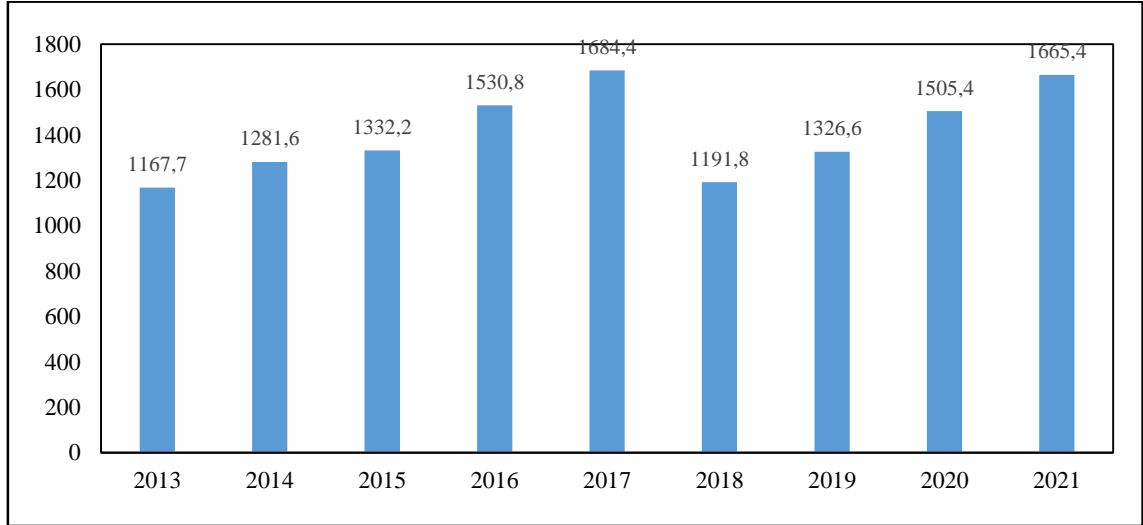
Dünyada İslami finans sektörü, geçtiğimiz birkaç on yılda büyük bir gelişme kaydetmiştir. Öyle ki, 2011'de Dubai İslam Bankası, İslami bankacılık ve finansın bugün dünyanın en hızlı büyüyen ekonomi sektörlerinden biri olduğunu savunmaktadır. Ancak, geleneksel bankacılık ve finans ile karşılaştırıldığında, İslami bankacılık ve finans sistemi henüz çok erken bir aşamadır. Geleneksel bankacılık ve finans sistemi ilk olarak 16. yüzyılda Venedik'teki tüccarların İtalya'nın Venedik kentindeki Rialto'da Banco Della Pizza'yı kurmasıyla başlamıştır (Haron ve Azmi, 2009:44; Yacoob, 2012).

Arap ülkelerinde ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde görülen kalkınma ve refah düzeyinin yükselmesi ve Müslümanların faizden kaçınma isteği, faizli finansman sistemine alternatif arayışlarını hızlandırıp İslam hukuku çerçevesinde faaliyet gösteren finansal kurumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Yılmaz, 2020). Bundan dolayı, modern İslami bankacılık ve finans kurumları (IFT'ler) altmış yılı aşkın bir süredir varlığını sürdürmektedir. İlk kaydedilen kurum, 1962 yılında kurulan Ahmed Elnaggar tarafından yönetilen Mısır'daki Mit Ghamr Tasarruf Bankası'dır (El-Hawary vd., 2004).

Günümüzde ise, küresel petrol fiyatları düşüşüne, pandemi sürecine ve karmaşık jeopolitik gelişmelere rağmen, Kasım 2020 verilerine göre yönetilen küresel İslami fonlar 165 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir (Tan, 2021). Çoğunlukla dört ana kıtada, Orta Doğu, Güney Doğu Asya, Avrupa ve Amerika'da olmak üzere tüm dünyada 400'den fazla kuruma sahip olan İslami finans sektörü için bu önemli miktardaki varlıkların uluslararası finans kuruluşları tarafından düzgün bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir (Yacoob, 2012). İslami Finans Hizmetleri Kurumu (IFSB) tarafından son yayınlanan rapora göre, dünya üzerinde İslami bankaların sayısı ve bu bankaların sahip olduğu toplam varlıklar yıllık olarak Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterilmiştir (www.ifsb.org):



Şekil 1. Dünya İslam Bankaları Sayısı



Şekil 2. Dünya İslam Bankalarının Toplam Varlıkları (Milyar USD)

Şekil 1'de açıklanan dünya üzerinde yer alan toplam İslami banka sayılarıdır. Şekil 2'de açıklanan toplam varlıklar, 25 ülke İslami bankalarının verilerinden dönem sonu döviz kurlarına çevrilerek hesaplanması sonucu oluşturulmuştur. 2018 yılında yaşanan önemli düşüşün kaynağı IFSB'nin tek başına 504 milyar USD değerinde toplam varlığa ve 34 İslami bankaya sahip olan İran'dan ve 2019 üçüncü çeyrek itibarıyla Kazakistan'dan, 2020 sonu itibarıyla Ürdün'den ve 2021 ikinci çeyrek itibarıyla Fas'tan veri alınmaması sonucu kaynaklanmaktadır. Bahsi geçen bütün eksik verilere rağmen, dünya üzerinde İslami bankaların sayısı ve sahip olduğu toplam varlıklar artış yönünde seyretmeye devam etmektedir (www.ifsb.org).

İslam finans kuruluşlarında dünya üzerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak KGK, AAOIFI'nin yayınladığı muhasebe standartlarından uyarlanan faizsiz finans muhasebe standartlarını (FFMS) Türkiye'de yer alan katılım bankaları ve İslami finans kuruluşları için yayınlamıştır.

2.2. Türkiye’de Katılım Bankacılığı

Türkiye’de faize karşı duyarlılığı yüzünden mevcut sisteme dahil olmak istemeyen tasarruf sahiplerinin de faizsiz finansman desteği sayesinde finansal sisteme dahil olması ve dünyadaki diğer Müslüman ülkelerden sistemin desteklenmesi adına katılım bankaları kurulmuştur.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yayınlanan raporlardan derlenerek elde edilen Türkiye’de yer alan katılım bankalarının sayısı aşağıdaki gibidir (Tablo 1; www.bddk.org.tr):

Tablo 1.Türkiye’de Yer Alan Katılım Bankası Sayısı

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Katılım Bankası Sayısı	2	2	4	5	5	5	5	6	6	6

Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nden (TKBB) elde edilen bilgilere göre, 2022 yılı itibariyle Türkiye’deki katılım bankaları şunlardır (www.tkbb.org.tr);

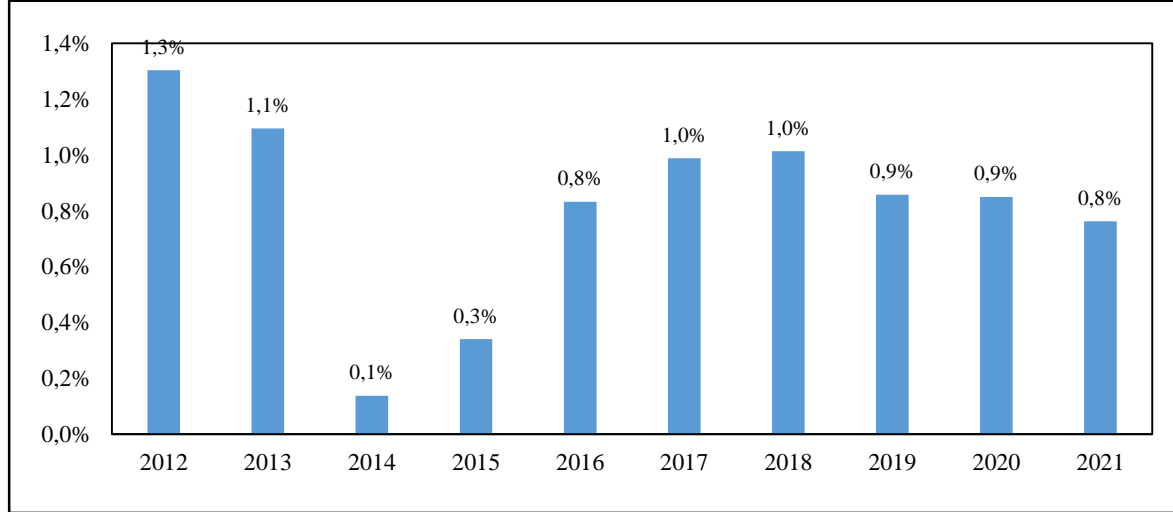
- Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
- Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş.
- Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.
- Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.
- Vakıf Katılım Bankası A.Ş.
- Ziraat Katılım Bankası A.Ş.

BDDK’den alınan verilere göre hazırlanan katılım bankaları 10 yıllık aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı rakamları aşağıdaki formüllere göre hesaplanmıştır.

$$\text{Aktif Kârlılığı} = \frac{\text{Dönem Net Kârı}}{\text{Aktif Toplamı}}$$

$$\text{Özkaynak Kârlılığı} = \frac{\text{Dönem Net Kârı}}{\text{Özkaynaklar}}$$

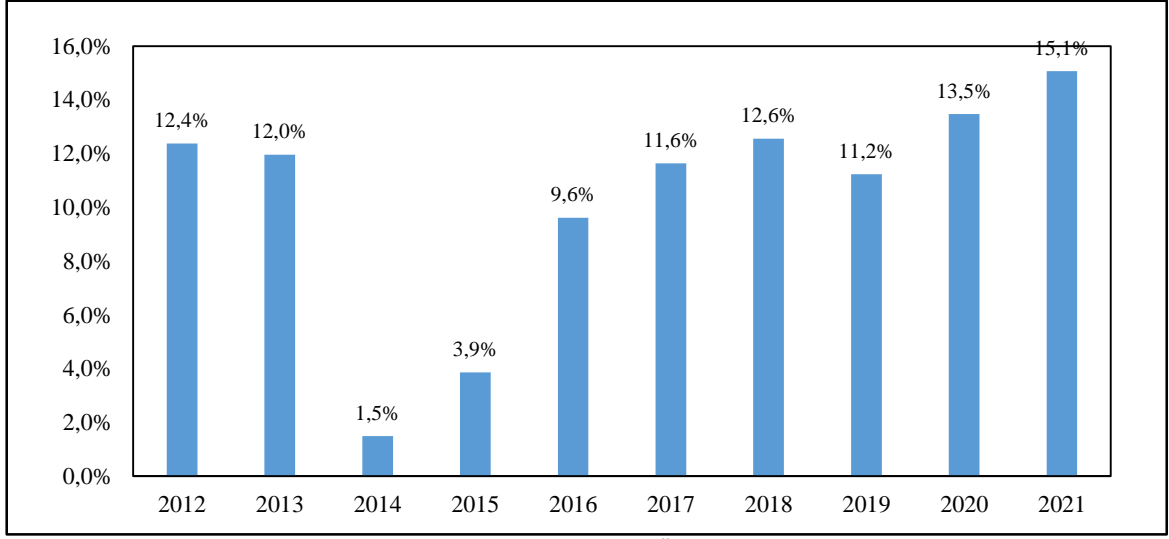
Katılım bankalarının aktif kârlılığı Şekil 3’te gösterilmiştir.



Şekil 3.Türkiye’de Katılım Bankalarının Aktif Kârlılığı Oranları

Katılım bankalarının Şekil 3’te yer alan aktif kârlılığı rakamları incelendiğinde, 2014-2015 yılları arasında önemli bir düşüş yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu düşüşün ardında katılım bankalarının 2014 ve 2015 yıllarında toplam kâr payı gelirlerinin toplam kâr payı giderlerinden daha düşük olması bulunmaktadır. Bahsi geçen yıllar dışında katılım bankaları 2016-2018 yılları arasında yüzde 20 oranında yükseliş gösterirken, 2019-2021 yılları arasında yüzde 10 ile 20 oranında düşüş görülmüştür.

Katılım bankalarının özkaynak kârlılığı oranları ise Şekil 4’te gösterilmiştir.



Şekil 4. Türkiye’de Katılım Bankalarının Özkaynak Kârlılığı Oranları

Şekil 4’te ise, katılım bankalarının özkaynak kârlılığı oranları incelendiğinde, toplam kâr payı gelirlerinin toplam kâr payı giderlerinden az olması sebebiyle net kâr rakamlarının 2014-2015 yıllarında düşmesi, özkaynak kârlılığı rakamlarını da düşürmüştür. Sonraki yıllarda, 2016-2018 yıllarında özkaynak kârlılığı oranları yükselerek artarken, 2019 yılında bir düşüş yaşamış fakat 2020-2021 yıllarında yükselişine devam etmiştir.

Bu noktadan hareketle, Türkiye’de Katılım Bankacılığının son on yılda yükseliş gösteren bir trend izlediği gözlemlenmiştir. Gelecek dönemlerde de yükseliş trendini koruması ve arttırması adına faize karşı duyarlı olan tasarruf sahiplerinin birikimlerini değerlendiren katılım bankalarının 1 Ocak 2020 itibarıyla yürürlüğe giren Faizsiz Finans Muhasebe Standartları’nın hükümlerine uygun raporlama yapmaları önemlidir.

3. Literatür Taraması

Konuyla alakalı literatür taraması aşağıda belirtilmiştir:

Kaya ve Utku (2021) yılında yayınladıkları çalışmalarında faizsiz finans muhasebe standardı 8 üzerine bir inceleme gerçekleştirmiştir. Çalışmada finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi faizsiz finans muhasebe standardı 8 açısından değerlendirilmiştir. Konunun anlaşılabilirliğinin artması açısından yazarlar, standardın nasıl uygulanacağını gösteren bir örnek uygulama gerçekleştirmiş ve finansal kiralama ile ilgili Türkiye Finansal Raporlama Standartlarından TFRS 16 ve FFMS 8 karşılaştırılması yapmıştır.

Aydoğmuş ve Ülker (2021), murabaha işlemlerinin raporlanması konusunda bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, İslami usule uygun olarak tasarruflarını değerlendiren tasarruf sahiplerinin Türkiye’de katılım bankalarını tercih ettiği ve bu sayede, bu bankaların raporlamalarının geleneksel faizli bankalardan farklı olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Buna göre, çalışmada murabaha işlemleri FFMS 28: Murabaha ve Diğer Vadeli Satışlar Standardı ve TFRS 9: Finansal Araçlar Standardı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Yatbaz ve Çatıktaş tarafından 2021 yılında yapılan çalışmada murabaha finansmanı yöntemi TMS ve FFMS açısından ele alınmıştır. Çalışmada murabaha finansmanın katılım bankaları açısından nasıl muhasebeleştirileceğinin daha iyi anlaşılabilmesi adına bir örnek uygulamaya da yer verilmiştir. Çalışmanın sonucunda, TMS ve FFMS açısından bir işlemin sırasıyla ekonomik ve hukuki yönlerini öncelmesi bakımından farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle standartlar arasında özün önceliği konusunda farklılık bulunmakta olup, murabaha finansmanının FFMS’ye göre muhasebeleştirilmesi halinde güncelleme gerektireceği sonucu da çalışmanın sonuçları arasındadır.

Yazar 2021 yılında yaptığı çalışmada denetçilerin etik kuralları üzerinde durmuştur. Çalışmada bağımsız denetçilerin ve faizsiz finans kuruluşlarında çalışan denetçilerin mesleklerini icra ederlerken uymaları gereken etik kuralların karşılaştırılması yapılmıştır.

Kılınç 2021 yılında, murabaha işlemlerinin TMS/TFRS ve FFMS’ler açısından karşılaştırmalı olarak incelemesinin yapıldığı çalışmada, murabaha işlemlerinin muhasebeleştirilmesini ele almıştır. Gerek

TMS/TFRS gerekse FFMS açısından murabaha işlemlerinde oluşan farklılıkların açıklandığı çalışmada, bir örnek uygulama üzerinden her iki standarda göre de muhasebeleştirme işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Çetin (2020), finansal raporların karşılaştırmasını bankacılık kanunu ve AAOIFI kuralları üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada, geleneksel bankacılık sisteminden geçerli olan finansal raporlama standartları ve AAOIFI kurumunun İslami kurallara uygun olarak hazırladığı standartların karşılaştırılması yapılmış olup, katılım bankacılığı için geleneksel bankacılıkta kullanılan mevzuattan farklı bir mevzuata tabi olması önerisinde bulunulmuştur.

Yılmaz ve Bölükbaşı (2020), yaptıkları çalışmalarında sukuk uygulaması üzerinde durmuştur. Çalışmada, faizsiz finansman bonosunun uygulamada nasıl işlediği ve muhasebe kayıtlarının nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. Çalışmada yer alan örnek uygulama sayesinde, geleneksel bankacılık sisteminden farklı olması gereken katılım bankası sukuk işlemlerinin muhasebeleştirilmesi gösterilmiştir.

Şenel ve Arslan 2020 yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında Sivas ilinde yer alan katılım bankası çalışanlarının faizsiz muhasebe standartları konusunda düşüncelerini ve farkındalıklarını araştırmıştır. Anket yöntemiyle elde edilen veriler ışığında çalışmada, Sivas ilinde olan katılım bankası çalışanlarının %75'inin faizsiz finans muhasebe standartları konusunda bilgi sahibi olduğu, söz konusu standartlar konusunda farkındalığın oluşmadığı ve bu değişikliğe katılım bankalarının hazır olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Asker ve Yumuşak (2020) gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Türkiye'de yer alan katılım bankalarının mevcut sistemde TFRS ve BDDK düzenlemelerine göre finansal tablolarını raporladıklarından ve geleneksel faizli bankaların kullandıkları sistemden bir farkı olmadığından bahsedilmiştir. Çalışmada, TFRS ve BDDK standartları AAOIFI tarafından hazırlanan standartlar ile karşılaştırılmış ve katılım bankalarının TFRS ve BDDK düzenlemelerine uygun raporlamalarına ek olarak AAOIFI'ye uygun en az yılda bir kez raporlama yapması gerektiği önerilmiştir.

Kartal ve Ay (2019) faizsiz finans muhasebe standartları üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında 2019 yılında KGK tarafından yayınlanan FFMS adı altında tanımlanan standartların faizsiz finans kuruluşlarına getirdiği ilave raporlama yükümlülüklerini incelemiştir. Faizsiz finans muhasebe standartları sayesinde faiz olmadan raporlama imkanına kavuşan faizsiz finans kuruluşlarının 2020 yılı itibariyle yürürlüğe girecek olan standartlar için yeni raporlama çerçevesine hazırlık yapması gerektiği ve düzenlemenin negatif sonuçlar doğurmaması adına süreç Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), KGK ve TKBB tarafından dikkatle izlenmesi gerektiği önerilerinde bulunulmuştur.

Ertugay vd. (2019), faizsiz finansal kuruluşların denetimi konusunda yaptıkları çalışmalarında muhasebe denetimi çalışmalarının sundukları makul güvence hizmetine karşılık, faizsiz finans kuruluşları açısından İslami kurallara uygun yürütüldüğü konusunda herhangi bir güvence vermedikleri tespit edilmiştir. Bu husustan yola çıkarak, faizsiz finans kuruluşlarının İslami kurallara uygun olarak denetlenmesi açısından iç denetim ve bağımsız denetim konuları incelenmiştir.

Karadağ (2018) yaptığı çalışmada, Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını (UFRS) ile İslami Finansal Raporlama Standartlarını kavramsal çerçeve bazında değerlendirmiştir. Çalışmada amaçlanan UFRS ve AAOIFI tarafından yayınlanan standartlar arasında kavramsal çerçeve açısından ne gibi farklılıkların olduğunu ortaya konulmasıdır.

4. Materyal ve Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, KGK tarafından yayınlanan ve finansal tabloların sunumuna ve açıklamalarına esas alınan TMS1 ve FFMS1'in karşılaştırmasını yaparak benzer ve farklı yönlerini tespit etmek ve uygulamada Türkiye'de yer alan katılım bankalarının raporlamalarını hangi finansal raporlama standartlarının hükümlerine uygun olarak yaptıklarını belirlemektir. Konuyla ilgili genel sunuma dair standartların karşılaştırmasını içeren benzer çalışmalar olmasına rağmen, uygulamada katılım bankalarının hangi standart çerçevesine göre raporlama yaptığını gösteren herhangi bir çalışma olmaması çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Kısıtları

Çalışmanın kısıtı, iki eş nitelikli standardın karşılaştırılmış olması ve diğer standartlar çerçevesinde genişletilmemesidir.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar; olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışır (Selçuk vd., 2014). Böylelikle, çalışmada karşılaştırılan iki finansal standardın gruplanarak daha iyi anlaşılması sağlanır.

Öte yandan, Türkiye’de yer alan katılım bankalarının BDDK aracılığıyla 01.01.2020-31.03.2022 arasında üçer aylık dönemlerde yayımlanan finansal raporları incelenmiş, hangi muhasebe standartları çerçevesinde raporlama yapıldığı tespit edilmiştir.

4.4. Araştırmanın Bulguları

4.4.1. Kapsam, Amaç ve Yürürlük Karşılaştırması

Çalışmada, TMS1 ve FFMS1 standartlarının kapsamı, amacı ve yürürlüğe giriş tarihleri Tablo 2’de karşılaştırılmıştır.

Tablo 2. TMS1 ve FFMS1 standartlarının kapsamı, amacı ve yürürlük tarihlerinin karşılaştırması

	TMS1	FFMS1
Amaç	Bu Standart, işletmenin genel amaçlı finansal tablolarının, işletmenin önceki döneme ait finansal tablolarıyla ve diğer işletmelerin finansal tablolarıyla karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla, genel amaçlı finansal tabloların sunumuna yönelik esasları belirler (TMS1-Paragraf 1).	Standartta amaç belirtilmemiştir.
Kapsam	Bu Standart, Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına (TFRS’lere) göre genel amaçlı finansal tabloların hazırlanmasında ve sunulmasında uygulanır (TMS1-Paragraf 2).	Bu Standart, katılım bankalarının ve faizsiz finans kuruluşlarının finansal tablolarının ana kullanıcılarının ortak bilgi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yayımladıkları finansal tablolara uygulanır (FFMS1-Paragraf 1).
Yürürlük Tarihi	Bu Standart, 1 Ocak 2009 veya sonrasında başlayan yıllık hesap dönemlerinde uygulanır. Erken uygulamaya izin verilmektedir (TMS1-Paragraf 139).	Bu Standart, 1 Ocak 2020 veya sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanır. Erken uygulamaya izin verilmektedir (FFMS1-Paragraf 85).

Tablo 2’ye göre, TMS1 standardının amacı işletmelerin genel amaçlı finansal tablolarını önceki dönemleriyle ve diğer işletmelerle karşılaştıracak esasları belirlemek iken, FFMS1 standardında amaç belirtilmemiştir. Kapsam değişkeni değerlendirildiğinde, TMS1’de Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına göre genel amaçlı finansal tabloların hazırlanması ve sunumu ifade edilmişken, FFMS1’de katılım bankalarının ve faizsiz finans kuruluşlarının finansal tablolarının hazırlanması ve sunulması esasına yer verilmiştir.

Standartların yürürlük tarihleri karşılaştırıldığında ise, TMS1’in 1 Ocak 2009 veya sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanması söz konusu olmuşken, FFMS1’in 1 Ocak 2020 veya sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanacağı ifade edilmiştir. Her iki standardın da, işletmelerin kendi istekleri doğrultusunda erken tarihlerde de uygulanabilmesine imkan verilmiştir.

4.4.2. Tam Set Finansal Tablolar Karşılaştırması

Çalışmada Tablo 3'te TMS1 ve FFMS1 standartları tarafından açıklanan tam bir finansal tablolar setinde hangi tabloların yer aldığı gösterilmiştir.

Tablo 3. TMS1 ve FFMS1 standartlarının tam set finansal tablolarının karşılaştırması

TMS1	FFMS1
Dönem sonuna ait finansal durum tablosu	Finansal durum tablosu
Döneme ait kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu	Gelir tablosu
Döneme ait nakit akış tablosu	Nakit akış tablosu
Döneme ait özkaynak değişim tablosu	Ortaklara ait özkaynak değişim tablosu veya dağıtılmamış kârlar tablosu
Bulunmamaktadır	Kısıtlanmış yatırımlar değişim tablosu
Bulunmamaktadır	Zekât ve sadaka fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu
Bulunmamaktadır	Karz fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu
Önemli muhasebe politikası bilgilerini ve diğer açıklayıcı bilgileri içeren dipnotlar	Finansal tablo dipnotları
Bulunmamaktadır	Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Raporlamasına İlişkin Kavramsal Çerçeve'de belirtildiği şekilde finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu bilgilerin sağlanmasına yardımcı olacak her türlü tablo, rapor ve diğer veriler
Bir önceki döneme ait karşılaştırmalı bilgiler	Bulunmamaktadır
İşletmenin, bir muhasebe politikasını geriye dönük uygulaması veya finansal tablo kalemlerinde geriye dönük bir düzeltme yapması ya da finansal tablo kalemlerini yeniden sınıflandırması durumunda bir önceki dönemin başına ait finansal durum tablosu.	Bulunmamaktadır

Tablo 3'ten elde edilen verilere göre, TMS1 tarafından belirlenmiş tam set finansal tablolarında FFMS1'de yer alan kısıtlanmış yatırımlar değişim tablosu, zekât ve sadaka fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu ve karz fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu bulunmamaktadır. Öte yandan, FFMS1'de belirlenen tam set finansal tablolarında ise, TMS1'de yer alan önceki döneme ait karşılaştırmalı bilgiler ve muhasebe politikası değişikliklerinde geriye dönük bir düzeltme ya da sınıflandırma yapılabilmesi için önceki dönemin başına ait finansal durum tablosu yer almamaktadır.

4.4.3. TMS1 ve FFMS1 Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Çalışmada Tablo 4’te TMS1 ve FFMS1 standartları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar yer almaktadır.

Tablo 4.TMS1 ve FFMS1 standartlarının arasındaki benzerlikler ve farklılıklar

	Nitelik	TMS1	FFMS1
Benzerlik	Yuvarlama Derecesi	İşletme genellikle bilgileri, sunum para biriminin “bin” veya “milyon” cinsinden ifade edilen tutarlarıyla sunarak, finansal tabloları daha anlaşılabilir hale getirir. Böyle bir sunum, yuvarlama derecesi açıklandığı ve önemli bilgilerin verilmesi engellenmediği sürece kabul edilebilir (TMS1-Paragraf 53).	Finansal tablolar ve ilgili dipnotlarda sunulan tutarlar en yakın parasal birime (parasal tutara) yuvarlanır (FFMS1-Paragraf 4).
Benzerlik	Netleştirme	İşletme, bir TFRS’de zorunlu kılınmadıkça veya izin verilmedikçe, varlıklar ile yükümlülükleri veya gelirler ile giderleri netleştiremez (TMS1-Paragraf 32).	Netleştirmeye ilgili Fıkhî veya hukuki bir hak ve fiili bir beklenti olmaması hâlinde, varlıklar yükümlülüklerle, yükümlülükler de varlıklarla netleştirilmez (FFMS1-Paragraf 32).
Benzerlik	Dipnotlarla Çapraz Referans	İşletme, finansal durum tablosunda, kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda (ya da tablolarında), özkaynak değişim tablosunda ve nakit akış tablosunda yer alan her bir kalem için dipnotlarda yer alan ilgili tüm bilgilere çapraz referans verir (TMS1-Paragraf 113).	Finansal tablo dipnotlarına açık ve belirgin başlıklar verilir ve finansal tablolardaki ilgili kalemlere çapraz referanslarda bulunulur (FFMS1-Paragraf 6).
Benzerlik	Muhasebe Politikasında Değişiklik	İşletmenin; bir muhasebe politikasını geriye dönük uygulaması, finansal tablo kalemlerinde geriye dönük bir düzeltme yapması veya finansal tablo kalemlerini yeniden sınıflandırması ve bu durumların önceki dönemde önemli etkiye sahip olması durumunda önceki dönemin başına üçüncü bir finansal durum tablosu sunar (TMS1-Paragraf 40A).	Katılım bankası yönetimi bir muhasebe politikasını değiştirmeye karar verirse, yeni politika, yeniden düzenleme için gereken verilerin elde edilmesinin mümkün olmaması veya verilerin elde edilemez durumda olması dışında, sunulan son döneme ilişkin finansal tabloların yeniden düzenlenmesi suretiyle değişiklik geriye dönük olarak uygulanır (FFMS1-Paragraf 75).
Farklılık	Kısa Vade/Uzun Vade Ayrımı	İşletme, dönen ve duran varlıklar ile kısa ve uzun vadeli yükümlülükleri finansal durum tablosunda ayrı sınıflar halinde sunar (TMS1-Paragraf 60).	Varlık ve yükümlülükler yapısına göre gruplandırılır ve bu gruplandırmalar her bir grubun likiditesine göre sıralanarak finansal durum tablosunda sunulur. Varlık ve yükümlülükler kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılmaz (FFMS1-Paragraf 35-36).
Farklılık	Birleştirme	Bir kalem tek başına önemli değilse, bu kalem finansal tablolardaki veya dipnotlardaki diğer kalemlerle birleştirilir (TMS1-Paragraf 30).	Varlıklar, yükümlülükler, kısıtlanmamış yatırım hesapları ve benzerleri ya da ortaklara ait özkaynaklara ait önemli kalemler finansal durum tablosunda açıklama yapılmadan birleştirilemez (FFMS1-Paragraf 33).
Farklılık	Zekât	Gelir tablosunda ödenecek vergiler düşüldükten sonra net kâr (zarar) rakamına ulaşılır (TMS1-Paragraf 81A).	Gelir tablosunda ödenecek vergiler ve zekat karşılığı düşüldükten sonra net kâr (zarar) rakamına ulaşılır (FFMS1-Paragraf 41).

Tablo 4’te elde edilen sonuçlara göre, TMS1 ve FFMS1 standartları arasında yuvarlama derecesi, netleştirme, dipnotlarla çapraz referanslama ve muhasebe politikalarında değişiklik konularında benzer uygulamalar yer alırken, kısa-uzun vade ayırımında, birleştirme ve zekât konularında ise farklılıklar söz konusudur.

Bu duruma göre, FFMS1’de TMS1’e göre farklı olarak varlıklar ve yükümlülükler kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılmamaktadır. Gelir tablosunda vergi ile beraber zekât karşılığı da ödendikten sonra net kâr (zarar) rakamlarına ulaşılmaktadır. Ayrıca FFMS1’de, varlıklar, yükümlülükler, kısıtlanmamış yatırım hesapları ve benzerleri açıklama yapılmadan birleştirilemez.

4.4.4. Türkiye’de Yer Alan Katılım Bankalarının Raporlamada Kullandığı Standartlar

Türkiye’de bulunan katılım bankalarının FFMS1 standardının yürürlüğe girdiği tarih olan 01 Ocak 2020 ve sonrasında üçer aylık dönemlerde yayınlanan finansal raporların hangi muhasebe standartları çerçevesine uygun olarak düzenlendiğini gösteren çalışma Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5.Türkiye’de Bulunan Katılım Bankalarının Baz Aldığı Muhasebe Standartları

	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş.	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	Ziraat Katılım Bankası A.Ş.
Mar-20	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS
Haz-20	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS
Eyl-20	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS
Ara-20	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS- FFMS	TFRS- FFMS
Mar-21	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS- FFMS	TFRS- FFMS
Haz-21	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS- FFMS	TFRS- FFMS
Eyl-21	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS- FFMS	TFRS- FFMS
Ara-21	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS- FFMS	TFRS- FFMS
Mar-22	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS	TFRS- FFMS	TFRS- FFMS
Toplam TFRS	9	9	9	9	9	9
Toplam FFMS	0	0	0	0	6	6
Denetim Firması	E&Y	E&Y	E&Y	E&Y- KPMG	E&Y	PWC

Tablo 5’ten elde edilen sonuçlara göre, Türkiye’de bulunan altı katılım bankasının beşinin (%83) denetimini Ernst & Young (E&Y) gerçekleştirirken, 2022 itibariyle bu sayı dörde düşmüş (%67) ve Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş. 2022 itibariyle KPMG denetim firmasına geçmiştir. Bir bankanın denetimini ise Pricewaterhouse Coopers (PWC) denetim firması gerçekleştirmektedir.

FFMS1 01 Ocak 2020 itibariyle yürürlüğe girdiği için, bu tarih ve sonrasında yayınlanan raporlar incelendiğinde dört bankada (Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. ve Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.) hala TFRS’ye göre raporlama yapıldığı ve FFMS ile ilgili bir hükme uygun düzenleme yapılmadığı tespit edilmiştir.

Öte yandan, Vakıf Katılım Bankası A.Ş. ve Ziraat Katılım Bankası A.Ş.’de 31.12.2020 itibariyle ve sonrasında yayınlanan denetim raporlarında genel çerçeve TFRS olmasına rağmen, sabit müşareke finansman kredilerini Faizsiz Finans Muhasebe Standardı 4: Müşareke Finansmanı “FFMS 4” Madde 2/3/1’e uygun olarak tarihi maliyeti üzerinden muhasebeleştirdiği ibaresi yer almıştır. Bir başka ifadeyle, 31.12.2020 ve sonrasında bahsi geçen iki katılım bankasında genel çerçeve TFRS olması kaydıyla, krediler için FFMS’ye uygun muhasebeleştirme yapılmıştır.

5. Sonuç

Son yıllarda artan muhasebe skandalları, finansal tablo kullanıcılarının finansal piyasalara duyduğu güveni temelinden sarsmıştır. Bu güvenin tekrar inşa edilebilmesi için IFRS Vakfı tarafından işletmelerin düzenleyeceği finansal tablolarda baz alacakları ve uluslararası arenada geçerliliği olan muhasebe standartları yayınlanmıştır. Bu standartlar sayesinde, işletmeler için finansal tabloların hazırlanmasında aynı uygulamaların gerçekleşmesi sağlanmış ve yüksek kalitede güvenilir ve dürüst finansal raporlama ortamı inşa edilmiştir.

Öte yandan, faizsiz bankacılık sistemini tercih etmek isteyen tasarruf sahipleri, inançları gereği mevcut finansal sistemde yer almak istememekte ve katılım bankaları üzerinden tasarruflarını değerlendirmektedir. Bu sebepten dolayı, katılım bankalarının uygulaması adına faizsiz finans muhasebe standartları yayınlanmıştır. Çalışmada, genel sunum ve açıklama esasları içermeleri sebebiyle TMS1 ve FFMS1 standartları karşılaştırılmış, aralarındaki farklılıklar ve benzerlikler ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada, KGK tarafından

yayınlanan bu standartların Türkiye’de bulunan katılım bankalarının raporlamalarında ne ölçüde kullanıldığı da araştırılmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, TMS1 standardının amacı işletmelerin genel amaçlı finansal tablolarını önceki dönemleriyle ve diğer işletmelerle karşılaştıracak esasları belirlemek iken, FFMS1 standardında amaç belirtilmemiştir. Kapsam değişkeni değerlendirildiğinde, TMS1’de Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına göre genel amaçlı finansal tabloların hazırlanması ve sunumu ifade edilmişken, FFMS1’de katılım bankalarının ve faizsiz finans kuruluşlarının finansal tablolarının hazırlanması ve sunulması esasına yer verilmiştir. Standartların yürürlük tarihleri karşılaştırıldığında ise, TMS1’in 1 Ocak 2009 veya sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanması söz konusu olmuşken, FFMS1’in 1 Ocak 2020 veya sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanacağı ifade edilmiştir.

Bir diğer farklılık ise tam set finansal tabloların üzerinedir. TMS1 tarafından belirlenmiş tam set finansal tablolarında FFMS1’de yer alan kısıtlanmış yatırımlar değişim tablosu, zekât ve sadaka fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu ve karz fonunun kaynakları ve kullanımları tablosu bulunmamaktadır. Öte yandan, FFMS1’de belirlenen tam set finansal tablolarında ise, TMS1’de yer alan önceki döneme ait karşılaştırmalı bilgiler ve muhasebe politikası değişikliklerinde geriye dönük bir düzeltme ya da sınıflandırma yapılabilmesi için önceki dönemin başına ait finansal durum tablosu yer almamaktadır.

Bunun yanında, TMS1 ve FFMS1 standartları arasında yuvarlama derecesi, netleştirme, dipnotlarla çapraz referanslama ve muhasebe politikalarında değişiklik konularında benzer uygulamalar yer almaktadır. FFMS1’de TMS1’e göre farklı olarak hükümlerden biri varlıklar ve yükümlülüklerin kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılmamasıdır. Bir diğer farklılık, gelir tablosunda vergi ile beraber zekât karşılığı da ödendikten sonra net kâr (zarar) rakamlarına ulaşılmaktadır. Ayrıca FFMS1’de, varlıklar, yükümlülükler, kısıtlanmamış yatırım hesapları ve benzerleri açıklama yapılmadan birleştirilemez.

Çalışmada ayrıca, Türkiye’de yer alan katılım bankalarının hangi standartlar çerçevesinde raporlama yaptığını öğrenmek için, FFMS1’in yürürlüğe girdiği tarih olan 01 Ocak 2020 ve sonrasında yayınlanan raporlar incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, FFMS1’in yürürlüğe girdiği tarih ve sonrasında üçer aylık dönemlerde yayınlanan raporlar incelendiğinde, dört bankada (Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. ve Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.) yayınlanan 36 denetim raporunun hala TFRS’ye göre düzenlendiği ve FFMS ile ilgili bir hükme uygun düzenleme yapılmadığı tespit edilmiştir.

Buna karşılık, Vakıf Katılım Bankası A.Ş. ve Ziraat Katılım Bankası A.Ş.’de 31.12.2020 itibariyle ve sonrasında yayınlanan 12 denetim raporunda genel çerçevede TFRS olmasına rağmen, krediler için FFMS’ye uygun muhasebeleştirme yapıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, iki katılım bankası ile başlayan FFMS’ye göre düzenleme içeren raporlama sisteminin bu iki bankanın sadece kredilerinde değil tüm raporlama sürecinde yer alması ve sonrasında da diğer dört katılım bankasında da kullanılmaya geçilmesi, faizsiz finansman yoluyla tasarruf yapmak isteyen tasarruf sahiplerinin gönül rahatlığıyla yatırımlarını emanet etmelerini sağlayacaktır. Öte yandan, Türkiye’de yer alan katılım bankalarının FFMS standartları çerçevesinde raporlama yapması, diğer İslami finans kuruluşlarına yol gösterici olacaktır.

Kaynaklar

- AAOIFI. (2022, Nisan 20). About AAOIFI. Erişim adresi: <https://aaofi.com/about-aaofi/?lang=en>
- Asker, E., Yumuşak, İ.G. (2020). Katılım Bankalarının AAOIFI Standartlarına Uygun Finansal Raporlama Uygulamaları. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 6(1), 125-142.
- Aydoğmuş, T., Ülker, Y. (2021). Murabaha İşlemlerinin Türkiye Finansal Raporlama Standartları ve Faizsiz Finans Muhasebe Standartları Kapsamında Değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 49-71.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Katılım Bankası Sayıları, Erişim Adresi: https://www.bddk.org.tr/Home/ShowAll_Kurulus?metin=KATILIM%20BANKASI.
- Çetin, A. (2020). Bankacılık Kanunu ve AAOIFI Kurallarına Göre Finansal Raporların Karşılaştırılması ve Katılım Bankacılığı Mevzuat Önerisi. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 73-99.
- El-Hawry, D., Grais, W. & Iqbal, Z. (2004). *Regulating Islamic financial institutions: the nature of the regulated*. World Bank Policy Research Working Paper

- Ertugay, E., Gülençer, İ., Karabayır, M.E., Doğan, M. (2019). Faizsiz Finansal Kuruluşların Denetimi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1442-1457.
- Haron, S. & Azmi, W.N.S. (2009). *Islamic finance and banking system: philosophies, principles and practices*. McGraw Hill.
- IFRS. (2022, Nisan 20). Who we are. Erişim adresi: <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/>
- IFSB. (2022). Selected Aggregated Structural Financial Indicators. Erişim adresi: https://www.ifsb.org/psifi_05.php;
- Karadağ, M. (2018). *Kavramsal Çerçeve Açısından IFRS ve İslami Finansal Raporlama Standartlarının Karşılaştırılması*. I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, 23-25 Kasım 2018, 668-678.
- Kartal, M.T., Ay, H. (2019). Türkiye’de Faizsiz Finans Kuruluşları Açısından Bir Dönüm Noktası: Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) Üzerine Bir İnceleme. *Journal of International Banking Economy and Management Studies*, 2(1), 77-102.
- Kaya, Y., Utku, M. (2021). Faizsiz Finans Muhasebe Standardı 8 (FFMS 8 İcare ve İcare Müntehiye Bittemlik) Çerçevesinde Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(4), 693-710.
- KGK. (2022, Nisan 21). Vizyon Misyon. Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5282/Vizyon-Misyon>
- KGK. (2022, Nisan 18). FFMS1. Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/standartlar%20ve%20ilke%20kararları/FFMS/FFMS%201%20-%20Finansal%20Tablolarda%20Genel%20Sunum%20ve%20Açıklama.pdf>
- KGK. (2022, Nisan 18). TMS1. Erişim adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2022/Kirmizi_Kitap/tms/TMS%201.pdf
- Kılınç, Y. (2021). Murabaha İşlemlerinin Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesinin TMS/TFRS’ler Açısından Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(3), 1213-1229.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. & Dündar, H. (2014). Eğitim ve Bilim Dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: içerik analizi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(173), 430-453.
- Şenel, S.A., Arslan, Ö. (2020). Katılım Bankası Çalışanlarının Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarına Bakış Açılarının Analizi: Sivas İli Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1394-1414.
- Tan, V. (2021). IFN Islamic finance news 2021: the world’s leading Islamic finance news provider. TKBB, Erişim adresi: <https://tkbb.org.tr/Documents/IFN-Guide-2021B.pdf>
- TKBB. (2022, Nisan 27). Sektör bilgileri. Erişim adresi: <https://tkbb.org.tr/banka-bilgileri>
- Yacob, H. (2012). Issues and challenges of shari’ah audit in islamic financial institutions: a contemporary view. 3rd International Conference on Business and Economic Research Proceeding. Bandung, Indonesia. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2175700
- Yatbaz, A., Çatıktaş, Ö. (2021). Murabaha Finansmanı Yönteminin Türkiye Muhasebe Standartları ve Faizsiz Finans Muhasebe Standartları Kapsamında Katılım Bankaları Açısından Muhasebeleştirilmesi: Karşılaştırmalı Bir Örnek Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 89, 1-26.
- Yazar, B.B. (2021). Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar ile Faizsiz Finans Kuruluşları Denetçileri için Etik Kuralların Karşılaştırılması. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 100-126.
- Yazıcı, M. (2003). Muhasebe standartlarının tanımı. *Muhasebe ve Finans Dergisi*, 18, 33-37.
- Yılmaz, M. (2020). *Türkiye’de İslami finansın gelişimi ve hukuki yapısı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
- Yılmaz, R., Bölükbaşı, R. (2020). Faizsiz Finansman Bonusu Sukuk Uygulaması ve Muhasebeleştirilmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 8(1), 167-194.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YAPILAN ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

Privatization Applications In The Banking Sector In Turkey

Yağmur YAVİLIOĞLU KAYA¹ ve Arzu KIZILKAYA²

¹ Doktorant, Kırıkkale Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Kırıkkale, yaviliogluyagmur19@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0196-7833

² Doktorant, Kırıkkale Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Kırıkkale, kizilkayarzu3@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1122-6323

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.11.2022

Kabul/Accepted:
24.12.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1209038

Anahtar Kelimeler

Bankacılık, Özelleştirme,
Finans,Bankacılık Sektörü

ÖZ

Bu çalışmada, tüm ülkeler için büyük önem taşıyan ve küreselleşme ile birlikte finansal işlemlerin sınır tanımaması ile giderek önemi artan bankacılık sektörü ele alınmıştır. Ekonomik büyüme ve kalkınma göstergelerinden biri olan bankacılık ülkemizde de önem taşımakta ve kamu sektöründe aktif rol alan aynı zamanda piyasa gelişmişlik seviyesini de etkileyen kamu bankalarının özelleştirilmesi üzerinde daha çok durulmuştur. İlk olarak özelleştirme kavramına ve amaçlarına yer verilmiş, daha sonra özelleştirme ve bankacılık sektörleri bölümlerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Teorik ve literatür kısımlarına yer verildikten sonra Türkiye’de bankacılık sektöründe yapılan özelleştirme uygulamalarına yer verilmiştir. Sümerbank, AnadoluBank, Denizbank ve Etibank Bank kapsamında tek tek özelleştirme öncesi ve sonrası ilk yıl ele alınarak ilk önce grafik yardımı ile özelleştirme oranları ifade edilmiş olup daha sonra her banka ayrı ayrı ele alınarak Türkiye’de özelleştirme uygulamalarından elde edilen gelir ((Milyon \$), Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyon \$), Türkiye’de Enflasyon Oranları (TÜFE) % ve Büyüme Oranları %, GSMH (Milyon \$), Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Oranı %, Gelişmiş Ülkelerde Büyüme Oranı %, Dünyada Ortalama Büyüme Oranı % gibi veriler kullanılarak özelleştirme öncesi son yıl, özelleştirme yılı ve sonraki ilk yıl baz alınarak değerlendirmeler yapılmıştır.

ABSTRACT

In this study, the banking sector, which is of great importance for all countries and has become increasingly important with the globalization and the fact that financial transactions do not recognize borders, is discussed. Banking, which is one of the economic growth and development indicators, is also important in our country and more emphasis has been placed on the privatization of public banks, which play an active role in the public sector and also affect the level of market development. Firstly, the concept of privatization and its aims are given, then the sections of privatization and finance and privatization banking sectors are given separately. After giving place to the theoretical and literature parts, privatization practices in the banking sector in Turkey are given. Within the scope of Sümerbank, AnadoluBank, Denizbank and Etibank Bank, the first year before and after the privatization were discussed one by one, first the privatization rates were expressed with the help of graphics, and then each bank was considered separately and the income from privatization practices in Turkey ((Million \$) , Foreign Direct Investment to Turkey (Million \$), Inflation Rates (CPI) % and Growth Rates % in Turkey, GNP (Million \$), Growth Rate in Developing Countries %, Growth Rate in Developed Countries %, Average Growth Rate in the World Using data such as %, evaluations were made on the basis of the last year before privatization, the year of privatization and the first year after.

Atf/Citation: Yavilioğlu Kaya, Y. ve Kızılkaya, A. (2023). Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Yapılan Özelleştirme Uygulamaları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(383-400).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yağmur YAVİLIOĞLU KAYA, yaviliogluyagmur19@gmail.com

1. Giriş

Dünya üzerindeki küreselleşmenin etkisiyle özelleştirme, aslında devletin hem ekonomideki hem de ekonomik faaliyet birimlerindeki etkisinin azaltılmaya çalışılması ile ortaya çıkmıştır. Dar anlamda özelleştirme, KİT'lerin yönetiminin ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir(Shackleton, 1984: 59). Geniş anlamda ise özelleştirme, devletin ekonomideki etkinliğinin minimuma indirilmesi, diğer bir ifadeyle kamu kuruluşlarının faaliyetlerinin sınırlandırılması ya da ortadan kaldırılmasıdır(Kay ve Thompson, 1986: 18).

Gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülkede, bankacılık sektörü kritik öneme sahiptir. Bankacılık sektörü, aracılık görevini yerine getirmekte olup mevduat yaratabilme güç ve yeteneklerine paralel olarak makro düzeyde para stokunu etkileyebilmektedir. Bu sebeple bankacılık sektörünün performansı; mevduat sahipleri, yatırımcılar, kredi kullananlar, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ve diğer bazı kurum ve kuruluşlar açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bankacılık sektörünün ve piyasaların gelişmişlik düzeyi ülkelerin ekonomik büyüme kalkınma süreçlerinde önemli rol oynamaktadır (Özsoy, Yavilioğlu, Delice, Karagöl, 2011: 238).

Türkiye’de kamu bankalarının özelleştirilmesinin nedenleri, kamuya ait diğer varlıkların özelleştirilme nedenleriyle benzerlikler göstermiştir. Buradaki temel amaçlar da devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, bankacılık sektöründeki rekabeti artırarak kaynakların etkin kullanılmasının sağlanması ve politik faktörlerin bankacılık sektörü üzerindeki etkilerinin azaltılmasıdır. Zira, politik baskılar bankaların etkinliklerini düşürmekte, finansal yapılarını bozarak zarar etmelerine ve sermaye sorunu yaşamalarına neden olmaktadır. 2000-2001 krizlerinde de görüldüğü üzere, kamu bankalarının başarısız yönetimleri sonucunda ortaya çıkan zararlar, iflas söz konusu olmadığı için, görev zararı olarak Hazineden ve genel bütçeden karşılanmaktadır. Bu nedenle kamu kesimi finansman açığı ortaya çıkmakta ve kamu kesiminin borçlanma gereksinimi büyümektedir.

2. Özelleştirmenin Amaçları

Ekonomik hayatta özelleştirmeyi zorunlu kılan faktörler ile özelleştirmenin amaçları arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Özelleştirme uygulamalarını harekete geçiren birçok unsur mevcuttur (Tablo 1). Ekonomik anlamda özelleştirme ile bir yandan işletmelerin etkinlik ve verimliliklerinin artması, diğer yandan piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması ve devletin ekonomideki yerinin daraltılmasıyla ekonomik sistemde etkinliğin artması amaçlanmaktadır (Delice, 2010: 43-44). Özelleştirmenin birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan amaçları olduğu görülmektedir (Pack, 1991: 284):

Tablo 1. Özelleştirmenin Amaçları

Kamu sektörünün büyüklüğünün azaltılması,	Ekonomik yapıdaki katılıkları ortadan kaldırarak ekonomide esnekliğin artırılması,
Bütçe açığının azaltılması,	Yurtiçi yatırımların teşvik edilmesi,
Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde etkinliğinin artırılması,	Ulusal ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandıracaktır.
Ekonomik etkinliğin artırılması,	Sermayenin tabana yayılması
Yurtiçi ürünlerin yabancı piyasalara girişinin kolaylaştırılması,	Tekelleri kaldırmak suretiyle rekabetin teşvik edilmesi,
Şirket yöneticileri üzerindeki hükümet müdahalesinin ve politik baskıların önemli ölçüde ortadan kaldırılması,	Etkin sermaye piyasalarının kurulması veya var olanların iyileştirilmesi suretiyle yurtiçi tasarrufların daha etkin bir şekilde mobilizasyonunun sağlanması,

Tablo 1’de özelleştirmenin amaçları maddeler halinde ifade edilmiştir. Özelleştirmeye atfedilen birçok amaç arasında en sık bahsedilenler bütçe açıklarının azaltılması ve ekonomik etkinliğin artırılmasıdır.

Dünya genelinde özelleştirme uygulamalarının en önemli sebebi, birçok hükümetin derin bütçe açıklarının olması ve kamu maliyesi krizleriyle karşı karşıya kalmalarıdır. Krizlerin nedenlerine yönelik yapılan araştırmalarda, zarar eden kamu teşebbüslerinin; taşınmaz bütçe yüklerinin oldukları ve var olan kaynakları verimsiz bir biçimde kullandıkları ön plana çıkmaktadır. Kamu sektöründeki plansız genişlemenin vermiş olduğu finansman kıtlığına, bu güçlüklerin çözümünde hükümetleri geniş çaplı mali reform çabalarına ve bu arada özelleştirme uygulamalarına yöneltti.

3. Özelleştirme ve Finans Sektörü

Özelleştirme programının başarısı, uygun ortamın hazırlanmasına bağlıdır. Bu doğrultuda finansal sektörün gelişmişlik düzeyi, özelleştirmenin başarısı için önemli bir etkiye sahiptir. Uygulamada karşılaşılabilecek politik sorunların belirlenmesi, özelleştirme yönteminin finans sektörünün koşulları dikkate alınarak belirlenmesi, uygulama sonuçlarına olumlu katkılarda bulunacaktır. Bir bütün olarak özelleştirme uygulamalarının finansal sistem üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Yurtiçi tasarrufların harekete geçirilmesini sağlayacak aracılık faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması için işlevsel bir finansal sistem gereklidir. Bu sistem, kârlı yatırım fırsatlarını tanımlama ve onları finanse etme; bilgi, işlem ve gözetim/denetim maliyetlerini azaltma ve risk çeşitlendirmesini kolaylaştırma fonksiyonlarıyla kaynakları verimli alanlara yönlendirecektir.. Etkin kaynak dağıtımı ise, fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin artmasına sebep olacak, sonuç olarak daha yüksek ekonomik büyümeye katkı yapacaktır (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 114-115).

4. Özelleştirme ve Bankacılık Sektörü

1960’lar ve 70’lerde önde gelen kalkınma ekonomistleri, bankacılık sektörüne devlet müdahalesini ve bankaların mülkiyetinin doğrudan devletin elinde olmasını güçlü bir şekilde destekliyorlardı. Günümüzdeki görüş ise bunun tersine, kamu mülkiyetindeki bankaların ekonomik kalkınma için yararlı olmayacağı yönündedir. Buna göre, “orijinal amaçları ne olursa olsun, kamu mülkiyetindeki bankalar finansal sektörün gelişmesini engeller ve büyümeyi yavaşlatırlar. Bu doğrultuda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında bankacılık sistemlerinde son on yılda çok ciddi bir değişim trendi yaşandı. Bu trende damgasını vuran unsurlar; özelleştirme, konsolidasyon ve yabancı bankaların büyük ölçekte sisteme girişlerinin olanaklı hale gelmesiydi (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 120).

Gelişmiş dünyada devletin mülkiyetinde olan finansal teşebbüslerin özelleştirilmesinin ilk örnekleri arasında, Almanya’da Bayerischer Versicherung, İtalya’da INA 2 Bank ve İsviçre’de Nordebanken sayılabilir. Gelişmekte olan ülkelerde de kredi finansmanını güvence altına alma şartlarının bir parçası olarak uluslararası finansal kuruluşların denetimi altında, finansal sektör liberalizasyonu ve özelleştirme politikaları takip edildi. Çok sayıda ülke zaten bankaların kamu mülkiyetinde olmasının olumsuzluklarını kötü tecrübelerle öğrenmişti. Dolayısıyla sorun, finansal sektörün özelleştirilmesinin gerekli olup olmadığı değil, süreçten elde edilecek yararları en üst düzeye çıkarmak için bu tür özelleştirmelerin yöntemi ve sıralamasının ne olması gerektiğine dönüşmüştü (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 120-121).

Meksika ve Şili dışındaki Latin Amerika ülkeleri 1990’ların başlarına kadar banka özelleştirmelerine başlayamadılar. Şili bu konuda öncülük etti ve 1973’e kadar 20 kamu bankasından 19’unu özelleştirdi. Ancak, düzenleme ve denetim mekanizmaları, oldukça hızlı yapılan liberalizasyonla uyumlu olmadığı için ülkedeki özelleştirmenin bu ilk safhası bir finansal krizle sonuçlandı. Meksika, 1980’lerin sonlarında bir deregülasyon ve finansal liberalizasyon programı yürürlüğe koydu. Ancak düzenleme ve denetleme uygulamalarının yetersizliği, ticari bankaların özelleştirilmesi sürecinin beklenen etkilerini zayıflattı. Bu da 1994’de yaşanan krize katkı yaptı. Arjantin’de yaygın özelleştirme uygulamaları sonucunda 1990’da 40 olan kamu bankalarının sayısı 2000’de 15’e düştü (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 121).

En az gelişmiş ülkelerde de, finansal sektörü derinleştirmeyi ve yatırımlar için mevcut kaynakları artırmayı amaçlayan çok sayıda finansal reform ve liberalizasyon politikaları yürürlüğe konuldu. Hemen hemen bütün az gelişmiş ülkelerde yeni özel sektör bankalarının ve banka dışı finansal kurumların piyasaya girişine izin verildi (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 121).

Orta ve Güney Doğu Avrupa’nın geçiş ekonomilerinin bankacılık sektörlerinde, 1990’larda ciddi bir yeniden yapılandırma sürecine gidildi. Merkezi planlamaya göre dizayn edilmiş bir finansal örgütlenmeyi devralan yeni hükümetler, hızlı bir şekilde modern ticari bankacılık sektörleri oluşturma çabası içine girdiler ve bu ülkelerde banka özelleştirmeleri finansal reform gündeminin önemli bir parçası oldu (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 121).

Yabancı mülkiyetli bankaların sistem üzerindeki rolü orta ve doğu Avrupa’da daha belirgin olurken, Asya’da sınırlı kalmıştır. Latin Amerika’da (Meksika hariç), yabancı mülkiyetli bankalar piyasa paylarını genişletmede yurtiçindeki özel bankalardan daha az başarılı oldular. Orta Avrupa ve Meksika’da yabancı mülkiyetli bankaların artan rolü çerçevesinde bankacılık sektörünün etkinliği arttı ve kredi tahsisleri büyük ölçüde iyileşti. Çin ve Hindistan gibi büyük ülkelerde önde gelen kamu bankalarının mülkiyeti özel sektöre tedrici olarak transfer edildi. Bazı ülkeler mülkiyeti değiştirmeksizin, daha iyi idari mekanizmalar yürürlüğe koymak suretiyle kötü işleyen devlet bankalarının işlemlerini iyileştirme yolunu seçtiler. Bu bankalar genellikle ekonominin belirli sektörlerine kredi tahsisinde veya para politikasının geçişinde faydalı bir rol oynamaktadırlar (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 121).

4.1. Teorik Literatür

Bankacılık sektörüne devlet müdahalesinin altında yatan sebepler şunlardır (Yeyati, et al., 2004: 6) ; (i) Bankacılık sisteminin güvenliğini ve sağlamlığını korumak, (ii) Asimetrik ve maliyetli bilginin varlığı nedeniyle ortaya çıkan piyasa başarısızlıklarını azaltmak, (iii) Sosyal olarak değerli (ancak finansal olarak kârlı olmayan) projeleri finanse etmek, (iv) Finansal kalkınmayı teşvik etmek ve izole edilmiş alanlarda yerleşiklerin rekabetçi bankacılık hizmetlerine ulaşmalarını sağlamak.

Bankacılık sektöründe devletin varlığı, daha çok piyasa başarısızlıkları ve kalkınma amaçlarıyla açıklanmaktadır. Bankacılık sistemindeki piyasa başarısızlıkları, belirli mal ve hizmetlerin sağlanmasında yetersizliklere yol açmasının yanı sıra, sistemin doğasında var olan kırılğanlıkları da göstermektedir. Buna göre, genel olarak finansal piyasalar, özel olarak da bankacılık sektörü diğer piyasalardan farklıdır ve hükümet müdahalesinin finansal sektörün işleyişini ve ekonominin işlevselliğini iyileştirebilecek bir boyutu bulunmaktadır.

Yukarıdaki teze karşılık yeni gelişen piyasa ekonomilerinde bankacılık sisteminin özelleştirilmesi ve yabancı bankaların sisteme girişine izin verilmesinin arkasında yatan gerekçe, bu değişikliklerin sistemin etkinliğini ve likiditesini iyileştireceğine yönelik tezdur. Sistemde yabancı bankaların varlığının risk yönetimini ve transferini iyileştirmesi, rekabeti teşvik etmesi beklenir. Diğer yandan yabancı bankalar, piyasanın düşük kredi riskinin olduğu kesiminde odaklanmaya ve yurtiçi bankaların müşterilerini çekmeye çalışabilirler. Yabancı bankalardan kaynaklanan şiddetli rekabet karşısında yurtiçi bankaların, piyasa paylarındaki kayıplarını telafi etmek için, piyasanın yüksek kredi riskinin olduğu kısmını hedeflemeleri olasıdır. Bu nedenle yabancı bankaların yurtiçi piyasaya nüfuz etme stratejilerinin, yurtiçi bankaların performansı açısından önemli implikasyonları bulunmaktadır (Elosegui and Pinteris, 2002:4).

Hükümetlerin finansal sisteme müdahalesiyle ilgili iki genel görüş vardır (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 121-122): (i) Kalkınma Görüşü, (ii) Politik Görüş Kalkınma görüşü ilk olarak Gerschenkron (1962) tarafından ortaya atılmış ve Adrianova vd. (2002) tarafından formülize edilmiştir. Finansal kurumların, kaynakları üretken sektörlere yönlendiremeyecek kadar az geliştiği ülkelerde, hükümetlerin halkın tasarruflarını kalkınmayla ilgili sektörlere yönlendirmek için kendi finansal kurumları kanalıyla müdahalede bulunabileceği ifade edilmektedir.

Gerschenkron'un görüşü kalkınma ekonomisinde, stratejik ekonomik sektörlerdeki kuruluşların kamu mülkiyetinde olmasını savunan daha geniş bir konsensüsün bir parçasıydı. Ekonomik kalkınmada finans sektörünün öneminin farkına varılmasıyla, 1960 ve 70'lerde gelişmekte olan ülke hükümetleri öncelikli sektörlere kredi yönlendirmek için bankalar ve diğer finansal kurumlardaki kamu mülkiyetini artırdılar.

Geleneksel görüşe göre, düzenleme ve denetim, mevduat sigortasıyla birlikte, maliyetleri azaltmaya yönelik teşvikleri ve özel mülkiyetin kaynaklık ettiği yenilikçi girişimleri kısımadan bankacılık kırılğanlığını önemli ölçüde azaltabilir. Gelişmiş ülkeler için doğru olan bu görüş, gelişmekte olan ülkelerde her zaman geçerli olmamaktadır. Rüşvet ve yolsuzlukların yaygın, kurumsal yapıların kalitesinin düşük olduğu bu ülkelerde, mevduat sigortası ve regülasyon, arzu edildiği gibi etkin işlememektedir. Bu bağlamda doğrudan kamu mülkiyeti, halkın bankacılık sistemine güvenini artırabilir ve finansal piyasaların derinleşmesine yol açabilir. Diğer görüşe göre, bankaların mutlaka diğer işletmelerden farklı ele alınması gerekmemektedir. Bunlara göre, finansal piyasalardaki aksaklıklar fazla abartılmaktadır. Üstelik, piyasa başarısızlıkları karşısında doğrudan devlet mülkiyetine yönelmek yerine, düzenlemeler ve sübvansiyonlarla bu sorun daha iyi çözüme kavuşturulabilir.

Politik görüşe göre, bankaların devlet mülkiyetinde olması, finansal gelişmeyi baskı altına alır ve muhtemelen rüşvet ve yolsuzlukları teşvik eder. Finansal gelişme ve kurumsal kalite ekonomik büyümeyle yakın ilişkili oldukları için; bu iki değişken ile kamu mülkiyetindeki bankalar arasındaki nedensellik ilişkileri çözülmeksizin, kamu bankalarının rolü hakkında bir şeyler söylemek zor gözükmektedir. Kamu mülkiyetindeki bankalar eninde sonunda, kredi dağıtımının ekonomik mülahazalar yerine politik düşüncelerle yönlendirileceği bir duruma yol açarlar (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 123).

Kalkınma konusunda çalışmalarıyla ünlü birçok iktisatçı 1950'li ve 60'lı yıllarda devletin bankacılık sektöründe önemli bir rol oynaması gerektiğini düşünmekteydiler. Fiili durum da bu görüşe uygundu. 1970'lere kadar, en büyük bankaların içerisinde kamu mülkiyetinin payı, gelişmiş ülkelerde % 40, gelişmekte olan ülkelerde % 65 civarındaydı (Yeyati, et al., 2004: 5).

1980'ler ve 1990'larda ekonomide devletin rolü ile ilgili görüşlerde önemli değişiklikler oldu ve özelleştirme, Washington Konsensüsü'yle düzenlenen neoliberal ekonomi politikalarının merkezinde yer aldı. Bu dönemde çok sayıda kamu bankası özelleştirilmesine rağmen, bankacılık sektöründe devletin varlığı hala daha yaygın bir olgudur (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 123).

4.2. Ampirik Literatür

Konuyla ilgili ampirik literatürde özelleştirme ve genel olarak liberalizasyonun sektörün etkinlik ve kârlılığında önemli kazançlar ortaya çıkarıp çıkarmadığı, finansal sistemin derinliğinin yatırımlar ve büyüme için daha verimli kaynak dağıtımına yol açıp açmadığı incelenmektedir. En fazla üzerinde durulan sorun, özelleştirmenin banka performansını iyileştirip iyileştirmediğidir. Teorik literatür, özel firmaların kamu mülkiyetindeki firmalardan daha iyi performansa sahip olduğunu göstermektedir. Özelleştirmenin ve sisteme yabancı banka girişlerinin; yeni gelişen piyasa ekonomilerinde (emerging markets) bankacılık sistemlerinin etkinliği ve kârlılığı üzerindeki fonksiyonlarıyla ilgili çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Bunun yanı sıra, yabancı kurumların piyasaya nüfuz etme kabiliyetlerini ve yurtiçi kurumların reaksiyonlarını inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Yavilioğlu ve diğ. 2010: 123).

Özelleştirmenin, bankacılık sektörünün performansı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi oldukça problemli bir alandır. Çünkü özelleştirmeye özgü faktörleri, bankacılık sektörü üzerinde benzer etkiye sahip olabilecek diğer faktörlerden izole etmek güçtür. Banka özelleştirmelerinin dışında faiz oranlarının liberalizasyonu, kredi tavanlarının ve yönlendirilmiş kredilerin kaldırılması da bankacılık sektörünün performansını etkilemektedir. İlgili literatürde, mülkiyetin bireysel bankaların performansı ve bir bütün olarak bankacılık sektörünün etkinliği üzerinde etkili olduğunu gösteren çok sayıda çalışma vardır.

La Porta, vd. (2002), 92 ülkeden kamu mülkiyetindeki bankalarla ilgili verilere dayalı olarak şu sonuca ulaşmışlardır: Kişi başına gelir düzeyinin düşük, finansal sistemlerin az gelişmiş, müdahaleci ve etkinsiz hükümetlerin olduğu ve mülkiyet haklarının iyi korunmadığı ülkelerde kamu mülkiyetindeki bankalar fazladır. Bankaların kamu mülkiyetinde olması ise bu ülkelerde finansal gelişmeyi yavaşlatmakta, ekonomik büyüme hızını, özellikle de verimlilik artış hızını düşürmektedir (Yavilioğlu ve diğ. 2010:124). Barth, vd. (2001), 60’den fazla ülkeden ticari bankaların düzenlenmesi ve mülkiyetiyle ilgili yatay kesit verilerini kullanarak şu sonuca ulaşmışlardır: Bankaların devlet mülkiyetinde olması, performanslarını ve bütün olarak finansal sektörün gelişimini negatif bir biçimde etkilemekte ve finansal kriz olasılığını azaltmamaktadır (Aktaran, Khalid, 2006: 406).

Laeven (1999), Asya’da 1992-96 döneminde yerli ve yabancı bankaların davranışlarının incelediği çalışmasında; yabancı mülkiyetli bankaların diğer bankalara göre nispi olarak daha sınırlı riskler aldıklarını tespit etmiştir (Aktaran, Elosegui and Pinteris, 2002: 3). Claessens, vd. (2001), gelişmiş ve gelişmekte olan 80 ülkede, 1988-95 arasında, yerli ve yabancı bankalar arasındaki performans farklılıklarını araştırmışlardır. Ulaştıkları sonuçlara göre, gelişmekte olan ülkelerde sisteme yabancı bankaların girişini yurtiçi bankaların kârlılıklarında bir azalma takip etmekte ve yabancı bankalar yurtiçi bankalardan daha iyi performans göstermektedirler.

Latin Amerika ülkeleri için Crystal, vd. (2001), yabancı bankaların sisteme girişlerinin finansal hizmetlerin verimliğinde iyileşme ve bankacılık sektöründe daha fazla rekabetle birlikte gerçekleştiğini öne sürmektedirler. Mihaljek’in (2006) çalışmasının sonuçlarına göre, özelleştirme sonrasında, kamu bankaları, ulusal özel mülkiyetli bankalar ve yabancı mülkiyetli bankalarda performans iyileşmiş; vergi-öncesi kârlar artmış ve işlem maliyetleri azalmıştır (Aktaran, Turner, 2006: 4). Elosegui ve Pinteris’de (2002), 1995-99 döneminde Arjantin’de faaliyet gösteren bütün ticari bankaların verilerinden oluşan bir veri seti kullanılmış ve mülkiyete dayalı olarak bankaların risk davranışında farklılıklar olup olmadığı analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, incelenen dönemde, hedefledikleri sermaye düzeyleri açısından kamu, özel ve yabancı bankalar arasında önemli bir farklılık görülmemiştir. Aynı çalışmanın bir başka bulgusuna göre, yabancı bankaların sisteme girişleri rekabeti artırmakta; bunun sonucu olarak da, bankaların varlıklarının portföy riski artmaktadır. Bonin vd. (2003), 11 geçiş ekonomisinde, bankaların performanslarını incelemişler ve yabancı mülkiyetin fazlalığının banka etkinliğini iyileştirdiği sonucuna ulaşmışlardır (Bonin, et al., 2004). Arjantin için Clark ve Cull (2000), özelleştirme sürecini incelemişler ve eyalet bankalarının özelleştirilmesindeki başarının, alıcıların etkinliğine bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar, kredi tahsisi ve etkinliğin, özelleştirilen bankalarda daha yüksek olduğunu Arjantin örneğinde kanıtlamışlardır (Aktaran, Bonin et al., 2004).

Clarke, vd. (2003), bireysel ülke incelemelerinin ve yatay kesit analizlerinin bir kombinasyonunu kullanarak, kamu mülkiyetinin devam etmesiyle karşılaştırıldığında bankaların özelleştirilmesinin performansı iyileştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Kurumsal ortamın yetersiz olduğu ülkelerde halka arz yoluyla kamu bankalarının özelleştirilmesi, stratejik yatırımcılara doğrudan satışlara göre daha düşük kazançlar sağlamaktadır. Çalışmaya göre, eğer yabancı bankaların özelleştirme sürecine katılmalarına izin verilmezse, birikimli yararlar azalmaktadır. Otchere (2005), düşük ve orta gelirli ülkelerde, özelleştirilen bankaların ve rakip bankaların özelleştirme öncesi ve sonrası performanslarının kapsamlı bir analizini yapmıştır. Yazar, özelleştirilen bankaların özelleştirme sonrası performanslarında iyileşmeler olduğuna dair önemli kanıtlara ulaşamamıştır. Nitekim özelleştirilen bankalarda özelleştirme sonrası dönemde geri dönmeyen kredilerin oranı daha yüksektir ve rakiplerine nazaran daha fazla personel çalıştırdıkları görülmektedir. Yetersiz performansın sorumlusunun,

özelleştirilen bankalarda kamu mülkiyetinin kalmaya devam etmesi ve bunun yöneticileri etkin bir şekilde yeniden yapılanmaktan alıkoyması olduğu tespit edilmiştir. 1982-2000 dönemi için 101 ülkede banka özelleştirmeleriyle ilgili kapsamlı bir veri seti kullanan Boehmer, vd. (2003), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, hükümetlerin kamu bankalarını özelleştirme kararlarını etkilemesi muhtemel ekonomik ve politik faktörleri incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre gelişmekte olan ülkelerde; ülkenin bankacılık sektörünün kalitesinin düşüklüğü, ülkede sağ kanat iktidarların varlığı ve hükümetlerin halka karşı daha fazla hesap verebilir konuma gelmeleri, banka özelleştirmeleri olasılığını artırmaktadır (Aktaran, Khalid, 2006: 407).

Teorik ve ampirik literatürden çıkan sonuçlara göre, özelleştirmenin bankacılık sektörü ve bireysel bankaların performansı üzerindeki etkisi; yönetim, düzenleyici ve denetleyici yapılar, rekabet derecesi ve bankaların rekabetçi baskılara tepki verme biçimindeki farklılıklara bağlı olarak ülkeden ülkeye ve bankadan bankaya değişiklik göstermektedir. Genel olarak, banka özelleştirmelerinin tek tek özelleştirilen bankalar üzerinde ve bütün olarak bankacılık sektörü üzerinde önemli bir pozitif etkisi olduğu gözükmektedir (Yavilioğlu ve diğ. 2010:125).

5. Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Yapılan Özelleştirme Uygulamaları

Kamu bankalarının özelleştirilmesinin nedenleri, kamuya ait diğer varlıkların özelleştirilme nedenleriyle benzerlikler göstermektedir. Buradaki temel amaçlar da devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, bankacılık sektöründeki rekabeti artırarak kaynakların etkin kullanılmasının sağlanması ve politik faktörlerin bankacılık sektörü üzerindeki etkilerinin azaltılmasıdır. Zira, politik baskılar bankaların etkinliklerini düşürmekte, finansal yapılarını bozarak zarar etmelerine ve sermaye sorunu yaşamalarına neden olmaktadır. 2000-2001 krizlerinde de görüldüğü üzere, kamu bankalarının başarısız yönetimleri sonucunda ortaya çıkan zararlar, iflas söz konusu olmadığı için, görev zararı olarak Hazine ve genel bütçeden karşılanmaktadır. Bu nedenle kamu kesimi finansman açığı ortaya çıkmakta ve kamu kesiminin borçlanma gereksinimi büyümektedir.

Kamu bankalarının satışında uygulanacak en iyi yöntemin ne olduğuna dair birçok fikir öne sürülmüştür. Bazı uzmanlara göre blok satış yöntemi ya da halka arz yöntemi daha etkinken bazı uzmanlara göre ise karma yöntemin uygulanması daha uygundur. Blok satış yöntemiyle yapılacak bir satışta, yatırım bankasının değerlendirmesinin ardından başlayacak ihale sürecinde, belirlenen bankalarla ilgilenen şirketler, bankanın yapısını ve mali performansını değerlendirirler ve daha sonra belirlenecek fiyat üzerinden teklif verebilirler. ihale açık ya da kapalı zarf usulü olabileceği gibi, aynı zamanda zarflar açıldıktan sonra en yüksek teklifi veren iki firma açık arttırmaya davet edilebilir. Böylece oluşacak fiyat üzerinden satış kararı alınabilir (Oskay ve Kubay,2008:367). Halka arz yönteminde ise değerlendirmenin ardından şirketler bir aracı kurum liderliğinde kurulan konsorsiyum tarafından satışa çıkarılır. Şirketle ilgili bilginin halka anlatılması ve şirket yapısının yatırımcılara tanıtılmasının ardından düzenlenebilecek talep toplama döneminde oluşacak fiyattan hisseler satılabilir (Oskay ve Kubay, 2008:367).

Karma sistemin kullanıldığı bir özelleştirme sisteminde ise satılacak şirketin belli bir kısmı blok satış yöntemiyle satılırken, geri kalan kısmı için ise halka arz yöntemi kullanılabilir. Belirlenecek özelleştirme takvimine göre blok satış ve halka arz aynı anda yapılabileceği gibi söz konusu satış yöntemleri için farklı tarihler de belirlenebilir. Bu yöntemin seçilmesi durumunda hangi satışın daha önce yapılacağına ise genellikle yatırım bankası karar verir (Oskay ve Kubay,2008:367).

Bankacılık sektöründe 10 bankanın özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bunlar içerisinde T. Halkbankası özelleştirmesi en büyük gelirin sağlandığı özelleştirme işlemi olmuştur. Halkbankası'nın %24.94'lük hissesinin satışından 1.839 milyon Dolar gelir sağlanmıştır. Ayrıca sektörde, Sümerbank, AnadoluBank, DenizBank ve Etibank'ın hisselerinin tamamı satılmak suretiyle özelleştirilmeleri gerçekleştirilmiştir. İş Bankasına ait %12.34'lük hissesinin satışı da bu sektördeki önemli özelleştirmeler arasında bulunmaktadır. Özelleştirme işlemi Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmediği için tabloya alınmayan T. Vakıflar Bankasına ait %25'lik hissenin halka arzının yapılması suretiyle özelleştirilmesi de Türkiye’de bankacılık sektöründe yapılan önemli özelleştirmeler arasında yer almaktadır (Yavilioğlu, 2010: 542).

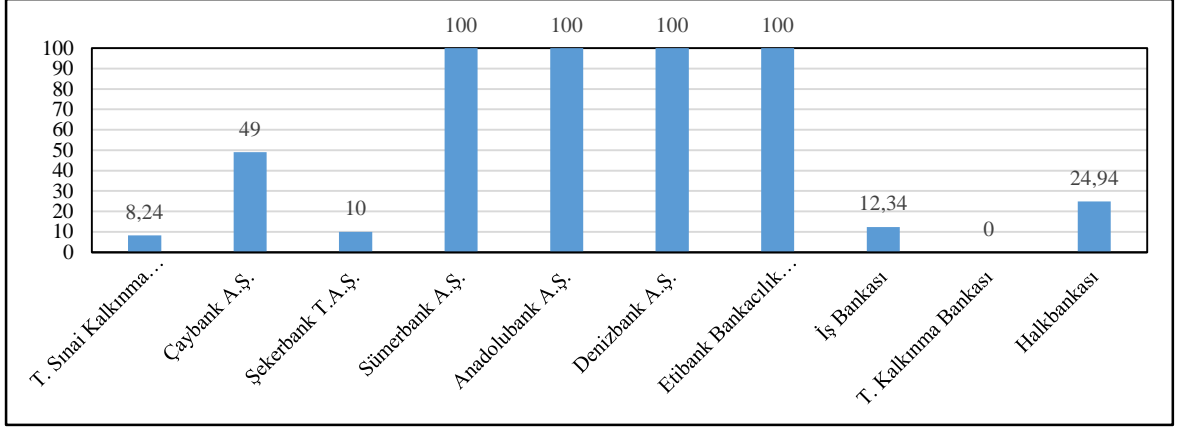
Sektörde yapılan özelleştirme uygulamalarının, elde edilen gelirler bakımından, %14'ünün alıcısı yerli alıcılardan oluşmaktadır (Tablo 2). Bu sektörde, blok satış yöntemi uygulanarak yapılan satışlar içerisinde yabancı alıcılar payı bulunmamaktadır. Kalan %86'lık kısım ise halka arz yöntemini içermektedir. Fakat, bu çalışmada, halka arz ve İMKB’de satış yöntemleriyle yapılan özelleştirmelerin içerisindeki yerli ve yabancı alıcı paylarının ayırımı yapılmamıştır. Diğer taraftan, bankacılık sektöründe yapılan özelleştirmelerde, elde edilen gelir itibarıyla; %14’ünde blok satış yöntemi ve %86’sında yukarıda da belirtildiği gibi halka arz yöntemi kullanılmıştır (Yavilioğlu, 2010: 542).

Tablo 2. Bankacılık Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları

Bankacılık Sektörü	Şirket	Özelleştirilen Oran (%)	Gelir (milyon \$) 2.881	Sektör (%) 100	Toplam (%) 8,35
T. Sınai Kalkınma Bankası	1	8,24	6	0,20	0,02
Çaybank A.Ş.	1	49	2	0,09	0,01
Şekerbank T.A.Ş.	1	10	4	0,12	0,01
Sümerbank A.Ş.	1	100	103	3,59	0,30
Anadolubank A.Ş.	1	100	70	2,41	0,20
Denizbank A.Ş.	1	100	66	2,29	0,19
Etibank Bankacılık A.O.	1	100	156	5,40	0,45
İş Bankası	1	12,34	636	22,07	1,84
T. Kalkınma Bankası	1	0	0	0,00	0,00
Halkbankası	1	24,94	1.839	63,82	5,33

Kaynak: Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

Yukarıdaki Tablo 2’de genel bankacılık sektöründeki özelleştirme uygulamaları gösterilmiştir. Bankacılık sektöründeki şirketler ve bu şirketlere ait özelleştirme oranları ve gelirleri ifade edilmiştir. Şekil 1’de özelleştirme oranlarının daha net görülmesi adına şirket bazlı ayrı ayrı sütun grafiği yapılmıştır.

**Şekil 1.** Bankacılık Sektörü Özelleştirme Oran (%) Grafiği

Şekil 1’de bankacılık sektörüne ait özelleştirme oranları gösterilmiştir. Özelleştirme oranlarına bakıldığında Sümerbank, Anadolu Bank, Denizbank ve Etibank Bankacılığın %100 özelleştirme oranına ait ve en fazla özelleştirimin yapıldığı bankalar olduğu görülmektedir. Özelleştirmenin en fazla olduğu bu dört banka ayrı ayrı olarak çalışma da ele alınmıştır. Aşağıda, bu sektörde özelleştirilen bankalardan bir kısmının, özelleştirme öncesi ve özelleştirme sonrasında; şube sayısı, net kar/zarar pozisyonları ve istihdam yapıları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

5.1. Sümerbank AŞ

Sümerbank’ın (Sümer Holding AŞ) 11.09.1987 tarih ve 87/12184 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile özelleştirme kapsamına alınmasından sonra, kurum bünyesindeki bankacılık biriminin, Yüksek Planlama Kurulu’nun 16.07.1993 tarih ve Özelleştirme 93/17 sayılı kararına istinaden yeniden yapılandırılması suretiyle, sermayesinin tamamı Holding’e ait bir banka olarak kurulmuş ve ana sözleşmesi 17.08.1993 tarihinde tescil edilmiştir. Banka sermayesinde bulunan Sümer Holding AŞ’ye ait %100 oranındaki kamu payı, 17.10.1995 tarihinde 103.460 bin Dolar bedelle İpeks İplik Tekstil Sanayi AŞ’ye satılmıştır. Sümerbank AŞ, özelleştirme sonrasında Bakanlar Kurulunun 21.12.1999 tarih ve 99/13765 sayılı kararı ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiştir. Fon tarafından 09.08.2001 tarihinde OYAK Genel Müdürlüğüne satılan Sümerbank AŞ, 30.11.2001 tarihinde tüm hak, alacak, borç ve yükümlülüklerinin devri suretiyle OYAKBANK AŞ ile birleştirilmiş ve birleşme kararının Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun 02.01.2002 tarih ve 569 sayılı kararıyla onaylanmasını müteakip bankanın tüzel kişiliği sona ermiştir (Yavilioğlu, 2010: 543).

Bankanın özelleştirilmesinden elde edilen gelir, sektör içerisindeki özelleştirmelerden elde edilen gelirin %3.59’una, özelleştirme uygulamalarından elde edilen toplam gelirin ise %0.30’una karşılık gelmektedir.

Diğer taraftan, 1995-2000 tarihleri arasında bankadan 649 bin Dolar temettü sağlanmış ve/fakat aynı tarihler arasında Özelleştirme Fonundan bankaya hiç kaynak aktarılmamıştır. Diğer taraftan, şirket hisselerinin %100'ünün özelleştirildiği 1995 yılında, özelleştirilmeden önceki son yılda ve özelleştirildikten sonraki ilk yılda Dünyada ve Türkiye’de yaşanan ekonomik ve politik çevre şartları, aşağıdaki tabloda (Tablo 3) verildiği şekilde gerçekleşmiştir (Yavilioğlu, 2010: 543).

Tablo 3. Dünyada Ve Türkiye'de Ekonomik Ve Politik Çevre Şartları

Göstergeler	Özelleşme Öncesi	Özelleşme Yılı	Özelleşme Sonrası
	Son Yıl	(1995)	İlk Yıl
Türkiye'de Özel. Uyg. Elde Edilen G. (Milyon \$)	412	572	292
Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yat. (Milyon \$)	608	885	722
Türkiye'de Enflasyon Oranları (TÜFE) %	125.49	76.05	79.76
Türkiye'de GSMH (Milyon \$)	131.137	171.979	184.724
Türkiye'de Büyüme Oranları %	-6.1	8	7.1
Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Oranı %	3.3	4.1	5.1
Gelişmiş Ülkelerde Büyüme Oranı %	3.4	2.8	3
Dünyada Ortalama Büyüme Oranı %	3.4	3.3	3.7
Hükümet	Koalisyon Hükümeti	Koalisyon/DYP Hükümeti	Koalisyon/ Koalisyon

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

Bankanın özelleştirildiği tarihteki şube sayısı 49 iken, Tasarruf Mevduat Fonuna devredildiği 2000 yılına kadar şube sayısı 83'e çıkmıştır. Alıcı firma banka için, 17.10.1995-31.12.2000 tarihleri arasında 11.512 bin YTL yatırım yapmıştır. Fakat Banka, 1998 yılına kadar net karlarla dönemleri kapatırken, bu tarihten sonra zarar etmeye başlamış; 31.12.1999 yılında 225.042 bin YTL ve 31.12.2000 tarihinde de 363.253 bin YTL net zarar açıklamıştır. Özelleştirme tarihi olan 17.10.1995 tarihi itibarıyla bankada çalışan 590 personelin 411'inin kapsam dışı statüde olduğu tespit edilmiş ve bu personelin tamamı diğer kamu kurum/kuruluşlarına nakledilmiştir. Bankada, 31.12.2000 tarihi itibarıyla çalışan personel sayısının 1.407'ye yükseldiği görülmüştür (Yavilioğlu, 2010: 544).

Bankanın özelleştirildiği tarihte kapsam dışı statüde çalışan 411 personel dışarıda bırakılıp, bankanın özelleştirme tarihinde çalışan personel sayısı ile 31.12.2000 tarihinde şirkette çalışan personel sayısı esas alındığında “özelleştirme sonrası çalışan personel sayısında” 1.228 kişilik bir artış olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, bu şirkette çalışmakta iken kamu ve/veya alıcı firma tarafından işten çıkarılanlardan, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/C maddesi çerçevesinde diğer kamu kurum/kuruluşlarına geçici personel olarak 4 kişinin ataması yapılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Sümerbank Aş Özet Şirket Tablosu

Şirketin Özelleştirmesinden Elde Edilen Gelir	103.460 bin \$
Şirketten Sağlanan Toplam Temettü (1995-2000)	649 bin \$
Şirkete Aktarılan Toplam Kaynak	0
Alıcı Firma Tarafından Yapılan Yatırım Tutarı (1996-2000)	116.100 Bin Dolar
Özelleştirme Öncesinde Kar/Zarar Durumu (1995)	418 bin YTL net kar
Özelleştirme Sonrasında Kar/zarar Durumu (1998-2000 arası yıllık ortalama)	195.413 bin YTL net zarar
Özelleştirme Öncesi Şube Sayısı	49
Özelleştirme Sonrası Şube Sayısı	83
Özelleştirme Sonrasında Çalışan Personel Sayısında Artış/Azalış	1.228 kişi (artış)
4/C Kapsamında İşe Alınan Personel Sayısı	4 kişi
Şirketin Hizmet Üretimine Devam Edip Etmediği	Bieleştirme

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

5.2. Etibank Bankacılık AO

Etibank, 1935 yılında, Atatürk’ün direktifi ile Türkiye'nin yeraltı kaynaklarını işletmek ve değerlendirmek üzere, sanayinin ihtiyacı olan madenleri, endüstriyel hammaddeleri, enerjiyi üretmek ve bu işlerin yapılması için gerekli sermayenin toplanacağı her türlü bankacılık işlemini yapması için kurulmuştur. Demir madenciliği ve demir-çelik üretimi 1955’te Türkiye Demir Çelik İşletmelerine, kömür madenciliği de 1957’de Türkiye Kömür İşletmelerine devredilmiştir. Önce Eti Holding AŞ olarak, sonra da Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü olarak iki defa yeniden yapılandırılmıştır. Etibank, bünyesindeki bankacılık bölümünün, 07.07.1993 tarih ve 93/4611 sayılı Bakanlar Kurulu kararına istinaden bu kuruma bağlı bir anonim ortaklık olarak yeniden yapılandırılması suretiyle kurulmuş ve banka sermayesinde bulunan Etibank’a ait %100 oranındaki hisse, 05.05.1994 tarih ve Özelleştirme 94/12 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile özelleştirilmek üzere İdare’ye devredilmiştir. Bu hisseler, 02.03.1998 tarihinde yaklaşık 155.500 bin Dolar bedelle Medya-İpek Holding AŞ’ye satılmıştır. Özelleştirme sonrasında unvanı Etibank AŞ olarak değiştirilen banka, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun 27.10.2000 tarih ve 24213 sayılı mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanan 86 sayılı kararıyla Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiş ve daha sonra TMSF Yönetim Kurulunca alınan 20.03.2002 tarih ve 177 sayılı karar ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulunun 20.03.2002 tarih ve 653 sayılı onay kararı doğrultusunda da tüm aktif ve pasifiyle devren Bayındırbank AŞ bünyesinde birleştirilmiştir. Birleşme işleminin tamamlandığı 05.04.2002 tarihi itibarıyla Etibank AŞ’nin tüzel kişiliği sona ermiştir.

Diğer taraftan, şirket hisselerinin %100’ünün özelleştirildiği 1998 yılında, özelleştirilmeden önceki son yılda ve özelleştirildikten sonraki ilk yılda Dünyada ve Türkiye’de yaşanan ekonomik ve politik çevre şartları, Tablo 5’de verildiği şekilde gerçekleşmiştir (Yavilioğlu, 2010: 545).

Tablo 5. Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik ve Politik Çevre Şartları

Göstergeler	Öz. Öncesi Son Yıl	Özelleştirme Yılı (1998)	Öz. Sonrası İlk Yıl
Türkiye’de Özel. Uyg.Elde Edilen G. (Milyon \$)	466	1.020	38
Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Yat. (Milyon \$)	805	940	783
Türkiye’de Enflasyon Oranları (TÜFE) %	99.09	69.73	68.79
Türkiye’de GSMH (Milyon \$)	194.360	205.978	187.664
Türkiye’de Büyüme Oranları %	8.3	3.9	-6.1
GOÜ’de Büyüme Oranı %	5	2.5	3.5
GÜ’de Büyüme Oranı %	3.5	2.6	3.5
Dünyada Ortalama Büyüme Oranı %	4	2.5	3.5
Hükümet Dönemi	54./55.	55.	55./56./57.
Hükümet	Koalisyon/ Koalisyon	Koalisyon Hükümeti	Koals./DSP Hük./Koalis.

Kaynak: Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

Bankanın özelleştirildiği tarihteki şube sayısı 121 iken, Tasarruf Mevduat Fonuna devredildiği 2000 yılında şube sayısı 151’e çıkmıştır. Alıcı firma, 02.03.1998-31.12.2000 tarihleri arasında 33.660 bin YTL yatırım yapmıştır. Banka, 1998 yılında 1.050 bin YTL ve 1999 yılında da 2.664 bin YTL net kar açıklamışken, 2000 yılını 511.554 bin YTL net zararla kapatmıştır. Bankadan, 1995-1998 tarihleri arasında 2.285 bin Dolar temettü sağlanmış ve/fakat bu tarihler arasında Özelleştirme Fonundan bankaya hiç kaynak aktarılmamıştır (Yavilioğlu, 2010: 546).

Özelleştirme tarihi olan 02.03.1998 tarihi itibarıyla bankada çalışan 1.617 personelin 1.604’ünün kapsam dışı statüde olduğu tespit edilmiş ve bu personelin 1.400’ü diğer kamu kurum/kuruluşlarına nakledilmişken 204’ü istifa ederek alıcı firma ile yeniden sözleşme imzalamıştır. Bankada, 31.12.2000 tarihi itibarıyla çalışan personel sayısının 2.035’e yükseldiği görülmüştür. Bankanın özelleştirildiği tarihte kapsam dışı statüde çalışanlardan diğer kamu kurum/kuruluşlarına nakledilen 1.604 personel dışarıda bırakılıp, bankanın özelleştirme tarihinde çalışan personel sayısı ile 31.12.2000 tarihinde şirkette çalışan personel sayısı esas alındığında “özelleştirme sonrası çalışan personel sayısında” 1.818 kişilik bir artış olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, bu şirkette çalışmakta iken kamu ve/veya alıcı firma tarafından işten çıkarılanlardan, 657 sayılı Devlet

Memurları Kanunu'nun 4/C maddesi çerçevesinde diğer kamu kurum/kuruluşlarına geçici personel olarak 2 kişinin ataması yapılmıştır (Tablo 6; Yavilioğlu, 2010: 546).

Tablo 6. Etibank Bankacılık A.O. Özet Şirket Tablosu

Şirketin Özelleştirmesinden Elde Edilen Gelir	155.500 bin \$
Şirketten Sağlanan Toplam Temettü (1998-2000)	2.285 bin \$
Şirkete Aktarılan Toplam Kaynak	0
Alıcı Firma Tarafından Yapılan Yatırım Tutarı (02.03.1998-31.12.2000)	60.800 bin Dolar
31.12. 1998 İtibariyle Kar/Zarar Durumu	1.050 bin YTL net kar
Özelleştirme Sonrasında Kar/zarar Durumu (1999-2000 arası yıllık ortalama)	254.445 bin YTL net zarar
Özelleştirme Öncesi Şube Sayısı	121
Özelleştirme Sonrası Şube Sayısı	151
Özelleştirme Sonrasında Çalışan Personel Sayısında Artış/Azalış	1.818 kişi (artış)
4/C Kapsamında İşe Alınan Personel Sayısı	2 kişi
Şirketin Hizmet Üretimine Devam Edip Etmediği	Birleştirme

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

5.3. Denizbank AŞ

Bakanlar Kurulu'nun, Etibank Bankacılık AO'nun varlıklarının bölünmesi suretiyle bu bankaya ilaveten Denizbank AŞ ve Anadolubank AŞ adı altında iki yeni banka kurulmasını öngören 18.09.1996 tarih ve 96/8532 sayılı kararına istinaden İdare tarafından ikmal edilen işlemler çerçevesinde, sermayesinin tamamı İdare'ye ait bir banka olarak 14.11.1996 tarihinde kurulmuştur. Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 18.09.1996 tarih ve 96/26 sayılı kararı ile özelleştirme kapsamı ve programına alınmış sayılan Denizbank AŞ'nin %100 oranındaki hissesi, 29.05.1997 tarihinde 66 milyon Dolar bedelle Zorlu Holding AŞ'ye satılmıştır. Zorlu Holding AŞ, Denizbank AŞ'deki hisselerinin %25'ini Eylül 2004'de halka arz etmiş, kalan yüzde 75'lik kısmını da 17 Ekim 2006 tarihinde Dexia Participation Belgique SA'ya satmıştır. Dexia'nın banka sermayesindeki payı 2007 yılı sonu itibariyle %99.81'e yükselmiştir. Diğer taraftan, şirket hisselerinin %100'ünün özelleştirildiği 1997 yılında, özelleştirilmeden önceki son yılda ve özelleştirildikten sonraki ilk yılda Dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik ve politik çevre şartları, aşağıdaki tabloda verildiği şekilde gerçekleşmiştir (Tablo 7; Yavilioğlu, 2010: 547-548).

Tablo 7. Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik ve Politik Çevre Şartları

Göstergeler	Öz. Öncesi Son Yıl	Özelleştirme Yılı (1997)	Öz. Sonrası İlk Yıl
Türkiye'de Özel. Uyg. Elde Edilen G. (Milyon \$)	292	466	1.020
Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yat. (Milyon \$)	722	805	940
Türkiye'de Enflasyon Oranları (TÜFE) %	79.76	99.09	69.73
Türkiye'de GSMH (Milyon \$)	184.724	194.360	205.978
Türkiye'de Büyüme Oranları %	7.1	8.3	3.9
Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Oranı %	5.1	5	2.5
Gelişmiş Ülkelerde Büyüme Oranı %	3	3.5	2.6
Dünyada Ortalama Büyüme Oranı %	3.7	4	2.5
Hükümet Dönemi	52./53./54.	54./55.	55.
Hükümet	Koalisyon/ Koalisyon	Koalisyon/ Koalisyon	Koalisyon Hükümeti

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

Bankanın özelleştirildiği tarihte 3 şubesi bulunmaktayken, 29.05.1997-31.12.2007 tarihleri arasında alıcılar tarafından 279.950 bin Dolar tutarında yapılan yatırımlarla 31.12.2007 tarihi itibariyle şube sayısı 320'ye ulaşmıştır. Banka, 2001 yılı hariç, faaliyete başladığı yıldan itibaren artan bir şekilde net kar açıklamıştır. Buna göre, 1998 yılında 3.117 bin YTL olan net kar, 2002 yılında 17.274 bin YTL'ye, 2006 yılında ise 276.344 bin YTL gibi en yüksek seviyesine çıkmıştır. 2007 yılında net kar, küçük bir azalışla 211.250 bin YTL olmuştur (Yavilioğlu, 2010: 548). Özelleştirme İdaresi tarafından kurulduğu için, özelleştirildiği 29.05.1997 tarihinde hiç personeli bulunmayan Bankanın, 31.12.2007 tarihi itibariyle çalışan personel sayısının 6.634 olduğu görülmüştür (Tablo 8).

Tablo 8. Denizbank AŞ Özet Şirket Tablosu

Şirketin Özelleştirmesinden Elde Edilen Gelir	66.000 bin \$
Şirketten Sağlanan Toplam Temettü	0
Şirkete Aktarılan Toplam Kaynak	0
Alıcı Firma Tarafından Yapılan Yatırım Tutarı (29.05.1997-31.12.2007)	279.950 bin \$
Özelleştirme Öncesinde Kar/Zarar Durumu	Veri oluşturulamadı
Özelleştirme Sonrasında Kar/zarar Durumu (1998-2007 arası yıllık ortalama)	85.426 bin YTL net kar
Özelleştirme Öncesi Şube Sayısı	3
Özelleştirme Sonrası Şube Sayısı	320
Özelleştirme Sonrasında Çalışan Personel Sayısında Artış/Azalış	6.634 kişi (artış)
4/C Kapsamında İşe Alınan Personel Sayısı	0
Şirketin Hizmet Üretimine Devam Edip Etmediği	Ediyor

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları -Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

5.4. AnadoluBank AŞ

Etibank Bankacılık AO'nun varlıklarının bölünmesi suretiyle Denizbank ile birlikte kurulan ikinci banka, AnadoluBank AŞ'dir. Banka, 18.09.1996 tarih ve 96/8532 sayılı Bakanlar Kurulu kararına istinaden İdare tarafından ikmal edilen işlemler çerçevesinde, sermayesinin tamamı İdare'ye ait bir banka olarak 14.11.1996 tarihinde kurulmuştur. Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 18.09.1996 tarih ve 96/26 sayılı kararı ile özelleştirme kapsamı ve programına alınmış sayılan AnadoluBank AŞ'nin %100 oranındaki hissesi, 07.05.1997 tarihinde 69.500 bin Dolar bedelle Mehmet Rüştü Başaran'a satılmıştır. Diğer taraftan, banka hisselerinin %100'ünün özelleştirildiği 1997 yılında, özelleştirilmeden önceki son yılda ve özelleştirildikten sonraki ilk yılda Dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik ve politik çevre şartları, aşağıdaki tabloda verildiği şekilde gerçekleşmiştir (Yavilioğlu, 2010: 549).

AnadoluBank'ta Denizbank gibi üç şubeli bir banka olarak kurulduktan sonra özelleştirilmiştir. 07.05.1997-31.12.2007 tarihleri arasında alıcı tarafından 36.592 bin Dolar tutarında yatırım yapılmıştır. Bunların da etkisiyle, 31.12.2007 tarihi itibarıyla şube sayısı 76'ya ulaşmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Dünyada Ve Türkiye'de Ekonomik Ve Politik Çevre Şartları

Göstergeler	Öz. Öncesi Son Yıl	Özelleştirme Yılı (1997)	Öz. Sonrası İlk Yıl
Türkiye'de Özel. Uyg. Elde Edilen G. (Milyon \$)	292	466	1.020
Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yat. (Milyon \$)	722	805	940
Türkiye'de Enflasyon Oranları (TÜFE) %	79.76	99.09	69.73
Türkiye'de GSMH (Milyon \$)	184.724	194.360	205.978
Türkiye'de Büyüme Oranları %	7.1	8.3	3.9
Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Oranı %	5.1	5	2.5
Gelişmiş Ülkelerde Büyüme Oranı %	3	3.5	2.6
Dünyada Ortalama Büyüme Oranı %	3.7	4	2.5
Hükümet Dönemi	52./53./54.	54./55.	55.
Hükümet	Koalisyon/ Koalisyon	Koalisyon/ Koalisyon	Koalisyon Hük.

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

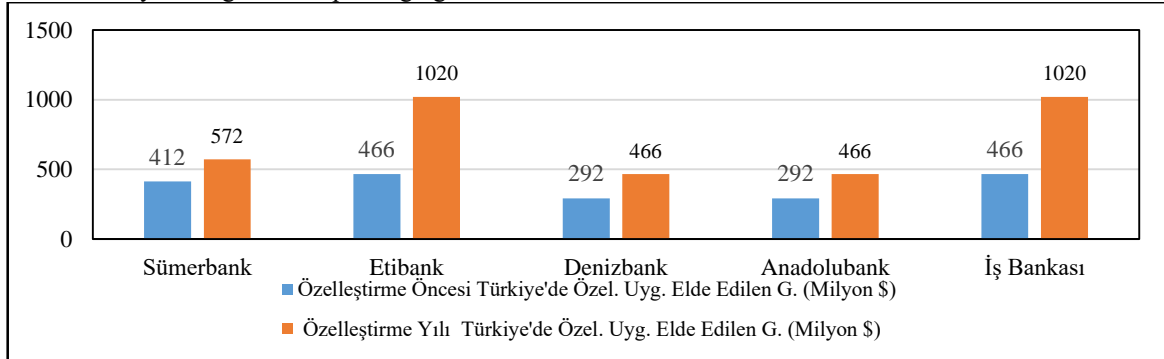
Artan şube sayısına paralel olarak çalışan personel sayısı; 1997 yılında 3 iken, 2007 yılında 1.724'e ulaşmıştır. AnadoluBank'ta yine Denizbank gibi, 2001 yılı hariç, özelleştirildiği tarihten itibaren artan bir şekilde net kar açıklayan şirketlerdendir. 1998 yılında 1.099 bin YTL olan net kar, 2003 yılında 31.268 bin YTL'ye, 2005 yılında 39.416 bin YTL'ye ve 2007 yılında da 72.554 bin YTL'ye yükselmiştir (Tablo 10; Yavilioğlu, 2010: 550).

Tablo 10. AnadoluBank AŞ Özlet Şirket Tablosu

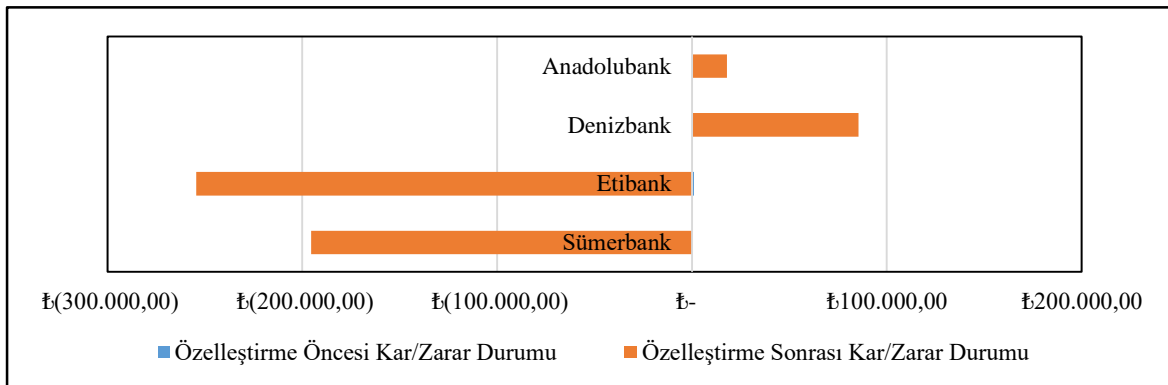
Şirketin Özletmesinden Elde Edilen Gelir	69.500 bin \$
Şirketten Sağlanan Toplam Temettü	0
Şirkete Aktarılan Toplam Kaynak	0
Alıcı Firma Tarafından Yapılan Yatırım Tutarı (07.05.1997-31.12.2007)	36.592 bin \$
Özletme Öncesinde Kar/Zarar Durumu	Veri oluşturulamadı
Özletme Sonrasında Kar/zarar Durumu (1998-2007 arası yıllık ortalama)	18.012 bin YTL net kar
Özletme Sonrasında Çalışan Personel Sayısında Artış/Azalış	1.724 kişi (artış)
Özletme Öncesi Şube Sayısı	3
Özletme Sonrası Şube Sayısı	76
4/C Kapsamında İşe Alınan Personel Sayısı	0
Şirketin Hizmet Üretimine Devam Edip Etmediği	Devam Ediyor

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özletme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif (Yavilioğlu ve diğ., 2010).

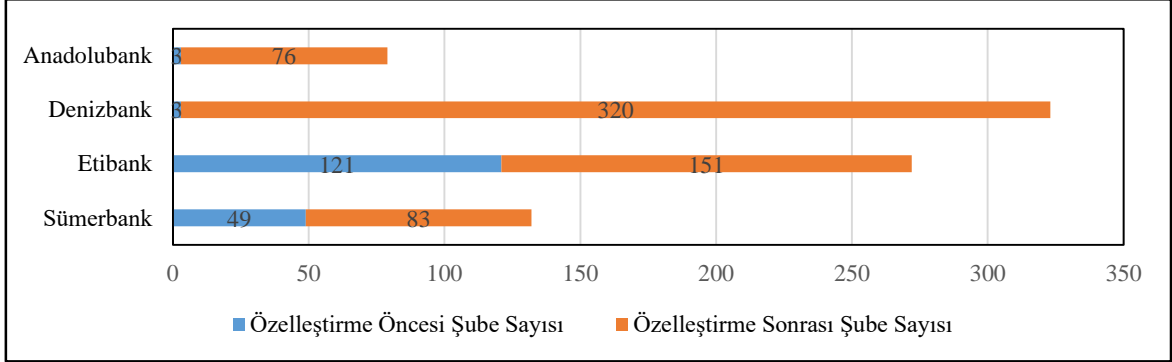
Aşağıda ele almış olduğumuz dört bankaya ait banka gelir göstergeleri, bankalara ait kâr/zarar durumları, banka şube sayıları ve bankalara ait doğrudan yabancı yatırım banka göstergeleri sütun grafiği yardımı ile tek tek gösterilmiş ve özletme öncesi, yılı ve sonrası olarak ayrı ayrı ifade edilmiştir. İlk olarak Şekil 2'de bankalara ait (Sümerbank, Etibank, Denizbank, Anadolu Bank) göstergelere yer verilmiş 4 bankanın yanı sıra özletme yılı gelir oranı en fazla olan İş Bankası da dahil edilmiştir. Şekil 2'de görüldüğü üzere tüm bankalara ait özletme öncesi gelir oranı özletme yılından düşüktür ve özletme ile bankalar gelir oranlarını artırmıştır. Etibank ve İş Bankasına ait gelir oranları arasında özletme öncesi ve sonrası arasında en büyük farkın olduğu özletme yapıldıktan sonra bu iki bankanın en yüksek gelire sahip olduğu görülmektedir.

**Şekil 2.** Banka Gelir Göstergeleri Grafiği (Özletme Öncesi/Yılı)

Şekil 3'de banka kâr/zarar durumu gösterilmiştir ve özletme öncesi ve sonrası daha iyi karşılaştırma yapabilmek için ayrı ayrı ele alınmıştır. Sümer ve Etibank özletme yapıldıktan sonraki ilk yıl zarar elde ederken AnadoluBank ve Denizbank ise özletme sonrası ilk yıl kâr elde ettiği görülmektedir.

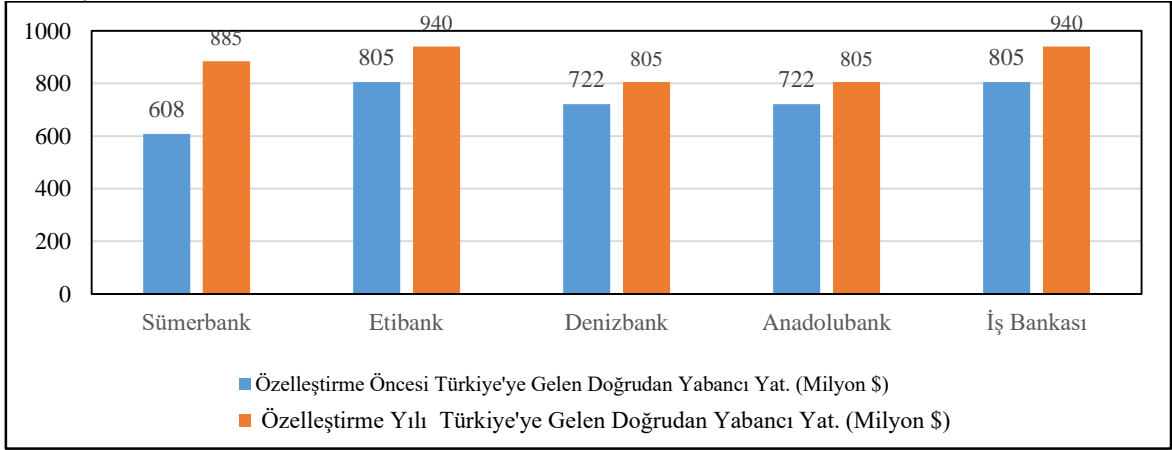
**Şekil 3.** Banka Kâr/Zarar Durum Grafiği (Bin TL)

Şekil 4’de bankalara ait özelleştirme öncesi ve sonrası şube sayıları gösterilmiştir. AnadoluBank ve DenizBank’ın şube sayılarının özelleştirme sonrası büyük bir oranda arttığı görülmektedir. SümerBank ve Etibank’ın ise özelleştirme sonrası şube sayılarında diğer bankalarda da olduğu gibi artış olduğu görülmektedir.



Şekil 4. Bankalara Ait Şube Sayıları Grafiği

Şekil 5’de bankalara ait özelleştirme öncesi ve özelleştirme yılı Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırım oranlarına yer verilmiştir. Tüm bankalara ait doğrudan yabancı yatırım oranlarında özelleştirme yılında artış olduğu gözükmektedir. Ele aldığımız bankalar dışında kalan diğer bankalara bir sonraki bölümde yer verilmiştir.



Şekil 5. Bankara Ait Doğrudan Yabancı Yatırım Grafiği

6. Diğer Bankalar

Çaybank AŞ: Şirketin, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü’ne ait %49 oranındaki hissesi Yüksek Planlama Kurulu’nun 17.07.1989 tarih ve Özelleştirme 89/16 sayılı kararı ile İdare’ye devredilmiş ve bu hisseler 29.01.1992 tarihinde 2.465 bin Dolar bedelle Derviş Temel’e satılmıştır. Unvanı, Haziran 1992’de Derbank AŞ olarak değiştirilen banka, 1998 yılında Bayındır Holding AŞ tarafından satın alınmış ve Bayındırbank AŞ adını almıştır. Bayındırbank ise, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun 10.07.2001 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 383 sayılı kararı ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devredilmiştir (Yavilioğlu, 2010: 550).

Türkiye Halk Bankası AŞ: Bankanın sermayesinde bulunan Sümerbank’a ait %0.001 oranındaki iştirak hissesi, Sümerbank’ın (Sümer Holding AŞ) özelleştirilmesine ilişkin 11.09.1987 tarih ve 87/12184 sayılı Bakanlar Kurulu kararı çerçevesinde özelleştirme kapsamına alınmıştır. Sermaye artırımlarında rüçhan haklarının kullanılmaması sonucu %0.0001’e gerileyen bu hisseler, Holding bünyesindeki bankacılık biriminin Yüksek Planlama Kurulu’nun 16.07.1993 tarih ve Özelleştirme 93/17 sayılı kararına istinaden Sümerbank AŞ adı altında yeniden yapılandırılması aşamasında bankaya devredilmiş ve Sümerbank AŞ’nin tüm mevduat, borç, alacak ve taahhütlerinin 09.09.1993 tarihinde imzalanan protokol doğrultusunda Türkiye Halk Bankası’na devrini müteakip de Hazine Müsteşarlığı’na intikal etmiştir. Türkiye Halk Bankası AŞ’nin Hazine Müsteşarlığı’na ait %99.96 oranındaki hissesi daha sonra Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun 11.08.2006 tarih ve 2006/69 sayılı kararı ile özelleştirme kapsamı ve programına alınarak İdare’ye devredilmiş ve bu hisselerin

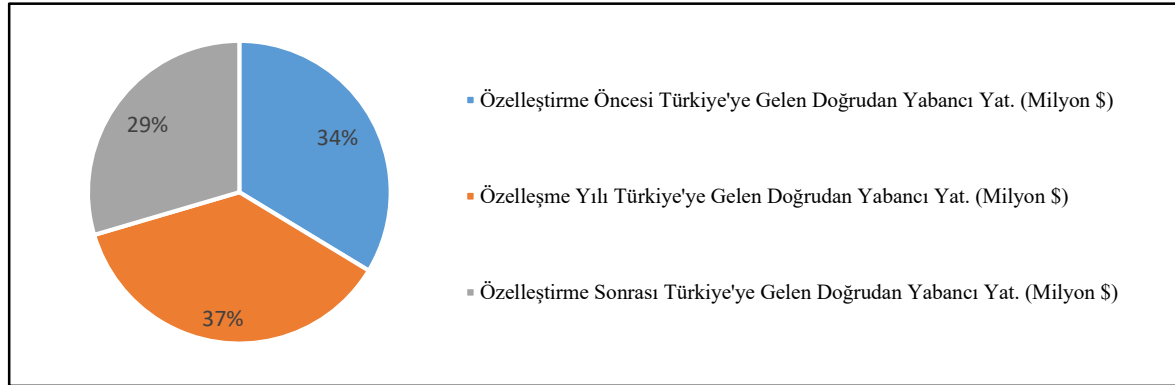
%24.94'lük kısmı 04.05.2007 tarihinde yapılan halka arz uygulaması çerçevesinde özelleştirilmiştir. Halka arz edilen hisselerin toplam satış tutarı yaklaşık 1.839 milyon Dolardır. Bu tutar, özelleştirme uygulamalarından elde edilen toplam gelirin %5.33'üne, sektördeki şirketlerin özelleştirmesinden elde edilen gelirin ise %63.82'sine karşılık gelmektedir. Diğer taraftan bankadan, 2007 yılında 552.847 bin Dolar, 2008 yılında 432.496 bin Dolar ve 2009 yılında 105.786 bin Dolar olmak üzere toplam 1.091.130 bin Dolar temettü sağlanmıştır. Diğer taraftan, şirket hisselerinin %24.94'ünün özelleştirildiği 2007 yılında, özelleştirilmeden önceki son yılda ve özelleştirildikten sonraki ilk yılda Dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik ve politik çevre şartları, aşağıdaki tabloda verildiği şekilde gerçekleşmiştir (Tablo 11; Yavilioğlu, 2010: 550-551).

Tablo 11. Dünyada Ve Türkiye'de Ekonomik Ve Politik Çevre Şartları

Göstergeler	Öz. Öncesi Son Yıl	Özelleştirme Yılı (2007)	Öz. Sonrası İlk Yıl
Türkiye'de Özel. Uyg. Elde Edilen G. (Milyon \$)	8.096	4.259	6.259
Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yat. (Milyon \$)	20.185	22.046	17.718
Türkiye'de Enflasyon Oranları (TÜFE) %	9.65	8.39	10.06
Türkiye'de GSMH (Milyon \$)	399.600	658.800	520.180
Türkiye'de Büyüme Oranları %	6	4.5	1.1
Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Oranı %	7.9	8	6
Gelişmiş Ülkelerde Büyüme Oranı %	3	2.6	0.6
Dünyada Ortalama Büyüme Oranı %	5.1	5	3
Hükümet Dönemi	59.	59./60.	60.
Hükümet	2. AK Parti Hükümeti	2./3. AK Parti Hükümeti	3. AK Parti Hükümeti

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, Yavilioğlu-Delice-Özsoy, 2010

Türkiye Halk Bankası AŞ, halen özelleştirme kapsamı ve programında, %75.02 oranındaki hissesi İdare'ye ait bir banka olarak faaliyetine devam etmektedir. Şekil 6'da Türkiye Halk Bankasına ait Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırım oranları gösterilmiştir. Özelleştirme yılında %37'lik bir oranla özelleştirme öncesine göre artış gösterdiği görülmektedir



Şekil 6. Türkiye Halk Bankası Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyon\$)

Türkiye İş Bankası AŞ: Bankanın Hazine Müsteşarlığı'na ait %12.30 oranındaki hissesi, 21.10.1997 tarih ve 97/48 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı, %0.00001 oranındaki hissesi de 08.05.2008 tarih ve 2008/31 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı ile özelleştirme kapsamı ve programına alınarak İdare'ye devredilmiştir. İdare'nin hisse oranı Mayıs 1998'den sonra yapılan sermaye artırımları ile halka arz ve İMKB'de hisse senedi satışı işlemleri çerçevesinde net %12.298 oranında azalma ile %0.002'ye düşmüştür. İdare'nin T. İş Bankası AŞ sermayesinde kalan %0.002 oranındaki hissesine ilişkin olarak 31.12.2008 tarihi itibarıyla bir uygulama yapılmamıştır (Yavilioğlu, 2010: 551-552).

Bankanın özelleştirmesinden 635.892 bin Dolar gelir sağlanmıştır. Elde edilen bedelin toplam özelleştirme gelirleri içerisindeki payı %1.84, sektör gelirleri içerisindeki payı ise %22.07'dir. Diğer taraftan, özelleştirildiği tarihe kadar bankadan 193 bin Dolar temettü elde edilmiş ve/fakat Özelleştirme Fonundan yaklaşık 295 bin Dolar bankaya kaynak aktarılmıştır. Diğer taraftan, banka hisselerinin %12.25'inin özelleştirildiği 1998

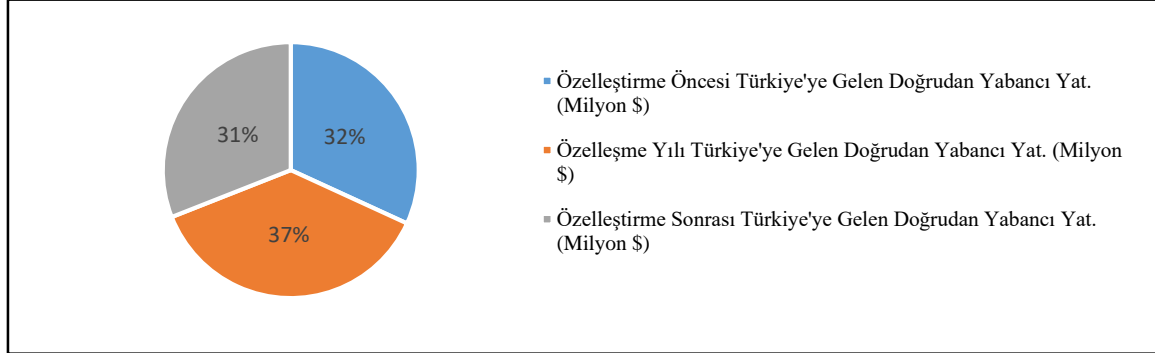
yılında, özelleştirilmeden önceki son yılda ve özelleştirildikten sonraki ilk yılda Dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik ve politik çevre şartları, aşağıdaki tabloda verildiği şekilde gerçekleşmiştir (Tablo 12; Yavilioğlu, 2010: 552).

Tablo 12. Dünyada Ve Türkiye'de Ekonomik Ve Politik Çevre Şartları

Göstergeler	Öz. Öncesi Son Yıl	Özelleştirme Yılı (1998)	Öz. Sonrası İlk Yıl
Türkiye'de Özel. Uyg.Elde Edilen G. (Milyon \$)	466	1.020	38
Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yat. (Milyon \$)	805	940	783
Türkiye'de Enflasyon Oranları (TÜFE) %	99.09	69.73	68.79
Türkiye'de GSMH (Milyon \$)	194.360	205.978	187.664
Türkiye'de Büyüme Oranları %	8.3	3.9	-6.1
GOÜ'de Büyüme Oranı %	5	2.5	3.5
GÜ'de Büyüme Oranı %	3.5	2.6	3.5
Dünyada Ortalama Büyüme Oranı %	4	2.5	3.5
Hükümet Dönemi	54./55.	55.	55./56./57.
Hükümet	Koalisyon/ Koalisyon	Koalisyon Hükümeti	Koals./DSP Hük./Koalis.

Kaynak: Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları - Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, Yavilioğlu-Delice-Özsoy, 2010

Şekil 7'de Türkiye İş Bankasına ait Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırım oranları gösterilmiştir. Özelleştirme yılında %37'lik bir oranla özelleştirme öncesine göre artış gösterdiği görülmektedir.



Şekil 7. Türkiye İş Bankası Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyon\$)

Türkiye Kalkınma Bankası AŞ: Bankanın, sermayesinde bulunan Sümerbank'a ait %0,06 oranındaki hissesi, Sümerbank'ın (Sümer Holding AŞ) özelleştirilmesine ilişkin 11.09.1987 tarih ve 87/12184 sayılı Bakanlar Kurulu kararı, Türkiye Denizcilik İşletmeleri AŞ'ye (TDİ) ait %0.00004 oranındaki hissesi TDİ'nin özelleştirilmesine ilişkin 10.08.1993 tarih ve 93/4693 sayılı Bakanlar Kurulu kararı, Türkiye Gübre Sanayi AŞ'ye (TÜGSAŞ) ait %0.00023 oranındaki hissesi TÜGSAŞ'ın özelleştirme kapsamı ve programına alınmasına ilişkin 18.08.1998 tarih ve 98/58 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı, T. Şeker Fabrikaları AŞ'ye ait %0.00015 oranındaki hissesi T. Şeker Fabrikaları AŞ'nin özelleştirme kapsamına alınmasına ilişkin 20.12.2000 tarih ve 2000/92 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri AŞ'ye (TDÇİ) ait %0.00009 oranındaki hissesi de TDÇİ'nin özelleştirme kapsamı ve programına alınmasına ilişkin 05.01.2001 tarih ve 2001/02 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı çerçevesinde özelleştirme kapsamına alınmıştır. Türkiye Kalkınma Bankası AŞ'ye 28.10.1988 tarih ve 88/126 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararına istinaden Kamu Ortaklığı Fonu'ndan iştirakte bulunulması suretiyle sahip olunan ve Fon'un 4046 sayılı Kanun'un geçici 6 ncı maddesi çerçevesinde Hazine Müsteşarlığı'na devri aşamasında da İdare uhdesinde kalan %10 oranındaki İdare hissesinin özelleştirilmesine ilişkin olarak ise herhangi bir karar alınmamış, bu hisseler daha sonra Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Devlet Bakanlığı'nın 20.02.1998 tarih ve 98/255 sayılı Olur'una istinaden Hazine Müsteşarlığı'na intikal ettirilmiştir. T. Şeker Fabrikaları AŞ'nin 2001 ve 2002 yıllarında yapılan sermaye artırımlarında rüçhan hakkını kullanmaması sonucu %0.00009'a gerileyen hisseleri, 27.06.2003 tarih ve 2003/40 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı ile özelleştirme programına alınarak İdare'ye devredilmiş, diğer kamu hisseleri ise ilgili kuruluşların uhdesinde kalmıştır.

Sümer Holding AŞ'nin sermaye artırımlarına katılmaması nedeniyle %0.002'ye gerileyen hisseleri, Holding bünyesindeki bankacılık biriminin Yüksek Planlama Kurulu'nun 16.07.1993 tarih ve Özelleştirme 93/17 sayılı kararına istinaden Sümerbank AŞ adı altında yeniden yapılandırılması aşamasında bankaya devredilmiş, Sümerbank AŞ'nin tüm mevduat, borç, alacak ve taahhütlerinin, Holding ile banka arasında 09.09.1993 tarihinde imzalanan protokol doğrultusunda Türkiye Halk Bankası'na devrini müteakip de Hazine Müsteşarlığı'na intikal etmiştir. %0.00009 oranındaki İdare hisseleri ve %0.00006'ya gerilemiş olan TDÇİ hisseleri İMKB'de satış yoluyla özelleştirilmiştir. TDİ'nin %0.0000008'e gerileyen hisseleri ile TUGSAŞ'ın %0.00018'e gerileyen ve 06.09.2005 tarihli birleşme işlemi çerçevesinde Sümer Holding AŞ'ye intikal eden hisselerine ilişkin olarak ise 31.12.2008 tarihi itibarıyla herhangi bir uygulama yapılmamıştır (Yavilioğlu, 2010: 553).

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası AŞ (TSKB): Bankanın, T.C. Ziraat Bankası'na ait %11.94 oranındaki hissesi, Yüksek Planlama Kurulu'nun 20.03.1990 tarih ve Özelleştirme 90/6 sayılı kararı ile özelleştirilmek üzere İdare'ye devredilmiş ve sermaye artırımlarında rüçhan hakkının kullanılmaması sonucu %8.24 oranına gerileyen bu hisseler İMKB'de satış yoluyla özelleştirilmiştir. Bu uygulamalar sonucunda sermayesinde hiç İdare payı kalmayan TSKB'nin Hazine Müsteşarlığı'na ait %0.0000003 oranındaki hissesi de daha sonra Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 08.05.2008 tarih ve 2008/31 sayılı kararıyla özelleştirme kapsamı ve programına alınarak İdare'ye devredilmiştir. Bu hisselerle ilişkin olarak 31.12.2008 tarihi itibarıyla özelleştirme işlemi yapılmamıştır (Yavilioğlu, 2010: 553).

Şekerbank AŞ: Bankanın, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'ye ait %10 oranındaki hissesi Yüksek Planlama Kurulu'nun 10.05.1991 tarih ve Özelleştirme 91/24 sayılı kararına istinaden özelleştirilmek üzere İdare'ye devredilmiş ve bu hisseler 22.02.1993 tarihinde 3.505 bin Dolar bedelle Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri Birliği'ne satılmıştır (Yavilioğlu, 2010: 553).

7. Kamu Bankalarının Özelleştirilmesinin Etkileri

Özelleştirme, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı amaçları gerçekleştirmek üzere uygulanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, genellikle bütçe açıklarını gidermek ve dış borçları finanse etmek için uygulanırken, gelişmiş ülkelerde özelleştirme, piyasa ekonomisinin daha iyi işleminin koşulu olan rekabet ortamını yaratabilmek amacı ile uygulanmaktadır. Ekonomik verimliliği arttırmak ve devletin ekonomideki müdahalesini azaltmak, özelleştirme uygulamalarının önemli unsurlarıdır. Verimsiz kamu bankalarındaki, kredi ve görev zararlarının sübvansedilmesinden oluşan mali yük, özelleştirme sayesinde aza indirgenebilecektir. Daha verimli bir bankacılık sistemi tüm ekonomide aracılık maliyetlerini azaltacak ve bu durumu olumlu yönde etkileyecektir. Bankaların değişen ve gelişen piyasa koşulları içerisinde, varlıklarını sürdürebilmeleri ve pazar paylarını büyütebilmeleri ancak esnek ve dinamik bir yapıya sahip olmaları, sektördeki değişime gecikmeden uyarlatabilmeleri, etkin bir yönetim ve pazarlama politikası uygulamaları ile mümkün olacaktır (Yılmaz, 1997:113-115).

8. Sonuç

Bankacılık sektöründe Sümerbank, Etibank, Denizbank ve Anadolubank olmak üzere dört bankanın özelleştirme öncesi ve özelleştirme sonrası; net kar/zarar pozisyonları, şube sayıları, alıcılar tarafından bankalar için yapılan yatırım tutarları ve istihdam yapılarının ayrıntılı analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, özelleştirilen bankalara özelleştirilmeden önce Özelleştirme Fonundan aktarılan kaynak tutarları ve yine aynı dönemde bu bankalardan sağlanan temettü miktarları incelenmiştir. Dört bankanın ayrıntılı analizinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir (Yavilioğlu, 2010: 553-555):

İncelemesi yapılan dört bankada da özelleştirme sonrası dönemde şube sayıları arttırılmıştır. Buna göre; Sümerbank'ta özelleştirme öncesi 49 olan şube sayısı özelleştirme sonrası 83'e, Etibank'ta özelleştirme öncesi 121 olan şube sayısı özelleştirme sonrası 151'e, Denizbank'ta özelleştirme öncesi 3 olan şube sayısı özelleştirme sonrası 320'ye ve Anadolubank'ta özelleştirme öncesi yine 3 olan şube sayısı özelleştirme sonrası 76'ya çıkartılmıştır. İncelemesi yapılan dört bankadan ikisi (Anadolubank ve Denizbank) ÖİB tarafından kurulmuş ve kurulduktan hemen sonra da özelleştirilmişlerdir. Dolayısıyla bu bankaların özelleştirme öncesi kar/zarar verileri bulunmamaktadır. Fakat her iki banka da özelleştirme sonrasında yüksek miktarlarda kar açıklamışlardır.

İncelemesi yapılan diğer iki bankadan hem Sümerbank ve hem de Etibank özelleştirme öncesinde yıllık ortalama net kar elde eden bankalar olmalarına rağmen özelleştirme sonrasında her iki banka da yıllık ortalama verilerine göre net zarar açıklamışlardır. Bu bankalardan Sümerbank, Bakanlar Kurulunun 22.12.1999 tarih ve 23914 sayılı kararına istinaden TMSF'ye devredilmiş, daha sonra da Fon tarafından 08.09.2001 tarihinde Oyakbank'a satılmıştır. Etibank ise, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun 27.10.2000 tarih ve 24213 sayılı mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan 86 sayılı kararıyla Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na

devredilmiş ve Kurul'un 14.12.2001 tarih ve 24613 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 13.12.2001 tarih ve 554 sayılı kararında, Etibank'ın bankacılık yapma ve mevduat kabul etme izninin 28.12.2001 tarihi itibarıyla kaldırılarak, tasfiyesi öngörülmüştür. Ancak, daha sonra TMSF Yönetim Kurulu'nun 20.03.2002 tarih ve 177 sayılı kararıyla, BDDK'nın 20.03.2002 tarih ve 653 sayılı kararı doğrultusunda Etibank AŞ'nin tasfiyesi kaldırılmış ve 05.04.2002 tarihi itibarıyla tüm aktif ve pasifleriyle Bayındırbank AŞ bünyesinde devren birleştirilen bankanın tüzel kişiliği sona ermiştir. İncelemesi yapılan dört bankadan biri olan Etibank'tan yıllık ortalama 571 bin Dolar, Sümerbank'tan da 108 bin Dolar temettü elde edilmiştir. Diğer iki bankanın yeni kurulmuş bankalar olması nedeniyle özelleştirme öncesi dönemde temettü dağıtacak faaliyet zamanı oluşmamıştır. Özelleştirme Fonundan, incelemesi yapılan dört bankanın hiç birine kaynak aktarılmamıştır.

Özelleştirilen bankaların tamamına alıcı firmalar tarafından yatırım yapılmıştır. Buna göre, Sümerbank'ta yaklaşık yıllık ortalama 23.220 bin Dolar, Etibank'ta yaklaşık yıllık ortalama 20.267 bin Dolar, Denizbank'ta yaklaşık yıllık ortalama 26.662 bin Dolar ve Anadolubank'ta yaklaşık yıllık ortalama 3.485 bin Dolar düzeyinde yatırım gerçekleştirilmiştir. Bankaların özelleştirildikleri tarihlerdeki çalışan personel sayısı ile verilerin elde edildiği en son tarihlerde bankalarda çalışan personel sayıları esas alınarak yapılan analizlerde; ayrıntılı incelemesi yapılan dört bankada da çalışan personel sayısında artış olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; Sümerbank'ta 1.228 kişi, Etibank'ta 1.818 kişi, Denizbank'ta 6.634 kişi ve Anadolubank'ta 1.724 kişilik bir personel artışı olmuştur. Sektörde analizi yapılan bankaların özelleştirilmelerinin neticesinde toplam 11.404 kişilik bir personel artışının olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, sektördeki incelemesi yapılan bankalarda çalışmaktayken kamu ve/veya alıcı firma tarafından işten çıkarılanlardan, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/C maddesi çerçevesinde diğer kamu kurum/kuruluşlarına geçici personel olarak işe yerleştirilenlerin toplam sayısı 6 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda, hem şirketlerde çalışan personel sayısındaki artış ve azalışlar ve hem de 4/C kapsamında işe yerleştirilenler birlikte dikkate alındığında; sektörde yapılan özelleştirmelerin, toplam istihdam sayısında 11.410 kişilik bir artış yarattığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Bonin J. P., Iftekhar H., Wachtel P. (2004). Privatization Matters: Bank Efficiency in Transition Countries. *William Davidson Institute Working Paper*, No. 679, University of Michigan School, April.
- Delice G., Yavilioğlu C. (2010). Özelleştirme: Kavramsal ve Teorik Çerçeve, Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif., *T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- Delice, G. (2010). Özelleştirmenin Nedenleri, Amaçları ve Yöntemleri, Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. *T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- Elosegui P., Pinteris G. (2002). Privatization, Foreign Entry, and Bank Risk in Emerging Banking Systems: Evidence from Argentina. *Working Paper, presented at the University of Illinois and Mid-west Finance Association*.
- E. , Oskay, C. ve Kubar, Y. (2008). Türkiye’de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi . *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 2008 (1) , 367-383 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10222/125668>
- Kay, J. A. ve Thompson, D. J. (1986). Privatisation: a Policy in Search of a Rationale. *The Economic Journal*, http://dipeco.economia.unimib.it/persona/marzi/di_datticaPolEconB/Privatisation.pdf.
- Khalid U. (2006). The Effect of Privatization and Liberalization on Banking Sector Performance in Pakistan. *Research Bulletin*, State Bank of Pakistan, Vol.2, No.2.
- Megginson W. L., Boutchkova Maria K. (2000). The Impact of Privatization on Capital Market Development and Individual Share Ownership. *FEEM Working Paper No. 53*, Fondazione Eni Enrico Mattei Research Paper Series.
- Özsoy O., Yavilioğlu C., Delice G., Karagöl E. (2011). Türkiye’de Özelleştirilen Şirketlerin Performans Analizleri. *T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- Pack, J.R. (1991). The Opportunities and Constraints of Privatization in Privatization and Its Alternatives. Edited by: Gormley, William T., *The University of Wisconsin Press*, London.
- Shackleton, J. R. (1984). Privatization - The Case Examined. *National Westminster Bank Quarterly Review*, 1(5): 59-73

- Turner, Philip. (2006). The Banking System in Emerging Economies: How Much Progress Has Been Made?. *BIS Papers*, No. 28, Bank for International Settlements, Basel.
- Yavilioğlu C. (2010). Bankacılık ve Sigortacılık Sektörlerinde Yapılan Özelleştirme Uygulamaları: Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, *T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- Yavilioğlu C., Delice, G., Özsoy O. (2010). Özelleştirmenin Etkileri. Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, *T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- Yeyati, E. L., Micco A., Panizza U. (2004). Should the Government Be in the Banking Business? The Role of State-Owned and Development Banks. *Working Paper*, No. 517, Inter-American Development Bank, November.
- Yılmaz, G. (1997). Özelleştirme Yöntemleri ve Türkiye de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesinde Sümerbank ve Etibank Uygulamaları. *Yüksek lisans Tezi*, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



TOPLUMSAL BİR PROTESTO: YENİ DİNİ HAREKETLER

A Social Protest: New Religious Movements

Abdurrahman GÜNEŞ¹

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Elazığ, abdurrahmangunes@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7595-5729>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.10.2022
Kabul/Accepted:
06.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1189286

Anahtar Kelimeler

Sosyoloji, Din, Sosyal
Değişme, Yeni Dini
Hareketler, Tepki

ÖZ

Başta ABD ve Batı ülkelerinde olmak üzere hemen hemen bütün toplumlarda yeni dini hareketler, gün geçtikçe hızlı artışları ile dikkat çekmektedir. Yeni dini hareketler, kökenlerine, tekli veya çiftli olmalarına ve dünyaya bakışlarına göre tasnif edilmişlerdir. E. Durkheim'in işaret ettiği gibi bir sosyal olayın nedeni bir başka sosyal olaydır. Toplumsal bir protesto hareketi olarak yeni dini hareketlerin de tezahüründe sosyal, kültürel, dinsel, ekonomik vb. gibi birçok etkenden söz edilebilir. Sekülerizm, modernizm, postmodernizm, laisizm, ekonomi, küreselleşme, sosyal değişme, dini bilgi yetersizliği vb. yeni dini hareketlerle doğrudan ilişkili olan başat kavramlardır. Farklı bir söyleyişle bu olgularla yeni dini hareketlerin ortaya çıkışı arasında son derece girift ve karmaşık bir nedensellik ilişkisi vardır. Bu ilişkilerin karşılıklı etkileşim prensibi içerisinde cereyan ettiği de göz önüne alındığında mevzunun son derece kapsamlı olduğu ve bu yönüyle araştırmanın sınırlarını zorladığı anlaşılmaktadır. Bundan ötürü çalışmamızda adı geçen faktörlerden sadece bir kaçına işaret edilerek dikkat çekilmiştir. Bunlar arasında modernizm, postmodernizm, sekülerizm, küreselleşme, dışlayıcılık, kapsayıcılık, dini çoğulculuk, sosyal değişme, mahrumiyet duygusu, laiklik, ekonomi, dine ilgisizlik ve dini bilgi eksikliği vb. faktörler üzerinde durulmuş ve gerekli tartışmalar yapılmıştır.

ABSTRACT

New religious movements in almost all societies, especially in the USA and Western countries, are attracting attention with their rapid increase day by day. New religious movements are classified according to their origins, singleness or doubleness, and their view of the world. As E. Durkheim pointed out, the cause of one social event is another social event. As a social protest movement, many factors such as social, cultural, religious, economic can be mentioned in manifestation of new religious movements. Secularism, modernism, postmodernism, laicism, economy, globalization, social change, lack of religious knowledge etc. are the dominant concepts that are directly related to the new religious movements. In a different way, there is an extremely intricate and complex causal relationship between these phenomena and the emergence of new religious movements. Considering that these relations take place within the principle of mutual interaction, it is understood that the issue is extremely comprehensive and pushes the boundaries of research in this aspect. For this reason, only a few of the factors mentioned in our study have been pointed out. Factors such as modernism, postmodernism, secularism, globalization, exclusivity, inclusiveness, religious pluralism, social change, a sense of deprivation, laicity, economics, indifference to religion and lack of religious knowledge among them were focused on and the necessary discussions were made.

Atf/Citation: Güneş, A. (2023). Toplumsal Bir Protesto: Yeni Dini Hareketler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(401-412).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Abdurrahman GÜNEŞ, abdurrahmangunes@firat.edu.tr

1. Giriş

İngilizce’de New Religious Movement diye ifade edilen yeni dinî hareket, 1950’lerden sonra Batı ülkelerinde görülmeye başlanmıştır. 1970 yılından itibaren hemen hemen dünyanın her yerinde değişik formlara bürünmüş yeni dinî hareketler ortaya çıkmıştır (Kırman, 2010: 16).

Batı dünyasında bu tür dinî oluşumlar, çoğunlukla confession (mezhep) ya da church (kilise) olarak ifade edilmektedir. ABD’de ise Protestan akımlar denomination (mezhep) kavramı ile isimlendirilmektedir. Bunlara ilave olarak, esoterik ve yeni gnostik dünya görüşleri ve dinleri (Teosofi, Antroposofi, Spiritizm, Gül Haçı vb.) gibi kavramlara da rastlanmaktadır. Ayrıca Batı’da bu hareketler için yeni din, yeni dinler, sekt, kült, yıkıcı kültler gençlik tarikatları, new age gibi isimlendirmeler de yapılmaktadır. Ülkemizde ise milenyum hareketleri, tarikatlar, kıyamet tarikatları, kült grupları gibi adlar verilmektedir (Kurt, 2013:244; Efe, 2013: 91).

2000’li yıllardan itibaren yeni dinî hareketlerin Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde de çeşitli faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Bir kısmı Uzakdoğu orjinli olan bu akımlar, yoga ve meditasyon tekniklerini bu yolda bir araç gibi kullanarak yaygınlaşmaya ve taraftar bulmaya çaba göstermişlerdir (Kurt, 2013: 244).

Davie, yeni dinî hareketlerin birçok Avrupalının zihinsel dünyasında bir takım anlaşmazlıklara neden olduğunu/olacağını söylemektedir. Onun tezine göre yeni dinî hareketler seküler düşünen insanları da, dindarları da yakından etkilemiştir. Seküler çizgide olanlara göre bu oluşum, sekülerizasyon sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Geleneksel dindarlara göre ise, yeni dinî hareketler, mevcut Hıristiyan inancı için bir tehdit unsurudur (Davie, 2005: 152).

Dinlerin ana gövdesinden ayrılan ve onlarla bir dizi benzerlikler gösteren yeni dinî hareketler her dönemde ve her zeminde ortaya çıkmıştır. Fakat daha çok 19 yy. ortalarından itibaren Batı dünyasında bu süreçte bir hızlanma gözlemlenmiştir. Yeni dinî hareketler, din-toplum ilişkileri ve dinî gruplar gibi konuları inceleyen din sosyolojisinin inceleme alanı içerisindedir. Yeni dinî hareketler teolojide din, mezhep, tarikat gibi kelimelerle ifade edilirken din sosyolojisinde dinî grup veya dinî hareket terimleriyle karşılanmaktadır (Bilgin, 2013: 305, 307).

Yeni dinî hareketlerin din olarak kabul edilip edilmeyeceği de ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Yapılan din tarifi çalışmalarına göre yeni dinlerin hangi kategoride yer alacağı da yine üzerinde anlaşma sağlanamamış bir husus olarak ortada durmaktadır. Bilhassa insanları intihara sürükleyen, şeytana tapmaya yönelten (satanizm), sapkın cinsel ilişkileri meşru göstermeye çalışan ve din kisvesi altında terör hareketlerine karışan ve bunları salık veren vb. akımların din olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Kurt, 2013: 247).

Geleneksel dinlerin etkin gücünü kaybetmesi, dinlerin zaman içerisinde sosyal yaşamdan tamamen çekileceği anlamına gelmemektedir. Geleneksel dinler, bu yeni olgular karşısında sadece bir intibak sürecine girmiş ve yeni kutsallık ve dinsellik biçimlerine yönelmişlerdir. Aslında doğada hiçbir olay durduk yere oluşmadığı gibi sosyal hayat alanında cereyan eden olgular da saiksiz ve nedensiz değildir. Bu anlamda gün geçtikçe hemen her toplumda tezahür eden tarikat, cemaat, falcılık, büyücülük, mistisizm, paranormal inanışlar gibi yeni dinsel akımlar da ilgili toplumun sosyo-ekonomik, tarihsel ve kültürel koşullarıyla sıkı ilişki içerisindedir (Arslan, 2011: 71-76). Zira yeni dinî hareketler, zaman ve mekân şartlarının göz ardı edilerek ya da onlardan bağımsız olduğu düşünülerek açıklanmaya çalışılması, eksik bir yaklaşımdır. Modern dönemin koşulları çerçevesi içerisinde yeni dinî hareketlerin farklı bir kombinasyonla ortaya çıkışı hızlanmıştır. Hangi din olursa olsun zaman akışı içerisinde bir değişim geçirdiği/geçireceği veya yeni bir dinî anlayışa doğru evrildiği/evrileceği, hemen herkesin kabul ettiği sosyolojik bir vakiydir. Bu değişim olgusu, İslam dininin yayılış serüveni içerisinde de izlenebilmektedir. Örneğin Hz. Muhammed (sas) döneminde yaşanan Müslümanlık uygulamaları ile dört halife ve son dönemlerdeki İslam anlayışı arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Müslümanların dinî anlayış, tutum, davranış ve fiilleri arasında da bir takım farklı anlayış, yorum, yaklaşım ve uygulamalar oluşmuştur (Günay, 2000: 446).

Yeni dinî hareketler üzerinde çalışmaları ile bilinen Wuthnow ve Lawson adındaki sosyologlar, Hıristiyan fundamentalist yapılar üzerinde yaptıkları çalışmalarında kültürel etkilenme diye bir kuram geliştirmişlerdir. Bu kurama göre ideolojik hareketler, belli sosyal ortamlarda gelişir ve aynı zamanda sosyal hareketler de çevresel faktörlerin etkisiyle yeni bir yapı ve anlayış kazanırlar. Dolayısıyla ilgili toplumun coğrafya, nüfus, ekonomi, din ve kültür gibi şartları, sosyal hayat ve hareketler üzerinde de önemli işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca fakirlik, ırkçılık, ekonomik krizler, bunalımlar vb. gibi sorunlar da bireyleri yeni din

arayışlarına sürüklemektedir. Yeni dinî hareketlerin New York gibi heterojen ve kozmopolit bir yapı özelliği taşıyan yerlerde zuhur etmesi de bu görüşü doğrulamaktadır (Bilgin, 2013: 317).

İnsanları mevcut dinî gruplara veya yeni dinî hareketlere katılmaya yönelten birçok neden vardır. Başta sosyal-psikolojik olmak üzere ekonomik, tarihsel, kültürel, dinsel gibi birçok neden sıralanabilir. Bireyler, girdikleri dinî grup içerisinde aidiyet duygusu kazanmakta böylece daha önce yaşadıkları yalnızlık ve güvensizlik duygularından kurtulmuş olmaktadır. Başka bir söylemle grup mensubiyeti, bireyin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir işlev görmektedir. Ayrıca gruba giren şahıslar, düşmanlara karşı kendilerini daha çok güvende hissederek sosyal bir kimlik edinmiş olmaktadırlar (Kağıtçıbaşı, 1999: 258). Bazen de mevcut dinin ölçütlerine göre hayatlarını tanzim edemeyen kimi bireyler, suçluluk duygusuna kapılmakta, bu psiko-sosyal durum karşısında yeni bir dinî gruba girme gereksinimi duymakta ve özellikle de tasavvufi akımlara meyletmektedirler (Cengil, 2003: 220).

Yeni dinî hareketlere çok farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve kültür katmanlarından insanların tevaccüh etmesinin yanında daha çok gençleri cezbediği görülmüş ve bundan ötürü, gençlik hareketleri olarak da isimlendirilmişlerdir. Gençler arasında da ekseriyetle fiziki engelli ve psikolojik problemi olanlar ile kendilerini toplumdan dışlanmış ve yalnız hissedenlerin rağbet ettiği dikkat çekmiştir (Köse, 2006-b: 23).

2. Dinî Hareketler Tipolojisi

Sosyal örgü içerisinde yerini alan yeni dinî hareketlerin sadece bir niteliği göz önüne alınarak tasnif edilmesi eksik bir yaklaşım olduğu kadar son derece zor görünmektedir. Yine de mevcut dinî uygulamalar karşısında aldıkları tavırlara göre yani dinî toplumsal yapıyı kabul etmeyenler ve dinî yapı ile uzlaşan hareketler olmak üzere bir sınıflandırma yapılabilir. Birinci sınıfta yer alanlar, bir dinî otoritenin liderliğini kabul ederek ve ona yakın ilişkiler içinde olan cemaatle hayatını devam ettirirler. Bu gruba Yehova Şahitleri örnek verilebilir. İkinci grupta yer alanlar ise mevcut dinî otorite ile bağlarını koparmadan daha mutlu bir yaşam sürmeyi amaçlamaktadırlar. Transandantal Meditasyon akımı buna örnek teşkil etmektedir. Başka bir tipolojiye göre dinî hareketler, kişisel gelişimi ölçü alanlar ve toplumsal dönüşümü esas alanlar şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte bazen kişisel gelişimci bir hareket, büyük toplumsal dönüşümü amaç edinmiş olabilmektedir. Bu sebeple yeni dinî hareketlerin kategorize edilmesi her zaman için problem olmuştur. Mezhepçi, karizmatik, reformcu, ihyacı, devrimci, Mehdici, püriten, kötümser vb. özellikler de göz önüne alındığında daha kompleks bir yapı karşımıza çıkar. B. Wison'a göre mezhepler (sect), sapkın düşüncelerdir ve dünyaya karşı tepkilerini de ihtidacı (konversiyonist), devrimci (revolüsyonist), içe kapanık (entroversiyonist), sihri (magical), mucizevi, reformcu ve ütopyacı olmak üzere yedi farklı tarzda tezahür ettirirler. Mevcut yeni yapıdan ayrılarak ortaya çıkmış da olsalar ana gövde ile benzerlik devam etmektedir. Bu gerçeklik, adı geçen akımları, müstakil ve büyük bir din olarak kabul etmeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü bunların çoğu, uzun süre devam eden bir istikrar gösterememekte ve sürekli değişim geçirmektedirler (Günay, 2000: 442, 449; Bilgin, 2013: 309-310).

Yeni dinî hareketler, çok kompleks bir yapı özelliği taşıdığı için tanımlamada zorluklar yaşanmıştır. Yeni dinî hareketler teolojik ve akademik olmak üzere genelde iki türlü yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Teolojik bakış açısına göre ortaya çıkan yeni dinî hareketler sekt (sect) veya kült (cult) olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca bu yeni oluşumların hilekârlık, insanları aldatma, beyin yıkama, sapıklık gibi olumsuz yönlerine atıfta bulunulmuştur. Bir kısmı daha da ileri giderek bu yapılanmaların uyuşturucu ticareti, her türlü kaçakçılık, cinsel sapıklık, intihar gibi çirkin eylemlerle ilişkili olduğunu iddia etmişlerdir. Dolayısıyla olaya teolojik yaklaşanlar, ortaya çıkan yeni dinî hareketlerin sapkın bir kült olduğu kanaatinde dirler. Böyle olunca Batı'da kült ve sekt kavramları ayrıştırılarak farklı anlamlar verilmeye çalışılmıştır. Kült, tehlikeli, yasal dayanağı olmayan dinî oluşumlar için kullanılmaktadır. Buna karşılık sekt ise mevcut yasal dinî yapıdan ayrılarak ister yasal isterse yasal olmayan tarzda ortaya çıkan yeni dinî hareketleri ifade eder (Zuckerman, 2006: 109; Kirman, 2010: 5). Yeni dinî hareketlerin kült kavramı ile ifade edilmesi, Hristiyan din adamları tarafından yapılmış din eksenli bir tanım olduğu için literatürde teolojik tanımlar olarak kabul edilmiştir. Bu tanımlamalarda kültün gizlilik, dolandırıcılık, hilekârlık, bireylerin akıllarını çelme, sapkın, heterodoks gibi olumsuz yönlerine dikkat çekilmiştir. Teolojik tanımlamalarda kült kavramı aşağılayıcı bir tarzda kullanıldığı için, sosyal bilimlerin değer yargılarından uzak olmaları ilkesi ile ters düşmektedir. Akademik tanımlamalarda, genellikle onları ortaya çıkaran zaman ve mekân gibi sosyal şartları göz önüne alınmaktadır. Bu yüzden akademisyenler daha çok yeni dinî hareketler tabirini

kullanmaktadır. İngiliz sosyoloğu Eileen Barker tarafından geliştirilen yeni dinî hareketler, dinî ve felsefi bir takım hayat tarzlarını öneren birbirinden son derece farklı oluşumları ifade etmektedir (Kirman, 2003: 29-32).

Batı'da yeni dinî hareketler için birçok tipoloji çalışması yapılmıştır. Sosyologlar, genelde bu oluşumların çeşitli niteliklerini göz önüne alarak birbirinden farklı tipolojiler geliştirmişlerdir. Bu anlamda genelde üç tipoloji denemesinden söz edilmektedir.

2.1. Kökenlerine Göre Yeni Dinî Hareketler

Yeni dinî hareketlerin sınıflandırılmasında çoğunlukla bunların ortaya çıktığı köken esas alınmıştır. Başka bir söylemle tipolojik çalışmalarda en yaygın olarak köken kriteri göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre yeni dinî hareketler, Asya Uzakdoğu kökenli olanlar ve Hristiyan dünyasında neşet edenler olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan Hindistan orjinli akımlar, daha çok felsefi ve mistik bir takım düşüncelere dayanmaktadır. Bu tipoloji çalışmasını, bu sahada uzman bir kişi olarak bilinen James A. Beckford yapmıştır. Hare Krişna ve Zen Budizmi vb. buna örnek teşkil etmektedir (Günay ve Ecer, 1999: 33; Kirman, 2010: 105; Kirman, 2003: 34-35).

2.2. Tekli ve Çiftli Olmaları Açısından Yeni Dinî Hareketler

Yeni dinî hareketler üzerinde birçok çalışması bulunan Thomas Robbins, daha önce yapılan tek yönlü yaklaşım yerine monistik ve düalistik olmak üzere ikili bir tasnif yapmayı tercih etmiştir. Birinci grupta yer alan monistler, içsel ve manevi bir dönüşümü savunurlar ve bunu elde etmek için lidere tam bir teslimiyet içerisinde itaat etmeyi önerirler. Hayatın her alanında ilahi buyruklara uymak ve bu konuda taviz vermemek bunların başta gelen özellikleri arasında sayılmaktadır. Monistik akımlar, dünyayı bir gölge ve hayal âleminden ibret olarak görürler. Evrende mutlak manada metafizik bir birliğin hüküm sürdüğünü düşünürler. Bunlara Church of scientology ve Hare Krişma örnek verilebilir. Buna karşılık Childen of God ve Unification Church (Moon) gibi akımlar ikinci yani düalistik grupta yer alırlar. Bu akımlar ahlaki yapılanmalarında hem Tanrı'yı hem de insanı esas aldıkları için düalistik olarak değerlendirilmişlerdir (Kirman, 2003: 36; Kurt, 2013: 247).

2.3. Dünyaya Bakışlarına Göre Yeni Dinî Hareketler

Bu akımların bir kısmı dünyayı önemsemeyen hatta reddeden bir tutum sergilemekte iken diğer bir kısmı ise aksine dünyayı kabul ederler ve benimserler. Dünyayı reddeden (Word - rejecting) akımlar, daha dindardırlar ve haliyle dünyevileşmeye karşı bir duruş sergilerler. Grup üyeleri arasında birlik ve tesanüt duyguları hâkimdir. Hıristiyanlıkta yeni yorumlarla ortaya çıkan Hare Krishna, Tanrı'nın Çocukları ve Moonculuk gibi akımlar bunlara örnek teşkil etmektedir (Kurt, 2013: 248; Bilgin, 2013: 310).

Dünya hayatını önceleyenlerin genelde dinselikle çok yakın bir ilişki içerisinde olmadıkları görülmüştür. Kendilerine has bir ahlak ve ibadet sistemi yoktur. Bu görüş ve düşünceleriyle dünyayı reddedenlerin karşısında duruş sergilerler. Transcendental Meditation ve Scientology gibi akımlar da bu gruba örnek teşkil etmektedirler (Köse, 2006-a: 22).

Roy Wallis, tipoloji denemesinde yeni dinî hareketleri, dünyaya karşı gösterdikleri tutum ve tavırlara göre üç gruba ayırmıştır. Birinci grupta dünyayı tümüyle reddeden sekt tipi hareketler yer almaktadır. İkinci kategoriye dünyaya mesafeli duranlar oluştururken üçüncü kategoriye ise dünyayı benimseyenler meydana getirmektedir. Walls'a göre dünyayı reddeden sekt tipi hareketlerin temelinde kesin bir Tanrı anlayışı, radikallik, dış dünya ile sınırlı düzeyde ilişkiler, din anlayışlarında geleneksellik gibi özellikler bulunmaktadır. Bu kategoriye Mooncular örnek teşkil etmektedir. Dünyaya karşı mesafeli duran ikinci grup hareketler, dünya ile bazı durumlarda ters düşerken bazen de uyum içerisine girebilmektedirler. Pentakostallar, bu kategoriye örnek verilmektedir. Üçüncü kategoride yer alan dünyayı benimseyenlerin ise Wallis'e göre kiliseleri, ayin ve ritüelleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte kutsal ve ilahi güçlerle temas sağlayabilecekleri iddiasında bulunmaktadırlar (Günay, 2000: 441; Kirman, 2003: 37-38).

3. Yeni Dinî Hareketlerin Bazı Temel Özellikleri

Yeni dinî hareketlerin farklı yönleri olsa da bazı ortak noktalarından bahsedilebilir. Genelde dinî hareketler, karizmatik bir liderin öncülüğünde kendini gösterir ve gelişir. Yeni dinî lider, eski geleneksel dinî yapıya ya karşıdır ya da en azından bazı görüşlerine muhalefet etmektedir. Bu durumda mezhep veya tarikat adıyla yeni bir din anlayışı ortaya çıkar. Bu akımları benimseyenlerde kıyamet alametlerinin görüldüğü ve kıyametin yakın olduğu inancı yaygındır. Böyle bir durumda dinî lidere Mesih gibi ilahi bir güçle temas halinde olan seçilmiş bir kişi gözüyle bakılmaktadır. Yeni dinî akımlar, farkında olmasalar bile eski ana dinin birtakım özelliklerini taşırlar. Dinî hareketler, aynı zamanda dinî bir grup oluştururlar. Zira grup ya da cemaat olgusu dinin asgari şartları arasında sayılmaktadır. Çünkü cemaat bir dinin ayakta kalması açısından ibadetler kadar önemli bir işlev görmektedir. Bazı yeni dinî hareketler, toplumsal hayatın akışı içerisinde dışlanmış ve mahrum bırakılmış insanlara daha rahat ulaşabilmektedirler. Bu sorunlu kesimi ikna etmek, onları yeni dinî akımlara yönlendirmek kısmen daha kolay olmaktadır. Örnek olarak ABD'de Halkın Mabedi adlı tarikatın kurucusu Jim Jones (1931-1978) hasta, mahkûm, yoksul, uyuşturucu bağımlıları gibi ezik ve dışlanmış toplum kesimlerinden daha çok destek alabilmiştir (Bilgin, 2013: 311-312).

Dini hareketler, aynı zamanda kolektif davranış olarak ele alındığından bu hareketin belirleyici özelliklerinin kolektif davranışlar çerçevesi içerisinde aranması gerekir. Kolektif davranışlar, güdü ve güdülenme kavramıyla ilişkilidir. Güdülenme (motivasyon) sürecinde dinî değer ve inançlar önemli işlev görürler. Dolayısıyla kolektif davranışlar, doğal olarak inanç ve norm yönelimli olmaktadır. Norm ve değerler de bireyin dini ile yakından alakalıdır (Günay, 2000: 440).

Yeni dinî hareketlerin diğer bazı temel özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

- 1) Geleneksel Hıristiyanlığa yani eski din anlayışına karşıdır.
- 2) Üyeler arasında bir örgütlenme söz konusudur.
- 3) Kendilerine ait ahlaki normları vardır.
- 4) Din olgusuna rasyonel bir bakışı kabul etmezler.
- 5) Eleştirilemeyen karizmatik ve otoriter bir lider vardır.
- 6) Yeni dinî hareketlerin üyelerini çoğaltmak için misyonerce bir tutum sergilerler (Köse, 2006-b: 24). Diğer yandan geleneksel dinler toplumda bir istikrar ve güven ortamı oluştururken yeni dinî hareketler, oluşmuş olan bu toplumsal güven ve istikrarı bozmakta ve hatta parçalamaktadırlar. Her ne kadar gençler bu akımlara ilgi duysa da genele bakıldığında toplumsal hayat akışını olumsuz yönde etkisi altına aldığı da açıktır (Bilgin, 2013: 318).

4. Toplumun Yeni Dinî Hareketlere Yönelmesinde Etkili Olan Sosyal Faktörler

Yeni dinî hareketlerin veya yeni dindarlık tiplerinin ortaya çıkmasında, gelişmesinde, taraftar bulmasında veya tersine mevcut bir dinî yapının üyelerinin gittikçe azalmasında, farklı bir dinî forma bürünmesinde ya da tamamen dağılıp yok olmasında içinde bulunulan toplumsal koşulların doğrudan bir etkisi söz konusudur. Dolayısıyla bir dindarlık tipolojisi incelenirken Geertz'in ifadesiyle onun neşet ettiği kültürel bagajın dikkate alınması gerekir (Geertz, 2001: 32). Bu perspektiften bakıldığında din, dindarlık ve yeni dinî akımların modernleşme, sekülerleşme, küreselleşme, laiklik ve sosyal değişme vb. gibi daha birçok kavram ve olgularla yakın bir nedensellik ilişkisinin var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tahmin edilebileceği gibi sınırlı olan bu araştırmada ilişkili faktörlerin hepsinin sıralanıp açıklanması imkânı olmadığından bunlar arasında önemli bulduğumuz sadece bir kaç hususa dikkat çekmek istiyoruz.

4.1. Modernizm ve Postmodernizm

Modernizm döneminin özelliklerinden birisi de çeşitli form ve içerikte yeni dinî hareketlerin sahneye çıkmasıdır. Dinin yeni bireysel ve toplumsal biçimleri çoğunlukla seküler, resmi, etnik, sivil, popüler, görünmeyen vb. gibi sıfatlarla isimlendirilmektedir. Esasında yeni dindarlık tipolojileri, toplumdaki hızlı modernleşme, rasyonelleşme ve değişme süreçlerinden bağımsız değildir (Solmaz, 2009: 21; Subaşı, 2002: 37).

Modernizm, aile, eğitim, hukuk, siyaset, ekonomi, kültür vb. gibi toplumsal hayatın istisnasız tüm alanlarını etkileyerek değişimine neden olan bir olgudur. Bu perspektiften bakıldığında modernizmin çok karmaşık ve kompleks yapısal bir özellik taşıdığı ve bu nedenle de onun etkilerinin tüm boyutları ile tespit edilmesinin ne kadar zor olduğu anlaşılmaktadır (Giddens, 1994: 23). Berger'e göre modernleşen dünyada din,

bireyselleşerek sosyal yaşam alanı içerisinde dominant etkisini kaybetmektedir. Bu aşamada çoğunlukla bireysel niteliği ağır basan dinin yeni form ve biçimleri ortaya çıkmaktadır (Berger, 1999: 132).

Modernleşme ve şehirleşme olgusu, yeni dinî hareketler için olumlu bir ortam hazırlanmaktadır. Bu tür akımların özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygınlaşmasının nedeni, buralara doğru gerçekleştirilen göçlerle birlikte heterojen bir yapının ortaya çıkmasıdır. Diğer yandan bahsi geçen bu ülkelerde bürokratik açıdan yeni din kurmanın verdiği kolaylıkları da bunlara ilave etmek gerekir. Bu akımlara cinsiyet, eğitim ve meslek gibi farklı kesimlerden katılım olmakla birlikte, genç yaş kategorisinde yer alanların çoğunluğu oluşturması dikkat çekicidir. Genç nüfusun daha çok yeni dinî yapıları itibar etmesi nedeniyle Alman sosyal bilimciler, bu oluşumlara gençlik dinleri adını vermişlerdir. Gençler, geleneksel dinin günümüzün problemlerine çözüm üretemediğini düşünerek yeni bir din arayışına girmektedirler. Bu yüzden yeni dinî akımlar orta ya da üst orta sınıfta yer alan gençlerden oluşmaktadır. Ayrıca bu gençler, çoğunlukla 15 - 25 yaş aralığında yer almaktadırlar. Bu sebeple yeni dinî hareketler için gençlik dinleri veya gençlik tarikatları tabirleri de kullanılmaktadır (Bilgin, 2013: 314; Kurt, 2013: 256).

Modernizm gibi kutsallık alanının daraltıldığı ya da dışlandığı bir ortamda insanların yeni bir dinî arayış içerisine girdikleri/girecekleri beklenen sosyal bir realitedir. Bu nedenle fundamentalizm gibi radikal dinî hareketler ile modernizm ve postmodernizm arasındaki nedensellik ilişkisinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Büyük dinlerde zaman içerisinde yaşanan çelişkiler, çatışmalar ve gerginlikler, toplumu köktenci dinî akımlara sevk etmektedir. O halde fundamentalizm vb. hareketler, postmodernizmin hem nedeni hem de sonucudur. Daha açık bir söylemle, yeni dinî hareketler, kutsallığın gün geçtikçe bireylerin yaşamlarından uzaklaştırılmasına verilen toplumsal bir tepkinin ifadesidir (Akbar, 1995: 27). İçinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısında Batı'da, Doğu'da ve İslam ülkelerinde modernizmle ilişkili olarak bir dizi yeni dinî hareketler kendini göstermiştir. Esasında yeni dinî hareketler, geleneksel dinlerle modernizmin çatışmasının bir sonucudur. Daha açık bir söyleyişle yeni dinî akımlar, gittikçe dinin referans alınmasından uzaklaşılmasını ifade eden modernizm vb. süreçlere verilen bir tepkidir (Coşkun, 2005: 18). Modernleşme sürecinde dinin geçirdiği sarsıntı karşısında rahatsızlık duyarak buna karşı çıkanlar, bu aşamada bir anlam boşluğuna düşmekte ve tedirginlik duymaktadırlar. Bu olumsuzluklar, bireyleri yeniden maneviyata ve eski inanç kodlarına dönme sürecine yönelmeye adeta zorlamıştır. Dolayısıyla son yıllarda özellikle artış gösteren yeni dinî hareketler, aşırı bireyselleşme, rasyonelleşme, sekülerleşme, modernleşme gibi olgulara karşı verilen toplumsal bir cevap niteliğindedir (Şentürk, 2004: 52).

Postmodernizm, modernizimden kesin çizgilerle bir ayrışmayı değil, onu eleştirerek hesaplaşmayı ifade etmektedir. Bu hesaplaşma ve eleştiri kültürü, dinî alanda da tezahür etmiştir. Bunun aksini beklemek ya da iddia etmek sosyolojik gerçeklerle örtüşmemektedir (Kurt, 2013: 229). Postmodernlik, din üzerinde eleştiri yapmaya fırsat verirken bir yandan da dine ilgi göstermeye ve dönüş yapmaya da imkân vermektedir. Daniel Bell ve F. Jamerson gibi postmodernist yazarlar, modern dönemde ortaya çıkan yeni toplumsal hayat tarzının düzenlenmesini ve onarılmasını din fenomenine bağlamışlardır. Etik değerleri önemseyen postmodern düşünürler, modernizmin din olgusunu göz ardı eden yaklaşımını tenkit ederek yeni dinî köklere dönüşü ve özellikle de Müslüman aydınlar arasındaki bu dönüşü ilginç ve anlamlı bulmuşlardır (Perşembe, 2002: 176).

4.2. Sekülerizm

Sekülerleşme, Batı'da daha çok kültürün kutsaldan arındırılması, günah çıkarma işleminin yapılmaması, kilisenin siyasi otoritesinin dinî referans almaması vb. gibi anlamları içermektedir (Özay, 2007: 118). Marshall'a göre sekülerleşme, dinî kurumların ve grupların toplumsal etkinliğini kaybetmesi ve bireysel kararların alınmasında dinin referans gücünün azalması olmak üzere iki şekilde kendini hissettirmektedir (Marshall, 1999: 644).

Modern dönemde teknolojideki ilerlemelere paralel olarak yaygınlaşan kitle iletişim araçları ve sosyal medya, dinî düşüncelerin kısa zamanda dünyaya yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, geleneksel dinlerin sorgulanmasını ve yeni dinî akımların ortaya çıkmasına önemli ölçüde imkân sağlamıştır. Özellikle sekülerizm sürecinde bazı kesimler, buna bir tepki olarak yeni dinî arayışlara yönelmişlerdir ve bu yeni fikirler kısa zamanda dünya yüzeyine yayılma eğilimi göstermiştir (Günay, 2000: 443). Esasında gün geçtikçe dinin eski aktif etkinliğini yitireceğini ancak buna karşın farklı biçimlere bürünerek yaşamını sürdüreceğini bir kısım sosyologlar da dile getirmişlerdir. Durkheim, toplumsal değişme ile birlikte dinin etki gücünün azalacağını, tamamen yok olmayacağını ve farklı versiyonlarla da olsa yoluna devam edeceğini

belirtmiştir. Weber ise modernizmle birlikte dinin daha çok rasyonalleşebileceğini söylemiştir (Giddens, 1994: 469).

Geçtiğimiz yüzyılda görülen hızlı sekülerleşmeyle birlikte din toplumsal hayattan soyutlanmış ve dinle ilgili bütün kurumlar işlevsiz hale gelmiştir. Amerikan sosyal bilimcisi Daniel Bell'e göre dinin aleyhine olan bu durum, insanları yeniden dine dönüş ve canlanma sürecine yönlendirmiş ve bu aşamada birçok yeni dinî akımlar baş göstermiştir. Başka bir söyleyişle, yeni dinî hareketler, toplumun aşırı ve hızlıca modernleşmesi ve sekülerize olmasıyla yakından ilişkilidir (Türkdoğan, 1999: 67).

Sanayileşme, kentleşme, eğitim, hukuk, bilim ve teknoloji gibi kavramlarla da sıkı ilişkisi bulunan sekülerleşme, dinin toplumların sosyal aktivitelerinden tamamen çekilip yok olması süreci değildir. Sekülerleşme ile birlikte din, geleneksellikten uzaklaşarak çok farklı türden formlara geçiş yapmaktadır. Daha açıkçası din, bu süreçte köklü bir değişime uğrarken yeni dinî oluşumlara da olumlu bir zemin hazırlanmış olmaktadır (Arslan, 2011: 98, 107).

Hızlı sanayileşme, şehirleşme, nüfus artışı, çarpık kentleşmenin ortaya çıkardığı gecekondu hayatı, işsizlik, yoksulluk, sosyo-kültürel değişim vb. olgular, insanlarda bir korku, endişe ve güvensizliğe neden olduğu bilinen bir gerçektir. Böyle durumlarda bireyler genelde kendini daha güvende hissedeceği dinî örgüt, cemaat ve gruplara teveccüh göstermektedirler (Efe, 2013: 94).

Yeni dinî hareketlerin özellikle son yıllarda yaygınlaşması modernizm, sekülerizm ve rasyonalizmin gibi olguların ortaya çıkardığı anlam krizi ile yakından ilişkilidir. Bu süreçlerin getirdiği hızlı değişimle birlikte materyalizm ve pozitivizm gibi anlayışlar, toplumda bir inanç boşluğu oluşturmuş ve anomik bir duruma yol açmıştır. Bu değişimler karşında oluşan boşluğu ve krizi atlatamayan ve çözüm üretemeyen geleneksel dinî inançlar kenara itilince yeni dinî hareketler gibi oluşumlara adeta davetiye çıkarılmıştır (Çelik, 2002: 101). Sekülerleşme olgusu, çağdaş yeni değerlerle İslam arasında da bir kaynaşma ve uyuşma sağlayamamış ve Müslümanlar arasında çok çeşitli tartışma ve gerilimlere sebebiyet vermiştir. Bu tartışmalar bireyleri bir dizi yeni arayışlara sevk etmiş ve birçok yeni dinî tipolojilere kapı aralamıştır (Apaydın, 2002: 250).

4.3. Küreselleşme

Küresel bir olgu haline dönüşen yeni dinî hareketlerin, bireyselleşme, dine kayıtsızlık, hazcılık, çoğulculuk gibi olgular yanında küreselleşme süreciyle de sıkı bir bağlantısı vardır. Küreselleşme ile kapalı toplumdaki açık toplum modeline bir geçiş sağlanmıştır. Bu modelde gelişerek yaygınlaşan medya, dünya yüzeyine yayılmış farklı kültürleri ve dinleri tanıma fırsatı vermiştir. Bu çoğulcu toplum yapılanmasında geleneksel dinlerin dışında farklı din seçeneklerinin olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla küreselleşme olgusu, bireylerin farklı yeni dinlere ve oluşumlara yönelmesinde önemli bir işlev görmüştür. Geleneksel dinler dışında birçok dinin zuhur etmesi nedeniyle bu süreç için "dini plüralizm" tabiri kullanılmaktadır (Bodur, 2003: 49; Özkan, 2008: 309).

Küreselleşme ile birlikte farklı dinî inanç taşıyan insanların birbirine karşı takındığı tavırlar, genelde üç grupta ele alınmıştır. Bunlar, dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuktur (Ataman, 2006: 416).

4.3.1. Dışlayıcılık (Exclusivism)

Bu görüşe göre insanı kurtuluşa götürebilecek tek doğru din vardır. Bu anlayış, dinlerin birçoğunda yaygın olarak görülmektedir. Hıristiyanlar kurtuluşun sadece Hz. İsa'nın yolunu takip etmekle mümkün olacağını düşünürler. Kur'an'da da İslam'ın dışındaki dinlerin geçerli kabul edilmediği bildirilmektedir (Al-i İmran, 3/19,85; Maide, 5/3). Çoğulcu bir dinî yapı içerisinde her dinin sadece kendisinin geçerli ve tutarlı olduğunu ileri sürmesi ve diğer inanç sistemlerini kabul etmemesi dinde dışlayıcılığa örnek teşkil etmektedir (Kurt, 2013: 234).

Yeni dinî hareketler, genellikle önceki inanç ve uygulamalardan kendilerini farklı görme ya da gerçeğin sadece kendinde olduğu anlayışı içerisindedirler. Ayrıca bu oluşumlar, değişen mevcut toplumsal gidişe tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkarak geleneksel dinî düşünceleri eleştirmektedirler (Çelik, 2002: 101).

4.3.2. Kapsayıcılık (Inclusivism)

Bu grupta yer alan din mensupları, inandıkları dinin en doğru ve en eksiksiz din olduğu inancındadırlar. Bununla birlikte kendi inancı dışında kalan dinlerin içeriğinden de az bir kısmının doğru olma ihtimalinin

olacağı kanaatindedirler. Ayrıca kabul etmedikleri dinî inançların içerisinde yer alan doğruluk ve güzellikleri de mutlak doğrunun bir yansıması olarak görmekte-dirler (Hick, 2002: 30).

4.3.3. Dinî Çoğulculuk

Pluralizm (çoğulculuk), çeşitli görüş ve inanışlardan insanların bir arada yaşamalarını ifade eden bir kavramdır. Her ne kadar çoğulculuk sekülerizm süreci ile alakalı bir kavram olarak görülse de daha çok postmodernizm ile ilişkilidir. Çoğulculuğu ve hoşgörü-yü esas alan bu toplum yapılanması çoğunlukla Batı'da görülmüş ve yeni dinî hareketlerle kendini göstermiştir (Günay, 2000: 430-434; Kurt, 2013: 233). Çoğulculuk, herhangi bir ayrıma tabi tutmadan bütün dinlerin doğru olduğunu kabul etme anlayışıdır. Bunlara göre diğer dinler de Tanrı'ya ulaşmada farklı bir yol izlemektedirler. Böylece dinler arasında bir eşitlik ve anlaşma sağlanmış olacağı düşüncesindedirler. Ancak insanın bir dine inanması, doğal olarak onu diğerlerine tercih etmesi anlamındadır. Bu görüş, ideal gibi görünse de realitede benimsenmesi ve uygulanabilmesi pek mümkün görünmemektedir (Köylü, 2003: 244). Öte yandan din sosyolojisinde yeni kullanılan bir kavram da legodur. Buna göre çocuklar, nasıl ki bir lego setindeki farklı parçaları birleştirerek bir resim oluşturuyorlarsa bireyler de bunun gibi farklı dinlerden alıntılar yaparak kendileri için yeni bir din oluşturmaktadırlar. Özellikle bazı yeni dinler, insanlara karma din anlayışı sunduğu için cazip karşılanmaktadır (Kurt, 2013: 253). Bu karma din anlayışını incelemek üzere sosyolog Hervieu-Leger, bricolage kavramını kullanmaktadır. Wuthnow ise bu kompleks din anlayışı için yamalı bohça (patchwork religion) tabirini öngörmektedir (Berger, 2006: 95).

4.4. Sosyal Değişme

İkinci Dünya savaşı-ndan sonra toplumsal hayatta gözlenen hızlı değişimler, dinî alanı da etkilediği bir gerçektir. Bu anlamda başta ABD ve Avrupa olmak üzere aşağı yukarı bütün ülkelerde mevcut dinsel yapıdan uzaklaşarak birçok yeni din tandanslı hareketler zuhur etmiştir. Her ne kadar yeni gibi görünse ve sosyal yaşam içerisinde oluşan yeni şartlara bir tepki olarak tezahür etse de esas itibarıyla birçoğunun köklerini geleneksel inançlardan (Budizm, Hinduizm, Taoizm, Hristiyanlık ve İslamiyet) aldıkları da bir gerçektir (Enroth, 1998: 14).

Cemaat, dinî grup, akım gibi isimlendirmelerin de yapıldığı yeni dinî hareketler, 19. Yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal değişmelerin hız kazanmasıyla toplum, yeniden bir dindarlaşma sürecine daha fazla yönelim göstermiş ve bu dönemde birçok yeni dinî hareketler zuhur etmiştir. Bu hareketlerin çoğunluğu mahalli özellikler taşısa da onlar daha çok dünya çapında bir oluşum gibi kendilerini takdim etmektedirler. Hâlbuki hızlı değişmelerin yaşandığı toplumlarda dinî hareketler daha çok mahalli düzeyle sınırlı kalmışlardır. Örneğin, Endonezya ve Nijerya'da kendini gösteren dinî grup, cemaat ve hareketler bu türdendir. Endonezya'da gayet yüksek oranda (60 milyon) insanın lokal düzeyde bu dinî oluşumlara mensup olduğu görülmüştür. Bunun yanında Vietnam'da beş milyon civarında üyesi bulunan Cao Dai ve Hoa Hoa adlı iki dinî akım vardır. Buna karşılık bir kısım dinî hareketler, faaliyetlerini uluslararası düzeyde sürdürmektedirler (Günay, 2000: 442-444).

Hızlı toplumsal değişmenin sonucunda, dinî duygu ve düşüncelerden uzaklaşan insan, zamanla yeni bir dinsel arayışa girdiği, sosyolojik bir gerçektir. O Yüzyıldan itibaren 20. Yüzyılın ikinci yarısı için dinî uyanış çağı denilmektedir. Sanayileşme, kentleşme ve sekülerizasyon gibi olgular modern insanı değerlerinden uzaklaştırınca dinin sosyal fonksiyonu azalmıştır. Bu duruma yeniden dine dönüş hareketleriyle toplumsal bir tepki verilmiş olmaktadır. Şu halde dinin bireysel etkisinin günbegün azaldığını iddia etmenin doğru olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak, dinin toplumsal işlevlerinde bir takım kayıpların yaşandığı da inkâr edilemez (Bilgin, 2013: 318). Bu süreçte din, toplumsal hayattan tedricen uzaklaşmakta ve bireyselleşerek değişik bir forma bürünmektedir. Daha açık bir anlatımla sanayileşme ve değişme gibi olgular karşısında din, tamamen sosyal hayattan çekilmemekte, yeni bir intibak süreci ile birlikte yeni dinî oluşumlara doğru evrilmektedir. Batı ve Japonya gibi ülkelerde hızlı gelişen sanayileşme ile birlikte geleneksel din anlayışından bir uzaklaşma olurken yeni dinî hareketler ve cemaatler baş göstermiştir (Er, 2022: 67).

4.5. Mahrumiyet Duygusu

Modernleşme ile birlikte toplumda geçerli norm, örf, adet ve gelenekler önemini ve işlevini yitirmesi sonucunda insanların anlam ve değerler alanında bir takım sarsıntılar kendini göstermiştir. Bu anomik hal, toplumsal hayatta bencillik ve bireyciliği hızlandırmış ve bir anlam krizine yol açmıştır (Çelik, 2002: 100). Kendini toplumsal hayatta yalnız hisseden ve onun doğurduğu psikolojik halleri yaşayan bireyler, yeni dinî hareketler gibi manevi yönden tatmin olacakları akımlara yönelmektedirler. Aynı şekilde fiziksel engelliler, zararlı alışkanlıkları bulunanlar gibi toplumdan dışlanan sorunlu kesimler de moral ve motivasyonlarını sağlayacak ve destekleyecek ortam arayışına girerler. Yeni dinî akımlara girmekle, psikolojik yönden bir destek elde etmiş oldukları gibi aynı zamanda Tanrı'nın seçilmiş değerli kulları olarak gördükleri kişiler arasında yer almış olurlar (Bilgin, 2013: 315).

Din ve geleneklerin hâkim olduğu cemaat yapısının cemiyet haline dönüşmesiyle birlikte kuvvetli sosyal ilişkiler zayıflamış, biz duygusunun yerini ben almaya başlamıştır. Bireylerin sosyal bağlarının gevşediği ve kendisini yalnız ve sahipsiz hissettiği bu durumda, yeniden cemaat hayatına bir dönüş özlemi yaşanmıştır. Modern çağın insanları, cemaatleri kendileri için güvenli bir sığınak olarak görmüşlerdir (Kirman, 2010: 24). Modernleşme ile birlikte başta din ve aile olmak üzere insanların sosyal hayatlarının her alanında ortaya çıkan anlam krizi, kalabalıklar içerisinde kendini yalnız hissetme, yabancılaşma, mahrumiyet gibi duygu ve düşünceler, toplumu cemaat yapısına doğru bir evrilme eşliğine getirmiştir. Cemaat yapısına duyulan bu özlem, dinî akımların da toplumsal bir ihtiyaç ve beklenti haline dönmesinde etkili bir unsurdur (Köse, 2006-b: 19).

Öte yandan yeni dinî hareketler, “yoksunluk kuramı” ile açıklanmaya çalışılmıştır. Esasında bu yaklaşım olayın sosyolojik boyutunu göz ardı etmiş gibi görünmektedir. Çünkü psikolojik nedenler yanında toplumsal değerlerde oluşan aşınmalar ve onların ortaya çıkardığı anomik durumlar da yeni dinî hareketlere davetiye çıkarmaktadır (Vergin, 1985: 28).

Toplumda oluşan yoksunluk, doyumsuzluk, gerginlikler, kaos, kriz ve bunalımlar yanında heterojen kültürel yapılar, yeni dinî hareketler için önemli bir ortam oluşturmaktadır. Heterojen kültürel yapı, farklı dinî inançlardan insanların birbiriyle ilişkileri sonucunda değişim ve dönüşüm süreçleri yaşanır. Bu dinî farklılıklar toplumu bir senteze ya da tersine bir gerilim ve tepkiye sürükleyebilir (Günay, 2000: 441).

Hızlı değişimin her alanda müspet sonuç vermesi beklentilerinin aksine toplumsal yaşam içerisinde yaşanan eşitsizlikler, adaletsizlikler, haksızlıklar vb. insanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu olumsuz manzara ile din arasında ilişki kurmaya çalışan kuramlardan biri, yukarıda geçtiği gibi yoksunluk kuramıdır. Bu kurama göre toplumsal hayat içerisinde sosyo-ekonomik statüleri istenilen düzeyde olmayan kimseler, duydukları bu ruhsal eziklik duygusu karşısında teselli bulacakları yeni dinî akımlar gibi manevi alanlara yönelim gösterirler. Yoksunluk algısı, sadece ekonomik açıdan aşağı tabakalarda yer alan kimselerle sınırlı değildir. Ekonomik statüleri iyi olmasına rağmen materyalist düşünce yapısıyla kendilerini mutsuz ve huzursuz görenlerin de bir kutsal arayışı içerisinde oldukları gözlenmiştir. Bu durumu ifade etmek için de “göreceli yoksunluk” tabiri kullanılmaktadır (Bodur, 2003: 15-17). Öte taraftan her insan, toplumsal düzende değer taşıyan bir statüye sahip olmayı arzu eder ve bunu gerçekleştirmek için ciddi bir çaba gösterir. Sosyal piramidin alt tabakalarında yer alan damgalanmış birey veya grupların öz-saygılarını yükseltmeleri zorlaşır. Bu tür ayrımcılığın yapıldığı toplumlarda özellikle ergenlerin akran gruplarına yönelmeleri, öz-saygıyı yükseltme ile açıklanabilecek bir durumdur. Böylece kendi toplumlarında dışlanan gençler, aidiyetin sağlandığı dinî gruplara girmek suretiyle öz-saygısını yükseltmiş olmaktadır. Dolayısıyla özellikle genç kuşakların ihtiyaç duydukları bu durumun da dinî gruplara meyletmede önemli bir faktör olduğu söylenebilir (Bilgin, 2007: 70).

Toplumda kendini yalnız ve boşlukta hisseden bireyler, cemaat yapısına yönelerek yeni dinî akımlara bağlanmaktadır. Bu yeni dinî akımlar, önceki dinlere göre daha özgürlükçü ve hedonist bir hayat tarzını sundukları için cazip karşılanmaktadır. Senkretik ve eklektik bir yapı özelliği taşıyan bu oluşumlar, doktrinlerini daha özgür ve seküler bir dil kullanarak aktarmaktadırlar (Kirman, 2010: 116).

Sosyoloji ve psikolojide yapılan araştırmalar, yeni dinî oluşumlara katılan bireylerin maddi ve manevi türden çeşitli ihtiyaçlarının bulunduğunu ve bunları giderme arayışı içinde olduklarını göstermiştir. Gruba katılmakla birey mahrumiyet yaşadığı konularda psikolojik bir desteğe kavuşmuş olmaktadır. Tabii ki, bütün bireylerin gruplara aynı düşüncelerle girdiğini söylemek doğru değildir. Bunun yanında dinî ve felsefi anlamda bir takım beklentileri bulunan bireyler de yeni dinî gruplara itibar etmekte ve ilgi göstermektedirler.

Buna karşılık sosyologlar, yeni dinî hareketlere katılımı sadece psikolojik nedenlere bağlamanın doğru olmadığını kanaatinde dirler. Durum böyle olmakla birlikte, sosyologlar, yeni dinî hareketlerle ilgili herkesin ittifak ettiği bir kurama da henüz ulaşmış değildir. Onlar daha çok modernleşmenin getirdiği aşırı sekülerizasyon ve materyalist yaklaşımların yeni dinî hareketler için olumlu bir ortam hazırladığı görüşündedirler. Ayrıca pozitvizm, rasyonalizm ve aşırı laiklik anlayışı bir inanç boşluğu oluşturmuş böylece zuhur eden toplumsal anomi bireyleri yeniden dinî örgüt ve gruplara yönlendirmiştir. Ayrıca mevcut geleneksel dinî inanç ve uygulamalar toplumun beklentisine cevap veremeyince bu hal karşısında insanlar yeni dinî arayışlara girmişleridir (Günay, 2000: 451-452).

4.6. Laiklik

İngiltere’de 1851 yılında yapılan nüfus sayımında halkın resmî kiliselere devam etmesinde büyük oranda bir düşüşün yaşandığı tespit edilmiştir. Laikleşme olgusunun hızlanmasıyla ortaya çıkan bu durum halkı çok sayıda yeni mezhep ve kiliselere yönlendirmiştir (Bottomore, 1984: 257).

Ülkemizde laikliğin din karşıtı olarak kullanılması karşısında dinî duyarlılığı olan insanlar, yer altına çekilmiştir. Sosyal bilimcilere göre, katı bir laiklik uygulamasının sonucunda din iki şekilde konumlanmaya başlar. Birisi, privatization denilen dinin özelleştirilmesi, diğeri de dinin önemsiz hale getirilmesidir (trivilazition). Böyle durumlarda çeşitli tarikat ve sufi yapılanmaları dikkat çekecek derecede bir artış gösterir (Türkdoğan, 1999: 76, 79).

Öte yandan laisizm olgusu, uygulandığı ilgili toplumlarda bir takım yeni dinî formların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle de dine bir alternatif ya da karşıt bir düşünce sistemi olarak algılanan ve uygulanan toplumlarda geleneksel dinin etkinliğini yitirmesine hatta ibadetlere karşı duyarsız bir tutumun oluşmasına neden olmuştur. Toplumun bir kesiminde bu sarsıntı yaşanırken diğeri bir kesiminde tersine radikal dinî oluşumlara karşı rağbeti arttırmıştır. Bu durumu göz önüne alan bazı sosyal bilimciler, fundamentalist akımları, sekülerizm, modernizm, küreselleşme gibi olgulara verilen bir tepkisel hareket olarak değerlendirmişlerdir (Kirman, 2008: 277-283).

4.7. Ekonomik Nedenler

Batıda yeni dinî hareketler, 20. yüzyılda hızlanan sosyo-ekonomik ve siyasal şartlarla ilişkilidir. Hiç bir sosyal olay durup dururken kendiliğinden ortaya çıkmaz. Bu noktaya gelinceye kadar bir takım görünen veya görünmeyen nedenlerden bahsedilebilir. 20. yüzyılda kapitalizmin yükselmesiyle birlikte oluşan materyalist düşünceye gösterilen tepkilerin bu süreçte önemli bir rolü olmuştur (Kurt, 2013: 249). Diğeri yandan bu hareketlerin ekseriyeti vakıf, dernek vb. gibi ilgili ülkenin bürokrasisinin verdiği yasal zeminde kurulma imkânı bulmaktadırlar. Üyelerine birtakım maddi ve manevi imkân ve fırsatlar sunmaktadırlar. Bilhassa yoksulluk çeken kimi kesimler, bu ekonomik ve sosyal nimetlerden istifade etme düşüncesiyle daha fazla buralara itibar etmektedirler (Tolan, 1996: 420).

Yeni dinî hareketlerin hızla artmasıyla birlikte aralarında ayrıca bir rekabet ortamı da doğmuştur. Bu anlayış içerisinde hareket eden yeni dinî hareketlerin, üyelerine bir takım maddi finans desteği sağlaması, durumu daha cazip hale getirmiştir. Bu yönüyle ele alındığında yeni dinî hareketler, ticari bir firma gibi üyeleri için dinî bir pazar yeri konumuna geçmektedir (Kirman, 2005: 150).

4.8. Dine Kayıtsızlık ve Dinî Bilgi Eksikliği

Yaşadığımız çağın belirgin özelliklerinden birisi de dine karşı kayıtsızlık ve ilgisizliktir. Kimi insanlara göre inanç ve dinî değerlere inanıp inanmamak hususu, önemsenecek bir durum değildir. Böyle lakayt kişiliğe sahip olan insanların hali, boş testiye benzetilmiştir. Dinsel alanda belirsizlik, kararsızlık ve bunun oluşturduğu inanç boşluğu, yeni dinî hareketler için önemli bir Pazar oluşturmaktadır (Özkan, 2008:312).

Dini bilgi eksikliği de insanların dinî gruplara girmelerinde etkili bir faktör olmuştur. Gerek ailelerinde gerekse kendi imkânlarıyla din eğitimi alamamış bireyler, bir yerde bu eksikliklerini telafi etmek amacıyla dinî cemaat ve tarikatlara ilgi göstermişlerdir. Bu anlamda dinî gruplar ve yeni dinî hareketler, bu durumda olan insanlar için informal bir dinî eğitim işlevi görmektedirler. Ancak bu tür dinî hareketlere itibar edenlerin hepsinin dinî bilgi yetersizliği sorunu olduğunu iddia etmek de oldukça güçtür (Efe, 2013: 95).

Dini daha deruni ve içselleştirerek yaşama isteği, mevcut resmi dinsel uygulamaların yetersiz görülmesi ve tatmin edici bulunmaması, yalnızlıktan kurtularak bir aidiyet ve dayanışma ruhu içerisinde yaşama arzusu gibi nedenler de insanları dinî gruplara özellikle de tasavvuf ve tarikatlara yöneltmektedir (Certel, 1998: 50).

Özellikle Batıda bilim-din çatışması, felsefe, sekülerizm gibi hareketler, geleneksel dinlere karşı bir güvensizlik oluşturmuştur. Katolik kilisesinin demokratik sistem yerine eski yapıyı savunması, bilhassa entelektüel kesimde

dine karşı olumsuz bir tavır takınmaya neden olmuştur. Hızlı bilimsel gelişmeler karşısında geleneksel dinlerin bunlara tatmin edici cevaplar verememesi, toplumu yeni dinî akımlara yöneltmiştir. Ayrıca ahlaki ve dinî değerlerin zedelenmesi ve zayıflaması genelde toplumları tedirgin eden bir durumdur. Çünkü insanlar bir takım değer, norm ve ahlaki ilkelerle sosyal hayatlarını devam ettirirler. Toplumda oluşan değer aşınması ve anomi, bireyleri yeni dinî hareketlere yönelten bir başka faktördür (Kehrer, 1992: 81; Bilgin, 2013: 315-316).

5. Sonuç

Dinî hareketler, toplumsal hareketlerin özel bir türüdür. Doğal olarak dinî hareketler, genel itibarıyla toplumsal hareketlerin yapısal ve işlevsel özelliklerini taşırlar. Aralarında bir kısım benzerlikler olsa da esasında birçok farklılıkların olduğunu da bilmek gerekir. Çünkü din olgusu ve ondan neşet eden dinî hareketler, öncelikle kutsalla ilişkilidirler. Bu farklılık, dinî hareketleri, sosyal hareketlerle karşılaştırarak o ikisini aynı kategoride değerlendirmenin mümkün olmadığını da göstermektedir.

1950'li yıllardan sonra tüm dünyada olduğu gibi özellikle de sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme sürecine giren Batı toplumlarında küresel bir vakıa olarak yeni dinî hareketler zuhur etmiş ve bilahare diğer ülkelere doğru bir yayılım göstermiştir. Özellikle geleneksel Hristiyanlık dininin toplumun istek ve beklentilerine tatminkâr cevap verememesi, insanları yeni manevi arayışlara yöneltmiştir.

Cemaatten cemiyet hayatına doğru evrilirken dinin resesifleşmesi gerçeği karşısında bazı sosyal bilimciler, bu duruma göre dinin zaman içerisinde tamamen toplumsal hayattan çekileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak özellikle post modern dönemde küreselleşen dünyada kendini yalnız, sahipsiz ve desteksiz hissedilen insanların dinî değerlere sığınma gereksinimi duydukları gözlenmiş ve dolayısıyla bu öngörünün tutarlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte fertlerin önceki geleneksel dinlerinden tatmin olmamaları gibi bir takım nedenlerden dolayı yeni dinî akımlara daha fazla itibar gösterdikleri gözlenmiştir. Daha açık bir anlatımla yeni dinî hareketler, modernizm, sekülerizm ve laisizm gibi kavramların dinî alanı daraltması, birçok hususta dinin referans alınmaması gibi uygulamalara toplumun verdiği bir tepkiyi ifade etmektedir.

Toplumun bu yeni dinsel akımlara itibar göstermesinde birçok nedenlerin etkide bulunduğu ve bu sürecin sadece bir olguya indirgenerek açıklanamayacağı anlaşılmıştır. Modernizm, post modernizm, globalleşme, sekülerizm, rasyonalizm başta olmak üzere birçok etmen, bireylerin manevi bir arayış içerisinde yeni dinî hareketlere yönelmelerinde etkili olmuştur. Özellikle mevcut geleneksel din, hızlı değişimle birlikte oluşan sarsıntı, anomi, kaos, belirsizlik vb. gibi olumsuzluklara karşı fazla direnme gücü gösterememiştir. Bu değişimler karşısında toplumun beklenti ve isteklerine cevap veremeyen ve yeni problemlere güncel çözümler üretemeyen geleneksel din, eski etkinliğini ve ağırlığını yitirmeye başlamıştır. Bu durum toplumsal bir değer ve anlam krizine yol açmıştır. Tam burada Ogburn'un maddi ve manevi kültürler arasında oluşan farkı belirtmek için kullandığı kültürel boşluk (cultural lag) kavramını hatırlamak gerekir. Bahsi geçen süreçler sonucunda toplumsal hayatta kültürel boşlukla (cultural lag) birlikte dinsel bir boşluğun da (religious lag) oluştuğunu söyleyebiliriz. Dinî yaşam alanında oluşan bu belirsizlik, gerginlik ve boşluklar, yeni dinî hareketler için açık bir alan oluşturmuş ve adeta onları göreve çağırmıştır.

Kaynakça

- Akbar, S. A. (1995). *Postmodernizm ve İslam*. Çev. Osman Ç. Deniztekin, İstanbul: Cep Kitapları A. Ş.
- Apaydın, Y. (2002). Çağdaş Değerler ve Dindarlık. *Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 247-256.
- Arslan, M. (2011). *Paranormalizm ve Din*. Malatya: Bilsam Yayınları.
- Ataman, K. (2006). Küreselleşme, Din ve Ahlaki Çoğulculuk. *İslam'a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Berger, P. (1999). Dini Kurumlar. *Toplumbilimi Yazıları*. Çev. Adil Çiftçi, İzmir: Anadolu Yayınları, 71-136.
- Berger, P. (2006). Günümüz Din Sosyolojisinin Problemleri. *Laik Ama Kutsal*. Hazırlayan: Ali Köse, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Bilgin, V. (2013). Çağdaş Bir Fenomen: Yeni Dinî Hareketler. *Din Sosyolojisi*. Ed. Mehmet Bayyığıt Konya: Palet Yayınları. 2013.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Bodur, H. E. (2003). Küreselleşmenin Dini Boyutu ve Türk Toplumı Üzerindeki Yansımalarının Bir Değerlendirmesi. *Dini Araştırmalar*. Cilt: 6, Sayı: 17, 47-58.
- Bodur, H. E. (2003). Moonculuk Hareketi ve Türkiye'de Benzer Bir Cemaat Yapılanmasının Sosyolojik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 47-58.
- Bottomore, T. B. (1984). *Toplumbilim*. 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

- Cengil, M. (2003). Tasavvufi Yaşantıya Yönelmede Etkili Olan Psiko-sosyal Nedenler. *Tasavvuf*. Yıl: 4, Sayı: 11, 213-240.
- Certel, H. (1998). Neden Tasavvuf. *Akademik Araştırmalar*. 45-65.
- Coşkun, A. (2005). Toplumsal Düşünce Tarihinde Din Sorunu. *Din, Toplum ve Kültür*. Der. ve Çev. Ali Coşkun, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Davie, G. (2005). *Modern Avrupa'da Din*. Çev. Akif Demirci, İstanbul: Küre Yayınları.
- Efe, A. (2013). *Dini Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem Yayıncılık.
- Enroth, R. (1998). *Tarikatlar ve Yeni Dinler*. Çev. Levent Kıran, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Geertz, C. (2001). *Gerçeğin Ardından- Bir Antropoloğun Gözünden İki İslam Ülkesinin Son Kırk Yılı*. Çev. Ulaş Türkmen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. E. Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günay, Ü. ve Ecer, A. V. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Hick, J. (2002). *İnançların Gökkuşuğu*. Çev. Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. 10. Baskı, İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kirman, M. A. (2010). *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Kirman, M. A. (2003). Yeni Dini Hareketleri Tanımlama Problemi ve Tipolojik Yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi-III*, Sayı: 4, 27-43.
- Kirman, M. A. (2008). Sekülerleşme Perspektifinden Dini ve Seküler Fundamentalizmler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2.
- Kirman, M. A. (2005). Dinin Ekonomik Modeli; Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18-19, Yıl: 2005, 147-161.
- Köse, A. (2006-a). Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme. *Laik Ama Kutsal*, Hazırlayan: Ali Köse, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Köse, A. (2006-b). *Milyenyum Tarikatları, Batı'da Yeni Dini Akımlar*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Köylü, M. (2003). Çağdaş Bir Eğitim Teorisi Olarak Çoğulcu Din Eğitim Modeli: Batı Örneği. *Dini Araştırmalar*, Cilt: 6, Sayı: 17, 241-267.
- Kurt, A. (2013). *Din Sosyolojisi*. 5. Baskı, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özay, M. (2007). *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özkan, A. R. (2008). Seküler Dindarlık Biçimleri: Yeni Dini Hareketler. *Dinler Tarihi Araştırmaları-6, Sekülerleşme ve Dini Canlanma Sempozyumu (22-23 Ekim, 2008) Bildirileri*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 307-322.
- Perşembe, E. (2002). Modernlik Gerçeğinden Postmodernlik Söylemine Din Sorunu. *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 13.
- Solmaz, B. (2009). Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Tarihinde Din Odaklı Yaklaşım ve Yöntem Tartışmaları. *Din Sosyolojisi- Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar-1*, ed. Bünyamin Solmaz ve İhsan Çapcıoğlu, 2. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi, 1-23.
- Subaşı, N. (2002). Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Dini Tipolojiler. *İslamiyat*, Cilt: 5, Sayı: 4, 17-40.
- Şentürk, R. (2004). *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Tolan, B. (1996). *Toplumbilimlerine Giriş*. 4. Baskı, Ankara.
- Türkdoğan, O. (1999). Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve Cemaatlaşma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 4, 65-90.
- Zuckerman, P. (2006). *Din Sosyolojisine Giriş*. Çev. İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp, Ankara: Birleşik Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



İHVÂN-I SAFÂ FELSEFESİNDE İNSANIN MAHİYETİ VE NEFS-BEDEN İLİŞKİSİ

The Nature of Human and the Soul-Body Relationship in Ihwân es-Safâ Philosophy

Nusret TAŞ¹ ve Haydar DÖLEK²

¹Dr. Öğretmen, MEB Diyarbakır Bilim ve Sanat Merkezi, Diyarbakır, nusrettas21@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4108-7697

²Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Elazığ, hdolek@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6384-4145

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.11.2022

Kabul/Accepted:

03.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1207310

Anahtar Kelimeler

İhwân-ı Safâ, insanın mahiyeti, nefis-beden ilişkisi

Keywords

Ikhwân es-Safâ, nature of human, soul-body relationship

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, İhwân-ı Safâ'nın insanın mahiyeti ve nefis-beden ilişkisine dair görüşlerini eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmektir. Çalışmada, İhwân-ı Safâ'nın konuyla ilgili görüşleri, aşağıdaki sorular bağlamında ele alınmış ve eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İnsan nedir? İnsanı meydana getiren temel bileşenler nelerdir? Bedenin ve nefsin kaynağı nedir? Nefis ile beden ne zaman, nasıl ve niçin bir araya gelmektedir? Bunların aralarında nasıl bir ilişki ve etkileşim söz konusudur? Bunların aralarında bir uyumdan veya uyumsuzluktan bahsetmek mümkün müdür? Nefis mi bedene tabi olmakta, beden mi nefse tabi olmaktadır? Ya da bazen nefis bedene, bazen de beden mi nefse tabi olmaktadır? Nefsin bedenden veya bedenin nefsten üstün ve değerli olduğunu söylemek mümkün müdür? Ölüm ile birlikte nefis ile bedenin durumunda ne tür bir değişiklik olmaktadır? Beden olmadan nefis varlığını tek başına devam ettirebilir mi? Çalışmada İhwân-ı Safâ Risâleleri'nin Arapça nüshaları ve Türkçe tercümeleleri esas alınacak, bununla birlikte konuyla bağlantılı olduğu düşünülen ilgili kaynaklardan da yararlanılacaktır.

ABSTRACT

This study aims to evaluate views of Ikhwân es-Safâ on the human nature and the soul-body relationship in a critical way. The views of Ikhwân es-Safâ on the subject are discussed in the context of the following questions and are subjected to a critical evaluation. What is human? What are the basic components that make up the human being? What is the source of the body and the soul? When, how and why they come together? What kind of relationship and interaction does exist between them? Is it possible to talk about a harmony or incompatibility between them? Is the soul subject to the body or is the body subject to the soul? Or sometimes the soul is subject to the body, and sometimes the body is subject to the soul? Is it possible to say one is superior to the other? What changes happens in the state of the soul and the body upon the death? Can the soul survive on its own without the body? In this study, the Arabic copies and Turkish translations of the Ikhwân es-Safâ Treatises will be taken as a basis, and related sources will also be used.

Atf/Citation: Taş, N. ve Dölek, H. (2023). İhwân-ı Safâ Felsefesinde İnsanın Mahiyeti ve Nefis-Beden İlişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(413-426).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nusret TAŞ, nusrettas21@gmail.com

1. Giriş

İhvân-ı Safâ'nın insan anlayışı, diğer bir ifadeyle insanı meydana getirdiğine inandıkları nefis ile beden hakkındaki düşüncelerini anlayabilmek için öncelikle onların varlık anlayışına kısaca değinmekte fayda vardır. Zira onların insan anlayışını, varlık sisteminden bağımsız bir şekilde ortaya koymak ve değerlendirmek mümkün değildir.

İhvân-ı Safâ'nın varlık anlayışı, sistematik bir bütünlük arz etmektedir. Varlık sisteminin temelinde veya tepesinde İlk Neden (el-İlletü'l-Ülâ), Zorunlu Varlık (Vâcibü'l-Vücûd) ve Yüce Yaratıcı (Bâri Teâlâ) olarak anılan Tanrı yer almaktadır. Varlık âlemi, hiyerarşik bir düzende onun nurundan feyezana ederek/taşarak meydana gelmiştir. Önce rûhânî âlem, ardından cismânî âlem taşmıştır. Rûhânî âlem, Faal Akıl, Küllî Nefs (Âlemin Ruhı), ve ilk heyûlâ, yani henüz üç boyutlu şekil almamış, şekilsiz ilk maddedir. Bunlar, Kur'ân'ın bazı ayetlerinde yer alan "Ol" (Kün) emriyle bir anda var olan varlıklardır. Bunların var oluşu, şimşeğin çakması veya gözlerin açılması gibi bir anda gerçekleşmiştir. Cismânî âlem ise ilk heyûlâdan meydana gelen mutlak cisimden oluşmaktadır (İhvânü's-Safâ, 1992c: 233-234, 285-286; 1995: 206; 2014a: 189, 230-231; 2016: 146, 202; Taş, 2021: 42-43, 178-179). Cismânî âlem, ay üstü ve ay altı olmak üzere iki farklı tabiatından oluşmaktadır. Ay üstü âlemdeki cismani varlıklar, kürevî şekil ve dairevî hareketleri bağlamında oluş ve bozuluşa, değişim ve dönüşüme (kevn-u fesâd) tabi değildir. Dolayısıyla Ay üstü âlemde herhangi bir kötülük bulunmamaktadır. Ay altı âlem ise nefis/ruh ve akıl sahibi olan gök cisimlerinin bilinçli etkileriyle oluşan ateş, hava, su ve toprak olarak adlandırılan dört unsurdan (anâsır-ı erbaâ) meydana gelmiştir. Dört unsurun soğukluk, sıcaklık, yaşlık ve kuruluştan oluşan dört farklı ve zıt niteliklerinin belli oranlarda bir araya gelmesiyle birlikte ay altı âlemde sırasıyla madenler, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere üç tür varlık (müvelledât) meydana gelmiştir. İnsan türü, bu türlerden sonra meydana gelen, onların en gelişmiş ve mükemmel olan varlık türüdür. (İhvânü's-Safâ, 1992b: 461-462; 1995: 189, 270, 336, 415; 2013: 322-323; 2016: 145, 186, 264, 333).

Bütün varlıkların kaynağı, Yüce Yaratıcı'nın feyzidir. Yüce Yaratıcı'dan doğrudan feyezana eden ilk ve tek varlık, Küllî (Faal) Akıl'dır.¹ Yüce Yaratıcı, Küllî (Faal) Akıl yoluyla taşıdığı feyzle Küllî Nefs'i, ondan taşıdığı feyzle de ilk heyûlâyı var etmiştir. Böylece feyezana/sudûr/taşma süreci tamamlanmıştır. Bu aşamadan sonra Küllî Nefs, Küllî (Faal) Akıl yoluyla Yüce Yaratıcı'dan aldığı feyz ve destekle ilk heyûlâdan önce mutlak cisim, ardından Ay üstü ve ay altı varlık âlemini meydana getirmiş, düzene koymuş ve yönetimini üstlenmiştir (İhvânü's-Safâ, 1992c: 328; 2014a: 270, 274; Taş ve Dölek, 2018: 183; Taş, 2021: 45, 138-139). Canlı varlıkların canlılık kaynağı, Küllî Nefs'ten taşırılan cüz'î nefislerdir. Bu anlamda cismânî varlıkların yakın kaynağı, ilk heyûlâdan meydana getirilen mutlak cisim, rûhânî varlıkların yakın kaynağı ise Küllî Nefs'tir.

İhvân-ı Safâ'nın varlık anlayışına dair paylaştığımız bu genel bilgiler, onların genel anlamda insan anlayışına, özel anlamda da insanı meydana getiren nefis ile beden ilişkisi hakkındaki görüşlerine ışık tutmaktadır. Bu kısa girişten sonra onların bir varlık olarak insanın mahiyetine dair görüşlerini incelemeye başlayabiliriz.

2. Cismânî Beden ile Rûhânî Nefisten Oluşan Varlık Olarak İnsanın Mahiyeti

İnsanın cismânî beden ile rûhânî nefisten müteşekkil bir varlık olduğunu kabul eden İhvân-ı Safâ'nın varlık anlayışına göre ay altı âlemindeki bütün varlıkların ana maddesi; sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık niteliğini taşıyan dört unsurdur. Bunlardan madenler, bitkiler ve hayvanlar/canlılar olmak üzere üç tür varlık meydana gelmiştir. İnsan, ay altı feleğinde meydana gelen varlık türlerinin en sonuncusu, en üstünü ve en mükemmelidir. Bu nedenle Yüce Yaratıcı tarafından yeryüzünün halifesi seçilmiş, yeryüzünü imar etmekle görevlendirilmiştir. Ancak insanın bu üstünlük ve halifelik görevi, onun bedensel yönünden değil akıl sahibi olan nefis yönünden kaynaklanmaktadır. Zira insanın akıl sahibi olan ve vahye muhatap olan yönü, onun nefis yönüdür (İhvânü's-Safâ, 1992a: 297, 306; 1992b: 179; 2012: 203-204, 209; 2013: 141-142; Taş, 2021: 142). Bu dünya hayatından sonraki uhrevî hayatta da varlığını devam ettirecek, bu dünyada yaptıklarına karşılık ödül veya ceza göreceği olan da nefis yönüdür.

¹ İhvân-ı Safâ'nın varlık anlayışında Küllî (Faal) Akıl ile Küllî Nefs, farklı varlıklardır. Küllî (Faal) Akıl, Tanrı ile Küllî Nefs arasında aracı varlıktır. Küllî Nefs ise Tanrı adına varlık âlemini meydana getiren, düzenleyen ve yöneten varlıktır.

İhvân-ı Safâ, insanın mahiyetiyle ilgili görüşlerini dile getirmeden önce kendi dönemlerine kadar konuyla ilgili ifade edilen bazı görüşlere değinmektedir. İhvân'ın anlatımına göre bilgiler (hükemâ), insanın mahiyeti ve manası hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin bazıları, insanı sadece cesedin toplamı olarak kabul etmiş; bazıları ise sadece nefs/ruh olarak görmüş; bedeni, düşünen nefsi saran bir örtü olarak değerlendirmiş; bazıları ise ruh ile bedenın toplamı olarak tasavvur etmiştir. İnsanın mahiyetiyle ilgili bu ihtilaf, nefsin mahiyetiyle ilgili de söz konusudur. Nitekim bazılarına göre nefis, duyularla hissedilmeyen ve görülmeyen latif bir cisim; bazılarına göre cisim olmayan, hissedilmeyen, ölümden sonra da baki kalan rûhânî ve aklî bir cevherdir. Materyalist (cismâniyyûn) olarak anılan bazıları ise nefsin, cesedin karışımından doğan bedenın mizacı, dolayısıyla cesedin ölümüyle birlikte yok olan bir araz olduğunu iddia etmektedirler. (İhvânü's-Safâ, 1992c: 371-373; 2014a: 303-304).²

İhvân-ı Safâ, insanın birbirine tamamen zıt niteliklere sahip olan nefis ile bedenın birleşiminden meydana gelen bir varlık olduğunu, nefsin, bedenden bağımsız, ölümsüz, rûhânî ve aklî bir cevher olduğunu savunmaktadır. Onlara göre insanın aslı, nefstir. Beden ve organları, nefsin araç ve gereçleridir. Bu nedenle kişinin kendini bilmesi, nefsinı bilmesi demektir. Dolayısıyla nefse dair bilgiler, en değerli bilgiler arasında yer almaktadır. Hikmetle, yani felsefeyle uğraşan ve varlığın hakikatlerini bildiğini iddia eden ilim sahibi bir kişinin, kendi nefsinı bilmemesi ve kendi varlığının hakikatinden habersiz olması utanılacak bir durum arz etmektedir. Bu durumdaki biri, aç olduğu halde başkasını yedirmeye, çıplak olduğu halde başkasını giydirmeye ya da yolunu şaşırdığı halde başkasına yol göstermeye çalışan kişiye benzemektedir. O halde bir kişi, her şeyden önce kendi nefsinı tanımalı/bilmelidir. İnsanın kendi nefsinı bilmesi, ancak araştırma ve incelemeyle mümkün olabilmektedir. İnsan bedeni, bilinen bileşimlerden meydana gelen bir cesettir. Nefis ise bilfiil diri, bilkuvve idrak edici/bilen, doğal olarak etken, sürekli hareket halinde olan semavi ve rûhânî bir cevherdir. Nefis, cesetle birleştiğinde ondan kaynaklanan bazı nitelikler, görünür hale gelmektedir. Ancak nefsin cesetten ayrılması olan ölüm hadisesiyle birlikte artık bu niteliklerin hiçbirisi gözlemlenmez. Dolayısıyla nefse ait olan ilimler, sanatlar, konuşmalar, hareketler, duyular ve benzeri faziletlerin hepsi yok olmaktadır (İhvânü's-Safâ, 1992c: 371-373; 2014a: 303-304).

Kendi nefsinı bilmeyenin Allah'ı bilmesini imkânsız gören İhvân, görüşlerini ayet ve hadislerle de temellendirmeye çalışmaktadır. Örneğin “*Şüphesiz nefsinı bilen, Rabbini bilir. Sizden nefsinı en iyi bileniniz, Rabbini en iyi bileninizdir*”³ anlamındaki rivayet ile “*Bilakis insan, kendi nefsinı karşı basiret sahibidir.*” (Kıyâmet, 75/14), “*Kendi nefisleriniz hakkında basiret sahibi değil misiniz?*” (Zâriyât, 51/21), “*Onları kendi nefislerine şahit tuttu.*” (A'râf, 7/172), “*Ben onları göklerin, yerin ve kendi nefislerinin yaratılışına şahit kalmadım.*” (Kehf, 18/51) anlamındaki ayetleri kanıt olarak nakletmektedir (İhvânü's-Safâ, 1992c: 373-375; 2014a: 304-305).

2.1. İnsanın Yaratılış Süreci ve Amacı

İhvân-ı Safâ, insanın yaratılış sürecini, hem Kur'ân ayetlerini dikkate alarak tasvir etmekte hem de aklî/felsefî bir yaklaşımla değerlendirme çabası içine girmektedir. Örneğin Hac Suresi'nin 5. ayetinden hareketle özetle şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “*İnsan, anne rahmine düşen bir damla su ile oluşum sürecine girmektedir. Ardından duyu yetisine sahip bir bebek olarak dünyaya gelmektedir. Sonra kavrama yeteneği olan bir çocuk, akıl ve irade sahibi bir genç; bilgi, irfan ve tecrübe sahibi orta yaşlı bir şahıs olmaktadır. Daha sonra da rabbânî hikmet ve felsefeye uygun düşünebilen yaşlı bir şahıs olmaktadır. Nihayet ölümden sonra onun nefsi, ebedi yaşamı hak eden rûhânî, semâvî, mutlu bir melek olmaktadır.*” (İhvânü's-Safâ, 1992a: 448-449; İhvânü's-Safâ, 1992a: 340-341).

İhvân-ı Safâ'nın tasvirine göre spermin anne rahminin duvarına tutunmasıyla birlikte Küllî Nefis'ten cüz'i/tikel bir nefis taşarak/feyezan ederek onunla birleşir. Böylece beden ile nefsin var oluş süreçleri birlikte başlar. Rahim duvarına yapışan nutfe/sperm, tamamlanmış bir insan bedeni; onunla birleşen nefis ise kemale eren nâtık/insani nefis olmaya yönelir. Bu anlamda sperm ile birleşen ve sadece beslenme ile büyüme özelliklerini taşıyan *bitkisel nefis*, ceninin gelişip şekillenmesiyle birlikte 4. aydan itibaren duyumsama ve

² Ruhun doğası ile ilgili detaylı bilgiler için bk. Şimşek, 2015: 551-556.

³ Bu sözün, hadis olmadığı, ancak benzer ifadelerle Pisagor, Sokrates ve Platon'a bile atfedildiği nakledilmektedir. Bk. Açıklık, 1998: 174-184. Ayrıca bu sözün, hadis olmayıp tasavvufî bir vecize olduğu da nakledilmektedir. Bk. Uludağ, 2003: 56-57).

hareket kabiliyeti olan *hayvani nefis* niteliğini kazanır (İhvânü's-Safâ,1992b: 420-423; 2013: 293-295). Yaklaşık 4 yaşından itibaren bu nefis, düşünen/konuşan nâtik nefis, yani insani nefis (İhvânü's-Safâ, 1992b: 429; 2013: 299); 15 yaşından, yani rüş çâğından itibaren de insani akıl niteliğini kazanır (İhvânü's-Safâ, 1992b: 396, 429, 1992c: 195; 2013: 275; 2014a: 157; 2014b: 50-52, 134-135).⁴ Onun nefsi, 30 yaşlarında akledilir şeylerin manalarını algılayan *felsefî kuvveye* (*el-kuvvetü'l-hikemiyye*); 40 yaşlarından itibaren *desteklenmiş yönetici kuvveye* (*el-kuvvetü'l-melikiyye*); 50 yaşlarından itibaren de ahiret için hazırlanmış ve maddeyle irtibatını kesmiş, yasa (*şeriat*) *koyma gücüne* (*el-kuvvetü'n-nâmûsiyye*) ulaşır. Eğer bedenden ayrılmadan önce nefsi kemal ve yetkinliğe erişirse *yükselme* (*miraç*) *kuvvesine* (*el-kuvvetü'l-mi'râciyye*) sahip olur ve onunla yüce topluluğa (*mele-i a'lâ*) yükselir, orada yeni bir yaşama başlar. Bedenden ayrılmadan önce nefsi, kemale ve yetkinliğe erişmezse *en aşağı mertebeye* (*esfele's-sâfilîn*) düşer ve orada yeni bir yaşama başlar. (İhvânü's-Safâ, 1992c: 195-196; 2014a: 157).

İhvân, bu görüşlerini ayetlerle de desteklemeye çalışmaktadır. Örneğin iman edip salih ameller işleyenler dışındakilerin en aşağı seviyeye (*esfele's-sâfilîn*) düşürüldüğünü (Tin, 95/4-8); insanın ilkin yaratıldığı gibi tekrar yaratılacağını (Enbiya, 21/104); insanlardan bir kısmının bildiklerini bilmez hale geldiği ömrün en kötü evresine döndürüldüğünü (Hac, 22/5) vurgulayan ayetleri destek olarak takdim etmektedir.

İhvân, bu düşüncesine paralel olarak "*kardeşlerimiz*" dediği kendi cemaatinin/teşkilatının mensuplarını da 15-30, 30-40, 40-50 ve 50 üstü yaşlardan oluşan dört gruba ayırmaktadır. Konuyla ilgili görüşlerini de bazı ayetlerle (Kasas, 28/14; Fecr, 89/27-28; Nûr, 24/59; Şuara, 26/85; Ahkaf, 46/15; Yusuf, 12/101) kanıtlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Sokrates'in ölüm cezasının infazı sırasında öğrencilerine söylediği nakledilen "*Siz erdemli kardeşlerden ayrılırsam, daha önce geçmiş değerli kardeşlerin yanına giderim.*" (İhvânü's-Safâ, 1992d: 174; 2014b: 135)⁵ sözü ve Pisagor'a atfedilen "*Eğer tavsiyemi yerine getirirsen, ruhun bedenden ayrıldığında havada kalırsın*"⁶ ifadesiyle temellendirmeye çalışmaktadır. Ardından "*Bütün kardeşlerimizi bu mertebeye davet ediyoruz.*" (İhvânü's-Safâ, 1992d: 173-175; 2014b: 134-136) diyerek muhataplarına ulaşmaları gereken asıl hedefi göstermektedir.

Bu durum, İhvân-ı Safâ'nın, görüşlerini hem akli/felsefî verilerle hem de Kur'ân ayetleriyle destekleme gayretinde olduğunu göstermektedir. Ancak burada kanıt olarak başvurdukları ayetlerin bağlamlarını dikkate almadıklarına tanıklık etmekteyiz. Bu tutum, onların kendilerini ayetleri bâtnî yoruma tabi tutma yetkinliğinde görmelerinden kaynaklanmaktadır.⁷

İhvân, insanın anne rahmindeki cismânî beden ile rûhânî nefsin oluşum sürecini, halden hale değişimini, kemale erme ve kendisi için planlanan makam ve mertebeye ulaşma amaçlı olduğunu savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle nefsin bedenle birleşmesi ve bir süre onunla birlikte olmasının amacı, nefsin kemale erip rabbinin huzuruna çıkması ve kendisi için hazırlanan nimetlere kavuşmasıdır. İhvân, "*İnsan; henüz adı anılmayan bir varlık iken (yaratılmamışken) üzerinden uzun bir zaman (dehr) gelip geçmedi mi?*" (İnsan, 76/1), "*İnsan, neden (hangi şeyden) yaratıldığına bir baksın. O, sıçrayan bir sudan (sperm) yaratılmıştır...*" (Târik, 86/5-6) anlamındaki ayetlere atıf yaparak yaklaşık 9 aylık anne rahmi sürecinden sonra daha geniş bir dünyaya gelmesine dikkat çekmektedir. Yaklaşık 4 yıllık bir eğitim sürecinden sonra duyuşal yetilerinin ve doğal/ğarizî bilme (akıl) yetisinin geliştiğine vurgu yapmaktadır. Ardından çeşitli eğitim öğretim yollarıyla bilmediği birçok ilim ve erdeme sahip olduğuna, âlem içindeki varlıkların değişim ve dönüşümünü müşahade ettiğine işaret etmektedir. Son olarak da muhataplarına yaratılış aşamaları ve bu aşamaların amaçlarını düşünmeleri, uhrevî hayata yolculuk için hazırlık yapmaları, bunun için de şeytanların ahlakından uzak durup

⁴ İhvân-ı Safâ, bu düşünceden hareketle kendi teşkilatına (cemaat) üye alırken 15 yaş, yani rüş yaşını esas almaktadır. Bk. 1992d: 57-58, 173-174.

⁵ Platon, Phaidon diyalogunda Sokrates'in diliyle şu ifadeleri kullanmaktadır: "...Çoğu kişi, kendilerinden önce ölen aileleri ya da sevdiklerini görmek umuduyla Hades'e gidiyor. Bilgeliği seven ve ona Hades'te ulaşacağına inanan bir insan öldüğü için kızar mı? Oraya gönülsüz mü gider? Sevgili Simmias! Filozof olan kişi oraya isteyerek gider. Çünkü aradığı bilgeliği Hades dışında bir yerde bulamayacağına inanır. ..." Platon, 2015: 57-58. "*Daha önceden de söylediğim gibi zehri içtikten sonra yanınızda olmayacağım, mutlu insanların yanında sonsuz mutluluğa kavuşacağım.*" Platon, 2015: 125-126. Platon, Sokrates'in Savunması adlı eserinde Sokrates'in konuyla ilgili sözlerini daha detaylı olarak aktarmaktadır. Bk. Eflâtun, 1999: 91-92. Konu ile ilgili farklı yorumlar için bk. Önal, 2007: 35.

⁶ Bu sözün kaynağı, Pythagoras'a atfedilen ez-Zehbiyyât (Altın Mısralar) adlı eserdir. Genel olarak bu eser, özel olarak da İhvân-ı Safâ'nın naklettiği bu sözün detaylı değerlendirmesi için bk. Karlığa, 2012: 263-279.

⁷ İhvân-ı Safâ'nın vahyi yorumlama tutumlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Taş, 2021: 161 vd..

meleklerin özellikleriyle donanmaları konusunda uyarmakta, onlara tavsiyelerde bulunmaktadır (İhvânü's-Safâ, 1992b: 151-152; 2013: 122).

İhvân-ı Safâ, farklı risalelerde, farklı açılardan birçok defa insanın mahiyetine değinmekte, dolayısıyla insanın nefis ve beden yönlerini ele almaktadır. Bu nedenle bazen tekrarlara düşmektedir. Biz de onların konuya farklı yönlerden yaklaşımlarını gözden kaçırmama adına farklı anlatımlarına değinmeye çalışacağız.

İhvân-ı Safâ, insanın mahiyetini anlatırken genel olarak nefis ile beden özelliklerini birlikte ele almaktadır. Dolayısıyla onların nefis ile bedene dair görüşlerini ayrı ayrı ele almak kolay değildir. Buna rağmen konuyla ilgili yaklaşımlarını daha net anlayabilmek için onların nefis ve beden anlayışlarını farklı başlıklar altında ele almaya gayret göstereceğiz.

2.2. İnsanın Cismânî Yönü: Beden

İnsanın nefis ile beden birleşiminden meydana gelen iki yönlü bir varlık olduğunu savunan İhvân-ı Safâ, insanın bedeni yönünü özetle şöyle tarif etmektedir: *“Beden; et, kemikler, damarlar, sinirler ve benzeri şeylerden oluşan, duyuyla hissedilen üç boyutlu niteliğe sahip bir cisimdir...”* (İhvânü's-Safâ, 1992a: 75-76; 1992c: 372-374; 2012: 49-50; 2014a: 303-305). *“Beden; dört karışımından (kan, balgam, kara safra, sarı safra) ve dört nitelik (soğukluk, sıcaklık, kuruluk, yaşlık) sahibi olan dört unsurdan (hava, ateş, su, toprak) oluşan doğal/tabii, cismânî bir cevherdir. Dolayısıyla özü, nitelikleri ve doğası itibarıyla değişen, dönüşen ve bozulan bir varlıktır. Nefis onu terk ettiğinde bozulup dağılır ve ana maddesi olan unsurlara geri döner.”* (İhvânü's-Safâ, 1992a: 260; 2012: 176-177).⁸

İhvân, risâlelerin başka bir yerinde insan bedenini özetle şöyle tasvir etmektedir: *“Cismânî beden; tat, renk ve kokuları, ağırlık ve hafifliği, sükûnu, yumuşaklığı ve sertliği, katılığı ve gevşekliği algılayan doğal/tabii cismânî bir cevherdir. O; kan, balgam, kara safra ve sarı safradan ibaret olan dört karışımından (ahlât-ı erbaa) oluşmuştur. Bu dört karışım; dört unsurdan, yani ateş, hava, su ve topraktan oluşan gıdalardan meydana gelmektedir. Dört unsur ise dört tabiat (soğukluk, sıcaklık, kuruluk, yaşlık) sahibidir. Beden, doğası itibarıyla oluş ve bozuluşa (kevn-u fesâd) tabi olduğu için ölüm denilen hadise ile yani nefsin onu terk etmesiyle birlikte bozulacak, dağılacak ve tekrar ana maddesi olan dört unsura dönüşecektir.”* (İhvânü's-Safâ, 1992a: 260; 2012: 176).

Bu bağlamda İhvân'ın naklettiği bir rivayet, dikkat çekmektedir. İsrailoğullarının kitaplarından birine dayandırılan söz konusu rivayete göre *Yüce Allah, Âdem'in bedenini dört niteliğe sahip olan dört unsurdan oluşturmuş; bunları, onun neslinin bedenleri için de esas kalmıştır. Onun bedenini, su ve topraktan yaratmış, ona ruh ve nefis eklenmiştir. Bedeninin kuruluk özelliği topraktan, yaşlık özelliği sudan, sıcaklık özelliği nefsten, soğukluk özelliği ise ruhtan kaynaklanmaktadır. Ardından bedenin işleyişinin esasları olarak ona kan, balgam, kara safra ve sarı safra yerleştirmiş, onları birbiriyle kaynaştırmıştır. Kara safrayı kuruluk niteliğinin, sarı safrayı sıcaklık niteliğinin, kanı yaşlık niteliğinin, balgamı da soğukluk niteliğinin mekânı yapmıştır. Bunların dengeli olması, bedenin sağlıklı olması; onların dengesizliği ise bedenin sağlığının bozulması anlamına gelmektedir...”* (İhvânü's-Safâ, 1992a: 300; 2012: 205-206).⁹

Anlaşıldığına göre İhvân, insanın bedeniyle ilgili görüşlerinin büyük kısmını bu rivayete dayandırmaktadır. Bu rivayete geçen ruh ve nefse dair aktarımı, İhvân'ın, insanın nefis yönüne dair görüşleri başlığı altında değerlendireceğiz.

2.3. İnsanın Rûhânî Yönü: Nefs

İhvân-ı Safâ, düalist bir yapıya sahip olan insanın bir yanının cismânî beden, diğer yanının rûhânî nefis olduğunu iddia etmektedir. Onların tabirine göre genel anlamda *“Nefs, doğası itibarıyla canlı, bilkuvve bilen, tabii olarak etkin, gerekli bilgileri kabul eden, cisimlerde etkin, birleştiği cisimleri canlandıran ve belirli bir süreye kadar onları yetkinleştirir. Ardından onları terk edip kendi başlangıç noktasına (mebde') ve*

⁸ İhvân-ı Safâ, esas itibarıyla Antik Yunan düşünürlerinden miras alınan dört unsur ve bu unsurlara atfedilen dört nitelik teorisini benimsemekte ve savunmaktadır. Örneğin dört unsur ve dört nitelik teorisini Antik Yunan düşünür Empedokles'te görebilmekteyiz. Bk. Kranz, 1984: 98.

⁹ İhvân, bu rivayeti hangi kitaptan aldığını belirtmemektedir. Bu nedenle söz konusu rivayetin kaynağına ulaşamadık. Eski Ahit'in, insanın yaratılışını anlatan bölümünde İhvân'ın aktarımıyla uyumlu bir bilgi yer almamaktadır. Kutsal Kitap, Yaratılış: 1-4. Bölümler. <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/>

kaynağına, ya pişmanlık, üzüntü ve hüsrarla ya da kazançla ve mutlulukla dönen, nurani semavi ve rûhânî bir cevherdir.” (İhvânü’s-Safâ, 1992a: 260; 2012: 176-177).

İhvan, başka bir anlatımında insanın nefis yönünü özetle şöyle tarif etmektedir: “*Nefs, bilfiil canlı, bilkuvve idrak edici, doğal olarak etkin ve hareketli olan semâvî ve rûhânî bir cevherdir. İnsan, beden ile nefsin birleşiminden meydana gelen bir varlıktır. Bedeni canlandırır, harekete geçiren ve aktif hale getiren nefistir. Ölüm denilen hadiseyle birlikte nefis bedenden ayrılacak, beden de bozulup dağılacaktır. Nefis, cisim veya araz değildir. Nefsin, bir araz ya da bedensel karışımdan kaynaklanan bir mizaç olduğunu zanneden cismâniyyûn (materyalistler), nefsin hakikatinden habersiz cahillerdir. Dolayısıyla onların, varlıkların hakikati hakkında söyledikleri şeylere de güvenilemez.* (İhvânü’s-Safâ, 1992a: 75-76; 1992c: 372-374; 2012: 49-50; 2014a: 303-305.).

İhvân-ı Safâ’nın nefis anlayışını daha iyi anlayabilmek için onların nefsin varlığına dair görüşlerini dikkate almamız gerekmektedir.

2.3.1. Nefsin Varlığının Delilleri

İhvân-ı Safâ, nefsin varlığını kabul etmenin ilim ve aklın gereği olduğunu savunmakta, nefsin varlığını kabul etmeyenleri, gerçek anlamda ilim sahibi olmayanlar ve aklın gereğini yerine getirmeyenler olarak değerlendirmektedir. İhvân’a göre nefis cevherini bilmeyen ve onun hakkında bilgi sahibi olmayan birçok ilim ehli, insan eliyle üretilen bu mükemmel sanat ve fiillerin, ayrıca insandaki hayat, kuvvet, ilim vb. arazların failinin et, kemik, kan, yağ ve sinirden oluşan cismani beden olduğunu iddia etmektedirler. Oysa bu fiil ve arazların hepsinin faili nefistir. Nitekim ölüm anında bu araz ve fiiller kaybolur. Çünkü hayat, nefsin bedeni kullanması, ölüm ise nefsin onu terk etmesidir. Bu durum, nefsin beş duyuyu kullanmasının uyanıklık, onu kullanmayı terk etmesinin de uyku olarak adlandırılmasına benzemektedir (İhvânü’s-Safâ, 1992a: 287; 2012: 195).

İhvân’ın düşüncesine göre akıl, fikir, düşünme ve temyiz kuvvesiyle ortaya çıkarılan insani sanat, meslek ve fiiller üzerine düşünen her akıl sahibi, bu mükemmel sanat ve fiillerin tezahür edildiği bedenle birlikte başka bir cevherin de var olduğunu anlar. Zira ölüm hadisesi gerçekleştiğinde beden eksiksiz bir şekilde bir bütün olarak ortada durduğu halde onun sanatlarını ortaya çıkaran bütün yetenekleri yok olmaktadır. Bu durumda bedenle birlikte ondan farklı başka bir cevherin, yani nefsin var olduğu anlaşılmaktadır. Nefs, bedenden ayrıldığı için söz konusu erdemlerin hepsi bedenden kaybolmaktadır. Çünkü bedeni farklı yönlerde hareket ettiren, onun bir yerden başka bir yere intikalini sağlayan nefstir (İhvânü’s-Safâ, 1992a: 286; 2012: 194).

Nefsin varlığının Kur’ân ayetleriyle de sabit olduğunu düşünen İhvân, birçok ayette nefse hitap edildiğini dile getirmekte ve şu ayetleri örnek olarak takdim etmektedir: “*Ey huzura eren nefis! ...*” (Fecr, 89/27-30), “*Nefse ve onu düzgün biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını ilham edene and olsun ki nefsin arındırarak kurtuluşa ermiş ve onu kirleten kimse de ziyana uğramıştır.*” (Şems, 91/7-10), “*... Her nefse yaptığının karşılığının eksiksiz ödeneceği günü düşün.*” (Nahl, 16/111), “*Nefs, Rabbinin merhameti olmadıkça kötülüğü emreder.*” (Yusuf, 12/53), “*Allah insanların nefislerini öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır...*” (Zümer, 39/42). İhvân’a göre bu ve benzeri ayetlerde muhatap alınan veya değinilen nefsin, var olmayan bir şey olduğunu düşünmek abestir. Yüce Allah, var olmayan bir şeye hitap etmez ve ondan bahsetmez (İhvânü’s-Safâ, 1992d: 242-243; 2014b: 179-180). Dolayısıyla nefsin varlığını inkâr etmekle ayetleri inkâr etmek veya anlamamak aynı anlama gelmektedir.

İhvân, nefsin, cisim veya araz olduğunu zanneden kimselerin, ölümden sonraki dirilişi, “*Size vaat edilen şey, uzak hem de çok uzaktır*” (Mü’minûn, 23/36) diyerek imkânsız gördüklerini; “*Sanki onlara çok uzak bir yerden sesleniliyormuş gibi söylenenleri duymuyorlar.*” (Fussilet, 41/44), “*Onlar, Allah’ı hakkıyla takdir edemediler.*” (En’âm, 6/91) anlamındaki ayetleri, onların doğru yoldan saptıklarına işaret olarak yorumlamaktadır (İhvânü’s-Safâ, 1992c: 373-375; 2014a: 304-305). “*Nefsin, bir araz veya beden karışımdan kaynaklanan bir mizaç olduğunu zanneden cismâniyyûn (materyalistler), nefsin hakikatinden habersiz cahillerdir. Dolayısıyla onların, varlıkların hakikati hakkında söyledikleri şeylere de güvenilemez.*” (İhvânü’s-Safâ, 1992c: 372-374; 2014a: 303-305) diyen İhvân’a göre cisimlerin bir kısmı, sürekli sabit iken bir kısmı hareketlidir. Bu da cismin doğasında hareketin bulunmadığını, hareket eden cisimlerin de başka bir şey tarafından hareket ettirildiğini göstermektedir. Cisim, kendi başına hareket edemez, araz ise kendi başına

var olamaz. Dolayısıyla kendi başına var olabilen ve canlılığın/hareketin kaynağı olan nefis,¹⁰ cisim veya araz değildir (İhvânü's-Safâ, 1992c: 373-375; 2014a: 304-305).

İhvân'ın düşüncesine göre canlıların bedenleriyle birlikte nefis cevherlerine de sahip olduklarının en açık delili, yaşarken bedenlerinden tezahür eden his, hareket, ses ve fiillerin, ölüm ile birlikte tamamen ortadan kaybolmasıdır (İhvânü's-Safâ, 1992a: 286; 1992d: 85; 2012: 194; 2014b: 73). İnsanların emeğiyle meydana gelen mükemmel sanat ve fiiller ile insanda tezahür eden hayat, güç, ilim vb. arazların faili; beden değil, nefistir. Zira bu tür fiil ve arazların tamamı, ölüm anında kaybolmaktadır. Çünkü hayat, beden nefis tarafından kullanması, ölüm ise nefsin onu terk etmesidir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 286-287; 1992c: 294-295; 2012: 194-195; 2014a: 241).¹¹ İnsanların ölümlerine ağılları da nefsin varlığının kanıtıdır. Zira insanlar, yanlarında bulunan beden için değil, bedenden ayrılan ve onu atıl halde bırakan nefis için ağlayıp üzülmedirler (İhvânü's-Safâ, 1992d: 85; 2014b: 73). Rüyalar, rüyalarındaki farklı acı ve lezzet hisleri ile ilginç rûhânî haller de nefsin varlığına birer kanıttır (İhvânü's-Safâ, 1992d: 86-89; 2014b: 84-85). Yine bedeni zayıf, güçsüz, engelli hatta felçli olan bazı kişilerin duygusal ve zihinsel yönlerinin sağlıklı olması, hatta bazen beden en gürbüz, kuvvetli, sağlıklı olanlardan daha zeki olmaları da nefsin varlığı için akli/burhânî bir kanıttır. İnsanlarla diğer canlılar arasındaki fark da nefsin varlığını kanıtlayan akli/burhânî bir kanıttır. Eğer insanları diğer canlılardan ayıran nefis-i nâtika adı verilen bir yönü olmasaydı; hayvanları da "insan" veya insanları da "hayvan" olarak adlandırmamak için hiçbir neden kalmazdı (İhvânü's-Safâ, 1992d: 102-104; 2014b: 84-85).

İhvân, "İsrailoğullarının kitaplarından birinde şöyle nakledilmektedir" diyerek aktardığı bir rivayette özetle şu ifadeler yer verilmektedir: "Yüce Allah, Âdem'in bedenini, su ve topraktan yaratmış, ona ruh ve nefis eklenmiştir. Bedeninin kuruluk özelliği topraktan, yaşlık özelliği sudan, sıcaklık özelliği neftten, soğukluk özelliği ise ruhtan kaynaklanmaktadır... İnsanoğlunun işitme, görme, koklama, tat alma, dokunma, hissetme, yeme, içme, uyuma, oturup kalkma, gülüp ağlama, sevinip üzülme nitelikleri nefse dayanmaktadır. Akletme, anlama, bilme, öğrenme, hayâ etme, rüya görme, sakınma, öne çıkma, engelleme, ikramda bulunma, durma veya saldırma nitelikleri ise ruha dayanmaktadır. Hiddetlenmesi, korkması, şehvet duyması, oynama ve eğlenmesi, gülmesi, onursuz davranışları, düzenbazlık, hilekârlık, kabalık ve ahmaklığı nefisinden kaynaklanmaktadır. Yumuşak huyluluk, vakar, hayâ, güzellik ve letafet, anlayış, cömertlik, maharet, sadakat, dostluk ve sabırlı davranışı ruhundan kaynaklanmaktadır. Akıl sahipleri, nefis kaynaklı olumsuzlukları ruh kaynaklı olumlu şeylerle dengeler... Çünkü her hastalık, zıddıyla tedavi edilir." (İhvânü's-Safâ, 1992a: 300; 2012: 205-206).

İhvân-ı Safâ Risâleleri'nde, insan için "ruh" kavramı yerine "nefs" kavramı kullanılmaktadır. Ancak bu rivayette ruh ve nefis kavramları, birlikte kullanılmış ve birbirinden bağımsız varlıklar olarak değerlendirilmiş bulunmaktadır. Ancak İhvân, konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapmamakta, herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Risâlelerin genelinde İhvân, insani nefsin, bitkisel ve hayvani nefsin nitelikleriyle birlikte nâtık/konuşma/düşüme/akletme niteliğine de sahip olduğunu savunmaktadır. Bu durumda şöyle bir tahminde bulunmak mümkündür: İhvân, bu rivayette geçen "ruh" kavramını; nâtık, insani nefis veya "akıl" olarak adlandırdığı¹² ve melekî niteliklerle andığı nefis kavramıyla; nefis kavramını ise bitkisel ve hayvani nefis olarak adlandırdığı nefis türleriyle özdeş kabul etmiştir.

2.3.2. Nefsin Sayısı ve Mekânı

İhvân-ı Safâ, bir yandan Platon (Platon, 2010: 129-130, 140-146, 303-304, 328-329; 2017: 53-55; Arslan, 2006: 372-373; Cevizci, 2012: 100-102) ve Aristoteles (Aristoteles, 2011: 74-76, 79-82, 142; 2018: 23, 41-42, 52) gibi şehevî (bitkisel), gazâbî (hayvani) ve düşünsel/akli/insani (nâtık) olmak üzere üç tür nefisten bahsetmektedir. Ayrıca Platon gibi insan hayatta olduğu sürece bu nefisler arasında kıyasıya bir mücadelenin varlığını savunmaktadır. Diğer yandan nefsin, bölünmez, değişmez, bozulmaz, basit, rûhânî bir cevher olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla birbiriyle uzlaştırılması mümkün olmayan bir görüş ortaya koymaktadır. Zira nefsin hem bölünmez, değişmez, bozulmaz bir cevher olması hem de bitkisel, hayvânî ve

¹⁰ Ruhun kendi başına var olabilen bir varlık olduğu fikri, Platon'a dayanmaktadır. Bk. Platon, 2015: 56.

¹¹ Bu görüşün kaynağı, Platon'dur. Bk. Platon, 2015: 52, 57.

¹² İnsani ruhu akılla özdeşleştirme görüşü, Platon'a dayanmaktadır. Bk. Platon, 2015: 23.

insani olarak üç farklı türe ayrılması, üstelik insan ömrü boyunca bu tür nefislerin birbirleriyle mücadele halinde olmaları, mantık ilkeleriyle çelişmektedir.

İhvân, nefse veya nefislere mekân tahsis edip etmeme konusunda da uzlaştırılması mümkün olmayan görüşler ortaya koymaktadır. Örneğin nefsin varlığını inkâr edenleri cahiller olarak nitelendirmekte ve nefsin yerini soranlara şöyle cevap vermektedir: “*Tıpkı 5’in yerinin 4’ten sonra ve 6’dan önce olması gibi. Nefsin yeri de aklın aşağısında, tabiatın¹³ üstündedir. Bir mekân ya da mahal ile nitelenemeyen rûhânî cevherlerin tamamının durumu da böyledir.*” (İhvânü’s-Safâ, 1992a: 265; 2012: 180).

Buradaki ifadelerinden hareketle İhvân’ın, nefsi, rûhânî bir varlık olarak kabul ettiği için ona cismânî bir mekân tahsis etmekten sakındığı sonucuna varmak mümkündür. Ancak İhvân, risâlelerin başka bir yerinde Platon gibi (Platon, 1989: 98-101, 134-135) nefsin şehvî, gazâbî ve akıl yetilerine meskenler tahsis etmektedir. Bu tahsise göre nebâtî/bitkisel nefsin kuvvelerinin meskeni, karaciğer; hayvani nefsin kuvvelerinin meskeni, kalp; düşünen/konuşan/nâtik nefsin kuvvelerinin meskeni ise beyindir. Bu üç nefsin olumlu ve olumsuz fiilleri, kan damarları aracılığıyla tüm bedene yayılmaktadır. Bu durum, birbirinden ayrı üç farklı nefsin varlığına işaret etmez. Nefs, öz olarak tek olmasına rağmen farklı niteliklerinden dolayı farklı isimlerle isimlendirilmiştir. Bu durum, bir ağacın üç ana dala; bir nehrin üç ana kola; bir aşiretin üç ana kola; bir kişinin üç farklı meslekle anılmasına benzemektedir (İhvânü’s-Safâ, 1992b: 386-387; 2013: 266).

İhvân, konuyla ilgili başka risalelerinde insanda öz olarak tek bir nefis türü bulunduğunu, ancak onun birçok kuvveye sahip olmasından ve farklı fiillerinden dolayı farklı isimlerle anıldığını iddia etmektedir. Örneğin vücuttaki beslenme ve büyüme faaliyetleri nedeniyle *büyüyen nefis (en-nefsü’n-nâmiyye)*; vücuttaki duyu, hareket ve intikal faaliyetleri nedeniyle *hayvani nefis (en-nefsü’l-hayvâniyye)*; konuşma, düşünme, tefekkür ve temyiz etme faaliyetleri nedeniyle de *düşünen nefis (en-nefü’n-nâtika)* olarak adlandırılmıştır (İhvânü’s-Safâ, 1992a: 313; 1992b: 9, 386-388; 1992c: 68; 2012: 214; 2013: 13-14, 266-267, 327; 2014a: 69). Aynı zamanda bunlardan birinci gruptakiler, arzu ve iştahları temsil etmeleri bakımından *şehvî*; ikinci gruptakiler, irade ve intikam duygularını barındırma bakımından *gazâbî*; üçüncü gruptakiler ise zihinsel ve duygusal nitelikleri barındırma bakımından *aklî nefisler* olarak da anılmaktadır (İhvânü’s-Safâ, 1992b: 389; 2013: 268).

İyimser bir yaklaşımla bu durumu yorumladığımızda İhvân’ın kastının, nefislerin söz konusu mekân veya mahallerde barınmasını değil, onları alet ve edevat olarak kullanmasını kastettiğini söylemek mümkündür. Buna rağmen tek olan nefsin üç türe ayrılması veya birbiriyle mücadele eden üç farklı kuvveye sahip olmasını izah etmek mümkün görünmemektedir. Kanaatimize göre İhvân, bu ve benzeri açıklama ve yorumlarına rağmen, “*Nefs tek midir, çok mudur? Nefs, bedende veya bedenin organlarında bir mekâna sahip midir, değil midir? Ahlâkî anlamda aklî/insani (nâtik) nefis ile beden arasında mı, yoksa onunla bitkisel ve gazâbî nefisler arasında mı mücadele var? Nefs tek ise kendi kendisiyle mi mücadele etmektedir? Tek değilse bir bedende aynı anda birden fazla nefsin varlığını anlamak ve izah etmek mümkün müdür?*” gibi sorulara cevap verememektedir. Ancak bu problemin sadece İhvân açısından söz konusu olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Zira İhvân-ı Safâ gibi hem Pisagor, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Plotinos gibi Antik Yunan düşünürlerinde hem de Kindî, Ebu Bekir er-Râzî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh ve Gazzâlî gibi İslam düşünürlerinde bu problemin çözümüne dair herhangi bir girişimi göremedik.

2.3.3. Öncelik ve Sonralık Bakımından Nefs ile Bedenin Durumu

İhvân, nefsin, bedenden önce var olduğunu ve bedenden sonra da varlığına devam edeceğini iddia etmektedir. Onlara göre ev sakininin varlıkta evden önce olması ve ev yıkıldıktan sonra bile oturanın baki kalması, nefsin bedenden önce var olduğunu ve bedenden sonra da varlığını devam ettireceğinin aklî/burhânî kanıtıdır. Zira yapıcısı olmaksızın “ev, sakini için kendiliğinden oluştu” ya da seyisi olmaksızın “at, binicisi için kendiliğinden sürüldü” demek gibi nefsin varlığını inkâr etmek veya onun cisimden sonra oluştuğunu iddia etmek de akıl ve mantıkla çelişki oluşturmaktadır. Dolayısıyla akla, mantığa ve hakikate uygun olan en doğru görüş, nefsin bedenden önce var olması ve iradenin olgunlaşması için onunla birleşmesi gerektiğini ifade eden görüştür (İhvânü’s-Safâ, 1995: 190; 2016: 187).

¹³ İhvân’ın tabiat kavramından kastını, özetle fiziksel cismânî âlemin yasası olarak tabir etmek mümkündür. Bk. İhvânü’s-Safâ, 1992b: 123, 132; 2014a: 185, 365 vd.. Ayrıca bk. Uysal, 1998: 151 vd..

Nefs ile bedenın yaratılış süreci başlığı altında değindiğimiz üzere İhvân, bedenın oluşum süreci ile nefsin onunla birleşme ve gelişim sürecini birlikte başlatmaktadır. Bu durumda İhvân'ın, nefsin bedenden önce var olduğunu savunmakla çelişkiye düştüğü sonucuna varmak mümkündür. Ancak iyimser bir yorumla, bu problemi çözmeye çalışmak mümkün olabilir. Örneğin İhvân, bedenın kaynağının, sırasıyla dört unsur, mutlak cisim ve ilk heyûlâ olduğunu; nefsin kaynağının ise doğrudan Küllî Akıl olduğunu savunmaktadır. Küllî Nefs, varlık sırası bakımından ilk heyûlâdan önce gelmektedir. Dolayısıyla cüz'î nefislerin kaynağı, bedenlerin kaynağından önce var olduğu için cüz'î nefislerin de bedenlerden önce var olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Kanaatimize göre İhvân'ı bu çelişkiye sürükleyen durum, onların konuyla ilgili Platon'un görüşlerini esas almakla birlikte ilgili Kur'an ayetlerinden farklı çıkarsamalar yapmalarıdır. Nitekim Platon, ruhun idealar âlemine ait bir varlık olduğunu, dolayısıyla bedenden önce var olduğunu, bedenden sonra da bedenden bağımsız bir şekilde varlığını devam ettireceğini savunmaktadır (Platon, 2015: 23-25, 27-28, 56, 77, 92 vd.).

2.3.4. Nefsin Bedenle Birleşme Sebebi

İhvân'a göre cüz'î/tikel nefisleri, cüz'î cisimlerle birleştiren Yüce Allah, onların en son mertebeye kadar yükselmeleri için lütfu, ihsanı ve inayetiyle onları farklı şekillerde destekleyip yardım eder. Bunların tamamı, onun ihsanı ve ikramıdır (İhvânü's-Safâ, 1992a: 312; 2012: 213).

İhvân, cüz'î/tikel nefislerin bedenlerle birleştirilmesinin sebebi ve bedenle olan ilişkisini, Yüce Allah'ın âlemi var edip düzene koyması ve onu yönetmesi örneğine benzetmektedir. Onlara göre cüz'î/tikel nefislerin cüz'î/tikel cisimlerden oluşan bedenleriyle ilişkilendirilmesinin sebebi; erdemlerinin tamamlanması, kendilerinde potansiyel olarak bulunan fazilet ve hayırların fiile çıkarılmasıdır. Nefisler bedenlerle birleşip onlarla belli bir süre birlikte yaşamadıkça söz konusu fazilet ve erdemlere ulaşamazlar. Bu durum, Yüce Allah'ın, faziletlerini ortaya çıkarması için bu muazzam varlık âlemini yaratması ve onları düzenli bir biçimde yönetmesine benzemektedir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 318; 2012: 217).

İhvân'a göre sanat ve mesleklerin asıl amacı, insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte nefsin gerçek bilgilere, güzel ahlak, sahih görüş ve güzel amellerle kemale ermesidir. Nefsin yetkinleşmesindeki amaç ise onun bu madde deryasından ve tabiat zindanından kurtulması, kevn-u fesâd âleminin cehenneminden kurtulup semanın melekûtuna yükselmesi, ruhlar âlemine girip orada huzur içinde ebediyen yaşamasıdır (İhvânü's-Safâ, 1992a: 286; 2012: 194).

İhvân, amaçlarına ulaşması için her bir nefis türüne ihtiyacı olan birtakım hasletler verildiğini iddia etmektedir. Onların anlatımına göre shevânî nefse verilen başlıca özellikler, beslenme, büyüme, üreyip çoğalma arzudur. Diğer bir ifadeyle çekme, tutma, hazmetme, savunma, beslenme, büyüme ve şekillendirme güçlerine sahiptir. Nefisler, bu hasletler vasıtasıyla kendilerine faydalı olan şeyleri arzularıp onları elde etmeye yönelir, zararlı olan şeylerden de kaçınırlar (İhvânü's-Safâ, 1992a: 313-314; 2012: 214).

Hayvani nefislere, bitkisel nefislerin özelliklerine ek olarak cinsel arzu, intikam arzusu ve yönetme/liderlik arzuları verilmiştir. Ayrıca daha fazla fonksiyonları bulunan bedensel özellikler, duyuşal nitelikler; hayal, tefekkür ve hafıza yetenekleri; düşmanlarından kaçınma ve onlardan korunma özellikleri verilmiştir. Hayvanların/canlıların nefislerine yerleştirilen cinsel arzu, neslin devamı; intikam arzusu, kendi bedenlerini zarar verecek şeylerden koruma; riyaset/liderlik arzusu ise siyaseti/yönetimi güçlendirme amaçlıdır. Siyasetin amacı, bütün varlıkların en iyi amaçlar doğrultusunda en iyi durumda varlıklarını sürdürmelerine destek olmaktır (İhvânü's-Safâ, 1992a: 316; 2012: 214-215).

Düşünen/nâtik insani nefse, bitkisel ve hayvani nefislerin özelliklerine ek olarak şu özellikler verilmiştir: İlim ve irfanda derinleşip yetkinleşme; nazarî ve amelî sanatlara isteyerek yönelme, onlarda maharet kazanma, onlar sayesinde saygınlık kazanıp yükselme ve yüce amaçlara odaklanma arzusu. Ayrıca bunları gerçekleştirme istek, heves ve arzusu içinde olma, o yolda zorluk ve sıkıntılara göğüs germe, onlara kavuşunca sevinme, haz ve lezzet alma. Onları kaybedince de üzülp keder duyma. Ayrıca diğer canlılardan farklı olarak onu en üst hedeflerine taşımada ona hizmet edebilecek mükemmel bir sanat eseri olan bir beden, duyu organları ve akıl vermiştir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 314-316; 2012: 215-216).

İhvân, nefis türlerinin tabiatlarına yerleştirilmiş arzu ve istekleri geniş bir şekilde açıklayıp örneklendirdikten sonra şu ifadeleri kullanmaktadır: "... Bu nefislerin ortak arzusu, en mükemmel amaçlara uygun olarak en iyi durumda baki kalma (ebedi yaşama) arzusudur. (Bu nedenle) yok olmaktan ya da yetkinlik ve faziletlerden yoksun kalmaktan hoşlanmamaktadırlar." (İhvânü's-Safâ, 1992a: 313-316; 2012: 214-216).

2.4. Nefs-Beden İlişkisi

İnsanı, birbirine tamamen zıt niteliklere sahip olan rûhânî nefis ile cismânî beden cevherlerinin birlikteliğinden meydana gelen bir varlık (İhvânü's-Safâ, 1992a: 259; 1992c: 241; 2012: 175; 2014a: 194) olarak tanımlayan İhvân'a göre beden, görünür cismânî bir cevher olduğu için duyular vasıtasıyla idrak ve tasavvur edilebilmektedir. Ancak nefis, örtülü/gizli soyut, rûhânî bir cevher olduğu için sadece akli/burhânî yollarla idrak ve tasavvur edilebilmektedir.¹⁴ İnsani nefis, öz (lûbb), beden ise kabuk gibidir. Nefs, ağaç, beden ise meyve gibidir. Nefs, binici, beden ise binek gibidir (İhvânü's-Safâ, 1992b: 379-380, 457; 1992c: 237; 2013: 261-262, 320; 2014a: 191).

Bedenlerin kaynağı, dört unsurdan oluşan üç boyutlu cismânî maddelerdir. Nefislerin kendilerinden ayrılması olan ölümle birlikte çürüyüp toprak olmakta, cismânî aslına geri dönmektedirler. Kaynağı ise Küllî Nefs olan insani nefisler; rûhânî, basit, bilkuvve bilen, bilfiil canlı ve faal/aktif olan, birlikte olduğu bedenlere canlılık veren, onu yöneten, imkânlar dâhilinde onlarda tasarrufta bulunan varlıklardır. Bedenlerden daha değerli cevherler olan nefisler, bedenlerden ayrıldıktan sonra tekrar kendi asıllarına, yani nefisler âlemine ve Küllî Nefs'e dönmektedirler (İhvânü's-Safâ, 1992a: 226; 1992c: 290, 342, 465-466; 1992d: 84; 2012: 153; 2014a: 237, 279, 373-374; 2014b: 73). Dolayısıyla insan, ölümsüz nefis ile ölümlü beden birleşiminden meydana gelen bir varlıktır.

İhvân, nefsin, birleştiği cisimleri canlı hale getirmesini, ateşin, dokunduğu şeyleri ısıtmasına benzetmektedir. Onlara göre ateş, tabiatı gereği sıcak olup temas ettiği herhangi bir cismi ısıtmaktadır. Aynı şekilde nefis de doğal olarak canlı ve ruhanî bir cevherdir. Dolayısıyla o da herhangi bir cisimle birleştiğinde onu canlı hale getirmektedir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 294; 2012: 199). Nefs, kendisini kabule hazır olan cisimlerle birleşir, onları canlandırır, onları yetkinleştirmek üzere belli bir vakte kadar onlarla birlikte olur. Ardından onları terk ederek kendi kaynağına döner. Fakat bu dönüş, ya kazançlı ve sevinçli ya da hüsrân ve hüzünlü olur. İhvân, bu görüşlerini desteklemek amacıyla "dönüşün Allah'a olacağını" ifade eden bazı ayetleri (Araf, 7/29-30; Enbiya, 21/104; Mü'minin, 23/11) destek olarak takdim etmektedir. İhvân, bu ayetlerin, gaflet ve cehalet uykusundakiler için bir tehdit, kınama, hatırlatma ve uyarma olduğunu hatırlatmaktadır. Ardından kendilerine verilen nimetleri düşünmeyen, Allah'ın emir ve yasaklarını ciddiye almayan, ahiret hayatını hesaba katmayan, kalpleri katılaşmış kibirli inkârcılardan bahseden bazı ayetleri (Araf, 7/179; Rum, 30/7; Nahl, 16/22) paylaşır bu ayetlerde bahsedilen kişilerden olmamak için dikkatli olmak gerektiğini ifade eder (İhvânü's-Safâ, 1992a: 260-261; 2012: 176-177).

İhvân-ı Safâ, cismânî âlemin tamamını, Küllî Nefs için bir beden ve faaliyet alanı olarak tasavvur ettiği gibi cismânî bedenleri de cüz'î nefisler için birer faaliyet alanı olarak kabul etmektedir (İhvânü's-Safâ, 1992b: 24-25, 64, 132-133, 143-144, 472-473; 2013: 27, 60, 105, 213, 330). Onlara göre cismânî beden; rûhânî nefis için adeta içinde oturulan bir ev; giyilen bir elbise, sanatını icra ettiği bir dükkân gibidir. Diğer bir ifadeyle cismânî beden, bir şehre/ülkeye, rûhânî nefis onu yöneten krala benzemektedir. Cismânî beden, bir eve, rûhânî nefis o evde oturan ev sahibine benzemektedir. Cismânî beden, rahim gibi korunaklı bir mekâna, rûhânî nefis onun içinde güvenle barınan cenine benzemektedir. Cismânî beden, gemiye, rûhânî nefis onu yöneten kaptana benzemektedir. Cismânî beden, bir bineğe, rûhânî nefis onu yöneten bir süvariye benzemektedir. Cismânî beden, bir tarlaya, rûhânî nefis onu ekip biçen çiftçiye benzemektedir. Cismânî beden, bir kütüphaneye, rûhânî nefis ise çeşitli ilimler öğrenmek isteğiyle ondan yararlanan bir çocuğa benzemektedir. (İhvânü's-Safâ, 1992b: 59, 383-385, 395, 458-460, 1992c: 5, 68; 1992d: 169; 2013: 54, 264-265, 271-272, 320-321; 2014a: 11, 69, 2014b: 132). Nefs ile beden arasındaki ilişki, söz/lafız ile anlam arasındaki ilişkiye benzemektedir. Anlamlar, sözlerin/lafızların ruhu; sözler/lafızlar ve harfler ise onların bedenleri gibidir. Bu bağlamda asıl olan lafız değil anlamdır (İhvânü's-Safâ, 1992c: 109; 2014a: 99, 107).

İhvân-ı Safâ'nın cismânî beden ile rûhânî nefis arasındaki ilişkiye dair vermiş oldukları bu misaller, herkes tarafından kolayca anlaşılabilir olması bakımından oldukça dikkat çekici ve etkileyici görünmektedir. Onların risâlelerinde kullandıkları bu edebî ve etkileyici dil, onların felsefeyi halka indirgeme niyet ve çabası olarak yorumlanabilir.

İhvân'ın tasavvuruna göre insanı diğer canlılardan ayıran şey, onun akleden/konuşan/nâlık bir nefis sahibi olmasıdır. İnsan, cismânî beden yönüyle ölümlü; nâlık nefis yönüyle de diridir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 39-392; 2012: 271-272). Nefis cevherleri, cisim cevherlerinden daha fazla Allah'a yakın olduğu için Allah

¹⁴ Bu düşüncenin kaynağı, Platon'un ruh anlayışıdır. Bk. Platon, 2015: 35-36.

katında nefis cevherleri daha üstün bir konuma sahiptir. Zira nefis cevherleri, bilen ve etkin; cismânî cevherler ise bilmeyen ve edilgendir (İhvânü's-Safâ, 1992b: 461; 2013: 322). Birbirine zıt niteliklere sahip olan cismânî beden ile rûhânî nefisten oluşan düalistik bir yapıya sahip olan insan, cisimsel beden yönüyle sürekli dünyada kalmayı, rûhânî nefis yönüyle de ahiret yurduna ulaşmayı temenni etmektedir. İnsan, nefis yönüyle canlı, düşünen ve uyanık olan, beden yönüyle de uyuyan ve ölümlü olan bir varlıktır. Onun sahip olduğu akıl, ilim, yumuşak huyluluk, cömertlik, yiğitlik, iffet, adalet, hikmet, sadakat, doğruluk ve iyilik gibi övülen özellikler, kötülüklerden arındırılmış nefis cevherine atfedilir. Bunların karşıtı olanlar ise beden mizacıyla ilgili özelliklerine nispet edilir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 259; 2012: 176).

İhvân-ı Safâ, insan bedeninin, ay altı cismânî âlemdeki en mükemmel terkip; onun nefsinin de en mükemmel varlık olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte beden cismânî ve dünyevî, nefsin ise rûhânî ve uhrevî olması bakımından nefsin daha üstün ve değerli olduğunu iddia etmektedir (İhvânü's-Safâ, 1992d: 83-84; 2014b: 72). İhvân, nefsi üstün ve değerli görmekle birlikte bedeni gereksiz ve değersiz görmemektedir. Onlara göre insani beden, *düşünen/nâtık nefse* tahsis edilen bir araçtır. Dolayısıyla o da Tanrı'nın mükemmel eserlerinden biridir. Başka bir ifadeyle cismânî beden ve organları, nefsin araç ve gereçleri mahiyetindedir. Cismânî beden, Yüce Allah'ın düşünen/nâtık/insani nefse lütfu ile tahsis ettiği en güzel nimet, onun en üst hedeflere ulaşmasına imkân tanıyan muhteşem bir sanat eseridir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 315; 2012: 215). Dil ve iki elin fonksiyonlarına dikkat çeken (İhvânü's-Safâ, 1992a: 315; 2012: 215) İhvân, alfabe harflerinin uyumu gibi insan bedenindeki organların da amacına hizmet edecek şekilde uyumluluk arz ettiğini vurgulamaktadır. Konuyla ilgili detaylandırdığı görüşlerini, *"O ki, seni yarattı, seni tesviye etti, seni tam dengeli yaptı. Hangi surette olmanı diledi ise öylece terkiğini-birleşimini oluşturdu."* (İnfitar, 82/7-8) anlamındaki ayet ile örneklendirmektedir (İhvânü's-Safâ, 1992a: 222-223; 2012: 151). İhvân, nefsin kemale/yetkinliğe ulaşması için bedene muhtaç olduğunu, dolayısıyla tanrısal/ilâhî bir amacın gerçekleşmesi için beden varlığının zorunlu olduğunu (İhvânü's-Safâ, 1992a: 312, 318; 2012: 213, 217) ifade etmektedir.

İhvân'ın iddiasına göre canlıların nefisleri, cesetlerinin dışında bir varlıklarının olduğundan haberdar olmadıkları için ölümden korkmaktadırlar. Eğer nefisler, cismânî bedenlerinden farklı bir varlıklarından haberdar olsalardı tamamlanıp yetkinleşmeden bedenleri terk ederlerdi. Dolayısıyla onların yaratılışıyla ilgili amaç gerçekleşmemiş olurdu. Bu nedenle nefislerin, cesetlerden farklı bir varlıklarının olduğunu bilmeleri, hikmete uygun değildir (İhvânü's-Safâ, 1992c: 370; 2014a: 301-302).

İhvân, Yüce Allah tarafından insani nefislerden her birisine, amaçlarını gerçekleştirmeleri için özel bir takım özellikler bahşedildiğini ifade etmektedir. Onların anlatımına göre düşünen/konuşan/nâtık nefislere verilen özellikler şunlardır: *"Muhteşem bir sanat eseri olan bedenle birlikte kendini ifade edebilecek fasih ve akıcı bir dil. Kendisiyle güzel sanatları icra edebilecek ve çeşitli ihtiyaçlarını giderebilecek eller ve parmaklar. İlginç algılama yeteneklerine sahip olan duyu organları. Çok sayıda yardımcıları olan garîzi/doğal akıl."* İhvân, hikemî/felsefî nefislere ve kutsî/melekî nefislere verilen özel netlikleri detaylı olarak sıralamaktadır. Ardından bazı ayetler (İsrâ, 17/57; Mümin, 40/7; Şura, 42/5; İnfitar, 82/11) takdim ederek konuyla ilgili görüşlerini temellendirmeye çalışmaktadır (İhvânü's-Safâ, 1992a: 314-316; 2012: 215-216).

İhvân'ın bu düşüncesi, genel anlamda İslam inanç esaslarıyla uyumluluk arz etmektedir. Zira İslam inancına göre Allah, hikmet sahibi olan hakîm sıfatına sahiptir. Bu nedenle Allah'ın yarattığı her şey, yaptığı her fiil, hikmete uygundur. Allah, gereksiz ve kusurlu şeyler yaratmaz, amaçsız ya da amacına ulaşamayacak fiiller gerçekleştirmez. O halde bedenleri de yaratan Allah olduğuna göre bedenlerin varlığı gereksiz değildir. Bedenler, kusurlu bir yaratılışa sahip değildir. Bedenler, amaçsız bir yaratılışa veya ulaşamayacak bir amaca göre yaratılmış olamaz. İşte İhvân'ın bedene dair yukarıdaki söylemlerini bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Fakat İhvân-ı Safâ Risâleleri'nde yukarıdaki değerlendirmelerin aksine birtakım değerlendirmelere de rastlamaktayız. Nitekim İhvân, risâlelerin bazı yerlerinde bedeni, nefis için bir engel, hatta bir hapishane olarak değerlendirmektedir. Daha da ötesi ay altı âleminin tamamını, kurtulması gereken tabiat zindanı/hapishanesi ve cehennem olarak nitelendirmekte, peygamberlerin de nefisleri bu zindandan/cehennemden kurtarmak üzere gönderilen görevliler olarak tasvir etmektedir (İhvânü's-Safâ, 1992c: 218, 1992d: 25-26; 2014a: 176, 2014b: 26).

İhvân-ı Safâ'nın bu görüşlerinin kaynağı, Antik Yunan felsefesi ve Hint-İran kaynaklı gnostik düşüncelerdir. Örneğin beden ruh için kurtulması gereken bir hapishane, diğer bir ifadeyle ruhu hapseden bir istiridye

kabuğu gibi olduğu fikri, Platon tarafından savunulmaktadır (Platon, 2017: 58-59).¹⁵ İhvân'ın konuyla ilgili görüşlerinin, Platon'un ilgili görüşlerine dayandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla İhvân'ın İhvân-ı Safâ'yı bu tür çıkmazlara sürükleyen faktör, onların din ile felsefeyi, diğer bir ifadeyle akıl ile vahiy uzlaştırma niyet ve çabalarıdır. Nitekim onların düşüncesine göre din ve onun kaynağı olan vahiy de felsefe ve onun kaynağı olan akıl da hakikate ulaştırıcı kaynaklardır. Bunlar, birbirleriyle çelişmez ve çatışmaz. İkisi arasında tam bir uyum söz konusudur. Bunlar, birbirinin destekleyicisi ve tamamlayıcısıdır.¹⁶ İhvân'ın, bir yandan bedeni, nefsin kemale ermesi için ona tahsis edilmiş muhteşem bir sanat eseri, diğer yandan onu nefis için kurtulması gereken bir zindan olarak tanımlaması, mantık açısından çelişki oluşturmaktadır. Buna rağmen İhvân, Kur'ân ayetleriyle çelişkiye düşmemeye dikkat etme çabasıdır. Dolayısıyla onların düşüncelerini, maddeyi kötileyen Antik Yunan düşüncesinin son büyük temsilcisi Plotinos'un veya Hindu-İranîlerin düşünceleriyle özdeş kabul etmek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda Cabirî'nin iddia ettiği şekliyle onların görüşlerini, salt gnostik ve hermetik bir nitelikte (el-Câbirî, 2001: 232-234, 245, 264-265) değerlendirmenin sağlıklı bir değerlendirme olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim insan bedenini, levh-i mahfuzdaki âlemin bir özeti, diğer bir ifadeyle cismânî âlemin bir örneği; insan nefsinin de Küllî Nefs'in (Âlemin Nefsi) bir cüz'ü, temsilcisi ve misali olarak yorumlamaktadırlar. Bunun sonucunda da âlemi büyük insan, insanı küçük âlem olarak nitelendirmektedirler (İhvânü's-Safâ, 1995: 124-125; 2016: 127). Bu nedenle, onların bedenlere ve maddeye karşı ortaya koydukları olumsuz tavrı, bedenleri ve maddeyi kötü, gereksiz, hikmetsiz olarak yorumladıkları şeklinde değerlendirmek kolay görünmemektedir. Çünkü onlar, ısrarla bu âlemde hikmetsiz hiçbir yaratılış ve işleyiş olmadığını savunmaktadırlar. Kanaatimize göre onları bazı konularda çelişkili düşünceleri savunmaya zorlayan temel faktör, onların kendi dönemlerine kadar felsefi anlamda savunulan düşüncelerden de, vahyin dile getirdiği görüşlerden de vazgeçmeme tutumları olmuştur.

3. Sonuç

Din ile felsefeyi, diğer bir ifadeyle akıl ile vahiy uzlaştırma gayretinde olan İhvân-ı Safâ, bu gayretini insanın mahiyeti ve nefis-beden ilişkisi konusunda da sürdürmektedir. İhvân, esas itibarıyla Platon'un temellendirdiği nefis ve bedenden oluşan insan tasavvurunu savunmaktadır. Bu anlamda Platon ve onun öğrencisi Aristoteles'in şehvî (bitkisel), gazâbî (hayvani) ve düşünsel/aklı insani (nâtık) olmak üzere üç tür nefis veya üç farklı kuvveye sahip nefis anlayışını savunmaktadır. Ancak İhvân, Platon ve Aristoteles'in nefis anlayışlarını tekrarlamakla kalmamakta, bilakis bu anlayışı Kur'ân ve hadislerle destekleyerek zenginleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle Antik Yunan düşünürlerinin nefis anlayışlarını esas alarak ona yeni boyutlar kazandırmaktadır. Buna rağmen, Antik Yunan düşünürlerinin de çözemediği birtakım problemlere ikna edici çözümler üretebildiklerini söylemek mümkün görünmemektedir.

İhvân'ın, ısrarla nefsin tek olduğunu, ancak onun üç farklı niteliğe sahip olduğunu savunması, problemi ortadan kaldıramamaktadır. Zira bunun devamında Antik Yunan düşünürleri gibi nefislerden bir tanesini iyiliğe sevk eden aklı nefis, diğer iki tanesini ise bedensel arzu ve isteklere tabi olan şehvî nefis ve gazâbî nefis olarak tasvir etmekte, onların birbiriyle kesintisiz bir mücadele içinde olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla mantık kuralları bakımından bu durumu anlama veya izah etmenin kolay olmadığını ifade etmek durumundayız. Nitekim eğer nefis özünde iyi olan tek bir cevher ise onu şehvî ve gazâbî eğilimlere sevk eden kuvvelerinin kaynağı nedir? sorusu cevapsız kalmaktadır.

İhvân-ı Safâ, "insan büyük âlem, âlem ise küçük insandır" düşüncesi bağlamında insanın cismânî ve rûhânî yönlerini cismânî ve rûhânî âlemle mukayese etmekte, kendilerine göre benzerliklerine dikkat çekmektedir. Örneğin insanın bedeninde on iki delik olduğunu, buna karşılık cismani âlemde de on ki burç olduğunu savunmaktadır. Bunun yanı sıra nefsin zahiri ve bâtinî kuvveleriyle ilgili detaylı görüşler ortaya koymaktadır. Örneğin beş duyuyu, nefsin zahiri kuvveleri; hayal kuvvesi, tefekkür kuvvesi, hafıza kuvvesi, nâtık ve eylemde bulunma kuvvelerini de bâtinî kuvveler olarak yorumlamaktadır. Nefsin bâtinî kuvvelerini, âlemi yönetmede Küllî Nefs'e yardımcı olduğunu savundukları gezegenlerin ruhlarına benzetmektedir. Ayrıca nefsin mertebeleri ve nefsin ölüm sonrası durumuyla ilgili de detaylı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

¹⁵ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Kaya, 2013: 177-180. Platon'un ruh anlayışının İslam tasavvuf düşüncesine etkileri ile ilgili değerlendirmeler için bk. Şimşek, 2015: 549-566.

¹⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Taş, 2021: 20 vd..

Ancak konunun fazla dağılmaması için çalışmamızda İhvân'ın bu bağlamdaki düşünce ve değerlendirmelerine yer vermedik.

Kaynakça

- Açikel, Y. (1998). Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir” Hadis mi Kelâm-ı Kibâr mı?. *Süleyman Demirel İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 173-200.
- Aristoteles. (2011). *Ruh Üzerine (Peri Psykhes, De Anima)*. (Çev. Zeki Özcan). Ankara: Bileşik Yayınevi.
- Aristoteles. (2018). *Hayvanların Hareketleri Üzerine* (Çev. F. Akderin; 2. bs). İstanbul: Say Yayınları.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi-2: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi* (4. bs). İstanbul: Say Yayınları.
- el-Câbirî, M. Â. (2001). *Arap-İslam Aklının Oluşumu* (Çev. İ. Akbaba; 3. bs). İstanbul: Kitabevi.
- Eski Ahit*. <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/>
- İhvân-ı Safâ. (2012). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. I.* (Ed. A. Kahraman; Çev. Komisyon). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2013). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. II.* (Ed. A. Kahraman; Çev. Komisyon). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2014a). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. III.* (Ed. A. Kahraman, Ed.; Çev. Komisyon). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2014b). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. IV.* (Ed. A. Kahraman; Çev. Komisyon). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (2016). *İhvân-ı Safâ Risâleleri: C. V.* (Ed. A. Kahraman; Çev. Komisyon). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ. (1992a). *Resâilu İhvâni's-Safâ: C. I.* Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvân-ı Safâ. (1992b). *Resâilu İhvâni's-Safâ: C. II.* Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvân-ı Safâ. (1992c). *Resâilu İhvâni's-Safâ: C. III.* Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvân-ı Safâ. (1992d). *Resâilu İhvâni's-Safâ: C. IV.* Beyrut: Dâru'l-İslâmiyye.
- İhvân-ı Safâ. (1995). *Risâletü'l-Câmia', el-Câmia'tü'l-Câmia'*. Beyrut: Menşûrâtu Uveydât.
- Karlığa, B. (2012). Türk-İslam Kaynaklarına Göre Pythagoras'ın Altın Mısraları. *Felsefe Arkivi*, 22-23, 263-279.
- Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kuramı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 171-182.
- Kranz, W. (1984). *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar* (Çev. Suad Y. Baydur). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Önal, M. (2007). Sokrates'in Tanrı Anlayışı. *EKEV Akademi Dergisi*, 11(32), 25-36.
- Platon. (1989). *Timaios* (Çev. E. Güney ve L. Ay). İstanbul: MEB Yayınları.
- Platon (Eflâtun). (1999). *Sokrates'in Müdafaası* (Çev. N. Berkes). İstanbul: MEB. Yayınları.
- Platon. (2010). *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2015). *Phaidon* (Çev. F. Akderin; 2. bs). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2017). *Phaidros* (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Şimşek, İ. (2015). Felsefeden Tasavvufa Ruh Anlayışı. *EKEV Akademi Dergisi*, 9/62, 549-566.
- Taş, N. (2021). *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: KDY Akademi.
- Taş, N., ve Dölek, H. (2018). İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Tanrı ve Âlem Anlayışı. (Ed. İ. Oymak ve R. Çelik, *Felsefe ve Din Bilimlerinde Serbest Yazılar* içinde (ss. 171-208). Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Uludağ: (2003). Ma'rifet-i Nefs. *DİA* (C. 28: 56-57). TDV Yayınları.
- Uysal, E. (1998). *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



**KARTAL TİBET SİNEMASINDA TOPLUMSAL MESELELERİN ZÜBÜK (1980)
FİLMİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ***

Social Issues in Kartal Tibet Cinema: An Analysis of the Movie Zübük

Yunus NAMAZ¹ ve Ayşegül ŞAHİN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Elazığ, prayeryunus@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8678-3813

² Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Elazığ, sahin.aysegul4@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6534-9110

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.06.2022
Kabul/Accepted:
01.11.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1130857

Anahtar Kelimeler

Türk sineması, Kartal
Tibet, toplumsal meseleler,
Zübük filmi

Keywords

Turkish cinema, Kartal
Tibet, social issues, Zubuk
film.

ÖZ

Türk siyasal hayatında askeri denetim, müdahale ve darbeler 1960'lardan 2000'li yıllara kadar sinema filmlerinde de sıklıkla ele alınan, değerlendirmesi yapılan önemli bir konu olmuştur. Bu konular başta olmak üzere dönemin toplumsal sorunları birçok yönetmen tarafından yapımlara konu olmuştur. Bu yapımlar en temelde Türkiye'de yaşanan değişim ve dönüşümlerden haber vermekte, dönemin toplumsal meselelerinin boyutlarına değinmektedir. Dönemin toplumsal meselelerini kendi filmlerinde anlatan ve çoğu zaman mizahi bir dille bunu ele alan Kartal Tibet, 1965-2008 yılları arasında pek çok filmin yönetmenliğini üstlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Kartal Tibet'in *Zübük* (1980) filminde dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel yapısı hakkında bilgi vermek, sinema filmleri ile toplumsal olaylar arasındaki bağlantıları analiz etmektir. Filmler ile tarihsel süreçte yaşananlar arasındaki bağı sorgulamak ve *Zübük*'teki (1980) mizahi unsurların dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel iklimi hakkında nasıl bir bakış açısı geliştirdiğini ortaya koymak bu çalışmanın amaçları arasındadır. Bu çalışmada *Zübük* adlı film, sosyolojik açıdan analiz edilmiş ve filmin bürokratik yozlaşma ve liyakatsizlik, yoksulluk, sınıf, statü, rüşvet ve iltimas, adam kayırmacılık ve adaletsizlik temalarını öne çıkardığı gözlenmiştir. *Zübük*, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

ABSTRACT

Military controls, strikes, and coups have been important issues in Turkish political life and have been frequently discussed and evaluated in films from the early 1960s up to the first decade of 2000. Many directors from this period have made films on these issues and/or their accompanying social problems. These films mainly serve to inform about the changes and transformations experienced in Turkey and to touch upon the dimensions of the social issues of the period. Through the many films he directed between 1965-2008, Kartal Tibet depicts the social issues of the period, often addressing them with a humorous language. This study aims to provide information about the political, social, and cultural structure of the period in Kartal Tibet's film *Zübük* (1980), to analyze the connections between movies and social events, to question the connection between the films and events in the historical process, and to reveal the humorous elements in *Zübük* (1980). This film reveals a perspective about the political, social, and cultural climate of the period. The study conducts a sociological analysis of *Zübük*, observing the film to highlight the themes of bureaucratic corruption, incompetence, poverty, class, status, bribery, favoritism, and injustice. The study also evaluates and interprets *Zübük* using the method of descriptive analysis.

Atıf/Citation: Namaz, Y. ve Şahin, A. (2023). Kartal Tibet Sinemasında Toplumsal Meselelerin *Zübük* (1980) Filmi Üzerinden İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(427-441).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yunus NAMAZ, prayeryunus@gmail.com

* Bu çalışma, danışmanlığı Dr. Öğr. Üyesi Yunus NAMAZ tarafından yapılan ve yüksek lisans öğrencisi Ayşegül ŞAHİN tarafından 2022'de hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Sinema bir yandan bireylere sunduğu görüntüler ile onların dünyaya farklı bakmasına olanak tanırken, diğer yandan da kendi hayatlarını uzaktan izleyebilme fırsatını sunmaktadır. Bireyler sinemada gördükleri birbirinden farklı içerikler sayesinde bazen eğlenebilmekte, bu sayede birkaç saatliğine de olsa gerçek dünyanın sorunlarından uzaklaşabilme imkânı bulabilmektedir. Toplum içerisinde var olan sorunları işleyen ve bunu bazen dram bazen de güldürü öğeleri ile birlikte sunan filmler, bireylerin kendi hayatlarına misafir olmalarını sağlamakta, kendi sorunları ile onları yüzleştirmektedir. Çözüm yolu sunulsun ya da sunulmasın, bireyler ekranlar aracılığıyla izledikleri kendilerine aşına olan filmlerle bağ kurabilmektedir. Bu nedenle sinemada izlenen filmler, “tıpkı bir ayna gibi, bir toplumun yansımalarının beden buluşunu” izletmektedir (Sevinç, 2014: 98). Filmler aynı zamanda toplumda var olan bireylerin hem birbirleriyle hem de kendileriyle farkında olmadan konuşmalarını sağlayan bir araç konumunda olabilmektedir. Toplumda birbirinden çok farklı şartlar altında yaşayan bireyler için farklı hayatlar hakkında bilgiler edinmek ve ne kadar zor ya da ne kadar kolay şartlar altında yaşadıklarını öğrenmek, ancak filmler ile mümkün olabilmektedir. Ekonomik koşulları daha iyi ya da daha kötü olan bireyler, birbirlerinin yaşam şekillerini filmler aracılığıyla görebilmektedir. Örneğin ekonomik açıdan düşük gelir düzeyine sahip bireyler, hayal dahi edemeyecekleri hayat standartlarını filmler aracılığıyla izleyebilmektedir. Filmlerin sosyolojik açıdan yapılan değerlendirmeleri, “film süresince bireylerin kendilerini, sosyal davranışlarını ve buldukları toplumların değerlerini anlamlandırma şekli” olarak görülmektedir (Uğur, 2005: 921).

Geçmişe ve içinde bulunduğumuz döneme, geleceğe ışık tutan filmler, izleyiciye taraflı veya tarafsız bir bakış açısı sunmaktadır. Belirli dönemlerde çekilen filmlerin konusu geçtiği dönemin sosyal, psikolojik, ekonomik ve siyasi şartlarını yansıtmaktadır. Bayrakdar (2015: 1-2), filmlerin incelenip yorumlanmasının toplumsal, kültürel işlevleri yerine getirirken; filmleri anlamının sosyolojik, politik, psiko-analitik veya feminist anlamalar taşıyıp taşımadığı üzerine düşünmek ve içinde üretildiği toplumu ve dönemi anlamak adına önemli bir disiplin olduğunu söylemektedir. Yoksulluk, gecekondulaşma, köyden kente göç gibi olaylar ve bu olayların bireylerin üzerindeki etkilerinin incelenmesi açısından dönemin ruhunu yansıtan filmler önem taşımaktadır.

Ülke içerisinde gerçekleşen ve toplumu derinden etkileyen sosyal, ekonomik, siyasal ortam birçok Türk yönetmenin ilgisini çekmiş ve sinemaya bu toplumsal sorunların yansıtılması gerekliliği doğmuştur. Toplumsal değişimler sonucu oluşan yeni yaşam modellerinin, sansürler ve yasaklar olmasına rağmen güldürü unsuru ile birlikte kullanımı, sinemanın geniş kitleler tarafından izlenmesini sağlamaktadır. Çünkü toplum gülerken bir yandan kendi sorunlarını unutmakta bir yandan da kendi sorunlarını izlemektedir. Topluma aktarılmak istenen mesajlar, sisteme yapılan eleştiriler, toplumsal sorunlar sinemanın etkili kullanımı ile beyaz perdede yerini almaktadır. Bu dönemde farklı yönetmenler, toplumun içerisinde bulunduğu sorunları farklı açılardan izleyiciyle buluşturmaya çalışmıştır.

Kartal Tibet’in yönetmenliğini yaptığı ve ürettiği filmler, Türk sinemasında önemli bir yere sahiptir. Türk toplumunun sosyo-kültürel ve ekonomik değişimine güldürü unsuru ile birlikte yer veren Tibet, Türk sinemasının o dönemde sahip olduğu film yapım koşullarından etkilenmiştir. Kartal Tibet sinemasının, toplumsal sorunları güldürü ve trajikomedi türleriyle birlikte dile getirdiği ve toplumu yaşadığı bunalımdan uzaklaştırırken aslında temel sorunları eleştirel dille aktardığı söylenebilir. Literatürde Kartal Tibet sineması ile ilgili çok fazla çalışmanın olmaması araştırmanın önemini arttırmaktadır. Çalışma kapsamında toplumsal sorunların yoğun olarak işlendiği filmler temel alınarak, dönemin ruhu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın temel konusu; çekildiği dönemde yaşanan toplumsal sorunların sinemaya ne derecede aktarımının yapılabildiği ve bireylerin/kitlelerin bu sorunlardan ne kadar etkilendiğini tespit edebilmektir. Toplumsal ve ekonomik sorunlar ile bireylerin yaşayış şekillerinin, sinemaya ne derecede yansıtılabildiği sorularına yanıt aranmaktadır. Bu çalışmanın amacı, görsel ve işitsel öğeleri içerisinde barındıran ve bu anlamda güçlü bir sanat dalı olan sinemanın, toplumsal değişim ve dönüşümleri nasıl yansıttığını, Türkiye’de yaşanan toplumsal sorunların (yoksulluk, yoksulluk kültürü, gecekondulaşma, köyden kente göç) hangi şekilde aktarıldığını anlamak ve yorumlamaktır.

Toplumsal değişimler sonucu ülkede yaşanan birçok olay, Türk sinemasını da yakından etkilemiştir. Toplumsal meselelere değinilen ve izleyiciye taraflı/tarafsız olarak aktarılan sinema filmleri, dönemi değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Sanayileşme süreciyle birlikte siyasal, sosyal, ekonomik,

kültürel alanda yaşanan değişimler sinemaya yansıtılmakta; bu değişimlerin sonucu olan yoksulluk, gecekondulaşma, köyden kente göç ve şehirli ile alt kültür insanının arasında görülen keskin kırılmalar, Türk Sinemasında işlenmektedir. Çalışmanın amacı askeri bir müdahale sonrasında oluşan ekonomik krizin yoğun olarak yaşandığı sıkıntılı süreci sinema üzerinden anlamaya çalışmak ve değerlendirmelerde bulunmaktır. Yönetmen Kartal Tibet ile ilgili çalışmalara baktığımızda sosyoekonomik sorunları ele alan sadece bir tez çalışması bulunmaktadır. Bu çalışma; örneklem seçimi, seçilen filmlerin detaylı olarak analiz edilmesi ve sinemasal bir okuma yapılması açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Kartal Tibet sinemasının akademik anlamda az çalışılmış olması, çalışmanın önemini arttırmaktadır. Güldürü unsuruyla toplumsal sorunların birlikte işlenmiş olması, tarihteki belirli bir dönemin sinema üzerinden okunması, literatüre katkı sağlayacaktır. Sinema filmlerinin yer aldığı döneme ışık tutması ve yapılacak yeni çalışmalara kaynak oluşturabilmesi, konunun önemini arttırmaktadır. Yine bu çalışma, toplumsal meselelerin sinema üzerinden aktarımının ve izleyicide bulacağı karşılığın ortaya çıkarılması açısından önem arz etmektedir. Sansür ve baskının yoğun olduğu Kartal Tibet filmleri dönemlerinde, toplumun sorunlarının eleştirebilmesi, filmlerde bu eleştirilere yer verilmesi son derece önemlidir.

Toplumsal gerçekçi bakış açısı ile ele alınan filmler, yayımlandıkları dönemin özelliklerini sergilemektedirler. Kartal Tibet'in yönetmenliğini üstlendiği *Zübük* filminde göç, gecekondulaşma, yoksulluk, konut sorunu gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Filmlerde toplumsal meseleler hem diyaloglar hem de görsel içinde kodlanmıştır. Türk sinemasının gelişimi 1914-1922 döneminden itibaren inceleniyorken bu çalışmada toplumsal meseleler, 1970-1990 döneminden itibaren ele alınmıştır. Bu durum çalışmanın kısıtlarından birini oluşturmaktadır. Kartal Tibet'in yönetmenliğini yaptığı filmlerin 1976 yılında (Tosun Paşa filmiyle) başlamasının, çalışmanın konusunu oluşturan filmlerin bu tarihten sonra seçilmesinde etkili olduğu söylenebilir. Çalışmanın bir başka sınırı ise Kartal Tibet'in yönetmenliğini yaptığı 67 film olmasıdır. Yönetmenin tüm filmlerini analiz etmek güç olduğundan bunlardan sadece *Zübük* filmi araştırmaya dâhil edilmiştir: Bu filmin tercih edilmesinin sebebi toplumsal meselelerin (göç, yoksulluk, gecekondulaşma, konut sorunu) daha yoğun olarak işlenmesidir.

Bu çalışmanın evrenini Kartal Tibet'in yönetmenliğini üstlendiği "Kartal Tibet Sineması" oluşturmaktadır. Yönetmen Tibet'in ilk yaptığı film 1976 yapımı Tosun Paşa, son filmi ise 2008 yapımı Hayat Güzeldir adlı çalışmasıdır. Tibet, 1976-2008 yılları arasında toplam 67 filmi yönetmiştir. Bu anlamda çalışmanın evreni bu 67 filmde oluşmaktadır. Yönetmenin filmlerinde güldürü, tarih, komedi, melodram türleri yer almakta ve bu yapımlar arasında toplumsal meseleleri eleştirel bir dille aktardığı pek çok filmi bulunmaktadır. Bu filmler arasından toplumsal meselelerin yoğun olarak işlendiği *Zübük* (1980) filmi (toplam iki uzun metraj yapım), çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Yönetmenliğini Kartal Tibet'in yapmış olduğu *Zübük* (1980) filmi, internet kaynakları aracılığıyla izlenmiş ve analiz edilmiştir. Analiz edilmesi esnasında nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve betimsel analiz tekniklerinden faydalanılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan doküman incelemesi analizinden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldırım, Şimşek, 2013). Ancak yazılı kaynakların yanı sıra film, video, Görselğraf gibi görsel materyaller de nitel araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu materyaller olayları olduğu gibi aktardığı için çalışmanın vardığı sonuçların güvenilirliğini önemli ölçüde etkileyecektir (Yıldırım, Şimşek, 2013: 219).

Bu çalışma kapsamında elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Betimsel analiz yaklaşımına göre; "Elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan anlatılara sık sık yer verilir. Amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Yapılan betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır" (Yıldırım, Şimşek, 2013: 256). Betimsel analizin, araştırmacıların incelemek istedikleri unsurlar hakkında özet bilgi elde edebilmeleri için başvurulan bir yöntem olduğu belirtilmektedir (Büyükoztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2021). Bu yöntem ile Kartal Tibet filmleri, Türk sinemasında toplumsal meseleler çerçevesinde ele alınmıştır. Türk sinemasında toplumsal meseleleri yansıtan unsurlar, filmlerde ön planda olan unsurlar temel alınarak analizi yapılmıştır. Betimsel analiz yöntemiyle analizi yapılan Kartal Tibet filmlerinin, Türk sinemasında toplumsal meseleleri ele alan filmler içerisinde nasıl bir şekilde ele alındığı saptanmaya çalışılmıştır. Çekildiği dönemin özelliklerini taşıyan filmler tarihsel

yorumlamalara açık hale gelmektedir. Bu filmlerin çekildiği dönemin izlerini ve toplumsal koşulları nasıl ele aldığını görmek mümkündür. Ryan ve Lenos (2012: 187), bu bağlamda çekildiği dönemi yansıtan filmleri yorumlarken tarihsel eleştiri tekniğini kullanmışlardır.

2. Türkiye'nin 1980'li Yıllarının Kısa Özeti

Demokratik anlamda bir kültürel temel atıldığı ve henüz inşa sürecini tamamlamamış toplumlarda ortaya çıkan en büyük problemlerden birinin asker-sivil konumlandırılması olduğu ifade edilir. Nitekim bu dinamiklere sahip toplumlarda yönetimsel ve kamusal anlamda bir uzlaşma sağlanamaması, sarsıntılı ve problemleri bir yapı ortaya koymaktadır (Akıncı, 2013: 40). Türkiye'de 1980'li yıllarda özellikle yaşanan siyasi temelli krizler, tüm dinamikleri tetiklemiş, hem sosyal hem de ekonomik anlamda birçok siyasal, toplumsal sorunun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle de 12 Eylül darbesine giden süreç dikkate alındığında toplumsal olayların boyutlarının yaralanmalı ve ölümlü vakalara varan bir hal aldığı malumdur. Özbay bu konuda (2016: 2-3), 1 Mayıs 1977'de İstanbul Taksim'de, 8 Ekim 1978'de Ankara Bahçelievler'de yaşanan olayları örnek verir ve daha sonrasında Sivas ve Maraş'ta çıkan olayların bu dönemdeki en önemli sorunların başında geldiğine değinir. 1980 askeri darbesinden hem önce pek çok çatışmalar yaşanmış ve faili meçhul cinayetler vuku bulmuştur.

12 Mart 1971 muhtırasından sonra yapılan düzenlemeler ve çözüme yönelik atılan adımlar Türkiye'deki sorunların bertaraf edilmesinde etkili olamamıştır. Demokrasinin bu süreç içerisinde yeterince kurumsallaşamaması, sistemsel ve yapısal sıkıntıları da beraberinde getirir. İktidar ve muhalefetin sorunların çözümü için aynı masa etrafında toplanamamaları, köyden kente plansız göçün artması ve tüm bu meseleler doğrultusunda ortaya çıkan taleplere çözümler üretilememesi, bu dönemde krizin derinleşmesine neden olur. Siyasal zeminde Cumhurbaşkanı'nın meclis tarafından seçilememesi ve bu durumun halk tarafından ciddi rahatsızlık ile karşılanması, bu süreçteki en büyük problemlerden biridir. 1970'li yılların ortasından itibaren yaşanan işçi sınıfı mücadeleleri, toplumun her kesiminde şiddet ve baskının artması, terör olaylarındaki tırmanış, Kahramanmaraş, Malatya, Sivas, Çorum ve Bingöl olayları, yaşanan suikastlar ve faili meçhul cinayetler, 12 Eylül 1980 darbesine uzanan sürecin zeminini oluşturan etkenler olmuştur (Akıncı, 2013: 40-43).

Turgut Özal'ın 1983 ile 1989 yılları arasında başbakanlık ve Anavatan Partisi genel başkanlığı görevlerini yürütmesiyle farklı bir siyasal dönem başlar (Akdemir, 2016: 17). Özallı yıllar olarak adlandırılan bu dönem, Turgut Özal'ın başbakan olarak görev yaptığı altı yılı (83-89) ile Çankaya Köşkü'ne çıkıp Cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü ve görevi başında vefat ettiği yılları (89-93) kapsar (Baykal, 2019: 160). Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihinde Turgut Özal Dönemi; sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda birçok gelişmenin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, birey odaklı bir zihinsel değişim politikası, ekonomik politikalarla üstün tutularak adım atılmaya çalışılmıştır. Demokrasinin uygulanmış olduğu tüm toplumlarda, insani değerlerin el üstünde tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle Özal döneminde; demokrasinin, halkın özgür iradesi ile kendi kendisini yönetmesinden ibaret olmadığı, birçok sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunu beraberinde getireceği belirtilmiştir. Bundan dolayı demokratik adımlar atılırken konuya çok daha geniş bir pencere açılmıştır. Özal döneminde tüm kademelerde sorunların kaynağına inilmeye çalışılarak demokrasinin; toplumsal, siyasal ve ekonomik unsurlar ile bağlantılı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmuş, bu yönde adımlar atılmıştır (Boğa, 2016: 52-54). Turgut Özal, Türkiye'nin toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapısını bilen bir siyasetçi olmuştur. Bu sayede gerek ulusal gerekse uluslararası anlamda özellikle kendinden önceki 20 yıllık dönemde Türk siyasi hayatında meydana gelen krizlerin ve bu krizlerin neden olduğu sosyal problemlerin çözümü için adım atma noktasında kararlı bir tavır sergilemiştir. Aynı zamanda toplumun her kademesini ilgilendiren sorunların çözümü için hem bürokrasi hem de özel sektör ile iyi ilişkiler kurma çabası içinde olmuştur (Akçay, 2016: 76-77). Turgut Özal, özellikle ekonomik misyonunu sağlamak ve yaşanan ekonomik temelli krizlerin sosyal problemlere yol açmasını önlemek amacıyla üretimin artmasına yönelik adımların atılmasını hedeflemiştir. Ayrıca sanayileşmede yapısal dönüşüm ve değişimlere gidilmesi, enflasyonla mücadele ve işsizlik sorununun minimuma indirilmesi, para politikası ve vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi gibi temel konular da Özal döneminde öncelikli hedefler arasına alınmıştır (Özbay, 2016: 18-25). Çünkü Özal, bu sorunların ortadan kaldırılması durumunda müreffeh bir yaşama kavuşulabileceğini, ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda rahatlayabileceğini düşünmüştür.

1980'li yıllarda Türk siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamına olumsuz anlamda ciddi etkileri olan ve uzun yıllar devam eden bir sorun da PKK'dır ve bu örgüt propaganda faaliyetlerinde bulunmaya çalışan ayrılıkçı yapıyla öne çıkar (Altındağ, 2020: 1-3). PKK özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde sözde bağımsız ve federal bir devlet kurma çabası içinde bulunmuştur. 1980'li yıllardan itibaren PKK, silahlı eylemlere daha fazla başvurmaya başlayarak ülkede ciddi bir güvenlik sorunu olmaya başlar (Şahin, Şener, 2011: 238-239). Özellikle siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda yeni gelişmelerin yaşandığı ve çalkantılı dönemlerden geçildiği 1980'li yıllar, PKK'nın kendine hareket alanı bulmasına sebebiyet verir ve nüfuzunu güçlendirir (Gülabi, 2016: 282-286). Tektaş'a göre (2019: 15-16), Abdullah Öcalan'ın faaliyetleri ve girişimleri ile 1980'li yıllarda asıl varlığını ortaya koyan PKK, bu dönemde siyasal, toplumsal, ekonomik sorunlardan yararlanarak düşünsel ve eylemsel yayılım göstermeye başlar.

Görüldüğü üzere 1980'li yılların Türkiye'sinde pek çok siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlar vardır ve bu sorunlar hem iç politika hem de dış politikayla da doğrudan ilgilidir. Bu açıdan 80'li yılların Türk sinemasında üretilen filmlerin dönemin sorunlarına yer vermesi oldukça anlamlıdır çünkü yönetmenlerin kendi toplumunun dertlerine ayna tuttuğu bilinmektedir. 1960'lı yılların sinemasından itibaren Lütfi Ömer Akad, Metin Erksan ve Yılmaz Güney başta olmak üzere pek çok yönetmenin filminde anlatılan döneme ait işaretler bulunmaktadır. Yönetmenler zamanın ve tarihsel koşullara filmlerinde dikkat çekerek bir bakış açısı, sanatsal yorumlar getirmişlerdir. Ancak diğer taraftan 1960-1980 arasındaki dönemde yönetmenlerin film üretim çabalarının zorluğu da göze çarpmakta, birçok film sansür aşamasından geçemediği için ya seyirciyle buluşamamış ya da filmde belirli kesitlerin çıkarılması ile salonlarda izlenmesi söz konusu olmuştur. Hem filmlerin sansürlenmesi, film yapımındaki zorluklar, film ekibi kurma ve film çekimi için ekipman tedariki sağlama, yönetmenlerin sanatsal çalışmalarına doğrudan etki etmiştir. Ancak zor şartlara rağmen dönemin çalkantılı sorunları haline dönüşen ekonomik açıdan kalkınamama, siyasal iktidarların yönetim anlayışları, rüşvet ve iltimasın gündelik hayata nüfuz etmesi, kamu kurum ve kuruluşlarına yerleşik hale gelen adaletsizlik ve liyakatsizlik, kamu mallarını kullanımı ve yolsuzluklar Türk siyasal hayatının yönetmenler tarafından değerlendirilmesini, yorumlanmasını ve eleştiriler getirmesini gerekli kılmıştır.

3. Türkiye'de Toplumsal Meselelerin Sonuçları ve Sinema Filmlerine Yansımaları

Türkiye'de toplumsal meselelerin sonuçları; sosyal dışlanma, suç, aile içi şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, göç ve gecekondulaşma şeklinde sıralanabilir. Bir toplumda birey ve grupların yoksulluğun etkisiyle toplum standartlarına uygun davranamaması, ötekileştirme ve sosyal dışlanma sorununu beraberinde getirmektedir. Bu dışlanmışlık durumu, yoksulların ümitlerini kırmakta mahrumiyet psikolojisini yaşatmaktadır (Açıkgöz, Yusufoglu, 2012: 100). Hızlı sanayileşme ve kentleşme ile birlikte açığa çıkan işsizlik, sosyal dışlanmayı etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Yoksulların yanı sıra evsizler ve yaşlılar da sosyal dışlananlar grubuna dâhil olmaktadır. Yoksulluk sonucunda oluşan suç, toplumsal sorunlardan biridir. Yoksulluk kültürü içinde yaşayan ve yoksulluktan kurtulmak isteyen bireyler, kolay yoldan para kazanmak için yasal olmayan yollara başvurabilmektedir (Açıkgöz, Yusufoglu, 2012: 106). Yazarların da vurguladığı üzere yasal olmayan yollara başvurmak fertlerin suç işlemesine sebebiyet vermektedir. 1960'lı yıllardan itibaren pek çok filmde de hem yoksul insanların kandırılması ve belirli mevkiye geldikten sonra insanların suç işlemeye ya da haksızlık yapmaya devam ettikleri anlatılmakta ve suça iten etmenlerin kimi zaman yoksulluk dışında başka nedenlerde de araması gerektiği anlaşılmaktadır.

Yoksulluk birçok alanı etkilediği gibi aile yapısında da bozulmalara neden olmaktadır. Aile içinde şiddet, hane içinde başlamış olsa da tüm toplumu etkilemektedir. Bu şiddete maruz kalanların genelde kadınlar ve çocuklar olduğu söylenebilir. Her ne kadar yoksulluk ile ilişkilendirilse de aslında gelişmiş ülkelerde de aile içi şiddet görülebilmektedir. Ancak yoksul ailelerde bu oran daha fazladır. Yoksulluk nedeniyle toplum tarafından dışlanan aile reisi, bu psikolojinin etkisiyle eşine ve çocuklarına zarar verebilmektedir. Her toplumda görülen toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadınların aile içindeki konumunu belirlemektedir. Maddi özgürlüğünün olmadığı durumlarda erkeğe bağımlı olarak yaşayan kadın, bir takım zorluklar yaşayabilmektedir (Açıkgöz, Yusufoglu, 2012: 110). 1960-1980 arası Türk sinemasında üretilen yapımlar da yoksulluğun, liyakatsizliğin ve adaletsizliğin sadece ferdi değil, aile yapısı başta olmak üzere toplumu etkilediğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla ferdi aşan ve toplumsal bir alana yayılan suç ve haksızlıkların artmasında Serarşan'ın (2015: 89-91) da belirttiği gibi, göç kavramı ve nüfus hareketliliği etkili olabilmektedir. Buradaki göç sorunun oluşumunu iç göç ve dış göç olmak üzere iki gruba ayırmak gerekir.

Ülke içindeki nüfus hareketliliği “iç göç”; “ülkeler arası nüfus hareketliliği” ise “dış göç” olarak tanımlanır. Kentleşme süreci ile birlikte kentlere göç edenler, oradaki yerleşikler ile çatışmalar yaşamakta sonuç olarak yeni sorunlar ortaya çıkar. Kent yaşamına özenen bireylerin kentlere göç etmesi ve oluşan kültürel farklılıklar; işsizlik, gecekondulaşma, yoksulluk, şiddet, yabancılaşma gibi sorunlara yol açar (2015: 91). Ülkenin toplumsal yapısında meydana gelen değişimler birçok kültürel alanda ifade edilmeye başlanmış ve seyirciyle doğrudan ilişki kuran Türk Sineması da bu değişimden etkilenmiştir (Topaloğlu, 2019: 13).

1950’li yıllar ile başlayan ve Türkiye’de yaşanan siyasi değişimler, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin de yaşanmasına sebep olmuştur. Ekonomi, devletçi politikalara değil daha liberal ve yabancı sermaye yatırımlarına odaklanmış, tarımsal kalkınmanın yerine sanayi odaklı gelişmeyi tercih etmeye başlamıştır (Topaloğlu, 2019: 12). 1960’lı yıllarda “ithal ikameci birikim” modeline yönelen Türkiye, küresel sermaye ile birlikte hareket etmiş ve yurtdışından dayanıklı tüketim ürünlerini (buzdolabı, televizyon, çamaşır makinesi gibi) ithal ederek iç pazarda tüketmeye yönelik bir kalkınma modelini benimsemiştir. Sanayileşme, kırsal alanlarda işsizliğin yaşanmasına sebep olmuş, ekonomik sebeplerle Türkiye’de hızlı bir kentleşme süreci başlamıştır (Karakışlak, 2018: 280). Özellikle bu dönemde köyden kente göçenlerin ve gecekondulaşmanın artması buraya göçen kitlelerin getirdiği kültür ile kentli insanın sahip olduğu yaşam biçimleri arasındaki farklar, keskin kırılmaların olduğu bir ortamı oluşturmuştur (Topaloğlu, 2019: 12).

1950’li yıllar ve sonrasında ülkeye gelen yabancı sermaye, fabrikasyon üretim sisteminin kentlerde iş gücü ihtiyacını doğurması böylece kentleşmenin hızlı bir sürece girmesi gecekondulaşmanın oluşumunda önemli etkenlerdir (Yıldız, 2008: 7). Göç ile birlikte, kentlere yerleşmek isteyenler barınacak yer sıkıntısı yaşamışlardır. Plansız bir şekilde oluşan göç ve gecekondulaşma, yerleşim sorununun ötesinde toplumsal bir mesele haline gelmiştir. Gecekondularda yaşayan insanlar, toplumun yoksul kesimi olarak adlandırılmıştır. Bu bölgelerde yaşayan kitleler, aynı zamanda toplum tarafından dışlanmış bir yaşam sürmektedirler. Yoksulluk sonucu oluşan bu dışlanmanın psikolojik ve sosyolojik anlamda insan üzerinde etkileri bulunmaktadır.

1968 yılı ile başlayan Arabesk müzik ve Arabesk film furyası, 1980’li yıllarda da devam etmiştir (Şimşek, 2015: 118). Sanayi odaklı gelişme sonucunda oluşan kentleşme ve buna bağlı olarak gelişen göç meselesine, arabesk müziklerde yer verilmiştir. Bu müzik türü etrafında üretilen filmlerde iç ve dış göç olgusu çokça işlenmiştir (Makal, 1987: 26). Toplumsal gerçeklik akımı etrafında üretilen göç temalı filmlerde; çarpık kentleşme, kültürel çatışma gibi konular yer almakta ve Türk sinemasına ilk olarak iç göç olgusu yansımaktadır (Serarslan, 2015: 94).

1970’li yıllardaki Türk sinemasında iç göç olgusunun işlendiği filmler; Ömer Lütfi Akad’ın yönetmenliğini üstlendiği *Gelin, Düğün, Diyet*, Halit Refiğ’in *Fatma Bacı’sı*, Kartal Tibet’in *Sultan’ı*, Orhan Aksoy’un *Altın Şehir’i*, Ömer Kavur’un *Yusuf Kenan’ı* şeklinde sıralanabilir (Serarslan, 2015: 95). 12 Eylül 1980 darbesi sonrası yaşananlar ekonomik, politik ve toplumsal alanlarda değişimlere sebep olurken sinemayı olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bu dönemde de sinemada göç olgusuna yer verilmektedir.

Göç olgusu değerlendirildiğinde kentlere doğru yapılan hareketlerin en çok İstanbul’a doğru olduğu söylenebilmektedir. Sonuç olarak filmlerin İstanbul’da çekilmesi doğal karşılanmaktadır. Köy ve kent arasında ulaşımın kolaylaşması, köyden kente göç edilmesine olanak sağlamıştır. Tarımda makineleşmenin yarattığı bir olgu olarak görülen gecekondulaşma, kentsel sorunun ötesinde köylü kentli arasında yaşanacak olan sosyal, ekonomik ve kültürel birçok sorunlara yol açmaktadır (Koç, 2012: 5). Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik yapısının değişiminin bir göstergesi olan gecekondular, Türk sinema tarihi içinde önemli bir konuma sahiptir. Sinematografik üretim alanı olarak gecekondular, kendine özgü toplumsal yaşamı, mimarı ve kültürel formları oluşturmaktadır. Ekonomik yetersizlikler sonucu inşa edilen gecekondular, kentsel kriz ve sosyo-kültürel kırılmaların sembolleridir (Yıldız, 2008: 7).

Türk sineması, yaşanan göç ve göç sonucu oluşan gecekondulaşma olgularına duyarsız kalamamış dolaylı/doğrudan sahnelemiştir. Bu nedenle Türk sinemasının, toplumsal-kültürel değişimlerden etkilenmesi ve bu değişimler karşısında tavrının ne olduğu göçe bağlı olarak ortaya çıkan gecekondular olgusunun sinemaya yansımaları önem taşımaktadır (Yıldız, 2008: 9). Yıldız’ın sözünü ettiği durum, film sanatı ile mekân ilişkisinin birleştiğine dayalıdır ve gecekondular yaşamının gerçeklerinin sinemasal sunumunun yapılması “gecekondular filmleri” gibi bir kavramı doğurmuştur. Bu kavramın merkezinde elektrik, ulaşım, su, altyapı sorunu, sağlık sorunu, eğitim sorunu, toplumsal kırılmalar, kültürel gecikme ve ayrımcılığa uğrama gelmektedir (Yıldız, 2008). Buna ek olarak “gecekonduların damgalanması, taşralı kadının kentli kadın

tarafından küçük düşürülmesi, arsa konut sorunu, zabita baskısı, kültürel alanların olmaması, kimlik bunalımı, aidiyet sorunu, modern ve geleneksel arasındaki psikolojik gerginlik, toplumsal adaletsizlik, kamusal alanın erkek tarafından kuşatılması, sınıflar arası ayrımın büyüklüğü, mimari sorun, yoksulluk” gibi kavramlar da gecekonduların evrenine dâhil edilmektedir.

Gecekonduların olgusu çok boyutlu yapıdadır. Tek bir filmle gecekonduların yaşamına dair tüm boyutları görebilmek mümkün değildir. Bazı filmler soruna odaklanırken bazı filmler ise konuya odaklanmaktadır. Gecekonduların betimleyen filmler, gecekonduların mahallesini bir arka plan olarak kullanmanın ötesinde onu toplumsal mesele haline dönüştüren etmenler ile ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Kentlere doğru yapılan göç, konut sorununun dışında sosyo-kültürel ve ekonomik boyutta “arabesk kültürü”, “kentleşmeme”, “varoşlaşma” gibi durumları da beraberinde getirmektedir.

4. Türk Sinemasında Toplumsal Meseleler

Türk Sinemasının ilk yıllarında sinemacılar, daha teknik konulara eğilmekteydi. Dolayısıyla toplumsal meseleler, Türk sinemasının ilk yıllarında yer bulamamıştır. İlerleyen dönemler ile birlikte sinemanın aktarım dilini kullanan sinemacılar toplumsal konuları filmlerinde yoğun olarak işlemiştir. Türk sinemasında toplumsal meseleler, alt başlıklar altında değerlendirilmektedir.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe sonrası Türkiye’de yeni ortam oluşmuştur. Toplumun çağdaş olma yolunda sarf ettiği çabalar sonucunda ortaya çıkan yeni ortamda “ilericilik”, kent merkezli olmuş ve yeni sınıfları oluşturmuştur (Tunç, 2012: 113). Ülkede oluşan bu yeni ortam kültürel ortamı da büyük oranda yeniden şekillendirmiştir. Darbe sonrası yaşanan bu gelişmeler Türk sinemasını da etkilemiş ve bu yıllarda “devrimci sinema”, “toplumsal gerçekçilik”, “halk sineması”, “kaçış sineması”, “yabancılaştıran sinema” akımları etrafında filmler üretilmiştir. 1960’lı yıllarla birlikte “neyi” “nasıl” anlatacağımı bilinçli bir şekilde saptayıp anlatmaya çalışan Türk sineması, toplumsal olaylara daha duyarlı olmaya başlamış ve bu ideoloji beyazperdeye yansımıştır (Scognamillo, 2003: 10). Toplumsal yaşamdan beslenen sinemanın kitlelere belli bir görüşü benimsetme işlevi, ait olduğu toplumun izlerini yansıtmakta ve kültürün bir yansıması olarak görülmektedir. Toplumsal yapı içerisinde görülen değişim ve dönüşümler sonucu oluşan yeni sınıflar ve olayların bu yeni sınıflara yansımaları, sinema tarafından yeniden üretilerek izleyicisine aktarılmaktadır. Dolayısıyla 1960-1970 arası dönemde, toplumsal olaylardan ve gelişmelerden etkilenerek ülkenin değişen ortamı içinde üretilen filmler, toplumun sorunlu yanlarını, insan ilişkilerinin durumunu yansıtmaya çalışmaktadır (Kaplan, 2004: 9). Ayrıca Türk Sineması’nın kârlı bir sektör haline gelmesiyle birlikte, bu yıllarda film üretimi artmıştır (Tunç, 2012: 114).

1960’lı yıllarda toplumsal olaylardan beslenerek üretilen filmler, “toplumsal gerçekçilik” akımını ortaya çıkarmıştır. Daldal (2005: 131-133), kimlik arayışı olan “toplumsal gerçekçilik” kavramını, sıradan insanların sorunlarına eğilen, bireylerin yabancılaşması ve kimlik arayışlarına tanıklık eden biçimsel yenilikler ile dolu bir akım olarak tanımlamaktadır. Bu akımın konularını; o dönemde yaşanan köyden kente göç, kentte yaşanan toplumsal sorunlar, kente göçün nedenleri ve beraberinde gelişen sorunlar gibi konular oluşturmaktadır. Türkiye’de 1971 muhtırası ile 1980 darbesi arasında siyasi ve ekonomik anlamda köklü değişimler yaşanmış, yaşanan bu iktisadi, sosyolojik değişimler sinema sektörünü de etkilemiştir (Tunç, 2012: 122).

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve petrol krizi, beraberinde televizyonun yavaş yavaş sinemanın yerini almaya başlaması, film türlerinde değişimler yaşanmasına neden olmuştur (Tunç, 2012: 122). Bu dönemde seks film, arabesk film ve yabancı uyarılma film furyaları sinemada yerini almıştır. Siyasal çatışmalar, sansür baskısı, ekonomik darboğaz gibi toplumsal olaylar, Türk sinemasında üretilen filmlerin sayısını düşürmüştür. Ekonomik kriz nedeniyle halkın ucuz eğlencelere yönelmesi, sinema salonlarının kapatılmasına neden olmuş, sinema sektörünü bir buhrana sokmuştur (Tunç, 2012: 127). Yasakların, darbenin ve sansürün etkisiyle film yapamayan Yeşilçam, bir süre sonra yeniden film üretmeye başlamıştır (Kara, 2012: 90). Yaşananlar sonucu sinema salonlarından uzaklaşan seyircinin eve kapandığını belirten Kara, televizyon kullanımının yaygınlaştığını ve bu süreçte yapımcı döneminin önemli ölçüde sona erdiğini, sponsorlar döneminin başladığını kaydeder.

12 Eylül 1980 darbesi ile beraber yaşananlar, bu değişimi yaşayan yönetmenleri de etkilemiştir. Baskı ortamı ve sansürler bu dönemde de film sayısını oldukça düşürmektedir (Bayraktar, 2015: 29). Liberal ekonomi politikaları sayesinde yabancı yatırımların ülkeye girmesine izin verilmiş, yabancı filmler sinemada yerini

olarak seyircisiyle buluşmuştur (Saydam akt: Bayraktar, 2015: 299). İthal edilen yabancı filmler, şehirli öykülerini işlemiş; Türk sinemacıları da bu durumla mücadele edebilmek için öykülerinin yönünü köyden kente çevirmiştir (Vardan, 2008: 746). Dolayısıyla bu yeni öykü etrafında üretilen filmlerde köyden kente göç, kent sorunları, gecekondulaşma gibi konular işlenmiştir. Aslında bu sorunlar, darbeler sonucunda ortaya çıkan, halkın temel sorunlarıdır ve seyirci kendi sorunlarını izlemektedir. Yönetmen bu olayları anlatırken kendi ideolojisi etrafında filmler üretmektedir. Sonuç olarak Türk sineması ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal sorunlarından etkilenmekte, bu sorunları beyazperdeye aktarmaktadır. Seyirci kendi sorunlarını izlerken, yönetmenin ideolojisi ile yönlendirilmekte ve o ideoloji etrafında hareket etmektedir.

5. Kartal Tibet Sinemasında Toplumsal Meseleler

Sinema ve toplumun karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu, bu etkileşimin sinemanın yapısında değişiklikler meydana getirdiği görülmektedir. Bu değişim filmlerde işlenen konuları da etkilemektedir. Kartal Tibet'in yönetmenliğini üstlendiği filmlere bakıldığında genel olarak dönemin içerisinde bulunan koşullar ve bu koşullara uyum sağlamaya çalışan dönem insanların yaşadıkları zorlukların güldürü unsuru ile anlatıldığı görülmektedir. Kartal Tibet, içerisinde yaşadığı toplumda var olan sorunlara kayıtsız kalamamış ve bu sorunlar etrafında filmler üretmiştir. Filmlerinde çoğunlukla köyden kente göç, gecekondulaşma, siyasal yozlaşma gibi Türk toplumunun yaşadığı ekonomik, siyasal, sosyal sıkıntılar yer bulmuştur. Kartal Tibet'in yönetmenliğini üstlendiği filmlerde çoğunlukla toplumsal eleştiri ve gerçekçi temalarla bezenmiş konular karşımıza çıkmaktadır. Çalışma bu bağlamda Kartal Tibet'in yönetmenliğini üstlendiği Zübük filmini sosyolojik bağlamda analiz etmektedir.

Sosyolojik eleştiri, incelenecek filmlerin sosyolojik ölçütlere göre değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu eleştiri türünde filmlerin estetik özelliklerinin incelenmesi yerine filmin ele aldığı dönemin sosyal koşulları öne çıkmaktadır. Özden'e göre (2004: 153-154) bu eleştiri türünde, "sosyal değerlerin filmlerde nasıl yansıtıldığı ve somutlaştırıldığı, filmlerin sosyal değerler üzerindeki etkisi, bu değerleri güçlendirme ya da değiştirme gücü ve filmlerin toplumsal tutum ve davranış kalıplarında neden olduğu değişiklikler" ve benzeri konulara yer verilmektedir. Kabadayı'ya göre (2013: 57), sosyolojik eleştiri yapabilmek için "gerçek, temsil, inşa etme, alegori, toplum, ritüeller, mit, gelenek, kültürel değerler, küreselleşme, kapitalizm, kötülük, şiddet, kitle, aile, gündelik hayat, yaşam biçimi, değer kavramı, kimlik, toplumsal roller, kültürlenme, cinsiyet, stereotip, önyargı, öteki, ikili zıtlık, sınıf, faşizm, oryantalizm, modernizm, postmodernizm" gibi birçok yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

Toplum içerisinde yaşanan değişimler, filmlerin aktardığı olayların anlaşılabilir olması için bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Bu dayanak noktalarını anlayabilmek ise sosyolojik, tarihsel eleştiri teknikleri ile mümkün olmaktadır. Filmlerin yorumlanmasında temel nokta olarak görseller ve metinler ön plana çıkmaktadır. Böylelikle, dönemin koşulları, filmde yer alan görüntü ve diyaloglarla desteklenerek yorumlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada; Kartal Tibet'in kişiliği ile yönetmen-oyuncu olarak çalışma biçimini değerlendirebilmek amacıyla sinema kariyeri bir bütün olarak incelenmektedir. Bu şekilde yapılan bütünsel bir inceleme, yönetmen olarak ürettiği filmler hakkında daha kesin sonuçlara varılmasını sağlamaktadır. Türk halkının ihtiyaçlarına göre filmler üreten Kartal Tibet'in filmlerde kullandığı teknikler ve konu seçme ölçütleri üzerinde de durulmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında Kartal Tibet ile ilgili yazılan tezler, makaleler, dergi ve kitaplar gibi ikincil veri kaynaklarından da yararlanılmıştır.

6. Zübük (1980) Filminde Toplumsal Meseleler

Zübük filmi izleyicilere toplumsal dönemde yaşanan değişimlere dair bilgiler vermektedir. Çok partili döneme geçişin sorunlu yanlarını, komik bir biçimde kodlamaktadır. Rüşvet, siyasal yozlaşma gibi toplumsal meseleler filmin konusunu oluşturmaktadır. Zübük filmi çalışmada bu konular etrafında değerlendirilmektedir. 1980 yapımı Zübük filmi, Aziz Nesin'in Zübük adlı romanından sinemaya uyarlanmıştır. Yönetmenliğini Kartal Tibet'in üstlendiği filmin senaristliğini, Atif Yılmaz yapmıştır. Yönetmen, Türk siyasal hayatındaki sorunları ve karakterleri alaycı bir dille anlatmaktadır. Filmde Zübük rolünü Kemal Sunal (İbrahim Zübükzade) canlandırmaktadır. Zübük, kâtip olarak çalıştığı devlet memurluğundan rüşvet aldığı için ihraç edilir. Mesleğinden men edilmiş Zübükzade, ahlaki olmayan yolları deneyerek hızla mesleğinde yükselmiştir. Kâtip olarak çıktığı yolu Milletvekili olarak tamamlar.

Zübükzade'nin yaşam öyküsünü gazetede yayınlamak isteyen Gazeteci Yaşar, Gülören köyüne gider. Köy halkı nefretle andığı Zübük hakkında gazeteciye bilgiler verir. Rüşvet aldığı anlaşıldığı için işinden kovulan İbrahim Zübükzade Ankara'ya gider. Partilerin bulunduğu binaya girer ve ilk önce Huzur Partisi'nin kapısının önüne gider. Ancak son anda vazgeçerek Destek Partisinin kapısından içeriye girer. Destek Partisi'nde yağcılık yaparak ocak başkanlığına yükselir. İbrahim Zübükzade o kadar uyanıktır ki yaptıklarını anlayanların onu öldürmek istediğini fark eder ve oyunlar oynayarak onları kandırıp vazgeçmelerini sağlar. Bu oyunlar ile kendini milletvekili seçtirmeyi bile başarır. Zamanla ona benzeyen karısı da aynı Zübük gibi davranır. Gazeteci Yaşar, görüşmek için Zübük'ün yanına gider. Zübük, anlattıkları ile tüm halkı kötülemeyi başarır, hatta gazetecinin ona tüzülmesini bile sağlar. Kendisini dürüst ve vatanını seven bir politikacı olarak tanıtan Zübük, kendisine üzülen gazeteciye de bir oyun oynar. Bu oyun gazetecinin aklını başına getirir ve çaresiz halkın politikacılar karşısında savunmasız kalır.

1961 yılında Aziz Nesin tarafından kaleme alınan Zübük adlı roman, yayınlanmasından yirmi yıl sonra beyazperdeye aktarılmıştır. Aziz Nesin'in kullandığı Zübük kelimesinin Zeybek kelimesi düşünülerek türetildiği ve Adnan Menderes'e yakıştırılan bir sıfat olduğu bilinmektedir. 1961 tam adıyla Zübük- Kağrı Gölgesindeki İt" kara mizah romanı, çok partili dönemi ve bu dönemdeki siyaseti-siyasetçileri yakın odağa almaktadır. Küçükürtül (2021), Zübük filmindeki Huzur Partisi'nin Cumhuriyet Halk Partisi'ni, Destek Partisi'nin de Demokrat Parti'yi temsil ettiğini aktarmaktadır. Tarihsel eleştiri bağlamında siyasal yozlaşmayı belirgin bir şekilde temsil eden Zübük filmi, 12 Eylül darbesine zemin hazırlayan ortamı eleştirel bir dille aktarmaktadır. Türk toplumunun o dönemki yaşantısından kesitler sunan filmde, yeni siyasal sisteme ayak uyduramayan halkın, kendi aralarında oluşturdukları kurallarla ve rüşvet gibi kanuni olmayan yöntemlerle sorunlarını çözmeye çalıştıkları gösterilmektedir (Görsel 1).



Görsel 1 ve 2. Filmin girişi ve Zübük'ün gazeteciye demeç verdiği sahne

Zübük filminin giriş sahnesinde gösterilen gazete manşetleri bir anlamda filmin özeti niteliğindedir. Zübükzade'nin, kâtip memurluğundan milletvekilliğine uzanan girişimleri ve hedefleri filmin giriş sekansında gösterilir. Özellikle Zübükzade'nin "Fuzuli İşler Bakanı" olduğu bilgisine yer ayrılması, anlatının mizahi yönü kadar eleştirel yaklaşımını da anlatırcasına düzenlenir. Böyle bir bakanlık adı olması, darbe döneminde halkı yöneten iktidarlara hicvedici ve aşağılayıcı bir tavrı sergiler. Hükümetin işlerini liyakate, adalete ve hakkaniyete uygun yapmaması neticesinde fuzuli yani gereksiz işlerin çoğaldığı, menfaatçi siyasetçilerin halkı çaresiz bıraktığına vurgu yapılır. Anlatıcı ses ise bu siyasetçilerden İbrahim Zübükzade hakkında bilgi vererek ana karakterin sorunlu yönüne vurgu yapar. "Kimseye hesap vermek zorunda değilim" sözü ile Zübük'ün şeffaf olmadığı ve gerçeği gizleyerek halktan kaçtığı ima edilmektedir. Zübükzade'nin gerçek kimliğinin öne çıkarılmasında ise basının gücüne vurgu vardır. Çünkü dönemin en büyük medya organı yazılı basındır. Gazete yazı işleri müdürü ve patronu için Zübükzade faktörü, gazete tirajlarının artırılması için önemlidir çünkü onun alaşağı edilmesiyle gazete satışlarında artışlar meydana gelmektedir. Filmin ilk üç dakikalık kısmı böylece iktidar ile dördüncü kuvvet arasındaki ilişkiyi de hatırlatarak medyanın gündemi nasıl belirlediğini açıkça gösterir.

1970'li ve 80'li yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlar 12 Eylül darbesine zemin hazırlarken halk bu yıllarda siyasal krizlerden, dürüst olmayan hükümetlerden, rüşvetler ve yolsuzluklardan bunalmış durumdadır. Bu gerilimli dönemde halk bir de geçim sıkıntısı çekmekte ve zengin olma yolunda yaptıkları her şeyin mübah olduğu anlayışına sığınmaktadır. Siyasal, ekonomik ve kültürel yönden modernleşmeye

çalışan Türk toplumu geçiş dönemindedir ve karmaşık bir yapıya sahiptir bu anlamda filmin analizinde sosyolojik eleştiri öne çıkmaktadır. Bu karmaşık toplum yapısında yetişen İbrahim Zübükzade, kâtip olarak çalıştığı kurumda mühür için gelenlere, “Senin işin çok zor” diyerek mühür basamayacağını söyler ve bu işin olması için onlardan rüşvet istediğini belli eder. Zübük’ün yaptığı bu ahlaki olmayan davranış öğrenilince işinden ihraç edilir. Amiriyle aralarında şu konuşma geçer:

Amir: *Amirine rüşvet teklif etmekten seni mahkemeye vermem lazım ama senin kadar vicdansız değilim. Kovuldun... Bu kasabada artık sana bütün kapılar kapandı.*

Zübük: *Sağlık olsun. Ben de vilayetteki kapıları zorlarım beyim. Eh, kapı açmakta soyca hünerimiz vardır. (00:10:48-00:10:58)*

Zübük bu duruma üzülmeyen hemen harekete geçer ve vilayetin yolunu tutar. Partilerin bulunduğu binaya doğru yürürken kendi kendine şunları söyler: “*Lan Zübük, işten atıldın sıkıştı büyük. Ne güzel tezgâhını kurmuştun. Kulağına küpe olsun Zübük Efendi, namuslu insanlarla çalışmamalısın ki çabuk köşeyi dönesin*”. Siyasal yozlaşmanın yaşandığı bu yıllarda en küçük devlet memurlarının bile bu çarka dâhil olduğu görülmektedir (Bayrakdar, 2015: 34). İbrahim Zübükzade, dürüst olmayan yollarla başarı basamaklarını hızla tırmanıp milletvekilliğine kadar yükselmiştir. Zübükzade hakkında araştırma yapmak isteyen Gazeteci Yaşar, ilk önce ansiklopediden “Zübük” kelimesinin anlamına bakmıştır. Zübük kelimesi, “Bir halk deyimi. Kendi çıkarları için her yolu mubah sayan kişi. Sözünde durmayan, üçkâğıtçı, egoist, düzenbaz, namussuz...” olarak tanımlanmaktadır. Aslında bu tanım, nasıl bir siyaset adamıyla karşı karşıya olunduğuna dair birçok bilgi vermektedir. Zübük’ün yaşadığı köye giderek araştırma yapmak isteyen gazeteci, köylülerden bilgi toplamaya başlar. Otobüste tanıştığı yaşlı adam Zübük ile ilgili şu cümleyi kullanır: “Hükümet kapısında kâtiplik ile başladı, zengin oldu. Anla işte...” Mühür basmak için bile rüşvet isteyen Zübük, kovulduktan sonra Ankara’ya gider ve siyasi partilerde yer almak ister. Bu sahnede iki parti gösterilmektedir. Huzur Partisi ve Destek Partisi... Giriş kapıları yan yana olan bu iki partinin kapılarının önünde durur ve içerden gelen kavga seslerini duyar. Her iki partiden gelen sesleri dinler ve en çok ses olan Destek Partisi’ne girer. Aslında ona bu seçimi yaptıran ideolojik bir karar değildir. Zübük, ona fayda sağlayacak, onu zengin yapacak partiyi seçer. Komedi unsuru kullanılarak anlatılan bu sahnede; siyasal ortamda sesi en fazla çıkan kişilerin, en hızlı yükselen kişiler olduğu durumu eleştirilmektedir. Bu sahnede; siyasal yozlaşmanın, krizlerin yaşandığı ve bir türlü anlaşmaya varamayan partililer döneminin siyasal yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Zübük, ona benzeyen (sahtekâr, uyanık, düzenbaz, ahlaki yapıya uygun olmayan davranışlar sergileyen) partililer arasında destek görür. Ocak başkanlığına seçilen Zübük, kasaba tarafından desteklenirken Kadir Ağa ona karşı çıkar ve muhalefet bir partiyi seçer.

Siyasal yaşamda görülen belirsizlikler ve kuralsızlıklar, bu filmde belirgin bir şekilde yansıtılmaktadır. Parti mitinginde halka seslenen Zübük, “Demokrasi... Aç gözünü doldur keseni demokrasi ne demek? Öyle bir şeydir dadından yinmez.” sözlerini kullanır. Zübük, demokrasi kavramına yabancılaşmış siyasileri temsil eden bir karakterdir. Aslında halk da bu kavrama oldukça yabancılaşmış davranışlar sergilemektedir (Pamuk, 2002: 64) Özellikle miting sahnelerinde Zübük karakterini yüceltmek ve güçlü göstermek için alt çekim açısı kullanılmıştır.

Zübük, ocak başkanı olduktan sonra kuralsız davranışlarını ileri boyutlara taşır. Tüm kasaba halkını, işlerini halletme bahanesiyle dolandırır. Geçiş dönemini yaşayan halk, siyasetin bu şekilde işlediğini düşünmekte ve bu durumu yadırgamamaktadır. Film sadece siyasetçileri eleştirmekle kalmayıp aynı zamanda yaşananlara karşı çıkmayan halkı da eleştirmektedir. Kafası karışmış olan, kime oy vereceğini, ne yapacağını bilemeyen toplum da filmde anlatılmaktadır (Bayrakdar, 2015: 35). Yönetmenin toplumdaki yanlış davranışların değişmesi gerektiğine dair insanlarda bir farkındalık oluşturma çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Filmde işlerini yaptırmak isteyenler (arazi işini halletmek isteyen muhtar, kardeşinin okul işini halletmek isteyen Terzi Cemal, dükkânının işlerini halletmek isteyen Kalaycı Nuri) siyasi tanıdıkları olduğunu düşündükleri Zübük’ün yanına giderler ve rüşvet vererek işlerinin halledileceğini düşünürler. Kandırıldıklarını anladıkları zaman baskına gidip Zübük’ü öldürmek isterler. Zübük, kurduğu komployla kısa bir süreliğine onlardan kurtulur. Ancak Zübük’ün oyunu anlaşılınca yeniden Zübük’ün peşine düşerler. Zübük, bu sefer de bir anda mezarlıkta namaz kılmaya başlar (Görsel 3). Peşine düşenler arasında şu konuşmalar geçmektedir (Görsel 4):

Terzi Cemal: Aman dur!

Muhtar: Ne var be...

Terzi Cemal: Baksana herif namaza durdu.

Kalaycı Nuri: Doğru... Namazda adam vurulmaz. Üstüne elin dinsizi şehit gider de millet bizi lanetler. (00:27:14-00:27:22)



Görsel 3 ve 4. Zübük'ün, peşine düşenlerden kurtulmak için namaza durması

Toplumun manevi değerlerini sömüren bu siyasetçi tiplemesiyle aracılığıyla gerçek siyasiler, yönetmen tarafından alaycı bir dille eleştirilmekte ve filmin anlatısı içinde yer almaktadır. Dini değerlerin istismar edilerek üstünlük sağlama çabasının görüldüğü birkaç sahne daha filmde gösterilmektedir. Muhafif lider ile bir araya gelen Zübük, toplantı yapılan ortamda konuşulanları hoparlör ile dışarı verir ve aralarında şu konuşma geçmektedir (Görsel 5, 6):

Zübük: Muhterem misafirler, Sayın yurttaşlar, hep din kardeşiyiz. Aramızda ayrılık yok muhalifler de can kardeşlerimiz. Bir cami yaptırma derneği kuracağız. Böyle bir derneğin başına laik, din işini dünya işinden ayıran, akıllı, bilgili, okumuş bir başkan gerek. Avukat Burhan Bey'den rica ediyoruz. Cami yaptırma derneğimizin başına geçsin, bizlere yol gösterebilir.

Zübük'ü Savunan Kişi: Artık şükür bu günleri de gördük arkadaşlar. Artık muhaliflik, münafıklık kalmadı din kardeşi olduğumuz bilindi.

Zübük: Oy birliğiyle başkan seçildiniz Burhan Bey.

Burhan Bey (Muhafif Lider): Gösterdiğiniz tevaccühe teşekkür ederim. Ancak ben bu vazifeyi kabul edemeyeceğim. Kasabada bir cami varken ikinci bir caminin olmasını doğru bulmuyorum (00:56:23-00:59:48).



Görsel 5 ve 6. Zübük'ün mahallede büyük bir cami yapacağını duyurması ve kitlelerin coşkusu.

Sekans daha sonra, halkın “Dinsiz... Yuhh!” tezahüratları altında devam etmektedir. Zübük, her türlü fikre açık olduklarını belirterek, Burhan beyin konuşmalarına devam etmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu görüntü ile yönetmen, 1980'lerde yaşanan olaylarla beraber inanç unsurunun, siyasetin bir aracı haline geldiğini izleyiciye aktarmaktadır. Burhan Bey konuşmasına, cami yaptırmak yerine dernek kurulmasını ve kurulacak derneğin okul yaptırmak için çalışmalar yürütmesi gerektiğini dile getirmektedir. Zübük, “Din olmayınca okul ne işe yarar!” gibi ifadeler kullanarak Burhan Bey'in halk tarafından daha fazla

eleştirilmesine neden olmaktadır. Bu görüntü, filmin sahiplendiği hükümetin işlerinin, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması idealini ön plana çıkaran bir hamle olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra sekans, Burhan Bey'in Zübük'e camiye daha evvel kaç kez gittiğini sorgulayarak, halkın gerçekle yüzleşmesini sağlamaya çalıştığı görüntü ve diyaloglar ile devam etmektedir (Görsel 7, 8).

Zübük: *Biz elhamdülillah Müslümanız. Beş vakte beş dağı katıp evimizde kılarız. Müslüman kardeşlerim buna şahittir.*

Burhan Bey (Muhaliif Lider): *Duydunuz namaz evde de kılınır. Ama çocuklar evde okuyamaz.*

Halk: *Susturun şu zındığı. Yuhh...*

Zübük: *Arkadaşlar size söz veriyorum kanım pahasına da olsa size camiye inşa ettireceğim (01:00:40-1:01:16).*



Görsel 7 ve 8. Zübük'ün halktan aldığı rüşvet ve yolsuzluklara vurgu

Toplumun davranışlarına yön veren inanç sistemini kullanan Zübük, bu sayede halkın hassas noktasına dokunarak bir siyasal politika yürütmektedir. Filmde, siyasette başarıya ulaşmak için dini değerlerin kullanıldığı ve halkın bu değerler üzerinden kandırıldığı dikkat çekmektedir. Halkın dini duygularıyla oynayan Zübükzade, uyguladığı bu seçim politikasıyla başarılı olur. Film bu yönüyle düşünüldüğünde izleyicisine çekildiği dönemin toplum yapısını başarılı bir şekilde aktarmaktadır. Yönetmen Kartal Tibet bu filmiyle, var olan gerçekliğe ciddi eleştirilerde bulunmuştur (Kafa, 2019: 68). İnsanı güldürürken düşünmeye sevk eden bir yapıya sahip olan film, toplumun sorunlarını güldürü unsuruyla anlatırken seyirciyi hem eğlendirmekte hem de oyalamaktadır (Pamuk, 2002: 69). Filmin anlatmak istediği temel mesele; halkın nasıl ve ne şekilde yönetildiğini göstererek artık kandırıldıklarının farkında olmalarını sağlamaktır. Halkın insanları kullanan siyasilere karşı dikkatli olmalarını ve sömürülmemelerini anlatmaya çalışmaktadır. Zübük medyayı da çok iyi kullanmaktadır. Yaptırdığı gazete haberleriyle kendisini bakan yaptırmayı başarmaktadır. Ekonomik, siyasal ve kültürel değerlerin birbirine karıştığı bir ortamda sınıf atlamanın, kentte iş bulmanın tek yolu, siyasete ve siyasetçiye yakın olmak olarak görülmüş ve bu durum halk tarafından da kabullenilmiştir (Pamuk, 2002: 73). Kandırılmalarının sebebi de bu çaresizliktir. Çok partili döneme geçişle birlikte kafası karışan toplum, düzene uyum sağlamaya ve oluşan bu yeni yaşam biçimlerini anlamaya çalışmaktadır. Böylece her türlü yolu kullanarak sınıf atlamaya çalışmakta ve kente göç etme çabasına girmektedir. Her dönemin filmi olarak kabul edilen Zübük, belli bir döneme odaklanmanın çok ötesindedir. Türk toplumunun bir eleştirisidir ve tüm durumları objektif bir şekilde aktarma çabası içerisindedir. Zübük karakteri, Kemal Sunal için bir dönüm noktasıdır. Hababam Sınıfı'nda oynadığı İnek Şaban rolünden kurtulan Kemal Sunal, çıkarıcı siyasetçi rolünü başarıyla sergilemiştir (Sunall, 2012: 524). Kemal Sunal'ın başarıyı yakaladığı bu geçiş dönemi filmi, oyuncunun önemli filmlerindedir. Zübük filmi hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Türkiye'nin batılılaşma yolundaki adımları sonucunda tam olarak modernleşmemiş, bu değişime uyum sağlayamamış yani geçiş dönemindeki toplumun sorunlu yanları, mizah unsuru ile beyazperdeye aktarılmıştır. Muhaliif bir yönetmen olan Kartal Tibet, eleştirisinin dozunu bu filmde daha da arttırmış, hem siyasileri hem de toplumu belirgin bir şekilde eleştirmiştir. Sanayileşmenin de etkisiyle köyden kente göç etmek isteyen kesimin daha iyi bir yaşama sahip olma arzusu ve sınıf atlama isteği, toplumun davranış kalıplarını değiştirmektedir. Film içerisinde de bu istekler doğrultusunda değişen davranışlar, izleyiciye yoğun bir şekilde aktarılmaktadır. Kendi kurallarını kendisi koyan toplum, zamanla ahlaki değerlerini kaybederek başarıyı farklı yollarla elde etmeye çalışmaktadır. Rüşvet, yolsuzluk gibi kavramlar, dönemin toplumsal meselelerindedir.

Neticede Zübük; “rüşvet alan, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden oportünist bir kişilik” (Öztürk, 2014). Çok partili döneme geçiş ile birlikte halk afallamakta, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Filmde işlerini halletmek için rüşvet vermeleri, ahlaki olmayan davranışlar sergilemeleri, çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinin göstergesidir. Topluma bir ayna tutan yönetmen, oluşan çarpık düzenin bu şekilde ilerlemeyeceğine dair toplumu düşünmeye davet etmektedir. Ayrıca film içerisinde kadın karakterlerin çok az olması, siyasal ortamda otorite olarak erkeğin görüldüğü fikrini akıllara getirmektedir. Filmin son sahnelerinde yine gazete kupürleriyle Zübükzade efsanesinin sona erdiği haberleri verilmektedir. Bu durum izleyicilere, yapılan haksızlıklara bir yaptırımının mutlaka olacağını bildirmekte ve aynı zamanda haksızlıkların cezasının bir gün verileceğinin umudunu vermektedir.

Gazeteci Yaşar’ın İbrahim Zübükzade ile yaptığı konuşmanın sonunda Zübük şu sözleri söylemektedir (Görsel 9); “Aslında hepimiz birer zübüğüz, zübük olmaya zorlanmışız. Zübüklerden kurtulmanın birinci çaresi önce kendimize bakmak, kendi zübüklüğümüzden kurtulmaya çalışmaktır.” Zübük tarafından aktarılan bu sözler ile sistemin sorgulanmasının yanında, izleyicilerin kendi kendilerini de sorgulamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Tibet’in yönetmenliğini yapmış olduğu *Zübük*, güldürü unsuru ile birlikte toplumu eğlendirirken düşündürülen ve dönemin toplumsal sorunlarını anlatan eleştirel bir özelliğe sahiptir.



Görsel 9. İbrahim Zübükzade’nin ikiyüzlülüğü ve gazeteciyle arasındaki diyalog

7. Sonuç

Özgürlükçü politikalar ile birlikte Türkiye’nin değişim sürecine uyum sağlayan Türk sineması, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ortamlarla birlikte şekillenmiştir. Darbe, ekonomik kriz gibi olaylar ve sonuçları, bazen dolaylı olarak sinemanın gelişimini etkilerken bazen de doğrudan etkilemektedir. Türkiye’de tek partili dönemin sona ermesi, 1960’lı yıllar ile birlikte yaşanan siyasal ve ekonomik değişimler, Türk toplumunu psikolojik ve/veya sosyolojik olarak etkileyen olaylar olarak görülmektedir. Askeri darbeye birlikte 1960’ların Türkiye’inde yeni bir toplumsal düzen oluşturulmuştur. Bu yıllarda, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle toplumsal değişimler yaşanmıştır. Toplumsal değişimler, beraberinde toplumsal sorunları da getirmektedir. Köyden/kırsaldan kente göç hareketleri, kentleşme, çarpık kentleşmenin sonucunda ortaya çıkan gecekondulaşma, yoksulluk gibi sorunlar sinema filmlerine konu olmuştur.

Zübük (1980) köyden kente göç, kentleş(eme)me, dış göç, ekonomik sıkıntılar ve siyasal yozlaşma gibi unsurların yoğun olarak işlendiği filmler içinde önemli bir yapıdır. Toplumsal meselelerin ne şekilde işlendiği ve sunulduğunu sistematik bir şekilde okuyucuya sunacak bir yöntem olduğu düşünülen betimsel analiz, filmin değerlendirilmesi ve yorumlanması aşamasında önemli sonuçları ortaya koymuş ve filmin sosyolojik açıdan analiziyle yakından ilgili sahne görüntüleri ile filmin diyaloglarından da yararlanılmıştır. Buna göre *Zübük* (1980) filmi, siyasal yozlaşma konusunu işlemekte ve 12 Eylül darbesine zemin hazırlayan süreci anlatmaktadır. Filmin anlatısı siyasal krizlerin, güvenilmeyen hükümetlerin, rüşvet ve yolsuzluk yaptığına inanılan siyasilerin arasında kalmış Türk toplumunun yaşamından kesitler sunmaktadır. Yine bu filmde de güldürü unsuru ön plandadır. Yönetmen, güldürü ile dönemin siyasal ortamını hicvetmektedir. Analizi yapılan Kartal Tibet filmi, dönemin koşulları hakkında bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Bu açıdan filmlerin belge niteliği taşıdığı söylenebilir. Filmlerin belge niteliği taşıması, araştırılması gereken

olgular hakkında bilgi içeren görsel materyallerin, analizinde kullanılan doküman analizi tekniğinin kullanılmasına olanak vermiştir.

Toplumsal gerçekçi bakış açısı ile ele alınan *Zübük*'ün, gösterime girdiği dönemin özelliklerini sergilediği ve Türk siyasal hayatındaki yozlaşmaların işlendiğine ulaşılmıştır. 1960-1990 yılları arasında Türkiye'de yaşanan ekonomik, siyasal anlamda değişim ve dönüşümlerin filmde öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda film, Türk siyasal ve toplumsal hayatından derin izler taşımaktadır. Bu konuda yapılacak olan çalışmalarla ilgili olarak şu önerilere yer vermek gerekir. Çalışmada yönetmenliğini Kartal Tibet'in yapmış olduğu sadece bir film üzerinde durulmuş ancak Kartal Tibet'in tüm filmografisi derinlemesine incelendiğinde toplumsal meselelerin boyutları hakkında daha etraflı analizler de yapılabileceği anlaşılmıştır. Günümüzdeki toplumsal meseleleri konu alan sinema filmleri ile önceki dönemlerdeki toplumsal sorunları konu alan filmlerin karşılaştırması yapıldığında benzer tema ve konuların farklı dönemlerde de irdelendiğine ulaşılmıştır. Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde; ilk zamanlarda Kartal Tibet'in hasta olması, sonrasında da vefat etmesi nedeniyle kendisi ile yüz yüze görüşme veya röportaj yapılamamıştır. Herhangi bir yönetmenin kendisiyle röportaj yapılması neticesinde hem yönetmenin görüşü ve anlayışı hem araştırmacının bulgularını daha geniş bir minvalde değerlendirilmesinin önemli olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Sonuç olarak Kartal Tibet, dönemin toplumsal sorunlarını işleyen filmlerinde, eleştirel bir üslup kullanmıştır. Bu çalışmada analizi yapılan filmler, ele alınan dönemin toplumsal sorunlarını işlerken halkı bilinçlendirmeyi ve toplumsal bilinç oluşturmaya amaçlamıştır. Bu bağlamda Tibet'in toplumsal gerçekçi anlayış ile filmler çektiği söylenebilir. Yönetmenin sahip olduğu ideoloji, çektiği filmlere yansımıştır ve sisteme karşı eleştirisini dile getirmekten kaçınmamıştır. Onun üretmiş olduğu filmler aracılığıyla günümüz toplumu ve 1960- 1990 yılları arasındaki dönemin Türkiye'sine dair fikirler yürütmek mümkündür.

Kaynaklar

- Açıkgöz, R., & Yusufoglu, Ö. (2012). Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 76-117.
- Akçay, E. (2016). Turgut Özal Dönemi Türkiye-Birlik İlişkileri: Batıcılık Mı? Ulusal Çıkar Mı? *Proceedings of International Turgut Ozal Symposium*, (s. 76-85).
- Akdemir, B. (2016). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Turgut Özal Dönemi. *Proceedings of International Turgut Ozal Symposium*, (s. 16-27). Ankara.
- Akinci, A. (2013).). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve e-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39-58.
- Altındağ, N. (2020). Türkiye'nin PKK Bölücü Terör Örgütü İle Mücadelesine Dair Bir Analiz. *Anadolu Strateji Dergisi*, 33-48.
- Baykal, Ö. (2019). Türkiye'de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi. *Akademik Hassasiyetler*, 142-179.
- Bayraktar, M. (2015). 1980'lerde Türkiye'de Sosyoekonomik Sorunların Türk Güldürü Sinemasına Yansımaları Kartal Tibet Sineması Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Boğa, C. (2016). Turgut Özal ve Türk Demokrasi Hayatına Katkıları. *Turgut Özal ve Türk Demokrasi Hayatına Katkıları. In International Turgut Özal Symposium*.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2021). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (31 b.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Daldal, A. (2005). *1960 Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçeklik*. İstanbul: Homer Yayınları.
- Esen, Ş. (2010). *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*. İstanbul: Agora Yayınları.
- Gülabi, Z. (2016). Turgut Özal'ın 1988 ve 1991 Kürt Göçlerine Karşı İzlediği Politikalar ile Suriyelilerin Göçüne Karşı İzlenen Politikaların Karşılaştırılmalı Analizi. *International Turgut Ozal Symposium*, (s. 282-295).
- Kabadayı, L. (2013). *Film Eleştirisi Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümlemeler*. İstanbul: Sinema Ayrıntı Yayınları.
- Kafa, S. M. (2019). Aziz Nesin'in Sinemaya Uyarlanan Seçili Eserlerinin Göstergelerarasılık Bağlamında İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Kaplan, N. (2004). *Aile Sineması Yılları 1960'lar*. İstanbul: Es Yayınları.
- Kara, M. (2012). *Sinema ve 12 Eylül*. İstanbul: Agora Yayınları.
- Karakışlak, I. (2018). Türk Sinemasında Göç, Kentleşme, Gecekondulaşma Ve İstanbul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 279-285.

- Koç, A. (2012). Sosyoloji Literatüründe ve Sinemada Gecekonudan Varoşa Değişen Söylem Biçimleri. *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.*
- Makal, O. (1987). *Sinemada Yedinci Adam: Türk Sinemasında İç ve Dış Göç Olayı*. İzmir: Marş Yayınları.
- Özbay, M. (2016). 1980-2013 Yılları Aarasında Yaşanan Bazı Siyasi Olayların Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.*
- Özden, Z. (2004). *Film Eleştirisi Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Öztürk, D. (2014). Cineritüel: <https://www.cinerituel.com/zubuk-1980-demokrasi-oyle-bir-seydir-ki-dadindan-yinmez/> adresinden alındı
- Pamuk, S. (2002). Kitle İletişim Çözümleme Yöntemleri ve Bu Yöntemlerden Toplumbilimsel Çözümleme Yöntemi İle Zübük Filminin İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.*
- Ryan, M., & Lenos, M. (2012). *Film Çözümlemesine Giriş*. Ankara: De Ki Sinema .
- Scognamillo, G. (2003). *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Serarslan , M. (2015). Türkiye’de Yeni Göç Olgusun ve Türk Sinemasına Yansımaları. T. Y. Yazıcı içinde, *Türk Sinemasının 100. Yılın Armağanı*. İstanbul : Marmara Üniversitesi Yayınları .
- Sevinç, M. (2014). 2000 Sonrası Yeni Türk Sineması Üzerine Yapısal Bir İnceleme . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Sunal, G. (2012). Kemal Sunal Güldürülerinde Karakterlerin Temsili. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 519-526.
- Şahin, M., & Şener, B. (2011). Terörizm Olgusu ve Türkiye de PKK Terörünün Algılanmasında Bölgesel Farklılıklar Bir Alan Çalışması. *In International Symposium*.
- Şimşek, G. (2015). Siyasi Olayların Türk Sinemasına Yansımaları. P. D. Yazıcı içinde, *Türk Sinemasının 100. Yılına Armağan*. İstanbul: Marmara Yayınları.
- Tektaş, T. (2019). Terörizm ve PKK Terör Örgütü (1980-2012 yılları arası). *(Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.*
- Topaloğlu, M. (2019). Toplumsal Ve Kültürel Yönleriyle Ertem Eğilmez Sineması. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.*
- Tunç, E. (2012). *Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı 1896-2005*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Uğur, U. (2005). “Gurbet Kuşları” Filmi Örneğinde İç Göç Olgusunun Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 917-926.
- Vardan , U. (2008). *1980'lerden Sonra Türk Sineması Dünya Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, E. (2008). *Gecekondu Sineması*. İstanbul: Hayalet Kitap Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, Görselgraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



**EUGÈNE FLANDİN'İN GRAVÜRLERİNDE ANADOLU'DAN KENT
PANORAMALARI***

City Panoramas From Anatolia in Eugène Flandin's Engravings

Dilan ÇELİK¹ ve Eylem GÜZEL²

¹Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van, clkdilan@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1549-5555

²Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bandırma/Balıkesir, eguzel@bandirma.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6813-1766

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

10.11.2022

Kabul/Accepted:

01.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1202463

Anahtar Kelimeler

Eugène Flandin, Gravür,
Oryantalizm, Anadolu, Kent
Panoramaları

Keywords

Eugène Flandin, Engraving,
Orientalism, Anatolia City
Panoramas

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu yayıldığı geniş toprakları ile yüzyıllar boyunca Batılı seyyah ve sanatçılar için dayanılmaz bir cazibe merkezi olmuştur. Başlangıçta İstanbul gibi merkezlerin ilgi odağı olduğu İmparatorluk coğrafyası, 18. ve 19. yüzyıllarda gelişen teknolojik imkânlar sayesinde, daha kolay ulaşılabilir bir yer haline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Avrupa'nın kendi iç dinamiğinde meydana gelen Romantizm, Oryantalizm gibi sanat akımlarının etkisiyle Batılıların ilgi alanına giren imparatorluk coğrafyasının sınırları dâhilindeki İzmir, Aydın, Van ve Erzurum gibi farklı bölgelerdeki kentler de gezgin sanatçıların çalışmalarında yer bulmaya başlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kısmını ziyaret eden Batılı sanatçılar arasında öne çıkan isimlerden biri Fransız asıllı Oryentalist ressam Eugène Flandin'dir. Gezgin sanatçının gerçekleştirdiği gravürler arasında şehirlerin topoğrafik görünümünü içeren kent panoramaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada; Flandin'in seyahati sonrasında gerçekleştirdiği ve topoğrafik manzara türünde değerlendirilen kent panoramaları ele alınacaktır. Belgesel ve sanatsal açıdan incelenecek gravürlerde şehirlerin günümüzde geçirdiği dönüşüm ve fiziki değişimler takip edilerek, dönemin baskın sanat akımlarından Romantizm ve Oryantalizm sanat üsluplarının etkisi de gravürler üzerinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

The Ottoman Empire has been an irresistible center of attraction for Western travelers and artists for centuries with its vast lands. The geography of the Empire, where centers such as Istanbul were the focus of attention at the beginning, became a more easily accessible place thanks to the technological opportunities that developed in the 18th and 19th centuries. In addition, cities in different regions such as İzmir, Aydın, Van and Erzurum within the borders of the imperial geography, which were in the interest of the Westerners with the influence of art movements such as Romanticism and Orientalism that took place in Europe's own internal dynamics during this period, began to take place in the works of wandering artists. One of the prominent names among Western artists who visited a large part of Anatolia, especially Istanbul, is the French-born Orientalist painter Eugène Flandin. City panoramas, which include topographic views of cities, have an important place among the engravings made by the traveling artist. In this study; The city panoramas that Flandin realized after his travel and evaluated in the type of topographic landscape will be discussed. you can see the features. In the light of these sources, it is extremely useful to reveal the original situations of our cultural values that have disappeared or changed.

Atıf/Citation: Çelik, D. ve Güzel, E. (2023). Eugène Flandin'in Gravürlerinde Anadolu'dan Kent Panoramaları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(443-458).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Dilan ÇELİK, clkdilan@gmail.com

* Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında hazırlanan *Eugène Flandin'in Gravürlerinde Türkiye* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1.Giriş

Batı dünyasında Müslüman Doğu'ya olan ilgi erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Asırlar boyunca tam olarak bilinmeyen ve sürekli merak konusu olan Doğu, zaman içinde, iki dünya arasındaki ticaret ve savaşlar aracılığıyla giderek tanınmaya başlanmıştır (Germaner, 2013: 72; Renda, 1985: 34; Arslan, 1992: 15). Yaşanan bu ilişkilerde, 1453'te İstanbul'un fethedilmesi Avrupalılar için bir dönüm noktası olmuştur. Fetihden sonra Osmanlı İmparatorluğu, Batının gözünde bir taraftan korku uyandırırken öte yandan Doğu'ya seyahat eden Batılılar için Asya kıtasının giriş kapısı olarak da görülmüştür (Williams, 2015: 15; Yılmaz, 2013: 589-590; Saylan, 2015: 9). Yayıldığı geniş coğrafya ile Osmanlı İmparatorluğu, bu yüzyıldan itibaren Batılı seyyahlar için ilgi çekici bir merkez haline gelmiştir. Bu coğrafyayı önceleri diplomat ve tüccarların himayesinde ziyaret eden bilim adamları ve sanatçıların sayısı 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında gittikçe artmıştır. Bu artışta seyahat koşullarını iyileştiren buharlı gemilerin yaygınlaşması gibi teknolojik gelişmelerle birlikte Avrupa'da ortaya çıkan Romantizm ve Oryantalizm gibi sanat akımlarının da etkisi bulunmaktadır (Germaner, 1992: 105). Batılı seyyah ve sanatçıların seyahatler sonrası kaleme aldıkları seyahatnamelerinde, çoğu kez yazılı metinlerin görselleştiği gravürler yer almaktadır. Bu gravürlerde Osmanlı coğrafyasının idari yapısı, kent panoramaları, mimari yapılar ve sosyo- kültürel olayların izlerini takip etmek mümkündür (Arslan Sevin, 2006: 86).

Anadolu'yu ziyaret eden ve gördüğü yerleri, tanık olduğu olayları eserlerine yansıtan Batılı sanatçıların arasında öne çıkan isimlerden biri, Fransız Oryentalist resmin öncülerinden Eugène Flandin'dir. 19. yüzyılda Fransız Hükümeti tarafından verilen diplomatik görevler sayesinde birçok ülkeyi görme fırsatı bulan gezgin-sanatçı, Anadolu topraklarını üç farklı zaman diliminde ziyaret etmiştir. Sanatçının, bu seyahatlerden aldığı notlardan yola çıkarak İstanbul, İzmir, Trabzon, Bayburt, Erzurum ve Mardin gibi kentlerin eşsiz güzellik ve değerlerini yansıttığı çok sayıda litografisi bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan resimlerin gravür baskıları Bertauts tarafından yapılmıştır. Çalışmaların tümü Doğu resimleri ile birlikte 1853-67 yıllarında yayınlanan L'Orient adlı eserde yer almaktadır.

2. Gravürlerde Kent Panoramaları ve Genel Görüntüler

Eugène Flandin 19. yüzyılın en üretken gezgin ve sanatçılarından biridir. Anadolu seyahati boyunca ziyaret ettiği kentlerle ilgili gözlemlerde bulunmuş ve bu gözlemlerini resimlerle görselleştirmiştir. Sonradan litografi tekniğiyle basılan bu resimlerde kentlerin mimari kimliği ile ilgili ipuçlarını bulmak mümkündür. Gezgin-sanatçının en fazla üzerinde durduğu konu, şehirlerin topografik, ve yerleşim durumlarını da kapsayan genel görüntüleri, bir diğer ifadeyle kent panoramalarıdır.

Flandin, Anadolu coğrafyasını üç farklı tarihte ziyaret etmiştir. Anadolu topraklarına ilk seyahati, 1839-42 yılları arasındaki İran seyahati sırasında gerçekleşmiştir. 1839-1840 yıllarını kapsayacak ve İran'a kadar uzanacak gezi için, Arkeolog ve mimar olan Pascal Coste'un da yer aldığı bir ekiple Fransa'dan denize açılmıştır. Seyahatin ilk durağı Atina olmuş, sonrasında Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da bir süre kalan Flandin rotasını Trabzon'a çevirmiş, İstanbul Boğazı'ndan geçerek Sinop'a, oradan da Trabzon'a ulaşmıştır. Trabzon-Gümüşhane kara yolunu kullanarak Bayburt'a geçmiş ve nihayet Erzurum ve Ağrı-Doğubayazıt'a varmıştır. Sanatçı, Anadolu topraklarında yaptığı bu gezilerin ardından İran'a ulaşmıştır (Flandin ve Coste, 1851:1-44).

Flandin, İran seyahati sırasında Azerbaycan ve Ermenistan'da bulunmuştur. Ermenistan'dan Kars'a geçerek yeniden Anadolu topraklarına gelmiştir (Flandin, 1854: 675). Kars'tan sonra Artvin'e giden Flandin, buradan da 1842 yılının sonlarına doğru tekrar İstanbul'a geçmiştir. Anadolu'ya gerçekleştirdiği bu ikinci seyahati esnasında, öncelikli olarak İstanbul'u sonrasında da İzmir ve Çanakkale'yi ziyaret etmiştir. Flandin'in Anadolu topraklarına yapmış olduğu üçüncü seyahati, 1843-44 yılları arasındadır. Mezopotamya gezisi sırasında, Musul ve Halep yolunu kullanarak Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin'e gelmiş, buraları gezdikten sonra Suriye üzerinden Irak'a geçmiştir.

Flandin'in Anadolu coğrafyasında gerçekleştirdiği seyahatler sonrasında, seyahatname ve gravürlerinde en fazla yer verdiği kent İstanbul olmuştur. Sanatçı, Osmanlı başkenti olan İstanbul'u eserlerinde büyük bir hayranlıkla yansıtmıştır. İstanbul dışında yer verdiği İzmir, Çanakkale, Trabzon ve Sinop gibi deniz kentleri çoğunlukla İstanbul örneklerinde olduğu gibi denizden bakılarak resmedilmiştir. Bayburt, Erzurum, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Mardin gibi denize kıyısı olmayan kentleri ise bir bütün olarak veya önemli

noktaların vurgulandığı mesafe ve yükseklikten bakarak resimlemiştir. Ayrıca gravürlerde, kentlerin sahip olduğu kale, cami, kilise gibi mimari yapıların da vurgulandığı görülmektedir (Çelik, 2019).

2.1. İstanbul ve Çevresi

Sanatçının Anadolu seyahati sırasında en uzun süre kaldığı kent İstanbul olmuştur. Kentin her yönüyle ilgilenen Flandin, İstanbul ile ilgili birden fazla çalışma hazırlamıştır. Bu çalışmalar, L'Orient adlı albümün birinci cildinin neredeyse tamamını kapsamaktadır (Flandin, 1853, Cilt: I).

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, stratejik konumu, topografik özellikleri, yönetim merkezi olması ve sahip olduğu zengin kültürü ve mimarisiyle tüm Müslüman dünyanın merkezi konumundadır. Kent bu özellikleriyle tüm gezginlerin, özellikle de Flandin'in çekim alanına girmiştir.

İstanbul'u 1842 yılının sonlarına doğru ziyaret eden Flandin kente seyahat eden diğer Avrupalı gezgin ve sanatçılar gibi İstanbul'a hayran kalmıştır. Yine diğer pek çok gezgin gibi İstanbul'u ilk kez denizden gören ve şehrin bu ilk görüntüsü ile adeta büyülenen sanatçı, hayranlığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Boğaziçi, dünyadaki bütün boğazlar arasında hiç şüphesiz en güzeli, manzaraları en çeşitli olandır.

Boğaziçi, steplerden gelen rüzgârın ittiği hızlı akıntıya yol verir. Bir kıvrım ile onu frenler, dalgaları yumuşatıp sakinleştirir ve iki sahili okşayan güzel bir mavi örtüye dönüştürür “(Flandin, 1853, Cilt: I: 13).

Flandin, seyahatnamesinde zor ve sıkıcı olarak betimlediği Karadeniz yolcuğunun ardından Boğaziçi'nden İstanbul'a giriş yapmıştır. Kent ile ilgili ilk izlenimlerini *Boğaziçi* adlı litografide yansıtmıştır. Sanatçı İstanbul'u, Boğaziçi'nin hemen girişinden görülecek şekilde resmetmiştir (Foto 1). Topografik manzara türünde olan bu litografide, kentin Asya yakasında bulunan Anadolu ve Rumeli fenerleri, boğazın iki kıyısında, karşılıklı olarak yer alır. Durgun bir kompozisyonda verilen resimde, Boğaz'ın stratejik önemini vurgulayan farklı uluslara ait irili ufaklı kalyon ve gemiler hareketlilik sağlamaktadır.



Foto 1. Boğaziçi (Flandin, 1853: I/ Lev.1).

İstanbul seyahati sırasında gezgin, seyahatnamesinde, güzelliği karşısında büyülediği İstanbul'u Denizkızı olarak isimlendirmiştir. Kitabında uzun uzadıya anlattığı kentin kendisine sunduğu bu görsel şölenin oldukça memnun kalan sanatçı, hayranlığını: *“Her köşeden İstanbul'un sunduğu manzaralar o kadar güzeldir ki en güzel olanını söylemeye kalkışsa, insan şaşırır. Üç şehir ile Sur-ı İstanbul, Galata, Pera-sarılı Altın Boynuz hiç şüphesiz en güzeldir”* sözleriyle dile getirmektedir (Flandin, 1853, Cilt: I: 33).

Flandin, seyahatnamesinde kenti iki bölüme ayırarak tanıtmıştır. Bunlardan ilki Avrupa Şehri olarak tanımladığı, ağırlıklı olarak Hıristiyanların yaşadığı tarihi Galata bölgesi, diğeri ise Türk Şehri olarak tasvir ettiği, Müslüman nüfusun yaşadığı Tarihi Yarımada'dır. Avrupa şehri olarak tanıtılan kısmı *Konstantiniyye*

adlı gravüründe görmek mümkündür (Foto 2). Kentin bu iki farklı bölümü kompozisyona bir bütün halinde sığdırılmaya çalışılmıştır. Tarihi Yarımada; uzun ince minareli camileri, Topkapı Sarayı ve Yedi Kule Zindanları'nın burçları ile verilmiştir. Kompozisyonun sağ kısmı ise Galata Kulesi ve Beyoğlu (Pera)'na ayrılmıştır.



Foto 2. Konstantiniyye (Flandin, 1853: I/ Lev.8).

Türk - İslâm şehri olarak betimlenen Tarihi Yarımada bölgesi *Sur İçi İstanbul'un Görünüşü* adlı litografide gösterilmiştir (Foto 3). Resimde, Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu ve ticari merkez olarak bilinen bu bölgenin canlı ve kalabalık liman görüntüsü yansıtılmıştır. Göğe yükselen uzun ince minareleri ile camiler, kentin Müslüman kimliğini öne çıkaran öğeler arasındadır. Resmin odak noktasını oluşturan renkli ve canlı ritim ile kentin sosyal yaşamı yansıtılmaya çalışılmıştır (Flandin, 2014: 19).



Foto 3. Suriçi İstanbul'un Görünüşü (Flandin, 1853: I/ Lev.18).

2.2. Çanakkale ve Çevresi

Osmanlı topraklarına deniz yoluyla gelen Flandin'in dikkatini çeken kentlerden bir diğeri Çanakkale'dir. Sanatçı, İstanbul'dan İzmir'e girmek için Çanakkale Boğazı'nı kullanmıştır. Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü vazifesi gören Çanakkale'nin stratejik konumu sanatçının ilgisini çekmiş, *Çanakkale Boğazı* adlı litografisinde de bunu görselleştirmiştir. Manzara türü içinde değerlendirilen bu litografide, Boğazın kuzey girişini yansıtmıştır. Resimde Gelibolu ve civarındaki seyrek yerleşimler göze çarpar (Foto 4). Sakin denizin üzerinde uluslararası kalyon ve irili ufaklı gemilere yer verilmiştir. Resme hareketlilik kazandıran bu öğeler aynı zamanda Boğazın ticari ve stratejik önemini de yansıtmaktadır (Akgün, 2018: 17-19; Çanakkale Gravürleri (16-19. Yüzyıl), t.y.).



Foto 4. Çanakkale Boğazı (Flandin, 1853: I/ Lev.46).

2.3. İzmir ve Çevresi

Flandin'in, Anadolu seyahati sırasında İstanbul'dan sonra en fazla beğendiği şehir İzmir olmuştur. 19. yüzyılda kente gelen sanatçı, İstanbul'la eş değer gördüğü İzmir'i, Türk İmparatorluğu'nun ikinci büyük şehri olarak tarif etmektedir (Flandin, 1853, Cilt: I: 44-45).

İzmir'e deniz yoluyla yaklaşan Flandin, karşılaştığı manzara ile adeta büyülenmiş ve bunu litografilerine yansıtmıştır. Sanatçı, kenti iki farklı perspektifle görselleştirmiştir. Bunlardan ilki *İzmir, Konak Meydanı ve Limanından Genel Bir Görünüş* adlı litografidir. Romantik Doğu atmosferiyle yansıtılan resimde kentin genel görünüşü sosyal hayat ile beraber aktarılmıştır (Foto 5). Litografinin odak noktasını oldukça kalabalık ve canlı liman oluşturur. Liman çevresinde hanlar, gümrük binası, Frenk tüccarların dükkânları ve diğer sivil yapılar dikkat çeker. İç limanın ağzında yer alan Kale, yüzeysel bir anlayışla gösterilmiştir. 1231-1235 yılları arasında yapılmış olan bu yapı, günümüze ulaşamamıştır (Kuyulu, 2015: 526). Kentin silüetinde tarihi Kemeraltı'nda yer alan Şadırvanaltı Camii ile Hisar Camii'nin uzun ince minareleri vurgulanmıştır. Gravürdeki üçüncü cami ise 1922 yangınında ortadan kalkan ve günümüze ancak az sayıda fotoğrafı ulaşabilen Fazıl Ahmet Paşa Camii'dir (Ülker, 1994: 3; Güzel, 2010:181).

Sanatçının İzmir ile ilgili gerçekleştirdiği bir diğer litografide, Yahudi mezarlığı konu edilmiştir (Foto 6). Mezarlık alanının gerisinde liman ve ince uzun minareleri vurgulanmış Kemeraltı camileri yer almaktadır. Resimde, sağ üstte görülen Kadifekale, kente hâkim konumdadır (Arslan Sevin, 2016: 108; Güzel, 2010: 295).



Foto 5. İzmir, Konak Meydanı ve Limanından Genel Bir Görünüş (Flandin, 1853: I/ Lev.47).



Foto 6. İzmir Maşatlık'tan Bir Görüntü ve Yahudi Mezarlığı (Flandin, 1853: I/ Lev.4).

2.4. Sinop ve Çevresi

Flandin'in Anadolu seyahatinde uğradığı kıyı kentlerinden bir diğeri Sinop'tur. Kısa süreliğine uğradığı kentin tarihi, limanı ve mimari yapıları hakkındaki gözlemlerde bulunan gezgin kenti *Sinop- İç Liman'dan Bir Görünüm* adlı gravürde konu etmiştir (Foto 7). Kente kıydan bakılarak resmedilen litografide, şehrin silüetinin bir kısmı yüzeysel olarak yansıtılmıştır. Resmin odak noktasını liman ve ahşap iskelesi oluşturur. Bu özellikleriyle resmin amacının, daha çok kentin bir ticaret merkezi olma özelliğini vurgulama olduğu söylenebilir.



Foto 7. Sinop- İç Liman'dan Bir Görünüm (Flandin, 1853-67: IV/ Lev.1).

2.5. Trabzon ve Çevresi

Sinop gezisinden sonra Trabzon'a ulaşan sanatçı, seyahatnamesinde kenti hem anlatmış hem de resimlemiştir. Trabzon, özellikle coğrafi konumu, önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması ve ticari üstünlüğü ile dikkat çekmektedir (Nemlioğlu, 2005: 14-15; Yılmaz, 2013: 111-140). Kentin yoğun ticari ve kültürel yaşantısından oldukça etkilenen ve kenti bir ticaret şehri olarak tasvir eden Flandin, Trabzon'a bu özelliğini kazandıran limanın bir de resmini hazırlamıştır (Flandin, 1851:2) (Foto 8). Kıydan bakılarak çizilen resme pitoresk bir atmosfer hâkimdir. Resmin merkezini bir tersane oluşturmaktadır. Tersanenin çevresinde yer alan ahşap çatılı yapıların kamu binası ve tersaneye ait binalar olması ihtimal dahilindedir. Gemileri tamir eden insanlar gündelik yaşam içerisinde sahnede yer bulurlar. Durgun deniz birkaç kayık ile hareketlendirilmiştir.



Foto 8. Trabzon Sahili (Flandin, 1853-67: IV/ Lev.6).

2.6. Bayburt ve Çevresi

Flandin, 1839-1840 yıllarındaki Doğu seyahati sırasında, Bayburt'u ziyaret etmiştir. 1828-1829 yılları arasında Rus işgaline uğrayan Bayburt ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Bu şehir, dar bir vadi girişinde yüksek dağların eteklerinde yer alır ve harabeler de eski bir kalenin egemenliğindedir. Harabe olan bazı binaların kalıntılarının belli bir önemi olmalıydı; ama şu anda genel tahribatın ortasındaki şehir, çok az bir nüfusa sahiptir...” (Flandin, 1853-67, Cilt: IV: 56-57) .

Flandin kent ile ilgili gözlemlerini yansıttığı *Bayburt'un Genel Görünümü* adlı gravürde şehrin bir kısmını ele almıştır. Gravürün odak noktasını bugün var olmayan bir yapı oluşturmaktadır (Foto 9). Bu yapının ne amaçla ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ancak binanın önündeki insan kalabalığı ve dar sokaktan geçen atlı asker figürü, buranın bir askeri yapı veya kamu binası olabileceğini düşündürmektedir. Yüzeysel olarak gösterilen geleneksel konutlar binanın çevresine ve dağlık alana doğru yayılmıştır. Resmin üst kısmında yansıtılan kale kente hâkim konumdadır.



Foto 9. Bayburt'un Genel Görünümü (Flandin, 1853-67: IV/ Lev.17).

2.7. Erzurum ve Çevresi

Flandin'in Anadolu seyahatinde ziyaret ettiği kentlerden biri Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Erzurum'dur (Küçüköner, 2006: 62). Flandin'in kent ile ilgili olarak iki litografisi mevcuttur. Bunlardan biri *Erzurum'un Genel Görüntüsü* adlı çalışmadır (Foto 10). Kentin silüetinin yansıtıldığı gravürde şehir uzaktan bakılarak, bütünsel olarak resmedilmiştir. Şehrin önemli bir ticaret yolu üzerinde olduğunu vurgulamak için ön plana bir kervan yerleştirilmiştir. Bunun gerisinde ince ve uzun minareleriyle bir İslâm kenti olarak yansıtılan şehir, kaleye doğru uzanan evlere sahiptir.

Kent ile ilgili diğer bir litografide, şehrin merkezinde bulunan ve silüeti belirleyen Erzurum Kalesi vurgulanmıştır (Foto 11). Kalenin karşısında yer alan 1253-1291 tarihli Çifte Minareli Medrese tüm ihtişamıyla gözler önüne serilmiştir. Medresenin özellikle yıkık çifte minareleri dikkat çekicidir. Ayrıca, medresenin güney tarafında ve ona bitişik olan onikigen gövdeli ve külahla örtülü kümbet ile medresenin kuzeyinde yer alan cami, gravürü belgesel açıdan değerli kılmaktadır. Resimde ön planda bir mahalle yer almaktadır. Şehrin surlarının dışında kurulmuş olan bu mahalle, ahşap dükkanlar ve düz damlı evlerden oluşmaktadır. Yapıların etrafında geleneksel kıyafetli erkek figürleri gündelik hayat içinde kompozisyona yerleştirilmiştir.



Foto 10. Erzurum'un Genel Görüntüsü (Flandin, 1853-67: IV/ Lev.18).



Foto 11. Erzurum'un Genel Görünümü (Flandin, 1853-67: IV/ Lev.21).

2.8. Doğubayazıt ve Çevresi

Doğu Karadeniz kıyılarının önemli limanı olan Trabzon'u Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan Doğubayazıt, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunmasından dolayı sanatçının üzerinde durduğu kentlerden biri olmuştur. Erzurum'dan sonra önce Daar Köyü'ne oradan da Diyadin'e geçen sanatçı, günlerce süren yürüyüşün ardından Ağrı-Doğubayazıt'a ulaşmıştır (Flandin ve Coste, 1851: 1-44). Flandin'in kent ile ilgili gerçekleştirdiği iki farklı gravürü mevcuttur. Bu çalışmalardan ilki *Doğubayazıt'ın Genel Görünümü* adlı litografidir (Foto 12). Resimde günümüzde terk edilmiş Eski Doğubayazıt kasabası gösterilmiştir. Topoğrafyaya bağlı kalınarak resmedilen gravürün ön planında, geniş bir araziye yayılan koyun sürüsü ve çoban ile Doğubayazıt'a giriş yapan birkaç insan figürü yer almaktadır. Doğubayazıt Kalesi, kayalıklar arasından seçilmektedir. Bunların gerisinde ise 1685-1784 tarihli İshak Paşa Sarayı yer almaktadır. Yüksek bir kayalık üzerinde verilen yapının arkasında uzanan dağlarla kompozisyon tamamlanmıştır.



Foto12. Doğubayazıt'ın Genel Görünümü (Flandin, 1853-67: IV/ Lev.22).

Kentin görünümünün yansıtıldığı diğer bir gravür *Doğubayazıt Manzarası* adlı çalışmadır (Foto 13). Doğubayazıt'ın daha ayrıntılı ele alındığı bu çalışmada, iç ve dış kale tek bir kareye sığdırılmıştır. Litografide, gerçeğe yakın bir topografya üzerine hayali bir kurgu oturtulmuştur. Gravürün ön planında harap olmuş eski şehrin sur duvarları gösterilmiştir. Bu surlarda sivri kemerli bir giriş kapısı ile geçiş sağlanmaktadır. Surların gerisindeki şehir terk edilmiş ve ıssız bir görünümündedir. Şehre hâkim bir tepe üzerindeki inşa edilmiş kalenin solunda Eski Beyazıt Camii yer almaktadır. Bu yapının görüntüsü günümüzdeki halinden farklılıklar içermektedir. Özellikle kubbenin soğanvari forma yakın gösterilmiş olması dikkat çekicidir (Çetin, 2013:177-196; Çelik, 2019: 49).



Foto 13. Doğubayazıt Manzarası (Flandin, 1853-67: IV/ Lev.23).

2.9. Şanlıurfa ve Çevresi

Flandin'in ziyarette bulunduğu diğer bir kent Urfa'dır. Kent hakkında gözlemlerde bulunan gezgin özellikle Fırat Nehri'ne vurgu yapmaktadır:

"Tarihi kaynaklarda, Urfa'nın tarihi geçmişi ve rolü çok eskilere dayanıyor. Ayrıca, Edes-sa olarak da anılan, az sayıda milleti olan ve ticaret anlamında çok zayıf bir şehirdir. Bu şehri önemli kılan özellik Fırat Nehri'dir" (Flandin, 1853-67, Cilt:III:11).

Flandin'in yukarıdaki anlatımlarının yanında, Şanlıurfa/Birecik ilçesinin genel görüntülerini yansıttığı iki litografisi bulunmaktadır. Fırat Nehri'nden dolayı önemli bir konuma sahip olan Birecik ile ilgili gerçekleştirilen gravürlerden ilki *Fırat Geçidi* adlı çalışmadır (Foto 14). Şehrin genel görüntüsü kıydan bakılarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Kentin bir bölümünün ele alındığı çalışmanın merkezini Fırat Nehri oluşturmaktadır. Nehrin kenarındaki küçük iskele ve kalabalık bir kervan grubu, aynı zamanda taşımacılık ve ulaşımda oynadığı rolü de vurgulamaktadır. Fırat Nehri'nin hemen gerisindeki Birecik Kalesi, bütün ihtişamı ile gözler önüne serilmektedir. Nehrin doğu tarafındaki yamaçta yer alan kalenin iç ve dış duvarları seçilmektedir. Nehir boyundaki dar bir düzlükte ve dik bir yamaç üzerine kurulan yapıların harabe durumu göze çarpmaktadır. Şehrin silüetini oluşturan ve Müslüman kimliğini vurgulayan camiler, uzun ince minareleriyle gösterilmiştir. Bunlar arasında 1364-65 tarihli Ulu Camii'nin kubbesi seçilmektedir.



Foto 14. Fırat Geçidi (Flandin, 1853-67: III/ Lev.23).

Kente ait bir diğer resim *Birecik'ten Bir Görünüm* adlı çalışmadır. Şehir, kalenin yıkık sur duvarlarının görüldüğü tepenin yamacına kurulmuştur (Foto 15). Topoğrafyaya bağlı kalınarak hazırlanan çalışmada, geleneksel mimarinin özelliklerini yansıtan evler ile birlikte kubbeli camiler, uzun ince minareler görülmektedir.



Foto 15. Birecik'ten Bir Görünüm (Flandin, 1853-67: III/ Lev.24).

2.10. Mardin ve Çevresi

Flandin'in Mezopotamya seyahati sırasında uğradığı kentlerden bir diğeri Mardin'dir. Kentin, Mezopotamya'nın en önemli şehirlerinden birisi olduğunu belirten (Flandin, 1853-67,Cilt: III: 12-13) Flandin'in Mardin'e yönelik tek çalışması *Capuchin Manastırı* adlı litografidir. Manastır yapısı günümüzde mevcut değildir. Gravürde, o dönemde faal olan manastırın geniş avlusundan bakılarak şehrin panoramik görüntüsü aktarılmıştır. Resmin merkezini oluşturan manastırın avlusunda, Hıristiyan misyonerleri görülmektedir (Foto 16). Litografide, şehre hâkim konumdaki görkemli kale vurgulanmış, kale eteklerine kurulan şehrin İslâm ve Hıristiyan mimarisi ile geleneksel sivil mimarisi bütünleştirilerek aktarılmıştır. Dilimli kubbeleriyle 1176 tarihli Mardin Ulu Camii ve yapımı 1385 yılında tamamlanan Zinciriye Medresesi, gerideki şehrin silüetinde baskın öğelerdir.



Foto 16. Mardin'de Capuchin Manastırı (Flandin, 1853-67: III/ Lev.25).

2.11. Diyarbakır ve Çevresi

Diyarbakır, Flandin'in Mezopotamya seyahati sırasında ziyaret ettiği kentlerden biridir. Köklü bir tarihe sahip olan Diyarbakır, Anadolu ile Mezopotamya'yı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasında yer alır (Bedirhanoğlu, 2012: 8-10). Flandin, şehrin tarihsel dokusuyla yakından ilgilenmiştir. Roma döneminden kalan anıtları incelemek için geldiğini belirtmekte ve kent hakkındaki olumlu izlenimlerini eserinde yansıtmaktadır (Flandin, 1853-67, Cilt:III: 12).

Sanatçının kent ile ilgili gerçekleştirdiği *Diyarbakır'ın Genel Görünümü* adlı litografide, şehrin genel görüntüsü karadan bakılarak resmedilmiştir (Foto 17). Resim, topografyaya sadık kalınarak hazırlanan romantik manzara türünün bir örneğidir. Gravürde, Dicle Nehri ve nehir üzerine kurulmuş köprü ile arkada, Diyarbakır'ın en önemli yüksek yapısı olan sur duvarları ve uzun ince minareleriyle silüet halindeki şehir görülmektedir. Orta plandaki 1065-67 tarihli Dicle Köprüsü'nün üzerinde geçiş yapan kervan, kentin o dönemde Mezopotamya ticaretinde sahip olduğu önemi vurgulamaktadır (Yavuz Azeri, 2017: 468-469; Erbaş 2017: 43).



Foto 17. Diyarbakır'ın Genel Görünümü (Flandin, 1853-67: III/ Lev.26).

3. Sonuç

Müslüman Doğu dünyası sahip olduğu kültürü ve zenginlikleriyle asırlar boyunca Batılı için çekim merkezi olmuştur. Erken dönemlerde başlayan seyahatler 18. ve 19. yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Seyahatler ile imparatorluğu yakından tanıma fırsatı bulan Batılılar gezip gördükleri yerleri ve tanık oldukları ilginç olayları hem yazıya dökerek hem de resimleyerek belgelemişlerdir. Geçmiş yüzyıllarda seyahatname ve albüm olarak hazırlanan ve basılan bu çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu hakkında eşsiz birer kaynak niteliği taşımaktadır.

Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Avrupalılar seyahatlerine imparatorluğun merkezi olan İstanbul'dan başlamışlar, genellikle oradan da Anadolu kentlerine geçmişlerdir. Anadolu'ya seyahat eden Batılı sanatçılar arasında öne çıkan isimlerden biri Eugène Flandin'dir. Sanatçı, 19. yüzyılda Fransız hükümeti tarafından verilen diplomatik görevler sayesinde görme fırsatı yakaladığı bu kadim coğrafyayı üç farklı dönemde ziyaret etmiştir. Başta İstanbul olmak üzere pek çok Anadolu kentini ziyaret eden sanatçının seyahatler sonrası hazırladığı çak sayıda gravürü mevcuttur. Bu resimler, Doğu seyahatinde yaptığı diğer resimlerle birlikte 1853-67 yılları arasında *L'Orient* adıyla Paris'te yayınlanmıştır. Sanatçının gerçekleştirdiği gravürler Bertauts tarafından hazırlanmıştır. Litografi tekniğiyle basılan bu çalışmalar, Romantik Doğu'nun en etkileyici örnekleri arasında kabul edilmektedir.

Sanatçının Anadolu'yu konu alan resimlerinin büyük bölümünün konusunu kent merkezleri veya kırsal yerleşimlerin panoramik görüntüleri oluşturmaktadır. Bu çalışmalar 19. Yüzyıl Osmanlı kentlerini yansıtmaları

açısından oldukça önemlidir. Anadolu'nun bu dönemdeki durumuna dair bir hafızanın oluşmasında yardımcı olan bu çalışmalarda, kentlerin fiziksel, tarihsel, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve mimari özelliklerini bulmak mümkündür. Her biri kendine has özellikler gösteren bu kentlerin sanatçının kaleminden yansıyan yönlerinde bazı ortak özellikleri görmek mümkündür.

Kentleri gösteren gravürlerin büyük bir bölümü denize kıyısı olanlara aittir. Kıyı kentleri; kozmopolit yapısı, ticari potansiyeli, hemen her ülkeye ait gemilerle dolu boğaz ve limanlarıyla sanatçıyı derinden etkilemiştir. Öte yandan, bu gruptaki kentlerin stratejik önemlerini boğaz ve liman gibi unsurları betimleyerek yansıtmıştır. Bu açıdan en fazla ilgi çeken kent, hiç kuşkusuz, İstanbul'dur. İstanbul'un büyümesine kapılan sanatçının kentle ilgili ilk izlenimi yansıttığı çalışma, Karadeniz'den Boğaziçi'ne giriş anını gösteren *Boğaziçi* adlı litografidir (Foto 1). Topografyaya sadık kalarak çalıştığı bu resimde, vurgu daha çok Boğaz ve çevresidir. Boğazı ana tema olarak yansıttığı diğer bir çalışması, stratejik öneminin de vurgulandığı *Çanakkale Boğazı* adlı litografidir. (Foto 4).

Flandin'in üzerinde durduğu diğer bir bölge liman çevreleridir. Çoğunluğu denizden bakılarak gösterilen limanlar bir yandan kentlerin ticari üstünlüğünü yansıtırken öte yandan da soyal hayatı vurgulayan hareketli görüntülere sahiptir. Bu çalışmalardan biri, ön planda kayık ve yelkenliler, arka planda yoğun bir kent dokusuyla İstanbul'un yansıtıldığı, *Sur İçi İstanbul'un Görünüşü* adlı litografidir (Foto 3). İzmir'in konu edildiği *İzmir, Konak Meydanı ve Limanından Genel Bir Görünüş* (Foto 5) adlı çalışmada da kent ve kalabalık liman denizden bakılarak aktarılmıştır. Ancak, İzmir kenti İstanbul'a oranla daha sakin bir atmosfere sahiptir. Flandin, İzmir kadar gelişmiş olduğunu söylediği liman kentlerinden olan Sinop ve Trabzon'u da gravürlerine konu etmiştir. *Sinop-İç Liman'dan Bir Görünüm* (Foto 7), *Trabzon Sahili* (Foto 8) adlı litografileri ayrıca bu kentlerin deniz ticaretindeki stratejik önemini de vurgulamaktadır.

Flandin'in liman kentlerinin yanı sıra kara kentlerini yansıttığı birçok gravürü bulunmaktadır. Belli bir mesafeden bakılarak aktarılan ve Romantik Doğu atmosferinin etkisinin hissedildiği bu gravürlerde de kentlerin sahip olduğu ticari üstünlüğe vurgu yapılmıştır. Bu üstünlüğün başlıca unsurları, kentlerin içinden geçen büyük nehirlerdir. Şanlıurfa/Birecik ilçesinin yansıtıldığı *Fırat Geçidi* adlı litografide (Foto 14), çalışmanın merkezini Fırat nehri oluşturmaktadır. Yine Diyarbakır'ı yansıttığı *Diyarbakır'ın Genel Görünümü* adlı litografide (Foto 17) vurgu bu kez Dicle Nehri'ndedir. Gravürde, Dicle Nehri ve üzerinde kurulmuş Dicle Köprüsü'nden geçiş yapan kervan, kentin o dönemde Mezopotamya ticaretinde sahip olduğu önemi vurgulamaktadır. Kentin ticari öneminin farklı bir şekilde vurgulandığı diğer bir örnek de Erzurum'a aittir. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Erzurum'a ait olan *Erzurum'un Genel Görüntüsü* adlı çalışmada (Foto 10) kent silüet halinde yansıtılmıştır. Şehrin önemli bir ticaret yolu üzerinde olduğunu vurgulamak için ön plana bir kervan yerleştirilmiştir.

Flandin'in üzerinde durduğu diğer bir konu kentlerin kozmopolit özellikleridir. Flandin, İstanbul'un kentsel dokusunu gösterdiği *Konstantinopolis* adlı litografide, Hristiyanların çoğunlukta yaşadığı Galata ve Pera bölgesini öne çıkarmıştır (Foto 2). Buna karşılık *Sur İçi İstanbul'un Görünüşü* adlı çalışmada ise nüfusunu Müslümanların oluşturduğu Tarihi Yarımada bölgesini yansıtmıştır. Kentin silüetini oluşturan önemli camiler, uzun ince minareleri ile şehrin Müslüman kimliğini güçlü bir şekilde öne çıkarmaktadır (Foto 3). İzmir'i konu edinen *İzmir Maşatlık'tan Bir Görüntü ve Yahudi Mezarlığı* adlı litografide ise daha çok Yahudi nüfusunun yoğunluğu ile dikkat çeken bir alan seçilmiştir (Foto 6).

Kentlerle ilgili gravürlerde genel olarak kent dokusu ve kente hakim olan geleneksel kültür birbiri içinde harmanlanarak Romantik ve Oryantalist bir anlayışta yansıtılmıştır. Mimari dokuda kaleler ve camiler başta olmak üzere kentin simgesi durumunda olan yapılar vurgulanmış, yapıların çevresindeki figürlerle resimlere hareket kazandırılmıştır. İzmir gravürlerinde görülen Kemeraltı Camileri ile Erzurum gravüründe yer alan Çifte Minareli Medrese tüm ihtişamıyla gözler önüne serilmiştir (Foto 11). Yine *Doğubayazıt'ın Genel Görünümü* adlı litografide (Foto 12) kentin simgelerinden biri olan İshak Paşa Sarayı'na vurgu yapılmaktadır. *İzmir, Konak Meydanı ve Limanından Genel Bir Görünüş* (Foto 5) adlı litografide ön plandaki deniz ile orta plandaki mimari yapılar ve günlük yaşamın koşuşturması birbirinin içinde erimiştir. Litografide, günümüze ulaşamayan Fazıl Ahmet Paşa Camisi'ni görmek mümkündür. Ayrıca, hisarın hemen arkasında yer alan 1592 tarihli Hisar Camii'nin tek şerefeli ve yivli minaresi de günümüzde bulunmamaktadır. Diğer bir çalışma olan *Mardin'de Capuchin Manastırı* (Foto 16) adlı eser de, günümüze ulaşamayan Mardin-Kapuçin Manastırı'nın varlığını ispatlayan önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

Anadolu'daki kentleri konu edinen resimlerin büyük bir kısmı, İstanbul gravürlerine oranla daha gerçekçidir.

Özellikle bazı kentlerin yaşadığı değişimleri bu gravürlerle takip etmek mümkün olmaktadır. *Bayburt'un Genel Görünümü* (Foto 9), *Erzurum'un Genel Görüntüsü*, (Foto 10), *Erzurum'un Genel Görünümü* (Foto 11), *Doğubayazıt'ın Genel Görünümü* (Foto 12) ve *Doğubayazıt Manzarası* (Foto 13) adlı litografilerde, Osmanlı-Rus savaşlarının bıraktığı izleri görmek mümkündür. Bu gruptaki çalışmalarda resme hareket katan insan figürlerine daha az yer verilmiştir, genel atmosfere bir ıssızlık hakimdir.

Flandin'in İstanbul ve Anadolu'da gerçekleştirdiği çalışmalarının temel özelliği, resimsel değere sahip olmalarıdır. Resimlerde dönemin baskın sanat akımlarından Romantizm ve ondan beslenen Oryantalizm'den etkiler hissedilmektedir. Bu özellik, belgesel değer taşıyan resimlerinde de görülmektedir. Resimsel değerleri öne çıkarmak ya da onlardan taviz vermemek için kompozisyonlarına zaman zaman hayali eklemeler yapmış, oranlarla oynamıştır. Örneğin, Oryentalist anlayışla ele aldığı *Doğubayazıt Manzarası* adlı litografi hayali öğelerin yer aldığı bir manzara olarak değerlendirilebilir. Gravürdeki caminin mimari özellikleri sanatçının hayal dünyasının bir yansımasıdır (Foto 13).

Eugène Flandin'in hazırladığı gravürler, her ne kadar sanatçının Romantizm ve Oryantalizm gibi dönemin sanat akımlarıyla olan güçlü bağı nedeniyle dikkatli kullanılması gerekse de, 19. Yüzyıla ait İstanbul ve Anadolu'nun kent görünümünde, mimariye ve günlük yaşama dair hemen her konuda bilgi vermektedir. Birer belge niteliği taşıyan bu gravürler, günümüzde farklılaşan görünümlere ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

Kaynaklar

- Akgün, B. (2018) . *Boğazın Fedaileri I*. Ankara: DBY Yayınları.
- Arslan, N. (1992). *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Arslan Sevin, N. (2006). *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Azer, Yavuz N. (2017). Anadolu Kent Minyatürleri ve Gravürlerin Resimsel Dili Üzerine. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2017/4, 29, 455-472.
- Bedirhanoğlu, E. (2012). Diyarbakır Coğrafyası ve Tarihçesi. *Diyarbakır Kültür Envanteri*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Md. Müze Müdürlüğü Yayınları. 1, 8-10.
- Çelik, D. (2019). *Eugène Flandin'in Gravürlerinde Türkiye*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı. Van.
- Çetin, Y. (2013). Eski Gravür ve Çizimlere Göre Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nın Mimari Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme. *Sanat Dergisi*, 22(182-83), 177-196.
- Ertaş, K. (2017). Batılı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Diyarbakır. *Şarkiyat ICSS'17 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi/International Congress of Social Science*, 14-17 Eylül/September. Diyarbakır, 41-51.
- Flandin, E. ve Coste P. (1851). *Voyage en Perse; Tome Deuxieme* [Travel in Persia, Vol. I, II], Paris, France: Gide et J. Baudry.
- Flandin, E. (1853-67). *L'Orient*. Vol: I-II-III-IV, Paris.
- Flandin, E. (1854). Souvenirs De Voyage en Arménia Et En Perse. Vol 1. *Revue des deux Mondes*.
- Flandin, E. (2014). *İstanbul (L'Orient) 19. Yüzyıl*. (Çev. Orhan Koloğlu). İstanbul: Zodyak Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1853).
- Germaner, S. (1992). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fransız Kültür İlişkileri ve Osman Hamdi Bey. *1. Osman Hamdi Bey Kongresi içinde* (105-112 ss) .(2-5 Ekim 1990 Bildiriler). İstanbul.
- Germaner, S. (2013). Tablolarda Düşlenen Doğu. *Oryantalizmin 1001 yüzü içinde* (72-82ss.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sakıp Sabancı Müzesi.
- Güzel, E. (2010). *Ege Bölgesi Kent Mimarisinin Seyahatname ve Gravürlere Yansıması (18. ve 19.Yüzyıllar)*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.
- Kuyulu İ. (2015). İzmir, (Mimari). *DİA içinde* (Cilt 233, 526-528. ss.). İstanbul.
- Küçüköner, M. (2006). Erzurum Gravürleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16(62). 59-79.
- Nemlioğlu, C. (2005). *Görsel Belgelerde Trabzon*. Trabzon: Trabzon Araştırmaları Merkezi Vakfı.
- Ortaylı, İ. (2007). *Üç Kitada Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Renda, G. (1985). Avrupa Sanatında Türk Modası. *Sanat Üzerine*, 3(34). 39- 48.
- Saylan, K. (2015). *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*. Trabzon: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Ülker, N. (1994). *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi*. İzmir: Akademi Kitabevi.

- Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2(589-590), 587-614.
- Yılmaz, Ö. (2013). Seyyahların Kaleminden Bir Kentin Kimliği: 19. Yüzyıl Trabzon'u Örneği. *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler* içinde (111-140 ss.) .İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Williams, H. (2015). *18. yüzyılda Avrupa'da Türk Modası Turquerie*. (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 2014).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243



OSMANLILAR İLE KARAMANLILAR ARASINDA HÂKİMİYET MÜCADELESİ: AKÇAY SAVAŞI

Domination Struggle Between the Ottomans and the Karamanids: The Battle of Akcay

Hamit ŞAFAKCI¹

¹ Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin, hamitsafakci@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1290-3392

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

05.11.2022

Kabul/Accepted:

03.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1199823

Anahtar Kelimeler

Karamanoğlu, Osmanlı,
Akçay Savaşı, Alaeddin,
Bayezid

Keywords

Karamanid, Ottoman,
Battle of Akcay, Alaeddin,
Bayezid

ÖZ

Osmanlılar ile Karamanlılar sınır komşusu olduktan sonra aralarındaki mücadele kaçınılmazdı. Osmanlılar ile Karamanlılar Anadolu'da hâkim olmak için karşı karşıya gelmişlerdir. Bu çalışmada Yıldırım Bayezid dönemi esas alınarak iki devletin mücadelesi üzerinde durulmuştur. Bu dönemdeki mücadeleler, Konya Kuşatması ile Akçay Savaşı'dır. Konu hakkında kroniklerde bilgi mevcuttur. Yine bunlardan hareketle yapılan modern çalışmalar konuyu irdelenmiştir. Ancak tereddütlü konularda yeterince tartışma yapılmamıştır. Bu çalışmada sorunlu ya da ihtilafli konular üzerinde durulmuştur. Savaşın tarihi, yeri ve gelişen bazı olayların anlatımında Osmanlı, Karamanlı ve diğer kaynakların bakış açıları karşılaştırılmıştır. Nitekim aynı olayın farklı kaynaklar tarafından değişik şekillerde irdelendiği görülmektedir. Karamanoğlu hükümdarı Alaeddin ile çocuklarının durumu ve Ankara Savaşı'nın etkileri konu açısından irdelenmiştir. Ayrıca ailesi hakkında da bilgiler verilecektir. Konu hakkında kaynaklardaki farklı bilgiler karşılaştırılarak bir sonuca varılmıştır. Döneme dair çok fazla belgenin olmaması, devrin kaynaklarını önemli hale getirmiştir. Ancak bunların kritik edilmeden kullanılması başka sorunları ortaya çıkarmıştır. Bazı alanlarda soru işaretleri giderilememiş ama sorunlu alanlar belirtilmiştir.

ABSTRACT

After the Ottomans and the Karamanids became neighbors, the struggle between them was inevitable. The Ottomans and the Karamanids confronted each other to dominate Anatolia. In this study, the struggle between two states were emphasized by taking Yıldırım Bayezid period as the basis. The most significant struggles in this period were the Siege of Konya and the Battle of Akcay. Information about this subject is available in the chronicles. Again, modern studies based on these have examined the subject. However, there has not been enough discussion on hesitant issues. This study focused on problematic or controversial issues. The perspectives of Ottomans, Karamanids and some other sources on the date and place of the war and some developing events were compared. Thus, it is seen that the same event is examined in a different ways by several resources. The state of Alaeddin, ruler of Karamanid, and his children and the effects of Ankara War were examined in terms of this subject. Information about his family will also be given. Different information on the topic in the sources was compared and a conclusion was reached. The fact that there were not many documents about the period made the sources of the period more important. However, the use of these sources without being criticized raised some other problems. In some areas, question marks could not be eliminated, but problematic areas were specified.

Atıf/Citation: Şafakçı, H. (2023). Osmanlılar ile Karamanlılar Arasında Hâkimiyet Mücadelesi: Akçay Savaşı. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(459-473).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hamit ŞAFAKCI, hamitsafakci@artvin.edu.tr

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin genişlemeye başladığı dönemlerde beyliklerle karşılaşması kaçınılmazdı. Bu manada Karamanoğulları Anadolu'ya hâkim olmak için mücadele edilen beylikler arasında önemli bir yer teşkil eder. 1389 yılında babasının ölümü üzerine tahta geçen Bayezid zamanında çatışmalar artmıştı. Bu dönemde Karamanlılar ile Osmanlılar arasındaki mücadeleler, Konya Kuşatması ile Akçay Savaşı'dır. Konu hakkında kroniklerde bilgi mevcuttur. Yine bunlardan hareketle yapılan modern çalışmalarda konu irdelenmiştir. Ancak tereddütlü konularda yeterince tartışma yapılmamıştır. Bundan dolayı sorunlu ya da ihtilaflı konular üzerinde durulmuştur. Çalışma, Akçay Savaşı'nın sebep ve sonuçlarını açıklamak yanında Karamanoğlu hükümdarı, eşi ve çocukları ile Timurtaş Paşa üzerindeki görüşlerden hareketle bir sonuca varmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Osmanlılar ile Karamanlılar arasındaki hâkimiyet mücadeleleri (1390-1397) anlatılmıştır.

Çalışmada kullanılan bazı kroniklerin yazarları (eserin yazıldığı yıl) şöyledir: Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî (1398), Nizamüddin Şâmî (1401-1402), Ahmedî (1410'dan önce), Şerefüddin Ali Yezdi (1425), Schiltberger (1427), İbni Arabşah (1435), Şükrullah (1459), Enverî (1465), İbni Tagrıberdi (1469), Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa (1480). Bunların dışındakiler ise 15. yüzyılın son çeyreği ile 16. yüzyıl yazarları arasında sayılır (Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, 1990: 495; Nizamüddin Şâmî, 1987: 11; Schiltberger, 1997: 14; İbn Tagrıberdi, 2013: 12; Şikârî, 2005: 8; Öztürk ve Yıldız, 2013; Babinger, 1992; Dilek, 2010: 551). Ahmedî hariç anlatılan döneme yakın yazarların mensubiyetlerinin, Osmanlılar ya da Karamanlılar dışında olması dikkat çekmektedir. Bunların yanında geç tarihli Âşıkpaşazâde ve Şikârî gibi eserlerin daha eski bir kaynağı kullandığı da akılda tutulmalıdır. Konuya dair mevcut kaynaklar dörde ayrılabilir: İlki Osmanlı bakışını yansıtan Osmanlı devri kaynaklarıdır. İkincisi Karamanlı bakışını yansıtan Şikârî'nin eseridir. Üçüncü grup ise iki tarafın bakış açısı dışında olan Schiltberger, Esterâbâdî, Nizamüddin Şâmî, Şerefüddin Ali Yezdi, İbni Arabşah ve İbni Tagrıberdi'dir. Dördüncü grup ise sayılan eserlerden hareketle yapılan modern çalışmalardır. Konuya dair geniş bir literatür vardır. Ancak bu eserlerde verilen bilgilerin çeşitliliği karmaşayı daha da artırmıştır.

Osmanlı bakışı için Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eseri içindeki Osmanlı Tarihi'ne dair bölümden hareket edilmiştir. Ancak eserde kronoloji olmadığı gibi ayrıntıya da girilmemiştir. Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan toprakları alındıktan sonra Karaman topraklarının alınmasını Ahmedî (2011: 155) şöyle ifade eder:

*Çün Karaman Ellerine geldi ol,
Konya vü Lârendeyi dahi –aldı ol.
Komadı ol yörede şehri ü diyâr,
Kamusını feth etdi ol nâmdâr.*

Ahmedî'nin anlatımı, Şükrullah'ın (2013: 384) "Bayezid ilk yıl Karaman üzerine yürüdü, Konya ve Larende'yi aldı" ifadesini hatırlatır. Bu yönüyle 1390 yılına ait gibidir. Ancak sonraki mısralarda bütün toprakların alındığını söylemesi ikinci sefer olduğunu ortaya koyar. Şükrullah (2013: 385) ikinci yılındaki olayları şöyle anlatır: Menteşe ve Teke vilayetleri ile onlara bağlı kale ve şehirleri fethederek Germiyan'a yürüdü. Karahisar, Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir'i fethederek hutbe ve sikkeyi kendi adına çevirdi. Benzer bir anlatımda Kemal (2001: 71-73); Konya'nın iki defa alındığı söyler ki buradan iki sefer olduğu anlaşılmaktadır. Şükrullah'ın verdiği bilgiler 1390 ve 1391'de iki Karaman seferi olduğunu göstermektedir. Ancak olaylara dair ayrıntı yoktur. Şükrullah'ın ikinci sefere dair hutbe ve sikkeyi kendi adına yaptırdığını söylemesi, Karamanoğullarının ortadan kalktığına işaret etmektedir. Şükrullah'tan sonra gelen tarihçilerin onun verdiği bilgileri kullandıkları hem bu bilgiden hem de olayların tarihinden anlaşılmaktadır. Zira sonraki tarihçiler bu bilgileri genişleterek kullanmışlardır.

Karamanî Mehmed Paşa'nın, 1480 yılına kadar olan olayların tarihini yazdığı eserinde, 792 yılında Menteşe, Aydın ve Saruhan ile 800¹ yılında Konya, Aksaray Kayseri, Tokat ve Sivas'ın (Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, 1949: 347) alındığını belirtmesi, Tarihî Takvimleri kaynak olarak kullandığına işaret etmektedir. Zira onun dışında, iki Karaman seferinin tarihini net bir şekilde, takvimler dışında, veren yoktur. 824 tarihli takvimde; 790 yılında Konya'nın ikinci defa alındığı ve 843 tarihli takvimde 792'de Konya'nın kuşatıldığı ve anlaşma yapıldığı belirtilir (*Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, tarihsiz: 35, 109). Diğer takvimlerde de benzer bilgiler verilir: 792 yılında Kırşehir, Beyşehir ve Teke-ili, Bayezid tarafından fethedilmiş, Konya muhasara edilmiş ve Karamanoğlu Alaeddin Bey ile anlaşma yapılmıştır (*İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, 1954: 19, 55). Takvimlerde genel olarak seferin 792'de yapıldığı ve anlaşma ile sona erdiği net bir

¹ Çalışma esnasında kullanılan Hicri tarihlerin karşılıkları şöyledir: 792=20 Aralık 1389-8 Aralık 1390; 793=9 Aralık 1390-27 Kasım 1391; 794=29 Kasım 1391-16 Kasım 1392; 800=24 Eylül 1397-12 Eylül 1398; 801=13 Eylül 1398-2 Eylül 1399.

şekilde ifade edilmiştir. Şükrullah ve Karamanî Mehmed Paşa ilk sefer konusunda aynı tarihi verirler. İkinci sefer hakkında Şükrullah 793/1391 yılını, Karamanî Mehmed Paşa 800/1397 yılını verir. Bu nedenle asıl konu Akçay Savaşı olmasına rağmen bazı sorunların anlaşılması adına 1390 yılındaki mücadeleye de değinilmiştir. Osmanlı-Karamanlı mücadelesinin nedeni Germiyan ve Hamid topraklarına hâkim olmaktır. Zira Osmanlılar, 1381 yılında Germiyan topraklarından Kütahya, Emet, Simav ve Tavşanlı'yı çeyiz olarak topraklarına katmıştır. Yine aynı yıl Hamidoğlu topraklarından Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Karaağaç, Yalvaç ve Isparta satın alınmıştır (Âşıkpaşazâde, 1332: 57, 59; Mevlânâ Mehmed Neşri, 2013: 87, 89). Bu yerlerde, özellikle Hamid-ili, Karamanlıların hak iddia etmesi ve fırsatını bulduğunda buralara saldırması, aşağıda anlatılan iki savaşın da sebebini oluşturmaktadır. Çalışmada 1390 seferi için Âşıkpaşazâde'nin eserinden, 1397 seferi ise Neşri'nin eserinden hareket edilmiştir.

2. Konya Kuşatması (1390)

Âşıkpaşazâde (1332: 64), Bayezid'in başa geçtikten sonra Rumeli'de bulunmasından istifadeyle Karamanoğlu'nun Hamid-ili'ne akın ettiğinden bahseder. Ona göre, Karamanoğlu tekrar Hamid-ili'ne saldırınca halkın talebi üzerine Teke-ili'nden Karaman'a yönelen Bayezid, Germiyanolu Yakub Bey ile vezirini hapsedi. Karaman'a yürüyünce Karamanoğlu Taşeli'ne kaçtı. Konya üzerine gidildiğinde harman vakti olduğundan meydana arpa ve buğday yığınları duruyordu. İhtiyacı olan arpa ve samanı ücretini ödeyerek satın alan Osmanlı askeri, halkın şehre güvenle girmesini sağladı. Bu adaleti gören halk şehrin kapısını açtı. Ardından Aksaray, Niğde ve Kayseri, Develi Karahisar ile Uchisar'ı çevresiyle teslim ettiler. Elçi gönderen Karamanoğlu'nun af dileği kabul edilerek Çarşamba sınır oldu (Âşıkpaşazâde, 1332: 71-72). Bu bilgiden Karamanoğlu'nun Hamid-ili topraklarına Bayezid devrinin başlarında iki defa saldırdığı anlaşılmaktadır. Âşıkpaşazâde anlatılan olayın tarihini vermez. Neşri ise Saruhan, Aydın ve Menteşe-ili'nin fethi ile Teke-ili üzerinden yapılan Karaman Seferi'nin tarihini H. 792 olarak verir (Mevlânâ Mehmed Neşri, 2013: 131). Anonim tarihlerde de aynı tarihte gösterilirken (*Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 2000: 35; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman –F. Giese Neşri-*, 1992: 30-31) İbn Kemal (2000: 101) seferin tarihini 793 olarak verir. Oruç'a göre 791 yılında Karaman vilayetine varan Bayezid, Karamanoğlu kaçınca Alaşehir, Beyşehir ve Konya'yı; geri barışınca Aydın-ili, Ayaslıg, Saruhan, Teke-ili, Karesi-ili ve Menteşe-ili'ni aldı. Karamanoğlu Mehmed Bey tekrar düşman olunca Karaman-ili'ne vararak Konya, Beyşehir ve Karahisar'ı fethetti. Karamanoğlu Mehmed Bey'i ve oğlu Ali Bey'i esir eden Bayezid, onu azat ederek geri memleketini verdi (Oruç bin Âdil, 2014: 31). Bu bilgilerden Oruç'un 1390 ve 1397 olaylarını karıştırdığı anlaşılmaktadır. Âşıkpaşazâde ile Neşri, Teke-ili üzerinden Karaman'a çıkıldığını söylerken İbn Kemal (2000: 93); Germiyanolu'nu ortadan kaldırdıktan sonra Karaman üzerine yürüyen Bayezid, Akşehir Ovası'na geldi, düşmanı bekledi ama kaçtı, der. Behiştî Ahmed Çelebi (2016: 83) seferin Hamid-ili üzerinden yapıldığını söyler. İdris-i Bitlisi'ye (tarihsiz: 38-39) göre ise Teke-ili'nin fethi için Germiyan-ili yolundan gidildi. Teke memleketi alındıktan sonra Hamid-ili ve Beyşehir yolundan Karamanoğlu üzerine gidilmiştir.

Şikârî; Aydın, Menteşe ve Hamid toprakları Bayezid tarafından alınca beylerin Karamanoğlu'na şikâyet ettiklerinden bahseder. Yine başka bir anlatımında, Demirtaş ile Aydınoğlu arasındaki cenkte, Demirtaş'ın oğlu ile yetmiş adamı esir edilmiş, yaralı olan Demirtaş'ın durumu bildirmesi üzerine gönderilen Sinan Paşa komutasındaki ordu da yenilmiştir. 48.000 erle gelen Bayezid, 26.000 askerden oluşan Aydın, Saruhan ve Hamid ittifakıyla 37 gün savaşmıştır. Yenilip Larende'ye kaçan beyler, bir yıl boyunca memleketlerini alıvermek şartıyla Karaman'da alıkonulmuştur ki Timur o sene Sivas'a çıkmıştır (Şikârî, 2005: 214, 225-226). Bu anlatıma göre beylikler iki defa alınmıştır. İkinci kez alınışı 1400 yılında olmuştur. Bu beylerin Timur'dan yardım istediği de malumdur. Bunun yanında Şikârî'nin bütün olaylarda Demirtaş'ı anlatması ve genelde onun yenilerek kaçmasına vurgu yapması da ilginçtir. Ancak verilen isimlerin diğer kaynaklarla teyidi anlamında önemli bir işlevi vardır.

Oruç başka bir anlatımında Âşıkpaşazâde'nin bilgilerini hatırlatır. Ancak ondan farklı bilgiler de paylaşır. Ona göre adaleti gören Konya halkı şehri teslim edince Aksaray, Niğde ve Kayseri de teslim olmuştur. Barış içinde yaşarlarken Karamanoğlu Ali Bey'in vefat etmesi üzerine esir olan oğlu Mehmed Bey'e, memleketi geri verilerek Çarşamba Suyu sınır olmuştur. Bu seferin tarihi Oruç nüshalarından birinde H. 796 diğer nüshada 797'dir (Oruç bin Âdil, 2014: 34-35). Oruç'un verdiği bilgilerde sefer tarihleri, Ali Bey'in ölümü, Mehmed Bey'in başa geçmesi ve esir edilmesi farklı anlatılmıştır. Diğer Osmanlı kaynaklarına nazaran farklı bir kaynak

kullanan Oruç, üç sefer yapılmış gibi anlatır. Ancak Çarşamba Çayı'nın sınır olduğu sefer, diğer kaynaklarla kısmen benzerlik gösterir.

Şikâri'nin alternatif anlatımına göre; şehit olan Murad'ın yerine geçen Bayezid, Karamanoğlu Alaeddin'in Eskişehir önüne geldiğini duyunca 30.000 adamla Demirtaş ve Kutlu'yu gönderdi ve kendisi de 20.000 adamla gelmekteydi. Mehmed Han 17.000 askerle 30.000 kişilik Osmanlı ordusuyla dört gün cenk etti. *Mehammed Şâh ceng edüb giderken Demirtaş'a râst geliüb topuz ile döge döge atından yıkub bağlayub habs eyledi*. Bayezid ve Alaeddin gelince cenk devam etti. Sonuçta iki taraftan 8.000 kişi öldü ve Bayezid takat getiremeyince sulh yapıldı. Demirtaş'ı ve Kutlu'yu otuz bin altına sattılar (Şikâri, 2005: 213). Kronolojik ve içerik olarak olayları farklı anlatan Şikâri'de yer alan bir kuşatma anlatımına göre olayın başı 1390 Konya kuşatmasına benzemektedir. Ancak asker sayılarına dair verilen bilgiler abartılıdır. Yine Bayezid'in yaralanması, beyliklere saldırmayacağına dair söz vermesi, Alaeddin'in ölümü gibi başlıklar farklıdır.

Osmanlı kaynaklarının değinmediği konularda Esterâbâdî şunları aktarır: Konya, Osmanlılar tarafından kuşatılınca Karamanoğlu'nun yardım isteği üzerine Kadı Burhaneddin'in gönderdiği Süleyman Paşa, kuşatmanın kaldırılması için Ankara ve Çankırı'ya saldırmayı önerdi. Zayıflık olduğu düşünülen bu fikir yerine Karamanoğlu ile karşı konulması kabul edilerek Kırşehir'e yöneldiler. Haber verilmesine rağmen katılmayan Karamanoğlu, Konya ve çevresinin kendisine bırakılması ile Beyşehir Kalesi'nin Osmanlılara verilmesi şartıyla Bayezid ile anlaşta (Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, 1990: 361-362). Anlaşma şartları Osmanlı kroniklerinin verdiği Çarşamba Suyu sınırını doğrulamaktadır.

Konya kuşatmasına dair Osmanlı kaynaklarının ittifak ettiği konular şöyledir: Savaşın sebebi Karamanoğlu'nun Hamid-ili'ne saldırmasıdır. Sefer, Teke-ili üzerinden yapılmıştır. Karamanoğlu Taş-ili'ne kaçmıştır. Konya kuşatması esnasında harman vaktidir. Yasak konulmuş, ücreti karşılığında kaleden çıkarlar, buğday ve arpa larını satmışlardır. Bayezid'in adaletini gören halk, Konya'yı teslim etmiştir. Konya teslim olunca diğer şehirler de teslim olmuştur. Çarşamba Suyu sınır tayin edilmiştir (Mevlânâ Mehmed Neşri, 2013: 131-132; Oruç bin Âdil, 2014: 34-35; *Anonim Osmanlı Kroniği*, 2000: 41; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, 1992: 36-37; Ayhan, 2003: 20-21; Muhyiddin Mehmed Cemâlî, 2021: 171-172; İdris-i Bitlisî, tarihsiz, 38-40; İbn Kemal, 2000: 95, 97; Behiştî Ahmed Çelebi, 2016: 82-84; Hoca Sadettin Efendi, 1979: 197-199; Solak-zâde, 1989: 73-74). Timurtaş Paşa bu şehirlerin muhafazasıyla görevlendirilmiştir (Behiştî Ahmed Çelebi, 2016: 84). Sınır konusunda genel olarak Çarşamba Suyu verilir. Ancak bazı araştırmacılar Köşk-bükü'nün Neşri tarafından önerildiğini ve ikisinin farklı olduğunu dile getirirler. Ancak *Hünkâra elçi gönderip envâ'-ı tazarru'ât ve tezellülât edip Çihârşenbih Suyu'ndan ötesi kendini, berisi hünkârın olmasın kabul edip eyitdi: "Benim cürmümü sultanım afv etsin" dedi. Hünkâr dahi râzı olup, Köşek-bükü'nden sınır ta'yin edip Karamanoğlu'yile musâlaha edip ol alınan vilâyete kendi kulların nasb edip; devletile Bursa'ya geldi* (Mevlânâ Mehmed Neşri, 2013: 131-132) ifadesi de Çarşamba Çayı'nın sınır olarak kabul edildiği şekilde değerlendirilmelidir. Yine Oruç'un, Çarşamba Suyu sınır tayin edilerek Mehmed Bey'e verdiler (Oruç bin Âdil, 2014: 35) demesi olayları karıştırdığını göstermektedir. 1562 yılında eserini yazan Celâl-zâde Sâlih Çelebi (2013: 87) Konya hariç Osmanlı askerinin ayak bastığı yerlerden sınır olduğunu söylerken diğer kaynaklar sınırı, Çarşamba Suyu olarak belirtir. Beyşehir Gölü'nden gelen sular, Seydişehir civarındaki Karacaviran'dan geçerek Mavi Boğaz'da Bozkır Çayı ile birleşerek Çarşamba Çayı'nı teşkil eder. Köşk-bükü ise Beyşehir köylerindedir (Uzunçarşılı, 2011: 267).

Makrizi, 2 Şevval 793/2 Eylül 1391 tarihinde Kahire'ye gelen haberde Bayezid'in Kayseri'yi aldığını yazıyorsa da doğru değildir. Çünkü Aksaray, Karamanoğlu elinde iken 797/1395'te Kadı Burhaneddin'in işgaline uğramıştır. Bu muharebeden sonra bile Karamanlıların elinde olduğu anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 2011: 267). Esterâbâdî'nin verdiği bilgilere göre Aksaray, Niğde ve Karahisar Osmanlılara ait değildir (Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, 1990: 427, 432, 479). Oruç Bey, 798 yılında, Bayezid'in, Kadı Burhaneddin öldükten sonra Sivas'ı aldığını ve oğlu Süleyman'a verdiğini (Oruç bin Âdil, 2014: 36) anlatır. Ancak olayların çağdaşı olan Esterâbâdî (1990: 486, 495), Receb 800/Mart 1398 başlarında yazımını tamamladığı *Bezm u Rezm* isimli kitabında "Sultan 4 Şaban 799/4 Mayıs 1397 tarihinde *Tercihü'l-tavzih* adlı kitabının yazma işini bitirdi" demesi Kadı Burhaneddin'in ölmediğini ve Oruç'un bilgisinin hatalı olduğunu ortaya koyar.

Bazı kaynaklarda Karaman Beyi'nin adı Karamanoğlu (Âşıkpaşazâde, 1332: 71-72; Mevlânâ Mehmed Neşri, 2013: 131-132; İbn Kemal, 2000: 97; Muhyiddin Mehmed Cemâlî, 2021: 171-172) olarak kullanırken Oruç, Karamanoğlu Ali Bey ve Karamanoğlu Mehmed Bey şeklinde iki farklı isim vermiştir (Oruç bin Âdil, 2014:

31, 34). Akçay Savaşı'na dair bilgi veren kaynaklar ise Alaeddin Bey veya Ali Bey (Tablo 1) isimlerini telaffuz etmişlerdir. Bu veriler hangi tarihinin kimden istifade ettiğini göstermesi anlamında da dikkati çeker.

Tablo 1. Akçay Savaşı'na Osmanlı Kaynaklarının Bakışı

	Enverî	Neşrî	Rûhî	İbn Kemal	Ramazanzâde	İdris-i Bitlisî	Behiştî Ahmed	Hoca Sadeddin	Solakzâde
Savaşın tarihi		794	794	795	794	794	794	794	794
Savaşın yeri		Akçay	Akçay	Akçay	Akçay	Akçay		Akçay	Akçay
Karaman beyi	Alaeddin	Alaeddin Bey	Alaeddin Bey	Alaeddin Bey	Alaeddin	Ali Bey	Ali Bey	Ali Bey	Ali Bey
Esir edilen	Temurtaş	Kara Timurtaş	Kara Timurtaş	Kara Timurtaş	Timurtaş Paşa	Timurtaş Bey	Timurtaş Bey	Timurtaş Paşa	Timurtaş Paşa
Görevi		Anadolu beylerbeyi	Anadolu beylerbeyi	Anadolu beylerbeyi	Anadolu beylerbeyi	Anadolu serdari	Anadolu beylerbeyi	Ankara muhafızı	Ankara muhafızı
Karaman asker grubu		Varsak, Turgud, Bayburd ve Samagarlu	Varsak, Turgud, Bayburd ve Samagarlu	Yunan leşkeri Varsak, Turgud ve Samagar ve Tatar beyleri		Samagarlu, Varsak ve çeşitli Etrak	Varsak, Turgudlu ve Samagarlu		
Alınan yerler		Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Develi Karahisarı Larende, Akşehir	Konya, Aksaray, Niğde, Larende, Akşehir	Konya, Larende, Niğde, Ereğli, Aksaray, Develi Karahisarı, Akşehir	Konya, Niğde, Aksaray, Karahisar, Akşehir ve Kayseri	Konya, Akşehir, Kayseri, tüm vilayetleri	Konya, Akşehir, Kayseri, Karahisar, Larende	Konya, Akşehir, Aksaray, Larende ve birçok Karaman beldesi	Konya, Akşehir, Aksaray, Larende ve tüm vilayetleri
Karaman beyinin ölümü	Timurtaş idam etmiş	Timurtaş idam etmiş	Timurtaş idam etmiş	Timurtaş idam etmiş	Savaş meydanında	Timurtaş idam etmiş	Timurtaş idam etmiş	Timurtaş idam etmiş	Timurtaş idam etmiş
Esir edilen oğlunun adı ve yeri	Muhammed, Mustafa Savaşta	Mehmed ve Ali Savaşta	Muhammed, Mustafa Savaşta	Muhammed ve Ali Savaşta	Muhammed ve Ali	Mehmed Savaşta	Mehmed Savaşta	Mehmed Savaşta	Mehmed Savaşta
Çocukların akabeti	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis	Savaş meydanında katledildiler	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis

Tabloda şu eserler kullanılmıştır: Enverî, 2012: 31; Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013: 133-134; Yücel ve Cengiz, 1992: 394; İbn Kemal, 2000: 137-159; İdris-i Bitlisî, tarihsiz: 43-49; Behiştî Ahmed Çelebi, 2016: 86-90; Hoca Sadettin Efendi, 1979: 201-207; Solak-zâde, 1989: 75-77; Yastı, 2005: 89.

Bu seferin tarihini Hammer 793/1390, İnalçık ve Danişmend 1390; Uzunçarşılı, Zinkeisen ve Ünal 1391 olarak verir (Hammer, 1336: 232; İnalçık, 1992: 232; Danişmend, 2011: 99-100; Uzunçarşılı, 2011: 266; Zinkeisen, 2011: 260; Ünal, 2007: 344). Pitcher'ın (2019: 86-87) savaflara dair verdiği tarihler ise kabul edilemez. Osmanlılara karşı Karamanlılar önderliğinde Germiyan, Hamid, Aydın, Saruhan, Menteşe, Teke ve Kadı Burhaneddin'den oluşan ittifak kuruldu. Bayezid'in Karamanlılardan önce mütteliklerine saldırması Karamanoğlu'nu tecrit etmek amacına yönelikti (Danişmend, 2011: 99-100). Mayıs 1390'da Afyonkarahisar'da bulunan Bayezid, Karamanoğlu'na karşı sefer hazırlığı ile uğraşıyordu (İnalçık, 1992: 232). Seferden sonra; kışın yaklaşması, orduda iâşe kıtlığının başlaması, Alaeddin Bey'in müttelikleriyle birleşmemesine rağmen Konya kuşatmasına mukavemet etmesi, muhtelif Anadolu ve Rumeli işleriyle meşgul olma zorunluluğu ve Süleyman Bey ile Kadı Burhaneddin kuvvetlerinin Kırşehir'e gelmeleri, Bayezid'in barış teklifini kabul etmesine sebep olmuştur (Ünal, 2007: 345; Danişmend, 2011: 104; İnalçık, 1992: 232).

3. Akçay Savaşı (1397)

Çalışmadaki tartışmalı alanlar genelde Akçay Savaşı ile ilgilidir. 1465 yılında eserini yazdığı bilinen Enverî, Mirçe ile yapılan cenkten sonra aşağıda verilen savaştan bahseder. Sonrasında Selanik üzerine gidilmesini ve beyliklerin alınmasını anlatır. Olayları karışık bir kronolojiyle aktaran Enverî, Karamanoğlu meselesine dair şu bilgileri verir:

*Anadolu'da Temür-taş'ı meğher
Karaman-oğlu tutar ol bed-güher
İline iltür yine âzâd eder*

*Verdi hil'at yine anı şâd eder
Yıldırım Han işidiüp anda gider
Karaman-oğlu gelüben cenk eder
Pes Alâeddîn sınıur hem tutdılar
Anunile oynayuban utdılar
Ana gerçi vermedi sultan rızâ
Pes Alâeddîn'e erişdi kazâ
Mustafâ nâmu Muhammed oğlu var
Tutulur anlar kılurken kârzâr
Bursa'da habs oldular bunlar kalur
Karaman her bir kula kısmet olur (Enverî, 2012: 31).*

Anlatıma göre birinci ve ikinci Karaman seferini karıştırmıştır. Nitekim anlatılan Bayezid dönemindeki son Karaman seferidir. Osmanlı bakışını yansıtan ilk bilgiler olarak değerlendirilebilir. Âşıkpaşazâde'nin bu sefer hakkında hiç bilgi vermemesi ilginçtir. Ancak Frenkyazısı Savaşı anlatılırken söylenen gerekçeler düşünülebilir. II. Mehmed döneminde Karaman menşeli grup ile kul asıllı idareciler arasındaki rekabetin etkisi olabilir. Zeyniyye tarikatı mensubu olan Âşıkpaşazâde'nin başka hassasiyetleri düşünme ihtimali de yüksektir (Emecen, 2017: 64). Bir başka neden ise, Macarlar üzerine yapılan 793/1390-1391 seferini anlatılırken Kara Timurtaş oğlu Umur Bey hakkında "bu gazayı bana o haber verdi" (Âşıkpaşazâde, 1332: 66) demesi oto-sansür uygulama gerekçesi olabilir mi? Zira Kara Timurtaş hem esir hem de Karamanoğlu Alaeddin'i öldüren kişi olduğundan sansür uygulamış ya da oğlu anlatmamış olabilir. Bu sefer hakkında bilgi veren Neşrî şunları anlatır: Bayezid, Eflak seferine gideceğinde Kara Timurtaş'ı Anadolu beylerbeyi olarak tayin ederek Ankara sancağını verdi. Rumeli'ye geçince Karamanoğlu Alaeddin Bey, Timurtaş Bey'i tutuklayıp Konya'da hapsedti. Bayezid seferden başarılı dönünce Timurtaş Bey'i hapisten çıkararak birçok hediye ile özürlerini iletti. Gönderilen elçiye yüz vermeyen Bayezid, Anadolu ve Rumeli askerini hazırlayarak Alaeddin Bey üzerine yöneldi. Akçay'da iki ordu karşılaştı. Yenilen Alaeddin Bey kaçarken atının ayakları tökezleyince yakalanıp getirildi. İki oğlu Mehmed Bey ile Ali Bey de esir edildi. *Hünkâr, oğlanları muhkem bend edip Bursa'ya gönderip habs etdiler. Alâaddin Beğ'i, Temürtaş Beğ'e ismarladı. Temürtaş Beğ fi'lhâl tevakkuf çekmeyip varıp berdâr etdi. Sultan'a haber verdiler. Gâyet müteellim oldu. Zîrâ garezi öldürmek değildi. Andan asker-i zafer-peykerile Konya'ya varıp feth edip andan Aksaray'a ve Niğde'ye ve Kayseri'ye ve Develi'nin Karahisar[ını] hünkâra teslim etdiler.* Hicretin 794 yılında alınan bu şehirler yanında Larende ve Akşehir de alındı (Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013: 133-134). Neşrî'nin bu anlatımı diğer kroniklerle karşılaştırılarak sorunlu/tartışmalı alanlar açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Savaşın Yapıldığı Tarih

Neşrî, Kadı Burhaneddin ölünce yerine oğlunun geçtiğini, Sivas halkının gelirse şehri teslim edeceğini söylemesi üzerine şehrin teslim alınarak oğlu Süleyman'a verildiğini anlatır (Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013: 134). Bu olay Akçay Savaşı'nın tarihini belirlemek için kullanılabilir. Zira peş peşe gelen iki olay olduğundan ve aşağıdaki açıklamalardan dolayı Neşrî'nin verdiği H. 794 tarihi kabul edilemez. Neşrî'nin anlatımı birkaç istisna dışında *Rûhî Tarihi*'nde de vardır. Benzer şekilde Eflak üzerine sefer yapıldığında olaylar başlamıştır. H. 794 yılındaki savaş sonucunda; Konya, Aksaray, Kayseri, Larende, Akşehir alınarak Bursa'ya dönülmüştür (Yücel ve Cengiz, 1992: 394). Nitekim Hoca Sadeddin'in verdiği bilgiden savaşın tarihi konusundaki farklı fikirlerin bilindiği anlaşılmaktadır. Mevlâna İdris'in Kadı Burhaneddin olayını 794/1392'de gösterdiğini belirten Hoca Sadeddin aynı görüşe katılır. Ona göre tarih kitaplarının çoğunda 798/1395-1396 ve İbni Şihna, Şerefeddin Ali Yazdı ve İbni Hacer tarafından ise 799/1396-1397 yıllarında gösterilmiştir (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 207). Bu bilgilere göre olayın tarihi üzerinde bir fikir birliği olmadığı anlaşılmaktadır. Cenâbî Mustafa Efendi, 794'te Akçay adlı mevzide iki oğluyla yakalanan Karamanoğlu'nun katledildiğini ve oğullarının Bursa Kalesi'ne hapsedildiğini söyler (Canatar, 1993: 192). Ekteki tablolarla görüleceği üzere Osmanlı kroniklerine göre savaşın tarihi 794 veya 795'tir (Tablo 1). Modern kaynaklarda 1397, 1398 veya 1397-1398 olarak verilir (Tablo 2; Başkan, 1999: 38). Savaşın 1392'de veya 793'te yapıldığını söyleyenler de vardır (Tablo 2; Halil Edhem, 1329: 746).

Tablo 2. Akçay Savaşı'na Modern Çalışmaların Bakışı

	Tekindağ	Uzunçarşılı	Danişmend	Cezar	Sümer	Ünal	Hammer	Zinkeisen
Savaşın tarihi	800/1397-1398	1397	800/1397-1398	1397	800/1397-1398	1398	1392	1392
Savaşın yeri	Akçay	Konya Ovası	Akçay Ovası	Akçay Ovası	Akçay	Akçay Ovası	Akçay	Akçay Ovası
Karaman beyi	Alaeddin Ali Bey	Alaeddin Bey	Alaeddin Ali Bey	Alaeddin Ali Bey	Alaeddin Bey	Alaeddin Ali	Alaeddin	Ali Bey
Esir edilen	Timurtaş Paşa	Sarı Timurtaş Paşa	Kara Timurtaş Paşa	Sarı Timurtaş Paşa	Sarı Timurtaş Paşa	Kara Timurtaş Paşa	Timurtaş	Timurtaş Paşa
Görevi		Anadolu beylerbeyi	Anadolu beylerbeyi		Ankara muhafızı	Anadolu beylerbeyi	Anadolu beylerbeyi	Ankara muhafızı
Alınan yerler	Konya, Larende, Develi ve Aksaray	Konya, Larende, Niğde, Develi Karahisar			Konya, Larende, Niğde, Yeşilhisar, Ilgın, Saidili, İshaklı, Seydişehir, Bozkır	Konya, Aksaray ve Larende	Konya, Aksaray ve Larende	Konya, Akşehir, Aksaray, Larende ve Karaman'ın önemli yerleri
Karamanoğullarına kalan yerler		Mut, Ermenek, Taşeli ve İçel			Mut, Silifke, Gülnar, Anamur, Hadim, Belviran			
Karaman beyinin ölümü		Timurtaş idam etmiş	Timurtaş'ın idam ettiği rivayeti	Bir asker idam etmiş	Timurtaş idam etmiş	Kara Timurtaş Paşa idam etmiş	Timurtaş idam etmiş	Timurtaş Paşa öldürmüştü
Esir edilenler	Anneleri, Mehmed ve Ali	Anneleri, Mehmed ve Ali	Mehmed ve Bengi Ali	Anneleri, Mehmed ve Ali	Mehmed ve Ali	Anneleri, Mehmed ve Ali	Mehmed ve Ali	Mehmed
Annelerinin adı	Nefise Hatun		Nefise Hatun	Nefise Hatun	Melek Hatun / Nefise Hatun	Nefise Sultan		
Ele geçirildikleri yer	Larende	Larende	Savaşta	Larende	Niğde	Larende	Savaşta	Savaş meydanında
Çocukların akıbeti	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis	Rivayetler	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis	Bursa'da hapis		

Tablo şu eserlerden oluşturulmuştur: Tekindağ, 1997: 323; Danişmend, 2011: 126-128; Uzunçarşılı, 2011: 295-297; Cezar, 2010: 177; Sümer, 1989: 322; Ünal, 2007: 350-352, 362; Hammer, 1336: 235-236, 307; Zinkeisen, 2011: 261-262.

Takvimlere göre Karamanoğlu Alaeddin Bey ve Kadı Burhaneddin'in öldürülmesi 800 yılındadır. Bazılarında Alaeddin Bey'in ölümü 801 olarak da verilir (*Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, tarihsiz: 17, 31, 77, 109, 175; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, 1954: 19, 55). Nitekim 799/1396-1397 yılında Alaeddin Bey'in sağ olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kayseri valisi Şeyh Müeyyed isyanında, Karamanoğlu Alaeddin, onu Kadı Burhaneddin'e karşı tahrik etmişti (Yücel, 1987: 37-38). Kadı Burhaneddin'in Karaman'a yürüyeceğini duyan Karamanlılar, dağlık yerlere sığındılar. O sırada *Karamanlı Emir Alaeddin'in* kardeşinin oğlu Emir Şeyh Hasan, ailesiyle sultanın yanına geldi (Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, 1990: 482). Bu bilgi Alaeddin'in yaşadığını göstermesi açısından önemlidir. Yine *Aynî Ebu Muhammed ibn-i Ahmed, İkd-il-Cümman Fi Tarih-i Ehl-iz-Zeman* adlı Arapça eserinde, H. 800/ M. 1397 yılında Konya ve çevresinde Karamanoğlu Alaeddin'in bey olduğunu belirtmiştir (Konyalı, 1967: 19).

Akçay Savaşı'nın 800 yılında olduğuna; *takvimler*, 1396-1397 yılı savaşı ve Kadı Burhaneddin'in ölümü dışında deliller de vardır. Akçay Savaşı, Schiltberger'e göre Niğbolu Savaşı'ndan (1396) sonra, Sivas'ın ele geçirilmesinden öncedir (Schiltberger, 1997: 40). Yine *Bezm u Rezm* 800 yılına kadar yazılmış bir eser olduğundan daha önce katledilmiş olsaydı mutlaka bu eserde gösterileceğinden Alaeddin'in katlinin 800/1397'de olduğu anlaşılıyor (Uzunçarşılı, 2011: 297; Danişmend, 2011: 126). Alaeddin Bey'in bu savaştan sonra öldürüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla onun ölümüyle muharebenin tarihi aynıdır.

Kadı Burhaneddin'in öldürüldüğü tarih olan 28 Şevval 800/14 Temmuz 1398 (Uzunçarşılı, 1968: 221), Karamanoğlu'nun ölümü ile aynı yıl olması hasebiyle konu açısından ehemmiyetlidir. O halde Alaeddin'in yukarıdaki verilerle birlikte 800 yılında öldüğü söylenebilir. H. 800 yılı M. 24 Eylül 1397-12 Eylül 1398 tarihlerine karşılık geldiğinden, Kadı'nın ölümü düşünülerek, Akçay Savaşı'nın 14 Temmuz 1398'den önce olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine savaşın tam tarihi tespit edilemese de 1397 sonbaharı (İnalçık, 1992: 233;

Uzunçarşılı, 2011: 297) önerisi bu anlamda dikkate değerdir. Buradan hareketle savaşın tarihi Ekim 1397 olarak kabul edilebilir.

3.2. Savaşın Yapıldığı Yer

Konya şehri önündeki ovada iki ordu mevzilendiler diyen Schiltberger (1997: 40) isim vermez. Yine Karamanoğlu Alaeddin Bey'in, Konya'da şehit olduğu belirtilir (*İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, 1954: 35). Osmanlı kroniklerinde ise savaşın yapıldığı yer Akçay olarak verilir (Tablo 1). İdris-i Bitlisî (tarihsiz: 47) savaşın yapıldığı yeri; Karaman hududuna ulaşan ve *Germiyânîli'nde Akçay demekle meşhûr olan mahalde* iki ordu karşılaştı diyerek tarif eder. İbn Kemal (2000: 143) Akçay denilen nahiyede karşılaşıldı, der. Hoca Sadettin (1979: 202) Germiyânîli'nde Akçay adıyla bilinen ova olarak verir. O halde Akçay neresidir? Sorusu akla gelmektedir. Şikârî, I. Murad döneminde Çay'da Osmanlı-Germiyânîli savaşını anlatırken Alaeddin Bey'in Osmanlı'ya yardım ettiğinden bahsetmiştir (Şikârî, 2005: 198). Taeschner, Kuruçay'ın bir başka adı sanki Akçay idi derken Hammer ise Akçay'ın Kütahya civarında aranması gerektiğini söyler (Taeschner, 2010: 170; Hammer, 1336: 307). Ancak Çay ilçesi ya da Akarçay bu tanımlamaya daha çok uymaktadır. Nitekim XVI. yüzyılda Bolvadin kazasının en kalabalık köyü olan Çay, su kenarında kurulmuştur (Bulduk, 1993: 125). Akçay adı, bir çay/ırmak ile toprak rengi beyaz olan yerleşim yerini ifade edebilir. Bu nedenle bahsedilen yerler aynı olabilir. Akarçay Havzası'nın en büyük akarsuyu olan Akarçay'ı Aksu ve Acıçay dereleri oluşturur. Yine Bolvadin ile Çay ilçe sınırında Eber Gölü yer alır (Acar, 2012: 13, 15). Çay ilçesinin de aynı havzada yer alması hasebiyle istifade edilen kroniklerden birinde Akçay olarak kaydedilmesi, sonrakiler için örnek teşkil etmiş olabilir. Tarihi süreçte ticaret, hac ya da savaşlar için bu güzergâh üzerinden gidildiği düşünülürse (Özergin, 1959: 141-143; Halaçoğlu, 2014: 52-59) bahsedilen yerin bu havzada bir yer olması ihtimali artmaktadır.

3.3. Asker Sayısı ve Savaşın Gelişimi

Niğbolu Savaşı (1396) esirlerinden Schiltberger'e göre Karaman beyi, üzerine 150.000 kişilik bir kuvvetle gelen Bayezid'e karşı 70.000 kişi toplamıştır (Schiltberger, 1997: 40). Osmanlı kroniklerinde asker sayısı belirtilmemiştir. Frenkyazısı Savaşı'nda Osmanlı ve Karamanlı ordularının 70.000 civarında olduğu bilgisine karşılık Emecen (2017: 74), 20.000'i geçme ihtimalinin olmadığını, zira Osmanlıların, Rumeli yakasından ancak 2.000 civarında kuvvet getirebildiklerini söyler. Niğbolu ve Ankara savaşlarında Osmanlı ordusunun sayısı düşünüldüğünde ve hızlı hareket edilen bir sefer olması nedeniyle bütün orduyu toplamının zorluğu ve Osmanlı gücünün bu kadar olamayacağı bilgisi bu rakamların çok abartılı olduğunu ortaya koyar. Konya kuşatması başlığında verilen Şikârî'nin anlatımlarındaki asker sayıları da abartılıdır. Bunun yanında kronolojik ve içerik açısından da sıkıntı barındırdığından karşılaştırma yapılmamıştır. Zira ona göre, yaralanmasından dolayı ölen Alaeddin'in yerine oğlu Mehmed geçmiş ve Timur ile mücadele etmiştir. Yine savaşta (1397) Karamanlı hükümdarının Mehmed Bey olduğu ifade edilmiştir.

Savaşın gelişimine dair ayrıntılı bilgiler Schiltberger tarafından verilmiştir. Konya önündeki ovada mevzilenen ordular savaşmaya başladılar. Muharebede netice alınmayınca gece büyük gürültü çıkaran Karamanlılar, Bayezid'i yıldırma istiyordu. Bayezid ordusunun bir bölümünü düşmanın gerisine gönderince Karaman, arada kaldığından Konya'ya giderek savunmaya geçti. 11 gün kuşatılan şehir, ahalinin açtığı gediklerden girilmesiyle alınabildi. Şehirdeki çatışmalarda destek göremeyen Karaman, kaçarken yakalandı (Schiltberger, 1997: 40-41). Bu anlatıma göre savaş, Konya önündeki ova ve şehir kuşatması olmak üzere iki yerde yapılmıştır. Osmanlı kronikleri savaşın Akçay'da olduğunu ve Alaeddin'in orada ele geçirildiğini belirtirler. Savaşın gelişimi Osmanlı kaynaklarında anlatılmamıştır. İbn Kemal (2000: 143-147) ise savaşta birçok kişinin öldüğünü, yenilen Karamanoğlu'nun kaçarken atının ayağının tökezlemesiyle esir edildiğini "Boynuna zincir takılarak *kaçgun kul* gibi bağlayıp sultana iletiler" şeklinde anlatır.

3.4. Karaman Beyinin Adı ve Ölümü

Beyin adını Karaman olarak adlandıran Schiltberger'e (1997: 43) karşılık Osmanlı kronikleri Alaeddin veya Ali isimlerini vermişlerdir (Tablo 1). Ancak Schiltberger'in ismi bu şekilde vermesi olayların şahidi olsa da bazı bilgilerin teyide muhtaç olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Karaman hâkimi Ali Bey (Feridun Bey, 1274: 106), Alaeddin Bey (*İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, 1954: 19) veya Arap

kaynaklarında Karamanoğlu Alaeddin olarak zikredilmiştir (Konyalı, 1967: 19; Erkoçoğlu, 2014: 20). Modern çalışmalarda Alaeddin Ali, Alaeddin veya Ali isimleri önerilmiştir (Tablo 2). Osmanlı belgelerinde ise Karaman beyinin adı Alaeddin Bey'dir².

Tartışmalı hususlardan birisi de Alaeddin Bey'in nasıl öldüğüdür. Barış halinde iken öldüğü veya esir olduktan sonra öldürüldüğüne dair iki görüş vardır. Yine bir askerin ya da Timurtaş'ın öldürdüğü anlatılır. Timurtaş'la ilgili düşünceler de farklıdır. İlk görüşü dile getirenlerden birisi olan Oruç, H. 796 tarihli sefer öncesinde (Oruç bin Âdil, 2014: 35) barış içinde yaşarlarken Karamanoğlu Ali Bey'in vefat ettiğini söyler. Bu görüşü dile getirenlerden birisi de Şikârî'dir. Ona göre Karamanoğlu Alaeddin ile Kadı Burhaneddin arasındaki mücadelede kullanılan tüfikle yaralanan Alaeddin Bey, Larende'ye geldikten 16 ay sonra vefat etmiştir (Şikârî, 2005: 224-225). İkinci görüşü dile getirip bir asker tarafından öldürüldüğünü söyleyen Schiltberger'dir. Ona göre; yakalanınca Bayezid "Neden bana tâbi olmayı kabul etmek istemedin?" diye sorunca, Karaman, "Çünkü ben de senin gibi bir Bey'im" diye cevap verdi. Buna çok öfkelenen Bayezid, Karaman'ı birinin alıp götürmesini istedi. Bu kişinin Karaman'ın başını kestiğini duyan Bayezid, aynı cezanın bu işi yapana uygulanmasını emretti. Bundan sonra Karaman'ın başı mızrağa geçirilerek her tarafta gösterildi. Konya'yı alan Bayezid, Larende'ye yöneldi (Schiltberger, 1997: 41-42). 16. asrın sonlarında yazdığı eserinde Johannes Leunclavius; Schiltberger ile Türk ve Bizans tarihçilerin verdiği bilgileri karşılaştırmıştır. Ona göre Schiltberger, Niğbolu Savaşı'ndan hemen sonra bu savaşın yapıldığını söylemekle hata etmiştir. Türkler, tarihî hadiselerin zamanını daha doğru vermektedir. Ayrıca Bizanslı tarihçi Laonikos, Karaman beyinin bu savaşta öldürüldüğünden bahsetmemiştir. Sadece zor durumda kaldığını ve ülkesinden tamamen sürülmemek için, topraklarının bir kısmını terk ederek Bayezid ile anlaştığını yazar (Leunclavius, 2019: 149). Ancak bu değerlendirme, 1390'da yapılan anlaşma ile karıştırılmıştır. Geç dönem Arap kaynaklarından Ahmed b. Yusuf el-Karamânî'nin (1019/1610) *Ahbâru'd-Düvel ve Asâru'l-Uvel fi't-Tarih* adlı eserine göre; H. 792 yılında, Konya kuşatmasında Bayezid; Karaman Beyi Alaeddin ile oğulları Mehmed ve Ali'yi esir aldı. Osmanlı sultanı, Karamanoğlu Alaeddin'i öldürttüktan sonra iki oğlunu Bursa'da hapsedirdi (Erkoçoğlu, 2014: 10, 20). Alaeddin Bey'in ölümü hakkında Schiltberger ve Şikârî'nin görüşlerini aktaran Danişmend (2011: 127), kütüphanesindeki el yazmasına göre eceliyle öldüğünü söyler.

Karamanoğlu Ali Bey yeniden isyan etti (Solak-zâde, 1989: 75) veya Alaeddin Ali Bey, çok kafa tuttuğu için idam edildi (Öztuna, 2005: 63) gibi tanımlamalara katılmak mümkün değildir. Çünkü Karamanlılar, Osmanlılara tabi bir beylik değildir. O halde isyan olarak adlandırılmaz. Ancak anlaşmazlık ya da çıkarların uyuşmaması gibi tanımlar yapılabilir. Zira Anadolu'ya hâkim olmak için yapılan bu mücadeleler, toprak kazanma ve lideri belirleme anlamında önemlidir. Bütün veriler değerlendirildiğinde Alaeddin Bey'in Bayezid'in emriyle öldürüldüğü açıktır. Öldürüldükten sonra kafasının mızrağın ucuna takılmasını istemesi bunun delilidir. Yine aralarındaki husumeti bilmesine rağmen onu Timurtaş'a teslim etmesi de bunu desteklemektedir.

3.5. Alaeddin Bey'in Eşi ve Oğulları

Schiltberger'e göre, Konya'nın alınmasından sonra kuşatılan Larende'de bulunan Karaman'ın eşi ve iki oğlu teslim alınarak Bursa'ya gönderilmiştir (Schiltberger, 1997: 43). Osmanlı kaynaklarında tabloda görüleceği üzere savaş sonucuna dair eşiyile ilgili bir bilgi söz konusu değildir. Feridun Bey'in verdiği *Nefise Sultan* adı (Feridun Bey, 1274: 106) modern araştırmalarda da kullanılmıştır (Alderson, tarihsiz: 233; Tekindağ, 1997: 323; Tablo 2). Ancak yapılan araştırmalarda Alaeddin Bey'in eşinin *Melek Hatun* olduğu anlaşılmıştır. Sultan Murad'ın Alaeddin Bey ile evlendirdiği kızının adı Karaman'daki medresesinde "*Sultan Hatun*" diye yazar. Arşiv belgelerine göre kızın adı *Melek Hatun*'dur (Uzunçarşılı, 1957: 179-180). 1402 yılında Bursa'dan Karaman'a dönen Melek Hatun, 1381'de yaptırdığı türbesinde gömülüdür (Uluçay, 2012: 22).

Larende önlerine giden Bayezid, teslim olmalarını istediğinde ahali, beylerinin oğulları ile mücadeleye karar vermişti. Bayezid'in şehri kuşatacağı anlaşılınca Karaman'ın oğulları ve anneleri ahaliye zarar gelmemesi için şehri teslim ettiler (Schiltberger, 1997: 42-43). Schiltberger, annesi ve iki oğlunun Larende'de teslim

² *Evkâf-ı türbe-i 'Alâeddîn Beg der Larende*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)*, 1, s. 18. Karamanoğulları silsilenamesinde de Alaeddin Bey olarak geçer. BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.), 5719/1 (748/52). Kroniklerde ve modern çalışmalarda kullanılan isimler için bk. Tablo 1; Tablo 2. Alaeddin Bey'in oğlu Mehmed Bey'in, 6 Haziran 1400 tarihli vakfiyesi vardır (Şafakçı, 2016: 5).

olduklarını ve Bursa'ya gönderildiklerini söyler. Osmanlı kaynaklarında ise durum biraz farklıdır. Zira annelerine dair bir bilgi yoktur. Yine oğullarının isimleri farklı verilmiştir. Nitekim Enverî, Rûhî ve Gelibolulu Mustafa Âlî; Mustafa ve Muhammed adlı oğullarının Bursa'da hapsedildiklerini belirtir (Enverî, 2012: 31; Yücel ve Cengiz, 1992: 394; Gelibolulu Mustafa Âlî, tarihsiz: 342). Tarihi takvimlerde ise Mehmed/Muhammed ve Ali isimleri verilir (*Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, tarihsiz: 109). 16. yüzyıl yazarlarından Ramazan-zâde Nişancı Mehmed Paşa; Karamanoğlu Alaeddin'in oğulları Muhammed Bey ve Ali Bey ile birlikte Akçay'da yapılan cenkte katledildiklerini (Yastı, 2005: 89; Nişancı Mehmed Paşa, 1983: 117) söyleyerek farklı bir bilgi verir. Oğullarının esir edildiği yer konusunda Niğde (*Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, tarihsiz: 175; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, 1954: 19; Sümer, 1989: 322) veya Larende (Schiltberger, 1997: 43; Tekindağ, 1997: 323; Aköz ve Ürekli, 2006: 81) söylenir. Alaeddin Bey'in oğulları hakkında Osmanlı kaynaklarından Enverî, Neşrî ve İdris-i Bitlisi'nin takip edildiği anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Osmanlı kroniklerine ve tarihi takvimlere göre Alaeddin Bey'in oğulları II. Mehmed ve Ali'dir (Tablo 1; *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, tarihsiz: 17, 31, 77, 109, 175). Alderson (tarihsiz: 233) bu isimlere Oğuz'u ekler. Bunlar dışında Hüsamüddin Mahmud Bey, Karaman Bey, Keyhüsrev Bey (Öztuna, 2005: 63-64) isimleri de sayılır. Şikârî ise Mehmed ve Oğuzhan isimlerini verir (Şikârî, 2005: 215).

3.6. Mehmed'in Başa Geçmesi

İbn Kemal'e göre esir alınarak Bursa Hisarı'na hapsedilen Alaeddin Bey'in oğulları Muhammed ve Ali, Timur'un yardımıyla kurtuldular (İbn Kemal, 2000: 151). Takvimlere göre; 800 yılında esir edilen ve Timur tarafından kurtarılan Mehmed, Karaman'da bey olmuştur (*İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, 1954: 35). Osmanlı kaynakları dışında bilgi verenlerden birisi olan İbn Arabşah'a göre Osmanlılar vaktiyle Karamanoğlu topraklarını zapt etmiş, Karaman beyi Alaeddin'i öldürtmüş, oğulları Muhammed ve Ali'yi Bursa'da hapsedmişti. Bu durum, Timur'un onları serbest bırakmasına kadar sürmüştü. Timur onları hapisten çıkarmış, hilatler giydirmiş ve şanlarına yakışır şekilde muamele etmişti (İbni Arabşah, 2012: 317-318). Şerefüddin Ali Yezdi (2019: 398), on iki yıldır hapiste tutulan Karaman'ın oğlu Muhammed'e Timur'un altın kemer, hil'at ve taç vererek; Karaman, Konya, Larende, Aksaray, Akşehir, Antalya ve Alanya'yı nahiye ve köyleriyle ihsan ettiğini söyler. Karamanoğlu Mehmed ve Ali'yi serbest bırakan Timur, hilat giydiren, hutbeyi kendi adına okutmaları ve Suyurgatmış oğlu Mahmud Han ve kendi adını taşıyan sikke kestirmelerini şart koşmuştu (İbni Tagrıberdi, 2013: 356; İbn Arabşah, 2012: 319). Timur Akşehir'de iken Konya tarafından gelen Mehmed Karaman; birçok mal, kumaş, at, katır getirip emire verdiği için memleketi emniyet içinde kaldı. Emir, emsallerine göre gıpta edilecek şekilde iltifat ederek memleketine gönderdi (Nizamüddin Şâmî, 1987: 322). Kaynaklarda 12 yıldır esir olduğunun belirtilmesi, Karamanlıların 1390 yılındaki sefer sonucu ortadan kaldırıldığının düşünülmesindedir. Nitekim özet bir bilgi anlamında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin verdiği bilgiler de bunu teyit etmektedir. 792/1390 tarihinde Yıldırım Han, Alaeddin Bey üzerine vardı. *Esnâ-i cengde münhezim idüb tutdı. Ve siyâsetini Timûrtaş Beg'e ismarlayub hakkından gelindi. Ve oğulları Mehmed ve Mustafâ habisle Bursa'ya gönderildi. Ve memâlikinden Konya ve Aksarây ve Kayseriyye feth olundu. El kıssa on iki yıl habs çekdikden sonra yine terahhum olunub Mehmed bin 'Ali habisten ıtlâk ve mülk-i mevrûsı erzâni görüldü.* (Gelibolulu Mustafa Âlî, tarihsiz: 342-343). Benzer şekilde düşünen bazı kaynaklar ise esir olarak sadece Mehmed Bey adını verir (Müneccimbaşı Ahmed Dede, tarihsiz: 136). Dışarıdan bakış açısıyla bu kaynaklar, Timur tarafından serbest bırakılarak eski topraklarının verilmesini, Alaeddin'in öldürülmesini, oğullarının esir edilmesini, Mehmed'in bey olmasını, Karamanoğullarının yeniden ihsasını teyit etmektedir.

Şikârî (2005: 216), Osmanlılarla yapılan bir savaşı, muhtemelen 1390, anlatırken Bayezid'in yenildiğinden hatta yaralandığından bahseder. Hatta bir daha beyliklere saldırmayacağını "*Alaeddin ölene dek, Osmanoğlu Aydın'a ve Saruhan'a söylemedi.*" Mehmed başa geçince Aydın'ı ve Saruhan'ı aldığını ve ondan sonra Timur'un ortaya çıktığını söyler. Geç tarihli olmakla birlikte Şikârî'nin bilgilerinde kronoloji yanında muhtevada da sıkıntılar vardır. Ona göre Alaeddin Bey aldığı yara nedeniyle ölmüş, yerine geçen oğlu Mehmed'in hapse girmesi ya da Timur'un onu serbest bırakması söz konusu değildir. Karamanlılar penceresinden konuyu aktaran Şikârî'ye göre bütün beyler Timur'un yanına gittiklerinden Karamanoğlu Mehmed Bey, Çelebi'nin tavsiyesi üzerine Ermenek'e gitmişti. Saruhan, İbn Aydın, İbn Mentеше, İbn Hamid

ve İbn Eşref gibi Timur'un önünde Bursa'ya giden beylere eski yerlerini verdi (Şikârî, 2005: 228). Bu anlatıma göre Mehmed Bey, Timur'u desteklememiştir. Hatta Timur, Konya önünde üç gün oturmasına rağmen gördüğü rüya üzerine bölgeyi terk etmiştir. Sivas'ta Timur'un adamlarına yetişen Karamanoğlu Mehmed, birçoğunu öldürmüş ve ağırlıklarını almıştır (Şikârî, 2005: 229). Esere göre Mehmed esir değil, Karamanoğullarının başında ve Timur'a muhaliftir. Ancak Eravcı, Şikârî'nin Timur'un Sivas'a geldiği sırada Karamanoğlu Mehmed Bey ve yanında bulunan diğer Anadolu beyleri ile verdiği bilgiden şüphe etmemek gerektiğini söyler (Eravcı, 2014: 466). Hatta İbn Kemal'in ilk dönem Osmanlı kroniklerinde olmayan Karamanoğlu Mehmed Bey'in Bursa Hapishanesi'nden getirilerek Karaman ülkesinin verildiği bilgisine şüpheyle bakmak gerektiğini de belirtir (Eravcı, 2014: 470). Mehmed'in azat edilerek beyliğin başına geçtiğini ifade eden başka kaynaklar da vardır. 961/1554 tarihli bir *Tevârih-i Âl-i Osman*'da Akçay Savaşı ile Karamanoğlu'nun ölümü 800/1397-1398 tarihinde gösterilir. Bu eserde olay şöyle anlatılır: "*Karaman oğlu Ali Bey vefat eyledi, oğlu Mehmet Bey Yıldırım Bâyezid elinde esir oldu, ba'dehu Yıldırım Bâyezid Mehmet Bey'i âzâd idüp, Karaman vilâyetin ana virdi Hicretin 800 senesinde*" (Danişmend, 2011: 126). Bir diğer anonim kronikte de 800 yılında Mehmed'in azat edilerek barış yapıldığına değinilir (Yalçınkaya, 1998: 57-58). Yine Hamidi ile bir *Anonim Âl-i Osman Tarihi*'nde Mehmed Bey'in bu yıl içerisinde Bayezid tarafından atandığı ancak ertesi yıl isyan etmesi üzerine yapılan yeni bir sefer sonucunda kardeşi Ali Bey ile esir edilip Bursa'ya hapsedildiği yazılıdır (Tekindağ, 1997: 323). Leunclavius (2019: 149) ise Bayezid ile anlaşma yapanın, öldürülen Karaman beyinin oğlu olabileceğini söyler.

Akçay Savaşı sonucunda Mehmed Bey'in esir edildiğini bütün Osmanlı kaynakları söyler. Devamında Bursa'da hapsedildiği de ittifak edilen konulardandır. Bu bilginin tek istisnası savaş meydanında öldürüldüğünü söyleyen Ramazanzâde'dir (Tablo 1). Benzer şekilde Mehmed Bey'in savaş sonucu esir edilip Bursa'da hapsedildiği fikri, modern kaynakların ittifak ettiği konulardandır (Tablo 2). II. Mehmed'in 805'ten 824 tarihine kadar çeşitli sikke ve kitabelerde adı Mehmed bin Alaeddin olarak geçmektedir (Halil Edhem, 1329: 744). Bahsedilen bilgileri desteklemesi anlamında bu bilgi önemlidir. Zira 805 yılından itibaren Mehmed Bey'in isminin geçmesi, Ankara Savaşı'ndan sonra eski topraklarını aldığı ve bey olduğunu doğrulamaktadır.

3.7. Timurtaş Paşa

Schiltberger (1997: 41-42), isim vermeden Bayezid'in emri üzerine bir kişinin Karaman'ı öldürdüğünden bahseder. Leunclavius (2019: 149-150), Karaman beyinin ölümünden Bayezid'i sorumlu tutmamak için suçun başka birine yüklendiğini ve Bayezid'in Karaman beyinin katilini ölüme çarptırdığının ileri sürüldüğünü söyler. Schiltberger'de isim yoktur ama Osmanlı kroniklerinde Timurtaş ismi verilmiştir. Ancak Alaeddin Bey'in teslim edildiği Timurtaş da tartışmalıdır. Akçay Savaşı öncesi ve sonrasında savaşın baş aktörü Timurtaş Paşa'dır. Ancak bu konuda iki fikir ortaya çıkmıştır. İlk görüşe göre Ankara merkezli oluşturulan beylerbeylik Sarı Timurtaş Paşa'ya verildi (Uzunçarşılı, 1957: 176). Niğbolu Savaşı sırasında Ankara'yı basan Karamanoğlu, Anadolu beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı esir etti (Uzunçarşılı, 2011: 295). Sümer, Göde, Aköz ve Ürekli de Sarı Timurtaş olarak kabul etmişlerdir (Sümer, 1989: 322; Göde, 1999: 83; Aköz ve Ürekli, 2006: 81). İkinci görüşe göre ise Alaeddin Bey, Anadolu beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'yı esir etmiştir (Danişmend, 2011: 126). Kaynaklarda Aykut Alp'in oğlu Kara Ali Bey, "Kara" lakabıyla anılan Timurtaş Paşa'nın babası olarak gösterilse de bu bilgilerin teyidi güçtür. 1389'da Rumeli beylerbeyi sıfatıyla Kosova Savaşı'na katıldığı düşünülen Timurtaş Paşa, Ankara sancağına gönderildi. Böylece ilk Anadolu beylerbeyi oldu (1393). Bu görevi esnasında Karamanoğlu Alaeddin Bey'e esir düşüp bir süre Konya'da hapsedildi. Sonra serbest bırakıldı. Uzunçarşılı, adı geçen Timurtaş'ın "Sarı" lakabıyla anılan kişi olduğunu söylese de kaynaklar, Karaman seferinde rol oynayan kişinin Anadolu beylerbeyi Kara Timurtaş Bey olduğu konusunda müttefiktir (Emecen, 2012: 185). Neşri, *Kara Temürtaş oğlu Umar Beğ'den istifsar olunup ol haber verdi ki, anda hazırıdi* diyerek Niğbolu Savaşı ile ilgili bilgilerin kaynağını açıklar. Bu savaş esnasında Kara Timurtaş beylerbeyi olarak zikredilir (Mevlânâ Mehmed Neşri, 2013: 136-138).

Karamanoğlu yakalandığında; *Ali Beg'i Karaman teshîrinin temşiyet-i umûri için Timûrtaş Beg'e sipâriş ve teslim buyurdu*. O da kendi evine götürdü ve sultandan izin almadan katletti (İdris-i Bitlisî, tarihsiz: 48; Behiştî Ahmed Çelebi, 2016: 88-89). Benzer bir bilgi veren Sadeddin, Ali Bey'i Karaman topraklarının ele geçirilmesini hızlandırmak için Timurtaş Paşa'ya teslim ettiğini, ancak Timurtaş Paşa'nın, geçmişte bu kişiden çok çektiği için oç almaya çalıştığını ve padişahтан izin almadan onu öldürdüğünü söyler. Hünkârın bunu duyunca Ali Bey'i can düşmanına vermiş olduğundan pişmanlık duyduğunu da ekler (Hoca Sadettin Efendi,

1979: 203). Timurtaş Paşa'nın bu işi neden yaptığı şöyle açıklanır: *Bu gadr-i ma'kûl ve makbûl ile mu'âtebeden halâs buldı ki çünkü merhamet-i sultânî hemîşe afv ile me'lûf olduğı yakînîmdir. Öyle bir düşmen-i hukûd ve münâfık-ı hasûd bir vecihle kâbil-i iltifât degil idi. Bu îrâd eyleyinced ol pâdişâh-ı sine-sâf ve ehl-i insâfa emîr-i mezbûrun cevâbı savâb görünüb özri makbûl ve ol cesâret-i küstâhâneyi afv ile mü'âmele ve ol ser-hayl-i münâfıkânının üzerine istîsâl ve istilâdan sonra hurâmân-ı cânib-i memâlik-i Karaman'a atf-ı inân eyledi.* (İdris-i Bitlisî, tarihsiz: 48-49). 1562'de eserini tamamlayan Celâl-zâde Sâlih Çelebi (2013: 91) ise Karamanoğlu hakkında "Ne siyâsetle dilerse öldüre" denildiğinden Timurtaş Bey'in onu astığından bahseder. Kara Timurtaş Paşa'nın beylerbeyliğe getirildiği tarih tam belli olmamakla birlikte 774/1372, 778/1376 ve 790/1388 tarihleri verilir (Uzunçarşılı, 1957: 174). Kara Timurtaş, Frenkyazısı Savaşı'nda *leşker-keş* idi (Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013: 96). Karamanlı bakış açısını gösteren Şikârî'nin eserinde Demirtaş adlı birinden sıkça bahsedilir. Bahsi geçen kişi ile aynı olma ihtimali vardır. Özellikle Kutlu ve Demirtaş isimleri zikredilir. Her savaşta Demirtaş'ın yaralandığı, yenildiği ya da esir alındığının ve akabinde serbest bırakıldığının söylenmesi ilginçtir. Mücadelede esir alınan Demirtaş ve Kutlu'nun 30.000 altına satıldığı da belirtilir (Şikârî, 2005: 213, 219-221, 225). Bu detaylar başka eserlerde yoktur. Ancak abartı olduğu, olayların ve kronolojinin karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı kroniklerinden Neşrî, Rûhî ve İbn Kemal net bir şekilde Kara Timurtaş ismini verirken diğer kaynaklar sadece Timurtaş dediği için tartışma devam etmektedir. Modern araştırmalarda da farklı bakış açısının devam ettiği görülmektedir (Tablo 1; Tablo 2).

3.8. Savaşın Sonuçları

Anadolu hegemonyası için yapılan Akçay Savaşı'nı Osmanlılar kazanmıştır. Alaeddin Bey öldürülmüş, oğulları ve eşi esir edilmiştir. Ankara Savaşı sonuna kadar Karamanoğulları beyliği ortadan kalkmıştır. Ancak Şikârî'ye göre Karamanoğulları hiç yıkılmamış hatta Timur'la savaşmıştır. Ona göre Timur'un hızlı bir şekilde Anadolu'yu terk etmesi, Mehmed Bey'in vur-kaç taktiğiyle çok zayıf verdirmesindendi. Yine Timur'un beyliklere eski yerlerini vermesi anlatırken Karamanoğulları'ndan hiç bahsedilmez (Şikârî, 2005: 228-229). Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlama yolunda bir beylik daha Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak Toros Dağı'nın kuzeyindeki yerler (Larende, Konya, Niğde, Develi Karahisar) Osmanlılara geçmiş, Toros'un güneyindeki yerler (Ermenek, Mut, Taşeli ve İçel) (Uzunçarşılı, 2011: 296-297; Tablo 1) Alaeddin Bey'in yeğeni Şeyh Hasan'ın idaresinde kalmıştır (Sümer, 1989: 322; Tablo 2). Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Mehmed'i kurtararak eski topraklarından daha fazla toprak vererek kendine bağlı olmak üzere beyliği yeniden kurdurmuştur. 1402'de elden çıkan Konya'nın ancak 1467 yılında alınabilmesi (Şafakçı, 2022: 25), Ankara Savaşı'nın Osmanlılar açısından önemli etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç

Hamid ve Germiyan toprakları çeyiz ve satın alma yoluyla Osmanlılara geçtikten sonra Osmanlılar ile Karamanlılar, Anadolu'ya hâkim olmak için mücadele ettiler. Zira bölgede liderlik için iki devletin karşılaşması kaçınılmazdı. Yıldırım Bayezid döneminde aynı nedenlerle 1390 ve 1397 yıllarında karşı karşıya geldiler. Bayezid devrinde yapılan iki savaşla ilgili de ihtilafli alanlar vardır. Çalışmada bu alanların bir kısmı üzerindeki soru işaretleri giderilmiştir. Savaşın tarihi, yeri ve gelişen bazı olayların anlatımında Osmanlı, Karamanlı ve diğer kaynakların bakış açıları karşılaştırılmıştır. 1390 yılındaki kuşatma neticesinde tarafların Çarşamba Suyu sınır olmak üzere anlaşmaları üzerinde ittifak vardır. Coğrafi bir sınırın belirlenmesi, ileride çıkabilecek ihtilafların önlenmesi adına önemlidir. İki taraf da mevcut şartlardan dolayı antlaşmayı kabul etmiştir. Kroniklerde bu kuşatma ile Akçay Savaşı karıştırılmıştır.

Çalışmada esas sorunlu alan Akçay Savaşı'dır. Savaşın tarihi takvimlere göre 800 yılındadır. Diğer deliller de kullanılarak savaşın yapıldığı tarih Ekim 1397 olarak verilmiştir. Savaşın yapıldığı yer ise Çay ilçesi çevresinde aranabilir. Savaşta ordunun mevcudu hakkında Schiltberger dışında bilgi veren yoktur. Ancak onun verdiği rakamlar çok abartılıdır. Savaştan sonra Osmanlılar, Torosların kuzeyine hâkim olmuş ve Karamanoğulları Beyliği ortadan kalkmıştır. Torosların güneyindeki topraklar ise Alaeddin Bey'in yeğeni idaresinde kalmıştır. Savaş sonucunda Alaeddin Bey'in eşi ve çocukları Larende'den Bursa'ya gönderilmiştir. Zira Osmanlı ve Karamanlı kaynaklarında tereddüt edilen bu hususlar üçüncü şahıs olarak adlandırılacak Timur ve Arap kaynakları ile Schiltberger tarafından teyit edilmektedir. Yine Mehmed Bey, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur sayesinde eski yerlerine hatta daha fazlasına sahip olmuştur.

Bayezid devrinde Karamanoğlu hükümdarı, Alaeddin Bey'di. I. Murad'ın kızı Melek Hatun ile evlenmişti. Siyasî olsa da evlilikler, mücadeleleri engelleyememiştir. Alaeddin Bey'in oğulları Mehmed ve Ali idi. Savaş sonucunda esir edilen Alaeddin Bey, daha önce tutsak ettiği Kara Timurtaş Paşa tarafından öldürülmüştür. Bayezid'in emri olmadan bu işin yapılamayacağına kanaat getirilmiştir. Döneme ait bilgiler, onun oğlu Umur Bey'den alınması nedeniyle, muhtemelen anlatılmamış ya da sansürlenmiştir.

Konuya dair çeşitli kaynaklar vardır. Karamanlılara ait söylenebilecek tek kaynak Şikârî'nin eseridir. Ancak alternatif bir anlatım sunan eserde olaylar hep Karamanlılar lehine anlatılır. Sadece Şikârî okunursa bu dönemdeki bütün mücadeleleri Osmanlıların kaybettiği ya da ağır darbe aldıkları söylenmelidir. Osmanlı kaynaklarının tekdüzeliğini önlemek, yer ve şahıs isimlerini tespit etmek adına eser önemlidir. Timur ve Arap kaynakları Ankara Savaşı'ndan sonraki süreci netleştirmek için mühim işlev görmüştür. Anlatılan iki savaştan 1390'dan sonraki gelişmeler için Esterebâdî, 1397 yılındaki savaş için Schiltberger'in verdiği bilgiler kıymetlidir. Ancak bu eserlerde de teyide muhtaç alanlar olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı kaynakları dikkate alındığında 1390 yılı hadisesi Âşıkpaşazâde'den ve 1397 yılı Neşrî'den hareketle irdelenmiştir. Olayların anlatılışına göre Neşrî, Rûhî, İbn Kemal ve Ramanzâde bir grubu; İdris-i Bitlisî, Behiştî Ahmed, Hoca Sadeddin ve Solakzâde diğer grubu oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Acar, M. (2012). *Akşehir-Eber Gölleri Seviye Değişikliklerine Etki Eden Faktörler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Ahmedî (2011). *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, Üç Osmanlı Tarihi*. (Haz. Atsız). İstanbul: Ötüken Yayınları, 129-178.
- Aköz, A. ve- Ürekli, B. (2006). Karamanoğullarından Osmanlıya Konya. *Yeni İpek Yolu Konya Kitabı IX*. (Ed. Haşim Karpuz-Osman Eravşar). Konya, 77-115.
- Alderson, A. D. (tarihsiz). *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*. (Çev. Şefaettin Severcan). İz Yayıncılık (Yeni Şafak).
- Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)* (2000). (Haz. Necdet Öztürk). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman –F. Giese Neşri-* (1992). (Haz. Nihat Azamat). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Âşıkpaşazâde (1332). *Tevârih-i Âl-i Osmândan Âşıkpaşazâde Târîhi*. (Haz. Ali Bey). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Ayhan, H. (2003). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî (1990). *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Babinger, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. (Çev. Coşkun Üçok). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Başkan, Y. (1999). *Karamanoğulları Beyliği (Alâ'ed-din Ali Bey Dönemi 1357-1398)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya.
- Behiştî Ahmed Çelebi (2016). *Târîh-i Behiştî Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907/1389-1502) II*. (Haz. Fatma Kaytaç). Ankara: TTK Yayınları.
- Bulduk, Ü. (1993). *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Canatar, M. (1993). *Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi*. C. I, (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Celâl-zâde Sâlih Çelebi (2013). *Hadikatü's-Selâtin İnceleme-Metin*. (Haz. Hasan Yüksel-H. İbrahim Delice). Ankara: TTK Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (2011). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 1. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Dilek, K. (2010). Şerefeddin Ali Yezdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 38, 550-552, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. M. (2017). Osmanlı Tarihinin İlk Büyük Savaş Anlatımı: Osmanlılarla Karamanlılar Arasındaki Frenkyazısı Muharebesi (1386/1387). *Osmanlı Araştırmaları*. S. 49, 57-88.
- Emecen, F. (2012). Timurtaş Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, 185-186, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Erkoçoğlu, F. (2014). Arap Kaynaklarında Yıldırım Bâyezid. *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Ankara, 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı*. (Ed. Mustafa Alkan), Ankara: TTK Yayınları, 9-31.
- Enverî (2012). *Düstûrnâme-i Enverî (19-22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi] (1299-1465) –Giriş, Özet ve Değerlendirme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım-*. (Haz. Necdet Öztürk). İstanbul.
- Eravcı, H. M. (2014). 1402 Ankara Savaşı Sürecinde Karamanoğulları. *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Ankara, 9-12 Ekim 2012 Bildiri Kitabı*. (Ed. Mustafa Alkan), Ankara: TTK, 461-471.
- Feridun Bey (1274). *Mecmû 'a-i Münşe 'âtü's-Selâtin*. C. I. İstanbul.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (tarihsiz). *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd*. (Haz. Süleyman Lokmacı-Rukiye Özdemir). İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Göde, K. (1999). Ankara Savaşına Kadar Osmanlı-Karamanlı Münasebetleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı*. S. 4, 63-86.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Halil Edhem (1329). Karaman Oğulları Hakkında Vesâ'ik-i Mahkûke. *Târih-i 'Osmanî Encümeni Mecmu 'âsı*. S. 12, 741-760.
- Hammer (1336). *Devlet-i Osmâniye Târîhi*. C. 1, (Çev. Mehmed Ata). Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.
- Hoca Sadettin Efendi (1979). *Tacü't-Tevarih*. C. I, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbni Arabşah (2012). *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbni Tagrıberdi (2013). *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Kemal (Kemalpaşazâde) (2000). *Tevârih-i Âl-i Osmân IV. Defter (Metin ve Transkripsiyon)*. (Haz. Koji Imazawa). Ankara: TTK Yayınları.
- İdris-i Bitlisî (tarihsiz). *Heşt Bihîşt*. C. II, (Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş). Ankara: BETAV Yayınları.
- İnalçık, H. (1992). Bayezid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, 231-234, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler* (1954). (Yay. Osman Turan). Ankara: TTK Yayınları.
- Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa (1949). Osmanlı Sultanları Tarihi. *Osmanlı Tarihleri I*. (Çev. İbrahim Hakkı Konyalı). İstanbul, 321-369.
- Kemal (2001). *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtin-nâme (1299-1490)*. (Haz. Necdet Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1967). *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Leunclavius, J. (2019). *Türk Milletinin Tarihi*. C. II, (Çev. Türkis Noyan). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî (2013). *Cihân-nümâ [6. Kısım: Osmanlı Tarihi (687-890/1288-1485)] (Giriş, Çeviri Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*. (Haz. Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Muhyiddin Mehmed Cemâlî (2021). *Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârih-i Âl-i Osmân*. (Haz. Hasan Hüseyin Adaloğlu). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede (tarihsiz). *Müneccimbaşı Tarihi*. C. I, (Haz. İsmail Erünsal).
- Nişancı Mehmed Paşa (1983). *Nişancı M.Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli Hadisât*. (Sad. Enver Yaşarbaş). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme*. (Çev. Necati Lugal). Ankara: TTK Yayınları.
- Oruç bin Âdil (2014). *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*. (Haz. Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (tarihsiz). (Haz. Atsız). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özergin, M. K. (1959). *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*. C. II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, N. ve Yıldız, M. (2013). *İmparatorluk Tarihinin Kalemler Muhafızları Osmanlı Tarihçileri – Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Pitcher, D. E. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schiltberger, J. (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*. (Çev. Turgut Akpınar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî (1989). *Solak-zâde Tarihi*. C. I, (Haz. Vahid Çabuk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sümer, F. (1989). Alâeddin Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, 321-323, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şafakçı, H. (2016). Şeyh Hocenti Zaviyesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 39, 1-23.
- Şafakçı, H. (2022). *Şehzade Mustafa 1450-1474*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Şerefüddin Ali Yezdî (2019). *Emîr Timur (Zafernâme)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şikârî (2005). *Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamaniler'in Tarihi]*. (Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoglu). İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını.
- Şükruallah Efendi (2013). *Behcetü't Tevârih Tarihin Aydınlığında*. (Çev. Hasan Almaz). İstanbul: Mostar Yayınları.
- Taeschner, F. (2010). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. (Çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekindağ, M.C. Ş. (1997). Karamanlılar. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt VI, 316-330, ss.). Eskişehir: MEB Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (2012). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*. C. I, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1957). Osmanlı Tarihinin İlk Devrelerine Âid Bazı Yanlışlıkların Tashihi. *Belleten*. S. 81, 173-189.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1968). Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed. *Belleten*. S. 126, 191-245.
- Ünal, T. (2007). *Karamanoğulları Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yalçinkaya, F. (1998). *Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde Tarih-i Âl-i Osman Adlı Yazma Eserin Metin ve Tahlili*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yastı, M. (2005). *Nişâncı Mehmed Paşa Tevârih-i Âl-i 'Osmân (1b-120a) Metin-Dil Özellikleri-Sözlük*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yücel, Y. ve Cengiz, H. E. (1992). Rûhî Târîhi. *Belgeler*. S. 18, 359-472.
- Yücel, Y. (1987). *Kadı Burhaneddin*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1*. (Çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Arşiv Kaynakları

BOA, TT.d. 1.

BOA, TS.MA.e. 5719/1 (748/52).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.



BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA MUHACİRLERİN İSTANBUL'DA GEÇİCİ İSKÂN LARI VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR*

Temporary Settlement of Immigrants in Istanbul During the Balkan Wars and the Problems Encountered

Hasret İPEK İLÇİN¹ ve Metin AYIŞIĞI²

¹Dr. Bağımsız Araştırmacı, hasretipek02@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6266-2606

²Prof. Dr. Beykent Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, kalemer_33@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4480-8971

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
07.11.2022
Kabul/Accepted:
10.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1200529

Anahtar Kelimeler

İstanbul, Muhacir, Göç, İskân,
Balkan Savaşları

Keywords

Istanbul, Immigrant,
Migration, Settlement,
Balkan Wars.

ÖZ

Göç, çeşitli sebeplerden dolayı insanların yaşadıkları yerlerden başka bir yere geçici ya da kalıcı ikamet için gerçekleştirdikleri eylemdir. Savaş zamanlarında gerçekleşen göç hareketlerinin sebebi ise öncelikle can emniyetidir. Balkan Savaşları sırasında da ortaya çıkan bu hayati sebep, birçok insanın İstanbul ve Anadolu'ya doğru hareket etmelerine neden olmuştur. Bireysel ya da gruplar halinde İstanbul'a gelen muhacirlerin mümkün olan kısa zamanda iskân ve iâşe edilmeleri gerekliydi. Dönemin İstanbul basınından anlaşıldığı kadarıyla muhacir iskân edilen alanlar çeşitliydi. Camiler, barakalar, kışlalar, han ve oteller bunlardan bazıları ve en önemlileridir. Ancak iskân mahallerinin fiziksel yönden yetersizliği ve hijyen eksikliği muhacirlerin yaşam koşullarını olumsuz etkilemiştir. Böylece kalabalık gruplar halinde yaşayan muhacirler arasında salgın hastalıklar kolaylıkla yayılmıştır. Bütün bu sebepler muhacirlerin biran evvel kalıcı iskân edilecekleri yerlere gönderilmelerini zaruri kılmıştır. Balkan Savaşları sırasında İstanbul'da bir süreliğine misafir edilen bu insanların nerelere iskân edildikleri, söz konusu mahallerde ne gibi sorunlar yaşadıkları çalışmanın temel merakıdır. Bunun yanı sıra, Balkan muhacirleri ile ilgilenen kurumlar, muhacirlere hangi nizamname ve talimatnamelere göre muamele edildiği ve muhacirlerin İstanbul'daki genel durumları incelenmiştir.

ABSTRACT

Migration is the movement of people from their current place of residence to another for a temporary or permanent residence due to various reasons. The reason for migration movements taking place during times of war is primarily the safety of life. This vital reason that also occurred during the Balkan Wars caused many people to move toward Istanbul and Anatolia. It was necessary to settle and subsidise the migrants arriving in Istanbul as individuals or in groups in the shortest time possible. As it is understood from the Istanbul press of the period, migrants were settled in various areas. Mosques, huts, barracks, inns, and hotels were some of these as well as the most important ones. However, the physical inadequacy of the settling locations and lack of hygiene negatively affected the living conditions of the migrants. Consequently, epidemics were easily spread among migrants living in crowded groups. All these reasons made it unavoidable for the migrants to be sent to the places where they were to be permanently settled as soon as possible. The main focus of the study was to investigate where these people hosted in Istanbul for quite a while during the Balkan Wars were settled and what kind of problems they experienced in the locations in question. Institutions dealing with Balkan migrants, according to which regulations and instructions they were treated, and the general situation of the migrants in Istanbul were also investigated in the study.

Atf/Citation: İpek İlçin, H. ve Ayışığı, M. (2023). Balkan Savaşları Sırasında Muhacirlerin İstanbul'da Geçici İskânları ve Karşılaşılan Sorunlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(475-487).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hasret İPEK İLÇİN, hasretipek02@gmail.com

* Bu çalışma, 2021 yılında tamamlanan "Balkan Savaşları Sırasında İstanbul'a Gelen Balkan Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

I. Dünya Savaşı'nın provası olarak nitelendirilen Balkan Savaşları, Balkanlı Müslümanların büyük dramına sahne olmuştur. Bulgaristan Kralı Ferdinand tarafından "Hristiyanları kurtarma davası" olarak tanımlanan savaş (Ahmet Cevat, 1329: 44), bunun çok daha ötesine geçerek Richard C. Hall'un da (2014: 31) belirttiği gibi binlerce sivilin ölümü ile sonuçlanmıştır. Balkan Savaşlarında Müslümanlara uygulanan mezalim¹; katliam, tecavüz, zorla din değiştirme, işkence vb. şekilde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda 1913 yılının sonunda Müslümanların tüm Balkanlarda azınlık durumuna düştüğünü belirten Justin McCarthy, savaştan önce bu coğrafyada mutlak çoğunluğu Müslümanların oluşturduğunu da ifade etmiştir. (McCarthy, 2014: 182). Mezalim konusunda müstakil bir eser kaleme almış olan Bilal Şimşir ise Balkan Savaşlarını "*silahsız Türk milletine ilan edilmiş bir savaş*" olarak değerlendirmiştir (Şimşir, 2017: 145-150). Nitekim savaş sırasında yağma, talan ve katliam, müttefik devlet ordularının işgal ettiği bütün bölgelerde istisnasız bir şekilde gerçekleşmiştir.

Savaş sırasında uygulanan mezalim, sayıları net olarak tespit edilemese de birçok insanın muhacir² statüsünde Anadolu'ya göç³ etmesine neden olmuştur. Mezalimlerin esas sebebi, ele geçirilen topraklarda homojen bir nüfus yapısı oluşturmaktır. Yani Georgi Zelengora'nın (2014: 316) ifadesiyle "*Balkanlı insanların bugün içinde yaşadıkları homojen etnik yapılı toplumlar, farklı etnik ve dini cemaatlerin kitlesel ve zorunlu kovulması yoluyla yaratılmıştı.*" Zelengora'nın işaret ettiği homojen etnik yapılı toplumlar, sadece Müslümanların göç etmeye zorlanmasıyla değil aynı zamanda onların etnik bir temizliğe maruz bırakılmasıyla da oluşturulmuştur (Zelengora, 2014: 341).

Bu sebeplerden dolayı Balkan Savaşları ve onun neden olduğu göç hareketi büyük bir öneme sahiptir. Göçler; mezalim, talan ve öldürme faaliyetleri sonucunda tetiklenmiş ve savaş süresince artarak devam etmiştir. Balkan göçleri, hükümetin bazı konularda büyük sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Savaşa ve göç hareketine hazırlıksız yakalan hükümetin öncelikli problemleri; nakil vasıtaları, iskân ve işe meseleleri idi (Erdem, 2017: 59). Hükümet, çeşitli deniz nakil araçlarını kiralamak ve İstanbul'a yakın olan yerlerden muhacirleri ücretsiz bir şekilde trenlerle taşımak suretiyle sorunu çözmeye çalışsa da tam bir başarı elde edememiştir. Bir diğer önemli mesele, muhacirlerin iskân ve işe edilmesiydi. Ancak İstanbul, mevcut koşulları ile bu kadar insanı barındırabilecek ve besleyebilecek imkânlarla sahip değildi. Zira şehir, iktisadi anlamda devletin en büyük tüketicisi idi⁴. Ancak İstanbul, ulaşım ağının gelişmiş olmasından dolayı muhacirlerin önemli geçici iskân noktalarından biri olmuştur.

Balkan Savaşları, İstanbul'un nüfusunu ciddi oranda artırmıştır. Hatta şehre sonradan giren muhacirler, başlarını sokabilecek bir yer dâhi bulamamışlardır. Demiryolu hatları, sokaklar ve hatta mezarlıklar muhacirlerle dolmuştur. Bu sebepten yetkililer, muhacirlerin şehirde fazla bekletilmeden Anadolu'ya sevk edilmelerine gayret göstermişlerdir (Ayışığı, 2018: 156). Örneğin Tasvir-i Efkâr gazetesi muhacirlerin şehirde

¹ Detaylı bilgi için bk. Bilal Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017.

² Osmanlı Devleti'nde muhacir ve mülteci kelimelerinin ayrımı net değildir. Bu konuda bir kavram kargaşası mevcuttur. Meclis-i Mebusan tutanaklarında da muhacir ve mülteci kelimelerinde bir karmaşanın mevcut olduğunu ifade eden Ufuk Erdem, 25 Mayıs 1910 tarihli muhacirine tahsis edilen bütçe görüşmelerinde Edirne Mebusu Rıza Tevfik Bey'in bu konuya işaret ettiğini belirtir. Rıza Tevfik Bey, kimlerin muhacir sayılarak bu bütçeden faydalanacağını kesinleştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. 1910 yılına kadar yaşanan bu karmaşanın, I. Dünya Savaşı sırasında giderilmek istendiği görülmektedir. Nitekim 1916 tarihli Menatik-ı Harbiye'den Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname ile savaş bölgelerinden kaçan Müslüman Osmanlı tebaasına mülteci denmiştir. Yine aynı talimatname ile Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı topraklarına gelenlere de muhacir denmiştir. Ancak bu tanımlamaya rağmen meselenin yeniden gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Zira 3 Ocak 1918'de Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Müdürü Hamdi Bey, Meclis-i Ayanda yeniden bir açıklama yaparak "*düşman istilasına uğrayan yerleri terk-i diyar ederek gelenleri mülteci, çeşitli anlaşmalarla bir devlete terk edilen topraklardan gelenleri de muhacir*" olarak tanımlamıştır. Savaşların meydana getirdiği iç ve dış göçlerin neticesinde bu kavram kargaşasının yaşandığını belirten Erdem, bu tanımların hiçbir zaman günümüz mültecilik kavramına karşılık gelmediğini ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara: TTK, 2018, 6-8.

³ Balkan Savaşlarından önce yani XIX. yüzyılda Balkanlardan, Kırım'dan, Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne büyük göç hareketleri yaşanmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde yaşanan göçler, tıpkı Balkan Savaşlarında olduğu gibi büyük trajedilere neden olmuştur. Bu konuda detaylı bir çalışma kaleme alan Faruk Kocacık, Rusların Panslavist politikası sonucunda Balkanlı Devletlerin Ruslarla birlikte Müslüman ahaliye zulmettiğinden bahseder. Yani Balkan Savaşlarında yaşananlar, aslında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde tecrübe edilmiştir diyebiliriz. Aralarındaki tek fark, Balkan Savaşlarında gerçekleştirilen katliamların daha örgütlü olmasıdır. Detaylı bilgi için bk. Faruk Kocacık, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)*, *Osmanlı Araştırmaları*, 1(1), İstanbul 1980.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Ercüment Topuz, *Siyasetin Üreticisi ve İktisadi Gelirin Tüketicisi, Payitaht İstanbul'a Göçün Men'i (1742-1842)*, *Tarih Okulu Dergisi*, 11(37), 2018.

bekletilmeden İzmit ve Bursa'ya gönderileceklerini belirtmiştir (Tasvir-i Efkâr, 12 Teşrin-i Evvel 1328: 3). Sabah gazetesi de, Şehremânetinin İstanbul'daki kalabalığı azaltmaktan yana olduğunu ve bu sebepten muhacirlerin sahil kıyılarına sevk edilmeye başlandığını belirtmiştir (Sabah, 26 Teşrin-i Evvel 1328: 3; Tasvir-i Efkâr, 5 Teşrin-i Sâni 1328: 3). Hükümet muhacir taşıyan vapurların İstanbul'a uğramadan, direkt Anadolu'ya geçmeleri gerektiğini de ilgili mercilere bildirmiştir (BOA, BEO. 4108/308062; Sabah, 26 Teşrin-i Evvel 1328: 3). Bu noktada İstanbul dışına çıkarılan bazı muhacirlerin öncelikle demiryolu hatları etrafına yerleştirilmelerine dikkat edilmiştir (Teşrih, 8 Teşrin-i Evvel 1328: 3; Tasvir-i Efkâr, 11 Mayıs 1329: 1). Bütün çabalara rağmen muhacir sayısının azaltılmadığı İstanbul'da bir kargaşa mevcuttu. Söz konusu kargaşa, devletin çeşitli birimleri tarafından düzene sokulmaya çalışılmıştır. Bunlardan en önemlisi, İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti ile Şehremânetidir. Alt başlıklarda daha detaylı bir şekilde ele alınacak bu kurumlar, göç sürecini yöneten en temel birimlerdir.

2. Materyal ve Metot

Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a gelen muhacirlerin geçici iskân mahallerini ve muhacirlerin buralarda yaşadıkları bazı sorunları tespit edebilmek için hazırlanan bu çalışma; İstanbul basını, dönemin bazı hatıratları, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Kızılay Arşivi ve çeşitli araştırma eserlerden faydalanarak hazırlanmıştır. Çalışma iki ana aşamada tamamlanmıştır. İlk aşamasında İstanbul basını ve araştırma eserler incelenerek göç yolları, İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi ve muhacirler ilgilenen kurumlar ele alınmıştır. İkinci aşamada, İstanbul basınından temin edilebilen gazeteler taranarak muhacirlerin nerelere iskân edildikleri ve iskân alanlarında yaşadıkları bazı sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada Osmanlı Devleti'nin ve bazı yardım kuruluşlarının iskân konusunda yaptıkları çalışmalar da değerlendirilerek çalışmaya aktarılmıştır. Bu noktada Kızılay Arşivi'nden de faydalanılmıştır. Bunun yanında İskân mahallerinin fiziksel şartlarının nasıl olduğu sorusuna cevap aranarak çalışma tamamlanmıştır.

3. Göçlerin Başlaması

Balkan Savaşlarının başlamasından çok kısa bir süre sonra müttefik devlet ordularının uyguladığı mezalimden kaçmak için göç eden muhacirler, öncelikle henüz işgal edilmemiş olan bölgelere karayolu ile gitmişlerdir. Selânik ve Manastır gibi ulaşım imkânları gelişmiş olan bazı yerler, muhacirlerin toplanma merkezi hâline gelmiştir. Söz konusu bu yerlere karayolunu kullanarak kaçabilen insanlar, deniz ve demiryolunu kullanarak İstanbul ve Anadolu'ya ulaşmaya çalışmışlardır (Kaya, 2013: 2).

Denizyolunu kullanan muhacirler; İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin, İskenderun, Sinop ve Samsun limanlarına çıkış yapmışlardır. Muhacirlerin denizyolu ulaşımından faydalanmaları için devlet, Mısır başta olmak üzere Avusturya, Rusya, İtalya, Romanya ve İngiltere'den gemiler kiralamıştır. Şirket-i Hayriye ise İstanbul ve İzmir'e gelen muhacirlerin diğer liman şehirlerine sevk edilmelerinde etkili bir şekilde kullanılmıştır (Bilecen, 2004: 210; Kaya, 2013: 3). Gemilerle muhacir nakli sırasında bütün masraflar devlet tarafından karşılanmıştır. Muhacirler, masraflarının karşılandığına dair kendilerine verilen ilmühaberler ile gemilere binmişlerse de bazı görevliler, muhacirlerden ücret talep ederek yolsuzluk yapmışlardır (Şimşir, 2017: 267).

Savaş sırasında hayati bir öneme sahip olan bir diğer ulaşım ağı demiryolları idi. Demiryolu, İstanbul'u Balkanlar'a bağlamasından dolayı elzemdi. Savaş başladığı sırada Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasında bulunan demiryolu hatları şunlardı: Cenovada-Köstence hattı, Varna-Ruşçuk hattı, Şark Demiryolu hattı, Selânik-Manastır hattı, Selânik-İstanbul hattı, Selânik-Mitroviçe hattı, Priştine-Niş hattı, Babaeski-Kırkkilise hattı, Tırnova-Yanbolu hattı (Er, 2012: 81). Ancak muhacirlerin demiryolları ile nakilleri genelde İstanbul'a yakın olan bölgelerden yapılabilmekteydi.

Göç muhacirlerin kullanmak zorunda kaldığı yolların durumu iç açıcı değildi. Üstelik mevsimin kış olması mevcut sıkıntıyı perçinlemiştir. Karayolu ile güvenli yerlere gelen muhacirler, demir ve denizyolunu da tam kapasite kullanamamışlardır. Bunda en önemli etken, söz konusu ulaşım ağlarının aynı zamanda asker ve mühimmat naklinde kullanılmasıdır. Balkan Savaşları sırasında kullanılan gemileri isim isim sıralayan Bülent Durgun, seferberlik nakliyatı için dâhi yeterli sayıda geminin bulunmadığını belirtmiştir. Aynı durum, demiryolu ulaşım ağına da yaşanmıştır. Örneğin Edirne'de bekleyen muhacirler, trenlerin askeri nakliyata ayrılmasından dolayı İstanbul'a ulaşamamışlardır (Durgun, 2012: 105-112; Bilecen, 2004: 209).

4. İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi

Balkan muhacirlerinin iskân ve vatandaşlığa kabul işlemlerine bir düzen getirmek için 13 Mayıs 1913 tarihinde yayımlanan ve uygulanmasından Dâhiliye Nezaretinin sorumlu olduğu İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, 4 bölüm ve 45 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin birinci bölümü, muhacirlerin kabul edilmesine dair 8 maddeyi içermektedir. Bu bölümde muhacirler iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki, ülkelerinden tabiiyetlerini

terk ederek gelenler, ikincisi ise mülteci olarak gelip Osmanlı tabiiyetine girmek için başvuruda bulunanlardan hükümetçe başvuruları kabul edilenlerdir (Takvim-i Vekayi, 6 Mayıs 1329: 1). “Vezaiif” başlığı altında 11 maddeden ibaret olan nizamnamenin ikinci bölümünde, Muhacirin Müdüriyetinin sınırları çizilerek muhacirlerin iskân ve iaşeleri ile ilgilenecek memurların görevleri belirtilmiştir (Takvim-i Vekayi, 6 Mayıs 1329: 1-2). Nizamnamenin üçüncü bölümü, “Suret-i İskân” başlığı altında 20 maddeden oluşmaktadır. Bu bölüm, muhacir iskânı hakkındaki usullerden bahsetmektedir (Takvim-i Vekayi, 6 Mayıs 1329: 3). “Mevadd-ı Müteferrika” başlığı altında 5 maddeden oluşan son bölüm ise nizamnamenin uygulanmasından görevli olan devlet birimlerine ve nizamnamenin ilan tarihinden itibaren geçerli olduğuna yer vermiştir (Erdem, 2017: 60). Vurgulanan başka bir husus, muhacirleri iskân ederken dikkat edilmesi gereken iklim özellikleridir. Buna göre muhacirler, daha önce yaşadıkları yerlerdeki iklim özellikleri dikkate alınarak iskân edileceklerdi. Bu konu hakkında vilâyetlerdeki komisyonların bilhassa sorumlu oldukları da ifade edilmiştir (Takvim-i Vekayi, 6 Mayıs 1329: 39).

5. Muhacirlerle İlgilenen Kurumlar

Kırım Savaşı’ndan önce yaşanan göçlerde, daha küçük ve geçici birimlerle kriz anına müdahale edilmiş ve bunlar sorun ortadan kalkınca lağvedilmiştir. Ancak XIX. yüzyıl ile beraber kitlesel göçlerin giderek artması, kalıcı ve sistemli uygulamaları zorunlu kılmıştır. Kırım Savaşı’nın tetiklediği göç dalgası, bu sürecin ilk adımını oluşturmuştur. Nitekim 1856 Muhacir Nizamnamesi, Kırım Savaşı neticesinde yayımlanmıştır. Ticaret Nezaretinin bünyesinde kurulan özel bir komisyon ile iskân, iaşe ve sevk işleri halledilmeye çalışılmıştır. Yani muhacir işleriyle ilgilenmek üzere kurulan bir merkez teşkilatı yoktur (Dündar, 2001: 58). Ancak göçler, 1860 yılına gelindiğinde tahminlerin çok ötesinde artmış ve dolayısıyla artık daha sistemli bir kuruma ihtiyaç duyulmuştu. Bu sebepten Sadrazam Ali Paşa başkanlığında 1860 yılında Muhacirin Komisyonu kurulmuştur. Muhacirlerle ilgili her türlü meseleye çözüm yolu aramaya çalışan komisyon (Bilecen, 2004: 246), 1865’ten sonra muhacir sayısının ve mevcut muhacir işlerinin azalması gerekçesiyle lağvedilmiştir. Ancak komisyonun üstlendiği bazı işler, çeşitli birimlere havale edilmiştir. Bu doğrultuda ileride oluşabilecek sorunların halledilmesi işi Adliye Nezaretine, dilekçe işleri ve tayinat işlemleri Zaptiye Nezaretine, muhacirlerin talepleri ve mülki işleri de Meclis-i Vâlâya bırakılmıştır (Erdem, 2018: 98).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, daha öncekilere kıyasla yoğun bir muhacir göçüne neden olmuştur. Bu sebepten mevcut problemi etkili bir şekilde çözmek için 1878’de İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu kurulmuştur. Ancak bu komisyon da, tıpkı diğerleri gibi muhacir işlerinin azalması sebebiyle 1894’te lağvedilmiştir. Gelecek olan az sayıdaki muhacirlerle ilgilenmek üzere de Dâhiliye Nezareti görevlendirilmiştir (Kocacık, 1980: 159-161).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin büyük bir mağlubiyet alması, Yunanistan’ı Girit ve Teselya’da bazı kazanımlar elde etmek için harekete geçirmiş ve 1897’de Osmanlı Devleti ile Yunanistan karşı karşıya gelmiştir. Yunanistan bu savaşta yenilmiş olsa da, Avrupalı devletlerin baskısı neticesinde Girit özerkliğini kazanmıştır. Girit Müslümanlarının mallarına uygun olmayan bir biçimde el konulması ve malların ucuz yolla satılmaya zorlanması, buradaki Müslümanların Osmanlı Devleti’ne göç etmesine neden olmuştur. Bu sebepten padişahın başkanlığı altında Muhacirin Komisyon-ı Âlisi adında kısa ömürlü bir komisyon kurulmuştur (Kocacık, 1980: 161; Erdem, 2018: 130-131).

Bir diğer önemli komisyon, 29 Eylül 1911’de başlayan Trablusgarp Savaşı neticesinde kurulmuştur. Balkanlarda savaş tehlikesinin doğması üzerine kısa sürede neticelendirilen savaş, Trablusgarp ve Bingazi’nin kaybedilmesi ve Oniki Ada’nın da geçici olarak İtalya’ya bırakılması ile sonuçlanmıştı. Bu sebepten Trablusgarp, Bingazi, Adalar ve Derne’den başlayan ve artarak devam eden göç hareketini kontrol edebilmek için Trablusgarp ve Bingazi Mültecilerine Mahsus Komisyon kurulmuştur. Şehremâneti bünyesinde kurulan bu komisyon, çalışmalarını hazırladığı özel bir program çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Komisyonun faaliyetlerine 18 Şubat 1913’te son verilmiştir (Erdem, 2018: 154-155, 162; Bilecen, 2004: 247).

Balkan Savaşları ise muhacir işlerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Hükümet, iskân siyasetinde aşiretleri de dikkate alarak Dâhiliye Nezaretine bağlı İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyetini teşkil etmiştir. İlk kuruluşunda bir müdürlük olan bu kurum, I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle genişleyerek bir genel müdürlüğe çevrilmiştir. Müdüriyetin iki ana görevi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki aşiretlerle ilgilidir. Buna göre kurum, aşiretlerin ihtiyaç ve adetlerini araştırmak, durumlarını tetkik etmek, yerleşik düzene geçmelerine yardımcı olmak ile sorumluydu. İkincisi ise muhacirlerin sevk, iskân ve iaşelerini sağlamaktı. Bu genel müdürlüğe bağlı vilâyetlerde de teşkilatlanmaya gidilmiş ve birer İskân-ı Muhacirin Memurluğu kurularak merkez İstanbul olmuştur (Erdem, 2018: 166-168; Ağanoglu, 2021: 153).

Bunların yanı sıra Balkan Savaşları sırasında İstanbul’daki muhacirlerle ilgilenen Şehremâneti ve onun bünyesinde kurulan Muhacir Komisyonlarına da değinmek gerekmektedir. Muhacirlerin şehre girdikten sonra nerelere gönderilecekleri ile ilgilenen kurum, Sirkeci’de bulunan Sevkiyat-ı Muhacirin Komisyonu idi.

Muhacirler, Şehremânetinin daha önceden belirlediği yerlere komisyon tarafından sevk ediliyorlardı. Muhacirin Komisyonu ise Şehremânetinin başkanlığı altında belli aralıklarla toplantılar düzenleyerek muhacirlerin iskân ve iâşe işleri ile meşgul oluyordu (Bilecen, 2004: 203). Ancak göçün artarak devam etmesi ve bu sebepten muhacir işlerinin de giderek artması üzerine komisyon, tek başına bu kargaşa ile baş edememiştir. Bu sebepten Şehremâneti; Birinci⁵, İkinci⁶, Üçüncü⁷ ve Dördüncü⁸ Dâire-i Belediyelerde dört yeni Muhacirin Komisyonu teşkil etmiştir (Renin, 18 Teşrin-i Evvel 1328: 4).

İstanbul'daki muhacir işleri, belli bir düzene göre yürütülmüştür. "Muhacirinin İskân ve İâşe ve Sevklerine Dair Talimatnamedir" başlığı altında sıralanan hususlar, İstanbul'daki muhacir işlerini belli bir nizama sokmayı amaçlamıştır. Söz konusu talimatname, daha önce bahsedilen İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nden önce yani savaşın başlamasından üç ay kadar sonra yayımlanmıştır. Talimatnamenin esasları aşağıdaki gibidir:

- 1- Edirne, Kırkkilise ile İstanbul arasındaki yerlerden İstanbul'a gelen muhacirlerden, vaktiyle ailesi Anadolu'ya sevk edildiği belirlenen ve bu sebepten kendi arzusuyla gitmek isteyen kimsesiz kadın ve çocuklar dışında kimse taşraya sevk edilmeyeceklerdi.
- 2- Edirne sınırının ötesinden gelen muhacirlerden, taşraya gitmek isteyen olursa bunlar; Çanakkale, İzmit, Karesi Sancakları, Hüdavendigâr Vilâyeti ve Düzce'den başka yerlere sevk olunabileceklerdi.
- 3- İstanbul'a yakın yerlerden şehre gelmiş olan ve memleketlerine dönmelerinde mahzur görülmeyenler, derhal yerlerine iade edilerek orada iâşe olunacaktı. Bu tedbir, düşman işgali altında olmayan yerlerden gelenlere yönelik idi.
- 4- Belediye sınırları içerisinde bulunan muhacirler, komisyonca inşa edilecek barakalara sevk edilerek buralara topluca iskân edileceklerdi.
- 5- İskân edilecek muhacirlerin hüviyetleri dikkate alınarak asker, memur ve eşraf aileleri bir tarafa, kimsesizler ve yanında bir erkek bulunmayan kadınlar başka bir tarafa iskân edileceklerdi.
- 6- Hususi evlerde ya da başka bir yerde bulunan ve belediye tarafından iâşe edilen muhacirler, kendileri için hazırlanacak olan yerlerde ikamet edeceklerdi. Muhacirlerin buralara sevkleri için araba kirası ve diğer masraflar muhacir tahsisatından karşılanacaktı.
- 7- Kendileri için hazırlanmış olan barakalara gitmek istemeyen muhacirler, komisyonca iâşe edilmeyecekti.
- 8- Muhacirler, buldukları yerlerden başka bir yere gitmek istediklerinde belediyeye başvuracaklar ve izin aldıkları takdirde gidebileceklerdi.
- 9- İstanbul'un yerli halkından olan memur ve asker aileleri ne suretle olursa olsun iâşe edilmeyeceklerdi.
- 10- Muhacir iskânından sonra her ailenin iki hayvanı komisyon tarafından iâşe edilecekti. Zanaatlarını icra etmek isteyen muhacirlerin arabalarına belediyelerce numara verilecek ve daha sonra arabacılık yapacak şahıs ile hayvanlarının iâşesi kesilecekti.
- 11- Dinç ve sıhhati yerinde olan, yaşı yirmiden fazla ve elliden az olan erkeklere belediyece iş teklif edilecekti. Ancak teklif kabul edilmez ise bu kişiler iâşe edilmeyecekti.
- 12- On iki yaşından az olan muhacirler küçük ve on iki yaşından fazla olan muhacirler büyük kabul edilerek büyüklere bir kıyye⁹, küçüklere de yarım kıyye eklemek verilecek ya da bunun bedeli kendilerine teslim edilecekti (Tanzimat, 3 Kânun-u Sâni 1328: 4).

Osmanlı Devleti, muhacirlerin bütün işleriyle ilgilenen şekilde kurumlarını örgütlemiş ve maddi olarak büyük yüklerin altına girmiştir. Ancak devletin yükünü bir nebze de olsa hafifleten ve muhacirler ile ilgilenen cemiyetler de vardı. Bunlardan ilki ve en önemlisi Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetidir. Cemiyet, savaşın başında muhacir işlerinde kullanılmak üzere belli bir tahsisat ayırmıştır. Ancak göçün her geçen gün artarak devam etmesi ve muhacirlerin içinde buldukları sefalet, cemiyetin faaliyet alanını genişletmesine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda atılan en önemli adımlardan biri muhacirlere yevmiye bağlanmasıdır (İkdam, 1 Mart 1329: 4; Tasvir-i Efkâr, 1 Mart 1329: 3). Örneğin Cerrah Paşa, Davut Paşa, Canbaziye, Şeyh'ül-Harem, Çavuşzade, Sultan, Bekir Paşa, Hobyar, Sultan Ahmet ve diğer bazı camilerde iskân edilen muhacirlere düzenli olarak yevmiye dağıtılmıştır (İkdam, 2 Kânun-u Sâni 1328: 4; Sabah, 31 Kânun-u Evvel 1328: 3, Sezer-Metin, 2016: 41-42). Cemiyet, halk tarafından muhacirler menfaatine yapılan yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşması noktasında aracılık da yapmıştır. Söz konusu yardımlarda, muhacirleri kış mevsiminin olumsuz etkisinden korumak ve kılık kıyafeti olmayan insanları giydirmek amaçlanmıştır. Örneğin 3 Nisan 1913 tarihinde 500 adet mintan, 600 adet pamuklu ceket, 250 kadın donu, 500 adet fanila, 20 battaniye, 330 kolsuz hırka, 310

⁵ Beyazıt Belediyesi.

⁶ Fatih Belediyesi.

⁷ Cerrahpaşa Belediyesi.

⁸ Beşiktaş Belediyesi.

⁹ 1 kıyye 1.282 kg'dır.

pamuklu yelek, 100 çift merkub¹⁰, 1.000 çift çorap ve 14 çift kalçın¹¹ dağıtılmak üzere hazırlanmıştır (KA, 287/89). Cemiyetin bu tür yardımları savaş süresince devam etmiştir.

Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de, savaş süresince tıpkı Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gibi muhacirler menfaatine çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Cemiyet, İstanbul'a gelen muhacirlere dağıtılmak üzere; lüzumu miktarında battaniye, elbise ve açıkta kalan muhacirlere muşamba dağıtılması için çeşitli zamanlarda Şehremâneti bünyesindeki Muhacirin Komisyonuna yardımda bulunmuştur. (Sabah, 6 Kânun-u Evvel 1328: 3; Teşrih, 23 Teşrin-i Sâni 1328: 4; İkdâm, 25 Teşrin-i Sâni 1328: 4; İkdâm, 13 Mart 1329: 5).

Muhacirlere yardım etme noktasında hükümete destek olan bir başka cemiyet Rumeli Muhacirin-i İslâmiye Cemiyetidir. "İane Biletleri" adı altında muhacirler menfaatine bir yardım kampanyası başlatmıştır. Cemiyet, gazeteler vasıtasıyla İstanbul halkına etkili bir şekilde seslenerek muhacirlere yardım toplamıştır (İkdâm, 1 Teşrin-i Sâni 1328: 4).

6. İstanbul'daki Balkan Muhacirlerine Genel Bakış

Savaş ile birlikte muhacirlerin Balkanlar'ı boşaltmaya başlaması, ileri çeşitli sorunlara neden olabilecek bir potansiyel yaratmıştı. Çünkü hem Balkanlar'da Müslüman unsur azalmakta hem de bu nüfus kalabalık olan İstanbul'a giriş yapmaktaydı. Bu sebepten hükümet, Balkanlar'dan gerçekleşen göçlerin teşvik edilmesinden yana değildi (BOA, BEO. 4165/312314). Ancak göçler özendirilmek istenmese de engellenememiştir. Bu durum, muhacirlerin süreç içerisinde başka vilâyetlere kalıcı iskân için gönderilmesine neden olmuştur. Yani hükümet, İstanbul'da kalıcı iskân politikası uygulamak istememiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri İstanbul'un kalabalık nüfusu idi. Nedim İpek, Balkan Savaşları döneminde İstanbul'un nüfusunun rahatlıkla 900.000'i aştığını belirtmiştir (İpek, 2015: 529). Donald Quataert ise hazırlamış olduğu iki ayrı tabloda, 1912 yılında nüfusun 1.125.000 olduğunu ve 1913'te ise 1.160.000'a ulaştığını ifade etmiştir (Quataert, 2006: 905-906). İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası da bu rakamlara yakın bir veri zikretmiştir. Derginin verdiği bilgilere göre 1912 yılında şehir nüfusu rahatlıkla 1.000.000'u aşmış ve 1913'te ise bu rakam 855.515'e gerilemiştir (İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası, 1328: 42; İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası, 1329: 53). İstanbul'un savaş sırasındaki nüfusu hakkında ortak bir veri olmasa da, anlaşıldığı kadarıyla şehir oldukça kalabalıktır. Bu sebepten hem İstanbul'un yerli halkını hem de muhacirleri aynı zamanda iâşe etme problemi gündeme gelmiştir.

Şehrin bu vaziyeti, salgın hastalıkların yayılması için de müsait bir ortam yaratmıştır. Doktor Abdulkadir Noyan'ın ifadelere göre Çatalca ve Hadımköy'de askerler tarafından tüketilen pis suların kaynaklı kolera salgını başlamıştır (Noyan, 2019: 8-9). Nitekim muhacirlerin şehre giriş yapmaları, bu hastalığı İstanbul'a taşımıştır. İstanbul basınında tespit edilebilen ilk vaka, 29 Teşrin-i Evvel 1328 günü açıklanmıştır. Habere göre muhacirlerden bazıları koleraya yakalanmış ve bunlardan yirmi dört kişi tecrit edilerek tedavi altına alınmıştır (İkdâm, 29 Teşrin-i Evvel 1328: 4; Alemdar, 29 Teşrin-i Evvel 1328: 3). Böyle bir ortamda muhacirler, yeteri oranda sevk edilemediklerinden hayvanlarıyla birlikte sokakta kalmışlardır. Koleranın yayılmasına davetiye çıkaran bu durumun önüne geçmek için vapurlarla sevk edebilecek miktarda muhacirin şehre sokulması kararı alınmıştır. Yani bir nevi kota uygulaması hayata geçirilmiştir (BOA, BEO. 411-308307).

Şehremâneti koleranın sirayetini önlemek için gereken sıhhi tedbirleri almıştır. Terkos su şirketinin günde iki defa sokakları yıkamasını sağlamış, koleranın nasıl yayıldığı ve nasıl önenebileceği konusunda İstanbul halkını bilgilendirmiş ve diğer belediyeleri bu süreçte yayımladığı tamimler ile yönlendirmiştir. Ancak bütün tedbirlere rağmen hastalık, hem İstanbul ahalisi hem de muhacirler arasında hızla yayılmaya devam etmiştir. Bu sebepten muhacirlerin İstanbul'a sokulmadan Ayastefanos ve Makriköy'de bekletilmeleri kararı alınmışsa da muhacirlerin şehre girmelerine engel olunamamıştır (Halaçoğlu, 1995: 101). Nitekim kolera, İstanbul'u adeta kırıp geçirmiştir. Bu sebepten muhacirlerin İstanbul'da bekletilmeden Anadolu'ya sevk edilmeleri zaruriyeti doğmuştur (BOA, BEO. 4109/308146, lef. 3).

Hükümet, muhacirlerin sağlık sorunları ile yakından alâkadar olmuştur. Muhacirlerin rutin kontrolleri Şehremânetinin görevlendirdiği doktorlar tarafından yapılmaktaydı. Doktorlar, durumu ağır olmayan hasta muhacirleri ayakta tedavi ederken; durumu ağır olanları da hastanelere sevk etmişlerdir. Muhacirlerin sıhhatlerinin yerinde olması için iskân edildikleri yerlerin temizliği meselesi de oldukça elzemdi. Bu sebepten Şehremâneti, özellikle toplu iskân alanlarında temizliğin sağlanması için gerekli memurları tayin etmiştir (Halaçoğlu, 1995: 95).

¹⁰ Mest ve çetik üzerine giyilen sarı meşinden mamul kundura. Şemseddin Sami, Kâmus-ı Türkî, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317, 1327.

¹¹ Çizme içilen giyilen ve kalçaya kadar uzanan bir çeşit çorap. Şemseddin Sami, 1034.

Kolera salgını yalnızca sosyal hayatı olumsuz yönde etkilememiş aynı zamanda iktisadi bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Zira hastalığın tespit edildiği yerler karantina altına alındığından ticaretin ve yolcu taşımacılığının sekteye uğramasına neden olmuştur. Örneğin Mısır Sıhhiye Meclisi, İstanbul'dan Mısır limanlarına gelen bütün gemilere istinasız bir şekilde karantina uygulayacağını duyurmuştur (İkdam, 6 Teşrin-i Sani 1328: 5). Diğer taraftan bu gibi olumsuz sonuçlar, İstanbul halkında muhacirlere karşı olumsuz bir tavrın gelişmesinde etkili olmuştur.

Balkan Savaşlarının başladığı günlerde İstanbul'da henüz bir tedirginliğin yaşanmadığını belirten bazı hatıratlar, günlük hayatın olağan bir şekilde aktığını ve kamuoyunda bir savaş algısının oluşmadığını belirtmişlerdir. Ancak devam eden günlerde savaş günlük hayatın merkezine taşınmış durumdaydı. Şehrin cadde ve sokakları çok kısa bir sürede kalabalık muhacir kabileleri ile dolup taşmıştı. Söz konusu bu görüntü, dönemin fotoğraflarına da yansıyan bir sefaleti gözler önüne sermekteydi. Bu sebepten muhacirlerin iskân meselesinin bir an evvel çözüme kavuşturulması elzemdi. Savaşın başında muhacir iskânı için kiralanmış bazı hususi evler, muhacir sayısının artmasından dolayı kalıcı bir çözüm getirmemiştir. Dolayısıyla şehremaneti, muhacirlerin topluca iskân edilebilecekleri uygun yerleri belirleyerek sorunu hızlı bir şekilde çözmeye çalışmıştır. Bu noktada cami ve barakaların ön plâna çıktığı görülmektedir.

7. Camiler

Sokakta kalan muhacirlerin biran evvel korunaklı yerlerde iskân edilmeleri gerekmektedir. Muhacir sayısının fazla olması, hükümeti zor duruma düşürmüş ve bu sebepten Şehremanetinin muhacirleri camilere yerleştirmekten başka çaresi kalmamıştır (Tanin, 15 Teşrin-i Evvel 1328: 3). Bu doğrultuda Muhacirin Komisyonu, bütün belediyelerden iskâna müsait yerlerin detaylı bilgisini talep etmiştir (Yeni Gazete, 24 Teşrin-i Evvel 1328: 3). Bu konuda öncelikli olarak selâtin camiler tercih edilmiştir. Geniş alanlara sahip olan bu camiler, sayıca daha fazla muhacir iskân edebilecek kapasiteye sahipti. Ancak kapalı mekânlardaki böylesi bir izdiham, ciddi problemleri de gündeme getirmiştir. Zira kolera ve çiçek gibi çeşitli bulaşıcı hastalıkların muhacirler arasında yayılma ihtimali vardı ve nihayet kolera, muhacirler arasında yayılarak İstanbul'da zorlu zamanların yaşanmasına neden olmuştu. Koleranın hüküm sürdüğü böyle bir zamanda camilerin temizliği konusu en önemli meseleydi. Ancak İstanbul basınında çıkan haberler, bunun tam aksinin yaşandığını göstermektedir. Örneğin Hikmet gazetesindeki bir habere göre Şehzade Camii'nde yetersiz havalandırılmadan kaynaklı kötü kokular oluşmaya başlamıştı (Hikmet, 16 Teşrin-i Evvel 1328: 3-4).

Söz konusu duruma örnek teşkil edebilecek bir başka iskân mahalli, Aksaray Camcular Camii'dir. Buradaki muhacirlerin iâşeleri eksiksiz bir şekilde temin edilmiş ise de, cami hijyenden oldukça uzaktı. Mahmudiye Merkez Rüştüye Müdürü Bekir Sıtkı Bey'in gündeme getirdiği bu durum, Alemdar gazetesinin sütunlarına taşınmıştır. Bekir Sıtkı Bey'in gazeteye gönderdiği mektuptaki bilgilere göre cami tuvaletleri tıkanmış ve ağır bir koku bütün camiye sarmıştır. Belirtilene göre burada bulunan muhacirlere düzenli sağlık hizmeti de sunulmamaktaydı. Bu sebepten Bekir Sıtkı Bey, bir tavsiyede bulunarak memurların yetersizliği durumunda civar eczanelerde çalışan doktorların bu kontrolleri yapabileceklerini ifade etmiştir (Alemdar, 28 Teşrin-i Evvel 1328: 4).

Ciddi bir kalabalığı barındıran camilerin bu şekilde temizlikten uzak olması ve basının hemen her gün bu konuyu dile getirmesi Şehremanetini harekete geçirmiştir. Bu konuda belediyeleri uyaran Şehremaneti, salgın bir hastalığa katıyen meydan verilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Salgın hastalıkların ortaya çıkması ve yayılmasının başlıca sebeplerinin kalabalık, temizliğe dikkat edilmemesi ve kötü beslenme olmasından dolayı sağlık görevlilerinin hazırlayacağı raporların dikkate alınarak uygulanması istenmiştir. Bu raporlar doğrultusunda uygun görülen bazı camilerdeki izdihamın azaltılması, camilere memur tayin edilerek gereken kontrollerin yaptırılması ve beslenme konusuna dikkat edilmesi Şehremanetinin tavsiyeleri arasında bulunmaktadır (İkdam, 17 Teşrin-i Evvel 1328: 2; Renin, 24 Teşrin-i Evvel 1328: 3; Tanin, 17 Teşrin-i Evvel 1328: 4).

Camilere yerleştirilen muhacirlerin genel durumları hakkında gözlemlerini aktaran Fatih Kerimi (2001: 128), umumi bir felaketin portresini çizer. Kerimi, önce Şehzâde Camii'nde iskân edilen muhacirlere dair bilgileri aktarır. Buna göre caminin avlusu kullanılamaz hale gelen muhacir arabaları ile doludur. Burada bulunan insanlar iki büklüm ve yarı çıplak bir hâlde sefalet içindedirler. Üstelik muhacirlerin bir kısmı da hastadır. Sultan Ahmet Camii'nde de durum farklı değildir. Zira caminin halılarının kaldırılmış olmasından dolayı yüzlerce insan taşların üzerinde uyumaya mecbur kalmıştır. Çocuklar ise yalın bir vaziyettedir (Kerimi, 2001: 46).

Sultan Ahmet Camii'ne iskân edilen muhacirlerin iâşesini üstlenen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de, Fatih Kerimi'nin gözlemlerine benzer bilgileri rapor etmiştir. Öncelikle camide bulunan muhacir sayısı ciddi rakamlara ulaşmıştır. Bu sayıyı 700 civarı olarak veren cemiyet, cami camlarının kırık olduğu bilgisini de kaydetmiştir (KA, 72/45). Sultan Ahmet Camii, selâtin camilerden biri olduğu için muhacir sayısı bu rakamlara

ulaşmıştı. Ancak burada daha fazla muhacirin iskân edilemeyeceği ortadaydı. Buna rağmen Sultan Ahmet Camii'ne sürekli olarak muhacir gönderiliyor olması, Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Şehremânetini uyarmasına neden olmuştur. Cemiyet muhacir sayısının bir hayli fazla olduğunu belirterek, daha fazla muhacirin buraya gönderilmemesini Şehremânetinden istemişse de bu istek ciddiye alınmamıştır. Zira cemiyetin verdiği bilgilere bakılırsa, bu ikaz yazısından sonra bile muhacir gönderilmeye devam edilmiştir. Bunun üzerine cemiyet, yeni gelen muhacirlerin başka yerlere gönderilmesini, aksi takdirde bu insanların iâşe bile edilemeyeceklerinden ötürü sefaletle düşeceklerini ikinci bir defa Şehremânetine bildirmiştir (KA, 72/64; KA, 72/41).

Yaşanan sorunların çözümü noktasında gayret gösteren yetkililerin de var olduğunu belirtmek gerekir. Muhacirlerin iskân edildikleri bazı camilerde, gereken bütün ihtiyaçlar eksiksiz bir şekilde karşılanmış ve muhacirlerin savaş sürecinde yaşadıkları sorunlar memnuniyete çevrilmiştir. Örneğin Cerrah Paşa, Canbaziye, Hobyar, Şeyh'ül-Harem, Çavuşzâde, Davut Paşa, Bekir Paşa ve Sultan Camilerinde bulunan Balkan muhacirleri, Âlem gazetesine gönderdikleri mektupta böyle bir durumdan bahsetmekteydiler. Mektup, Muhacirin Komisyonu üyelerinden Cerrahpaşa Camii Hatibi Kemalettin Efendi'ye şükranlarını sunan muhacirler tarafından yazılmıştı. Mektuptaki bilgilere göre Kemalettin Efendi, söz konusu camilerde bulunan muhacirlerin iâşelerinin ve konforlarının sağlanması için çaba sarf etmiş, Davut Paşa ve Cerrah Paşa camilerinde bulunan muhacir çocuklarının eğitimi için elinden geleni yapmıştı. Bu sebepten muhacirler mektupta kendisinden övgüyle bahsetmiştir (Âlem, 19 Kânun-u Evvel 1328: 4).

Camilerin tek seferde, neredeyse bir muhacir kafilesini iskân edebilecek kapasitede bulunması buraları iskân için elverişli yerler hâline getirmişti. Ancak bu uygulama, bazı problemlere de neden olmuştur. Zira temizliğe dikkat edilmemesi bulaşıcı bir hastalığın muhacirler arasında yayılma ihtimalini artırmakta iken, mevcut izdiham ve bir arada yaşam mecburiyeti insanların psikolojilerine olumsuz yönde etki edebilme kabiliyetine sahipti. Ancak yine de böylesi bir kitlenin hepsinin hususi evlerde iskân ettirilme şansı olmadığından, söz konusu olumsuzluklar göze alınmak zorunda kalmıştır (İlçin, 2021: 129-130).

8. Ücret Karşılığında İkamet Edilen Yerler

Balkan Savaşlarının başladığı sırada muhacirlerin hızlı bir şekilde iskân edilmelerinde oldukça faydası görülen camiler, göç eden insan sayısı azalana kadar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, savaşın henüz başında bazı hususi evlerin kiralanarak muhacir iskânında kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa asker ailelerinin faydalandığı bu usul, sosyal yardım kuruluşlarının desteğiyle de bir süre devam etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla ekim ayının başında Haşim Paşa Konağı ile 15 ayrı ev kiralanarak muhacir ve asker ailelerinin hizmetine sunulmuştur (İkdâm, 1 Teşrin-i Evvel 1328: 2).

Ev kiralama uygulaması ile ilgili detaylı veriler olmasa da, İstanbul basınında çıkan bazı ilanlar fikir sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır. Buna göre söz konusu meskenler, ihaleye çıkarılmıştır. Vatandaşların basın vasıtasıyla bilgilendirildiği bu ihalelere yapılan başvuruları, Şehremâneti bünyesinde bulunan Muhacirin Komisyonu değerlendirmiştir. Örneğin ilanların birinde, Sultan Ahmet ve civarında muhacir iskânı için ev kiralanacağı ve ilgilenenlerin Muhacirin Komisyonuna başvurmaları gerektiği belirtilmiştir (Tasvir-i Efkâr, 19 Şubat 1328: 4; İkdâm, 19 Şubat 1328: 5).

Ev kiralama usulü, şüphesiz muhacir iskânı konusunda en iyi yaklaşımlardan biriydi. Zira muhacirler, camilerde yaşanan izdihamdan uzak bir şekilde hem daha sıhhatli hem de daha konforlu bir ortamda yaşayabileceklerdi. Ancak devlet hazinesinin büyük bir yükün altında olmasından dolayı bu külfetli usul devam ettirilememiştir. Bu sebepten Mayıs 1913 itibarıyla, ev kiralama usulü terk edilmiştir. Mevcut kiralanmış evlerde bulunan muhacirlerin durumlarıyla ilgili iki ayrı seçeneğin uygulanacağı duyurulmuştur. Seçeneklerden ilkinde; kiralanacak evler boşaltılacak ve muhacirler camilere yerleştirilecekti. İkincisinde ise eğer mülk sahibi muhacirlerin tahliyesini istemez ve bu doğrultuda hükümetten aldığı ev kirasını muhacirler menfaatine bağışlamak için bir sözleşme imzalarsa, muhacirler bu evlerde ücretsiz olarak ikamet etmeye devam edebileceklerdi (İkdâm, 14 Mayıs 1329: 4).

İnsan yaşamı için daha doğru bir yaklaşım olan bu usulün uygulanmasında, hükümete yardımcı olan bazı kuruluşların da var olduğu görülmektedir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetidir. Cemiyet, Balkan Savaşları süresince hem savaş meydanlarında hizmet vermiş hem de muhacir işlerinde oldukça fayda göstermiştir. Cemiyet, hangi mevkilerde kiralık ev aradığını basın yoluyla İstanbul halkına ilan etmiştir. Söz konusu ilanlarda, muhacir iskânı için geniş evler ya da konaklar kiralanacağı ve mülklerini kiralamak isteyenlerin cemiyet merkezine müracaat etmeleri istenmiştir (Tasvir-i Efkâr, 13 Şubat 1328: 5). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin muhacir iskânı için kiraladığı bazı evlerin bilgisi aşağıdaki gibidir:

Fatih semti Kumrulu Mescit Mahallesi Yeşil Tulumba Sokak'ta 19 numaralı bina (KA, 11/14), Yerebatan Mahallesi'nde Şevket Bey'in evi, Şeyh Mahmut Resmi Mahallesi'nde Çerkes Hüseyin Bey'in evi, Şeyh Mahmut Resmi Mahallesi'nde Süleyman Efendi'nin evi, Ayasofya'da Rüştîye Mektebi öğretmenlerinden Şükrü Efendi'nin evi, Hafız Paşa Caddesi'nde Hacı Şerife Hanım'ın evi muhacir iskânı için kiralanmıştır (KA,

12/154.1). Tespit edilen bu örnekler, cemiyetin üstün gayretleri sonucunda birçok muhacirin dışarıda kalmaktan kurtulduğunu gösterir niteliktedir.

Ev kiralama işinde yararlılık gösteren bir başka cemiyet Osmanlı Fukaraperver Cemiyetidir. Cemiyet, sokakta kalan muhacir sayısının fazla olması sebebiyle bu alanda faaliyet göstermiş ve sorunun çözümüne katkıda bulunmuştur. Cemiyetin kiraladığı ev sayısı Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetine göre kısıtlı olsa da, savaş sırasında yaşanan bu probleme nefes olması açısından oldukça önemlidir. Cemiyetin kısıtlı ilanlarından anlaşıldığı kadarıyla genellikle Topkapı ve Yenibahçe civarında ev aranmıştır (İkdam 1 Kânun-u Evvel 1328: 5).

Muhacirlerin ücret karşılığında barınabildikleri başka yerler de bulunmaktaydı. Cebinde biraz parası olan ve barınabilecek bir yer bulamayan bazı muhacirler, otel ve hanlarda oda kiralamışlardır. Daha uygun bir yer bulana kadar bir müddet buralarda kalanlar, maalesef bazı fırsatçılar tarafından sömürülmüşlerdir. Alemdar gazetesinin sütunlarına taşıdığı bu konu, muhacirlerin yüksek ücretler ödeyerek pis odalarda yaşadıklarını gözler önüne sermekteydi. Gazete, han ve otel sahiplerinin muhacirleri adeta “soyup soğana” çevirdiğini belirterek, bu mekânların sahipleri için simsarlık yapan kişileri de sert bir dille eleştirmiştir. Haberin devamında odalar hakkında detaylı bilgiler veren gazete, odalardaki döşemelerin kirden simsiyah olduğunu ve buralarda bir insanın asla yaşayamayacağını belirtmiştir (Alemdar, 2 Teşrin-i Evvel 1328: 4). Bu insanlar, Balkan Devletlerinin mezaliminden kaçarak sefalet içinde İstanbul'a gelmişlerdi. İşte tam da bu sebepten onların muhtaç durumlarından faydalanılması kabul edilemezdi. Bu tür insanlar İstanbul toplumunda sayıca az olsalar da varlıklarıyla tarih sayfalarında yerlerini almışlardır.

9. Barakalar

Muhacirlerin iskân mahallerinde yaşadıkları sorunlar, elbette hükümeti kalıcı çözümler aramaya sevk etmiştir. Üstelik kış mevsiminin iyice yaklaşmış olması da, artık muhacirlerin daha sistemli bir şekilde iskân edilmelerini mecburi kılmıştır. Bu sebepten, savaşın ilerleyen günlerinde İstanbul basınında muhacirler için barakalar tesis edileceğine dair haberler çıkmaya başlamıştı.

Buna göre Şehremâneti, barakaların inşası için gereken yetkiyi Şehremâneti Meclisi üyelerinden Rıza Nuri ve Şehremâneti Fenniye Heyeti üyelerinden İrfan Beylere vermiştir (İkdam, 19 Teşrin-i Sâni 1328: 3). Kalabalık muhacir gruplarını barındıracak olan bu barakalar, hükümete maliyet açısından büyük bir yük getirecekti. Bu sebepten, masrafların karşılanması noktasında zaman zaman vatandaşların da yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda Şehremâneti, çeşitli ihtiyaçların karşılanması için gazetelerde ilanlar yayınlamıştır. Örneğin İkdam gazetesinde çıkan bir ilanda, barakaların pencereleri için kullanılacak 200 adet çerçeveyi üretebilecek bir hayırsever aranırken; başka bir ilanda da bu çerçevelere takılacak olan camların masraflarını üstlenecek bir yardımsever vatandaş aranmaktaydı. Yardım edebilecek durumda olanların, Muhacirin Komisyonuna başvurmaları gerekmekteydi (İkdam, 25 Teşrin-i Sâni 1328: 6; Sabah, 1 Kânun-u Evvel 1328: 4).

Ayastefanos ve Yedikule Ermeni Hastanesi civarında inşa edilecek olan 10 baraka, 8-10 bin kişinin iskân edilebileceği kapasitede olacaktı (Teşrih, 21 Teşrin-i Sâni 1328: 3; Tasvir-i Efkâr 23 Teşrin-i Sâni 1328: 3; Tasvir-i Efkâr, 26 Teşrin-i Sâni 1328: 2). Bir an evvel yapımına başlanan barakalardan ilk 4'ü, çok hızlı bir şekilde bitirilmiş ve hiç bekletilmeden söz konusu mevkie sevk edilmiştir. Bu 4 baraka, toplamda 3.000 muhacirin iskân olunacağı bir kapasiteye sahipti. Geri kalan 6 baraka ise aralık ayının başında bitirilmiştir. Barakalar, dörtkenar üzerine sıralanmış bir şekilde ve ortaya geniş bir alan bırakılarak inşa edilmiştir (Tasvir-i Efkâr, 29 Teşrin-i Sâni 1328: 3; Tasvir-i Efkâr, 7 Kânun-u Evvel 1328: 4).

Hazırlanan barakalarda muhacirlerin ne kadar süre yaşayacakları kesin olarak bilinmediğinden, muhacirlerin iskân edilecekleri yer bir mahalle esası üzerine kurulacaktı. Bu doğrultuda barakaların bulunduğu mevkie bir cami, bir hastane, içme suyunu karşılayabilecek kapasitede su kuyusu ve muhacirlerin iâşesi ile meşgul olacak olan memurların ikamet edebilecekleri bir kulübe inşa edilecek ve cami için bir imam ile yönetim için de muhacirler arasından seçilmiş olan bir muhtar tayin edilecekti. Kurulacak olan hastanenin haricinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de, barakaların yapıldığı belediye sınırları içindeki bölgeye bir hastane kuracaktı. Böylece cemiyet, muhacirlerin sağlık sorunlarının çözümü için katkıda bulunacaktı (Tasvir-i Efkâr, 7 Kânun-u Evvel 1328: 4; Tasvir-i Efkâr, 26 Teşrin-i Sâni 1328: 2; Ayışığı, 2018: 171).

Muhacirlerin daha konforlu bir şekilde yaşamlarını devam ettirmeleri için yapılan bu barakalara, ilk etapta az sayıda muhacir iskân edilmişti. Yani 10 barakaya 4.000 kişi yerleştirilmişti (Yeni Gazete, 10 Kânun-u Evvel 1328: 3). Sayının bu kadar az olması ilk bakışta şaşırtıcıdır. Ancak muhacirler, barakalarda yaşamak istememekteydiler. Kadın ve erkeklerin bir arada iskân ettirilmelerinden dolayı böyle bir yaklaşımın sergilendiği anlaşılmaktadır. Ancak Tanzimat gazetesi, bir arada kalınan bölümler olduğu gibi, kadın ve erkeklerin ayrı ayrı kaldıkları bölümlerin de bulunduğunu belirtmiştir. Yapılan masrafların ve gösterilen bütün çabaların boşa gitmesi söz konusuydu. Bu sebepten Muhacirin Komisyonu, barakalarda kalmak istemeyerek hususi evlerde kalmak için ısrar edenlerin komisyonca iâşe edilmeyeceklerini ilan etmiştir (Tanzimat, 7 Kânun-

u Evvel 1328: 4). Komisyonun hayata geçirdiği bu zorlayıcı tedbir işe yaradı ve barakalar her geçen gün dolmaya başlamıştır.

10. Muhacir İskân Edilen Diğer Yerler

Şehremânetinin toplamda 10 baraka şeklinde inşa ettiği yeni muhacir iskân mahalleri, muhacirlerin daha iyi şartlarda yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı olmuştur. Ancak savaş sırasında gelen bütün muhacirlerin buralarda barındırılması mümkün görünmüyordu. Zira 8-10 bin kişilik bir iskân kapasitesine sahip olan bu barakalar, şiddetli bir selin önüne çekilmiş küçük bir setten ibaretti. Bu sebepten, İstanbul basınından anlaşıldığı kadarıyla savaş sırasında atıl durumda bulunan askeri kışlalar da muhacir iskânı için kullanılmıştır. Malta Kışlası bunlardan biridir. Kışlaya yerleştirilen muhacirlere, Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti battaniye dağıtmış ve hasta olanlara da sağlık hizmeti sunmuştur (Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sâni 1328: 3; Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1328: 1-2).

Muhacirler, hemen her yerde olduğu gibi buralarda da bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Zira Tophane’de bulunan Malta Kışlası’nın pencereleri ve kapısı kırıldı. Bu sebepten burada iskân edilen muhacirler, kış mevsiminin olumsuz şartlarına maruz kalmışlardır (BOA, BEO. 4132/309864). Bu gibi durumların muhacir iskânından önce mi yoksa sonra mı gerçekleştiği elbette önemlidir. Ancak bahsedilen bu örnekte pencerelerin ve kapının hangi şartlarda kırıldığı tespit edilememiştir.

Geçici iskân yerlerine verilebilecek başka bir örnek köşk ve saraylardır. İskân için oldukça elverişli olan bu yerler; ayrı odalara, bir bahçeye ve zaruri ihtiyaçları karşılayabilecek özel alanlara sahipti. Köşkler ve saraylar, iskân masrafları konusunda hazineye bir yük getirmediğinden tercih edilen meskenlerdir. Bu sebepten kullanılmayan köşk ve saraylar iskân için hazırlanmıştır. Örneğin daha önce Tunuslu Mahmut bin Ayad ailesine ait olan ve Çamlıca Caddesi’nde bulunan bir köşk ile Çoban Çeşme’de bulunan ve daha önce Adile Sultan’a ait olduğu bilinen bir saray muhacir iskânı için tahsis edilmiştir (BOA, BEO. 4122/309116; İkdâm, 2 Teşrin-i Evvel 1328: 2).

Budan başka hükümet, İstanbul halkına da başvurarak Boğaziçi’nde bulunan köşklere, sahiplerinin de müsaadelerini alarak muhacir iskânında kullanmak istemiştir. Alemdar gazetesinin yaptığı bu haber, İstanbul halkının ücret talep etmeden mülklerini devletin hizmetine sunabileceğini gösterir niteliktedir (Alemdar, 14 Teşrin-i Evvel 1328: 3). İstanbul basını da tıpkı hükümet gibi halkın yardım elini uzatmasını istemiş ve bu doğrultuda halka seslenmiştir. Tanin gazetesi, gazilere yardım ile ilgili bir yazısında muhacirlerin iskânı hususuna değinmiştir. Gazete, İstanbul halkının yalnız gazilere yardım etmekle mükellef olmadığını aynı zamanda muhacirleri de düşünmesi ve zemin katında da olsa evlerinde fazla bir odası bulunan herkesin, bu odalarda muhacir misafir etmesi gerektiğini ifade etmiştir (Tanin, 12 Teşrin-i Evvel 1328: 3).

İstanbul halkından talep edilen muhacirlerin misafir edilme meselesi, aslında muhacir akrabası olan İstanbullular tarafından karşılanmaktaydı. İstanbul’da akrabası bulunan insanlar, ilk etapta onların yanına sığınmıştır. Ancak yaşanan bazı olaylar, söz konusu bu misafirliklerden bazılarının kötü bitmesine neden olmuştur. Bu muhacirlerden biri olan Bahaeddin Demir Aydın, İstanbul’da ikamet eden kardeşi Abdullah Hulusi Bey’in evine 10 nüfusluk ailesiyle sığınmıştır. Kısa bir süreliğine, her ailede yaşanabilecek olan küçük sorunlardan başka bir sıkıntı yaşanmamıştır. Ancak bu misafirlik uzadıkça aile içinde ciddi huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır. Bahaeddin Bey’in aktardığına göre önce sofralarının tadı kaçmış sonra ise kavgalar ve gürültüler artan bir şekilde devam etmiştir. Bahaeddin Bey ve ailesi kardeşinin yanında iki yıl gibi bir süre yaşamış olsa da günlerin huzurlu geçtiği söylenemezdi. Yaşanan bu aile içi huzursuzluklar ve travmalar, zamanla artarak iki kardeşin arasını açacak seviyeye gelmiştir. Bahaeddin Bey, bu tartışmalardan birinde adeta içini dökerek şöyle demiştir:

“Akciğeri kara ettiniz. Şu halime tahammülüm kalmadı. Her gün gerek sözle ve gerek fiilen bin türlü işkencelere hedef oluyorum. Çocuklardan hangisi olursa olsun kabahat ettiğinde, layık oldukları cezayı vermeye defalarca müsaade etmişim. Bunu iştıyarak ve aşırı yaygaralarla mümkün olmayan bir terbiye vermeye çalışarak komşuları bile rahatsız ediyoruz” (Aydın, 2013: 66-67, 69-70).

Bahaeddin Bey gibi bir akrabasının yanına sığınmış başka insanlar da, şüphesiz aynı sorunları yaşamışlardır. Geçinebilmenin oldukça zora düştüğü böyle zamanlarda insanlar, kendi işlerini karşılayamayacak durumda olabiliyorlardı. Ayrıca hane içinde artan nüfusun getirdiği özel alan ihlalleri, ev sahipleri açısından can sıkıcı bir hâle dönüşebiliyordu. Bu durum, elbette insanlarda psikolojik açıdan olumsuz etki yapacak ve nihayetinde bazı aileler içinde bir kopuşun zeminini hazırlayacaktı.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen söz konusu muhacirler, belki de en şanslı olanlardı. Zira henüz başlarına bir dam bile bulamayan muhacirler de bulunmaktaydı. Ortada kalan bu insanlar, her türlü tehlikeye açıktı. Dönemin hatıratlarında sıklıkla bahsedilen bu durum, içler acısı sahnelerle anlatılmıştır. Örneğin Georges Remond (2007: 58-59), Davut Paşa Mezarlığı’na atıfta bulunarak *“Mezarlıktaki kalabalık, şehirdekinden daha*

cafaçlı idi.” demiştir. Mezarlıktaki bu muhacirler; arabaları, hayvanları ve eşyaları ile birlikte günlerce konaklamışlardır.

Remond'un bu ifadesi, muhacirlerin İstanbul'un hemen her yerinde yaşam mücadelesi verdiklerini gösterir niteliktedir. Nitekim Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisi Doktor Besim Ömer Bey (2009: 123); İstanbul'da 89 cami ve mescitte, 12 okul, medrese ve dergâhta, barakalarda, kulübelere ve hatta harman yerlerinde, kahvehanelerde, konaklarda muhacir iskân edildiğini ifade etmiştir.

11. Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın provası olarak nitelendirilen Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de iktisadi durumunun kötü olduğu bir dönemde başlamış ve nihayetinde büyük bir mağlubiyet ile sonuçlanmıştır. Söz konusu bu mağlubiyet sonucunda, Balkan coğrafyasında hayata geçirilen homojen nüfus oluşturma gayretleri, Müslümanların ölüm ve mezalim ile tanışmasına sebep olmuştur. Balkan Devletlerinin ele geçirdiği hemen her coğrafyada başlayan talan ve katliamlar, insanların tereddüt etmeden yaşadıkları yerleri terk etmelerine neden olarak büyük bir göç hareketini tetiklemiştir.

İstanbul, Balkan Savaşları sırasında muhacirlerin geldikleri önemli bir istasyondur. Şehir; demir ve denizyolu gibi önemli ulaşım vasıtalarına sahipti. Bu sebepten savaşın henüz başında İstanbul, birden bire muhacir kabileleri ile dolmuş ve sokaklar bir insan seli haline gelmiştir. Bu tabir abartılı değildir. Nitekim dönemin tanıklarının bahsettiği görüntüler tam olarak bu şekildedir. Hükümet, söz konusu görüntü karşısında halkın ve çeşitli yardım kuruluşlarının desteğini de alarak, bu insanları belirli yerlerde geçici olarak iskân etmeye çalışmıştır.

İskân mahallerinin çeşitliliği, yani muhacirlerin tek bir yerde toplu olarak iskân edilememesi, onların çeşitli hizmetlerden mahrum kalmalarına sebep olduğu gibi hükümetin işini de zorlaştırmıştır. Çünkü memur yetersizliğinden kaynaklı bazı kontroller istenilen ölçüde gerçekleştirilememiştir. Bunun yanında, olağanüstü zamanlarda hükümet halkın özverisine de ihtiyaç duymuştur. Zira İstanbul basınının gündeme getirdiği bazı olaylar, fırsatçı kimselerin bu kaos ortamından faydalandıklarını göstermektedir.

Devletin başkenti olan İstanbul'un birden bire bu kalabalıkla karşılaşması, halkın psikolojisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim İstanbul'un Bulgarlar tarafından işgal edileceği dedikodularının olduğu bir ortamda şehre gelen muhacirlerin perişanlıklarını gören İstanbullular, şüphesiz ki kendi akıbetleri için de endişe etmişlerdir.

Muhacirler her ne kadar İstanbul'da tutulmak istenmemişse de, iskân edildikleri yerlere uyum sağlayabildikleri takdirde buldukları yerleri kalkındırmışlardır. Nitekim Bela Horvath Anadolu'nun bir kısmını gezdikten sonra yazdığı seyahatnamesinde bu konuya değinmiştir. Horvath, muhacir hareketinin Anadolu için son derece yararlı bir gelişme olduğunu ifade etmiştir. Anadolu nüfusunun göç hareketleri ile beslendiğini belirten Horvath, aynı zamanda muhacirlerin geldikleri yerlerden daha gelişmiş tarım araçları ve kaliteli tohumluk getirdiklerinin altını çizmiştir. Böylece muhacirler, iskân edildikleri bölgeleri kalkındırmışlardır (Horvath, 2010: 48).

Kaynaklar

- Ağanoğlu, Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın makûs talihi göç*. İstanbul: Kum Saati.
- Ahmet Cevat. (1329). *Kırmızı ve siyah kitap: 1328 fecayii*. İstanbul: (t.y)
- Aydın, B. (2013). *Muhacir olmak da varmış, rumelili bir kalem efendisinin anıları*. (Haz. F. Taşkın ve M. Yeni). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ayışığı, M. (2018). 1912 Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a göç eden muhacirlerin durumlarına dair. A. Ş. Duymaz, M.S. Tümtaş ve E. Kijevcanın (Eds.) *Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu 29 Haziran-01 Temmuz 2018 Berlin Tam Metin Bildiriler Kitabı* içinde (145-211. ss). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Besim Ömer (2009). *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e dair konferans*. (Haz. İ. Hacifettahoğlu). Ankara: Kızılay Yayınları.
- Bilecen, T. (2004). *Balkan Savaşları sonrasında yaşanan göç hareketlerinin Osmanlı iç siyasetine yansımaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Durgun, B. (2012). Balkan Harbi'nde ulaştırma hizmetleri. *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)* içinde (99-120. ss.). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Er, S. (2012). Balkan Harbi çerçevesinde Osmanlı ordusunun demiryollarını kullanımına bakış. *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)* içinde (75-98. ss.). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Erdem, U. (2017). Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi (1913-1922). *ZfWT*, 9(1), 57-80. Erişim adresi <https://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewArticle/923>.

- Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhacir komisyonları ve faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara: TTK.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri*. Ankara: TTK.
- Hall, R.C. (2014). Balkan Wars 1912-1913, consequences. Richard C. Hall (Ed.), *War in the Balkans* içinde (31-32. ss.) , California: ABC-Clio.
- Horvath, B. (2010). *Anadolu 1913*. (Çev. Tarık Demirkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.(orijinal tarih)
- İpek İlçin, H. (2021). *Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a gelen Balkan muhacirlerinin yaşadığı sorunlar*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- İpek, N. (2015). Fetihten Cumhuriyet'e İstanbul'a yönelik göçler. Coşkun Yılmaz (Ed.) *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde (III, 520-530. ss.), İstanbul: İBB Kültür A.Ş.
- Kaya, M. (2013). Balkan Savaşları sırasında Anadolu'ya göçler ve karşılaşılan sorunlar. *History Studies*, 5(6), 1-16. 10.9737/historyS987
- Kerimi, F. (2001). *İstanbul mektupları*. (Haz. F. Gökçek). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kocacık, F. (1980). Balkanlar'dan Anadolu'ya göçler (1878-1890). *Osmanlı Araştırmaları*, 1(1), 137-190. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112844>.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve sürgün Osmanlı müslümanlarının etnik kıyımı: 1821-1922*. (Çev. F. Sarıkaya). Ankara: TTK. (Orijinal yayın tarihi, 1995).
- Noyan, A. (2019). *Son harplerde salgın hastalıklarla savaşlarım*. Ankara: Ankara Tıp Fakültesi Yayınları.
- Quataert, D. (2006). 19. yüzyıla genel bakış: ıslahatlar devri 1812-1914. Halil İnalcık-Donald Quataert (Eds.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi* içinde (II, 887-1051. ss.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Remond, G. (2007). *Bir Fransız gazetecinin Balkan harbi izlenimleri, mağluplarla beraber*. (Çev. H. Cevdet, M. Sarıkaya). İstanbul: Profil. (Orijinal yayın tarihi, 1913).
- Sami, Ş. (1317). *Kâmus-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Sezer, C. ve Metin, Ö. (2016). *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında muhacirlere yardımları*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.
- Şimşir, B. (2017). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri kıyımlar-kıyımlar-göçler 1821-1913*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi (1329). *Türkiye uyan*, Dersaadet: Kitabhane-i İslâm ve Askerî.
- Zenegora, G. (2014). Balkan Savaşı-kitlese ölüm ve etnik temizlik. (Çev. Ayle Kayapınar). *Belleten*, 78(281), 315-342. Erişim adresi <https://belleten.gov.tr/ozet/197/tur>.

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

- BOA, BEO. Dosya No: 4109, Gömlek No: 308146, 29 Eylül 1328.
- BOA, BEO. Dosya No: 4132, Gömlek No: 309864, 26 Kânun-u Evvel 1328
- BOA, BEO. Dosya No: 4122, Gömlek No: 309116, 28 Teşrin-i Sâni 1328.
- BOA, BEO. Dosya No. 411, Gömlek No. 308307, 29 Teşrin-i Evvel 1328.
- BOA, BEO. Dosya No. 4165, Gömlek No. 312314, 7 Nisan 1329.

Kızılay Arşivi

- KA, 72/45
- KA, 72/64
- KA, 72/41
- KA, 11/14
- KA, 12/154.1
- KA, 287/89

Resmi Yayınlar

- İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1328.
- İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet, 1329.

Sürelî Yayınlar

- Âlem, 19 Kânun-u Evvel 1328.
- Alemdar, 14 Teşrin-i Evvel 1328.
- Alemdar, 2 Teşrin-i Evvel 1328
- Alemdar, 28 Teşrin-i Evvel 1328.
- Alemdar, 29 Teşrin-i Evvel 1328.

Hikmet, 16 Teşrin-i Evvel 1328.
İkdam, 1 Teşrin-i Evvel 1328.
İkdam, 2 Teşrin-i Evvel 1328.
İkdam, 17 Teşrin-i Evvel 1328.
İkdam, 29 Teşrin-i Evvel 1328.
İkdam, 1 Teşrin-i Sâni 1328.
İkdam, 6 Teşrin-i Sani 1328
İkdam, 19 Teşrin-i Sâni 1328.
İkdam, 25 Teşrin-i Sâni 1328
İkdam, 25 Teşrin-i Sâni 1328.
İkdam, 1 Kânun-u Evvel 1328.
İkdam, 2 Kânun-u Sâni 1328.
İkdam, 19 Şubat 1328.
İkdam, 1 Mart 1329.
İkdam, 13 Mart 1329.
İkdam, 14 Mayıs 1329.
Renin, 18 Teşrin-i Evvel 1328.
Renin, 24 Teşrin-i Evvel 1328.
Sabah, 26 Teşrin-i Evvel 1328.
Sabah, 1 Kânun-u Evvel 1328.
Sabah, 6 Kânun-u Evvel 1328
Sabah, 31 Kânun-u Evvel 1328.
Takvim-i Vekayi, 6 Mayıs 1329.
Tanin, 12 Teşrin-i Evvel 1328.
Tanin, 15 Teşrin-i Evvel 1328.
Tanin, 17 Teşrin-i Evvel 1328.
Tanzimat, 3 Kânun-u Sâni 1328.
Tanzimat, 7 Kânun-u Evvel 1328.
Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sâni 1328.
Tasvir-i Efkâr, 3 Teşrin-i Evvel 1328.
Tasvir-i Efkâr, 12 Teşrin-i Evvel 1328.
Tasvir-i Efkâr, 5 Teşrin-i Sâni 1328.
Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sâni 1328.
Tasvir-i Efkâr, 26 Teşrin-i Sâni 1328.
Tasvir-i Efkâr, 29 Teşrin-i Sâni 1328.
Tasvir-i Efkâr, 7 Kânun-u Evvel 1328.
Tasvir-i Efkâr, 13 Şubat 1328.
Tasvir-i Efkâr, 19 Şubat 1328.
Tasvir-i Efkâr, 1 Mart 1329.
Tasvir-i Efkâr, 11 Mayıs 1329.
Teşrih, 8 Teşrin-i Evvel 1328.
Teşrih, 21 Teşrin-i Sâni 1328.
Teşrih, 23 Teşrin-i Sâni 1328
Yeni Gazete, 24 Teşrin-i Evvel 1328.
Yeni Gazete, 10 Kânun-u Evvel 1328.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-



MA'MURATÜ'L-AZİZ (HARPUT) REJİ İDARESİ (1883-1925)

Ma'muratü'l-aziz (Harput) Regie Administration (1883-1925)

Mahmut YILMAZ¹ ve İbrahim YILMAZÇELİK²

¹Öğretim Görevlisi, Dicle Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Diyarbakır, mahmutyilmazdicle@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0850-6888

²Prof. Dr., Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, iycelik@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7849-7390

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

18.11.2022

Kabul/Accepted:

11.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1206905

Anahtar Kelimeler

Harput, Malatya, Reji Şirketi, Düyun-ı Umumiye, Tütün

Keywords

Harput, Malatya, Regie Company, Düyun-ı Umumiye, Tobacco

ÖZ

1853 Kırım Savaşı Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasıdır. 16. Yüzyılda başlayan iktisadi gerilemenin artık yeni vergiler, iç borçlanma ve tağşiş ile düzeltilemeyeceği anlaşılmış ve Osmanlı tarihinde ilk defa dış borçlanma yoluna başvurulmuştur. Kırım Savaşı'nda müttefikleriyle birlikte Rusya'ya karşı mücadele eden Osmanlı Devleti, müttefikleri tarafından finanse edilmiştir. 1854 yılında başlayan dış borçlanma süreci 21 yılda yapılan 15 adet borçlanma sonrasında mali iflasla sonuçlanmıştır. Mali iflas sonrası alacaklı devletlerin baskısıyla çeşitli çözüm yolları aranmıştır. Bu arayış neticesinde 1879'da kurulan Rusûm-ı Sitte İdaresi'nin başarı göstermesi sonrası Aralık 1881 tarihinde Avrupalı alacaklı devletlerle Muharrem Kararnamesi imzalanarak, Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. İdarenin faaliyete başlaması sonrasında, idarenin yönetiminde olan tütün geliri, idare bünyesinde 1884'de faaliyete başlayan Reji Şirketi'ne devredilmiştir. Reji Şirketi hızlıca teşkilatlanarak tütünle ilgili her alanda tek söz sahibi haline gelmiştir. Reji Şirketi'nin geliştirdiği ilişki şekli büyük sorun ve sıkıntılar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şirketin güçlü bir şekilde örgütlendiği vilayetlerden biri de Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti olup makalemizde şirketin kuruluş tarihi olan 1883'de zikredilen vilayette kuruluşunu gerçekleştirdikten sonraki faaliyetleri ve sonuçları incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The Crimean War of 1853 is a turning point in Ottoman history. It was understood that the economic recession that started in the 16th century could no longer be corrected with new taxes, domestic borrowing and adulteration, and for the first time in Ottoman history, foreign borrowing was resorted to. The Ottoman Empire, which fought against Russia with its allies in the Crimean War, was financed by its allies. The foreign borrowing process that started in 1854 resulted in financial bankruptcy after 15 borrowings in 21 years. After the financial bankruptcy, various solutions were sought with the pressure of the creditor states. After the success of the Rusûm-ı Sitte Administration, which was established in 1879 as a result of this search, the Düyun-ı Umumiye Administration was established by signing the Muharrem Decree with the European creditor states in December 1881. After the administration started its activities, the tobacco income under the administration was transferred to the Regie Company, which started its activities in 1884 under the administration. The Regie Company was quickly organized and became the sole arbiter in every field related to tobacco. The type of relationship developed by Regie Company has caused great problems and troubles. One of the provinces where the company is strongly organized is Ma'muratü'l-Aziz Province, and in our article, the activities and results of the company after it was established in the aforementioned province in 1883, the date of its establishment, were tried to be examined.

Atıf/Citation: Yılmaz, M. ve Yılmazçelik, İ. (2023). Ma'muratü'l-aziz Reji İdaresi (1883-1925). *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(489-505).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mahmut YILMAZ, mahmutyilmazdicle@gmail.com

1. Giriş

Osmanlı Devleti duraklama ve gerileme dönemlerinde sadece siyasi ve askeri değil ekonomik anlamda da bir duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. Osmanlı Devleti'nde ekonomik meseleler ilk defa 15. yüzyıl sonlarında II. Bayezid döneminde ortaya çıkmış ve sonraki dönemlerde kapitülasyonların da tesiriyle ağırlaşarak devam etmiştir. Özellikle 16. yüzyıl sonlarından itibaren ekonomik bunalımlar daha da kötüleşmeye başlamıştır. Bu dönemin sonlarında başlayan malî açıklar, daha sonraki yüzyıllarda da kapatılamamış ve borç alma tartışmaları her zaman gündeme gelmiştir. Osmanlı ekonomisinin yaşadığı çöküşün sosyal hayat ve askeri başarılar üzerindeki etkileri oldukça derin izler bırakmıştır. Osmanlı malîyesinin dönüşümünü yaşadığı bu dönemde askeri başarısızlık ile birlikte sınırlar küçülmüş, nüfus artmış ve Osmanlı malîyesi gelir kaybı yaşadığı için daralma içine girmiştir. Değişen şartlar ticaret yollarını ve üretim ile vergi gelirlerinin kaynaklarını köklü şekilde değiştirdiğinden Osmanlı malîyesi bir türlü toparlanma fırsatı bulamamıştır.

Osmanlı Devleti bütçe açıkları karşısında çareler aramış ve bu amaçla iç borçlanmaya eskisinden daha çok ağırlık verip, vergi kalemleri üzerindeki denetimi sıkılaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde dünya her anlamda radikal bir değişim süreci yaşamaktaydı ve özellikle Coğrafi Keşifler adı verilen süreçle başlayan yeni dönemin etkileri yüzyıllar sonrasında bile küresel bir değişimin itici gücü olma özelliğini devam ettirmekteydi. Coğrafi Keşiflerin bir neticesi de yeni bitkilerin keşfi olmuştur. Bu bitkilerin en önemlilerinden biri ise şüphesiz tütün bitkisi olmuştur.

2. Osmanlı Dış Borçlanma Sürecine Genel Bir Bakış

Osmanlı malîyesinin gittikçe kötüye gittiği dönemde iktisadi gerilemeye, Kavalalı isyanıyla birlikte iç parçalanma ve bölünme korkusu eklenince; Osmanlı Devleti kendi sınırlarını korumak için Avrupalı devletlerin desteğine muhtaç hale gelerek, yeni anlaşma zeminleri aramıştır. Bu arayışın neticelerinden biri de Balta Limanı Antlaşmasıdır (Kocabaşoğlu, 2004: 22-42).

1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Antlaşması aslında tamamen İngilizlerin lehine olup, imparatorluk topraklarını Avrupa'nın, özellikle İngilizlerin pazarı haline getirmişti (Pamuk, 1993: 170-172). Bu anlaşma adeta Osmanlı malîyesine vurulmuş bir balta niteliğindedir. Sanayi Devrimiyle üretim süreçleri makineleşmiş Avrupa sanayisi karşısında hala geleneksel üretim metotlarını kullanan Osmanlı sanayisinin bu yeni nesil üretim modeli karşısında bırakın rekabet etmesi hayatta kalması bile çok zor görünmekteydi (Dikmen, 2005: 139).

Balta Limanı Antlaşmasıyla Osmanlı mülkünde hukuki bir statü ve zırh kazanan Avrupa sermayesi, Osmanlı topraklarında sağlıklı bir yayılım için gereken kurumsal altyapıyı oluşturmak için de harekete geçmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ve devamı niteliğinde olan Islahat Fermanıyla birlikte Avrupa kapitalizminin ihtiyaç duyduğu malî, idari, hukuki reformların altyapısı kurulmaya çalışılmıştır (Kazgan, 2005: 163-215). Bu amaçla ihtiyaç duyulan tüm düzenlemeler yapılarak, Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci başlatılmıştır. O tarihe kadar Avrupa ekonomisine karşı kapalı bir politika izleyen Osmanlı malî sistemi çökmüş ve Avrupa ekonomisiyle entegrasyon dönemi başlamıştır. Böylece Osmanlı ekonomisi, Avrupa ekonomisi ve Avrupa finans sistemine eklemlenmiştir. Diğer taraftan 1838 süreciyle başlayan yeni dönem Osmanlı ekonomisinin Avrupa malî sistemine adeta teslim bayrağı çektiği bir dönemin işareti olmuştur. Osmanlı ekonomisi üretmediği değerlerin sonucunda geri dönülemez bir kayba uğramaya başlamıştı. Bu yeni sürecin bariz bir işareti de sanayi altyapısından mahrum üretim modeli ve finans sisteminin tamamen dışa bağımlı hale gelmeye başlamasıdır (Kopar ve Yolun, 2012: 339).

1838 sürecine bakıldığında aynı dönemde Avrupalı devletlerin Sanayi İnkılabını ve ithal ürünlerin yıkıcılığını oldukça ciddiye alarak, özellikle İngiliz sanayisine karşı köklü ve radikal tedbirler aldığını fakat Osmanlı Devleti'nin ithal sanayi ürünlerine karşı herhangi bir önlem almayıp vergileri daha da düşürdüğü ve ülkeyi İngiliz sanayi ürünlerinin bir pazarı haline getirdiği görülmüştür (Kasaba, 1993: 38-39). Balta Limanı Antlaşması sonrasında Avrupalı devletler, özellikle Rusya'nın güneye yayılmasını engellemek için Osmanlı Devleti'ne yakın bir siyaset izleyip, Osmanlı Devleti'ne malî reformlar yapması için yönlendirmelerde bulunmuşlardır (Kopar ve Yolun, 2012: 340).

Bu şartların yönlendirmesi ve tesiri altında yaşanan Tanzimat Döneminde, Osmanlı malîyesi açısından büyük bir buhranı temsil eden Kırım Savaşı yaşanmıştır. Kırım Savaşı kadar malî açıklar; yeni vergilendirmeler, mevcut vergileri artırma, müsadere, tağşiş veya iç borçlanma ile bir şekilde idare edilmiş veya örtülmüş ise de savaş döneminde bu yollar da artık çare olmaktan çıkmıştır (Kopar ve Yolun, 2012: 335).

1853'de başlayan Kırım Savaşı'nın Osmanlı malîyesi açısından yıkıcılığı öylesine derin olmuştur ki savaştan sonraki yüzyıl boyunca bu dönemde atılan adımın tesiri görülmüştür. Bu savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin yanında Çarlık Rusyasına karşı mücadele eden müttefikler, Osmanlı Devleti'ni sadece askeri değil ekonomik yönden de destekleme kararı alarak, Osmanlı tarihinde ilk dış borç olarak kayda geçen hadisenin yaşanmasına

sebeplere olmuştur. Osmanlı Devleti daha önceki süreçte dış borç konusunu kendi içinde uzun süre tartışmış fakat ya aradığı kaynak kendisine tahsis edilmemiş veya iç tartışmalar sırasında dış borcun Osmanlı Devleti'ni zayıf göstereceği ve bu durumun Osmanlı Devlet onuruna zarar vereceği endişesiyle pek rağbet görmemiştir. Ancak dış borçlanma konusunda aslında daha önceki tarihlerde adı konulmamış bir kabullenme süreci yaşanmıştır. 1844 yılında Osmanlı Devleti borçlarını taahhütlerle kapatamayacağını anlayıp bu uygulamaya son vererek, Galata Bankerleri aracılığıyla Fransa'dan kısa vadeli borçlanmaya gidince aslında adı konulmamış şekilde ilk dış borcunu almış oluyordu (Kopar ve Yolun, 2012: 340).

Dış borç konusunda daha önceleri isteksiz olan ve bu durumun devlet için onur kırıcı olduğunu düşünen Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı döneminde (1853-1856) Avrupalı devletlerle karşılıklı yaşanan yakınlaşmanın etkisiyle bu konuyu tekrardan tartışmaya başlamıştır. Tartışılan bu görüş genel kabul görerek, Avrupalı devletlerden bu yönde bir destek talebinde bulunulmuştur (Uğur ve Karabulut, 2022: 18).

Kırım Savaşı'nın finanse edilmesi amacıyla gerçekleştirilen ve Osmanlı tarihinde bir ilki temsil eden dış borçlanma 24 Ağustos 1854 yılında gerçekleşmiştir. Alınan borç, Londra'da Dent, John Hersley Palmer ve ortağı ile Paris'te Baron Goldschmid ve ortaklarıyla imzalanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti 3.300.000 Osmanlı lirası tutarında borç alacaktı. Fakat ele geçen tutar 2.574.000 lira olmuştur. Bu borç anlaşmasının faiz oranı % 6, komisyon oranı % 2 olup, 33 yıl vadeli olacak şekilde anlaşma yapılmıştı. Borç için Mısır vergisi teminat olarak gösterilmiş ve borç taksiti için Mısır vergisinden 231.000 liranın doğrudan, Fransa ve İngiltere bankalarına yatırılması kararı alınmıştı (Yavuz, 2009: 206).

1854 yılında gerçekleştirilen ilk borçtan sonra 1914 yılına kadar, Osmanlı Devleti 347 milyon Osmanlı lirası borçlanmış ancak devletin hazinesine 233 milyon Osmanlı lirası geçmiştir (Uğur ve Karabulut, 2022: 28).

Borç alınan paraların büyük bir kısmı eski borçların anapara taksitleri ve faizinin ödenmesi için kullanıldığından istenen sonuç elde edilememiş, iktisadi bir kalkınma ve ilerleme sağlanamamış, böylece malî iflasa doğru adım adım yaklaşmıştır. 1875 yılına gelindiğinde dış borçların tutarı 2.000.000 sterline yaklaşmış, anapara ve faiz ödemeleri ise 11.000.000 sterlini bulmuştu. Osmanlı maliyesinin tüm gelirlerinin 18.000.000 sterlin dolaylarında olduğu düşünülür ise malî durum vehameti daha iyi anlaşılabilir (Yavuz, 2009: 206). Bunun sonucu olarak 1875-1876 yıllarında ödemelerin durdurulması, 1881 yılında da Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması ile dış borç meselesi yeni bir evreye girmiş, Osmanlı dış borçları uluslararası bir mesele olarak tarihteki yerini almıştır.

İlk borçtan sonraki 21 yıl içerisinde Osmanlı Devleti 15 adet borçlanmaya gitmiştir. O tarihe kadar borçlarını, borçla kapatmaya çalışan Osmanlı Devleti; 1875 yılında sınırlarında kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar ve milliyetçi fikirlerin yayılması neticesinde alevlenen ayaklanmalar sonucunda borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve 1875 yılında borçların ödemesi yarıya indirilmişti. 1876'da ise borç ödemeleri tamamen durdurulmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu malî bunalım, sadece Osmanlı Devleti'nin yüzleştiği bir sorun değildi. Bütün dünyada baş gösteren küresel bir iktisadi buhran dalgası yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti de zayıf halkalardan biri olarak bu durumdan etkilenmiş ve moratoryum ilanında bulunarak içinde bulunduğu iktisadi çöküşü kabul ve ilan etmiştir. Aynı yıllarda başta Japonya olmak üzere 20'yi aşkın ülke para piyasalarında yeni fonlar bulamayınca, borç ödemelerini durdurmuştur. Bu durum karşısında Avrupa ülkeleri de etkilenerek yeni iktisadi politikalar geliştirmek zorunda kalmışlardır (Kopar ve Yolun, 2012: 346). Osmanlı Devleti'nin malî iflasını ilanından sonra alacaklılar borçlarından vazgeçmeyip, alacaklarının tahsili için her yola başvurmuştur. Buna mukabil Osmanlı Devleti de borçlarını ödeme niyetinde olduğunu samimi olarak alacaklı devletlere ileterek, çözüm yolları için defaatle birlikte çalışma teklifinde bulunmuştur. Borç ödemelerinin durdurulmasından sonra alacaklılar ve Osmanlı Devleti yetkilileri arasında borçların ödenmesi için görüşmeler yapılmış ancak bir türlü sonuç alınamamıştır. Osmanlı Hükümeti ile Fransız, İngiliz, Alman ve diğer alacaklı ülkelerin temsilcileri arasında yapılan görüşmeler, 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle kesintiye uğramış fakat 1879 sonunda Galata Bankerleri ile Osmanlı arasındaki görüşmeler olumlu sonuçlanmıştır. Böylece Rusûm-ı Sitte adı verilen bir idarenin kurulması kararlaştırılmıştır. 22 Kasım 1879'da yapılan anlaşma neticesinde kurulan Rusûm-ı Sitte İdaresi, 13 Ocak 1880'de faaliyete geçmiştir. İdarenin başına ise daha önce Romanya tütün idaresini başarılı şekilde yöneten Fransız Hamilton Lang getirilmiştir (Dığıroğlu, 2007: 29).

Rusûm-u Sitte İdaresinin gelirleri ise gümrük resimleri hariç olmak üzere, şu altı adet vergi gelirini kapsamaktaydı; pul resmi, alkollü içkiler (ispirto) vergisi, tütün tekeli gelirleri, İstanbul, Edirne, Bursa ve Samsun ipek kozası öşür gelirleri, İstanbul ve çevresi balık avı vergisi tuz tekeli resim gelirleri. Bütün bu gelir, 10 yıl süreyle önceki yıllardan 8.725.000 lira alacaklı oldukları kabul edilen, Galata Bankerlerine bırakılmıştır (Alan, 2017, s. 16; Üskül, 2019, s. 56-57). Toplanacak gelirin nasıl değerlendirileceği de hükme bağlanmıştır. Buna göre üç ayda bir 275.000 liralık, yani yılda 1.100.000 liralık kısmı alacaklılara, kalan kısmı devletin diğer borçlarına verilecekti (Kopar ve Yolun, 2012: 346).

Bu idarenin kurulması ile Osmanlı Devleti'nin Galata Bankerlerine olan borçlarını ödemesi için hükümler

belirlenmiş ve tütün özel sermaye eliyle denetim altına alınmıştır. Rusûm-ı Sitte İdaresi ile kurulan yapının 6 gelir kaynağı bulunmaktaydı. Bu gelir kalemleri de 10 yıl boyunca imtiyaz statüsünde bu idareye bırakılmıştı. Faaliyete geçen idare başarılı bir performans göstererek, bu alanda kaçakçılık ve yolsuzlukları minimum seviyeye düşürmüştür. İdare bünyesinde 5.714 kişi görev almış olup, bunların sadece 130'u gayrimüslimdi (Altunsoy, 2020: 551). Başarılı performans neticesinde, Avrupalı alacaklılar da harekete geçerek, Osmanlı Devleti'nden 1880 yılı sonlarında faizleri dahil olmak üzere 252 milyon Osmanlı altın lirasına ulaşan dış borçların tahsilini istemişlerdir. Alacaklarını bu tarz bir uygulama ile alabileceklerini beyan etmişlerdir. Bu beyan sonrasında ise siyasi baskı ve tehditler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu baskılara daha fazla dayanamayarak, 1881 yılı sonunda Avrupalı alacaklılarla masaya oturmuştur (Yüksel, 2012: 187).

İstanbul'da gerçekleşen görüşmelere; Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya, Hollanda ve Almanya'nın temsilcilerinin katılımı sağlanmıştır. Görüşmeler 20 Aralık 1881 tarihinde uzlaşmayla neticelenmiş ve alınan kararlar Muharrem Kararnamesi adıyla duyurulmuştur. Muharrem Kararnamesi gereği Düyun-ı Umumiye İdaresi kurularak, Osmanlı borçları konusunda yeni bir dönem başlatılmıştır. Daha önce Rusûm-ı Sitte İdaresi'ne verilmiş olan gelirler, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilerek idarenin önü açılmıştır. Alacaklıların borçlarını tahsil ve takip ederek, ödemeleri bir plan dahilinde yürütmek üzere Osmanlı, İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, İtalya, Hollanda devletlerini temsilen birer üyeden oluşan bir meclis kurulmuştur. "Düyun-ı Umumiye Meclisi" adı verilen meclisin görevi, alacaklıların haklarını koruyup borçları tahsil etmektir. Merkezi İstanbul olan ve "Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye İdare Meclisi" veya kısaca "Düyun-ı Umumiye Meclisi" adı verilen bu meclisin başkanlık hakkı, İngiliz ve Fransız temsilcilere aitti ve üyeler her beş yılda bir başkanlığı nöbetleşe yapacaktı (Narin, 2009: 51-52).

Muharrem Kararnamesi'nin 15. maddesine dayanarak kurulan meclisin merkezi İstanbul olup 7 üyeden oluşmaktaydı. Osmanlı hükümetinin bu idarenin iç işlerine karışma yetkisi yoktu. Ancak yine de görevlendirilen bir komiser ve müfettişler aracılığıyla denetleme hakkına sahip olacaktı (Kopar-Yolun, 2012: 348). Meclis üyeleri beş yıllık seçilip statü olarak, Osmanlı Devleti hizmetinde çalışan birer memur sayılacaklardı. Üyelerin alacağı ücretler de sabit olmayıp, yabancı uyruklu olanlara 2.000 sterlin, İstanbul'da oturanlara ise 1.200 sterlin maaş verilecekti. Meclisin denetimi ise Osmanlı hükümetinin yetkisinde olup görevlendirilen bir komiser ve müfettişler marifetiyle gerçekleştirilecekti. Devletin görevlendirdiği komiserin maaşını ise müfettişlerin aksine devlet değil meclis verecekti ve toplantılara katılabilecekti. Bu arada Osmanlı Hükümeti ile meclis arasında çıkacak anlaşmazlıklar, taraflarca tayin edilen dört kişilik hakem heyeti aracılığıyla halledilecekti. Osmanlı Devleti'nin bir müessesesi olmasına rağmen, hükümete değil alacaklılara ve dolayısıyla devletlerine karşı sorumluymuş gibi davranan Düyun-ı Umumiye İdaresi adeta devlet içinde devlet gibi hareket etmiştir (Günaydın, 2009: 116).

İdarenin gelir kaynaklarına bakıldığında ise özellikle tütün dikkati çekmektedir. 1881 yılında kurulan idare, tütünle ilgili 8. ve 9. maddelere dayanarak, İmparatorluk sınırları içinde tütünün işletilmesi konusunda tek söz sahibi haline gelmiştir. İdare tütün konusunda önemine binaen, farklı bir uygulamaya giderek özellikle yolsuzluk ve kaçakçılık sorunundan dolayı bünyesindeki bir şirket eliyle işletilmesini uygun görmüştür. Osmanlı Hükümeti ile Düyun-ı Umumiye temsilcileri arasında yapılan müzakereler sonucunda 27 Mayıs 1883 tarihli bir mutabakat ile bu projenin uygulanması yani tütünün idaresi amacıyla "Memalik-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Duhânları Müşterekü'l-Menfa'a Reji Şirketi" (Societe de la Regie Cointeresse des Tabacs de L'Empire Ottoman) kurulmuştur. Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılan en önemli gelir kaynaklarından biri olan tütünle ilgili tüm tasarruf hakkı bu idarenin yönetimindeki Reji Şirketi'ne geçmiştir (Yardımcı, 2017: 43; Dağ, 2022: 67-68).

3. Tütün ve Reji Şirketi

Coğrafi Keşiflerin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Kristof Kolomb (Christopher Columbus) ve arkadaşları Coğrafi Keşifler sırasında sadece coğrafi-beşeri keşifleri değil yeni bitki, meyve ve sebze çeşitleri de keşfetmişlerdir. Bu yeni bitkilerden biri de Amerikan yerlilerinin çeşitli maksatlarla kullandıkları tütün bitkisi olmuştur. Kolomb ve arkadaşları vasıtasıyla tütün bitkisi birçok yerde yetiştirilmek üzere 1492 yılında Avrupa ülkelerine taşınmıştır (Dağ, 2021: 445).

Yerliler tarafından çeşitli hastalıkların tedavisi için ilaç veya dini ayinlerde tütsü olarak kullanılan tütün bitkisi bu maksatların dışında keyif verici madde olarak da tüketilmiştir. Tütünün bu maksatla kullanılması yayılmasını hem hızlandırmış hem de yaygınlaştırmıştır.

Tütünün Avrupa'da kullanımının yaygınlık kazanması, Fransız Jean Nicot sayesinde olmuştur. Fransa'nın Lizbon elçiliğini yürüten Nicot, 1560 yılında Fransa Kraliçesi Catherine De Medicis'e hediye olarak gönderdiği tütün tohumları saray bahçesine ekilmiş ve bu tohumlar kraliçenin baş ağrısını geçirince tütün bitkisinin hem şöhreti hem de kullanımı artmıştır. Tütün bitkisi, Elçi Nicot'in ismine istinaden, Fransız botanikçi Liebault kardeşler tarafından "Nicotiana" olarak anılmaya başlamıştır. Böylece Amerikan

yerlilerinin “tabacos”, “tabacco” diye adlandırdıkları bitki farklı isimler almıştır (Yardımcı, 2017: 17). Osmanlıda kullanılan “tabaka” ismi de buradan gelmektedir. Osmanlı da kullanılan diğer bir isim ise “duhân” kelimesidir. Resmi dilde duhân, olarak geçen bitki, halk dilinde tütün olarak yaygınlık kazanmıştır (Zabun, 2021: 623).

Coğrafi Keşiflerle birlikte Amerikan kıtası dışına çıkartılan tütün bitkisi, öncelikle İspanya ve Portekiz'e taşınmış daha sonraki süreçte ise Belçika, İsviçre, İtalya, Fransa ve İngiltere'ye hızlı şekilde yayılmıştır. Avrupa'da yayılan tütün önce Osmanlı topraklarına daha sonra ise Avrupa sınırlarını aşarak, Uzak Doğu, Asya, Sibirya, Hindistan ve Afrika'ya kadar yayılmıştır. Bu hızlı yayılım hem ekim hem ticari anlamda büyük bir hacim oluşturmuştur. Bu özelliğiyle birlikte tütün bitkisi devletler için de vazgeçilmez bir gelir getirici kaynak haline gelmiştir. Tütün ticaretiyle uğraşanlar ilaç olduğunu öne sürüp pazarlamasını abartılı bir şekilde yaparak kısa sürede oldukça yaygın olarak tüketilmesine yol açtılar (Zabun, 2021: 623).

Tütünün Osmanlı topraklarına yayılma süreci de oldukça hızlı olmuştur. Osmanlıya tütün bitkisinin girişi Venedik ile İngiliz tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Fakat ilk olarak tütünün hangi tarihte Osmanlı topraklarına girdiği konusu net değildir. Genel olarak 1600'lü yılların başında tütünün Osmanlı topraklarına girdiği kabul edilmektedir. Osmanlı topraklarındaki ilk tütün ekimi Avrupalı tüccarlardan elde edilen tütün tohumlarının Rumeli yöresindeki Yenice ve İskeçe bölgesinde 1604 ile 1606 yılları arasında ekilmesiyle başladığı kabul edilmektedir (Dığıroğlu, 2007: 19-42).

Keyif verici madde olarak kullanılan tütünün, hızla yayılması ise tütünün dini açıdan helal mi haram mı olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların devam ettiği dönemde tütünün yasaklanması gündeme gelmiştir. İlk yasaklama kararı Sultan I. Ahmet döneminde alınmıştır. Sultan IV. Murat döneminde de tartışma ve yasaklamalar devam etmiş fakat her şeye rağmen ülke genelinde tütün ekimi ve tüketimi azalmamış daha da artmıştır. Bu durum neticesinde tütün, Osmanlı ekonomisi için büyük gelir olarak görülmeye başlanmış ve dini açıdan bir sakıncanın olmadığı fetvasıyla birlikte tütün ticari bir emtia haline gelmiştir (Yapıştıran, 2013: 40-41).

26 Haziran 1862 (H. 28 Zilhicce 1278) tarihinde tütün tekelinin emaneten işletilmesi hakkında bir nizamname çıkarılarak, Rusûmat Emaneti Reisi Kani Paşa'nın talimatıyla tütün gelirini idare etmek üzere, ülke genelinde 18 Duhân nazırlığı kurulmuştur. Bu nazırlıklar Rusûmat Emaneti'ne bağlı olarak çalışacaktı. Söz konusu nizamnameye göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önceden tütün üzerinden alınan düzensiz vergiler yerine tütün, üretildiği yerden nakil ve ithal edildiği yere geldiğinde, müruriye resmine tabi tutularak tütün alanında bir tekel oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla tütünden elde edilen gelirleri arttırmak için 1870'lerde alınan vergilerde bir takım değişiklikler yapılarak başarı sağlanmaya çalışılmış ise de kaçakçılık ve yolsuzluk faaliyetleri tütünden hedeflenen gelirin elde edilmesini engellemiştir. Tüm çabalara rağmen bu alanda hedeflenen vergi gelirleri sağlanamayınca, tütün ve tütün gelirleriyle ilgili lâyhalar düzenlenip, padişaha sunularak duhân gelirlerinin oldukça düşük olduğu ve senelik 70-80 bin keseye düştüğü, gelirin artırılması hususunda bazı tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu layihalarda tütün gelirinin artırılması için işletme hakkının Avrupa'da olduğu gibi özel bir şirkete devredilmesi yani Reji diğer adıyla yed-i vâhid eliyle işletilmesi durumunda senelik tütün gelirinin 100 bin keseye çıkabileceği ifade edilmiştir (Üskül, 2019: 45-49).

Kaçakçılık ve yolsuzluk faaliyetlerinin engellenememesi neticesinde bu gibi faaliyetlerin engellenmesi ve gelirlerin artırılması amacıyla tütün konusunda önemli bir karar verilmiştir. 11 Mart 1872 tarihinde padişaha sundukları arz tezkeresi kabul edilen sarraflar Hristaki Efendi ve Mösyö Zarifi, bu tezkere sayesinde İstanbul sınırlarında kalmak şartıyla büyük bir imtiyaz elde etmişlerdir. Kabul edilen tezkireye göre beş yıl süreyle tütün işletme imtiyazı bu şirkete verilmiş, bunun karşılığında şirket de bu süre zarfında 400 bin altın vererek, İstanbul, Galata, Boğaziçi, Adalar ve bunlara karayoluyla üçer saat mesafedeki yerlere “reji kâidesine” (vekillikle yönetilmek veya tekel, yed-i vahid) uygun olacak şekilde tütün alıp satmak hakkına sahip olacaktı. Böylece sınırlı bir alanda da olsa ilk defa devlet değil de özel sermaye eliyle bir tekel denemesi yapılmıştır. Bu oldukça önemli bir girişimdi. Çünkü özel inhisar denemesi mahiyetindeki bu uygulama başarılı olursa, Osmanlı Devleti önemli bir gelir kaynağına ulaşacaktı (Üskül, 2019: 49-50).

Mösyö Zarifi ve Hristaki Efendi'nin özel inhisar (tekel) anlaşmasının dördüncü maddesine göre tütünün ithalat ve ihracatı imparatorluk bünyesinde yasak olduğu gibi imtiyaz bölgesinde de aynı yasak geçerli olacaktı. Devlet, tütünle ilgili herhangi bir ithalata kesinlikle müsaade etmeyecekti. Yani imtiyaz bölgesinde tütün alım satımı sadece imtiyaz sahiplerine ait olacaktı. Öte taraftan İstanbul dışından tütün getirip satmak isteyen tüccarlar olursa yine bu bankerlerden izin almak zorundaydı. Sarma sigara ve ağız tütünü ithalatı ise vergisi ödenerek yapılmaktaydı. 1 Ekim 1861 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir antlaşma imzalandı. Yapılan antlaşmaya binaen düzenlemeler yapılarak 14. madde gereği tütün ithalatı yasaklandı. Ancak ülke içinde tömbeki tütünü yetişmediğinden, İran'dan gelen tömbeki bu yasaktan muaf tutulmuştu. Bu özel sermayenin anlaşması sonrası İran'dan gelen tömbeki tütün için de yasaklama kararı alınarak, bu muafiyet de

iptal edilmiştir (Üskül, 2019: 45-51).

Hristaki Efendi ve Mösyö Zarifi'nin özel inhisar (tekel) uygulaması istenen sonucu vermediği gerekçesiyle devlet kararıyla 13 Ekim 1872 tarihinde feshedilmiştir (Alan, 2017: 14). Özel inhisar denemesinin başarısız olması aslında imparatorluk sınırlarındaki özel sermayenin motivasyon ve etkisini de kırmıştır. Fesih sonrası idare ile ilgili olarak beş maddelik bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiri; elde kalan tütünlerin ne şekilde değerlendirileceği ve hangi fiyattan satılacağı, anlaşma neticesiyle devletin feshettiği anlaşmaya karşılık imtiyaz sahiplerine verilecek olan tazminatın (200.000 lira) nasıl ödeneceği konularını ihtiva etmekteydi (Üskül, 2019: 52).

Özel sermayeli tekel denemesine bakıldığında; Osmanlı Devleti ihtiyaç duyduğu nakiti elde etmek maksadıyla özel inhisar denemesine girişmiş fakat bu konuda istenilen başarı elde edilemeyince anlaşmanın devlet tarafından 6 ay sonra feshedildiği söylenebilir (Dağ, 2022: 163).

Tütünün idaresi için Hristaki Efendi ve Mösyö Zarifi'nin kurduğu özel sermaye grubu da sonuçsuz kalınca devlet kendi bünyesindeki tütün inhisarı için harekete geçmiştir. 13 Ekim 1872'de fesihten sonra da Osmanlı Devleti tütünün idaresi maksadıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Rusûm-ı Sitte kararnâmesi çıkana kadarki yedi yıllık dönemde tütün kontrolü tamamen devlet eliyle İnhisar İdaresi tarafından yönetilmeye çalışılmıştır. 10 Kasım 1872 tarihinde İnhisar-ı Duhân İdaresi kurulmuş ve başına Tophâne-i Âmire'nin eski muhasebecisi Tahir Efendi tayin edilerek, 7.500 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. Fakat istenen başarı sağlanamayınca bir yıl sonra bandrol sistemine geçilmiş ve 1879 yılına kadar bu sistem geçerliliğini sürdürmüştür (Dağ, 2021: 446). Hükümet, Tütün İnhisar İdaresini kendi bünyesi altına alarak, ekonomik dengeyi tesis etmeye çalışıp tütün gelirlerinden kazanç sağlamaya çalışmıştır.

Tütünle ilgili daha sağlıklı vergi toplamak için Bursa Valisi Münir Paşa'nın Rusûmat Emmini olduğu esnada komisyon kurulup bir nizamname hazırlanmıştır. "Duhân Resmî Hakkında Nizamnâme" adıyla sekiz ana bölüm, 94 maddeden oluşan bu nizamnâme oldukça kapsamlı olup; tütünün tarlaya ekilmesinden tüketiciye gidene kadar olan tüm süreci kapsamaktaydı. Hazırlanan Duhân Nizamnâmesi 13 Mart 1874 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Nizamnâmeye göre tütünle alakalı tüm faaliyetler ilgili kanunlara uymak şartıyla serbest olacaktı. Fakat devlet kontrolüne tabii olan sigara ve imalathanelerden ve iş yeri sahiplerinden durumlarına göre "Sarfiyat Resmî" adıyla bir vergi alınacaktı. Osmanlı idaresi özellikle vergi toplama usulünde ve idarede yenilik yapmak amacıyla düzenlemeye girişip, tütün için bandrol uygulaması getirmiştir. Buna göre bütün tütün mamulleri, devlet tarafından basılıp Rusûmât İdaresi'nden para karşılığı alınan bandrol adındaki kağıtlara yapıştırılarak satışa sunulacaktı (Üskül, 2019: 54). Bandrol uygulaması 1879 yılına kadar devam etmiştir. Yeni dönemle birlikte tütün üzerinde tam bir devlet denetimi kurulmaya çalışılarak, İstanbul ve çevresindeki bölgelerde kişilerin idare tarafından belirlenen yer ve mağazalardan başka yerlerde tütün satmaları ve ithal etmeleri yasaklanmıştı. Ayrıca tütüncü esnafı ve kaçakçılığa yönelik ağır yaptırımlar içeren bir "ceza muameleleri varakası" 1 Temmuz 1873'te hazırlanıp yayımlandı. Ancak tüm bu girişimlere rağmen devlet inhisarı başarılı olamadı (Üskül, 2019: 52-53).

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluşundan sonra tütünle ilgili durum da değişmiştir. Daha önce tütünle ilgili çeşitli girişimler denenmiş, fakat istenilen sonuç bir türlü sağlanamamıştı. Düyun-ı Umumiye İdaresi başlangıçta tütünü kendi bünyesinde bir gelir kaynağı olarak işletmişti. Fakat görevlendirmiş olduğu memurlardan istediği performansı alamayınca, yeni bir adım atarak idare bünyesinde bir şirketin kurulmasını kararlaştırdı. Bu projenin gerçekleştirilmesi için Credit Anstalt ve Grubu, Banker Bleichroder ve Grubu ile Osmanlı Bankası'nın ortaklığıyla Sultan II. Abdülhamit döneminde 27 Mayıs 1883 tarihinde imzalanan sözleşmeyle kısa adı Reji Şirketi olan tütün idaresinin kurulduğu ilan edilmiştir. Kurulan bu anonim şirket çok uluslu olup yabancı sermayeye dayanmaktaydı. Şirketin temel amacı, Osmanlı borçlarının alacaklılarca tahsili için tütünün üretim ve ticareti dahil her aşamasını yönetmekti. Reji Şirketi için hukuki düzenlemeler de yapılmıştır. Şirketin 42 yıllık tarihi boyunca hukuki dayanaklarını oluşturmak maksadıyla iki şartname ve bir nizamname ile idare edilmiştir. 1883'den 1925'e kadar faaliyette olan şirket, 27 Mayıs 1883 ve 15 Nisan 1914 tarihlerinde hazırlanmış olan iki şartname ve 1886 yılında hazırlanmış olan bir nizamnameyle yönetilmeye çalışılmıştır (Dağ, 2022: 163).

Reji Şirketi çok uluslu, çok yapı ve çok ortaklı olarak kurulan bir şirkettir. Düyun-ı Umumiye İdaresi tütün gelirlerini daha sağlıklı idare edebilmek için 1884 senesinde Viyana'dan Credit Anstalt, Berlin'den Banker Bleichroder ve Osmanlı Bankası ortaklığıyla bu şirketi kurmuştur. Tütünden elde edilecek gelirler, Reji Şirketi, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı devleti arasında paylaşılacaktı (Oktar ve Alan, 2018: 31).

Reji Şirketi kurulduktan sonra tütün alanında köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. Osmanlı ülkesinde Reji İdaresinin dışında tütünün bulundurulması suç olmuş ve Osmanlı Devleti ile Reji Şirketi arasında yapılan mukavelenin 21. maddesine göre tütün imalatı sadece Reji tarafından yapılacağı için bir yandan mevcut tütün fabrikalarını kapatırken, diğer taraftan şirket eliyle ülkenin çeşitli yerlerinde yeni fabrikalar da kurulmuştur. Öte yandan faaliyetlerine son verilen kurumlara ait binalardan işe yarar görünenler, sahipleriyle bir anlaşma

yapılmak suretiyle ya kiralanmış ya da satın alınmıştır (Dığıroğlu, 2007: 52).

Reji İdaresinin denetimine bırakılan tütün faaliyetinin yürütülmesi için memurlar görevlendirilerek, tütün üzerinde kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Vilayet ve sancaklarda müdürlük ve memurluk şeklinde teşkilatlanan yapı, tütün konusunda tek yetkili güç olarak faaliyet göstermiştir. Avrupalı devletlerin denetiminde olan Reji Şirketi imparatorluk genelinde başlangıç itibariyle 20'ye yakın vilayette 720 şube ve 5.000'den fazla çalışanıyla güçlü bir örgütlenme ağı kurmuştur. 1884 yılında fiilen göreve başlayan idare, 4.500 kişi ile tütün üzerinde kontrol sağlamaya çalışmış ve bu sayı zamanla artış göstererek, 1887 yılında 5.600, 1889 yılında ise 8.800 kişiye kadar ulaşmıştır. Memur sayısı zamanla daha da artarak devam etmiş ve 1900'lı yıllarda memur sayısı Mâliye Nazırlığının görevli sayısını aşmıştır. Reji İdaresi'nin artan personel sayısı tütün üretiminin artışını göstermektedir. Böylesine yaygın ve güçlü bir ağ kuran şirketin çalışan sayısı 1920 yılına gelindiğinde 8.000 civarındaydı (Öztürk ve Keskin, 2013: 96-97).

Reji Şirketi'nin gelirlerini nasıl değerlendireceği de belirlenmişti. Buna göre Reji Şirketi, yapacağı yıllık kârlarının % 35'i Düyun-ı Umumiye, % 30'ı Osmanlı Hükümeti ve % 35'i Reji İdaresi'ne verilecekti. Faaliyete geçtikten hemen sonra olmasa da ilerleyen süreçle birlikte kârını arttıran şirket, zamanla büyük gelirler elde etmiştir (Günaydın, 2009: 106).

Reji Şirketi faaliyete geçtikten sonra birçok mesele ve zorlukla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Şirketin yüzleşmek zorunda kaldığı en önemli sorunlar ruhsatname, ambar, kredi, kaçakçılık, fiyat, işçi ve kolculuk sorunları olmuştur. Özellikle ruhsatname, kaçakçılık ve kolculuk meselesi Reji Şirketi'ni en fazla zorlayan meseleler olarak ön plana çıkmıştır.

4. Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nde Reji Şirketi Faaliyetleri

Elâzığ, tarihi ismiyle Harput, MÖ. 4000'li yıllarda kurulan oldukça eski ve köklü bir şehirdir. Harput, Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan kervan yollarının geçiş güzergâhında bulunup oldukça önemli bir konuma sahiptir.

Müstahkem kalesi, verimli toprakları, uygun iklim ve su kaynakları ile doğal korunağa sahip stratejik önemi yüksek bir şehir olup, Malazgirt zaferiyle Türk yurdu haline gelmiştir. Malazgirt Savaşından sonra birçok defa el değıştiren şehir, 1516 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve Harput adıyla Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır.

Osmanlı hakimiyeti döneminde Harput, Basra ve Bağdat'tan Diyarbekir'e gelip, Malatya ve Sivas istikametinde devam eden ticaret yolunun üzerinde bulunmaktaydı. Ayrıca bir yol da Bingöl ve Muş üzerinden Van'a ulaşıyordu. Bu yollar sadece ticari değil aynı zamanda askeri amaçlarla da kullanılmaktaydı. Bu kervan yolları Harput için önemli gelir kaynağıydı. Kervanlar tarafından kullanılan bu yollar şehre önemli bir gelir sağlamaktaydı. Harput aynı zamanda çevresinin sanayi merkezi durumunda olup dericilik, demircilik ve bakırcılık sektöründe oldukça gelişmişti (Aksın, 1999: 25-26; Yılmazçelik, 1995: 14-15).

Harput Kalesi korunaklı olmakla birlikte yerleşmeye elverişli olmayışı, tabiat şartlarının zorluğu, iaşe teminindeki güçlük nedeniyle Harput şehrinin daha fazla gelişmesine engel teşkil etmiştir denilebilir. 1834 yılında Doğu eyaletlerini ıslah etmek için görevlendirilen Reşid Mehmed Paşa, düzlük ve geniş bir alan olan Agavat Mezrası'nı merkez haline getirince, daha sonra teşkil edilen Ma'muratü'l-Aziz (Elazığ) vilayetinin merkezi, Harput'tan buraya taşınmıştır. Yeni şehrin cazibesini arttırmak ve hayat şartlarını iyileştirmek amacıyla aynı dönemde hastane, kışla ve cephan binaları yapılarak vilayet merkezi Harput'tan buraya nakledilmiştir. Böylece tarihi Harput şehri ve kalesi eski canlılık ve kalabalığını kaybetmiştir. 1867 Vilâyet Nizamnamesi ile bir sancak halinde teşkilâtlandırılan ve Diyarbekir vilâyetine tâbi olan Ma'mûretülâziz'e Harput, Arapgir, Ergani Madeni, Malatya, Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) ve Palu kazaları bağlanmıştır. 1871'de Diyarbekir vilâyetinden ayrılıp müstakil bir sancak, 1877'de ise vilâyet yapılmıştır. 1892'de Malatya ve Dersim bu vilâyete katılmıştır. Vilâyet 1920 yılına kadar bu idarî durumunu korudu. Bu tarihten sonra yeni bir düzenleme ile Dersim ve Malatya buradan ayrılmış ve her biri ayrı birer vilâyet haline getirilmiştir (Aksın, 1999: 24-36).

Halk arasında kısaca el-Aziz olarak telaffuz edilen El-aziz ilinin adı 10 Aralık 1937 tarih ve 7806 sayılı kararname ile Elazığ olarak değıştirilmiştir.

Ma'muratü'l-Aziz, Düyun-ı Umumiye ve Reji Şirketi'nin kurulmasından sonra bu iki idarenin güçlü bir şekilde faaliyet yürüttüğü merkezlerden biri haline gelmiştir.

Ma'muratü'l-Aziz vilayet yapıldıktan sonra Malatya, Dersim, Adıyaman gibi şehirler ve birçok kaza idari olarak buraya bağlanmıştır. Vilayette büyük miktarlarda tütün ekimi yapılarak, tütün/duhândan öşür/vergi ve ticari anlamda ciddi hacimler yakalanmıştır. Reji Şirketi faaliyete başladıktan sonra kalabalık bir memur ve kolcu kadrosuyla faaliyet yürütmüştür.

27 Mayıs 1883 tarihinde Reji Şirketi'nin kuruluşu gerçekleştikten hemen sonra, Osmanlı Devleti'nin önemli vilayetlerinden biri olan Ma'muratü'l-Aziz'de de Reji Şirketi'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Reji Şirketi'nin

kuruluşu öncesinde de Harput ve çevresinde tütün ekiminin önemli miktarlarda gerçekleştiği, alınan oşür miktarından kolayca anlaşılmalıdır. Şirketin vilayetteki faaliyetlerine bakıldığında, birçok mesele ve sıkıntının yaşandığı göze çarpmaktadır.

4.1. Tütün Ekimi ve Ruhsatname Meselesi

Osmanlı Devleti'nde tütün ekimi ilk defa 1600'lü yılların başında gerçekleşmiştir. Tütünün ülke topraklarında yayılması oldukça hızlı olmuştur. Tütün bitkisi birçok toprak türüne kolayca uyum sağladığı ve sulamaya ihtiyaç duymadığı için yayılımı da hızlı olmuştur. Yani tütün bitkisi her iklim şartına kolayca adapte olabildiğinden, Anadolu'da ekimi ve ticareti hem hızlı hem de yaygın olmuştur demek mümkündür (Zabun, 2021: 624).

İmparatorluğun özellikle Batısında ve Karadeniz yöresinde yoğun olarak ekilen tütünün aynı yoğunlukta olmasa da imparatorluğun Doğu vilayetlerinde de önemli hacimlerde ekildiği görülmüştür. Ma'muratü'l-Aziz vilayetinde tütün ekiminin tam olarak hangi tarihte başladığı tespit edilememiştir ancak 17. yüzyılın ortalarında imparatorluğun Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinin çoğunda tütün ekiminin çiftçiler tarafından ciddi manada ilgi görmeye başladığı bilinmektedir (Üskül, 2019: 11). 19. yüzyıl başlarında ise Anadolu'nun Doğu bölgeleri de tütün üretiminin önemli merkezleri haline gelmeye başlamıştır (Yapıştıran, 2013: 43-70).

Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte tütün ekimi ruhsatname şartına bağlanmış ve tütünle ilgili şirket tek yetkili merci haline gelmiştir. Buna göre yarım dönümün altında tütün ekimi yasaklanmış ve ekim için her sene ruhsatname almak zorunluluğu getirilerek, bu kriteri yerine getirmeden ekilen alanlar kaçak olarak değerlendirilip bu yönde muamelede bulunulmuştur. Tütün ekiminin sıkı bir denetlemeye tabi tutulması her bölgede sorunları da beraberinde getirmiş, kaçakçılık meselesinin doğmasının sebepleri arasına girmiştir (Yapıştıran, 2013: 64).

Diyarbakir Vilayet Salnamelerine bakıldığında, Harput Vilayetinde tütün ekiminin yoğun olduğu görülmektedir. 1873 yılında Ma'muratü'l-Aziz sancağında 32.390 kuruş, Malatya'da ise 26.675 kuruş duhân oşrü alındığı görülmektedir. İki vilayetten toplam 59.065 kuruş duhân oşrü alındığı; bu dönemde Diyarbakir vilayetinde ise bu miktarın 52.550 kuruş olduğu görülmektedir (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1290, s. 345-359). Aynı dönem içerisinde Malatya sancağında 354.000 kıyye (1 kıyye: 1.282 kg) duhân yetiştirilmekte olup, bu tütünün 262.000 kıyyesi dahilde, 92.000 kıyyesi ise dışarıya gönderilmekteydi. Yine aynı dönem içerisinde Mardin ve Siirt sancaklarında yetiştirilen tütünün toplamda 104.616 kıyye olduğu gözönüne alınacak olursa, Malatya'daki tütün yetiştiriciliğinin ne kadar büyük bir miktarda olduğu daha iyi anlaşılacaktır (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1290, s. 345-359).

1874 senesinde yine Ma'muratü'l-Aziz sancağında 32.177 kuruş, Malatya sancağında ise önceki yıla göre nerdeyse iki kat artışla 43.792 kuruş duhân oşrü alındığı görülmektedir (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1291, s. 70-73). Yine aynı tarihte Ma'muratü'l-Aziz sancağında 180.000 kıyye tütün mahsulatı gerçekleşmiştir. Bu mahsulatın 80.000 kıyyesi dahilde 100.000 kıyyesi hariçte sarfedilirken, dahildeki fiyat 5, dışardaki fiyat ise 6 kuruş olarak gerçekleşmiş ve toplamda 1.000.000 kuruş gelir elde edilmişti. Yine aynı dönemde Malatya sancağında 90.000 kıyyesi dahilde, 170.000 kıyyesi hariçte sarfedilmek suretiyle toplam 260.000 kıyye tütün elde edilmişti. Bu tütünün dahildeki fiyatı kıyyesi 3 kuruş, hariçteki fiyatı ise kıyyesi 4 kuruş olmak üzere toplamda 950.000 kuruş elde edilmişti. Sadece bu iki sancaktan 1.950.000 kuruş elde edilmiş olması tütünün bölgede yoğun olarak yetiştirildiğini açık olarak ispatlamaktadır. Aynı dönemde Mardin ve Siirt sancaklarında toplam elde edilen gelir sadece 540.000 kuruş olarak gerçekleşmişti (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1291, s. 70-73).

1875 yılına bakıldığında da yine aynı miktarların ve gelirin aynı şekilde devam ettiğinin görülmesi, tütünden elde edilen mahsulat ve gelirin istikrarlı olarak devam ettiğini gösteren önemli bir veridir. 1875 yılında Ma'muratü'l-Aziz sancağında küçük bir artışla 39.004 kuruş, Malatya sancağında ise bir miktar düşüşle birlikte 33.816 kuruş duhân oşrü alındığı görülmektedir (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1291, s. 202-218).

1876 yılında ise duhân oşründe düşüş gerçekleşmiştir. Ma'muratü'l-Aziz sancağında 23.706 kuruş, Malatya sancağında da 27.077 kuruş duhân oşrü alınmıştır (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1293, s. 332-352). Bu dönemdeki mahsulatın arz miktarı ve fiyat ile geliri ise 1874 tarihiyle aynı şekilde gerçekleşmiştir (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1293, s. 332-352).

1877 senesinde ise Ma'muratü'l-Aziz Sancağı, Diyarbakir Vilayetinden ayrılmıştır. Bu dönemde Ma'muratü'l-Aziz Vilayetine tabi Malatya Sancağından 11.213 kuruş duhân oşrü alınmıştır (Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1294, s. 75-77). Önceki yıllara göre yaşanan bu büyük düşüşün sebebi, 1876 yılında meydana gelen kuraklık ve doğal afetler olarak görülebilir. Yörede bu tür afetler sıklıkla meydana gelmekteydi. Örneğin Ma'muratü'l-Aziz Vilayetine bağlı Behisni'ye (Besni) mülhak Hevidi, Belviran ve Tut nahiyelerine yağın şiddetli dolu neticesinde seller olduğundan bağ, bahçe ve ekinler hasara uğramıştır (BOA, DH.MKT. 1085/20, H-5-04-1324). Yaşanan doğal afetler mahsulatta düşüşe sebep olduğu gibi toprağa bağlı vergi

gelirlerinin de düşmesine yol açmaktaydı.

Reji İdaresi kurulmadan önce tütün, pamuk, pamuk ipliği, zeytinyağı, balmumu buğday gibi mallardan, tarifedeki normal gümrük vergisinden ayrı olarak “resm-i miri” adıyla ihracat vergisi alınmaktaydı. Reji Şirketi'nin Harput'ta faaliyete geçmesinden sonra vilayette resm-i mirisi verildiği halde tütünü elinde kalan kişilerin tespiti için bir heyet görevlendirilerek tahkikat yapılmış ve neticede Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nde resm-i mirisi alınmış tütünün yalnız bakkal Ahmed Ağa'da bulunduğu tespit edilmiştir (BOA, DH.MKT. 1384/66, H-16-03-1304 (M. 1886)).

Reji şartnamesine göre ruhsatsız olarak tütün ekimi yasak olmasına rağmen, bunun denetiminden sorumlu Reji memurlarının bu konuda bazen görevlerini ihmal ederek bu kayıtları yapmadıkları da görülmektedir (BOA, DH.MKT. 1387/33, H-28-03-1304(M. 1886); BOA, DH.MKT. 1384/46, H-15-03-1304 (M. 1886); BOA, DH.MKT. 1387/33, H-28-03-1304 (M. 1886)).

Reji İdaresinin teşkili döneminde, elindeki tütünü idareye teslim etmiş oldukları tütünlerden, önceden Düyun-ı Umumiye İdaresince alınan mürur resminin (tütünden alınan nakliye vergisi) kendisine iade edilmediği gerekçesiyle Ahmed Efendi isimli bir tütüncü şikayette bulunmuştur (BOA, DH.MKT. 1448/3, H-29-12-1304(M. 1887)). Buna göre Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nde tütün tüccarı olan Ahmed Efendi'nin malı olup el konulan tütünlerin Reji İdaresi'nin teşkilinden evvel derdest edildiği ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT. 1426/14, H-23-09-1304 (M. 1887)).

1887'de Selanik, Ma'muratü'l-Aziz ve Manastır vilayetlerinde, ruhsatsız olarak ekilen tütünlerin Reji tarafından sökülmesi kararına karşılık, sökülmemesi için yöre ahali tarafından dilekçeler verilmiştir (BOA, DH.MKT. 1435/40, H-8-11-1304 (M. 1887)).

Reji'nin hassas olduğu konulardan birisi de çorak ve verimsiz topraklarda tütün ekiminin yapılmamasıdır. Bu sebeple şirket bazen ruhsatname konusunda zorluk çıkararak, tütündeki kaliteyi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Fakat buna karşı kaçak tütün olayı ve hükümete şikayetler devam etmiştir. 1890 yılında Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nde elverişsiz mahallerde tütün ekiminin yasaklanarak, bir önceki yıla ait ruhsatsız mahsulün yakılması kararı alınmıştır. Buna karşılık büyük tepki doğmuş ve Reji'nin böyle bir yetkisi olmadığı iddia edilerek, hükmün icrası önlenmeye çalışılmıştır (BOA, DH.MKT. 1778/103, H-22-03-1308 (M. 1890)). Ma'muratü'l-Aziz vilayeti dahilinde elverişsiz mahallerde tütün ekiminin yasaklanması, yetiştirilen tütünlerden kalitesiz ve elverişsiz tütünlerin imhası, önceki sene (M. 1889) ürünü olan tütünlerin müsaderesi ve ruhsatsız olarak hiç kimseye tütün ektirilmemesi kararının uygulanmasında, bazı yerlerde kuvvet kullanma zarureti doğduğundan söz edilerek sonucun şirkete bildirilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT. 1756/78, H-15-01-1308 (M. 1890); BOA, DH.MKT. 1778/103, H-22-03-1308 (M. 1890)).

Reji İdaresi, kararlarında yer yer oldukça katı davranmıştır. Bu konuda verilecek örneklerden birisi de tütünün ekim zamanıyla ilgilidir. Ma'muratü'l-Aziz vilayetine bağlı Hısn-ı Mansûr kazasında ziraat mevsimi geçtikten sonra dikilen tütünlerin sökülmesi istenerek, ekili tütünlerin imhası için Reji memurları ve kolcular görevlendirilmiştir. Buna karşılık konu Mâliye Nezareti'ne taşınmıştır (BOA, DH.MKT. 1546/86, H-18-01-1306 (M. 1888)).

Tütünle ilgili meseleler çok boyutlu ve çetrefilli olarak gelişmiştir. Örneğin bazen ruhsatsız ve kaçak tütünler bizzat resmi ünvanlı kişiler eliyle olmuştur. Ma'muratü'l-Aziz'e bağlı Arabgir'de kolcular tarafından yakalanan tütünün kaza kaymakamına ait olduğu ve ruhsatsız olarak ekildiği anlaşılmıştır. Reji kolcuları kaçak tütünü sökmek istemiş, fakat kaza kaymakamı buna engel olmuş ve Reji memurlarına müşkilat çıkarmıştır. Buna karşılık Reji yetkilileri durumu, Ma'muratü'l-Aziz vilayetine bildirerek ederek yardım talep etmiştir (BOA, DH. İD.95/56, H-09-10-1330 (1912); BOA, DH.İD.. 95/56, H-09-10-1330 (M. 1912)).

4.2. Tütün Kaçakçılığı Meselesi

Tütünle ilgili en önemli konulardan biri kaçakçılık meselesidir. Tütün kaçakçılığı meselesi her ne kadar Reji'nin Osmanlı tütün idaresini devralmasıyla dikkatleri üzerine çekmişse de esasında daha eski bir mesele olup, 17. yüzyılın başına kadar gitmektedir. Özellikle 1609-1649 yıllarında tütünün yasaklandığı dönemde tütün kaçakçılığı görülmeye başlanmıştır. Tütünün Osmanlı topraklarında ekim alanını genişletmesi ve içici nüfusun artmasıyla kaçakçılık daha da artmış ve kaçakçı grupları oluşmaya başlamıştır. Kaçakçılık faaliyetleri hem üreticiler tarafından hem de tüccarlar tarafından yapılmaktaydı. Tütün kaçakçısı sayısı, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren tütün tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte artış göstermeye başlamıştır (Ösen, 2015: 54-55). Tütün kaçakçılığı salt bir geçim meselesini aşan anlamlar da taşımaktaydı. Kaçakçılık; Reji ve devletin yüklediği ağır vergiler ve ödevlerden bir kaçış, yerel yönetici ve Reji'nin uygulamalarına bir başkaldırı niteliğinde gerçekleşmekteydi (Altunsoy, 2020: 564).

Tütün kaçakçılığı hem taşra hem de şehir ve kazalarda yoğun şekilde yapılmaktaydı. Buna karşın devlet birçok tedbir ve yasal düzenlemeyle bu durumu engellemeye çalışmıştır.

Reji genel müdürlüğünü yapan Lui Ramber'in anılarına bakıldığında; durumun iki taraf açısından da kolay

olmadığı söylenebilir (Altunsoy, 2020: 568):

“Ekim’in birinci günü işe başladım. Elime verilen karmakarışık yumağı sökmeye çalışıyorum. Bu da kolay bir iş değil. Bir Reji inhisarı vücuda getirilmiş, fakat bundan mantiki sonuç alınamamıştır. Tütün ekimi serbesttir. Yalnız çiftçi Reji’den dikme müsaadesi alacaktır. Reji ise bu müsaadeyi vermeye mecburdur. Bundan başka yaprak tütün ihracatı da serbesttir. Satılmayan tütünlere gelince Reji, çoğu çiftçiler tarafından seçilen muhamminlerce takdir edilmiş bir fiyat karşılığında bunları almaya mecburdur. Bu tarz ile Reji öyle bir müessese haline gelmiştir ki ekici ile daima bir mücadele halindedir. Aynı zamanda ekiciyi koruyan mahalli hükümetle de boğaz boğaza uğraşır. Anlaşıyor ki bu işin idaresi gayet güçtür. Fakat buna rağmen kabul ediyorum.”

Osmanlı Devleti’nde yaşanan kaçakçılığın sosyolojik bir karşılığı ve tabanı bulunmaktaydı. Kaçakçılar; tütün kolcularına karşı oluşan toplumsal nefret ve tepkiyle Reji uygulamaları altında bunalan halktan ve üreticiden aldıkları destekle çok yoğun şekilde kaçakçılık faaliyetleri yürütmüşlerdir. Reji’nin menfi uygulamaları neticesinde kaçakçılık faaliyetleri öylesine yaygınlaştı ki ülkede yetiştirilen tütünün neredeyse % 35’i kaçak hale gelmişti (Altunsoy, 2020: 571). Bu durum karşısında Reji şirketi kolcuları silahlanarak, kaçakçılarla mücadele etmeye başlamış ve karşılıklı çok şiddetli çatışmalar cereyan etmiştir.

Tütün çiftçisi yıl boyunca bin bir zahmetle tütün yetiştirip para kazanmaya çalışmaktaydı. Ancak Reji Şirketi’nin kurulduktan sonra tütüne düşük fiyat verip karmaşık ve zahmetli prosedürler uygulaması sebebiyle tütün çiftçisi ve tütün tüccarı daha fazla kazandığı kaçakçılık yoluna başvurmuştur. Kaçakçılık meselesi, eskiden beri görülen bir hadiseydi. Ancak şirketin kurulmasından sonra katlanarak artış gösterince önlem amacıyla Reji Kolculuğu teşkilatı kurulmuştur. Fakat kolculuğun kuruluşu, kaçakçılık meselesini çözmediği gibi daha büyük meseleler ortaya çıkarmıştır. Her yaş ve mevkiden, meslekten insanın dahil olduğu kaçakçılık olayları yer yer Reji Şirketi’ne tepkisel bir tavır olup, Osmanlı Hükümeti ve yetkililerinden bile destek gördüğü olmuştur. Bu geniş kaçakçılık olayları sonucunda kaçakçı kervanları ve kolcular arasındaki çatışmalarda, on binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Kaçakçı kervanları da silahlı Reji kolcularıyla çatışma içerisine girmekten çekinmemişlerdir (Günaydın, 2009: 107).

Reji kolcuları kaçakçılar karşısında bazen yetersiz kaldıklarında, Osmanlı askerleri veya başka güçlerden de faydalanılmıştır. Çünkü kaçakçılar geçiş güzergâhındaki halka da zarar vermekteydiler. Örneğin 1899 yılında Harput’un da dahil olduğu Vilayet-i Sitte’de ahaliyi tehdit eden tütün kaçakçılarının zararlarının önlenmesi için köy bekçilerinin tayin edildiği görülmektedir (BOA, DH.TMIK.S..25/46, H-5-02-1317 (M. 1899)).

Reji idaresi kaçakçılık konusunda oldukça katı davranıp, elli gramlık tütünleri bile kaçak tütün statüsünde görüp müsamaha göstermemiştir. Harput’ta 1887 yılında bir kontrol sırasında yakalanan ve elli gramdan aşağı olan tütünlere el konulup işlem başlatıldığı, Ma’muratü’l-Aziz Reji Acentası’na da durumun bildirildiği görülmektedir (BOA, DH.MKT.1394/74, H-27-04-1304 (M. 1887)).

Kaçakçılık hadiselerine resmi unvan ve makam sahiplerinin bile karıştığı görülmekteydi. 1912 yılına ait bir arşiv belgesine göre Arapgir’de kaçak tütünün yakalandığı fakat yapılan tetkik sonucunda kaçak tütünün Arapgir kazasının kaymakamı tarafından ekildiği anlaşılmıştır. Reji kolcuları kaçak tütünü sökmek isteyince kaymakamın buna mani olduğu bildirilmiştir. Buna mukabil Reji Şirketi, Ma’muratü’l-Aziz vilayetine tebligatta bulunup yardım istemiştir (BOA, DH. İD. 95/56, H-09-10-1330 (M. 1912)). Yine vilayette bulunan Posta ve Telgraf Teşkilatı mensuplarının da tütün kaçakçılığına karıştığı tespit edilerek soruşturma başlatılmıştır. Tütün kaçakçılığı yapan posta tatar ve sürücülerine yardım ettiklerine dair şikayet olan Ma’muratü’l-Aziz Vilayeti müfettiş muavini İzzet Efendi ile Posta ve Telgraf Teşkilatı müdürü Reşid Efendiyle ilgili tahkikat başlatılmıştır (BOA, DH.MKT. 747/34, H-10-05-1321 (M. 1903)). Devlet görevlileri arasında sadece tütün kaçakçılığı değil, kaçak tütün içilmesi de oldukça yaygındı. Bu nedenle Diyarbekir ve Ma’muratü’l-Aziz’de kaçak tütün için devlet memurlarının ikaz edildiği görülmektedir (BOA, DH.MKT. 2582/9, H-20-10-1319 (M. 1902)). Devlet görevlileri arasında kaçak tütün kullanımı öylesine yaygındı ki sadece devlet memurları değil milletvekilleri arasında dahi görülmekteydi. Cumhuriyetten sonra dahi kaçak tütün kullanımı devam etmiştir. 3 Mart 1926’da Malatya milletvekili Hacı Bedir, kaçak tütün bulundurmaktan suçlu bulunarak hakkında Reji Şirketi yerine kurulmuş olan İnhisarlar İdaresi’nce dava açılmış ve ilgili evrak Büyük Millet Meclisine gönderilerek dokunulmazlığının kaldırılarak yargılanması talep edilmiştir (BOA, Fon: 30-10-0-0, Kutu:9, Gömlek: 51, Sıra: 27, M. 03.03.1926).

Ma’muratü’l-Aziz’de de kaçakçılık hadiseleri yoğun olarak görülmekteydi. Özellikle Karadeniz’den gelen bazı kaçakçı toplulukları, Harput’un dağlık coğrafyasını da kullanarak tütünlerini buradan daha güneye Halep ve Şam’a oradan da daha farklı coğrafyalara götürmekteydiler. 1894 yılına ait bir belgeye göre Akçaabad kazasında oturan bazı kaçakçıların silahlı gruplar teşkil etmek suretiyle Erzurum, Ma’muratü’l-Aziz ve Sivas vilayetleri hattında tütün kaçakçılığı yaptıkları tesbit olunduğu ve bunun önlenmesi için gereken önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT. 290/41, H-03-04-1312 (M. 1894)).

Ma’muratü’l-Aziz Vilayeti özellikle Karadeniz bölgesinden gelen kaçakçı kervanlarının geçiş güzergâhı olup

bu hatta yoğun bir kaçakçı geçişi olduğu görülmektedir. Bu sebeple Ma'muratü'l-Aziz'de, Laz kaçakçılar vasıtası ile artan tütün kaçakçılığının önlenmesi amacıyla Ma'muratü'l-Aziz ve Trabzon vilayetleri arasında işbirliğine gidilmiştir (BOA, DH.MKT. 1414/90, H-27-07-1304 (M. 1887)). Bu işbirliğinin bir neticesi olarak silahlı bir şekilde Eğin ve Bayburt kazası taraflarına tütün götürmüş olan Laz kaçakçıları hakkında Trabzon, Erzurum ve Ma'muratü'l-Aziz vilayetlerince bu silahlı kaçakçı grupların, takibata tabi tutulduğu ancak zabitanın yetersiz olması sebebiyle bu gruplarla baş edilemediği için bunların yakalanamadığı ve Osmanlı ordusundan yardım talep edildiği görülmektedir (BOA, DH.MKT. 2151/11, H-6-08-1316 (M. 1899)). Ancak sonraki tarihe ait başka belgelere göre bu durumun önlenemediği ve Laz kaçakçıların Trabzon'dan Erzurum ve Ma'muratü'l-Aziz'e tütün kaçırmalarının bu hat üzerinden devam ettirdikleri görülmektedir (BOA, DH.MKT. 2298/93, H-21-09-1317)

Kaçakçılarla mücadele sırasında sadece kaçakçılar değil, kolcular da hayatlarını kaybetmiştir. 1888-1889 tarihlerinde bir hadise sırasında kaçakçıların bir kolcu müfettişini öldürüp kaçtıkları ancak yapılan tahkikat sonrasında katillerin Kahta kazası ahalisinden olduğu anlaşıldığı, birinin yakalandığı diğerlerinin de arandığı bildirilmiştir. Yakalanan kişi Malatya sancağına gönderilip yargılanmıştır (BOA, DH.MKT. 1592/54, H-8-06-1306).

Reji kolcuları sadece kaçak tütünleri değil, kaçak silahları da ele geçirmişlerdir. Silah kaçakçılarına yönelik birçok yerde farklı silah ve mühimmatı yakaladıkları görülmektedir (BOA, ZB. 365/44, R-27-03-1322)

4.3. Ma'muratü'l-Aziz Reji İdaresi Görevlileri

Çokuluslu bir sermaye grubu hüviyetine sahip olan Reji Şirketi, her şey bir tarafa profesyonel ticari bir şirket vasfına sahip olup gelir elde etme hedefiyle kurulmuştu. Şirket, bunu gerçekleştirmek maksadıyla kendi faaliyetlerine uygun gördüğü personellerle çalışmıştır. Şirketin personel istihdam politikası tek tip olmayıp mevkilere göre değişiklik göstermiştir. Şirket, amacını gerçekleştirmek için en az sayıda personel istihdam edip maksimum verim elde etmek hedefiyle hareket etmiştir.

Reji Şirketi faaliyete geçtikten sonra vilayetlerde müdürlük, sancak ve kazalarda ise memurluk şeklinde faaliyet göstermiştir. Faaliyet gösterdiği yerlerde müdür, memur, kâtib, muhasebeci, kolcu vb. kalabalık bir görevli kadrosuyla görev yapmıştır. Reji Şirketi faaliyete geçtikten hemen sonra Harput'ta 1884'de Reji müdürü olarak Mösyö Latur görevlendirilmiştir (Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1301, s. 57-84). Latur ile birlikte Mehmed, Ohannes, Mardiros ve Avadis isimli dört kolcu da atanmıştır (BOA, ŞD. 1460/65, H-23-02-1303)

Reji Şirketi'nin faaliyete geçtiği dönemde, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Reji Şirketi'nin prototipi olarak daha önce faaliyette bulunan Rusüm-ı Sitte İdaresi'nin güçlü bir kadroyla Ma'muratü'l-Aziz, Malatya ve birçok kazada faaliyet yürüttüğü görülmektedir (Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1301, s. 57-84; Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1302, s. 57-84; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, Hicri 1302-1308-1312). Başlangıçta sadece Harput'ta müdürlük seviyesinde faaliyete başlayan Reji Şirketi, ilerleyen tarihlerde birçok sancak ve kazada faaliyet yürütmüştür. Örneğin 1884-1885 dönemine bakıldığında Reji Şirketi'nin bölgede çok güçlü bir şekilde varlık gösterdiği görülür. Bu dönemde Harput'ta Reji Acentesi müdürü olarak yine Mösyö Latur, muhasebeci Aleksandır Efendi, sandık emini Ohannes Efendi, ambar memuru Nazarit Efendi, memur olarak ise Hafız Yusuf Efendi görev yapmaktaydı (Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1301, s. 57-84).

Keban Ma'deni kazası'nda Reji Şirketi memurluk düzeyinde Oskiyan Efendi ile, Arabgir kazası'nda Reji memuru Biros Efendi, Eğin kazası'nda Reji memuru Kerob Efendi ile temsil edilirken, Malatya Sancağı'nda ise Reji İdaresi memuru Keğork Efendi ve kâtib Said Efendi ile faaliyete başlamıştı. 1888 yılına gelindiğinde ise Reji Şirketi görevli kadrosu artmaya başlamıştır. Bu tarihte Ma'muratü'l-Aziz Reji Nezareti'nde nazır Haçiyen Karabet Efendi, muhasebeci Okoset Bombardka Efendi, sandık emini Kasabyan Ohannes Efendi, ziraat müfettişi Taşopan Kazrat Efendi, Mekid Misakyan Karagin Efendi, evrak memuru Muradyan Niğoğos Efendi görev yapmaktaydı.

Yine bu tarihte Keban Ma'deni kazası Reji memuru Oskiyan Efendi, Arapgir Kazası Reji memuru Yusuf Efendi idi. Eğin kazası Reji İdaresi ise müdürlük statüsünde faaliyet yürütmekte olup müdür olarak Mustafa Efendi ve kâtib olarak de Boğos Efendi görev yapmaktaydı. Malatya Sancağı Reji Dairesi ise memur İbrahim Halil Efendi, kâtib Akob Efendi, muhafaza memuru Hacı Hüseyin Efendi'den meydana geliyordu. 1890-1891 döneminde ise Reji idaresi kadrosu oldukça kalabalık olarak faaliyet yürütmüştür. Bu tarihte hem kadrolar genişlemiş hem de faaliyet noktaları artmıştır. Bu durum tütünün ekim alanı ve verim miktarı olarak arttığını göstermektedir. Ayrıca kazalarda dahil olmak üzere Ziraat Bankası'nın şubelerle faaliyet yürüttüğüne bakılırsa, Reji ile bu durumun irtibatlı olduğu değerlendirilebilir.

Ma'muratü'l-Aziz Reji Nezareti, nazır Pançar Efendi, müfettiş Ahmed Nesib Efendi, Osman Efendi, muhasebeci Dokasvic Efendi, muavin Rızkullah Efendi, mütercim ve tahrir başkâtibi Abdülmesih Efendi,

Muradyan Evidis, ziraat memuru Naum Efendi, muhafaza müfettişi Tevfik Efendi, muhafaza müfettişi Halid Efendi, dava vekili Yazıcıyan Ohannes Efendi, muhasebe kâtibi Oğob Efendi, sandık emini İskender Efendi, muhasebe mülazımı Serkisyan Keyğob Efendi, muhasebe mülazımı Karabet Efendi, ambar müdürü Antonyadis Efendi, ambar muavini Ohannesyan Soğman Efendi, fabrika memuru Nazır Efendi, fabrika kâtibi Metas Efendi, muhammin Keyğork Efendi bu dönemdeki görevli kadrosunu oluşturmaktaydı (Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1308, s. 42-70).

Keban Madeni kazası Reji memuru Oskiyan Efendi, Arabgir kazası Reji dairesi Ohannes Efendi, kolcu Mustafa Efendi, Egin kazası Reji İdaresi müdür Ahmed Efendi, kâtib Nikoğos Efendi, Malatya Sancağı Reji Dairesi müdür Galib Bey, muhasebeci Yakub Efendi, ziraat kâtibi Ali Osman Efendi, Muhafaza memuru Ali Efendi, dava vekili Mustafa Efendi, Behisni kazası Reji idaresi memur Ahmetizade Mahmud Efendi, Dersim Sancağı Reji müdürü Karabet Efendi, kâtib Beğos Efendi, Çarsacak kazası Reji memuru Mıkırdic Efendi, Çemişgezek kazası Reji memuru Mehmed Efendi, şube kâtibi Cemal Efendi gibi isimler bu dönemde istihdam edilen diğer görevlilerdir. Sonraki tarihlerde de bu kadrolar ve merkezlerde Reji Şirketi'nin faaliyeti devam etmiştir. Yukarıda saydığımız merkezlerden ayrı olarak Hısın-ı Mansûr (Adıyaman) kazasında, Ağın Kazası, Akçadağ ve Hekimhan kazalarında da memurluk seviyesinde faaliyete başlamıştır (Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1308, s. 42-70).

Yine o dönem içerisinde idari olarak Diyarbekir Vilayetine bağlı olup tarihi ve coğrafi bağlarla aslında Ma'muratü'l-Aziz'e bağlı olan Palu kazası, Maden Sancağı gibi merkezlerde de Reji Şirketi ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin başlangıçtan itibaren faaliyet yürüttüğü görülmüştür (Diyarbekir Vilayet Salnamesi, Hicri: 1302-1308-1312-1316-1317-1318-1319-1321-1323). Belgelere göre I. Cihan Harbi sırasında Behisni'ye (Besni) bağlı Çelik köyünde tütün taharri görevlisi (tütünle ilgili araştırma ve takibat) olarak Kâmil ve Rüşdü Efendiler'in görev icra ettikleri görülmüştür (BOA, DH. İD.. 95/42, H-04-05-1333 (M. 1915)). Bu görevlendirmeden de anlaşılacağı üzere Reji Şirketi, bölgeye oldukça önem vermiş, köylere varacak derecede bir görevlendirme ağı kurup tütünle ilgili tam bir hakimiyet kurmaya çalışmıştır.

1917 yılında Kastamonu Reji müdürü iken, Reji Müdüriyet-i Umumiyesi'nin doğrudan doğruya Harput'a hareketi hakkında verdiği emirin aksine Reji eski müdürü Necib Bey, Ankara yoluyla Dersaadet'e gitmiştir. Aynı kişinin disiplinsiz hareketlerini daha sonra da devam ettirdiği görülmektedir. Daha önce Kastamonu Reji Merkez müdürü olan Necip Bey'in "görülen siyasi lüzum üzerine" Ma'muratü'l-Aziz Reji Merkez Müdürlüğü'ne tayin edildiği ancak görev yerine gitmeden önce İstanbul'a geleceği bildirilmiş, bu arada müdürün eşyası arasında dikkat çeken birşeyin olup olmadığı araştırılması için de Dahiliye Nezaretine başvurulmuştur (BOA, DH.EUM.1.Şb 8/13, H-19-01-1336; BOA, DH.ŞFR. 570/38, R-04-09-1333).

Bazı Reji Şirketi personelinin bölgede yoğun faaliyet yürüten Ermeni terör grupları olan komitelerde görev alması sebebiyle Osmanlı hükümeti, bu görevlilerin araştırılmasını istemiş ve buna bağlı olarak 1896'da Ma'muratü'l-Aziz vilayetinde çalışan Ermeni memurların miktarı ve çalıştıkları dairelerin bildirilmesini istenmiştir (BOA, Y.PRK.UM.. 35/121, H-28-04-1314). Nitekim komitelerle ilişkisi görülenler derhal görevden alınmaktaydı. 1915 yılında Ma'muratü'l-Aziz Reji İdaresi'nde müstahdem Minas Oseb ve diğer bazı şahısların, komite efradından oldukları tesbiti üzerine, görevden derhal uzaklaştırılmışlardır (BOA, DH.ŞFR. 480/12, R-30-05-1331). Buna karşılık Reji İdaresi bünyesinde görevini sadakatle yürüten Ermeniler ise taltif edilmiştir. Örneğin Ma'muratü'l-Aziz Reji Acentası olan Dimitriko Palu bunlardan sadece birisidir (BOA, DH.MKT. 1382/113, H-9-03-1304).

Dönemin şartlarında Reji İdaresinde çalışmak imtiyazlı bir meslekti. Diğer memurluklara göre daha yüksek maaşlarda verilmekteydi. Bu sebeple idareye şehrin önde gelen kişileri istihdam edilmek amacıyla başvurumaktaydı. Ma'muratü'l-Aziz hanedanından Zülfü Bey bunlardan birisidir. Ancak yaptığı başvuru, arzusunun muvafık bir hizmet bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (BOA, Y.PRK.UM.. 26/1, H-19-05-1310). Bu kişilerden birisi de Hasan isimli birisi olup, önceki hizmetlerinden ve zaruretinden bahisle Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Reji İdaresi'nde istihdamını talep etmiştir (BOA, DH.MKT. 1727/114, H-11-10-1307).

Buna karşılık Reji bünyesinde vazife verilip, bunu kabul etmeyenler de olmuştur. Örneğin Diyarbekir ve Ma'muratü'l-Aziz Tönbekü Reji Müdürlüğü'ne tayin edilen Mihailo Rumi ve Kuyumcuyan Agop Efendilerden Kuyumcuyan Agop bu görevi kabul edemeyeceğini bildirmiştir (BOA, DH.MKT. 2500/48, H-01-03-1319). Görevi kabul etmeyen Kuyumcuyan Agop'un yerine ise aynı göreve Serkis Manukyan tayin edilmiş ve gerekli kolaylığın sağlanması istenmiştir (BOA, DH.MKT. 2558/75, H-08-08-1319).

Bazı Reji çalışanları da yolsuzluk olaylarına karışmışlardır. Hozat'ta Reji memuru olan Margosyan Efendi hakkında görevi suistimal ve yolsuzluklara karıştığı iddiasıyla soruşturma açılmış, fakat kendisi suçsuz olduğunu iddia etmiştir (BOA, DH.MKT. 1598/71, H-25-06-1306).

Arşiv kaynaklarına göre Ma'muratü'l-Aziz Reji müfettişi Nesib Efendi (BOA, İ.DH.. 1190/ 93158, H-04-01-1308), Ma'muratü'l-Aziz Reji nazırı Ahmed Bey (BOA, DH.MKT. 1130/36, H-08-10-1324), Ma'muratü'l-

Aziz Reji Nezareti müfettişi Ahmed Efendi (BOA, DH.MKT. 1589/27, H-27-05-1306), Reji muhafaza memurlarından Mülkzade Hafız Ömer Efendi (BOA, DH.SAİDd.. 158/215, H-29-12-1293), Reji memuru Mehmed Sezai bin Hafız Ahmed Haki Efendi (BOA, MF.MKT. 279/23, H-05-03-1313), Reji müfettişlerinden Danyel Sadon Efendi (BOA, DH.MKT. 292/58, H-09-04-1312), Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Reji muhasebe memuru Pol Attar (BOA, MF.MKT. 1052/55, H-04-04-1326), Malatya Reji müdürü Ahmed Tevfik Efendi (BOA, TFR.I..SL..179/17823, H-6-03-1326), Malatya Reji müdür muavini mühendis Ferdinand Halkoğlu (BOA, HR.TO..529/79), Malatya Reji kolcubaşısı Serkiz (BOA, DH.MKT. 1376/102, H-11-02-1304) adlı görevliler de bu dönemde istihdam edilmişlerdir. Bu saydığımız isimlerden de anlaşılacağı üzere bu dönemde vilayette çalıştırılan Reji Şirketi personelleri daha çok gayrimüslimlerden, bilhassa Ermenilerden seçilmiştir. Bölgedeki yoğun Türk ve müslüman nüfusa rağmen gayrimüslim ağırlıklı istihdam dikkat çekicidir. Aynı politika Selanik'te, Cibali Tütün Fabrikasında da yürütülmüştür. Harput yöresinde faaliyet gösteren gayrimüslim okullarının bu istihdam politikasındaki rolü ise henüz bilinmemektedir.

4.4. Harput'ta (Ma'muratü'l-Aziz) Kolculuk Meselesi

Kolcu; “devlet gelirlerinin zararına mahal bırakmamak ve kaçakçılığa meydan vermemek için geçit yerlerini gözleyen, bekleyen veya denizde kaçakçılar peşinde dolaşan bekçiler, memurlar” anlamına gelmektedir. Kolcular, daha önceleri Rusûmat idarelerinde ve Düyun-ı Umumiyyede, gümrüklerde güvenlik ya da kontrol amaçlı kullanılan görevlilerdi. Reji ile birlikte kullanım sahaları daha da genişleyen kolcular, kaçak takibindeki abartılı hareketleriyle de halkın zihninde olumsuz bir yer edinmişlerdir (Dıġıroġlu, 2007: 126).

Reji Şirketi kurulmadan önce de Osmanlı topraklarında tütün kaçakçılığı yoğun şekilde yapılmaktaydı. Hatta tütünün Osmanlı topraklarına girdiği ilk dönemde devlet eliyle yapılan yasaklamalar döneminde yani 1609-1649'lu yıllarda da kaçakçılık söz konusuydu. Yasaklamalar kalktıktan sonra ise tütünü ilgili devletin koyduğu vergiyi vermemek için yine kaçakçılık faaliyetleri yürütülmüştür. Tütün kaçakçılığı sadece taşrada değil kaza ve şehir merkezlerinde de yoğun şekilde yapılmaktaydı. Buna karşılık Osmanlı Devleti 4 kişilik bir heyet kurarak, bu duruma engel olmaya çalışmıştır. Gümrük emini tarafından tayin edilen semt idarecisi, vekil, kadı ve imamdan oluşan bu heyet şüpheli evleri ve mekânları arama yetkisine sahipti. Devlet kaçakçılığa karşı bazen para cezası, bazen kaçak tütün satan dükkânın mühürlenmesi ve bazen kişilerin tutuklanması şeklinde mücadele etmekteydi (Üskül, 2019: 56).

Daha sonraki tarihlerde ise kaçakçılığı önlemek için tütün üretimini her adımı kanunlarla kontrol altına alınmaya çalışıldı. Ayrıca zabtıye birlikleri devreye konularak kaçakçılık mümkün olduğunca azaltılmaya çalışıldı (Altunsoy, 2020: 572-573).

Reji İdaresi kuruluşu öncesinde tütünü kontrol eden Rusûmat Emaneti döneminde de kaçakçılık faaliyeti yoğun olarak gerçekleşmeye devam etti. Osmanlı Devleti buna karşılık bazen Rusûmat kolcularını silahlandırarak tütün alanındaki gayrimeşruluğu ve gelir kaybını önlemeye çalışmıştır. Ancak Devletin bu konuda aldığı tedbirler bir türlü istenilen sonucu vermemiştir (Altunsoy, 2020: 566-567).

Denizlerdeki kaçakçılığın engellenmesi için “tarassut kayıkları”, “karakol vapurları”, “muhafaza vapurları” adıyla sahil güvenlik timleri oluşturuldu (Dıġıroġlu, 2007: 121).

Kaçakçılık faaliyetleri çok yaygın olarak yapılmaktaydı. Öyle ki sayıları bir dönem sadece Trabzon'da 500 kişiye ulaşmış (Dıġıroġlu, 2014: 256) olan bu kaçakçılar bu işi açıktan açığa ve kervanlar şeklinde bile yapabiliyordu.

Reji, tütün inhisarını Düyün-ı Umûmiye'den devralıp göreve başladığında ise kaçakçılık faaliyeti Reji Şirketi ve görevlilerinin politikaları nedeniyle daha da artış göstermiştir.

Reji döneminde kaçakçılık faaliyetindeki artışın en önemli sebeplerinden biri Reji'nin “kaçakçı” tarifidir. Rejinin bu konuda çerçeveyi oldukça geniş tuttuğu görülmektedir. Reji'nin kaçakçı tarifine göre tarlasına izinsiz tütün eken çiftçi, dükkânında kaçak tütün bulduran tütün tüccarı, tütünü izinsiz bir şekilde taşıyan nakliyecisi de kaçakçılık işini meslek edinen kişi gibi kaçakçı statüsünde sayılmıştır (Altunsoy, 2020: 568). Tanım bu şekilde olunca kaçakçı sayısı da büyük miktarda kendini göstermiştir.

Bu durum karşısında kaçakçılarla mücadele amacıyla, maaşlarını Reji'nin karşılayacağı bir kolcu teşkilatı kurulması zarureti doğdu. Reji'nin seçtiği tütün kolcuları genellikle temiz bir geçmişi olmayan sabıkalı kişilerden teşkil edilmiştir. Bu kolcu taifesi kaçak tütün arama ve bulma görevi de kendilerine verildiğinden çoğu kez görevlerini kötüye kullanarak yetkilerini ve hadlerini aşarak halkın tepkisini çekecek uygulamalarda bulunuyorlardı (Yüksel, 2012: 188). Kolcular sadece erkeklerden değil ihtiyaca göre kadınlardan da seçilmiştir. Reji kolcuları kurulduktan sonra olaylar çığırından çıkarak kaçakçı ve kolcular arasında yoğun çatışmalar gerçekleşmiş ve Reji kolcuları yetersiz kalınca yeni tedbirler devreye alınmaya başlanmıştır. Reji kolcuları ile tütün kaçakçıları arasında yaşanan çatışmalar öyle boyuta ulaşmıştır ki kaçakçılar çatışmalar sırasında ölme ihtimalleri olduğunu bildiği için vasiyetnamelerini yazıp kefenlerini yanlarında taşıyarak, dolaşmaya başlamışlardır (Karaca, 2003: 69). Kaçakçılığın engellenmesinden Reji kolcuları sorumlu olduğundan

kaçakçıların en büyük düşmanı Reji kolcularıydı. Yaşanan çatışmalar o denli artmıştır ki sadece Bursa'da senede 700-800 kaçakçı hayatını kaybetmekteydi (Ösen, 2015: 62).

Kolcular genellikle temiz geçmişi olmayan sabıkalı kişilerden seçildiği için elde ettikleri gücün de etkisiyle yalnızca kaçakçılara karşı değil, halka karşı da uygunsuz davranışlar sergilemeye başlamışlardır. Örneğin bazı Reji kolcularının insanların yiyeceklerine el koyduğu, yolcuların yollarını kesip paralarını gaspettiği, kadın erkek fark etmeksizin insanların üstlerini aradığı bunun yanında kaçakçılarla girilen silahlı çatışmalarda çevre dükkânlara zarar verdikleri görülmüştür. Hatta bazı yerlerde kaçak tütün aramak bahanesiyle halkın malına zarar verildiği de olmuştur. Reji kolcularının bu kanun tanımaz uygulamaları halk nezdinde kolcularla mücadele eden kaçakçılara destek olarak kendini göstermekteydi.

Bu dönemlerde tütün kaçakçılarıyla kolcu kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve çatışmalarda her iki taraftan 50-60 bin civarında insan sakatlanmış veya hayatını kaybetmiştir. 1901 yılında ölenlerin sayısının 20 bin üzerinde olduğu düşünülürse durumun vahameti daha iyi anlaşılacaktır. Sadece Bursa'da senelik 700-800 kişinin hayatını kaybettiğine dair dönemin Dahiliye müsteşarının yazdığı rapor bu korkunç rakamların gerçekten uzak olmadığını göstermektedir (Günaydın, 2009: 107; Yardımcı, 2017: 90-91; Ösen, 2015: 62).

Reji Şirketi kurulduktan sonra görev ve sorumluluklarına dair "Memalik-i Şahane Duhânları Müsterekü'l-Menfaa Reji İdaresinin Şartname ve Nizamnamesi" ismiyle bir nizamname hazırlanmıştı. Nizamnamenin 3. maddesine göre: "şirket tütün kaçağının men'i için iktiza eden memurları kendisi tayin edecektir. Bu memurların kıyafeti yine o sınıfta bulunan devlet memurları kıyafetine mutâbik olmak üzere Mâliye Nezaretince tâyin olunacaktır. Hükümet-i Seniyye dahi kaçağın men'i için şirket-i merkumeye her türlü muaveneti ifâ eder. Kaçakçılar kanunen mevzu olan mücâzâtı göreceklerdir." Bu maddeyle kaçakçılığın önlenmesi vazifesi de Reji Şirketine yüklenmiş olmaktadır. Reji Şirketi bu maddeye dayanarak, artan kaçakçılığa karşı ileride kendisine bağlı silahlı güçleri yani kolcu gruplarını, kordon bölüklerini teşkil etmiş ve böylece hem karada hem denizde kaçakçılarla aktif mücadele yürütmüştür. Reji kolcularının at ve silah ile mücadele ettiği ve her iki taraftan büyük kayıpların yaşandığı bu dönemde kolculara karşı büyük bir tepki yaşanmıştır (Altunsoy, 2020: 555).

Ma'muratü'l-Aziz vilayetinde Reji Şirketi kurulduktan hemen sonra vilayetteki kaçakçı akışından dolayı yoğun bir mücadele verilmiştir. 1884'de Reji şirketi faaliyete geçtiği gibi Ma'muratü'l-Aziz'de de kolcu ataması yapılmıştır. İlk aşamada Reji müdürü Mösyö Latur ile birlikte (Ma'muratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1301, s. 57-84) dört kolcunun istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Biri müslüman üçü Ermeni olan kolcuların isimleri Mehmed, Ohannes, Mardiros ve Avadis'dir (BOA, ŞD. 1460/65, H-23-02-1303).

Bölgenin konumu nedeniyle hem Karadeniz'den gelen "Laz tütün kaçakçıları" hem de Erzurum ve Sivas hattında kaçakçılık faaliyetlerinden dolayı yoğun bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadele döneminde bazen kaçakçılardan bazen kolculardan hayatını kaybedenler olmuştur. Kolcuların bu mücadele döneminde her zaman yasalara uygun çalışmadıkları görülmüştür.

Reji kolcularının Ma'muratü'l-Aziz Vilayetinde kötü muamelelerine dair birçok örnek görülmüştür. Kolcuların asıl vazifesi tütün kaçakçılarıyla mücadele olmasına rağmen, görevlerini suistimal ederek tütün ekicisi veya tüccarına yönelik haksız tavırlar sergiledikleri olmuştur. 1890'da vilayet merkezinden Dahiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafa göre; Reji Şirketine tütünü satan tütün ziraatçısının ücretlerinin geciktirilip zamanında verilmediği ve bu nedenle mağdur oldukları anlaşılmaktadır. Tütün üreticisine zamanında ödenmeyen ücretler, ekiciyi oldukça zor durumda bırakmıştır. Gerek kendi geçimi ve gerekse sonraki sene için tütün ekmesi gereken çiftçi bu paraya muhtaçtı. Tütün ziraatçısı sattığı tütünün ücretini istediği için, Reji kolcularının baskı ve kötü muamesine maruz kalmıştır (BOA, DH.MKT. 1711/11, H-4-08-1307 (M. 1890); BOA, DH.MKT. 1707/32, H-19-07-1307; BOA, BOA, DH.MKT. 1707/32, H-19-07-1307). Yine Reji kolcularının bir takım münasebetsiz davranış ve ahval içerisinde olduklarını gösteren pekçok belge bulunmaktadır (BOA, DH.MKT. 1623/117, H-19-09-1306).

Reji kolcuları sadece tütün kaçakçılarına değil, silah kaçakçılarına karşı da önemli vazifeler ifa etmişlerdir. 1900'lü yıllara ait birçok evraktan anlaşıldığına göre Ma'muratü'l-Aziz Vilayetinde büyük çaplı silah kaçakçılığı yapıldığı belgelerden de anlaşılmaktadır. Bölgede kaçakçılar tarafından kaçırılan silahların büyük ihtimalle o dönem bölgede faaliyet gösteren Ermeni terör komitelerine teslim edildiği değerlendirilmektedir. Ele geçirilen silahların özellikle Ege ve Karadeniz üzerinden yurda sokulup Harput ve çevresine kadar getirildiği anlaşılmaktadır. Reji Kolcuları tarafından ele geçirilen silahlar, bunlara ait mühimmat ve barut mahalli hükümete teslim edilmiştir (BOA, ZB. 365/44, R-27-03-1322; BOA, ZB. 365/70, R-27-05-1322; BOA, ZB. 367/7, R-19-01-1324; BOA, ZB. 367/11, R-8-02-1324).

Birçok vilayette kolcular gerek kaçakçılar gerekse halk veya resmi unvan sahipleriyle veya kendi aralarında çatışmalara girmiştir. Fakat Ma'muratü'l-Aziz Reji İdaresi kolcuları arasından öldürme olayları daha çok kendilerine yönelik olarak gerçekleşmiştir. Reji kolcularına karşı halk adeta işgalci gözüyle yaklaştığı için bu tür olayların gerçekleşmesi ihtimal dahilindedir. Harput'un Zeyve kazasının Kuluşağı köyünden Hacı Hüseyin

adlı kişi Malatya Duhân Gümrüğü kolcularından Çolak Yusuf tarafından öldürülmüştür. Bu katl üzerine kolcu Çolak Yusuf muhakeme edilmek üzere tutuklanmıştır. Hacı Hüseyin'in varisleri katilden şikayetçi olduklarını bildirmişlerdir (BOA, MVL 707/48, H-07-02-1282). Yine Malatya kolcularından ismi öğrenilemeyen bir kolcu müfettişi, Kahta tarafından gelen tütün kaçakçıları tarafından öldürülmüştür. Yapılan tahkikat sonucunda katillerin, Kahta ahalisinden oldukları anlaşılmış ve kaçakçılardan biri yakalandıktan sonra Malatya sancağına gönderildiği ve diğer suçluların da arandığı bildirilmiştir (BOA, DH.MKT. 1592/54, H-8-06-1306).

Reji kolcuları sadece tütün kaçakçılarıyla mücadelede değil, ayrıca silah kaçakçılığı ve başka vazifelerde de istihdam edilmişlerdir. Örneğin 1898 yılında postaya yardım etmekle vazifelendirilen Reji kolcuları yolculuk esnasında Reji kolcularından dört kişinin Palu Mektel sürücü postasına hücum ederek, silah kullandıkları ve bunlardan birinin bu çatışma esnasında (BOA, DH.MKT. 2091/58, H-27-03-1316) Ma'muratü'l-Aziz Jandarma Alayı Seyyar Taburundan posta sevk ve muhafaza memuru Mehmed Onbaşı tarafından öldürüldüğü görülmektedir. Palu'da gerçekleşen hadise sonrası Mehmed Onbaşı tutuklanıp, mahkemeye sevk edilmiştir. Bu hadise sonrasında Reji kolcularının ahlaklı kişiler arasından seçilmesi tenbih edilmiştir (BOA, DH.MKT. 2237/22, H-15-04-1317; BOA, DH.MKT. 2272/149, H-15-07-1317). Yine başka bir hadisede Malatya Reji kolcubası Serkis'in süvari çavuşlarından Mustafa Efendi tarafından katledildiği ve şahitler tarafından Mustafa Efendi'nin teşhis edildikten sonra tutuklanarak hapsedildiği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT. 1376/102, H-11-02-1304).

Kolcuların işi aslında kolay değildi çünkü tütün kaçakçılığı bazen resmi unvanlı kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1912 yılında Arapgir kazasında vazifeli Reji kolcuları ruhsatsız ekilen kaçak tütün yakalamışlar, fakat tütünün kaza kaymakamına ait olduğu anlaşılmıştır. Kolcular tütünü sökmek isteyince kaymakamın buna engel olarak kolculara çeşitli zorluklar çıkardığı görülmüştür. Bunun üzerine kazanın bağlı olduğu Ma'muratü'l-Aziz'e tebliğatta bulunulup yardım talep edilmiştir (BOA, DH.İD.95/56, H-09-10-1330 (M. 1912)).

5. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin iktisadi gerilemeye karşı almış olduğu tedbirler, zaman içerisinde içinden çıkılmaz daha büyük meselelerin sebebine dönüşerek, istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Bu ağır sonuçlardan biri de şüphesiz Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Reji Şirketi'dir.

Reji Şirketi, Osmanlı Devleti'nin sınırlarında hızlı bir büyüme ve teşkilatlanma ağı kurarak zaman içerisinde adeta devlet içinde devlet haline gelmiştir. Şirketin istihdam ettiği personel sayısının Osmanlı mâliyesinde istihdam edilen personel sayısını aştığı dönemler olmuştur. Tek başına bu resim bile oldukça düşündürücüdür. Öte yandan kaçakçılığa karşı kurulan kolculuk sistemi, zaman içerisinde yoğun silahlı çatışma alanlarının oluşmasına sebep olarak, on binlerce insanın hayatına mal olmuş ve devletin otoritesini sarsacak boyutlara ulaşmıştır. Resmin diğer tarafına bakıldığında ise Reji Şirketi; Osmanlı ziraatçısının yeni metod, alet, finans yöntemleriyle tanışmasına, Osmanlı ekonomisinin Avrupa malî sistemiyle entegrasyonuna katkıda bulunmuştur.

Şirketin yoğun şekilde faaliyette bulunduğu vilayetlerden biri de Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti olmuştur. Vilayet coğrafi konumu sebebiyle bölgesel tütün ve silah kaçakçılığının adeta istasyonu haline gelmiştir. Karadeniz Bölgesinden Suriye ile Lübnan'a doğru ve Doğu-Batı yönünde yaşanan kaçakçı hareketlerinin uğrak yeri Harput coğrafyası olmuştur. Harput coğrafyası oldukça zorluydu bu nedenle kaçakçılar için vazgeçilmez bir rota olarak öne çıkmıştır. Öte yandan dönem içerisinde yaşanan Ermeni olayları ve komitelerin faaliyetleri güvenlik boşluğu doğurduğu için kaçakçıların bu durumu değerlendirmek istediğini görmekteyiz.

Reji şirketi, kurulduğu andan itibaren Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nde güçlü bir teşkilat ve kalabalık kadrolarla faaliyetler yürüterek, tütün üzerinde tam bir otorite kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla kolculuk sistemi kurulmuş, tütün işlemek için fabrika, tütünün muhafazası için ambar inşa etmiştir.

Bölgede yaşayan yerli Ermeni nüfusun Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Reji teşkilatında yoğun olarak istihdam edildiği görülmektedir. Bölgedeki yoğun gayrimüslim okulları ve irtibat noktaları sayesinde, Reji Şirketi bölgede ihtiyaç duyduğu personeli bulmakta zorlanmamıştır. Fakat istihdam edilen personel arasında Ermeni komitalarına destek verenlerin de olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra 1925 yılında şirketin tasfiye kararı alınarak, zaman içerisinde şirket tüm kollarıyla birlikte ortadan kaldırılmıştır. Böylece Ma'muratü'l-Aziz Vilayetinde de Reji Şirketi tasfiye edilmiştir.

Kaynaklar

- Aksın, A. (1999). *19. Yüzyılda Harput, Elazığ*: Ceren Ofset.
- Alan, M. M. (2017). *İstanbuldaki Tütün İşçileri ve Reji İdaresi (1883-1925)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altunsoy, B. (2021). Reji uygulamaları ve tütün kaçakçılığını engellemeye yönelik bir girişim: Kordon Bölükleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 547-602.
- Dağ, M. (2021). Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3 (1333-1344).
- Dağ, M. (2021). XIX. Yüzyıl Sonlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Bayburt Reji memurluğu Örneği (1888-1909). *DÜSBED*, 28 (444-471).
- Dağ, M. (2022). 27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47 (162-180).
- Dağ, M. (2022). İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğünün Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950). *Mukaddime Dergisi*, 13 (69-100).
- Dağ, M. (2022). Osmanlı Tütününde Çokuluslu Yabancı Sermaye Yatırımının Teşkilat Yapısı: Ankara Reji İdaresi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2 (651-680).
- Dığıroğlu, F. (2007). Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi (1883-1914). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLIII, 2014, (227-272).
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2005, 19 (137-159).
- Günaydın, G.G. (2009). Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908). *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, 7 (105-116).
- Karaca, A. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni*. E. Gürsoy Naskali (Ed.), Tütün Kitabı içinde (s. 56-73), Kitabevi Yayınları.
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*. (Çev. Kudret Emiroğlu). İstanbul: Belge Yayınları.
- Kazgan, H. (2005). *Galata Bankerleri*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Kocabaşoğlu, U. (2004). *Majestelerinin Konsolosları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kopar, M. ve Yolun, M. (2012). 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış. *History Studies Dergisi*, 4, 1 (335-358).
- Narin, R. (2009). Düyün-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6, 21 (49-59).
- Oktar, T. ve Alan, M. M. (2018). Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (20), 28-38.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği. *SÜTAD*, Güz 2015, 38 (49-68).
- Öztürk, M. Y. ve Keskin, N. E. (2013). Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak. *Çalışma ve Toplum*, 2, 91-118.
- Pamuk, Ş. (1993). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Uğur, A. ve Karabulut, R. (2022). Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1914). *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 23, 17-36.
- Üskül, Z. (2019). *Hüdavendigâr Vilayeti'nde Tütüncülük ve Reji İdaresi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yapıştırın, C. (2013). *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yardımcı, E. (2017). *Osmanlı'nın Tütün Çıkmazı: Reji'ye Karşı Toplumsal Muhalefet (1883-1925)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Yavuz, A. (2009). Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (203-226).
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüksel, Ahmet. (2012). Türkiye'de Tütüncülerin Kaçakçılığa Sürecinde Kolculuğun Baskısını İki Kolcunun Tercüme-i Hâlimden Anlama Denemesi. *Kebikeç Dergisi*, 34, (185-200).
- Zabun, S. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tütün Ticareti: Aslıoğlu Serahim'e Ait Adana Tütün Fabrikası Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24, 2 (622-634).

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, 30-10-0-09 51 27, Miladi 03.03.1926)

BOA, DH.EUM.1.Şb 8/13, H-19-01-1336

BOA, DH.İD. 95/56, H-09-10-1330 (M. 1912), 95/42, H-04-05-1333 (M. 1915)

BOA, DH.MKT. 1085/20, H-5-04-1324 (M. 1906), 1130/36, H-08-10-1324, 1376/102, H-11-02-1304, 1376/102, H-11-02-1304, 1382/113, H-9-03-1304, 1384/46, H-15-03-1304 (1886), 1384/66, H-16-03-1304 (M. 1886), 1387/33, H-28-03-1304 (M. 1886), 1387/33, H-28-03-1304(1886), 1394/74, H-27-04-1304 (M. 1887), 1426/14, H-23-09-1304 (M. 1887), 1435/40, H-8-11-1304 (M. 1887), 1448/3, H-29-12-1304(1887), 1546 /86, H-18-01-1306 (M. 1888), 1589/27, H-27-05-1306, 1592/54, H-8-06-1306, 1598/71, H-25-06-1306, 1623/117, H-19-09-1306, 1707/32, H-19-07-1307, 1707/32, H-19-07-1307, 1711/11, H-4-08-1307, 1711/11, H-4-08-1307 (M. 1890), 1727/114, H-11-10-1307, 1756/78, H-15-01-1308 (M. 1890), 1778/103, H-22-03-1308 (M. 1890), 2091/58, H-27-03-1316, 2151/11, H-6-08-1316 (M. 1899), 2237/22, H-15-04-1317, 2272/149, H-15-07-1317, 2298/93, H-21-09-1317, 2500/48, H-01-03-1319, 2558/75, H-08-08-1319, 2582/9, H-20-10-1319 (M. 1902), 290/ 41, H-03-04-1312 (M. 1894), 292/58, H-09-04-1312, 747/34, H-10-05-1321 (M. 1903), 1414/90, H-27-07-1304 (M. 1887).

BOA, DH.SAİDd... 158/215, H-29-12-1293

BOA, DH.ŞFR. 480/12, R-30-05-133, 570/38, R-04-09-1333.

BOA, DH.TMIK.S.. 25/46, H-5-02-1317 (M. 1899)

BOA, Fon: 30-10-0-0, Kutu:9, Gömlek: 51, Sıra: 27, M. 03.03.1926

BOA, HR.TO.. 529/79, M-14-01-1886

BOA, İ.DH.. 1190/ 3158, H-04-01-1308

BOA, MF.MKT. 1052/55, H-04-04-1326, 279/23, H-05-03-1313.

BOA, MVL. 707/48, H-07-02-1282

BOA, ŞD. 1460/65, H-23-02-1303

BOA, TFR.L..SL.. 179/17823, H-6-03-1326

BOA, Y..PRK.UM.. 26/1, H-19-05-1310, 35/121, H-28-04-1314.

BOA, ZB. 365/44, R-27-03-1322, 365/44, R-27-03-1322, 365/70, R-27-05-1322, 367/11, R-8-02-1324, 367/7, R-19-01-1324.

Salnameler

Diyarbakir Vilayet Salnamesi, Hicri 1290, Hicri 1291, Hicri 1293, Hicri 1294, Hicri 1301, Hicri 1302, Hicri 1308, Hicri 1312, Hicri 1316, Hicri 1317, Hicri 1318, Hicri 1319, Hicri 1321, Hicri 1323.

Ma'muratü'l-aziz Vilayet Salnamesi, Hicri 1301, Hicri 1302, Hicri 1305, Hicri 1307, Hicri 1308, Hicri 1310, Hicri 1312, Hicri 1325.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
